

NEVŞEHİR
HACI BEKTAŞ VELİ
ÜNİVERSİTESİ

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

Cilt:11 Sayı:4

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SBE DERGİSİ

ARALIK 2021

2021 - Aralık Sayısı

E-ISSN: 2149-3871

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ SBE DERGİSİ

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ UNIVERSITY JOURNAL OF ISS

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi yılda dört kez yayımlanan uluslararası hakemli bir dergi olup, Ulakbim TR Dizin, Scientific Indexing Services, InfoBase Index, Open Academic Journals Index, ASOS Index, Sparc Indexing J-Gate, International Institute of Organized Research (I2OR), Journal Factor ve SOBIAD veri tabanlarında indekslenmektedir.

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of ISS is an international peer-reviewed journal published twice a year. The journal is indexed in Ulakbim TR Dizin, Scientific Indexing Services, InfoBase Index, Open Academic Journals Index, ASOS Index, SPARC Indexing, J-Gate, International Institute of Organized Research (I2OR), Journal Factor and SOBIAD.

Aralık 2021 – Hacı Bektaş Veli Özel Sayısı
December 2021

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ SBE DERGİSİ

Amaç ve Kapsam: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi'nin amacı, sosyal bilim alanlarında ve disiplinlerarası çalışmalarda yüksek akademik standartlarda bilime katkı sağlamak, global bir bakış açısıyla özgür bilimsel düşünce gücünü desteklemek, meslek kuruluşları ve bireylerin ulusal ve uluslararası gelişimlerine yardımcı olmak, alanındaki gelişmeleri takip etmek ve bu alanlarda Türkçe ve İngilizce akademik kaynak oluşturmaktır.

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi Arkeoloji, Antropoloji, Psikoloji, Felsefe, Sosyoloji, Coğrafya, Edebiyat, Dil, Eğitim Bilimleri, İşletme, Girişimcilik, Örgütsel Davranış, İktisat, Turizm, İstatistik, Hukuk, Siyaset Bilimi, Kamu Yönetimi, Uluslararası İlişkiler, İletişim, Tarih, Sanat Tarihi, Güzel Sanatlar ve Spor Yönetimi gibi sosyal bilim alanlarındaki bilimsel çalışmaların yanı sıra disiplinlerarası çalışmalara da yer veren uluslararası hakemli bir dergidir. Derginin yayın dili Türkçe, İngilizce ve Almancadır.

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, uluslararası hakemli dergi statüsünde yılda dört kez yayımlanmaktadır.

Telif Hakkı: Dergide yayımlandıktan sonra, yayımlanan yazıların telif hakkı Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne aittir. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünün yazılı izni olmaksızın dergide yayımlanan hiçbir materyal herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz, fotokopi veya teksir edilemez. Dergide yayımlanan yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

Yazışma ve Abonelik Adresi

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü, Nevşehir, TÜRKİYE
Tel: +90 384 228 10 00 Faks: +90 384 228 10 39
e-posta: sbdergi@nevsehir.edu.tr

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ UNIVERSITY JOURNAL OF ISS

Aim and Scope: The aim of Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of ISS is to contribute in the fields of social science and multidisciplinary studies with high standards of academics, to support the power of free scientific thought on a global perspective, to assist the development of professional organizations and individuals in national and international scales, to follow developments in the fields of social science and to create Turkish and English academic source for the fields.

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of ISS is an international double blind peer-reviewed journal that covers multidisciplinary studies in addition to the fields of social sciences such as Archaeology, Anthropology, Psychology, Philosophical, Sociology, Geography, Literature, Linguistics, Educational Sciences, Business Management, Organizational Behaviour, Entrepreneurship, Economics, Tourism Management, Statistics, Law, Political Science, Public Administration, International Affairs, Communication Sciences, General History, History of Art, Fine Arts, Sport Management and multidisciplinary studies. The languages of the Journal are Turkish, English and German.

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of ISS is an international peer-reviewed journal published four times a year.

Copyright: After publication, the copyrights of articles belong to Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Institute of Social Sciences. No material published in this journal may be reproduced, stored, transmitted or disseminated in any forms or by any means without obtaining written permission from Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Institute of Social Sciences. Legal and scientific responsibility for articles belongs to the authors themselves.

Correspondence and Subscription Address

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Institute of Social Sciences, Nevşehir, TURKEY
Tel: +90 384 228 10 00 Fax: +90 384 228 10 39
e-mail: sbdergi@nevsehir.edu.tr

**NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ
SBE DERGİSİ**

**NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ UNIVERSITY
JOURNAL OF ISS**

SAHİBİ (OWNER)

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi adına
(on behalf of Nevşehir Hacı Bektaş Veli University)
Prof. Dr. Semih AKTEKİN (Rektör/Rector)

EDİTÖR KURULU (EDITORIAL BOARD)

Baş Editör (Editor-in-Chief)

Doç. Dr. Lokman TANRIKULU

Editör (Editor)

Dr. Öğr. Üyesi Can Eyüp ÇEKİÇ

Editör Yardımcısı (Assistant Editor)

Öğr. Gör. Dr. Barış ERİÇOK

Arş. Gör. Serkan DERİCİ

Mizanpaj Editörü (Layout Editor)

Arş. Gör. Serkan DERİCİ

Öğr. Gör. Mustafa Cihan YARALI

Öğr. Gör. Dr. Barış ERİÇOK

YAYIN KURULU (EDITORIAL BOARD)

Unvanı - Adı - Soyadı	Görev Yaptığı Üniversite
Doç. Dr. Ali Osman KURT	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. Alper KAŞKAYA	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Doç. Dr. Aysun ERGİNER	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Ayşe BUDAK	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Bahar İŞİGÜZEL	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Bakytgul KULZHANOVA	El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi
Doç. Dr. Bengü AKSU ATAÇ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Berrin GÜZEL	Adnan Menderes Üniversitesi
Doç. Dr. Çağrı ÖZTÜRK DEMİRBAŞ	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Doç. Dr. Didem KOBAN	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Durdağı AKAN	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Duygu EREN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Ebru UZUNKOL	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Elvan YALÇINKAYA	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr. Emrah ÖZKUL	Kocaeli Üniversitesi
Doç. Dr. Fatma ÜNAL	Bartın Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan Hüseyin KILIÇ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Hüseyin KALEMLİ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim ÇOŞKUN	Trakya Üniversitesi
Doç. Dr. Kürşat KOÇAK	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Lokman TANRIKULU	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet UZMAN	National Cheng Chi University
Doç. Dr. Mevlüt GÜNDÜZ	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Muhittin ÇALIŞKAN	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Nuray KURTDEDE FİDAN	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr. Oktay GULIYEV	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Doç. Dr. Şenay GÜNGÖR	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Sevtap Günay KÖPRÜLÜ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Stevo POPOVIC	University of Montenegro
Doç. Dr. Tekin ÇELİKKAYA	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Doç. Dr. Yener BEKTAŞ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Aslı GÜNDOĞAN	Uşak Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ayberk Nuri BERKMAN	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül ÖZCAN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Can Eyüp ÇEKİÇ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emel Tüzel İŞERİ	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ARSLAN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nilgün DAĞ	Mersin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sevim GÜVEN	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Soner METE	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Turan ŞENER	Akdeniz Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Barış ERİÇOK	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Arş. Gör. Serkan DERİCİ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

DANIŞMA KURULU (ADVISORY BOARD)

Unvanı - Adı - Soyadı	Görev Yaptığı Üniversite
Prof. Dr. A. Celil ÇAKICI	Mersin Üniversitesi
Prof. Dr. Abdibaet MAMASIDIKOV	University of Economy and Enterprise
Prof. Dr. Abdullah SAYDAM	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Adem ÖGER	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Ali GAZEL	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Hikmet EROĞLU	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet KARADOĞAN	Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet SABAN	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet ŞİMŞEK	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Ali MEYDAN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Andrés RÓNA-TAS	Szeged University
Prof. Dr. Arif SARIÇOBAN	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Ayfer ŞAHİN	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Prof. Dr. Bayram ÇETİN	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Bayram DURBİLMEZ	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Bekir BULUÇ	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Bülent GÜL	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Çavuş ŞAHİN	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Prof. Dr. Cemil ÖZTÜRK	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Cesur PEHLEVAN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Cevdet AVCIKURT	Balıkesir Üniversitesi
Prof. Dr. Cevdet KIRPIK	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Emre ÜNAL	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Erdoğan GAVCAR	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Eren YÜRÜDÜR	Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Prof. Dr. Ergün ÖZTÜRK	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Ferruh AĞCA	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. H. Abdullah ŞENGÜL	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. H. Mehmet SOYSALDI	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan SARITAŞ	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan Vahit ERKUTLU	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Handan DEVECİ	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan YAVUZER	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Hayati AKYOL	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Hilmi DEMİRKAYA	Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin KÖKSAL	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim YILMAZ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. İlhan ÖZTÜRK	Çağ Üniversitesi
Prof. Dr. Irina NEVSKAYA	Goethe University
Prof. Dr. Joanne HUGHES	Queen's University
Prof. Dr. Kadir KARATEKİN	Kastamonu Üniversitesi
Prof. Dr. Lütü Gürkan GÖKÇEK	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Marufjon YULDASHEV	O'zbekiston Davlat San'at va Madaniyat Institutie
Prof. Dr. Mehmet ÇERİBAŞ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet GÜLTEKİN	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet SOYSALDI	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mesut ÇAPA	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Muhsin KAR	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Nilüfer ŞAHİN PERÇİN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Nuri BALOĞLU	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Prof. Dr. Ramazan SEVER	Giresun Üniversitesi
Prof. Dr. Sabri SİDEKLİ	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Selahattin KAYMAKCI	Kastamonu Üniversitesi
Prof. Dr. Selma YEL	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Serdar ÖZTÜRK	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Şevki ÖZGENER	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Şule AYDIN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Turhan ÇETİN	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Ünal İBRET	Kastamonu Üniversitesi
Prof. Dr. Zülfikar DURMUŞ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ SBE DERGİSİ**2021 YILI- ARALIK SAYISI (CİLT:11 SAYI:4)**Web: <http://dergipark.org.tr/nevsosbilen> E-Mail: sbedergi@nevsehir.edu.tr**BU SAYININ HAKEM LİSTESİ**

Unvanı - Adı - Soyadı	Görev Yaptığı Üniversite/Kurum
Prof. Dr. Fatma Şebnem ARIKBOĞA	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Erdal AYDOĞAN	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ÇOLAK	Samsun Üniversitesi
Prof. Dr. Zeynep ÇOPUR	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Bekir GOVDERE	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Recep KARACAKAYA	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim KIRÇOVA	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Ali ÖZDEMİR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Emre ÜNAL	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Fahri YETİM	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Ali YOLCU	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Doç. Dr. Yusuf ACIOĞLU	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet AKPINAR	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Adnan ALKAN	Siirt Üniversitesi
Doç. Dr. Sevda SAHİLLİ BİRDİR	Mersin Üniversitesi
Doç. Dr. Bakko Mehmet BOZASLAN	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Serdar BOZKURT	Yıldız Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Şerife Seher EROL ÇALIŞKAN	Bartın Üniversitesi
Doç. Dr. Aytaç ÇELTEK	Kırıkkale Üniversitesi
Doç. Dr. Hüseyin ÇETİN	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Mesut GÜN	Mersin Üniversitesi
Doç. Dr. Altuğ GÜNAR	Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Yavuz GÜNAŞDI	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Yasemin HARMANCI	Kayseri Üniversitesi
Doç. Dr. Metin KAPLAN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Mehtap DURSUN KARAHÜSEYİN	Galatasaray Üniversitesi
Doç. Dr. Nilay KAYHAN	Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Bahadır KILCAN	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Belgin UÇAR KOCAOĞLU	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Ömer KUL	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Erkan YÜCE	Aksaray Üniversitesi
Doç. Dr. Aslıhan NAKİBOĞLU	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr. Aslan Tolga ÖCAL	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Cihan ÖZGÜN	Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet ŞENSOY	Bilkent Üniversitesi
Doç. Dr. Sibel TURHAN TUNA	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Kumru UYAR	Erciyes Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim ÜNGÖR	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Doç. Dr. Atilla YÜCEL	Fırat Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Deniz AKDAL	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Seher AKDENİZ	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Erdiñ AKYILDIRIM	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Huriye ALTUNER	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Alev DÜNDAR ARIKAN	Anadolu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi N. Tayyibe ATEŞ	Selçuk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ceren AVCİL	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Burak BAŞKAN	Erzurum Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ali BAYRAM	Samsun Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Görkem BİRİNCİ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Çiçek COŞKUN	Başkent Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Fatih CURA	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Cüneyt DEMİR	Siirt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatıma Betül DEMİR	Bartın Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Öznur ERTOSUN	İstanbul Medipol Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sulhi ESKİ	İstanbul Gelişim Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İlhan GÖK	Gümüşhane Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sevinç GÖKTEPE	İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Volkan HAN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatih KANA	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Faika ŞANAL KARAHAN	Uşak Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ezgi KAŞDARMA	Erzurum Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Seval KOÇAK	Uşak Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Rıza Haluk KUL	İstanbul Gelişim Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Aziz MUSLU	Ordu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Elif ŞİMŞEK ÖZKAN	Erciyes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gökhan SEÇME	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ebru TOPÇU	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Eda TURANCI	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yavuz Sinan ULU	Gaziantep Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Tuna YILDIZ	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Erhan YOSKA	Erciyes Üniversitesi
Dr. Hazal AKBAL	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Serdar ÇAKMAK	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Sevcan Filiz AVCI DAŞ	Millî Eğitim Bakanlığı
Dr. İbrahim DEMİRBAŞ	Kastamonu Üniversitesi
Dr. Anıl ERANIL	Millî Eğitim Bakanlığı
Dr. Göknur ERSARI	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Feyza GÜN	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Dr. Çağdaş IŞIKAY	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Dr. Aslı SAYLAN KIRMIZIGÜL	Erciyes Üniversitesi
Dr. Serkan KÖSE	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Seher ULU	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Uğur URSAVAŞ	Bülent Ecevit Üniversitesi

Sekreteryä (Secretary)

Habip İDİZ

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

	Sayfa / Page
POST-TRUTH VE DİJİTAL DİPLOMASI / POST-TRUTH AND DIGITAL DIPLOMACY	1698
Şuay Nilhan AÇIKALIN	
Esra SARI	
NOSTALJİK TURİZM: DOĞU EKSPRESİ / NOSTALGIC TOURISM: EASTERN EXPRESS	1702
Tülay GÜNEY	
İsmail KIZILIRMAK	
GÜNÜMÜZ YERLİ YAPIM ANİMASYON FİMLERİNDE YER ALAN KÖK DEĞERLERİN İNCELENMESİ / INVESTIGATION OF ROOT VALUES IN TODAY'S LOCAL PRODUCTION ANIMATION MOVIES	1717
Sakine HAKKOYMAZ	
TÜRKİYE'DE BİRLEŞTİRİLMİŞ SINIF KONUSUNDA YAPILAN LİSANSÜSTÜ TEZLERİN İNCELENMESİ / INVESTIGATING MASTER AND PH. D. THESES ON MULTIGRADE CLASS CONDUCTED IN TURKEY	1732
Öznur TOPAL	
Akın EFENDİOĞLU	
TÜRKİYE'DE İLLERİN İDARİ KAPASİTE ENDEKSİ / PROVINCIAL ADMINISTRATIVE CAPACITY INDEX IN TURKEY	1754
Salih Özgür SARICA	
THE EFFECT OF PERCEIVED SOCIAL SUPPORT ON BUSINESS PERFORMANCE: THE MEDIATING ROLE OF SELF-EFFICACY / ALGILANAN SOSYAL DESTEĞİN İŞ BAŞARIMI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: ÖZ YETERLİLİĞİN ARACI ROLÜ	1772
Fatma Duygu BÜBER	
Hakan Vahit ERKUTLU	
TUNÇ ÇAĞI'NDA MEZOPOTAMYA VE MISIR İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA LAPİS LAZULİ / LAPIS LAZULI IN THE CONTEXT OF MESOPOTAMIA AND EGYPTIAN RELATIONS IN THE BRONZE AGE	1785
Ayşe Nur MORKOÇ	
Hatice UYANIK	

“FALA İNANMA FALSIZ KALMA” SÖZÜNÜN GÜCÜYLE DÖNÜŞEN/GENİŞLEYEN BAĞLAM: “KAHVE FALI” UYGULAMALARI / *TRANSFORMING/EXPANDING CONTEXT WITH THE POWER OF THE WORD “DON’T BELIEVE IT, DON’T BE WITHOUT IT”: “FORTUNE TELLING” APPLICATIONS*.....1800

İmran GÜNDÜZ ALPTÜRKER

KADIN VE SAVAŞ PERSPEKTİFİNDEN MİLLÎ KİMLİK İNŞASI “Millî Savaş Hikâyeleri Ekseninde” / *THE CONSTRUCTION OF NATIONAL IDENTITY FROM THE PERSPECTIVE OF WAR AND WOMEN “On The Axis of National War Stories”*1810

Ömrüm IŞIKAY GÜRBÜZ

BİLİŞSEL ŞEMALAR VE BAĞLANMA / *COGNITIVE SCHEMAS AND ATTACHMENT*1823

F. Alkım ARI

LİSE ÖĞRETMENLERİNİN GÖRÜŞLERİNE GÖRE ALGILANAN ÖRGÜTSEL DESTEK, PSİKOLOJİK SERMAYE VE İŞ DOYUMU ARASINDAKİ İLİŞKİ / *THE CORRELATION BETWEEN PERCEIVED ORGANIZATIONAL SUPPORT, PSYCHOLOGICAL CAPITAL, AND JOB SATISFACTION ACCORDING TO HIGH SCHOOL TEACHERS' VIEWS*1835

Eda Elif ANNAKKAYA

Gülsün ATANUR BASKAN

ÖĞRETMEN ADAYLARININ COVID-19 PANDEMİ KAVRAMINA İLİŞKİN ALGILARININ İNCELENMESİ / *EXAMINATION OF TEACHER CANDIDATES' PERCEPTIONS REGARDING THE CONCEPT OF COVID-19 PANDEMIC*1854

Bülent GÜVEN

Fatih KANA

Emel KIRAT

YOZGAT ÇAPANOĞLU İSYANI HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME / *AN EVALUATION ABOUT THE YOZGAT ÇAPANOĞLU REVOLT*.....1875

Ahmet OĞUZ

THE ICARUS PARADOX IN MANAGEMENT: HOW TO BE A WELL-BALANCED LEADER? / *YÖNETİMDE İKARUS PARADOKSU: NASIL İYİ DENGELİ BİR LİDER OLUNUR?*1891

Can BİÇER

WOMEN AS A POLITICAL SYMBOL IN IRAN: A COMPARATIVE PERSPECTIVE BETWEEN PAHLAVI REGIME AND ISLAMIC REVOLUTION / İRAN'DA SİYASİ BİR SEMBOL OLARAK KADINLAR: PEHLEVİ REJİMİ İLE İSLAM DEVRİMİ ARASINDA KARŞILAŞTIRMALI BİR BAKIŞ ...1906

Masoumeh BANEINIA

Duygu DERSAN ORHAN

TELEVİZYON REKLAMLARININ ÇOCUKLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ VE MARKA BAĞLILIĞI İLİŞKİSİ: TÜRKİYE-KIRGIZİSTAN KARŞILAŞTIRMASI / THE EFFECT OF TELEVISION ADVERTISEMENTS ON CHILDREN AND THE RELATIONSHIP TO BRAND LOYALTY: A COMPARISON OF TURKEY AND KYRGYZSTAN.....1920

Ebru ÖZKAN

Leyla LEBLEBİCİ KOÇER

TÜRK SİVİL HAVACILIK SEKTÖRÜNÜN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ / THE IMPACT OF THE TURKISH CIVIL AVIATION SECTOR ON ECONOMIC GROWTH.....1936

Eyup ATIOĞLU

AKILLI ŞEHİRLERDE VATANDAŞ KATILIMI: SİSTEMATİK BİR LİTERATÜR ANALİZİ / CITIZEN PARTICIPATION IN SMART CITIES: A SYSTEMATIC LITERATURE ANALYSIS.....1946

Ezgi SEÇKİNER BİNGÖL

BÜYÜK BRİTANYA'NIN İSTANBUL BÜYÜKELÇİSİ: JOHN MURRAY / GREAT BRITAIN'S ISTANBUL AMBASSADOR: JOHN MURRAY.....1967

Fatih GÜRCAN

DİJİTALLEŞME DÜZEYİ VE YEŞİL LOJİSTİK UYGULAMALARIN LOJİSTİK PERFORMANSA ETKİSİ / DIGITALIZATION LEVEL AND GREEN LOGISTICS APPLICATIONS EFFECT ON LOGISTICS PERFORMANCE.....1979

Gökhan AKANDERE

BİST KURUMSAL YÖNETİM ENDEKSİNDE YER ALAN BANKALARIN PERFORMANS ANALİZİ / PERFORMANCE ANALYSES OF THE BANKS IN THE BIST CORPORATE GOVERNANCE INDEX.....2001

Güzhan GÜLAY

Erdem ÖNCÜ

Hüseyin KARŞILI

Veclal GÜNDÜZ

MİR CAFER BAĞIROV ÖRNEĞİNDE SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'INDA İRAN POLİTİKASI / *THE SECOND WORLD WAR IRAN POLICY OF THE SOVIET UNION IN THE EXAMPLE OF MIR JAFAR BAGHIROV*.....2019

Kenan DEMİREL

İbrahim Ethem ATNUR

FEN BİLİMLERİ VE MATEMATİK ÖĞRETMENİ ADAYLARININ STEM ALANLARINA VE KARIYERLERİNE YÖNELİK SEMANTİK (ANLAMSAL) ALGILARI / *SEMANTICS PERCEPTIONS OF PRE-SERVICE SCIENCE AND MATHEMATICS TEACHERS TOWARDS STEM FIELDS AND CAREERS*.....2035

Kibar SUNGUR GÜL

Hüseyin ATEŞ

KADINLARIN KARIYER YOLCULUKLARINDAKİ ENGELLERE METAFORİK BİR BAKIŞ / *A METAPHORICAL OUTLOOK ON THE OBSTACLES IN WOMEN'S CAREER JOURNEYS*.....2048

Ömer Faruk COŞKUN

PAZAR YÖNELİMLİ FİRMALARIN İHRACAT PERFORMANSINDA STRATEJİK SEÇİMLERİN ARACI ROLÜ: ULUSLARARASI LOJİSTİK FİRMALARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA / *THE INTERMEDIATE ROLE OF STRATEGIC CHOICES IN THE EXPORT PERFORMANCE OF MARKET-ORIENTED COMPANIES: A RESEARCH ON INTERNATIONAL LOGISTICS COMPANIES*.....2063

Saniye Yıldırım ÖZMUTLU

SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETİMİNDE ÇÖZÜMLEMELİ ÖYKÜNÜN KULLANIMINA YÖNELİK ÖĞRETMEN ADAYLARININ GÖRÜŞLERİ / *OPINIONS OF TEACHER CANDIDATES ON THE USE OF ANALYTICAL STORY IN SOCIAL STUDY TEACHINGV*2080

Selahattin KAYMAKCI

Tuğba TURGUT

M. Talha ÖZALP

ÖRGÜTLERDE BEYAZ YAKALI KADIN ÇALIŞANLARIN MARUZ KALDIĞI DIŞLANMANIN İŞTEN AYRILMA NİYETİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ / *THE EFFECT OF EXCLUSION OF WHITE-COLLARED WOMEN IN ORGANIZATIONS ON THE INTENTION TO LEAVE*2098

Emine ATALAY

BİTCOİN VE ETHEREUM'UN TÜRKİYE'DEKİ FİYAT DİNAMİKLERİ KARŞILAŞTIRMASI / *COMPARISON OF BITCOIN AND ETHEREUM WITH PRICE DYNAMICS IN TURKEY*.....2110

Serdar ÖZTÜRK

Hüseyin DEMİRHAN

HAVA YOLU TAŞIMACILIĞI YOLCU SAYISINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER / *THE DETERMINATION OF THE FACTORS AFFECTING AIR TRANSPORTATION PASSENGER NUMBERS*.....2120

Oğuz ÖCAL

ARAP BAHARI SONRASI DÖNEMDE BÖLGESEL GÜVENLİK KOMPLEKSİ BAĞLAMINDA İRAN'IN LÜBNAN SİYASETİ / *IRAN'S LEBANON POLICY IN THE CONTEXT OF REGIONAL SECURITY COMPLEX THEORY IN THE POST-ARAB SPRING PERIOD*2131

Çağla MAVRUK CAVLAK

Ali GÖK

MEMNUNİYET ÖLÇME ve DEĞERLENDİRME SÜRECİNİN YÖNETSEL ROLLERE ETKİSİ: KONAKLAMA İŞLETMESİ ÖRNEĞİ / *OPINIONS OF TEACHER CANDIDATES ON THE USE OF ANALYTICAL STORY IN SOCIAL STUDY TEACHING*2146

Tekiner KAYA

YAPAY ZEKÂ TABANLI SİSTEMLERDEN ÜRETİLEN TEKNOLOJİLERİN ASKERİ HAREKÂTIN SEVK VE İDARESİNDE KULLANILMASINA YÖNELİK BİR DEĞERLENDİRME / *AN EVALUATION ON THE USE OF TECHNOLOGIES PRODUCED FROM ARTIFICIAL INTELLIGENCE BASED SYSTEMS IN THE COMMANDING AND MANAGEMENT OF MILITARY OPERATIONS*.....2159

Murat ŞENGÖZ

COVID 19 SALGINININ BUTİK OTEL İŞGÖRENLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: GÖREME ÖRNEĞİ / *OPINIONS OF TEACHER CANDIDATES ON THE USE OF ANALYTICAL STORY IN SOCIAL STUDY TEACHING*.....2175

Sevgi EROĞLU GÜMÜŞ

Burcu Gülsevil BELBER

NEVŞEHİR'DE GÜNÜMÜZE ULAŞAMAYAN BİR OSMANLI YAPISI: TAHTALI KAHVEHANE / *A NON-SURVIVED OTTOMAN COFFEE HOUSE IN NEVSEHİR: TAHTALI COFFEE HOUSE*2202

Savaş MARAŞLI

Emre BECERİR

TÜRK ATASÖZLERİNDE SOY VE AKRABALIK / *LINEAGE AND KINSHIP IN TURKISH PROVERBS*2212

Adil ÇELİK

MACRO ECONOMIC EFFECTS OF THE EUROPEAN CENTRAL BANK'S ASSET PURCHASE PROGRAMS / OPINIONS OF TEACHER CANDIDATES ON THE USE OF ANALYTICAL STORY IN SOCIAL STUDY TEACHING.....2226

Zeynep NARMAN

Cemil ERARSLAN

Ferhat PEHLİVANOĞLU

ZİHİNSEL YETERSİZLİĞİ OLAN ÖĞRENCİLERE FEN EĞİTİMİ: YÖNTEM VE STRATEJİLER / SCIENCE EDUCATION FOR STUDENTS WITH INTELLECTUAL DISABILITY: METHOD AND STRATEGIES.....2241

Tansel YAZICIOĞLU

Aydın KIZILASLAN

DOĞU TÜRKİSTAN'DA ÇİN MODELİ EĞİTİM SİSTEMİ / OPINIONS OF TEACHER CANDIDATES ON THE USE OF ANALYTICAL STORY IN SOCIAL STUDY TEACHING.....2262

Tekin TUNCER

CİNSİYET EŞİTLİĞİ KÜLTÜRÜYLE FEMVERTISING AKIMININ DEĞERLENDİRİLMESİ / EVALUATION OF FEMVERTISING TREND WITH GENDER EQUALITY CULTURE2273

Erdoğan KOÇ

Cansu TOR KADIOĞLU

DÜZELTME

Aşağıda Künyesi Bulunan Makale için Düzeltme:

Ilıkkın Özgür, M., Soyu, E., Bağcı, H. & Demirtaş, C. (2021). Türkşeker Firmalarında Critic ve Eatwios Yöntemiyle Verimlilik Analizi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 11 (1), 224-244. DOI: 10.30783/nevsosbilen.877622

Bu makalenin elektronik sürümüne <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1567368> adresinden ulaşabilirsiniz.

224. sayfada dipnota ilave olarak eklenecek metin:

“Bu çalışma Aksaray Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından 68004-İşbirliği Projesi kapsamında 2019-021 no 'lu proje olarak, Aksaray Üniversitesi ve Kayseri Şeker A.Ş. tarafından desteklenmiştir.”

POST-TRUTH VE DİJİTAL DİPLOMASİ
POST-TRUTH AND DIGITAL DIPLOMACY

Dr. Şuay Nilhan AÇIKALIN
Nevşehir Hacı Bektaş Üniversitesi, Fen-Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü
ahmetoguz@nevsehir.edu.tr
ORCID No: 0000-0000-1991-1102

Esra SARI
Dr. Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi
esra.busra.sari@hotmail.com
ORCID No: 0000-0002-0357-7476

ÖZET

ABSTRACT

Geliş Tarihi:

13.08.2021

Kabul Tarihi:

24.12.2021

Yayın Tarihi:

30.12.2021

Anahtar Kelimeler

Post-Truth
Epistemoloji
Dijital Diplomasi
Sosyal Medya
Propaganda

Keywords

Post-Truth
Epistemology
Digital Diplomacy
Social Media
Propaganda

Post-truth ile ilgili alanyazındaki çalışmalar çoğunlukla; kavramsallaştırma ve örnek olaylar incelemesi üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu çalışmanın temel amacı, post truth kavramı ve bileşenlerinin dijital diplomasiye etkisini araştırmaktır. Çalışmada öncelikle post-truth kavramının tarihsel gelişimi, kavramsallaştırması ele alınmıştır. Post truth kavramıyla beraber kavramın bileşenleri kavramın doğasını anlama çabasıyla ele alınmıştır. Çalışmanın en temel bulgusu olarak; kamu diplomasının önemli bir alt alanı olarak ortaya çıkan ve iletişim teknolojilerinin gelişimiyle öne çıkan dijital diplomasının post truth dönemin etkilerinden büyük ölçüde etkilendiği ortaya çıkmıştır. Öte yandan, araştırmanın bir diğer sonucu ise post truthun bir parçası olarak hesaplamalı propaganda ve bot hesapların dijital diplomaside dezenformasyona neden olduğudur. Son olarak, ortaya çıkan doğrulama ve sosyal medya platformları da uluslararası ilişkilerde norm belirleyici aktör konumuna gelmesi dijital diplomaside bilgi güvenliği tartışmalarının merkezini oluşturduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Studies in the literature on post-truth are mostly; focused on conceptualization and case studies. The main purpose of this study is to investigate the effect of the concept of post truth and its components on digital diplomacy. In the study, first of all, the historical development and conceptualization of the concept of post-truth are discussed. Together with the concept of post truth, the components of the concept are discussed in an effort to understand the nature of the concept. As the main finding of the study; it has been revealed that digital diplomacy, which emerged as an important sub-field of public diplomacy and came to the fore with the development of communication technologies, was greatly affected by the post truth. On the other hand, another result of the research is that computational propaganda and bot accounts as a part of post truth cause disinformation in digital diplomacy. Finally, it has been found that the emerging verification and social media platforms have become the norm-setting actor in international relations and that they become focal point of information security discussions in digital diplomacy.

GİRİŞ

Post-truth terimi günden güne yaşamda daha çok yer edinmeye başlamış ve önem kazanmıştır. Öyle ki bir pek çok yazar tarafından çağın niteleyicisi olarak ifade edilmeye başlanmıştır (Calcutt, 2016; Çoban, 2019; Field, 2018; Foroughi et al., 2019; Güven, 2020; Keyes, 2017; Kılınc, 2017; Matapo, 2018; Prieto, 2018; Rosenzweig, 2017; Serezliev, 2018; Suspitsyna, 2020; Visvizi ve Lytras, 2554; Zembylas, 2020). Google Trend istatistikleri söz konusu kavramın sadece kelime olarak bile kullanımının ne kadar arttığını göstermektedir. Özellikle 2016 yılında post-truth sözcüğünün popülerliği önceki yıllara göre %100 artmıştır (Google Trendler, 2021). Ayrıca sosyal medya gibi kitle haberleşmede ve özellikle siyasi arenada pek çok olgunun açıklığa kavuşturulmasında post-truth kavramı önemli yer edinmiştir (Evre, 2017).

Son zamanlarda post-truth, üzerinde akademik çalışmaların da yoğunlaşmaya (Demirel, 2019; Güven, 2020) başladığı bir kavram hâline gelmiştir. Bu çalışmalarda daha çok gerçekliğin çarpıtılması, yalan haber gibi anlamlarda ele alınıyor olmakla beraber bu kullanımının problemleri olduğu da ifade edilmektedir. Bu da kavramı, popüler medya söylemi olarak bir yüzeyselliğe hapsedmektedir. Batılı ülkelerde sıklıkla kullanılan bir sözcük olan post-truth, küresel etkileşim ağıyla bütün ülkelerde ilgili olduğu konuların anlaşılması ve yorumlanmasında izini sürmemiz gereken anahtar bir kavram hâline gelmektedir (Evre, 2017). Öte yandan kavramsal çerçeve eksikliği, kavramın Türkçesinin belirlenmesinin zorlaşmasına ve kavramı açıklarken kullanılan ifadelerin anakronik sorunlar yaşamasına sebep olmaktadır.

Geçtiğimiz on yıl içinde sosyal medya; bireyler, özel sektör ve devletler arasında yeni ve etkili bir iletişim yöntemi olarak benimsenmiştir. Bu bağlamda, sosyal medya başta olmak üzere değişen ve gelişen iletişim teknolojileri her alanda olduğu gibi diplomasi alanında da önemli değişim ve dönüşümleri beraberinde getirmiştir (Bjola & Holmes, 2015). Özellikle güç ve diplomasi ilişkilerini içeren temel kavramlar dönüşüme uğramıştır (Kıran & Açıkalin, 2021). Bu gerçekliğin uluslararası ilişkilerde yadsınamayacak bir güce dönüşmesiyle dijital diplomasi dünya siyasetinin önemli ve güncel bir kavramı olmuştur (Adesina, 2017). Dijital diplomasi, uygulama alanlarının çeşitliliği ve aktör zenginliği yönünden oldukça kullanışlı bir kamu diplomasisi yöntemi olarak görülürken özellikle post-truth ile beraber diplomaside tartışılmalı bir alan hâlini almıştır. Diğer bir deyişle; dijital diplomasi araçları farklı anlatıların değil gerçekliklerin olduğu bir alana dönüşmüştür (Manor, 2016).

Bu gerçeklikler çerçevesinde, bu çalışma öncelikle post-truth kavramını epistemolojik olarak ele almış ve post-truth kavramının dijital diplomasiye etkisini tartışmıştır. Alanyazında var olan çalışmalar genel itibarıyla kavramın ne olduğunu açıklamaya odaklanmasına karşın bu çalışmayla post-truthun kavramsal bağlamda diplomasiye uygulama alanı olarak dijital diplomasiye etkisi araştırılmıştır.

1. POST-TRUTH'UN TARİHSEL GELİŞİMİ

Post-truth ifadesi ilk kez 1992 yılında, Steve Tesich'in The Nation adlı dergideki yazısında geçmektedir (Alpay, 2020; Evre, 2017; Keyes, 2017). Tesich yazısında, ABD'deki Bush ve Reagan dönemlerinden örneklerle liderlerin yalan söylediklerini ve halkın hakikati bilmeyi istemediklerine değinmiştir (Barzilai & Chinn, 2020; Evre, 2017; Zembylas, 2020). Post-truth ile ilgili daha kapsamlı ve dikkat çeken bir çalışma da 2004 yılında Ralph Keyes tarafından yazılan "The Post-Truth Era" isimli kitaptr. Bu çalışmada post-truth yalan söylemekle ilişkilendirilerek toplumsal bağlamda etkileri irdelenmiştir (Evre, 2017; Keyes, 2017). 2016 yılında ise Post-truth sözcüğü Oxford Sözlükleri tarafından yılın kelimesi olarak ilan edilmiştir ve böylece kavram popülerlik kazanmıştır (Bacon et al., 2018; Cıbaroğlu, 2019; Oxford Languages, 2020; Rosenzweig, 2017). Öte yandan 2016 yılındaki Birleşik Krallık'taki Brexit ve ABD'deki başkanlık seçimleri kavramın popülerliğine katkı sağlamış ve tarihinde önemli bir yer edinmişlerdir (Evre, 2017). Post-truth kavramı, bu iki önemli siyasi olayı açıklarken yaygın bir şekilde kullanılmıştır (Eriyanto, 2018). Söz konusu tarihi olaylar Oxford Sözlükleri'nin post-truthu 2016 yılında yılın sözcüğü olarak seçmesine katkıda bulunmuştur (Cıbaroğlu, 2019; Rosenzweig, 2017).

Söylem ve düşünce bağlamında geçtiğimiz yüzyıllara bakıldığında; duygu ve inançların nesnel olan hakikatlerden daha çok değer bulmasının sadece son zamanlara ait bir sorun olmadığı görülmektedir (Güven, 2020). Örneğin; Orta Çağ'dan günümüze hakikat arayışı daha yüce bir anlam arayışına yol açmış ve insanlar mitlere yönelmiştir (Keyes, 2017). Modern ve premodern dönem düşünce yapısı teknik olarak yalana müsaade etse de epistemolojik olarak hakikatin varlığını inkâr etmemekteydi. Buna karşın modern dönemde ise hem teknik olarak yalana daha fazla müsamaha edilmekte hem de epistemolojik olarak hakikat fikri reddedilmektedir (Güven, 2020). Söz konusu olgu eskiden yalan, ajitasyon, simülasyon, propaganda veya dezenformasyon gibi farklı biçimlerde isimlendirilirken içinde bulunulan zamanda post-truth olarak yeniden adlandırılmıştır (Cinmen, 2017). Böylece post-truth tarihinde postmodern dönem önemli bir yer edinmiştir. Post-truth olgusunu anlamlandırma çabalarında postmodern söylemlerden oldukça fazla faydalanılabilmektedir.

Post-truth kavramına gelişimsel bir tarihle bakıldığında ise postmodernist akademisyenlerin postmodernizm felsefesi altında hakikat kavramını eleştirerek tekil hakikat yerine aslında çoğul ve göreceli bir hakikatin var olduğunu ileri sürmüşlerdir. Yine postmodern felsefenin görecelilik ilkesine göre hakikatin kişiden kişiye değiştiği ifade edilmiştir. 1990'lı yıllarda birtakım gazeteciler de nesnelliği reddetmeye başlamıştır. Ardından ticaret dünyası da bu akıma kapılarak post-truthu destekleyen çalışmalar ortaya koymaya başlamıştır. Bunun en çarpıcı örneği, “marka” olarak isimlendirilen post-truth söylemdir. Sadece “marka”ya bakılarak gerçeklikten kopuk değerlendirmeler yapılabilmektedir. Yirmi birinci yüzyıla gelindiğinde ise hükümetler post-truth eğilime katılmışlardır. Nihayetinde post-truth söylem, çağın tanımlayıcı kelimelerinden biri hâline gelmiştir. Kelimenin kendisi başta da vurgulandığı gibi ilk kez 1992 yılında kullanılmış ancak belgelenmiş kullanımı 2016 yılında 2015 yılına kıyasla %2.000 artmıştır (Calcutt, 2016).

Bu artışın en büyük sebebi elbette iletişim teknolojileri ve sosyal medya platformlarıdır. Bilgi daha hızlı yayılır hâle gelmiştir ancak içeriği ve bağlamı kontrol edilemez durumdadır (Cibaroğlu, 2019). En önemli çağdaş kitle iletişim araçlarından biri olan internetin en popüler uygulamalarından olan (İli & Erçetin, 2014) sosyal medya platformlarının varlığı; yalanları geçmişe göre farklı ve çok daha karmaşık kılmıştır. Sosyal medya platformları aracılığıyla yalanlar geniş kitlelere yayılmakta ve internetin bilgi aramayı kolaylaştırmak, reklam verenlerin belirli kriterleri hedeflemelerine yardımcı olmak gibi kriterlerle oluşturulan algoritmaları aracılığıyla yalnızca kişiselleştirilmiş bilgiye maruz kalınmaktadır (Eriyanto, 2018).

2. POST-TRUTH'UN KAVRAMSALLAŞTIRILMASI

Post-truth ifadesindeki truth sözcüğü İngilizce'de iki anlam ifade etmektedir. Bunlar, güvenilir ve olgusal kesinliktir (Keyes, 2017). Post-truth ifadesinin Türkçede henüz bir karşılığı bulunmamaktadır. Kavrama Türkçe karşılık bulma çabasında sözcüğün yapısı, Türkçede ön ek olmaması gibi zorluklarla karşılaşmaktadır (Terzi, 2020). Bu zorluklardan dolayı Post-truth ile ilgili çalışma yapan kişilerin her birinin Türkçe karşılık olarak farklı değerlendirmelerde bulunduğu görülmektedir. Bunlardan bazıları; gerçek ötesi, gerçek dışı, hakikat yitimi, hakikatin kaybolması ve benzeridir (Ahi, 2017; Alpay, 2020; Evre, 2017; Güven, 2020; Şahin, 2018; Şener, 2017; Yılmaz, 2018).

Post-truth kelime öbeğinin İngilizce kökeni incelendiğinde “post” ifadesinin bir ön ek olduğu ve sıradan kullanımda önüne geldiği durumun veya olayın sonrasına işaret ettiği görülmektedir (Terzi, 2020). Ancak post-truth olgusunda “post” ön eki sıradan kullanımdaki gibi zamansal anlamda “öte”yi anlatmak için kullanılmamakta; “öte”den ziyade önemsizliği vurgulamaktadır (Bezembinder, 2018). Nitekim Oxford Sözlükleri'nde “post” ön ekinin önüne geldiği sözcüğün önemsiz veya alakasız olduğu bir döneme gönderme yaptığı görülmektedir (Oxford Languages, 2020). Post-truth ifadesindeki “truth” ise iki farklı anlamda kullanılmaktadır. Bunlar, “hakikat” ve “gerçek”tir. “Gerçek” nesnel gerçekliği, hakikat ise nesnel gerçekliğin zihindeki yansımaları karşılayan ifadelerdir (Alpay, 2020). Ayrıca hakikat epistemolojik bir bilgi sunarken gerçeklik ontolojik bir kavramdır (Evre, 2017). Diğer bir ifadeyle post-truth, insanların hakikat yerine duygu ve inançlarına dayalı bir argümanı kabul etme olasılığının yüksek

olduğu durumlardır (González-Méijome, 2017). Tanımlara bakıldığında post-truth ifadesinin bir kişiye değil, ortama veya zemine işaret ettiği görülmektedir (Şirin, 2017).

Post-truth çağın özellikleri literatürde çeşitli şekilde ifade edilmiştir. Keyes; post-truth çağı etik açıdan alacakaranlık kuşağına benzetmektedir (2017). Güven de (2020) post-truth kavramının çağın niteleyicisi olarak kullanımının arttığını belirtmiştir. Eriyanto'ya göre insanlar gerçeği değil, inançların onaylanmasını aramaktadır (2018). Bu farklı görüşlerin ortak noktası olarak; Post-truth çağda gerçek örtülmekte, yalan söyleme eylemi yumuşatılmaktadır. Ancak, post-truth yalanla ya da yalan söylemekle birebir eş değer değildir (Zarzalejos, 2017). Yeni olan, gerçeklik algısında rasyonalite yerine duyguların daha fazla yer bulmasıdır (D'Ancona, 2017). Post-truth, gerçekliğin algısının tasarlanmış bir ifadesidir (Marmot, 2017).

Post-truthun dikkat çekici bir başka boyutu ise, akademi gibi hâlihazırda mevcut olan kurumların güvenilirliğine saldırmasının yanı sıra daha önce istikrarlı ve öngörülebilir olduğu düşünülen anlamları istikrarsızlaştırması, bu bakımından anlamında bir ironinin var olmasıdır. Bunun sonucu inkârcılığın, safsataların ve komplo teorilerinin -olmasalar bile- tartışma için uygun platformlar olarak popülerleştirilmesidir (Orlandi, 2012; Siebert & Pereira, 2020).

3. POST-TRUTH İLE İLİŞKİLİ KAVRAMLAR ve BİLEŞENLER

Post-truth söylemi tanımlarken kullanılan olgu ve durumlara bakıldığında kavramı meydana getiren bileşenler ve ilişkili kavramlar olduğu görülmektedir. Bu bileşenler ve kavramlar bir araya geldiklerinde kurdukları etkileşimle post-truth denilen durumu ortaya çıkarmaktadır.

Post-truth söylemini ortaya çıkaran temel kavramlardan ilki postmodernizm felsefesidir (Çetinkaya, 2019; Yıldırım, 2021). Post-truth söylemin entelektüel geçmişinde postmodernizm karşımıza çıkar. Postmodern düşünce nesnel gerçekliği de fazlasıyla sorgulamış ve özellikle gerçek, hakikat ve doğru kavramlarının altlarını oldukça oymuştur. Postmodernist düşüncede her şey görecelidir ve hiçbir bilgi kesinlik iddiasında bulunamaz. Bu bağlamda hakikat göreceliyse ve nesnel bir hakikate ulaşmak mümkün değilse herkes kendi hakikatinin peşinden gidebilir. Dolayısıyla amaç hakikate değil, daha estetik olana ve hazza ulaşmaktır. Postmodern düşüncede yorumlar vardır. Her bir yorum yeni yorumlara yol açar ve sonsuz yorumlama içinde anlam bulmak olanaksızdır. Hiçbir yorum birbirinden üstün de değildir. Bu şekilde postmodernizm post-truth eğilimin yolunu açmıştır (Alpay, 2020).

İkincil olarak, yeni medya düzeni kavramı post-truth kavramını açıklarken kullanılan önemli kavramlardan biridir. İnternetin kamu kullanımına açılması ve özellikle sosyal medya platformlarının geliştirilmesiyle yeni medya düzeni ortaya çıkmıştır (Alpay, 2020). İnternet teknolojilerinin yaygın olduğu yeni medya düzeninin yarattığı etkiyle yalanlar yeni medya düzeninde daha geniş yer bulmuştur. Yalanların kontrolsüz bir şekilde yeni medya mecrasında yayılması gerçeğin görünürlüğünü de olumsuz etkilemektedir (Şen ve Taşdelen, 2020).

Üçüncü olarak, yeni medya düzeni kavramının içerisinde karşımıza çıkan bir diğer post-truth kavram da filtre balonlarıdır (Çetinkaya, 2019; Dijk, 2006; Pariser, 2011; Şen & Taşdelen, 2020). Bu terim ilk olarak 2011 yılında Upworthy'nin kurucu ortağı olan Eli Pariser tarafından kullanılmıştır. Sade anlatımıyla, filtre balonları bir çeşit öz-seçimli enformasyon hapishanesidir (Dijk, 2006). Sosyal medya sitelerinin tıklanma oranını artırmak amacıyla algoritmalarını bireylere sadece kendi dünya görüşlerine ve ilgi alanlarına uygun, sevebileceği gönderiler sunacak şekilde oluşturmaları sonucunda "filtre balonu" denilen şey meydana gelmektedir.

Sosyal medya algoritmalarının oluşturduğu bir diğer yapı da yankı odaları/fanusları (echo-chamber)dır (Aydın, 2020; Çetinkaya, 2019; Şen & Taşdelen, 2020). Sadece benzer görüşe sahip hesap ve siteleri takip etmek farklı ve rakip seslerle karşılaşmamaya neden olmakta ve bu durum bireyleri yankı odasına

maruz bırakılmaktadır (Şener, 2017). Yankı odası, rakip ve farklı görülen görüşlere izin verilmeyen ve sansürlenmiş kapalı bir sistem içerisinde sadece kendi bilgi ve görüşlerimizin iletişim ve tekrar yoluyla güçlendirildiği durumların metaforik bir ifadesidir (Sunstein, 2004).

Dördüncü olarak, doğrulama (fact-checking) olgusu da post-truth söylemini açıklayabilmek için kullanılan kavramlardan biridir (Alpay, 2020; Brandtzaeg ve Følstad, 2017; Çetinkaya, 2019; Cibaroglu, 2019; Hunt, 2017; Zarzalejos, 2017). İnternette oldukça hızlı yayılan ve okuyucuların kişisel görüşlerine uyduğu takdirde hiçbir eleştirel düşünceden geçmeyerek doğru kabul edilen bilgilerin kirliliğini önlemek ve bunlara tepki göstermek amacıyla doğrulama siteleri geliştirilmiştir (Brandtzaeg & Følstad, 2017; Ünver, 2020). ABD’de 2000’li yılların başında bağımsız bir kurum olarak ortaya çıkan bu platformlar hızla küresel hâle gelmiştir (Graves & Cherubini, 2016). Yeni medya düzeninde post-truth ile ilgili son kavram da troller/bot hesaplarıdır (Çetinkaya, 2019; Cosentino, 2020). Troller, internet ortamında ilgi çekmek amacıyla içerik üreten kişilerdir. Bu içeriklerin doğru ve gerçek olduğu tartışmaya açıktır (Mercimek ve diğ., 2016).

Post-truth söylemi meydana getiren bileşenler incelendiğinde; “gerçek”, “doğru”, “yalan”, “sahte”, “duygu”, “inanç”, “hakikat” ve “nesnel” ifadeleriyle karşılaşılmaktadır. Post-truth söylem bu ifadeler kullanılarak açıklanmaya çalışılmaktadır. Söz konusu bileşenlerin farklı etkileşimleriyle post-truth söylemin yapısı ortaya çıkmaktadır. Bu yapı Şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1. Post-truth Kavramının Bileşenleri

4. DİJİTAL DİPLOMASI

Diplomasi temel olarak uluslararası ilişkilerin makine odasıdır (Cohen, 1998). Diplomasi, devletlerin dış politika hedeflerini ifade ettikleri ve yabancı hükümetlerin ve halkların kararlarını ve davranışlarını diyalog, müzakereler, savaş ve şiddet hariç diğer önlemler yoluyla etkileme çabalarını koordine ettikleri yerleşik yöntem olarak kabul edilmiştir (Ceyhan, 2020). Hükümetler kendi halkından ziyade diğer ülkelerin halklarıyla pozitif yönde etkileşim kurmak için diplomasi araçlarını kullanmaktadırlar (Kıran & Açıkalin, 2021). Bu araçların çeşitlenmesi sürecinde küreselleşme ve küreyerelleşmenin de gölgesinde diplomasi ve iletişim kavramları iç içe geçmiştir (Ceyhan, 2020).

Teknoloji ve iletişim araçlarının günümüzde bireylerin hayatında her anlamda önemli bir etki yarattığı yadsınmaz bir gerçektir. Yumuşak güç kavramı temel olarak kamu diplomasisinin gelişimini sağlamış dış politikaların düzenlenmesi ve yürütülmesi üzerindeki kamu tutumlarının etkilenmesini hedeflemektedir (Cull, 2008). 2000’lerin başından itibaren ise bireylerin hedef kitle olarak benimsendiği Kamu Diplomasisi 2.0 kavramı artık dünyanın her bir köşesindeki insanları da diplomasiğin önemli bir parçası hâline getirmiştir (Ingenhoff vd, 2021).

İletişimin en önemli ve etkili kaynağı olarak kabul edilen internet ve sosyal medya platformları ise diplomaside yeni bir sayfa açılmasını sağlamıştır. İstatistiki verilere göre, küresel mobil kullanıcı sayısı 5,22 milyara ulaşmış ve bu dünya toplam nüfusunun %67'sinin biraz altına denk gelmektedir (Kemp, 2021). Bu rakamlar diploması için de oldukça anlamlı hâle gelmiş ve dijital diploması kavramı ortaya çıkmıştır. Dijital diploması kavramının birçok farklı tanımı bulunmaktadır ve bu kavramın tarihçesi de oldukça tartışmalıdır (Bjola & Holmes, 2015; Ritto, 2014; Bradshaw, 2015).

Bu tartışmaların ortasında dijital diploması, temel olarak diplomasının yürütülmesinde internet ve bilgi iletişim teknolojilerinin kullanılması olarak tanımlanabilir (Hanson, 2012). Bu tanımlara ek olarak dijital diploması kavramı sadece diplomatik ilişkilerin yürütülmesinde değil, sosyal medya mecraları üzerinden ülkelerin imaj çalışması yapmanın yanı sıra konsolosluk işlemlerinin dijitalleşmesini de kapsamaktadır (Kampf vd, 2015; Manor, 2016). Son yıllarda özellikle sosyal medya kullanımının artması nedeniyle dijital diplomasının değişimli olarak kullanıldığı yeni kavramlar da ortaya çıkmıştır, bunlardan bazıları twitdiploması ve e-diplomasıdır (Ovalı, 2020; Yücel, 2020).

5. DİJİTAL DİPLOMASİDE POST-TRUTH: TEHDİT VE SINAMALAR

Sosyal medyayla bireylerin hayatında yaygınlaşan post-truth kavramının diplomasıyı de etkilemesi kaçınılmaz olmuştur. Anlık iletişimin ve diplomatik ilişkilerin dijital ortama taşınmasıyla beraber “gerçek bilgi” bir başka boyutta tartışılabilir hâle gelmiştir. Yukarıda epistemik yaklaşımla derinlemesine incelenmiş olan post-truth kavramının dijital diplomasıya etkisi bu çalışmada üç boyutta incelenecektir. Bunlar: hesaplamalı propaganda, doğruluk kontrolü ve uluslararası ilişkilerde norm belirleyici olarak sosyal medya platformları.

İlk olarak, dijital diplomasının temel amaçlarından biri yukarıda bahsedildiği gibi uluslararası sistemdeki aktörlerin bilgiyi yayma yoluyla olumlu imaj inşası oluşturmaktır. Ancak zaman zaman bu alan bilgi savaşlarına da dönüşmektedir ki bu noktada hesaplamalı propaganda kilit bir rol oynamaktadır (Jordan, 2015). Hesaplamalı propaganda genel olarak yanıltıcı bilgileri sosyal medya ağları üzerinden mobilize etmek için algoritmaların, otomasyonun ve filtre balonlarının kullanılması olarak tanımlanır (Wolley & Howard, 2016). Diğer bir deyişle, hesaplamalı propaganda etkileşimli ve ideolojik olarak yazılım programlarının yaygınlaştırılmasını içerir. Algoritmalar ve etiketler (hashtag) ile yapılmış olan filtre balonları, bu bilgi dezenformasyonu, dijital diploması araçlarının ve amaçlarının hayata geçirilmesini oldukça zorlaştırmıştır. Strömback ve Knousis (2011) bu zorluğa dikkat çekerek, hesaplamalı propaganda içeriklerinin dijital araçlarla yürütülen kamu diploması faaliyetlerinin gerçek doğasının anlaşılmasını yıkıcı şekilde zorlaştırdığını altını çizmiştir. Hesaplamalı propagandanın en önemli örnekleri Arap Baharı, “Wall Street’i İşgal Et” hareketi ve ABD seçimleridir (Açıkalin & Bölücek, 2014; Köseoğlu ve diğ., 2013). Bu örnek olaylarda dijital yanlış bilgilendirme ve manipülasyonlarla hesaplamalı propaganda uygulandığı görülebilmektedir.

Hesaplamalı propaganda da en önemli unsur ise bot hesaplarıdır. Bot hesaplar dezenformasyonda, yanıltıcı mesajlaşmada ve çevrimiçi söylemi çarpıtmada hesaplamalı propagandanın dijital temel aktörleridir. Bu bağlamda, bot hesaplar 2017 Fransa cumhurbaşkanlığı seçimi ve daha önce ABD seçimlerinde Trump yanlısı içerikleri yaymak için kullanılmıştır (Bentzen, 2018). Hesaplamalı propaganda dijital diplomasının en önemli sinamalarından biri hâline gelmiştir. Başta devletler olmak üzere uluslararası sistemde yer alan tüm aktörlere hem kendileriyle hem de başka aktörlerle ilgili gerçeğin anlatımı konusunda yeni bir mücadele alanı oluşturmuştur.

İkinci olarak hesaplamalı propagandanın neden olduğu gerçek ötesi durumun beklenen bir doğurgusu olarak uluslararası sistemdeki aktörler, “doğruluk kontrolü (fact-checking)” konusunda dijital diplomasıde yoğun bir çabaya girmiştir. Melissen’in (2013) özetlediği gibi uluslararası siyasette, sahte haberlerin gerçek sonuçları vardır ve bu nedenle 20. yüzyılda kısasa kısas tarzında sahte haberlere karşı koymak önemli bir diplomatik karşılıktır. Bu bağlamda, dijital diploması araçlarını kullanarak dezenformasyon taktiklerini ve sahte haberleri ifşa etmek ve doğruluk kontrolü platformlarını hayata

geçirmek egemen devletlerin kamu diplomasisi önceliği olmuştur (Nisbet ve Kamenchuk 2019). Özellikle, 2016 yılındaki ABD seçimlerinden ve Avrupa'daki Fransa ve İngiltere seçimlerinden sonra doğruluk kontrolüyle ilgili küresel farkındalık ve talep artmıştır (Ünver, 2020). Bu bağlamda, doğrulama platformlarının sayısı da günden güne artmıştır (Silverman, 2014). Bu platformlar 50'den fazla ülkeye yayılmış ve sayıları 100'ü geçmiştir (Graves & Cherubini, 2016). Bu platformlardan biri olan Politifact, 2016 ABD başkanlık seçimlerinde Donald Trump'ın söylemlerinin %69'unun yanlış ya da çoğunlukla yanlış olduğunu tespit etmiştir (Cibaroğlu, 2019; Şen & Taşdelen, 2020). Bu noktada bir başka post-truth sonucuna da değinmek gerekir ki, doğruluk kontrol platformlarının da doğruluğu tartışmalıdır. Doğruluk platformlarının kaynağı ve güvenilirliği bu sorunun en can alıcı noktasıdır. Nitekim doğruluk platformlarının devlet merkezli haricinde kalanlar için yanlışlık, demokrasi ve ifade özgürlüğü açısından sorunluluk arz etmektedir.

Üçüncü ve son olarak sosyal medya platformlarının post-truth çağı ve doğruluk kontrolünün etkisiyle son yıllarda uluslararası sistemde norm belirleyici bir role sahip olmasıdır. Bu noktada, uluslararası ilişkilerde norm belirleyici aktörlerin yumuşak güç açısından önemini ve etkisini vurgulamak gerekir. Rothman (2011), uluslararası ilişkilerde normların öğretme veya öğrenme süreçleri ile başarılı sonuçlar yoluyla yayıldığını söylemekle beraber normun alıcısı ve uygulayıcısı aktörlerin uluslararası sistemde güvenilirlik ve prestij sahibi olduğunu da belirtmiştir. Ek olarak, normatif güçler olarak tanımlanan aktörlerin en önemli özelliğinin uluslararası sistemin "normalini" belirleme gücüne sahip olup ve başka aktörler tarafından meşru sayılmasıdır (Manners, 2002; Kavalski, 2013). Yeni normalini belirlemede sosyal medya platformlarının rolü üzerine olan tartışmaların asıl başlangıç noktası, Donald Trump'ın 8 Ocak 2021 tarihinde, "Bana, önce Amerika söylemime ve Amerika'yı tekrar yüceltmeme oy veren 75 milyon Amerikan vatansesverinin gelecekte büyük bir sesi olacak. Hiçbir şekilde saygısızlık görmeyecekler veya haksızlığa maruz bırakılmayacaklar" paylaşımından sonra Twitter tarafından Trump'ın hesabının kalıcı olarak askıya alınmasıydı (Twitter 'permanently suspends' Trump's account, 2021). Twitter hesabıyla beraber Donald Trump'ın Facebook, Youtube hesaplarının da askıya alınması sosyal medya platformlarının meşruiyetini belirleyicisi rolünü oynaması uluslararası sistemde aktörlerin normatif güç tartışmalarının merkezine oturmuştur.

En sade şekilde ifade etmek gerekirse; sosyal medya platformları kimin doğru kimin yanlış bilgi verdiğine karar veren bir güç haline gelmiştir. Daha da ötesinde Arun'a (2019) göre; sosyal medya şirketlerinin çevrimiçi konuşma ve dolayısıyla daha geniş anlamda kamusal söylem üzerinde kullandıkları bu güç, yeni bir yönetim ve güç alanı olarak kabul edilmektedir. Dijital diplomasi bağlamında, sosyal medya platformlarının tek taraflı benimsedikleri bu içerik politikası hangi ülkeye ait içeriklerin paylaşılması ve yaygınlaştırılmasının belirlenmesi açısından oldukça sorunludur. Endişenin ana nedeni, daha önce içeriğin küresel olarak engellenmesi biçimindeki sansürün bir ülkenin emri ile başka bir ülkeye yapılmasıdır. Bu bağlamda, uluslararası sistemdeki aktörlerin dijital diplomasiye yönelmesindeki en önemli amaç olan dijital ortamda kamuoyunu bilgilendirmek ve olumlu imaj inşa etmek platformların kendisi nedeniyle sekteye uğramaya başlamıştır. Dolayısıyla, sosyal medya platformlarının norm belirleyici rolü post-truth döngüsünü derinleştirerek dijital diplomasi ihtivasının genişlemesi ve çeşitlenmesinin önünde de engel oluşturmuştur.

SONUÇ

Bu çalışmada post-truth söyleme ilişkin kavramsal bağlamda epistemik bilgiler sunulması ve post-truthun dijital diplomasiye etkisinin araştırılması amaçlanmıştır. Bu kapsamda öncelikle post-truth ifadesi tarihsel gelişimi bağlamında kavramsallaştırılmaya çalışılmıştır. Sonrasında post-truth çağıla ilgili kavramlar ve kavramı ortaya çıkaran bileşenler ile açıklanmıştır. Bu bağlamda kavramın bilinirliğine ve anlaşılmasına katkı sunulacağı düşünülmüştür. Daha sonrasında dijital diplomasi kavramı açıklanarak, post-truthun dijital diplomasi üzerindeki etkileri ortaya çıkarılmıştır.

Post-truth, gerçeğin duygular karşısında etkisinin azalması, değişmesi ve karmaşık bir hal alması durumu olarak ifade edilebilir. Post-truth kavramının epistemik kaynağı ise postmodernizm felsefesidir. Özellikle internet ve sosyal medyanın desteğiyle çağın niteleyicisi olacak kadar belirginleşmiştir. Bu

çağda yalan, gerçek, sahte, hakikat gibi kavramlar birbirine karışmış, belirsizleşmiş ve önemsizleşmiştir. Post-truth eğilim sırasıyla; akademisyenler, gazeteciler, iş dünyası ve hükümetleri saran bir gelişim göstermiştir. Sosyal medya ise özellikle yirmi birinci yüzyılda bu gelişimin en büyük destekçisi olmuştur.

Post-truth sözcüğünün birbirinden farklı Türkçe karşılığının bulunması kavramın yapısı itibariyle anlaşılmasının zor olduğunu göstermektedir. İngilizce bir kelime olan Post-truth ifadesine kendi kültürümüze ve değerlerimize uygun bir Türkçe karşılık bulunması gerektiği söylenebilir. Post-truth ile ilişkili olan kavramlar postmodernizm başta olmak üzere yeni medya düzeni ve çoğunlukla onun kapsamında olan filtre balonları, yankı odaları, doğrulama platformları ve trollerdir. Bu kavramlar post-truth söylem kapsamında sıklıkla kullanılmaktadır.

İletişim teknolojilerinin gelişmesi ve değişmesinin en büyük doğurgusu olarak dijital diplomasi uluslararası sistemdeki aktörlerin yumuşak güç unsuru çeşitlenmesinde önemli rol oynamaktadır. Bu değişim ve dönüşümün özellikle sosyal medya platformlarıyla çeşitlenmesi başta egemen devletler olmak üzere çeşitli aktörlerin etkileşimini de artırmıştır. Makale boyunca epistemik bir perspektifle ele alınan post truth kavramı dijital diplomasi uygulama alanlarına ve süreçlerine etkisi de yadsınamaz bir gerçektir. Bu çalışmada üç boyutta tartışılan etkisi; hesaplamalı propaganda, doğruluk kontrolü ve norm belirleyici rolünü kapsamaktadır.

Hesaplamalı propaganda; yazılım ve bot hesaplar yoluyla kamuoyunu dijital mecralarda kasıtlı olarak dezenformasyon oluşturarak dijital diplomasiye önemli bir tehdit unsuru hâline gelmiştir. Bu nedenle, dijital diplomaside gerçeklikten çok bir hikâye anlatısı yaklaşımının ön plana çıkması post-truthun yarattığı gerçek dışı bilginin mobilizasyonunu artırmaktadır. Buna dayalı olarak geliştirilen doğruluk kontrolü platformları gerçek bilgi sağlayıcısı olarak ortaya çıkmış ancak bir anlatı üstünlüğüne dönüşmüş dijital diplomaside ortaya konan içerikle ilgili hem alanı daraltmış hem de sınırlandırılmıştır. Son olarak, gerçekliği belirleme konusunda sosyal medya platformlarının özellikle norm belirleyici aktör olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Bu noktada özellikle uluslararası sistemde norm belirleyicisi olarak sosyal platformların bu güce sahip olması meşruiyet tartışmasını da beraberinde getirmiştir. Nitekim sosyal medya platformlarındaki şirketlerin bu norm belirleyici rolü menşei oldukları ülke lehine kullanma ihtimali dijital diplomasi ve yumuşak güç bağlamında gelecek dönemin en önemli sınaması olacaktır.

KAYNAKÇA

- Açıkalm, Ş. N., & Bölücek, C. A. (2014). Understanding of Arab Spring with Chaos theory–Uprising or revolution. In *Chaos theory in politics* (pp. 29-47). Springer, Dordrecht.
- Adesina, O. S. (2017). Foreign policy in an era of digital diplomacy. *Cogent Social Sciences*, 3(1), 1297175.
- Ahi, G. (2017, April 6). *Gerçeklik ötesi (Post Truth) ve popülizm - Digital Age*. <https://digitalage.com.tr/makale/gerceklik-otesi-post-truth-populizm/>
- Alpay, Y. (2020). *Yalanın Siyaseti*. Destek Yayınları.
- Arun, C. (2019). Making Choices: Social Media Platforms and Freedom of Expression Norms. *Regardless of Frontiers*.
- Aydın, A. F. (2020). Post-Truth Dönemde Sosyal Medyada Dezenformasyon: Covid-19 Yeni Koronavirüs) Pandemi Süreci. *Asya Studies*, 19(12), 76–90. <https://doi.org/10.31455/asya.740420>
- Bacon, C. K., Lewandowsky, S., Ecker, U. K. H., Cook, J., Field, J. C., Keyes, R., Campbell, J., Tesich, S., Kat, H. A. K. İ., Ça, S., Matapo, J., den Heyer, K., & Rosenzweig, A. (2018). Traversing pasifika education research in a post-truth era. *Canadian Social Studies*, 50(2), 44–48. <https://doi.org/10.15663/wje.v23i1.627>
- Barzilai, S., & Chinn, C. A. (2020). A review of educational responses to the “post-truth” condition: Four lenses on “post-truth” problems. *Educational Psychologist*, 55(3), 107–119. <https://doi.org/10.1080/00461520.2020.1786388>.
- Bentzen, N. (2018). Computational propaganda techniques. European Parliamentary Research Service (ERPS), October 2018.
- Bezembinder, C. (2018). *Is post-truth politics really post-truth?* Leiden University.

- Bjola, C., & Holmes, M. (2015). *Digital diplomacy: Theory and practice*. Routledge.
- Bradshaw, S. (2015). Digital diplomacy-# notdiplomacy. *Canada: Centre of international governance innovation*.
- Brandtzaeg, P. B., & Følstad, A. (2017). Trust and distrust in online fact-checking services. *Communications of the ACM*, 60(9), 65–71. <https://doi.org/10.1145/3122803>
- Calcutt, A. (2016, November 21). *Hakikat Sonrası Siyasetin Gerçekleri*. Newsweek. <https://www.newsweek.com/truth-post-truth-politics-donald-trump-liberals-tony-blair-523198>
- Cohen, R. (1998) "Putting Diplomatic Studies on the Map," Diplomatic Studies Programme Newsletter, Leicester University, 4 May 1998.
- Çetinkaya, R. (2019). *Post-truth (Gerçek ötesi) kavramının yeni medya üzerinden incelenmesine yönelik uygulamalı bir araştırma*. Selçuk Üniversitesi.
- Ceyhan, A. İ. (2020) Dijitalleşen Kamu Diplomasisi Üzerine Kısa Bir Analiz. *International Journal of Economics Administrative and Social Sciences*, 3(2), 85-100.
- Cibaroğlu, M. O. (2019). Post-Truth in social media. In *The Archival World* (Vol. 6, Issue 2). <https://dergipark.org.tr/en/pub/ad/643758>
- Cinmen, I. (2017). *Gerçek ötesi neyin nesi?* Apoletli Medya. <http://apoletlimedya.blogspot.com/2017/06/gercek-otesi-neyin-nesi.html>
- Çoban, B. (2019). Post truth çağında dijital gazetecilik ve haber başlıklarında “tık tuzağı.” *Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Uluslararası Hakemli Dergisi*, 27(4), 35–49.
- Cosentino, G. (2020). *Social media and the post-truth world order : the global dynamics of disinformation* .
- Cull, N. J. (2008). Public diplomacy before Gullion: The evolution of a phrase. In *Routledge handbook of public diplomacy* (pp. 39-43). Routledge.
- D’Ancona, M. (2017). *Post-Truth: The New War on Truth and How to Fight Back*. Ebury Press.
- Demirel, E. T. (2019). Post-truth: Is it managing or mismanaging information? (There is one truth, but there are a thousand post-truths!). *Journal of Academic Value Studies*, 5(5), 880–888.
- Dijk, J. A. G. M. van. (2006). *The Network Society - Social Aspects of New Media*. SAGE Publications.
- Eriyanto, E. (2018). Post Truth. *Jurnal Komunikasi Indonesia*, 7(2).
- Evre, B. (2017). *Post-Hakikat döneminde siyaset tarzı*. <https://www.yeniduzen.com/post-hakikat-doneminde-siyaset-tarzi-90415h.htm>
- Field, J. C. (2018). Curriculum in the Post Truth Era: Is Truth Dead?. *Canadian Social Studies*, 50(2), 44–48. <http://search.ebscohost.com.proxy-ub.rug.nl/login.aspx?direct=true&db=eric&AN=EJ1200050&site=ehost-live&scope=site>
- Foroughi, H., Gabriel, Y., & Fotaki, M. (2019). Leadership in a post-truth era: A new narrative disorder? *Leadership*, 15(2), 135–151. <https://doi.org/10.1177/1742715019835369>
- González-Méijome, J. M. (2017). Science, pseudoscience, evidence-based practice and post truth. *Journal of Optometry*, 10(4), 203–204. <https://doi.org/10.1016/j.optom.2017.08.001>
- Google Trendler. (2021). <https://trends.google.com.tr/trends/explore?date=all&q=post-truth>
- Graves, L., & Cherubini, F. (2016). Fact Checking Sites in Europe. In *Reuters Institute for the Study of Journalism*.
- Güven, A. (2020). Hakikatin Yitimi Olarak Post-Truth: Bir Kavramsallaştırma Denemesi. *İnsan ve İnsan Dergisi*, 7(23), 20–36. <https://doi.org/10.29224/insanveinsan.577956>.
- Hanson, F. (2012, October 25). Baked in and wired: eDiplomacy@State, Foreign Policy Paper Series no 30 (pp. 1–41), Washington, DC: Brookings Institution.
- Hunt, E. (2017, March 22). “Disputed by multiple fact-checkers”: Facebook rolls out new alert to combat fake news. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/technology/2017/mar/22/facebook-fact-checking-tool-fake-news>
- Ingenhoff, D., Calamai, G., & Sevin, E. (2021). Key Influencers in Public Diplomacy 2.0: A Country-Based Social Network Analysis. *Social Media+ Society*, 7(1), 2056305120981053.
- İli, K., & Erçetin, Ş. Ş. (2014). The impact of social media environments and tools on student behaviour. *US-China Education Review B*, 4(5), 295–302.
- Jordan, T. (2015). *Information politics: Liberation and exploitation in the digital age*. Chicago,
- Kampf, R., Manor, I., & Segev, E. (2015). Digital diplomacy 2.0? A cross-national comparison of public engagement in Facebook and Twitter. *Hague Journal of Diplomacy*, 10(4), 331–362.
- Kavalski, E. (2013). The Struggle for Recognition of Normative Powers: Normative Power Europe and Normative Power China in Context. *Cooperation and Conflict*, 48, 247-267. <https://doi.org/10.1177/0010836713485386>.
- Kemp, S. (2021). Digital 2021: Global overview report. <https://datareportal.com/reports/digital-2021-global-overview-report>.

- Keyes, R. (2017). *Hakikat sonrası çağ* (M. B. Albayrak (Ed.); D. Özçetin (Trans.)). Tudem Yayın Grubu.
- Kılınç, N. T. (2017). Hakikat Kaybolunca. In Mehmet Barış Albayrak (Ed.), *Hakikat Sonrası Çağ* (2nd ed., pp. 397–403). Tudem Yayın Grubu.
- Kıran, Y. S., & Açıkalin, Ş. N. (2021). New tools of soft power: Turkey's education and science diplomacy. *Hacettepe University Journal of Education*, 36(4), 977–985. <https://doi.org/10.16986/HUJE.2021072717>.
- Köseoğlu, Y. ve Al, H. (2013) Bir siyasal propaganda aracı olarak sosyal medya. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8(3), 103-125.
- Manners, I. (2002). Normative Power Europe: A Contradiction in Terms? *Journal of Common Market Studies*, 40, 235-258. <https://doi.org/10.1111/1468-5965.00353>
- Manor, I. (2016). Are we there yet: Have MFAs realized the potential of digital diplomacy? Results from a cross-national comparison. *Brill Research Perspectives in Diplomacy and Foreign Policy*, 1(2), 1–110.
- Marmot, M. (2017). Post-truth and science. *The Lancet*, 389(10068), 497–498. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(17\)30207-6](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(17)30207-6)
- Matapo, J. (2018). Traversing pasifika education research in a post-truth era. *Waikato Journal of Education*, 23(1), 139–146. <https://doi.org/10.15663/wje.v23i1.627>
- Melissen, J. (2013). Public Diplomacy, *The Oxford Handbook of Modern Diplomacy*, (Editörler: A. F. Cooper, J. Heine & R. Thakur), s.436–452, Oxford: Oxford University Press,.
- Mercimek, B., Yaman, N. D., Kelek, A., & Odabaşı, H. F. (2016). Dijital dünyanın yeni gerçeği : Troller. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(1), 67–77.
- Nisbet, E. C., ve Kamenchuk, O. (2019). The Psychology of State-Sponsored Disinformation Campaigns and Implications for Public Diplomacy. *The Hague Journal of Diplomacy*, 14(1-2), 65 - 82.
- Orlandi, E. P. (2012). Destruição e construção do sentido: Um estudo da ironia. *Web Revista Discursividade, Edição n°9*. <http://www.discursividade.cepad.net.br/EDICOES/09/Arquivos/eniorlandi.pdf>
- Ovalı, A. Ş. (2020). Türkiye-ABD ilişkilerinde twitter diplomasisi. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 17(65), 23-45. Oxford Languages. (2020, December 22). *Oxford Word of the Year 2016* | <https://languages.oup.com/word-of-the-year/2016/>
- Pariser, E. (2011). *The filter bubble: how the new personalized web is changing what we read and how we think*. The Penguin Press.
- Prieto, L. (2018). Leadership Multiplicities Before and During the Post-Truth Era. *Administrative Sciences*, 9(1), 1. <https://doi.org/10.3390/admsci9010001>
- Ritto, L. (2014). Diplomacy and its practice vs digital diplomacy. *Diplomat magazine*.
- Rosenzweig, A. (2017). Understanding and Undermining Fake News From the Classroom. *Berkeley Review of Education*, 7. <https://doi.org/10.5070/b87110055>
- Rothman, S. B. (2011). Revising the Soft Power Concept: What Are the Means and Mechanisms of Soft Power? *Journal of Political Power*, 4, 49-64.
- Şahin, Ö. D. (2018). Hakikat ötesi (Post-truth) dönemde doğrulama platformları: Teyit.org örneği. “*Dönüşen Dünyada İletişimin Rolü*” *Uluslararası Sempozyum*, 151–162.
- Şen, A. F., & Taşdelen, H. (2020). Post-Truth Siyaset Bağlamında Yeni Medya: 2019 Yerel Seçimi Örneğinde Bir İnceleme. *Akdeniz İletişim Dergisi*, 33, 11–34.
- Şener, O. (2017). Post-gerçek Dönem: Sebepler ve Sonuçlar. *Varlık Dergisi*, 05(1316), 15–17.
- Serezliev, S. (2018). ‘#FactsMustFall’? – education in a post-truth, post-truthful world. 2, 17–23.
- Siebert, S., & Pereira, I. V. (2020). a Pós-Verdade Como Acontecimento Discursivo. *Linguagem Em (Dis)Curso*, 20(2), 239–249. <https://doi.org/10.1590/1982-4017/200201-00-00>
- Silverman, C. (2014). Verification handbook: An ultimate guide on digital age sourcing for emergency coverage. *European Journalism Centre*, 122. <http://verificationhandbook.com/>
- Şirin, S. R. (2017). *Bir Türkiye hayali* (A. Güneş (Ed.)). Doğan Kitap.
- Strömbäck, J., & Kioussis, S. (Eds.) (2011). *Political Public Relations. Principles and Applications*. New York: Routledge.
- Sunstein, C. R. (2004). Democracy and filtering. *Communications of the ACM*, 47(12), 57–59. <https://doi.org/10.1145/1035134.1035166>
- Suspitsyna, T. (2020). Comparative and international education research in a post-truth era. *Higher Education Quarterly*, 74(2), 124–135. <https://doi.org/10.1111/hequ.12214>
- Terzi, A. (2020). Post-truth kavramı ve türkçe karşılıkları üzerine. *Türk Dili*, 69(820), 80–86.
- Ünver, H. A. (2020). Türkiye’de doğruluk kontrolü ve doğrulama kuruluşları. *Siber Politikalar ve Dijital Demokrasi*, 02(2020).
- Visvizi, A., & Lytras, M. D. (2554). *Politics and technology in the post-truth era*.

- <http://library1.nida.ac.th/termpaper6/sd/2554/19755.pdf>
- Woolley, S., & Howard, P. N. (2016). Social media, revolution, and the rise of the political bot. In P. Robinson, P. Seib, & R. Frohlich (Eds.), *Routledge handbook of media, conflict, and security*. New York, NY: Routledge.
- Yıldırım, E. (2021). *Post-Truth (hakikat sonrası) dönemde halkla ilişkiler: Sosyal medya kullanıcılarının hakikat algıları üzerine bir araştırma*. Erciyes Üniversitesi.
- Yılmaz, R. (2018, August 26). *Gerçek Ötesi (Post-Truth) ve Genetik Modifiye Organizmalar*. Gıda Hattı. <https://www.gidahatti.com/gercek-otesi-post-truth-ve-genetik-modifiye-organizmalar-73451/>
- Yücel, G. (2020). "Covid-19, Yeni Normal ve Dijital Diplomasi". Covid-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar Yeni Trendler. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi. (der.). Sam Yayınları. <http://sam.gov.tr/tr/wpcontent/uploads/2020/04/sam-covid-kitap.pdf> (Erişim Tarihi: 05.05.2020).
- Zarzalejos, J. A. (2017, March). Communication, journalism and fact-checking. *Uno Magazine*, No: 27, 11–13. <https://www.uno-magazine.com/number-27/communication-journalism-fact-checking/>
- Zembylas, M. (2020). Affirmative critique as a practice of responding to the impasse between post-truth and negative critique: pedagogical implications for schools. *Critical Studies in Education*, 00(00), 1–16. <https://doi.org/10.1080/17508487.2020.1723666>

EXTENDED SUMMARY

Purpose

In this study, it is aimed to put forward an epistemic approach to the conceptual context of post-truth discourse and to investigate the effect of post-truth on digital diplomacy. By making a different analysis of the concept, it has been tried to present epistemic approaches on how post-truth thought can be explained in the conceptual context. In addition, the concept of digital diplomacy was explained and the effect of post-truth on digital diplomacy was examined. In this way, it is thought that it will contribute to the awareness and better understanding of the concept.

Methodology

In this study, it is aimed to present epistemic information in the conceptual context of post-truth discourse and to investigate the effect of post-truth on digital diplomacy. In this context, firstly, the term post-truth has been tried to be conceptualized in the context of its historical development. Afterwards, the concepts related to the post-truth era and the components that reveal the concept are explained. In this context, it is thought that it will contribute to the awareness and understanding of the concept. Afterwards, the concept of digital diplomacy was explained and the effects of post-truth on digital diplomacy were revealed.

Findings

The term "post-truth" was first used in an article by Steve Tesich in *The Nation* in 1992. A more comprehensive and remarkable study on post-truth is *The Post-Truth Era*, written by Ralph Keyes in 2004. Another important development regarding post-truth is that the word "Post-truth" was declared as the word of the year by Oxford Dictionaries. On the other hand, Brexit in the UK and the presidential elections in the USA in 2016 contributed to the popularity of the concept and gained an important place in its history. The postmodern period has an important place in post-truth history. When we look at the concept of post-truth with a developmental history, it is seen that it was first developed by academicians, then this perception spread to the society and started to be used by newspapers, business world and finally governments. Thus, post-truth discourse has become one of the defining words of the age. The rapid development and change in communication technologies also contributed significantly to the spread of the post-truth era. The popularity of the internet, and especially social media platforms, has made the lies that take up a lot of space in post-truth discourse different and much more complex than in the past.

The expression "post-truth" does not have a Turkish equivalent yet. There are also difficulties in meeting the concept in Turkish, such as the structure of the word and the inability to find a corresponding prefix. When the "post-truth" phrase is examined in its English origin; It is seen that the expression "post" is a prefix and refers to the aftermath of the situation or event that it comes before in ordinary usage. However, in the post-truth phenomenon, the prefix "post" is not used to describe "beyond" in a temporal sense as in ordinary usage. It emphasizes insignificance rather than the other. Post-truth is defined in the Oxford Dictionaries (2020) as "the situation in which objective facts are less influential in forming public opinion than emotions and personal beliefs". One of the striking features of the post-truth era is that it attacks the credibility of already established institutions, rendering meaningless even the most basic ideas that were thought to be stable and predictable. This has even brought sophistication and conspiracy theories to the discussion platform. According to Aristotle and Islamic logicians, there are hierarchical types of fallacies that follow each other. These are respectively expressed as introduction, dialectic, rhetoric and fallacy.

The basic concepts that reveal the post-truth discourse, postmodernism, new media order, filter bubbles, echo chambers, validation and trolls. When we look at the facts and situations used to define the concept of post-truth, we encounter the concepts of truth, truth, lie, fake, emotion, belief, truth and objective as the components that make up the concept.

The internet and social media platforms, which are accepted as the most important and effective source of communication, have opened a new page in diplomacy. In this way, the concept of digital diplomacy emerged. Digital diplomacy is basically the use of internet and information communication technologies in the conduct of diplomacy.

Of course, it was impossible for the concept of post-truth, which became widespread in the lives of individuals with social media, not to enter into diplomacy. With the transfer of instant communication and diplomatic relations to the digital environment, "real information" has become controversial in another dimension. The effect of the concept of post-truth on digital diplomacy, which was examined in depth with the epistemic approach above, will be examined in three dimensions in this study: computational propaganda, fact-checking and social media platforms as norm-setting.

First, computational propaganda is defined as the use of algorithms, automation and filter bubbles to mobilize misleading information over social media networks. Secondly, as an expected outcome of the surreal situation caused by computational propaganda, actors in the international system have made an intense effort in digital diplomacy on "fact-checking". Third and lastly, the effect of social media platforms and post-truth on digital diplomacy has started a new discussion. The reason for the discussion is that social media platforms have a norm-setting role in the international system in recent years with the effect of post-truth and accuracy control.

Conclusion and Discussion

Post-truth can be expressed as a situation in which the effect of truth in the face of emotions decreases, changes and becomes complicated. The epistemic source of the concept of post-truth is the philosophy of postmodernism. Especially with the support of the internet and social media, it has become so prominent that it becomes the qualifier of the age. In this age, concepts such as lies, truths, falses and truths have become confused, obscured and trivialized. Post-truth trend respectively; academics, journalists, business and governments have all developed. Social media, on the other hand, has been the biggest supporter of this development, especially in the twenty-first century.

The fact that the word post-truth has a different Turkish equivalent indicates that it is difficult to understand in terms of the structure of the concept. It can be said that post-truth, which is an English word, should be reciprocated in Turkish in accordance with our own culture and values. The concepts associated with post-truth are the new media order, especially postmodernism, and the filter balloons, echo chambers, verification platforms and trolls that are mostly covered by it. These concepts are often used within the scope of post-truth discourse.

As the greatest result of the development and change of communication technologies, digital diplomacy plays an important role in diversifying the soft power element of actors in the international system. The diversification of this change and transformation, especially with social media platforms, has also deepened the interaction of various actors, especially the sovereign states. The concept of post truth, which is discussed from an epistemic perspective throughout the article, is also an undeniable fact the effect of digital diplomacy on the fields and processes of application. The effect discussed in three dimensions in this study; computational propaganda, accuracy control and norm-setting role.

Computational propaganda: by deliberately creating disinformation in digital media through software and bot accounts, it has become a significant threat to digital diplomacy. Therefore, the prominence of a storytelling approach rather than reality in digital diplomacy increases the mobilization of unrealistic information created by post-truth. The accuracy control platforms developed based on this have emerged as real information providers, but have become a narrative supremacy, narrowing and limiting the field of content revealed in digital diplomacy. Finally, it is seen that social media platforms have emerged as the norm-setting actors in particular when it comes to determining reality. At this point, the fact that social platforms have power as norm determinants, especially in the international system, has brought with it a debate about legitimacy. As a matter of fact, the possibility of companies on social media platforms using this norm-setting role in favor of the country of origin is the most important test of the future in the context of digital diplomacy and soft power.

NOSTALJİK TURİZM: DOĞU EKSPRESİ

NOSTALGIC TOURISM: EASTERN EXPRESS

Öğr. Gör. Tülay GÜNEY
İstanbul Gedik Üniversitesi Gedik Meslek
Yüksekokulu Ulaştırma Hizmetleri Bölümü
tulay.guney@gedik.edu.tr
ORCID No: 0000-0003-4577-6067

Prof. Dr. İsmail KIZILIRMAK
İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi
Turizm İşletmeciliği Bölümü
ikizilirmak@istanbul.edu.tr
ORCID No: 0000-0001-9141-6420

ÖZET

Günümüzde tren seyahatleri, taşımacılık alanında en hızlı ulaşım şekli olmayabilir, ancak edinilen deneyimler ve paylaşımlar neticesinde en fazla akılda kalan seyahat türlerinden biri olduğu söylenebilmektedir. Son yıllarda tren seyahatleri, ulaşım için bir araç olmanın yanı sıra, seyahat katılımının bir amacı olarak da karşımıza çıkmaktadır. Doğu Ekspresi'nin nostaljik seyahatler kapsamında incelenmesi, bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Çalışmanın amacı; Doğu Ekspresi seyahatine katılanların nostalji eğilimlerini, Doğu Ekspresi üzerinden uyarılmış nostalji ve romantizm algılarını tespit etmektir. Araştırmanın evrenini Doğu Ekspresi'yle seyahat etmiş kişiler oluşturmaktadır. Evren içerisinden kolayda örnekleme yöntemiyle seçilmiş 387 katılımcıya anket uygulanmıştır. Ankette bulunan ifadelere verdikleri yanıtlardan elde edilen veriler, SPSS programı aracılığı ile analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, sonuç ve değerlendirmeler kısmında yorumlanmıştır. Araştırma sonucunda; Doğu Ekspresi seyahatine katılanların nostalji eğilimlerinin, reklam yoluyla uyarılmış nostalji ve romantizm algılarının yüksek oluşu; ayrıca nostalji eğiliminin araştırmanın diğer değişkenlerinin üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

ABSTRACT

While railway travel may not be the fastest possible mean of transportation anymore, it is one of the remindful travel type due to experiences that would be gained and sharing that would be made. In recent years, railway travel has emerged as a purpose of travel participation as well as a means of transportation. The evaluation of Eastern Express, in the context of nostalgic trips, constitutes the content of the study. The aim of the study is to determine the nostalgia tendencies of the participants of the Eastern Express trip, and their perceptions of nostalgia and romance evoked through the Eastern Express. The population of the research consists of people who have travelled with the Eastern Express. The questionnaire was conducted on 387 participants that were selected from this population with convenience sampling method. The data obtained from their responses to the statements in the questionnaire were analysed through the SPSS software. Results were interpreted in discussion and conclusion sections. Accordingly, the nostalgic attitudes of participants of the Eastern Express, their nostalgic and romantic perceptions that were evoked by advertisements were found be significantly high. Moreover, it was concluded that nostalgic attitudes had also significant impact on other variables of the research.

Geliş Tarihi:

23.02.2020

Kabul Tarihi:

06.11.2021

Yayın Tarihi:

30.12.2021

Anahtar Kelimeler

Nostaljik Turizm
Demir Yolları
Doğu Ekspresi

Keywords

Nostalgic Tourism
Railways
Eastern Express

GİRİŞ

Turizm, insanların gündelik hayatları dışında gerçekleştirilen seyahatlerden edindikleri deneyimlerin ön plana çıktığı bir olgudur. Bu nedenle seyahatler, kişiye özgü deneyimsel süreçleri içerir (Knutson vd., 2007: 32). Bir seyahat sona erdiğinde geriye kalan, kişilerin o seyahate ait anıları ve o seyahatten elde ettiği kazanımlardır (Triantafillidou ve Siomkos, 2014: 526). Bu kazanımlar, turistler için güçlü nostaljik anılar üretebilir. Bireylerin hafızalarında anı olarak kalan deneyimler, günümüzde alternatif turizmi çeşitlendirmektedir.

Son dönemlerde mazisi çok eskilere dayanan tren yolculukları, sosyal medya başta olmak üzere hemen hemen tüm portallarda yeni bir seyahat deneyimi olarak sunulmaktadır. Genellikle hafta sonu ya da kısa süreli tatil fırsatlarını değerlendirmek isteyenlerin, şehir yaşamından kaçmak ya da farklı yerler keşfetmek için çıktığı düşünülen tren yolculuklarında, kişilerin kendilerine yansıtılan nostaljik ambiyansı yaşama ve paylaşma isteği de dikkat çekmektedir. Doğu Ekspresi seyahatine katılanların sosyal medya hesaplarında, seyahatlerine ilişkin nostaljik öğeler barındıran paylaşımlarda bulunması bu duruma örnek gösterilebilmektedir. Son yıllarda Türkiye’de turistik amaçla en çok tercih edilen tren yolculuklarından biri Doğu Ekspresi’dir. Doğu Ekspresi’nin biletleri, satışa sunulduğu ilk dakikalarda, turistik seyahat deneyimine ortak olmak isteyen kişilerce ve Doğu Ekspresi turu düzenleyen seyahat acentaları tarafından satın alınmaktadır. Doğu Ekspresi’nin turistik seyahat olarak fazla talep görmesi, Doğu Ekspresi’ni turistik seyahat amacı gütmekten yalnızca şehirlerarası ulaşım amacıyla kullanmak isteyen kişilerin Doğu Ekspresi’nde bilet bulamamasına yol açmaktadır. Bu durum Doğu Ekspresi’ne alternatif olabilecek ve sadece turistik amaçla seyahat eden kişileri taşımayı amaçlayan ayrı bir tren seyahatini gündeme getirmiştir. Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın önerisiyle Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demir Yolları, sadece turistik amaçlı seyahat etmek isteyenler için 29 Mayıs 2019’dan itibaren Ankara-Kars arasında her gün düzenlenen Doğu Ekspresi ana hattına ek olarak, Turistik Doğu Ekspresi adıyla çift yönlü olarak yeni bir tren daha koymuştur (TCDD, 2019). Doğu Ekspresi’nin popüler hale gelmesi; güzergahı üzerinde bulunan destinasyonların hem turistik hem de gastronomik potansiyellerine olan talebi de arttırmaktadır. Doğu Ekspresi seyahat güzergahı üzerinde bulunan destinasyonların gastronomik unsurları, seyahate katılım gösterenlerin ilgisini çekmektedir. Örneğin; Doğu Ekspresi güzergahı üzerinde bulunan Erzurum’a özgü Çağ Kebabı, seyahatin varış noktası olan Kars’a özgü yöresel peynirler ve kaz eti talep gören gastronomik çekicilikler arasındadır. Ayrıca Kars’ta bulunan; Ani Harabeleri, Sarıkamış Kayak Merkezi ve Çıldır Gölü turistik cazibeleriyle turistlerin uğrak noktalarını oluşturmaktadır.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Nostaljik Turizm Kapsamında Tren Seyahatleri

Nostalji kavramı ilk olarak İsviçreli Dr. Johannes Hofer (1934:381-388) tarafından; vatanları dışında görev yapan İsviçreli paralı askerlerde görülen, anavatan özlemiyle ortaya çıkan, olumsuz psikolojik ve fizyolojik semptomlara yol açan bir beyin hastalığı olarak literatüre kazandırılmıştır. Nostalji, kelime kökeni olarak Yunanca’da “yuvaya-vatana dönüş” anlamına gelen “nostos” ve “acı çekmek” anlamına gelen “algos” terimlerinin bir araya getirilmesiyle türetilmiştir (Holbrook, 1993: 245). Nostalji, Türk Dil Kurumu’nun tanımıyla “Geçmişte kalan güzelliklere olan özlem duygusu ve bu duygunun baskın bir duruma gelmesi, geçmişseverlik, gündedün” ve “değişime karşı duyulan korku sonucu geçmişe sığınma duygusu, geçmişseverlik, gündedün” anlamlarına gelmektedir (TDK, 2020). Holak ve Havlena’ya (1998: 218) göre nostalji, geçmişte yaşanmış deneyimlerin yol açtığı olumlu duygu çağrışımlarıdır.

Geçmişe duyulan özlem duygusunu ve geçmiş deneyimleri tekrar yaşama arzusunu barındıran nostaljinin, yapılan literatür incelemeleri neticesinde turizm hareketlerini de etkilediği görülmektedir. Bir seyahatte yaşanan ve unutulmayan deneyimler; nesnelerin, toplumsal kimliğin veya kişisel duyguların neticesinde ortaya çıkabilmektedir. Kişiler, aynı duyguları yeniden hissetmek, seyahatin fiziksel kanıtlarını tekrar deneyimlemek ya da kültürel bir mirasın sürekliliğini

sağlamak arzusuyla aynı seyahati gerçekleştirme isteğinde bulunabilir (Wang, 1999: 365). Bu durum, nostaljik turizmin özünü oluşturmaktadır.

Turistlerin nostaljik deneyimler yaşama istekleri, nostaljik turist kavramını ortaya çıkarmıştır. Literatürde “gerçek nostaljik turist” ve “tarihi nostaljik turist” olarak iki tür nostaljik turist bulunmaktadır. Gerçek nostaljik turist, uzun bir aradan sonra evine dönen bir gurbetçi örneğinde olduğu gibi, geçmiş kültürel ortamını yeniden ziyaret etmek ve geçmiş deneyimlerini yeniden yaşamak isteyen kişidir. Tarihsel nostaljik turist ise; doğrudan deneyimlemediği ancak kendisine aktarılmış bir kültürel ortamı ziyaret etmek isteyen kişidir (Stern, 1992; Baker ve Kennedy, 1994; Russell, 2008).

Dünyada ve Türkiye’de demir yolu taşımacılığının tarihi incelendiğinde; demir yolu ağlarının 18. yüzyılda, İngiltere ve Almanya’nın ardından diğer Batı Avrupa ülkelerinde de başlayan sanayileşmenin bir sonucu olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Demir yolları, sanayileşmesini erken sağlayan ülkeler için ekonomik gelişmenin simgesi olmasının yanı sıra kara yolu taşımacılığında daha fazla miktarda yükü taşıma kapasitesine sahip olması nedeniyle hem Avrupa’nın hem de Kuzey Amerika’nın önemli bir taşımacılık türü haline gelmiştir. 19. yüzyılda demir yolu ağları giderek genişleyerek kıtaları kaplamaya ve ülkeler için hem ticari hem sosyal anlamda çağdaş bir güç göstergesi olmaya başlamıştır. Türkiye açısından demir yolu ulaşımın tarihi incelendiğinde, ilk demir yolu hattının Osmanlı İmparatorluğu zamanında inşası tamamlanan, İskenderiye-Kahire arasında 1837 yılında kurulduğu görülmektedir. Cumhuriyet döneminde hazırlanan ilk sanayileşme planlarında (1932 ve 1936) özellikle kömür, demir-çelik üretimi ve makine sanayilerine öncelik verilmesi gerekliliği vurgulanmıştır. Böylece hem bu sanayilerde kullanılabilecek hem de diğer sanayilerin ihtiyaç duyduğu miktarda fazla yüklerin ekonomik şekilde taşınabilmesi için demir yolu ağlarının önemine dikkat çekilmiş ve demir yolu yatırımlarına ağırlık verilmiştir (Özdemir, 2012: 122).

Demir yolu taşımacılığı, geçmişten günümüze birçok kitlesel insan hareketine tanıklık etmiştir. Özellikle Thomas Cook’un 1841 yılından itibaren başlattığı tren seyahatleri, kitlesel seyahat hareketlerinin dönüm noktalarından birini oluşturmaktadır (Kozak vd., 2001: 54). Günümüzde tren seyahatleri, taşımacılık alanında en hızlı ulaşım şekli olmayabilir, ancak edinilen deneyimler ve paylaşımlar neticesinde en fazla akılda kalan seyahat türlerinden biri olduğu söylenebilmektedir. Trenin içindeki ambiyans ile dışındaki manzara birleştiğinde hissettirdikleri, seyahate katılanlar için ileri bir zaman diliminde hatırlanan nostaljik bir deneyime dönüşmektedir. Bu bağlamda tren seyahatleri, ulaşım için bir araç olmanın yanı sıra seyahat katılımının bir amacı olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Dünyada turistik demir yolları (Tourist Railway) olarak adlandırılan, geçmişte insanların ulaşım amaçlı kullandığı ancak günümüzde daha çok turistik seyahat amacına dönüşen birçok tarihi tren bulunmaktadır. Tablo 1.’de tarihi trenlerle hizmet veren ve dünyada nostaljik seyahatler bağlamında düzenlenen demir yollarından bazıları, buldukları ülkelerle birlikte gösterilmektedir.

Tablo 1. Dünya Mirası Demir Yolları

Demiryolu adı	Ülke
Alishan Forest Demir Yolu	Tayvan
Coral Coast Demir Yolu	Fiji
Durango ve Silverton Narrow Gauge Demir Yolları	Amerika Birleşik Devletleri
Kalka Shimla Demir Yolu	Hindistan
Kettle Valley Steam Demir Yolu	Kanada
La Trochita	Arjantin
Moka Demir Yolu	Japonya
North Yorkshire Moors Demir Yolu	Birleşik Krallık
Puffing Billy Demir Yolu	Avusturalya
Talyllyn Demir Yolu	Galler

Kaynak: Cook vd., 2016.

Türkiye’de nostaljik seyahat olarak ilk akla gelen demir yolu hattı, Doğu Ekspresi’dir. Doğu Ekspresi bu yönüyle araştırmamızın konusunu oluşturmaktadır.

1.2. Doğu Ekspresi

Geçmişten günümüze ülkenin batısı ile doğusu arasında uzanan ve geçtiği güzergâhlarda ilgi çekici manzaralar, birbirinden farklı kültürel, doğal ve tarihi güzellikler barındıran demir yolu seyahatleri, sosyal medyanın da etkisiyle son yıllarda en çok tercih edilen alternatif turizm hareketlerinden biri haline gelmiştir. Türkiye’de demir yolu seyahatlerinin en önemli rotalarından biri; nostaljik deneyimler yaşama fırsatı sunan ve sıklıkla genç turistlerin tercih ettiği Doğu Ekspresi’dir (Alkan, 2018: 1018).

Resim 1. Nostaljik öğelerle Doğu Ekspresi

Kaynak: www.instagram.com/doguekspres

Doğu Ekspresi; 1939’da ilk seferini İstanbul’dan Erzurum’a gerçekleştiren, 1962 yılında güzergahı Kars’a kadar uzatılan, 58 yıldır varlığını sürdüren, 1991 yılından itibaren tarifeli olarak Ankara ile Kars arasında sefer yapan ve Kırikkale-Kayseri-Sivas-Erzincan-Erzurum illerinden geçerek Kars'a ulaşan TCDD Taşımacılık A.Ş.’ye ait 360 yolcu kapasiteli tarihi bir tren hattıdır. Doğu Ekspresi hattının uzunluğu 1310 km ve sefer süresi 24 saat 30 dakikadır. Doğu Ekspresi trenlerinde; çarşaf, pike ve yastık TCDD Taşımacılık A.Ş tarafından verilmektedir. Trende ayrıca restoran şeklinde tasarlanmış yemekli bir vagon bulunmaktadır. Railchef Bistro adı verilen vagona turistler, mönüde yer alan yiyecek ve içecekleri ekonomik bir şekilde tüketebilmektedir (TCDD, 2019).

Sosyal medyanın etkisiyle her yıl Doğu Ekspresi’ne olan talep, önceki yıllara göre artış göstermektedir. Özellikle yataklı ve kuşetli vagon seyahatleri öğrenci grupları, fotoğraf kulüpleri, yürüyüş grupları ve seyahat şirketleri tarafından büyük bir ilgi görmektedir. Doğu Ekspresi’ne olan yoğun ilgi üzerine; daha önce 12 vagon olan (4 Pulman, 1 Yemekli, 2 Kuşetli ve 5 Yataklı) Doğu Ekspresi’ne ek olarak, 29.05.2019 tarihinden itibaren 11 yataklı+yemekli vagondan oluşan Turistik Doğu Ekspresi seferleri eklenmiştir. Turistlerin destinasyonda geçirdikleri gezi süreleri göz önünde bulundurularak, Ankara’dan Kars’a pazartesi, çarşamba ve cuma günleri; Kars’tan Ankara’ya çarşamba, cuma ve pazar günleri olan seferler, 08.12.2019 tarihinden itibaren her gün karşılıklı olarak düzenlenmeye başlamıştır. Turistik Doğu Ekspresi’nin anahat Doğu Ekspresi’nden bir diğer farkı; sefer süresinin anahat Doğu Ekspresi’nden daha uzun olmasıdır. Normalde 24 saat 30 dakika olan sefer süresi, Turistik Doğu Ekspresi’nde turistlerin trendeki ambiyansı daha fazla yaşamaları için 30 saat olarak planlanmıştır (TCDD, 2019).

Doğu Ekspresi’nde seyahat edenlerin sosyal medyada paylaştıkları fotoğrafların, Doğu Ekspresi’ne olan ilgiyi arttırdığı ve etkileşimde olan insanlarda seyahat motivasyonu oluşturduğu yapılan çalışmalarda görülmektedir. Bu bağlamda TCDD Taşımacılık A.Ş. tarafından 2018 yılından bu yana “Tam O ‘An’ Doğu Ekspresi” Ulusal Fotoğraf Yarışması düzenlenmekte ve bu sayede insanlar Doğu Ekspresi’nde seyahat etmeye, fotoğraflar çekmeye ve paylaşmaya özendirilmektedir.

Resim 2. Doğu Ekspresi Fotoğraf Yarışması

Kaynak: TCDD, 2019.

Doğu Ekspresi’yle ilgili literatür incelendiğinde, sıklıkla sosyal medya etkileşimine yönelik çalışmaların varlığı görülmektedir. Doğan ve arkadaşları (2018), turistlerin karar alma sürecinde sosyal medyanın etkisini Doğu Ekspresi’yle seyahat edenler üzerinden incelemişlerdir. Araştırmanın sonuçları sosyal medyanın, Doğu Ekspresi’yle seyahat edenlerin seyahat kararlarını etkilediğini göstermiştir. Eryılmaz ve Yüçetürk (2018), turistlerin Doğu Ekspresi’ni tercih etme nedenleri arasında Instagram’ın rolünü belirlemek amacıyla bir araştırma gerçekleştirmiş ve araştırmanın sonuçlarına göre; katılımcıların Doğu Ekspresi’ni tercih etmelerinde Instagram’ın önemli bir rolü olduğu görülmüştür. Çakmak ve Altaş (2018), Youtube’da en çok izlenen üç video üzerinden söylem analizi metoduyla Doğu Ekspresi’yle ilgili incelemelerde bulunmuşlardır. Soylu ve arkadaşları (2019), Doğu Ekspresi’ni deneyim inovasyonu olarak kuramsal bir çalışmada ele almışlardır. Ceylan ve arkadaşları (2018) tarafından yapılan, Doğu Ekspresi’nde turistik amaçlı seyahat edenlerin gastronomik unsurları ne derece önemsediklerini belirlemeye yönelik araştırmada; Doğu Ekspresi seyahatinde gastronomik unsurların etkisinin çok az olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Amacı ve Hipotezler

Bu çalışma, Doğu Ekspresi seyahatine katılan turistlerin nostalji eğilimlerini ve Doğu Ekspresi reklamlarıyla uyarılmış nostalji algılarını belirlemek amacıyla yapılmaktadır. Ayrıca sonraki çalışmalara öneri sunabilmek adına ankete romantizm algılarına ilişkin maddeler eklenmiştir. Bu bağlamda Doğu Ekspresi üzerinden nostalji eğilimlerinin romantizm algılarıyla olan ilişkisi de açıklanmaya çalışılacaktır. Araştırmanın hipotezleri aşağıda belirtilmektedir:

H1: Katılımcıların Doğu Ekspresi seyahatine katılmalarıyla aile, akrabalık ilişkileri ya da yaşanmışlıkları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H2: Katılımcıların nostalji eğilimlerinin, Doğu Ekspresi yoluyla uyarılmış nostalji algıları üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H3: Katılımcıların nostalji eğilimlerinin Doğu Ekspresi'ne ilişkin romantizm algıları üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

2.2. Veri Toplama ve Analiz Süreci

Araştırmanın evrenini, Doğu Ekspresi'nde bu zamana kadar seyahat etmiş tüm kişiler oluşturmaktadır. Örneklem, olasılığa dayalı olmayan örnekleme yöntemlerinden, kolayda örnekleme ile oluşturulmuştur. Kolayda örnekleme; örnekleme seçilecek bireylerin evreni temsil edebilecek ve ulaşılabilir olanlarının dahil edildiği örnekleme yöntemidir (Gegez, 2005: 249).

Doğu Ekspresi, yapısı gereği hem turistik seyahat amaçlı hem de sadece ulaşım sağlamak için kullanılan bir trendir. Anadolu Ajansı'nın açıkladığı verilere göre; Aralık 2017 ve Şubat 2019 arasında 536 bin 19 kişi Doğu Ekspresi seyahatine katılmıştır (Anadolu Ajansı, 2019). Ancak tarifeli sefere başladığı günden günümüze kadar seyahat etmiş kişilerin sayısı ve bu kişilerin kaçının turistik amaçla kaçının ise sadece ulaşım amacıyla seyahat ettiği bilgisine kesin olarak ulaşılamamaktadır. Araştırmada, Doğu Ekspresi her iki yolcu grubuna da hizmet veren bir tren olması açısından tüm veriler değerlendirilmiş ve elde edilemeyen net yolcu sayıları araştırmanın kısıtını oluşturmuştur. Doğu Ekspresi'nde seyahat eden iki yolcu grubunun verilen değişkenlere olan tutumlarının birbirinden farklı olabileceği araştırmanın sayıltıları arasındadır.

Araştırmada, anket tekniği kullanılarak Haziran 2019-Aralık 2019 tarihleri arasında veri toplanmıştır. Veri toplamada kullanılan anket formunun demografik bilgilere ilişkin kısmında; kişilerin cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu, gelir durumu ve hangi seyahat amacıyla Doğu Ekspresi'nde seyahat ettikleri ve Doğu Ekspresi'nde seyahat etmeyi hangi kanaldan duyarak gerçekleştirdiklerine yönelik ifadeler bulunmaktadır. Kişilerin nostalji eğilimini ölçmek için Barrett vd.. (2010) tarafından geliştirilen ve 7 ifade içeren Southampton Nostalji Ölçeği kullanılmıştır. Kişilerin Doğu Ekspresi'ne katılımlarını etkileyen kanalların etkinliğini ölçmek amacıyla, Pascal ve diğerlerinin (2002) geliştirdikleri "Reklam Yoluyla Uyarılmış Nostalji" ölçeğinden yararlanılmıştır. Turistleri Doğu Ekspresi'nde seyahat etmeye yönlendiren sebepler arasında; romantizmin varlığını araştırabilmek adına, ankete romantizmle ilgili 3 ifade eklenmiştir. Katılımcıların ifadelerine verecekleri yanıtlar için 5'li Likert ölçeği kullanılmıştır. Hazırlanan anket formu internet ortamına aktarılarak; Doğu Ekspresi turu düzenleyen seyahat acentaları ve Doğu Ekspresi paylaşımları için kurulan sosyal medya platformları aracılığıyla ulaşılan Doğu Ekspresi seyahatine katılmış kişilere uygulanmıştır. Yanıt alınan 403 anket formundan 387 tane geçerli anket formu elde edilmiştir. Elde edilen örneklem sayısı % 95 güvenilirlik düzeyini sağlamaktadır. Veriler SPSS istatistik programı yardımıyla analiz edilerek yorumlanmıştır.

3. BULGULAR

Araştırmaya katılan 387 katılımcıya ait demografik özellikler Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2. Demografik Değişkenlere Ait Frekans Analizleri

Değişkenler		Frekans	%
Cinsiyet	Kadın	227	58,7
	Erkek	160	41,3
Yaş	18-29	214	55,3
	30-39	108	27,9
	40-49	31	8,0
	50-59	28	7,2
	60 ve üzeri	6	1,6
Medeni Durum	Bekar	279	72,1

	Evli	108	27,9
Eğitim Düzeyi	İlköğretim	3	,8
	Lise	41	10,6
	Önlisans	50	12,9
	Lisans	212	54,8
	Yüksek lisans	70	18,1
	Doktora	11	2,8
Aylık Gelir	1500'den az	77	19,9
	1501-2500 arası	44	11,4
	2501-3500 arası	72	18,6
	3501-4500 arası	54	14,0
	4500 ve üzeri	140	36,2
Doğu Ekspresi seyahatini hangi amaçla gerçekleştirdiniz?	Turistik seyahat	365	94,3
	Şehirlerarası ulaşım	22	5,7
Doğu Ekspresi güzergahında aile, akrabalık ilişkileri ya da daha önce yaşanmışlıklarınız var mı?	Hayır	103	26,6
	Evet	284	73,4
Doğu Ekspresi'ni hangi iletişim kanalından duyduğunuzda seyahat deneyimi isteğiniz oluştu?	Sosyal medya	260	67,2
	Seyahat acentası	13	3,4
	Radio-TV	6	1,6
	Web sitesi-internet	30	7,8
	Eş-dost tavsiyesi	57	14,7
	Diğer	21	5,4

Katılımcıların % 58'i kadın, % 41,3'ü erkektir. Katılımcıların yaş dağılımları incelendiğinde % 55,3'ü 18-29, % 27,9'u 30-39, % 8'i 40-49, % 7,2'si 50-59, % 1,6'sı 60 yaş ve üzeri olduğu görülmektedir. Bu frekans dağılımı, Doğu Ekspresi'nin daha çok gençler tarafından tercih edildiğini göstermektedir. Katılımcıların medeni durumları incelendiğinde; % 72,1'i bekâr, % 27,9'u evli olduğu görülmektedir. Eğitim değişkenine ait bulgular katılımcıların; % 0,8'inin ilköğretim, % 10,6'sının lise, % 12,9'unun önlisans, %54,8'inin lisans, % 18,1'inin yüksek lisans, % 2,8'inin doktora mezunu olduğunu göstermektedir.

Araştırmadan elde edilen veriler, eğitim seviyesi lisans ve üzeri olan kişilerin Doğu Ekspresi seyahatine katılım oranlarının daha yüksek olduğunu göstermektedir. Aylık gelir değişkeni incelendiğinde; katılımcıların % 19,9'u 1500 TL ve altı, % 11,4'ü 1501-2500 TL arası, % 18,6'sı 2501-3500 TL arası, % 14'ü 3501-4500 TL arası, % 36,2'si 4500 TL ve üzeri gelire sahiptir. Doğu Ekspresi; pahalı olmayan bir tren seyahatidir ve bu nedenle her gelir seviyesinden insanın rahatlıkla katılım gösterebileceği bir seyahat türüdür. Ancak Tablo 2' de görülen 4500 TL ve üzeri aylık gelire sahip katılımcıların yoğunluğu dikkat çekici bir durumdur.

Katılımcıların; % 67,2'si sosyal medya, % 14,7'si eş-dost tavsiyesi, % 7,8'i web sitesi-internet, % 3,4'ü seyahat acentesi, % 1,6'sı radyo-TV, % 5,4'ü ise, diğer iletişim kanallarından edindikleri bilgiler neticesinde Doğu Ekspresi'yle seyahat etme isteklerinin oluştuğunu belirtmektedir. Bu değerler sosyal medyanın, katılımcıları Doğu Ekspresi seyahati için teşvik edici bir iletişim kanalı olduğunu göstermektedir. Ayrıca eş-dost tavsiyesi yoluyla seyahat deneyimlerinin aktarıldığı da diğer bir göstergedir.

Katılımcıların % 94,3'ü Doğu Ekspresi'ni turistik seyahat, % 5,7'si sadece şehirlerarası ulaşım amacıyla kullandıklarını belirtmektedir. Katılımcıların % 73,4'ü Doğu Ekspresi ile ilgili aile, akraba ilişkileri ve geçmiş yaşanmışlıklarının var olduğunu; % 26,6'sı ise olmadığını belirtmiştir. Katılımcıların Doğu Ekspresi güzergahında aile, akrabalık ilişkileri ya da daha önce yaşanmışlıklarının olup olmadığına ilişkin ifadeye verdikleri yanıtlar araştırmamız açısından önem

taşımaktadır. Katılımcıların Doğu Ekspresi seyahatine katılımları ile Doğu Ekspresi güzergahında aile, akrabalık ilişkileri ya da daha önce yaşanmışlıklarının var olup olmadığı arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla çapraz tablolar analizinden yararlanılmış ve bulgular Tablo 3'te gösterilmiştir.

H1: Katılımcıların Doğu Ekspresi seyahatine katılmalarıyla aile, akrabalık ilişkileri ya da yaşanmışlıkları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 3. Çapraz Tablolar Analizi

		Doğu Ekspresi güzergahında aile, akrabalık ilişkileri ya da daha önce yaşanmışlıklarınız var mı?		Total
		Hayır	Evet	
Doğu Ekspresi seyahatini hangi amaçla gerçekleştirdiniz?	Turistik seyahat	90	275	365
	Şehirler arası ulaşım	13	9	22
Total		103	284	387

Çapraz tabloda elde edilen bulgular neticesinde, H1 hipotezi desteklenmiştir. Elde edilen bulgular, Doğu Ekspresi ile nostalji arasındaki ilişkiyi literatür çerçevesinde açıklanabilir kılmaktadır.

Nostalji eğilimi, reklam yoluyla uyarılmış nostalji ve romantizm ifadelerine ilişkin ölçeklerin hangi faktörler altında toplandığını görmek amacıyla, her bir ölçek için ayrı ayrı faktör analizi yapılmıştır. Tablo 4.'te yapılan faktör analizi gösterilmektedir.

Tablo 4. Faktör Analizi

	Faktörler
Nostalji Eğilimi	1
Nostaljik hissetmeye yatkındır.	,917
Nostaljik hissetmek benim için anlamlıdır.	,915
Nostaljik deneyimleri hatırlamak benim için önemlidir.	,896
Nostalji olgusu benim için değerlidir.	,878
Sıklıkla nostalji yaşarım.	,793
Sıklıkla nostaljik deneyimlerimi hatırlarım.	,774
	Faktörler
Reklam Yoluyla Uyarılmış Nostalji	1
Doğu Ekspresi, geçmişteki güzel zamanlara ait hatıraları yeniden canlandırıyor.	,896
Doğu Ekspresi, bana geçmişteki güzel zamanları hatırlatıyor.	,883
Doğu Ekspresi, bana eski güzel günleri hatırlatıyor.	,881
Doğu Ekspresi, geçmişin hoş bir hatırlatıcısıdır.	,844
Doğu Ekspresi, geçmişteki hoş anıları hatırlamama yardımcı oluyor.	,831
Doğu Ekspresi, bana geçmişi hatırlatıyor.	,791
Doğu Ekspresi, geçmişteki bir anımı hatırlamamı sağlıyor	,785
Doğu Ekspresi, güzel hatıraları çağırıştırıyor.	,768
Doğu Ekspresi, nostaljik hissetmemi sağlıyor.	,749
Doğu Ekspresi, daha genç olduğum zamanları düşünmemi sağlıyor.	,665
	Faktörler
Romantizm	1
Doğu Ekspresi, romantik bir seyahattir.	,920
Doğu Ekspresi, romantik çağrışımlarda bulunan öğeleri barındırır.	,894
Doğu Ekspresi, seyahatine katılmamda romantizm yaşama isteğim etkilidir.	,834

Tablo 4.'te belirtildiği üzere, ölçeklerin her biri ayrı ayrı tek faktör altında toplanmıştır. Ancak nostalji eğilimi ölçeğinin faktör analizi sonucunda; orijinal ölçekte yer alan bir ifadenin, ölçeğin faktör yükünü bozduğu tespit edilmiş ve bu nedenle faktör yükünü bozan ifade ölçekten çıkarılmıştır. Diğer maddelerin ölçek içerisinde homojen dağılım gösterdiği ve faktör yüklerinin alt kabul noktası olarak genel kabul gören 0,50'nin üzerinde olduğu görülmektedir.

Anketin güvenilirlik analizi Tablo 5.'te gösterilmektedir. Güvenilirlik analizinde Cronbach's Alpha katsayısının 0,70 ve üstü olması durumunda, ölçek güvenilir kabul edilmektedir (Gegez, 2005: 212).

Tablo 5. Güvenilirlik Analizi

ÖLÇEK ADI	CRONBACH'S ALPHA	DEĞİŞKEN SAYISI
Anket (Genel)	,940	19
Nostalji Eğilimi	,927	6
Reklam Yoluyla Uyarılmış Nostalji	,940	10
Romantizm	,850	3

Güvenilirlik analizinden elde edilen Cronbach's Alpha katsayılarının; nostalji eğilimi ölçeği için 0,94, reklam yoluyla uyarılmış nostalji ölçeği için 0,92, romantizme ilişkin ifadeler için 0,85 ve anketin geneli için 0,94 olduğu görülmektedir. Elde edilen bulgular değerlendirildiğinde, ölçeğin güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Araştırmanın değişkenleri arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla yapılan korelasyon analizleri Tablo 6.'da verilmektedir.

Tablo 6. Korelasyon Analizi

	Nostalji Eğilimi	Reklam Yoluyla Uyarılmış Nostalji	Romantizm
Nostalji Eğilimi	1	,602**	,383**
Reklam Yoluyla Uyarılmış Nostalji	,602**	1	,399**
Romantizm	,383**	,399**	1

Korelasyon analizinden elde edilen bulgular, araştırmanın değişkenleri arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişkinin var olduğu göstermektedir. Nostalji eğilimi ve reklam yoluyla uyarılmış nostalji arasında anlamlı ve güçlü bir ilişkinin olduğu ($r=0,602$), nostalji eğilimi ve romantizm maddeleri arasında zayıf ama anlamlı bir ilişki olduğu ($r=0,383$), reklam yoluyla uyarılmış nostalji ve romantizm maddeleri arasında zayıf ama anlamlı bir ilişki olduğu ($r=0,399$) görülmektedir. Nostalji eğiliminin, reklam yoluyla uyarılmış nostalji ve romantizm maddelerine olan etkisini incelemek amacıyla yapılan regresyon analizleri; Tablo. 7 ve Tablo 8.'de gösterilmektedir.

H2: Katılımcıların nostalji eğilimlerinin Doğu Ekspresi yoluyla uyarılmış nostalji algıları üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

Tablo 7. Regresyon Analizi

Model	Standartlaştırılmamış Katsayılar		Standart Katsayılar	T	P (Sig).
	B	Standart Sapma	Beta		
(Sabit)	,857	,192		4,455	,000
Nostalji Eğilimi	,688	,047	,602	14,785	,000

Bağımlı değişken: Reklam yoluyla uyarılmış nostalji, $R^2 = 0,362$; S.H.=,674; F=218,5; **P< 0,001 *

Regresyon analizinden elde edilen sonuçlar incelendiğinde; nostalji eğiliminin, reklam yoluyla uyarılmış nostaljinin bütün değişkenleri içerisinde % 36,2'lik kısmını açıklayabilmektedir. Nostalji eğiliminin, reklam yoluyla uyarılmış nostalji üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu görülmektedir. Bu bulgular sonucunda H2 hipotezi desteklenmiştir.

H3: Katılımcıların nostalji eğilimlerinin Doğu Ekspresi'nde romantizm algıları üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

Tablo 8. Regresyon Analizi

Model	Standartlaştırılmamış Katsayılar		Standart Katsayılar	T	P (Sig).
	B	Standart Sapma	Beta		
(Sabit)	1,488	,256		5,810	,000
Nostalji Eğilimi	,503	,062	,383	8,123	,000

Bağımlı değişken: Romantizm, $R^2 = 0,146$; S.H.=,897; F=65,99; **P< 0,001 *

Nostalji eğilimi, romantizm maddelerinin bütün değişkenleri içerisinde % 14,6'lık kısmını açıklayabilmektedir. Nostalji eğiliminin, Doğu Ekspresi romantizm algısı üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu görülmektedir. Araştırmanın hipotezlerinden biri olan H3 hipotezi desteklenmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Son yıllarda hızla gelişmekte olan iletişim teknolojileri, insanların birbirleriyle olan etkileşimlerini de arttırmaktadır. Geçmişte aile sohbetlerinde ve eş dost ziyaretlerinde anlatılan deneyimler, günümüz iletişim teknolojileri sayesinde yerini; deneyimin yaşandığı anda yapılan paylaşımlara ve etkileşimlere bırakmaktadır. Ancak anlık olarak gerçekleşen bu paylaşımlar ve etkileşimler bile bir zaman sonra nostaljik birer anıya dönüşmektedir.

Nostalji, son yıllarda turizm de dahil birçok farklı disiplininin araştırma konuları arasında yer almaktadır. Nostaljik turizm, yaşanmışlıkları yeniden yaşama isteğine dayanan, zihinde tekrar canlandırılan ve bireylerin kendisinin veya aktaranların anılarına dayanan bir turizm deneyimi olarak ifade edilebilir. Aile büyüklerinin ya da çevresindekilerin seyahatlerden edindiği deneyimlerin çeşitli iletişim yöntemleriyle kişiye aktarılması, aktarılan kişide; anlatılan deneyimleri ve anıları yaşama isteği uyandırarak seyahat motivasyonu oluşturabilmektedir. Kısacası farklı kuşaklardaki bireylerin sahip olduğu unutulmaz deneyimler, kendilerinin ve çevresindeki kişilerin seyahat tutumlarını da etkileyebilmektedir.

Araştırma bulguları değerlendirildiğinde, Doğu Ekspresi seyahatine gençlerin katılımının daha yoğun olduğu görülmektedir. Gençlerin, yoğun ilgisinin sebepleri arasında, araştırmanın kavramsal çerçeve bölümünde sözü edilen “Nostaljik turizm” deneyimi yaşama isteğinde oldukları söylenebilmektedir. Nostaljik turist grubu; genellikle kültürel deneyimleri tüketerek, atalarından kalma kimliğini yerine getirme arzusuyla hareket etmektedir. Bu yönüyle Doğu Ekspresi'nin gençlik turizmi açısından değerlendirilerek, kuşaklar arası kültürel ve tarihi aktarımın sağlandığı önemli bir seyahat olabileceği düşünülmektedir.

Doğu Ekspresi, birçok iletişim kanalından bilgilendirilmeleri yapılan bir tren yolculuğu olsa da Doğu Ekspresi'yle seyahat etme isteğini uyaran en önemli iletişim unsurunun sosyal medya olduğu araştırmamızın bulguları arasındadır. Sosyal medyanın görsel ve işitsel imkanlarının, Doğu Ekspresi ambiyansını daha iyi yansıtabildiği ve etkileşimlerde kullanılan nostaljik öğelerin de bu duruma etki ettiği düşünülmektedir.

Doğu Ekspresi seyahatine katılanların nostaljik eğilimlerinin yoğun olduğu belirlenmiştir. Doğu Ekspresi seyahatine özellikle turistik amaçla katılım gösterenlerin sayısının oldukça fazla olduğu, hatta katılımcıların yaklaşık % 95'ini oluşturduğu görülmektedir. Turistik seyahat amacıyla katılan kişilerin; Doğu Ekspresi güzergahında aile, akrabalık ilişkileri ya da yaşanmışlıklarının varlığı, Doğu Ekspresi'ne olan talepte nostalji eğiliminin büyük bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda nostalji eğiliminin Doğu Ekspresi üzerinden uyarıldığı ve seyahat talebine dönüştüğü söylenebilmektedir.

Araştırmanın bulgularına göre, Doğu Ekspresi'nin nostaljik öğelerin yanısıra romantik öğeler de barındırdığı söylenebilmektedir. Katılımcıların Doğu Ekspresi'nin uyandırdığı romantizm algılarına ilişkin ifadelerle verdikleri yanıtlar değerlendirildiğinde, Doğu Ekspresi'ni romantik bir seyahat olarak algıladıkları görülmektedir. Ayrıca katılımcıların nostalji eğilimlerinin romantizm algılarını da etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Ancak katılımcıların Doğu Ekspresi'yle seyahat etmelerinin temel sebepleri arasında romantizm yaşama isteği bulunmamaktadır.

Doğu Ekspresi, ulaşım aracı olarak kullanımının yanı sıra alternatif bir turizm hareketine dönüşmüştür. Doğu Ekspresi'nde yaşanan bu seyahat hareketliliklerinin Türkiye'de; Van Gölü Ekspresi ve Güney Kurtalan Ekspresi gibi diğer tarihi tren güzergahlarının tekrar canlanmasına ve hatta tarihte kullanılan ancak günümüzde kullanılmayan bazı tren güzergahlarının tekrar hayata geçirilmesine olanak sağlayacağı düşünülmektedir. Buna örnek olarak; TCDD tarafından seferleri 10 yıl önce durdurulan ve aradan geçen 10 yılın ardından 25 Ekim 2019 tarihinde tekrar seferlerine başlatılan İzmir-Isparta arası Göller Ekspresi ve Ankara-Zonguldak arası seferlerine tekrar başlanması planlanan Karaelmas Ekspresi gösterilebilir. Doğu Ekspresi sayesinde, güzergah üzerindeki turistik destinasyonların bu hareketlilikten etkilenebileceği ve yeni turizm potansiyellerinin keşfedilebileceği düşünülmektedir. Bu nedenle sonraki çalışmalara öneri olarak; Doğu Ekspresi ve diğer tren güzergâhlarının üzerinde bulunan destinasyonların turizm potansiyellerinin belirlenmesine ve tanıtılmasına yönelik yapılacak çalışmaların hem literatüre hem de sektörel gelişime katkı sağlayabileceği öngörülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ali, F. (2015). Heritage tourist experience, nostalgia, and behavioural intentions, *Anatolia*, 26(3), 472-475.
- Alkan, A. (2018). Alternatif bir turizm rotası: Kurtalan Ekspresi, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6(4), 1016-1038.
- Altuntuğ, N. (2011). Değerlere hitap eden pazarlamanın nostalji boyutu, *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(2), 265-273.
- Anadolu Ajansı (2019). <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/dogu-ekspresi-ile-iki-yilda-270-bin-811-yolcu-seyahat-etti/1468113#> adresinden 10 Şubat 2020 tarihinde erişilmiştir.
- Baker, S. M. and Kennedy, P. F. (1994). Death by nostalgia: A diagnosis of context-specific cases, *Advances in Consumer Research*, 21(1), 169-174.
- Barrett, F. S., Grimm, K. J., Robins, R. W., Wildschut, T., Sedikides, C., and Janata, P. (2010). Music-evoked nostalgia: affect, memory, and personality, *Emotion*, 10(3), 390-403.
- Ceylan, A. G. V., Ceylan, A. G. F., ve Yaman, Ö. Ü. M. (2018). 70 yıl sonra gelen değişim: doğu ekspresi yolculuğunun gastronomi turizmi kapsamında değerlendirilmesi. *1.Uluslararası Turizmde Yeni Jenerasyonlar ve Yeni Trendler Konferansı Bildiriler Kitabı* içinde (s.134-144).
- Chen, C.F. and Chen, F-S. (2010). Experience quality, perceived value, satisfaction and behavioral intentions for heritage tourists, *Tourism Management*, 31, 29-35.
- Cook, R., Hsu, C. ve Marqua, J. (2016). *Konaklama ve seyahat işletmeciliği* (M. Tuna, Çev.) Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Çakmak, V. ve Altaş, A. (2018). Sosyal medya etkileşiminde tren yolculukları: doğu ekspresi ile ilgili youtube paylaşım videolarının analizi, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6(1), 390-408.
- Doğan, M., Pekiner, A. B., ve Karaca, E. (2018). Sosyal medyanın turizm ve turist tercihlerine etkisi: Kars-doğu ekspresi örneği. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 15(3), 669-683.
- Doğu Ekspres (2019). [instagram.com/doguekspres](https://www.instagram.com/doguekspres) adresinden 19.11.2019 tarihinde erişilmiştir.
- Eryılmaz, B., ve Yüçeturk, C. (2018). Genç turistlerin doğu ekspresi seferleri tercihlerinde Instagram'ın rolü. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6(4), 210-228.
- Gegez, A. E. (2005). *Pazarlama araştırmaları*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım AŞ.
- Hofer, J. (1934). Medical dissertation on nostalgia (C. K. Anspach, Trans.), *Bulletin of the History of Medicine*, 2(6), 376 –391.
- Holak, S.L. ve Havlena, W.J. (1998). Feelings, fantasies, and memories: an examination of the emotional components of nostalgia. *Journal of Business Research*, 42(3), 217-226.
- Holbrook, M. (1993). Nostalgia and consumption preferences: some emerging patterns of consumer tastes. *Journal of Consumer Research*, 20(2), 245-256.
- Holbrook, M. B. ve Schindler, R. M. (1991). *Echoes of the dear departed past: some work in progress on nostalgia*. ACR North American Advances.
- Knutson, B. J., Beck, A. J., Kim, S. H. ve Cha, J. (2007). Identifying the dimensions of the experience construct. *Journal of Hospitality & Leisure Marketing*, 15(3): 31-47.
- Kozak, N., Kozak, M. A. ve Kozak, M. (2019). *Genel turizm: ilkeler- kavramlar*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı (2019) <http://basin.kulturturizm.gov.tr/TR-235903/turistik-dogu-ekspresi-ile-hedef-tren-turizmi.html> adresinden 12 Şubat 2020 tarihinde erişilmiştir.
- Özdemir, M. (2012). Tren gelir, hoş gelir... kara trenin hikayesi, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 23(1), 117-123.
- Pascal, V. J., Sprott, D. E., & Muehling, D. D. (2002). The influence of evoked nostalgia on consumer's responses to advertising: an exploratory study, *Journal of Current Issues & Research in Advertising*, 24(1), 39-47.

- Rapaille, C. (2010). *Kültür kodu*. İstanbul: FGP Yayıncılık.
- Russell, D. W. (2008). Nostalgic tourism, *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 25(2), 103-116.
- Soylu, A., Ceylan, S. ve Özdiçiner, N. S. (2019). Turizmde deneyim inovasyonu: doğu ekspresi örneği, 4. Uluslararası Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimlerde Yenilikçi Yaklaşımlar Sempozyumu Bildiriler Kitabı içinde (s. 231-235).
- Stern, B. B. (1992). Historical and personal nostalgia in advertising text: the fin de siecle effect, *Journal of Advertising*, 21(4), 11-22.
- TCDD (2018). http://www.tcddtasimacilik.gov.tr/files/3/Strateji/Faaliyet_Raporlari/faaliyet_raporu_2017 adresinden 10 Ekim 2019 tarihinde erişilmiştir.
- TCDD (2019). <http://www.tcddtasimacilik.gov.tr/tren/dogu-ekspresi/> adresinden 10 Ekim 2019 tarihinde erişilmiştir.
- TDK (2018). <https://sozluk.gov.tr> adresinden 28 Ekim 2019 tarihinde erişilmiştir.
- Triantafillidou, A. ve Siomkos, G. (2014). Consumption experience outcomes: satisfaction, nostalgia intensity, word-of-mouth communication and behavioural intentions, *Journal of Consumer Marketing*, 31(6/7), 52-540.
- Wang, N. (1999). Rethinking authenticity in tourism experience, *Annals of Tourism Research*, 26(2), 349-370.

EXTENDED SUMMARY

Purpose

Nostalgia has been among the research topics of many different disciplines, including tourism, in recent years. Nostalgic tourism can be expressed as a tourism experience based on the desire to relive the experiences, revived in the mind and based on the memories of the individuals themselves or the transmitters. Transferring the experiences of family elders or those around them through various communication methods can create a travel motivation by making the person want to live the mentioned experiences and memories. In brief, the unforgettable experiences of individuals of different generations can affect the traveling attitudes of themselves and those around them.

With the impact of social media in recent years in Turkey, railway travels which extend from past to present, from the east to the west of the country and contain interesting landscapes and different cultural, natural and historical attractions on the routes it passes, constitute one of the alternative tourism movements. Eastern Express, which offers the opportunity to experience the nostalgic experience of traveling and often favoured by young tourists in Turkey is one of the most important railway routes (Alkan, 2018: 1018).

This study was conducted to determine the nostalgic tendencies of the tourists participating in the Eastern Express travel and the nostalgia perceptions evoked by the Eastern Express advertisements. In addition, items related to perceptions of romance were added to the questionnaire in order to make suggestions for future studies. In this context, it has been tried to explain the relationship between nostalgia tendencies and romance perceptions through the Eastern Express. The research hypotheses are as follows:

H1: There is a significant relationship between the participation of the participants on the Eastern Express trip and their family, kinship relations or experiences.

H2: The nostalgic tendencies of the participants have a significant effect on their perception of nostalgia evoked by the Eastern Express.

H3: The nostalgia tendencies of the participants have a significant effect on their romance perceptions about the Eastern Express.

Methodology

The population of the study consists of all people who have traveled on the Eastern Express. The sampling was formed by convenience sampling, one of the non-probabilistic sampling methods.

In this research, data was collected between June 2019 and December 2019 using the questionnaire technique. In the demographic information part of the questionnaire form used in data collection; There are statements regarding the gender, age, marital status, educational status, income and purpose of travel and the channel that directs the trip. The Southampton Nostalgia Scale, which was developed by Barrett et al. (2010) and includes 7 expressions, was used to measure people's nostalgia tendencies. In order to measure the effectiveness of channels that affect people's participation in the Eastern Express, the "Ad-Evoked Nostalgia" scale developed by Pascal et al. (2002) was used. In order to investigate the existence of romance among the reasons that lead tourists to travel on the Eastern Express, 3 statements about romance were added to the questionnaire. A 5-point Likert scale was used for the responses of the participants to the statements. The final questionnaire was transferred to the web and applied to the participants of the Eastern Express trip, and 387 valid questionnaires were obtained. The sample size obtained provides a 95% confidence level. The data were analysed and interpreted with the help of SPSS statistics program.

Findings

When the research findings are evaluated, it is seen that the participation of young people in the Eastern Express trip is more intense. It can be said that among the reasons for the intense interest of young people is the effect of the nostalgia classifications mentioned in the conceptual framework section of the research, in other words, they want to experience a kind of “Nostalgic tourism”. The nostalgic tourist group is often driven by a desire to fulfill their ancestral identity by consuming cultural experiences. In this respect, it is thought that the Eastern Express can be evaluated in terms of youth tourism and can be an important travel where intergenerational cultural and historical transmission can be provided.

Although the Eastern Express is a train journey, which is informed through many communication channels, it is among the findings of our research that social media is the most important communication element that stimulates the desire to travel with the Eastern Express. It is thought that the visual and auditory possibilities of social media can better reflect the Eastern Express ambiance and the nostalgic elements used in interactions also affect this situation.

It has been determined that those who participated in the Eastern Express trip have intense nostalgic tendencies. It is seen that the number of people participating in the Eastern Express travel especially for touristic purposes is quite high, and even it constitutes approximately 95% of the participants. The presence of family, kinship relations or experiences on the Eastern Express route of the people participating for the purpose of touristic travel shows that the nostalgic tendencies have a great share in the demand for the Eastern Express. In this context, it can be said that the tendency of nostalgia was evoked through the Eastern Express and turned into travel demand.

According to the findings of the research, it can be said that the Eastern Express includes romantic items as well as nostalgic ones. When the responses of the participants to the expressions about the romance perceptions evoked by the Eastern Express are evaluated, it is seen that they perceive the Eastern Express as a romantic travel. In addition, it was concluded that the nostalgic tendencies of the participants affected their perceptions of romance. However, among the main reasons why the participants travel with the Eastern Express, there is no desire to have romance.

In addition to its use as a means of transportation, the Eastern Express has turned into an alternative tourism movement. It is thought that these travel mobility in the Eastern Express will enable the revival of other historical train routes such as Lake Van Express and South Kurtalan Express in Turkey, and even some railway routes used in history but not used today. The Göller Express between Izmir and Isparta, which was suspended 10 years ago by TCDD and restarted on October 25, 2019 after 10 years, and the Karaelmas Express, which is planned to resume services between Ankara and Zonguldak, can be cited as examples. Thanks to the Eastern Express, it is thought that the touristic destinations on the route may be affected by this mobility and thus new tourism potentials can be discovered. Therefore, as a suggestion for future studies, it is anticipated that studies aimed at determining and promoting the tourism potential of the destinations on the Eastern Express and other railway routes can contribute to both the literature and sectoral development.

GÜNÜMÜZ YERLİ YAPIM ANİMASYON FİLMLERİNDE YER ALAN KÖK DEĞERLERİN İNCELENMESİ

INVESTIGATION OF ROOT VALUES IN TODAY'S LOCAL PRODUCTION ANIMATION MOVIES

Dr. Öğr. Üyesi Sakine HAKKOYMAZ

Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü

sakine.hakkoymaz@hku.edu.tr

ORCID No: 0000-0002-3005-7900

ÖZET

Bu çalışmada Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda yer alan on kök değere dayanarak animasyon filmlerinde geçen değerlerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, günümüz yerli yapım animasyon filmleri içerdikleri değerler bakımından incelenmiştir. Araştırmanın veri setini 2016-2019 arasında gösterime giren yedi animasyon filmi oluşturmaktadır. Araştırma, nitel bir araştırma olup veriler doküman incelemesi tekniğiyle toplanmıştır. Çalışma kapsamındaki filmler, araştırmacı tarafından geliştirilen "Animasyon Filmlerinde Yer Alan Değerleri İnceleme Formu" ile incelenmiştir. Araştırma kapsamında elde edilen verilerin analizi ve yorumlanmasında, nitel araştırmada veri analizi yöntemlerinden betimsel analiz kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, incelenen animasyon filmlerinde toplam 275 değer tespit edilmiştir. Bu filmlerde, yardımseverlik (%20,00), dostluk (%16,73), sevgi (%13,09) ve saygı (%11,27) gibi değerlerin filmlere göre dağılımları ve işlenme sıklığı diğer kök değerlere göre daha yüksektir. Ayrıca öz denetim(%3,64) ve vatanseverlik (%3,27) değerlerinin oldukça düşük olduğu tespit edilmiştir.

ABSTRACT

In this study, it is aimed to determine the values in animated films based on the ten root values in the Turkish Language Curriculum. For this purpose, today's local production animation films have been examined in terms of the values they contain. The study data involved seven Turkish animated films that were released between 2016 and 2019. It was a qualitative study using the document analysis technique to collect the data. The animated films were examined using the "An Assessment Form for the Values in Animated Films," developed by the researcher. Descriptive analysis, one of the data analysis methods, was used to analyze and interpret the data. The study findings revealed that there were 275 values in the given animated films. In these movies, the distribution and frequency of specific values such as benevolence(20,00%), friendship(16,73%), love(13,09%), and respect(11,27%) were higher than the other root values. It was also concluded that the distribution and frequency of self-control (3,64%) and patriotism(3,27%) were pretty low.

Geliş Tarihi:

12.04.2021

Kabul Tarihi:

19.10.2021

Yayın Tarihi:

30.12.2021

Anahtar Kelimeler

Animasyon Filmleri
Değer Aktarımı
Kök Değerler
Türkçe Dersi Öğretim
Programı.

Keywords

Animation Films
Value Education
Basic Values
Turkish Lesson Curriculum.

GİRİŞ

Değer, insan yaşamının amacını, davranış, ilke ve önceliklerini zihin dünyasında şekillendiren bir kavram olarak tanımlanmaktadır. Değer; Latince kıymetli olmak ya da güçlü olmak anlamlarına gelen valere kökünden türetilmiş bir kavramdır (Şen, 2007: 764). Türkçe sözlükte değer, bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık ve kıymet şeklinde tanımlanmaktadır (TDK, 2011: 607). Rokeach'e (1983: 5) göre değer, özel bir davranış tarzına veya zıtlık içindeki bir duruma karşı kişisel veya toplumsal tercihleri gösteren inanç biçimidir. Kısaca değerler; bireylere, bir toplum içinde hangi şeylerin önemli olduğunu, hangi şeylerin tercih edilmesi gerektiğini ve o toplum içerisinde nasıl yaşanılması gerektiğini öğreten (Akbaş, 2008: 9) kurallar bütünü ve insanların davranışına yön veren en önemli ölçütlerden biridir.

Türkçe Öğretim Programı'nın bakış açısı incelendiğinde kökleri geleneklerimiz ve dünümüz içinde, gövdesi ve dalları bu köklerden beslenerek bugünüme ve yarınlarımıza uzanan değerlerimizin gelecek kuşaklara aktarılması amacı karşımıza çıkmaktadır (MEB, 2019: 4). Bu öğretim programı göz önünde bulundurulduğunda Türkçe derslerinin de dinleme, okuma, yazma ve dil bilgisi alanlarındaki amaçları yerine getirirken bir yandan da öğrencilerin birtakım değerleri kazanmasını hedeflemekte olduğu söylenebilir (Doğan ve Gülüşen, 2014: 77). Akyol (2010: 63) da benzer bir görüşle Türkçe derslerinin öğrencilere ana dili becerilerini kazandırmayla birlikte temel değerlerimizin kazandırılmasında da önemli bir kültür ve beceri dersi olduğunu ifade etmiştir. Görüldüğü gibi kişilerin diğer bireylerle iyi bir iletişim kurabilmesinde, toplumun bir parçası olarak hareket etmesinde, kültürel özelliklerin devamlılığının sağlanmasında, ulusal ve evrensel değerlerin öğrencilere aktarılmasında da Türkçe dersinin büyük etkisi vardır (Susar-Kırmızı, 2014: 221).

2017 Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda değerler ayrı bir başlık altında ele alınmış, ilk defa kök değerler kavramı bu yılda yapılan güncellemeyle gündeme gelmiş, öğretim programının bakış açısını oluşturan temel unsurlardan biri olmuştur. Bu programda yer alan kök değerler; adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik olarak belirlenmiştir. Milli Eğitim Bakanlığı'nın belirlemiş olduğu bu on kök değerler eğitimci yaklaşımlarıyla öğrenciye aktarılması daha sonra güncellenen 2018 ve 2019 programlarında da yer almıştır. Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda (2019) bu değerlerin öğrenme öğretme sürecinde hem kendi başlarına hem ilişkili olduğu alt değerlerle ve hem de öteki kök değerlerle birlikte ele alınarak hayat bulması beklenmektedir. Dolayısıyla programlarda değer aktarımının eğitim-öğretim sürecinin amacı olduğu vurgulanmış ve bir bütün olarak ele alınacağı ifade edilmiştir.

Çocukluk dönemi, kişinin tüm yetişkinlik hayatını etkileyen bilişsel, psikososyal, ruhsal temellerin atıldığı en kritik dönemdir. Bu dönem; çocukların gelişim alanlarının tamamında hızlı bir gelişimin yaşandığı sihirli yıllar olarak kabul edilmekte; sosyal, duygusal, bilişsel ve dil becerilerinin kazandırılmasında kritik bir önem taşımakta; bu dönemde kazanılan davranışlar, elde edilen bilgi ve beceriler insan hayatında son derece kalıcı olmaktadır (Tanju-Aslışen ve Hakkoymaz, 2020: 1484). Uzun yıllara dayalı olarak gerçekleştirilen araştırmalarda, çocukluk yıllarında elde edilen davranışların önemli bir bölümünün yetişkinlikte bireyin kişilik yapısını, beceri, inanç, tavır, alışkanlık ve değer yargılarını şekillendirdiği tespit edilmiştir (Kağan, 1963: 78). Urie Bronfenbrenner tarafından 1970'li yıllarda oluşturulan Ekolojik Yaklaşım Modeli (Shaffer ve Kipp, 2010), çocuğun içinde var olduğu sistemler ve bu sistemlerin birbirleriyle etkileşimine dayandırılmıştır. Bu sistemde çocukluk dönemini tek bir etkenle değil çocuğu çevreleyen tüm etkenlerle birlikte ele alınıp değerlendirilmesi gerektiği görüşü hâkimdir. Çocukluk döneminde çocuğun gelişiminde ebeveynler, arkadaşlar, okul ve çevre ayrı ayrı çok önemlidir. Çocuk, gelişim sürecinin tüm aşamalarında her ortamda farklı uyarıcılara maruz kalmaktadır. Çocukların bilişsel, dilsel, sosyal duygusal ve psikomotor gelişimleri açısından etkileşime geçtikleri çevresel uyaranlar da büyük önem arz etmektedir.

Değerlerin kazanılmasında cinsiyet, yaş, eğitim durumu, çevre ve aile önemli etkenler arasındadır. Bir çocuk dünyaya gözlerini açtığı andan itibaren ilk toplumsal kurum olarak kabul gören ailenin içinde plansız bir şekilde de olsa değerleri kazanmaya başlar (Demirtaş, 2009: 7). Değerlerin aktarılmasında

ilk ve öncelikli görev aile kurumuna düşmekle birlikte çevre de bu sürecin önemli belirleyicileri arasındadır (Ulusoy, 2019: 34). Erken çocukluk yıllarından itibaren çevresel bir uyaran olan medya, çocukların değer sisteminin oluşumunda bir köprü görevi üstlenmektedir. Öyle ki zamanlarının büyük bir kısmını televizyon ve internet aracılığıyla eriştikleri çizgi filmleri ya da animasyon filmleri izleyerek geçiren çocuklar, bu yaşantıları yoluyla pek çok olumlu ve olumsuz etkilere maruz kalmakta; yaşları gereği kurgu ile gerçeği, doğru ile yanlış ayıramamakta; film karakterleri ile kendilerini özdeşleştirmektedirler. Bu durumda seyredilen animasyon filmlerinin çocukların algıları ve gelişimleri üzerinde olumlu ya da olumsuz pek çok etkisinin olması da kaçınılmazdır (Kantar, 2019; Yağlı, 2013; Karakuş, 2015; İnan, 2013; Zor ve Bulut, 2020). Bu nedenle geniş kitlelere ulaşma imkânına sahip nitelikli animasyon filmleriyle çocukları tanıştırmak ve bu filmlerin içerdiği değerleri incelemek önem taşımaktadır.

Nitelikli animasyon filmleri aracılığıyla yapılan değer aktarımının çocuğun değer algılarını destekleyeceği, öğrenme-öğretme sürecine katkıda bulunacağı beklenmekte; bu çalışma ile günümüz çocuklarının yaşamında bu kadar önemli bir yere sahip olan animasyon filmlerinin, niteliklerine bağlı olarak, çocukların değer algılarını nasıl oluşturduğunu ve etkilediğini anlamaya çalışmanın doğru bir yaklaşım olacağı düşünülmektedir. Bugüne kadar değerler aktarımı üzerine birçok bilimsel çalışma yapılmış ve özellikle de eğitimle ilişkisi araştırılmıştır. Değer aktarımı ile ilgili alan yazın incelendiğinde genellikle belli bir yaş grubuna hitap eden çizgi filmler (Demir, 2019; Gülden, 2016; İnan, 2016; Karaca, 2019; Korukçu, Güngör ve Ardahanlı, 2015; Kurudayıoğlu ve Şahin, 2020; Sadioğlu, Turan, Dikmen, Yılmaz ve Özkan 2018; Sevim, 2013; Ünal, 2020; Ünsal, 2019; Şentürk ve Keskin, 2019; Yaman, Bayburtlu, Tekir ve Kirman, 2015; Yorulmaz, 2013); çocuk kitapları (Akay, 2018; Baş ve Biros, 2019; Cengiz ve Duran, 2017; Körükçü, Kapıkıran ve Aral, 2016; Pilav ve Orhan, 2020; Temizyürek ve Karagöl, 2016; Şen, 2017), ders kitapları (Akyol, 2010; Baki, 2019; Doğan ve Gülüşen, 2014; Küçükoglu, Albayrak ve Serin, 2020; Padem ve Aktan, 2014; Susar-Kırmızı, 2014) bağlamında çalışmaların gerçekleştirildiği görülmüştür. Ancak, animasyon filmlerinin değer aktarımı bağlamında incelenmesine yönelik çalışmalar ise sınırlı sayıda kalmıştır (Beldağ ve Yazar-Kaptan, 2017; Kantar, 2019; Turhan, 2018; Şen, 2020; Ünal, 2020). Son yıllarda değer kavramına gösterilen önemin artmasıyla beraber animasyon filmlerin de değer aktarımı açısından incelenmesi gereklilik arz etmektedir. Bu araştırmayla da amaç son yıllarda gösterime giren yerli yapım animasyon filmlerindeki değerleri tespit etmek ve bu değerlerin hangi yoğunlukta ve ne şekilde verildiğini incelemektir. Yapılan bu araştırmanın da konuyla ilgili yeni çalışmalar yapmak üzere araştırmacıları teşvik edeceği ve alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu genel amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. “Rafadan Tayfa 2 Göbeklitepe” animasyon filminde yer alan kök değerlerin dağılımı ne orandadır?
2. “Kral Şakir Korsanlar Diyarı” animasyon filminde yer alan kök değerlerin dağılımı ne orandadır?
3. “Bulmaca Kulesi: Dev Kuşun Gizemi” animasyon filminde yer alan kök değerlerin dağılımı ne orandadır?
4. “Rafadan Tayfa Dehliz Macerası” animasyon filminde yer alan kök değerlerin dağılımı ne orandadır?
5. “Doru” animasyon filminde yer alan kök değerlerin dağılımı ne orandadır?
6. “Canım Kardeşim Benim Uzaylılar mı Gelmiş?” animasyon filminde yer alan kök değerlerin dağılımı ne orandadır?
7. “Nane ile Limon: Kayıp Zaman Yolcusu” animasyon filminde yer alan kök değerlerin dağılımı ne orandadır?

1. YÖNTEM

1.1 Araştırmanın Modeli

Bu araştırmada fen bilimleri ve matematik öğretmeni adaylarının STEM alanlarına ve kariyerlerine yönelik semantik algılarının belirlenmesi için kesitsel tarama araştırma deseninden faydalanılmıştır.

Kesitsel tarama araştırma deseni belirli zaman aralığında evreni temsil eden bir örneklemeden verilerin toplanması amacıyla kullanılmaktadır (Lavrakas, 2008).

1.2. Araştırmanın Veri Seti ve Verilerin Toplanması

Bu araştırmanın veri setini, 2016-2019 Türkiye’deki sinema salonlarında gösterime giren yerli yapım çeşitli konuları ve kurguları konu alan yedi animasyon filmi oluşturmaktadır. Araştırmanın veri seti birtakım ölçütlere göre saptanmıştır. Bu çalışmada; araştırmaya dâhil edilen animasyon filmlerinin yerli yapım olması; çocuk yaş aralığının eğitim çağında olan çocuklara ve genel izleyici kitlesine uygun olması; film yorumcuları, izleyiciler ve Box Office gişe verilerine göre en çok izlenme oranına sahip olması ölçütleri aranmıştır. Bu kapsamda belirlenen ölçütlere uyan toplam yedi animasyon filmi araştırmanın veri setini oluşturmaktadır. Animasyon filmlerinin künye bilgileri Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1. Veri Setini Oluşturan Animasyon Filmlerinin Künye Bilgileri

Film Adı	Box Office İzleme Oranı	Filmin Türü	Yapım Yılı	Filmin Süresi
Rafadan Tayfa 2:Göbekli Tepe	2.334.614	Komedi, Macera	2019	89 dk.
Kral Şakir Korsanlar Diyarı	2.107.865	Animasyon, Macera	2019	94 dk.
Bulmaca Kulesi: Dev Kuşun Gizemi	196.668	Aile, macera	2019	75 dk.
Rafadan Tayfa Dehliz Macerası	1.802.239	Komedi, Macera	2018	89 dk.
Doru	140.255	Animasyon	2017	91 dk.
Canım Kardeşim Benim Uzaylılar mı Gelmiş?	78.891	Aile, macera	2016	84 dk.
Nane ile Limon: Kayıp Zaman Yolcusu	47.978	Aile, macera	2016	75 dk.

Tablo 1 incelendiğinde araştırmanın veri setini oluşturan yedi animasyon filminin Box Office izlenme oranı, türü, yapım yılı ve süresinin verildiği görülecektir. Bu filmlerin seçiminde izlenme oranları dikkate alınmış ve belirlenen yıllarda en çok izlenen animasyon filmleri incelenmiştir.

Bu çalışmada doküman incelemesi tekniği kullanılmıştır. Doküman incelemesi, doküman olarak nitelendirilen belgelerin sistematik olarak analiz edilmesi (Wach and Ward, 2013: 423) ve araştırılması amaçlanan durumlar hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizi için kullanılan bir nitel araştırma tekniğidir (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 189). Bu çalışmada animasyon filmleri birer doküman olarak kullanılmış, bu filmler çerçevesinde değerler ile ilgili analizler yapılmıştır. Değerlerin saptanması sürecinde alan yazındaki araştırmalar detaylı bir şekilde incelenmiş ve bu inceleme sonucunda geniş kapsamlı bir değerler listesi çıkarılmıştır. Bu çalışmada Türkçe Dersi Öğretim Programı’nda (2019) “Değerlerimiz” başlığı altında yer alan on kök değer esas alınmıştır. Bu programdaki değerler; adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverliktir.

1.3. Verilerin Analizi

Bu çalışmada elde edilen verilerin analizi ve yorumlanmasında; nitel çalışmada veri analizi yöntemlerinden “betimsel analiz” kullanılmıştır. Betimsel analiz, çeşitli veri toplama teknikleri ile elde edilmiş verilerin, daha önceden belirlenmiş temalara göre özetlenmesini ve yorumlanmasını içeren bir nitel veri analizi türüdür (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 239).

Araştırmanın veri setini oluşturan yedi animasyon filmini incelemek üzere, araştırmacı tarafından çalışmanın amacına yönelik olarak “Animasyon Filmlerinde Yer Alan Değerleri İnceleme Formu” geliştirilmiş, bunun için ilgili alanyazın taranmış, benzer çalışmaların veri toplama araçları dikkatle incelenmiştir. Araştırmaya dâhil edilen animasyon filmlerinin her biri araştırmacı tarafından iki defa izlenmiştir. Filmlerdeki karakterlerin konuşmalarında değer barındıran cümle ve paragraflar film durdurularak değerlendirme formundaki ilgili sütuna dakika olarak aktarılmıştır. Bu noktada sadece doğrudan konuşmalar ve diyalog cümleleri göz önünde bulundurulmuş; sözel olmayan davranışlar dikkate alınmamıştır. Daha sonra her bir film için ayrı bir değerler tablosu oluşturulmuş ve bu tabloda

hangi değerlerin olduğu ve frekansları gösterilmiştir. Çalışmanın güvenilirliğini sağlamak amacıyla rastgele iki animasyon filmi seçilerek değer eğitimi konusunda çalışma yapan ve Türkçe Eğitimi alanında uzman olan iki akademisyenin görüşüne sunulmuş; onlardan gelen öneriler doğrultusunda gerekli değişiklikler yapılmıştır. Verilerin çözümlenmesinin son aşaması bulguların yorumlanması aşamasıdır. Çözümlenen veriler araştırmanın problemi doğrultusunda temalandırılmış, kodlanmış, tablolaştırılarak ve doğrudan alıntılarla bulgular kısmında sunulmuştur.

2. BULGULAR

Araştırmada elde edilen bulgular araştırmanın temel amacı çerçevesinde filmlerde yer alan değerler; Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda (MEB, 2019) yer alan kök değerlere göre incelenmiş; doğrudan alıntılar, tablolar ve grafikler hâlinde sunulmuştur.

2.1. Rafadan Tayfa 2: Göbekli Tepe Animasyon Filminde Geçen Kök Değerlerin Dağılımına İlişkin Bulgular

Araştırma kapsamında incelenen Rafadan Tayfa 2: Göbekli Tepe animasyon filminde yer alan değerlerin aktarılmasına ilişkin veriler Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Rafadan Tayfa 2: Göbekli Tepe Animasyon Filminin Değerler Yönünden Analizi

Kök Değer	f
Adalet	6
Dostluk	14
Dürüstlük	1
Öz denetim	2
Sabır	9
Saygı	4
Sevgi	4
Sorumluluk	2
Vatanseverlik	3
Yardımseverlik	6
Toplam	51

Tablo 2'de görüldüğü üzere Rafadan Tayfa 2: Göbekli Tepe animasyon filminde toplam 51 tane değer ifadesi tespit edilmiştir. Film kök değerlerin dağılımına göre incelendiğine en fazla *dostluk* (f=14) değerinin yer aldığı görülmüştür. Bu değeri *sabır* (f=9) değeri takip etmektedir. Rafadan Tayfa 2: Göbekli Tepe animasyon filminde en az *dürüstlük* (f=1), sorumluluk(f=2) ve öz denetim (f=2) değerlerine yer verilmiştir.

Bu filmde geçen değerlere ilişkin örnekler aşağıda sunulmuştur:

“Aranızdan hiç kimsenin böyle bir şey yapacağına inanmam. Buradaki herkes benim kardeşimdir.” (*Dostluk, dk. 00:59:31*)

“Bu ellerle yaptık oğlum bu ellerle. Bildiğin amele gibi çalıştık.” (*Sabır, dk. 01:19:40*)

“Gördüğünüz gibi burada bir grup çocuk tasvirlenmiş. Ne yaptıklarını tam olarak bilemesek de birbirlerine müthiş bir şekilde bağlı birer arkadaş olduklarını, bir fedakârlık içerisinde yardımlaşıklarını söyleyebiliriz. (*Sevgi, Dostluk ve Yardımseverlik, dk. 01:20:55*).

“Yakın zamanda cezaevinden çıkan Kazım, kendi rızasıyla polise teslim oldu. Cezasını çekmeye razı oldu.” (*Öz denetim, Adalet, dk. 01:19:52*)

“-Eyyvah, eyvah! Nasıl da unuttuk. Seni az daha unuttuyorduk. Her şey için teşekkürler. Ver elini öpeyim. - Demek gelecekte de el öpüyorsunuz ha!

-Bu âdet milyon yıl geçse de değişmez abim.” (*Saygı, dk. 00:59:31*).

“-Aa! Treni durduralım!

“Bu taş günümüzden on iki bin yıl önce kazanmış. Umarım anlattığı değerler de gelecek nesillerimiz için binlerce yıl kalıcı olur.” (*Vatanseverlik, dk. 01:20:55*)
- Aman efendim insanlara sıkıntı yaşatmaya ne gerek var. Siz gidin. Ben bir sonraki trenle gelirim.” (*Sorumluluk, dk. 00:18:58*)

2.2. Kral Şakir Korsanlar Diyarı Animasyon Filminde Geçen Kök Değerlerin Dağılımına İlişkin Bulgular

Araştırma kapsamında incelenen Kral Şakir Korsanlar Diyarı animasyon filminde yer alan değerlerin aktarılmasına ilişkin veriler Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3. Kral Şakir Korsanlar Diyarı Animasyon Filminin Değerler Yönünden Analizi

Kök Değer	f
Adalet	1
Dostluk	4
Dürüstlük	4
Öz denetim	0
Sabır	0
Saygı	2
Sevgi	4
Sorumluluk	4
Vatanseverlik	1
Yardımsesverlik	5
Toplam	25

Tablo 3’te görüldüğü üzere Kral Şakir Korsanlar Diyarı animasyon filminde toplam 25 tane değer ifadesi tespit edilmiştir. Film kök değerlerin dağılımına göre incelendiğine en fazla *yardımsesverlik* (f=5) değerinin yer aldığı görülmüştür. Bu değeri *dürüstlük, dostluk, sevgi* ve *sorumluluk* (f=4) değeri takip etmektedir. Kral Şakir Korsanlar Diyarı animasyon filminde *öz denetim ve sabır* (f=0) değerlerine hiç rastlanmamıştır.

Bu filmde geçen değerlere ilişkin örnekler aşağıda sunulmuştur:

“Karşısında bir robot var. Öyleyse ona yardım edelim.” (*Yardımsesverlik, dk. 01:23:16*)“Sebzeleri, meyveyi, tencereyi de yedim. Ben kaçak bir yolcuyum. Sizden saklanıyordum. Baktım şarkı başladı. Çıktım, dayanamadım.” (*Dürüstlük, dk. 00:53:38*)

- Sen benim kardeşimsin. Niye sevmeyeyim seni!

- Canım kardeşim.” (*Sevgi, dk. 01:16:15*)

“- Ne yani beni hâlâ seviyor musun?

“..... Bir arkadaşım vardı. Beraber çok eğlenirdik. Hazine avına çıkardık.” (*Dostluk, dk. 00:50:21*)

“Bize yardım etmelisiniz. Bütün dünya tehlike altında. Tek kurtuluşumuz altın top. Onu bir şekilde Korsan Müzeyyen’in elinden almamız lazım. Bakın tam 7 saatimiz kaldı. Bu sürede altın topu bulamazsak canavar her şeyi yok edecek.” (*Sorumluluk, dk. 00:10:53*)

“Otobüste, gemide yaşlılara yer ver.” (*Saygı, dk. 00:52:53*)“Müzeyyen, şimdi sana gününü göstereceğim. Yaptığın kötülüklerin cezasını çekeceksin.” (*Adalet, dk. 01:19:18*)

“Kahraman askerlerimiz uzun bir yolculuktan sonra Bermuda Şeytan Üçgeni’ndeki halka ulaşmayı başardı.” (*Vatanseverlik, dk.01:26:37*)

2.3. Bulmaca Kulesi: Dev Kuşun Gizemi Animasyon Filminde Geçen Kök Değerlerin Dağılımına İlişkin Bulgular

Araştırma kapsamında incelenen Bulmaca Kulesi: Dev Kuşun Gizemi animasyon filminde yer alan değerlerin aktarılmasına ilişkin veriler Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 4. Bulmaca Kulesi: Dev Kuşun Gizemi Animasyon Filminin Değerler Yönünden Analizi

Kök Değer	f
Adalet	1
Dostluk	4
Dürüstlük	3
Öz denetim	1
Sabır	2
Saygı	6
Sevgi	3
Sorumluluk	1
Vatanseverlik	0
Yardımseverlik	12
Toplam	33

Tablo 4’te görüldüğü üzere Bulmaca Kulesi: Dev Kuşun Gizemi animasyon filminde toplam 33 tane değer ifadesi tespit edilmiştir. Film kök değerlerin dağılımına göre incelendiğine en fazla *yardımseverlik* (f=12) değerinin yer aldığı görülmüştür. Bu değeri *saygı* (f=6) değeri takip etmektedir. Bulmaca Kulesi: Dev Kuşun Gizemi animasyon filminde *vatanseverlik* (f=0) değerlerine hiç rastlanmamıştır.

Bu filmde geçen değerlere ilişkin örnekler aşağıda sunulmuştur:

“Sen yukarı çık, ben Can’a yardım ediyorum.” (*Yardımseverlik*, dk. 00:20:48)“Burada yaşayan birileri olabilir. Paldır küldür mü girelim? Misafir sayılırsız sonuçta.” (*Saygı*, dk. 00:46:35)

“Seni tamir edeceğim dostum. Eskisinden daha iyi olacaksın. Hatta artık daha iyi espriler yapacaksın.” (*Dostluk*, dk.01:13.20)

“Ne kadarda rahatsınız, bakın tehlikeler var demiş, dikkat edin demiş, toparlanın gidiyoruz.” (*Dürüstlük*, dk. 00:05:35)

“Luğit zor durumda olabilir. Biraz risk almak zorundayız.” (*Öz denetim*, dk. 00:07:50)

“Yuvanın düşmesine engel olmalıyız!” (*Sorumluluk*, dk. 00:39:23)

2.4. Rafadan Tayfa Dehliz Macerası Animasyon Filminde Geçen Kök Değerlerin Dağılımına İlişkin Bulgular

Araştırma kapsamında incelenen Rafadan Tayfa Dehliz Macerası animasyon filminde yer alan değerlerin aktarılmasına ilişkin veriler Tablo 5’te sunulmuştur.

Tablo 5. Rafadan Tayfa Dehliz Macerası Animasyon Filminin Değerler Yönünden Analizi

Kök Değer	F
Adalet	9
Dostluk	6
Dürüstlük	7
Öz denetim	5
Sabır	3
Saygı	11
Sevgi	7
Sorumluluk	8
Vatanseverlik	5
Yardımseverlik	12
Toplam	73

Tablo 5’te görüldüğü üzere Rafadan Tayfa Dehliz Macerası adlı animasyon filminde toplam 73 tane değer ifadesi tespit edilmiştir. Film kök değerlerin dağılımına göre incelendiğine en fazla *yardımseverlik* (f=12) değerinin yer aldığı görülmüştür. Bu değeri *saygı* (f=11) değeri takip etmektedir. Rafadan Tayfa Dehliz Macerası adlı animasyon filminde en az yer verilen değer ise *sabır* (f=3) değeridir.

Bu filmde geçen değerlere ilişkin örnekler aşağıda sunulmuştur:

“Mutlu, neşeli hem de heyecanlı yardımı da sever, çevresine faydalı.” (*Yardımseverlik, dk.00:02:44*)

“Merhaba, merhaba nasılsınız efendim? Merhaba, hürmetler efendim.” (*Saygı, dk. 00:07:23*)

“Ne yapsaydık amca? Ortada bir haksızlık var, bir hırsızlık var. Hiçbir şey yapmadan kabullense miydik? (*Dürüstlük ve Adalet, dk. 01:20:11*)

“Evlat ben belediyeye gidiyorum mahallenin işlerini konuşacağım.” (*Sorumluluk, dk. 00:16:41*)

“İyilikten vazgeçmezler herkes sever onları; saymakla bitmez birçok iyi yanları.” (*Sevgi, dk.00:02:53*)

“...Ama mahallemizi sorarsan onun tarihi değeri çok. Sonuçta burası İstanbul. Taşını sıksan tarih akar.” (*Vatanseverlik, dk.00:10:15*)

“Neyse pes etmek yok. Bir daha bakalım.” (*Öz denetim, dk. 00:15:33*)“Dayanın kardeşlerim. Çıkaracağız sizi.” (*Sabır ve Dostluk, dk. 00:54:10*)

2.5. Doru Animasyon Filminde Geçen Kök Değerlerin Dağılımına İlişkin Bulgular

Araştırma kapsamında incelenen Doru animasyon filminde yer alan değerlerin aktarılmasına ilişkin veriler Tablo 6’da sunulmuştur.

Tablo 6. Doru Animasyon Filminin Değerler Yönünden Analizi

Kök Değer	f
Adalet	3
Dostluk	8
Dürüstlük	3
Öz denetim	2
Sabır	3
Saygı	2
Sevgi	5
Sorumluluk	5
Vatanseverlik	0
Yardımseverlik	6
Toplam	37

Tablo 6’da görüldüğü üzere Doru adlı animasyon filminde toplam 37 tane değer ifadesi tespit edilmiştir. Film kök değerlerin dağılımına göre incelendiğine en fazla *dostluk* (f=8) değerinin yer aldığı görülmüştür. Bu değeri *yardımseverlik* (f=6) değeri takip etmektedir. Doru adlı animasyon filminde *vatanseverlik* (f=0) değerine hiç rastlanmamıştır.

Bu filmde geçen değerlere ilişkin örnekler aşağıda sunulmuştur:

“Benim en iyi dostumdu.” (*Dostluk, dk. 00:01:40*)

“Siz diğerlerini ve Ali’yi kurtarın.(Yardımseverlik, dk. 01:24.53)

“Eğer bir gün yanında olamazsam bana ihtiyacın olduğunda oraya bak ve emin ol ki annen yanında olmak için daima mücadele ediyor olacak.” (*Sevgi, dk. 00:05:05*)

“Benden bir dakika önce doğdun diye bana böyle baskı yapamazsın.” (*Adalet, dk. 00:22:43*)

“Yarış hikâyelerini anlatmasını ben istedim. Onun bir suçu yok.” (*Öz denetim, Dürüstlük, dk. 00:12:03*)

“Yılmadan devam edersen elbette yetişirsin.” (*Sabır, dk. 00:06:54*)

“Özgürlük herkesin hakkı bu yüzden onu kurtarmalıyız.” (*Saygı, dk. 01:25:22*)

“Üzerinize basarsam size zarar verebilirim. Bunu asla yapmayacağım.” (*Öz denetim, dk. 01:11:28*)

2.6. Canım Kardeşim Benim Uzaylılar mı Gelmiş? Animasyon Filminde Geçen Kök Değerlerin Dağılımına İlişkin Bulgular

Araştırma kapsamında incelenen Canım Kardeşim Benim Uzaylılar mı Gelmiş? animasyon filminde yer alan değerlerin aktarılmasına ilişkin veriler Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7. Canım Kardeşim Benim Uzaylılar mı Gelmiş? Animasyon Filminin Değerler Yönünden Analizi

Kök Değer	f
Adalet	3
Dostluk	7
Dürüstlük	2
Öz denetim	0
Sabır	0
Saygı	3
Sevgi	5
Sorumluluk	2
Vatanseverlik	0
Yardımseverlik	5
Toplam	27

Tablo 7’de görüldüğü üzere Canım Kardeşim Benim Uzaylılar mı Gelmiş? adlı animasyon filminde toplam 27 tane değer ifadesi tespit edilmiştir. Film kök değerlerin dağılımına göre incelendiğine en fazla *dostluk* (f=7) değerinin yer aldığı görülmüştür. Bu değeri *yardımseverlik* ve *sevgi* (f=5) değerleri takip etmektedir. Canım Kardeşim Benim Uzaylılar mı Gelmiş? adlı animasyon filminde *öz denetim*, *sabır* ve *vatanseverlik* (f=0) değerlerine hiç rastlanmamıştır.

Bu filmde geçen değerlere ilişkin örnekler aşağıda sunulmuştur:

“Biz dostuz, korkma dostuz.” (*Dostluk*, dk. 00:10:27)

“Beni sevdi. Evet, sevdi.” (*Sevgi*, dk. 00:10:52)

“Kızları bulmak için Jandarma veya Ormancılardan belki de komşu köy halkından yardım isteyeceğim.” (*Yardımseverlik*, dk. 00:27:04)

“Biz dünyalılar misafire kötü davranmak istemeyiz.” (*Saygı*, dk. 00:42:39)

“Ne o öyle harp harp diye her şeyi mideye indiriyorsun. Burada sadece sen yoksun ki.” (*Adalet*, dk. 00:46:15)

“Sen ve ben güvenlik önlemlerini iyi almalıyız.” (*Sorumluluk*, dk. 00:33:05)

“Ablam ne anlattıysa hepsi doğru baba.” (*Dürüstlük*, dk. 01:04:45)

2.7. Nane ile Limon: Kayıp Zaman Yolcusu Animasyon Filminde Geçen Kök Değerlerin Dağılımına İlişkin Bulgular

Araştırma kapsamında incelenen Nane ile Limon: Kayıp Zaman Yolcusu animasyon filminde yer alan değerlerin aktarılmasına ilişkin veriler Tablo 8’de sunulmuştur.

Tablo 8. Nane ile Limon: Kayıp Zaman Yolcusu Animasyon Filminin Değerler Yönünden Analizi

Kök Değer	f
Adalet	0
Dostluk	3
Dürüstlük	1
Öz denetim	0
Sabır	0
Saygı	3
Sevgi	8
Sorumluluk	5
Vatanseverlik	0
Yardımseverlik	9
Toplam	29

Tablo 8’de görüldüğü üzere Nane ile Limon: Kayıp Zaman Yolcusu adlı animasyon filminde toplam 29 tane değer ifadesi tespit edilmiştir. Film kök değerlerin dağılımına göre incelendiğine en fazla *yardımseverlik* (f=9) değerinin yer aldığı görülmüştür. Bu değeri *sevgi* (f=8) değeri takip etmektedir. Canım Kardeşim Benim Uzaylılar mı Gelmiş? adlı animasyon filminde *vatanseverlik*, *adalet*, *sabır* ve *öz denetim* (f=0) değerlerine hiç rastlanmamıştır.

Bu filmde geçen değerlere ilişkin örnekler aşağıda sunulmuştur:

“-Bize yardım eder misiniz?

-Elimizden geleni yapacağız. Söz veriyoruz.” (*Yardımseverlik*, dk. 00:19:25)

“Benim aslan oğlum, mis kokulu oğlum.” (*Sevgi*, dk. 00:22:09)

“-Limon ben yokken çocuklara göz kulak olmalısın. Söz mü?

-Söz.” (*Sorumluluk*, 00:47:36)

“Limon! Merak etme arkadaşım. Hemen şarj edeceğim seni.” (*Dostluk*, dk. 01:02:14)

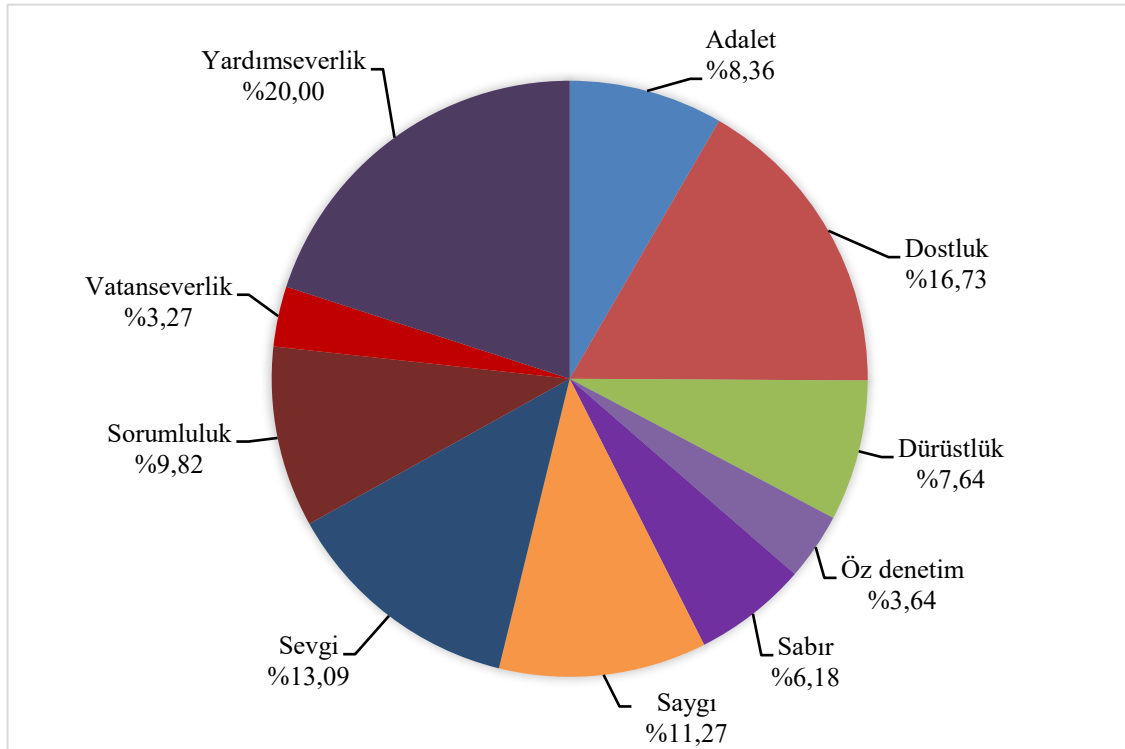
“Hamsi, elim ayağıma dolaştı. Özür dilerim ama kurtardım seni.” (*Saygı*, dk. 00:09:10)

“Söz verdiler. Yardım edecekler.” (*Dürüstlük*, dk. 00:18:21)

2.7. Animasyon Filmlerinde Geçen Değerlerin Dağılımına İlişkin Bulgular

İncelenen animasyon filmlerinde yer alan değer ifadelerine ait bilgiler Şekil 1’de sunulmuştur.

Şekil 1. İncelenen Animasyon Filmlerinde Yer Alan Değer Kategorilerine Ait Bilgiler

Şekil 1’de görüldüğü üzere bu değerler içinde en sık %20,00 oranıyla yardımseverlik yer almaktadır. Bu değeri sırasıyla %16,73 oranıyla dostluk, %13,09 oranıyla sevgi, %11,27 oranıyla saygı, %9,82 oranıyla sorumluluk, %8,36 oranıyla adalet, %7,64 oranıyla dürüstlük, %6,18 oranıyla sabır değerleri takip etmektedir. İncelenen filmlerde en az yer alan değerler ise %3,64 oranıyla öz denetim ve %3,27 oranıyla vatanseverlik değerleridir.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, 2016-2019 yılları arasında gösterime giren ve yerli yapım şirketleri tarafından yapılan animasyon filmlerindeki 2019 Türkçe Dersi Öğretim Programı’nda yer alan kök değerlerin (adalet,

dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, yardımseverlik ve vatanseverlik) varlığı ve nitelikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Araştırmada ulaşılan sonuçlara göre 2019 Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda yer verilen on kök değer, incelemeye alınan animasyon filmlerinde toplamda 275 defa kullanılmıştır. Çalışma kapsamına dâhil edilen bu filmlerinin kök değerlere göre dağılımları incelendiğinde ise en çok yardımseverlik değerinin kullanıldığı görülmüştür. Beldağ ve Yarar-Kaptan (2017), Arabalar animasyon filminde geçen değerleri inceledikleri çalışmalarında yardımseverlik değerinin film içerisinde sıklıkla vurgulandığı sonucuna ulaşmışlardır. Sevim'in (2013) çizgi filmleri incelediği çalışmasında da hem yerli yapım hem de yabancı yapım çizgi filmlerde en çok tekrarlanan değer yardımseverlik olduğu saptamıştır. Benzer şekilde Padem ve Aktan'ın (2014) araştırma bulgularında da okuma metinlerinde en fazla yardımseverlik değeri tespit edilmiştir. Bu çerçevede alan yazındaki çalışmaların bu çalışma sonuçlarını desteklediği söylenebilir.

İncelenen animasyon filmlerinde yardımseverlik değerinden sonra en çok vurgulanan ve ön plana çıkarılan değerler sırasıyla dostluk, sevgi, dürüstlük, saygı, sorumluluk ve sabır değerleridir. Karakuş (2015), Niloya çizgi filmini değerler bağlamında incelemiştir; en sık rastlanan değerler olarak sevgi, dürüstlük ve çalışkanlık değerlerini belirlemiştir. Turhan (2018) ve Ünal (2020) da değerler bağlamında Türk yapımı animasyon filmlerini inceledikleri çalışmalarında en fazla yer alan değerlerin sevgi, dürüstlük ve saygı değerleri olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Benzer olarak bu çalışmada da sorumluluk, dostluk, dürüstlük ve sevgi değerleri incelenen filmlerde en sık yer verilen değerler olarak yer almaktadır.

Bu araştırmada, öz denetim değerine çok az rastlanmıştır. Evrensel bir değer olan özdenetimin incelenen animasyon filmlerinin içeriğinde yeterince yer almadığı görülmüştür. Davranışlarını kontrol etme, davranışlarının sorumluluğunu üstlenme, öz güven sahibi olma, gerektiğinde özür dileme gibi tutum ve davranışlarını içeren özdenetim değerinin bu filmlerde yeterince yer almaması önemli bir eksiklik olarak nitelendirilebilir. Çünkü öz denetimli bireyler kendisi ve diğerleri arasında tutarlık sağlayarak, daha sağlıklı, daha uyumlu ve daha memnun edici bir yaşam tarzı ortaya çıkarabilirler (Baumeister, Vohs and Tice, 2007). Bu araştırmadan elde edilen bulgulardan yola çıkarak öz denetim düzeyini geliştirecek animasyon filmlerinin sayısının ve niteliklerinin artırılmasının yararlı olacağı söylenebilir.

Araştırmada vatanseverlik değerine de filmlerde çok az yer verildiği sonucuna ulaşılmıştır. Sevim (2013), Türkiye Radyo Televizyonu (TRT) Çocuk kanalında yayınlanan üçü yerli üçü de yabancı yapım olmak üzere değerler eğitimi açısından incelediği altı çizgi filmde de vatanseverlik değerlerine rastlanmadığını ifade etmiştir. Toplumların devamının sağlanması için milli değerler önem arz etmektedir. Bir ülkenin milli birlik ve beraberliğinin korunması için çocuklara çok küçük yaşlarda vatan sevgisi aşılanmalıdır. Vatanseverlik değerini kazanmış bir çocuk, gelecekte vatani için çalışmaktan haz duyar, kendini ülkesine karşı sorumlu hisseder, birlik ve beraberlik içerisinde yaşamaya, vatanının değerlerine saygı duymaya daha istekli olur. (Cengiz ve Duran, 2017: 225). Dolayısıyla milli kimlik ve anlayış oluşturulması için milli değerlerin çocuklara aktarılması büyük önem taşımaktadır. Çocuklara değer aktarımı noktasında en önemli araçlardan biri olan animasyon filmlerinde bu kadar önemli bir milli değer az yer alması büyük bir eksiklik olarak değerlendirilebilir.

Araştırma sonucunda Rafadan Tayfa Göbekli Tepe ve Rafadan Tayfa Dehliz Macerası animasyon filmlerinde yer alan değerlerin, hem nitelik hem de nicelik açısından kök değerlere yer verdiği ve bu değerlerin fazla vurgulandığı görülmüştür. Bir mahalledeki çocuk kahramanların anlatıldığı bu filmlerde dostluk ve dayanışmaya önem verilmesi, dürüstlüğü özendirilmesi, başkalarına yardımcı olmanın fazileti, saygı ve sevgi gibi önemli değer unsurlarının sıklıkla yer alması değerlerin işlenmesi bakımından önemlidir. Benzer çalışmalarda da bu araştırmayı destekleyen sonuçlara ulaşılmıştır (Aslan ve Yılar, 2019; Kurudayıoğlu ve Şahin, 2020; Sadioğlu, Turan, Dikmen, Yılmaz ve Özkan, 2018; Şentürk ve Keskin, 2019). Karaca (2019), TRT Çocuk kanalında yayınlanan Rafadan Tayfa çizgi filmini

içerdiği değerler bağlamında incelemiş ve bu filmin değerler eğitimi açısından genellikle olumlu bir içeriğe sahip olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca olumsuz değer öğelerine çok az yer verildiği sonucuna ulaşmıştır. Bu araştırmanın sonuçlarından ve alan yazındaki çalışmalardan hareketle Rafadan Tayfa animasyon filmlerinin 2019 Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda yer alan kök değerlerin öğretiminde kullanılabileceği söylenebilir.

Değer aktarımının gerçekleştirebilmesi için pek çok yol tercih edilebilir. Bu yollardan biri de animasyon filmleridir. Görselleştirerek daha iyi anlamayı sağlayan animasyon filmleri görsel zenginlik sunması, kulağa ve düşünceye de hitap etmesi bakımından özellikle de çocukların dikkatini ve beğenisini cezbeden bir tür olarak değerlendirilmektedir (Barak, Ashkar and Dori, 2011). Çocukların beğenisini cezbeden bu filmler kullanılarak pek çok değer aktarımı ve bu değerlerin içselleştirilmesi sağlanabilir. Çocuklar; değerler bakımından iyi hazırlanmış nitelikli animasyon filmleri aracılığıyla toplumun yaşayış biçimini, değerlerini, etik kurallarını öğrenebilirler (Demir, 2019; Yağlı, 2013; Yaman, Bayburtlu, Tekir ve Kirman, 2015). Yapılan bu araştırma sonucunda çocukların yaşamında önemli bir yerde olan animasyon filmlerinin çocuklara değer aktarmada işlevsel bir araç olarak kullanılabileceği söylenebilir.

Tüm bu bilgiler ışığında ve araştırmadan elde edilen sonuçlar neticesinde şu önerilerde bulunulabilir:

- Bu araştırma 2016-2019 yılları arasında yerli yapım şirketleri tarafından yapılan yedi animasyon filmiyle sınırlı tutulmuştur. Yıl aralığı genişletilerek başka çalışmalar gerçekleştirilebilir.
- Animasyon filmlerinin çocuklara değer aktarımı noktasında yerini belirlemek amacıyla farklı ülkelerde bu alandaki uygulamaları ele alan karşılaştırmalı araştırmalar yapılabilir.
- Yapım şirketlerine değerlerin dengeli bir şekilde yer aldığı animasyon filmleri üretmeleri, bu eserlerde vatanseverlik ve öz denetim değerlerine daha fazla yer vermeleri önerilebilir.
- Değerlerin yoğun olarak işlendiği animasyon filmlerinden bazı bölümler Türkçe ders kitaplarında dinleme/izleme metni olarak öğrencilere sunulabilir.
- Milli Eğitim Bakanlığı, öğretmen ve velilere yönelik nitelikli animasyon filmi seçimi hakkında seminerler düzenleyebilir.

KAYNAKÇA

- Akay, İ. (2018). Ahmet Yılmaz Boyunağa'nın Çocuk Romanlarında Yer Alan Kök Değerler. *Electronic Turkish Studies*, 13(28).
- Akbaş, O. (2008). Değerler Eğitimi Akımlarına Genel Bir Bakış. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 6 (16), 9-27.
- Akyol, Ş. (2010). *İlköğretim 6. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarında Yer Alan Sevgi Temasının Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- Aslan, O. ve Yılar, Ö. (2019). Halk Bilimi Unsurlarının Gelecek Kuşaklara Aktarımında Çizgi Filmlerin Rolü: Rafadan Tayfa Örneği. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 9(2), 646-669.
- Baki, Y. (2019). Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Metinlerin Değer Aktarımı Açısından İncelenmesi. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 17(37), 109-146.
- Barak, M., Ashkar, T. and Dori, Y. J. (2011). Learning Science Via Animated Movies: Its Effect on Students' Thinking and Motivation. *Computers & Education*, 56(3), 839-846.
- Baş B. ve Biros, İ. (2019). Çeviri Çocuk Edebiyatı Eserlerinde Yer Alan Değerler Üzerine Bir Araştırma. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 7(4), 1095-1114.
- Beldağ, A. ve Yazar-Kaptan, S. (2017). Arabalar Filminin İçerdiği Değerlere İlişkin Bir İnceleme. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(2), 487-499.
- Baumeister, R. F., Vohs, K. D. and Tice, D. M. (2007). The Strength Model of Selfcontrol. *Current Directions in Psychological Science*, 16, 351– 355.
- Cengiz, Ş. ve Duran, E. (2017). Okul Öncesi Dönemine Ait Hikâye ve Masallardaki Değerlerin İncelenmesi. *Eğitim Ve Bilim*, 42(191).
- Demir, R. (2019). *Türkiye'de Çocuk Kanallarında Yayınlanan Çizgi Filmlerde Dini ve Kültürel Değerler Eğitimi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

- Demirtaş, S. (2009). *Çocuk Yuvasında Kalan Korunmaya Muhtaç Çocukların Değer Eğitiminde Yaratıcı Dramanın Etkililiği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Doğan, B. ve Gülüşen, A. (2014). Türkçe Ders Kitaplarındaki (6-8) Metinlerin Değerler Bakımından İncelenmesi. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 75-102.
- Güliden, B. (2016). Değerler eğitiminde çizgi filmlerin işlevi. Eğitimde Gelecek Arayışları: Dünden Bugüne Türkiye’de Beceri. *Ahlâk ve Değerler Eğitimi Uluslararası Sempozyumu*, Atam Yay., Ankara, 735-767.
- İnan, H. Z. (2013). *Okul Öncesi Eğitim Programında Değerler Eğitiminin Kapsamı*. A. Arıkan (Ed.), *Okul Öncesi Dönemde Değerler Eğitimi İçinde (s. 95-123)*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları.
- İnan, T. (2016). Çocuk Medyasında Evrensel ve Yerel Değerlerin Aktarımı: TRT Çocuk Kanalı Örneği. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (25), 200-212.
- Kağan, M.C. (1963). *Child Development and Personality*, Evanston and London. Harper International Edition: NewYork.
- Kanar, S. (2019). *Animasyon Filmlerinin Öğrencilerin Değer Gelişimine Etkileri: Arabalar 1 Animasyon Filmi Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Karaca, S. S. (2019). *Çizgi Filmlerde Değerler Eğitimi, Değerler Eğitimi Açısından Rafadan Tayfa Çizgi Filminin İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Karakuş, N. (2015). Okul Öncesi Döneme Hitap Eden Tema İçerikli Çizgi Filmlerin Değerler Eğitimine Katkısı Yönünden Değerlendirilmesi (Niloya Örneği). *Değerler Eğitimi Dergisi*, 12(3), 251-277.
- Korukcu, A., Güngör, M. ve Ardahanlı, Ö. (2015). Animasyon Filmlerin Değerler Bağlamında İncelenmesi. *Academia*, <https://www.academia.edu/25987321>, 53-83.
- Körükçü, Ö., Kapıkıran, N. A. ve Aral, N. (2016). Resimli Çocuk Kitaplarında Schwartz’ın Modeline Göre Değerlerin İncelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(38), 133-151.
- Kurudayıoğlu, M. ve Şahin, S. (2020). Türkçe Dersi Öğretim Programı’nda Yer Alan Kök Değerler Açısından Rafadan Tayfa Çizgi Filminin İncelenmesi. *Journal Of History School (Johs)*, 13, 2636-2656.
- Küçüköğlü, A., Albayrak, F. ve Serin, N. (2020). Değerler Eğitimi Bağlamında Türkçe Dersi: Program Ve Ders Kitaplarının Karşılaştırmalı İncelenmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 8(4), 1499-1518.
- MEB. (2019). *Türkçe Dersi (1-8. Sınıflar) Öğretim Programı*. Ankara: Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Yayınları.
- Padem, S. ve Aktan, O. (2014). İlköğretim 5. sınıf Türkçe Ders Kitabında Yer Alan Değerlerin İncelenmesi. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 5-24.
- Pilav, S. ve Orhan, M. (2020). 6-12 Yaş Grubu TÜBİTAK Çocuk Kitaplarının Değerler Eğitimi Yönünden İncelenmesi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(3), 434-453.
- Rokeach, M. (1983). *Rokeach Value Survey*. Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.
- Sadioğlu, Ö., Turan, M., Dikmen, N., Yılmaz, M. ve Özkan, Y. (2018). Değerlerin Öğretiminde Çizgi Filmler: Rafadan Tayfa Örneği. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(3), 240-251.
- Sevim, Z. (2013). *Çizgi Filmlerin Değerler Eğitimi Bakımından Karşılaştırılması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak.
- Shaffer, D. R. and Kipp, K. (2010). *Developmental Psychology (Childhood and Adolescence)*. Belmont: Wadsworth Publishing.
- Susar Kırmızı, F. (2014). 4. sınıf Türkçe Ders Kitabı Metinlerinde Yer Alan Değerler. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 12(27), 217-259.
- Şen, Ü. (2007). *Millî Eğitim Bakanlığının 2005 Yılında Tavsiye Ettiği 100 Temel Eser Yoluyla Türkçe Eğitiminde Değerler Öğretimi Üzerine Bir Araştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Şentürk, Ş. ve Keskin, A. (2019). Rafadan Tayfa Çizgi Filminin Milli ve Evrensel Değerler Açısından Değerlendirilmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20, 143-157.
- Temizyürek, F., ve Karagöl, E. (2016). Hedef Kitleli Çocuk Olan Mehmet Âkif Ersoy Biyografilerinin Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi. *Electronic Turkish Studies*, 11(3).
- Turhan, H. B. (2018). *Türk Yapımı Animasyon Filmlerinde Değer Aktarımı Üzerine İnceleme*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siirt.
- Türk Dil Kurumu (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ulusoy, K. (2019). *Karakter Değerler ve Ahlâk Eğitimi*, Ankara: Pegem Akademi.

- Ünal, O. (2020). Yakın Dönem Türk Animasyon Filmlerinin Değerler Eğitimi Bağlamında İncelenmesi. *Uluslararası Alan Eğitimi Dergisi*, 6 (2) , 64-83.
- Ünsal, S. (2019). *Okul Öncesi Döneme Yönelik Çizgi Filmlerin Değerler Bağlamında İncelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Karabük.
- Wach, E. and Ward, R. (2013). Learning About Qualitative Document Analysis. Erişim adresi: <https://opendocs.ids.ac.uk/opendocs/handle/20.500.12413/2989>
- Yağlı, A. (2013). Çocuğun Eğitiminde ve Sosyal Gelişiminde Çizgi Filmlerin Rolü: Caillou ve Pepee Örneği. *Electronic Turkish Studies*, 8(10), 707-719.
- Yaman, E., Bayburtlu, F. I., Tekir, B. ve Kirman, S. (2015). Dede Korkut Çizgi Filminde Yer Alan Değerler. *Değerler eğitimi dergisi*, 13(29), 245-269.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (11. Baskı). Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Yorulmaz, B. (2013). Pepee Çizgi Filminin Din ve Değerler Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(24). 438-448.
- Zor, İ. ve Bulut, S. (2020). Toplumsal Cinsiyet Kavramına Animasyon Filmleriyle Bakmak: Buz Devri, Shrek ve Winx Club: Kayıp Krallığın Sırrı Örnekleri. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 11(1), 58-69.

EXTENDED SUMMARY

Purpose

Value is defined as a concept that shapes life purpose, behaviors, principles, and priorities in human life. The transfer of values through quality animated films promotes values' comprehension for children and contributes to education. In this sense, it would be a correct approach to understand how animated films, which have such an important place in children's lives today, create and shape children's perceptions of value. Many scientific studies have been conducted on values education, and researchers have investigated the correlations between education and values. However, the number of studies examining the recently released animated films regarding value transfer is very few in the literature. Therefore, the research would encourage researchers to carry out new studies on this topic.

Methodology

The general purpose of the qualitative research was to examine the value transfer in animated films released between 2016 and 2019. The researcher purchased the animated films for the research. The data set consisted of seven Turkish animated films released between 2016 and 2019. The animated films were chosen using specific criteria. For example, they should be Turkish animated films with an 80-120-minute length and five and above Internet Movie Database (IMDb) scores. They also should be suitable for children above five years and a general audience. Accordingly, the data included seven animated films, which met the given criteria. The data were analyzed using descriptive analysis methods. The final stage of the data analysis was the interpretation of the findings. Thus, the findings were categorized and coded according to the research problem and shown in tables in the findings section.

Findings

The values in the animated films were examined and compared with the root values in the Turkish Education Curriculum (MONE, 2019). The findings are as follows:

There were 50 value expressions in the animated film "Rafadan Tayfa 2: Göbekli Tepe", and friendship was the most emphasized value in the film (f = 14).

There were 25 value expressions in the animated film "Kral Şakir Pirates Land," and benevolence was the most emphasized value in the film (f = 5).

There were 32 value expressions in the animated film "The Tower of Puzzles: The Mystery of the Giant Bird," and benevolence was the most emphasized value in the film (f = 12).

There were 73 value expressions in the animated film "Rafadan Tayfa Dehliz Adventure," and benevolence was the most emphasized value in the film (f = 12).

There were 36 value expressions in the animated film "Doru," and friendship was the most emphasized value in the film (f = 8).

There were 29 value expressions in the animated film "Mint and Lemon: A Lost Time Traveler"; benevolence was the most emphasized value in the film (f = 9).

There were 27 value expressions in the animated film "My Dear Brother, Have Aliens Come?" and friendship was the most emphasized value in the film (f = 7).

A total of 272 value expressions were identified in the animated films. The most frequent value was benevolence. (f = 55)

Conclusion and Discussion

This study aimed to determine the root values in the 2019 Turkish Education Curriculum (justice, friendship, honesty, self-control, patience, respect, love, responsibility, benevolence, and patriotism) in the Turkish animated films released between 2015 and 2020. According to the research results, ten root values in the 2019 Turkish Education Curriculum were expressed 272 times in the animated films. When the films' distribution by the root values was examined, benevolence was the most emphasized film value. In addition to benevolence, the most emphasized and highlighted values were friendship, love, honesty, respect, responsibility, and patience. It was concluded that the animated films "Rafadan Tayfa Göbekli Tepe" and "Rafadan Tayfa Dehliz Adventure" qualitatively and quantitatively included and emphasized the root values similar to the values in the curriculum. Values can be transferred in many ways, one of which is animated films. Animated films that provide better comprehension mainly draw children's attention and appreciation as they offer visual, audio, and mental appeals. Children can learn values and ethical rules through high-quality animated films. Many values can be transferred and internalized by the use of such films.

TÜRKİYE'DE BİRLEŞTİRİLMİŞ SINIF KONUSUNDA YAPILAN LİSANSÜSTÜ TEZLERİN İNCELENMESİ

INVESTIGATING MASTER AND PH. D. THESES ON MULTIGRADE CLASS CONDUCTED IN TURKEY

Öznur TOPAL

Milli Eğitim Bakanlığı, Gül Cengiz Gülenler
İlkokulu, Şehitkamil, Gaziantep
oznur.topal.33@gmail.com
ORCID No: 0000-0001-7147-4009

Doç. Dr. Akın EFENDİOĞLU

Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi
eakin@cu.edu.tr
ORCID No: 0000-0001-6756-7405

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de “Birleştirilmiş Sınıf” kapsamında yapılan lisansüstü tezleri, üniversite, araştırma konusu, araştırma yöntemi, çalışma grubu, katılımcı sayısı, veri toplama araçları ve araştırma önerileri açısından incelemektir. Bu amaç doğrultusunda, 2006-2019 yılları arasında “Birleştirilmiş Sınıf” bağlamında yapılan 47 lisansüstü tez çalışması (iki doktora, 45 yüksek lisans) üzerinde betimsel içerik analiz yapılmıştır. Toplam 47 lisansüstü tez çalışması MaxQda 12 programı ile analiz edilmiş ve en çok 2019 yılında tez çalışması yapıldığı (n=14) belirlenmiştir. Ayrıca, 26 farklı üniversitede yapılan lisansüstü tezlerin en çok Atatürk Üniversitesinde (n=6) hazırlandığı tespit edilmiştir. Araştırmalarda çalışma grubu olarak en fazla öğretmenlerle çalışılmış ve katılımcı sayısı en çok 0-100 arasında tutulmuştur. Nicel, nitel ve karma araştırma yöntemlerinin kullanıldığı tezlerde 9 farklı araştırma deseninden yararlanılmıştır. Yirmi iki farklı konuda yapılan araştırmalarda veri toplama aracı olarak en fazla anket (n=9), görüşme formu (n=8) ve ölçek (n=8) kullanılmıştır. Araştırmaların önerileri incelendiğinde en fazla öğretmenlerin yaşadıkları problemlerin azaltılmasına yönelik önerilerde bulunduğu görülmüştür. Buna ek olarak araştırma önerileri; okul şartlarına, öğretim programına, öğretmen adaylarına, velilere, öğretim sürecine, taşınmalı eğitime, kız öğrencilerin okullarına ve diğer çalışmalara yönelik öneriler kodu altında toplanmıştır. Sonuç olarak, birleştirilmiş sınıflar için tasarlanmış bir programa ihtiyaç olduğu, hizmet öncesi dönemde birleştirilmiş sınıf dersinin daha etkili işlenmesi ve öğrencilerin doğrudan köy okullarında yapacakları uygulamalarla desteklenmesi, benzer şekilde, hazırlanacak hizmet içi eğitim etkinlikleriyle öğretmen niteliklerinin geliştirilmesi önemli görülmektedir.

ABSTRACT

The aim of the study is to investigate the master and the Ph.D. level theses about multigrade class in Turkey regarding university address of thesis, subjects, working group/sample, numbers of participants, data collection tools and suggestions of thesis. Based on the aim, descriptive content analysis was applied on 47 theses (two Ph.D. and 45 master/MA) about multigrade class, which were completed between the 2006 and 2019. The data were analyzed by MaxQda 12 software. According to the results, it was determined that the most of the theses were completed in 2019 (n=14) and conducted in 26 different universities. Moreover, most of the theses on multigrade class were investigated at Atatürk University (n=6). On the other hand, most of the theses, the participants consisted of teachers and the sample sizes are limited to 100. In addition, it was determined that quantitative, qualitative, mixed methods and nine different research designs were used in the theses. Twenty-two different research contents were taken into considered in the theses. When focusing on the data collecting tools, the questionnaire (n=9), the interview form (n=8) and the scale (n=8) were the most preferred ones. It was found that, the most of recommendations were related to reducing the problems which teachers encountered in multigrade class. Furthermore, other research recommendations were classified into such recommended codes as school conditions, curriculum, teacher candidate, students' parent, teaching process, mobile teaching, participation of female students in school and so on. As a conclusion, it can be considered that a need of new multigrade class curricula, developing the quality of the course called multigrade class with supporting teacher candidates' internship education in the village elementary schools and supporting classroom teachers' in-service education process are also important.

Geliş Tarihi:

29.04.2021

Kabul Tarihi:

29.11.2021

Yayın Tarihi:

30.12.2021

Anahtar Kelimeler

Birleştirilmiş sınıf
Yüksek lisans ve doktora tezleri
Doküman incelemesi
Betimsel içerik analizi.

Keywords

Multigrade class
Master and Ph.D. theses
Document analysis
Descriptive content analysis.

GİRİŞ

Eğitim hakkı, her bireyin sahip olduğu temel haklardan biridir ve anayasamızın 42. maddesi ile güvence altına alınmıştır. Vatandaşların eğitim hakkından yararlanması için kurulan eğitim sistemlerinden birisi de ilköğretimdir. “Eğitim sistemimiz içinde ilköğretim, ülkemizde okullaşma oranlarının en yüksek olduğu öğretim kademesidir.” (Özben, 2000, s.1). Zorunlu eğitim kapsamında ülkemizin her köşesine ilköğretim okulları açılmaya çalışılsa da nüfusun az ve dağınık olduğu yerleşim bölgelerinde bu ihtiyacı karşılamak zorlaşmaktadır. Bazı yerleşim yerlerinde öğrenci sayısının az olması (Yılmaz, 2019), öğretmen ve derslik sayısının ihtiyaca cevap verememesi, az mevcutlu yerlere müstakil sınıf açmanın ekonomik olmaması nedeniyle birden fazla sınıfın birleştirilerek bir öğretmen tarafından okutulması zorunluluğu ortaya çıkmıştır (Gelebek, 2011). “İlköğretim okulları birinci kademe, aynı anda birden çok sınıfın bir öğretmen tarafından yetiştirilmesine birleştirilmiş sınıf öğretimi denilmektedir” (Köksal, 2006, s. 17). Ülkemizin tüm illerinde uygulanan bu sistem, Avrupa Birliği ülkelerinin hemen hepsinde, ABD’de, Japonya ve Kanada gibi pek çok ülkede de uygulanmaktadır (Köksal, 2006). Bu bağlamda, ülkemizde birleştirilmiş sınıf uygulaması özellikle köylerde ve ilköğretim birinci kademe yürütülmektedir.

Birleştirilmiş sınıfları, müstakil sınıflardan ayıran en önemli özellik öğretim şeklidir. Birleştirilmiş sınıflarda öğrenciler ders saatinin büyük bir kısmını kendi kendine çalışarak geçirirler (Alpaltun, 2011). Öğrencilerin kendi kendine çalıştıkları derslere ödevli dersler denir. Bir sınıf düzeyi kendi kendine çalıştığı ödevli dersler sırasında diğer sınıf düzeyi öğretmenli dersleri işler. Öğretmenli dersler; önemli ve ilk defa işlenecek olan konuların öğretmen tarafından işlendiği, öğrencilerle doğrudan ilgilendiği derslerdir. Aynı anda birden fazla sınıf düzeyinin bir arada öğrenim görmesi, okulun fiziksel ve ekonomik koşulları, veli profili gibi etkenler birleştirilmiş sınıfları müstakil sınıflardan ayıran diğer özelliklerdir (Karakuş, 2019). Bir ders saati içerisinde iki farklı öğretim şekli uygulanan birleştirilmiş sınıflı okullar, Türkiye’deki tüm okulların büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. Öztürk (2007) tarafından yapılan çalışmada, 1963-2005 yılları arasında birleştirilmiş sınıflı okulların tüm okullara oranı ortaya koyulmuştur (Bkz. Tablo 1).

Bu verilere ek olarak Akdoğan (2007) yüksek lisans tezinde, 2005-2006 öğretim yılında Türkiye’deki toplam 34.989 ilköğretim okulunun 16.069’unda birleştirilmiş sınıf uygulandığını ve bu oranının %46 civarında olduğunu belirtmiş ve 2006 yılında her 20 öğrenciden birinin birleştirilmiş sınıflarda okuduğunu ifade etmiştir. Karip (2018) ise çalışmasında 2016-2017 eğitim öğretim yılında öğretmen ihtiyacı, derslik yetersizliği ve bazı yerleşim bölgelerindeki öğrenci azlığı nedeniyle ilköğretim kademesinde toplamda 136 bin 524 öğrencinin birleştirilmiş sınıflarda eğitim gördüğünü ortaya koymuştur. İstatistiklerde yer alan verilerden de anlaşıldığı gibi birleştirilmiş sınıf uygulamasının, ilköğretimdeki yeri ve önemi tartışılmaz bir gerçektir (Özben, 2000). Yıllar geçtikçe birleştirilmiş sınıflı okulların tüm okullara oranı azalmakta ancak yine de göz ardı edilemeyecek bir büyüklüğe sahiptir. Abay’a (2007) göre kırsal alanda yaşam devam ettikçe birleştirilmiş sınıf uygulaması da devamlılığını sürdürecektir.

Tablo 1: 1963-2005 Yılları Arasındaki Birleştirilmiş Sınıflı Okulların Tüm Okullar İçindeki Sayıları ve Yüzdeleri

Yıllar	Birleştirilmiş Sınıflı Okullar (n)	%	Tüm Okullar (n)
1963-1964	24.329	87,77	27.615
1964-1965	25.655	87,70	29.353
1965-1966	26.594	86,65	30.690
1966-1967	27.777	86,19	32.226
1967-1968	28.701	85,29	33.649
1968-1969	29.961	84,32	35.529
1969-1970	30.817	83,03	37.112
1970-1971	31.202	81,48	38.292
1994-1995	28.234	58,02	48.658
2002-2003	17.682	51,33	34.447
2004-2005	16.379	47,09	34.782

Birleştirilmiş sınıf uygulaması, ülkemizde ilk kez 1968 programında ele alınmakla birlikte (Öztürk, 2007), 1998-1999 öğretim yılında Birleştirilmiş Sınıflarda Öğretim dersi ile Sınıf Öğretmenliği lisans programı içeriğine eklenmiştir (YÖK, 2007). Sınıf öğretmenliği lisans programının dördüncü yılında (8. dönem) iki kredilik zorunlu bir ders olarak okutulan “Birleştirilmiş Sınıflarda Öğretim” dersi, 2018 yılında sınıf öğretmenliği lisans programındaki zorunlu dersler kapsamında kaldırılmış ve aynı programın alan eğitimi seçmeli derslerinden biri olan İlkokulda Alternatif Eğitim Uygulamaları dersinin içeriğinde yer almaya başlamıştır (YÖK, 2018).

Birleştirilmiş sınıflı okullarda görev yapan öğretmenler genellikle, mesleki hayatlarının ilk yıllarını çalışmaktadır. Çünkü sınıf öğretmenliği bölümünden mezun olan öğretmenlerin ilk atama yerleri çok yüksek oranda, kırsal kesim ve bu bölgelerde yer alan birleştirilmiş sınıflı okullar olmaktadır (Yurdakul, 2019). Yeni mezun öğretmenler hizmet öncesi lisans eğitiminde ne kadar nitelikli bir eğitim almış olsalar da göreve başladıklarında birleştirilmiş sınıf uygulamasına özgü bazı sorunlarla karşı karşıya kalmaktadırlar (Dursun, 2006). Birleştirilmiş sınıflı okullara atanan öğretmenlere, öğretmenlik görevinin yanında okul yönetimi görevi de yüklenmektedir (Dal, 2004). Mesleğinin ilk yıllarında birleştirilmiş sınıflara atanan ve göreve başlayan öğretmenlerin, nitelikli bir öğretim süreci yürütebilmeleri için hem duyuşsal olarak hazır hem de normal sınıflarda görev yapan öğretmenlere kıyasla daha farklı nitelik ve bilgilere sahip olmaları gerektiği ortadadır. Bu durum, hizmet öncesi sınıf öğretmeni yetiştirme sürecinin önemini ön plana çıkarmaktadır (Gürel, Çapar ve Kartal, 2014). Hizmet öncesi eğitimde Birleştirilmiş Sınıflarda Öğretim dersini alarak mezun olmuş öğretmenler, bu dersi sadece teorik olarak aldıkları ve uygulama fırsatı bulamadıkları için birleştirilmiş sınıflarda tecrübesiz ve deneyimsiz kalmakta ve sınıfın bir bölümüyle ders işlerken diğer bölümünün çalışmalarını planlamakta güçlük çekmektedir (Alpaltun, 2011). Yaşanan bu sorunlara rağmen sınıf öğretmenliği lisans programı zorunlu dersleri arasında yer alan Birleştirilmiş Sınıflarda Öğretim dersinin bu kapsamdan çıkarılması, öğretmen adaylarının birleştirilmiş sınıflarla ilgili bilgi düzeylerini, farkındalıklarını ve uygulama deneyimlerini olumsuz etkileyebilecektir. Bu bağlamda, ilk atanan öğretmenlerin, birleştirilmiş sınıflarda yapacakları öğretimin niteliğinin azalacağı düşünülmektedir.

Alan yazın incelendiğinde, birleştirilmiş sınıf konusunda birçok çalışma yapıldığı görülmektedir. Sınıf öğretmeni adaylarının birleştirilmiş sınıflara yönelik algılarının (Albayrak, Duysak ve Türkmen, 2018; Bayar, 2009; Karakuş, 2016; Yener ve Atalay, 2018), sınıf öğretmenlerinin birleştirilmiş sınıflarda yaşadıkları sorunların (Alpaltun, 2011; Aybek ve Aslan, 2014; Dursun, 2006; Erdem, Kamacı ve Aydemir, 2013; Özben, 2000; Summak, Summak ve Gelebek, 2011; Sağ, Savaş ve Sezer, 2009), birleştirilmiş sınıflardaki öğrencilerin akademik başarılarının (Adanur, 2019; Coşkun ve Çetinkaya, 2018; Coşkun, 2018; Karaman, 2006; Palavan, 2007) incelendiği birçok çalışma mevcuttur. Ancak, Türkiye’de birleştirilmiş sınıf konusunda yapılan lisansüstü tezleri inceleyen tek bir çalışmaya rastlanmıştır. Güler ve Aygün (2019) tarafından yapılan bu çalışmada da 28 lisansüstü tezin sadece sonuç ve öneriler bölümleri analiz edilmiştir.

Birleştirilmiş sınıflar bir çok ülkede olduğu gibi Türkiye’nin eğitim gerçeğidir. Bu sınıflar özellikle kırsal kesimde yer alan köy ve kasabalarda sıklıkla görülmektedir. Üstelik görev yapan öğretmenler çoğunlukla meslek yaşamlarının başındadır ve yeterli öğretmenlik deneyimine sahip değillerdir. Bu bağlamda, Türkiye’de, birleştirilmiş sınıflar üzerine yapılan lisansüstü çalışmaların ve bu çalışmaların sonuçlarının ortaya konulmasına ihtiyaç olduğu düşünülmektedir. Bu noktadan hareketle, lisansüstü araştırmalara ve sonuçlarına ilişkin olarak ortaya konulacak bulgu ve sonuçların, birleştirilmiş sınıflarda görev yapan öğretmenlere ya da birleştirilmiş sınıflar üzerine çalışma yapmayı planlayan araştırmacılara sunulması mümkün olacaktır. Böylece birleştirilmiş sınıf odaklı çalışma ve araştırmalar doğru problemler üzerine odaklandırılabilir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de “Birleştirilmiş Sınıf” kapsamında yapılan lisansüstü tezleri, üniversite, araştırma konusu, araştırma yöntemi, çalışma grubu, katılımcı sayısı, veri toplama araçları ve araştırma önerileri açısından incelemektir. Araştırmanın, birleştirilmiş sınıflar üzerine yapılmış lisansüstü tezleri sistematik ve bütüncül bir şekilde inceleyerek sonuçları ortaya koyma bağlamında literatüre katkı sunacağı ve birleştirilmiş sınıflarda görev yapan

öğretmenlere ışık tutacağı düşünülmektedir. Belirlenen amaç kapsamında aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır.

Birleştirilmiş sınıf hakkında yapılan lisansüstü tezlerin;

1. Yapıldıkları üniversitelere göre dağılımı nasıldır?
2. Araştırma konusuna göre dağılımı nasıldır?
3. Araştırma yöntemine göre dağılımı nasıldır?
4. Çalışma grubuna göre dağılımı nasıldır?
5. Katılımcı sayısına göre dağılımı nasıldır?
6. Veri toplama araçlarına göre dağılımı nasıldır?
7. Araştırma önerilerine göre dağılımı nasıldır?

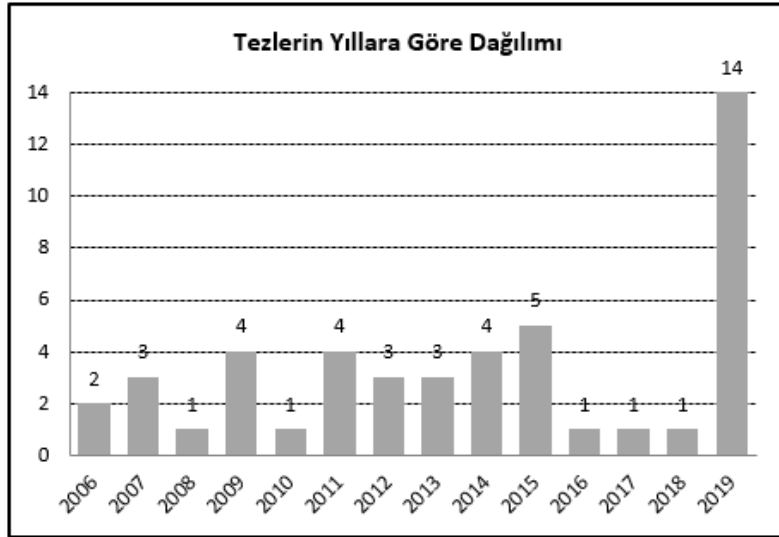
1. YÖNTEM

Bu araştırmada, birleştirilmiş sınıf konusuyla ilgili yapılan lisansüstü tezlerin incelenmesi amacıyla yönelik olarak nitel araştırma desenlerinden doküman incelemesi kullanılmıştır. “Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar” (Yıldırım ve Şimşek, 2018, s.189). Nitel araştırmalarda kullanılan önemli bilgi kaynaklarından olan dokümanların incelenmesi ile araştırmacının ihtiyacı olan veri, gözlem veya görüşme yapmaya gerek kalmadan elde edilebilir. Bu sayede doküman incelemesi, araştırmacıya zaman ve para tasarrufu sağlayacaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Araştırmada incelenecek dokümanların seçiminde, YÖK TEZ veritabanı üzerinde yer alması, doğrudan erişime (pdf belgesi) açık olması, birleştirilmiş sınıf konusu ile ilişkili olması ölçütleri dikkate alınmıştır.

1.1. Dokümanlara Ulaşma

Birleştirilmiş sınıf konusunda yapılan tezlere Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) Tez Tarama merkezinden erişilmiştir. Tezlere ulaşabilmek için YÖK Tez Tarama merkezinde “birleştirilmiş sınıf” anahtar kelimesi ile tarama yapılmıştır. Tarama sonucunda Türkiye’de 1992-2019 yılları arasında “Birleştirilmiş Sınıf” konusunda yapılmış 60 lisansüstü tez bulunduğu belirlenmiştir. Bu tezlerden 10 tanesi, tezin yazarı tarafından izin verilmediği için, biri de istatistik alanında yer aldığı için incelenememiştir. Ayrıca, iki tez dokümanı (pdf uzantılı dosya) kopyalamaya karşı korumalı olduğu için MaxQda programı tarafından incelenememiştir. Çalışma evrenini oluşturan 60 tezdten 47’si bu çalışmanın veri grubunu oluşturmaktadır. Çalışma kapsamında incelenen lisansüstü tezler 2006-2019 yılları arasında yapılmıştır. Analize alınan 47 lisansüstü tezdten ikisi doktora, 45’i yüksek lisans çalışmasıdır. Veri grubunda yer alan lisansüstü tezlerin yayınlandığı yıla göre dağılımı Şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1’e göre, birleştirilmiş sınıf konusunda yapılan lisansüstü tezlerin 2006-2019 yılları arasında bir dağılım gösterdiği ve her yıl en az bir tez çalışması yapıldığı görülmektedir. Tezlerin %30’a yakınının 2019 yılında (n=14/47) yapıldığı ve bu oranın %10 ile 2015 yılının (n=5/47) takip ettiği belirlenmiştir.

Şekil 1. Lisansüstü tezlerin yayınlandığı yıllara göre dağılımı

1.2. Dokümanların Analizi

Bu çalışmada, tez dokümanları, betimsel içerik analizi yöntemi kullanılarak incelenmiştir. İçerik analizinde birbirine benzeyen veriler belirli kodlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirilir ve okuyucunun anlayabileceği biçimde düzenlenerek yorumlanır (Gündoğmuş, 2018). Veri grubunda yer alan lisansüstü tezler YÖK Tez Tarama merkezinden bilgisayara indirilmiş (pdf uzantılı dosya) ve bir klasörde toplanmıştır. Devamında, MaxQda programının belgeler kısmına yüklenmiş ve tez çalışmasının düzeyine göre gruplanmıştır. Araştırmanın amacı ve soruları kapsamında analiz edilen dokümanlar temalara ayrılmıştır. Temalara ayrılan veriler kodlanmış ve gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Çalışma kapsamında; “üniversite”, “araştırma konusu”, “araştırma yöntemi”, “çalışma grubu”, “katılımcı sayısı”, “veri toplama araçları” ve “araştırma önerileri” temaları oluşturulmuştur.

2. BULGULAR

Araştırma kapsamında elde edilen bulgular, okunabilirlik ve anlaşılabilirlik sağlamak açısından, araştırma sorularının sırasına göre açıklanmıştır.

2.1. Birinci Araştırma Sorusuna İlişkin Bulgular

Birinci araştırma sorusu olan “lisansüstü tezlerin yapıldıkları üniversitelere göre dağılımı”na ilişkin bulgular Tablo 2’de sunulmuştur.

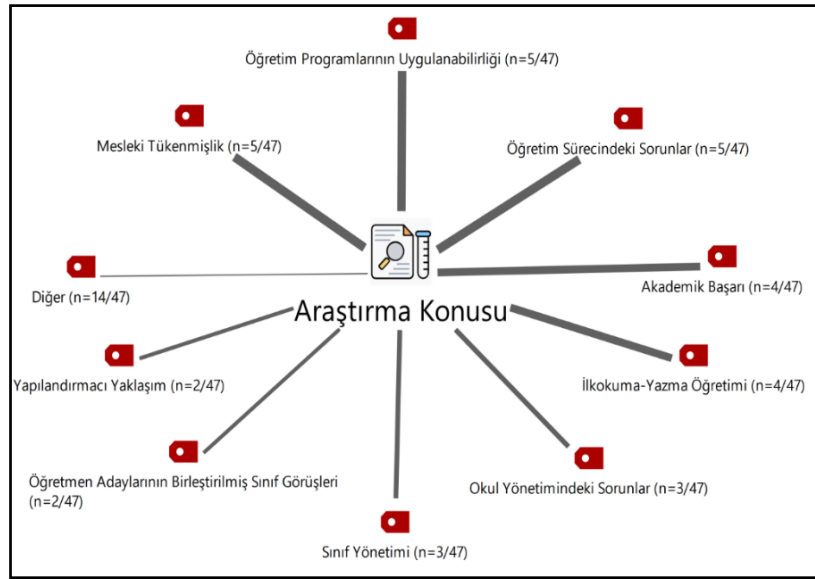
Tablo 2: Lisansüstü Tezlerin Yapıldıkları Üniversitelere Göre Dağılımı

Üniversite	f	%
Atatürk	6	%12,7
Fırat	4	%8,5
Gazi	4	%8,5
Afyon Kocatepe	3	%6,3
Tokat Gaziosmanpaşa	3	%6,3
Çukurova	2	%4,3
Erciyes	2	%4,3
Necmettin Erbakan	2	%4,3
Ondokuz Mayıs	2	%4,3
Trabzon	2	%4,3
Zirve	2	%4,3
Diğer	15	%31,9
Toplam	47	%100

Tablo 2 incelendiğinde, birleştirilmiş sınıf konusunda en çok lisansüstü tezi yapan üniversite %13'e yakın oranla Atatürk Üniversitesidir (n=6/47). Atatürk Üniversitesinden sonra en fazla lisansüstü tez %8,5'lik bir yüzdeyle Fırat Üniversitesi (n=4/47) ve Gazi Üniversitesinde (n=4/47) hazırlanmıştır. Bu üniversiteleri Afyon Kocatepe Üniversitesi (n=3/47) ve Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (n=3/47) takip etmektedir. Bunlar dışında 15 farklı üniversitede birer adet lisansüstü araştırma yapılmıştır. Sonuç olarak birleştirilmiş sınıf konusunda hazırlanan 47 lisansüstü tez 26 farklı üniversitede yürütülmüştür.

2.2. İkinci Araştırma Sorusuna İlişkin Bulgular

Araştırmanın ikinci sorusu “lisansüstü tezlerin araştırma konusuna göre dağılımı”na yönelik bulgular Şekil 2’de gösterilmiştir.

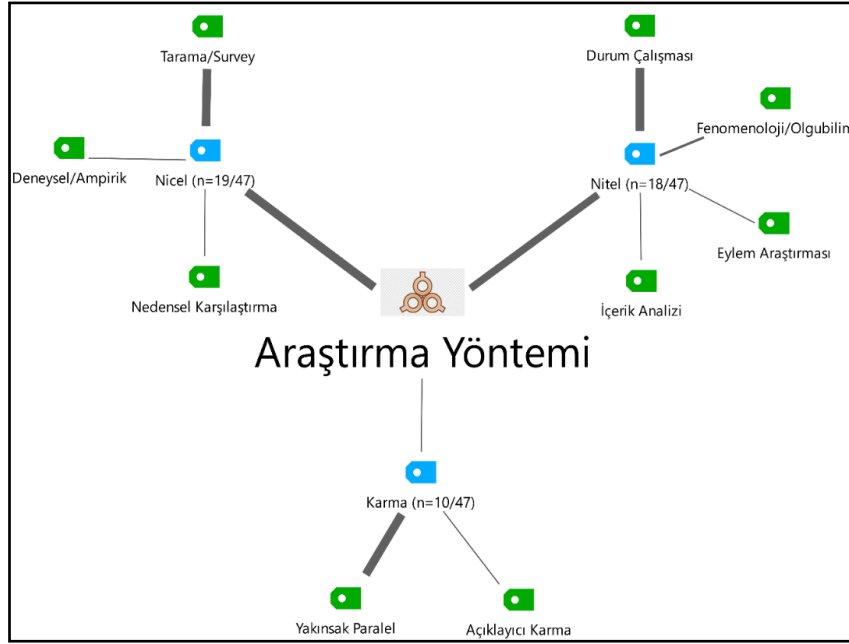
Şekil 2. Lisansüstü tezlerin araştırma konusuna göre dağılımı

Şekil 2’deki yapı incelendiğinde birleştirilmiş sınıf hakkında yapılan lisansüstü tezlerin en çok mesleki tükenmişlik (n=5/47), öğretim sürecindeki sorunlar (n=5/47) ve öğretim programlarının uygulanabilirliği (n=5/47) konusunda yapıldığı bulunmuştur. Akademik başarı (n=4/47) ve ilk okuma-yazma öğretimi (n=4/47) konusunda eşit sayıda çalışma yapıldığı tespit edilmiştir. Lisansüstü tezlerin üçer tanesi (n=3/47) sınıf yönetimi ve okul yönetimindeki sorunlar konusunda hazırlanırken, ikişer tanesi de (n=2/47) yapılandırmacı yaklaşım ve öğretmen adaylarının birleştirilmiş sınıf görüşleri konusuna odaklanmıştır. Geriye kalan 14 araştırmanın konusu da birer kez (n=1/47) ele alındığı için “Diğer” kodlamasının içerisine dahil edilmiştir. “Diğer” kodu altındaki araştırma konuları; Türkçe öğretimi, temel eğitim hakkı, teknolojik alan bilgisi, proje tabanlı öğrenme, program geliştirme, okul kavramı, okuduğunu anlama becerisi, metin işleme süreci, mesleki ihtiyaçlar, kültür ve etkileşim, kaynaştırma eğitimi, kavramsal anlama, drama-sosyal beceri ve çoklu zekâ kuramıdır.

2.3. Üçüncü Araştırma Sorusuna İlişkin Bulgular

Araştırmanın üçüncü sorusu olan “lisansüstü tezlerin araştırma yöntemine göre dağılımı”na yönelik bulgular Şekil 3’te verilmiştir. Şekil 3 incelendiğinde, yapılan lisansüstü tezlerde üç farklı araştırma yönteminin de kullanıldığı görülmektedir. Tezlerin yarıya yakını nicel (n=19/47) ve nitel (n=18/47) yöntemlerden yararlanırken, on tanesi karma (n=10/47) araştırma yöntemini kullanmıştır. Nicel araştırma yöntemlerini kullanan araştırmalarda en fazla tarama deseni tercih edilirken deneysel ve nedensel karşılaştırma desenlerinden de yararlanılmıştır. Nitel araştırma yöntemlerini kullanan araştırmalar ise en çok durum çalışması şeklinde desenlenmiş, durum çalışması dışında olgu bilim,

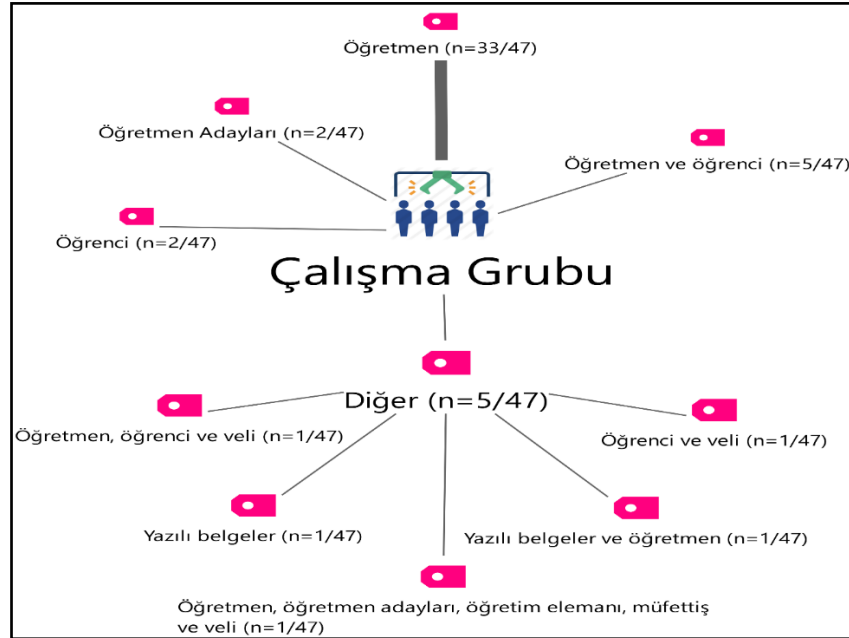
eylem araştırması ve içerik analizi desenleri de kullanılmıştır. Son olarak incelenen lisansüstü tezlerin 10 tanesi karma araştırma yöntemlerinden yakınsak paralel ve açıklayıcı karma desenini kullanmıştır.

Şekil 3. Lisansüstü tezlerin araştırma yöntemlerine göre dağılımı

2.4. Dördüncü Araştırma Sorusuna İlişkin Bulgular

Dördüncü araştırma sorusu olan "lisansüstü tezlerin çalışma grubuna göre dağılımı" na yönelik bulgular Şekil 4'te verilmiştir.

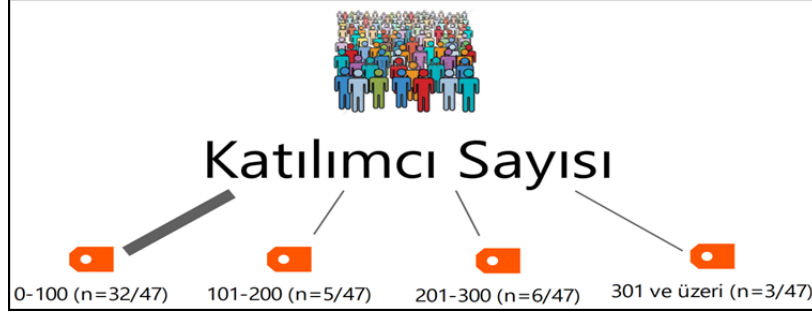
Şekil 4. Lisansüstü tezlerin çalışma grubuna göre dağılımı

Şekil 4'e göre, lisansüstü tezlerin yarısından fazlasında (n=33/47) öğretmenlerle çalışılmıştır. Tezlerin beşinde (n=5/47) öğretmen ve öğrencilerle birlikte çalışılırken, ikisinde (n=2/47) sadece öğrencilerle çalışılmış, ikisinde de (n=2/47) öğretmen adaylarıyla çalışma yürütülmüştür. Geriye kalan tezlerde, ayrı kategoride olan farklı birer örneklem gruplarıyla çalışıldığı için bu örneklem grupları "Diğer" adındaki koddan toplanmıştır. Diğer tezlerin birinde yazılı belgeler (n=1/47), birinde yazılı belgeler ve öğretmen

birlikte (n=1/47), birinde öğrenci, öğretmen ve veli birlikte (n=1/47), birinde öğrenci ve veli birlikte, birinde de öğretmen, öğretmen adayları, öğretim elemanı ve müfettiş birlikte (n=1/47) çalışmaya dahil edilmiştir.

2.5. Beşinci Araştırma Sorusuna İlişkin Bulgular

Araştırmanın beşinci sorusu olan “lisansüstü tezlerin katılımcı sayısına göre dağılımı” na ilişkin bulgular Şekil 5’te gösterilmiştir.

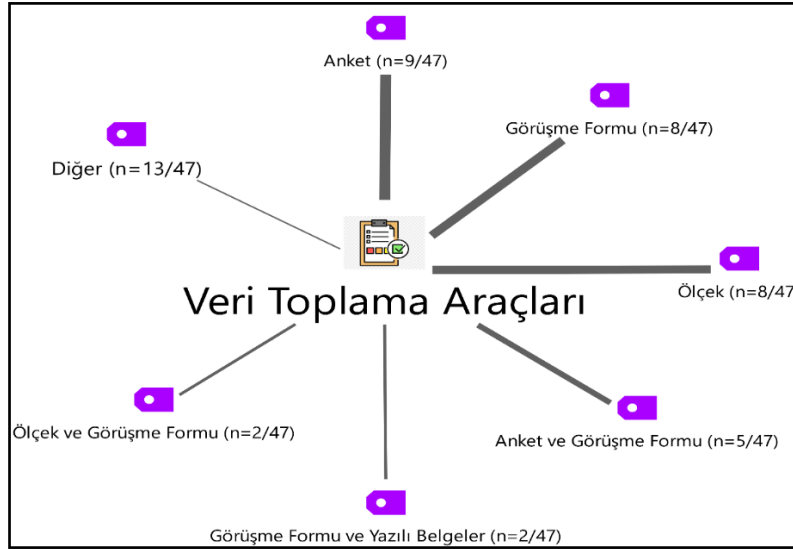

Şekil 5. Lisansüstü tezlerin katılımcı sayısına göre dağılımı

Şekil 5’teki bulgulara göre, yapılan lisansüstü tezlerin yarısından fazlası (n=32/47) en fazla 100 katılımcı ile yürütülmüştür. Lisansüstü tezlerin beşinde (n=5/47) 101 ile 200 arasında katılımcı yer alırken, altı araştırma (n=6/47) 201 ile 300 arası katılımcı ile yürütülmüştür. Tezlerin üç tanesinde ise (n=3/47) 301 ve üzeri katılımcı çalışmaya dahil edilmiştir.

2.6. Altıncı Araştırma Sorusuna İlişkin Bulgular

Altıncı araştırma sorusu olan “lisansüstü tezlerin veri toplama araçlarına göre dağılımı” na ilişkin bulgular Şekil 6’da verilmiştir.

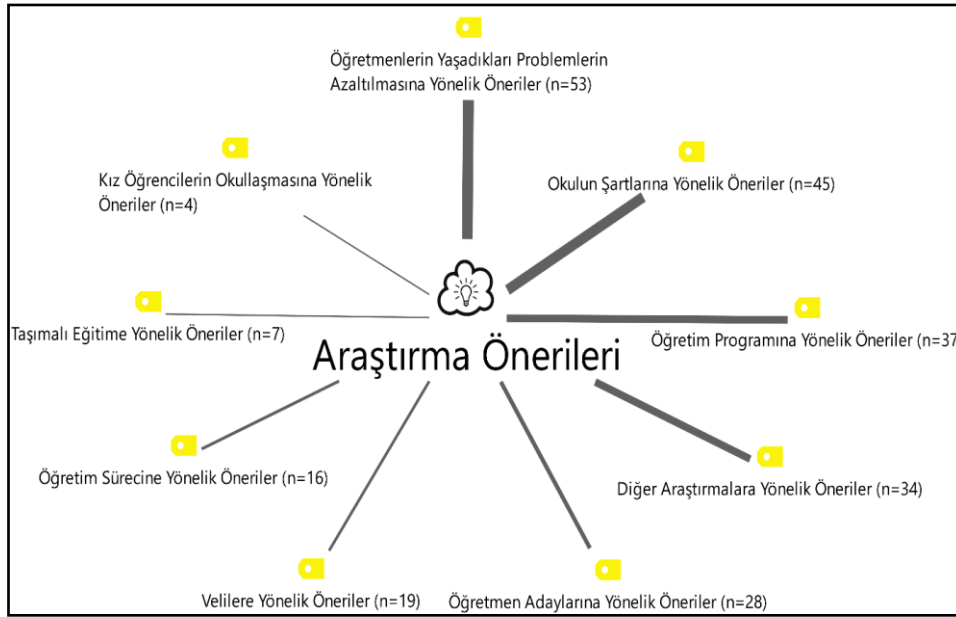
Şekil 6. Lisansüstü tezlerin veri toplama araçlarına göre dağılımı

Şekil 6 incelendiğinde, tezlerde veri toplama aracı olarak en çok (n=9/47) anket kullanılmıştır. Anketi takip eden veri toplama aracı ölçek (n=8/47) ve görüşme formu (n=8/47) olarak ön plana çıkmıştır. Ayrıca, tezlerin beşinde (n=5/47) anket ve görüşme formu birlikte kullanılmıştır. Lisansüstü tezlerin ikisinde, görüşme formu ve yazılı belgeler (n=2/47) birlikte kullanılırken, ikisinde de ölçek ve görüşme formu (n=2/47) birlikte kullanılarak veri toplanmıştır. Tezlerin 13 tanesi, her birinde farklı veri toplama

aracı kullanıldığı için “Diğer” (n=13/47) kodu altında birleştirilmiştir (anket ve ölçek (n=1/47); anket, görüşme formu ve kavram testi (n=1/47); başarı testi (n=1/47); başarı testi ve anket (n=1/47); başarı testi ve görüşme formu (n=1/47); gözlem formu (n=1/47); gözlem ve görüşme formu (n=1/47); gözlem, görüşme formu ve anket (n=1/47); gözlem, görüşme formu ve ölçek (n=1/47); gözlem, görüşme formu, yazılı belgeler ve ölçek (n=1/47); yapılandırılmış grid ve görüşme formu (n=1/47) ile yazılı belge (n=1/47) olarak verilmiştir.). Bu bağlamda, araştırmalarda farklı türde veri toplama araçlarının kullanıldığı görülmektedir.

2.7. Yedinci Araştırma Sorusuna İlişkin Bulgular

Yedinci araştırma sorusu olan “lisansüstü tezlerin araştırma önerilerine göre dağılımı” na ilişkin bulgular Şekil 7’de gösterilmiştir.

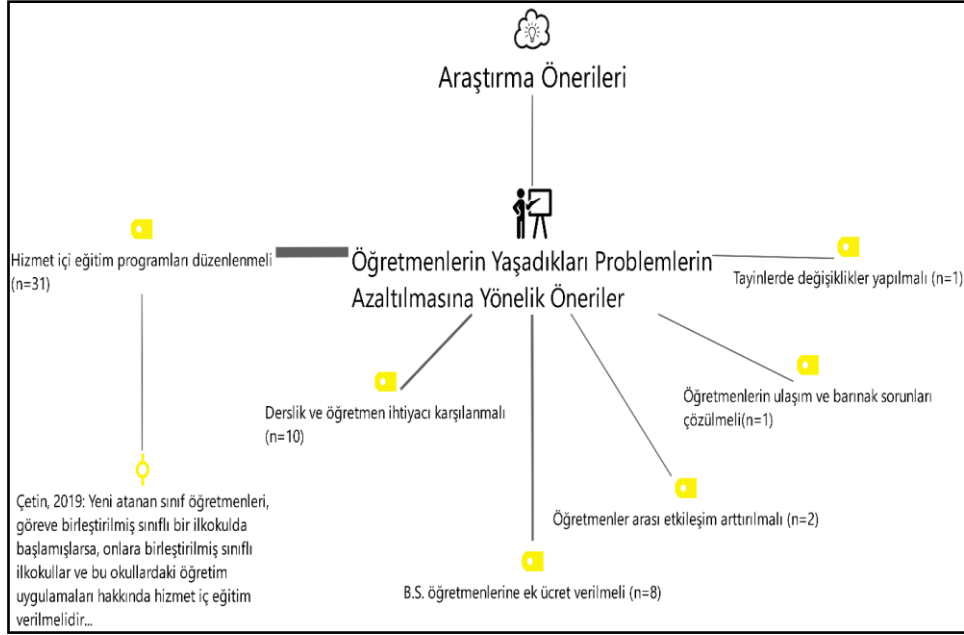
Şekil 7. Lisansüstü tezlerin araştırma önerilerine göre dağılımı

Şekil 7’de, lisansüstü tezlerin araştırma önerilerinin genel bir görünümü verilmiştir. Bu araştırmada incelenen tezlerin araştırma önerilerine ilişkin bulgular; birleştirilmiş sınıf öğretmenlerine, öğretmen adaylarına ve araştırmacılara ışık tutması bakımından önemli bir yere sahiptir. Bu sebeple “Araştırma Önerileri” teması altındaki kodlar, alt kodlara ayrılmıştır ve tek tek incelenmiştir.

2.7.1. Öğretmenlerin Yaşadıkları Problemlerin Azaltılması Yönelik Öneriler

Araştırma önerileri temasında en çok tekrar eden “Öğretmenlerin Yaşadıkları Problemlerin Azaltılmasına Yönelik Öneriler” kodu, alt kodlara ayrılmıştır. Şekil 7.1’de bu koda ait bulgulara yer verilmiştir.

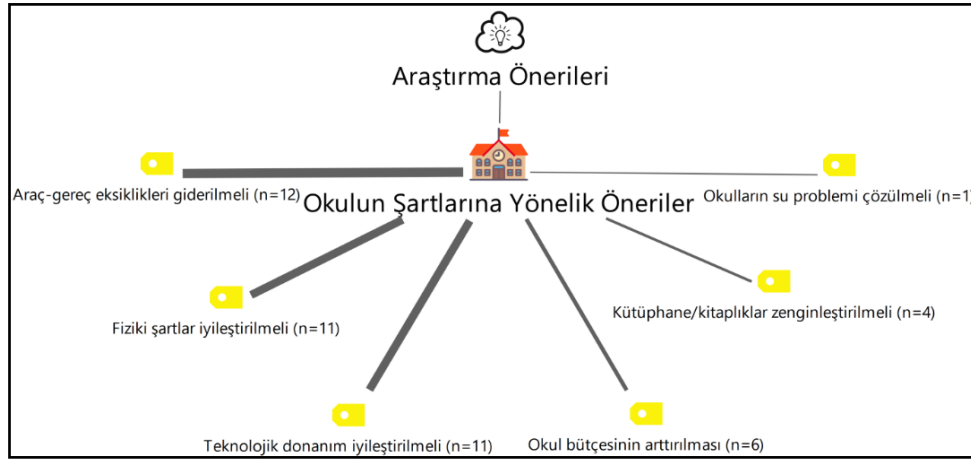
Şekil 7.1’e göre, öğretmenlerin yaşadıkları problemlerin azaltılmasına yönelik önerilerde en çok hizmet içi eğitim programları düzenlenmesine (n=31) yönelik öneriler getirilmiştir. Devamında derslik ve öğretmen ihtiyaçlarının karşılanması (n=10), birleştirilmiş sınıf öğretmenlerine ek ücret verilmesi (n=8), öğretmenler arası etkileşimin artırılması (n=2) önerileri geliştirilmiştir. En az yapılan öneri, tayinlerde değişiklik yapılması (n=1) ve öğretmenlerin ulaşım ve barınma sorunlarının çözülmesi (n=1) konusundadır.

Şekil 7.1. Öğretmenlerin yaşadıkları problemlerin azaltılmasına yönelik öneriler

2.7.2. Okul Şartlarına Yönelik Öneriler

Araştırma önerileri temasında en fazla öne çıkan ikinci kod “okul şartlarına yönelik öneriler”dir. Okul şartlarına yönelik öneriler kodunun alt kodlarına ilişkin bulgular Şekil 7.2’de sunulmuştur.

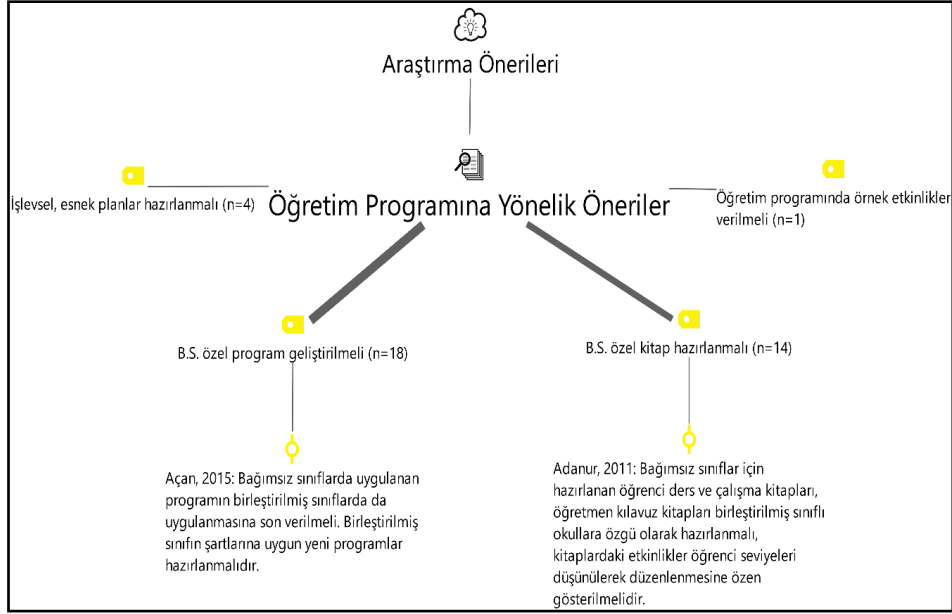

Şekil 7.2. Okul şartlarına yönelik öneriler

Şekil 7.2 incelendiğinde okulun şartlarına yönelik önerilerde en çok araç-gereç eksikliklerinin giderilmesi (n=12), fiziki şartların (n=11) ve teknolojik donanımın iyileştirilmesi yönünde önerilerde bulunulmuştur. Bu önerileri okul bütçesinin artırılması (n=6), kütüphane ve kitaplıkların zenginleştirilmesi (n=4) ile okulların su probleminin çözülmesi (n=1) takip etmiştir.

2.7.3. Öğretim Programına Yönelik Öneriler

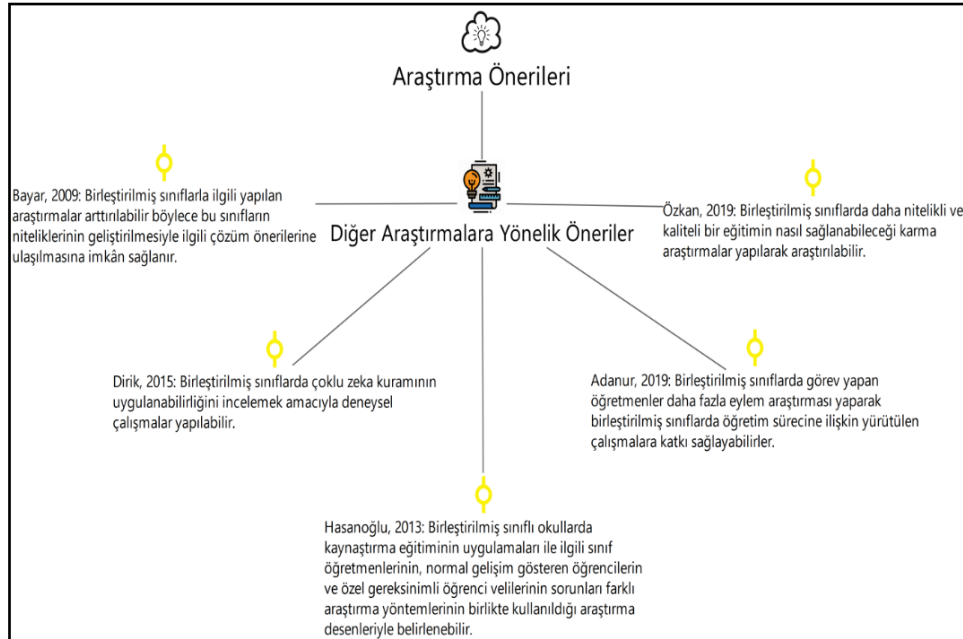
Araştırma önerileri temasının alt kodu olan “öğretim programına yönelik öneriler” ve alt kodlarına ilişkin bulgular Şekil 7.3’te sunulmuştur. Şekil 7.3’te verilen yapı incelendiğinde, öğretim programına yönelik en çok birleştirilmiş sınıfa özel program geliştirilmeli (n=18) ve birleştirilmiş sınıfa özel kitap hazırlanmalı (n=14) önerileri görülmektedir. Tezlerin ikisinde işlevsel, esnek planlar hazırlanması (n=2) ve bir tanesinde de programda örnek etkinlikler verilmesine (n=1) yönelik öneriler getirilmiştir.

Şekil 7.3. Öğretim programına yönelik öneriler

2.7.4. Diğer Araştırmalara Yönelik Öneriler

Araştırma önerileri teması altında yer alan diğer araştırmalara yönelik öneriler koduna yönelik bulgular Şekil 7.4’te verilmiştir.

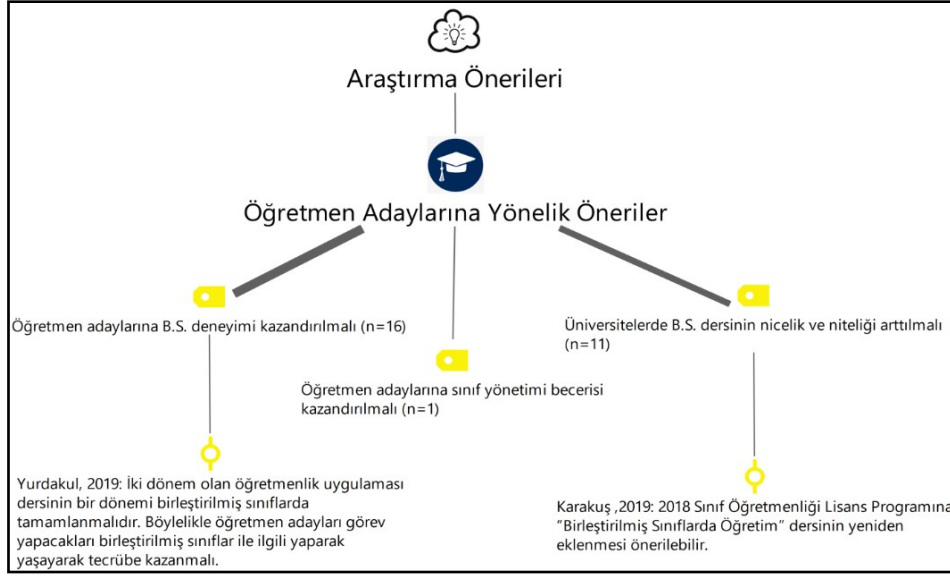

Şekil 7.4. Diğer araştırmalara yönelik öneriler

Şekil 7.4’te araştırmacıların diğer araştırmalarda yapılmasını istedikleri konulara yönelik önerileri yer almaktadır. Bu öneriler; birleştirilmiş sınıf konusunda yapılan çalışmaların artırılması, nitelikli eğitimin sağlanabilmesi için karma araştırmalar, eylem araştırması ve deneysel araştırmaların yapılması ve birleştirilmiş sınıflardaki kaynaştırma eğitimi ile ilgili çalışmaların yapılması yönündedir. Ayrıca katılımcı sayısının artırılması, veri toplama araçlarının farklılaştırılması ve nicel araştırmalardaki sonuçların nitel araştırmalarla desteklenmesi yönünde önerilerin dile getirildiği de belirlenmiştir.

2.7.5. Öğretmen Adaylarına Yönelik Öneriler

Lisansüstü tezlerin önerileri incelendiğinde öğretmen adaylarına yönelik önerilerde buldukları tespit edilmiştir. Öğretmen adaylarına yönelik öneriler kodundaki bulgular Şekil 7.5'te gösterilmiştir.

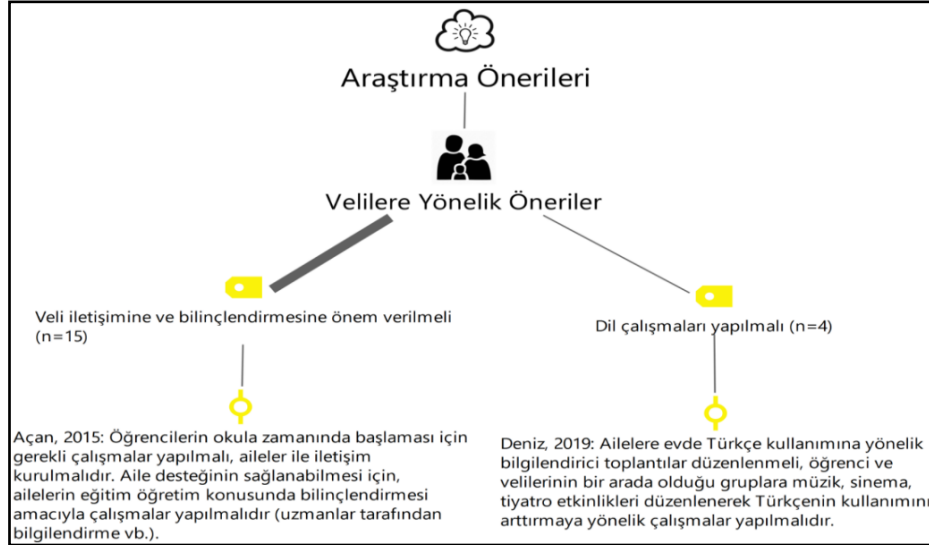

Şekil 7.5. Öğretmen adaylarına yönelik öneriler

Şekil 7.5'e göre tezlerde; öğretmen adaylarına birleştirilmiş sınıf deneyimi kazandırılmalı (n=16), üniversitelerde Birleştirilmiş Sınıflarda Öğretim dersinin nicelik ve niteliği arttırılmalı (n=11) ve öğretmen adaylarına sınıf yönetimi becerisi kazandırılmalı (n=1) önerilerinde bulunulmuştur.

2.7.6. Velilere Yönelik Öneriler

Araştırma önerilerinin velilere yönelik öneriler alt koduna ilişkin bulgular Şekil 7.6'da verilmiştir.

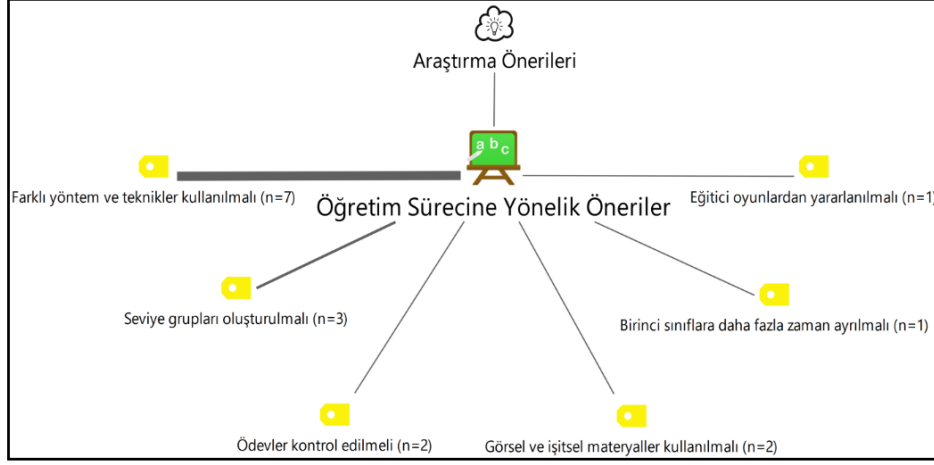

Şekil 7.6. Velilere yönelik öneriler

Şekil 7.6 incelendiğinde, velilere yönelik iki öneride bulunulduğu tespit edilmiştir. Tezlerin 15'inde veli bilinçlendirilmesi ve iletişimine önem verilmesi (n=15) ve 4'ünde dil çalışmaları yapılması (n=4) konusunda öneriler geliştirilmiştir.

2.7.7. Öğretim Sürecine Yönelik Öneriler

Lisansüstü tezler incelendiğinde araştırma önerileri temasında öğretim sürecine yönelik öneriler kodu oluşturulmuştur. Oluşturulan bu kod ve alt kodlarına ilişkin bulgular Şekil 7.7’de sunulmuştur.

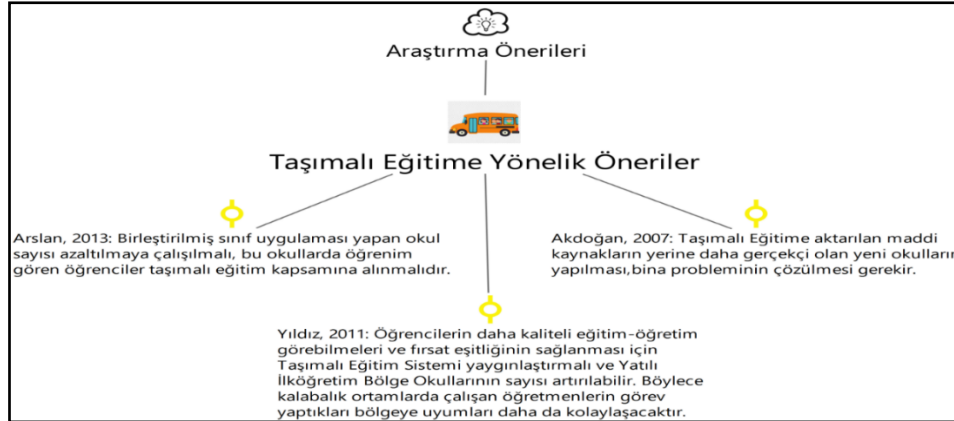

Şekil 7.7. Öğretim sürecine yönelik öneriler

Şekil 7.7 incelendiğinde, tezlerin yedisinde (n=7) farklı yöntem ve tekniklerin kullanılması, üçünde (n=3) seviye grupları oluşturulması önerilmiştir. Ayrıca, ödevlerin kontrol edilmesi (n=2) ve görsel-ışitsel materyaller kullanılması (n=2) da öneri olarak geliştirilmiştir. Diğer yandan, eğitici oyunlardan yararlanılması (n=1) ve birinci sınıflara daha fazla zaman ayrılması (n=1) gerektiği önerileri de yapılmıştır.

2.7.8. Taşımali Eğitime Yönelik Öneriler

Araştırma önerileri temasında bulunan kodlardan biri olan taşımali eğitime yönelik önerilere yönelik bulgular Şekil 7.8’de verilmiştir.

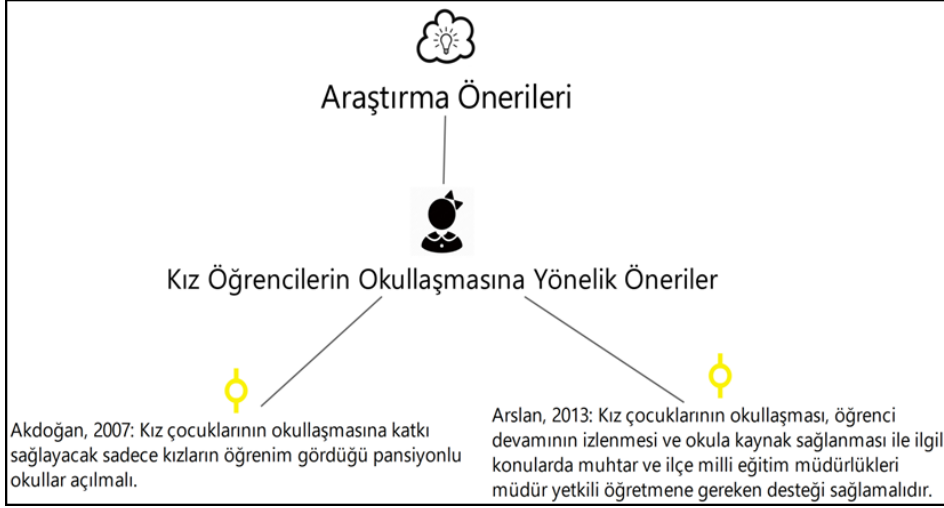

Şekil 7.8. Taşımali eğitime yönelik öneriler

Şekil 7.8’de taşımali eğitime yönelik öneriler verilmiştir. Bu öneriler; birleştirilmiş sınıflı okulların sayısının azaltılarak taşımali eğitime geçilmesi, taşımali eğitim sisteminin yaygınlaştırılması ve taşımali eğitim yerine okulların sayısının artırılması yönündedir.

2.7.9. Kız Öğrencilerin Okullaşmasına Yönelik Öneriler

İncelenen lisansüstü tezlerin dördünde kız öğrencilerin okullaşmasına yönelik öneriler geliştirilmiştir. Kız öğrencilerin okullaşmasına yönelik önerilerin bulguları Şekil 7.9’da sunulmuştur.

Şekil 7.9. Kız öğrencilerin okullaşmasına yönelik öneriler

Şekil 7.9’da kız öğrencilerin okullaşmasına yönelik geliştirilen öneriler incelendiğinde, kız öğrenciler için pansiyonlu okulların açılması ve muhtar, ilçe milli eğitim müdürlükleri ile gereken iş birliğinin sağlanması önerileri dikkat çekmektedir.

SONUÇ ve TARTIŞMA

Türkiye’de “Birleştirilmiş Sınıf” kapsamında yapılan lisansüstü tezleri, üniversite, araştırma konusu, araştırma yöntemi, çalışma grubu, katılımcı sayısı, veri toplama araçları ve araştırma önerileri açısından incelemeyi amaçladığımız bu çalışmada, birleştirilmiş sınıf konusunda yapılan 47 lisansüstü tez çalışmasının ikisinin doktora, 45’inin yüksek lisans düzeyinde olduğu belirlenmiştir. Benzer şekilde, Güler ve Aygün (2019) birleştirilmiş sınıf konusunda yapılan 29 tezi incelemiş ve bu tezlerden sadece birinin doktora düzeyinde olduğunu tespit etmiştir. Bu bağlamda, Türkiye’de birleştirilmiş sınıf konusunda doktora düzeyinde çok az tez çalışması yapıldığı, yüksek lisans düzeyinde ise daha fazla tez yapıldığı ön plana çıkmaktadır. Türkiye’deki eğitim sisteminde önemli bir yere sahip olan ve devamlılığı sürecek olan birleştirilmiş sınıf uygulamasının, doktora eğitimi süreçlerinde çok dikkat çeken konular arasında olmadığı söylenebilir. Oysaki, birleştirilmiş sınıflarda yaşanan sorunların üstesinden gelmek amacıyla doktora düzeyinde yapılmış problem çözebilen ve katkı sağlayabilen deneysel çalışmalara ve eylem araştırmalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Birleştirilmiş sınıf konusunda yapılan tez çalışmaları, özellikle 2009 yılından itibaren artış gösterirken 2016 ile 2018 yılları arasında azalmıştır. Güler ve Aygün (2019) de tez çalışmalarında 2015 yılından sonra bir düşüş yaşandığını dile getirmiştir. 2019 yılına gelindiğinde ise çok fazla dikkat çeken ve çalışılan araştırma konularından biri haline gelmiştir. Bu sonuç birleştirilmiş sınıflar konusunun yeniden araştırmacıların ilgisini çeken bir alan haline geldiğine işaret etmekle birlikte, temel eğitimde birleştirilmiş sınıflarda yaşanan problemlerin çözülmesi açısından da olumlu bir durumdur.

Türkiye’deki üniversitelerin 26’sında birleştirilmiş sınıf konusunda lisansüstü tez yapıldığı ve bu konuda en çok lisansüstü tez çalışmasının Atatürk Üniversitesi’nde yapıldığı görülmektedir. Ayrıca nicel, nitel ve karma araştırma yöntemleri kullanan lisansüstü tezlerin en çok tarama ve durum çalışması deseninde yürütüldüğü görülmüştür. İncelenen tezlerde dokuz farklı araştırma deseni kullanılsa da eylem araştırması ve deneysel çalışmanın azlığı dikkat çekmektedir. Bu sonuçlar tez araştırmalarının, genel anlamda durum ya da problem tespitine odaklandığını düşündürmektedir. Araştırmalarda en fazla öğretmenlerle çalışılmış ve katılımcı sayısı genelde 0-100 arasında tutulmuştur. Bu durum, tez araştırmalarının genellikle düşük hacimli örneklem ya da çalışma gruplarıyla yürütüldükleri yönünde bir sonucu işaret etmektedir. Aynı konu üzerine çalışan Güler ve Aygün (2019) de benzer sonuçlar elde etmişlerdir.

Lisansüstü tez araştırmalarının konuları incelendiğinde en çok mesleki tükenmişlik, öğretim sürecinde yaşanan sorunlar ve öğretim programlarının uygulanabilirliği olduğu belirlenmiştir. Genel anlamda tezler 23 farklı konu hakkında yapılmış olsa da öğretmenlere yönelik çalışmaların, öğrencilere yönelik

çalışmalara göre daha fazla olduğu söylenebilir. Tez konularının öğretmenlere yönelik olması, çalışma grubu ve örneklemelerde ağırlıkla öğretmenlerin yer alması birleştirilmiş sınıfların öğretim biçiminin farklılığından kaynaklanabilir. Albayrak, Duysak ve Türkmen'in (2018) araştırma sonuçlarına göre, birleştirilmiş sınıflı okullarda öğretmen her konuda temel etkidir. Okuldaki öğretmen sayısının az ve öğretmene düşen sorumluluğun çok olmasından dolayı tezlerde genellikle öğretmene yönelik çalışmalar yapılmış olabilir. Diğer yandan, tez araştırmalarında veri toplama araçlarında en çok anketin kullanıldığı belirlenmiş ve bu durum tezlerde kullanılan araştırma desenleriyle tutarlılık göstermektedir. Çünkü lisansüstü tezlerde en çok tarama deseni kullanılmıştır.

Lisansüstü tezlerde verilen öneriler; öğretmenlerin yaşadıkları problemlerin azaltılmasına, öğretmen adaylarına, velilere, okulun şartlarına, öğretim programına, öğretim sürecine, taşımali eğitime, kız öğrencilerin okullaşmasına ve diğer araştırmalara yönelik öneriler başlıkları altında gruplanmıştır. Tezlerde en çok, öğretmenlerin yaşadıkları problemlerin azaltılmasına yönelik öneriler sunulmuştur. Öğretmenlerin yaşadıkları problemlerin azaltılmasına yönelik öneriler incelendiğinde en çok hizmet içi eğitim konusunun vurgulandığı belirlenmiştir. Öğretmenlerin birleştirilmiş sınıf konusunda her açıdan donanımlı hale gelmeleri için hizmet içi eğitim yapılması gerektiği dile getirilmiştir. Birleştirilmiş sınıfla ilgili yapılan birçok araştırmada da birleştirilmiş sınıf öğretmenlerine hizmet içi eğitim verilmesi önerilmiştir (Albayrak, Duysak ve Türkmen, 2018; Göksoy, Arıcan ve Eriş, 2015; Kaya ve Taşdemirci, 2005; Kılıç ve Abay, 2009; Yıldız ve Köksal, 2009). Gürel, Çapar ve Kartal (2014) ile Palavan ve Göçer (2017), birleştirilmiş sınıflı okullarda görev yapan öğretmenlerin hizmet içi eğitime katılmak için gönüllü oldukları ancak böyle bir eğitime hiç katılmadıklarını ortaya koymuştur. İnce ve Şahin (2016) de hizmet içi eğitimlerin uygulamaya dönük olmamasının öğretmenlerin mesleki doyumsuzluk yaşamalarına neden olduğunu tespit etmiştir. Bu bağlamda, birleştirilmiş sınıflarda görev yapan öğretmenlere verilecek hizmet içi eğitim uygulamalarının, doğrudan uygulama ağırlıklı olmasının önemli olduğu ve öğretmenlerin karşılaştıkları sorunları çözmelerini destekleyerek gelişimlerini sağlayacağı düşünülmektedir. Diğer yandan, öğretmenlere yönelik önerilerden biri de birleştirilmiş sınıf öğretmenlerine ek ücret verilmesi, maaşlarının artırılmasıdır ve bu öneri birçok araştırma ile desteklenmektedir (Albayrak, Duysak ve Türkmen, 2018; Dursun, 2006; Gürel, Çapar ve Kartal, 2014; Özben, 2000; Yener ve Atalay, 2018).

Lisansüstü tezlerin okul şartlarına yönelik önerilerinde araç-gereç eksiklerinin giderilmesi ön plana çıkmaktadır. İlgili makaleler incelendiğinde birçok çalışmada da birleştirilmiş sınıflı okulların araç-gereç eksikliklerinin bulunduğu ve bu eksikliklerin giderilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır (Dursun, 2006; Döş ve Sağır, 2006; Kaya ve Taşdemirci, 2005; Kılıç ve Abay, 2009; Summak, Summak ve Gelebek, 2011). Çünkü, her sınıf düzeyinin farklı öğretmenlerle eğitim gördüğü bağımsız sınıflı okullarda yürütülen öğretim faaliyetlerine kıyasla, birleştirilmiş sınıflarda ödevli ve öğretmenli derslerin aynı sınıfta yürütülmesi materyal ihtiyacını ön plana çıkarabilmekte ve bu tür eksiklikler öğretmenin işini güç hale getirebilmektedir. Okullara yönelik önerilerden bir diğeri ise birleştirilmiş sınıflı okullara ek ödenek sağlanarak okul bütçesinin artırılmasıdır ve bu öneri birçok farklı araştırma tarafından da vurgulanmıştır (Erdem, Kamacı ve Aydemir, 2005; Gürel, Çapar ve Kartal, 2014; Özben, 2000; Palavan ve Göçer, 2017). Ayrıca, birleştirilmiş sınıflar konusunda öğretim programına yönelik öneriler oluşturulmuş ve en dikkat çeken öneri, birleştirilmiş sınıflı okullara bağımsız sınıflı okulların programından farklı özel bir program hazırlanması önerisidir ve bu öneri birçok çalışma da dile getirilmiştir (Albayrak, Duysak ve Türkmen, 2018; Gürel, Çapar ve Kartal, 2014; Kılıç ve Abay, 2009; Özben, 2000; Öztürk, 2007; Palavan ve Göçer, 2017; Summak, Summak ve Gelebek, 2011; Yıldız ve Köksal, 2009). Öğretim sürecine yönelik öne çıkan diğer öneriler ise sınıflarda seviye gruplarının oluşturulması ve birinci sınıf öğrencilerine daha fazla zaman ayrılmasıdır. Fakat Dursun (2006) birleştirilmiş sınıflarda seviye gruplarının zor oluşturulduğunu belirtirken, Aybek ve Aslan (2014) da birinci sınıflara daha fazla zaman ayrılmasının zorluğuna dikkat çekmiştir.

Araştırmanın diğer bir bulgusu olan velilere yönelik öneriler kısmında velilerle iletişimin artırılması, velilerin bilinçlendirilmesi ve Türkçe öğrenebilmeleri için dil çalışmaları yapılması önerilmektedir. Kısa vadede hayata geçirilmesi zor olan bir öneri olmakla birlikte, yaygın eğitim kapsamında okuma-yazma ve Türkçe kursları açılarak desteklenebileceği düşünülmektedir. Öğrencilerin okuldan çıktığı anda ebeveynleriyle aynı ortama gireceği ve evde okulda öğrendiği dilin çok kullanılmayacağı göz önüne

alındığında, velilerin Türkçe öğrenmeleri için atılacak her adım büyük önem taşımaktadır. Çünkü veliler Türkçe öğrenmedikçe, okulda verilen eğitim ve çabalar etkisini kaybedebilir. Aynı zamanda velilerle kurulan iletişimin olumlu olması da akademik başarının sağlanmasına katkı sağlayacaktır (Albayrak, Duysak ve Türkmen, 2018; Kaya ve Taşdemirci, 2005; Kılıç ve Abay, 2009). Öte yandan araştırma bulgularından bir diğeri ise taşınmalı eğitimin yaygınlaştırılmasıdır. Taşınmalı eğitimin arttırılmasını destekleyen araştırmalar mevcuttur (Dursun, 2006; Gürel, Çapar ve Kartal, 2014; Kılıç ve Abay, 2009; Summak, Summak ve Gelebek, 2011). Diğer bir bulgu ise kız öğrencilerin okullaşmasını arttırmaya yönelik önerilerdir. Birleştirilmiş sınıflı okulların öğretim sürecindeki sorunlarından birisi de öğrencilerin devamsızlığıdır (Palavan ve Göçer, 2017). Öğretim süreci boyunca öğrencilerin okula devamını sağlamak için ek çalışmalar yapılmalıdır (Erdem, Kamacı ve Aydemir, 2005). Ancak öğretmenlerin ifadelerine göre aileler, kız çocuklarını hiç okutma taraftarı değildirler (Summak, Summak ve Gelebek, 2011). Bu sebeple en önemli sorunlardan biri, kız çocuklarının okullara gitmemesidir (Palavan ve Göçer, 2007). Lisansüstü tezlerde kız öğrencilerin okullaşmasına yönelik önerilerin geliştirilmesi, bu bulguları destekler niteliktedir.

İncelenen lisansüstü tezlerin önerilerinden birisi de öğretmen adaylarına yöneliktir. Tezlerde öğretmen adaylarının birleştirilmiş sınıflara yönelik tecrübe ve bilgilerinin arttırılması için Okul Deneyimi dersi (uygulaması) kapsamında bir dönem birleştirilmiş sınıflı okullarda uygulama yapmaları önerilmektedir. Böylece yaparak yaşayarak öğrenmeleri desteklenebilir. Bu öneriye ek olarak Birleştirilmiş Sınıflarda Öğretim dersinin sadece teorik işlenmemesi, uygulama da yapılması tavsiye edilmektedir. Birleştirilmiş Sınıflarda Öğretim dersinin ders sayısının arttırılması da diğer öneriler arasındadır (Albayrak, Duysak ve Türkmen, 2018; Dursun, 2006; Gürel, Çapar ve Kartal, 2014; Kılıç ve Abay, 2009; Özben, 2000; Öztürk, 2007; Palavan ve Göçer, 2017; Sidekli, Coşkun ve Aydın, 2015; Yener ve Atalay, 2018).

Sonuç olarak, birleştirilmiş sınıf uygulamaları birçok ülkenin olduğu gibi Türkiye'nin bir gerçeğidir ve birleştirilmiş sınıf öğretmenleri genellikle yeni mezun, tecrübesiz öğretmenlerdir. Birleştirilmiş sınıfın öğretim şekline dolaylı olarak, birleştirilmiş sınıf öğretmenleri bağımsız sınıf okutan öğretmenlere kıyasla farklı niteliklerle donanmış olması gerekir. Bu durum hem öğretmen yetiştirme programının (sınıf öğretmeni) hem de hizmet içi eğitimin (sınıf öğretmenlerine yönelik) önemini arttırmaktadır. İncelenen birçok lisansüstü tez ve makalelerde öğretmen adaylarına birleştirilmiş sınıflı okulları görme, deneyimleme şansı verilmesi için uygulama okullarının bu tür okullardan seçilmesi gerektiği dile getirilmiştir. Buna ek olarak, Birleştirilmiş Sınıflarda Öğretim dersinin nicelik ve nitelik bakımından zenginleştirilmesi önerilmiştir. Bu önerilere rağmen sınıf öğretmenliği 2018 lisans programından ilgili ders zorunlu dersler kapsamında kaldırılarak seçmeli dersler arasında yerini almasının yanlış olduğu ve ülke gerçekleriyle bağdaşmadığı düşünülmektedir. Ayrıca, birleştirilmiş sınıf öğretmenliği maddi şartlar (maaş, ders ücreti) açısından desteklenir ve bu alanda görev yapmak isteyen öğretmenlere uygulama ağırlıklı ek hizmet içi programları tamamlama sorumluluğu getirilirse profesyonel bir anlayışla nitelikli eğitim yapılmasının sağlanabileceği düşünülmektedir.

Niteliği açısından bağımsız sınıflı okullarda uygulanacak program ile birleştirilmiş sınıflarda uygulanacak bir programın özellikleri farklı olacaktır. Bu sebeple, birleştirilmiş sınıflara özel bir öğretim programı geliştirilmesi, bu program geliştirme sürecinde birleştirilmiş sınıflar konusundaki bilimsel araştırma sonuçlarının, birleştirilmiş sınıflarda görev yapmış deneyimli öğretmenlerin ortaya koyacağı durumların dikkate alınması, ders içeriklerinin birleştirilmiş sınıflardaki (ödevli-öğretmenli) derslere uygun hazırlanması, bu derslerin işleneceği uygun sınıf ortamının belirlenerek derslikler için standart düzenlemeler yapılması ya da donanımlar oluşturulmasına ihtiyaç olduğu düşünülmektedir. Bu doğrultuda yapılacak bir düzenleme ve profesyonel bir yaklaşımla birleştirilmiş sınıflarda öğrenim gören öğrencilerimizin dezavantajlı durumları ortadan kaldırılabilir ve bağımsız sınıflarda görev yapan akranlarıyla aynı kazanımlara kolaylıkla ulaşmaları sağlanabilir. Böylesine bir programın tek başına uygulanması yerine aile katılımını sağlayacak çevresel düzenlemelerle uyumlu bir şekilde yürütülmesinin de yaşamsal bir öneme sahip olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Abay, S. (2006). *Birleştirilmiş sınıf uygulamasında öğretmenlerin öğretme-öğrenme sürecinde karşılaştığı sorunlar*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Abay, S. (2007). *Birleştirilmiş sınıflarda sosyal bilgiler öğretimindeki sorunlar*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
- Açan, M. (2015). *Birleştirilmiş sınıfta ilk okuma yazmayı öğrenme ve öğretme sürecinin betimlenmesi: bir durum çalışması*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Adanur, Z. (2011). *Birleştirilmiş sınıflarda yapılandırmacı yaklaşımın uygulanabilirliğinin öğretmen görüşleri açısından değerlendirilmesi: Trabzon ili örneği*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- Adanur, H. (2019). *Zenginleştirilmiş öğrenci kılavuzunun birleştirilmiş sınıflarda öğrenim gören öğrencilerin "maddeyi tanıyalım" konusuyla ilgili kavramsal anlamalarına etkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Trabzon Üniversitesi, Trabzon.
- Akdağ, A. (2014). *Birleştirilmiş sınıflı okullarda çalışan müdür yetkili öğretmenlerin tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi (Adıyaman ili örneği)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Türk Hava Kurumu Üniversitesi, Ankara.
- Akdoğan, M. (2007). *Birleştirilmiş sınıflı ilköğretim okullarında görev yapan müdür yetkili öğretmenlerin yönetim sürecinde karşılaştıkları sorunlar*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Yeditepe Üniversitesi, İstanbul.
- Al, H. (2019). *Birleştirilmiş sınıflarda görev yapan müdür yetkili öğretmenlerin sınıf yönetimi becerileri ile iş doyumları arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Albayrak, O., Duysak, A. ve Türkmen, A. (2018). Sınıf öğretmeni adaylarının birleştirilmiş sınıflı okul ziyareti yapmalarının onların bu okullara yönelik algıları üzerindeki etkileri (Rize örnekleme). *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7, 187-205.
- Alpaltun, K. (2011). Birleştirilmiş sınıflı okullarda görev yapan sınıf öğretmenlerinin öğretim materyalleri konusunda karşılaştıkları sorunlar ve çözüm önerileri. *11. Ulusal Sınıf Öğretmenliği Eğitimi Sempozyumu*, Rize Üniversitesi, Rize.
- Arıcı, F. (2015). *Birleştirilmiş sınıflarda temel eğitim hakkının kullanılması*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
- Arslan, C. (2013). *Birleştirilmiş sınıflı ilköğretim okullarında görev yapan müdür yetkili öğretmenlerin yönetimle ilgili sorunlarının incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Aslan, S. (2012). *Birleştirilmiş sınıflı okullarda dizgeli eğitimin akademik başarıya ve tutuma etkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi, Elâzığ.
- Atasever, G. (2012). *Birleştirilmiş sınıflarda Türkçe öğretiminin incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Aybek, B. ve Aslan, S. (2014). Birleştirilmiş sınıflarda görev yapan öğretmenlerin ses temelli cümle yönteminin uygulanmasında yaşamış oldukları sorunlara ve çözüm önerilerine yönelik görüşlerinin incelenmesi (nitel bir araştırma). *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9, 5.
- Bayar, S.A. (2009). *Sınıf öğretmenliği eğitimi anabilim dalı 4. sınıf öğrencilerinin birleştirilmiş sınıflar hakkındaki görüşleri: Gazi Üniversitesi örneği*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Coşkun, M. (2018). *Birleştirilmiş sınıflarda ve müstakil sınıflarda öğrenim gören 1. sınıf öğrencilerinin okuduğunu anlama becerisinin değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ordu Üniversitesi, Ordu.
- Çağlayan, A. (2012). *Birleştirilmiş sınıf öğretmenlerinin tükenmişlik düzeyleri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Çetin, D. P. (2019). *Birleştirilmiş sınıflarda ilk okuma ve yazma öğretimine ilişkin öğretmen görüşleri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat.
- Coşkun, M. ve Çetinkaya, S. (2018). Birleştirilmiş sınıflarda ve müstakil sınıflarda öğrenim gören 1. Sınıf öğrencilerinin okuduğunu anlama becerisinin değerlendirilmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 6(4), 987-1002.
- Dal, A. (2004). *Birleştirilmiş sınıflı köy ilköğretim okullarında görevli müdür yetkili öğretmenlerin stres kaynakları*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Deniz, O. (2019). *Mesleğe yeni başlayan sınıf öğretmenlerinin birleştirilmiş sınıflarda ilk okuma yazma öğretimi üzerine görüşlerinin incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Trabzon Üniversitesi, Trabzon.

- Dirik, E. (2015). *Birleştirilmiş sınıflarda görev yapan öğretmenlerin çoklu zekâ kuramının uygulanabilirliğine ilişkin görüşleri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat.
- Durdudiler, A.A. (2019). *Birleştirilmiş sınıfta görev yapan sınıf öğretmenlerinin tükenmişlik düzeyi ile yaşam doyumlarının incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.
- Döş, İ. ve Sağır, M. (2013). Birleştirilmiş sınıflı ilkokulların yönetim sorunları. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(2), 237-250.
- Dursun, F. (2006). Birleştirilmiş sınıflarda eğitim sorunları ve çözüm önerileri. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2, 33-57.
- Erdem A., Kamacı, S. ve Aydemir, T. (2005). Birleştirilmiş sınıfları okutan sınıf öğretmenlerinin karşılaştıkları sorunlar: Denizli örneği. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 1(1-2), 3-13.
- Gelebek, M.S. (2011). *Birleştirilmiş sınıf öğretmenlerinin yapılandırmacılık temelli yeni ilköğretim programının birleştirilmiş sınıflarda uygulanmasına ilişkin görüşlerinin incelenmesi (Kilis ili örneği)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep.
- Göçer, V. (2014). *Birleştirilmiş sınıflarda karşılaşılan problemler (Malatya örneği)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Zirve Üniversitesi, Gaziantep.
- Göksoy, S., Arıcan, K. ve Eriş, H. M. (2015). Birleştirilmiş sınıflı ilkokullarda görevli öğretmenlerin stres düzeyleri. *Asya Öğretim Dergisi*, 3(1), 92-106.
- Gönül, İ. (2019). *Birleştirilmiş sınıfta görev yapan öğretmenlerin uygulamada karşılaştıkları sorunlara ilişkin görüşler*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Amasya Üniversitesi, Amasya.
- Gözler, A. (2019). *Birleştirilmiş sınıflı okulların yönetim problemleri ve çözüm önerileri*. Yayınlanmamış doktora tezi, Fırat Üniversitesi, Elâzığ.
- Güler, T. (2016). *Proje tabanlı öğrenmenin birleştirilmiş sınıflarda uygulanabilirliğine ilişkin öğretmen görüşleri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Giresun Üniversitesi, Giresun.
- Güler, T. ve Aygün, M. (2019). Türkiye’de birleştirilmiş sınıflarla ilgili yapılan lisansüstü tezler. *Milli Eğitim Dergisi*, 48(222), 5-32.
- Gündoğmuş, D. H. (2018). Okuduğunu anlama ile ilgili yapılan lisansüstü tezlerin incelenmesi. *Electronic Turkish Studies*, 13(3), 899-910.
- Gürel, N., Çapar, D. Ve Kartal, S. (2014). Birleştirilmiş sınıf uygulamalarına ilişkin öğretmen görüşleri: Nitel bir araştırma. *International Journal of Human Sciences*, 11(1), 1056-1076.
- Hasanoğlu, G. (2013). *Birleştirilmiş sınıflardaki kaynaştırma eğitiminde yaşanan sorunlara ilişkin görüşler*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.
- İnce, N.B. ve Şahin, A.E. (2016). Birleştirilmiş ve bağımsız sınıflarda çalışan sınıf öğretmenlerinin mesleki doyum ve tükenmişlik düzeylerinin karşılaştırılması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31(2), 391-409.
- Karakuş, F. (2016). Öğretmen adaylarının birleştirilmiş sınıf öğretmeni olmaya yönelik yeterlik algıları. *Turkish Studies*, 11(19), 491-510.
- Karakuş, F. (2019). *Birleştirilmiş sınıflarda öğretim dersine yönelik öğretim programı geliştirme çalışması*. Yayınlanmamış doktora tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Karaman, F. (2006). *Birleştirilmiş sınıflarda matematik dersindeki başarı düzeyi ile normal sınıflardaki başarı düzeyinin karşılaştırılması*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
- Karip, E. (2018). *2017 eğitim değerlendirme raporu*. Ankara: TED Yayınları. http://www.ceidizleme.org/ekutuphaneresim/dosya/762_1.pdf adresinden 29.04.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Kaya, E. (2015). *Birleştirilmiş sınıflı ilkokullarda görev yapan öğretmenlerin teknolojik pedagojik alan bilgisi seviyelerinin belirlenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi, Elâzığ.
- Kaya, K. ve Taşdemirci, E. (2005). Birleştirilmiş sınıflar ile bağımsız sınıflarda ilk okuma yazma öğretiminde karşılaşılan sorunların karşılaştırmalı incelenmesi. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(2), 1-26.
- Kılıç, D. ve Abay, S. (2009). Birleştirilmiş sınıf uygulamasında öğretmenlerin öğrenme- öğretim sürecinde karşılaştığı problemlere ilişkin görüşleri. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(3), 623-654.
- Köksal, K. (2006). *Birleştirilmiş sınıflarda öğretim (4.baskı)*. Pegem A Yayıncılık: Ankara.
- Ocakçı, E. (2017). *Birleştirilmiş sınıf öğretmenlerinin sınıf yönetimi yeterlilikleri ve sınıf yönetimi ile ilgili görüşlerinin incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Özben, K. (2000). Birleştirilmiş sınıf uygulamasında karşılaşılan sorunlar. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(8), 162-171.

- Özenir, E.G. (2019). *Birleştirilmiş sınıf ve müstakil sınıf öğretmenlerinin okul kavramı ile ilgili metaforlarının karşılaştırılması*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat.
- Özkan, Ş. (2019). *Birleştirilmiş sınıflarda sınıf yönetiminde karşılaşılan istenmeyen öğrenci davranışlarının ve bu davranışlarla baş etme yöntemlerinin incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Öztürk, N. (2007). Cumhuriyetin başlangıcından günümüze birleştirilmiş sınıf uygulaması. *Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22, 28-35.
- Palavan, Ö. (2007). *İlköğretim birinci kademede birleştirilmiş sınıflardaki 4. sınıf öğrencilerinin, Sosyal Bilgiler dersinin kazanımlarına erişim düzeyleri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
- Palavan, Ö. ve Göçer, V. (2017). Sınıf öğretmenlerinin birleştirilmiş sınıflarda karşılaştıkları problemler (Malatya il örneği). *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 69-96.
- Sağ, R., Savaş, B. ve Sezer, R. (2009). Burdur'daki birleştirilmiş sınıf öğretmenlerinin özellikleri sorunları ve ihtiyaçları. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(1), 37-56.
- Sekin, B.D. (2019). *Birleştirilmiş sınıflarda drama ile Hayat Bilgisi dersi öğretiminin sosyal beceri düzeyine etkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- Sezer, R. (2010). *Birleştirilmiş sınıf öğretmenlerinin mesleki ihtiyaçları analizi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Burdur.
- Sınmaz, A. (2009). *Birleştirilmiş sınıf öğretmenlerinin yeni ilköğretim programının uygulamasına ilişkin görüşlerinin değerlendirilmesi (Düzce ili örneği)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.
- Sidekli, S., Coşkun, İ. ve Aydın, Y. (2015). Köyde öğretmen olmak: birleştirilmiş sınıf. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(1), 311-331.
- Summak, M. S., Summak, E. & Gelebek, M. S. (2011). Birleştirilmiş sınıflarda karşılaşılan sorunlar ve öğretmenlerin bakış açısından olası çözüm önerileri (Kilis Örneği). *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(3), 1221-1238.
- Şeker, H. (2014). *Birleştirilmiş sınıflı okullardan mezun öğrencilerin üst eğitim kademelerindeki akademik ve sosyal başarı durumları*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Şekerci, K. (2015). *Birleştirilmiş sınıflarda görevli öğretmenlerin tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi Şanlıurfa il örneği*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Zirve Üniversitesi, Gaziantep.
- Temizyürek, S. (2019). *Birleştirilmiş sınıfta görev yapan öğretmenlerin karşılaştıkları sorunların incelenmesi (Kayseri ili örneği)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Tunç, H.S. (2013). *Birleştirilmiş sınıflarda yapılandırmacı öğrenme ortamının değerlendirilmesi (Kilis ili örneği)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.
- Utlu, G. (2019). *Birleştirilmiş sınıflarda metin işleme sürecinin değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Hatay.
- Yener, Y. ve Atalay, F. (2018). Sınıf öğretmeni adaylarının birleştirilmiş sınıf ve birleştirilmiş sınıf öğretmeni kavramlarına yönelik metaforik algıları. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18 (3), 1822-1840.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (11. Baskı)*. Seçkin Yayıncılık: Ankara.
- Yıldırım M. (2008). *Birleştirilmiş sınıflı ilköğretim okullarında ses temelli cümle öğretimi yöntemi ile ilk okuma yazma öğretimi sırasında karşılaşılan güçlükler*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Yıldız, M. ve Köksal, K. (2009). Birleştirilmiş sınıf uygulamasına ilişkin öğretmen görüşlerinin değerlendirilmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 17(1), 1-14.
- Yıldız, N. (2011). *Birleştirilmiş sınıflarda görev yapan öğretmenlerin çalıştıkları yerin kültürü ile etkileşiminin değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Yıldız, S. Ş. (2009). *2005 Hayat Bilgisi dersi öğretim programının birleştirilmiş sınıflarda uygulanabilirliğinin öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmesi (nitel bir araştırma)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon.
- Yılmaz, M. (2011). *2005 Sosyal Bilgiler dersi öğretim programının birleştirilmiş sınıflarda uygulanabilirliğinin öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmesi (nitel bir araştırma)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon.

- Yılmaz, A.H. (2014). *Türkçe dersi öğretim programının birleştirilmiş sınıflarda uygulanabilirliğinin öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon.
- Yılmaz, S.B. (2019). *Eğitim bilimleri anabilim dalı eğitim programları ve öğretim bilim dalı öğretmen yeterlilik ve tükenmişlik algıları: birleştirilmiş sınıfta görev yapan sınıf öğretmenleri üzerinde bir inceleme*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Kafkas Üniversitesi, Kars.
- Yükseköğretim Kurulu. (2007). Öğretmen yetiştirme ve eğitim fakülteleri (1982-2007). <https://www.yok.gov.tr/Documents/Yayinlar/Yayinlarimiz/ogretmen-yetistirme-ve-egitim-fakulteleri.pdf> adresinden 29.04.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Yükseköğretim Kurulu. (2018). Sınıf öğretmenliği lisans programı. https://www.yok.gov.tr/Documents/Kurumsal/egitim_ogretim_dairesi/Yeni-Ogretmen-Yetistirme-Lisans-Programlari/Sinif_Ogretmenligi_Lisans_Programi09042019.pdf adresinden 29.04.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Yurdakul, M. (2019). *Sınıf eğitimi anabilim dalı 4. sınıf öğrencilerinin birleştirilmiş sınıf kavramına yönelik metaforları (Gazi Üniversitesi örneği)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

EXTENDED SUMMARY

Purpose

The aim of the study is to investigate the master and the Ph.D. level theses about multigrade class in Turkey regarding university address of thesis, subjects, working group/sample, numbers of participants, data collection tools and suggestions of thesis. In this context, results of the study may present valuable information into literature also researchers and teachers who work or focus on multigrade class.

Methodology

In this study, document analysis, one of the qualitative research designs, was used examining the postgraduate theses (Master and Ph.D.) related to multigrade class. Document analysis covers the analysis of written materials containing information about the phenomenon or facts to be investigated (Yıldırım and Şimşek). Moreover, it provides opportunities to researchers to the process of collecting data without conduct observation or interviews. In this context, the theses stored on YÖK (Council of Higher Education) database were taken into considered. Based on the aim, descriptive content analysis was applied on PDF files of the theses about multigrade class, which were completed between the 2006 and 2019. The data were analyzed by MaxQda 12 software.

Findings

According to results, it was determined that two Ph.D. and 45 master theses were conducted related to multigrade class. The most of the theses on multigrade class were investigated at Atatürk University (n=6). On the other hand, most of the theses, the participants consisted of teachers and the sample sizes are limited to 100. In addition, it was determined that quantitative, qualitative, mixed methods and nine different research designs were used in the theses. Twenty-two different research contents were taken into considered in the theses. When focusing on the data collecting tools, the questionnaire (n=9), the interview form (n=8) and the scale (n=8) were the most preferred ones. It was found that, the most of recommendations were related to reducing the problems which teachers encountered. Furthermore, other research recommendations were classified into such recommended codes as school conditions, curriculum, teacher candidate, students' parent, teaching process, mobile teaching, participation of female students in school and so on.

Discussion and Conclusion

The most of the theses related to multigrade class were applied in master education process and in the most of them, the questionnaire was used as data collecting tool. Moreover, most of the theses were focus on determining teachers' job burnout, teachers' problems encountered in multigrade class and functionality of curriculum. Furthermore, numbers of sample size or working group were very limited (maximum 100 attendees) in the theses. However, it is thought that to solve the problem encountered in the multigrade class, there is a need to conduct such Ph.D. theses with experimental or/and action design on big sample size. Unfortunately, there were two Ph.D. theses.

The recommendations given in the theses were classified into such recommended themes as school conditions, curriculum, teacher candidate, students' parent, teaching process, mobile teaching, participation of female students in school and so on. In the most parts of the schools; school conditions and parents' involvements were inappropriate. In addition, there was not enough support for girls to attend school regularly and mobile teaching (students' transportation from different residential areas) problems. All these problems suggest that there are fundamental regulations need related to multigrade class.

Multigrade class is the reality of Turkish education system as in many countries' education systems. The teachers who work multigrade class often are inexperienced teachers in Turkey. Based on the instructional differences between the multigrade and the in depended class, the teachers who work in the multigrade class should have different qualifications compared to the independent class teachers.

This situation increases the importance of teacher training program (classroom teacher) and in-service training (for classroom teachers). In the theses examined, it was stated that the teaching-practice schools should be selected from the schools which have multigrade class in order to give chance to prospective teachers to have experience related to multigrade class. However, in 2018, status of the multigrade classroom course which is one of the compulsory courses of undergraduate primary school teacher training program, was changed as elective courses category. Therefore, this program revision is not suitable for the recommendations stated the theses.

In terms of the structure, the curriculum to be applied in independent class and the multigrade class are different. In this context, it is thought that there is a need to develop a specific multigrade class curricula and in its development process, multigrade teachers' experience, structure of multigrade class, the materials should be taken into considered. In multigrade classes, family involvement should be supported by the teachers and official authorities and salary of the teachers who work on multigrade class, should be increased.

TÜRKİYE'DE İLLERİN İDARİ KAPASİTE ENDEKSİ¹ PROVINCIAL ADMINISTRATIVE CAPACITY INDEX IN TURKEY

Öğr. Gör. Dr. Salih Özgür SARICA

Hitit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
sozgursarica@hitit.edu.tr
ORCID No: 0000-0002-1073-7466

ÖZET

Bu çalışmada Türkiye’de il idaresinin idari kapasite açısından değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. İkincil verilerden elde edilen 12 sonuç göstergesi, temel bileşenler analizi ile tek bir bileşene indirgenerek idari kapasite endeks skoru oluşturulmaktadır. Kesitsel araştırma ile 81 ilin idari kapasite endeksine göre sıralandığı ve değerlendirildiği bu çalışma ile kapasite yazınına hem teorik hem de yönetsel katkı sağlanması hedeflenmektedir. Türk kamu yönetiminde mevcut göstergeler üzerinden idari kapasite endeksinin iller bazında belirlenmesi, yöneticilerin karar verme aşamasında rasyonel davranması açısından oldukça önemlidir. Karar verme sürecinde iyi bir ölçüt olarak idari kapasitenin geliştirilmesinde atılabilecek adımlar bundan sonraki aşamalarda daha net ortaya konulabilecektir. Genel olarak Türkiye’de il idarelerinin idari kapasite yönünden önemli kazanımları bulunmaktadır. Bununla birlikte sonuç göstergeleri anlamlı bir şekilde idari kapasite endeks değeri oluşturmaktadır ve bu değerler illere ve birtakım temel değişkenlere göre farklılık göstermektedir. Çalışmada elde edilen idari kapasite endeks değerlerinin bölgelere göre dengesiz dağıldığı; ayrıca illerin nüfus büyüklüğü ve mahalli idare statüsü açısından idari kapasitelerinin kısmen de olsa farklılık gösterebildiği ortaya çıkmaktadır. Diğer yandan önemli bir girdi göstergesi sayılabilecek illerin bütçe giderleri ile idari kapasite arasında önemli derecede bir ilişki tespit edilememiştir. Son olarak nispeten yeni kurulan illerin idari kapasite açısından diğer illere göre daha geride olduğu sonucu bulgular arasındadır.

ABSTRACT

The purpose of this study is to evaluate Turkish provincial administration in terms of administrative capacity. 12 result-based indicators that are obtained from the secondary data are extracted to form a single component by principal components analysis for an administrative capacity index score. With this cross-sectional study in which 81 provinces are ranked and evaluated according to the administrative capacity index, it is aimed to contribute both theoretically and methodologically to the capacity literature. In the Turkish public administration, determining the administrative capacity index of provinces, based on the existing indicators, is very crucial for public officials on making rational decisions. The actions taken in the development of administrative capacity as a good criterion in the decision-making process will then be more clearly demonstrated in the following implementations. Overall there are significant gains in terms of administrative capacity of the provincial administration in Turkey. Moreover, result indicators constitute a meaningful administrative capacity index value and these values differ according to the provinces and some basic variables. It is observed that the obtained administrative capacity index values are unevenly distributed according to the regions. In addition, it appears that the administrative capacities of the provinces in terms of population size and local administration status may differ, albeit partially. On the other hand, a significant relationship between the budget expenditures and administrative capacity of the provinces, which can be considered as an important input indicator, could not be determined. Finally, it is among the findings that relatively newly established provinces are behind other provinces in terms of administrative capacity.

Geliş Tarihi:

10.05.2021

Kabul Tarihi:

08.11.2021

Yayın Tarihi:

30.12.2021

Anahtar Kelimeler

İdari Kapasite
Yönetsel Güç
Kapasite İnşası
İl İdareleri
İdari Kapasite Endeksi.

Keywords

Administrative Capacity
Infrastructural Power
Capacity Building
Provincial Administrations
Administrative Capacity
Index.

¹ Bu çalışma Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü’nde Prof. Dr. Muhittin ACAR danışmanlığında Salih Özgür SARICA tarafından hazırlanan doktora tez çalışmasından yararlanılarak oluşturulmuştur.

GİRİŞ

Günümüz kamusal sorunlarını çözmek ve ihtiyaçları makul bir şekilde karşılamak için, idari kapasite kavramı gün geçtikçe daha fazla inceleme odağında yer almaktadır. Son zamanlarda, örgütsel hedeflere ulaşma doğrultusunda kapasite, devlet kapasitesi ve idari kapasite gibi konular kamu yönetimi literatüründe kapsamlı bir şekilde incelenmektedir. Kamu kurum ve kuruluşları, günlük veya acil durumlarda etkili performans gösterme yetkinlikleri çerçevesinde değerlendirilmektedir. Bu yetkinlik, kamu sektörünün kaliteli hizmet sunma konusundaki idari kapasitelerine bağlıdır (Farazmand, 2009: 1008-9).

Devletlerin idari sistemleri ve kapasiteleri, kamu yönetiminin kara kutusunun temellerini oluşturmakla birlikte kamu hizmet girdilerini, politikaları ve planlanan performansı birbirine bağlayan birçok değişkeni içermektedir. Mevcut araştırmalar, idari kapasitenin ölçülebilir olduğunu ve kurumsal performans üzerinde bağımsız bir etkisi olduğunu ortaya koymaktadır (Donahue vd., 2000: 389-392). İdari kapasite eksikliği, gelişmekte olan ülkelerin araştırmalarında bir hayli merak konusu olmuştur. Özellikle yetersiz kapasite biçimi olarak kamusal yozlaşma ilk araştırma girişimlerinin odağı haline gelmiştir. Ancak sonraki dönem çalışmalarda kamusal yozlaşma sorun olmasa bile kamu sektörünün diğer hususlardaki yetkinliğine yönelik birtakım kavramsal tanımlamalar ve öneriler sunulmuştur (Huber & McCarty, 2003: 490). Son yıllardaki girişimler, yalnızca çözümün etkililiğini değil, aynı zamanda etkililiğe ulaşmak için gereken kaynakları ve koşulları da ele alan bir çerçeve sağlamaktadır. Bu koşullar kümesi genellikle idari kapasite teması olarak araştırmaların ana odağı olmaktadır (Christensen & Gazley, 2008: 270-1).

Bu doğrultuda Türk kamu yönetimi literatüründeki kapasite çalışmalarına katkı sağlamak için il idari kapasite endeksinin, illerin idari yeterlilik çerçevesinde değerlendirilerek oluşturulması hedeflenmektedir. Bununla birlikte illerdeki kamu hizmet ve politikalarının sağlıklı işleyişi için illerin idari kapasitesindeki olası değişikliklerin incelenmesi, ölçülmesi ve belirlenmesi gerekmektedir. Dolayısıyla bu araştırmanın temel amacı, Türk kamu yönetimi literatürüne, idari kapasite konusunda kavramsal ve metodolojik katkılar sunarak yeni araştırma kapsamının geliştirilmesini sağlamak ve il idarelerini idari kapasite çerçevesinde değerlendirmek ve ölçmektir. Çalışmanın literatür bölümünde kapasite temasının kavramsal bir analizi gerçekleştirilerek tanımlara ve göstergelere yer verilecek, bu çerçevede il idarelerinin mevcut durumu değerlendirilecektir. Yöntem bölümünde ise il idari kapasitenin ölçümü için kapasite göstergelerinin belirlenmesi ve bu doğrultuda veri ve analiz yöntemi hakkında detaylı bilgi verilecektir. Son olarak bulgular ve tartışma bölümünde il idari kapasite endeks sonuçları ve farklı unsurlar çerçevesinde değerlendirilmesi yapılacaktır.

1. KAPASİTE KAVRAMI

Birçok araştırmaya konu olmasına karşın yaygın kabul gören bir kapasite tanımı bulunmamaktadır. Araştırmacılar incelemelerini farklı disiplinler çerçevesinde gerçekleştirmekte ve böylece kapasite konusu geniş bir tanım yelpazesi içerisinde ele alınmaktadır. Kapasitenin göreceli bir kavram olması, yetenek, yetkinlik vb. eş anlamlı kavramlarla birlikte kullanılması da tanım birliğinin ortaya çıkmamasında etkindir. Kapasite kavramı genel olarak örgütsel bir sistemin özellikleri ile ilişkilendirilmektedir. Sistemin kolektif yeteneklerinin yanı sıra beşeri yetkinlik vurgusu da bir hayli yapılmaktadır ve dolayısıyla hem soyut hem de somut dinamiklerin kombinasyonu olarak görülmektedir (Morgan, 2006). Bununla birlikte kapasite konusu, kamu yönetiminin yapı ve işleyişi çerçevesinde de ele alınmaktadır. Kamu değeri yaratma, kamusal hayata olumlu katkıda bulunma ya da yönetim meseleleriyle mücadele etme yetkinliği şeklinde ilişkilendirilebilmektedir (Morgan, 2006; Christensen & Gazley, 2008).

Literatürde kapasite, genellikle farklı kişilere farklı anlamlar vermek için çok dar veya çok geniş bir şekilde kullanılmaktadır. Yönetişim kapasitesi, idari kapasite, kurumsal kapasite, örgütsel kapasite, ekonomik kapasite ve askeri kapasite, bu genel ve örtüşen tanımların sadece birkaçıdır (Jreisat, 2012: 143). Literatürde kapasite ile ilgili çeşitli tanımlamalar yapılmıştır. Morgan'a göre kapasite, bir toplumun gelişimsel değeri oluşturmasına olanak tanıyan belirgin özellikler birleşimidir. 2005 yılında OECD'nin GovNet belgesindeki tanıma göre kapasite, kişilerin, organizasyonların ve toplumun bir bütün olarak kendi işlerini başarıyla yönetme kabiliyetidir (Akt. Morgan, 2006). R. T. Lenz, stratejik

kapasiteyi bir işletmenin uzun vadeli büyümesini ve gelişimini etkileyecek eylemleri başarılı bir şekilde yerine getirme yeteneği olarak tanımlamaktadır (Akt. Honadle, 1981: 576). Carpenter (2001: 47), kapasiteyi bürokrasilerin yetkin bir biçimde, yolsuzluk ve kötü niyet olmaksızın işlev görebileceği kolektif bir yetenek olarak tanımlamaktadır (Akt. Addison, 2009). Hilderbrand & Grindle (1994: 15) ise kapasiteyi uygun görevleri etkin ve verimli bir şekilde gerçekleştirme ve sürdürme kabiliyeti olarak tanımlamaktadır. Genel olarak kapasite, hükümetin değişikliklere olan tepkilerinin yeterli, kararlarının verimli, hesap verebilir olma ve çatışmaları başarılı bir şekilde çözme kabiliyeti olarak tanımlanmaktadır (Rozen, 2013: 390).

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) idari kapasiteyi “insanların, kuruluşların ve bir bütün olarak toplumun kendi çalışmalarını başarıyla yönetme kabiliyeti” olarak (OECD, 2006: 12); Dünya Bankası (WB) “toplumların kalkınma hedeflerini sürdürebilir bir şekilde belirlemesi ve gözetmesini sağlayacak kaynakların, etkinlik ve etkililiğin mevcudiyeti” şeklinde (Akt. Otoo vd., 2009: 3); Birleşmiş Milletler (UNDP) ise “bireylerin, kurumların ve toplumların sürdürülebilir bir şekilde işlevleri yerine getirme, sorunları çözme, hedefleri belirleme ve gerçekleştirme becerisi” biçiminde (UNDP, 2009: 53) tanımlamıştır.

1.2. Kapasite Göstergeleri

İdari kapasitenin belirlenmesinde en önemli girişimlerin başında kapasiteyi oluşturan göstergelerin tanımlanması ve ne derece etkili olduğuyla ilgili betimlemelerin yapılması gelmektedir. Göstergelerin belirlenmesi ayrıca idari kapasite ile ilgili nicel bir araştırmada kullanımı açısından hayati bir öneme sahiptir. Kapasitenin belirli ana unsurlarına ayrılması veya ayrıştırılması, etkili reform ve reform girişimlerindeki ilerlemenin ölçülmesi için vazgeçilmezdir. İdari kapasitenin sonuçları tanınabilir ve gösterilebilir olmasına rağmen, bu tür kapasitenin ne gibi temel unsurlar üzerinde şekillendiğine dair fikir birliği bulunmamaktadır. İdari kapasitenin geliştirilmesi ve sistemin bütüncül kapasitesi üzerindeki bireysel ve karşılıklı etkilerin tanımlanması için, onu bileşenlerine ayırmak ve bu bileşenleri bağımsız olarak değerlendirmek gerekir (Rozen, 2013: 392). Kamu yönetimi sisteminin bir bütün olarak veya bileşenlerine ayırarak ölçülmesi, araştırmacılara ve politika uygulayıcılara iyi performans gösterenleri kötü performans gösterenlerden ayırma imkânı vermektedir (Rotberg, 2014: 513-4). Literatür incelendiğinde kapasite göstergeleri, yönetim işlevine ya da özelliğine yönelik olarak ele alınabildiği gibi, tüm eylemleri kapsayacak şekilde çerçeve analizlerde de açıklanabilmektedir. Kapasite bileşenlerinin ayrı ayrı değerlendirilmesinde ise kaynak oluşturma, demokratik yönetim ve bürokratik özerklik, uzman personel ve deneyim, koordinasyon ve işbirliği, meşruiyet ve vatandaş uyumu, meşru güç kullanımı ve düzenleme yeteneği, politika uygulama gibi temalar ön plana çıkmaktadır. Araştırmanın temelini oluşturacak bu temalara sırasıyla değinmek gerekmektedir.

Öncelikle Honadle'a göre (1981: 577), personel, gelir, bilgi veya toplum desteği gibi kaynaklar biçimindeki girdiler, yetenekli örgütler için kazanç olsalar da, gerçek kurumsal güç, bir organizasyonun proaktif bir şekilde kaynakları çekebilme yeteneğinde yatmaktadır (Akt. Christensen & Gazley, 2008: 269). Gerçekten de kamu gelirini artırmak, kapasite kavramı açısından oldukça önemlidir. Hanson & Sigman'a göre (2013) çoğu araştırmacı, devletin kapasitesini vergilendirme yeteneği ile sınırlandırmakta, elde ettiği gelir ile egemenliğini genişletme olasılığı arasında doğrudan bağlantı kurmaktadır. Geliri artırmak, devletin sadece kritik bir işlevi değil, aynı zamanda devlet iktidarına temel teşkil eden belirli kapasiteleri de kapsamaktadır. Özellikle, devletlerin nüfuslarına ulaşabilmeleri, bilgileri toplayabilmeleri ve yönetebilmeleri, geliri yönetmek için güvenilir kurumlara sahip olmaları ve vergi politikasına halkın rızasını sağlamaları için kaynak donanımına sahip olmaları gerekmektedir. Bu belirli kapasite grubu, ekstraktif kapasite olarak karakterize edilmektedir (Hanson & Sigman, 2013: 22). Dolayısıyla en yaygın kullanılan kapasite ölçüsünün, kamu geliri elde etme açısından ölçülen ekstraktif (extractive) kapasitesi olduğu bildirilmektedir (Fukuyama, 2013: 358).

Diğer yandan demokratik yönetimin ve bürokratik özerkliğin güçlü olduğu koşullarda idari kapasitenin de gelişim gösterdiğine yönelik bir takım temel savlar ortaya atılmaktadır. Kapasite bileşenleri tartışmalarında bürokratik tarafsızlık, bürokrasinin dış müdahalelerden yalıtılmış olması önemli bir yer tutmaktadır (Huber & McCarty, 2003: 489). Bo Rothstein, tarafsızlığın, yönetim kalitesinin temel bir ölçüsü olması gerektiğine dair bir takım ikna edici argümanlar sunmaktadır. Rothstein, tarafsızlığın

yeterli kapasitenin varlığına işaret ettiğini savunmaktadır (Akt. Fukuyama, 2013: 9). Etkin bir idari kapasite ve kamusal hedeflerin başarılması için, yönetimin önemli ölçüde bir özerkliğe sahip olması gerekir. Siyasi aktörler, söz konusu idari faaliyetlere genel bir yön vermekle yetinmelidir; işe alım sürecine veya belirli vakaların ele alınmasına müdahale etmemelidir (Heredia & Schneider, 2003; Back & Hadenius, 2008: 17).

Tüm bunların ötesinde, diğer bir kritik kapasite ölçüsü, kamu görevlilerinin eğitim seviyesi ve profesyonelleşmesidir. R. Dahl, teknik kapasitenin teknik beceri ve idari personelin eğitim ve uzmanlığı ile artırılabilirliğini öne sürerken, insan kaynakları yönetimine ilişkin benzer bir vurgu, Farazmand'ın (2004: 6) idari kapasite konusundaki tartışmasında da yer almaktadır. Yönetim kadrosunun, günlük yönetim problemlerinin yanı sıra yarının stratejik tercihlerinin üstesinden gelmek için yüksek vasıflı, yetenekli ve motive olma gerekliliğine dikkat çekmektedir (Hlynsdottir, 2016: 241-3). Bu konuda örnek bir çalışma olarak, yerel yönetimin mesleki kapasitesini idari kapasitenin önemli bir parçası olarak gören Hlynsdottir, belediye kurumlarındaki uzman personel sayısının, İzlanda yerel düzeyindeki idari kapasitenin iyi bir göstergesi olarak hizmet edebileceğini öne sürmektedir (Hlynsdottir, 2016: 252). Ayrıca Honadle (2001)'a göre daha çok deneyime sahip olan kurumlar, alandaki daha derin tecrübeye sahip olmalarından ötürü yeni sorumlulukları üstlenecek kapasiteye sahip olabilmektedirler.

Weiss ve Hobson (1995)'a göre en üst düzey kapasite biçimi, kurumun kendi ve diğer toplumsal aktörlerin faaliyetlerini koordine etme kabiliyetidir. Araştırmacılar, nüfuz edici-kaynak yaratıcı kapasitenin yanı sıra, toplumun kaynaklarını koordine etmenin ve kalkınma hedefleri doğrultusunda kamu-özel işbirliğini harekete geçirmenin önemini vurgulamaktadırlar. Güçlü koordinasyon kapasitesi, belirli bürokratik düzenlemeler ve sivil toplumun baskın örgütleri ile işbirliği bağlantılarında yer edinen, özellikle ekonomik olarak başarılı Doğu Asya ülkelerinde gözlenen bir kapasite türüdür (Addison, 2009: 14). Yine Verheijen'e (2007:30) göre koordinasyon kapasitesi, uygun bir yatırım ortamı sağlamada temel olan politika tutarlılığı ve güvenilirliği belirlemede temel etmenlerden biridir.

Meşruiyet ve vatandaş uyumu (compliance), kapasitenin en basit göstergesi olarak kabul edilmektedir. Yüksek kapasiteye sahip devletler, düşük seviyedekilere göre daha yüksek düzeyde vatandaş uyumluluğu sağlamaktadır. Kapasitenin bir göstergesi olarak kullanılabilir vatandaşı uyumluluğunu gösteren pek çok davranış biçimleri bulunmaktadır. Ancak devletin kaynakları harekete geçirme faaliyetlerine gösterilen vatandaş rızası literatürde göze çarpmaktadır (Ottervik, 2013: 24). Meşruiyet, genellikle vatandaşların devlet otoritesini kabul etmesi ve iktidarı haklı olarak kullanması olarak tanımlanmaktadır (Graf, 2012: 33). Vatandaşlar, yönetim sistemlerinin, yetkililerin belirlenmiş standartlara (meslek ahlakı) göre hareket ettikleri yasal (hesap verebilirlik) ve ahlaki düzlemde sorumlu olmasını beklerler. Sistem adil, etkin ve verimli bir şekilde faaliyet gösterdiğinde, hükümete güven duyulur (Jreisat, 2012: 146). Ayrıca yolsuzluğun yaygın olup olmaması, devletin bir ülkedeki işlemleri düzenleme yeteneğinin önemli bir göstergesidir ve dolayısıyla kapasitenin temel bir parçasını oluşturmaktadır. Kapasitenin temel bir bileşeni olmanın ötesinde, yolsuzluk düzeyi, vatandaşların hizmet sunumu ve yönetim hakkındaki beklentilerini de etkilemektedir (Fortin, 2010: 669-670).

Diğer kapasite bileşenleri gibi, zorlayıcı kapasite de devletin tanımlanmasında merkezi bir rol oynamaktadır. Özellikle de devleti, kendi topraklarında meşru güç kullanımı üzerinde tekel sahibi bir örgüt olarak tanımlayan Weberian geleneğinde baskı, doğrudan devletin sınırlarını koruma, dış tehditlere karşı koruma, iç düzeni sağlama ve politikayı uygulama yeteneği ile ilgilidir. Daha geniş politika hedeflerine ulaşmak için, bir devlet, kendi topraklarında caydırıcılık açısından gerekli güce sahip olmak ya da en azından rakiplerini ikna etmek suretiyle şiddeti evcilleştirebilmelidir. Zorlayıcılık, düzeni korumak ve vatandaşın uyumunu sağlamak için tek yol olmasa da, devletlerin politikalarını sürdürebilmeleri ve uygulayabilmelerinin kilit bir yönünü temsil etmektedir (Hanson & Sigman, 2013: 11-2).

İdari kapasite bileşenleri arasında dikkat çeken bir diğer unsur, politikaların etkili ve verimli bir biçimde yerine getirilmesi ile ilgilidir. Addison (2009)'a göre en sık belirtilen işlev, politika uygulama becerisidir. Özellikle temel eğitim ve kamu sağlığı gibi kamu hizmetlerinin sunulması, şiddet içermeyen bir toplumsal kontrol vazifesi görür. M.Mann, bu idari kapasiteyi, "devletin yönetsel gücü", Migdal ise

“devletin sosyal kontrolü” olarak adlandırmaktadır (Akt. Graf, 2012: 21). Politika uygulama becerisi, kamu hizmetlerini mümkün kılmakta, bilhassa hızlı değişim ve küreselleşme sonucu hiper-belirsizlik koşulları altında yönetme kapasitesi için kılavuz ve rehberlik araçsallığı sağlamaktadır (Farazmand, 2009: 1015). Her ne kadar kararlar bürokrasi dışında alınsa da iyi kurumsallaşmış bir bürokrasi, politika tavsiyesi ve karar alma sürecinin yapılandırılması yoluyla karar verme kalitesine ve tutarlılığına önemli bir katkı sağlamaktadır. Politika kapasitesi, idari kapasitenin önemli bir bileşenidir (Polidano, 2000: 812).

İdari kapasite literatüründe tartışılan olguların il yönetiminde ne derece var olduğunun gün yüzüne çıkarılması oldukça önem arz etmektedir. Bu doğrultuda il yönetiminin bir bütün olarak yapısal ve hukuksal yönüyle istenilen düzeyde idari kapasiteye sahip olup olmadığının ve iller arasındaki olası kapasite farklılığının tespiti gerekmektedir. Dolayısıyla yönetim işlevine ya da özelliğine yönelik kapasite göstergeleri olarak literatürde sıklıkla değerlendirilen kaynak oluşturma, demokratik yönetim ve bürokratik özerklik, uzman personel ve deneyim, koordinasyon ve işbirliği, meşruiyet ve vatandaş uyumu, meşru güç kullanımı ve düzenleme ile politika uygulama çerçevesinde Türkiye’de il idareleri değerlendirilerek endeks çalışması gerçekleştirilmesi hedeflenmektedir.

2. YÖNTEM

Türkiye’de illerin yönetsel gücünün göstergesi olarak idari kapasitelerinin mevcut resmini ortaya koymak bu çalışmanın başlıca amaçlarından birini oluşturmaktadır. Dünyada kapasite çalışmalarının yaygın olmasına karşılık Türkiye’de kapasite konusunun ele alınışı ve alan araştırmalarına yansımaları sayılı araştırmalar dışında (bkz. Gökçe, 2006; Uçar-Kocaoğlu, 2013; Kutlu, 2013; Gündüz, 2018) nispeten yetersiz kalmıştır. Bununla birlikte Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne üyelik ve uyum müzakereleri sürecinde Madrid Antlaşması gereği mevcut kurumsal kapasitesinin ele alınması ve geliştirilmesi öngörülmektedir. Bu doğrultuda merkezi yönetimin taşradaki uzantısı olarak il yönetimlerinin idari kapasitesinin mevcut durumunun analizi ve bundan sonra atılacak adımların belirlenmesi önem arz etmektedir. Taşrada idari kapasite çalışması, o ülkedeki devlet kapasitesinin daha detaylı analizine tekabül etmektedir. Dolayısıyla Türk kamu yönetimi literatürüne idari kapasite kavramının genel çerçevesini ortaya koyarken mülki idarenin ele alınması isabetli bir başlangıç olacaktır. Bu çalışmada il idari kapasitesinin çıktı göstergeleri üzerinden ikincil veriler ile tek bir bileşen haline getirilerek il idareleri arasındaki kapasite farklılıklarının ortaya çıkarılması hedeflenmektedir.

Türkiye’de il idari kapasitenin ölçümü için çıktı göstergelerinin kullanımı daha isabetli olacaktır. Öncelikle Türkiye’deki kamu hizmetlerinde büyük oranda belirleyicinin kamu sektörünün olduğu ve özel ve sivil toplum sektörünün görece kamu hizmetlerinde geri planda kaldığı aşikârdır. Dolayısıyla Türkiye’de bürokratik girdileri ölçmek, idari kapasite geliştirmenin daha çok personel, kaynak, altyapı, bina vb. bürokratik girdi sağlama şeklinde anlaşılması riski taşımakta ve dolayısıyla sonuçtan bağımsız ölçüm kamusal israfa ve bürokrasinin hacimce büyümesine neden olabilecektir. Somut girdilerin (personel, bütçe, araç-gereç vb. altyapıların) nüfus ve kamu hizmetlerinin niteliği gibi ölçütlere göre sağlandığı il idarelerinde sonuçlara ulaşma düzeyi daha etkin bir kapasite analizi açısından önemli bir göstergedir. Öncelikle girdi göstergelerine yönelik il idari kapasitesi ölçümü, dolaylı olarak nüfusu fazla olan illerin daha fazla kapasiteye sahip olduğu yönünde yanıltıcı sonuçlara ulaştırma ihtimalini bünyesinde barındırmaktadır. Girdi göstergelerine yönelik ikincil veri kısıtı ve tüm illeri kapsayacak birincil veri analizinin güvenilirlik sorunu da dikkate alındığında Türkiye’de illerin idari kapasitesini ölçmek için ikincil verilerle çıktı göstergelerinin kullanımı uygun görünmektedir. Ayrıca bu tercih, sonuç odaklı yönetim anlayışının gelişimine de katkı sağlayıcı niteliktedir. Bu noktada dikkate alınması gereken husus, göstergelerin seçiminde il idaresinden bağımsız etki faktörlerinin mümkün olduğunca hesaba katılarak devre dışı bırakılması olmalıdır.

İdari kapasitenin çıktı yöntemiyle ölçülmesi, il yönetimlerinin vatandaşlara gerekli yönetsel performans sonuçlarını sunup sunmadığını göstermesi açısından da önemlidir. Bu ölçüm, mevcut il sistemine, hangi bölümlerinin iyi çalıştığını ve hangilerinin yetersiz olduğunu takdir etmesini sağlayacaktır. Böylece ilde vatandaşların yaşam koşullarının iyileştirilebileceği eleştirel kararlar alınabilecektir (Rotberg, 2014: 513-4). İdari olarak güçlü kamu kurum ve kuruluşları, kamusal mal ve hizmetleri daha iyi sunmakta, bu da yönetim-vatandaş ve paydaşları arasındaki meşruiyetini

arttırmaktadır (Soifer, 2008: 219). Dolayısıyla il idaresinin ortaya koymuş olduğu kamusal çıktılar, mevcut kapasitesinin bir göstergesi olmasının yanında kamu kurumlarının vatandaşlar nezdinde sahip olduğu ya da kaybettiği meşruiyet derecesini belirleyebilmektedir (Farazmand, 2009: 1008-9). İl idari kapasitesinin bu noktada önemi vatandaşların beklentisi açısından da değerlendirilmesi gerekmektedir. Türk İdari Araştırmalar Vakfı'nın yapmış olduğu çalışmalar da göstermektedir ki vatandaşlar il idarelerinden kurumsal girdilerden ziyade başta güvenlik, sağlık ve eğitim politikalarına yönelik olumlu çıktılar beklemektedir (Apan, 2014). İl idaresinin eğitim, sağlık, güvenlik vb. kamu mal ve hizmet sunumunda yürütmenin birincil derecede ilde temsilcisi olarak görev ve sorumluluk sahibi olması, literatürde anılan bu sonuç göstergelerinin kullanıldığı ölçüm stratejisini de mümkün kılmaktadır. Sonuç olarak il idari kapasitesi, performans ölçümü ve düzeltici faaliyetlerde bulunma yeteneği ile ölçülmelidir. Kamusal çıktılarının değerlendirilmesi, verimliliği ve etkinliği artırmak için evrensel bir yönetim aracıdır. Dolayısıyla il idaresinin performans ölçümleri, kamu hizmetlerini daha iyi sunma ya da yerine getirme yeteneği olarak kapasiteyi il sistemine dâhil edebilecektir (Morgan, 2006: 17; Jreisat, 2012: 145).

Türkiye’de il idari kapasitesinin ölçümünde literatürde sıklıkla üzerinde durulan yönetim işlevi ya da özelliğine yönelik kapasite göstergeleri temel alınmakta, idari kapasite temel bileşen skorunun oluşumunda çıktı göstergeleri sayılabilecek mevcut veriler kullanılmaktadır. Kapasite göstergelerinden koordinasyon ve işbirliği ile uzman personel ve deneyim göstergeleri, daha çok bürokratik özelliği yansıtmakta ve dolayısıyla il idari kapasitesinin çıktı odaklı ölçümüne dâhil edilmemektedir. Bu göstergelerin dışındaki kapasite göstergeleri, il idari kapasitesi ölçümünde kaynak elde etme, politika uygulama, düzenleme ve kurumsal meşruiyet olmak üzere dört temel boyut olarak kabul edilmiştir. Bu boyutlar çerçevesinde sonuç göstergeleri üzerinden belirlenen alt göstergeler, il idari kapasitesinin özellikleri olarak değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda illerin idari kapasite göstergelerinin belirlenmesinde birtakım kıstaslar dikkate alınmıştır. İl idari kapasite göstergeleri belirlemede, göstergelerin ikincil veriler üzerinden belirlenmesi, verinin kurum raporlarında mevcut bulunması, en güncel mevcut veriler arasından seçilmesi, kapasite boyutlarını (kaynak elde etme, politika uygulama, düzenleme ve kurumsal meşruiyet) temsil edebilecek nitelikte olması, illerin görev ve yetki bakımından büyük ölçüde sorumlu olduğu politika sonuçlarından belirlenmesi dikkate alınmıştır. Hem mevcut kapasite literatürü hem de il idaresinin yetki ve sorumlulukları çerçevesinde bahsi geçen kıstaslar ele alındığında Türkiye’de il idari kapasite boyut ve göstergeleri şu şekilde belirlenmiştir (Bkz. Tablo 1):

Tablo 1: Türkiye’de İl İdari Kapasite Boyut ve Göstergeleri

Boyut	Göstergeler	Kaynak	Yıl
Kaynak elde etme kapasitesi (extractive capacity)	Vergilendirme düzeyi	TÜİK (2017), Muhasebat Genel Müdürlüğü (2018)	2017-2018
	Vergi tahsilat oranı	TÜİK (2017), Muhasebat Genel Müdürlüğü (2018)	2018
Politika uygulama kapasitesi (policy implementation capacity)	Okul öncesi net okullaşma oranı	Milli Eğitim Bakanlığı (2018, 2019)	2018
	Test skorları	Milli Eğitim Bakanlığı (2018, 2019)	2018
	5 yaş altı ölüm hızı	TÜİK (2018a)	2018
Düzenleme kapasitesi (regulation capacity)	Hekim başına müracaat sayısı	Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, Kamu Hastaneleri Genel Müdürlüğü (2017)	2017
	Suç artış oranı	TÜİK (2018b)	2018
	Trafik kaza oranı	TÜİK (2018c)	2018
	Hava kirliliği (PM10)	Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2017)	2017
Kurumsal meşruiyet (legitimate power)	Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü idari para cezaları	Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2017)	2017
	Kamu hizmetlerinden memnuniyet	TÜİK (2013)	2013
	CİMER başvuru sayısı	Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı (2018)	2018

İl idari kapasite bileşeni, kaynak elde etme kapasitesi, politika uygulama kapasitesi, düzenleme kapasitesi ve kurumsal meşruiyet olmak üzere dört boyut kapsamında toplam on iki göstergeden oluşmaktadır. Kaynak elde etme ve kurumsal meşruiyet boyutu ikişer göstergeden, politika uygulama ve düzenleme boyutu ise dörder göstergeden oluşmaktadır. Buradaki temel amaç politika uygulama ve düzenleme fonksiyonlarının doğrudan kamu hizmet kalitesini belirleyen birincil uygulamalar olması, kaynak elde etme ve kurumsal meşruiyetin ise dolaylı etki ve sonuç özelliğine sahip olmasıdır. Kaynak elde etme kapasitesi, kapasite literatüründe de sıklıkla kullanılan vergi düzeyi ve vergi tahsilat oranı göstergelerinden oluşmaktadır. Politika uygulama kapasitesi, vatandaşların il idaresinin en önemli fonksiyonları olarak değerlendirdiği eğitim ve sağlık politikaları göstergelerinden oluşmaktadır. Düzenleme kapasitesi ise beşeri alan olarak toplumsal güvenlik ile fiziki alan olarak çevre düzenlemelerinin sonuç göstergeleri üzerinden değerlendirilmektedir. Son olarak kurumsal meşruiyet boyutu, vatandaşların kamu hizmetlerinden memnuniyeti ve gerçekleştirmiş oldukları şikâyet başvuruları üzerinden ele alınmaktadır. Sonuç olarak mevcut çıktı göstergeleri ile il idari kapasitesinin belirlenebilmesi için devlet dışı aktörlerin ve durumların (özel sektör, sivil toplum, coğrafi konum, ekonomik yapı, demografi vb.) en az etkili olduğu, kaynak elde etme, politika uygulama, düzenleme ve kurumsal meşruiyet boyutu çerçevesinde 12 temel gösterge belirlenebilmiştir.

Bu çalışmanın kapsamını 81 il idaresi oluşturmaktadır. Dolayısıyla merkezi idarenin taşra uzantısı konumunda bulunan mülki idare (il ve ilçe idaresi) dışında kalan merkezi idare, coğrafi ve hizmet yerinden yönetim kuruluşları, yargı ve askeri kuruluşlar bu çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur. Bu doğrultuda idari kapasite göstergelerinin seçiminde il idaresinin görev ve yetki alanında bulunan işlev ve neticeler kapsam dâhilinde düşünülmektedir. Bir diğer deyişle il idaresi dışında bulunan kamu kurum ve kuruluşları yanı sıra özel sektör ve sivil toplumun, coğrafi konum ve sosyo-kültürel etkenlerin önemli ölçüde belirleyici olmadığı sonuç göstergeleri çalışmanın kapsamı dâhilinde ele alınmaktadır. İl idarelerinin içsel özelliği sayılabilecek kamu personel, bütçe, araç-gereç, fiziki altyapı vb. girdi özellikleri kapsam dışında yer almaktadır. Addison'un yansıtıcı göstergeler olarak da belirttiği soyut bürokratik içsel özellikler (liderlik, koordinasyon, motivasyon vb.) yalnızca birincil verilerle (tutum anketleri, odak grup, mülakat vb.) mümkün olabilmekte ve 81 il düşünüldüğünde tek bir araştırmacının kaynak ve zaman bakımından imkanlarını oldukça aşmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma, sonuç göstergeleri üzerinden kapasite ölçümü için ikincil verileri kapsam dâhilinde değerlendirmektedir.

Bununla birlikte çalışmanın temel aldığı hipotezler şunlardır;

H1: Kamu hizmet sonuç göstergeleri anlamlı bir idari kapasite skoru oluşturmaktadır.

H2: Türkiye’de illerin idari kapasiteleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

Araştırmanın gerçekleştirilmesinde birtakım kısıtlar mevcuttur. Bu kısıtlar genel olarak kavramın tanım birliğinin olmaması, ikincil veri kısıtı, ölçümde fikir ayrılığı, daha önce çok çalışılmamış olması, ilde görev ve yetki çatışmaları gibi çeşitli sebeplerden kaynaklanmaktadır.

Temel bileşenler analizi; veri setinde ortaya çıkan temel boyut ya da boyutları gözlenen değişkenler cinsinden tanımlayan, yani veri setini idari kapasite gibi yapay bir bileşen cinsinden doğrusal olarak çözümleyen bir veri analiz tekniğidir. Temel bileşenler analizi tekniğinin kullanıldığı bu çalışmanın sonucunda (Dinçer vd., 2003: 32-3); tüm değişkenlerin ortak varyansının maksimumu hesaba katılarak bulunacak birinci temel bileşenin değerleri idari kapasite endeks skorunu oluşturacaktır; kullanılan tüm değişkenlerin tekniğin kendi içinde ağırlıklandırılmaları ile oluşturulan doğrusal birleşim (birinci temel bileşen) yoluyla, değişkenlerin idari kapasiteye olan nispi katkıları tespit edilecek ve iller arasındaki idari kapasite farklılıkları ortaya çıkacaktır; heterojen bir yapı gösteren iller arasındaki kapasite farklılıklarının ortaya çıkarılmasıyla, nüfus, bölge, ekonomi, bütçe vb. unsurlarla arasındaki olası ilişkiler değerlendirilecektir. Çalışmada kullanılacak veri matrisinde herhangi bir veri kaybı bulunmamakla birlikte matris 81 ile ait 12 değişkeni içermekte ve 12 x 81 boyutundadır.

$$X = \begin{bmatrix} X_{1,1} & X_{1,2} & X_{1,81} \\ X_{2,1} & X_{2,2} & X_{2,81} \\ \dots & \dots & \dots \\ X_{12,1} & X_{12,2} & X_{12,81} \end{bmatrix}$$

Matrisin satırlarında 12 gösterge, sütunlarında ise 81 il bulunmaktadır. Şöyle ki; X_{ij} = i'inci göstergenin, j'inci ildeki değeridir. Çalışmadaki temel bileşenler analizi SPSS 18.0 paket programı yardımıyla gerçekleştirilmiştir.

3. BULGULAR

Bu bölümde Türkiye'de il idari kapasite göstergelerinin çoklu değişken analizi olan temel bileşenler analizi ve bileşik endeks uygulaması ile genel nedensel faktör olarak tek bir bileşene indirgenmesi ve çalışmanın hipotezlerinin test edilmesi hedeflenmektedir. Bunun yanı sıra elde edilen sonuçların, illerin coğrafi bölge dağılımı, nüfus büyüklüğü, mahalli idare statüsü, bütçe giderleri ve yeni olup olmaması bakımından değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

Temel bileşenler analizinde yapılacak ilk adım, veri matrisinin temel bileşenler analizi için uygun olup olmadığının değerlendirilmesidir. Öncelikle ortak varyansın elde edilebilmesi için değişkenler arasında anlamlı korelasyon değerlerinin mevcudiyeti gerekmektedir. Temel bileşen oluşturulabilecek düzeyde anlamlı korelasyon değeri içeren korelasyon matrisi olup olmadığının, değişkenler arasında herhangi bir ilişki yoktur şeklindeki bir birim korelasyon matrisine karşı test edildiği Bartlett küresellik testi (test of sphericity) gerekmektedir. Bartlett küresellik testi sonucunda $p \leq 0.05$ ise veri matrisinin temel bileşenler analizine uygun olduğu kabul edilmektedir. Bu çalışmada Bartlett küresellik testi sonucu tahmini ki-kare değeri 357 şeklinde bulunmuş, p değeri ise (< 0.01) kritik değerin oldukça altında olduğu tespit edilmiştir.

Bu çalışmada veri matrisinin temel bileşen oluşturabilecek düzeyde olduğunu gösteren bir başka analiz ise Kaiser-Meyer-Olkin (KMO)'nin örneklem uygunluk ölçüsüdür (measure of sampling adequacy). Bu analiz, veri matrisinin temel bileşen analizi ile modellenip modellenemeyeceğine yönelik bir ölçüt sunmaktadır. 0 ile 1 arasında bir değer alan KMO örneklem uygunluk ölçütünde alt sınır 0.5 olarak belirlenmiştir (Fields, 2000). Bu çalışmada kullanılan veri matrisinin KMO örneklem uygunluk ölçütü 0.67 olarak tespit edilmiştir.

Veri matrisinin temel bileşenler analizine uygun olmasıyla birlikte temel bileşenin öz değeri (eigenvalue) ve değişkenlerin temel bileşendeki toplam ortak varyans katkısının bulunması gerekmektedir. Çalışmada kullanılan veri matrisinde ciddi oranda veri kaybı olmaksızın temel bileşen oluşturulabilmesi için öz değer 1'den büyük olması gerekmektedir. Tablo 2'de temel bileşen özdeğeri ve ortak varyans miktarı verilmektedir. İl idari kapasite genel nedensel faktörü olarak varsaydığımız temel bileşenin özdeğeri 3,748 olarak hesaplanmıştır. Bu çalışmada herhangi bir döndürme tekniği (rotation) kullanılmaksızın yalnızca tek bir bileşene sabitlenmiş temel bileşenler analizi çıkarım metoduyla özdeğeri 1'den büyük 4 bileşen tespit edilmiştir. Sonuç olarak kamu hizmet sonuç göstergeleri anlamlı herhangi bir skor oluşturmamaktadır şeklindeki sıfır (null) hipotezi, göstergelerin ortak varyans miktarı, KMO ve Bartlett testleri göz önünde bulundurulduğunda yanlışlanabilmiştir. "H1: Kamu hizmet sonuç göstergeleri anlamlı bir idari kapasite skoru oluşturmaktadır" şeklinde kurulan araştırma hipotezi ise aksini kabul eden bir başka araştırmaya kadar doğrulanmıştır.

Tablo 2: İl İdari Kapasite Temel Bileşen Özdeğeri ve Açıklanan Ortak Varyans Miktarı

Bileşenler	Özdeğerler			Temel Bileşen Yüğü		
	Toplam	Varyans %	Kümülatif %	Toplam	Varyans %	Kümülatif %
1	3,748	31,237	31,237	3,748	31,237	31,237
2	1,926	16,046	47,284			
3	1,309	10,908	58,191			
4	1,081	9,005	67,196			

Bu çalışmada 12 göstergenin ortak varyansından yalnızca il idari kapasite temel bileşenin oluşturulması hedeflendiğinden, özdeğeri 1'den büyük de olsa diğer 3 bileşen dikkate alınmamıştır. Tablo 2 aynı zamanda göstergelerin sahip olduğu ortak açıklanan varyans miktarını vermektedir. İl idari kapasite temel bileşen skorunun hesaplanmasında temel alınan ortak varyans miktarı 31,237'dir. Bu durumda her bir göstergenin Tablo 2'de verilen ortak varyans miktarına ne ölçüde katkıda bulunduğunu tespit etmek gerekmektedir. Her bir göstergenin varyans yükünün analiz dâhilinde eşit ağırlık verilmeksizin çıkarılması, aynı zamanda objektif gösterge ağırlığı belirleme işlemidir.

Tablo 3'te il idari kapasite göstergelerinin, temel bileşenin oluşumunda temel alınan ortak varyans miktarına olan katkıları verilmektedir. En fazla varyans katkısı olan göstergeler sırasıyla trafik kaza oranı, 5 yaş altı ölüm hızı ve CİMER başvuru oranı olurken, en düşük katkı ise il çevre idari para cezası, hekime başvuru oranı ve vergilendirme düzeyi olmuştur. Varyansa katkı yönü pozitif olan 6 gösterge, negatif olan yine 6 gösterge bulunmaktadır.

Tablo 3: İl İdari Kapasite Göstergelerinin Temel Bileşene Varyans Katkısı (Ortak Yükler)

Gösterge	Varyans Katkısı	Öngörülen Katkı Yönü
Vergilendirme Düzeyi	,082	Pozitif
Vergi Tahsilat Oranı	,200	Pozitif
Okul Öncesi Net Okullaşma	,343	Pozitif
Test Skorları	,565	Pozitif
Hekim Başına Başvuru Sayısı	,071	Negatif
5 Yaş Altı Ölüm Hızı	,671	Negatif
Suç Artış Oranı	,146	Negatif
Trafik Kaza Oranı	,720	Negatif
Hava Kirliliği (PM10)	,049	Negatif
Çevre ve Şehircilik İl Md. İdari Para Cezaları	,021	Pozitif
Kamu Hizmetlerinden Memnuniyet	,230	Pozitif
CİMER'e Yapılan Başvuru Oranı	,651	Negatif

Açıklanan ortak varyans miktarı (%31,2) ve her bir göstergenin yapmış olduğu varyans katkısı ile aralarındaki korelasyon dikkate alındığında birinci temel bileşen, illerin idari kapasitesini yansıtır ve idari kapasite temel nedensel faktörünün etkisinde kalan 12 değişkeni temsil edebileceği sonucuna varılmıştır. Dolayısıyla birinci temel bileşen, illerin idari kapasitesini tanımlayabilen genel nedensel faktör olarak değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda her bir öz vektörün devrik vektörü ile standartlaştırılmış veri matrisi çarpılarak birinci temel bileşen olan il idari kapasite skorları bulunmaktadır. Tablo 4'te illerin idari kapasite temel bileşen skorları verilmektedir.

Tablo 4: İl İdari Kapasite Endeksi (Temel Bileşen Skoru)

İl	Skor	İl	Skor	İl	Skor
1. Zonguldak	1,29	28. Tunceli	,52	55. Elazığ	-,06
2. Eskişehir	1,22	29. Samsun	,50	56. Yozgat	-,13
3. Ankara	1,21	30. Muğla	,50	57. Aksaray	-,15
4. Edirne	1,13	31. Kırşehir	,46	58. Gümüşhane	-,29
5. Isparta	1,10	32. Kırıkkale	,45	59. Erzurum	-,34
6. İzmir	1,06	33. Burdur	,45	60. Çankırı	-,36
7. Çanakkale	1,02	34. Bilecik	,42	61. Kahramanmaraş	-,43
8. Denizli	,98	35. Kayseri	,41	62. Ardahan	-,45
9. Bursa	,92	36. Yalova	,40	63. Bayburt	-,45
10. Trabzon	,92	37. Sinop	,39	64. Adıyaman	-,51
11. Kocaeli	,91	38. Kastamonu	,37	65. Osmaniye	-,71
12. Balıkesir	,89	39. Sakarya	,35	66. Kars	-,72
13. Bolu	,82	40. Konya	,32	67. Gaziantep	-,75
14. Antalya	,79	41. Artvin	,28	68. Diyarbakır	-,79
15. İstanbul	,78	42. Ordu	,27	69. Bingöl	-,88
16. Mersin	,74	43. Tokat	,26	70. Van	-1,06
17. Nevşehir	,71	44. Karaman	,25	71. Bitlis	-1,11
18. Rize	,71	45. Manisa	,24	72. Batman	-1,15
19. Tekirdağ	,66	46. Hatay	,16	73. Iğdır	-1,29
20. Kırklareli	,65	47. Afyonkarahisar	,13	74. Kilis	-1,36
21. Kütahya	,63	48. Düzce	,12	75. Siirt	-1,82
22. Karabük	,62	49. Sivas	,11	76. Muş	-1,87
23. Uşak	,59	50. Malatya	,11	77. Mardin	-2,08
24. Aydın	,59	51. Adana	,05	78. Şanlıurfa	-2,09
25. Amasya	,56	52. Çorum	,03	79. Ağrı	-2,15
26. Giresun	,55	53. Bartın	-,03	80. Hakkari	-3,30
27. Erzincan	,54	54. Niğde	-,04	81. Şırnak	-3,81

Tablo 4'te verilen il idari kapasite temel bileşen skorları, iller için idari kapasite endeksi olarak kabul edilmiş ve en yüksek değerden en düşük değere olacak şekilde iller sıralanmıştır. Öncelikle sonuç göstergelerinin her bir il için farklılık göstermesi, temel bileşen skoruna da yansımaktadır. İl idari kapasite skorları 0 ortalama ile (1,29 ve -3,28) ranj aralığında dağılmaktadır. Dolayısıyla illerin idari kapasiteleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır şeklindeki sıfır hipotezi yanlışlanabilmiştir. Böylece "H2: Türkiye'de illerin idari kapasiteleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır" şeklindeki araştırma hipotezi aksi doğrulanana kadar kabul edilmiştir. Temel bileşen skoru ile elde edilen idari kapasite endeks sıralamasına göre en yüksek endeks değerine sahip iller sırasıyla Zonguldak, Eskişehir ve Ankara olurken, en düşük skora sahip iller ise Şırnak, Hakkari ve Ağrı olmuştur.

Tablo 5'te her bir göstergenin, temel bileşen skoru ile korelasyonunu veren il idari kapasite temel bileşen matrisi verilmektedir. Göstergelerin temel bileşen ile korelasyon yönü (pozitif-negatif), Tablo 3'te öngörülen katkı yönü ile birebir tutarlıdır. Göstergelerin teorik olarak idari kapasiteye katkısı ile analiz sonucu ortaya çıkan katkı yönünün uyuşması, il idari kapasite genel nedensel faktörünün göstergeleri temsil etmesi bakımından oldukça önemli bir sonuçtur.

Tablo 5: İl İdari Kapasite Temel Bileşen Matrisi

	Temel Bileşen
Vergilendirme Düzeyi	,286
Vergi Tahsilat Oranı	,447
Okul Öncesi Net Okullaşma	,585
Test Skorları	,752
Hekim Başına Başvuru Sayısı	-,267
5 Yaş Altı Ölüm Hızı	-,819
Suç Artış Oranı	-,383
Trafik Kaza Oranı	-,849
Hava Kirliliği (PM10)	-,221
Çevre ve Şehircilik İl Md. İdari Para Cezaları	,146
Kamu Hizmetlerinden Memnuniyet	,479
CİMER'e Yapılan Başvuru Oranı	-,807

İl idari kapasite göstergelerinin temel bileşen ile pozitif yönlü en yüksek korelasyonu sırasıyla test skoru, net okullaşma oranı ve vergi tahsilat oranı ile olurken, en düşük korelasyon il çevre idari para cezası, vergilendirme düzeyi ve vergi tahsilat oranı ile gerçekleşmiştir. Temel bileşen ile negatif yönlü en yüksek korelasyon katsayısına trafik kaza oranı, 5 yaş altı ölüm hızı ve CİMER başvuru oranı sahip olurken, en düşük katsayı hava kirliliği, hekim başına başvuru ve suç artış oranı ile gerçekleşmiştir.

Sıralamada birtakım değişiklikler olmakla birlikte temel bileşen skoru ile göstergelere eşit ağırlık verilen bileşik endeks skoru arasında mükemmel yakın ($r = 0,98$) bir korelasyon bulunmaktadır. Dolayısıyla temel bileşen skorunun isabetliliği açısından iki skor arasındaki tutarlılık oldukça önemlidir. Yine de bulgular değerlendirilirken, il idari kapasite endeksi olarak kabul edilen temel bileşen skoru esas alınmıştır.

İllerin idari kapasite endeksinin coğrafi bölgelere göre dağılımının değerlendirilmesi, bölgesel politikalara ışık tutması bakımından oldukça önem arz etmektedir. İdari kapasite yalnızca iller arasında farklılık göstermemekte aynı zamanda bölgeler arasında da ciddi farklılıkların olduğu gözlemlenmektedir. Tablo 6'da il idari kapasite endeks değerlerinin coğrafi bölgelere göre dağılımı verilmektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde Marmara ve Ege bölgelerinin daha yüksek, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin ise daha düşük il idari kapasite endeks ortalamasına sahip olduğu söylenebilir. Akdeniz, İç Anadolu ve Karadeniz bölgelerinin ise Türkiye ortalamasına yakın olmakla birlikte yine ortalamanın üzerinde bir idari kapasite endeks ortalamalarına sahip olduğu ortaya çıkmaktadır.

Tablo 6: İl İdari Kapasite Endeksi'nin Coğrafi Bölgelere Göre Betimsel İstatistiği

	N	Minimum	Maximum	Ortalama	Standart Sapma
Marmara Bölgesi	11	,35	1,13	,74	,26
Ege Bölgesi	8	,13	1,06	,59	,32
Akdeniz Bölgesi	8	-,71	1,10	,27	,62
İç Anadolu Bölgesi	13	-,36	1,22	,34	,48
Karadeniz Bölgesi	18	-,45	1,29	,38	,42
Doğu Anadolu Bölgesi	15	-3,81	,54	-1,06	1,27
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	8	-2,09	-,51	-1,32	,62

İllerin demografik özelliklerine göre idari kapasitesinin ne yönde şekillendiğinin değerlendirilmesi gerekmektedir. Özellikle illerin nüfus büyüklüğünün ve mahalli idare statüsünün, il idaresinin kapasitesinde belirgin farklılaşmaya yol açıp açmadığı, kapasite geliştirme çalışmaları adına önemli bir bilgi sağlayabilecektir. Varsayımsal olarak nüfus büyüklüğü fazla olan illerin kamu sorunları ve hizmetleri açısından daha karmaşık bir düzleme sahip olduğu ve daha fazla mali ve idari desteğin sağlanması gerektiği belirtilmektedir. Dolayısıyla illerin idari kapasite geliştirme çabalarında nüfusun ya da mahalli idare statüsünün dikkate alınıp alınmayacağı önem arz etmektedir.

Öncelikle il idare kapasite endeksi ile 2018 yılı il nüfusu arasında dikkate değer düzeyde anlamlı bir korelasyon bulunmamaktadır ($r = 0,18$; $p = 0,106$). Yine de pozitif yönde $p = 0.1$ anlamlılık düzeyine yaklaşan zayıf da olsa bir korelasyon katsayısı bulunmaktadır. Tablo 7’de il idari kapasite endeksinin il nüfusuna göre betimsel istatistiği verilmektedir. 1 milyon ve üzeri nüfus büyüklüğüne sahip 23 ilin ortalama idari kapasite endeksi 0,28 ile görece daha yüksek olduğu gözlemlenmektedir. Bu iller içerisinde ülke ortalaması altında kalan iller Şanlıurfa, Van, Diyarbakır, Gaziantep ve Kahramanmaraş’tır. İdari kapasite endeksi en yüksek, 1 milyon ve üzeri nüfus büyüklüğüne sahip iller ise Ankara, İzmir ve Denizli olmaktadır.

Tablo 7: İl İdari Kapasite Endeksi’nin İl Nüfusuna Göre Betimsel İstatistiği

Nüfus	N	Minimum	Maximum	Ortalama	Standart Sapma
1 milyon ve üzeri	23	-2,09	1,21	,28	,81
500bin – 1 milyon	20	-3,81	1,29	-,22	1,27
250bin – 500bin	24	-3,30	1,13	-,05	1,08
250bin ve altı	14	-1,36	,62	-,07	,66

Bulgular arasında en dikkat çekici sonuç ise 500bin ve 1 milyon arasındaki nüfus büyüklüğüne sahip illerin idari kapasite endeksi ortalamasının -0,22 ile nispeten düşük olmasıdır. Özellikle Şırnak, Mardin ve Ağrı gibi idari kapasite değeri oldukça düşük illerin bu nüfus büyüklüğü içerisinde yer alması, ortalamanın aşağı yönde oluşmasını sağlamaktadır. Yine bu durumu destekleyici bir diğer bulgu ise standart sapmasının 1,27 ile bir hayli yüksek olmasıdır. Nüfusu 500bin ve 1 milyon arasında bulunan 20 il içerisinde en yüksek idari kapasite endeksine sahip olan iller Zonguldak, Eskişehir ve Çanakkale olmaktadır.

Diğer yandan 250bin ve 500bin arasında nüfus büyüklüğüne sahip illerin endeksi ortalaması, görece ülke ortalamasına yakın olmakla birlikte yine de aşağısındadır. Hakkari, Muş ve Siirt gibi oldukça düşük idari kapasite endeksine sahip olan iller bu nüfus büyüklüğü içerisinde yer almaktadır. Edirne ve Isparta ise bu nüfus büyüklüğü sınıflamasının içerisinde görece en yüksek idari kapasite skoru ile diğer illerden ayrışmış durumdadır.

Büyük oranda yeni kurulan illerden oluşan, nüfusu 250bin’in altında kalan iller -0,07 endeksi ortalamasına sahip toplamda 14 ildir. Diğer nüfus sınıflandırmalarına göre bu illerin en düşük standart sapmaya sahip olduğu gözlemlenmekte ve dolayısıyla aralarında görece kapasite farklılıklarının daha düşük düzeyde olduğu ortaya çıkmaktadır. Nüfusu 250bin’in altında kalan iller arasında idari kapasitesi en düşük iller aynı zamanda sınır illeri olan Kilis ve Iğdır olmaktadır. En yüksek idari kapasite endeksine sahip olan iller ise maksimumu 0,62 olmakla birlikte Karabük, Erzincan ve Tunceli olmaktadır.

İllerin idari kapasitesine, o ilin mahalli idare statüsünün nispi katkısı olup olmadığının belirlenmesi gerekmektedir. Bilindiği üzere 6360 sayılı yasa değişikliği ile Türkiye’de toplam 30 ilin mahalli idare statüsü büyükşehir belediye olarak tayin edilmiştir. Asgari nüfusunun 750bin olduğu bu illerden sadece

yedisi 1 milyonun altında nüfus büyüklüğüne sahiptir. Tablo 8’de il idari kapasite endeksinin ilin mahalli idare statüsüne göre betimsel istatistiği verilmektedir. Büyükşehir belediye statüsüne sahip 30 ilin ortalama idari kapasite endeks değeri 0,24 ile ülke ortalamasının üzerindedir. Belediye statüsüne sahip illerin ortalama idari kapasite endeks değeri ise ülke ortalamasının altında -0,14 şeklindedir. Bağımsız örneklem için t-testi uygulandığında bu ortalamalar arasındaki fark $p = 0,1$ düzeyinde ($t = 1,72$; $p = 0,08$) istatistiksel olarak anlamlıdır.

Tablo 8: İl İdari Kapasite Endeksi’nin İlin Mahalli İdare Statüsüne Göre Betimsel İstatistiği

	N	Minimum	Maximum	Ortalama	Standart Sapma
Büyükşehir Belediye	30	-2,09	1,22	,24	,86
Belediye	51	-3,81	1,29	-,14	1,06

Büyükşehir belediye statüsünün il idari kapasitesine olası nispi katkısının ayrı bir araştırma tasarımı ile belirlenmesi gerekmektedir. Her ne kadar ortalamalar arasındaki fark anlamlı olsa da Şanlıurfa, Mardin ve Van gibi büyükşehir statüsüne sahip illerin idari kapasitesi oldukça düşük seviyede bulunmaktadır. Bu illerin yanı sıra büyükşehir statüsüne sahip Diyarbakır, Erzurum, Gaziantep ve Kahramanmaraş illeri de ülke ortalamasının altında idari kapasite endeks skoruna sahiptir. Büyükşehir belediye statüsüne sahip en yüksek idari kapasite endeks değerine sahip iller ise sırasıyla Eskişehir, Ankara ve İzmir’dir.

İllerin idari kapasite endeks değerlerinin bütçe giderlerine göre şekillenip şekillenmediği önemli bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Kamu kurumlarının en önemli girdi kalemlerinden birisi şüphesiz kendilerine ayrılan bütçe giderleridir. Dolayısıyla illerin 2018 yılı merkezi bütçe harcamaları göz önünde bulundurulduğunda il idari kapasitesinin olası farklılıklarının ele alınması gerekmektedir. İllerin merkezi bütçe giderleri (harcamaları) arasında personel giderleri, sosyal güvenlik kurumu ödemeleri, mal ve hizmet alımları, kamu hizmet giderleri, sermaye giderleri vb. ekonomik ve fonksiyonel harcamalar bulunmaktadır. Bu açıdan ele alındığında çıktı odaklı idari kapasite skorunun, girdi değerlerinin bir fonksiyonu olup olmadığı hakkında fikir verebilecektir.

2018 yılı merkezi bütçe giderlerinin illere göre dağılımı ele alındığında merkezden hariç en yüksek bütçe harcamasının 74 milyar TL ile Ankara’da, en düşük harcamanın ise 609 milyon TL ile Bayburt ilinde gerçekleştiği gözlemlenmektedir. İllerin 2018 yılında Türkiye genelinde toplamda 382 milyar 240 milyon TL, ortalama ise 4 milyar 719 milyon TL merkezi bütçe harcaması gerçekleştirdiği gözlemlenmektedir.

Tıpkı nüfus büyüklüğünde olduğu gibi idari kapasite skoru ile illerin bütçe giderleri arasında dikkate değer bir ilişki bulunmamakla birlikte $p = 0,1$ düzeyine yaklaşan pozitif yönde bir korelasyon katsayısı ($r = 0,18$; $p = 0,104$) bulunmaktadır. Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ndeki illerin terörle mücadele kapsamında daha düşük idari kapasiteye ve bununla birlikte daha fazla savunma harcamasına sahip olması göz önüne bulundurulduğunda bu illerin uç değer etkisi oluşturabileceği söylenebilir. Savunma, kamu düzeni ve güvenlik hizmetleri giderleri analize dâhil edilmediğinde katsayı çok az artmakla birlikte $p = 0,1$ düzeyinde anlamlı bir sonuç ortaya çıkmaktadır ($r = 0,19$; $p = 0,082$). Yine de bulgular, Lodge & Weigrich (2014) ve Rotberg (2014)’in belirttiği biçimsel yapı ve süreçler, otomatik olarak belirli çıktı oluşturmamaktadır şeklindeki savı kısmen doğrulamaktadır.

Tablo 9: İl İdari Kapasite Endeksi’nin İlin Bütçe Giderlerine Göre Betimsel İstatistiği

Bütçe Giderleri	N	Minimum	Maximum	Ortalama	Standart Sapma
5 milyar TL ve üzeri	19	-2,09	1,21	,24	,88
4 ve 5 milyar TL arası	7	-3,81	1,22	-,62	1,74
3 ve 4 milyar TL arası	8	-3,30	1,10	,03	1,39
2 ve 3 milyar TL arası	14	-2,15	1,29	-,15	1,11
1 ve 2 milyar TL arası	25	-1,87	,82	,12	,68
1 milyar TL ve altı	8	-1,36	,42	-,19	,59

Tablo 9’da il idari kapasite değerlerinin ilin bütçe harcamalarına göre betimsel istatistiği verilmektedir. En yüksek merkezi bütçe giderine sahip 19 ilin idari kapasite endeks ortalaması 0,24 ile ülke ortalamasının üzerinde bulunmaktadır. Korelasyon katsayısındaki düşüklükten de anlaşılacağı bütçe giderlerindeki düşüş, idari kapasite endeks ortalamasında doğrusal bir düşüş şeklinde karşılık bulmamaktadır. Özellikle Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ndeki illerin hem nüfus açısından hem de güvenlik harcamaları bakımından yüksek bütçe gideriyle birlikte idari kapasitesinin görece düşük olması uç değer etkisi yaratmakta ve endeks ortalamasını düşürmektedir. 4 ve 5 milyar TL arası bütçe giderine sahip 7 il içerisinde Mardin ve Şırnak illerinin oldukça düşük idari kapasite değerine sahip olması ve ortalamanın -0,62 şeklinde oluşması bu duruma örnek gösterilebilir. Aynı şekilde 2 ve 5 milyar TL arası bütçe giderine sahip illerin idari kapasite endeks değerinin standart sapmasının görece yüksek olması bu durumu doğrulamaktadır. Ağırlıklı olarak görece yeni kurulan illerden oluşan 1 milyar TL ve altı bütçe giderine sahip 8 ilin standart sapması oldukça düşüktür ve ortalaması -0,19 ile ikinci en düşük ortalama değerini vermektedir.

Honadle (2001: 83)’a göre kurumların daha çok deneyime sahip olması, yeni sorumlulukları üstlenecek düzeyde idari kapasiteye sahip olabileceğinin göstergesi olabilmektedir. Dolayısıyla örneklem grubunda yer alan 81 ilin, il yönetimi tecrübesinin, o ilin idari kapasitesinde karşılık bulup bulmadığının değerlendirilmesi gerekmektedir. Böylece kapasite geliştirme çalışmalarında görece deneyimsiz il yönetimlerine ayrı bir program uygulanabilecektir. Türkiye’de 81 ilin büyük bir çoğunluğu (55 il) Cumhuriyet öncesi dönemde kurulmuştur. 1930 ve 1940 yılları arasında Hatay, Hakkari, Bitlis, Artvin, Bingöl, Rize ve Tunceli olmak üzere yedi; 1950 ve 1960 yılları arasında Sakarya, Adıyaman, Kırşehir, Nevşehir ve Uşak olmak üzere beş; 1980 ve 1990 yılları arasında Şırnak, Batman, Aksaray, Kırıkkale, Bayburt ve Karaman olmak üzere altı; 1990 yılı sonrasında ise Düzce, Iğdır, Karabük, Osmaniye, Yalova, Ardahan, Bartın ve Kilis illeri olmak üzere sekiz il kurulmuştur.

Tablo 10: İl İdari Kapasite Endeksi’nin İlin Kuruluş Tarihine Göre Betimsel İstatistiği

Kuruluş Tarihi	N	Minimum	Maximum	Ortalama	Standart Sapma
Cumhuriyet öncesi	55	-2,15	1,29	,17	,88
1930 - 1940 arası	7	-3,30	,71	-,52	1,41
1950 - 1960 arası	5	-,51	,71	,32	,48
1980 - 1990 arası	6	-3,81	,45	-,81	1,57
1990’dan sonrası	8	-1,36	,62	-,34	,74

Tablo 10’da il idari kapasite endeksinin ilin kuruluş tarihine göre betimsel istatistiği verilmektedir. Cumhuriyet öncesi kurulan illerin ortalama endeks değeri 0,17 ile ülke ortalamasının üzerinde yer almaktadır. Cumhuriyet sonrası kurulan illerin ise (minimumu -3,81, maksimumu 0,71 olmak üzere) genel endeks ortalaması -0,37’dir. Cumhuriyet sonrası kurulan illerden yalnızca 1950 ve 1960 yılları arasında kurulan 5 ilin idari kapasite ortalaması 0,32 ile ülke ortalaması üzerinde yer almaktadır. Sonuç olarak 1950’lerde kurulan iller hariç olmak üzere Cumhuriyet sonrasında kurulan illerin idari kapasitesinin nispeten düşük olduğu söylenebilir.

Çalışmanın analiz ve bulguları genel olarak değerlendirildiğinde göstergelerin anlamlı bir temel bileşen oluşturduğu, genel nedensel faktörün il idari kapasite endeksi olarak kabul edildiği ve iller arasında anlamlı bir idari kapasite farklılığı olduğu sonucuna varılmaktadır. Bunların birlikte elde edilen idari kapasite endeks değerlerinin bölgelere göre dengesiz dağıldığı göze çarpmaktadır. Ayrıca illerin nüfus büyüklüğü ve mahalli idare statüsü açısından idari kapasitelerinin kısmen de olsa farklılık gösterebildiği ortaya çıkmaktadır. Diğer yandan önemli bir girdi göstergesi sayılabilecek illerin bütçe giderleri ile idari kapasite arasında önemli derecede bir ilişki tespit edilememiştir. Son olarak nispeten yeni kurulan illerin idari kapasite açısından diğer illere göre daha geride olduğu sonucu bulgular arasındadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada iller arasında olası bir idari kapasite farklılığının tespit edilmesi amacıyla birtakım göstergeler üzerinden il idari kapasitesinin ölçülmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda il idari kapasitesi, kamusal çıktı göstergeleri üzerinden ikincil (hazır) veriler ile tek bir bileşen haline getirilerek endeks yardımıyla sıralanmıştır. Girdi göstergelerine yönelik ikincil veri kısıtı ve tüm illeri kapsayacak birincil veri analizinin güvenilirlik sorunu da dikkate alındığında Türkiye’de illerin idari kapasitesini ölçmek için ikincil verilerle sonuç (çıktı) göstergelerin kullanımının isabetli olacağı sonucuna varılmıştır. Sonuç odaklı yönetim anlayışının gelişimine de katkı sağlaması adına il idari kapasitesi, performans ölçümü ve düzeltici faaliyetlerde bulunma yeteneği ile ölçülmüştür. Bir diğer ifadeyle kamu hizmetlerini daha iyi sunma ya da yerine getirme yeteneği olarak tanımlanan kapasitenin il sistemi dâhilinde değerlendirilmesi, il idaresinin çıktı ölçümleri ile mümkün olmaktadır.

Çalışmada kamu hizmet sonuç göstergelerinin anlamlı bir idari kapasite skoru oluşturduğu ve aynı zamanda Türkiye’de illerin idari kapasiteleri arasında anlamlı bir farklılık bulunduğuna yönelik hipotezler oluşturulmuştur. Hipotezlerin test edilmesi için idari kapasite temel bileşen skorunun oluşumunda literatürde sonuç göstergeleri bakımından sıklıkla üzerinde durulan dört kapasite boyutu ele alınmıştır. Kaynak elde etme, politika uygulama, düzenleme ve meşruiyet olmak üzere dört temel boyut altında belirlenen on iki alt gösterge, il yönetimi kapasitesinin nedensel faktörü olarak değerlendirilmiştir. Kaynak elde etme kapasitesi, kapasite literatüründe de sıklıkla kullanılan vergi düzeyi ve vergi tahsilat oranı göstergelerinden; politika uygulama kapasitesi, vatandaşların il yönetiminin en önemli fonksiyonları olarak değerlendirdiği eğitim ve sağlık politikaları göstergelerinden; düzenleme kapasitesi ise beşeri alan olarak toplumsal güvenlik ile fiziki alan olarak çevre düzenlemelerinin sonuç göstergeleri üzerinden değerlendirilmiştir. Son olarak kurumsal meşruiyet boyutu, vatandaşların kamu hizmetlerinden memnuniyeti ve gerçekleştirmiş oldukları şikâyet başvuruları üzerinden ele alınmıştır.

Çok değişkenli analiz tekniği olan temel bileşenler analizi ile göstergelerin en fazla açıklanan ortak varyansı elde edilmiş ve birinci temel bileşen, idari kapasite genel nedensel faktörü (idari kapasite endeksi) olarak kabul edilmiştir. Elde edilen bulgular göstergelerin anlamlı bir idari kapasite temel bileşeni oluşturabileceği yöndedir. Aynı zamanda illerin idari kapasite değerleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Analiz ve bulguların coğrafi bölgelere göre değerlendirilmesi sonucu, bölgeler arasında idari kapasite yönünden dengesiz dağılım tespit edilmiştir. Özellikle idari kapasite eksikliğinin bölgesel olarak doğuda kümelendiği sonucuna varılmıştır. Bununla birlikte illerin idari kapasitesi ile illerin nüfusu, mahalli idare statüsü ve bütçe giderleri arasında doğrusal olmakla birlikte istatistiksel olarak zayıf bir illiyet tespit edilmiştir. Görece yeni kurulan iller ise idari kapasite bakımından daha önce kurulan illere göre nispeten düşük seviyede bulunmaktadır.

Kamu hizmet politikalarının etkin ve verimli bir şekilde sağlanıp sağlanamadığı kurumların yetkinlik bazında değerlendirilmesi gerekmektedir. Eğitim, sağlık, güvenlik, çevre, ulaşım, ekonomi gibi temel kamu politika analizlerinde yönetsel uygulanabilirlik açısından kurumsal yetkinliklerinin değerlendirilmesi oldukça stratejiktir. Bu noktada kamu kurum ve kuruluşlarının idari kapasite analizleri temel kamu politikası analizlerine önemli ölçüde katkı sağlayacaktır. Ayrıca idari kapasitenin yetersiz olduğu illerde kapasite geliştirme politikalarının analiz edilip uygulamaya sokulması ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Geçmişten günümüze gerek terör faaliyetleri gerekse ilin yeni kurulmasından ötürü olsun idari kapasitenin yetersiz olduğu illerde telafi edici bir adım (affirmative action) olarak kapasite geliştirme politika ve programının hayata geçirilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır. Dolayısıyla merkezi hükümet politika ve programlarının tüm illerde benzer sonuçlar vermemesinin, önemli ölçüde illerin idari kapasitesi ile ilişkili olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. İçişleri Bakanlığı bünyesinde yer alan İller İdaresi Genel Müdürlüğü, illerin idari kapasitesini daha geniş perspektiften ele almalı ve kapasite geliştirme faaliyetlerini sürekli olarak uygulayacak bir çalışma grubu ya da birim tesis etmelidir. Valilikler ile koordineli bir şekilde kapasite göstergeleri temel alınarak alınacak somut tedbirler ve uygulanacak kapasite geliştirme programları hayata geçirilmelidir. Bu doğrultuda kamu kurum ve kuruluşlarının yapı ve faaliyetlerinin istatistikleri ve performans değerlendirmelerini gerçekleştiren strateji geliştirme birimlerinin, merkezi idare ile koordineli bir biçimde, bu kurum ve kuruluşların idari kapasitesinin analizine yönelik çalışmalar gerçekleştirmesi oldukça önemlidir.

KAYNAKÇA

- Addison, H. (2009). *Is Administrative Capacity a Useful Concept? Review of the Application, Meaning and Observation of Administrative Capacity in Political Science Literature*, London School of Economics: Department of Government, England.
- Apan, A. (2014). *Türkiye'de Mülki İdare: Tarihsel Gelişimi ve İşlevsel Dönüşümü* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi (Yönetim Bilimleri) Anabilim Dalı.
- Back, H. & Hadenius, A. (2008). "Democracy and State Capacity: Exploring a J-Shaped Relationship", *Governance*, 21(1), 1-24.
- Carpenter, D. P. (2001). *The Forging of Bureaucratic Autonomy: Reputations, Networks, and Policy Innovation in Executive Agencies, 1862-1928*, Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Christensen, R. K. & Gazley, B. (2008). "Capacity for Public Administration: Analysis of Meaning and Measurement", *Public Administration and Development*, 28(4), 265-279.
- Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı (2018). *İllere Göre CİMER Başvuru Sayısı*. Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu. Erişim: 15 Şubat 2019, <https://www.kamupersoneli.net/gundem/2018-de-cimer-e-yapilan-basvuru-sayisi-belli-oldu-h66447.html>
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2017). *Çevre Durum Raporu-2017 Yılı Özeti: İller*. Yayın No:42, Erişim: 10 Aralık 2019, <https://ced.csb.gov.tr>
- Dinçer, B., Özaslan, M. & Kavaşoğlu, T. (2003). *İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2003)*, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Erişim: 11 Kasım 2019, http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/İllerin_sosyo_ekonomik_gelismislik_siralaması_arastirmasi_2003-.pdf
- Donahue, A. K., Selden, S. C. & Ingraham, P. W. (2000). "Measuring Government Management Capacity: A Comparative Analysis of City Human Resources Management Systems" *Journal of Public Administration Research and Theory*, 10(2), 381-412.
- Farazmand, A. (2004). Innovation in Strategic Human Resource Management: Building Capacity in the Age of Globalization. *Public Organization Review*, 4(1), 3-24.
- Farazmand, A. (2009). "Building Administrative Capacity for the Age of Rapid Globalization: A Modest Prescription for the Twenty-First Century", *Public Administration Review*, 69(6), 1007-1020.
- Fields, A. (2000). *Discovering Statistics Using SPSS for Windows*. London: Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- Fortin, J. (2010). "A Tool to Evaluate State Capacity in Post-Communist Countries, 1989-2006", *European Journal of Political Research*, 49(5), 654-686.
- Fukuyama, F. (2013). "What is Governance?", *Governance*, 26(3), 347-368.
- Gökce, G. (2006). "Devletli Yeniden Keşfetmek: Devlet Gücünün Göstergesi Olarak İdari Kapasite", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(3), 203-230.
- Graf, T. A. (2012). "Measuring State Failure: Development of a New State Capacity Index", *4th ECPR Graduate Conference*, 4(6), July 4-6, Jacobs University, Bremen, Germany.
- Gündüz, K. (2018). "Belediyelerde Kurumsal Kapasite Geliştirme: Bolu Belediyesi Örneği". (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Konya.
- Hanson, J. K. & Sigman, R. (2013). "Leviathan's Latent Dimensions: Measuring State Capacity for Comparative Political Research", *APSA 2011 Annual Meeting Paper*, Erişim: 11 Kasım 2019, http://www-personal.umich.edu/~jkhanson/resources/hanson_sigman13.pdf
- Heredia, B. & Schneider, B. R. (2003). "The Political Economy of Administrative Reform in Developing Countries", B. R. Schneider & B. Heredia (Ed.), *Reinventing Leviathan: The Politics of Administrative Reform in Developing Countries*, Coral Gables, FL: North-South Center Press.
- Hilderbrand, M. E. & Grindle, M. S. (1994). *Building Sustainable Capacity: Challenges for the Public Sector, United Nations Development Programme*, Pilot Study of Capacity Building by the Harvard Institute for International Development, Harvard University.
- Hlynsdotir, E. M. (2016). "Administrative Capacity and Long-Term Policy Making at the Icelandic Local Level", *Stjórnmal og Stjórnsýsla*, 12(2), 237.
- Honadle, B. W. (1981). "A Capacity-Building Framework: A Search for Concept and Purpose", *Public Administration Review*, 41(5), 575-580.
- Honadle, B. W. (2001). "Theoretical and Practical Issues of Local Government Capacity in An Era of Devolution", *Journal of Regional Analysis and Policy*, 31(1), 77-90.
- Huber, J. D. & McCarty, N. (2003). "Bureaucratic Capacity, Delegation, and Political Reform", *American Political Science Review*, 98(03), 481-494.

- Jreisat, J. E. (2012). "Rethinking Administrative Capacity Development: The Arab States", *Public Organization Review*, 12(2), 139-155.
- Kutlu, Ö. (2013). "Yerel Yönetimlerde Kurumsal Kapasite Geliştirme Çalışmaları", *Kamu Yönetiminde Değişim ve Güncel Sorunlar*, 60, 459-479.
- Lodge, M. & Wegrich, K. (2014). *The Problem-Solving Capacity of the Modern State: Governance Challenges and Administrative Capacities*, Oxford: Oxford University Press.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2018). *Liselere Geçiş Sistemi, Merkezi Sınavla Yerleşen Öğrencilerin Performansı*. Eğitim Analiz ve Değerlendirme Raporları Serisi, (3), Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2019). *Milli Eğitim İstatistikleri*, Örgün Eğitim 2018-2019, Milli Eğitim Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Resmi İstatistik Programı, Ankara.
- Morgan, P. (2006). "The Concept of Capacity. European Centre for Development Policy Management", 1-19, Erişim: 11 Kasım 2019, <https://ecdpm.org/wp-content/uploads/2006-The-Concept-of-Capacity.pdf>
- Muhasebat Genel Müdürlüğü (2018). *Genel Bütçe Gelirlerinin İller İtibariyle Tahakkuk ve Tahsilatı*. Erişim: 11 Kasım 2019, <https://muhasebat.hmb.gov.tr/genel-butce-gelirlerinin-iller-itibariyle-tahakkuk-ve-tahsilati-2004-2019>
- OECD (2006). "The Challenge of Capacity Development: Working Towards Good Practice", *OECD Papers*, 6(1), 1-35.
- Otoo, S., Agapitova, N. & Behrens, J. (2009). *The Capacity Development Results Framework*, World Bank Institute, Learning for Development.
- Ottervik, M. (2013). "Conceptualizing and Measuring State Capacity", *QoG Working Paper Series*, (20), 20.
- Polidano, C. (2000). "Measuring Public Sector Capacity", *World Development*, 28(5), 805-822.
- Rotberg, R. I. (2014). "Good Governance Means Performance and Results", *Governance*, 27(3), 511-8.
- Rozen, T. (2013). "Administrative Capacity of Local Governments: Political Dimensions", *Lex Localis*, 11(3), 387.
- Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, Kamu Hastaneleri Genel Müdürlüğü (2017). *Sağlık İstatistikleri Yıllığı-2017*. Sağlık Bakanlığı Sağlık Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü.
- Soifer, H. (2008). "State Infrastructural Power: Approaches to Conceptualization and Measurement", *Studies in Comparative International Development*, 43(3-4), 231-251.
- TÜİK (2015). *İllerde Yaşam Endeksi 2015*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu, Erişim: 11 Kasım 2019, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24561>
- TÜİK (2018). *Ölün İstatistikleri 2018*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu, Erişim: 11 Kasım 2019, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=30701>
- TÜİK (2018). *Ceza İnfaz Kurumu İstatistikleri 2018*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu, Erişim: 11 Kasım 2019, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=30597>
- TÜİK (2013). *Yaşam Memnuniyeti Araştırması 2013*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu, Erişim: 11 Kasım 2019, <http://tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do;jsessionid=hTgfpXBBG70vSzym2y3yC463xQsXTyGXJ41q8F2nW XDhCYQFznl!1833474104?id=16052>
- TÜİK (2017). *Devlet Hesapları 2016-2017*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu, Erişim: 11 Kasım 2019, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=30954>
- TÜİK (2018). *Karayolu Trafik Kaza İstatistikleri 2018*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu, Erişim: 11 Kasım 2019, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=30640>
- Uçar Kocaoğlu, B. (2013). *Belediyelerde Yönetimsel Kapasite Değerlendirmesi: İç Anadolu Bölgesi ve Arizona Eyaleti Belediyeleri Örneklerinin Karşılaştırılması (Doktora Tezi)*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- UNDP (2009). *Capacity Development: A UNDP Primer*, New York: United Nations Development Programme.
- Verheijen, T. (2007). "Administrative Capacity in the New EU Member States: The Limits of Innovation?", *World Bank Publications*, 115.
- Weiss, L. & Hobson, J. M. (1995). *States and Economic Development: A Comparative Historical Analysis*, Oxford: Polity Press.
- YÖK (2018). *YKS Yükseköğretime Geçişte İl-Bölge Başarıları ve Nüfus Hareketliliği*. Ankara: Yükseköğretim Kurulu, Erişim: 11 Kasım 2019, <https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2018-yks-il-bolge-hareketlilik-raporu.aspx>

EXTENDED SUMMARY

Purpose

The purpose of this study is to evaluate Turkish provincial administration in terms of administrative capacity that could be related with different factors.

Methodology

For the measurement of the provincial administrative capacity in Turkey, the use of indicators based on policy results (output) will be more accurate. Firstly, public sector is relatively more determinant in policy implementation in Turkey as private and civil society sector remains largely in the background in public service. Also, to measure inputs in Turkey bureaucratic in behalf of capacity building will be tantamount to provide more staff, resources, infrastructure, building i.e. as providing bureaucratic input carries the risk and hence measurement independent of results which may ultimately cause public waste and bureaucracy to grow in volume. In provincial administrations where concrete inputs (personnel, budget, equipment, etc. infrastructure) are provided according to criteria such as population and the quality of public services, the level of achieving results is an important indicator for a more effective capacity analysis. In addition, the use of result based indicators contributes to the development of a result-oriented management approach.

The provincial administrative capacity component consists of twelve indicators in four dimensions: extractive capacity, policy implementation capacity, regulatory capacity and institutional legitimacy. Extractive capacity and institutional legitimacy dimensions consist of two indicators, while the policy implementation and regulatory capacity dimension consists of four indicators. The main purpose here is that policy implementation and regulation functions are the primary practices that directly determine the quality of public service, while extractive capacity and institutional legitimacy have indirect effects on policy results. Extractive capacity consists of taxation level and tax collection rate indicators, which are frequently used in the capacity literature. Policy implementation capacity consists of education and health policy indicators that citizens consider as the most important functions of the provincial administration. The regulatory capacity, on the other hand, is evaluated on the result indicators of security and environmental regulations. Finally, the institutional legitimacy dimension is addressed through the citizens' satisfaction with the public services and the complaint applications they have filed.

Findings

When the analysis and findings of this study are evaluated in general, it is concluded that the indicators constitute a meaningful basic component, the general causal factor is accepted as the provincial administrative capacity index and there is a significant administrative capacity difference between the provinces. Together with these, it is observed that the obtained administrative capacity index values are unevenly distributed according to the regions, the administrative capacity insufficiency is clustered especially in the eastern regions. In addition, it appears that the administrative capacities of the provinces in terms of population size and local administration status may differ, albeit partially. On the other hand, a significant relationship between the budget expenditures and administrative capacity of the provinces, which can be considered as an important input indicator, could not be determined. Finally, it is among the findings that relatively newly established provinces are behind other provinces in terms of administrative capacity

Conclusion and Discussion

Institutions should be evaluated on the basis of competence whether public service policies can be provided effectively and efficiently. It is very strategic to evaluate institutional competencies in terms of managerial applicability in basic public policy analyzes such as education, health, safety, environment, transportation and economy. At this point, administrative capacity analyzes of public institutions and organizations will significantly contribute to basic public policy analyzes. In addition, there is a need to analyze and implement capacity building policies in provinces where administrative capacity is insufficient. It has been concluded that a capacity building policy and program should be implemented as an affirmative action in provinces where administrative capacity is insufficient due to both terrorist activities and the new establishment of the province. Therefore, it should be kept in mind that the fact that central government policies and programs do not yield similar results in all provinces may be significantly related to the administrative capacity of the provinces.

**THE EFFECT OF PERCEIVED SOCIAL SUPPORT ON BUSINESS PERFORMANCE: THE MEDIATING
ROLE OF SELF-EFFICACY**
**ALGILANAN SOSYAL DESTEĞİN İŞ BAŞARIMI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: ÖZ YETERLİLİĞİN ARACI
ROLÜ**

Fatma Duygu BÜBER
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
İşletme Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi
fatmaduygububer@gmail.com
ORCID No: 0000-0001-8195-847X

Prof. Dr. Hakan Vahit ERKUTLU
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi, İşletme Bölümü
erkutlu@nevsehir.edu.tr
ORCID No: 0000-0003-2441-3603

ÖZET

Küreselleşmenin etkilerinin artmasıyla birlikte kadın girişimciler, sorgulayan, destekleyen, üreten ve kazanan kişiler olarak iş dünyasında yerlerini almışlardır. Daha önce yapılan çalışmalar, iş dünyasında kadın girişimcilerin sosyal destek algısının iş başarımları üzerindeki etkilerini inceleyen ve bu iki değişken arasındaki ilişkide öz yeterliliğin aracı rolü ile ilgili kapsamlı bir çalışmaya rastlanmadığını göstermektedir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, kadın girişimcilerde algılanan sosyal desteğin iş başarımları üzerindeki etkisini incelemek; algılanan sosyal destek ile iş başarımları arasındaki ilişkide öz yeterliliğin aracı etkisinin olup olmadığının tespit edilmesidir. Çalışmanın amacına ulaşmak için öz yeterlilik, algılanan sosyal destek ve iş başarımları değişkenleri kullanılarak bir aracı etki modeli oluşturulmuştur. Araştırmanın örneklemini Türkiye’de farklı sektörlerde faaliyet gösteren kadın girişimciler oluşturmaktadır (n=447). Modele ilişkin hipotezleri test etmek regresyon analizi yapılmıştır. Araştırmanın bulgularına göre, algılanan sosyal desteğin ve öz yeterliliğin iş başarımlarının belirleyicisi olduğu ve algılanan sosyal destek ile iş başarımları arasındaki ilişkide öz yeterliliğin kısmi aracı etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Son olarak araştırmanın bazı kısıtlılıkları olduğu vurgulanmış ve gelecekte benzer konularda yapılacak araştırmalara ilişkin bazı öneriler sunulmuştur.

ABSTRACT

With the increasing effects of globalization, women entrepreneurs have taken their places in the business world as questioning, supporting, producing and winning people. Previous studies show that there is no comprehensive study examining the effects of social support perception of women entrepreneurs on business performance in the business world and the mediating role of self-efficacy in the relationship between these two variables. In this context, the aim of the study is to examine the effect of perceived social support among women entrepreneurs on business performance; It is the determination of whether self-efficacy has a mediating effect on the relationship between perceived social support and business performance. In order to achieve the aim of the study, an intermediary impact model was created by using the variables of self-efficacy, perceived social support and business performance. The sample of the study consisted of women entrepreneurs operating in different sectors in Turkey (n=447). Regression analysis was performed to test the hypotheses regarding the model. According to the findings of the study, it was determined that perceived social support and self-efficacy are determinants of business performance, and self-efficacy has a partial mediating effect on the relationship between perceived social support and business performance. Finally, it was emphasized that the study had some limitations and some suggestions were made for future research on similar issues.

Geliş Tarihi:

30.06.2021

Kabul Tarihi:

29.11.2021

Yayın Tarihi:

30.12.2021

Anahtar Kelimeler

Kadın Girişimciler
Algılanan Sosyal Destek
İş Başarımları
Öz Yeterlilik.

Keywords

Women Entrepreneurs
Perceived Social Support
Business Performance
Self-Efficacy.

INTRODUCTION

Human is a social entity. He always needs the support of someone around him. Because one does not want to be alone in social relationships. The desire of the majority of people is that being together with the survival instinct makes life more livable. Williams and Galliher (2006) expressed perceived social support as a person's personal perception of how much they can trust other people along with emotional support. In other words, it increases the belief that the people around the person who gains the characteristic of being a social person will provide him with all kinds of support.

The woman entrepreneur has taken her place in this world order, where she learns to survive on her own and lives as a self-efficient social person. However, they need support in all matters. This does not mean that they are completely alone. It will be even more meaningful that women entrepreneurs have the support of people who make their lives better in addition to their self-confidence, and sense of success. With the social support they perceive, their self-belief will always cause women entrepreneurs to be motivated and to upgrade their level of professional success. There are many studies in the literature that support the relationship between perceived social support and self-efficacy (Holahan and Holahan, 1987; Cheung and Sun, 2000; Luszczynska, Gutiérrez-Doña and Schwarzer, 2005; Luszczynska, Mohamed and Schwarzer, 2005; Yardımcı and Başbakkal, 2009; Dirik, Sertel and Kartal, 2010; Okçin and Gerçeklioğlu, 2013; Demir, 2019).

With the development of the economy, women's participation in the labor force has increased. They have goals such as contributing to the home economy, being required to stand on their own, and not being secondary in working life. The realization of these goals lies in the correct use of their self-confidence, knowledge, and skills. Professional success is the effective, efficient, and quality execution of any job (Kalay, 2016: 149). It is seen that women entrepreneurs behave in accordance with the rules and goals of their working life when the professional performance they show is high, efficient, and productive. Thus, the fact that women entrepreneurs work in harmony and have a high level of success will greatly increase their professional performance.

Self-efficacy is the belief that people have the ability to cope with possible situations and show a certain performance (Yüksel et al., 2012: 138). Women entrepreneurs who have had successful experiences will be able to take any risks related to their business without fear, hesitation and negative opinions by keeping their self-efficacy perceptions high. Women entrepreneurs should have a sense of self-efficacy that will give them a sense of achievement and that they can cope with difficulties. It is known that the most important source for increasing the self-efficacy perception is past experiences and achievements. However, although there should be a limited number of studies (Abu Al-Rub, 2004; Amarnah, Abu Al-Rub, and Abu Al-Rub, 2010; Kurt, 2013) examining the effects of perceived social support (Cobb, 1976: 300) on business performance. No study has been found to address self-efficacy as a whole in the relationship between perceived social support and business performance. Therefore, it is thought that the most important contribution of the present study is that it deals with the role of self-efficacy in the relationship between perceived social support and business performance.

The aim of research in this context is working operating in different sectors in Turkey plays an active role in the lives of women entrepreneurs in terms of perceived reveals the impact on the professional success of social support and to determine whether the self-efficiency of the vehicle role in this relationship. In line with this purpose, answers to the questions are sought: "Is there a relationship between perceived social support and self-efficacy and business performance? Does perceived social support have an impact on business performance through self-efficacy? "

1. LITERATURE REVIEW AND HYPOTHESES

1.1. Perceived Social Support, Business performance and Self-Efficacy

Perceived social support is expressed as the social and psychological support that a person obtains from his environment. It can make it possible for the person to eliminate negative behaviors and gain new behaviors. Thus, the person will easily be able to change both his/her social and psychological environment. In short, perceived social support can be defined as a change in one's behavior (Yıldırım, 1997: 81). The person has social, psychological and economic supporters. These supporters appear as family, friends, close friends, partners, neighbors, and colleagues from different groups (cultural, religious, etc.). The person's supporters form their own social support resource. There may be changes in the perceived social support levels with the emergence of some positive or negative situations in the person or his supporters. While these changes are experienced, stress is an important factor for the person. The stress experienced by the person will affect the social support perceived. Because it is almost impossible to have a direct effect between the mood of the person and the level of social support. The type and amount of stress can decrease or increase the perceptions of social support one expects. Klavyer, Honig, and Steffens (2018: 709-710) stated that the social support perceived by the person will help in reducing the stress and reaching the intended goals. In addition, the importance of learning new knowledge as well as taking risks and experiencing stress in entrepreneurship activities is expressed. The benefits of social support are emphasized in situations where risky, stress-prone, and all kinds of activities are involved.

Social support is referred to as coping with stress. There may be negative events or environments caused by stress factors that women entrepreneurs have experienced. However, there can be an emotional relief that arises that they are really being helped or protected. This creates a sense of commitment to a social system that women entrepreneurs believe in (Lepore, Evans, and Schneider, 1991: 899). There is also an important differentiation here. Social support and perceived social support are different. The received social support explains a behavior that has been carried out, while the perceived social support describes behavior that can occur. In other words, it is the help which the person expects from his environment. Perceived social support also refers to the strong perceptions and adequacy of social connections. However, most studies (Haber et al., 2007; Lakey et al., 2010), focusing on the social support received where the quantity and quality of the support provided, revealed that the perceived social support and the social support received are parallel to each other within certain criteria (Eagle, Hybels, and Proeschold-Bell, 2018: 2056).

Cobb (1976: 300), classified social support as emotional support, respect support, and network support. Emotional support is defined as support that makes a person feel appreciated and considered. Respecting the support is defined as support, which explains the belief that the person is aware that he or she is respected and valued. Network support is defined as the support that reveals mutual communication between individuals. Individuals establish connections with each other on social media platforms on issues where common interests, activities to be shared, and mutual information sharing are made. Social networks are a form of communication peculiar to humans, where individuals can learn the necessary information and provide all kinds of assistance without the time and place limitations. In recent times, women entrepreneurs have been helping each other with their work through social networks. Thanks to perceived social support, it is seen that the number of sensitive women entrepreneurs has increased significantly. In this digital age where innovation, accessibility, permanence, and freedom are present, women entrepreneurs take place easily and with their strong stance. It is inevitable that the business success of women entrepreneurs with high social support is also high.

Business performance is defined as all kinds of activities and behaviors of women entrepreneurs in achieving their goals, controlling their work-related activities and completing their duties (Rotundo and Sackett, 2002: 67). Business performance is an important concept for the woman entrepreneur to survive in the sector in which he/she is in business life. The high level of success and continuity of the person can provide a positive return in gaining dignity in the sectoral sense. Business performance is a

prerequisite for a person's future career and success. The large effect level of social support perceptions on the business success of the woman entrepreneur appears to be positive. However, if the level of social support perceived by a person is low, it will inevitably have a negative impact on his / her business performance. Women entrepreneurs, who are faced with important opportunities and threats in the rapidly developing business life and increasing competition conditions with globalization, strengthen their place in the sector they are in as well as their business success. Self-belief is the most important determinant in guiding and increasing one's success positively. In this case, the woman entrepreneur will create a working environment where she can feel autonomous and perfect. In addition, the biggest supporters of the person who aims to continuously improve his/her business performance are his/her close circle. The number of studies investigating the relationship between perceived social support and business performance is quite limited. Studies (Abu Al-Rub, 2004; Amarneh, Abu Al-Rub, and Abu Al-Rub, 2010; Kurt, 2013) found a positive relationship between manager and peer support and business performance. Although the studies conducted in different sectors, the findings of the studies show that the employee who perceives a high level of social support exhibits a high level of work performance. When the entrepreneurship activities and previous studies are evaluated, it is expected that there will be a positive relationship between the social support perceptions and the business performance of the woman entrepreneur. Therefore;

Hypothesis 1: Perceived social support has a positive effect on business performance.

Entrepreneurial women need to receive training on certain entrepreneurship in order to keep up with the constantly changing perceptions conditions and to manage this situation. What is required here is that they have skills for productivity and the development of useful skills. However, what and how to do this skill is important. Therefore, the perceptions of social support of entrepreneurial women helps them in achieving their goals. In addition, a person's self-efficacy belief is a big step for his own success in entrepreneurial life. A person who believes in himself/herself is a person who knows how to manage all kinds of negative events and problems that arise and turn them into opportunities. Bandura (1997: 3) defines the concept of self-efficacy as the beliefs of individuals in their capacity to form and fulfill the necessary actions to perform the tasks assigned to them. In other words, self-efficacy is the belief of a person about to what extent he/she has the skills needed to reveal expectations or a series of behaviors in a certain area (Bolat, 2011: 256). More clearly, the perceptions of self-efficacy was stated as the belief of the individual about the decisions about how well he / she can execute the action paths required to deal with possible situations (Bandura, 1982: 122). When the relevant literature is reviewed, perceived social support is one of the factors affecting self-efficacy perceptions. It has been determined that there is a positive relationship (Holahan and Holahan, 1987; Cheung and Sun, 2000; Luszczynska, Gutiérrez-Doña and Schwarzer, 2005; Luszczynska, Mohamed and Schwarzer, 2005; Yardımcı and Başbakkal, 2009; Dirik, Sertel and Kartal, 2010; Okçin and Gerçeklioğlu, 2013; Demir, 2019) between the social support perceptions of individuals, their families, a special person (partner, relative, neighbor, and doctor) or friends, and their self-efficacy. When the above theoretical explanations and studies are evaluated, it is expected that there will be a positive relationship between the social support perceptions and self-efficacy perceptions of the woman entrepreneur. Therefore;

Hypothesis 2: Perceived social support has a positive effect on self-efficacy.

Self-efficacy belief can have an overall positive effect on job and support. However, low self-efficacy perceptions arisen due to the negative experiences of women entrepreneurs, inexperience, environmental complexity, and the inability to cope with the emerging demand increase. In this case, the perceptions of self-efficacy increases using experiences. In terms of the diversity of working conditions of women entrepreneurs, self-efficacy belief has been stated as an indicator of business performance. In addition, the assumption that the effects of self-efficacy beliefs on business performance are universal is also supported (Bandura, 1995: 171). The self-efficacy belief of a person plays an active role in displaying and increasing business performance well. There are studies showing the positive contribution of self-efficacy perceptions of individuals to business performance in working life (Stajkovic and Luthans, 1998; Kozlowski et al., 2001; Salanova et al., 2011; Şahin and Gürbüz, 2012). When the previous studies

are evaluated, it is expected that there will be a positive relationship between business performance and self-efficacy. Therefore;

Hypothesis 3: Self-efficacy has a positive effect on business performance.

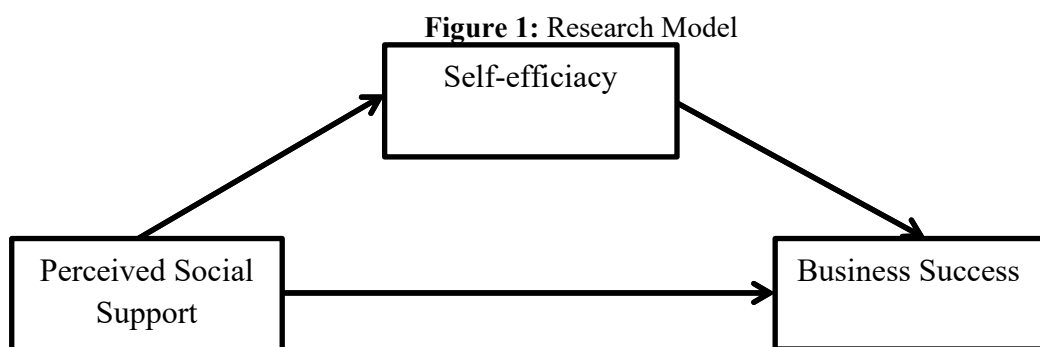
1.2. The Mediating Role of Self-Efficacy in the Relationship Between Perceived Social Support and Business performance

Self-efficacy reflects a complex process in order for a person to adapt to changing conditions. It allows the person to take action. Therefore, even if people have the same skills, they may perform differently due to their self-efficacy beliefs (Gist and Mitchell, 1992: 184-185). It is stated that the person does not reflect his/her actual skills in self-efficacy beliefs. It expresses their belief in their abilities in changing and developing environmental conditions. Own experiences, experiences of others, verbal persuasion, physical and emotional states consist of four sources as determinants of self-efficacy beliefs (Bandura, 1995). Individuals form their self-efficacy beliefs through cognitive, affective, motivational and selective processes that have a mediating effect (Evers, Brouwers, and Tomic, 2002: 229). It is explained that the perception of high level of self-efficacy in the context of entrepreneurship also takes into account the presence of social support perceptions in terms of positively affecting the person to evaluate an action as feasible and achieve the targeted result. It was also stated (Hockerts, 2015: 265) that self-efficacy belief predicts the probability of engaging in entrepreneurial behavior (Chen, Greene, and Crick, 1998).

It is mentioned by Mair and Noboa (2003: 8) that successful enterprises have people they trust and support behind them. The self-efficacy perception of people is that they find the strength to increase their success in the future at a much higher level compared to the past. In addition, knowing that this perception is the most important factor of the success they need to demonstrate will cause the entrepreneurship process to be affected in many ways (Sözbilir, 2018: 121). The business success of women entrepreneurs will increase with their belief in their own competencies through performing difficult and uncertain tasks and coping with emerging difficulties (Luszczynska, Scholz, and Schwarzer, 2005: 440). Therefore, it can be stated that high self-efficacy beliefs of women entrepreneurs will cause them to feel at a higher level in their business success as it will help them to cope with the negativities in business life and to facilitate the solution of the problems that arise. On the other hand, low self-efficacy perceptions of women entrepreneurs will lead to a decrease in the positive relationship between perceived social support and business achievements. These people may have difficulties in being stronger and confident in reaching their goals and objectives, establishing a strong communication with their customers and influencing others in their sector. Therefore;

Hypothesis 4: Self-efficacy has a mediating effect on the relationship between perceived social support and business performance.

The model created for the purpose of the study is given in Figure 1.

2. METHOD OF THE RESEARCH

2.1. Sampling

In the study, the questionnaire technique, in which the questions were prepared beforehand, was used as the primary data collection tool. The questionnaires were sent to the e-mail addresses of the participants in forms that they can access on the internet, and they were applied face to face meeting the participants in person. The reason for this application budget, and time constraints. The sample of the study consists of women entrepreneurs in Turkey. All women entrepreneurs operating in different sectors across Turkey in this context consist of the statistical population. Since it is not possible to reach the entire population, the method of sampling was used in the study. In the literature, it is stated that the sample size should be approximately 400 people in a population where the population is unknown, the confidence level is 95% and the confidence interval is 0.05 (Ural and Kılıç, 2013: 46-47).

Surveys conducted by the researcher were distributed to 1300 women entrepreneurs through simple random sampling both to their e-mail addresses and by hand. Due to the budget, and time constraints, a total of 461, 80 out of 150 from printed questionnaires and 381 out of 1150 online, were responded. However, 1777 except the data in 14 of the 461 returned questionnaires were inelaborate, these 14 questionnaires were excluded from the analysis. Within the scope of the research, 447 questionnaires were evaluated. In this context, the response rate of the questionnaires was 34.3%. This rate is considered as efficient scientifically (Çingir, 1994: 327). 68.9% of the women entrepreneurs participating in the research are married and 31.1% are single. 15.2% of the woman entrepreneurs in the sample have a graduate degree, 47% of them have an undergraduate degree, 15.7% of them have an associate degree, 18.7% of them have a high school degree and 3.4% of them have a primary school degree. The distribution ranges of the income levels of the participants: 16.6% is between 1000 TL and below, 25.6% is between 1001-2999 TL, 25.1% is between 3000-4999 TL and 32.7% is 5000 TL and above. The average age of the participants is 36.1 and their average work experience is 10.84 years.

2.2. Scales

The Perceived Social Support Scale developed by Zimet et al. (1988) was used to measure the perceived social support levels of women entrepreneurs. The 5-point Likert type scale consists of 12 items (1 = Strongly Disagree, 5 = Strongly Agree). The sample items in the questionnaires are: "I have a special person (for example; partner, fiancée, relative, neighbor, doctor) who is with me when I need ", "I can talk to my family (for example; my mother, father, wife, children, siblings) about my problems". The reliability of the perceived social support scale (Cronbach's Alpha) was determined as 0.948. The factor loads of the scale vary between 0.847 and 0.704. KMO value is 0.924, Bartlett's Test of Sphericity is significant ($p < 0.01$). In addition, the scale explains 64% of perceived social support.

The Business performance Scale developed by Welbourne et al. (1998) was utilized to measure the business performance levels of women entrepreneurs. The scale, which is a 5-point Likert type, consists of 4 items (1 = Needs much improvement, 2 = Needs some improvement, 3 = Satisfactory, 4 = Good, 5 = Excellent). The sample items in the questionnaire are as follows: "I always keep the quality of the product/service I yield at or above the quality standards", "I try to provide complete customer service". The reliability of the work performance scale (Cronbach's Alpha) was determined as 0.872. Factor loads of job performance scale vary between 0.911 and 0.770. KMO value is 0.768, Bartlett's Test of Sphericity is significant ($p < 0.01$). In addition, the scale explains 73.75% of business performance.

To measure the self-efficacy levels of women entrepreneurs, Self-Efficacy Scale developed by Jerusalem and Schwarzer (1979) and adapted into Turkish by Yesilay et al. (1996) was used. The 5-point Likert type scale consists of 10 items (1 = Strongly Disagree, 5 = Strongly Agree). The sample items in the questionnaires are as follows: "When I encounter a problem, I have many ideas to solve the problem", I believe that I will overcome the problems that suddenly arise. The reliability of the self-efficacy scale (Cronbach's Alpha) was determined as 0.929. The factor loads of the self-efficacy scale

of women entrepreneurs vary between 0.739 and 0.413. KMO value is 0.928, Bartlett's Test of Sphericity is significant ($p < 0.01$). In addition, the scale explains 61.35% of business performance.

2.3. Analysis and Findings

The data obtained as a result of the research were analyzed using the SPSS package program. Pearson's Correlation analysis was conducted to observed the relationships between research variables. In the study on the mediation of self-efficacy in the effect of perceived social support on business performance, the hypotheses were tested using regression analysis. The means, standard deviations and Pearson Correlation coefficients of the variables in the study are shown in Table 1. As seen in Table 1, there is a positive relationship between perceived social support and business performance ($r = .341$; $p < .01$) and self-efficacy ($r = .357$; $p < .01$). There is also a positive relationship was determined between job performance and self-efficacy ($r = .490$; $p < .01$).

Table 1: Correlation Table for Basic Variables

Variables	\bar{x}	ss		1	2	3	4	5	6	7	8
1. Marital status	1.31	0.46	r								
			p								
2. Education Status	3.52	1.06	r	.136**							
			p	.004							
3. Age	36.1	9.53	r	-.288**	.029						
			p	.000	.546						
4. Work Experience	10.84	8.93	r	-.132**	.235**	.721**					
			p	.005	.000	.000					
5. Monthly Income level	2.74	1.09	r	-.092	.416**	.282**	.462**				
			p	.052	.000	.000	.000				
6. Sector	3.71	2.21	r	.083	.018	.034	-.009	-.118*			
			p	.078	.710	.469	.847	.012			
7. ASD	48.00	11.1	r	-.067	.053	.028	.008	.094*	-.006		
			p	.160	.260	.562	.862	.048	.906		
8. İB	16.07	3.57	r	.024	.039	-.053	.043	.125**	.002	.341**	
			p	.613	.415	.262	.365	.008	.972	.000	
9. ÖY	39.04	7.06	r	-.031	-.080	-.039	.018	.031	-.063	.357**	.490**
			p	.519	.090	.414	.702	.509	.184	.000	.000

n: 447, * $p < .05$, ** $p < .01$

ASD: Perceived Social Support, İB: Business Success, ÖY: Self-Efficiency

This study is based on the assumption that social support 1778perceptions affects participants' business performance. Therefore, the main purpose of the study is to determine the mediating role of self-efficacy perceptions on this relationship. In the second stage of the analysis, the hypothesis test was carried out by regression analysis.

There are certain conditions to determine whether self-efficacy has a mediating effect on the relationship between perceived social support and business performance (Baron & Kenny, 1986). In this context, firstly, the independent variable (perceived social support) should have an effect on the dependent variable (business performance) and mediator variable (self-efficacy). Second, the mediator variable must have an effect on the dependent variable. Finally, when the mediator variable is included in the regression model with the independent variable, the effect of the independent variable must either disappear (full mediation) or decrease (partial mediation). If the effect completely disappears, a "full

mediation effect” can be mentioned and if a decline is observed and the relationship continues to be meaningful, a “partial mediation effect” can be mentioned.

Table 2. Regression Analysis with Intermediary Variables Regarding Data

Model	Independent variable	Dependent variable	β	SH	Beta	R	F	p
1.Model	ASD	İB	.329	.043	.341**	R=.11	F(1-445)=58.733	p<.01
2.Model	ASD	ÖY	.273	.034	.357**	R=.12	F(1-445)=65.134	p<.01
3.Model	ÖY	İB	.619	.052	.490**	R=.11	F(1-445)=58.733	p<.01
4.Model	ASD	İB	.184	.042	.191**	R=.26	F(2-444)=82.804	p<.01
	ÖY	İB	.533	.055	.422**			p<.01

* p<.05, **p<.01

ASD: Perceived Social Support, İB: Business Success, ÖY: Self-Efficacy

When **Table 2** is examined, it was determined that the ASD independent variable had a positive significant effect on the İB dependent variable in the regression analysis performed in our first model ($=\beta.34$; $p <.01$). Therefore, the **H1 hypothesis** is supported. In our second model, the ASD independent variable has a significant positive effect on the ÖY dependent variable ($\beta = .35$; $p <.01$). So the **H2 hypothesis** is supported. In our third model, it was found that the ÖY independent variable had a positive significant effect on the İB dependent variable ($\beta = .490$; $p <.01$). Hence, the **H3 hypothesis** is supported. In our fourth model, it was observed that our ASD and ÖY independent variables had a positive positive effect on the İB dependent variable ($\beta = .191$; $p <.01$). In the light of these data, when the mediator variable (self-efficacy) was added to the model, the effect of the perceived social support variable on business performance decreased from ($\beta = .34$; $p <.01$) to ($\beta = .19$; $p <.01$) which made the significance effect drop. According to this result, it was determined that self-efficacy is a semi (partial) mediator variable. Hence the **H4 hypothesis** is supported. According to these findings, **Hypothesis 1**, **Hypothesis 2**, **Hypothesis 3** and **Hypothesis 4** were accepted.

CONCLUSION

Social behaviors have a very important place for women entrepreneurs. Attitudes and behaviors such as empathy, helping each other, sharing, and collaborating in order to support each other in working life are listed as social behaviors. Taking all these into consideration and doing it with care place women entrepreneurs one step ahead in business life. Women entrepreneurs develop new ideas and inventions with their curiosity and different opinions. They are extremely imaginative. They appear as women who stand on their own, have self-confidence, and make the other party feel this trust. In this framework, there is no room for negativity in the environment of women entrepreneurs. They are always positive. However, they may also encounter negativities most of the time. Therefore, they can always expect social support from their environment. Women entrepreneurs want to do what they know best. They willingly concentrate their attention, their sense of competence, their strength and energy to this field of work they want to do.

In this study, it was examined how and in what direction the social support perceptions of women entrepreneurs affect their business performance level and whether self-efficacy perception has a mediating role in this relationship. In the study, the relationship between perceived social support and business performance was analyzed first. According to the findings of the study, a positive relationship was found between perceived social support and business performance. In other words, as the social support perception of the woman entrepreneur increases, the level of business success increases. This result is supported by the limited number of studies in the literature (Abu Al-Rub, 2004; Amarneh, Abu

Al-Rub, and Abu Al-Rub, 2010; Kurt, 2013). A positive relationship was found between perceived social support and self-efficacy. In other words, as the social support perception of the woman entrepreneur increases, the perception of self-efficacy also increases. The findings of the studies conducted by Holahan and Holahan (1987), Cheung and Sun (2000), Luszczynska, Gutiérrez - Doña and Schwarzer (2005), Luszczynska, Mohamed and Schwarzer (2005), Yardımcı and Başbakkal (2009), Dirik, Sertel and Kartal (2010), Okçın and Gerçeklioğlu (2013) and Demir (2019), and the findings of this study support each other. Again, according to the findings of the study, a positive relationship was found between self-efficacy and business performance. In other words, when the self-efficacy perception increases, performance increases too. This result is supported by the limited number of studies in the literature (Stajkovic and Luthans, 1998; Kozłowski et al., 2001; Salanova et al., 2011; Şahin and Gürbüz, 2012).

Self-efficacy as the mediator variable was also found to be a partial mediator of the effect of perceived social support on business performance. No research has been found in the literature to determine the mediating role of self-efficacy in the relationship between perceived social support and business performance. With this finding, it can be thought that the present study can make an additional contribution to the literature.

As in all studies, this study has some limitations and suggestions for future studies. The first is that the results of the research cannot be generalized to all sectors in which entrepreneurship activities are involved. Because the study used a sample group of women across Turkey is a general micro and small scale enterprises. In future studies, including women entrepreneurs who own large-scale businesses from different sectors and cultures may bring different results.

The second of the limitations is that common method variance (common method bias) is the systematic error of the variance among measured variables (Gürbüz and Şahin, 2017: 151). In other words, there is a common method variance because it is evaluated with the same scale, at the same time, and by the same people. In this context, it should not be ignored that the responses given by the participants may not reflect the existing situation fully and it may have affected the strength of the relationship between the variables. The third limitation is that the participants do not know how to answer the question items in the questionnaire. In terms of future studies on this situation, the participants should be given information about how to fill out the questionnaire form, and it should be ensured that they fill in the question items accurately and completely. The fourth and last limitation is that the cross-sectional nature of our study may have caused the participants to evaluate according to their current mood and situation and to not give the necessary importance to the general situation. It can be reapplied to the same participants at different times in order to overcome the negative consequences that may arise.

With the increase of innovations in technology, the ease of accessing information has led to an increase in the number of educated women. In this sense, women entrepreneurs can create much better business areas and provide the necessary employment in this field. The activities of women entrepreneurs bring benefits not only to themselves, but also to the society and the national economy. The most important of these activities is the provision of necessary employment, lowering the unemployment rates, developing ideas and inventions and transforming them into useful products and services. This situation makes beneficial contributions to our country, both socially and economically. In this context, women entrepreneurs should always be supported and it is important that they do not lose faith in their abilities. Because, in cases where social support perception is perceived as high by women entrepreneurs, women entrepreneurs who have a high self-efficacy perception also have high business performance levels.

When the literature is examined, it is known that the importance and characteristics of entrepreneurship are generally explained for women entrepreneurs. In addition, it is seen that the effects of entrepreneurship on economic and social development are examined. Therefore, it can be said that new research is needed to understand how the mechanisms and processes that motivate people in terms of entrepreneurship work. In this sense, it can be stated that the study will answer the need in the literature to some extent and it is important in this respect.

REFERENCES

- Abu Al-Rub, R. F. (2004). Job stress, business performance, and social support among hospital nurses. *Journal of Nursing Scholarship*, 36(1), 73-78.
- Amarneh, B. H., Abu Al-Rub, R. F., & Abu Al-Rub, N. F. (2010). Co-workers' support and business performance among nurses in Jordanian hospitals. *Journal of Research in Nursing*, 15(5), 391-401.
- Bandura, A. (1982). Self-efficacy mechanism in human agency. *American Psychologist*, 37(2), 122-147.
- Bandura, A. (1995). *Self-efficacy: The exercise of control*, New York, W.H. Freeman and Company.
- Baron, R. M., & Kenny, D. A. (1986). The moderator–mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1173-1182.
- Bolat, O. İ. (2011). The relationships between self-efficacy and burnout: Mediating effects of leader-member exchange. *Ege Academic Review*, 11(2), 255-266.
- Chen, C. C., Greene, P. G., & Crick, A. (1998). Does entrepreneurial self-efficacy distinguish entrepreneurs from managers? *Journal of Business Venturing*, 13, 295-316.
- Cheung, S. K., & Sun, S. Y. (2000). Effects of self-efficacy and social support on the mental health conditions of mutual-aid organization members. *Social Behavior and Personality*, 28(5), 413-422.
- Cobb, S. (1976). Social support as a moderator of life stress. *Psychosomatic Medicine*, 38(5), 300-314.
- Çingir, H. (1994). *Sampling Theory, Hacettepe University Science Faculty Publications Textbook Series*. Ankara: Hacettepe University Science Faculty Press House.
- Demir, S. (2019). Self-efficacy as an outcome of perceived social support*. *İnönü University Journal of the Faculty of Education*, 20(3), 919-932.
- Dirik, G., Sertel, P., & Kartal, M. (2011). The relationship of social support, self-efficacy, and disability with experienced psychological distress in patients with fibromyalgia syndrome. *Düzce Medical Journal*, 13(1), 45-52.
- Eagle, D. E., Hybels, C. F., & Proeschold-Bell, R. J. (2018). Perceived social support, received social support, and depression among clergy. *Journal of Social and Personal Relationships*, 36(7), 2055-2073.
- Evers, W. J., Brouwers, A., & Tomic, W. (2002). Burnout and self-efficacy: A study on teachers' beliefs when implementing an innovative educational system in the Netherlands. *British Journal of Educational Psychology*, 72, 227-243.
- Gist, M. E., & Mitchell, T. R. (1992). Self-efficacy: A theoretical analysis of its determinants and malleability. *Academy of Management Review*, 17(2), 183-211.
- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2014). *Research methods in social sciences (Philosophy-Method-Analysis)*. Ankara: Seçkin Publishing.
- Haber, M. G., Cohen, J. L., Lucas, T., & Baltes, B. B. (2007). The relationship between self-reported received and perceived social support: A meta-analytic review. *American Journal of Community Psychology*, 39, 133-144.
- Hockerts, K. (2015). The social entrepreneurial antecedents scale (SEAS): A validation study. *Social Enterprise Journal*, 11(3), 260-280.
- Holahan, C. K., & Holahan, C. J. (1987). Self-efficacy, social support, and depression in aging: A longitudinal analysis. *Journal of Gerontology*, 42(1), 65-68.
- Kalay, F. (2016). The impact of organizational justice on employee performance in business organizations: A theoretical review. *Kastamonu University Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 11, 147-158.
- Klyver, K., Honig, B., & Steffens, P. (2018). Social support timing and persistence in nascent entrepreneurship: Exploring when instrumental and emotional support is most effective. *Small Business Economics*, 51, 709-734.
- Kozlowski, S. W., Gully, S. M., Brown, K. G., Salas, E., Smith, E. M., & Nason, E. R. (2001). Effects of training goals and goal orientation traits on multidimensional training outcomes and performance adaptability. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 85(1), 1-31.
- Kurt, E. (2013). *The Mediating Effect of Occupational Commitment on the Relationship Between Perceived Social Support and Business performance: A research in Tourism organizations*. Ankara: Hacettepe University, Unpublished Social Sciences Master's Thesis.
- Lakey, B., Orehek, E., Hain, K. L., & VanVleet, M. (2009). Enacted support's links to negative affect and perceived support are more consistent with theory when social influences are isolated from trait influences. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 36(1), 132-142.

- Lepore, S. J., Evans, G. W., & Schneider, M. L. (1991). Dynamic role of social support in the link between chronic stress and psychological distress. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61(6), 899-909.
- Luszczynska, A., Gutiérrez-Doña, B., & Schwarzer, R. (2005). General self-efficacy in various domains of human functioning: Evidence from five countries. *International Journal of Psychology*, 40(2), 80-89.
- Luszczynska, A., Mohamed, N. E., & Schwarzer, R. (2005). Self-efficacy and social support predict benefit finding 12 months after cancer surgery: The mediating role of coping strategies. *Psychology, Health & Medicine*, 10(4), 365-375.
- Luszczynska, A., Scholz, U., & Schwarzer, R. (2005). The general self-efficacy scale: Multicultural validation studies. *The Journal of Psychology*, 139(5), 439-457.
- Mair, J., & Nobao, E. (2003). Social entrepreneurship: How intensions to create a social enterprise get formed. *University of Navarra*.
- Okçin, F. A., & Gerçeklioğlu, G. (2013). Examining the levels of self-efficacy-sufficiency and social support of the students. *Gümüşhane University Journal of Health Sciences*, 2(1), 40-51.
- Rotundo, M., & Sackett, P. R. (2002). The relative importance of task, citizenship, and counterproductive performance to global ratings of business performance: A policy-capturing approach. *Journal of Applied Psychology*, 87(1), 66-80.
- Salanova, M., Lorente, L., Chambel, M. J., & Martínez, I. M. (2011). Linking transformational leadership to nurses' extra-role performance: The mediating role of self-efficacy and work engagement. *Journal of Advanced Nursing*, 67(10), 2256-2266.
- Sözbilir, F. (2018). A relationship between on-the-job training practices, self-efficacy, and innovative behavior. *Journal of Business Research Turk*, 10(1), 119-142.
- Stajkovic, A. D., & Luthans, F. (1998). Self-efficacy and work-related performance: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 124(2), 240-261.
- Şahin, F., & Gürbüz, S. (2012). The effect of cultural intelligence and self-efficacy on task performance and organizational citizenship behavior: A study in a multinational organization. *The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 14(2), 123-140.
- Ural, A., & Kılıç, İ. (2013). *Scientific Research Process and Data Analysis with SPSS*. Ankara: Detay Publishing.
- Welbourne, T. M., Johnson, D. E., & Erez, A. (1998). The role-based performance scale: Validity analysis of a theory-based measure. *Academy of Management Journal*, 41(5), 540-555.
- Williams, K. L., & Galliher, R. V. (2006). Predicting depression and self-esteem from social connectedness, support, and competence. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 25(8), 855-874.
- Yardımcı, F., & Başbakkal, Z. (2009). The relationship between perceived social support and self-efficacy among primary education students. *Journal of Clinical Pediatric Turkey*, 18(3), 157-166.
- Yesilay, A., Schwarzer, R., & Jerusalem, M. (1996). "Turkish Adaptation of the General Perceived Self-Efficacy Scale", <http://userpage.fu-berlin.de/~health/turk.htm> (Date of Access: 08.09.2020).
- Yıldırım, İ. (1997). Development, Reliability and validity of perceived social support scale. *Hacettepe University Journal of the Faculty of Education*, 13, 81-87.
- Yüksel, K., Diken, İ. H., Aksoy, V., & Karaaslan, Ö. (2012). School counselor candidates' perception of self-efficacy regarding psychological counseling in special education. *Pamukkale University Journal of the Faculty of Education*, 1, 137-148.
- Zimet, G. D., Dahlem, N. W., Zimet, S. G., & Farley, G. K. (1988). Multidimensional scale of perceived social support. *Journal of Personality Assessment*, 52(1), 30-41.

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Amaç

Küreselleşmenin etkilerinin artmasıyla birlikte kadın girişimciler, sorgulayan, destekleyen, üreten ve kazanan kişiler olarak iş dünyasında yerlerini almışlardır. Daha önce yapılan çalışmalar, iş dünyasında kadın girişimcilerin sosyal destek algısının iş başarımları üzerindeki etkilerini inceleyen ve bu iki değişken arasındaki ilişkide öz yeterliliğin aracı rolü ile ilgili kapsamlı bir çalışmaya rastlanmadığını göstermektedir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, kadın girişimcilerde algılanan sosyal desteğin iş başarımları üzerindeki etkisini incelemek; algılanan sosyal destek ile iş başarımları arasındaki ilişkide öz yeterliliğin aracı etkisinin olup olmadığının tespit edilmesidir.

Yöntem

Araştırmanın örneklemini, Türkiye’de bulunan kadın girişimciler oluşturmaktadır. Bu çerçevede Türkiye geneli farklı sektörlerde faaliyet gösteren tüm kadın girişimciler anakütleyi meydana getirmektedir. Evrenin tümüne ulaşma olanağı bulunmadığından araştırmada örneklem seçimi yöntemine gidilmiştir. Araştırmacının kendisi tarafından gerçekleştirilen ve basit tesadüfi örnekleme yoluyla 1300 kadın girişimciye anketler hem e-posta adreslerine hem de bizzat elden dağıtılmıştır. Basılı anket formlarından 80/150, internet üzerinden ise 381/1150 olmak üzere toplam 461 anket geri dönmüştür. Ancak geri dönen 461 anketten 14 tanesindeki verilerin sağlıksız olmasından dolayı bu 14 adet anket çalışma kapsamında analiz dışında bırakılmıştır. Araştırma kapsamında 447 anket değerlendirmeye alınmıştır.

Kadın girişimcilerin, algılanan sosyal destek düzeylerini ölçmek için Zimet ve diğerleri (1988) tarafından geliştirilen Algılanan Sosyal Destek Ölçeği’nden, iş başarımları düzeylerini ölçmek için Welbourne ve diğerleri (1998) tarafından geliştirilen İş Başarımları Ölçeği’nden ve öz yeterlilik düzeylerini ölçmek için Jerusalem ve Schwarzer (1979) tarafından geliştirilen ve Yesilay ve diğerleri (1996) tarafından Türkçe’ye uyarlanan Öz Yeterlilik Ölçeği’nden yararlanılmıştır.

Araştırma sonucunda elde edilen veriler SPSS paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma değişkenleri arasındaki ilişkileri gözlemek amacıyla Pearson korelasyon analizi yapılmıştır. Algılanan sosyal desteğin iş başarımlarına etkisinde öz yeterliliğin aracılığına yönelik çalışmada hipotezler regresyon analizi yapılarak test edilmiştir.

Bulgular

Araştırmaya katılan kadın girişimcilerin % 68.9’u evli, % 31.1’i bekârdır. Örnekleme yer alan kadın girişimcilerin % 15.2’si yüksek lisans/doktora, % 47’si lisans, % 15.7’si önlisans, %18.7’si lise, % 3,4’ü ilköğretim mezunudur. Katılımcıların gelir düzeylerinin dağılım aralıkları 1000 TL ve aşağısı % 16.6, 1001-2999 TL arası % 25.6, 3000-4999 TL arası 25.1, 5000 TL ve üstü % 32.7’dir. Katılımcıların ortalama yaşı 36.1 ve ortalama iş deneyimi 10.84 yıldır. Algılanan sosyal destek ile iş başarımları ($r=.341;p<.01$) ve öz yeterlilik ($r=.357;p<.01$) arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu, bununla birlikte iş başarımları ile öz yeterlilik arasında da ($r=.490;p<.01$) pozitif yönlü bir ilişki olduğu saptanmıştır.

Yapılan regresyon analizinde birinci modelimizde, ASD bağımsız değişkenin İB bağımlı değişken üzerinde pozitif yönlü anlamlı bir etkisinin olduğu belirlenmiştir ($\beta=.34;p<.01$). Bu nedenle H1 hipotezi desteklenmektedir. İkinci modelimizde ise ASD bağımsız değişkenin ÖY bağımlı değişken üzerine anlamlı pozitif etkisi vardır ($\beta=.35;p<.01$). Bu yüzden H2 hipotezi desteklenmektedir. Üçüncü modelimizde, ÖY bağımsız değişkeninin İB bağımlı değişken üzerinde pozitif yönlü anlamlı bir etkisi olduğu saptanmıştır ($\beta=.490;p<.01$). Bu nedenle H3 hipotezi desteklenmektedir. Dördüncü modelimizde ise, ASD ve ÖY bağımsız değişkenlerimizin İB bağımlı değişken üzerinde pozitif olumlu yönde etkisi olduğu görülmüştür ($\beta=.191;p<.01$). Bu veriler değerlendirildiğinde aracı değişkenin (öz yeterlilik) modele eklendiğinde algılanan sosyal destek değişkeninin iş başarımları üzerindeki etkisi ($\beta=.34;p<.01$) değerinden ($\beta=.19;p<.01$) değerine azalarak anlamlılık etkisini düşürmüştür. Bu sonuca göre öz

yeterliliğin yarı (kısmi) aracı değişken olduğu belirlenmiştir. Bu yüzden H4 hipotezi desteklenmektedir. Bu bulgulara göre Hipotez 1, Hipotez 2, Hipotez 3 ve Hipotez 4 kabul edilmiştir.

Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmada kadın girişimcilerin sosyal destek algılarının iş başarımları düzeyini nasıl ve ne yönde etkilediği ve bu ilişkide öz yeterlilik algısının aracı role sahip olup olmadığı incelenmiştir. Çalışmada öncelikle algılanan sosyal destek ile iş başarımları arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Araştırmanın bulgularına göre algılanan sosyal destek ile iş başarımları arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Yani kadın girişimcinin sosyal destek algısı arttıkça iş başarımları düzeyi yükselmektedir. Bu sonuç literatürdeki sınırlı sayıdaki çalışmalar tarafından desteklenmektedir. Algılanan sosyal destek ile öz yeterlilik arasında pozitif yönlü bir ilişki saptanmıştır. Yani kadın girişimcinin sosyal destek algısı arttıkça öz yeterlilik algısı da artmaktadır. Bu sonuç literatürdeki çalışmalar tarafından desteklenmektedir. Yine araştırmanın bulgularına göre öz yeterlilik ile iş başarımları arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Yani öz yeterlilik algısı arttıkça iş başarımları da artmaktadır. Bu sonuç literatürdeki sınırlı sayıdaki çalışmalar tarafından desteklenmektedir. Aracı değişken olarak öz yeterliliğin, algılanan sosyal desteğin iş başarımları üzerindeki etkide kısmi aracı olduğu da tespit edilmiştir. Algılanan sosyal destek ile iş başarımları ilişkisinde öz yeterliliğin aracı rolünü belirlemeye yönelik literatürde henüz bir araştırmaya rastlanılmamıştır. Söz konusu bulgu ile mevcut çalışmanın literatüre ek bir katkı sunabileceği düşünülebilir.

Bütün çalışmalarda olduğu gibi bu çalışmanın da bazı kısıtlılıkları ve gelecek çalışmalara önerileri mevcuttur. Bunlardan ilki, araştırma sonuçlarının bütün girişimcilik faaliyetlerinde bulunulan sektörlere genelleştirilemeyeceğidir. Çünkü çalışmada kullanılan örneklem grubu Türkiye genelinde mikro ve küçük ölçekli işletme sahibi kadınlardır. Gelecek çalışmalarda, farklı sektör ve kültürlerde bulunan büyük ölçekli işletme sahibi kadın girişimcilerin de çalışmalara dâhil edilmesi farklı sonuçları beraberinde getirebilir. Kısıtlılıklardan ikincisi, ortak yöntem varyansı (ortak yöntem yanlılığı), ölçülmüş değişkenler arasındaki varyansın sistematik hatasıdır. Üçüncü kısıtlılık katılımcıların anket formunda bulunan soru maddelerini cevaplamayı bilmemeleridir. Bu durumla ilgili gelecek çalışmalar açısından katılımcılara anket formunun nasıl doldurulacağı ile ilgili bilgiler verilerek soru maddelerini doğru ve eksiksiz doldurmaları sağlanmalıdır. Araştırmadaki dördüncü ve son kısıtlılık ise, çalışmamızın kesitsel olması katılımcıların o anki ruh hâli ve içinde buldukları duruma göre değerlendirmelerine ve genel duruma gereken önemi vermemelerine neden olmuş olabilir. Ortaya çıkabilecek olumsuz sonuçların üstesinden gelebilmek adına farklı zamanlarda aynı katılımcılara yeniden uygulanabilir.

Literatür incelendiğinde genellikle kadın girişimciler için girişimciliğin önemi, özelliklerinin açıklandığı bilinmektedir. Ayrıca girişimciliğin ekonomik ve sosyal gelişmeye etkilerinin incelendiği görülmektedir. Dolayısıyla kişileri girişimcilik anlamında güdüleyen mekanizma ve süreçlerin nasıl işlediğinin anlaşılabilmesi için yeni araştırmalara ihtiyaç duyulduğu söylenebilir. Bu anlamda çalışmanın literatürdeki ihtiyaca bir nebze de olsa cevap vereceği ve bu açıdan önem arz ettiği ifade edilebilir.

TUNÇ ÇAĞI'NDA MEZOPOTAMYA VE MİSİR İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA LAPİS LAZULİ LAPIS LAZULI IN THE CONTEXT OF MESOPOTAMIA AND EGYPTIAN RELATIONS IN THE BRONZE AGE

Ayşe Nur MORKOÇ

Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
aysenurmorkoc@trakya.edu.tr
ORCID No: 0000-0001-9931-2159

Hatice UYANIK

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü
hatice.uyanik@gop.edu.tr
ORCID No: 0000-0001-5921-0860

ÖZET

Tunç Çağı'nda Mezopotamya, Anadolu, Mısır ve İran gibi Eski Yakınoğu medeniyetleri arasında geniş çapta ticari ilişkiler kurulmuştur. Bu ticari ilişkiler çerçevesinde değerlendirildiğinde lapis lazulinin dönemin kıymetli ticari metalleri arasında yer aldığı görülmektedir. Eski Yakınoğu uygarlıkları için bu taşın ana kaynağı Afganistan'daki maden yatakları olup Tacikistan'daki Pamir madenleri de muhtemel kaynaklar arasında yer almaktadır. Dolayısıyla en yakın kaynağa bakıldığında Mısır ile Afganistan arası yaklaşık 4000 km'dir. Eskiçağ şartlarında bu kadar uzun bir mesafede bu ticari malın tek bir el tarafından tek seferde Mısır'a iletilmiş olması mümkün değildir. Bu taşın Mısır'a hatta Anadolu'ya taşınmasında Mezopotamya uygarlıklarının önemli rol oynadıkları bilinmektedir. Bu çalışma, Mezopotamya-Mısır ilişkileri bağlamında lapis lazulinin yerini ve bu coğrafyada yaşamış uygarlıklar tarafından taşta atfedilen dini, ekonomik, siyasi ve kültürel değerleri ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

ABSTRACT

During the Bronze Age, extensive trade relations were established between ancient Near Eastern civilizations such as Mesopotamia, Anatolia, Egypt and Iran. When evaluated within the framework of these commercial relations, it is seen that lapis lazuli was among the precious commercial commodities of the period. For the ancient Near Eastern civilizations, the main source of this stone is the mineral deposits in Afghanistan, and the Pamir mines in Tajikistan are among the possible resources. Therefore, when looking at the nearest source, the distance between Egypt and Afghanistan is approximately 4000 km. It is not possible for this commercial good to have been transmitted to Egypt by a single hand at such a long distance in ancient times. It is known that Mesopotamian civilizations played an important role in the transportation of this stone to Egypt and even to Anatolia. This study aims to reveal the place of lapis lazuli in the context of Mesopotamia-Egypt relations and the religious, economic, political and cultural values attributed to stone by the civilizations that lived in this geography.

Geliş Tarihi:

14.08.2021

Kabul Tarihi:

30.11.2021

Yayın Tarihi:

30.12.2021

Anahtar Kelimeler

Mısır
Mezopotamya
Lapis Lazuli
Ticaret
Hediye.

Keywords

Egypt
Mesopotamia
Lapis Lazuli
Trade
Gift.

GİRİŞ

Lapis lazuli, kireçtaşlarının kontakt başkalaşımıyla oluşan kalsit, piroksen ve diğer silikatlarla birlikte bol miktarda lazurit minerali içeren mavi renkli, yarı şeffaf nitelikli değerli bir taştır (Fotoğraf 1). Lapis lazulinin ana kaynağının Mezopotamya ve Mısır'da bulunmamasına rağmen adı geçen coğrafyalarda Tunç Çağı toplulukları tarafından renginden dolayı özellikle tercih edildiği görülmektedir. Öyle ki MÖ 3. binyıldan itibaren bu taşın taklidi yapılarak, lapis lazuli görüntüsünde cam ve fayans üretilmiştir (Çınardalı ve Karaaslan, 2013: 22). Bu nedenle kâtipler, gerçek lapis lazuli ile lapis lazuli rengindeki cam ve fayans materyaller arasındaki farkı yazıtlarda belirtmiştir. Mezopotamya yazınında ^{Na}₄ uqnû, lapis lazuli (veya koyu mavi taşlara benzeyen); ^{Na}₄ uqnû şadî, dağların lapis lazulisini (yani gerçek taş): ^{Na}₄.ZA.GİN (uqnû) hîp şadî, dağlardan kesilmiş lapis lazuli; ^{Na}₄ ugnû başlu, lapis lazuli (kaynatarak üretilen) (yani cam veya fayans); ^{Na}₄ ugnû kūrî, fırın lapis lazulisini (yani cam veya fayans) olarak belirtilmiştir (Thavapalan, 2019: 312). Eski Mısır yazınında ise “hsbd” cennet ve mavi taş anlamına gelirken, lapis lazulinin takliti “hsbd iry.t” olarak ifade edilmiştir (Mynářová, 2012: 65).

1. ESKİ YAKINDOĞU'DA LAPİS LAZULİNİN TEMİN EDİLDİĞİ KAYNAKLAR VE LAPİS LAZULİ TİCARETİNİN TARİHÇESİNE GENEL BİR BAKIŞ

Dünyada lapis lazulinin elde edildiği ana kaynaklar, Güney Amerika, Baykal Gölü ve Afganistan'ın Bedaħşan bölgesi ile sınırlıdır (Sarianidi and Kowalski, 1971: 13; McIntosh, 2008: 166; Zöldföldi et al., 2006: 354-355).

Eski Yakındoğu uygarlıklarının bu taşı hangi kaynaklardan temin ettiği üzerine bilim adamları tarafından yapılan çalışmalar ışığında Afganistan'daki Bedaħşan madenleri (özellikle Sar-i Sang), MÖ 7.-1. binyıllar boyunca Güney Asya'nın kuzeybatısı ve Yakındoğu için lapis lazuli kaynağı olarak tanımlanan ana maden yatakları olarak belirlenmiştir (Herrmann, 1968: 22-29; Law, 2014: 427). Tacikistan'daki Pamir Dağları'nda bulunan maden yatakları, şu an tam olarak doğrulanmamış olsa da diğer potansiyel kaynaklar arasında sayılmaktadır. Baykal Gölü madenlerinin ise coğrafî olarak uzaklığından dolayı Güneybatı Asya'da lapis lazuli ticaretinde önemli bir rol oynamadığı varsayılmaktadır (Massa and Palmisano, 2018: 76).

Lapis lazuli, Neolitik Çağ'dan beri değerli nesnelere ve mücevherlerin üretiminde hammadde olarak kullanılmıştır. Erken İndus ticaret şehri Mehrgarh'daki (Pakistan) MÖ 7. binyıla ait mezarlarda tespit edilen lapis lazuli süs eşyaları, Güney Asya'daki en eski örnekleri oluşturmaktadır (Tosi and Vidale, 1990: 98; Law, 2014: 419). Yarım Tepe'de bulunan (MÖ 6. binyılın sonları) lapis lazuli boncuklar, Kuzey Mezopotamya'daki en erken lapis lazuli ticaretini temsil etmektedir (Moorey, 1994: 88). Kuzey Mezopotamya'da Gawra'da Geç Ubeyd Dönemi'nden itibaren lapis lazuli boncuklar ve mühürler ele geçirilmiştir¹. Güney Mezopotamya'da ise en erken buluntular Cemdet Nasr (Uruk III) Dönemi'ne tarihlenmektedir². Lapis lazulinin sistematik olarak Mezopotamya'ya ulaşması MÖ 4. binyılın ilk yarısından sonra Cemdet Nasr ve Uruk dönemlerinde olmuştur (Moorey, 1994: 88). İran coğrafyasında da, kuzeyde Sialk'ta ve güneyde Susa'daki buluntular MÖ 4. binyılın ikinci yarısına tarihlenmektedir³. Lapis lazuli, MÖ 4. binyılın başlarında Mısır ve MÖ 3. binyılın ortalarında ise Anadolu ve Kafkaslar'da biliniyordu (Sarianidi and Kowalski, 1971: 12-13). Lapis lazuli, yerini yavaş yavaş yapay malzemelerle değiştirdiği, MÖ 1. binyıla kadar sürekli olarak kullanılmıştır. Bununla birlikte oymacılıkta ve MS 7. yy dan itibaren de pigment olarak kullanımı devam etmiştir (Lo Giudice, 2017: 638).

¹ Mezopotamya'da tespit edilen lapis lazuli eserlerin Geç Ubeyd'den Cemdet Nasr Dönemi'nin sonuna kadar dağılımına ilişkin arkeolojik veriler, bu taşın ticaretinin başlangıçta Kuzey Mezopotamya'da olduğunu siyasi gelişmelere bağlı olarak daha sonra Güney Mezopotamya'ya geçtiğini göstermektedir (Herrmann, 1968: 29, 31).

² Lapis lazuli nesnelere Güney Mezopotamya'da ilk kez Cemdet Nasr Dönemi'nde Ur, Warka, Khafajah, Telloh ve Suriye'de Tell Brak'ta ortaya çıkmıştır (Herrmann, 1968: 31).

³ Kalkolitik Çağ'da lapis lazuli'den yapılan nesnelere sayısı, İran yaylası ve İndus Vadisi boyunca arkeolojik verilerle teyit edildiği gibi artmıştır (Law, 2014: 419, 429).

2. ARKEOLOJİK VERİLER IŞIĞINDA MISIR'DA LAPİS LAZULİ

Mısır'da yapılan arkeolojik çalışmalarda en erken lapis lazuli örneklerine, Yukarı Mısır'da Sülaleler Öncesi Dönem'de Naqada I'de rastlanmıştır. Naqada I/II'de (yaklaşık MÖ 4000) mezar buluntuları arasında lapis lazuliden yapılmış boncuk ve kakmalar bulunmuştur (Payne, 1968: 58; Stevenson, 2003: 623, Oshira, 2000: 70) (Fotoğraf 3). Naqada IIc'de lapis lazulinin en yoğun olduğu yer el-Gerzeh'tir. Kazısı yapılan 298 mezardan 16'sının içerdiği lapis lazuli miktarı, Sülaleler Öncesi Dönem için en yüksek lapis lazuli miktarını göstermektedir⁴ (Stevenson, 2003: 624). Geç Sülaleler Dönemi öncesine tarihlendirilen T29 mezarı, Naqada'da lapis lazuli boncukların yanı sıra Mezopotamya'dan ithal edilmiş bir silindir mühür içermektedir (Aston et al., 2000: 39).

Lapis lazuli, Mısır'da I. Sülale Dönemi'nde elit kesimin kullanımıyla ilgili olarak sınırlı miktarda görülmektedir. I. Sülale Dönemi'nin son kralı Ka'nın mezarında birkaç tane bulunmuştur. Bunlar IV. Sülale Dönemi'ne kadar bilinen son örneklerdir. Çünkü II. ve III. Sülale Dönemi'ne ait tek bir lapis lazuli buluntusu yoktur⁵ (Payne, 1968: 58-61; Stevenson, 2003: 623). Lapis lazuli, Eski Krallık'ta IV. Sülale Dönemi'ne ait arkeolojik veriler arasında tekrar ortaya çıkmıştır. Bunun yanı sıra Mısır'da lapis lazuliye en eski yazılı referans da IV. Sülale'nin ilk çeyreğinden gelmektedir. Rahotpe'nin mezarındaki eşyaların bir listesinde yer alan bir grup kap "*t hsbd*" olarak tanımlanmıştır (Payne, 1968: 59). IV. Sülale'den sonra V. -VI. Sülalelerde hatta sonrasında da lapis lazulinin kullanıldığı görülmektedir. IV.-V. ve VI. Sülalelerde çok yüksek miktarlarda olmamakla birlikte lapis lazuli boncuk, amulet yapımında ve kakma malzemesi olarak kullanılmıştır. Bu dönemlere ait lapis lazuli eserler, Giza, Saqqara, Deshaha, Matmar, Mostagedda ve Qau el-Kebir'de bulunmuştur ve en iyi buluntular Kral Sneferu'nun (MÖ 2613-2589) karısı Hetepheres'in mezarından gelmiştir (Sowada, 2009: 184; Stevenson, 2003: 623). Hetepheres'in mezarından gelen gümüş bilezikler üzerindeki kakmalarda hem lapis lazuli hem de onu taklit etmek amaçlı koyu mavi bir dolgu kullanılması çok dikkat çekicidir. Esasen burada kullanılan küçük lapis lazuli miktarı taşın çok değerli ve kıstıtlı olduğunu göstermektedir. Bu durum zanaatkarların yeterli taş sahip olmadıklarında, tasarımın simetrisini tamamlamak ve boşlukları doldurmak için yapay lapis lazuli kullandıklarını göstermektedir (Sowada, 2009: 74, 184) (Fotoğraf 8). Eski Krallık Dönemi'ne ait arkeolojik buluntular arasında lapis lazuliye hammadde halinde rastlanılmamıştır.

Orta Krallık'ta XII. Sülale Dönemi'ne ait Tod mezarında bitmiş objelere ek olarak ham lapis lazuli blokları da ele geçirilmiştir (Sowada, 2009: 184) (Fotoğraf 9). Bu buluntudan lapis lazulinin Mısır'a hem işlenmiş olarak hem de hammadde halinde getirilmiş olduğu anlaşılmıştır. XII. Sülale'ye tarihlenen Tod hazinesi Amenemhat II'nin mezarında bulunmuştur (Pierrat-Bonnefois, 2008: 65). İki büyük ikisi küçük olmak üzere dört bronz sandıktan oluşan bu hazine, altın ve gümüş gibi değerli nesnelerin yanı sıra lapis lazuliden yapılmış mühür, amulet, pendant ve birçok boncuk içermektedir (Casanova, 2008: 69). Tod hazinesindeki lapis lazulinin kalitesi nispeten düşük olmakla birlikte rengi soluk maviden, laciverte kadar değişiklik göstermektedir (Fotoğraf 2).

Tod hazinesindeki boncukların birçoğu Ur kral mezarlarından keşfedilmiş olan boncuklarla özellikle ilişkili görülmektedir. Boncuklar, Ur kral mezarlarında görülen lapis lazuli eserler gibi düşük kalitede yani kahverengi prit içeren soluk mavi renkte lapis lazuliden üretilmiş olup şekil itibarıyla benzer özelliklerdedir (Casanova, 2008: 69). Dolayısıyla işçilik ve kalite bakımından benzerlikleri, Tod hazinesindeki lapis lazuli boncukların birçoğunu Mezopotamya'da Ur Kral mezarlarındakilerle çok yakın bir döneme (MÖ 3. binyılın ortalarından MÖ 2. binyılın başlarına) tarihlendirmektedir. Tod hazinesindeki buluntular arasında Mezopotamya kökenli silindir mühürlerde vardır.

Mısır'da lapis lazuli, Naqada I'den itibaren önce boncuk yapımında ve kakma malzemesi olarak, Geç Sülaleler öncesinde amulet ve skrape imalatında, daha sonra mücevher ve mühür yapımında (sadece Nagada III ve Erken Sülaleler Dönemi'nde vazolarda) kullanılmıştır. XII. Sülale Dönemi'ne ait Tod

⁴ Bu durum mezarların bozulmamış soyulmamış olmasıyla açıklanabildiği gibi buradaki topluluk üyelerinin Mezopotamya'daki genişleyen sosyal akımlara daha yakın olmanın sağladığı yeni fırsatlar aracılığıyla materyal elde etme konusundaki sosyal yeteneklere işaret edebilir (Stevenson, 2003: 624).

⁵ Andrews'ın Mısır Eski Eserler Kataloğu mücevherler I adlı eseri, bu dönemde Mısır'da lapis lazulinin kullanılmadığını doğrulamaktadır (Andrews, 1981).

mezarında boncuk, amulet ve pendantslara ek olarak hammadde olarak da görülmüştür. 3. Ara Dönem'e (MÖ 1069-945) kadar lapis lazuli mücevherlerde çok sık olarak kullanılmıştır. Tutankhamon mezarında tespit edilen mücevherler arasında lapis lazuli önemli bir yer tutmaktadır. Tanis'de tespit edilen yönetici mezarlarında da bu kıymetli taş (XXII. Sülale MÖ 945-715) görülmüştür (Fotoğraf 5,12,13). Sonrasında ise mücevherlerde daha az kullanılan bir unsur olmuştur (Aston et al., 2000: 39-40).

3. AMARNA ARŞİVİ İŞİĞİNDA MEZOPOTAMYA VE MISIR İLİŞKİLERİNDE LAPIS LAZULİ

Tunç Çağı'nda Eski Yakınoğu'da siyasi liderler veya ileri gelenlerin; iktidar değışikliklikleri, evlilikler, resmi törenler, saray ve tapınak inşası gibi önemli olayları kutlamak gibi çeşitli vesilelerle birbirlerine armağanlar gönderdikleri bilinmektedir. MÖ 2. binyılda lapis lazuli, Eski Yakınoğu, Mısır ve Doğu Akdeniz'de kraliyet armağanlarının bir parçası olarak diplomatik ilişkilerin önemli ve ayrılmaz bir unsuru haline gelmiştir (Mynářová, 2012: 64). Amarna Mektupları'ndan Mezopotamya'da kurulmuş Kassit, Orta Assur ve Mitanni devletlerinin kralları tarafından Mısır'a gönderilen o dönemin değerli hediyeleri arasında lapis lazulinin (hammadde ya da işlenmiş olarak) var olduğu anlaşılmaktadır.

Amarna Çağı'nda Kassitler, Mısır firavunlarıyla yoğun ve yakın seviyede bir diplomatik ilişki tesis etmişlerdir. Kassit krallarının Amarna Arşivi'nde on bir adet mektubu bulunmuştur (Moran, 1992: 6-26). Bu mektuplardan yedi tanesinde Mısır'a gönderilen değerli hediyeler arasında lapis lazuli ve lapis lazuliden yapılmış takılar sıklıkla geçmektedir. Amarna mektuplarından EA 13, bir hediye veya çeyiz listesi olup⁶ bu listedeki lapis lazuli miktarı diğer metinlerde geçenlerden çok daha fazladır.

Mektup numarası	Gönderen	Alıcı	Lapis lazulinin geçtiği yerler
EA 2	Kassit kralı /I. Kadaşman-Enlil	Mısır firavunu /III. Amenhotep	EA 2 (a.y. 6-9)
EA 7	Kassit Kralı/II. Burnaburiaş	Mısır firvaunu/ IV. Amenhotep	EA 7 (49-62)
EA 8	Kassit kralı/I. Burnaburiaş	Mısır firavunu/ IV. Amenhotep	EA 8 (8-21)
EA 9	Kassit kralı /I. Burnaburiaş	Mısır firavunu/ Tut'anhamen	EA 9 (19-38)
EA 10	Kassit Kralı/II. Burnaburiaş	Mısır firavunu/ IV. Amenhotep	EA 10 (43-49)
EA 11	Kassit Kralı/II. Burnaburiaş	Mısır firavunu/ IV. Amenhotep	EA 11 (a.y.24-34).
EA 13	Kassit Kralı/II. Burnaburiaş	Mısır Prensesi	EA 13 (ö.y. 5-20; a.y.26,27)

Orta Assur krallarından Asur-uballit dönemin en güçlü devleti olan Mısır ile siyasi ilişkiler kurmuştur. Amarna Arşivi'nde yer alan EA 15 ve EA 16 nolu tabletlerde Asur kralının Mısır firavununa yazdığı mektupta "biraderim" diye hitap etmesi, Asur kralının firavunla eşit statüde olduğunun göstergesidir (Moran, 1992: 37-39). Mektupta Mısır firavununa gönderilen hediyeler arasında lapis lazuliden yapılmış ürünler geçmektedir. Mektuplarda lapis lazuli için özellikle gerçek nitelemesi yapılmıştır.

Mektup numarası	Gönderen	Alıcı	Lapis lazulinin geçtiği yerler
EA 15	Assur kralı/I. Asur-uballit	Mısır- IV. Amenhotep (isim yazmıyor)	EA 15 (7-15)
EA 16	Assur kralı/I. Asur-uballit	Mısır- IV. Amenhotep (isim yok)	EA 16 (9-12)

Amarna Arşivi'nde bulunan Mitannilerin Mısır'a göndermiş olduğu mektup sayısı on üçtür. Bunlar EA 17 ile EA 30 arasındaki mektuplardır. Bu mektupları gönderen kişi ise Tuşratta'dır. EA 17-25 arasındaki mektuplar III. Amenhotep'e, EA 26 Tiye'ye, EA 27, 28, 29 IV. Amenhotep'e, hitaben yazılmıştır. III.

⁶ Bu tabletin, Kassit kralı Burnaburiaş'ın "Mısır prensesine" gönderdiği geniş kapsamlı bir hediye listesi olabileceği gibi "Burnaburiaş'ın kızının çeyizi" olarak gönderilmiş olabileceğine dair iki farklı görüş vardır. Mısır ve Kassit arasında diğer mektuplar incelendiğinde iki seçeneğin de doğru olabileceği görülmektedir. Kassit kralının Mısır prensesi Mayat/Meritaten'in gönlünü çalmak için uğraştığını ve bunun yanı sıra Burnaburiaş'ın kızlarından birinin de Mısır'a gelin olarak gideceği bilindiğinden bu hediye listesinde yazılanların iki prenesten birine gönderildiği kesin iken bunun kim olduğuna dair bir bilgi yoktur (Yılmaz, 2020: 305).

Amenhotep, Mitanni kralı Tuşratta'nın kızı Taduḫepa'yı kendisine eş olarak almıştır. EA 17-25 arası tüm belgelerde Mısır'a gönderilen ürünler arasında lapis lazuli geçmektedir (Moran, 1992: 41-81). Özellikle de EA 22 ve 25, bir hediye listesi olup çok ciddi miktarda lapis lazuli geçmektedir.

Mektup numarası	Gönderen	Alıcı	Lapis lazulinin geçtiği yerler
EA 19	Mitanni kralı/Tuşratta	Mısır- III. Amenhotep	EA 19 (80-85)
EA 21	Mitanni kralı/Tuşratta	Mısır-III. Amenhotep	EA 21 (39-41)
EA 22	Mitanni kralı/Tuşratta	Mısır- III. Amenhotep	EA 22 (i 9-11 ; 48-54, 55-57 ; ii 1-2,3-4,6-8,9,10,20-22, 23-26, 29-32,43-47, 62-64)
EA 25	Mitanni kralı/Tuşratta	Mısır- III. Amenhotep	EA 25 (i 16-26, 31, 33-49,51-58,62-64,71-72 ; ii 3-4, 9-17, 21-23, 26-27,29-31,32-33, 45-50, 60-61 ; iii 43, 47, 52-54, 55-58, 64-67, 70-72 ; iv 21-22,

Yukarıda verilen Amarna arşiv belgelerinden lapis lazulinin, Mezopotamya kralları tarafından Mısır'a gönderilen selamlama hediyeleri ve çeyizler arasında yer aldığı çok açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Amarna belgeleri EA 14, 26, 27'de ise durum tamamen farklıdır. Bu belgelerde sınırlı da olsa lapis lazulinin ters yönde yani Mısır'dan Mezopotamya'ya gönderilmesi söz konusudur. Akhenaten tarafından gönderilen mektuplardan biri olan EA 14, II. Burnaburiaş'ın kızının başlık parası mahiyetinde olan uzun bir hediye listesidir. Bu listede yalnızca bir ürünün süslemesinde “*tıpası lapis lazuliden yapılmış bir adet altından küçük koku kutusu*” kullanılmıştır. Aslında bu hediye listesindeki diğer ürünlerle ve Mezopotamya'dan gönderilen eserlerle kıyaslandığında çok küçük bir detay olarak gözükmektedir. EA 26, 27 ve 29'da ise Mitanni kralının Mısır'dan istediği selamlama hediyelerinin gönderilmediğinden bahsedilmiştir. Bu hediyelerin ise altın ve gerçek lapis lazuliden heykel oldukları anlaşılmaktadır:

EA 26 (30-39): “*Sizin kocanız Mimmureya'ya karşı olan sevgimi unutmuyacağım. Sevgimin öncekinden bile daha fazlasını oğlunuz Naphurreya'ya (IV. Amenhotep) göstereceğim. Ama sizin kocanız Mimmureya'nın sözlerine gelince, benim kocanıza dediğim selamlama hediyelerini -siz onları biliyorsunuz- gerektiği gibi göndermediniz ve sizin kocanızdan talep ettiğim som altından dökme heykelleri. Şöyle demiştim: “Kardeşim, altından ve gerçek lapis lazuliden heykelleri bana gönder”* (Moran, 1992: 85).

EA 27 ve 29'dan Mitanni kralının daha önceki mektupta (EA 26) istediği heykellerin gönderilmediğine dair sitem ettiği anlaşılmaktadır:

EA 27 (19-27): “*ve benim için som altından bir heykel ile bir diğer heykel benim kızkardeşim Tadu-Hepa'nın bir heykeli için senin baban Mimmureya'dan talepte bulundum. Ve senin baban şöyle dedi: “sadece som altından heykel vermeye bir süreliğine ara verdim ve sana vereceğim şeyleri lapis lazuliden ve farklı nitelikte (kalitede) altından vereceğim”* (Moran, 1992: 87).

EA 29 (50-54): “*sadece altın olanları isteme, ben sana gerçek lapis lazuliden de yapacağım ve onları sana göndereceğim. Ve Nimmureya, senin baban, ne olursa olsun, söylediklerimi reddetti [veya] her ne olursa olsun beni üzdü”* (Moran, 1992: 94).

EA 29 Mısır'a gönderilen selamlama hediyeleri ile son bulmuştur. Ancak tabletin bu bölümünde tahribatın fazla olması hediyelerin tam olarak anlamamızı zorlaştırmaktadır. Buna rağmen ürünler arasında lapis lazulinin geçtiği anlaşılmaktadır (Moran, 1992: 97).

Yazılı belge ve arkeolojik buluntulardan lapis lazulinin Mezopotamya ve Mısır'a küçük ebatlarda ulaştığı ve küçük boyutlardaki işlerde kullanıldığı görülmektedir. Lapis lazuli, direkt olarak heykel yapımından ziyade heykellerin kaş, göz ve sakal detaylarında kullanılmıştır. Bu durumda EA 26, 27, 29'da Mısır firavunu muhtemelen Mısır'daki birtakım sorunlardan dolayı Mitanni kralına heykelleri som altından göndermek istemediğinden ve ilişkileri de iyi tutmak adına Mezopotamya'da da değerli olduğunu bildiği lapis lazuli heykel vadederek geçiştirmek istemiş gibi gözükmektedir.

Mektup numarası	Gönderen	Alıcı	Lapis lazulinin geçtiği yerler
EA 14	IV.Amenhotep(Naphurreya)	Kassit Kralı/II. Burnaburiyaş	EA 14 EA 14 ii 9
EA 26	Mitanni kralı/Tuşratta	Mısır- Kraliçe Tiye	EA 26 30-48
EA 27	Mitanni kralı/Tuşratta	Mısır- IV. Amenhotep (Naphurreya)	EA 27 19-27
EA 29	Mitanni kralı/Tuşratta	Mısır- IV. Amenhotep (Naphurreya)	EA 29 50-54, 182-185

Amarna mektuplarında Mezopotamya kralları lapis lazuli ürünleri sayarken genellikle “gerçek lapis lazuli” (uqnû šadê (^{NA}₄.ZA. GİN KUR-e) veya uqnû (^{NA}₄.ZA. GİN) vurgulaması yapmışlardır. Çünkü Yakınoğu'da MÖ 3. binyıldan itibaren lapis lazulinin cam ve fayans olarak taklitlerinin yapıldığı bilinmektedir. Gerçek ve yapay lapis lazuliyi ayırt etmek için bu ifadeler kullanılmıştır. Amarna mektuplarından EA 2, 7, 8,10'da ise lapis lazuli nesnelere “^{NA}₄.ZA. GİN” olarak ifade edilmiş gerçek nitelendirilmesi yapılmamıştır. Ancak bazen tek başına “^{NA}₄.ZA. GİN” da gerçek taş için kullanılabilirdi. Bu durumda bu hediyelerin gerçek lapis lazuliden mi yapıldığı ya da taklit mi olduğuna karar vermek zordur. Ancak Amarna Arşivi'ni lapis lazuli nesnelere bağlamında genel olarak değerlendirdiğimizde gerçek taşı kastetmesi daha olası görünmektedir. Taşlar orijinal değil yapay dahi olsa esasen burada önemli olan lapis lazulinin Mısır ve Mezopotamya'da seviliyor olması ve bu taşın elde edilemediği durumlarda taklidinin de makbul olduğudur.

4. MEZOPOTAMYA-MISIR İLİŞKİLERİNDE LAPIS LAZULİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Mısır coğrafyasında lapis lazuli madeni yoktur⁷. Mısır'da bu taşın oluşumu için gerekli jeolojik koşullar bulunmamaktadır (Bavay, 1997: 80; Aston et al., 2000: 39). Bu taşın kaynağının Mısır'da bulunmamasına rağmen Eski Mısır'da kullanıldığı yazılı belgelerle ve arkeolojik verilerle tespit edilmiştir. Dolayısıyla lapis lazuli, Orta Asya'dan Mısır'a uzanan ticari ilişkilerin varlığına ışık tutan en açık kanıtlardan biridir. Nitekim yapılan kimyasal analizler sonucunda Mısır'da ele geçirilmiş bir grup lapis lazuli nesnenin Afganistan menşeli olduğu kanıtlanmıştır (Lo Giudice et al., 2017: 649). Tacikistan'daki Pamir Dağları kaynakları da tam olarak doğrulanmamış olsa da muhtemel kaynaklar arasında sayılmaktadır. Yaklaşık 4000 km'lik bu uzun ticaret ağında Mezopotamya'nın önemli rol oynadığı düşünülmektedir. Bu düşüncüyü destekleyen yazılı ve arkeolojik veriler mevcuttur. Bu düşüncenin en erken kanıtları Mısır'da Sülaleler Öncesi Dönem'den gelmektedir. Bu dönemde Mısır mezarlarında keşfedilen lapis lazuli buluntuların yanı sıra Mezopotamya kültürel etkilerinin çok net görüldüğü arkeolojik veriler (Gebel el-arak bıçak sapı, Hierakonpolis'teki boyalı duvar ve silindir mühürler ve Mezopotamya efsanevi hayvanları) mevcuttur. Bunun yanı sıra hem lapis lazuli hem de Mezopotamya kültürel etkisi Mısır'da I. Sülale Dönemi'nin ortasında kaybolur (Oshira, 2000: 71). II. ve III. Sülaleler dönemlerinde lapis lazuliden yapılmış nesnelere Mısır'da olmadığı görülmektedir. Mısır'da lapis lazulinin görülmediği bu dönem, Mezopotamya'nın Bedahşan ile ticari ilişkilerinin koptuğu Erken Hanedanlık I Dönemi'ne yani Mezopotamya'da da lapis lazulinin görülmediği bir döneme denk gelmektedir (Aston vd. 2000: 39). Mezopotamya'da Erken Hanedanlık I'in başlangıcından kısa bir süre sonra ticaret kesintiye uğramıştır (Herrmann, 1968: 37). Bundan dolayıdır ki çoğu bilim insanı Mezopotamya'nın Mısır için lapis lazuli tedarikinde önemli rol oynadığını ve Mısır'daki lapis

⁷ 12. yy da Arap coğrafyacı El-İdrisi, Kharga vahası yakınında lapis lazuli madenin olduğuna dair bir hata yapmıştır. Bu jeolojik olarak mümkün değildir. Hüseyin ve El-sharkawi, Mısır'ın güneybatısında Uweinat Vahası yakınlarında lapis lazuli oluşumunun olduğunu söylediler de bu bilgi doğrulanmamıştır (Aston et al., 2000: 39).

lazuli yokluğunun Mezopotamya'daki gelişmelerle yakından alakalı olduğunu ve bu dönemde ticari ilişkilerinin kesintiye uğraması sonucunda Mezopotamya'ya dolayısıyla da Mısır'a ulaşmamış olacağını ileri sürmektedir (Payne, 1968: 59; Herrmann, 1968: 37, 53; Oshira, 2000:71 vd.).

Mısır'da IV. Sülale Dönemi'nden itibaren lapis lazuli muhtemelen Mezopotamya'daki gelişmelere bağlı olarak tekrar kullanılmaya başlanmıştır. XII. Sülale Dönemi'ne ait olan Tod Hazinesi'ndeki lapis lazuli buluntuların hem kalite hem de model bakımından Mezopotamya'da Ur krallarının mezarlarındaki buluntulara çok benzemesi de lapis lazulinin Mısır'a ulaşmasında Mezopotamya'nın rolünü göstermesi açısından önemlidir. Tod Hazinesi, Eski Mısır, Doğu Akdeniz ve Yakın Doğu medeniyetleri arasında lapis lazuli ticaretinin önemini göstermesi açısından son derece önemli bir keşiftir.

Mezopotamya ve Mısır arasındaki ticari ilişkilerde iki coğrafya arasında Naqada II Dönemi'nden itibaren (Ward, 1964a: 133) Suriye ve Filistin coğrafyası aracı olmuştur⁸. Suriye iki bölgeyi birbirine bağlayan ticaret yolları vasıtasıyla Halaf Dönemi'nden itibaren Mezopotamya ile doğrudan temas halindeydi. Bu bağlantı sonraki dönemlerde de devam etmiş Tunç Çağı'nda uluslararası düzeye ulaşmıştır⁹. Dolayısıyla Mezopotamya'dan gelen ürünler, ya Suriye-Filistin'den geçen kara yolu ile Mısır'a ya da Suriye kıyı limanlarından geçen teknelerle Nil Deltası'na girerek ulaştırılmışlardır¹⁰ (Ward, 1964b: 44; Huang, 2018: 397).

MÖ 2. binyılın ortalarında Mezopotamya'daki siyasi güçler ile Mısır arasında doğrudan siyasi ve kültürel bağlar kurulmuştur. Amarna Mektupları'ndan da anlaşılacağı üzere Mısır ve Mezopotamya'daki krallar arasında yoğun bir hediyeleşme trafiği mevcuttu. Bu dönemde Mezopotamya krallarının Afganistan'dan getirilen lapis lazulinin Mısır'a taşınmasında aracı rol oynadıkları görülmektedir¹¹.

Lapis lazuli Mezopotamya'da olduğu gibi Mısır'da da boncuk, amulet, mühür yapımında ve kakma malzemesi olarak küçük obje yapımında ve süslemede çok sık kullanılmıştır (Fotoğraf 2, 3,4,5,6,7). Mısır'da Mezopotamya'dan farklı olarak skrabelerin yapımında lapis lazulinin kullanıldığı görülmektedir (Fotoğraf 10,11). Bu durum ise skrabelerin Mısır'a has nesnelere olarak görülmesiyle açıklanabilir. Mısır'da lapis lazuli kullanımı, Mezopotamya'daki kadar yoğun olmamıştır. Ancak 1936'da Mısır'da keşfedilen Tod Hazinesi (Pierrat-Bonnefois, 2008: 65-67), Ur kraliyet mezarlarındaki lapis lazuli buluntularından sonra en çok lapis lazuli buluntusunun olduğu yerdir (Lo Giudice et al., 2017: 638).

Her iki coğrafyada da lapis lazuli nesnelere buluntu yerlerine bakıldığında yönetici ve elit kesimin mezarlarıyla ilişkili görülmektedir. Amarna Arşivi'nden, bu taşın Mezopotamya kralları tarafından kendilerine denk seviyede gördükleri krallara hediye olarak gönderildiği anlaşılmaktadır. Esasen lapis lazuli hem Mezopotamya'da hem de Mısır'da egzotik bir taş olmuştur ve bu taşı elde etmek bir güç ve statü göstergesi kabul edilmiştir. Bu durum ise lapis lazulinin Tunç Çağı'nda önemli bir prestij malzemesi olduğunu göstermektedir.

⁸ Mısır ve Mezopotamya arasında direk bir bağlantı olduğu ve bunun Nil'i Kızıldeniz'e bağlayan önemli bir kanal olarak görülen Mısır'ın doğu çölü Wadi Hammamat ile olduğu düşünülmüştür. Bu rota halen tartışmaya açık olsa da ihtimal rotalar arasında yer almaktadır. Lapis lazulinin, Sümer'i tamamen atlayarak diğer mübadele coğrafyalarında da dolaşmış olabileceği de diğer ihtimaller arasında yer almaktadır (Stevenson, 2003: 624).

⁹ Doğu ile batı arasında çeşitli ürünlerin aktarımına imkân veren ticaret yollarının geçiş güzergâhında yer alması ve Asya'nın Akdeniz'e açılan bir kapısı özelliği taşımasından dolayı çağlar boyunca büyük devletlerin bu coğrafyayı ele geçirmek için zorlu mücadeleler vermesine neden olmuştur.

¹⁰ Mısır'da Erken Sülaleler Dönemi'nde Ugarit kereste ticareti ve lapis lazuli gibi diğer egzotik ürünler için muhtemel bir antrepo olarak ortaya çıkmaktadır (Sowada, 2009: 52). Levant sahillerinde yer alan Biblos ise Mezopotamya ve Mısır arasında muhtemel bir aracı olarak görülmektedir (Stevenson, 2003: 624).

¹¹ Hediye ve ticari ilişkilerin yanı sıra askeri fetihler sonucunda da lapis lazuli temin edilmiştir. Thutmose III, Megiddo şehrinde altın, lapis lazuli ve değerli taşları yağmaladı (Casanova, 2008: 68).

Lapis lazuli, carnelian, turkuaz ve malahit gibi kutsal bir taş olarak kabul edilmiştir. Hem Mezopotamya hem de Mısır kozmolojisinde yıldızlı geceyi temsil etmektedir. Dolayısıyla gündüz-gece ilişkisi ve yeniden doğuşla ilişkilendirilmiştir. Mezopotamya’da tanrıların ve kralların sakalları lapis lazuli ile tasvir edilirken, Mısır’da Tanrıça İsis, lapis lazuli ile eşleştirilmiştir (Winter, 1999: 58, d. 48). Bu da lapis lazulinin ne kadar değerli bir taş olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Lapis lazuli renginden dolayı Tunç Çağı’nda çok sevilen bir taştı. Ancak her iki coğrafyada lapis lazuli kaynaklarına çok uzak olduğundan elde edilmesi çok zor ve maliyetli bir taştı. Çok sevilen ve aranan bir taş olduğu için artan talebi karşılamak amacıyla yapay lapis lazuli üretilmeye başlanmıştır.

Her iki coğrafyada lapis lazulinin koruyucu bir güce sahip olduğunun yanı sıra hastalıkları iyileştirici bir özelliğinin de olduğu inancı yaygındı (Uyanık ve Morkoç, 2021: 167). Mezopotamya ritüellerini anlatan metinlerde bu taşın hastalıkları tedavi etmek amacıyla kullanıldığı çok sık geçmektedir. Mısır’da ise Orta Krallık’ın bir büyü metninde yeni doğmuş bir bebeğin boynuna mavi ve yeşil lapis lazuli, jasper ve turkuaz boncukların, onu güçlü kılan büyülerle asılması da lapis lazulinin Mezopotamya’da olduğu gibi Mısır’da da koruyucu bir güce sahip olduğu düşüncesinin varlığını güçlendirmektedir (Winter, 1999: 50; Eliade, 2020: 40, d.2). Mezopotamya coğrafyasında lapis lazuli majik yöntemlerle tedavide kullanılmışken, Mısır’da bu taşın farmasötik olarak ayrıca yararlandığı görülmektedir. MÖ 1534 yılına tarihlenen Ebers Papirüsü’nde göz tedavisinde gerçek lapis lazulinin kullanıldığı iki tarif vardır. Önemli bir göz hastalığı olarak eskiçağ insanının zihnini zorlayan katarakt tedavisi için lapis lazulinin kullanıldığı bir yöntem geliştirilmiştir. Reçete 378, sütün içinde yeşil veya siyah göz boyaları veya sürme (malahit veya kükürtlü kurşun ayrı ayrı), krokodil gübresi ve ne oldukları tam olarak bilinmeyen iki bitkisel bileşenle gerçek lapis lazuli karışımını önerir. Karışım her iki gözün dışına uygulanır (Bryan, 1930: 99). Reçete 390’da ise, her iki gözdeki kan damarlarını yok etmek (muhtemelen damar genişlemesi veya konjiktivit) için eşit miktarda yeşil ve siyah sürme, lapis lazuli, aşı boyası ve bal içeren yumuşak bir karışım göz yüzeylerine uygulanır (Duffin, 2014: 84).

SONUÇ

Mısır’da Tunç Çağı’na ait arkeolojik veriler arasında ve yazılı belgelerde Mısır coğrafyası için egzotik bir taş olan lapis lazulinin yer alması, bu dönemde Mısır’ın doğu ile ticari ve siyasi bağlantılarını gösteren kesin kanıtlardan biridir. Mısır’da kullanılmış olan lapis lazulinin kaynağı Afganistan olup Tacikistan’daki Pamir yatakları da muhtemel kaynaklar arasında yer almaktadır. Dönemin şartları değerlendirildiğinde böyle uzun bir mesafede bu taşın ticaretinin tek bir el tarafından yapılması mümkün görünmemektedir. Mezopotamya uygarlıkları bu taşın Mısır’a iletilmesinde önemli rol oynamışlardır. Başlangıçta Mezopotamya ve Mısır arasında direkt değil de dolaylı bir ticari temas olduğu düşünülmektedir. Mezopotamya ve Mısır arasındaki bu dolaylı ticarete Suriye ve Filistin coğrafyasının aracı rol oynadığı anlaşılmaktadır. Yani kara ve deniz yoluyla Mezopotamya’ya ulaştığı bilinen lapis lazuli, ticari ilişkiler doğrultusunda Suriye ve Filistin üzerinden de Mısır’a ulaşmıştır. MÖ 2. binyılda ise lapis lazuli Eski Yakındoğu ülkeleri arasında kraliyet hediyelerinin vazgeçilmez bir unsuru haline gelmiştir. MÖ 2. binyılın ortalarında Mezopotamya’daki siyasi güçler ile Mısır arasında doğrudan siyasi ve kültürel bağlar kurulmuştur. Dolayısıyla bu dönemde Mezopotamya krallarının Afganistan kökenli lapis lazulinin Mısır’a taşınmasında önemli rol oynadıkları görülmektedir.

Mezopotamya-Mısır ilişkileri bağlamında ele alındığında lapis lazulinin her iki coğrafyada da aynı değere sahip olduğu ve aynı amaca hizmet etmiş olduğu görülmektedir. Her iki coğrafyada da bu taşın prestij malzemesi kabul edildiği, kutsal sayıldığı ve birtakım sihirli güçlere sahipmiş gibi algılandığı anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Andrews, C. (1981). *Catalogue of Egyptian Antiquities in the British Museum-Jewelry I*. London: British Museum Press.
- Aston, B, Harrell, J. and Shaw I. (2000). "Stone". P. T. Nicholson ve I. Shaw (Ed.) *In Ancient Egyptian Materials and Technology* (pp. 5-77). Cambridge: Cambridge University Press.
- Bavay, L. (1997). Matière Première et Commerce à Longue Distance: le Lapis-Lazuli et l. Égypte Prédynastique. *Archéo-Nil* 7, 79-100.
- Bryan Cyril P. (1930). *Ancient Egyptian Medicine the Papyrus Ebers*. Chicago: Ares Publisershs.
- Casanova, M. (2008). Lapis Lazuli. J. Aruz, K. Benzel ve M. Evans (Ed.). *Beyond Babylon: Art, Trade and Diplomacy in the Second Millenium BC*. (pp. 68-70). New Haven and London: Yale University Press.
- Çınardalı-Karaaslan, N. (2013). Arkeolojik ve Filolojik Veriler Işığında M.Ö. 2. Binde Frit, Fayans ve Cam Malzeme Üzerine Bir Çalışma. *Belleten*, 278(77), 15-72.
- Duffin C. J. (2014). The Pharmaceutical use of Lapis Lazuli in the Ancient East. *British Society for the History of Pharmacy*, 44 (4), 84-87.
- Eliade, M. (2020). *Babil Simyası ve Kozmolojisi*. (Çev.) M. Özcan, Doğubatu Yayınları: Ankara.
- Herrmann, G. (1968). Lapis Lazuli: The Early Phases of Its Trade. *Iraq*, XXX(1), 21-57.
- Huang, H. (2018). The Route of Lapis Lazuli: Lapis Lazuli Trade from Afghanistan to Egypt During Mid-late Bronze Age. 4th Annual International Conference on Modern Education and Social Science. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research (ASSEHR)*, V.183, 391-399.
- Law, R.W. (2014). Evaluating Potential Lapis Lazuli Sources for Ancient South Asia Using Sulphure Isotope Analysis. C.C. Lamberg-Karlovski, B. Genito ve B. Cerasetti, (Ed.), "My life is like the Summer Rose": *Maurizio Tosi e l'Archeologia come modo di vivere. Papers in honour of Maurizio Tosi for his 70th birthday*. *Archaeopress* (pp. 419-429). Oxford: Archaeopress.
- Lo Giudice, A., Angelici, D., Re A., et al. (2017). "Protocol For Lapis Lazuli Provenance Determination: Evidence for an Afghan Origin of the Stones Used for Ancient Carved Artefacts Kept at the Egyptian Museum of Florence (Italy)". *Archaeol Anthropol Sci*. 9, 637-651.
- Massa, M. and Palmisano, A. (2018). Change and Continuity in the Long-distance Exchange Networks between Western/Central Anatolia, Northern Levant and Northern Mesopotamia, c.3200- 1600 BC. *Journal of Anthropological Archaeology*, 49, 65-87.
- McIntosh J. R. (2008). *The Ancient Indus Valley*. California: ABC-CLIO.
- Moorey, P.R.S. (1994). *Ancient Mesopotamian Materials and Industries: The Archaeological Evidence*. Oxford: Clarendon Press.
- Moran, W. L. (1992). *Amarna Letters*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London.
- Mynářová, J. (2012). From the mountain or from the kiln? Lapis lazuli in the Amarna Letters. G. del Olmo Lete, J. Vidal ve N. Wyatt (Ed.). *The Perfumes of Seven Tamarisks Studies in Honour of Wilfred G. E. Watson* (pp. 63-69). Germany: Ugarit Verlag.
- Oshira, M. (2000). A Study of Lapis Lazuli in the Formative Period of Egyptian Culture: An Approach in Terms of Culture Contact. *Orient*, 35. 60-74.
- Payne, J. C. (1968). Lapis Lazuli in Early Egypt. *Iraq* 30(1), 58-61.
- Pierrat-Bonnefois, G. (2008). The Tod Treasure. J. Aruz, K. Benzel ve M. Evans (Ed.). *Beyond Babylon: Art, Trade and Diplomacy in the second Millenium BC*. (pp. 65-67). New Haven and London: Yale University Press.
- Sarianidi, V.I. and Kowalski, L.H. (1971). The Lapis Lazuli Route in the Ancient East. *Archaeology* 24 (1/1), 12-15.
- Sowada, K. N. (2009). *Egypt in the Eastern Mediterranean during the Old Kingdom: An Archaeological Perspective*. Fribourg, Switzerland / Göttingen. Germany: Academic Press / Vandenhoeck Ruprecht.
- Stevenson, A. (2003). Egypt and Mesopotamia. H. Crawford (Ed.) in *The Sümerian World* (pp. 620-636) . London: Taylor & Francis Ltd.
- Thavapalan, S. (2019). The Meaning of Color in Ancient Mesopotamia. *Culture and History of the Ancient Near East*, 104. Leiden: Brill.
- Tosi, M. and Vidale, M. (1990). 4th Millennium BC Lapis Lazuli Working at Mehrgarh, Pakistan. *Paléorient* 16, 89-99.
- Uyanık H. Ve Morkoç A.N. (2021). Tunç Çağı'nda Mezopotamya'da Lapis Lazulinin Temini, Kullanımı ve Önemi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 45, 160-181.
- Ward, W. A. (1964a). Relations between Egypt and Mesopotamia from prehistoric times to the end of the Middle Kingdom(Concluded). *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 7 (2), 121-135.

- Ward, W. A. (1964b). Relations between Egypt and Mesopotamia from prehistoric times to the end of the Middle Kingdom. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 7 (1), 1-45.
- Winter, I. J. (1999). The Aesthetic Value of Lapis Lazuli in Mesopotamia. Cornaline et pierres précieuses. A. Caubet (Ed.). *La Méditerranée de l' Antiquité à l' Islam* (pp. 43-58). Paris: Musée du Louvre.
- Yılmaz, C. (2020). *Amarna Mektupları Işığında Akdeniz Dünyası'nın Siyasi ve Sosyal Görünümü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Zöldföldi, J., Richter, S., Kasztovszky, Z. and Mihali, J. (2006). Where does lapis lazuli come from? Non-destructive provenance analysis by PGAA, in: J. Pérez-Arantegui (Ed.), Proceedings of the 34th International Symposium on Archaeometry, Zaragoza 3-7 May 2004 (pp. 353-36). Istitucion Fernando el Catolico, Zaragoza.

İnternet Kaynakları

<https://www.metmuseum.org/erişim tarihi-10.10.2020>

<https://egypt-museum.com/erişim tarihi-10.10.2020>

EXTENDED SUMMARY

Lapis lazuli is a precious blue-colored stone, the main component of which contains lazurite (Na, Ca) 8 (AlSiO 4) 6 (SO 4 , S, Cl) 2 , and consists of several different minerals together with calcite, pyrite and other silicates. Its hardness is about 5.0-5.5. Lapis lazuli is generally formed by contact metamorphism of limestones. Its most beautiful color is a deep blue, lightly covered with rice yellow pyrite particles. The absence of white calcite veins and few pyrite residues increase the value of the stone. Stones containing too much calcite or pyrite are less valuable than others. The presence of pyrite in the stone is often important to distinguish natural lapis lazuli from many lapis imitations. There are a limited number of lapis lazuli resources in the world, and the main production areas in the world where lapis lazuli are obtained are South America, Lake Baikal and the Badkhash region of Afghanistan.

Due to its distinctive blue color and rarity, lapis lazuli has been used in the manufacture of precious objects and jewelry (beads, jewelry, seals, small decorative artworks, etc.) since the Neolithic Age. The earliest evidence of the use of lapis lazuli in South Asia comes from archaeological finds in the early Indus trading city of Mehrgarh (Pakistan), where lapis lazuli ornaments were discovered in tombs from the 7th millennium BC. Although lapis lazuli spread throughout the Middle East in the 3rd millennium BC, the lapis lazuli trade reached as far as the Euphrates-Tigris and Egypt.

This study aims to reveal the place of lapis lazuli in the context of Mesopotamia-Egypt relations and the religious, economic, political, and cultural values attributed to stone by the civilizations that lived in this geography.

The inclusion of lapis lazuli, an exotic stone for Egyptian geography among the archeological data and written documents belonging to the Bronze Age in Egypt, is one of the definitive evidences showing the commercial and political connections of Egypt with the east during this period. The source of lapis lazuli used in Egypt is Afghanistan and Pamir deposits in Tajikistan are among the possible sources. Considering the conditions of the period, it is not possible to trade this stone at such a long distance by a single hand. Mesopotamian civilizations played an important role in the transmission of this stone to Egypt. Initially, it is thought that there was not a direct but indirect commercial contact between Mesopotamia and Egypt. It is understood that Syria-Palestine played an intermediary role in this indirect trade between Mesopotamia and Egypt. In other words, lapis lazuli, which is known to reach Mesopotamia by land and sea, reached Egypt via Syria-Palestine in line with trade relations. In the 2nd millennium BC, lapis lazuli has become an indispensable element of royal gifts among the Old Near Eastern countries. Direct political and cultural ties were established between the political forces in Mesopotamia and Egypt in the middle of the second millennium BC. Therefore, it is seen that the kings of Mesopotamia played an important role in the transport of Afghanistan origin lapis lazuli to Egypt during this period.

In the Egyptian country, lapis lazuli was used in making beads and inlaid material before Naqada I, and in making amulets and scarabs before the Late Dynasties. It was later used in making jewelry and seals (only in vases during the Nagada III and Early Dynasty periods). In addition to beads, amulets and pendants, it was also seen as a raw material in the XII. Dynasty Tod tomb. Lapis was used frequently in jewelry until the 3rd Intermediate Period (1069-945 BC). It was prominent in the jewels in the Tutankhamon tomb and was seen in the ruler's tombs in Tanis (XXII. Dynasty 945-715 BC). Later, it became a less used item in jewelry. Lapis lazuli was used continuously until the 1st millennium BC, when it was gradually replaced by artificial materials. However, it has continued to be used as carving. It has been used as a pigment since the 7th century AD.

When considered in the context of Mesopotamia-Egypt relations, it is seen that lapis lazuli has the same value in both geographies and served the same purpose. In both geographies, it was understood that this stone was considered a prestige material, considered sacred and perceived as having some magical powers.

EKLER

Fotoğraf 1. İşlenmemiş Lapis Lazuli

Fotoğraf 2. Tod Hazinesinden Lapis Lazuli Boncuklar
(Pierrat-Bonnefois, 2008: 67)

Fotoğraf 3. Lapis lazuli boncuk kolye/Naqada II
<https://www.metmuseum.org/>

Fotoğraf 4. Orta Krallık
Lapis Lazuli Çift Dilli Silindir Mühür <https://www.metmuseum.org/>

Fotoğraf 5. Tutankamon Mezarında Bulunan Merhem kutusu
<https://egypt-museum.com/>

Fotoğraf 6. Orta Karallık Lapis Lazuli Amulet
<https://www.metmuseum.org/>

Fotoğraf 7. Yeni Karallık Lapis Lazuli Amulet
<https://www.metmuseum.org/>

Fotoğraf 8. Kraliçe Hetepheres'in değerli taşlarla işlenmiş gümüş bilezikleri
<https://egypt-museum.com/>

Fotoğraf 9. Tod Hazinesinden Ham Lapis Lazuli ve İşlenmiş Boncuklar (Pierrat-Bonnefois, 2008: 67)

Fotoğraf 10. Pendant
<https://egypt-museum.com/>

Fotoğraf 11. Tutankamon skrabe bilezik <https://egypt-museum.com/>

Fotoğraf 12. Lapis Lazuli ile Süslenmiş Altın Mücevherler
<https://egypt-museum.com/>

Fotoğraf 13. Tutankamon'un Lapis lazuli ve Yarı Değerli Taşlarla İşlenmiş
Altın Maskesi, Altın Tabutu ve Altın Tahtı
<https://egypt-museum.com/>

**“FALA İNANMA FALSIZ KALMA” SÖZÜNÜN GÜCÜYLE DÖNÜŞEN/GENİŞLEYEN BAĞLAM:
“KAHVE FALI” UYGULAMALARI¹**

**TRANSFORMING/EXPANDING CONTEXT WITH THE POWER OF THE WORD “DON’T BELIEVE IT,
DON’T BE WITHOUT IT”: “FORTUNE TELLING” APPLICATIONS**

Dr. Öğr. Üyesi İmran GÜNDÜZ ALPTÜRKER

Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
ichimran@gmail.com

ORCID No: 0000-0001-7445-5081

ÖZET

Dijital kültürün modern dünyayı dönüştürüp yeniden inşa ettiği günümüzde, kültürel mirasa ait pek çok sözlü anlatı türü, uygulama ve etkinliğin bağlam ve icrasında da bir dönüşüm yaşanmaktadır. Radyo ve televizyon gibi geleneksel medya araçlarıyla başlayıp dijital iletişim araçlarındaki gelişmelerle folklor ürünlerinin icra bağlamları da yeni bir boyut kazanmıştır. Geleneğin/gelenekselin aktarımı, icrası ve yeniden üretimi hususları çevrimiçi bağlamları da kapsayacak şekilde genişletmiştir. Geleneksel kültür içinde önemli bir yere sahip olan “fal bakma/baktırma” geleneği de dijital mecrada “sanal gelenek”/“sanallaşan gelenek” şeklinde pek çok uygulaması bulunan bir örnek teşkil etmektedir. Kahve içildikten sonra kapatılan fincanın fotoğrafının çekilip yollanması neticesinde yorumlanması şeklinde hizmet veren mobil uygulamalarda, “Kaave Falı – Falcı Bacı”, “Falaadin”, “Binnaz: Astroloji, Tarot, Kahve; Canlı Fal Yorumu”, “Telve- Kahve Falı”, “Bi Fal Baktır”, “Fal Diyarı Kahve Falı”, “Falcıhane”, “Faloğlan”, “FaldanAdam”, “Fallavi”, “Fal Perisi”, “Ben Demiştim Fal”, “FalveFal”, “Derya Abla –Kahve Falı”, “Efsun Abla Kahve Falı”, “Fal Evi”, “Müptela” gibi pek çok uygulama yer almaktadır. Türk kültüründe kahve içme ve kahve falı bakma/baktırma sosyal ve kültürel bir olgu; kaideleri olan kadim bir gelenektir ve görüldüğü üzere sosyal bağlamı genişlemiştir. Günlük hayatın içerisinde çok yaygın ve önemli bir yere sahip olan “kahve falı” geleneğinin, özel sektör ve müteşebbislerce gücünün fark edilmesiyle sürdürülebilirliği farklı bir mecrayı da kapsamıştır. Dinamik bir yapısı olan kültür, doğası gereği insanların şartlarına, çağın gereklerine, uzam ve bağlama göre biçimlenerek dönüşür. Bu bağlamda, çalışmada geleneksel icra ortamlarından web tabanlı uygulamalara evrilen/icra ortamı genişleyen “fal bakma”/“baktırma” geleneğinin bağlam, işlev ve kullanım amacı hususundaki değişimi ve dönüşümü ile “geleneğin” sanal kültür ortamında hangi değişkenler ve dinamikler özelinde üretilebildiği ve deneyimlendiği sorunsalı incelenmiştir. Çalışmada tartışma konusu edilen

ABSTRACT

In today’s world where digital culture transforms and rebuilds the modern world, many types of verbal narratives, practices and activities belonging to cultural heritage are also experiencing a transformation in the context and performance. This transformation, which started with traditional media such as radio and television and gained a new dimension with the developments in digital communication tools, has expanded the performance contexts of folklore products in terms of the transmission, performance and reproduction of the tradition/traditional to include online contexts. Having an important place in traditional culture, the tradition of reading fortune telling / reading is an example that has many applications in the digital medium such as “virtual tradition”/“virtualized tradition”. In mobile applications that serve as the interpretation of the photo of the cup closed after coffee is taken and sent, “Kaave Falı - Falcı Bacı”, “Falaadin”, “Binnaz: Astrology, Tarot, Coffee; Live Fortune Interpretation”, “Telve- Coffee Fortune Telling”, “A Fortune Telling”, “Fortune Fortune”, “Fortune Telling”, “Fortune Teller”, “FaldanAdam”, “Fallavi”, “Fortune Fairy”, “I Said Fortune”, “FalveFal”, “Derya Bacı-Fortune Telling”, “Efsun Abla Fortune Telling”, “Fal Evi”, “Addict”. Drinking coffee and fortune telling are a social and cultural phenomenon in Turkish culture; it is an ancient tradition with rules and, as it seems, its social context has expanded. In this context, the change and transformation of the “fortune-telling” which evolved from traditional performance environments to web-based applications/expanded the performance environment, in the context of context, function and purpose of use, and the question of what variables and dynamics the “tradition” can be produced and experienced in the virtual culture environment. It has been examined. As a result of the study, it has been seen that, the execution environment of the fortune-telling tradition has expanded including web-based applications ,the main motivation in the “virtual tradition” as in the traditional fortune-telling process is the desire to “entertaining and recreation”and “getting news from the future” which is fed upon the

Geliş Tarihi:

22.09.2021

Kabul Tarihi:

08.11.2021

Yayın Tarihi:

30.12.2021

Anahtar Kelimeler

Kültür
Dijital Kültür
Kültürel
Sürdürülebilirlik
Sanal Gelenek
Kahve Falı.

Keywords

Culture
Digital Culture
Cultural
Sustainability
Virtual Tradition
Fortune Telling.

¹ Bu makale, 2-4 Haziran 2021 tarihlerinde Beykent Üniversitesi tarafından düzenlenen Sosyal Bilimlerde Uluslararası Dijital Dönüşüm Konferansı’nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur

veriler ilgili uygulamalardan derlenmiş ve netrografik analiz yöntemi ile incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda ise fal bakma/baktırma geleneğinin icra ortamının web tabanlı uygulamaları da kapsayarak genişlediği, geleneksel fal baktırma sürecinde olduğu gibi “sanal gelenekte” de fal baktırma sürecindeki temel motivasyonun sözlü kültürün “fala inanma, falsız kalma” sözünden beslenen “eğlenme, hoş vakit geçirme” ve “gelecekte haber alma” isteği olduğu ve bu doğrultuda uygulamanın kullanıcıları arasında bir etkileşim olduğu ve birbirlerine tavsiyelerde buldukları dolayısıyla “sosyal bir grup” oluşturdukları görülmektedir..

Turkish idiom “neither believe in fortune telling nor be without it”, and accordingly, there is an interaction between the users of the application and give advice to each other so they form a social group.

<https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.986312>.

*Kahve fâlınden umarmış cümle nisvân her şeyi
Aklı başında olanlar tutmaz aslâ niyyeti
Neyse hâlin ol çıkar fâlin diyen şaşkın durur
Hâle bak kim telve dürdisinde arar kısmeti*
(Açıkgöz, 1996: VII, VIII)

...

GİRİŞ

Dijital kültürün modern dünyayı dönüştürüp yeniden inşa ettiği günümüzde, kültürel mirasa ait pek çok sözlü anlatı türü, uygulama ve etkinliğin de bağlam ve icrasında bir dönüşüm yaşanmaktadır. Radyo ve televizyon gibi geleneksel medya araçlarıyla başlayıp dijital iletişim araçlarındaki gelişmelerle yeni bir boyut kazanan bu dönüşüm, geleneğin/gelenekselin aktarımı, icrası ve yeniden üretimi hususunda folklor ürünlerinin icra bağlamlarını çevrimiçi bağlamları da kapsayacak şekilde genişletmiştir. Giderek yaygınlaşan internet kullanımı, dijital sahada yeni kültürel ürünlerin üretimine ve aktarımına zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda halk kültürü, internet ortamına taşınmış ve birtakım dönüşümler/değişimler geçirmiştir.

Yirminci yüzyılda, kültür tarihi iletişim tarihi ile doğrudan ilişkili olduğundan ekonomik ve teknolojik değişimlerin bir araya getirilmesi gerekliliği genel bir kabul hâlini almıştır. 1960 sonrasında ise iş dünyası ve yönetim tarafından ikame ve idame edilen işlere olan göndermesinden dolayı kültür, kendi başına yönetimin bir sektörü olarak görülmeye, neticesinde de endüstri kelimesiyle birlikte kullanılmaya başlanmıştır (Briggs, 2009: 11-12). Nihayetinde de “gelenek” ve “yaratıcılığın” karışımından, harmonisinden çağdaş koşullara uyum sağlamış (Hirsch, 2014: 22) yeni bağlamlarda icra edilen geleneksel folklor ürünleri görülmektedir.

Gelenek “eskiden beri devam edip gelen, ancak birey ve toplum tarafından belli seviyede ve aslını kaybettirmeyecek şekilde çeşitli özelliklerinin değiştirilmesine izin veren, eski ve yeni unsurları birleştirerek her dönemde yeniden düzenlenerek yaratılan ve varlığını bu şekilde sürekli kılan yapılardır” (Ekici, 2008: 36). Gelenek, modern toplumlarda sürekli olarak güncellenerek, yeni bağlamlarda, yeniden yaratılmaktadır. Literatürde bu değişimler, geleneğin kentleşmeyle beraber kırsaldan kente taşınması neticesinde “folklorizm” kavramı ile teknolojik değişimlerle “ikincil sözlü kültür çağı” kavramları ile ifade edilmiştir. Günümüzde görülmektedir ki geleneğin sürekliliğinin sağlanması sürecinde geleneğin yeni ifadesine, yaşam alanı olarak dijital ortamlar da eklenmiştir. Bu genişlemeyle birlikte literatürde “sanal folklor”, “ağ folkloru”, “e-folklor”, “siber folklor”, “internet folkloru”, “dijital folklor”, “netlore” (Alekseyevskiy, 2015: 202-203’den akt.: Bars, 2018: 164-165) gibi farklı kavramlarla bu yeni bağlamlar ifade edilmeye başlanmıştır. Geleneğin bağlamındaki bu genişlemeyle beraber halk bilimi disiplininin de çalışma sahası genişlemiştir. Çevrim içi ortamları kapsayan “sanal saha”da yapılan etnografik çalışmalar “netrografi” olarak tanımlanmaktadır (Şafak, 2017: 157; Bars, 2018: 165). “Sanal etnografi, bilgisayar aracılı sosyal etkileşim yoluyla oluşturulan toplulukların ve kültürlerin çalışmasına uyum sağlayan bir dizi çevrim içi araştırma yöntemini ifade etmek için” (Bowler, 2018: 26; Özbölük ve Dursun, 2015: 236) kullanılmaktadır.

Umay Günay'ın da ifade ettiği gibi temelde sanayileşmenin başlamasıyla hızlanan kültür değişikliğinin dışladığı malzemeleri korumak ve sanayi için gerekli olan hammadde ve insan yönetimi için yola çıkan folklor disiplini (2013: 215) günümüzde teknoloji ile gelen kültür değişikliğinin dışında kalmaması dolayısıyla sürdürülebilirliğine katkı sağlanan bir alana evrilme sürecine girmiştir. Bu bağlamda bu çalışmada sanayileşmeyle doğan halkbiliminin, sanayinin siber-teknolojiye dönüşmesiyle “sanallaşan bir gelenek” olarak ortaya çıkan kahve falı uygulamalarını incelemektedir. Netrografik bir çalışma olan bu araştırmada android telefonlarda yer alan indirilme sayısı 50 B+ üzerinde olan Kaave Falı – Falcı Bacı”, “Falaadin”, “Binnaz: Astroloji, Tarot, Kahve; Canlı Fal Yorumu”, “Telve- Kahve Falı”, “Bi Fal Baktır”, “Fal Diyarı Kahve Falı”, “Falcıhane”, “Faloğlan”, “FaldanAdam”, “Fallavi”, “Fal Perisi”, “Ben Demiştim Fal”, “FalveFal”, “Derya Abla –Kahve Falı”, “Efsun Abla Kahve Falı”, “Fal Evi”, “Müptela” adlı 18 uygulamadır. Araştırmada kolayda örneklem yöntemi uygulanmış ve 50 B+ üzerinde kullanıcısı olan kahve falı uygulamalarına yapılan 1,367.317.731 yorumdan bir kısmı amaçsal örneklem yöntemi ile seçici okuma yapılarak incelenmiştir. Araştırmanın evrenini uygulamayı kullananlar, çalışmanın evrenini yorum yapan kullanıcılar, örneklemini ise analize dâhil edilen yorumlar oluşturmaktadır. Uygulamayı kullanan herkesin uygulamaya yorum yapmamış olma ihtimali de oldukça yüksektir. Ayrıca yapılan yorumların bir kısmının uygulamanın işleyişine ve performansına dair bir içeriğe sahip olması ve tüm yorumların sayısının çok fazla olması nedeniyle on sekiz aplikasyonun her birinden yapılan son elli yorum dikkate alınarak yaklaşık 900 yorum “işlev”, “kullanım amacı” ve “bağlam” üzerinde yoğunlaşarak netrografik analiz yöntemi ile değerlendirilmiştir.

Bilindiği üzere kahve, rivayete göre bir Osmanlı kumandanı olan Özdemiş Paşa tarafından 1450 yılında Habeşistan'dan, Yemen'e getirilir 1450-1600 yılları arasında Yemen'de ekilmeye başlanır (Gürsoy, 2012: 22). Kanuni Sultan Süleyman devrinde Osmanlı topraklarına giren kahve o devirde, Mekke'de İslam bilginlerince yasaklanmış olmasına rağmen 1543 ve sonrasında halk arasında da rağbet görmeye başlamıştır (Küçükkömürler ve Türkmen, 2007: 456-457). 17. yy. ortalarına gelindiğinde ise Türk kahvesi Osmanlı saraylarını da kapsayan mükellef kutlamaların ve törenlerin önemli bir parçası; nişan, düğün, evlilik gibi çok özel günlerin de belirleyici geleneği hâline gelmiştir. -Kahve, politik ve sosyal etkinliklerde, ibadette, misafirperverlikte, kısacası Türklerin yaşamında derin izler bırakmıştır (Desem, 2000: 23). Bu izler o kadar derindir ki pişirme şekli, telvesi ve ikram edilmesi gibi pek çok hususta incelikleri olan “Türk Kahvesi” ortaya çıkmıştır. Türk kahvesi özel bir yöntemle yapılır. İyice öğütülmüş kahve suya konur ve arzu edilirse şeker de eklenerek kaynatılır. Yüzeyinde “köpük” ya da “kaymak” denilen ince bir tabaka oluşan kahve yavaş yavaş yudumlanarak içilir (Desem, 2000: 49). Fincandaki kahve bittiğinde ise tabak fincanın üstüne kapatılarak bir dilek tutulur. Dilek dilendikten ve fincan biraz çalkalandıktan sonra fincanı tabakla beraber kendinize doğru bir defa takla attırarak “Neyse hâlim, çıksın falım” diyerek fincan soğumaya bırakılır (Gürsoy, 2012: 186-187). Soğuyan fincan içindeki telvenin oluşturduğu şekiller, semboller yorumlanarak fal bakılır. Bilindiği üzere fal, gelecekte haber almak beklentisiyle başvuru alan bir uygulamadır. Bu konuda Elif Arıca Akkök, fal kavramını anlatan kaynak alanları incelediği “Fala İnanma Falsız Da Kalma: Türkçede Fal Kavramına İlişkin Metaforların Görünümleri” adlı çalışmasında Türkçede falın nesne ya da somut bir varlık olarak somutlaştırılan bir kavram olarak görüldüğünü ve kaynak alanların pek çoğunda “dert ortağı”, “insana umut veren bir olgu” olarak yani olumlu bir şekilde kavramlaştırıldığını ifade eder. Olumsuz kavramlaştırmaların ise “kötü fal”, “kirli fal”, “fal pislği”, “şeytan işi fal” gibi ifadelerle, kültürel ve dini inançlar doğrultusunda uzak durulması gereken bir olgu olarak kavramlaştırıldığını; “yanlış inanç” temelinde ortaya konulduğunu; ama yine de falın bir bağımlılık, bir rehber, teselli eden bir arkadaş (fal alışkanlığı, fal tutkusu, falla avunmak) olarak gösterildiği olumlu kavramlaştırmaların sayısının da göz ardı edilemeyecek kadar fazla olduğunu ve bu metaforların da “falın haberci olma” ve “bilgi verme” yönüne vurgu yaptığını söyler (2019: 35-37). Arıca Akkök, çalışmasında ayrıca “fal hurafesi” ile “okumuş”un da “cahil”in de meşgul olduğunu, dolayısıyla bunun eğitim düzeyi ile bir ilgisi olmadığını ve fal gerçekten boş bir inançsa, bunca rağbet niye” sorusuna “insanların duygusal yönden rahatlaması” mı, yoksa “insanların buna gerçekten inanıyor olmaları mı” soruları üzerinden yanıt arar ve bu yanıtın “Fala inanma, falsız kalma!” deyişinde olduğunu ifade eder (2019: 35-36).

“Fala inanma, falsız kalma!” deyişinin toplum üzerindeki etkisini ve gücünü bilen özel sektör ve müteşebbislerce kahve falı geleneği farklı bir mecraı da kapsamıştır. Geleneksel kültür içinde önemli bir yere sahip olan “fal bakma/baktırma” geleneği dijital mecra da “sanal gelenek”/“sanallaşan gelenek” şeklinde pek çok uygulaması bulunan bir örnek teşkil etmektedir. Kahve içildikten sonra kapatılan fincanın fotoğrafının çekilip yollanması neticesinde yorumlanması ya da canlı yapılan görüşmeler şeklinde hizmet veren mobil uygulamalardan, android telefonlarda yer alan indirme sayısı 50 B+ üzerinde olan on sekiz uygulama ve bu on sekiz uygulamaya yapılan 1,367.317.731 yorum yer almaktadır; ki bu sayı aslında talebin yoğunluğu bakımından oldukça anlamlıdır.

Tablo 1: Kahve Falı Uygulamalarının İndirilme ve Yorum Yapılma Durumları

Uygulama Adı	Uygulamanın İndirilme Sayısı	Uygulamaya Yapılan Yorum Sayısı
Kaave Falı – Falcı Bacı	10 Mn+	1.079.431
Falaadin	10 Mn+	93.422
Derya Abla –Kahve Falı	10 Mn+	426.512
Binnaz: Astroloji	1 Mn+	54.616
Telve- Kahve Falı	1Mn+	148.021
Fal Diyarı Kahve Falı	1Mn+	55.676
Falcıhane	1Mn+	33.014
FaldanAdam	500 B+	9.883
Fallavi	500 B+	4.735
Efsun Abla Kahve Falı	500 B+	18.059
Sembol Kahve Falı	100 B+	13.181
Bi Fal Baktr	100 B+	2.675
Faloğlan	100 B+	2.167
Fal Evi	100 B+	1.561
Fal Perisi	100 B+	16.148
Müptela	100 B+	11.709
Ben Demiştım Fal	50 B+	532
FalveFal	50 B+	1.161

Endüstri devriminin getirdiği makineleşme, arkasından gelen dijitalleşme ile “Gönül ne kahve ister, ne kahvehane, gönül sohbet ister, kahve bahane” sözünden de anlaşıldığı üzere, sohbetlerin vazgeçilmezi olan kahve, içildikten sonra kapatılan fincanlar aracılığıyla bakılan fallar da sanallaşan bir gelenek olarak karşımıza çıkmaktadır. Dinamik bir yapıya sahip kültürün, çağın gereklerine göre değişime uğraması kaçınılmazdır; nihayetinde toplumsal

değişmenin eklektik kuramlarından olan Ogbum'un Kültürel Gecikme (Boşluk) kuramına göre; “toplumsal değişim, kültürel evrim sonucunda ortaya çıkar. Kültürel evrimi açıklayan öğeler ise; buluş, birikim, yayılma ve uyum sağlama olmak üzere dört basamağı işaret eder. Ogbum'a göre uyum sağlama, tüm toplumsal ve kültürel sistemin teknolojik veya toplumsal bir niteliğe sahip olabilecek yeni bir buluşa göre kendini yeniden düzenlemesidir” (Doğan, 2000: 289-290'den akt.: Koç ve Demirdizen, 2007: 444). Buna göre, herhangi bir toplumda meydana gelebilecek teknolojik gelişmenin kültürel değişimi de beraberinde getireceği muhakkaktır. Bu bağlamda kahve falı bakma geleneği de icra edildiği ortamın genişlemesiyle bir başka ifade ile sanallaşmasıyla güncellenmiştir. “Güncelleme; herhangi bir yaratmanın, içinde bulunulan zamana, dar veya geniş anlamda mekâna ve mevcut sosyo-ekonomik yapılara uygun hâle getirilmesidir” (Ekici, 2008: 36). Güncellemede bir yeniden yaratma yoktur, var olan bir şeyi değiştirme vardır. Güncelleme herhangi bir halk yaratmasının şekil, yapı, içerik, işlev ve yaratma-aktarma özelliklerinden biri veya birkaçında yapılan değişikliklerdir. Her güncelleme geleneğin değişimini meydana getirir (Bars, 2018: 172). Kahve falı uygulamalarıyla da geleneğin bağlamı değişmiştir/genişlemiştir. İnternet, kullanıcılara içerik üretme ve üretilen içeriğe müdahil olma fırsatı vererek halk kültürüne ait uygulamaların aktarıldığı, yeniden yaratıldığı ve üretim, dağıtım, aktarım gibi bütün süreçlerin, merkez olmadan gerçekleştiği kamusal bir mecra olmuştur (Gülüm, 2017: 27). Dolayısıyla kültür ürünlerinin değişen bağamlarından biri de sanal ortamlardır. Dan Ben Amos, folklor tanımında folklorun iletişim sırasında gerçekleşen bir eylem olduğunu; insanların birbirleriyle yüz yüze gelip doğrudan ilişki kurduğu bir durumda gerçekleşeceğini” (2003: 47) ifade eder. Ki, fal gelecekte haber almanın yanı sıra kişilerarası ilişki/iletişim kurmak gibi farklı bir işlev için kullanılan bir araçtır. Özellikle Türk kültüründe kahve falı kadınlar arasında kahve içme çerçevesi içerisinde yer alan toplumsal bir olay olarak öne çıkmaktadır (Alagözlü, 2007: 6). Kahve bir sohbet aracı olmuş; insanların düzenli sohbet etme isteğinden “kahvehane”ler meydana gelmiştir. İnsanlar kahveyi arkadaşlığın ve dostluğun ifadesi olarak kullanıp, ikram edilen “Bir fincan kahvenin kırk yıl hatırı vardır.” (Gürsoy, 2012: 468) demişlerdir. Bu bağlamda düşünüldüğünde “yüz yüze gerçekleşme” ifadesi oldukça kafa karıştırıcıdır (Blank, 2009: 4). Ayrıca yüz yüze gerçekleşmeyen iletişimin çeşitli dijital folklor ürünlerini nasıl ortaya çıkardığı, internet aracılığıyla gerçekleşen her iletişimin folklor konusu olup olmadığı gibi pek çok sorunsalı da beraberinde getirmektedir. Bu noktada folklor ürünlerini yaratacak olan halkın “aralarında ortak payda bulunan ve en az iki kişiden oluşan insan topluluğu” (Dundes, 2003: 10) şeklinde yapılan tanımını hatırlamakta fayda vardır. Alan Dundes, endişelerin aksine teknolojik gelişmelerin folklorun aktarımında hayati bir rol oynadığını ve bu durumun yeni nesil için ilham verici olduğunu (Dundes, 2003: 26) ifade eder. Kahve falı uygulamaları özelinde değerlendirildiğinde etkileşim içinde olan bir sosyal grup olarak ele alabileceğimiz “uygulamayı indiren ve uygulamaya dair yorum yapan” milyonlarca kullanıcıdan bahsetmek mümkündür. Bu yorumlar içerisinde uygulamanın işleyişine ve performansına dair yorumlar yer alsa da bir dost sohbetinde olabilecek “...*Kesinlikle yüzde yüz söylediği çıkıyor, siz söylemeden söylediklerinizi net şekilde biliyor, yaşadıklarınızı net şekilde biliyor. Ben okurken şok oldum. İnanın pişman olmazsınız...*” (Sembol Kahve Falı, 05.05.2021, D. K.) şeklinde tavsiye niteliğinde ya da “...*Arkadaşlar lütfen bu dolandırıcılara inanmayın. O kadar kolay kandırıyorlar ki sahtekârlar. 400 Kredi üstü falcılar burada çalışıyor ve ne hikmetse aynı biliyorlar anlattıklarımı. Oraya çok para yedirmedi ama hesabımdan yaklaşık 20 TL yandı... Bunun para tuzağından ibaret olduğunu anladım. Siz siz olun saflık yapıp insanlara asla güvenmeyin...*” (Sembol Kahve Falı, 16.12.2021, H. N. B. S.) şeklinde uyarı niteliğinde yorumlar da yer almaktadır. Aynı zamanda “*Her uygulamanın en iyileri vardır, ancak bu uygulamanın en iyileri ... ve Bu fal konusu, enerji ile doğru orantılıdır, bazısı çok iyi fal bakar, bazısı bakamaz...*” (Fal evi, 20.08.2019, B. B) gibi canlı fal hususundaki tecrübeler neticesinde de öneriler sunulmaktadır. Bu anlamda internet, bireyi teknoloji ile tek başına

birakan bir yalnız-deneyim ortamı olmasının yanı sıra, aynı zamanda bir ortaklığın deneyimlendiği dünyadır (Holmes, 1997: 234'ten akt.: Timisi, 2005: 91), ve bu ortaklık geleneğin paylaşıldığı bir grup yaratmıştır. Bu sosyal grup “mekânsal ortaklığa bağlı olmayan”, “kişisel yoruma açık bir şekilde biçimlenen” ve kaynağını gelenekselden alıp varlığını ihtiyaç üzerine kurgulayan bir yapıya sahiptir (Zöhre Eryılmaz, 2020: 113). Bu bağlamda internette uygulanan sanallaşan bir gelenek olarak kahve falı uygulamalarının hitap ettiği kitle tarafından kabul gördüğünü söylemek mümkündür. Tabii bu kabul edişle beraber güvenilirliğinin sorgulandığı yorumlar da yer almaktadır. Örneğin, “*Fal diye küçük yeğenimin fotosunu yükledim ve sanki kahve falıymış gibi yorumladı tamamıyla yalan bu uygulama, bilgisayar programlı, inanmayın lütfen.*” (Fal Diyarı Kahve Falı, 18.03.2021, M. K.) ifadelerinde yer alan “bilgisayar programlı” ifadesinin bunun bir uygulama olduğunun bilinmesine rağmen beklentiyi karşılamadığını ortaya koymaktadır. Bronner de internet üzerinden kurulan iletişimin gerçek iletişimden farklı olduğunu belirterek “internetin günlük hayatın bir vazgeçilmez hâline geldiğini, içinde geleneklerin oluştuğu farklı bir alan ya da mekân olduğunu” söyler (Bronner, 2018: 45-46; Bars, 2018: 173). Bu anlamda geleneğin güncellenmiş bir biçimi olarak modern/postmodern zeminde, sanal olarak sunulmasının ya da gelenekselin eksikliğinin hissi olarak değerlendirilebilir. Geleneğin güncellenmesi sürecinde bağlamla beraber kahve falı bakma/baktırma etrafında şekillenen birtakım inanış ve uygulamanın da değiştiği muhakkaktır. Örneğin fala bakıldıktan sonra fincan, tabağın üzerine baş aşağı bırakılmaz, o gün fal bakmak için kullanılan fincan ve tabak aynı gün içinde bir daha fal için kullanılmaz. Geceleri ve cuma günleri kahve falına bakılmaz (Gürsoy, 2012: 187) gibi gelenek etrafında şekillenen bir dizi inanç yer almaktadır ve sanal bağlamda bunların unutulmuş olma ihtimali kuvvetle muhtemeldir.

Benzer şekilde, geleneğin dönüşümünü, sanallaşmasını, dijital ortamda üretilen kurşun dökme uygulaması üzerinden inceleyen “Etnografi’den Netnografi’ye Sanal Ortamda Kurşun Dökme: “Sen Bi Kurşun Döktür” adlı çalışmasında Şafak, uygulamanın geleneği devam ettirdiğinden ve özellikle büyük şehirlerde kurşun döktürecek birini bulamayanlar için önemli bir gereksinimi karşıladığından söz eder (Şafak, 2017: 167). Bronislaw Malinowski’ye göre “İşlev her zaman bir ihtiyacın giderilmesi anlamına gelir.” (1992: 28) ve “...kültür konusunda işlevselci görüş, her uygarlık türünde, her göreneğin, her maddi nesnenin, fikir ve inancın yaşamsal bir işlevi yerine getirdiği, işleyen bir bütün içinde vazgeçilmez bir bölümü temsil ettiği ilkesini savunur.” (Encyclopaedia Britannica, 1936: 132-133’den akt.: Cornelius, 2013: 202, 204, Malinowski, 1992: 19-39). Kahve falı uygulamalarının kullanıcıları için de aynı yorumu yapmak mümkündür. 7/24 hizmet vermesi hasebiyle erişilebilirliği kolay olan bu uygulamaların tercih edildiği söylenebilir. Bu bağlamda işlevsel kurama göre folklorun dört temel işlevinden olan kültürün gelecek kuşaklara aktarılması burada, dijital ortamlarda, gerçekleşmektedir. Dundes’in ifadesiyle teknoloji, özellikle de iletişim tekniklerini hızla geliştiren teknoloji, halk bilgisi ürünlerinin azalmasına ve yok olmasına neden olmadığı gibi, halk bilgisinin yayılmasında ve aktarılmasında hayati öneme sahip bir faktör hâline gelmekte ve yeni halk bilgisi oluşumuna da heyecan verici bir ilham kaynağı olmaktadır. Dahası teknolojinin kendisi halk bilgisinin konusu hâline gelmektedir (Dundes, 2003: 25-26). Ama kahve falı etrafında şekillenen “muhabbet” unsurunun ve birtakım inanışlarının da bu süreçte eksik kaldığı da başka bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç olarak, folklorun belirli bir sosyal çevrede, nesilden nesile aktarılanları yaşama ve yaşatma unsuru olmasından dolayı, düzenli olarak yerine getirilen ya da getirilme gereksinimi duyulan her tür kültürel pratiğin tarihsel süreç içerisinde toplumun varlık nedeni olarak görülen birikimlerin nedenlerini ve nasıllıklarını içerisinde barındıran arkaik kodlar olduğu, bilinen bir

gerçeklidir. Bu yönüyle folklorun doğurduğu grup bilinci, “kolektif bilinçaltı”ndan ve “kültürel bellek”ten getirilen niteliklerin bireyin doğumundan itibaren yakın çevresinden edindiği gözlem ve anlatılarla beslenerek şekillenmesiyle var olur. Alan Dundes tarafından yapılan “halk” tanımına göre de teknoloji alanındaki gelişmelerin bir neticesi olarak web tabanlı çevrimiçi uygulamalar da halk bilgisinin yeni icra ve yaratım ortamlarından, yeni bağlamlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda fal bakma/baktırma geleneğinin icra ortamının web tabanlı uygulamaları da kapsayarak genişlediği, geleneksel fal baktırma sürecinde olduğu gibi “sanal gelenekte” de fal baktırma sürecindeki temel motivasyonun sözlü kültürün “fala inanma, falsız kalma” sözünden beslenen “eğlenme, hoş vakit geçirme” ve “gelecekte haber alma” isteği olduğu ve bu doğrultuda uygulamanın kullanıcıları arasında bir etkileşim olduğu ve birbirlerine tavsiyelerde buldukları dolayısıyla “sosyal bir grup” oluşturdukları görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Açıkgöz, N. (1999). *Kahvename (Klasik Türk Edebiyatında Kahve)*. Akçağ Yayınları.
- Alagözlü, N. (2007). Bir Söylem Türü Olarak Kahve Falına Yönelik Bir İnceleme: Kahve Falı Ve İdeoloji, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 24 (1), 1-22.
- Alekseyevskiy, M. D. (2015). “Folklorda İnternet mi, İnternet Folkloru mu? (Çağdaş Folkloristik ve Sanal Gerçeklik)” (Atilla Bağcı Çev.). *Uluslararası Türk Dünyası Kültür Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 199-219.
- Arıca Akkök, E. (2019). Fala İnanma Falsız Da Kalma: Türkçede Fal Kavramına İlişkin Metaforların Görünümleri, *Dil Dergisi-Ocak* 27-39.
- Bars, M. E. (2018). İnternet Folkloru: Netlore. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 15, 160-179.
- Bowler, G. M. (2018). Netrografi: Sanal Kültürleri ve Toplulukları İncelemek İçin Tasarlanmış Bir Yöntem”. (İlayda Tekirdağlı Korkmaz-Zeynep Safiye Baki Nalcioğlu Çev.) (Yay. Hzl. M. Öcal Oğuz vd.). *İnternet folkloru: netlore ve netnografi* (1. Baskı: 25-31). Geleneksel Yayınları.
- Briggs, A. (2009). Kültür (Metin Ekici Çev.), (Yay. Hzl. M. Öcal Oğuz, Selca Gürçayır, Sunay Çalış.). *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar* 3 (1. Baskı: 9-15). Geleneksel Yayıncılık.
- Bronner, S. J. (2018). Halk Biliminin Dijitalleştirilmesi ve Sanallaştırılması. (Şafak Yılmaz-Zehra Bayır Çev.). (Yay. Hzl. M. Öcal Oğuz vd.). *İnternet Folkloru: Netlore ve Netnografi* (1. Baskı: 45-94). Geleneksel Yayınları.
- Cornelius (2013). *Toplum, İmgeleminde Kendini Nasıl Kurar?* (Hülya Uğur Tannöver Çev.). İletişim Yayınları.
- Desem, K. A. (2000). *Kahve. Şadi Kültür ve Sanat Yayınları*.
- Dundes, A. (2003). “Halk Kimdir”. (Metin Ekici Çev.), (Yay. Hzl. Gülin Öğüt Eker, Metin Ekici, M. Öcal Oğuz, Nebi Özdemir). *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar* (1. Baskı: 1-30). Milli Folklor Yayınları.
- Ekici, Metin (2008). Geleneksel Kültürü Güncellemek Üzerine Bir Değerlendirme. *Millî Folklor*, 80, 33-38.
- Gülüm, E. (2017). *Gelenek Kültürü Kökenli Dijital Anlatım ve Gösterimler*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gürsoy, D. (2012). *Sohbetin Bahanesi Kahve*. Oğlak Yayıncılık.
- Hirsch, J. (2014). “Dönüşen Halk Bilimi: B. A. Botkin”. (Mehmet Emin Dede Çev.). (Yay. Hzl. M. Öcal Oğuz vd.) *Uygulamalı Halk Bilimi* (1. Baskı: 18-55). Geleneksel Yayınları.
- Koç, O. ve Demirdizen Çevik, D. (2007). Küresele Karşı Yerel: Gelenek Bir Tehdit Midir Yoksa Fırsat Mı?, *Halk Kültürünü Koruma-Yaşatma ve Geleceğe Aktarma Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*. Kocaeli Üniversitesi Motif Vakfı Yayınları No: 6: 442-450.

- Küçükkömürler, S. ve Türkmen, N. (2007). Geçmişten Günümüze Kültürümüzde “Türk Kahvesi” Kavramının Oluşması. *Halk Kültürünü Koruma-Yaşatma ve Geleceğe Aktarma Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*. Kocaeli Üniversitesi Motif Vakfı Yayınları No: 6, 451-486.
- Malinowski, B. (1936). “Anthropology”, *Encyclopaedia Britannica*.
- Malinowski, B. (1992). Bilimsel Bir Kültür Teorisi (Saadet Özkal Çev.) Kabalcı Yayınevi.
- Özbölük, T. ve Dursun, Y. (2015). Pazarlama Araştırmalarında Paradigmal Dönüşüm ve Etnografinin Dijitale Evrimi: Netnografi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 46, Temmuz-Aralık: 227-249.
- Şafak, D. (2017). Etnografi’den Netnografi’ye Sanal Ortamda Kurşun Dökme: ‘Sen Bi Kurşun Döktür. *Millî Folklor*, 116, 156-168.
- Timisi, N. (2005). Sanallığın Gerçekliği: İnternetin Kimlik ve Topluluk Alanlarına Girişi. (Binark, Mutlu & Kılıçbay, Barış Der.). *İnternet, Toplum, Kültür* (1. Basım: 89-105). Epos Yayınları.
- Türkeş Günay, U. (2013). Folklor ve Siber Çağ. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XIII/1 (Yaz 2013):213-221.
- Zöhre Eryılmaz, H. (2020). Dijital Folklor Bağlamında İnancın Değişim ve Dönüşümleri: Siber Cemaat Örnekleri. *Millî Folklor*, 126: 110-117.

EXTENDED SUMMARY

Purpose

Having an important place in traditional culture, the tradition of reading fortune telling / reading is an example that has many applications in the digital medium such as “virtual tradition”/“virtualized tradition”. In mobile applications that serve as the interpretation of the photo of the cup closed after coffee is taken and sent, “Kaave Falı - Falcı Bacı”, “Falaadin”, “Binnaz: Astrology, Tarot, Coffee; Live Fortune Interpretation”, “Telve- Coffee Fortune Telling”, “A Fortune Telling”, “Fortune Fortune”, “Fortune Telling”, “Fortune Teller”, “FaldanAdam”, “Fallavi”, “Fortune Fairy”, “I Said Fortune”, “FalveFal”, “Derya Bacı-Fortune Telling”, “Efsun Abla Fortune Telling”, “Fal Evi”, “Addict”. Drinking coffee and fortune telling are a social and cultural phenomenon in Turkish culture; it is an ancient tradition with rules and, as it seems, its social context has expanded. In this context, the change and transformation of the “fortune-telling” which evolved from traditional performance environments to web-based applications/expanded the performance environment, in the context of context, function and purpose of use, and the question of what variables and dynamics the “tradition” can be produced and experienced in the virtual culture environment.

Having an important place in traditional culture, the tradition of “fortune-telling” is an example that has many applications in the form of “virtual tradition” / “virtualized tradition” in the digital media. “Don't believe in fortune telling, don't be without fortune telling!” The tradition of coffee fortune-telling by the private sector and entrepreneurs, who know the effect and power of the saying on society, has also covered a different medium. Having an important place in traditional culture, the tradition of “fortune-telling” is an example that has many applications in the form of “virtual tradition” / “virtualized tradition” in the digital media. There are eighteen applications with more than 50 B+ downloads on android phones and 1,367,317,731 comments made on these eighteen applications, among the mobile applications that serve as a result of taking the picture of the closed cup after drinking coffee and sending it, or in the form of live interviews; which is actually quite significant in terms of the intensity of demand.

Methodology

In this context, this study examines the coffee fortune-telling practices that emerged as a “virtualized tradition” with the transformation of the industry into cyber-technology. In this research, which is a netnographic study, “Kaave Falı - Falcı Bacı”, “Falaadin”, “Binnaz: Astrology, Tarot, Coffee; Live Fortune Interpretation”, “Telve-Coffee Fortune Telling”, “A Fortune Telling”, “Fortune Fortune”, “Fortune Telling”, “Fortune Teller”, “FaldanAdam”, “Fallavi”, “Fortune Fairy”, “I Said Fortune”, “FalveFal”, “Derya Bacı-Fortune Telling”, “Efsun Abla Fortune Telling”, “Fal Evi”, “Addict” are 18 applications. In the research, convenience sampling method was applied and some of 1,367,317,731 comments made on coffee fortune applications with more than 50 B+ users were examined by selective reading with the purposive sampling method. The population of the research consists of users who use the application, the users who comment on the universe of the study, and the comments included in the analysis constitute the sample. It is also quite possible that everyone who uses the application has not commented on the application. In addition, due to the fact that some of the comments have content about the operation and performance of the application and the number of all comments is very high, considering the last fifty comments from each of the eighteen applications, approximately 900 comments will be focused on “function”, “purpose of use” and “context”. evaluated by the method of netnographic analysis.

Findings

The data discussed in the study were compiled from related applications and analyzed with the method of netnographic analysis. As a result of the study, the performance environment of the fortune-telling tradition has expanded to include web-based applications, and the main motivation in the “virtual tradition” as in the traditional fortune-telling process is “to have fun, to have a good time”, which is fed by the verbal culture's word “believing in fortune telling, staying without fortune telling”. It is seen that

there is a desire to “get news from the future” and that there is an interaction between the users of the application in this direction and they give advice to each other, therefore they form a “social group”.

Conclusion and Discussion

Today, when digital culture transforms and reconstructs the modern world, there is a transformation in the context and performance of many oral narrative types, practices and activities belonging to cultural heritage. This transformation, which started with traditional media tools such as radio and television and gained a new dimension with the developments in digital communication tools, has expanded the performance contexts of folklore products to include online contexts in terms of the transmission, performance and reproduction of tradition/traditional. The increasingly widespread use of the internet has paved the way for the production and transfer of new cultural products in the digital field. In this context, folk culture has been moved to the internet environment and has undergone some transformations/changes.

In the twentieth century, as the history of culture is directly related to the history of communication, the necessity of bringing together economic and technological changes has become a general acceptance. After 1960, culture began to be seen as a sector of management on its own due to its reference to substitute and maintained jobs by the business world and management, and as a result, it began to be used with the word industry (Briggs, 2009: 11-12). Finally, traditional folklore products performed in new contexts, adapted to contemporary conditions from the blend and harmony of “tradition” and “creativity”, are seen.

KADIN VE SAVAŞ PERSPEKTİFİNDEN MİLLÎ KİMLİK İNŞASI

“Millî Savaş Hikâyeleri Ekseninde”

THE CONSTRUCTION OF NATIONAL IDENTITY FROM THE PERSPECTIVE OF WAR AND WOMEN

“On The Axis of National War Stories”

Öğr. Gör.Ömrüm İŞIKAY GÜRBÜZ

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Afşin Meslek Yüksekokulu
omrumisikay@gmail.com
ORCID No: 0000-0002-0581-9686

ÖZET

Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Millî Savaş Hikâyeleri adlı eseri, yirmi sekiz hikâyeden oluşmaktadır. Yazar, eserinde verdiği bir dipnotla bu hikâyelerin ilk on dokuzunu Küçük Hikâye adı altında neşrettiğini ve bunların Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nda yaşanmış olaylar olduğunu fakat bazılarını muhayyilesinde yeniden canlandırıp değiştirdiği için hepsinin edebiyata dâhil olmaları gerektiğini belirtir. Kitapta yer alan son dokuz hikâye ise Karışık Hikâye olarak isimlendirilmektedir. Bu çalışmada, millî kimliği yeniden inşa sürecinde savaşın ve kadının rolü anlatılmış ve Millî Savaş Hikâyeleri eseri üzerinden örneklendirilmiştir. Hikâyelerin kurgu ve muhtevasında yer alan olumlu, olumsuz öge ve imgeler gösterilerek çalışma sunulmuştur. Buradaki amaç, edebiyatın millî kimliğin inşasındaki etkin rolünü göstermeye çalışmaktır. Ayrıca, Birinci Dünya Savaşı ile Kurtuluş Savaşı sonrasında Türk toplumunun millet ve cinsiyet üzerinden millî kimlik inşasının hikâyelerde nasıl ve ne kadar yansıdığını göstermektir. ‘Kadın ve Cinsiyet’, ‘Asker ve Millet’, ‘Vatan, Toprak ve Kadın’, ‘Yağma, Yakma ve Yıkma’, ‘Namus ve Tecavüz’, ‘Biz ve Onlar Bağlamında Ötekileştirme’ ile ‘Kültür ve Kimlik’ başlıkları, çalışmanın alt başlıklarıdır. Bu çalışmanın sonucunda, millî kimlik inşasını etkileyen edebî ortamı ve kültürel bilinci yansıtan değerlendirmeler yapılmıştır. Millî Savaş Hikâyeleri'ndeki bazı hikâyeler konuyu örneklemediği için çalışmanın dışında tutulmuştur.

ABSTRACT

Yakup Kadri Karaosmanoğlu's work titled National War Stories consists of twenty-eight stories. The author indicates that, with a footnote in his work, he published the first nineteen of these stories under the name 'Little Stories' and that these were the events of the First World War and the War of Independence. But it has revived and changed some of them in his imagination. The last nine stories in the book are named as 'Mixed Stories'. The stories discussed in the study are examined and evaluated on the basis of positive and negative elements in the axis of restructuring of national identity in the context of war. The aim is to demonstrate the role of Turkish society in after the Liberation War and the construction of Turkish society over the war and gender by trying to show the effective role of literature in the process of national identity. 'Women and Gender', 'Soldiers and Nation', 'We and Other', 'Homeland, Land and Woman', 'Plunder, Incineration and Destruction', 'Honor and Rape' and 'Culture and Identity' headings evaluated. This is an important study that exemplifies the literary environment and the transfer of cultural consciousness that affect the construction of national identity. Some of the stories in the book were excluded from the study because they were not considered in this axis.

Geliş Tarihi:

25.08.2021

Kabul Tarihi:

24.11.2021

Yayın Tarihi:

30.12.2021

Anahtar Kelimeler

Yakup Kadri
Hikâyeler
Millî kimlik
Cinsiyet
Kadın
Savaş.

Keywords

Yakup Kadri
Stories
National identity
Sex
Gender
Woman, War.

GİRİŞ

Türk Dil Kurumu'nun Türkçe Sözlüğü'nde "toplumsal bir varlık olarak insanın nasıl bir kimse olduğunu gösteren belirti, nitelik ve özelliklerin bütünü" (2005: 1182) olarak tanımlanan kimlik, siyasal ve toplumsal örgütler çerçevesinde ele alındığında ortaya yeni bir kavram olan 'millî kimlik'i çıkarır. Bu kavram, "kollektif kişilik prizması ile onun ayırt edici kültürü içinden tanımladığı bireysel kendi'lere dünya üzerinde bir yer veren güçlü bir araç" (Smith, 2017: 35) olarak da açıklanmaktadır. Millî kimlik, bazı özellikleriyle tarihe, edebiyata, siyasete yön veren kendi cazibesi içinde insanın kollektif bilincine hizmet eden; doğan ve büyüyen bir olgudur. "Yazılan eserler aracılığıyla halka hem yeni bir yaşama ve düşünüş biçimi aktarılmış hem de halk bu aktarımlar doğrultusunda yeniden biçimlendirilmiştir" (Argunşah, 2010: 148). Bu sebeple kimliği geleceğe yönelik inşa edilen bir şey yani bir 'kimlik projesi' olarak görmek gerektiği düşüncesi hâkimdir (Bilgin, 2007: 50). Kimliğin yeniden ve istenen doğrultuda inşa edilmesi, gelecek nesillere kültürel bilinç aktarımını ve aitlik düşüncesi üzerinden 'biz' olmayı, olabilmeyi sağlayacaktır. Bütün bu olgu ve düşünceler dikkate alındığında savaşların ulusal bilinci kazanmadaki rolü ortaya çıkar. Savaşlar ve savaşlardaki 'cinsiyet' yaklaşımının değerlendirilmesi toplumsal hafızayı diri tutma, tarihe ve millî kimliğe katkıda bulunma açısından önemlidir. Kendi bağımsızlığını ve varlığını kazanma ve ispatlama yollarından biri olan savaşlarla her millet 'biz'i ve 'öteki'yi adlandırma, tanıma ve kanıtlama amacı taşır. Bu amaç doğrultusunda kişi, kimi zaman doğayla kimi zaman kendiyile ve çoğu zaman karşısındakiyle savaşır. "Savaş' toplumca örgütlenen, öldürücü silahların kullanıldığı, tarafların bir amaç ya da çıkar için çarpıştığı ve en önemlisi de öldürmenin de cinayet olarak görülmediği, toplumsal açıdan onaylanmış bir çatışmadır" (Cockburn, 2009: 278). Savaşa katılanlar ister galip ister mağlup olsun kendi içlerinde siyasî ve sosyal alan başta olmak üzere birçok alanda buhranlar yaşar. Devletin ve milletin bekası için bu buhranlardan kurtulmak gerekir. Bunlardan kurtulmanın pek çok yolu bulunmaktadır. Bu yollardan biri, edebî eserlerle milletin yaşadığı haksızlıkların hatırlatılması ve elde edilen millî başarıların övünçle sunulmasıdır. Bu, milletin millî hafızasını diri tutar ve millî kimlik algısına hizmet eder. Kısaca, asker, savaş ve militarizmle ilgili edebiyatçının kaleme aldığı her şey, millî kimliğin nasıl inşa edileceği konusunda okuyucuya önemli bilgiler sunar. Edebiyatçıların eserleriyle toplumu temsil ettiklerine dair düşünce bu anlamda önem kazanır. Ortak bilinci oluşturma ve millî ruhu yeniden canlandırmaya çalışan yazarların millî kimlik unsurlarını eserlerinde nasıl kullandıkları ise önemli bir husustur. Bu hususları göstermek ve örneklendirmek için Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Millî Savaş Hikâyeleri* adlı eseri bu çalışmada kullanılmıştır.

1. KADIN VE CİNSİYET

Cinsiyet (sex), biyolojik farklılığı belirtmek için; toplumsal cinsiyet (gender) ise bir toplumun yüklediği rolleri taşımak ve temsil etmek için kullanılmaktadır. Başka bir söyleyişle, "Biyolojik cinsiyet farklılıkları öğrenilmemiş, doğuştan getirilen özellikler bakımından kadınlarla erkekler arasında gözlenen farklılıklardır. Toplumsal cinsiyet farklılıkları ise öğrenilen, sosyalleşme sürecinde kazanılan özellikler bakımından insanlar arasında gözlenen farklılıklardır (Dökmen, 2004:11)" (Bayhan, 2012-2013: 152). Kadını, erkeklerden ayıran özellik, kadının çocuk doğurabilmesidir. Onların biyolojik yapısı sayesinde çoğalabilme (anne olabilme) özelliği, kadını erkekte üstün kıldığı gibi korunmaya da muhtaç kılar. Bu muhtaçlık kadının yapı olarak acizliğinden değil, her milletin bekası için gerekli üstünlüğü bünyesinde taşıyan bir biyolojik varlık olmasından kaynaklanır. Bu nedenle, kadınlar savaşın ön cephesinde tutulmazlar. Herhangi bir savaşın kadın ve çocuklardan uzak bir alanda yapılması, savaş sınırlarının bu dikkatle belirlenmesi de bu düşüncenin bir tezahürüdür. Başka bir ifadeyle kadını korumak, vatani korumak düşüncesiyle eş değerdir. Aynı algı vatani, toprağı, namusu ve kadını birleştirmektedir. Bu algı, 'ana vatan', 'toprak ana' gibi bazı değerlerin de ortaya çıkmasını sağlamıştır. Milliyet çerçevesinde kanla geçen aidiyetlik anlayışı buna benzer bir düşüncedir ve anneye yani kadına önemli bir temsil gücü bahşetmektedir (Yuval-Davis, 2016: 93-94). Bu nedenle erkek işi ile kadın işinin birbirinden ayrılmasında bu düşüncenin etkili olduğu tasavvur edilmekte, özellikle orduların ve savaşların kadınlar için olmadığı düşüncesi savunulmaktadır. Bu sebeple Sancar, ulusal bağımsızlık mücadelelerinde egemen cinsiyetin erkek olduğundan ve kadınların ikincilleştirilerek, 'yoldaş kadınlar' olarak nitelendirildiğinden bahseder (2020: 51). Bu da kadınların da mücadelede bulunduğu fakat bu

kadınların tam bir erkek rolünde ya da görevinde yer almadığı; bu sebeple Millî mücadele ile savaş bölgesinin sadece ‘erkek bölgesi’ olmadığı, belirtilmektedir (Yuval-Davis, 2016: 176).

Kadınlara yüklenen temsil gücü aslında toplumsal bir temsil ‘yük’tür. Çünkü pasif anlam yüklenen kadının karşısında kahraman erkek vardır bu sebeple anlatılarda erkek gibi davranan kadın kahramanlar ne kadar kadınlıktan uzak ve erkek algı ve davranışına yakınsa o kadar yücelir ve yüceltilir (Uzun, 2003: 154). Bu nedenle kadın, savaş bölgesinde kadın gibi değil genellikle erkek kıyafetleri giymiş, erkek gibi davranan kişi konumunda görülmektedir. İncelenen hikâyelerde, erkeklerle beraber ön cephede savaşan ya da erkek gibi giyinip savaşan kadınlara rastlanmamaktadır. Hikâyelerdeki kadınlar genellikle savaşın cephe gerisinde ya da milliyetperver ya da bozulmuş düzenin iffetsiz kadınları olarak okuyucuya sunulmaktadır. Kadının durumu, bilinçli bir tercih olarak özellikle seçildiği aynı zamanda erkeğin kadının koruyucusu olarak görüldüğü düşünülmektedir. Biyolojik yeniden üretimin yani doğurabilme ve değerler çerçevesinde doğurduğunu yetiştirebilmenin tek ana kişisi olan kadına yüklenen konum, bu bağlamda normatif cinsiyet konumu değil; ‘düzenleyici ideal’in yönetici konumudur (Butler, 1993:1’den aktaran Hall, 2016: 283). Hikâyeler de bu çerçevede değerlendirilmiştir: *Garip Bir Benzeyiş* hikâyesinde, savaşa giden oğlunun yolunu gözleyen (oğlunun şehit olduğundan haberi olmayan) bir annenin dramı anlatılmaktadır. Bir kadının/annenin gözünden savaşın olumsuzluğu sergilenmektedir:

“Çeteye yazıldığın gün, altı ay sonra gelirim, dememiş miydin? Bu kaçınıcı altı ay yavrum, bu kaçınıcı altı ay? Eskisi gibi kudretim kalmadı, köyümüz yandı, evimiz barkımız darmadağın oldu; teker teker yetiştirdiğimiz o davarlar hep gitti. Hani geçen yıl doğuran bir boz eşek vardı? Onu şimdi Gecik’te satmadan geliyorum. Beş kâğıda! Beş kâğıt! Neye yarar! Oğul! [...] Beni kimlere bırakıp gideceksin? O yanık köyün içinde, o küller ortasında, o vira- nelerde ben yalnız başıma ne yaparım? Yaşım yetmiş buldu, elim, ayağım tutmaz oldu. Ne işe, ne aşa bakabiliyorum. Akşam olunca gözlerim görmüyor, hani düşmanı koğup geleceğiz demiştin? Vasıf’ım, sen oralarda iken, düşman buralara geldi; bize etmediğini bırakmadı... Geçerken köye uğramadın mı? Sorup anlamadın mı?” (Yakup Kadri, 1972: 153-154¹).

Kadının “Hani, düşmanı koğup geleceğiz, demiştin” sorusu, ‘görevini yaptın mı?’ ile de aynı anlamdadır. Ayrıca “Vasıf’ım, sen oralarda iken, düşman buralara geldi; bize etmediğini bırakmadı” cümlelerinde de savaşta hâkimiyet sağlamak, savaşı kazandığını ilan etmek için cephe arkasında kalanlara da zarar verildiği bilgisine ulaşılmaktadır. Okuyucuya savaştaki milletin ahvâli anlatılmaya çalışılmaktadır.

Bazı kültürlerde kadının analık/süt hakkı erkeğin üstünde hüküm verme imkânı sağlamaktadır. Dolayısıyla kadın süt hakkını helal edip etmemek ile erkeği seçim yaparken yönlendirebilmektedir. Bu bir tehdit değildir anaya, vatana, millete layık, hayırlı evlat olmak bir kültürün manevi değeri olarak kabul edilmektedir. Bir annenin oğlunu askere gönderip onu cesaretlendirmesi morallendirmesi de işte böyle bir anlayışın ürünüdür. Benzer şekilde kadın; bir ana, bir evlat ya da bir sevgili olarak savaştakilerin hem sevgi hem hasret odağıdır. Onların varlığı ve güvende olmaları, askerlik görevini yerine getirenler üzerinde olumlu etki bırakmaktadır. Bir nevi, kadınlar asker olan erkeğin moral kaynaklarıdır, denilebilir. *Gizli Posta III* adlı hikâye, cephe gerisinde sevgilisinin dönüşünü umutla bekleyen milliyetperver genç kızın nişanlısına savaşmaktan vazgeçmemesini ve savaşı kazanmaktan umudunu kaybetmemesini anlatan bir mektuptan oluşmaktadır. Mektupta genç kız, kendisinin de adsız bir nefer olarak cephe gerisinde savaştığını ve onuruyla onu beklediğini belirtmektedir. Bu mektuptaki şu sözler, savaşta olan erkeğin umutsuzluğunu yok edecek; bekleyenlerini umutla karşılayabilmek için daha iyi savaşmasını sağlayacak ifadeleri içermektedir:

“Neden her biri bir adsız nefer gibi hayat yolunu alın teriyle sökmekte olan kadınlardan ve genç kızlardan haberin yok? Ben bunlar arasındayım. Ve seni yadırgamayacağın bir noktada bekliyorum. Burada bizim için dört yıl evvel başlayan kahramanlık dolu büyük hayat sona ermedi. Cephelerden dönenleri gene siperler bekliyor. Bu siperler yeni kurulacak evlerdir. Ve bu evler bizim son müdafaa hatlarımızdır” (s. 189).

¹ Yazının devamında aynı eserden yapılan alıntılar için sadece sayfa numarası kullanılmıştır.

Kadının cesaretlendirici tavrı, erkeği korkusuz kılmaktadır. Kadının korkmadığı yerde erkeğe korku duymak, ayıp sayılır. Ayrıca savaştan korkmayıp var gücüyle savaşan erkek, kadın gözünde yücedir. Hikâyede “Din ve ganimet uğruna değil, vatanın onuru için çarpışmayı göze alan erkek” (Sancar, 2020: 129) profili çizilmiştir. *Gizli Posta I* adlı mektup tarzındaki hikâyede, savaşa gitmeyip de geride kalan ve vatan düşüncesine sahip olmayanların yaşam tarzları eleştirilmekte ve savaşa gidenler yüceltilmektedir:

“Sevimli kardeşim, ölenler, dedim; evet ve bunlar gittikten sonra geride kalanların hepsinden ayrı ayrı nefret ediyorum. Bu kehribar ağızlıkları yeni zenginler, bu iğreti tebensümlü genç şairler, bu kılıçsız zabıtlar, gül bastonlu bu memurlar devrik fesli bu şımarık aile çocukları. Zannediyorum ki, gönlümü verdiğim dünkü nişanlıların amil katili bunlardır. Bu gülünç ve iğrenç âlem zannediyorum ki, onların kanı ve canı pahasına duruyor, yaşıyor ve devam ediyor” (s. 175).

Yazar, *Gizli Posta III* adlı hikâyede cephe gerisindeki kadının milliyetperver şekilde görev yapmasını ulvî duygularla vermektedir:

“Günün birinde, oradan yaralı döndü. Hastanede her gün saatlerce başının ucunda bekleyen ben değil mi idim? Yaralı ellerim titremeden ben sarıp, ben bağlamaz mı idim? Sen humma ateşi içinde, ben telaş ve endişe ile birbirimize güler bakardık. Hatırlıyorum; mutlaka, ben asıl, o vakit, kadın oldum ve bir kadın için ana olmak, emzirmek vazifesi kadar harpten yaralı dönen erkeklere bakmak ve onların yarasını sarmak vazifesinin de aynı derecede ulvî ve mukaddes olduğunu hissettim. Benim elimde yavaş yavaş iyileştin” (s. 188).

Hikâyede, mektubu yazan kadının sevdiğini ve milliyetini unutan kadınlardan olmadığını vurgulaması, milliyetperver kadınların yanında vefasız kadınların da var olduğunu göstermek içindir. *Katmerli Bir Hıyanet* adlı hikâyesinde vefasız kadınlara vurgu yapılır, Nuri Efendi'nin âşık olduğu Despino, Nuri Efendi'yle beraberken Türkleri ve Türkçülüğü över. Yazar, bu gibi kadınların şartlar değiştiğinde değiştiğini anlatmak, onların hıyanet içinde olduğunu vurgulamak için Despino'yu işgal kuvvetlerinin yurda girdikten sonra başka erkeklerle gönül eğlendirerek gösterir. Ayrıca vefasız ve iffetsiz kadınlar yüzünden düzenin, millî kimliğin bozulduğunu da belirtir. Bunu, batılılaşma endişesiyle yaşayan Türk kadını için sarf ettiği, “ziynet ve rahat düşkünlüğü, dullara dünkü ulvî ölümleri unutturdu” (Yakup Kadri, 1972: 188) sözleri ile dile getirir. ‘Erkek Yazar, Kadın Okur’da (Gürbilek, 2017: 275-305), Yakup Kadri'nin kadınlar hakkındaki eleştirileri ortaya çıkmaktadır. Fakat yazarın eleştirileri “Batılılaşmış kadın en değerli varlığını, iffetini kaybetti. Milliyetçi ve ahlakçı akımların yükselişi ve güçlenmesiyle birlikte, Batılılaşmış üst sınıf ‘geleneksel’ yerli orta sınıf ve halk kitlelerinin tersine giderek artan bir biçimde yabancı ve nihayet hıyanet içinde görülmeye başlandı” (Kandiyoti, 2015: 161) düşüncesi ile açıklanabilir.

Erkek, mücadeleyi yani savaşı; kadın, barışı temsil eder. Savaşta rolleriyle kadınları,

1. Savaş Cephesi: Erkeklerin yanında savaşan kadınlar,
2. Cephe Arkası: Yaralı askerlere yardım eden, ölümlere sahip çıkan, gıda veya cephane nakliyesi yapan kadınlar,
3. Yurt Cephesi: “Erkekleri savaşa sevk eden, mitsel veya tarihsel kadın figürleri” olarak ayrılmaktadır. Yuval-Davis (2016) yurt cephesindeki kadınlar için “kadınların da erkekler gibi savaş kahramanlığı yapabileceklerine işaret etmek değil, onları romantik değilse bile doğal olmayan kadınlar olarak kurgulamak” (179) amacının taşındığını dile getirir. Yakup Kadri'nin Millî Savaş Hikâyeleri adlı eserinde özellikle yurt cephesindeki kadınlar konu edinilmiştir.

Milliyetin devamını sağlayan, yeniden üretim özelliği taşıyan, kutsallaştırılan bir varlık olan kadının toplumsal cinsiyet içerisinde yeri ve konumu önceden belirlenmiştir. Zeynep Direk (2018), erkekler yeniden yaratma gücü olan kadına “büyülü güçler atfetmiştir, ondan korkmuş ve onu özsel saymıştır. Fakat kadın özsel sayıldığı hâlde tıpkı doğa gibi sahip olunan ve sömürülen bir varlıktır” (64). Bu sebeple özellikle kadınların savaşlarda korunarak, cephe gerisinde kalmaları sağlanmaktadır. Türk milletinin bir mensubu olan Yakup Kadri'nin hikâyelerinde bahsi geçen düşünceye rastlanmakta, kadın, savaşın arka planında tutulmaktadır. Millî kimlik oluşumunda toplumdaki yeriyse ön planda olan kadının hikâyelerde kültürel ve estetik bir algıyla verildiği görülmektedir.

2. ASKER VE MİLLET

Erkek eylemi olarak kabul edilen savaşlarda, erkeklerin önde olmaları, onların biyolojik yapıları ile yakından ilgilidir. Ayrıca onların insan avcıları yani asker olmaları, onlara özel bir kuvvet algısı inşa eder. Bu durum, toplumsal imleri belirtir ve işleri, ideolojik toplumsal fark olarak değerlendirilen erkek ve kadın üzerinden ayırır (Sancar, 2020: 23-24). Askerî, siyasî, toplumsal, kültürel söylemlerin tamamının erkekler tarafından oluşturulmasının temeli bu düşünceye ve erkeğin yapısına dayandırılır (Yuval-Davis, 2016: 175). Askerlik anlayışı, aslında bir vatandaşlık görevi olduğundan ‘Her Türk asker doğar’ algısını da beraberinde getirir. Fakat Türkiye Cumhuriyeti’nde zorunlu askerlik görevi, erkekler tarafından yerine getirilir. Kadın ise bir nefer görevini mecburî durumlarda yerine getirir. Vatandaşlık görevini yapmak için kadının bir zorunluluğu olmadığı gibi imkâna da sahip olmadığı hatta arka planda kaldığı ayrı bir dikkat gereken durumdur. Kadının toplum içindeki rolü meslek algısıyla açıklanmaya çalışıldığında ortaya çıkan düşünce ‘kadının öğretmen, hemşire, sekreter olabildiği ama asker olamadığıdır. Bu, toplumsal cinsiyet rollerinin yarattığı algı olup kadınlık ve erkeklik yani eril ve dişil roller olarak tanımlanmayla rabitalidir (Connel, 2017: 84-93; 264-266). Bir kadının asker olarak düşünülmesi günümüzde mümkün gözüktüğü de ‘kadın asker’ arasında hâlen pozitif anlamda bir ilişki kurulamamaktadır. Bu, Connel’in (2017) de dediği gibi “toplumsal cinsiyet dünyasının bilişselleştirdiği” hatta cinsel ideolojileştirme politikasıdır (349-360). Hâlbuki kadınlar da ‘asker millet’ kavramının bir parçasıdır. Kadın askerlik görevini evde oturarak yapmaz. Onlar doğrudan savaşın içinde buldukları gibi cephe arkasında da mücadeleye devam edebilirler. Onların ölümlere sahip çıkmaları, yaralıları göz kulak olmaları, çocuklara savaş ahlâkını öğretmeleri ya da savaş sonunda “galip olanın beden mülkiyeti olarak yer almaları” kadının savaştaki rollerinden birkaçıdır (Yuval-Davis, 2016: 178). Kadından asker olamaz algısı, sadece ‘cinsiyet’ ayırımından kaynaklanmaz. ‘Kadının kutlu oluşu’nun (kutsiyet algısının) da bu ayırımı önemli bir etkisi vardır. Kadının kut’lu oluşu, erkekte kadınlığı (annesi, karısı, kızı, kardeşi, sevgilisi) için can veren bir yiğit olma düşüncesini ve görev bilinci oluşturur. Vatanı, namusu, kadını ve çocukları korumak için cepheye ölene kadar savaşacağını kabullenen yiğitler, askerlik görev bilincini yüreklerinde ulvî duygularla taşıyan neferlerdir (Yuval-Davis, 2016: 176).

Asker sadece kendisi için değil mensubu bulunduğu milletin de devamlılığını sağlamaya yükümlüdür. Bu sebeple asker-millet-devlet üçgeni, inanç ve kurtuluş hülyasını içine alır. Yazar eserinde bu hülyayı, hikâyelerinde kimi zaman açıkça kimi zaman telkinle ifade eder. *Hüseyin Çavuş* hikâyesinde, Girit’te yiğitçe çarpışan ve yaşlandığında da han işleten bir Türk askeri, hana gelen misafirlerinden vatan topraklarından bir kısmının işgal altında olduğu haberini alır ve bunun doğru olmadığını düşünür. Bu inkâr hâli, hikâyenin en dikkat çeken kısmıdır. Çünkü Hüseyin Çavuş’un inancı üzerinden okuyucuya telkin edilen, vatan topraklarında işgal altında olmaksızın kendisi gibi ölmeyi göze alacak yiğit Türk askerlerinin var olduğu ve umudun kaybedilmemesi gerektiğidir. Ayrıca Hüseyin Çavuş’un Türk askerine ithaf ettiği bu özellikler ve askerlere duyduğu inanç, asker millet anlayışının kuvvetli olduğunu göstermek içindir. Yazar aynı telkin amacıyla, kendilerini düşmanlardan kurtaracak ve milletin devamlılığını sağlayacak Türk askerlerini dünya gözü ile görmeyi dileyenlerin hikâyesini *Dünya Gözü ve Ahiret Sesleri*’nde anlatmıştır. *Güvercin Avı*’nda, hayatını güvercin yetiştirmeye adanmış, etliye sütlüye dokunmayan Hüseyin Bey’in evine zorla giren düşman askerleri tarafından çok sevdiği güvercinlerinin sadistçe öldürülmeleri hikâye edilmektedir. Bu hikâyede Hüseyin Bey ve güvercinleri, Kurtuluş Savaşı sırasındaki Türk milletini simgelemektedirler. Diğer bir deyişle, vatan topraklarının haksız yere işgal edilmesi ve nice masum cana kıyılması Hüseyin Bey ve güvercinleri üzerinden temsil edilmektedir. Barışın simgesi olan güvercinlerin öldürülmesiyle düşmanın ne kadar zalim olduğu ile Türk milletinin aslında savaştan yana olmadığı mesajları okuyucuya iletilmektedir. Bu örneklerden hareketle Yakup Kadri’nin hikâyelerinde asker - millet kavramlarının farklı metaforlarla okuyucuya sunulduğu, söylenebilir.

3. VATAN, TOPRAK VE KADIN

Savaşların konu edildiği eserlerde genellikle vatan toprağının savunulması, yenilenmesi veya genişletilmesi anlatılmaktadır. Bu eserlerde vatandaşlık bilincinin ve ruhunun ortak coğrafya paydasında

birleştigi görülmektedir. Ayrıca aynı topluluğa mensup kişilerin ortak coğrafyalarına ‘ana yurt’ veya ‘toprak ana’ gibi ifadeleri kullanması, topluluğun ruhunu, doğurgan olan kadın üzerinden simgelediğini göstermektedir (Yuval-Davis, 2016: 94). Bu şekilde vatan, yurt gibi millî değerler “hem ana olarak kutsallaştırılır hem de sevgili olarak erotikleştirilmiş metaforlarla” cinsiyetlendirilir (Sancar, 2020: 55). Türk milletinin atasözlerine de yansıyan cinsiyetli düşünüş tarzına ‘Ana gibi yâr; vatan gibi diyâr olmaz’ örneği verilebilir. Kutsiyet özelliği katılan ‘ana’ ve ‘vatan’ kelimelerinin diğer kutsiyet alanı yâr ile eserlerde ele alınması doğal bir sonuçtur.

Kişide, ‘vatan, millet, bayrak’ bilinci güçlenerek bir algıya dönüştüğünde, yaşam biçimi de eleştiri noktası hâline gelebilir. Yaşam biçimine dair, yapılan eleştiri “yerli ve yabancı, saf ve bozulmuş, dürüst ve hain arasındaki ikiliğini” (Kandiyoti, 2015: 157) daha keskin biçimde ortaya koyar. Bu durum millî kimliğin kazanılmasında, tarafların belirlenmesinde önem arz eder. Yakup Kadri, vatan, millet sevgisini hikâyelerinde kurguladığı kişiler üzerinden hem menfi hem de müspet olarak okuyucuya sunar. Amacı okuyucunun kendi muhayyilesinde doğruyu tespit edip savaşın etki ve sonuçlarını görebilmesidir.

Yakup Kadri’nin *Hasretten Hasrete* adlı hikâyesinde kurgulanan asker Namık birçok memlekette savaşmış ve esaret edilmiş biridir. O, uzun esaret hayatını vatan ile birlediği İstanbul’a hasret bir şekilde geçirir. İstanbul hasreti içine kor gibi düşer. Nihayet esareten kurtulur ve koşarak İstanbul’a gelir. Koşarak geldiği bu şehri görmek onda hayal kırıklığına sebep olur. İşgal edilmiş olan İstanbul ve vatan toprağının bu görüntüsü, özlenen yârın de kaybedilen görüntüsüdür:

“İstanbul eski İstanbul değildi. Bıraktığı günden beri biraz daha yanmış, biraz daha viran olmuş bu yerde gördüğü şeylerin hiçbiri ona eski zamanı hatırlatmıyordu; dostlarının veya tanıdıklarının her biri bir tarafa gitmiş; bazıları ölmüş, bazıları da ölümden beter bir hâle girmişti” (Yakup Kadri, 1972: 85).

Bir Yurt Yergisi hikâyesinde kurgulanan Namık Cemil, Avrupa muaşeretini ile yetişmiş biridir. Avrupa muaşeretini ile yetişse bile onun yurda duyduğu sevgi ve özlem ibadet derecesindedir (s. 195). Vatan denilince İstanbul’u hayal eden ve bu hayalde huzur ve güzellikler bulan Namık Cemil’in yurda avdeti ile hayal kırıklığı yaşadığı görülür çünkü işgal edilen İstanbul, virane bir hâldedir. Yazar, Namık Cemil üzerinden İstanbul’un işgal edilmiş perişan görüntüsünü dilber bir kadına benzetir. Bu, vatan- kadın - toprak ilişkisinden ileri gelir:

“Namık Cemil zevahir-perest ve maddiyatçı bir genç değildi. Hatta deruni ve ruhani zevkleri diğerlerine tercih edenlerdendi. Ve viranelerden, türbelerden, servilerle minarelerden mürekkep bu vecid ve mürakabe diyarından başka bir yerde bu gibi zevklere ermenin imkânsız olduğunu pekâlâ biliyordu [...] Pekâlâ, biliyordu ki bu bakımsız, harap ve perişan yurt, dünyanın en güzel yeridir; tıpkı kirli paçavralara bürünmüş dilber bir kadın gibidir” (s. 195).

Bir yeri işgal etme ve orayı sahiplenme, sadece kaleyi ele geçirip, oraya bayrak dikme değil; aynı zamanda orada daha önce yaşayanların izlerini silmekle de alâkalıdır. Bir milleti yok etme, o dilin konuşulmasını da engelleme demektir. Diğer bir deyişle, bir millî kimliğin yok edilmesi, sadece o millete mensup kişilerin yok olmasıyla, mekânın kaybolmasıyla değil aynı zamanda konuşulan dilin gündelik hayattaki izlerinin silinmesi ile de gerçekleşebilir. Çünkü dil, “bir millî bilinç yaratmanın en önemli aracıdır” (Jusdanis, 2015: 78). Dilin yok edilmesi demek, toplumun da yok edilmesi demektir. *Bir Beyoğlu Dönüşü* hikâyesinde işgal altındaki şehir tabelalarındaki dilin değiştirilmesi bile, dil üzerinden vatan bilincinin, millî kimliğin yok edilmeye çalışıldığını gösterir. Yazar, bunu “böyle oldu” veya “şöyle yapıldı” şeklinde aktarmaktan ziyade hikâye kişisi üzerinden yaşanan ruhî bunalım ve duygulanımlar vesilesiyle okuyucusuna sunar. *Bir Beyoğlu Dönüşü* adlı hikâyede bahsi geçen durum okuyucuya şu sözlerle anlatılır:

“Şimdi, gözü nereye ve kime ilişirse ora da gönlünü üzen bir şey seziyordu. Bu mağazaların kapıları ve camekânların üzerinden Türkçe harfler kaldırıldı diye mi böyle oluyordu? Necati, kendi memleketinde, kendi dilini söyleyenlerin bu kadar azalmış olmasına mı kızılıyordu? Burada, gittikçe göze batıcı bir hale giren ecnebi istilası mıdır ki onu bu derece muazzep ediyordu?” (s. 170).

Bir toprak parçasının bir milletin vatani olabilmesi için, orada o milletin yaşadığına dair izlerin var olması gerekmektedir. Bu gereklilikler içinde toprak altında topluluğa ait mezarlar; toprağın üstünde

topluluğa ait alet ve edevatlar, konuştukları dille yazılan eser ya da tabelalar, ocaklar gibi aidiyet göstergeleri (izleri) vardır. İşgal edenler, genellikle mağlup saydıklarının vatanındaki yaşama izlerini, yani zihinlerdeki vatan görüntüsünü silmek ister. Bunu da çoğunlukla yağma, yakma ve yıkma ile yaparlar.

4. YAĞMA, YAKMA VE YIKMA

Ev/ocak /yuva, ahır, barınak kültür öğeleri olduğu gibi aynı zamanda önemli yaşam alanları ve millî bilinci işleyen, yansıtan unsurlardır. İstiklâl Marşı'nın 'Sönmeden yurdumun üstünde en son ocak' mısrası milletin her ferdi için vatanın, ocağın ne kadar değerli olduğunu vurgular ve millî kimlik ile uluslaşmanın yönünü tayin eder. Düşman, savaşı kazandığını ilan etmek amacıyla evleri, ahırları, tandırları vb. yakmakta, yıkmakta ya da yağmalamaktadır. Savaş sırasında masum ve mazlumların korunak yeri olarak da kullanılan bu gibi yerlerin kişinin varoluş yeri ve millî kimlik inşasındaki rolü malumdur. Düşmanın buraları yağmalamasında, yakmasında ve yıkmasındaki amaç, işgal edilen yerlerde, yaşayanların millî kimliğini hatırlatacak sembolleri ortadan kaldırmaktır.

Yağma, yakma ve yıkma davranışları, savaşı kazanan taraf için zafer işaretini temsil ederken aynı davranışı sergileyen kaybeden içinse karşı tarafa zarar verme, kendi varlıklarını gösterme amacı taşımaktadır. Bu, kaybeden düşman askerinin aşırılıklarıyla alakalıdır. *Dünya Gözü ve Ahiret Sesleri* adlı hikâyelerde düşman askerlerinin yurttan ayrılmadan önceki hâlleri, bahsedilen durumları anlatmaktadır: "Bunlar, bozgun cephe dönüşü İzmir'e kaçarken her nasılsa yanmaktan masum kalmış bu kasabaya, giderayak yangın ve yağma için uğramışlardı" (s. 18). Savaş sırasındaki yangınlar, düşman askerlerinin varlığının bir işaretidir. Sabi - sübyanın da 'teslim' naralarına rağmen düşman tarafından acımadan öldürüldüğünü anlatan *Teslim! Teslim!* adlı hikâyede düşman askerlerinin kasabaya indiğini gösteren işaret yangındır. *Issız Köy ve Dilsiz Kız, Ceviz, Muhacir Kerim Ağa, Köyünü Kaybeden Kadın* hikâyelerinde de yangın, aynı işaret ve anlam ile verilmektedir.

Vatanın elden gitmesi ile bağdaşlaşan ocakların yakılıp yıkılması ve bu gibi durumlar taraflarca işgal ve galibiyet göstergesi olarak sayılmaktadır. Hegel'e (Kojève, 2015) göre bu davranışlar hasımlar tarafından bilinip tanınmayla alakalı olup, efendi köle diyalektiğini ortaya çıkarır (s. 79).

5. NAMUS VE TECAVÜZ

Düşmanın işgal ettikleri yerleri yağmalama, yıkma ve yakma eylemini ortaya çıkaran düşünce ile işgal edilen yerlerde ikamet eden kadınlara saldırma hatta kadınların ırzlarına geçme eylemi aynı düşüncenin ürünüdür. Düşman tarafından yapılan tecavüz eylemi, vatan olarak birlenen kadının namusunu kirleterek biyolojik bir mağlubiyet yaratmak için kullanılır. Bu sebeple kadın iki açıdan konumlanır: "Ulusun kadınları 'tecavüze uğrama tehdidi altındaki korunması gereken mağdurlar' ve düşmanın kadınları da 'cinsel zevk aracı' olarak" (Sancar, 2020: 64) kullanılan kadınlar. İşgalin ve galibiyetin bir göstergesi, meydan okuyuşu olarak kabul edilen tecavüz eylemi, Türklerin yaşadığı yerden göç etmesine sebebiyet verecek kadar ciddi bir aşağılama propagandasına girer. Erkekler kutsiyet anlamı yükledikleri, varlıklarının anlamı olan kadınlarının düşman elinde kirletilmesine razı olmazlar çünkü bunu 'alna sürülmüş kara leke' olarak görürler. Sancar (2020: 56), "iffet ve namusun korunması kadınların ahlakî sorumluluğu olmakla birlikte erkeklerin de ulusal utancı" olduğuna dair Mosse'dan alıntılıdığı sözleriyle fikre katılır. Kadının namusuna dokunmak sadece ona fiziksel hasar vermek olarak düşünülmemeli aynı zamanda onun sosyal mirasın taşıyıcısı olan kimliğine uygulanan bir şiddet olarak da değerlendirilmelidir. Bunun içinde kadınla geçen aidiyetlik düşüncesini yok etme, HIV, AIDS gibi hastalıkları bulaştırarak nesilleri yok etme gibi kadın ve toplum düşmanlığı da söz konusudur (Cockburn, 2009: 300). Bu sebeple, kadını korumaya yönelik düşünülen savaşın manası, kadını kirletildiği andan itibaren erkekte değersizleşir ve bu durum erkeğe ıstırap yaşatır.

Yuval-Davis' göre (2016), "cinsiyetleştirilmiş bedenler ve cinsellik, milletlerin ve öteki toplulukların anlatılarının toprakları, işaretleyicileri ve yeniden üreticileri olarak merkezi bir rol oynamasından" (84) kaynaklanmaktadır. Millî Mücadele döneminde düşman askerlerinin tecavüz eyleminde bulunduğu

hatıralarda ve hikâyelerde geçmektedir. Kadınların öldürülmeyip tecavüzle aşağılanmasını Hegel'in (Kojève, 2015) "hasmını öldürmek mücadele eden insanın hiçbir işine yaramaz. Bu insanın, hasmını 'diyalektik' olarak ortadan kaldırması (aşması) gerekir. Yani hasmına hayatı ve bilinci bırakması ama onun sadece özerkliğini tahrip etmesi gerekir" (s.87) düşüncesinden yola çıkarak efendi-köle diyalektiği ile de açıklanabilir. Bir kadının kayıplara karışan kocasını arama hikâyesinin anlatıldığı *Utancı*'ta, kaybolduğu düşünülen koca bile isteye eşinden, memleketinden ayrılmış, izini kaybettirmiştir. Çünkü gözlerinin önünde kirletilen karısını her görüşü, ona acizliğini ve utancını hatırlatmaktadır. Kutsalını kaybeden koca perişan bir hâlde oradan oraya savrulmaktadır. *On Dört Yaşındaki Adam* hikâyesinde de benzer bir durum vardır. *İssiz Köy ve Dilsiz Kız*'da, tecavüz edildikten sonra deliye dönen ve korkudan dilini kaybeden kızın hâli, tasvir edilir. Namusun kirletilmesi, düşman için bir galibiyet ilanıdır. Şöyle ki savaş sonunda kadının "galip olanın beden mülkiyeti olarak yer almaları" (Yuval-Davis, 2016: 178) düşmana ırza geçme özgürlüğünü de sunmaktadır. *Küçük Neron*'da da köyün istila edilmesi sırasında askerler, kadın ve kızlara tecavüz ederek, beden mülkiyetlerine sahip olduklarını düşünürler. Düşman öteki bağlamında ırkçı davranır ve bedeni aşağılık olarak tasavvur eder. Bu sebeple savaş, "erkekleri ve erkekliği etkili bir biçimde onaylar. Kadını ödül ve eşya olarak, bagaj ve köle olarak üretir" (Cockburn, 2009: 306; Yuval-Davis, 2016: 103).

Gerçeklerden hareket edilerek kaleme alınan bu hikâyelerdeki tecavüz olayları, 'biz' ve 'onlar' bağlamında şeref ve namusu simgeleyen yani kutsiyet atfedilen kadının savaş sırasında şereften nasıl yoksun bırakıldığını ve namusuna nasıl hâle getirildiğini anlatır. Bu anlatımlar, menfi durumları belirtse de okura 'kendini ve değerlerini koru' mesajını içerir. Böylelikle okuyucuda millî bilinç/kendilik bilinci açık tutulur.

6. 'BİZ' VE 'ONLAR' BAĞLAMINDA ÖTEKİLEŞTİRME

Millî bilincin oluşturduğu 'biz' ve 'onlar'; "nasıl ki 'iç' 'dış'a göre veya 'dış' sayesinde var olabiliyorsa" bu ikili de birbiri sayesinde var olur (Bilgin, 2007: 165). Bilincin kültürle kodlanması sonucunda ortaya çıkan 'ben/biz' göstereni, kişinin topluma göre nasıl davranması gerektiğini bildirir. "Öteki'nin varlığı, 'ben'in varlığına işaret eder. 'Öteki' bünyesinde 'ben'i, 'ben' ötekini içerir" (Ulu, 2020: 345). Bu algı ve algılayış "öteki'ne nasıl davranılması gerektiği konusunda" fikir sunarak ahlâkın ortaya çıkmasına yardımcı olur (Yuval-Davis, 2016: 96). Ev ahlâkı, kadın ahlâkı hatta savaş ahlâkının oluşmasında ötekileşmenin etken olduğu görülür. Dolayısıyla savaş ahlâkı, savaşın önemli söylemlerinden olan 'biz'i ve 'onlar'ı basit bir ötekileştirme ifadesi olarak gösterir. Hâlbuki "ulusal bütünleşme sürecinde, ulusal aidiyet duygusu, belirli bir 'biz' ve 'öteki'nin oluşturulmasına" (Durmuş, 2019: 153) olanak sağladığı için "kültürel olarak algılanan herhangi bir gösterge 'biz' ve 'onlar' olarak bölen bir sınır göstereni hâline gelebilir" (Yuval-Davis, 2016: 98). Toplumların 20. yüzyılın başlarından itibaren içinde yaşadığı "kaotik durumu ve körleşen algı/anlama yetisinin kaybını anlatıların temel unsuru olarak gören yazar [...] kurgusal anlatılarla ötekinin varlığını görünür kılarak mensubu olduğu toplumun parçalanmışlığına işaret ederek kendilik ve kimlik bilinci oluşturmaya çalışır" (Durmuş, 2019: 153). Bu anlamda Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun da anlatılarında kendilik ve kimlik bilincini "biz" ve "onlar" gösterini üzerinden oluşturmaya çalıştığı görülebilir.

Küçük Neron hikâyesinde milliyetten ya da herhangi bir isimden bahsedilmeden, düşman sadece 'onlar' kelimesi ile anlatılır. 'Onlar' kavramı; zalim, her şeyi yakıp yıkan, malı, mülkü talan edip, mala mülke el koyan ve kadın, çoluk çocuk demeden herkesi öldüren hatta onların ırzına geçenler olarak aktarılır. Hikâyede 'onlar' ifadesiyle düşmanın acımasızlığı, devamlı olarak vurgulanır. Bu, toplumun parçalanma sebebi olarak gösterilen öteki'nin varlığının görüntüsüdür. Aynı hikâyedeki 'biz' kavramı ise; kendi vatanlarında işgal altında kalan yaşlı, kadın, çoluk çocuk, mazlum ve fukara'nın temsilidir. 'Biz' ayrıca, aynı topluluğa ait olan ve aynı milliyet anlayışını taşıyan olarak da ifade edilir. Yakup Kadri'nin hikâyelerinin çoğunda karşılaşılan bu ifadeler, 'ötekileştirme' olarak değerlendirilmektedir. Durmuş'un (2019: 153) da söylediği gibi yazar, eserinde bu tabirleri kendilik ve kimlik farkındalığının oluşması için kullanmaktadır. *Hem Katil Hem Mütehim* adlı hikâyede, trenle İzmir'e eğlence için yolculuk eden iki sarhoş kafadardan birinin vagonunda bir Rum tarafından öldürülmesi anlatılır. Aynı topraklar üzerinde uzun yıllar Türklerle beraber mutlu mesut yaşayan Rumların müspet tavırları, işgalle

birlikte menfi olarak değişmiştir. Yazar, taraf değiştiren Rumları, ‘onlar’; iki kafadarı ise ‘biz’ ifadesiyle anlatır. Hikâyede mekân ve zaman, savaş cephesinde geçmese de vatan topraklarını işgal eden ve Türklerin yarısından fazlasını öldüren düşmanlarla vatan topraklarında yaşayan fakat milliyeti farklı olan katil Rum arasındaki ilişki birlikte ve ‘onlar’ üzerinden kurulmaktadır. *Muhacir Kerim Ağa* hikâyesinde ise, Rumeli’nin istilâya ve işgale uğraması sebebiyle önce İstanbul’a, sonra İzmir’e, Manisa’ya, Balıkesir’e, Bursa’ya ardından Orta Anadolu’nun ücra bir köşesine kağan Rumeli bir ağanın savaş belâsından bir türlü kurtulamayışı anlatılır. Bu kağış, soğuk savaşın ve işgalin cepheden yurda geçtiğini vurgular. Anadolu’nun türlü kentlerinden geçerek, kağmaya çalışan hayatta kalma mücadelesi veren Rumeli ağanın geçtiği yerler, aynı zamanda bellek ve kimlik mekânının gösterenidir de. Diğer bir deyişle “Türkler için ölen/ölmüş gösterilen kimliklerini diriltecek” (Ulu, 2020: 228) bir bellek mekân yani ötekinin yerini ve yurdunu tanımlamadır. Ötekileştirme bağlamında hikâyeyi önemli kılan, Muhacir Kerim Ağa’nın türlü mezalime uğrasa da düşmanlar tarafından sağ bırakılması, Türklerin ise öldürülmesidir. Hikâyede Rumelili olan ağanın sağ kalışına şahit olan bir köylü, “o senin benim gibi değil; o başını kurtarır” cümlesini sarf eder. Ağanın Rumelili olması, canının bağışlanması olayı ile bire bir ilintilidir. Diğer bir deyişle, ağanın Rumelili olması düşmanın onu ‘kendilerinden biri’ olarak düşünmesinde etkindir. Milliyet’ ve ‘biz’ ifadeleri, algıda aidiyet duygusunu geliştirdiği gibi ötekileştirmenin de temelini atar. Köylü tarafından sarf edilen cümle, ‘biz’ ve ‘onlar’ farkını göstermek içindir. Yakup Kadri’nin hikâyelerinde ortaya çıkan ‘biz’ ve ‘onlar’ ifadeleri mensubiyet açısından bilincin, kültürün ve kimliğin oluşmasında kullanılan unsurlardır. Hatta hikâyelerde kullanılan olaylar ve kendilik inşası, yaşanmışlıkların ve ortamın toplamından ortaya çıkmıştır (Durmuş, 2019: 156).

7. KÜLTÜR VE KİMLİK

Bir toplumun maddî ve manevî değerler toplamı, kültürü; “kişinin kendi kimliğini kaybetmeden toplumsal kimliğin bir parçası” (Çetişli, 1999: 203) olması ise millî Şuur’u tanımlamaktadır. Ortak kültür, ortak tarih, ortak coğrafya üzerinden millî kimlik sunulmaktadır (Smith, 2017: 32). Toplum kimliğinin sürekliliği ve millî Őuurun oluşması, o topluma ait bireylerin değer yargılarını korumalarından ileri gelir ayrıca bu, kimlik siyasetinin oluşmasında da etkindir (Simith, 2017: 158).

Yeryüzünde millet olarak var olabilmek için, o milletin tarihsel bir belleğe ve millî bir bilince ihtiyaçı vardır. Tarihi geçmişi geriye en çok uzanan millet, diğer milletler arasında varlığını daha rahat kabul ettirmekte ve bunu üstünlük belgesi olarak sunmaktadır. Bu sebeple tarihi geçmiş ve millet olma bilinci mitler, efsaneler ve destanlar üzerinden aktarılmaktadır. Sanatçıların çoğu milletin tarihi belleğini diri tutmak için, dinî motiflerle birlikte mitsel figürleri de eserlerinde işlemektedir (Smith, 2017: 196-197). Böylelikle vatan ve yurt bilinci kişinin algısında güçlenerek işlenir. Yuval-Davis’in (2016) “erkekleri savaşa sevk eden, mitsel veya tarihsel kadın figürlerinin” (s.179) yer aldığı anlatılar ya da göstergeler olarak tanımladığı yurt cephesindeki kadınlar, *Millî Savaş Hikâyeleri*’nde dikkat çekmektedir. Bunların çoğu, masal ve efsanelere karışmış, gerçek ya da yalan olduğu anlaşılmayan mitsel figürlerdir. Kadın mitsel figürlerin hikâyelerde sunulmasının iki amacı vardır: Biri mit, destan ve efsane söylemi içinde tarih, millet ve vatan bilincinin kadın üzerinden yaşatılarak, kadına kutsiyet kazandırmak, diğeri ise cephe gerisindeki bilincin ve kültürün yeniden inşacıyı olan kadını onurlandırmak istenmesidir.

Kadın, kültür aktarıcısı olarak merkez konumda olduğu için mitleşen figürlerin kadın olarak sečilmesi de anlamlı bir durumdur. Kadının rolü, kültür çerçevesinde üst seviyededir: “İnsanların doğaya daha yakın yaşadığı ya da kadınlara ve kadınların bilgisine daha çok değer verildiği bir geçmişin nispeten muğlak kavramları temel alınarak, kültürün yeniden keşfedilmesi” yani inřa edilmesi gerekmektedir (Cockburn, 2009: 210; Connel, 2017: 350-355).

Mitleřen kadına verilen isimler, milliyeti de anlatmaktadır. Bu sebeple Yakup Kadri, kutsiyete işaret etmek ve mücadele edenlerin halktan (içlerinden) olduklarını vurgulamak için eserinde kadın figürlerine günlük hayatta kullanılan isimler sečilmiştir. Bu durum anlatının gerçekliğini bildirmek ve bilinçte yer edinmesini sağlamak içindir. Bahsi geçen mevzular *Ses Duyan Kız* hikâyesinde örneklendirilmektedir: Rumeli harbi sırasında nişanlısını şehit veren Emine, gaipten sesler işitmektedir: “Kalk Emine memleketi düşman basıyor! Ne duruyorsun? Memleketi düşman sarıyor” (s. 9) cümlelerini duymaktadır.

Birkaç gün sonra Rumeli'nin elden gittiğinin haberi, Emine'nin gapten seslerinin açıklaması olarak görülür. İşgale engel olmak ve askerlere yardım etmek için “yol göründü, cepheye gidiyoruz” (s. 9) nidalarıyla ortalığa düşer. Asker olarak düşmanla savaşıma isteği iliklerine kadar inen Emine'nin aklını oynattığı düşünülür. Onun cepheye gitmesi engellenmeye çalışılır ve Emine eve kapatılır. Eve kapatıldıktan bir süre sonra bir kaçış yolu bularak, cepheye gitmek için yol alır. Aramalara rağmen kendisine ulaşamayan Emine'nin günler sonra bir tepede yüzükoyun bir şekilde naaşı bulunur. Kadının bulunduğu yere bir türbe yapılır. Türbenin yapılmasıyla beraber Emine, dinî ve mitleşen bir kurguya dönüşür. Emine'nin türbesini her gün ya eşini ya da nişanlısını askere gönderen genç kızlar ziyaret eder. Sevdiklerinden haber almak için genç kızlar türbeye ‘şehit mi’ yoksa ‘gazi mi’ sorusunu yönelterek oradan gelen bir sesle beklediklerinin ‘şehit’ ya da ‘gazi’ olup olmadıklarının haberini alırlar. Yanlış bir inanış da olsa halk arasında efsaneleşen bu türbe, cephe gerisindekilerin umudu olur. Ayrıca türbe yapılarak, mekânın mit çerçevesinde vatan toprağı ilânı yapılmış ve oraya millî bir kimlik verilmiştir. Argunşah'ın (2010) açıklamasıyla bu, “Köken mitlerini canlandırma, ortak bir kültür oluşturma, aslında kendi kültürünü yeniden icat etme veya diriltme, sonra da ona sahip çıkma durumudur” (127). Feminist bakış açısıyla hikâyeler hakkında düşünüldüğünde, kadın profili gölgeli ve âciz olarak anlatılmış gibi durmaktadır. Fakat, vatan millet ülküsü içinde büyümüş ve büyütülmüş kadınların sessizliğinde ya da ağlayışlarında bile karşı duruş vardır. Bu, mitsel figür olarak kadının seçilmesinin bir diğer sebebi olarak da ele alınabilir.

Millî birlik ve beraberliği sağlayan kimliğin ve kültür bilincinin içerisindeki kadının rolü ne kadar gerekli ve önemli olduğu bir kez daha anlaşılmıştır.

SONUÇ

Yakup Kadri'nin *Millî Mücadele Hikâyeleri* büyük bir imparatorluğun yıkılıp küllerinden yeniden ve yeni bir devlet olarak doğmasını anlatırken Kurtuluş Savaşı'nın Anadolu'da ve Anadolu halkında bıraktığı bütün duyguları farklı bakış açıları ile sunar. Bunları yaparken yazar, mit ve efsanevi anlatımdan da yararlanır. Kültürün ve bilinç akışının askerler ve topluluk üzerindeki etkisinin de farkındadır. Bu sebeple yeni kurulmakta olan bir milletin fertlerini bir arada tutmak için, tarih, aşk, ocak vb. üzerinden edebiyatın birleştirici özelliğini kullanır ve fertlerde ulus olma bilincini aktif hâle getirir. Bu aktif etme hâli, kendilik ve millî bilinci ötekileştirme yoluyla da ele alınır. İşgal altında olan Türk milletinin vatan topraklarında uğruna can feda edilebilecek kültür mirasları taşıdığı ifade edilir.

Ulusun yeniden inşası konusunda kadının yeri ve önemi eserde satır arasında ve telkinlerle verilir. Kadın perspektifinden verilen düşüncelerde öne çıkan kadının biyolojik nesli koruması, kültür taşıyıcısı olmasıdır. Onların bu kutsal ve ‘korunan mit’ özellikleri, kadının toplum – millet ekseninde önemli bir konumda olmasını sağlar. Savaşlarda pasif olarak çizilen kadının cephe gerisinde etkin bir rol üstlendiği gösterilmektedir. Hikâyelerde toplumsal cinsiyeti, milliyet anlayışı ve kendilik bilinci oluşturmak için kadın, önemli faktör olarak görülmektedir. *Millî Savaş Hikâyeleri* üzerinden değerlendirilen bu durumlar, savaş sonrası mücadeleyi kazanmış ama yorgun ve yeni kurulmaya hazırlanan Türk milletine ait bir devletin temellerinin sağlam atılması için yani millî hafızayı diri tutması ve kadının rolünü göstermesi için kullanılmıştır. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, hikâye kahramanları veya onların çevresi üzerinden kimlik ve kendilik bilinci oluşturmuştur. Bunu, hikâyelerde doğrudan bir gösterenle yapmamış, okuyucunun bilinçaltına çağrışımlar göndererek bu bilinç kazanımını oluşturmaya çalışmıştır. Bu anlatımlar, gelecek nesillere kültürel bilincin aktarımının nasıl olduğunu göstermiş ve millî kimlik inşasında kadının ve savaşın rolünün önemini ortaya çıkarmıştır.

KAYNAKÇA

- Argunşah, H. (2010). Türk Kimliğinin Yeniden İnşası Bağlamında Ziya Gökalp, (Editörler: Günay Ü., Çelik C.), *Millî Kimlik Oluşturmada Edebiyatın Rolü ve Ziya Gökalp* (123-153), İstanbul: Kesit Yayınları.
- Bilgin, N. (2007). *Kimlik İnşası*, İzmir: Aşına Kitaplar.
- Bayhan, V. (2012-13). Beden Sosyolojisi ve Toplumsal Cinsiyet, *DOĞUBATI Düşünce Dergisi*. 63: 145-163.
- Cockburn, C. (2009). *Buradan Baktığımızda - Kadınların Militarizme Karşı Mücadelesi*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Connel, R. W. (2017). *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar Toplum, Kişi ve Cinsel Politika*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Çetişli, İ. (1999). Ömer Seyfettin'in Hikâyelerinde Millî Şuur, *Türk Yurdu Dergisi*. 139-141: 203-211.
- Çonoğlu, S. (2014). Ata Goyşudov'un Ferman Romanında Millî Kimliğin Yeniden İnşası Sürecinde Millî Kültür Unsurları, *Bilig*, 71, 147-168.
- Durmuş, M. (2019). Ömer Seyfettin'in Anlatılarında Öteki'nin Algılanışı ve Konumlandırılışı İle Ötekinin Aynasında Şekillenen Kendilik Bilinci. *HECE Dergisi Hikâyenin Türkçe Sesi Ömer Seyfettin Özel Sayısı*, Ankara: Hece Yayınları, 23, 265, 153-173.
- Gürbilek, N. (2017). Erkek Yazar, Kadın Okur. Parla ve Irzık (Ed.), *Kadınlar Dile Düşünce* (s. 275-305). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hall, S. (2016). Kimliğe İhtiyaç Duyan Kim? Fırat Mollaer (Ed.) *Kimlik Politikaları* (s. 277-301). İstanbul: Doğubati yayınları.
- Jusdanis, G. (2015). *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür Millî Edebiyatın İcat Edilişi*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Kandiyoti, D. (2015). *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Karaosmanoğlu, Y.K. (1972). *Millî Savaş Hikâyeleri*, İstanbul: Varlık Yayınları.
- Kojève, A. (2015). *Hegel Felsefesine Giriş*. (Çev. S.Hilav), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Sancar, S. (2020). *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Smith, A. D. (2017). *Millî Kimlik*, (Çev. B. S. Şeker), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2005). *Türkçe Sözlük (genişletilmiş baskı)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uzun, T. (2003). Ulus, Milliyetçilik ve Kimlik Üzerine Bir Değerlendirme, "*Kimlikler*" *DOĞUBATI Düşünce Dergisi*. 6/23: 137-161.
- Yuval-Davis, N. (2016). *Cinsiyet ve Millet*, İstanbul: İletişim Yayınları.

EXTENDED SUMMARY

Purpose

Wars are one of the most important factors for gaining national consciousness and national identity. At the same time, it is keeping alive the collective memory of the most important elements contributing to the historical understanding of national identity. There are always political and social crises in wars, but literati remind the national spirit with their epic works and they provide to think of the society as a whole and to bring the society together. All about the soldier, war or militarism written by the literary writer also reflects the national culture. Therefore, writers represent society with their works and what they told us. It is important how the authors, who try to re-establish common consciousness and national spirit in the occupied homeland, use the elements of national identity in their works. So, the aim shows national identity construction from war and women perspective in national war stories.

Methodology

In the study, the books of Bilgin, Cockburn, Connel, Kandiyoti, Smith, Yuval-Davis and Jusdanis were used extensively to form the theoretical part. In the study, the books of Bilgin, Smith, Cockburn and Kandiyoti were used to form the theoretical part. The whole text of Yakup Kadri Karaosmanoğlu's "In National War Stories" was scanned and the data obtained were given in accordance with the titles of the classification. The classification headings are: Women and Gender, Soldier and Nation, Homeland, Land and Women, Looting, Burning and Demolition, Honor and Rape, Otherization in the context of 'We' and 'Them', Culture and Identity.

Findings

It is not only the national feeling and thought that is discussed in the works in which the wars are subject; it is also the defense of the land of the homeland which is set in the direction of the targets and the renewal of this land around these thoughts.

The following findings and ideas were determined in the study. War is considered to be male action. For the continuity of the nation, it is there are wars. The fact that wars are made for to protect women and children shows that wars are based on gender. The consequences of the wars which are created for them are also explained through their influence on women. Therefore, men, war; women represent peace.

Yakup Kadri, who tells the stories of war, gives his love for homeland and land as both negative and positive. The purpose of the writer in reader's imagination to identify the truth and see the results of the war. National values presented within the framework of the words homeland, homeland or land were given over the image of women and these values were gendered. The woman is regarded as a means of reproduction through her biological structure. That is to say, wars are shown as a tribute to women. Women understanding of the nation, will be protected by ensuring the survival of the existence of the nation and makes the important concept of honor. The understanding of belongingness that goes through the blood also increases the position of the mother in the context of nationality. For this reason, in the stories of Yakup Kadri, the woman was kept in the background of the war.

National consciousness is as to be a part of social identity without losing one's own identity. The epics and legends is related to national consciousness. in the transfer of culture in the stories, especially the symbolized image of women around the mythical figures is noteworthy. In Yakup Kadri's stories, women are the female figures on the front or behind of the war, in order to show the state of the occupied homeland. Most of these women are mythical figures who are confused with fairy tales and legends and are not understood as real or false. It is clear that 'us' and 'them', one of the most important discourses of war, is a simple binary expression of alienation. It is important how the 'we' signifier emerges as a result of the cultural coding of the consciousness, which is considered in all societies.

People and community consciousness are reflected through 'home'. Therefore, the victory of enemies in the war is shown by the burning of houses. The plundering of houses is symbolism of heroism, which

is shown by the power intoxication. Looting, burning and demolition are presented as a sign of the presence of enemy troops, as well as the elimination of the stove/home culture identified with the idea of the motherland. Rape, defile are both a superiority indicator and a crisis of war. This situation is the most important factor that causes the nation not to stay where they live and migrate. Because memory is contaminated with rape. This is a challenge to genders.

Conclusion and Discussion

Yakup Kadri's Stories of National Struggle tells the story of a great empire being demolished and reborn from its ashes as a new state. It presents all aspects of the War of Independence in Anatolia people and to Anatolia by different perspectives. In doing so, the author generally uses a myth and a mythical narrative. He is also aware of the influence of culture and consciousness on soldiers and the community. For this reason, to keep the members of the newly established state together, he uses the unifying feature and consciousness of literature through history, literature, love, home (homeland) and religion. He states that the Turkish nation, who is under occupation, has cultural heritage that will sacrifice his life for the sake of this homeland. The author presents the thoughts he / she has given from the women / main perspective under the name of conservation of biological generation. The sanctity features of women, the society - ensures that the woman in the nation is in an important position. Women who seem passive in wars actually have an active role. women are responsible for preserving and maintaining the social structure and culture.

As a result, the situations and events evaluated in the National War Stories were transferred from the perspective of women and war for the formation of national consciousness and the strong foundations of a state belonging to the Turkish nation, which won the post-war struggle and got tired.

BİLİŞSEL ŞEMALAR VE BAĞLANMA COGNITIVE SCHEMAS AND ATTACHMENT

Dr. Öğr. Üyesi F. Alkım ARI

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü
alkimari@nevsehir.edu.tr
ORCID No: 0000-0003-1126-4434

ÖZET

İnsanlar, benzer uyaranlar karşısında benzer davranabildikleri gibi farklı da davranabilmektedirler. Her birimiz birbirimize çok benzesek de çok farklıyız. Pek çok psikoloji kuramında ifade edildiği gibi her insan biricik ve benzersizdir. Her insan sevdiği kişiyi kaybettiğinde acı duyar. Ancak herkes kendi üzüntüsünü farklı şekillerde yaşar. Benzer uyaranlara farklı davranışsal ve duygusal tepkiler verilmesinin nedenini açıklayan pek çok psikoloji kuramı vardır. Davranışçı kuram öğrenme yaşantılarındaki farklılıklara odaklanırken, psikanalitik kuram davranışların farklılık göstermesini bireyin içgüdü ve dürtüleri arasındaki farklarla açıklar. Diğer yandan, bilişsel psikologlar uyaranlar benzer olsa da bireyin algısının farklılık gösterdiğini, hümanist psikologlar, insanın doğası hakkında iyimser fakat çevresel şartların (eğitim, ana babanın çocuk yetiştirme tutumları vb.) farklı olmasının davranışsal ve duygusal farklılıklara neden olduğunu ileri sürmektedir. Bu konudaki görüşleri genişletmek mümkündür. İnsan davranışını açıklamadaki karmaşık yaklaşımlar, davranışın incelenmesine sınırlamalar getirmenin davranışı anlamının kolaylaşacağı hipotezinden hareketle, kavramlar üzerinde çalışmıştır (aşk, sevgi, öfke, saldırganlık vb.). Kişilerarası yakın ilişkiler kuramsal alana yapacağı katkılar nedeniyle hala anlaşılmaya çalışılan ve araştırılan konulardan biridir. Kişilerarası yakın ilişkilerin anlaşılması alanındaki en önemli çalışmalardan biri şüphesiz Bowlby'nin "Bağlanma Kuramı"dır. Diğer yandan son yirmi yılda özellikle uyumlu ya da uyumsuz davranışları "Erken Dönem Şemalar" ile açıklayan Young (1990)'ın görüşleri 'bağlanma mı, şemalar mı yakın ilişkilerde etkili oluyor?' sorusunu gündeme getirmiştir.

ABSTRACT

People show similar reactions to similar stimulants but they may show different reactions as well. We are all very similar and yet very different. As expressed in many psychological theories, each person is "unique and different". Everyone feels pain when they lose the person they love. However, everyone experiences their own pain in different ways. There are many psychological theories that explain the reason for different behavioral and emotional responses to similar stimulants. While behavioral theory explains how people behave focusing on learning experiences, the psychoanalytic theory explains the behavioral differences with the individual's instincts and drives. On the other hand, cognitive psychologists accept that although the stimulants are similar, the perception of the individuals differs. Humanistic psychologists accept that human nature as positive but the environmental circumstances such as education, parental issues may lead negative behaviors. It is possible to expand these views on this topic. Based on the theory to understand the behaviour, by putting some limitations in order to study and to observe the behaviour easily, complex approaches work on some concepts such as love, anger, aggression etc. To study and understand the close relationships is one of the subjects that are still being tried to be understood due to its contributions to the theoretical field and the field of practice. One of the most important works in the field to understanding interpersonal close relationships is Bowlby's "Attachment Theory". On the other hand, the views of Young (1990), who explained adaptation or maladaptive behaviors with "Early Schemas" in the last two decades, brought up the question of whether attachment or schemas are effective in close relationships. The review discussion in this topic is given below.

Geliş Tarihi:

28.08.2021

Kabul Tarihi:

23.11.2021

Yayın Tarihi:

30.12.2021

Anahtar Kelimeler

Bilişsel şemalar
Bağlanma
Yakın ilişkiler.

Keywords

Cognitive Schemas
Attachment
Close relationships.

GİRİŞ

İnsan çevreyle ilişki kuran ve ilişki kurmaya ihtiyaç duyan bir canlıdır. İnsan davranışını ve davranışın nedenlerini araştıran psikoloji biliminin önemli ilgi alanlarından biri de insanın çevreyle kurduğu ilişkilerin nasıl biçimlendiğini araştırmaktadır. Psikoloji bilimi, insanı, yaşantı ve gözlem yoluyla öğrenen bir canlı olarak kabul eder. İnsan doğasını araştıran pek çok farklı kuramdan biri olan bilişsel kuramlar insan doğasını yorumlarken öğrenme süreçlerinin önemine vurgu yaparak, insan zihnini çevreden gelen uyarıcıların öğrenme süreçleriyle birlikte örgütlenmiş yapıların bir ürünü olarak ele almaktadır. Birey dünyaya geldikten çok kısa bir süre sonra çevredeki uyarıcıları anlamaya ve yorumlamaya başlar. Uyarıların algılanması ve algıların bir anlam kazanması, örüntüler oluşturup daha kapsamlı zihinsel programlar haline gelmesi şemaları oluşturmaktadır. Şemalar herhangi bir durumun, bir sorunun ne olduğu, nasıl oluştuğu, nasıl süreceği, değişip değişmeyeceği ve pek çok zihinsel yapıyı ilgilendiren programlardır. Yaşantılarımızla oluşur ve değişmeye oldukça dirençlidir. Davranışlarımızı, duygularımızı, nasıl düşüneceğimizi ve ilişkilerimizi etkiler. Her bir yaşantı ise öğrenme sürecinin bir parçasıdır. Bireyin doğumdan hemen sonraki olumlu ya da olumsuz erken dönem yaşantılarının ve bebeğin çevreyle kurduğu ilk sosyal ilişkilerin gelecekte bireyin dünyasında sosyal yönden nasıl bir zemin oluşturacağı bilişsel kuramların araştırma konusudur.

1. BİLİŞSEL ŞEMALARIN KÖKENLERİ

Doğumdan hemen sonra başlayan bilişsel gelişim, bir anlamda bireyin çevreye yönelik uyum çabasını da beraberinde getirir. Dünyaya gelen bebek, bu uyum sürecinde çevreden gelen uyarıcıları alır, işler, değiştirir ya da olduğu gibi kabul eder, bu uyarıcıları birbiriyle uyumlu bir bütün oluşturacak şekilde bir araya getirir (Ahioğlu – Lindberg, 2011). Pek çok alanda yaygın olarak kullanılan ve yapı, küme, taslak, çerçeve anlamında gelen şema kavramı psikoloji biliminin dallarından olan bilişsel kuram çerçevesinde bireyin kendisi ve çevresiyle kurduğu ilişkide işlevsel ya da işlevsel olmayan örgütlü bilişsel yapılar olarak ele alınır. Bu bağlamda, bilişsel örüntüler anlamına gelen şemalar bireyin çevresindeki uyarıcıların bazı koşullara göre düzenlenmesi, örgütlenmesi ve anlamlı bir bütün haline gelmesidir. Şema terimi ilk olarak Bartlett (1932) tarafından 'schemata' olarak kullanılmıştır ve kişinin dünyayı anlaması ve algılaması olarak tanımlanmıştır. Erikson (1950), psikososyal gelişim evrelerinin her aşamada gelişim görevlerinin başarılı bir şekilde yerine getirilmesinin uyumlu bir şemayla (adaptive schema) sonuçlandığını, tam tersi olarak gelişim evrelerinin başarısız sonuçlanmasının ise uyumsuz (hatalı) şemalara sebep olduğunu belirtmiştir (Anayurt, 2017). Öte yandan, John Bowlby, bağlanma kuramında bebek ve bakıcı arasındaki erken dönem yaşantıların sosyal gelişimde belirleyici olduğuna, bireyin yakın ilişkilerde sosyal bilişsel örüntüler oluşturmasında temel oluşturduğuna ve bu açıdan erken dönem yaşantıların kritik olduğuna vurgu yapmıştır. Jean Piaget çocukların düşünme, akıl yürütme, kavramsallaştırma süreçlerini incelemiş ve şema kavramından söz etmiştir. Piaget'e göre şemalar, çocukların veya yetişkinlerin objeler veya soyut durumlarla ilgili kullandığı kalıplardır. Şemalar bebeklik, çocukluk ve ergenlik dönemlerinde gözlem ve yaşantı yoluyla öğrenilmiş kalıp yargılar, inançlar ya da düşüncelerdir.

Şemalar davranışsal olabilecekleri gibi soyut olgularla ilgili de olabilirler. Arı (2016), şemaları bir işlem yapmak için hazırlanmış bilgisayar programlarına benzetmektedir. Örnek olarak, bir bebeğin biberonu alıp biberondan süt içmesi öğrenilmiş bir davranıştır. Ancak öncesinde bebek biberon ile süt içmeyi bilmemektedir. Sonrasında bebek bunu birincil bakıcısından gözlem ve yaşantı yoluyla öğrenir. Bebek biberonu alır, biberonu ağızına götürür, biberonu emer ve sıvıyı yutar. Bu davranış bebeğin beslenme şemasının bir ürünüdür. Bu bir davranışsal şemadır. Aynı şekilde, bir matematik probleminin çözülmesi, bisiklete binmek, yemek yapmak da davranışsal şemalardır. Bunun yanı sıra, şemalar dinamiktir, değişkendir. Yeni deneyimlerle, yaşantılarla ve yeni bilgilerle var olan şemalar yeniden düzenlenebilir ve örgütlenebilir. Biberonda hava boşluğu olduğunda sütü kesilen bebek için süt akışının durması yeni bir durumdur ve ilk başta şaşırtıcıdır. Ancak bebek biberonu sallayarak veya sıkarak biberondan süt akışını yeniden sağladığında bu yeni deneyim yeni bir öğrenme olarak var olan uygun şemaya (beslenme şeması)

yerleştirilir ve sonrasında bebek bu yeni bilgiyi kullanacaktır. Bu, organizmanın çevreye gösterdiği bir uyumdur. Biberonda daha sonra tekrar hava boşluğu oluştuğunda bebek ne yapmasını gerektiğini bilecek ve yapacaktır. Bu süreçte; yeni uyaranlarla (yaşantılarla) birlikte şemaların tekrar örgütlenmesi, özümlemesi, dengelenmesi süreci denilir (Arı, 2016).

Davranışsal şemaların yanı sıra, şemalar düşünce biçimi, çevreyi ve olayları yorumlama şekli, hayata bakış açısı, yaklaşım tarzı, düşünceler, inançlar gibi soyut durumlarla da ilgilidir. Bir diğer deyişle, davranışsal şemaların yanı sıra, birey düşünsel boyutta soyut olgularla ilgili şemalara da sahiptir. Daha önce de belirtildiği gibi, erken dönem şemalar yaşamın erken dönemlerinde, bebeklik, çocukluk ve ergenlik dönemlerinde gözlem ve yaşantı yoluyla oluşan öğrenme ürünleridir. Dolayısıyla, ilk sosyal ilişkilerin kurulduğu ve öğrenildiği bebeklik ve çocukluk döneminde birey sosyal ilişkileri çevreden gözlem ve yaşantı yoluyla öğrenir ve bu sosyal yaşantılar bireyin sosyal ilişkileri ilgili bilişsel örüntülerinin temelini oluşturur. Böylece, birey sosyal ilişkilerini hali hazırdaki ilgili örüntüler doğrultusunda sürdürme eğilimi gösterir. Eğer bireyde oluşan halihazırdaki bilişsel örüntüler (şemalar) yaşamın ilerleyen dönemlerinde çevreyle kurduğu ilişkide işlevsiz kalırsa birey psikolojik sorunlar yaşayacaktır.

2. FARKLI KURAMLARIN ORTAK BAKIŞ AÇILARI

Young ve diğerlerine göre (2003), erken dönem uyumsuz şemalar anıları, duyguları, bilişleri ve beden duyularını içeren, kişilerin kendilerine ve ilişkilerine yönelik yaşam boyu geçerli, yaygın, kapsamlı bilişsel örüntülerdir. Büyük ölçüde bebeklik, çocukluk ve kısmen ergenlik dönemi sürecinde gelişen bilişsel şemalar, çocuğun içinde yaşadığı aile ortamına ve yakın çevresine uyumlu olarak biçimlenmektedir ve bu şartlarda ilk etapta işlevseldir. Öte yandan, bebeklik ve çocukluk döneminde işe yarar ve uyumlu olan bu şemalar, katı ve değişime dirençli oldukları için yaşamın ilerleyen evrelerinde, değişen çevre ve yaşam şartlarıyla birlikte işlevselliğini kaybetmektedir, böylece şemalar uyum bozucu hale gelebilmektedir (Demir ve Soygüt 2014). Yaşamın erken dönemlerinde çocuğun tüm çevresi aile bireyleri ile sınırlı ve bilişsel örüntüler bu çevreye uyumlu haldeyken, yaşamın ilerleyen dönemlerinde bireyin çevresinin de değişmesiyle mevcut şemalar işlevsiz kalarak uyum bozucu hale gelmektedir. Değişen çevreye ya da koşullara bireyin uyum sağlaması, bireyin erken dönem şemalarının bu değişime ne kadar uyumlu ya da uyumsuz olduğuna bağlıdır. Schmith ve arkadaşlarına göre (1995), çocuğun çevreyle ilişkisi, yaşamın erken dönemlerinde aile bireyleriyle kurduğu ilişki dinamiklerine göre şekillenmektedir. Çocuk, çok erken dönemlerden itibaren (bebeklik dönemi) aile bireyleriyle kurduğu ilişki doğrultusunda çevresini anlamlandırmakta ve uyum sağlamaktadır. Ancak çocuğun bebeklikten itibaren ebeveynleriyle ve ona bakım verenleriyle kurduğu toksik ilişkilerin sonucunda çocuk yetişkinlik yaşamında işlevsel olmayan şemalara sahip olur. Diğer yandan, bakım verenin çocukla ilişkileri o kadar hastalıklı ve hatalıdır ki, çocukta toksik etki yapar. Çocuk bu toksik ilişkiye işlevsel tepkiler verse de yaşamın ilerleyen dönemlerinde bir yetişkin olarak hem ruhsal sorunlar hem de uyum sorunları yaşar. Daha açık ifade edilirse, bebeklik döneminde bebeğin maruz kaldığı olumsuz uyarıcılarla ya da bakım veren kişiyle arasındaki olumsuz yaşantılarla temellenmiş şemalar başlangıçta işlevsel olsa da ya da sorun teşkil etmese de, yaşamın ilerleyen dönemlerinde, birey erken dönemlerde yaşadığı benzer bir olumsuz yaşantıyla karşılaştığında tetiklenmektedir (şemanın aktif hale gelmesi) ancak bu şemalar yeni koşullarda işlevsel olmadığı için ve şema olumsuz yaşantılarla temellendiği için çeşitli sorunlara sebep olmaktadır (Young, 1990; Sağ, 2016).

Young, erken dönem şemaları açıklarken “bakıcı” kavramına ve bebek ve bakıcı ilişkisinin önemine vurgu yapmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi yaşamın ilk yılları bilişsel örüntülerin oluşması açısından kritik dönemdir. Bunun yanı sıra, Bowlby (1969), bağlanma kuramında “beşikten mezara” tabirini kullanmaktadır. Bebek doğumdan hemen sonra bağ kurabileceği bir figür (bağlanma nesnesi) arar. Bu bağlanma figürü bebeğin tüm bakım ve ihtiyaçlarını karşılayan, bebeğe birincil bakımı veren kişidir. Dolayısıyla, bakım veren kişi ya da birincil bakıcı, bebeğin ihtiyaçlarını birincil derecede karşılayan kişi anlamına gelmektedir. Eğer hayattaysa ve bebeği terk etmemişse birincil bakıcı annedir. Annenin hayatta

olmadığı ya da bebeği terk ettiği durumlarda birincil bakıcı bebeğin bakımını üstlenen kişidir. Bowlby, bebeğin doğumun ilk aylarından itibaren birincil bakıcıyla kurduğu ilişkinin, hayat boyu kuracağı sonraki ilişkilerin temelini oluşturduğunu ve yaşamın ilerleyen dönemlerindeki yakın ilişkilerin bu bağ doğrultusunda şekillendiğini belirtmiştir. Bir diğer deyişle, ilk bakım verenle kurulan bağ yaşamın ilerleyen dönemlerinde bebeğin yetişkinlikte diğer kişilerle kuracağı bağların ve yakın ilişkilerin temelini oluşturur.

2.1. Bebek ve İlk Bakım Veren İlişkisi

Bilişsel kuramlarda ve Şema Terapi kapsamında bireylerin bilişsel örüntüleri açıklanırken “bilişsel şemalar uyumlu olabileceği gibi uyumsuz da olabilir” ifadesi sıklıkla karşılaşılan bir ifadedir. Aynı şekilde Bowlby (1969), bağlanma kuramında, erken dönemlerde kurulan bebek-bakım veren ilişkisine göre kişinin gelecekteki yakın ilişkilerinin olumlu ya da olumsuz olacağından söz etmektedir. Bilişsel kuramlarda şemaların neye göre uyumlu ya da uyumsuz olduğu yaşamın erken dönemlerinde çevreden gelen uyarıcıların niteliğine ve bu uyarıcıların nasıl örgütlendiğine bağlı olduğu gibi, bağlanma kuramında da yakın ilişkilerin olumlu ya da olumsuz olması, yaşamın erken dönemlerinde ilk bakım veren kişiyle kurulan ilişkinin niteliğine bağlıdır. Young, kuramında bu olguyu ayrıntılı olarak açıklamaktadır ve erken dönem uyumsuz şemaların bireylerde yarattığı ruhsal sorunlara, yakın ilişkilere olan etkisine ve kişilikteki patolojilere değinmektedir. Young’a göre (2003), erken dönem uyumsuz şemalar, çocukluk döneminin kabul, güvende olma, bakım görme gibi ihtiyaçları yüksek ölçüde engellendiğinde veya abartılmış derecede doyurulduğunda oluşmaktadır. Erken dönemde çevreyi algılamada ve yorumlamada oldukça işlevsel olabilen ancak zamanla değişime dirençli hale gelmesiyle birlikte ruhsal problemlerin oluşumuna zemin hazırlayabilen zihinsel örüntülerdir (Young, Klosko ve Weishaar, 2003). Benzer şekilde, bağlanma kuramı bebek-bakım veren ilişkisinde bakım esnasında bebeğin ihmal edilmesinin ya da birincil bakıcı tarafından terk edilmesinin veya ihtiyaçların aşırı derecede doyurulmasının ve bebeğin kopma girişimlerine izin verilmemesinin bebeklerin gelecek yıllardaki sosyal ilişkilerinde diğer insanlara yapışma ya da diğer insanlardan kaçınma şeklinde yansıtacağını ileri sürmektedir.

Bowlby’nin (1973) bağlanma kuramında sözünü ettiği “Kopma” kavramını açıklamak gerekirse, doğumdan hemen sonra ilk bakım veren ile bağ kurmaya ihtiyaç duyan bebek, yürümeye başlamasıyla ve yer değiştirme hareketlerinin başlamasıyla birlikte bu sefer bağlanma figüründen kopma ihtiyacı içerisinde olur. Bakım verenden uzaklaşarak (kopma) çevreyi keşfetmek bebeğin bir ihtiyacıdır. Kopma süreci bebeğin bağımsızlaştığı ve dış dünyayı, çevreyi keşfe çıktığı ve dolayısıyla çevre hakkında bilişsel örüntüler oluşturmaya başladığı bir süreçtir. Eğer bakım veren, bebeğin dış dünyayı ve çevreyi keşfetme amacıyla başlattığı kopma girişimlerine izin vermezse ya da engellerse veya bebek için “güvenli bir üs” ya da “güvenli bir sığınak” konumunda olmazsa, bebek bağlanma figüründen kopmayı başaramayacaktır ya da kopma süreci problemlili olacaktır (Bowlby, 1973). Bilişsel kuramların sunduğu bakış açısından bakıldığında, birincil bakıcının bebeği dışarıdaki tehlikelerden koruma ya da uzak tutma maksadıyla bebeğin kopma girişimlerinin engellenmesinin bir sonucu olarak bebeğin zihninde çevreyle ilgili “çevre ve dünya tehlikeli olabilir, uzaklaşmamalıyım” şeklinde bilişsel örüntülerin gelişebileceği tahmin edilebilir. Oysa, kopma girişimleri birey olma ve bağımsızlaşma yolunda atılan önemli adımlardır ve bu sürecin başarıyla tamamlanması sosyal gelişim ve kişilik gelişimi açısından önemlidir. Bunun yanı sıra, kopma süreci esnasında anneden (bakım veren) uzaklaşan bebek korktuğunda ya da endişelendiğinde annenin bebeğin yanına gidip onu sakinleştirerek “güvenli bir üs” konumunda olması bebek-bakıcı arasındaki güven bağının pekişmesi ve kopma sürecinin başarılı olması açısından önemlidir.

2.2. Uyumsuz Şemalar ve İçsel Çalışan Modeli

Bağlanma kuramı, bebek ve birincil bakıcı arasındaki erken dönem yaşantıların sonucunda dört farklı bağlanma stili olduğunu (güvenli bağlanma, saplantılı bağlanma, kayıtsız bağlanma, korkulu bağlanma) ortaya koyarken, Young, şema kuramında, bebeğin aile içindeki yaşantıları doğrultusunda kurulan ilişkilerdeki olumsuz yaşantıların uyumsuz şemalar oluşturduğunu ve bu şemaların

kopukluk/reddedilmişlik, zedelenmiş otonomi/özerklik, zedelenmiş sınırlar, diğerleri yönelimlilik ve yüksek standartlar/bastırılmışlık olmak üzere beş şema alanı ve bu şema alanlarının kapsadığı 18 şema olarak tanımlanmıştır. Kurama göre, kopukluk/reddedilmiş şema alanı (terk edilme, güvensizlik, duygusal yoksunluk, kusurluluk, sosyal izolasyon şemaları) diğerlerine güvenli bağlanma gereksiniminin, zedelenmiş otonomi/özerklik şema alanı (bağımlılık, tehditler karşısında dayanıksızlık, iç içe geçme, başarısızlık şemaları) kendini ortaya koyma gereksiniminin, zedelenmiş sınırlar şema alanı (hak görme, yetersiz öz denetim şemaları) gerçekçi limitler ve özdenetim gereksiniminin, diğer yönelimlilik şema alanı (boyun eğicilik, kendini feda, onay arayıcılık şemaları) ihtiyaç ve duygularını ifade edebilme gereksiniminin, yüksek standartlar ve bastırılmışlık şema alanı (karamsarlık, duyguları bastırma, yüksek standartlar, cezalandırılma şemaları) ise kendiliğindenlik ve oyun gereksiniminin engellenmesi ya da aşırı doyurulması ile oluşmuş şema alanlarıdır (Pinto-Gouveia, Castilho, Galhardo ve Cunha, 2006; Eldoğan, Barışkım, 2014).

Young ve diğerlerine göre (2008), uyumsuz şemaların oluşmasının birinci sebebi, “toksik yaşam deneyimleri” olarak adlandırılan bebek ve bakıcı ilişkisindeki ve aile içindeki erken dönem olumsuz yaşantılardır. Toksik bir yaşam deneyimi olarak, çocuk çevresinde istikrar, anlayış, sevgi gibi önemli şeylerden mahrumsa birinci şema alanı olan Ayrılma ve Dışlanma/Reddedilme şeması ve bu şema alanına ait beş alt şema (terkedilme/istikrarsızlık, güvensizlik/süistimal edilme, duygusal yoksunluk, kusurluluk/utanç, sosyal izolasyon/yabancılaşma) gelişir. Ayrılma ve Dışlanma/Reddedilme şemasına ve alt şema alanlarına sahip kişiler başkaları ile güven verici, olumlu sosyal bağlar oluşturamazlar. İstikrarlı ilişki sürdürme, güvende hissetme, sevgi alma ve sevgi verme, ait hissetme ihtiyaçlarını gideremeyeceklerine inanırlar. Diğerlerinin istikrarsız ve güvenilmez olduğunu, kendilerini her an terk edebileceklerini düşünürler. Başkalarının güvenilmez olduğuna kendilerine zarar verebileceğine, yalan söyleyebileceklerine ve aldatacaklarına inanırlar. Aynı zamanda, diğerlerinden gördükleri sevgi ve ilgi her zaman yetersizdir. Kendilerini kusurlu, yetersiz, istenmeyen, değersiz olarak algıladılar ve çevreden kendilerini izole edebilirler. Bowlby kuramında tam olarak benzer noktalara vurgu yapmıştır. Eğer birincil bakıcı bebeğin bakımını ihmal ederse, geçiştirirse, ertelerse ya da bu bakım akla uygun bir bakım değilse bebek ve birincil bakıcı arasında kurulan bağ sorunlu olacaktır. Dolayısıyla bu sorun, bebeğin gelecekteki yıllarda diğer insanlarla kuracağı yakın ilişkilerine de olumsuz yansımaya sebep olacaktır. Böylece birey, erken dönemlerde birincil bakıcıya “güvenli bağlanma” oluşturamadığı için terkedilme kaygısıyla ya diğer insanlardan kaçınacak ya da onlara daha çok yapışacaktır (Bowlby, 1969). Bebeğin, sevgi, güvenlik gibi psikolojik ihtiyaçlarının ve aynı zamanda beslenme, temizlik gibi fizyolojik ihtiyaçlarının karşılanmaması ya da tutarsız bir şekilde karşılanması, ayrıca bebeğe bakım veren kişinin (bağlanma figürü ya da birincil bakıcı) bebeği terk etmesi veya ihmal etmesi bebek için olumsuz ve güven sarsıcı deneyimlerdir. Kuramın sunduğu bakış açısına göre, birincil bakıcıyla hem bağlanma hem de kopma sürecinde olumsuz yaşantılar içinde olan bebeğin hem kendisiyle hem de çevreyle ilgili bilişsel örüntüleri olumsuz olacağından, bireyin gelecekte, yakın ilişkilerde sorun yaşayacağını söylemek mümkündür. Bowlby bunu içsel çalışan modeli ile açıklamaktadır.

Bowlby'nin bağlanma kuramında yer alan zihinsel modeller yani içsel çalışan modelleri temel kavramlardır. İçsel çalışan modeller “kendilik modeli” ve “başkaları modeli” olmak üzere iki boyuttan oluşmaktadır. Kendilik modeli, bebeğin birincil bakıcıyla kurulan ilişkisinde ihtiyaçlarının karşılanıp karşılanmadığı ve bu ilişkide değerli görülüp görülmediği temeliyle şekillenirken; başkaları modeli hem bakım sürecinde hem de birincil bakıcının yokluğunda bir sonraki bağlanma nesnesinin kim olacağına ve bu yeni bağlanma nesnesinin bir önceki kadar güvenilir olup olmadığına yönelik inançları temsil etmektedir (Bowlby, 1973). Bir diğer ifadeyle, bebeğe bakım veren kişinin verdiği bakım olması gereken şekildeyse, yani bebeğin ihtiyaçları olması gerektiği gibi karşılanıyorsa bebeğin kendilik modeli olumlu olacak, böylece kendi benliğiyle ilgili olumlu bilişsel örüntüler oluşacaktır (ben sevmeye değerim inancı). Aynı şekilde, bebeğin ihtiyaçları karşılandığında bebeğin zihninde “diğerleri” ile ilgili örüntüler de olumlu yönde gelişecektir (diğerleri sevmeye değer inancı). Tam tersi olarak, bebeğin ihtiyaçları karşılanmadığında ya da tutarsız karşılandığında bebeğin hem “kendilik” hem de “diğerleri” ile ilgili örüntüleri olumsuz olacaktır (ben sevmeye değer değilim, diğerleri sevmeye değer değil inancı gibi).

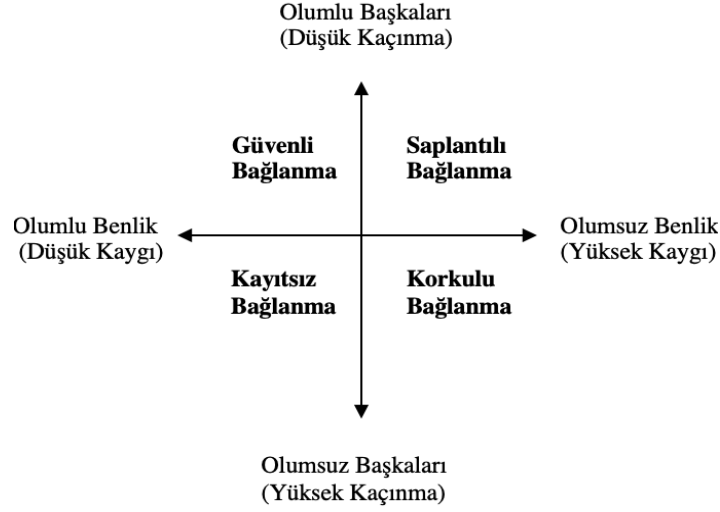
Young ve arkadaşları (2003), şema kuramında bu örüntüleri “uyumlu şemalar” ve “uyumsuz şemalar” kavramlarıyla nitelemektedir. Eğer birincil bakıcı bebeği ihmal ediyorsa ya da bebeğe kötü davranıyorsa bebeğin zihnindeki bilişsel örüntü diğer insanların kötü olduğu yönünde şekillenmektedir. Tam tersi olarak, eğer bakım olması gereken şekilde gerçekleşiyorsa, bebeğin diğer insanlarla ilgili bilişsel örüntüleri olumlu yöndedir. Örneğin, öncesinde bakım veren tarafından reddedilen bir bireyin kendilik modelinde kendisini değersiz olarak görmesi söz konusu iken, bakım veren kişi ve ebeveyni tarafından değer verilen ve sevilen bir kişinin kendilik modelinde kendisini sevilen ve sevgiye değer bir kişi olarak görmesi söz konusudur (Bretherton, 1990). Bowlby (1982), yaşamın erken döneminde gelişen içsel çalışan modellerinin yaşamın ilerleyen dönemlerinde kişinin gelecekte diğer insanlarla kuracağı ilişkilerin temelini oluşturacağını belirtmiştir (Akyüz, 2011). Bağlanma kuramına göre, bebeklik dönemi ve erken çocukluk döneminde bakım verenle kurulan ilişki, içsel çalışan modeli ve bilişsel etkili şemalar olarak çocuk tarafından içselleştirilir ve ilerleyen dönemlerde yakın ilişkilerde kişilerarası uyumun ya da uyumsuzluğun ve güvenin ya da güvensizliğin temellerini oluşturur (Bartholomew, 1990; Shaver, Cokkins ve Clark, 1996). Aynı şekilde Young ve arkadaşları (2003), bebeklik dönemindeki toksik yaşantılar sonucunda bebekte uyumsuz şemalar oluşacağını bu şemaların gelecekteki yıllarda bireyin çevreyle kurduğu ilişkilerde zorlayıcı ya da yıkıcı olacağını ifade etmektedir.

Toksik yaşam deneyimlerinin yanı sıra, ikinci bir sebep olarak uyumsuz şemaların oluşmasının bir diğer nedeni “travmatik yaşantılar” ve “kurban olma” durumudur. Travmatik yaşantılar çocuk için zedeleyici niteliktedir ve çocuk kurban pozisyonuna gelir. Dolayısıyla, çocuk tehditlerle mücadele etme yerine tehditlere karşı savunmasız kalır. Travmatik bir yaşantı olarak çocuğun psikolojik ya da fiziksel olarak istismar edilmesi ve kötü davranışlara maruz kalması sonucunda çocukta kusurluluk/utanç, boyun eğicilik gibi şemalar gelişir.

Travmatik yaşantılar haricinde, üçüncü olarak, çocuğun çok fazla şeyi deneyim etmesi, ebeveynlerin çocuğun ihtiyaçlarının fazlasına çocuğa sunması, çocuğun ihtiyacından fazla uyarıcıya maruz kalması ya da çocuğun kendisine ait sorumlulukları ebeveynin üstlenmesi sonucu çocukta bağımlılık/yetersizlik ya da hak görme/büyükleme gibi şemalar gelişir. Aileler çocuğun yaşamına fazla müdahale edebilirler, çocuğa karşı fazla korumacı yaklaşım içinde olabilirler ya da çocuğa gereğinden fazla özerklik ve özgürlük sunabilirler. Böylece, çocuk şımartılır ve fazlasıyla memnun edilir ya da çocuk pasif hale gelir.

Son olarak, uyumsuz şemaların oluşmasının dördüncü sebebi, çocuğun ailesinin düşünce biçimlerini, duygu durumlarını ve davranış kalıplarını seçici bir şekilde içselleştirmesidir (Young, 1990). Epstein ve Diğerleri (1988), bilişsel değerlendirmelerin (şemaların) aile içi etkileşimlerden etkilendiğini ve etkileşime eşlik eden duyguları da (duygu durumlarını) etkilediğini vurgulamışlardır. Bebeğin ilk sosyal ilişkisi olan aile etkileşiminde bebek hem kendi benliğiyle ilgili hem de çevresiyle ilgili düşünceler ve inançlar geliştirecektir. Young buna “çekirdek inanç” adını vermiştir. Çekirdek inançların değiştirilmesi zordur ve “kendilik ve diğerleri” algısıyla ilgilidir. Young’ın şema kuramı, Bowlby’nin bağlanma kuramı ve içsel çalışan modeli, Bartholomew - Horowitz’in oluşturduğu dörtlü bağlanma modeli konuyla ilgili ortak görüşlere sahiptir. Dörtlü bağlanma modeli aşağıdaki şekilde gösterilmektedir.

Şekil 1: Bartolomew ve Horowitz'in Dörtlü Bağlanma Modeli

(Klohnen ve Oliver, 1998; Arslan 2008)

Dörtlü bağlanma modeline göre bireyin, **güvenli bağlanma stilinde**, bağlanmanın gerçekleştiği bebeklik ve çocukluk yıllarında bakıp-büyüten kişi ile kurulan olumlu ilişkiler sonucu, bireyin kendisiyle ilgili benlik algısı olumludur ve diğerlerinin de olumlu, iyi, güvenilir kişiler olduğuna ilişkin bir algısı vardır ve yakın ilişkilerde düşük kaçınma ve düşük kaygı gösterir. **Kayıtsız bağlanma stilinde**, bireyin kendi benlik algısı olumlu, başkaları ile ilgili algısı olumsuzdur. Birey kendi kaynaklarına güvenmektedir. Kendisini pek çok açıdan yeterli bulmaktadır ama diğer insanların güvenilmez olduğu inancına sahiptir. Yakın ilişkilerinde düşük kaygı ve yüksek kaçınma gösterir. **Saplantılı bağlanma stilinde**, birey olumsuz benlik algısına sahiptir. Kendisinin yetersiz ve değersiz olduğu duyguları baskındır. Bağlanmanın olduğu kritik dönemde bebeğin ihtiyaçlarının tutarlı karşılanmaması ya da ebeveyn odaklı bakımın söz konusu olduğu durumlarda bebek kendi değeriyle ilgili olumsuz algı geliştirmiştir. Böylece birey yakın ilişkilerinde düşük kaçınma ve yüksek kaygı gösterir. **Korkulu bağlanma stilinde**, bireyin hem kendi benlik algısı hem de diğerleriyle ilgili algısı olumsuzdur. Diğer kişiler tarafından kabul edilme ve onaylanma isteği çok yüksek olmasına rağmen yakın ilişkilerde diğerleri tarafından reddedilme kaygısı yüksektir. Bu bağlanma stilineki birey yakın ilişkilerde yüksek kaygı ve yüksek kaçınma gösterirler (Bartholomew ve Horowitz 1991; Bartholomew & Shaver,1998).

Young'ın ortaya koyduğu şema kavramı ve bağlanma modeli incelendiğinde, bağlanma modelindeki "güvenli bağlanma" kavramı, bebek-bakıcı arasındaki erken dönem yaşantılarda ilişkilerin doğru kurulduğu, bakımın doğru verildiği, ihtiyaçların karşılandığı ve bu sebeple uyumlu şemalar ve olumlu bilişsel örüntüler geliştiği yönündedir. Dolayısıyla bireyin gelecek yıllardaki çevre ile uyumunun bu doğrultuda olumlu olacağını ve ihtiyaçları karşılanan bebeğin bilişsel şemalarının da uyumlu olduğunu söylemek mümkündür.

Dörtlü bağlanma modelindeki "kayıtsız bağlanma" olumsuz bilişsel örüntülere işaret etmektedir. Kayıtsız bağlanma stilinde içsel çalışan modeli doğrultusunda bireyin kendilik algısı olumlu, diğerleri algısı olumsuzdur. Bilişsel bir örüntü ve uyumsuz bir şema olarak, bireylerde kendilerinin yeterli, güvenilir, başarılı olduğu inancı hakimken, diğerlerinin kötü, güvenilmez, yetersiz olduğu inancı hakimdir. Kayıtsız bağlanma stilineki yapısı "uyumsuz şema" perspektifine göre üçüncü şema alanı olan *zedelenmiş sınırlar* şema alanının hak görme/büyükleme alt şema alanı ile örtüşmektedir. Bu şema alt alanına sahip bireylerde başkalarından daha üstün ve ayrıcalıklı oldukları, özel haklara ve imtiyazlara sahip oldukları,

kendi duygularının ve düşüncelerinin diğerlerinininkinden daha önemli olduğu inancı gelişmiştir. Bu şema alanına sahip bireylerin ailelerinin tipik kökeni, fazla serbestlik, fazla müsamaha, yönetim eksikliği ve benzeridir (Young, 2008).

Bir diğer bağlanma stili olan “saplantılı bağlanma” da birey kendisiyle ilgili olumsuz bilişsel örüntüler geliştirdiğinde ama diğerleriyle ilgili örüntüler olumlu olduğunda, bu sefer diğerlerinden onay alma, diğerlerine ait olma, kabul edilme çabasında olmakta ve kendi değersizliğini bu şekilde yanlışlama ya da telafi etme eğiliminde olacaktır çünkü saplantılı bağlanmada bireyin içsel çalışan modeli “olumsuz ben, olumlu başkaları” yönündedir. Bu ise, 4. Şema alanı olan “başkalarına yönelimlilik” şemasının alt şema alanı olan *onay arayıcılık* şema alanı ile örtüşmektedir.

Son olarak, “Korkulu bağlanma” stilinde, kendilik ve diğerleri algısı olumsuz olan bireylerin hem kendileriyle ilgili hem de diğerleriyle ilgili bilişsel örüntüleri olumsuzdur. Dolayısıyla bu kişilerin içsel çalışan modeli “olumsuz ben, olumsuz başkaları/diğerleri” şeklindedir. Bu model birinci şema alanının alt şeması olan sosyal izolasyon ve kusurluluk/utanç şema alanları ile örtüşmektedir. Bu bilişsel örüntüyü açıklamak gerekirse, bireylerin reddedilme ya da kabul görmeme korkularının şiddetiyle orantılı olarak diğer insanlardan kendilerini izole edebilecekleri söylenebilir. Öte yandan, bu bireylerin diğerleri tarafından kabul görmek en çok arzu ettikleri ve özlemini duydukları şeydir. Fakat kendileri ve diğerleriyle ilgili algıları olumsuz olduğundan diğerleri tarafından reddedilecekleri inancı ile birlikte reddedilme duygusuyla yüzleşmek onlar için yıkıcıdır ve sosyal yönden izole bir hayat sürdürerek kendilerini güvenli bir alanda hissederler.

2.3. Aaron Beck’in Benzer Görüşleri

Bireyin kendilik algısı ve çevre algısıyla ilgili önemli noktalara vurgu yapan bir diğer kişi ise Aaron Beck’tir. Beck (1993), şemaların dünyanın nasıl işlediği hakkında kişinin sahip olduğu temel inançlar ve önermelerden oluşan bilişsel yapılar olduğunu ve kişilik gelişimiyle paralel ilerlediğini ifade etmektedir (Beck & Hollon, 1993). Çevre, uyum sağlamada yardımcı olacak ve olmayacak biçimde şemaların ortaya çıkmasını kolaylaştırabilir ya da zorlaştırabilir. Bu yüzden şemalar, yaşamın erken dönemlerinde, kişisel deneyimlerden ve önemli kişiler ile özdeşleşmelerden gelişir. Bu şekilde bireyler, kendilerini, başkalarını ve kişiliklerini şekillendiren dünya hakkında kavramlar (şemalar) oluştururlar. Bu doğrultuda Beck (1993), insan doğası çerçevesinde, kuramında bireylerin çevre ile ilişkilerinin dinamiklerini oluşturan ya da gidişatını belirleyen, “otomatik düşünceler”, “ara inançlar ve kurallar”, “temel inançlar”, “bilişsel çarpıtmalar (keyfi çıkarsamalar, seçici soyutlama, büyütme ve küçültme, ikili düşünme, -meli, -malı ifadeleri, etiketleme, zihin okuma, duygudan sonuca ulaşma, felaketleştirme, aşırı genelleme, kişiselleştirme)”, “bilişsel üçlü” gibi kavramlardan söz etmiştir. Kısaca ifade etmek gerekirse, otomatik düşünceler bireyin kontrolünde olmayan, kasıtlı olmayan, otomatik biçimde ortaya çıkan düşüncelerdir. Ortama ve duruma özgü bilişlerdir. Ara inançlar ve kurallar ise, kişinin dile getirmese de inanmakta olduğu ara inançları, kuralları ve varsayımları temsil eder. Bireyin kendisine, diğerlerine ve dünyaya dair varsayımlarından oluşmaktadır (Beck, Emery ve Greenberg, 2005). Temel inançlar, bireyin kendisi hakkındaki önemli düşüncelerini içeren temel inançlardır. Bireylerin çocukluk döneminde, ebeveynleri ile olan ilişkileri ve başlarından geçen önemli yaşantılar ile gelişirler. Bireyler bu temel inançları mutlak doğru olarak kabul ederler (Beck, 1987; Karatay, Uzun, 2021; Türkçapar, 2019). Bilişsel çarpıtmalar, mantık yürütmedeki sistematik hatalardır ve psikolojik stres durumunda ortaya çıkarlar. Birey stres altındayken şemalar tetiklenir ve birey akılcı olmayan mantık hataları yapar ve negatif düşünme eğiliminde olur (Beck, 1967). Son olarak bilişsel üçlü kavramını Beck, bireylerin olumsuz duygu durumlarını tetikleyen bir örüntü olarak tanımlamıştır. Üçlemenin ilk bileşeni, bireylerin kendisiyle ilgili olumsuz düşünceleri; ikinci bileşeni bireyin yaşantılarını olumsuz biçimde yorumlama eğilimi; üçüncü bileşeni ise bireyin gelecek hakkındaki olumsuz görüşleri ve yansıtımlarıyla ilgilidir (Beck, 1987). Beck’in bilişsel kuram çerçevesinde ortaya koyduğu, bireyin çevreyle etkileşiminde aktif yer alan yaşamın erken dönemlerinden itibaren şekillenen,

son olarak sözü edilen “bilişsel üçlü” kavramları Bowlby’nin bağlanma kuramında söz ettiği “içsel çalışan modelini” ve Young’ın ileri sürdüğü erken dönem uyumsuz şemaları akla getirmektedir.

Son olarak, bilişsel kuram çerçevesinde doğumdan hemen sonra başlayan yaşam deneyimleri bireyin kendisini ve çevreyi algılama biçiminin ve sosyal ilişkilerin temelini oluşturur. Hem Young’ın, hem Bowlby’nin hem de Beck’in kendi kuramlarında sözünü ettikleri bilişsel yapılarla ilgili görüşleri, bireyin halihazırdaki problemlerinin anlaşılması ve çözümü için bireyin çok erken dönemlerden itibaren şekillenen bilişsel örüntülerin önemine işaret etmektedir.

SONUÇ

Bilişsel kuramcılar, insan bilişinin temel işlevinin uyum sağlama olduğunu ileri sürerler. Ancak, bireyin bilişsel yapılarını etkileyen değişken çeşidi oldukça fazladır. Özellikle bebeklik ve çocukluk dönemindeki yaşantılar bilişsel yapının inşasında çok önemli rol oynar. Çünkü ilk yıllar, yaşama ilişkin temel şemaların oluşturulmasında kritik önem taşır. Bebek yaşamını sürdürebilmek için bakım verene tam bir bağımlılık içindedir. Beslenme kadar güvende olmaya da gereksinimi vardır. İçgüdüsel olarak bakım verene bağlanır ve ona uyar. Yaşamsal sürekliliği sağlayabilmeye, bakım verenin belirlediği, oluşturduğu mini dünyaya uyum sağlamaya çabalar. Kendi küçük dünyasında nasıl öğrenmişse gelecekteki gerçek dünyaya uyarlamaya çalışır. Bu olguyu Bowlby, “beşikten mezara kadar” olarak özetlemiştir.

KAYNAKÇA

- Ahioglu-Lindberg, E. N. (2011). Piaget ve Ergenlikte Bilişsel Gelişim. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 19(1), 1-10.
- Akyüz, D. (2011). *Ergenlerin ebeveynleriyle yaşadıkları problemleri çözüm biçimleri ile bağlanma stilleri arasındaki ilişkide özerkliğin aracı rolünün incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Anayurt, A. (2017). *Duygu düzenleme ile erken dönem uyumsuz şemalar, bilişsel esneklik ve ruminasyon arasındaki ilişkilerin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi.
- Arı, R. (2016). *Eğitim psikolojisi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Arslan, E. (2008). *Bağlanma stilleri açısından ergenlerde Erikson’un psikososyal gelişim dönemleri ve ego kimlik süreçlerinin incelenmesi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- B. Sağ (2016). *Erken dönem uyumsuz şemalar ve pozitif algının, psikolojik dayanıklılık, depresyon ve psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- Bartholomew, K. (1990). Avoidance of intimacy: An attachment perspective. *Journal of Social and Personal Relationships*, 7(2), 147–178. <https://doi.org/10.1177/0265407590072001>
- Bartholomew, K., & Shaver, P. R. (1998). Methods of assessing adult attachment: Do they converge? In J. A. Simpson & W. S. Rholes (Eds.), *Attachment theory and close relationships* (pp. 25–45). The Guilford Press.
- Bartholomew, K., Horowitz, L.M. (1991). Attachment styles among young adults: A test of a four-category model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61(2), 226-244.
- Bartlett, F. C. (1932). *Remembering: A study experimental and social psychology*. Cambridge University Press.
- Beck, A. T. (1987). *Cognitive approaches to panic disorder: Theory and therapy*. In S. Rachman & J. Maser (Eds.), *Panic: Psychological perspectives* (pp. 91-109). Hill- side, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Beck, A. T. (1993). Cognitive therapy: Past, present, and future. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 61(2), 194–198. <https://doi.org/10.1037/0022-006X.61.2.194>
- Beck, A. T., & Hollon, S. (1993). Controversies in cognitive therapy: A dialogue with Aaron T. Beck and Steve Hollon. *Journal of Cognitive Psychotherapy*, 7, 79-93.
- Beck, A. T., Emery, G., & Greenberg, R. L. (2005). *Anxiety disorders and phobias: A cognitive perspective*. Basic Books.
- Beck, J. S. (2011). *Cognitive therapy for challenging problems: What to do when the basics don't work*. Guilford Press.

- Bowlby J. (1973). *Attachment and loss. Separation, anxiety and anger*. New York: Basic Books.
- Bowlby, J. (1969). *Attachment and Loss, Vol. 1: Attachment. Attachment and Loss*. New York: Basic Books.
- Bowlby, J. (1982). *Attachment and loss. Vol. 1. Attachment (2. Ed.)* New York: Basic.
- Bretherton, I. (1990). Communication patterns, internal working models, and the intergenerational transmission of attachment relationships. *Infant Mental Health Journal*, 11(3), 237–252. [https://doi.org/10.1002/1097-0355\(199023\)11:3<237::AID-IMHJ2280110306>3.0.CO;2-X](https://doi.org/10.1002/1097-0355(199023)11:3<237::AID-IMHJ2280110306>3.0.CO;2-X)
- Dattilio, F.M. (1993). Cognitive techniques with couples and families. *Family Journal*, 1, 51-56.
- Demir, E.Y., & Soygüt, G. (2014). Şema Terapisi ile İzlenen Bir Olgu Bağlamında Panik Bozukluğu ile Şemalar Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi: Olgu Sunumu. *Bilişsel Davranışçı Psikoterapi ve Araştırmalar Dergisi*, 3. 109-115
- Eldoğan, D., & Barışkın, E. (2014). Erken Dönem Uyumsuz Şema Alanları ve Sosyal Fobi Belirtileri: Duygu Düzenleme Güçlüğü'nün Aracı Rolü Var mı? *Türk Psikoloji Dergisi*, Aralık 2014, 29 (74), 108-115
- Epstein, N. B., Schlesinger, S. E. & Dreyden, W. (1988). Concepts and methods cognitive –behavior family treatment. *Cognitive-behavior Therapy with Families*. (pp. 5-48). Brunner /manzel.
- Erikson, E. H. (1950). *Childhood and society*. New York: Norton.
- Murdock, N. L. (2004). *Theories of counseling and psychotherapy: A case approach*. Pearson Education. New Zeland.
- Pinto-Gouveia, J., Castilho, P., Galhardo, A. & Cunha, M. (2006). Early maladaptive schemas and social phobia. *Cognitive Therapy and Research*, 30, 571-584.
- Sağ, B. (2016). Erken dönem uyumsuz şemalar ve pozitif algının, psikolojik dayanıklılık, depresyon ve psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Yüksek Lisans Tezi*. Maltepe Üniversitesi.
- Schmidt, N. B., Joiner, T. E., Young, J. E., & Telch, M. J. (1995). The Schema Questionnaire: Investigation of psychometric properties and the hierarchical structure of a measure of maladaptive schemas. *Cognitive Therapy and Research*, 19, 295-231.
- Shaver, P. R., Collins, N., & Clark, C. L. (1996). Attachment styles and internal working models of self and relationship partners. In G. J. O. Fletcher & J. Fitness (Eds.), *Knowledge structures in close relationships: A social psychological approach* (pp. 25–61). Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Türkçapar, H. (2019). *Bilişsel terapi temel ilkeler ve uygulama (13. Baskı)*. İstanbul: Epsilon Yayınevi.
- Young, J. E. (1990). *Cognitive therapy for personality disorders: A schema-focused approach*. Sarasota, FL. Professional Resource Press.
- Young, J. E., Klosko, J. S. & Weishaar, M. E. (2003). *Schema therapy: A practitioner's guide*. New York: The Guilford Press.

EXTENDED SUMMARY

Purpose

The aim of this study is to provide an overview of the nature of interpersonal relationships and close relationships from a cognitive perspective. To this end, cognitive and neo-psychoanalysis-based approaches attempting to explain interpersonal close relationships were examined. The common and divergent points of cognitive and psychoanalysis-based approaches dealing with the dynamics of close relationships were investigated. The common and divergent aspects of various psychological approaches were tried to be defined to explain close interpersonal relationships.

Methodology

The main theories aimed at explaining close interpersonal relationships were examined. Based on a literature review, this study presents a theoretical framework that includes similarities between theories regarding factors that affect close relationships, the infant and caregiver relationship, the social relationship between the baby and the caregiver, psychological and social needs and early maladaptive schemas. In this framework, the focus of the study is on Bowlby's attachment theory, Young's schema therapy and Beck's cognitive theory.

Findings

According to various studies in the literature, the relationship between the baby and the caregiver affects the individual's close relationships in the future. Whether the caregiver meets the baby's needs or whether s/he behaves consistently in meeting these needs creates the baby's representations of himself/herself and the environment, and future close relationships are established in line with these representations.

According to the cognitive approach; close interpersonal relationships, behavior problems and some personality traits are formed in the communication process between the parent and the baby / child. Cognitive patterns formed in the relationship between the baby and the caregiver constitute the first schemas. Authors such as Piaget, Beck and Young conducted significant researches on the topic. When the cognitive theories that deal with the nature of interpersonal close relationships are examined, it is remarkable that these theories draw attention to the organized cognitive structures formed in the early periods and that all these theories emphasize the importance of the infant and caregiver relationship. Therefore, when the theories on the subject are examined, one arrives at the conclusion that the nature of interpersonal close relationships is determined by cognitively organized structures. While Bowlby states that the relationship between the baby and the caregiver constitutes the basis of future relationships in his theory, Young emphasizes that infancy and early childhood experiences are the basis of the basic core structures of the individual and the world. On the other hand, Beck refers to automatic thoughts, irrational beliefs and core beliefs that occur as a result of the individual's interaction with the environment and negative experiences in the early stages of life. In general, there is a common view proposed by all these cognitive-based theories that focus on close relationships; this view is that early experiences form the basis of an individual's cognitive structures and affect future close relationships.

Conclusion and Discussion

According to John Dewey, when an individual is born, s/he is like a blank slate. In the course of time, this blank slate will be filled with new experiences as well as all this information overload that the individual has obtained through observation, and the individual's personality, beliefs, mentality, and way of interpreting the environment will take shape in this direction. Learning is an adaptation process. It is a permanent change in behavior in the organism. Cognitive theorists draw attention to the importance of perception, recall and organization of stimuli in learning processes. Learning is the result of an individual's interaction with the environment. However, learning is a comprehensive cognitive process. The individual

tries to make sense of, categorize, cluster and organize the information overload that is constantly coming from the environment. This information becomes a meaningful whole in itself, that is, it becomes organized. This is the starting point of the schemas. Therefore, however an individual makes sense of anything, his/her perception, thoughts and beliefs will be in that direction. The way an individual interprets what and how depends on the quality of the stimuli around the individual and how s/he interprets these stimuli. Thus, for a baby, who is a passive creature when s/he is born and does not yet have an impact on his/her environment, the reference point of its process of making sense of the world will be the quality of the stimuli around him/her. Subsequently, the baby's world will be shaped according to this reference point. Piaget states that babies are passive creatures, but they are active perceivers of the stimuli around them. When the baby is born, it is a passive creature in need of care and unable to survive unaided, but perceives all stimuli in the environment. After a very short time, s/he starts to make sense of these stimuli. The stimuli and these accumulations of information are organized in the baby's mind. Schemas are the organized form of piles of information. The nature of the stimuli in the environment determines the basis of the baby's cognitive schemas. Therefore, if the experiences in infancy are negative, the baby's schemas will be distorted or negative, and if they are positive, the baby's schemas will be positive. Accordingly, whether the stimuli around the baby are positive or negative determines how the baby will interpret the self and the world in the future.

Piaget is not the only person who has emphasized the concept of schema and cognitive concepts such as organization and internalization of stimuli, but he was one of the first theorists to mention it. Young, who based his theory on the concept of schema and formed Schema Therapy, argues, while explaining the concept of schema, that schemas, which are organized structures in the early stages of life, form the basis of our behavior and way of thinking. On the other hand, Bowlby, who introduced the attachment theory, did not emphasize the concept of "schema", but he pointed out that the infant-caregiver relationship creates representations in the infant's mind about self and the environment and forms the basis of the relationships. Likewise, Beck maintained that core beliefs were the basis of an individual's thoughts, belief system and behaviors, and in this direction, certain behaviors of the individual in certain situations and environments emerged in line with these organized cognitive structures.

In conclusion, cognitive theories emphasize the importance of learning and highlight the individual's early life experiences in explaining human nature. The experiences of the individual in the early stages are determinative in terms of the relationship that the individual will establish between the environment and the world in the coming years. Considering human nature from a retrospective perspective in the light of these views and the theories supporting these views is important in understanding human dynamics. Therefore, it is thought that this study will, from a cognitive perspective, contribute to the issues of how human dynamics are affected in what way in psychotherapies, child rearing and parenting styles, as well as to understanding people.

LİSE ÖĞRETMENLERİNİN GÖRÜŞLERİNE GÖRE ALGILANAN ÖRGÜTSEL DESTEK, PSİKOLOJİK SERMAYE VE İŞ DOYUMU ARASINDAKİ İLİŞKİ¹

THE CORRELATION BETWEEN PERCEIVED ORGANIZATIONAL SUPPORT, PSYCHOLOGICAL CAPITAL, AND JOB SATISFACTION ACCORDING TO HIGH SCHOOL TEACHERS' VIEWS

Eda Elif ANNAKAYA
Okan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
edaelifyilmz@hotmail.com
ORCID No: 0000-0003-4083-7609

Prof. Dr. Gülsün ATANUR BASKAN
Okan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü
gulsunatanurbaskan@gmail.com
ORCID No: 0000-0002-3198-8870

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, öğretmenlerin örgütsel destek, psikolojik sermaye ve iş doyumunu algı düzeylerinin ortaya koymak; değişkenlerin birbiri ile olan ilişkilerinin yönü ve düzeyini belirlemek ve psikolojik sermayenin algılanan örgütsel destek ile iş doyumunu arasındaki aracılık rolünü ortaya koymaktır. Araştırma ilişkisel tarama modelinde tasarlanmıştır. Araştırmaya 2018-2019 eğitim ve öğretim yılında Giresun'un on altı ilçesinde bulunan toplam 60 resmi genel ve mesleki liselerde görev yapan 479 öğretmen katılmıştır. Araştırmada 'Algılanan Örgütsel Destek Ölçeği', 'Psikolojik Sermaye Ölçeği' ve 'İş Doyumu Ölçeği' kullanılmıştır. Araştırmanın sonucunda ölçek puanlarına ait aritmetik ortalamalar katılımcıların algılanan örgütsel destek, psikolojik sermaye ve iş doyumunu düzeylerinin yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Araştırmanın değişkenleri arasında ilişkiyi ortaya koymak amacıyla yapılmış olan korelasyon analizi sonucuna göre öğretmenlerin örgütsel destek algı düzeyi ile psikolojik sermaye düzeyi arasında pozitif yönde düşük düzeyde; örgütsel destek algı düzeyi ile iş doyumunu düzeyi arasında pozitif yönde orta düzeyde; psikolojik sermaye düzeyi ile iş doyumunu düzeyi arasında pozitif yönde orta seviyede bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Son olarak aracı değişkenin bağımlı ve bağımsız değişken arasındaki etkisini ortaya koymak için yapılmış olan regresyon analizi de psikolojik sermayenin algılanan örgütsel destek ve iş doyumunu ilişkisinde kısmi aracı etkiye sahip olduğunu göstermiştir.

ABSTRACT

The aim of this research is to reveal teachers' organizational support, psychological capital and job satisfaction perception levels; The aim is to determine the direction and level of the relationship between the variables and to reveal the mediating role of psychological capital between perceived organizational support and job satisfaction. The research was designed in relational screening model. In the 2018-2019 academic year, 479 teachers working in 60 official general and vocational high schools in Giresun's sixteen districts participated in the research. The 'Perceived Organizational Support Scale', the 'Psychological Capital Scale' and the 'Job Satisfaction Scale' were used in the research. As a result of the research, the arithmetic averages of the scale scores revealed that the participants' perceived organizational support, psychological capital and job satisfaction levels were high. According to the results of the correlation analysis conducted to reveal the relationship between the variables of the study, there was a low positive correlation between the teachers' organizational support perception level and their psychological capital level; positive medium level between organizational support perception level and job satisfaction level; It has been determined that there is a positive moderate relationship between the level of psychological capital and the level of job satisfaction. Finally, the regression analysis, which was conducted to reveal the effect of the mediating variable between the dependent and independent variables, also showed that psychological capital has a partial mediating effect on the relationship between perceived organizational support and job satisfaction.

Geliş Tarihi:

21.09.2021

Kabul Tarihi:

24.11.2021

Yayın Tarihi:

30.12.2021

Anahtar Kelimeler

Algılanan örgütsel destek
Psikolojik sermaye
İş doyumunu
Lise
Öğretmen.

Keywords

Perceived organizational support
Psychological capital
Job satisfaction
High school
Teacher.

GİRİŞ

Bir eğitim sisteminin etkililiği ve verimliliği onu meydana getiren örgütlerin etkili ve verimli çalışmasına bağlıdır. Okullarda verimliliği ve etkililiği artırmanın bir yolu öğretmen özelliklerinin belirlenerek onlardan yeteneklerine göre faydalanılması iken diğer bir yolu da öğretmenlerin mesleklerinden memnuniyet duymalarını sağlamaktır. Görevlerini yapmaktan mutlu olan ve işlerinde yeterli doyuma ulaşmış olan öğretmenlerin de okullarına olumlu katkı sağlaması beklenmektedir. Bu doyumun ne düzeyde olduğu ve öğretmenin destek algısı ile psikolojik sermaye düzeyi arasındaki ilişki günümüz rekabet koşullarında okulların başarılı olarak tanımlanabilmesi için önemli bir rol oynayabilir. Bunun içindir ki okullarımızda görev yapan öğretmenlerin örgütlerine katkılarını artırmak amacıyla örgütsel destek algıları, psikolojik sermaye ve iş doyumunu düzeylerinin belirlenmesi ve aralarındaki ilişkinin ortaya konması önem arz etmiştir.

Örgütsel destek, saygı duyulma, onaylanma gibi çalışanın desteklendiği duygusunu uyandıracak en önemli kaynaklardan birisidir. Örgütünün kendisini desteklediğini düşünen çalışan, önemsendiği yönünde pozitif duygular geliştirmektedir. Pozitif olan bu duyguların motivasyon ile birlikte örgüte karşı olumlu tutum ve davranışlara dönüşmesi beklenmektedir (Gül, 2010). Örgütsel destek algısı çalışandan çalışana değişmektedir. Kimi çalışan bu desteği işi tamamlamak için kendilerine yardım edilmesi şeklinde tanımlarken, kimi çalışan bu desteği, örgüt tarafından kendilerine tanınan eğitim imkânı şeklinde değerlendirmektedir. Algılanan örgütsel destek, çalışanın örgütün kendini değerli görmesi ve önemsenmesi yönündeki olumlu algısıdır (Eisenberger, 1986). Örgütsel destek, çalışanların örgütçe kendilerine sağlanan desteğin ne şekilde gördükleri ile alakalıdır. Bu destek birey ile örgüt arasında ilişkinin gelişmesi bakımından büyük önem taşımaktadır. Örgütsel destek çeşitli yollardan sağlanabilmektedir. Bunlar; çalışanlara rahat bir iş ortamı sağlanması, parasal ve çeşitli kaynakların sunulması, iş arkadaşlığının desteklenmesi şeklinde sıralanabilir (Gül, 2010).

Bununla birlikte olumlu destek algısını geliştirebilecek bir etken olan işgörenlerin psikolojik sermaye düzeyi de bir örgütün olmazsa olmazı olarak görülebilmektedir. Psikolojik sermaye, pozitif psikolojinin bir dalı olmakla birlikte bireylerin olumlu bir psikolojik yapıya sahip olması anlamına gelmektedir. Bireyin psikolojik olarak pozitif gelişme durumunu ifade eden psikolojik sermayenin dört tane bileşeni bulunmakta olup bunlar şu şekilde isimlendirilmektedir: (1) özyeterlilik, (2) umut, (3) iyimserlik ve (4) psikolojik dayanıklılık (direnc) tir (Luthans, Avolio, Avey ve Norman, 2007). Özyeterlilik, kişinin sahip olduğu yetenekler ve bilişsel kaynaklara güvenerek ortaya çıkabilecek sorunların üstesinden gelebileceği inancıdır. Bir bakıma özyeterlilik bireyin kendisi hakkındaki hükmüdür (Bandura, 1982). Bu şekli ile kavram, bireyin zorlu görevler karşısında sorumluluk almak ve görevi başarmak için gayret gösterme hususunda kendine güvenmesi olarak tanımlanmıştır. Bu kavram ilk defa 1997 yılında Albert Bandura tarafından ortaya atılmıştır. Özyeterliliğe sahip bireyler hedeflerini kendileri koymakta ve sürekli kimsenin etkisi olmaksızın yükseltmektedirler. Umut boyutu bireyi başarıya götüren bir çeşit enerji ve yol olarak tanımlanmaktadır. Başarılı olmak için hedeflere giden yolda sebat etmektir. Hedeflerine ulaşmak için yeni yollar denemekten vazgeçmemektir. Umut, değerli amaçlar belirleyebilmeye yönelik inançlar bütünüdür (Synder, 2000'den akt. Çetin ve Basım, 2011). İyimserlik, bireyin olumsuz durumları geçici olarak görmesi şeklinde tanımlanmaktadır. Şuan ya da gelecekte bireyin kendini başarılı görmesi hususunda pozitif bir yaklaşım sergilemesi olarak da ifade edilebilmektedir (Luthans, vd. 2007). Psikolojik dayanıklılık, Hunter'ın (2001) bakış açısına göre göre olumsuz sonuçlar çıkarmadan zorlukların üstesinden gelme sürecidir. Luthans ve arkadaşları (2005); Rahmawati (2013) tarafından yapılan çalışmalar neticesinde psikolojik dayanıklılığı yüksek bireylerin yüksek iş performans ve doyumuna sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca yapılan çalışmalar neticesinde psikolojik dayanıklılık ve örgütsel bağlılık arasında ilişki olduğu, psikolojik dayanıklılık düzeyi yüksek bireylerin örgütsel bağlılık algı düzeylerinin de yüksek olduğu sonucuna varılmıştır (Çetin, 2011).

Algılanan örgütsel destek çalışanlarca güvence olarak da değerlendirilmektedir (Rhoades ve Eisenberger, 2002). Örgütsel destek adeta işgörenler için bir hak durumuna gelmiştir. Destekleyici örgüt yapısı sonucunda bireylerden meydana gelmiş olan örgütlerde ana amaca ulaşılması ile birlikte birçok çıktıya da ulaşılmaktadır. Bu çıktılardan birisi de iş doyumudur. İş doyumunu denilince akla, çalışanların

çalışma hayatında deneyimleri sonucunda örgütlerine karşı geliştirdikleri olumlu ruh hali gelmektedir (Armstrong ve Taylor, 2014). Araştırmalarda en çok kullanılan iş doyumunu tanımı Locke (1976) tarafından yapılmıştır. Locke'un tanımına göre iş doyumunu, bireyin işinin ya da iş deneyimlerinin değerlendirilmesinden doğan zevkli veya olumlu duygusal bir durumdur. Locke'un bu tanımında iş değerlendirmesi yapılırken hem duyu hem de düşünce söz konusudur (Saari ve Judge, 2004). İş doyumunu, çalışanın cinsiyet, yaş, hizmet süresi, kişilik, zeka, eğitim, statü gibi içsel doyum faktörleri ile işin niteliği, ödüllendirme, ücret, çalışma koşulları, denetim, örgüt yapısı ve yönetim, övülme, çalışma arkadaşları, karara katılma, sosyo-kültürel çevre, güvenlik ve iletişim gibi dışsal doyum faktörlerinden etkilenmektedir (İdi, 2017). Kimi araştırmalarda ise iş doyumunu etkileyen etmenler; duygusal etmenler, değerler ile kişilikle ilgili etmenler olarak sıralanmaktadır. Judge ve Ilies (2004) tarafından 74 çalışan üzerinde yapılan bir araştırma neticesinde çalışanların işyerlerindeki olumlu ve olumsuz ruh halleri işten sonra evdeki olumlu ve olumsuz ruh hallerini etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır. İş doyumunu neticesinde çalışanlar değişik tavırlar sergileyebilmektedir. Bunlar: işe bağlanma, işe ilgisiz olma, işe geç kalma, işten erken ayrılma, sık sık işe gelmeme ve işten el çektirme şeklinde kendini göstermektedir (Sünkür, 2014).

Destekleyici örgütlerin verimlilik amacıyla çalışanlarının iş doyumuna ulaşmalarını sağlaması gerektiği söylenebilir. Örgütsel desteğin çıktılarında biri olan iş doyumunu işgörenin işinden beklentileri ve elde ettikleri arasındaki ilişkinin bir neticesidir (Boyacı, Karacabey ve Bozkuş, 2018). Örgütsel destek, bazen iş doyumunun ortaya çıkmasını sağlayabilecekken bazen de onun diğer değişkenlerle arasında aracı rol üstlenmektedir (Allen, vd., 2003). Bununla birlikte psikolojik sermayenin de iş doyumunu etkilediğine ilişkin araştırmalar bulunmaktadır (Abbas ve Raja, 2014; Badran ve Youssef- Morgan, 2015; Bergheim, vd., 2014; Jung ve Yoon, 2015 ; Kaplan ve Biçkes, 2013; Larson ve Luthans, 2006; Luthans, vd., 2008; Stajkoviç ve Luthans, 1998). Buradan hareketle psikolojik sermayenin algılanan örgütsel destek ile iş doyumunu arasında aracı rol oynayabileceği düşüncesi ortaya çıkabilir. Dolayısıyla algılanan örgütsel destek ile iş doyumunu arasındaki ilişkinin dolaylı ya da doğrudan mı olduğu literatürdeki çıkarımlara göre ortaya konulamamaktadır. Yapılan literatür araştırması sonucunda lise öğretmenlerinin örgütsel destek algı düzeylerini ortaya koymak için Gül (2010); algılanan örgütsel desteğin örgütsel adalet ile örgütsel kimlik arasında aracılık etkisini belirlemek için Cheung ve Law (2008); örgütsel destek ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi belirleyebilmek için ise Aube, vd. (2007); örgütsel destek, örgütsel güven ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi belirlemek için Eğriboyun (2015); Celep ve Yılmaztürk (2012); algılanan örgütsel destek ve örgütsel sinizmi arasındaki ilişkiyi belirlemek için Byrne ve Hochwarter (2008) ve Kasalak ve Bilgin Aksu (2014) tarafından yapılmış araştırmalara rastlanmıştır. Bununla birlikte psikolojik sermaye kavramı ile ilgili yapılan literatür araştırması sonucunda işgörenlerin sahip oldukları psikolojik sermaye düzeyi ve performansları arasındaki ilişkiyi belirlemek için Durrah, vd. (2016) ; Polatçı ve Akdoğan (2014) tarafından yapılmış çalışmalara rastlanmıştır. Ayrıca Türkiye'de öğretmenlerin iş doyumuna yönelik yapılan araştırmalardan bazıları Dünder ve Tabancalı (2012); Yücel ve Bektaş (2012); Günbayı ve Toprak (2010); Karlı ve İskender (2009) şekilde sıralanabilir. Literatürde psikolojik sermaye kavramının iş tatmini ile (Luthans, vd, 2007), işle ilgili stres seviyesi ile, iş performansı ile (Luthans, vd, 2008) ilişkisini gösteren çalışmalar da bulunmaktadır. Örgütlerince desteklendikleri algısına sahip olan işgörenlerin olumlu psikolojik sermaye boyutlarına ulaşarak işlerine karşı pozitif duygular geliştirmesi ve böylelikle iş doyumuna varmaları beklenmektedir. Daha fazla destek sağlayarak işgörenlerin psikolojik sermaye düzeyi daha da geliştirilebilir (Sihag ve Sarikwal, 2015).

Öğretmenlere göre iş doyumunu işlerinden duydukları hoşnutluk ya da hoşnutsuzluktur. Öğretmenlerin iş doyum seviyelerinin düşmesi zamanla yaşam doyum seviyelerini de düşürmektedir (Vural, 2004). İş doyumunu düşük olan öğretmenlerin ruh hallerinde bozulmalar başlayıp bu durum olumsuz tutum ve davranışlar göstermelerine sebep olabilmektedir. Bu olumsuz tutum ve davranışları okul ortamına yansıtan öğretmenlerin okulun hedeflerinin gerçekleştirilmesine daha az katkıda bulunması beklenir (Taşdan ve Tiryaki, 2008). Öğretmenlerin işlerinde yaşadıkları doyum ya da doyumсузлук, çalıştıkları okulun yapısını ve işleyişini etkilediği (Yılmaz ve Izgar, 2009) düşünüldüğünde destekleyici bir okul ortamının öğretmenin iş doyumuna ulaşmasının yanında eğitimin kalitesini artırıcı nitelikte olabileceği düşünülmektedir. Tüm bu düşünceler ışığında destekleyici örgüt yapısının iş doyumuna etkisinde psikolojik sermayenin rolünü ortaya çıkarmak suretiyle yöneticilere ve eğitim sisteminin lokomotifleri olan

öğretmenlere okullarının etkililiği ve verimliliği için yol gösterici bilgiler sunmak amacıyla böyle bir araştırma yapılmıştır. Ayrıca yine bu araştırma ile gelecekte yapılacak benzer çalışmalara katkı sağlanabileceği düşünülmüştür.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, Giresun İli'ndeki liselerde görev yapan öğretmenlerin algıları doğrultusunda örgütsel destek, psikolojik sermaye ve iş doyumunu düzeylerinin belirlenmesinin yanı sıra bu değişkenlerin birbirleri ile olan ilişkilerini incelemektir. Amaca yönelik olarak oluşturulmuş olan alt problemler şu şekilde sıralanmıştır:

- Öğretmenlerin örgütsel desteğe, psikolojik sermayeye ve iş doyumuna yönelik algıları ne düzeydedir?
- Öğretmenlerin örgütsel destek algı düzeyi ile psikolojik sermaye düzeyi; örgütsel destek algı düzeyi ile iş doyumunu düzeyi; psikolojik sermaye düzeyi ile iş doyumunu düzeyi arasında bir anlamlı ilişki bulunmakta mıdır?
- Öğretmenlerin algıladıkları örgütsel destek düzeyi ile iş doyumunu düzeyi arasındaki ilişkide psikolojik sermayenin aracılık rolü var mıdır?

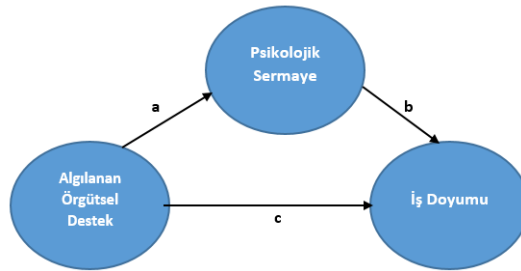
1. YÖNTEM

1.1. Araştırma Modeli

Lise öğretmenlerinin görüşlerine göre algılanan örgütsel destek, psikolojik sermaye ve iş doyumunu arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla ilişkisel tarama modelinde tasarlanmış olan bu çalışmada nicel araştırma tekniklerinden faydalanılmıştır. Araştırma örgütsel destek, psikolojik sermaye ve iş doyumunu düzeylerini ortaya çıkarılması bakımından tekil tarama; ilişkiyi incelemesi yönünden ilişkisel tarama modelidir. Karasar'a (2014) göre ilişkisel tarama modeli, iki ya da daha çok değişken arasındaki değişimin varlığı ile derecesini ortaya çıkarmayı hedefleyen bir modeldir. Bu doğrultuda, bu çalışmada öğretmen görüşlerine göre algılanan örgütsel destek, psikolojik sermaye ve iş doyumunu arasında ilişki olup olmadığı varsa bu ilişkinin ne düzeyde olduğu açıklanmaya çalışılmıştır.

Araştırmada ilişkisel tarama modeli kullanılmış ayrıca psikolojik sermayenin aracı rolünü analiz etmek amacıyla Baron ve Kenny'nin (1986) aracı etki analiz yöntemi kullanılmıştır. Baron ve Kenny (1986), aracı değişkenin etkisini analiz etmede üç kriterin gerçekleşmesi gerektiğini belirtmektedirler: 1. Bağımsız değişken, aracı değişken üzerinde anlamlı olarak etkilidir (a yolu) 2. Aracı değişken, bağımlı değişken üzerinde anlamlı olarak etkilidir (b yolu) 3. Bağımsız değişken, bağımlı değişken üzerinde anlamlı etkiye sahiptir (c yolu) Sözü edilen unsurlar karşılandıktan sonra aracı değişken ve bağımsız değişken regresyon analizinde birlikte değerlendirildiğinde, bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisinin azalması veya sıfır olmasının gözlenmesi gerekmektedir.

Modelin oluşturulmasında Hayes'in önerisi ile bağımsız değişkenden bağımlı değişkene giden yol, "c yolu"; bağımsız değişkenden aracı değişkene giden yol "a yolu" ve son olarak da aracı değişkenden bağımlı değişkene giden yol "b yolu" olarak adlandırılmıştır (Montoya ve Hayes, 2017).

Şekil 1: Araştırmaya konu olan değişkenler arasındaki ilişkilere yönelik model

Şekil 1’de araştırmanın modeli sunulmuştur. Bu yöntemle göre öncelikle bağımsız değişken olan algılanan örgütsel desteğin aracı değişken olan psikolojik sermaye üzerindeki etkisinin değerlendirilmesi gerekmektedir. Daha sonra psikolojik sermayenin iş doyumunu etkilemesi ve ardından da algılanan örgütsel desteğin iş doyumunu üzerindeki etkisi incelenmelidir.

1.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın çalışma evreni, 2018-2019 eğitim- öğretim yılında Giresun il sınırları içinde bulunan genel ve mesleki liselerde görev yapmakta olan 1668 öğretmenden oluşmaktadır. Bu evreni $\alpha = .05$ lik anlamlılık düzeyinde 475 öğretmenin temsil edebileceği anlaşılmıştır (Balcı, 2011). Bununla birlikte, araştırmanın amaçlarına yönelik olarak okul türleri tabakalandırılmış ve her birinden seçkisiz (random) örneklem yoluyla öğretmen seçilmiştir.

Tablo 1: Katılımcıların demografik özelliklerine göre dağılımları

Değişken	Kategori	Frekans	Yüzde(%)
Cinsiyet	Kadın	245	51,1
	Erkek	234	48,9
Yaş	21-30 yaş	106	22,1
	31-40 yaş	169	35,3
	41-50 yaş	145	30,3
	51 yaş ve üzeri	59	12,3
	Bekar	116	24,2
Medeni Durumu	Evli	363	75,8
Sektördeki Kıdem	1-5 yıl	111	23,2
	6-10 yıl	94	19,6
	11-15 yıl	64	13,4
	16-20 yıl	75	15,7
	21 yıl veya üzeri	135	28,2
Kurumdaki Kıdem	1-5 yıl	289	60,3
	6-10 yıl	123	25,7
	11-15 yıl	37	7,7
Kurumdaki Kıdem	16 yıl veya üzeri	30	6,3
Eğitim Durumu	Lisans	394	82,3
	Lisansüstü	85	17,7
Branşı	Sayısal	188	39,2
	Sözel	291	60,8
Görev Yapılan Lise Türü	Fen Lisesi	57	11,9
	Anadolu Lisesi	129	26,9
	Mesleki ve Teknik Anadolu Lise	225	47,0
	Çok Programlı Anadolu Lisesi	68	14,2
Toplam		479	100,0

Tablo 1’e göre araştırmaya katılan öğretmenlerin 245’i (%51,1) kadın, 234’ü (%48,9) erkektir. 21-30 yaş arası öğretmenlerin sayısı 106 (%22,1), 31- 40 yaş arası öğretmenlerin sayısı 169 (35,3), 41- 50 yaş arası öğretmenlerin sayısı 145 (%30,3), 50 ve üzeri öğretmen sayısı 59’dur (%12,3). Öğretmenlerin 116’sı (%24,2) bekar, 363’ü (% 75,8) evlidir. Sektördeki kıdemi 1- 5 yıl arası öğretmenlerin sayısı 111 (%23,2), 6- 10 yıl arası öğretmenlerin sayısı 94 (%19,6), 11- 15 yıl arası öğretmenlerin sayısı 64 (%13,4), 16- 20 yıl arası öğretmenlerin sayısı 75 (%15,7), 21 ve üzeri öğretmenlerin sayısı 135’tir (%28,2). Kurumdaki kıdem yılı 1- 5 yıl arası öğretmenlerin sayısı 289 (%60,3), 6- 10 yıl arası öğretmenlerin sayısı 123 (% 25,7), 11- 15 yıl arası öğretmenlerin sayısı 64 (%13,4), 116 ve üzeri öğretmenlerin sayısı 30’tur (%6,3). Lisans mezunu öğretmenlerin sayısı 394 (%82,3) iken, lisansüstü eğitim yapmış öğretmenlerin sayısı ise 85’tir (%17,7). Sayısal branşa sahip öğretmenlerin sayısı 188 (% 39,2) iken, sözel branşa sahip öğretmenlerin sayısı ise 291’dir (%60,8). Öğretmenlerin 57’si (%11,9)

fen lisesi, 129' u (%26,9) anadolu lisesi, 225'i (% 47) mesleki ve teknik anadolu lisesi, 68'i (%14,2) çok programlı anadolu lisesi türündeki liselerde görev yapmaktadır.

1.3. Veri Toplama Araçları

Verileri toplamak amacıyla kullanılmış olan ölçekler için elektronik posta yoluyla gerekli izinler alınmıştır. Bununla birlikte öğretmenlere ölçeklerin uygulanabilmesi için Giresun İl Milli Eğitim Müdürlüğünden gerekli izin alınmıştır (Müdürlüğün 01.11.2018 tarih ve E.20706150 sayılı resmi yazısı gereğince). Aynı zamanda çalışmanın etik değerlere uygun olması amacıyla Okan Üniversitesi Etik Kuruluna başvuru yapılmış ve kuruldan onay alınmıştır (Üniversitenin 12.12.2018 tarih ve 100 sayılı resmi yazısı gereğince). Ölçekler basılı hale getirilip doldurmayı kabul eden öğretmenlere etik kurul onam formu imzalatıldıktan sonra zarf ile teslim edilmiş ve kapalı zarf şeklinde geri toplanmıştır. Araştırmada verileri toplamak için aşağıdaki ölçekler kullanılmıştır.

Algılanan Örgütsel Destek Ölçeği, Eisenberger ve arkadaşları tarafından geliştirilen ve Gül (2010) tarafından Türkçe'ye uyarlaması yapılan toplam 30 maddeden oluşan 5'li Likert tipinde bir ölçektir. Araştırmacılar ölçeğin geçerlik ve güvenilirliği için gerekli analizleri bu araştırma için tekrar yapmışlardır. Araştırma kapsamında kullanılan algılanan örgütsel destek ölçeğinin yapılan DFA (doğrulayıcı faktör analizi) neticesinde uyum indeksi değerlerinin iyi uyum gösterdiği sonucuna varılmıştır ($X^2/df=3.60$, CFI= .98, GFI= .93, RMSEA= .074, SRMR= .057). Kline 'e (2005) göre X^2/df değerinin 5'ten küçük olması gerekmektedir. Ayrıca uyum iyiliği indeksleri için kabul edilebilir uyum değerleri CFI ve GFI, .90 ve üzeri; SRMR ve RMSEA için ise .08 ve aşağısı olmalıdır (Byrne ve Campbell, 1999). Ölçeğin hesaplanan Cronbach's Alpha değerinin ise .94 olduğu görülmüştür. Büyüköztürk'e (2011) göre bir ölçeğin güvenilir olarak kabul edilebilmesi için Cronbach alfa güvenlik katsayısının .70 ve daha yüksek olması gerekmektedir. Ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik analizleri kapsamında elde edilen bu sonuçlar, mevcut araştırma kapsamında güvenilir ve geçerli bir ölçme aracı olduğunu göstermiştir.

Psikolojik Sermaye Ölçeği, Luthans, Avolio, Avey ve Norman (2007) tarafından geliştirilen ve Türkçe'ye uyarlama çalışması Çetin ve Basım (2012) tarafından yapılmış olan bir ölçektir. 6'lı Likert tipindeki ölçek; iyimserlik alt boyutunda 4 madde, özyeterlilik alt boyutunda 6 madde, psikolojik yeterlilik alt boyutunda 5 madde ve umut alt boyutunda 6 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin mevcut araştırma kapsamında geçerli bir ölçme aracı olduğunun tespit edilmesi amacıyla dört boyutlu yapısını doğrulamak için yapılmış olan DFA sonucunda uyum endekslerinin kabul edilebilir düzeylerde olduğu görülmüştür ($X^2/df=4.478$, CFI= .97, GFI= .92, RMSEA= .085, SRMR= .052). Araştırmada kullanılmış olan ölçeğin Cronbach's Alpha güvenilirlik katsayısı .92 olarak hesaplanırken Cronbach's Alpha güvenilirlik katsayısı; iyimserlik alt boyutunda .74, özyeterlilik alt boyutunda .88, psikolojik dayanıklılık alt boyutunda .75 ve umut alt boyutunda .79 olarak hesaplanmıştır.

İş Doyumu Ölçeği, Weis, Dawis, England ve Lofquist (1967) tarafından geliştirilen ve Türkçe'ye uyarlanması Baycan (1985) tarafından yapılmış olan 'Minnesota İş Doyum Ölçeği' nin kısa versiyonudur. 5'li Likert tipindeki iş doyum ölçeği içsel doyum alt boyutunda 12 madde, dışsal doyum alt boyutunda 8 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin mevcut araştırma kapsamında yapı geçerliliğini ortaya koymak için yapılmış olan doğrulayıcı faktör analizi(DFA) neticesinde elde edilen sonuçlar ışığında ölçeğin iki boyutlu bir yapısı olduğu ve modele ait beklenen düzeyde uyum endekslerine sahip olduğu sonucuna varılmıştır ($X^2/df=3.702$, CFI= .96, GFI= .91, RMSEA= .075, SRMR= .066).Araştırmada kullanılmış olan ölçeğin Cronbach's Alpha güvenilirlik katsayısı .88 olarak hesaplanırken Cronbach's Alpha güvenilirlik katsayısı; içsel doyum alt boyutunda .82 ve dışsal doyum alt boyutunda .81 olarak hesaplanmıştır.

1.4. Verilerin Analizi

Ölçekler aracılığıyla elde edilmiş olan veriler istatistiksel paket programlar yardımıyla bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Katılımcılara ait demografik bilgilerin betimsel istatistikleri yapılmıştır. Araştırmanın alt problemlerine cevap verebilmek amacıyla, öğretmenlerin algılanan örgütsel destek, psikolojik sermaye ve iş doyumunu düzeylerinden elde edilen puanların

aritmetik ortalamaları bulunmuştur. Ölçeklere ilişkin olarak yapılmış olan normallik testleri sonuçları ise şu şekildedir; AÖD ölçeğinden elde edilen verilerin ortalaması 3.59, medyanı 3.70, basıklık değeri .24, çarpıklık değeri -.52; PSÖ'den elde edilen verilerin ortalaması 4.95, medyanı 5.00, basıklık değeri .78, çarpıklık değeri -.75; İDÖ'den elde edilen verilerin ortalaması 3.72, medyanı 3.75, basıklık değeri .83, çarpıklık değeri -.54 olarak hesaplanmıştır. Bununla birlikte değişkenler arasındaki ilişkilerin ortaya konmasına yönelik olarak Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon katsayısı kullanılmıştır. Bağımsız değişkenin bağımlı değişkeni yordayıcılık gücünü ortaya koymak amacıyla Regresyon analizine başvurulmuştur. Psikolojik sermayenin örgütsel destek ve iş doyumunu düzeyi arasındaki aracılık rolü için hiyerarşik regresyon analizi (Baron ve Kenny, 1986) kullanılmıştır. Regresyon analizleri yorumlanırken standartlaştırılmış Beta (β) katsayılarına bakılmış ve .05 düzeyine göre anlamlılığına karar verilmiştir. Bununla birlikte kısmi aracılığın anlamlı olup olmadığı sonucuna varabilmek için Sobel testi uygulanmıştır.

2. BULGULAR

2.1 Öğretmenlerin Örgütsel Destek, Psikolojik Sermaye ve İş Doyumu Algı Düzeylerine İlişkin Bulgular

Öğretmenlerin örgütsel destek, psikolojik sermaye ve iş doyumunu algı düzeylerine ait istatistiki bilgiler Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Öğretmenlerin örgütsel destek, psikolojik sermaye ve iş doyumunu algı düzeylerinin ortalama ve standart sapma değerleri

Ölçek	\bar{x}	ss
Algılanan Örgütsel Destek	3.59	.68
İyimserlik	4.60	.80
Özyeterlilik	5.09	.72
Psikolojik Dayanıklılık	5.07	.65
Umut	4.95	.66
Genel Psikolojik Sermaye	4.95	.60
İçsel Doyum	3.92	.53
Dışsal Doyum	3.42	.71
Genel İş Doyumu	3.72	.54

Tablo 2'ye göre öğretmenlerin algılanan örgütsel destek düzeylerinin aritmetik ortalaması 3.59 ve standart sapmasının .68 olduğu görülmektedir. Bu tabloya göre, öğretmenlerin örgütsel destek algı düzeylerinin yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir. Tabloya göre öğretmenlerin psikolojik sermaye düzeylerinin aritmetik ortalaması 4.95, standart sapması .60 iken psikolojik sermayenin alt boyutları olan iyimserlik, özyeterlilik, psikolojik dayanıklılık ve umut alt boyutlarının aritmetik ortalamalarının sırasıyla 4.60; 5.09; 5.07 ve 4.95, standart sapmalarının ise .80; .72; .65 ve .66 olduğu görülmektedir. Aynı tabloya bakıldığında öğretmenlerin genel psikolojik sermaye düzeyleri ile bu değişkene ait alt boyutlar olan iyimserlik, özyeterlilik, psikolojik dayanıklılık ve umut algılarının yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir. Tabloya göre öğretmenlerin iş doyumunu düzeylerinin aritmetik ortalaması 3.72, standart sapması .54 iken iş doyumunun alt boyutları olan içsel doyum ve dışsal doyum alt boyutlarına ait aritmetik ortalamalar sırasıyla 3.92 ve 3.42; standart sapmalar ise .53 ve .71'tir. Aynı tablo ışığında

öğretmenlerin genel iş doyumunu düzeyleri ile bu değişkene ait alt boyutlar olan içsel doyum ve dışsal doyum algılarının orta düzeyde olduğu belirlenmiştir.

2.2 Öğretmenlerin Algılanan Örgütsel Destek, Psikolojik Sermaye ve İş Doyumu Düzeyleri Arasındaki İlişkinin Analizine İlişkin Bulgular

Öğretmenlerin algılanan örgütsel destek, psikolojik sermaye ve iş doyumunu düzeyleri arasındaki ilişkiyi belirleyebilmek için pearson korelasyon analizi yapılmıştır. Sonuçlar Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3: Araştırma kapsamındaki değişkenler arasındaki ilişkiye ait pearson korelasyon analizi sonucu

Değişkenler	Algılanan Örgütsel Destek	İyimserlik	Özyeterlilik	Psikolojik Dayanıklılık	Umut	Genel Psikolojik Sermaye	İçsel Doyum	Dışsal Doyum	Genel İş Doyumu
Algılanan Örgütsel Destek	1	.342**	.251**	.260**	.306**	.334**	.360**	.636**	.544**
İyimserlik		1	.487**	.498**	.574**	.726**	.438**	.420**	.477**
Özyeterlilik			1	.726**	.782**	.895**	.323**	.166**	.277**
Psikolojik Dayanıklılık				1	.767**	.870**	.310**	.146**	.259**
Umut					1	.921**	.428**	.255**	.385**
Genel Psikolojik Sermaye						1	.434**	.279**	.402**
İçsel Doyum							1	.618**	.912**
Dışsal Doyum								1	.886**
Genel İş Doyumu									1

**p<0.01

Tablo 3'e göre, örgütsel destek algı düzeyi, iyimserlik düzeyi ile pozitif yönde düşük bir ilişki ($r=0,342$; $p<0.01$); öz yeterlilik düzeyi ile pozitif yönde düşük bir ilişki ($r=0,251$; $p<0.01$); psikolojik dayanıklılık düzeyi ile pozitif yönde düşük bir ilişki ($r=0,260$; $p<0.01$); umut düzeyi ile pozitif yönde düşük bir ilişki ($r=0,306$; $p<0.01$) ve psikolojik sermaye düzeyi ile pozitif yönde düşük bir ilişki göstermektedir ($r=0,344$; $p<0.01$). Bu sonuçlar katılımcıların algıladıkları örgütsel destek düzeyleri artırıldığında, iyimserlik, öz yeterlilik, psikolojik dayanıklılık, umut ve genel psikolojik sermaye düzeylerinde de düşük seviyede bir artış olacağına işaret etmektedir. Örgütsel destek algı düzeyi, içsel doyum düzeyi ile pozitif yönde düşük seviyede ($r=0,360$; $p<0.01$); dışsal doyum düzeyi ile pozitif yönde orta seviyede ($r=0,636$; $p<0.01$); genel iş doyumunu düzeyi ile pozitif yönde orta seviyede bir ilişki göstermektedir ($r=0,544$; $p<0.01$). Bu sonuçlar katılımcıların algıladıkları örgütsel destek düzeyleri artırıldığında, içsel doyum düzeyinde de düşük seviyede bir artış olacağını gösterirken dışsal doyum ve genel iş doyumunu düzeylerinde orta seviyede bir artış olacağına işaret etmektedir. Algılanan iyimserlik düzeyi, içsel doyum düzeyi ile pozitif yönde orta seviyede ($r=0,438$; $p<0.01$); dışsal doyum düzeyi ile pozitif yönde orta seviyede ($r=0,420$; $p<0.01$); genel iş doyumunu düzeyi ile pozitif yönde orta seviyede bir ilişki göstermektedir ($r=0,477$; $p<0.01$). Bu sonuçlar katılımcıların algıladıkları iyimserlik düzeyleri artırıldığında, içsel doyum, dışsal doyum ve genel iş doyumunu düzeylerinde orta seviyede bir artış olacağını göstermektedir. Algılanan özyeterlilik düzeyi, içsel doyum düzeyi ile pozitif yönde düşük seviyede ($r=0,323$; $p<0.01$); dışsal doyum düzeyi ile pozitif yönde düşük seviyede ($r=0,166$; $p<0.01$); genel iş doyumunu düzeyi ile pozitif yönde düşük seviyede bir ilişki göstermektedir ($r=0,277$; $p<0.01$). Bu sonuçlar katılımcıların algıladıkları öz yeterlilik düzeyleri artırıldığında, içsel doyum, dışsal doyum ve genel iş doyumunu düzeylerinde düşük seviyede bir artış olacağını göstermektedir. Algılanan psikolojik dayanıklılık düzeyi, içsel doyum düzeyi ile pozitif yönde düşük seviyede ($r=0,310$; $p<0.01$); dışsal doyum düzeyi ile pozitif yönde düşük seviyede ($r=0,146$; $p<0.01$); genel iş doyumunu düzeyi ile pozitif

yönde düşük seviyede bir ilişki göstermektedir ($r=0,259$; $p<0.01$). Bu sonuçlar katılımcıların algıladıkları psikolojik dayanaklık düzeyleri artırıldığında, içsel doyum, dışsal doyum ve genel iş doyumunu düzeylerinde düşük seviyede bir artış olacağını göstermektedir. Algılanan umut düzeyi, içsel doyum düzeyi ile pozitif yönde orta seviyede ($r=0,428$; $p<0.01$); dışsal doyum düzeyi ile pozitif yönde düşük seviyede ($r=0,255$; $p<0.01$); genel iş doyumunu düzeyi ile pozitif yönde düşük seviyede bir ilişki göstermektedir ($r=0,385$; $p<0.01$). Bu sonuçlar katılımcıların algıladıkları umut düzeyleri artırıldığında, içsel doyum düzeylerinde orta seviyede, dışsal doyum ve genel iş doyumunu düzeylerinde düşük seviyede bir artış olacağını göstermektedir. Algılanan psikolojik sermaye düzeyi, içsel doyum düzeyi ile pozitif yönde orta seviyede ($r=0,434$; $p<0.01$); dışsal doyum düzeyi ile pozitif yönde düşük seviyede ($r=0,279$; $p<0.01$); genel iş doyumunu düzeyi ile pozitif yönde orta seviyede bir ilişki göstermektedir ($r=0,402$; $p<0.01$). Bu sonuçlar katılımcıların algıladıkları psikolojik sermaye düzeyleri artırıldığında, içsel doyum ve genel iş doyumunu düzeylerinde orta seviyede, dışsal doyum düzeylerinde ise düşük seviyede bir artış olacağını göstermektedir.

2.3 Örgütsel Destek Algısının İş Doyumu Düzeyi İle Arasındaki İlişkide Psikolojik Sermayenin Aracı Etkisine İlişkin Bulgular

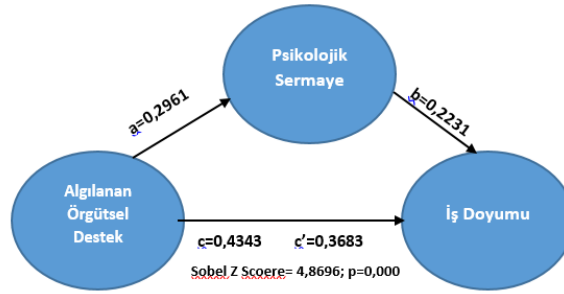
Araştırmada psikolojik sermayenin aracı değişken rolü araştırılmıştır. Psikolojik sermayenin yordama gücü Baron ve Kenny (1986) tarafından önerilen aracı değişken koşullarına göre yeniden değerlendirilmiştir. Bu bağlamda bağımsız değişken olan algılanan örgütsel destek değişkeninin bağımlı değişken olan iş doyumunu ve aracı değişken olan psikolojik sermaye değişkenleri üzerinde anlamlı bir etkisinin olması beklenir. Diğer taraftan analize aracı değişken dahil edildiği zaman bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerinde regresyon katsayısı değeri düşerken, anlamlılığının devam etmesi beklenir. İlk olarak değişkenler arasındaki doğrudan ve dolaylı etkiler incelenmiştir.

Tablo 4: Algılanan örgütsel destek algısı ile iş doyumunu arasındaki ilişkide psikolojik sermayenin aracılılık modeline ait sonuçlar

Modeller	Değişken	β	Standart Hata	t	p
Model 1	Sabit	3.8890	0.1397	27.8397	.000
	Algılanan Örgütsel Destek	0.2961	0.0382	7.7441	.000
	$R^2=0.1117$ $F(1,477)=59.9717$; $p= .000$				
	Psikolojik Sermaye= $3.8890+0.2961$ *algılanan örgütsel destek				
Model 2	Değişken	β	Standart Hata	t	p
	Sabit	2.1625	0.1121	19.2876	.000
	Algılanan Örgütsel Destek	0.4343	0.0307	14.1551	.000
	$R^2=0.2957$, $F(1,477)=200.3657$; $p= .000$				
İş Doyumu= $2.1625+0.4343$ *Algılanan Örgütsel Destek					
Model 3	Değişken	β	Standart Hata	t	p
	Sabit	1.2947	0.1747	7.4121	.000
	Psikolojik Sermaye	0.2231	0.0353	6.3147	.000
	Algılanan Örgütsel Destek	0.3683	0.0313	11.7639	.000
$R^2=0.3502$, $F(,477)=128.2852$; $p= .000$					
İş Doyumu= $1.2947+0.2231$ *psikolojik sermaye+ 0.3683 *algılanan örgütsel destek					

Tablo 4'e göre modeller incelendiğinde, ilk modelde algılanan örgütsel desteğin psikolojik sermaye üzerindeki etkisine bakılmış (modeldeki a yolu) algılanan örgütsel desteğin, psikolojik sermaye üzerindeki etkisinin anlamlı olduğu belirlenmiştir ($\beta= 0,2961$; $p=0,000$; $p<0.01$).

İkinci modelde ise algılanan örgütsel desteğin, iş doyumunu üzerindeki etkisine bakılmış (modelde c yolu) algılanan örgütsel desteğin, iş doyumunu üzerindeki etkisinin anlamlı olduğu belirlenmiştir ($\beta = 0,4343$; $p=0,000$; $p<0.01$). Üçüncü modelde ise algılanan örgütsel desteğin ve psikolojik sermayenin aynı anda iş doyumunu üzerindeki etkisine bakılmış (model b yolu) örgütsel desteğin ve psikolojik sermayenin aynı anda iş doyumunu üzerindeki etkisinin anlamlı olduğu belirlenmiştir ($\beta_{(\text{psikolojik sermaye})} = 0,2231$; $\beta_{(\text{algılanan örgütsel destek})} = 0,3683$; $p=0,000$; $p<0.01$). Aracılık etkisine karar verebilmek için, bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisinin (c yolu) $0,4343$ olduğu ancak modele aracı değişken olan psikolojik sermaye dahil edildiğinde algılanan örgütsel desteğin, iş doyumunu üzerindeki etkisinin $0,3683$ 'e düştüğü ve bu kat sayıların anlamlı olduğu belirlendiğinden psikolojik sermayenin kısmi aracılık rolü olduğu anlamına gelmektedir. Son olarak kısmi aracılık rolünü belirlemek için Sobel testinden yararlanılmıştır. Sobel testi sonuçları incelendiğinde, anlamlılık Z skor katsayısı ile belirlenmekte ve bu skorun 1.93 'dan büyük olduğu ve p değerinin de anlamlı olduğu belirlenmiştir ($Z=4,8696$; $p<0.01$). Bu sonuç aracılık ön bilgisi açısından psikolojik sermayenin aracılık etkisi olduğunu göstermektedir.

Şekil 2: Psikolojik sermayenin aracılık rolü

TARTIŞMA VE SONUÇ

Günümüz rekabet koşullarında insana yatırım yapmak önemlidir. Bu yatırım da bireyin sahip olduğu birikimin desteklenmesi neticesinde oluşacak verim amaçlanarak planlanmalıdır. Örgütlerde planlama özenle yapılırsa sonuç da memnun edici olabilir. Eğitim örgütlerinde de bu gerekçeler doğrultusunda yöneticilere ve planlayıcılara büyük görevler düşmektedir. Bu görevi layıkıyla yapabilmeyi hedefleyen yöneticilere yol göstermek amacıyla yapılmış olan bu çalışmada, lise öğretmenlerinin görüşlerine göre algılanan örgütsel destek, psikolojik sermaye ve iş doyumunu arasındaki ilişki incelenmiştir.

Araştırma sonuçlarına göre öğretmenlerin örgütsel destek algılarının yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Bu durum özellikle Türkiye’de öğretmenlerin mesleklerini fedakarlık gerektiren bir iş olarak gördükleri, bu nedenle yapılan en küçük desteği dahi önemsedikleri şeklinde ifade edilebilir. Araştırmanın bu sonucunun katılımcıların örgütsel destek algılarının ölçüldüğü farklı araştırma sonuçlarıyla (Eğriboyun, 2015; Geçer, 2015; Gül, 2010) benzerlik gösterdiği; örgütsel destek algısının orta düzeyde ölçüldüğü araştırma sonuçlarıyla (Büyükgöze ve Kavak, 2017; Çakır ve Nartgün, 2018; Akkoç, Çalışkan ve Turunç, 2010) farklılık gösterdiği görülmektedir. Bu bulguya göre öğretmenlerin örgütlerinde desteklendikleri algısına sahip olduğu söylenebilir.

Araştırma sonucunda öğretmenlerin psikolojik sermaye düzeylerinin ölçeğin genelinde ve alt boyutlarında yüksek düzeyde olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Araştırmanın bu sonucunun katılımcıların psikolojik sermaye düzeylerinin ölçüldüğü farklı araştırma sonuçlarıyla (Akman, 2016; Chen, vd., 2019; Büyükgöze ve Kavak, 2017; Keser ve Kocabaş, 2014; Singla vd., 2021; Zewude ve Hercz, 2021) örtüştüğü görülmüştür. Bu sonuç öğretmenlerin mesleklerini sadece bir iş olarak görmeyip yaşamlarının bir parçası şeklinde algılamaları neticesinde olası her duruma hazırlıklı oldukları şeklinde yorumlanabilir. Olası her duruma hazırlıklı olma hali psikolojik sermayenin alt boyutlarından iyimserlik

ile ilişkilendirilebilir. Ayrıca psikolojik sermaye alt boyutlarından en yüksek ortalama özyeterlilik alt boyutunda ortaya çıkmıştır. Bu durum öğretmenlerin kendilerini sürekli motive ederek mesleklerine uygun olduklarını hissetmeleri ve kendilerini bu iş için uygun görmeleri şeklinde yorumlanabilir. Ölçeğin umut alt boyutunun da yüksek ortalama sonucu, araştırmaya katılan öğretmenlerin çalışma ortamlarında öğrencilerine sürekli yeni şeyler katmak için hedefler koymaya çalışan kişiler olabilecekleri şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca ülkemizde öğretmenlerin mesleklerini yalnızca bir iş olarak görmeyip öğrencilerinin her türlü sıkıntıları ile ilgilenmeleri ve bu sıkıntılar karşısında yılmadan mücadele etmeye çalışmaları da ölçeğin psikolojik dayanıklılık alt boyutunun yüksek ortalama değerini açıklar nitelikte olabilir.

Araştırma sonucunda öğretmenlerin iş doyumlarının ölçeğin genelinde ve alt boyutlarında yüksek düzeyde olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Bu durum öğretmenlerin öğrencileri ile duygusal bir bağ oluşturma yoluyla güdülenerek işlerinde doyuma ulaşmış olabilecekleri şeklinde yorumlanabileceği gibi iş çevrelerinin de onları doyurabilecek nitelikte olabileceği şeklinde yorumlanabilir. Araştırmanın bu sonucunun katılımcıların iş doyumunu düzeylerinin ölçüldüğü farklı araştırma sonuçlarıyla (Akı, 2020; Boyacı, vd., 2018; Demirtaş, 2010; Sharma ve Jyoti, 2009; Zaman Kılıç ve Gümüşeli, 2010) örtüştüğü görülmüştür. Ayrıca Crossman ve Harris (2006) tarafından yapılan araştırma neticesinde bağımsız ve özel olarak yönetilen okullarda görev yapan öğretmenlerin iş doyum seviyesi yüksek çıkarken vakıf okullarında görev yapan öğretmenlerin iş doyum seviyesi düşük çıkmıştır. Öte yandan Sarıkaya'nın (2019) araştırma sonucunda öğretmenlerin iş doyum seviyelerinin orta düzeyde olduğu tespit edilmiştir.

Araştırma sonucuna göre algılanan örgütsel destek ile genel psikolojik sermaye ve tüm alt boyutları arasında pozitif yönde düşük seviyede ilişki bulunmaktadır. Örgütsel destek, işgörenlerin örgütlerine yaptığı katkının örgütlerince değerli görülme algısı olarak tanımlanmıştır. Bu tanımdan yola çıkarak işgörenlerce değerli görülme algısının oluşabilmesi için onlarda umut, iyimserlik, psikolojik dayanıklılık ve özyeterlilik gibi olumlu ruh hallerinin olması beklenebilir. Bu durum psikolojik sermaye düzeyinin örgütsel destek algısı üzerine bir yansıması olabilir. Diğer taraftan da örgütsel desteğin pozitif psikolojik sermayenin bir belirleyicisi olarak rolü bulunabilir. Sosyal Takas kuramına göre örgütsel destek algısına sahip olan işgörenler örgütlerinin başarısız olabilmesi için kendilerini sorumlu hissederler. Örgütsel destek boyunca onaylanma, saygı görme gibi duyguları gelişen işgörenlerin örgütlerine inançları artar. Örgütsel destek boyunca bu gibi duygular geliştiren işgörenlerin sahip olduğu psikolojik sermaye alt boyutlarının da süreçten olumlu yönde etkilenmesi beklenebilir (Cömert ve Yürür, 2017). Nitekim bu araştırma sonucunda öğretmenlerin örgütsel destek algısı ile psikolojik sermaye düzeyleri arasındaki ilişkide ortaya çıkmış olan bulgular ile Çin'de 1428 ıslah memurunun katılımı ile Liu, vd. (2013) tarafından yapılmış olan araştırma sonucu benzerlik göstermektedir. Ayrıca örgütsel destek ile psikolojik sermaye arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla Büyüköze ve Kavak (2017); Sihag ve Sarikwal (2015) araştırmalar yapmıştır.

Algılanan örgütsel desteğin iş doyum genel düzeyi ve dış doyum düzeyi ile arasında pozitif yönde orta seviyede ilişki varken iç doyum düzeyi ile arasında pozitif yönde düşük bir ilişki bulunmuştur. Araştırmanın bu bulguları Demirci (2016); Kutlualp (2015) ve Oktar (2015) tarafından yapılan araştırmaların bulguları ile örtüşmektedir. Araştırma sonucunda dışsal doyum düzeyinin içsel doyum düzeyinden yüksek çıkması öğretmenlerin okulda bağımsız çalışabilme olanağı sağlanması, takdir edilme, önemsenme, anlayışla karşılaşma gibi duygusal yönden ziyade ödüllendirilme, iyi bir ücret alma, yükselme olanakları sunulması, çalışma koşullarının iyileştirilmesi, teknik yardımlar sağlanması, okul yönetimi ile iyi ilişkiler oluşturulması gibi yöntemlerle desteklenmiş olabilecekleri şeklinde yorumlanabilir. Destekleyici örgütlerin üyelerinin işlerinden yüksek düzeyde memnun olması beklenebilir. Bu düşünceden yola çıkarak örgütlerinde değerli olduğuna inanan işgörenlerin sergileyebilecekleri olası olumsuz tutumlarda da azalma görülebilir. Bu araştırmada öğretmenlerin iş doyumuna karşı algı düzeylerinin orta seviyede çıkması, örgütlerince yeteri kadar desteklenmedikleri şeklinde bir düşünce geliştirmiş oldukları sonucunu çıkarabilir. Bu düşünce, ödüllendirmede adaletsiz yaklaşım, ücret azlığı, ağır çalışma koşulları, katı denetim şekli, katı bir hiyerarşik örgütsel yapılanma

neticesinde kararlara katılamama, iletişim eksikliği, okul çevresinin yetersizliği ya da okul müdürünün yetersiz desteği gibi farklı durumlar neticesinde ortaya çıkmış olabilir. Araştırmanın bu sonucu Fu, vd. (2013); Sarıkaya ve Keskinlik Kara(2020) tarafından yapılan araştırma sonucu ile benzerlik göstermektedir.

Psikolojik sermaye ile genel iş doyum düzeyi ve içsel iş doyum düzeyi arasında pozitif yönde orta düzeyde bir ilişki var iken dışsal iş doyum düzeyi ile pozitif yönde düşük düzeyde ilişki ortaya çıkmıştır. Bu sonuç Larson ve Luthans (2006); Luthans, vd.(2008) tarafından yapılmış olan araştırma sonuçları ile paralellik göstermektedir. Ayrıca yüksek psikolojik sermayeye sahip bireylerin üretme, destek alma ve işyerinde yeni fikirler üretmekte olduğu gözlemlenirken iş streslerinin de daha az olduğu gözlemlenmiştir (Abbas ve Raja, 2014). Psikolojik sermaye alt boyutlarından özyeterlilik ve psikolojik dayanıklılık ile iş doyum ve tüm alt boyutları arasında pozitif yönde düşük bir ilişki bulunmuşken; iyimserlik alt boyutu ile iş doyum ve tüm alt boyutları arasında pozitif yönde orta düzeyde bir ilişki bulunmuştur. Özyeterlilik alt boyutu ile iş doyum arasında ortaya çıkan ilişkiyi Stajkovic ve Luthans (1998)tarafından yapılan araştırma sonuçları da destekler nitelikte iken Kaplan ve Biçkes (2013)tarafından yapılan araştırma sonucunu desteklememektedir. Umut alt boyutu ile genel iş doyum ve dışsal iş doyum arasında pozitif yönde düşük düzeyde bir ilişki bulunmuşken; içsel doyum düzeyi ile pozitif yönde orta düzeyde bir ilişki bulunmuştur. Bu boyutun iş doyum ile arasında ortaya çıkmış olan bu ilişki Jung ve Yoon (2015) ‘un araştırma sonucunu destekler niteliktedir.

İşgörenlerin davranışlarına birçok değişkenin etkisinin olabildiği, algılanan örgütsel desteğin de aracı değişkenlerle çıktı değişkenlere yansiyebileceği düşünülmektedir. Bu düşünceden yola çıkarak algılanan örgütsel desteğin iş doyumuna olan etkisinde psikolojik sermayenin aracılık rolü araştırılmıştır. Bulgular sonucunda algılanan örgütsel desteğin iş doyumuna etkisinde psikolojik sermayenin kısmi aracılık rolü olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışma bu yönüyle Aslan (2020); Batool ve Haider (2016); Wen vd. (2019) Süral-Özel vd., (2013)’’ in bulgularıyla benzerlik göstermektedir. Bu araştırma sonucuna göre destekleyici örgütlerde çalışan işgörenlerin sahip oldukları psikolojik sermayenin alt boyutları güçlendirildiği ölçüde çalışanların iş doyum düzeylerinin de artacağı yorumu yapılabilir.

ÖNERİLER

Araştırmaya yönelik öneriler şu şekilde ifade edilebilir:

- Araştırmanın evrenini, Giresun ilindeki genel ve mesleki liselerde görev yapan öğretmenler oluşturmuştur. Aynı araştırma Türkiye’nin farklı illerinde veya farklı ülkelerde, farklı eğitim kademelerinde veya okul türlerinde tekrarlanabilir.
- Araştırmanın bağımsız değişkeni algılanan örgütsel destek, bağımlı değişkeni iş doyum, aracı değişkeni ise psikolojik sermayedir. Bu ilişkide bağımlı değişken ile bağımsız değişken arasındaki aracı etkiyi pozitif psikolojinin farklı terimleri olan öznel iyi oluş, öz farkındalık, öz anlayış, empati vb. gibi farklı değişkenler yardımıyla da belirlemeye yönelik modeller oluşturulabilir.

Uygulamaya yönelik öneriler ise şu şekilde ifade edilebilir:

- Bu araştırma ile kurumlarda örgütsel destek yoluyla işgörenlerin iş doyum düzeylerinin artırılmasında psikolojik sermaye değişkeninin önemli bir etkisi olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. İşgörenlerin iş doyumuna ulaşmalarının günümüz koşullarının gereklerini karşılayabilecek düzeyde artması için yönetime katılımlarının özendirilmesi, önemsendiklerinin hissettirilmesi ve sahip oldukları psikolojik dayanıklılık, özyeterlilik, uyum ve iyimserlik gibi özelliklerinin belirlenerek en üst düzeyde kullanımlarının sağlanması örgüt verimliliği açısından önemli olabilir. Birer eğitim örgütleri olan okullarda da öğretmenlerin psikolojik sermaye düzeylerine önem verilebilir. Psikolojik sermaye düzeyi yüksek olan öğretmenlerin istenilen davranışları artırabildiği istenmeyen davranışları ise azaltabildiği düşünülebilir.

- Öğretmenlerin eğitim örgütlerinde öğrencilerine, meslektaşlarına, velilerine ve okul yönetimine karşı olumlu tutumlar sergilemesi ve iyi bir iletişim halinde bulunabilmesi yüksek bir psikolojik sermaye düzeyi ile ilişkilendirilebilir. Bu nedendir ki okul yöneticileri bu seviyenin yükseltilmesi için çaba gösterebilmelidir. Ayrıca okul müdürleri öğretmenlerin desteklendiklerine dair algı geliştirebilmesi için alınan kararlara onları dahil etmek, onları takdir etmek, onlara anlayış göstermek ve iletişim kanallarını her zaman açık tutmak vb. gibi tavırları sıklıkla sergilemelidir.
- Öğretmenler psikolojilerini her zaman ayakta tutabilecek olumlu bakış açısı geliştirmelidirler. Bunun için stres ile başa çıkabilmek, kendilerine güven duygularını ortaya çıkarabilmek ve kendi başlarına işlerin üstesinden gelebilecek yolları öğrenebilmek amacıyla çeşitli aktivitelere ya da hizmet içi eğitimlere katılmaları önerilebilir.

Araştırmanın sadece eğitim alanında ve bir şehirde yapılmış olması araştırmanın önemli kısıtlarındandır. Bu nedenle farklı alanlarda ve farklı şehir veya bölgelerde yapılacak araştırmada farklı bulgulara ulaşılabilir.

KAYNAKÇA

- Abbas, M.& Raja, U. (2014). Impact of perceived organizational politics on supervisory-rated innovative performance and job stress: Evidence from Pakistan. *Journal of Advanced Management Science*, 2(2), 1-34. <http://doi.org/10.12720/joams.2.2.158-162>.
- Akı, G. (2020). *Ortaöğretim kurumlarında görülen bilgi ifşası (Whistleblowing) ve iş doyumu arasındaki ilişki (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.
- Akkoç, İ., Çalışkan, A. & Turunç, Ö. (2012). Örgütlerde gelişim kültürü ve algılanan örgütsel desteğin iş tatmini ve iş performansına etkisi: Güvenin aracılık rolü. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 19(1), 105- 135. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/yonveek/issue/13696/165762>.
- Akman, Y. (2016). Öğretmenlerin psikolojik sermaye algılarının çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28, 268-277. DOI: <http://dx.doi.org/10.14582>
- Allen, D.G., Shore, L.M.& Griffeth, R.W. (2003). The role of perceived organizational support and supportive human resource practices in the turnover process. *Journal of Management*, 29(1), 99-118. DOI: [10.1177/014920630302900107](https://doi.org/10.1177/014920630302900107)
- Armstrong, M. & Taylor, S. (2014). *Armstrong's handbook of human resource management practice*. London: Kogan Page Limited.
- Aslan, H. (2020). Algılanan örgütsel desteğin iş tatmini üzerindeki etkisinde psikolojik sermayenin aracılık rolü. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 1452- 1469.
- Aube, C., Rousseau, V. & Morin, E.M. (2007). Perceived organizational support and organizational commitment: The moderating effect of locus of control and work autonomy. *Journal of Managerial Psychology*, 22(5), 479–495. <https://doi.org/10.1108/02683940710757209>
- Badran, M.A. & Youssef-Morgan, C.M. (2015). Psychological capital and job satisfaction in Egypt. *Journal of Managerial Psychology*, 30(3), 354- 370. <https://doi.org/10.1108/JMP-06-2013-0176>
- Balcı, A. (2011). *Research methods, techniques and principles in social sciences*. Ankara: Pegem Akademi.
- Bandura, A.(1982). Self-efficacy mechanism in human agency. *American Psychologist*, 37, 122-147. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.37.2.122>
- Baron, R.M. & Kenny, D.A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 173-182. DOI: 10.1037//0022-3514.51.6.1173

- Batool, S., & Ali, H. (2016). Role of Perceived Organizational Support on Job Satisfaction and Transfer of Training, a Study of Public Sector Organizations of Pakistan. *Journal of Law and Society*, 47(69), 81-96.
- Baycan, F.A. (1985). *An analysis of the several aspects of job satisfaction between different occupational groups (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi)*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- Bergheim, K., Nielsen, M. B. , Mearns, K. & Eid, J.(2014). The relationship between psychological capital, job satisfaction, and safety perceptions in the maritime industry. *Safety Science*, 74, 27-36. <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2014.11.024>
- Boyacı, A., Karacabey, M.F. & Bozkuş, K.(2018). The role of organizational trust in the effect of leadership of school administrators on job satisfaction of teachers. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 24(3), 437-482. doi: 10.14527/kuey.2018.011
- Büyükgöze, H.& Kavak, Y.(2017). Algılanan örgütsel destek ve pozitif psikolojik sermaye ilişkisi: Lise öğretmenleri örnekleminde bir inceleme. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 23(1), 1-32. . doi: 10.14527/kuey.2017.001
- Büyüköztürk, Ş. (2011). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı: İstatistik, araştırma deseni, SPSS uygulamaları ve yorum*. 14. Baskı. Ankara: Pegem Akademi.
- Byrne, B. M. & Campbell, T. L. (1999). Cross- cultural comparisons and the presumption of equivalent measurement and theoretical structura: Alook beneath the surface. *Journal of Cross Cultural Psychology*, 30, 555-574. <https://doi.org/10.1177/0022022199030005001>
- Byrne, Z.S. & Hochwarter, W.A. (2008). Perceived organizatioanl support and performance: Relationships across levels of organizational cynicism. *Journal of Managerial Psychology* ,23(1), 54-72. <https://doi.org/10.1108/02683940810849666>
- Celep, C. & Yılmaztürk, Ö.E. (2012). The relationship among organizational trust, multidimensional organizational commitment and perceived organizational support in educational organizations. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 42, 5763- 5776. DOI: [10.1016/j.sbspro.2012.06.512](https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.06.512)
- Chen, X., Zeng, G., Chang, E.C.& Cheung, H.Y. (2019). What are the potential predictors of psychological capital for Chinese primary school teachers?. *Frontiers in Education*, 50(4), 1-8. doi: 10.3389/educ.2019.00050
- Cheung, M.F.Y. & Law, M.C.C. (2008). Relationships of organizational justice and organizational identification: The mediating effects of perceived organizational support in Hong Kong. *Asia Pacific Business Review*, 14 (2), 213-231. <https://doi.org/10.1080/13602380701430879>
- Cömert, Y. & Yürür, S. (2017). Pozitif psikolojik sermayenin bir belirleyicisi olarak algılanan örgütsel desteğin rolü. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*,5(3),17-34.
- Crossman, A. & Harris, P. (2006). Job satisfaction of secondary school teachers. *Educational Management Administration & Leadership*, 34(1), 29-46. <https://doi.org/10.1177/1741143206059538>
- Çakır, S. & Nartgün, Ş.S. (2018). Ortaöğretim öğretmenlerinin örgütsel destek ile sosyal kaytarma davranış düzeyleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* ,11(55), 555-570. <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.20185537229>
- Çetin, F. & Basım, H.N. (2011). Psikolojik dayanıklılığın iş tatmini ve örgütsel bağlılık tutumlarındaki rolü. *İş, Güç, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*,13(3), 79-94. DOI: 10.4026/1303-2860.2011.184.x
- Çetin, F. & Basım, H.N. (2012). Örgütsel psikolojik sermaye: bir ölçek uyarlama çalışması. *Amme İdaresi Dergisi*, 45(1), 121- 137.
- Çetin, F. (2011). The effects of the organizational psychological capital on the attitudes of commitment and satisfaction: A public sample in Turkey. *European Journal of Social Sciences*, 21(3), 373-380. DOI: [10.4026/1303-2860.2011.0184.x](https://doi.org/10.4026/1303-2860.2011.0184.x)

- Demirci, Y., (2016). *Algılanan Örgütsel Destek İle Örgütsel Bağlılık İlişkisi Ve Bunların İş Tatmini İle İşten Ayrılma Niyeti Üzerine Etkisi: Mersin Büyükşehir Belediyesinde Bir Araştırma (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Demirtaş, Z. (2010). Teachers' job satisfaction levels. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 9, 1069-1073. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2010.12.287>
- Durrah, O., Alhamoud, A. & Khan, K. (2016). Positive psychological capital and job performance: The mediating role of job satisfaction. *II Ponte*, 72(2), 214-225. DOI: [10.21506/j.ponte.2016.7.17](https://doi.org/10.21506/j.ponte.2016.7.17)
- Dündar, T. & Tabancalı, E. (2012). The relationship between organizational justice perceptions and job satisfaction. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 46, 5777-5781. DOI: [10.1016/j.sbspro.2012.06.513](https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.06.513)
- Eğriboyun, D. (2015). The relation between organizational trust, organizational support and organizational commitment. *African Journal of Business Management*, 9(4), 134-156. DOI: [10.5897/AJBM2014.7623](https://doi.org/10.5897/AJBM2014.7623)
- Eisenberger, R., Huntington, R., Hutchison, S. & Sowa, D. (1986). Perceived organizational support. *Journal of Applied Psychology*, 71(3), 500-507. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.71.3.500>
- Fu, J., Sun, W., Wang, Y., Yang, X., & Wang, L. (2013). Improving job satisfaction of Chinese doctors: The positive effects of perceived organizational support and psychological capital. *Public Health*, 127(10), 946-951.
- Geçer, A. (2015). *Liselerde çalışan öğretmenlerin kayırmacılık ve örgütsel destek algısı (Muğla ili örneği)(Yayınlanmamış yüksek lisans tezi)*. Muğla: Sıtkı Koçman Üniversitesi.
- Gül, A.L. (2010). *Lise öğretmenlerinin algılarına göre örgütsel destek (Ankara ili örneği) (Yayınlanmamış doktora tezi)*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Günbayı, İ. & Toprak, D. (2010). A comparison of primary school teachers and special primary school teachers' job satisfaction levels. *İlköğretim Online*, 9(1), 150-169. <http://ilkogretim-online.org.tr/>
- Hunter, A.J. (2001). A cross-cultural comparison of resilience in adolescents, *Journal Of Pediatric Nursing*, 16(3), 172- 179. DOI: [10.1053/jpdn.2001.24180](https://doi.org/10.1053/jpdn.2001.24180)
- İdi, A. (2017). *İlkokul ve ortaokullarda örgütsel iklim ile öğretmenlerin iş doyumunu arasındaki ilişki*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Judge, T.A. & Ilies, R. (2004). Affect and job satisfaction: A study of their relationship at work and at home. *Journal of Applied Psychology*, 89 (4), 661-673. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.89.4.661>
- Jung, H.S. & Yoon, H.H. (2015). The impact of employees' positive psychological capital on job satisfaction and organizational citizenship behaviors in the hotel. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 27(6), 1135-1156. <https://doi.org/10.1108/IJCHM-01-2014-0019>
- Kaplan, M. & Biçkes, D.M. (2013). The relationship between psychological capital and job satisfaction: a study of hotel businesses in Nevşehir. *Yönetim ve Ekonomi*, 20(2), 233-242.
- Karasar, N. (2014). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Karşlı, M.D. & İskender, H. (2009). To examine the effect of the motivation provided by the administration on the job satisfaction of teachers and their institutional commitment. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 1(1), 2252-2257.
- Kasalak, G. & Bilgin Aksu, M. (2014). The relationship between perceived organizational support and organizational cynicism of research assistants. *Educational Sciences: Theory Practice*, 14(1), 125-133. DOI: [10.12738/estp.2014.1.1765](https://doi.org/10.12738/estp.2014.1.1765)

- Keser, S., & Kocabaş, İ. (2014). İlköğretim Okulu Yöneticilerinin Otantik Liderlik ve Psikolojik Sermaye Özelliklerinin Karşılaştırılması. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 1(1), 1-22. doi: 10.14527/kuey.2014.001.
- Kline, R.B. (2005). *Principles and practice of structural equation modeling*. New York: Guilford Press.
- Kulualp, H. G. (2015). Algılanan örgütsel destek, yönetimin açıklığı ve iş tatmininin örgütsel sessizlik üzerindeki etkisi (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Zonguldak: Bülent Ecevit Üniversitesi.
- Larson, M. & Luthans, F. (2006). Potential added value of psychological in predicting work attitudes. *Journal of Leadership and Organizational Studies*, 13, 44- 61. <https://doi.org/10.1177/10717919070130010701>
- Liu, L., Hu, S., Wang, L., Sui, G.& Ma, L. (2013). Positive resources for combating depressive symptoms among Chinese male correctional officers: Perceived organizational support an psychological capital. *BMC Psychiatry*, 13(1), 1-9. <https://doi.org/10.1186/1471-244X-13-89>
- Locke, E.A. (1976). The Nature and Causes of Job Satisfaction. *Handbook of Industrial and Organizational Psychology*, 1, 1297- 1343.
- Luthans, F., Avey, J.B., Clapp- Smith, R. & Li, W.(2008). Evidence on the value of Chinese workers' psychological capital: A potentially unlimited competitive resource. *The International Journal of Human Resource Management*, 19(5), 818- 827. DOI: [10.1080/09585190801991194](https://doi.org/10.1080/09585190801991194)
- Luthans, F., Avolio, B .J. , Avey, J. B. & Norman, S. M.. (2007). Positive psychological capital: Measurement and relationship with performance and satisfaction. *Personnel Psychology*, 60(3),541-572. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.2007.00083.x>
- Luthans, F., Norman, S.M., Avolio, B.J. & Avey, J.B. (2008). The mediating role of psychological capital in the supportive organizational climate employee performance relationship. *Journal of Organizational Behavior*, 29, 219–238. <https://doi.org/10.1002/job.507>
- Luthans, F., Youssef, C.M. & Avolio, B.J. (2007). *Psychological capital*, Newyork: Oxford University Press.
- Montoya, A. K., & Hayes, A. F. (2017). Two-condition within-participant statistical mediation analysis: A path-analytic framework. *Psychological Methods*, 22(1), 6-27. DOI: [10.1037/met0000086](https://doi.org/10.1037/met0000086)
- Oktar, M. N. (2015) *Engelli bireylerle çalışanlarda algılanan örgütsel destek ve tükenmişlik düzeyinin iş tatmini üzerindeki etkisi: İstanbul ili Beykoz ilçesi örneği (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Yalova: Yalova Üniversitesi.
- Polatcı, S. & Akdoğan, A. (2014). Psychological capital amd performance : a mediating role of work family spillover and psychological well-being. *Business and Economics Research Journal*, 5(1), 1-15.
- Rahmawati, S.W. (2013). Employee resiliencies and job satisfaction. *Journal of Educational, Health and Community Psychology* , 2(1), 30-37. <http://dx.doi.org/10.12928/jehcp.v2i1.3742>
- Rhoades, L. & Eisenberger, R. (2002). Perceived organizational support: A review of the literature. *The American Psychological Association* ,87(4), 698-714. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.87.4.698>
- Saari, L.M. & Judge, T.A. (2004). Employee attitudes and job satisfaction, *Human Resource Management*, 43(4), 395-407. <https://doi.org/10.1002/hrm.20032>
- Sarıkaya, Ş. & Keskinçilic Kara, S.B. (2020). Organizational trust and organizational support as a predictor of job satisfaction. *Sustainability in Contemporary Educational Reflections*,12, 435-466.
- Sarıkaya, Ş. (2019). Öğretmenlerin iş doyumunun yordayıcısı olarak örgütsel güven ve örgütsel destek algısı, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul: Sebahattin Zaim Üniversitesi.
- Sharma, R.D. & Jyoti, J. (2009). Job satisfaction of university teachers: An empirical study. *Journal of Services Research*, 9(2), 51-80.

- Sihag, P.& Sarikwal, L. (2015). Effect of perceived organizational support on psychological capital-A study of IT industries in indian framework. *Electronic Journal of Business Ethics and Organization Studies*, 20(2), 19-26.
- Singla, H., Mehta, M. D., & Mehta, P. (2021). Modeling spiritual intelligence on quality of work life of college teachers: a mediating role of psychological capital. *International Journal of Quality and Service Sciences*, 341-358.
- Stajkovic, A. & Luthans, F. (1998). Self- efficacy and work- related performance: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 124(2), 240-261. DOI: [10.1037/0033-2909.124.2.240](https://doi.org/10.1037/0033-2909.124.2.240)
- Sünkür, M. (2014). *İlköğretim okullarında görev yapan öğretmenlerin olumlu psikolojik sermaye algılarının iş doyumları ve örgütsel bağlılıkları üzerindeki etkisi (Yayımlanmamış doktora tezi)*. Elazığ: Fırat Üniversitesi.
- Süral Özer, P., Topaloğlu, T. & Timurcanday Özmen, Ö.N. (2013). Destekleyici örgüt ikliminin, psikolojik sermaye ile iş doyumunu ilişkisinde düzenleyici etkisi. *Ege Akademik Bakış*, 13 (4), 437-447.
- Taşdan, M. & Tiryaki, E. (2008). Özel ve devlet ilköğretim okulu öğretmenlerinin iş doyum düzeylerinin karşılaştırılması. *Eğitim ve Bilim*, 33 (147), 54-70.
- Vural, B. (2004). *Yetkin- ideal-vizyoner Öğretmen*. İstanbul: Hayat Yayınları.
- Wen, J., Huang, S. & Hou, P. (2019). Emotional intelligence, emotional labor, perceived organizational support, and job satisfaction: A moderated mediation model. *International Journal of Hospitality Management*, 81, 120-130.
- Yılmaz, E. & Izgar, H. (2009). İlköğretimde çalışan öğretmenlerin iş doyumlarının okullardaki örgütsel yaratıcılık açısından incelenmesi. *İlköğretim Online*, 8(3), 943-951.
- Yücel, İ. & Bektaş, Ç. (2012). Job satisfaction, organizational commitment and demographic characteristics among teachers in Turkey: younger is better?. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 46, 1598-1608.
- Zaman Kılıç, S. & Gümüşeli, A. İ. (2010). İstanbul ili vakıf üniversitelerine bağlı meslek yüksekokullarında görevli öğretim elemanlarının iş doyum düzeyleri. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 39(2), 290-309.
- Zewude, G. T., & Hercz, M. (2021). Psychological capital and teacher well-being: The mediation role of coping with stress. *European Journal of Educational Research*, 10(3), 1227-1245.

EXTENDED SUMMARY

Purpose

The aims of the current research are to reveal teachers' perception levels of organizational support, psychological capital, and job satisfaction, determine the direction and level of the correlation between the variables, and examine the mediating role of psychological capital between perceived organizational support and job satisfaction.

Methodology

Quantitative research techniques were employed in the present study, which was designed in a relational survey design to examine the correlation between perceived organizational support, psychological capital, and job satisfaction in accordance with high school teachers' views. The study was designed in a single survey design to reveal organizational support, psychological capital, and job satisfaction levels and in a relational survey design to examine the correlation. Accordingly, this study tried to explain whether there was a correlation between perceived organizational support, psychological capital, and job satisfaction according to teachers' views and if there was any, the level of this correlation. In the study, a model was created that was thought to predict the effect of organizational support level according to teachers' perceptions on job satisfaction level directly and indirectly through psychological capital.

Findings

According to the study results, it was revealed that teachers' perceived organizational support levels were high. This situation can be expressed as the fact teachers in Turkey regard their profession as a job that requires sacrifice, and therefore they care about even the smallest support made.

As a result of the study, it was revealed that the psychological capital levels of teachers were high in the overall scale and the sub-dimensions of the scale. This can be interpreted as teachers' being prepared for every possible situation as a result of perceiving their profession not only as a job but as a part of their lives.

According to the study, it was determined that teachers' job satisfaction was high in the overall scale and the sub-dimensions of the scale. This can be interpreted as that teachers may have achieved satisfaction in their work by motivating them through creating an emotional bond with their students, and it can be interpreted as that the working environment may be able to satisfy them.

In accordance with the study results, there is a low positive correlation between perceived organizational support and general psychological capital and its all sub-dimensions. It has been previously stated that the contribution of organizational support to employees' organizations is defined as the perception of being valued by their organizations. Based on this definition, employees can be expected to have positive moods, including hope, optimism, resilience, and self-efficacy, in order to create a perception of being valued by employees.

While there was a moderate positive correlation between perceived organizational support and the general level of job satisfaction and extrinsic satisfaction level, a low positive correlation was revealed with the intrinsic satisfaction level. It is an expected situation that employees in supported organizations are satisfied with their jobs. In this study, the medium satisfaction level of teachers is an indication that they have perceptions that they are not supported sufficiently by their organizations, and this perception may have emerged as a result of different situations such as an unfair approach in rewarding, low pay, heavy working conditions, strict control type, the inability to participate in decisions as a result of a strict hierarchical organizational structure, the lack of communication, inadequate school environment, or insufficient support from the school principal.

While there was a moderate positive correlation between psychological capital and the general job satisfaction level and intrinsic job satisfaction level, there was a low positive correlation with the extrinsic job satisfaction level.

While a low positive correlation was found between self-efficacy and resilience among the sub-dimensions of psychological capital and job satisfaction and its all sub-dimensions, a moderate positive correlation was revealed between the optimism sub-dimension and job satisfaction and its all sub-dimensions. While a low positive correlation was revealed between the hope sub-dimension and general job satisfaction and extrinsic job satisfaction, a moderate positive correlation was found with the intrinsic satisfaction level.

Furthermore, it is thought that many variables may have an effect on the behaviors of employees, and perceived organizational support may be reflected in output variables with mediator variables. Based on this idea, the mediating role of psychological capital in the impact of perceived organizational support on job satisfaction was investigated. In line with the findings, it was concluded that psychological capital plays a partial mediating role in the effect of perceived organizational support on job satisfaction. According to this finding, as the organizational support perceived by teachers increases, the level of psychological capital increases, and as the level of psychological capital increases, the level of job satisfaction also increases. In other words, it can be stated that perceived high organizational support and high psychological capital level would contribute positively to the job satisfaction level.

Conclusion and Discussion

It is essential to encourage employees to participate in management, to create perceptions of what they care about, and to determine their characteristics such as resilience, self-efficacy, adaptability, and optimism, and ensure their use at the highest level in order to increase employee satisfaction at a level that can meet the requirements of today's conditions. Therefore, it is evaluated that psychological capital, which is a combination of the characteristics that employees themselves and their environment can become aware of, has an impact on the correlation between employees' perceived organizational support and job satisfaction.

In this context, it has been revealed that the psychological capital variable had significant impact on increasing the job satisfaction of employees with organizational support in institutions. It is an important result of this study that employees had high level of job satisfaction in recent years due to the influence of mediator values such as psychological capital in addition to organizational support. Thus, it can be suggested to managers that job satisfaction levels of employees can be increased if an important concept such as psychological capital is evaluated with the importance of perceiving organizational support in terms of employees.

ÖĞRETMEN ADAYLARININ COVID-19 PANDEMİ KAVRAMINA İLİŞKİN ALGILARININ İNCELENMESİ

EXAMINATION OF TEACHER CANDIDATES' PERCEPTIONS REGARDING THE CONCEPT OF COVID-19 PANDEMIC

Prof. Dr. Bülent GÜVEN
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi,
Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü
bulentg@comu.edu.tr
ORCID No: 0000-0002-8883-3028

Dr. Öğr. Üyesi Fatih KANA
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi,
Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler
Eğitimi Bölümü
fatihkana@hotmail.com
ORCID No: 0000-0002-1087-4081

Emel KIRAT
Milli Eğitim Bakanlığı, Uzman Okul Öncesi
Öğretmeni
emelkiratt@gmail.com
ORCID No: 0000-0001-5152-7214

ÖZET

Bu çalışmada Covid-19 virüsünün Dünya çapında gösterdiği yayılım sonrasında öğretim sürecinde hızlı bir şekilde geçiş yapılan uzaktan eğitim uygulamalarına ve “Covid-19, Pandemi” kavramlarına yönelik öğretmen adaylarının görüşlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda araştırmaya gönüllü katılım sağlayan öğretmen adaylarına araştırmanın alt amaçlarına uygun olarak hazırlanan görüşme formu uygulanarak veriler toplanmıştır. Bireysel görüşme formu aracılığıyla gerçekleştirilen veri toplama sürecinde elde edilen veriler içerik analizi tekniğiyle çözümlenmiştir. Belirlenen ilişkiler sonucu öğretmen adaylarının bu sürece ilişkin zihin imgelerini virüs tanımlamalarına bağlı olarak daha çok teşhis kategorisi boyutunda oluşturdukları, bununla birlikte salgın sürecini duyuşsal ve küresel boyutta ifade ettikleri belirlenmiştir. Benzer şekilde oluşturulan metaforlar bağlamında ifadelerin yayılma, yıkıcı ve küresel etkiler üzerine kurulu olduğu görülmektedir. Dünya çapında hızlı ve çok sayıda alanda etkili olan bu kriz durumunun sosyal yaşam üzerinde önemli değişikliklere yol açtığı olgusu, görüşlerde etkin şekilde belirtilmiştir. Uzaktan eğitim sürecinin daha ön planda olduğu bu süreçte teknoloji kullanımı, yaşanan sorunlara yönelik çözüm odaklı yaklaşımların kazanılması gereken temel nitelikler olduğu belirlenmiştir.

ABSTRACT

In this study, it was aimed to examine the opinions about the distance education process depending on the factual science due to the Covid-19 epidemic that emerged in the recent past and spread worldwide, and to interpret the relationships between the evaluations that emerged about the process. In this direction, with the participation of 168 pre-service teachers, the opinions of the teacher candidates were reached in 6 interview questions associated with the sub-objectives of the study. The data obtained during the data collection process carried out through the personal interview form were analyzed with the content analysis technique. The 6 main categories created in this context include sub-categories. As a result of the determined relationships, it was concluded that the pre-service teachers formed their mind images related to this process based on the diagnosis of the virus, however they expressed the epidemic process in an affective and global dimension. Similarly, in the context of metaphors, it is seen that expressions are based on spreading, destructive and global effects. It has been stated that this crisis situation, which is fast and effective in many areas worldwide, has led to significant changes in social life. It has been determined that the use of technology and solution-oriented approaches to the problems experienced are the basic qualities to be acquired in this process, where the distance education process becomes active.

Geliş Tarihi:

22.09.2021

Kabul Tarihi:

08.11.2021

Yayın Tarihi:

30.12.2021

Anahtar Kelimeler

Pandemi

Corona Virüs (Covid-19)
Uzaktan Eğitim.

Keywords

Pandemic

Corona Virus (Covid-19)
Distance Education.

GİRİŞ

Yüzyıllar boyunca geniş alanları kapsamına alarak olumsuz sonuçlarıyla birlikte toplu zararlara sebep olan pandemi (büyük salgın) geçmişten günümüze var olmakla birlikte küreselleşmenin sonucu olarak kısa sürede hızlı bir şekilde yayılım göstermekte ve ortaya çıkan sonuçlar geçmişe kıyasla çok sayıda insan topluluğunu etkisi altına alabilmektedir. Yakın geçmişte ortaya çıkan ve Covid-19 salgını şeklinde adlandırılan pandemi sürecinin 2019 yılı itibariyle ilk olarak Çin'in Wuhan şehrinde görüldüğü uzman raporları kapsamında değerlendirilmektedir. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından ilan edilen bu salgın kararıyla birlikte Dünya çapında gerçekleştirilen araştırmalara bağlı olarak çeşitli önlemlerin alınması ve yaşamsal dönüşüm ve yeni normal boyutu özelliklerinin kazanılması temel gereksinim haline gelmiştir (Guan, Ni, Hu, Liang, Ou, He, Zhong, 2020).

Küresel düzeyde meydana gelen bu süreç başta sağlık alanı olmak üzere sosyal yaşantı, ekonomi, politika, eğitim gibi çok sayıda alanı etkisi altına almıştır. Oluşan kriz sürecine yönelik etkiler uzun süreli zaman dilimini kapsamakta ve etkileri halen devam etmektedir (Can, 2020). Eğitim sistemleri de bu geniş kapsamlı yıkım sürecinden etkilenmekte ve toplumsal yapıda değişimlerin meydana gelmesine neden olmaktadır. Özellikle yeni normal ve önlemler insanlar için katı ve zorunlu uygulamalar şeklinde algılsa da hayatın devamlılığı için uyulmasının elzem oluşu otoritelerce ifade edilmektedir. Dünya Sağlık Örgütü; teşhis, izolasyon, seyahat sınırlamaları, sosyal hayata ilişkin düzenlemeler kapsamında alınacak önlemlerin bu sürecin doğru yönetilmesi adına hayati boyutta önemli olduğunu sıklıkla vurgulamaktadır (WHO, 2020). Söz konusu önlemler doğrultusunda öğrenme – öğretme süreçleri, sınav takvimleri, oluşturulan planlamalara bağlı olarak sürece uygun bir şekilde tasarlanarak alternatif yolların geliştirilmesine odaklanılmaktadır. Bu boyutta eğitsel süreçlerin çevirim içi ortamlarda gerçekleştirilmesine yönelik adımlarda atılmıştır (UNESCO, 2020).

Sağlık boyutunda yaşanan bu sorun ve çözümü için alınan önlemlerin eğitim, ticaret, turizm vb. sektörler üzerinde aksaklıklara sebebiyet verdiği bilinen bir gerçektir. Özellikle eğitim alanında öne çıkan aksaklıklara bakıldığında Covid-19 salgını sebebiyle küresel boyutta yaklaşık 770 milyon kişinin eğitim süreçlerinin sekteye uğradığı belirlenmiştir. Bu duraksamalar sonucu sürecin işleyişi Dünya genelinde alternatif çözüm yolları temel alınarak telafi edilmeye çalışılmaktadır. Ancak yaşanan salgının olumsuz etkilerini ortadan kaldırmak için sunulan öneriler ve gerçekleştirilen uygulamalar ekonomik, politik, sosyal alanlarda yaşanan sorunların çözümü konusunda istenen gelişmeleri sağlayamamış salgınla mücadele için daha etkin uygulamalar konusunda araştırmalar sürdürülmektedir. Bu araştırma çabalarının önemli bir bölümü de eğitsel süreçlerin izolasyon tedbirine bağlı olarak gerçekleştirilmesi ve uzaktan eğitim sürecinin etkili bir şekilde yönetilmesi konusunda ortaya konmaktadır (Kürtüncü ve Kurt, 2020).

Yaşanan geniş çaplı salgın sebebiyle hayata geçirilen uzaktan eğitim süreci, eğitim – öğretim faaliyetlerinde etkin olan birey anlayışının yanı sıra sürecin işleyişine ilişkin pek çok davranış farklılığını da beraberinde getirmiştir. Yaşanan teknolojik gelişmelere de bağlı olarak eğitim sürecinde dıştan denetimli öğrenci merkezli anlayışa yönelim gerçekleştirilmeye çalışılmış, öğrencilere yönelik belirlenen ortak seviye, tekdüze plan yapısı gibi geleneksel anlayış zorunlu olarak geride bırakılmıştır. Uzaktan eğitim sürecinde etkileşime bağlı olarak gerçekleştirilmesi hedeflenen beceri kazanımı farklı basamaklara uygun şekilde düzenlenmeye çalışılmış ve sürekli olarak geliştirme faaliyetleri sürdürülmüştür.

Açıklamalar doğrultusunda pandemi döneminde uzaktan eğitim sürecinin hızla yaygınlaşması, öğrencilerin sürece katılımı ve uzaktan eğitim sistemlerinin yönetimi hususlarında farklılaşmaları beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede sanal bir yapı içerisinde gerçekleşen eğitim – öğretim süreçlerinde ortam yapısı ve tasarımıyla birlikte çevirim içi niteliklerin göz önünde bulundurulması, bu yönde planlamaların gerçekleştirilmesi (İşman, 2011) hususları dikkate alınarak uygulamalar sürdürülmeye çalışılmaktadır. Süreçte yaşanan aksaklıkların belirlenmesi, olumlu ya da olumsuz deneyimlerin değerlendirilmesi yoluyla iyileştirme boyutunda önemli adımlar atılabilecektir (Bozkurt, 2020). “Covid-19” ya da halk arasında sıkça kullanılan haliyle “Korona” adlı salgının dünya çapında oluşturduğu etki

ve değişimin hayati alanlardan biri olan öğretim sürecindeki etkilerini, yine bu süreçte yaşanan aksaklıkları ve varsa çözüm önerilerini belirleyebilmek ayrı bir önem arz etmektedir. Geleneksel yüz yüze öğretim uygulamalarına zorunlu olarak ara verilmesi sonrası, alt yapısı hazır olan ya da profesyonel destek alan öğretim kurumları uzaktan eğitim uygulamalarına yönelmişlerdir. Bu aşamada öğrenciler kadar öğretmenler ve yakın gelecekte görev alacak öğretmen adayları da bu durumdan etkilenmişlerdir. Özellikle sınıf ortamında yüz yüze öğretim sağlama konusunda normalleşme sürecinde sorunlar yaşanabileceği de öngörüldüğünden bu araştırmada yakın gelecekte öğretim kurumlarında görev alacak öğretmen adayları üzerinde pandeminin oluşturduğu etkilerin kavramsal düzeyde belirlenebilmesi amaçlanmıştır.

Bu araştırmada Covid-19 virüsüne bağlı olarak gerçekleşen pandemi sürecinin öğretmen adayları üzerinde oluşturduğu etkiler incelenmiştir. Bu doğrultuda araştırma kapsamında belirlenen alt problemler şu şekildedir:

- Öğretmen adayları “Korona/Covid-19” tıbbi terimine ilişkin nasıl bir zihinsel yapıya sahiptir?
- Öğretmen adayları “pandemi” ya da “salgın” terimlerine ilişkin hangi zihinsel imgelere sahiptir?
- Öğretmen adaylarının virüs kavramına ilişkin ürettiği metaforlar ve özellikleri nasıl bir dağılım göstermektedir?
- Öğretmen adayları Covid-19 salgınının hangi yaşamsal değişimlere sebep olduğunu düşünmektedir?
- Öğretmen adayları salgının öğretmenlik mesleğinin özelliklerine etkisi konusunda neler düşünmektedir?
- Öğretmen adaylarının salgının yaşandığı dönemde görev yapması durumunda kullanabileceği iletişim imkanları ve ulaşım uygulamaları nelerdir?

1.YÖNTEM

Bu çalışmada 2020 TR Dizin Dergi Değerlendirme Kriterleri 8. maddesinde belirtilen araştırma ve yayın etiğine uyulmuştur.

1.1.Araştırma Deseni

Pandemi süreci etkilerinin belirlenmesine yönelik gerçekleştirilen bu araştırmada katılımcı görüşlerine dayalı olarak sürece ve süreç ile ilişkilendirilen kavramlara yönelik görüşlerin incelenmesi hedeflenmektedir. Bu bağlamda güncel olguların gerçek yaşam ile ilişkilendirilerek veri kaynaklarıyla incelenmesi durum çalışması deseni kapsamında ele alınmaktadır. Bireysel bakış ve görüşlere bağlı durumların ele alındığı araştırmalarda değerlendirmelerin yaşanan durum ile bağlantı halinde olması farklı bakış açılarının ortaya çıkmasını ve bağlam değerlendirmelerinin gerçekleştirilmesini sağlamaktadır (Yin, 2009).

1.2.Çalışma Grubu

Amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleminin kullanıldığı araştırmada 2019-2020 eğitim öğretim yılında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Fakültesinde öğrenimlerini sürdüren 168 öğretmen adayı gönüllü katılım ile çalışma grubunu oluşturmuştur. Bu araştırmada ölçüt örnekleme kullanımında belirlenen temel kriter Covid-19 Pandemi döneminde uzaktan eğitim uygulaması ile lisans eğitimini sürdürüyor olmak şeklinde belirlenmiştir.

1.3.Veri Toplama ve Veri Analizi

Veri toplama aracının iç geçerliğini sağlamak amacıyla açık uçlu sorulardan oluşan form beş alan uzmanı öğretim elemanına görüş almak üzere sunulmuş gelen dönütlere dayalı olarak düzenlenen form lisans öğrenimlerini sürdüren dokuz öğretmen adayına pilot çalışma olarak uygulanmıştır. Yapılan bu uygulamalar ile formda yer alan soruların iç geçerliği belirlenmiştir.

Veri toplama işlemi bu araştırmaya yönelik hazırlanan ve uzman görüşleri doğrultusunda geliştirildikten sonra Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler ve Eğitim Bilimleri Etik Kurulundan izni alınmış olan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak çevirim içi sistem üzerinden gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların her biri için bir kod belirlenerek belgeler bu kodlar aracılığıyla numaralandırılmıştır.

Veri analizi aşamasında içerik analizi tekniğinde yararlanılarak betimleyici kategoriler ve oradan hareketle daha detaylı bakış ortaya koymaya yardımcı olması beklenen yorumlayıcı (Baltacı, 2017) alt kategoriler belirlenmiştir. Araştırmada yer alan ana kategoriler, alt amaçlar doğrultusunda oluşturulmuş ve bu konuda alan uzmanı üç öğretim üyesinden görüş alınarak Miles & Huberman (1994) tarafından ortaya konan görüş birliği ve görüş ayrılığını esas alan hesaplama tekniği ile $r=0.87$ güvenilirlik değeri hesaplanmıştır. Her bir ana kategori alt bulguları oluşturmaktadır. Ardından öğretmen adaylarının görüşme sorularına vermiş oldukları cevaplardan hareketle ilgili alt kategoriler oluşturulmuş ve ilişkileri dahilinde ana temalar altında toplanmıştır.

2.BULGULAR

Pandemi sürecinin öğretmen adayları üzerinde oluşturduğu etkinin incelendiği altı farklı boyuta ilişkin bulgular alt başlıklar halinde sıralanmıştır.

2.1.“Korona” / “Covid-19” Terimlerine İlişkin Zihin İmgeleri

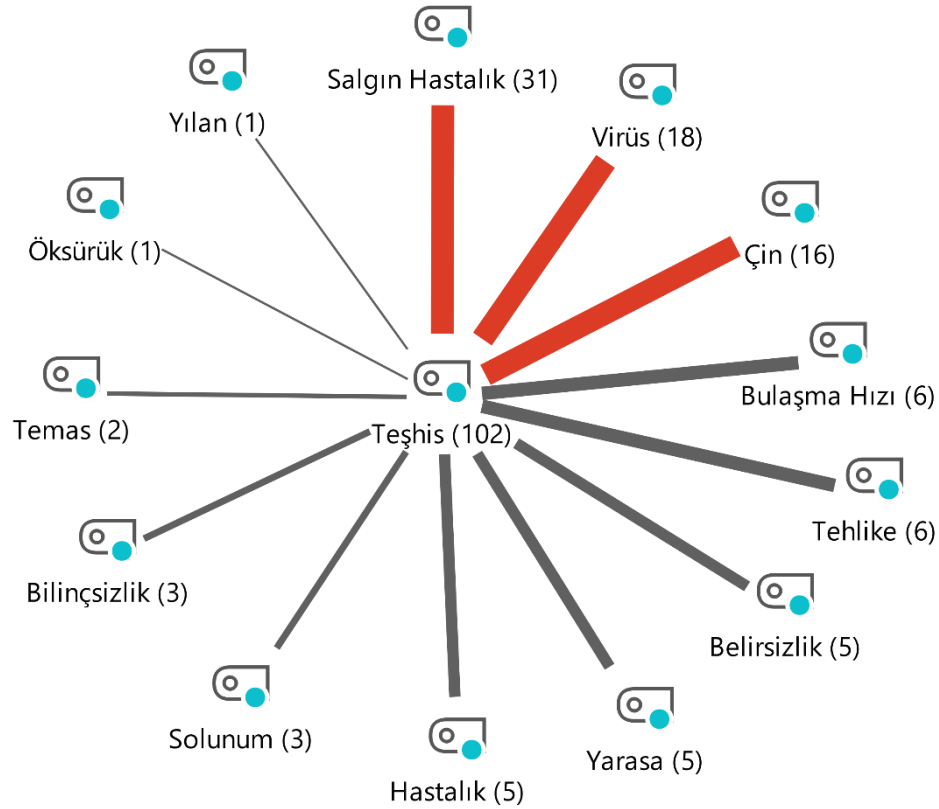
Öğretmen Adaylarının “Korona” / “Covid-19” kavramlarına ilişkin sunduğu görüşler Zihin İmgeleri şeklinde belirlenen ana kategori altında toplanmıştır. Araştırmacılar tarafından hazırlanan yapılandırılmış görüşme formuna verilen cevapların incelenmesi sonucu bu kapsamda belirlenen alt kategoriler ve belirtilen görüşleri ifade eden frekans değerleri Tablo 1, Şekil 1, Şekil 2, Şekil 3, Şekil 4 ve Şekil 5’teki gibidir:

Tablo 1: Zihin İmgeleri (“Korona” / “Covid-19”) Dağılımı

Zihin İmgeleri (“Korona” / “Covid-19”)	Öğretmen Adayı	Yüzde	Yüzde(Geçerli)
Teşhis	78	46,43	46,43
Sonuç	59	35,12	35,12
Önlem	57	33,93	33,93
Duyuşsal Özellikler	32	19,05	19,05
Tedavi	17	10,12	10,12
Analiz Edilen Belgeler	168	100	-

Tablo 1 incelendiğinde Zihin İmgeleri (“Korona” / “Covid-19”) kategorisi ile ilişkilendirilen 5 alt kategorinin bulunduğu görülmektedir. Öğretmen adaylarının bu kavrama ilişkin görüşleri incelendiğinde belirlenen 5 alt kategori arasından en fazla %46,4 oranında 78 öğretmen adayının “Teşhis” alt kategorisinden bahsetmiş oldukları görülmektedir. Yüksek oranda öğretmen adayı tarafından görüş olarak belirtilen diğer alt boyutlar incelendiğinde “Sonuç” alt kategorisine ilişkin %35,1 oranında 59 öğretmen adayının, “Önlem” alt kategorisine ilişkin %33,9 oranında 57 öğretmen adayının, “Duyuşsal Özellikler” alt kategorisine ilişkin %19 oranında 32 öğretmen adayının görüş belirttiği görülmektedir. “Tedavi” alt kategorisine ilişkin ise öğretmen adaylarının %10,1’lik bir değer ile en düşük düzeyde görüşlerinin yansıdığı belirlenmiştir.

Teşhis, Sonuç, Önlem, Duyuşsal Özellikler ve Tedavi şeklinde sunulan bu alt kategoriler içerisinde farklı boyutları barındırmakta ve öğretmen adayları tarafından belirtilen görüşleri açıklamaktadır. Bu alt kategoriler yaratıcı kodlama istatistiğinden yararlanılarak Şekil 1, Şekil 2, Şekil 3, Şekil 4 ve Şekil 5’te sunulmuştur.

Şekil 1: Zihin İmgeleri (“Korona” / “Covid-19”) Kategorisinde Yer Alan Teşhis Boyutunun Alt Bileşenleri

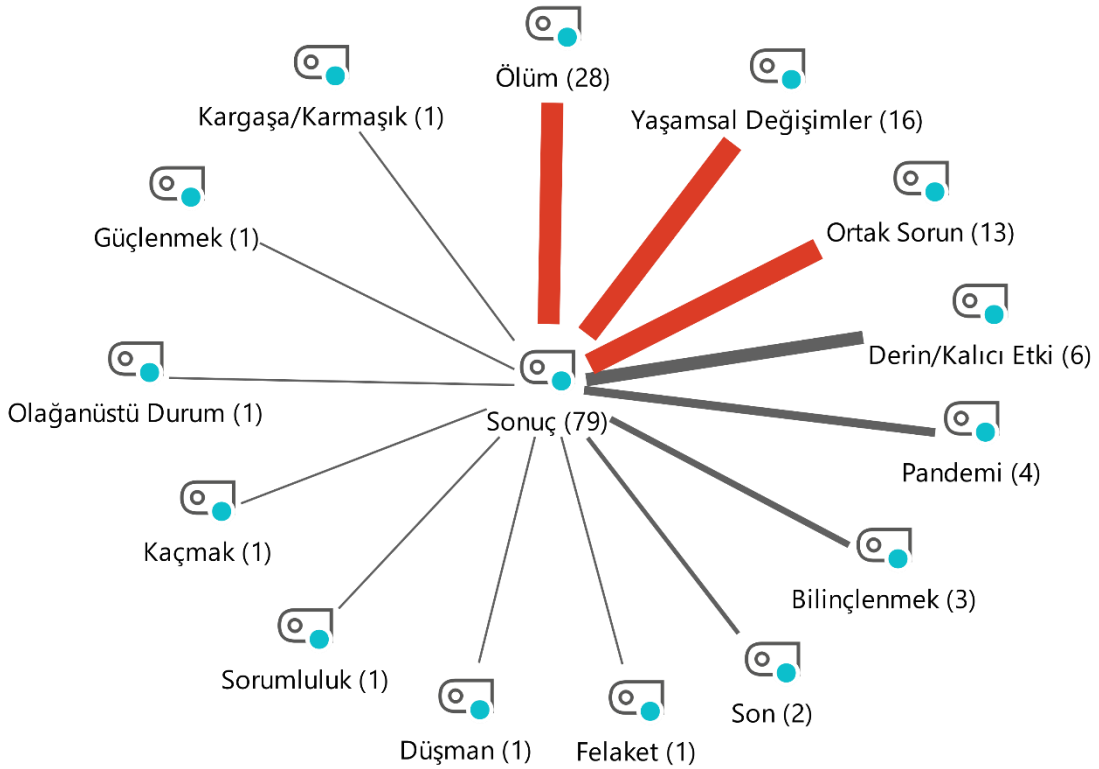
Şekil 1 incelendiğinde Teşhis boyutuna ilişkin öğretmen adayları tarafından toplamda belirtilen 102 ifadenin 31 frekans değerine sahip olmak üzere çoğunlukla Salgın Hastalık şeklinde değerlendirildiği görülmektedir. Yüksek frekans değerine sahip olan diğer boyutlar Virüs (n=18) ve Çin (n=16) şeklinde sıralanmaktadır.

Öğretmen adaylarının Zihin İmgeleri (“Korona” / “Covid-19”) kategorisinde yer alan Teşhis alt boyutuna yönelik belirttikleri görüşlerden örnekler şu şekildedir:

“K127: Korona ya da Kovid 2019 dendiğinde aklıma ilk salgın kavramı gelir. Çünkü şimdiye kadar salgın kavramı hayatımızda kullandığımız ama genellikle gribal enfeksiyonlarda adı geçen basit bir kavramdı. Ancak koronadan sonra salgın kavramı benim için çok daha ciddi bir anlam ifade etmeye başladı.”

“K63: Korona ya da Kovid 2019 dendiğinde aklıma ilk ölümcül bir virüs gelir. Çünkü mevcut durumlarda hala bir tedavisi ve aşısı bulunmadığından her gün birçok insan hayatını kaybetmektedir.”

“K19: Korona ya da Kovid 2019 dendiğinde aklıma ilk Çin gelir. Çünkü yayılma noktası orası olduğu için çağrışım yapıyor.”

Şekil 2: Zihin İmgeleri (“Korona” / “Covid-19”) Kategorisinde Yer Alan Sonuç Boyutunun Alt Bileşenleri

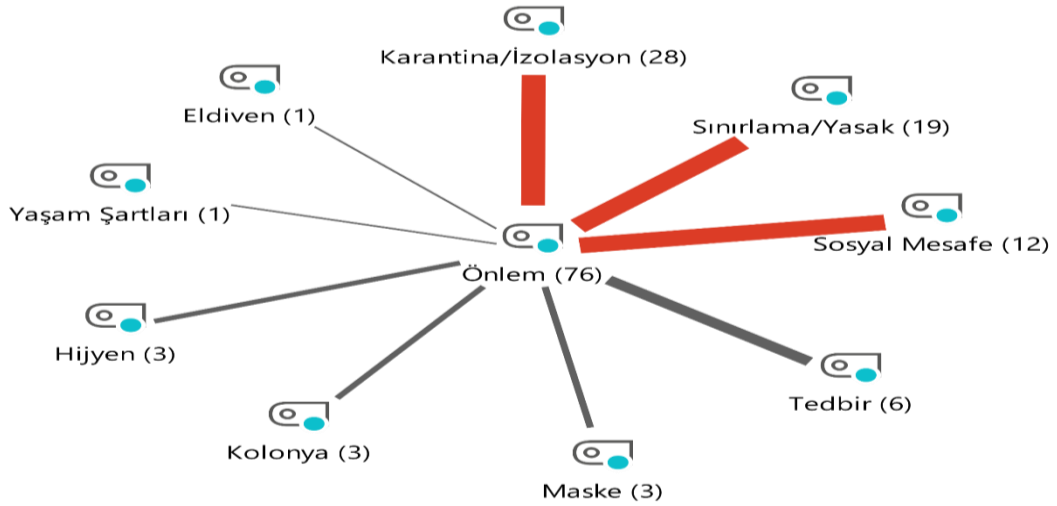
Şekil 2 incelendiğinde Sonuç boyutuna ilişkin öğretmen adayları tarafından toplamda belirtilen 79 ifadenin 28 frekans değerine sahip olmak üzere çoğunlukla Ölüm şeklinde değerlendirildiği görülmektedir. Benzer şekilde yüksek frekans değerine sahip olan diğer boyutlar Yaşamsal Değişimler (n=16), Ortak Sorun (n=13), Derin/Kalıcı Etki (n=6) şeklinde sıralanmaktadır.

Öğretmen adaylarının Zihin İmgeleri (“Korona” / “Covid-19”) kategorisinde yer alan Sonuç alt boyutuna yönelik belirttikleri görüşler şu şekildedir:

“K92: Korona ya da Kovid 19 dendiğinde aklıma ilk özgürlüğün kısıtlanması ve acı bir son gelir. Çünkü henüz tedavisi olmadığı için bizler birden bu durumun içine düştük. Ve bu korkuyu, ölümü görmek ve yaşamak zorunda olmamız haksızlıktır.”

“K132: Korona ya da Kovid 19 dendiğinde aklıma ilk duraksamış hayat gelir. Çünkü salgının yayılmaması için insanlar evlerinden dışarı çıkmamak zorunda. Bunun sonucunda da hayat büyük bir şekilde duraksamış durumda.”

“K52: Korona ya da Kovid 19 dendiğinde aklıma ilk yaşanan ölümler ve çekilen acılar gelir. Çünkü her gün belki bu virüsün yaydığı ölümden daha fazla insan ölüyor olabilir ama bu virüs genç, yaşlı, zengin, fakir ayırt etmiyor ve ölüme ne kadar yakın olduğumuzu hatırlatıyor.”

Şekil 3: Zihin İmgeleri ("Korona" / "Covid-19") Kategorisinde Yer Alan Önlem Boyutunun Alt Bileşenleri

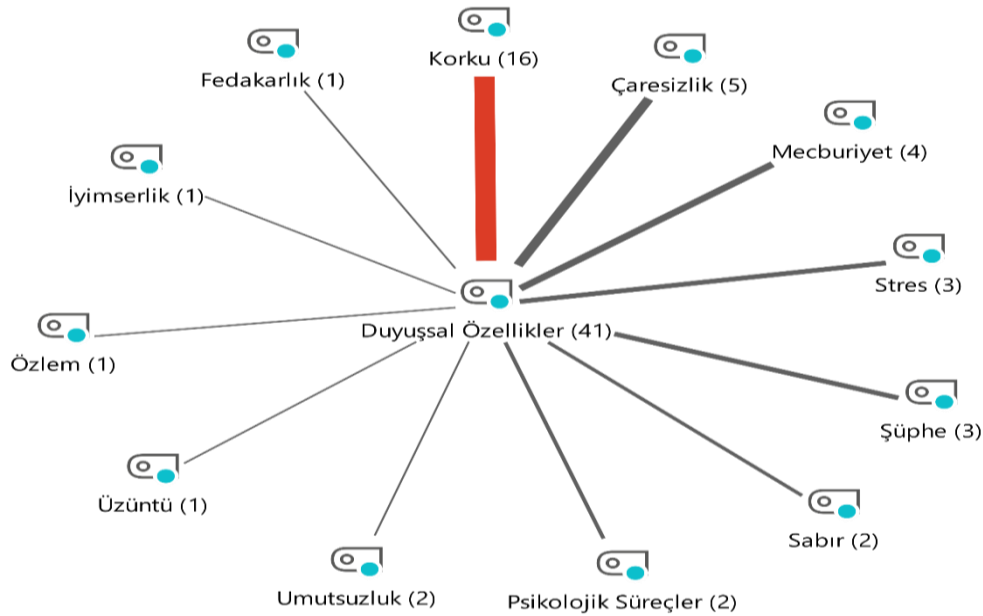
Şekil 3 incelendiğinde Önlem boyutuna ilişkin öğretmen adayları tarafından toplamda belirtilen 76 ifadenin 28 frekans değerine sahip olmak üzere çoğunlukla Karantina/İzolasyon şeklinde değerlendirildiği görülmektedir. Ardından yüksek frekans değerine sahip olan diğer boyutlar Sınırlama/Yasak (n=19), Sosyal Mesafe (n=12), Tedbir (n=6) şeklinde sıralanmaktadır.

Öğretmen adaylarının Zihin İmgeleri ("Korona" / "Covid-19") kategorisinde yer alan Önlem alt boyutuna yönelik belirttikleri görüşler şu şekildedir:

"K29: Korona ya da Kovid 19 dediğinde aklıma ilk karantina gelir. Çünkü yayılım hızını yavaşlatmak için sürekli bu kavram üzerine tartışmalar oldu."

"K161: Korona ya da Kovid 19 dediğinde aklıma ilk yasaklar gelir. Çünkü son dönemlerde hayatımız yasaklar çerçevesinde şekilleniyor."

"K11: Korona ya da Kovid 19 dediğinde aklıma ilk mesafe kavramı gelir. Çünkü insanlar bu süreçte birbirlerinden uzak kaldılar. Ayrıca geçmişteki normal yaşantılarına duydukları özleme eşlik eden "O değerini bilmediğim günler artık çok uzakta." düşüncesinin de pek çok insana acı verdiğini düşünüyorum."

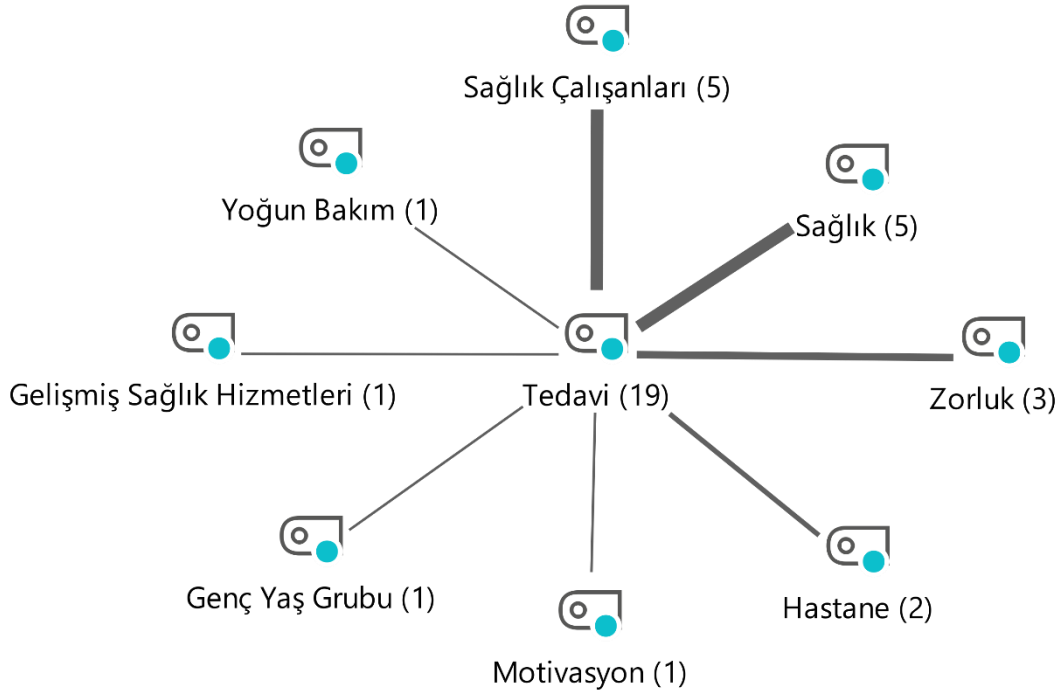
Şekil 4: Zihin İmgeleri ("Korona" / "Covid-19") Kategorisinde Yer Alan Duyuşsal Özellikler Boyutunun Alt Bileşenleri

Şekil 4 incelendiğinde Duyuşsal Özellikler boyutuna ilişkin öğretmen adayları tarafından toplamda belirtilen 41 ifadenin 16 frekans değerine sahip olmak üzere çoğunlukla Korku şeklinde değerlendirildiği görülmektedir. Yüksek frekans değerine sahip olan diğer boyutlar Çaresizlik (n=5) ve Mecburiyet (n=4) şeklinde sıralanmaktadır.

Öğretmen adaylarının Zihin İmgeleri (“Korona” / “Covid-19”) kategorisinde yer alan Duyuşsal Özellikler alt boyutuna yönelik belirttikleri görüşler şu şekildedir:

“K103: Korona ya da Kovid 19 dendiğinde aklıma ilk korku gelir. Çünkü aldığımız her nefeste bu hastalığa yakalanma düşüncesi korkumu daha da büyütür.”

“K156: Korona ya da Kovid 19 dendiğinde aklıma ilk Çin’de ortaya çıkan bizlerin özgürlüğünü kısıtlayan ölümcül bir hastalık gelir. Çünkü, aylardır evdeyiz ve bu hastalıktan korkuyorum.”

Şekil 5: Zihin İmgeleri (“Korona” / “Covid-19”) Kategorisinde Yer Alan Tedavi Boyutunun Alt Bileşenleri

Şekil 5 incelendiğinde Tedavi boyutuna ilişkin öğretmen adayları tarafından toplamda belirtilen 19 ifadenin 5 frekans değerine sahip olmak üzere çoğunlukla Sağlık Çalışanları şeklinde değerlendirildiği görülmektedir. Benzer şekilde frekans değerine sahip olan diğer boyutlar Sağlık (n=5) ve Zorluk (n=3) şeklinde sıralanmaktadır.

2.2. “Pandemi” / “Salgın” Terimlerine İlişkin Zihin İmgeleri

Öğretmen Adaylarının “Pandemi” / “Salgın” kavramlarına ilişkin sunduğu görüşler Zihin İmgeleri şeklinde belirlenen bir diğer ana kategori altında toplanmıştır.

Araştırmacılar tarafından hazırlanan yapılandırılmış görüşme formuna verilen cevapların incelenmesi sonucu bu kapsamda belirlenen alt kategoriler ve belirtilen görüşleri ifade eden frekans değerleri Tablo 2’deki gibidir:

Tablo 2: Zihin İmgeleri (“Pandemi” / “Salgın”) Dağılımı

Zihin İmgeleri (“Pandemi” / “Salgın”)	Öğretmen Adayı	Yüzde	Yüzde(Geçerli)
Duyuşsal Nitelendirmeler	65	38,69	38,92
Hastalık Nitelendirmeleri	63	37,50	37,72
Küresel Nitelendirmeler	63	37,50	37,72
Tehlike Nitelendirmeleri	58	34,52	34,73
Koruyucu Nitelendirmeler	57	33,93	34,13
Sosyal Nitelendirmeler	33	19,64	19,76
Kısıtlayıcı Nitelendirmeler	31	18,45	18,56
Karmaşıklık/Belirsizlik Nitelendirmeleri	30	17,86	17,96
Biçimsel Nitelendirmeler	22	13,10	13,17
Yaratık/Hayvan Nitelendirmeleri	19	11,31	11,38
Siyah Renk Nitelendirmeleri	10	5,95	5,99
Gerçek Dışı Nitelendirmeler	8	4,76	4,79
Ekonomik Nitelendirmeler	7	4,17	4,19
Güncel Haber Nitelendirmeleri	6	3,57	3,59
Teknolojik Nitelendirmeler	4	2,38	2,40
Kodlanmış Belgeler	167	99,40	100
Kodlanmamış Belgeler	1	0,60	-
Analiz Edilen Belgeler	168	100	-

Tablo 2 incelendiğinde Zihin İmgeleri (“Pandemi” / “Salgın”) kategorisi ile ilişkilendirilen 15 alt kategorinin bulunduğu görülmektedir. Katılımcıların bu kavrama ilişkin görüşleri incelendiğinde belirlenen 15 alt kategori arasından en fazla %38,9 oranında 65 öğretmen adayının belirlenen Duyuşsal Nitelendirmeler alt kategorisi kapsamında görüş belirtmiş oldukları görülmektedir. Diğer alt boyutlardaki dağılım incelendiğinde Hastalık Nitelendirmeleri ve Küresel Nitelendirmeler alt kategorilerine ilişkin %37,7, Tehlike Nitelendirmeleri alt kategorisine ilişkin %34,7, Koruyucu Nitelendirmeler alt kategorisine ilişkin %34,1 değeri ile sıralamanın gerçekleştiği görülmektedir. Teknolojik Nitelendirmeler alt kategorisine ilişkin ise öğretmen adayları tarafından düşük oranda bahsedildiği görülmüştür. Bu oran her %2,4'lük bir değer taşımaktadır ve frekans değerleri 4 olarak belirlenmiştir. Toplamda 167 öğretmen adayının Zihin İmgeleri (“Pandemi” / “Salgın”) kategorisi üzerinde görüş belirtirken 1 öğretmen adayı bu konu hakkında herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır.

Öğretmen adaylarının Zihin İmgeleri (Pandemi/Salgın) kategorisinde yer alan boyutlara yönelik belirttikleri görüşlerden kimi örnekler aşağıdaki şekildedir:

“K130: Salgın dendiğinde aklıma ilk gelen şeyi zorluklar, içsel sıkıntı ve pencereden dışarıya bakamayacak kadar yorgun hissetme olarak ifade edebilirim. Çünkü sorumlulukları arttırır, belirli bir mekanda döngü halinde aynı şeyleri yapmak insanı sıkar.”

“K115: Salgın dendiğinde aklıma ilk gelen şeyi acı ve hastalıklarla mücadele olarak ifade edebilirim. Çünkü tarihte birçok zaman diliminde çeşitli salgınlar yaşanmış ve toplumlarda yaralar açmıştır.”

“K14: Salgın dendiğinde aklıma ilk gelen şeyi elden ele dolaşan paralar olarak ifade edebilirim. Çünkü herhangi birinden aldığımız parayı ona da başka biri vermiştir. Ben de ondan aldığım parayı başka birine vereceğim. O para elden ele bir sürü insana dolaşacaktır. Salgın dendiğinde de aklıma para geliyor. Salgın hastalıklar da para gibi kimin eline geçerse ya da kim ona dokunursa onu da hasta ediyor.”

“K150: Salgın dendiğinde aklıma ilk gelen şeyi, herkesi bir tehdit olarak görmek, insanlardan hatta hayvanlardan bile uzaklaşmak olarak ifade edebilirim. Çünkü, insanlar artık hasta olsun veya olmasın aralarına mesafe koyacaklardır, içlerinde hep bir şüphe olacaktır. Artık boğazına

bir şey takılsa öksüren insanlar sana bir bakış atıp uzaklaşacaktır. Yolda bayılsan, kalp krizi geçiriyor olsan sana kimse yardım etmeyecek, yanına yaklaşmayacaklardır. Umarım bu böyle olmaz, milletimiz yardımseverdir, vicdanlıdır, sıcakkanlıdır, misafirperverdir ama bu dönemde içimize kapandık, eve kapandık. Umarım bu özelliklerimizi kaybetmeyiz, dikkatli bir şekilde önlemlerimizi alarak devam ettiririz. Tabi ki bu dönemde bu gerekiyor, böyle olması gerekiyor ve ona göre davranıyoruz ve davranmalıyız da. Artık birinin yanına giderken, birini öperken bir kere düşünmek yerine belki beş kere düşüneceğiz ama bu bizim ve sevdiğimiz için iyiliği için olmuş olacak. Sevdiklerimize sevgimizi kucaklaşarak değil de ondan uzak kalarak belli edeceğiz.”

“K99: Salgın dendiğinde aklıma ilk gelen şey olabildiğince insanlardan uzaklaşmak ve hastalığın bulaşma ihtimalini düşünerek çok iyi korunmak olarak ifade edebilirim. Çünkü çeşitli önlemler alınmazsa salgının önüne geçemeyiz.”

2.3.“Virüs” Kavramına İlişkin Oluşturulan Metaforlar

Öğretmen adaylarının “Virüs” kavramına ilişkin oluşturduğu anlamsal ifadeler “Metaforlar” şeklinde belirlenen ana kategori altında toplanmıştır. Araştırmacılar tarafından hazırlanan yapılandırılmış görüşme formuna verilen cevapların incelenmesi sonucu bu kapsamda belirlenen alt kategoriler ve alt kategorilere ilişkin frekans değerleri Tablo 3’te gösterilmektedir:

Tablo 3: “Virüs” Kavramına İlişkin Metaforların Dağılımı

Metaforlar	Öğretmen Adayı	Yüzde	Yüzde(Geçerli)
Yayıma/Bulaşma	49	29,17	29,70
Yıkıcı Etki	36	21,43	21,82
Küresel	28	16,67	16,97
Anlaşılması Zor	24	14,29	14,55
Ölümcül	18	10,71	10,91
Önlem	18	10,71	10,91
Savunmasız	11	6,55	6,67
Ani/Hızlı	11	6,55	6,67
Kalıcı Etki	11	6,55	6,67
Korku	7	4,17	4,24
Farklı Etkiler	6	3,57	3,64
Savaşmak	5	2,98	3,03
Görsel Benzerlik	5	2,98	3,03
Hatırlatıcı/Öğretici	4	2,38	2,42
Sürekli	4	2,38	2,42
Engel	4	2,38	2,42
Değişim	4	2,38	2,42
Bilinçsizlik	3	1,79	1,82
İntikam	3	1,79	1,82
İnsan İhtiyacı	2	1,19	1,21
Kodlanmış Belgeler	165	98,21	100
Kodlanmamış Belgeler	3	1,79	-
Analiz Edilen Belgeler	168	100	-

Tablo 3 incelendiğinde “Virüs” Kavramına İlişkin Metaforlar kategorisi ile ilişkilendirilen 20 alt kategorinin bulunduğu görülmektedir. Öğretmen adaylarının bu kavrama ilişkin görüşleri incelendiğinde belirlenen 20 alt kategori arasından %29,7’lik değerle 49 öğretmen adayının ilk sırada “Yayıma/Bulaşma” alt kategorisinden bahsetmiş oldukları görülmektedir. Yüksek oranda öğretmen adayları tarafından görüş olarak belirtilen diğer alt boyutlar incelendiğinde “Yıkıcı Etki” alt kategorisine ilişkin %21,8 oranında 36 öğretmen adayının, “Küresel” alt kategorisine ilişkin %17 oranında 28 öğretmen adayının, “Anlaşılması Zor” alt kategorisine ilişkin %14,5 oranında 24 öğretmen adayının,

“Ölümcül ve Önlem” alt kategorilerine ilişkin %10,9 değerle 18 öğretmen adayının görüş belirttiği görülmektedir. İnsan İhtiyacı alt kategorisine ilişkin ise metaforik ifadeye oldukça az sayıda öğretmen adayının görüş belirttiği anlaşılmaktadır. Bu oran her %1,2’lik bir değer taşımaktadır ve frekans değerleri 2 olarak belirlenmiştir. Toplamda 165 öğretmen adayı “Virüs” Kavramına İlişkin Metaforlar kategorisi üzerinde görüş belirtirken 3 öğretmen adayı bu konu hakkında herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır.

Öğretmen adaylarının Metaforlar (Virüs) kategorisinde yer alan boyutlara yönelik belirttikleri görüşler şu şekildedir:

“K34: Virüs bence su birikintisine atılan taş gibidir. Çünkü, önce eylemsiz olan su bir taşın bünyesine girmesiyle onu dalgalandırır ve böylece su eylem haline geçer. Su dalgacıkları titreşerek etrafa yayılmaya devam eder. Bir süre sonra bu dalgalanma biter ve su tekrar durağan hale gelir. Ama başlangıçtaki durumdan tek bir farkla. Artık su birikintisinde mevcut bir taş vardır.”

“K144: Virüs tehlikeli ve adaletli bir top gibidir. Çünkü yaşlısı, genci, fakiri, zengini demeden bulaşan her kişiyi ya öldürüyor ya da süründürüyor.”

“K79: Virüs dedikodu gibidir. Çünkü kimden çıktığı, nereden çıktığı belli değildir ve herkese yayılır. Ortamda bulunup hiçbir şey yapmayan, suçu olmayan da etkilenir.”

“K138: Virüs esneme gibidir. Çünkü virüs gibi dokunmakla geçmiyor ama görme ile geçiyor. Biz görebildiğimiz şeylere karşı duyarlı olduğumuz kadar göremediğimiz bakterilere karşı da duyarlı olup dikkat etmeliyiz.”

2.4.Salgın Sonrası Meydana Gelen Yaşamsal Değişimler

Öğretmen adaylarının salgın süreciyle birlikte bu süreçte meydana gelen durumları ve değişimleri belirttiği görüşler Yaşamsal Değişimler şeklinde belirlenen ana kategori altında toplanmıştır.

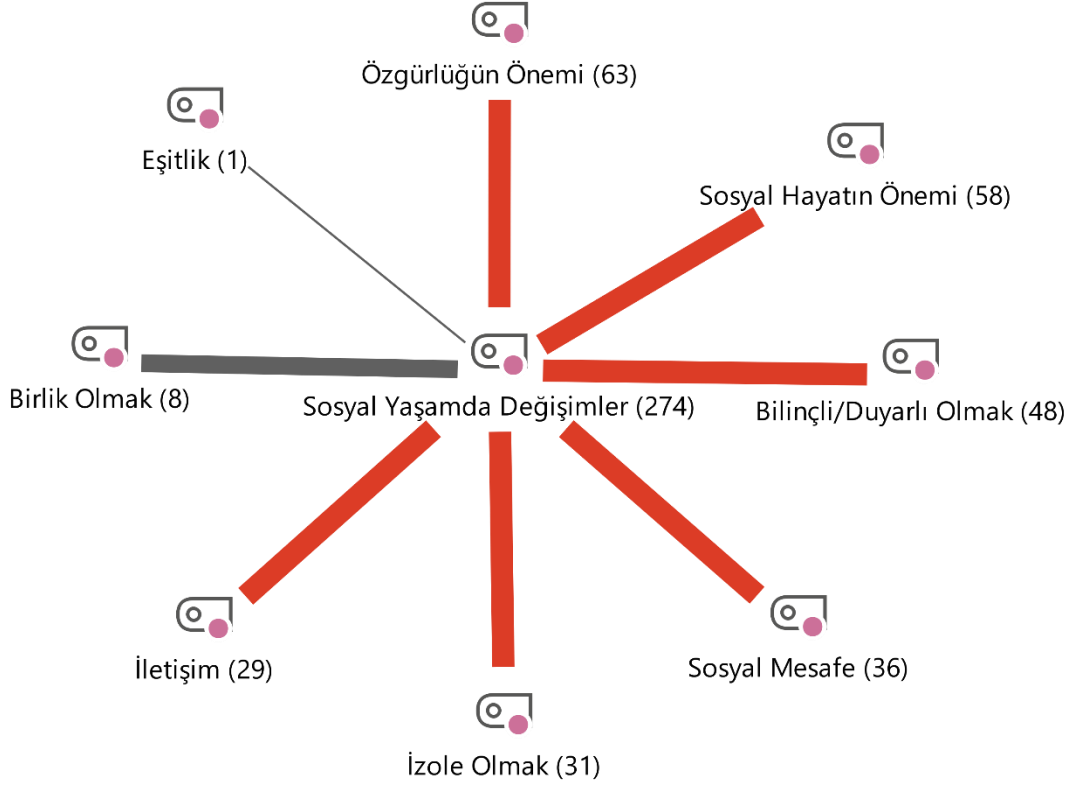
Araştırmacılar tarafından hazırlanan yapılandırılmış görüşme formuna verilen cevapların incelenmesi sonucu bu kapsamda belirlenen alt kategoriler ve belirtilen görüşleri ifade eden frekans değerleri Tablo 4, Şekil 6, Şekil 7 ve Şekil 8’deki gibidir:

Tablo 4: Yaşamsal Değişimler Kategorisine İlişkin Dağılım

Yaşamsal Değişimler	Öğretmen Adayı	Yüzde	Yüzde(Geçerli)
Sosyal Yaşamda Değişimler	141	83,93	83,93
Günlük Rutinlerde Değişimler	119	70,83	70,83
Duygusal Süreçlerde Değişimler	110	65,48	65,48
Kodlanmış Belgeler	168	100	100
Kodlanmamış Belgeler	0	0	-
Analiz Edilen Belgeler	168	100	-

Tablo 4 incelendiğinde “Yaşamsal Değişimler” kategorisi ile ilişkilendirilen 3 alt kategorinin bulunduğu görülmektedir. Öğretmen adaylarının bu kavrama ilişkin görüşleri incelendiğinde belirlenen 3 alt kategori arasından en fazla sayıda (n=141) öğretmen adayının görüş belirttiği alt kategorinin “Sosyal Yaşamda Değişimler” olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılım gösteren öğretmen adayları tarafından görüş olarak belirtilen diğer alt boyutlar incelendiğinde Günlük Rutinlerde Değişimler alt kategorisinin %70,8 (n=119), “Duygusal Süreçlerde Değişimler” alt kategorisinin %65,5’lik bir değerle sıralandığı aynı tablodan anlaşılmaktadır. Tüm katılımcıların cevap verdiği bu kategoride alt kategorilere yönelik dağılım incelendiğinde birden fazla alt kategoriye yönelik cevaplar veren katılımcı olduğu da tablo 4’den anlaşılmaktadır.

Sosyal Yaşamda Değişimler, Günlük Rutinlerde Değişimler ve Duygusal Süreçlerde Değişimler şeklinde adlandırılan bu alt kategoriler içerisinde farklı boyutları barındırmakta ve öğretmen adayları tarafından belirtilen görüşleri açıklamaktadır. Bu alt kategoriler yaratıcı kodlama istatistiğinden yararlanılarak Şekil 6, Şekil 7 ve Şekil 8’de sunulmuştur.

Şekil 6: Yaşamsal Değişimler Kategorisinde Yer Alan Sosyal Yaşamda Değişimler Alt Kategorisinin Bileşenleri

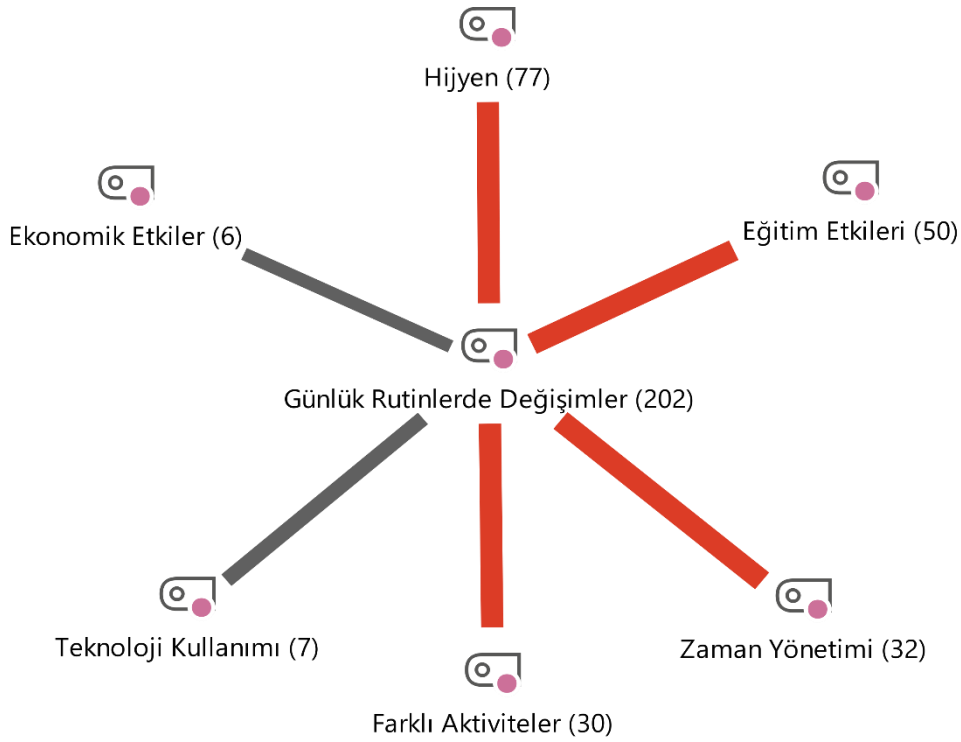
Şekil 6 incelendiğinde Sosyal Yaşamda Değişimler alt kategorisine ilişkin öğretmen adayları tarafından toplamda belirtilen 274 ifadenin 63’ünün “Özgürlüğün Önemi” olarak adlandırılan boyuta yönelik olduğu belirlenmiştir. Bu boyutun ardından en fazla tekrarlanan boyutlar ise sırasıyla; “Sosyal Hayatın Önemi” (n=58), Bilinçli/Duyarlı Olmak (n=48), Sosyal Mesafe (n=36), İzole Olmak (n=31) ve İletişim (n=29) şeklinde sıralanmaktadır.

Öğretmen adaylarının Yaşamsal Değişimler kategorisinde yer alan Sosyal Yaşamda Değişimler alt boyutuna yönelik belirttikleri görüşlerden örnekler aşağıda sunulmuştur:

“K128: Yaşanan bu salgın ile hayatımda değişen en önemli şey, sosyalleşemiyorum sevdiğilerimden uzak kalmak huzursuz hissettiriyor. Virüsün özgürlüğümü kısıtladığını düşünüyorum. Özgürlük hayatımın en önemli parçası olmuştur diyebilirim.”

“K143: Bu salgın ile dışarıdaki hayatın, arkadaşlarımızla ve akrabalarımızla görüşmenin, maskesiz bir şekilde nefes alıp vermenin, sevdiğimizle sarılıp öpüşmenin önemini çok iyi anladım.”

“K34: Yaşanan bu salgın ile hayatımda değişen en önemli şey, farkındalık kazanmam olmuştur diyebilirim. Hayatımızın günlük akışında yaşadığımız en ufak şeyin değerini anladım. Okula gitmeyi, arkadaşlarımı, öğretmenlerimi özledim. Özgürlüğün, arkadaşlarımla yüz yüze kurduğum iletişimin değerini bir kez daha anladım. Tüm bunlar için farkındalık kazanmam olmuştur diyebilirim.”

Şekil 7. Yaşamsal Değişimler Kategorisinde Yer Alan Günlük Rutinlerde Değişimler Alt Kategorisinin Bileşenleri

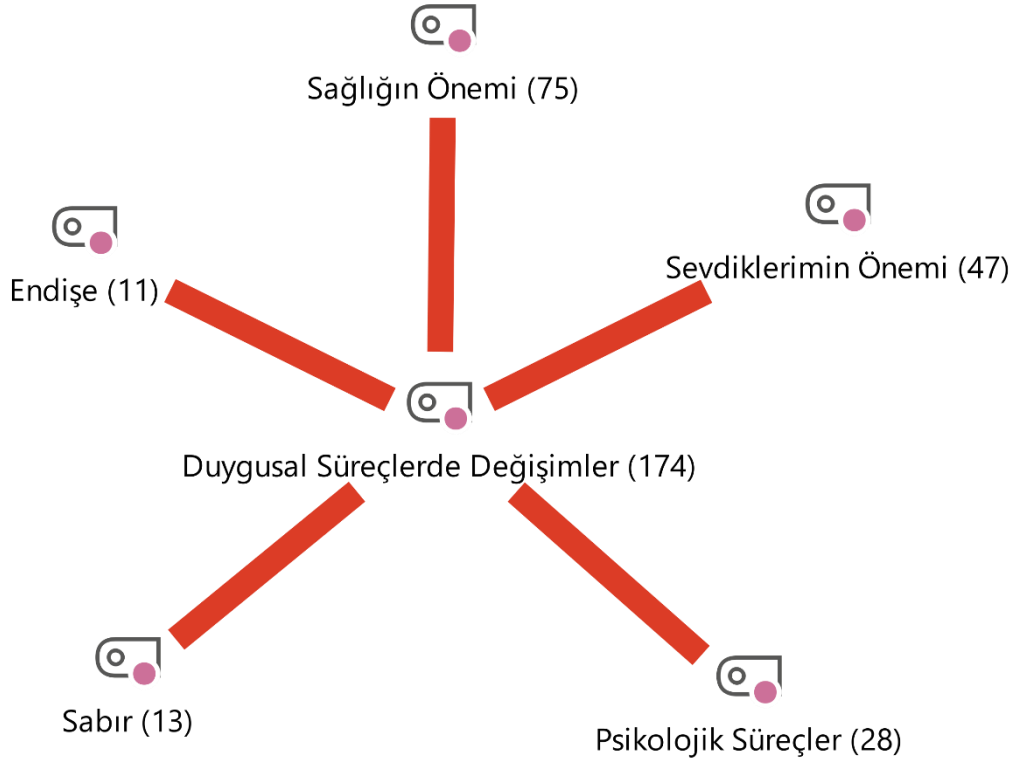
Şekil 7 incelendiğinde Günlük Rutinlerde Değişimler alt kategorisine ilişkin öğretmen adayları tarafından toplamda belirtilen 202 ifade incelendiğinde en yüksek (77) frekans değerine sahip bileşenin “Hijyen” olarak adlandırılan bileşen olduğu görülmektedir. Bu alt kategoride yer alan diğer bileşenler ve frekans değerleri de; “Eğitim Etkileri” (n=50), “Zaman Yönetimi” (n=32) ve “Farklı Aktiviteler” (n=30) şeklinde sıralanmaktadır.

Öğretmen adaylarının Yaşamsal Değişimler kategorisinde yer alan Günlük Rutinlerde Değişimler alt kategorisine yönelik belirttikleri görüşlerden örnekler aşağıda sunulmuştur:

“K9: Yaşanan bu salgın sonrası değiştirdiğim davranışlar oldu. Kolonya kullanma alışkanlığı edindim. Sosyalliğe ara verdim. Alışveriş sırasında almayacağım eşyalara elimi sürmemeye özen göstermeye başladım.”

“K42: Yaşanan bu salgın sonrası değiştirdiğim davranışlar oldu. “Ben nereye gidiyorum?” sorusunu sorma fırsatı elde ettim kendime. Çünkü fark ettim ki Dünya hiç iyi bir yere doğru gitmiyor. Bu yüzden en azından bireysel olarak bu gidişata bir dur demeliydim. Bu sebeple kendime daha fazla vakit ayırarak hem akademik hem de kişisel olarak daha düzenli olmaya başladım, kendimle ilgili farkındalığım arttı.”

“K68: Yaşanan bu salgın ile hayatımda değişen en önemli şey kendimi tanımak için ve hayatımda kendimi geliştirmek istediğim alanlara yönelmek için çok fazla boş geçen vaktimin ortaya çıkmış olması olmuştur diyebilirim.”

Şekil 8. Yaşamsal Değişimler Kategorisinde Yer Alan Duygusal Süreçlerde Değişimler Alt Kategorisinin Bileşenleri

Şekil 8 incelendiğinde Duygusal Süreçlerde Değişimler alt kategorisine ilişkin öğretmen adayları tarafından toplamda belirtilen 174 ifadenin 75'i "Sağlığın Önemi" şeklinde adlandırılan bileşende yer aldığı görülmektedir. Bu alt kategoride yer alan diğer bileşenler ise "Sevdiklerinin Önemi" (n=47) ve "Psikolojik Süreçler" (n=28) şeklinde sıralanmaktadır.

Öğretmen adaylarının Yaşamsal Değişimler kategorisinde yer alan Duygusal Süreçlerde Değişimler alt kategorisine yönelik belirttikleri görüşlerden örnekler şu şekildedir:

"K34: Bu salgın ile okulun, sınıfta öğretmenlerimizle göz teması kurarak ve jest mimikler kullanarak aldığımız eğitimi, arkadaşlarımla geçirdiğim her bir dakikanın, hastanelerin, doktorların, sağlık çalışanlarının ve sağlığın önemini çok iyi anladım."

"K83: Bu salgın ile yakın bir dostla içilen bir bardak çayın, edilen muhabbetin önemini çok iyi anladım."

"K41: Yaşanan bu salgın sonrası değiştirdiğim davranışlar oldu. Sakin bir yapım vardı. Daha sinirli ve agresif davranışlarım ortaya çıktı."

2.5.Salgının Öğretmenlik Mesleğine İlişkin Etkileri

Öğretmen adaylarının salgın süreciyle birlikte yaşanan değişimlere ve yeni düzene uyum sağlanabilmesi amacıyla öğretmenlerin sahip olması gereken nitelikleri ifade ettiği görüşler Öğretmen Özellikleri şeklinde belirlenen ana kategori altında toplanmıştır. Araştırmacılar tarafından hazırlanan yapılandırılmış görüşme formuna verilen cevapların incelenmesi sonucu bu kapsamda belirlenen alt kategoriler ve belirtilen görüşleri ifade eden frekans değerleri Tablo 5'teki gibidir:

Tablo 5. Öğretmen Özellikleri Kategorisine İlişkin Dağılım

Öğretmen Özellikleri	Öğretmen Adayı	Yüzde	Yüzde(Geçerli)
Teknolojiye Hakim	45	26,79	27,95
Yaratıcı	35	20,83	21,74
Sabırlı	34	20,24	21,12
Çözüm Odaklı	22	13,10	13,66
Soğukkanlı	21	12,50	13,04
Uyumlu	18	10,71	11,18
Bilinçli	17	10,12	10,56
Rehber/Lider	16	9,52	9,94
İyimser	15	8,93	9,32
Sakin	15	8,93	9,32
Yenilikçi	13	7,74	8,07
Planlı	13	7,74	8,07
Pratik	10	5,95	6,21
Anlayışlı	8	4,76	4,97
Hoşgörülü	6	3,57	3,73
Dikkatli	6	3,57	3,73
İletişim Becerilerine Sahip	5	2,98	3,11
Üretken	4	2,38	2,48
Özverili	4	2,38	2,48
Dinamik	3	1,79	1,86
Disiplinli	3	1,79	1,86
Güçlü	2	1,19	1,24
Tedbirli	2	1,19	1,24
Etkili Karar Verebilen	2	1,19	1,24
İşbirlikçi	2	1,19	1,24
Objektif	1	0,60	0,62
Ulaşılabilir	1	0,60	0,62
Çalışkan	1	0,60	0,62
Kodlanmış Belgeler	161	95,83	100
Kodlanmamış Belgeler	7	4,17	-
Analiz Edilen Belgeler	168	100	-

Tablo 5 incelendiğinde Öğretmen Özellikleri kategorisi ile ilişkilendirilen 28 alt kategorinin bulunduğu görülmektedir. Öğretmen adaylarının bu kavrama ilişkin görüşleri incelendiğinde belirlenen 28 alt kategori arasından en fazla %28 oranında 45 öğretmen adayının “Teknolojiye Hakim” alt kategorisinden bahsetmiş oldukları görülmektedir. Yüksek oranda öğretmen adayı tarafından görüş olarak belirtilen diğer alt boyutlar incelendiğinde “Yaratıcı” alt kategorisine ilişkin %21,7 oranında 35 öğretmen adayının, Sabırlı alt kategorisine ilişkin %21,1 oranında 34 öğretmen adayının, “Çözüm Odaklı” alt kategorisine ilişkin %13,7 oranında 22 öğretmen adayının, “Soğukkanlı” alt kategorisine ilişkin %13 oranında 21 öğretmen adayının, “Uyumlu” alt kategorisine ilişkin %11,2 oranında 18 öğretmen adayının, “Bilinçli” alt kategorisine ilişkin %10,6 oranında 17 öğretmen adayının, görüş belirttiği görülmektedir. “Objektif”, “Ulaşılabilir” ve “Çalışkan” alt kategorilerine ilişkin ise öğretmen adayları tarafından düşük oranlarda görüş belirtildiği belirlenmiştir. Bu oran her alt kategori için %0,6’lık bir değer taşımaktadır ve frekans değerleri 1 olarak belirlenmiştir. Toplamda 161 öğretmen adayı Öğretmen Özellikleri kategorisi üzerinde görüş belirtirken, 7 öğretmen adayı bu konu hakkında herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır.

Öğretmen adaylarının Öğretmen Özellikleri kategorisinde yer alan alt kategorilere yönelik belirttikleri görüşlerden örnekler aşağıda sunulmuştur:

“K27: Salgın ile öğretmenlik mesleğinde teknolojiye hakim olması gereken, çözüm odaklı olan, umutsuzluğa düşmeyen, öğrencilerine en iyi şekilde bu süre zarfında yardımcı olan öğretmen özelliklerine sahip olmam gerektiğini anladım.”

“K50: Salgın ile öğretmenlik mesleğinde pratik düşünme, problem çözme, yaratıcı olma, empati kurma özelliklerine sahip olmam gerektiğini anladım.”

“K62: Salgın ile öğretmenlik mesleğinde sabrın çok önemli olduğunu ve öğrencilerimin hep yanlarında olduğumu hissettirmem gerektiğini, hoşgörülü olmam gerektiğini anladım.”

“K91: Salgın ile öğretmenlik mesleğinde sağduyulu, üretken, empati kurabilen, yardımsever, pozitif, yaşanan olası bir krize karşı pratik çözümler üretebilen bir insan özelliklerine sahip olmam gerektiğini anladım.”

“K127: Salgın ile öğretmenlik mesleğinde her türlü koşula uyum sağlayabilen, yenilikleri takip edip sürekli kendini geliştirmeye açık, kriz anlarında soğukkanlılıkla işini yürütebilen öğretmen özelliklerine sahip olmam gerektiğini anladım.”

2.6.Salgın Sürecinde Mesleğe Yönelik İletişim İmkanları

Öğretmen adaylarının salgın süreciyle birlikte yaşanan değişimleri temel alarak süreç içerisinde öğrenciler ile kurulabilecek iletişim yollarını ifade ettiği görüşler “İletişim İmkanları” şeklinde belirlenen ana kategori altında toplanmıştır. Araştırmacılar tarafından hazırlanan yapılandırılmış görüşme formuna verilen cevapların incelenmesi sonucu bu kapsamda belirlenen alt kategoriler ve alt kategorilere ilişkin belirtilen görüşlerin frekans değerleri Tablo 6’daki gibidir:

Tablo 6. İletişim İmkanları Kategorisine Yönelik Dağılım

İletişim İmkanları	Öğretmen Adayı	Yüzde	Yüzde(Geçerli)
Görüntülü Arama	81	48,21	50,31
Sesli Arama	46	27,38	28,57
Video Kaydı	29	17,26	18,01
Posta	25	14,88	15,53
Mesaj	24	14,29	14,91
Eğitici Uygulamalar	22	13,10	13,66
Teknoloji	19	11,31	11,80
Sosyal Medya	15	8,93	9,32
Mesafeli Ziyaret	15	8,93	9,32
E-Mail	7	4,17	4,35
Mektup	5	2,98	3,11
Televizyon	2	1,19	1,24
Fotoğraf	2	1,19	1,24
Gazete/Dergi	1	0,60	0,62
Kodlanmış Belgeler	161	95,83	100
Kodlanmamış Belgeler	7	4,17	-
Analiz Edilen Belgeler	168	100	-

Tablo 6 incelendiğinde “İletişim İmkanları” kategorisi ile ilişkilendirilen 14 alt kategorinin bulunduğu görülmektedir. Öğretmen adaylarının bu kavrama ilişkin görüşleri incelendiğinde belirlenen 14 alt kategori arasından en fazla %50,3 oranında 81 öğretmen adayının “Görüntülü Arama” alt kategorisinden bahsetmiş oldukları görülmektedir. Yüksek oranda öğretmen adayları tarafından görüş olarak belirtilen diğer alt kategoriler incelendiğinde “Sesli Arama” %28,6, “Video Kaydı” %18, “Posta” %15,5, “Mesaj” %14,9, “Eğitici Uygulamalar” %13,7 ve “Teknoloji” %11,8 şeklinde bir sıralamanın gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

Televizyon, Fotoğraf ve Gazete/Dergi alt kategorilerine ilişkin ise öğretmen adayları tarafından düşük frekanslarda görüş belirtildiği belirlenmiştir. Bu oran Televizyon ve Fotoğraf alt kategorileri için %1,2'lik değer taşımakta ve frekans değeri 2 olarak belirlenmiştir. Gazete/Dergi alt kategorisi ise %0,6'lık oranla en düşük değere sahip olduğu belirlenmiştir. Toplamda 161 öğretmen adayı Öğretmen Özellikleri kategorisi üzerinde görüş belirtirken (n=161) 7 öğretmen adayı bu konu hakkında herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır.

Öğretmen adaylarının “İletişim İmkanları” kategorisinde yer alan boyutlara yönelik belirttikleri görüşlerden örnekler aşağıda sunulmuştur:

“K65: Salgın sırasında görev yapan bir öğretmen olsaydım öğrencilerime ulaşmak için deneyeceğim yollar şu anda bizim de kullandığımız gibi internet üzerinden olurdu. Videolar çekerek, canlı yayınlar açarak uzaktan gerçekleştirebileceğimiz etkinliklerimizi gerçekleştirirdik. Aileleri ile uygulayabilecekleri etkinlikler önerirdim.”

“K95: Salgın sırasında görev yapan bir öğretmen olsaydım öğrencilerime ulaşmak için deneyeceğim yollar, Teams uygulaması üzerinden canlı yayın açmak veya bilgisayar, internet gibi araç ve gereçlere ulaşamayan öğrencilerim için Whatsapp uygulaması üzerinden dersi anlattığım videolar aracılığıyla ulaşabilmek şeklinde sıralanabilirdi.”

“K92: Salgın sırasında görev yapan bir öğretmen olsaydım öğrencilerime ulaşmak için deneyeceğim yollar; öncelikle numaralarından onlara ulaşır bir grup kurardım. Umut dolu konuşurdum. Bugünlerin geçeceğini söyledim. Ve evde aslında kendilerine üretebilecekleri iş örnekleri sıralardım. Hepsine mektup yollamak, onları mutlu etmek isterdim fakat salgın nedeniyle bu konuda tereddüt yaşadım. İnternet herkesin ulaşabileceği bir yerde ise canlı yayınlarla iletişimi güçlendirirdim.”

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu bölümde araştırma sonucunda elde edilen bulguların tartışılarak ulaşılan sonuçlar öncelikli olarak sıralanmış, ardından bulgu ve sonuçlara bağlı olarak getirilen öneriler sunulmuştur.

Öğretmen adaylarının salgın ve bağlamı kapsamında ortaya koydukları görüşler incelendiğinde çoğunlukla Korona/Covid-19 virüs türüne ilişkin özelliklere ve yayılmaya sebep olan durumlara odaklandıkları görülmektedir. Bu yayılmaya bağlı olarak salgın sürecinde meydana gelen tehditler, görüşler arasında sıkça yer almaktadır. Bununla birlikte yaşanan bu süreç öğretmen adayları tarafından bütünsel olarak ele alınmış ve ortaya çıkan sonuçların küresel etkilerinden sıkça bahsedilmiştir. Bu etkilerin yaşamsal değişimlere sebep olması yönünde gerçekleştirilen değerlendirmeler araştırmanın bir başka boyutu olan Yaşamsal Değişimler ana kategorisi ile ilişkilendirilebilmektedir. Bu yaşamsal değişimlerin sebep olduğu en belirgin etkiler günlük yaşam ve sosyal yaşama yansıyan belirtiler olarak ifade edilmektedir.

Zihin imgelerinin bir başka boyutu olan pandemi ve salgın kavramları öğretmen adayları tarafından uzun vadede değerlendirilerek ortaya konan görüşler duyuşsal özellikler çerçevesinde ağırlık kazanmaktadır. Bu görüşlerin benzer şekilde yaşamsal değişimler ve Covid-19 terimine yönelik zihin imgelerinde ortaya çıkan süreç değişimleri ile ilişkili olduğu düşünülebilir. Pandemi süreci boyunca yaşanan olumsuz durumlar, bireylerin duyu durumunu belirgin şekilde etkileyebilmektedir ve günlük yaşamlarıyla birlikte eğitsel süreçlere de yansıyabilmektedir. Ayrıca bu durumlar güncel ihtiyaçları şekillendirebilmekte ve bu ihtiyaçlar doğrultusunda öğrenme – öğretme süreçlerine yön verilebilmektedir. Söz konusu değerlendirme benzer şekilde Sarı ve Nayır (2020) tarafından gerçekleştirilen araştırma sonuçları ile örtüşmektedir. Pandemi sürecinde belirlenen sorunlar yeni fırsatları oluşturarak yeni eğitim algısının şekillenmesi için dayanak oluşturmaktadır. Arslan (2020) tarafından gerçekleştirilen “Öğretmen Adayları Perspektifinden Pandemi Öncesi ve Sonrası Öğrencilere Kazandırılması Gereken 21. Yüzyıl Becerilerinin Belirlenmesi” başlıklı çalışmada öğretmen adaylarının pandemi öncesi dönemde öğrenme ve yenilik becerisine bakış ve istekliliklerinde pandemi

sonrası dönemde ciddi anlamda azalma olduğu bulgusunu ortaya konmuştur. Bu bulgunun mevcut araştırmada ulaşılan değişim üzerindeki duyuşsal özelliklerin etkisi bulgusu ile paralellik oluşturduğu söylenebilir.

Güncel eğitim ihtiyaçlarının merkeze alınmasıyla birlikte var olan teknoloji kaynaklarının kullanımı ve teknoloji alanında gelişmelere duyulan ihtiyacın öğretmenlerin sahip olması gereken nitelikleri etkileyerek eğitsel süreçlere sağlanması gereken uyum konusunda belirleyici olduğu söylenebilir. Yaşanan salgın sonucu uzaktan eğitim ile birlikte meydana gelen değişimler teknoloji kullanımı konusunda sahip olunan niteliklerin önemini öne çıkarmıştır. Bu boyut Öğretmen Özellikleri ve İletişim İmkanları kategorilerinde her iki durum doğrultusunda sıkça belirtilen görüşler arasında yer almaktadır. Niteliğe ilişkin önemin ortaya konduğu bir başka araştırma Güven ve Uçar (2021) tarafından gerçekleştirilmiştir. Araştırmada uzaktan eğitim süreciyle birlikte öğretmen adaylarının iletişimden uzak enformasyona dayalı bir süreç içerisinde eğitim öğretim faaliyetlerini sürdürdükleri, sınıf ortamından uzak olmanın yanı sıra alt yapı kaynaklı sorunların niteliği düşürdüğü belirlenmiştir. Durum böyle olmakla birlikte süreç içerisinde zaman tasarrufu, süreklilik, derse ulaşılabilirlik boyutlarının avantaj sağladığı yine aynı araştırmada bulgu olarak ortaya konmuştur.

Öğretmenlerin sahip olması gereken özellikler kapsamında sıkça söz edilen sabır özelliğinin gereksinimi salgın sürecine yönelik ihtiyaçlar arasında yer alırken Doğan ve İmamoğlu (2020) tarafından gerçekleştirilen araştırmada öğretmen adaylarının salgın öncesi ve sonrası sabır puanları karşılaştırdıkları araştırmada ulaşılan sonuçlar incelendiğinde kişiler arası ve toplam sabır puanlarında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Sabır boyutuna duyulan ihtiyacın ve bu boyutta ortaya çıkan sonucun bu kapsamda farklılaştığı görülmektedir.

Benzer şekilde tarafından gerçekleştirilen araştırmada Teknoloji Kullanımı ve Yenilikçilik alt boyutlarında Atasoy, Özden ve Kara (2020) tarafından gerçekleştirilen araştırmada teknoloji kullanımı kapsamında yürütülen derslere yönelik memnuniyeti ile yenilikçi özellikler arasında güçlü korelasyon değerlerine ulaşılmıştır. Benzer şekilde öneriler boyutunda belirgin sonuçların öne çıktığı Karahan, Bozan ve Akçay (2020) tarafından gerçekleştirilen araştırmada eğitsel süreçlerde iletişim imkanlarının geliştirilmesine duyulan ihtiyaç vurgulanmıştır. Bu durum karşılaşılan engeller, öğrenme ortamı kapsamında değerlendirilerek sorunlar ve çözüm önerileri kapsamında mevcut araştırma ile benzer nitelikte sonuçların ortaya çıkmasını sağlamıştır.

ÖNERİLER:

Araştırmada yola çıkılan temel amaç ve elde edilen sonuçlar doğrultusunda getirilebilecek öneriler şöyle sıralanabilir:

- Öğretmen adaylarının Korona / Covid -19 kavramlarına yönelik geliştirdikleri imgelere bakıldığında Tedavi boyutundaki görüşlerin diğer boyutlara göre sınırlı kaldığı görülmektedir. Bu durum incelenen konunun hızlı değişim gösteren yapısından kaynaklanabilir. Bu sebeple gelecekteki araştırmalarda konu ile ilişkili tedavi boyutu tekrar değerlendirilerek elde edilen görüşler karşılaştırılabilir.
- Pandemi süreciyle birlikte sosyal yaşamdaki değişimler sıkça vurgulanarak elde edilen görüşlerde duyuşsal nitelendirmelere yer verilmiştir. Gerçekleştirilecek araştırmalar sosyal öğrenme teorileriyle incelenerek kuramsal çıkarımlarda bulunulabilir.
- Temel amaca dayalı olarak teknoloji hakimiyetinin katılımcılar tarafından süreç boyunca sıkça ele alındığı belirlenmiştir. Bu noktada teknoloji kullanımı hem öğretmenler hem de öğrenciler açısından önem taşımaktadır. Teknoloji kullanımının desteklenmesi ve etkilerinin gözlemlenebilmesi için dijital araç etkilerinin incelendiği deneysel araştırmalar gerçekleştirilebilir.

KAYNAKÇA

- Arslan, A. (2020). Öğretmen Adayları Perspektifinden Pandemi Öncesi ve Sonrası Öğrencilere Kazandırılması Gereken 21. Yüzyıl Becerilerinin Belirlenmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, Salgın Sürecinde Türkiye'de ve Dünyada Eğitim Özel Sayısı, 553-571. DOI: 10.37669/milliegitim.779446
- Atasoy, R., Özden, C., ve Kara, D. N. (2020). Covid-19 Pandemi Sürecinde Yapılan E-Ders Uygulamalarının Etkililiğinin Öğrencilerin Perspektifinden Değerlendirilmesi. *Electronic Turkish Studies*, 15(6), 95-122.
- Baltacı, A. (2017). Nitel Veri Analizinde Miles-Huberman Modeli. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(1), 1-15.
- Bozkurt, A. (2020). Koronavirüs (Covid-19) Pandemi Süreci ve Pandemi Sonrası Dünyada Eğitime Yönelik Değerlendirmeler: Yeni Normal ve Yeni Eğitim Paradigması. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 112-142.
- Can, E. (2020). Coronavirüs (COVID-19) Pandemisi ve Pedagojik Yansımaları: Türkiye'de Açık Ve Uzaktan Eğitim Uygulamaları. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 11-53.
- Doğan, E. ve İmamoğlu, O. (2020). Üniversite Eğitimi Alan Öğrencilerin Korona Virüs Salgını Sürecinde Sabır Eğilimlerinin Araştırılması. *Electronic Turkish Studies*, 15(4), 315-314. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.44382>.
- Guan, W. J., Ni, Z. Y., Hu, Y., Liang, W. H., Ou, C. Q., He, J. X., ... & Zhong, N. S. (2020). Clinical characteristics of coronavirus disease 2019 in China. *New England journal of medicine*, 382(18), 1708-1720.
- Güven, S. ve Uçar, M., (2021). Öğretmen adaylarının uzaktan eğitim ve öğretmenlik uygulaması dersine ilişkin görüşleri. *Journal of Awareness*. 6(3): 165-183, DOI: 10.26809/joa.6.3.07
- İşman, A. (2011). Uzaktan Eğitim, 4. Baskı, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Karahan, E., Bozan, M. A., ve Akçay, A. O. (2020). Sınıf Öğretmenliği Lisans Öğrencilerinin Pandemi Sürecindeki Çevrim İçi Öğrenme Deneyimlerinin İncelenmesi. *Electronic Turkish Studies*, 15(4), 201-214. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.44348>.
- Kürtüncü, M. ve Kurt, A. (2020). COVID-19 Pandemisi Döneminde Hemşirelik Öğrencilerinin Uzaktan Eğitim Konusunda Yaşadıkları Sorunlar. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 66-77.
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook*, 2nd ed., Thousand Oaks, CA: Sage.
- Sarı, T., ve Nayır, F. (2020). Pandemi Dönemi Eğitim: Sorunlar ve Fırsatlar. *Electronic Turkish Studies*, 15(4), 959-975. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.44335>.
- UNESCO. (2020h). Exams and assessments in COVID-19 crisis: fairness at the centre. <https://en.unesco.org/news/exams-and-assessments-covid-19-crisis-fairness-centre> web adresinden 24 Ocak 2021 tarihinde edinilmiştir.
- World Health Organization, (2020). Coronavirus disease 2019 (COVID-19): Situation report, 72. <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/20200401-sitrep-72-covid-19.pdf>. Erişim Tarihi: 05.01.2021
- Yin, R. K. (2009). *Applications of Case Study Research*. 2nd edn. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Zhong, B. L., Luo, W., Li, H. M., Zhang, Q. Q., Liu, X. G., Li, W. T., & Li, Y. (2020). Knowledge, Attitudes, And Practices Towards COVID-19 Among Chinese Residents During The Rapid Rise Period of the COVID-19 Outbreak: A Quick Online Cross-Sectional Survey. *International Journal Of Biological Sciences*, 16(10), 1745-1752.

EXTENDED SUMMARY

Purpose

The spread of the distance education process, the participation of the students in the process, brought about differentiation in the management of distance education systems. In this sense, in education and training processes that take place in a virtual structure, it is necessary to take into account the environment structure and design, as well as online qualifications and make plans in this direction (İşman, 2011). Evaluating the disruptions and positive or negative experiences in changing situations will enable to approach the related problems from different perspectives depending on the experience, and to take steps towards the problem in the dimension of improvement (Bozkurt, 2020). For this reason, it is of particular importance to determine the effects, disruptions and, if any, solution proposals, in the teaching process, which is one of the vital areas of the impact and change caused by the epidemic called Covid-19 or Corona as it is frequently used among the public. After the compulsory interruption of traditional face-to-face teaching practices, educational institutions with ready infrastructure or professional support have turned to distance education practices. At this stage, as well as students, teachers and prospective teachers who will take charge in the near future have been affected by the corona pandemic. In this study, it is aimed to determine the effects of the pandemic on the teacher candidates who will work in educational institutions in the near future, at a conceptual level. In this study, the effects of the pandemic process due to the Covid-19 virus on teacher candidates were examined.

Methodology

In this research, which was carried out to determine the effects of the pandemic process, it is aimed to examine the perceptions of the process and the concepts associated with the process, based on the views of the participants. In this context, the examination of existing thoughts, perceptions related to concepts or situations is handled within the scope of phenomenology design. In the study, in which criterion sampling, one of the purposive sampling methods, was used, 168 pre-service teachers studying at Çanakkale Onsekiz Mart University Faculty of Education in the 2019-2020 academic year formed the study group with voluntary participation. In the data analysis phase, using the content analysis technique, descriptive categories and interpretative (Baltacı, 2017) sub-categories that are expected to help reveal a more detailed view were determined. The main categories in the research were created in line with the sub-purposes, and the $r=0.87$ reliability value was calculated with the calculation technique based on the consensus and disagreement put forward by Miles & Huberman (1994) by taking the opinions of three faculty members who are experts in the field.

Findings

When the answers of the teacher candidates are examined, it is seen that there are 5 sub-categories associated with the Mind Images ("Corona" / "Covid-19") category. When the opinions of the pre-service teachers on this concept are examined, it is seen that 78 pre-service teachers mentioned the Diagnosis sub-category with a maximum rate of 46.4% among the 5 sub-categories determined. When the other sub-dimensions, which are highly stated as opinions by the pre-service teachers, are examined, the opinions of 59 pre-service teachers at the rate of 35.1%, 57 pre-service teachers with the rate of 33.9% regarding the Precaution sub-category, and 32 pre-service teachers with the rate of 19% regarding the Affective Characteristics sub-category are examined. appears to be stated. Regarding the treatment sub-category, it was determined that the views of the pre-service teachers were reflected at the lowest level with a value of 10.1%. These sub-categories, which are presented as Diagnosis, Outcome, Prevention, Affective Characteristics and Treatment, contain different dimensions and explain the opinions expressed by the pre-service teachers. It is seen that there are 15 sub-categories associated with the Mind Images ("Pandemic" / "Epidemic") category. It is seen that there are 20 sub-categories associated with the Metaphors Related to the Concept of "Virus" category. It is seen that there are 3 sub-categories associated with the "Vital Changes" category. It is seen that there are 28 sub-categories associated with the "Teacher Characteristics" category. There are 14 sub-categories associated with the "Communication Opportunities" category.

Conclusion and Discussion

When the opinions of the teacher candidates within the scope of the epidemic and its context are examined, it is seen that they mostly focus on the characteristics of the Corona/Covid-19 virus type and the situations that cause the spread. Due to this spread, the threats that occurred during the epidemic process are frequently among the views. The concepts of pandemic and epidemic, which are another dimension of mind images, are evaluated by pre-service teachers in the long term and the opinions put forward gain weight within the framework of affective characteristics. It can be thought that these views are similarly related to vital changes and process changes that occur in mind images for the term Covid-19. It can be said that the use of existing technology resources and the need for developments in the field of technology, with the current educational needs at the center, affect the qualifications that teachers should have and are determinative in the adaptation to educational processes. The changes that have occurred as a result of distance education as a result of the epidemic have highlighted the importance of qualifications in the use of technology.

YOZGAT ÇAPANOĞLU İSYANI HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME AN EVALUATION ABOUT THE YOZGAT ÇAPANOĞLU REVOLT

Doç. Dr. Ahmet OĞUZ

Nevşehir Hacı Bektaş Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

ahmetoguz@nevsehir.edu.tr

ORCID No: 0000-0000-1991-1102

ÖZET

Yozgat'ta 18. yüzyıldan itibaren hüküm süren Çapanoğulları, bu hâkimiyetlerini Yozgat'ta çıkan ve kimi zaman "Yozgat İsyanı" kimi zamanda "Çapanoğlu İsyanı" olarak adlandırılan isyanın sonuna kadar sürdürmüşlerdir. Ankara'da filizlenen Milli mücadele ve Mustafa Kemal Paşa'ya karşı çıkmaları, Yozgat'ta nüfuzlarıyla beraber varlıklarını da sona erdirmiştir.

Yozgat'ın şehir haline gelmesi ve günümüzdeki mimarisi Çapanoğullarına borçludur. Ailenin Osmanlı Devleti nezdinde etkin üyeleri Ömer Ağa, Ahmet Paşa ve III. Selim ve Nizam-ı Cedid'e desteğiyle bilinen Süleyman Paşa ile şehir ve Çapanoğulları Orta Anadolu'da önemli bir mevki elde etmişlerdir. Fakat Sultan II. Mahmut'un ayanları ve voyvodaları ortadan kaldırma planlaması çerçevesinde Çapanoğulları da diğer ayanlar gibi ortadan kaldırılmışlardır. Ama bu daha çok sürgün ve farklı şehirlerde görevlendirme veya ikamete memur ile çözülmüştür.

Milli mücadele öncesinde ve sürecinde Çapanoğullarının her ne kadar Yozgat'ta memuriyetleri olmasa bile Yozgat ve Orta Anadolu'da ailenin etkinliğinin devam ettiği anlaşılmaktadır. Fakat Çapanoğullarının isyana karışması bizim edindiğimiz bilgiler ve ailenin konuyla ilgilenen ferdi Abdülkadir Çapanoğlu'nun (1945) değımiyle "kader" olarak değerlendirilmektedir. Kimi kaynaklarda geçen "halifelğe ve padişaha son derece bağlılardı." gibi yazılar gerçeğı yansıtmamaktadır. Kaldı ki tarihi akış içinde aile sadece çevredeki rakipleriyle değil İstanbul hükümetleriyle de birçok kere ters düşmüştür. Örneğın Çapanoğlu Ahmet Paşa bu şekilde 2 Nisan 1765 tarihinde idam edilmiştir.

Milli Mücadelede ise daha Yozgat'ta hiçbir olay yokken Kılıç Ali'nin Çapanoğullarından zorla para istemesi aileyi bir isyanın içine çekmiştir. Yozgat'ta aileye yakın kimselerin rivayetlerine göre Yozgat müftüsünün haris tutumu da Ankara ile Çapanoğullarının aralarının açılmasına sebep olmuştur. Mebus seçiminde Müftü Efendi ve diğer Yozgat ileri gelenlerinin Çapanoğullarını

ABSTRACT

Ruled over Yozgat as of 18th century, Çapanoğulları had continued this dominance till the end of rebellion which had broken out in Yozgat, and called as sometimes "Yozgat rebellion" and as "Çapanoğlu Rebellion" sometimes. The fact that Çapanoğulları had opposed to National Struggle which burgeoned in Ankara and to Mustapha Kamal Pasha, brought to an end of their existence as well as influence in Yozgat.

Yozgat's becoming a city and its today's architecture are due to Çapanoğulları. Together with Ömer Ağa, Ahmet Pasha, influential members of the family in the presence of Ottoman State, and Süleyman Pasha, known for support to Selim III and Nizami Cedid (The New Order), the city and Çapanoğulları had gained an important position at the Central Anatolia. But, within the scope of Sultan Mahmud II's planning to dispatch Ottoman Local Notables (Ayans) and voivodes, also Çapanoğulları was dispatched as other ayans were. However, this was solved rather by exile, assignment in different cities or banishment (to be allowed to reside in only a place).

Even though Çapanoğulları had no official duties in Yozgat before and during National Struggle, it is understood that the family's influence was continuing in Yozgat and Central Anatolia. But, Çapanoğulları's involvement in the rebellion is evaluated (considered) as "fate" in the light of information we obtained and with the words of Abdülkadir Çapanoğlu (1945), one member of the family, who is interested in the subject. Writings which were mentioned in some sources, such as "Çapanoğulları were fiercely loyal to caliphate and padishah" do not reflect the reality. Moreover, the family had fallen afoul of not only rivals around but also Istanbul governments for many times within the course of history. For example, Çapanoğlu Ahmet Pasha had put to death in this way on 2nd of April in 1765.

While there was no ever event during National Struggle, Kılıç Ali's demanding for money from Çapanoğulları by force pulled the family into a rebellion. Also Yozgat mufti's ambitious attitude caused to fall out Ankara with Çapanoğulları. At

Geliş Tarihi:

23.11.2021

Kabul Tarihi:

23.12.2021

Yayın Tarihi:

30.12.2021

Anahtar Kelimeler

Mustafa Kemal Paşa

Yozgat

Çapanoğulları

Milli Mücadele

Anekdote

Çerkes Ethem

İç İsyanlar

Keywords

Mustapha Kamal Pasha

Yozgat

Çapanoğulları

National Struggle

Anecdote

Ethem the Circassian

Domestic Rebellions

dışlamaları, Kılıç Ali'ye düşman göstermeleri olayları artık çığırından çıkmıştır. Çapanoğlu isyanı kısa sürmüştür. İsyân bastırılınca ailenin erkek bireyleri Kayseri Pınarbaşı Çerkeslerinin yanına sığınmıştır. Ancak Halit Bey aile ve çocuklarını merak ettiğiinden Yozgat'taki çiftliğine gelmiş, orada yakalanarak Amasya İstiklal Mahkemesi kurulmadan önce “davası sonradan görülmek üzere” idam edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa aileyi kazanmak amacıyla onları affetmiştir. Yozgat mebusu Süleyman Sırrı Bey'in aksine meclis kürsüsüne çıkararak “Efendiler, biraz önce kürsüde konuşan efendiye hiçbir surette katılmamız mümkün değildir. Bahsettiği aile, memleketimize geçmişte büyük hizmetlerde bulunmuşlar, hataları varsa da hatalarından vazgeçmişler, bugünde devletimize hizmette kusur etmemektedirler.”¹ demiştir. Halit Bey'in iki kardeşi ise mahkemesiz Mustafa Kemal Paşa tarafından affedilerek Yozgat dışında ikamet ettirilmiştir.

election of member of parliament (deputy), Müfti Effendi and other Yozgat notables' exclusion Çapanoğulları and their making the family to become enemy to Kılıç Ali had already gotten out of hand. Çapanoğlu rebellion continued shortly. After the rebellion had been suppressed, male members of the family took refuge in Circassians in Kayseri Pınarbaşı. But, Halil Bey came to his farm in Yozgat since he was curious about the family and his children, and by arresting there, he was put into death before Independence Court of Amasya was established, “on the condition of hearing his case later”. Mustapha Kamal Pasha forgave them so as to earn the family. Contrary to Süleyman Sırrı Bey, deputy of Yozgat, by going up the rostrum, Mustapha Kemal Pasha said “Gentlemen, it is in no case possible that we agree with that effendi/gentlemen who has just spoken at the rostrum. The family he mentioned had served great services to our country in the past, they had given up their faults if any, and today they serve to our state without fail.² Halit Bey's two siblings were domiciled out of Yozgat, forgiving by Mustapha Kamal Pasha.

<https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1027658>

¹ Abdülkadir Çapanoğlu, Yozgat Gazetesi, [https://www.yozgatgazetesi.com/search?q=abdulkadir+%C3%A7apano%C4%9Flu\(Edinme tarihi: 11.11.2021\)](https://www.yozgatgazetesi.com/search?q=abdulkadir+%C3%A7apano%C4%9Flu(Edinme+ tarihi: 11.11.2021)).

² Abdülkadir Çapanoğlu, Yozgat Gazetesi, [https://www.yozgatgazetesi.com/search?q=abdulkadir+%C3%A7apano%C4%9Flu\(Edinme tarihi: 11.11.2021\)](https://www.yozgatgazetesi.com/search?q=abdulkadir+%C3%A7apano%C4%9Flu(Edinme+ tarihi: 11.11.2021)).

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkması ve Mondros Ateşkes Anlaşması'nı imzalamasıyla Türk milletinin ve Anadolu'nun kaderinde yeni bir dönem başlamıştır. Anadolu uzun yıllar cepheleeri lojistik anlamda beslemiş, devlete katkısı bu yönde daha çoktur. Hatta zaman zaman devlet kontrolünden çıktığı ayan ya da başka şekillerde iç sorunlarla uğraştığı bilinen bir vakıadır. Ancak cephenin kendisi/adı olmamıştı. Birinci dünya savaşının galip devletleri “Şark Meselesi” olarak uzun zamandır Avrupa siyasetinin gündeminde olan, Avrupa için müzminleşmiş sorunu kökünden çözmenin çareleri aranmaya başlanmıştır. Bu çerçevede imzalanan/dayatılan anlaşmalara İstanbul hükümeti ve hatta padişah gibi halkın ve genel olarak Türk milletinin kuvvete ve otoriteye boyun eğeceği ve kabulleneceği beklentisi vardı. İstanbul hükümeti/hükümetlerinin onayladığı her anlaşmanın “kayıtsız şartsız” halk tarafından onanacağı hesabı İtilaf devletlerinin umudu ve çözümü olarak görülüyordu. Eğer işler yolunda giderse Anadolu ya da bildik tabirle “Şark Meselesi” I. Dünya savaşının galip devletlere sağladığı üstünlükle başat çevrelerin istediği şekilde adeta “suya sabuna dokunmadan” hallediliverecekti. Ama durum böyle olmadı.

Mondros Mütarekesi'nin dayatmalarına Türk milleti “Müdafaa-ı Hukuk” kavramı ve bunu teşkilatlandırarak, haklı davasını dünyaya anlatmak ve mümkün olmadığı takdirde –ki olmayacaktı– silahla haklarını savunmaya, örgütlenmeye ve silahlanmaya başlamıştır. Bu silahlanmada yerel imkânlar başta olmak üzere tüm çareler; mütareke gereği silah teslim etmeme, depolardan silah kaçırma ve iç bölgelerde depolama gibi düşünülmüş ve tatbik sahasına konulmuştur. Başarı şansını, karşı tarafın vereceği tavizler değil Türk milletinin kabiliyeti, organizasyonu ve mücadelesi belirleyecekti. İstanbul hükümetinin teslimiyeti ve rehaveti sanki siyasi ortamı hazırlamış gibiydi. Yirminci yüzyılın başındaki bu atmosferi, Yunanların İzmir'i işgali bozdu. Adeta bu olay Türk milletinin uykusunu açmıştı. Anadolu'yu hangi kaderin belirlediği ortaya çıktı. İtilaf devletlerinin tutumuna karşı nispeten boyun eğen halk, Yunanlıları İzmir'de mezalimleriyle görünce gerçeği kavrama konusunda gecikmedi. Anadolu'da ve Trakya'da başlayan direnişin önderliğini Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının başı çektiği bir gurup üstlendi. Milli mücadeleyi, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkan Mustafa Kemal Paşa'nın Doğu Karadeniz'de bir Rum devleti kurulması yönünde teşkilatlanan Rumları rahatsız eden Türk çetelerin! faaliyetlerini önlemek görevi başlatmıştı. İtilaf devletleri ve Yunanlılar yanında Anadolu'daki gayri Müslimler de kendi hesaplarına faaliyete geçmişlerdi. Öte yandan gayri Müslim milletler, bazen birbirlerinin aleyhine olmak üzere Türk milletinin kadim bildiği, sığınacak en son nokta gördüğü Anadolu'yu kendi çıkarlarına parçalamak için mücadeleye hız vermişlerdir.

Anadolu'yu her türlü düşmandan temizlemek için kıt imkânlarla girişilen bu mücadelede iç isyanlar ayrı bir önem taşımaktadır. Zira ordusu, cephanesi, parası hatta umudu olmayan bir milletin kurtuluş için direnç çabalarını İstanbul hükümeti, İngilizlerle beraber hareket ederek kırmaya çalışmıştır. Yunanlar İzmir'i işgal edip iç kesimlere doğru ilerlerken güney şehirlerimiz; Antep, Maraş ve Urfa Fransız destekli Ermeni çeteler ve Fransızlarla mücadele ediyordu. Pontus devleti kurma girişimi haricinde Ermeniler, Doğu Anadolu'da nüfus çoğunluğu sağlamak ve alan açmak için Müslüman katliamı yani soykırım yapıyordu. Doğu Anadolu'nun nüfus çoğunluğunun Müslümanlarda olduğunun ispatı Türk yetkililerce mezar taşlarıyla yapılmak isteniyordu(Karabekir, 1995, 177). Bu çetrefil süreç içinde tek düzenli ordu Kazım Karabekir Paşa komutasındaki 15. Kolorduydu. İstanbul hükümetinin vatanın tek kurtuluşu olarak işgalcilerin istediklerini yapmak olarak durumu değerlendirmesi işleri daha da zorlaştırıyordu. Bu zorluğun adı iç ayaklanmalar olmuştur. Halife adına şeyhülislam Dürrizade es-Seyyid Abdullah Efendi'nin yayınladığı fetva, iç ayaklanmalara hız kazanmıştır. İstanbul hükümeti, Ahmet Anzavur'a İngiliz parası vererek Anadolu'da Mili Mücadeleye düşman bir ordu kurdurmuş ve onu desteklemiştir(Türk İstiklal Harbi, 1974: 30). İç ayaklanmaların hepsi bu şekilde değerlendirilmese de değişik sebeplere dayanan bu isyanlar zaten kıt kanaat şekilde yürütülen milli direnişe büyük zarar veriyordu. Haberleşme kaynaklarının kıt olması halka mücadelenin şahsi ya da ittihatçı gayelerle olmadığı bir vatan müdafaası olduğu tam olarak anlatılamıyordu. Yüz yılların verdiği padişaha bağlılık ve itaat kültürü, özellikle Damat Ferit Paşa hükümeti ve İstanbul'da işgalci galip devletlerin ekmeğine yağ sürmüştür. Mahalli ve kişisel kaygılar buna adeta payanda olmuştur. Üstelik uzun yıllar savaş yaşayan bu zorluğun altında ezilen Anadolu halkı sanki milli mücadeleye karşı çıkarsa işlerin düzeleceğini ve padişahın emri altında rahat edeceklerini düşünmüşlerdi. Bu denli bulanık bir havada

geniş bir yelpazeden siyasi vizyonu görmek oldukça zor olmalıdır. I. Dünya savaşına Osmanlı Devletini İttihatçıların soktuğunu düşünen kimi çevrelerde İstanbul'daki siyasi parti çekişmelerini Anadolu'ya yansıtmışlardır. Bunun örneği çapanoğullarıdır. Bu ve benzer durumları daha da çoğalta biliriz. Ancak söz konusu olan işgal edilen toprakların kurtarılması ve devlet düzeni tesis edilmesi olunca hiçbir konu failini haklı hale getirmemektedir. Bu çerçevede Çapanoğullarına bakış açımızda vatanın birliği, dirliği ve bağımsızlığı doğrultusunda olacaktır. Mustafa Kemal Paşa'da olayların en ateşli olduğu dönemde insanların yanılabilceği gerçeğini kabul ederek³ insan unsuruna önem vermiştir. Çapanoğullarından isyana karışanlar dâhil, Halid Bey istisna hiç birisi idama mahkûm edilmemiştir. O'da Pınarbaşı Çerkeslerinin yanından kaçıp Yozgat'a gelince yakalanmış ve Amasya'da idam edilmiştir. Bu elim hadise Kurtuluş Savaşı'nın felsefesi değildir.

1. ÇAPANOĞULLARININ YOZGAT'TA İSYAN ETMELERİ

Yakın dönem tarihimizde Çapanoğullarını asıl meşhur eden, Osmanlı Devleti içindeki tarihi süreçte yerel ve devlet içinde aldıkları etkin rolden ziyade "Kurtuluş Savaşı" esnasında giriştikleri isyandır. Yozgat Tarihi araştırmalarında ön plana çıkan Çapanoğlu ailesidir. Esasında Yozgat tarihi de şehir tarihi olarak kurucusu oldukları Çapanoğullarına bağlıdır (Duygu, 1953, Uzunçarşılı, 1974, Sakin, 2012). Çapanoğullarının uzun süreli olarak Osmanlı Devleti hizmetinde görev yapmaları ve bu görevlerinde çoğunlukla Orta Anadolu'da olması bölgede aileye önemli bir nüfuz kazandırmıştır. Yozgat'ta pek çok Çapanoğulları ile ilgili menkıbe anlatılması ailenin şöhretini göstermesi bakımından dikkate değerdir. Örneğin Çapanoğlu'nun abdest suyu⁴ ya da altından Çapanoğlu çıkar bunlardan bazılarıdır. Ne yazık ki yüzyılların bu köklü ayan ailesi, Milli Mücadele'nin yanında değil karşısında olmuştur.

Britanyalıların Amerika, Okyanusya veya Doğu Asya'da koloniler kurması, bu kolonilerde yerleşimler oluşturması veya yerleşim oluşturdukları bölgelerde askerî güçlerini kullanarak, topraklarını genişletmesi çok zor olmamıştı. Ancak hem Akdeniz ticaretinin merkezinde bulunan hem de büyük bir pazar olan ama hâlâ çok güçlü bir devlet mekanizmasına sahip olan Osmanlı Devleti'nin aleyhine büyümek, Britanya için kolay değildi. Britanyalılar bu yolu denemek yerine Osmanlı toprakları üzerinde sadece ticari faaliyet gösteren ancak kapitülasyonların verdiği ayrıcalıklarla, kendi iç dinamikleri ile hareket etme olanağına sahip Levant Company'yi kurmuşlardı. Bu ticaret şirketi, özellikle İstanbul, Halep, İzmir, Kıbrıs gibi deniz ticaretinin yaygın olduğu noktaları merkez olarak faaliyet göstermekteydi. Büyükelçilik dışında, Osmanlı topraklarındaki İngiliz diplomatik misyonları da esasen Levant Company tüccarlarının kendi çabalarıyla kurdukları konsolosluklardı. Tüccarların kendi aralarındaki meseleleri ve Britanyalıların hukuki sorunlarını konsolosluklar çözmekte, onların gücünün yetmediği noktalarda İstanbul'daki büyükelçilik devreye girmektedir (Wood, 1964: 59-80).

1.1. Çapanoğulları Niçin Milli Mücadelenin Karşısında Yer Aldı?

Osmanlı Devleti içinde Çapanoğulları her ne kadar önemli devlet hizmetlerinde bulunmuşlarsa da Osmanlı Devleti içinde sorun yaşamamış değillerdir. Örneğin Çapar Ömer Ağaoğlu Ahmet Paşa, Bozok sancağı mütesellimi, iki tuğlu paşa olarak Sivas valisi olmuş, daha sonra Niğde sancağı mutasarrıflığında görev yapmıştır. Ahmet Paşa, bu görevinde başarılı bir eşkıya takibinde bulunmuş, Sultan Mustafa(1757-1774) zamanında hizmetlerinden dolayı ödüllendirilmiştir. Ancak onun İstanbul'dan takdir alması, çevresindeki diğer ayan ve valileri endişelendirdiğinden halka zulüm yaptığı gerekçesiyle

³ Mustafa Kemal Paşa, Türk İstiklal Harbi sonrası Afyon Başmakçı dolaylarında bir konağa misafir olur. Akşam yemeğinden sonra çevre il, ilçe ve köylerden Paşa'yı görmeye gelirler. Bazıları ellerinde bir torba, torbanın içinde kâğıtlar vardır. Mustafa Kemal Paşa içinde ne olduğunu sorar. Onlarda "Paşam bu civarda siz düşmanla savaşırken Yunanla iş birliği yapanların isimleri var." cevabını alır. Paşa ses çıkarmadan torbaları bir kenara koyar. Konak boşalınca yanındakilere torbaları getirtilir ve şömineye atar. "Aman Paşam ne yaptınız onlar önemli." Diyenlere "Bu memlekete hain değil insan lazım." diye cevap verir. Bu olay Afyon'da tarafımdan derlenmiştir.

⁴ Çapanoğulları hakkında genellikle çay açık olduğu zaman kinayeli söz söylenir. Bu çok bilinen hikâyenin ne anlama geldiğini Abdülkadir Çapan Beyefendiye sorduğumda elindeki çapanoğullarına ait çok özenle ve güzel bir yazmayı göstererek; "Çapanoğullarının okur-yazar tahsilli, mürekkep yalamış kimseler olduğu için leğende abdest aldıkları zaman ellerinin mürekkebi suya karıştığından su bulanık hale geldiği, bu sözün oradan çıktığını belirtmiştir (Kaynak kişi: Abdülkadir Çapanoğlu, yaş; 76, Üniversite mezunu).

1765 yılında idam edilmiştir(Mert, 1980, 33). Çapanoğulları Sultan II. Mahmut (1808-1839) zamanında devlet ayanları ortadan kaldırma ve yerel güçlerin devlet içinde egemenliğini kırarak merkezi otoriteyi güçlendirme siyaseti izlemiştir. Bu çerçevede Çapanoğullarından da Yozgat'a üst düzey memur atamamıştır. Ancak aile olarak devlette görev almaya devam etmişlerdir. Görülüyor ki Çapanoğulları ailesi olarak devlet içinde inişli çıkışlı bir durumları vardır.

Çapanoğullarının 20. Yüzyıl başında Osmanlı Devleti içinde durumları tahsil seviyelerine göre memurdur. Dolayısıyla geçmişten getirdikleri şöhretleriyle Orta Anadolu'nun hatırlı kişileridir. Ailenin geçmişte Abdülfettah Paşa, Celaleddin Paşa(Duygu, 1975: 154), Ahmed Şakir Paşa gibi önemli devlet adamları yetiştirmesi Yozgat ve çevresinde bu saygınlığını artırmaktadır. Özellikle Yozgat ve çevresinde hatta bütün Türkiye'de Çapanoğullarıyla ilgili fıkralar üretilmesi onların şöhreti ve güçlerinin de aynı zamanda bir ifadesidir.⁵ Son dönem kuşakta ise yine devlet hizmetinde önemli kişiler vardır. Hatta ailenin bir üyesi İttihat ve Terakki Partisi'nden II. Meşrutiyet döneminde Meclis-i Mebusan'a Yozgat sancağından Ankara mebusu olarak seçilen (Ahmed) Edip Bey⁶dir. (Ahmed) Edip Bey'den başka Çapanoğullarının bu dönemde öne çıkan simaları Mehmed Celaleddin Bey(Celal)⁷ ve Halid Bey⁸, Salih Bey⁹, Abdülkadir Bey, Ziya Bey, olmak üzere isyana dâhil olmuşlardır.

(Ocak, 1970; 89). Ankara'da Meclis-i Mebusan reisi Mustafa Kemal Paşa'nın çağrılarını önce sessizce dinleyen aile üyeleri durumu tam kavrayamadıklarından akrabaları Yusuf Ziya Bey'i Ankara'ya adeta keşif için göndermişlerdi. Yusuf Ziya Bey, Ankara'ya gitmiş, Mustafa Kemal'in ve çevresinin güvenilir bir kimse olmadıklarını ve ellerinde kuvvetlerinin bulunmadığını söylemiştir (Ocak, 1970; 98). O zamana kadar ailenin karar verme durumunda lideri gibi görülen Edip Bey'in, Mustafa Kemal Paşa'yı geçmiş dönemdeki tanımlamasıyla İttihatçı kimliği taşıdığını düşünmesi olayları doğru görememesine sebep olmuştur. Çapanoğulları ailesinin Ankara'daki oluşumu doğru okuyamamaları, İttihatçıların yeni bir hamlesi olarak görmeleri, Ziya Bey'in Ankara izleniminin hataları yanlış yola sapmalarına, meceraya sürüklenmelerine sebep olmuştur. Öte yandan Çapanoğullarının Ankara'da açılan meclise mebus olarak gitmemeleri/gidememeleri ama Yozgat'ta var olan Müdafaa-ı Hukuk derneğinin içinde olmaları çelişkileri içinde barındırmaktadır. Kılıç Ali Bey ise Yozgat'ta hiçbir teşkilatlanmanın olmadığını belirtmiştir ki bu doğru değildir. Belki istenilen düzeyde yeterli değildir. Hatıratında o, Yozgat eşrafını milli mücadele etrafında topladığını ancak buna Celal Bey'in mani olduğunu belirtmiştir(Turgut, 2007; 118). Bu bilgilerin doğru olmadığı, Yozgat'ta halkın Milli Mücadeleye ne denli duyarlı olduğu görülmektedir.

⁵ Babamdan duyduğum bir fıkra şöyle: Çapanoğlu, kara kışta yani Aralık ya da Ocak ayının kar henüz düşmediği bir gün Kozanoğlu'nu Yozgat'a konağına yemeğe davet eder. Konakta yemekler yenir sohbet edilirken Kozanoğlu ayakta bekleyen azaplardan (ağanın adamı/hizmetçileri) birinden su ister. Kozanoğlu suyu içince "Beyim suyun iyi değilmiş." der. Bunun üzerine azap öne çıkarak; "Beyim Ağdalarda bir su var ki aklınız durur, bu ne ki." der. Çapanoğlu hemen söze başlar ve "Oğlum sabah git oradan bize bir su getir." der. Adam sabah kalkar Yozgat'ın keskin ayazıyla birlikte hafif kar atıştırmaktadır. Atı dışarı çıkarıp hazırlarken komşu sorar "Hayrola bu havada nereye gidiyorsun komşu?" adam söylediğine bin pişman: "Sorma komşu Çapanoğlunun konağında bir b. yedim Akdağlarda ağzımı yıkamaya gidiyorum. (Kaynak kişi, Memduh OĞUZ, 1924 Yozgat doğumlu, ilkokul mezunu.)

⁶ Ahmed Edip Bey, 1859 yılında Yozgat'ta doğmuş, Demirli medresede tahsilini tamamlamıştır. İyi bir tahsil yapmış, aruz vezniyle şiirler yazmıştır. Yurdun çeşitli yerlerinde kaymakamlık ve mutasarrıflıklarda bulunmuştur. II. Meşrutiyet'in ilanı ile İttihat ve Terakki Cemiyetinin kontenjanından Yozgat sancağından Ankara mebusu seçilmiştir. İttihatçıları eleştirdiğinden mebusluktan atılmış ve emekliye sevk edilmiştir. Yozgat' dönünce ateşli bir İttihatçı düşmanı olmuştur. Bu yıllarda bir aydın olarak kurtuluş çareleri aramış, Yozgat'ta istemediği olayların içine sürüklenmiştir. Çerkes Ethem'e karşı Arapseyfi çarpışmasında yenilerek Pınarbaşı Çerkeslerinin yanına sığınmış 7 Ocak 1922 tarihli aftan yararlanarak Kayseri'de oturmaya devam etmiştir. 16 Ekim 1925 tarihinde vefat etmiştir(Ergin, 2008; 185).

⁷ Edip Bey'in küçüğü olup, Mehmed Celaleddin Paşa gibi olması için bu ad konulmuştur. Rüştüye'den tasdikname almıştır. Çeşitli memurluklarla beraber Kaymakamlık ve Mutasarrıflık görevlerinde bulunmuştur. Karahisar mutasarrıflığında iken İttihatçılar tarafından emekliye sevk edilmiştir. Yozgat'a gelmiş ve ağabeyi ile beraber memleketin durumunu takip etmiştir. Yozgat'taki olaylara karşılık ağabeyi ile beraber hareket etmiştir. Pınarbaşı'nda saklanmış, 1921 yılındaki aftan yararlanmış ve İstanbul'da ikamete memur edilmiştir. 1936 yılında İstanbul'da vefat etmiştir(Ergin, 2008; 185).

⁸ 1868 yılında Yozgat'ta doğmuştur. Edip Bey'in küçük kardeşidir. Sıbyan mektebini bitirdikten sonra tahsiline devam etmemiş ve Yozgat'ta ziraatla meşgul olmuştur. Yozgat'ta Kılıç Ali'nin uygulamalarına kızarak önce çiftliğine çekilmiş sonrada isyancılara katılmıştır. Kardeşleriyle beraber Pınarbaşı'na gitmiştir. Ancak oradan gizlice Yozgat'taki çiftliğine gelmiş, orada yakalanmış ve Amasya istiklal mahkemesinde 1921 yılında idam edilmiştir(Ergin, 2008; 185).

⁹ Salih Bey, isyan sırasında kardeşleriyle birlikte olmuştur. Ancak isyanın seyri ve karar aşamalarında yer almamıştır. Pınarbaşı'na kaçmış, orada bir müddet kalmış, kısmi aftan yararlanmış, sürgün edilmiştir. Ancak daha sonra affedilerek hukuk eğitimi aldığından avukatlık ve Kırşehir ağır ceza hâkimliği yapmıştır(Acun-Dündar, 2013, 9).

2. ÇAPANOĞULLARININ İSYANA KARAR VERMELERİ

İtilaf Devletlerinin İstanbul'da padişah ve hükümeti eline almalarından sonra Anadolu'ya baskı artmaya başlamıştır. Hatta İstanbul'da farklı hükümetler zamanında da Ankara'da kurulan yeni hükümetle ve meclisle ilişkileri de birbirinden farklı olmuştur. Damat Ferit Paşa hükümetleri daha sert ve İngilizlerin isteği doğrultusunda kararlar verdiği bilinen bir gerçektir. Bu doğrultuda İstanbul hükümeti önce Mustafa Kemal Paşa'yı etkisiz hale getirmeye çalışmış, vatan haini ilan etmiştir. İstanbul hükümeti, Milli Mücadele'yi yok etme çabaları içinde daha tehlikeli bir oyun daha oynamıştır; milleti bir birine düşürmek. Bu oyun nispeten karşılık bulmuştur. Yurdun değişik yerlerinde çıkan isyanlar sebebi ve hedefi ne olursa olsun yeni kurulmuş olan Ankara hükümetine ve "Büyük Millet Meclisi"ne zarar vermiştir. Daha kötüsü başta İngilizlerin maddi desteği olmak üzere Avrupa'nın ve Amerika Birleşik Devletlerinin desteğini alarak Batı Anadolu'da ilerlemiştir. Yunanlılar ilerlerken "Yunan Mezalimi" olarak nitelendirilen vahşet ve soykırıma engel olacak Kuva-yı Milliye ordusu iç isyanlarla uğraşmıştır.

Çapanoğullarının isyanı ile ilgili yapılan çalışmalarda iki unsur ön plana çıkmıştır; Birincisi Postacı Nazım'ın Yozgat'a yakın bir yerde isyanı ve bu isyanı bastıracak kuvvetlerin başarısızlığı Çapanoğullarına cesaret vermiştir. Adeta isyana müdahalede Ankara hükümetinin yetersiz kalması bölgede hükümet boşluğu meydana getirmiştir. Ankara hükümeti ve Mustafa Kemal Paşa, hakkında araştırma yapmak için gönderilen Çapanoğullarından komiser muavinliği yapan Ziya Bey'in var olan gelişmeleri görememesi isyana kapı aralamıştır. İkinci önemli olay ise Antep'ten Postacı Nazım ve avenesinin isyanını bastırmak için Yozgat'a gelen Kılıç Ali Bey'in Yozgat'ta Çapanoğullarına karşı tutumları isyanın fitilini çekmiştir. Yozgat ileri gelenleriyle Çapanoğulları arasındaki alttan alta var olan gerginlik ailenin karar verme yetisine sahip iki önemli ismi Edip ve Celal Beyleri yanlış yöne sevk etmiştir. Yozgat'ta Çapanoğlu ailesine kin besleyen kimi çevrelerin Kılıç Ali'ye ailenin aleyhine bilgi vermeleri Çapanoğullarının Ankara hükümetine karşı daha da soğutmuştur. Bunların başında müftü Mehmet Hulusu Efendi¹⁰ gelmektedir. Müftü hakkında halen yaşayan Çapanoğlu soyundan gelenler bile Çapanoğullarının bu akıbetinin sorumlusu olarak "besleme, hain, nankör" ifadeleriyle sıfatlandıkları Müftü Mehmet Hulusu Efendi'yi görmektedir.¹¹ Çapanoğlu Celal Bey ise çok kısa olarak değindiği "hadiseler" diye özetleyebileceğimiz geçmiş hakkında Çapanoğullarını felakete sürükleyen küçük kardeşleri Halid Bey olduğunu, onun affedilmesine rağmen Pınarbaşı'ndan kaçıp Yozgat'taki çiftliğine gelmesi ve ihbar üzerine yakalanıp idam edildiğini anlatmaktadır. Kendilerinin bu yüzden suçlandığını ifade eder ki bu doğru değildir(Acun-Dündar, 2005; 338).¹²

Buradan anlaşılıyor ki olayların içinde olan Çapanoğlu ailesinden bir kısmının da aslında silahlı bir çatışma içinde bulunmak istememiştir. Hatta başlangıçta öncelikle Edip Bey olaylara karşı durmak istemiştir. Edip Bey, kardeşlerini silahlı bir mukavemete girmemeleri hususunda sert bir şekilde uyarmasına rağmen Mustafa Kemal Paşa'yı eleştirmekten de geri durmamıştır. Onun bu hareketinin memleketi yeniden önceki İttihatçıların yaptığı gibi bir felakete sürükleyecekleri kanaatini taşımasından ileri geldiği anlaşılmaktadır. Bu sebeple Ankara'da açılan meclise ve Mustafa Kemal Paşa'ya mesafeli hatta düşmanca bakmıştır. Ancak akrabalık duyguları ve topluluktan kopmamak adına adeta isyanın içine sürüklendikleri anlaşılmaktadır. Edip Bey'in kardeşlerini ikazına rağmen kendisi de

¹⁰ Mehmet Hulusi AKYOL(1888-1964), Yozgat'ta doğmuş, Çapanoğulları babası Çapanoğlu Hacı Osman Nuri Bey'in yanında büyümüş, ailesi Çerkes kölemenlerinden Bekir Ağa'dır. Yozgat'a bağlı Kavurgalı medresesini bitirmiştir. Çapanoğlu ayaklanmasının müsebbibi olarak Müftü Efendi görülür. Abdülkadir ÇAPANOĞLU' "Cami'ül Ezher'e Hacı Osman Bey tarafından gönderildi ama tahsilini tamamlayamadı." der. (Abdülkadir Çapanoğlu, <https://www.yozgatgazetesi.com/search?q=abdulkadir+%C3%A7apano%C4%9Flu>, edinme tarihi; 7.11. 2021). İstanbul'a gitti ve ruûs imtihanında başarı göstererek müderris oldu. 1920 yılında Yozgat Müftülüğüne tayin edildi(Ergin, 1989; 303). Ancak Müftü Efendi'nin Mısır'a hiç gitmediği Ergin tarafından ailesine dayandırılarak ifade edilmektedir(s. 64.).

¹¹ Abdülkadir Çapanoğlu (1945), gazeteci ve yazar.

¹² Her ne kadar Celal Bey'in "Bizden hiç birimizin haberi olmaksızın Sivas'ta Nazım isminde birinin ihdas etmiş olduğu harekete köyden giderek iltihak eder(Acun-Dündar, 2005; 338)."demesine rağmen Abdülkadir Bey'in hatıralarında "Celal Bey'de Arapseyfi'deki Halid Bey'in çiftliğine gelmiş. Oradan köyde yapmak istediği ev için kereste satın almak ve naklettirmek bahanesiyle Çayırözü'ne kadar gitmişler. Orada bazı Çerkes ileri gelenleriyle görüşmüşler ve görüştüğü kimseler tarafından Kemal Paşa'nın düşüncelerine muhalefet için kendisine istediği vakit, istediği kadar atlı verileceği ve bu konuda kendisiyle her dakika harekete hazır oldukları söylenilmiş." (Ergin, 2008; 63) bu ifadeden anlaşılıyor ki Celal Bey'de işin içindedir.

Çapanoğullarında bazı kimseler Ankara'nın ve Mustafa Kemal Paşa'nın karşısında olmuşlardır. Çapanoğullarının tereddütlü davranışlarının üzerine gerek Yozgat'ta gerekse Yenihan'da meydana gelen Postacı Nazım ve etrafındaki çetelere kardeşi Halid Bey'in katılması onları isyanın içine sürüklemiştir.

2.1. Postacı Nazım(Yenihan) İsyanı ve Çapanoğulları

Osmanlı Devleti'nin Mondros Ateşkes Anlaşması'nı kabul etmesinin ardından tepki olarak ülkenin her tarafında Müdafaa-ı Hukuk dernekleri kurulmuştu. I. Dünya Savaşı sona ermiş ancak ateşkes şartlarına rağmen galip devletlerin Osmanlı topraklarını işgali devam etmekteydi. Buna karşı halkın savunma refleksi canlanmıştı. Bu durum İzmir'in in Yunanlılar tarafından işgaliyle Anadolu başta olmak üzere Türk çoğunluğun olduğu yerlerde vatani savunmak için örgütlenmeler, mitingler ve Kuva-yı Milliye teşkilatları kurulmasına yardım etmiştir. Vatanın kurtuluşuna Günay Cephesi'nde Fransız işgaline karşı konularak başlanmıştır. Güney şehirlerinin işgaline Ermeni çetelerinin terörü başlayınca şehirlerde; Antep, Maraş ve Urfa kendi kurtuluşlarının mücadelesini merkezi otoriteden emir hatta destek almadan başlatmışlardı. Mustafa Kemal Paşa'nın bir gurup asker ve sivil erkân ile Samsun'a çıkışı yurttan uyanan direnişin şemsiyesi görevini görmüştür. Anadolu'da Ankara merkezli "Türk İstiklal Harbi"nin doğması bu harekete karşı olanlarla işgalci düşmanları harekete geçirmiştir. Milli Mücadele'nin başladığını gören İngilizler ve Yunanlılar bu savunma refleksi kırma amacıyla harekete geçmişlerdir. Padişah ve özellikle de Damat Ferit Paşa hükümeti iş başında iken Anadolu'da filizlenen istiklal hareketine karşı her türlü yok etme eylemi içine girmişlerdir. Güya istilacıların dedikleri yapıdır, onları kızdırmamak yoluna gidilirse en azından yaşanacak bir yurt parçası bahşedecekleri umulmuştu. Bu yanlış siyaset fiiliyatta top yekûn Türk İstiklal mücadelesine zarar vermiştir. Bunlardan belki en tehlikeli olanı kardeşi kardeşe kırdırma siyasetiydi. Düşman kapıdayken, Anadolu içlerine Yunanlıların ilerleyişi sürerken, güneyde çarpışmalar başlamışken Ankara'daki "Büyük Millet Meclisi"nin en büyük işi iç isyanları bastırma haline gelmiştir. Doğu'da düzenli bir birlik olmasına karşın Ermenilerle mücadele edilmek zorunda kalınması Yunan ilerleyişi karşısında düzenli birliğin olmayışı iç ayaklanmalar küçükte olsa, önemli hale getirmiştir. Anadolu'da Türk halkının çaresizliği, umutsuzluğu, padişaha geleneksel olarak yüzyılların alışkanlığıyla bağlı olmaları, İttihatçıların geçmiş dönemdeki partizanlığı gibi sebeplerle siyasi bölünmüşlük Mustafa Kemal ve ekibinin kurtuluş mücadelesinin tam olarak anlaşılmasına sebep olmuştur. İstanbul'da hilafet makamının şeyhülislam eliyle yayınladığı, kurtuluş mücadelesinin aleyhine verilen fetva, fikri bocalama içinde olan halka adeta kötü yolu göstermiştir. Merkezi otoritenin olmaması ya da zayıf oluşu zaten savaştan bıkan halkın çeteciliğe yönelmesine sebep olmuştur. Vergilerin artırılabacağı, yeniden asker yazılabacağı gibi dedikodular isyana meyli artırmıştır(Goloğlu, 2010; 5). Örneğin Yenihan'da çıkan Postacı Nazım ve Çerkeslerin de dâhil olduğu bu isyan anlatılan sürecin Orta Anadolu'daki parçasıdır.

Postacı Nazım, unvanıyla bilinen Hüseyin Nazım Erzurumlu olup Yenihan (Yıldızeli)- Sivas arasında posta hizmeti yaptığı için bu adla anılmaktadır. Posta hizmetlerinden dolayı zimmetine ödeyemeyeceği kadar para geçirdiğinden hakkında tahkikat açılmıştır. Postacı Nazım'da gizlenmek için köylere saklanmış, durumun elverişli olduğunu görünce etrafına çete toplamaya başlamıştır. Halkın şeriatçı-kongreci/kuvvacı¹³ ne olduğunu bilmediği bir ortamda kendisini padişah yanlısı şeriatçı olarak tanıtan, bölgede otorite kurmaya çalışan Ankara hükümetine karşı bir tutum sergileyerek etrafına topladığı asker kaçağı, suçlu, vb. kişilerle etraf köyleri tehdit etmeye başlamıştır. İsyanları bastırılıp etrafa dağılan ve bölgedeki akrabalarının yanına gelen Bolu ve Düzce Çerkeslerinin de katılımıyla avanesi çoğalmıştır. Bu kalabalığa ve hükümet otoritesinin olmadığına güvenen Postacı Nazım, Yenihan'ın Kaman köyünde Ankara'da kurulan hükümeti tanımadığını¹⁴ Mayıs 1920'de ilan etmiştir(Ocak, 1970; 95). Postacı Nazım ve ona katılan asiler, Çamlıbel ve Tokat'tan gelen bazı zayıf askeri birlikleri yenmişleridir. Bu başarıdan cesaret alan isyancı gurup Boğazlıyan, Zile ve Amasya yönünde hâkimiyet alanlarını genişletmişlerdi. Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk'ta belirttiği üzere bu isyan bölgede tereddüt gösteren

¹³ Halkın şeriatçı-kongreci /kuvvacı ne demek olduğunu bilmediği bir ortamda tarlasında çift süren bir köylünün yanına eli silahlı iki çete gelir. Birisi köylüye sorar; "Çifti bırak söyle bize "şeriatçımı kongreci misin?" der. Köylü şaşkındır. Kimseyi tanımaz, bölgeye kim hâkim bilmez ne dese başı derde girecek düşündür ve "Ben öküzüm kim koşarsa onun çiftine giderim."(Kaynak kişi, Yakup ŞAHİN, 1913 Yozgat doğumlu, okur).

diğer “erbab-ı fesad”ı harekete geçirmiştir(Nutuk, 2016; 255). Burada kastedilenin Çapanoğulları olduğu muhakkaktır. Çapanoğullarından bizzat isyana katılan ve silahlı mücadelede beraber olan Abdülkadir Bey’in Hatıraları’nda Edip Bey’in her ne kadar Mustafa Kemal Paşa’ya güvenmediği, Ankara’da ki oluşumu İttihatçı tertibi bir hareket olarak görse dahi silahlı bir mücadeleye kesinlikle taraftar olmadığı anılan hatıratıta kuvvetle vurgulanmıştır. Kardeşi Celal Bey’de Mustafa Kemal Paşa’nın Erzurum ve Sivas kongreleriyle asker toplama isteğinin, hoş karşılamıyordu. Hatta kuvvet kullanarak bunlara mani olmayı bile düşünmüştü. Edip Bey ailenin isyana meyilli üyelerini uyararak “Kozan ihtilali gözümüzün önündedir. O ailenin sönmesine ve bütün hanümanının (aile ocağının) mahvolmasına böyle bir ihtilal sebep olmuştur. Binaenaleyh bu gibi ahvale katiyyen mahal yoktur. Sizin de bunlara karşı mütemayil vaziyet almamanızı hasseten rica ederim.” demiştir(Ergin, 2008; 63). Neticede olaylar Çapanoğulları dışında başlamış, Çapanoğulları olayların içine dâhil olmuştur(Taş, 1987; 38).

3. ÇAPANOĞULLARININ YOZGAT’TAKİ DURUMLARI

Çapanoğullarının önde gelen isimleri Edip Bey, Celal Bey, Salih Bey Türk Kurtuluş Savaşı öncesi Yozgat’ta toplanmışlardı. Küçük kardeş Halid Bey ise zaten Yozgat’tan hiç ayrılmamış, Arapseyfi’deki çiftliklerinde tarımla meşgul bir hayat sürmüştür. I. Dünya Savaşı sonunda Osmanlı Devleti Mondros Ateşkes Anlaşmasıyla barış sürecine girmesine karşın toprakları işgal edilmeye başlamıştı. İşgale uğrayan bölgelerde olduğu gibi Yozgat’ta da Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti kurulmuştur. Cemiyetin önde gelen üyeleri arasında belediye reisi Başçavuşzade Ahmet Nuri Bey (1888-1964), Müftü Mehmet Hulusi Efendi, Mahkeme-i şeriyeye hâkimi Hafız Ömer Şahabettin Efendi (1866-1940), Yozgat Müftülük müsevvidi Gök Ali Kethüdazade Süleyman Sırrı Bey (1868-1940), Darendede Eski Kaymakamı Divanlızade Ahmet Hamdi Efendi (1878-1963), Mahkeme-i Şeriyeye Başkâtibi İhsan Efendi. Çapanoğlu ailesinin iki önemli üyesi Edip Bey ve Celal Bey bu cemiyetin üyeleriydi. Çapanoğulları bu derneğin kurucuları arasında ve şehir eşrafiyla birlikte cemiyete aktif olarak katkı verdikleri anlaşılmaktadır(Sakin, 2012; 260). Görülüyor ki Yozgat şehir olarak ülke genelinde yapılması gerekenleri yapmış, şehirde Müdafaa-ı Hukuk derneği kurulmuş şehir ileri gelenleri bu derneğin ya kurucuları ya da aktif üyesi olmuşlardır. Şehirde ve başlangıçta Çapanoğullarında buraya kadar Mustafa Kemal Paşa ve yeni teşekkül eden Ankara hükümetine karşı hiçbir olumsuz tavır görülmemiştir. Çapanoğullarının Müftü ile yaşadıkları şahsi meseleler ve Kılıç Ali’nin Yozgat’a gelişi ve Milli Mücadele için yardım toplama isteği olaylara sebep olmuştur.

Çapanoğullarıyla Müftü Mehmet Hulusi Efendi’nin esasında aynı büyük aile içinde yetiştiğini varsayabiliriz. Müftü Hulusi Efendi’nin hırslı olduğunu söyleyen Abdülkadir Çapanoğlu’nun bu düşüncesini gelişen olaylar doğrular gibidir. Onun mebus seçilme isteği ve beklentisi acaba Çapanoğullarını Milli Mücadele aleyhine mi göstermiştir? Başka bir husus ise Çapanoğulları, Ankara’nın isteğine uyarak acaba mebus seçilmek istemişler mi? Çapanoğullarına ait yayınlanan iki hatıratıta bununla ilgili bilgi bulunmamaktadır. Mebusluğun sağlayacağı avantajları zaten aileden elde ettikleri ve sonunu iyi görmedikleri bir yola da girmek istememiş olabilirler. Çapanoğullarıyla Müftü Hulusi Efendi’nin arası ilk önce Sivas kongresinden sonra 13 Eylül 1919 tarihinde kongrenin kararları olarak Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa, Müdafaa-ı Hukuk cemiyetlerine bir telgraf göndererek İstanbul hükümetiyle haberleşmelerin kesilmesini istemişti. Yozgat’a gelen bu telgraf emrine verilecek cevap için Müftü Hulusi Bey ile Celal Bey arasında nasıl bir üslup kullanılacağı tartışmaya hatta gerginliğe sebep olmuştur. Müftü Bey, kendi düşüncesi doğrultusunda, olayların akışına bakılırsa daha samimi ve Ankara hükümetine destek mahiyetinde bir cevap vermek istemiş olmalıdır. Buna karşılık cemiyetin üyesi olan Celal Bey, daha resmi ve Hulusi Bey’in aksine daha soğuk bir cevap vermeyi uygun gördüğü anlaşılmaktadır. Celal Bey’in Milli Mücadele ve Mustafa Kemal Paşa hakkındaki düşüncesi belli olduğuna göre verilen cevap Türk İstiklal Harbi sürecini baştan beri destekleyen tavrı sebebiyle Celal Bey’in adeta baştan savar gördüğü cevabı yetersiz görmüş olmalıdır. Sonuç olarak devlet tecrübesini de öne süren Celal Bey’in isteği doğrultusunda Ankara’ya cevap verilmiştir. İsteği gerçekleşmeyen ya da Çapanoğullarına karşı kaybettiğini düşünen Mehmet Hulusi Efendi buna içerlemiş ve Çapanoğullarına kin beslemeye başlamıştı(Ocak, 1973; 94). Müftü Efendi bu kinini hutbeye taşımış, bir Cuma günü vaaz esnasında Çapanoğullarına yüklenmiş, isim vermeden “Milli mücadeleye düşman hainler” olduğunu ateşli bir dille söylemiştir. Camide o esnada vaazı dinleyen Celal Bey, çıkışta Müftüyü karşılamış ve atasının yaptırdığı camide kendilerine hakaret edemeyeceğini sert

bir dille ihtar etmiştir(Ocak, 1973, 117). Celal Bey'in tutumu tavrından anlaşılıyor ki Milli Mücadeleye karşı değildir. Bu konuda Ankara'ya düşman gösterilmesine şiddetle karşı çıkmıştır. Bu konuşma esnasında Müftünün mebus olup olmadığı belli değildir. Buradan anlaşılıyor ki Çapanoğulları Yozgat'ta daha ötesi Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti'nde Müftü'den daha etkilidir. Ancak Müftü Mehmet Hulusi Efendi, Çapanoğullarının Ankara'ya mesafeli yaklaşımını iyi değerlendirmiştir. Bozgunculuk yapıp yapmadığı bu aşamada belli değildir. Kılıç Ali Bey'in Yozgat'a gelişinde aileye karşı şüpheli tavrı Mehmet Hulusi Efendi'nin Çapanoğulları hakkında Kılıç Ali'ye menfi bilgiler vermesinin etkisi olmuş olabilir.

İkinci ve asıl önemli olan Çapanoğullarının Milli Mücadeleye cephe alması, Postacı Nazım çetesine katılmaları ve silahlı mücadeleye girmeleridir. Bu süreç Kılıç Ali'nin Yozgat'a gelişiyle başlamıştır. Yozgat civarında Postacı Nazım'ın başlattığı isyan, çevrede bulunan irili ufaklı çetelerinde dâhil olmasıyla cemiyetleri büyümüştür. Bunlar kendilerine “şeriatçı” unvanı vererek şeriat ve hilafet adı altında yağma ve talana başlamışlardı. Çeteler Yozgat, Akdağmadeni, Boğazlıyan, Zile, Devecidağı ve çevresini işgal etmişlerdir. İşgalci çete reisleri; Postacı Nazım, Deli Hacı, Deli Ömer, Aynacıoğulları vs. olmak üzere bölgede güç haline gelmişlerdir. Yozgat ve havalisini ele geçiren çetelerle başa çıkacak kuvvet bulunmadığından Kılıç Ali Bey Antep taraflarından Yozgat'a gönderilmişti. Yozgat' girerken kahramanlar gibi karşılanan Kılıç Ali Bey'in yanında kendisine sığınan Cezayirli mülteciler ile az sayıda Antep'ten gelen mücahit vardı. Anlaşılan o ki bu sırada Yozgat'ta mebus seçimi olmuş ve kendini mütevazı gösteren ama ihtiraslarıyla bilinen, yükselme hırsı olan Müftü Hulusi Efendi mebus seçilmişti.¹⁴ Yozgat'ta bulunan Kılıç Ali'ye Müftü Efendi bu duygularla Çapanoğulları aleyhine tezviratta bulunmuştur. Müftüyle beraber Yozgat mutasarrıf vekilliğinde bulunan Arif Hikmet Bey ve şube reisi Binbaşı Tevfik Bey'de aynı şekilde Kılıç Aliye Çapanoğulları aleyhine konuşmuşlardır. Kılıç Ali'de Çapanoğulları aleyhine kendisine verilen bu bilgilerden etkilenmiştir. Durumu bir telgrafla Ankara'ya bildirmiştir. Ancak Kılıç Ali'nin telgrafının maiyeti belli değildir.

Çapanoğullarının harekete geçeceği ile ilgili bir yorumda, Yozgat'ta Postacı Nazım'ın Ankara hükümetine karşı olduğu ve padişah ve hilafeti desteklediğini resmen açıklamasından iki gün sonra yani 18 Mayıs 1920 tarihinde yapılan at yarışı gösterilmiştir. Edip Bey ve Celal Bey, Yozgat'ta düzenlenen at yarışıyla güya milli direnişe karşı olan dostlarını Yozgat'a çağırmış, isyanın alt yapısı hazırlanmıştır. Ancak at yarışı yapılmış ancak isyan gibi bir teşebbüs ailenin en büyüğü Edip Bey tarafından hiçbir zaman tasvip edilmediği bilinmektedir. Çapanoğullarının Yozgat eşrafiyla özellikle de Müftü Mehmet Hulusi Efendi¹⁵ ile aralarının açılması aileyi adeta Milli Mücadele'nin karşısına dikmiştir. Her ne kadar ailenin Ankara'daki istiklal mücadelesine taraf olmadığı, Mustafa Kemal Paşa'nın geçmişteki ittihatçı kimliğini ön planda tutuyor olsa da silahlı mücadeleye hiç taraftar olmadığı ailenin hatıratında ve dönemin tanıklarının ifadelerinden anlaşılmaktadır(Ocak, 1973; 123).

Kılıç Ali Bey, Yozgat'a 1 Haziran 1920 tarihinde geldiğinde, gergin bir ortam bulmuştur. Çapanoğulları anlaşılan mebus seçiminde Müftüyü engelleyememişler, o da hazır fırsat varken yukarıda zikredilenlerle beraber Çapanoğullarını hedef göstermiştir. Kılıç Ali'yi harekete geçiren ve bardağı taşıran damla Kuva-yı Milliye için yardım toplanması olmuştur. Bu yardımın Yozgat halkının tamamından mı istendiği sadece Çapanoğullarından mı istenildiği açık değildir. Ocak'ın devrin görgü tanıklarına dayandığına göre Çapanoğullarından yüklü miktarda para istenmiş ancak ret cevabı verilmiştir(Ocak, 1973; 98).¹⁶ Bu cevabı Ankara hükümetine karşı bir eylem olarak gören Kılıç Ali, onların evlerinin önüne nöbetçi koyarak göz hapsine aldirmiştir. Kılıç Ali Bey'in Yozgatlılardan yardım toplaması, halkın fakir olduğu gerekçesiyle engellemek isteyen Çapanoğullarının karşı çıkması, krizin baş göstermesine sebep

¹⁴ Ahmet Yaşar Ocak'ın makalesinde Ek: 1 olarak verilen görgü tanığının anlatılarında telgraf meselesinde henüz mebus seçimi olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak anlatı sırasına bakılırsa Kılıç Ali Bey'i Yozgat'ta Müftü mebus sıfatıyla karşılamıştır(Ocak, 1973; 117, EK: 1).

¹⁵ Mehmet Hulusi AKYOL(1888-1964), Yozgat'ta doğmuş, Çapanoğulları babası Çapanoğlu Hacı Osman Nuri Bey'in yanında büyümüş, ailesi Çerkes kölemenlerinden Bekir Ağa'dır. Yozgat'a bağlı Kavurgalı medresesini bitirmiştir. Abdülkadir ÇAPANOĞLU Cami'ül Ezher'e Hacı Osman Bey tarafından gönderildi ama tahsilini tamamlamadı denilmektedir(Yozgat gazetesi kaynak eklenecek). İstanbul'a gitti ve ruûs imtihanında başarı göstererek müderris oldu. 1920b yılında Yozgat Müftülüğüne tayin edildi(Ergin, TDVİA; cilt 2, s. 303-304. *Akyol, Mehmet Hulusi, Son devir din âlimlerinden*). Ancak Müftü Efendi'nin Mısır'a hiç gitmediği Ergin tarafından ailesine dayandırılarak ifade edilmektedir(s. 64.).

¹⁶ Olayların görgü tanığı Rahmi SAGUN, Kılıç Ali'nin her aileden 500 altın talep ettiğini, bu paranın Yozgat'ta her aileden toplanamayacağını bilmesine rağmen sırf Çapanoğullarından bu parayı almak için böyle bir hileli yola başvurulduğunu anlatmaktadır(Ocak, 1973;137).

olmuştur.¹⁷ Abdülkadir Bey'in hatıralarında ise biraz burası muğlak olmasına rağmen, yardım meselesinden dolayı "Belediyede münakaşa vukuu bulduğunu" söylemektedir. Olaylar Ramazan ayı içinde olduğu için Müftünün vaazının bu olay sonunda olduğunu zikretmektedir. Vaazda müftünün çapanoğullarını "ihamet" ile suçlaması, Celal Bey'i Kuva-yı Milliye'den biraz daha uzaklaştırmıştır. Bu münakaşadan sonra Yozgat'ta Müftü ile Kuva-yı Milliye taraftarlarının Ankara ile muhabereyi başlamış, Çapanoğlu ailesinin Kuva-yı Milliye'ye düşman olduğuna Ankara ikna edilerek evleri polis merkezi memurlarınca ablukaya alınmıştır(Ergin, 2008; 65). Celal Bey'in Ankara Valisi Yahya Galip Bey'le görüşmesi ve teminat vermesi sonucu Edip Bey ve Celal Bey'in evlerinin önündeki abluka kaldırılmıştır. Bu mesele küçük kardeş Halid Bey'i çok kızdırmıştı. Yozgat'taki durumu öğrenen Çapanoğullarının küçük kardeşi Halid Bey, ailesine Kılıç Ali Bey'in yaptıklarına içerleyerek Arapseyfi'deki çiftliğinden adamlarıyla Yozgat'a geleceğini yani Kılıç Ali'ye baskın vereceğini bildirmiştir. Elindeki kuvvetlerin yetersiz olduğunun farkında olan Kılıç Ali, durumunu tehlikede görerek Yozgat'ı terk edip Akdağmadeni üzerinden Boğazlıyan'a çekilmiştir. Bu çekilme Yozgat'ın kontrolde olmadığı meydanın Çapanoğullarına bırakıldığı anlamına gelmektedir. Kılıç Ali'nin Yozgat'ı terk etmesi Çapanoğulları üzerinde bir rahatlamış hissi verse de ortalık tam durulmamıştır. Bu sırada Çapanoğulları akıllarındaki fiiliyata geçirmeden önce Ankara'ya bir gözlemci göndermişlerdir. Ziya Bey'in Ankara ziyaretinin bu sırada olduğu anlaşılmaktadır. Aile Ankara'ya ailenin bireylerinden, komiser muaviniği yapmış olan Yusuf Ziya Bey'i Mustafa Kemal Paşa ve Ankara'nın durumunu tetkik etmek için göndermiştir. Ziya Bey, Edip ve Celal Beylere olumsuz cevap vermiştir. Ziya Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yeterli kuvvet olmadığı ve güvenilir görmediğini bildirmiştir. Dönemin görgü tanıkları Ziya Bey'in bu görüşte olduğu hususunda hemen hemen hem fikir oldukları yazılmaktadır(Ocak, 1973; 115 vd.). Ailenin yanıldığı an işte burasıydı.

3.1. Ankara Hükümetinin İsyanı Önleme Çabaları ve Çapanoğullarının Yozgat'ı Terki

Çapanoğullarından Ziya Bey'in Ankara'ya giderek Mustafa Kemal Paşa ve Ankara'da ortaya çıkan oluşuma yönelik yanlış öngörüsü sebebiyle Yozgat'ta Edip ve Celal Beylerin tavrında değişiklik yaratmıştır. Durumu Genelkurmay Başkanlığı'ndan öğrenen Mustafa Kemal Paşa, Çapanoğullarının bölgedeki ağırlığını bildiğinden onları karşısına almak istememiştir. Ankara valisi Yahya Galip Bey, Edip Bey ile Celal Bey'i "tatyiben" yani incitmeden hoş bir şekilde Ankara'ya çağırmişti. Bu nazik davet gerçekleşmemiş, aksine Kılıç Ali Bey, Yozgat'ta Çapanoğulları aleyhine olan kimselerin sözüyle onlardan bazılarının evlerinin önüne nöbetçi bırakmıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın yoğun işleri arasında konuyla gereğince ilgilenemediği açıktır. Ancak Mustafa Kemal Paşa, Ankara'ya bu denli yakın olan bir yerde üstelik Yunan ilerleyişi devam ederken gaile çıkmasını istemediği için olaylara bir defa daha yumuşak yaklaşmıştır. Durumun nezaketi gereği Heyet-i Nasiha olarak Yozgat mebusları Süleyman Sırrı Bey ve Rıza Bey Yozgat'a gönderilmiştir. Heyet yanlarına Başçavuşzade Ahmet ve Müftü Hulusi Efendi ve daha başkalarıyla şehir eşrafından birkaç kişiyi alarak Çapanoğullarını toplantıya davet etmişlerdir. Heyet, Çapanoğullarından Ankara hükümeti nezdinde başlayan kurtuluş hareketini desteklemelerini istemişlerdir. Fakat Edip ve Celal Beyler, buna destek vermeyeceklerini bildirince tartışma münakaşaya dönüşmüştür. Müftü Efendi, geçmişin verdiği öfkeyle hakaret içerikli sözler sarf edince Edip ve Celal Beyler toplantıyı terk etmişlerdir. Bu olay üzerine Yozgat'ta örfi idare yani sıkıyönetim ilan edilmiştir. Durum Genelkurmay Başkanlığı'na bildirilince Edip ve Celal Beylerin tutuklu olarak Ankara'ya getirilmeleri istenmiştir. Geçmişte Tokat valiliği sırasında Celal Bey'in iyiliğini gördüğünden devreye Ankara valisi Yahya Galip Bey girmiş, buna mani olduğu gibi iddialara göre durumdan onları haberdar etmiştir(Ocak, 1973; 100).

İttihatçı olarak şüpheyle baktığı Mustafa Kemal Paşa ve Ankara hükümetine daha mesafeli yaklaşan Edip Bey ve Celal Bey'in Postacı Nazım ve o yöredeki isyancılarla irtibata geçtiklerini Ankara hükümetinin gözden kaçırmadığı anlaşılmaktadır. Halid Bey'in Arapseyfi'deki çiftliğinde zaman zaman

¹⁷ Abdülkadir Bey'in hatıralarını yazan Ali Şakir Ergin, Yozgat'ta vukua gelen yardım konusunu eski Ankara valisi Avni DOĞAN'dan şöyle dinlediğini yazmaktadır: "Kılıç Ali Yozgat'a geldiğinde Kuva-yı Milliye için îâne toplama emri çıkarmış, çapanoğulları ailesinin önde gelenleri olup o zaman Yozgat'ta bulunan Celal ve Edip Beyler de "burada bizim gibi bölgenin eşrafi ve söz sahibi kimseler varken fakir ve yoksul düşmüş halktan îâne toplamasına razı ve taraftar olamayız. Biraz sabredin, bekleyelim ve bu îaneyi aile olarak biz verelim." dedikleri rivayetini nakletmiştir(Ergin, 2008; 65).

bir araya gelmişlerdi. Bunlar arasında yer alan Abdülkadir Bey kendi çiftliğine geldiğinde Hafız Şahap¹⁸, Osman Bey, Kara Hakkı daha başkaları çiftlikte toplanmışlardı. İhsan Bey ve Vasıf sonradan katılmışlardır. Abdülkadir Bey hatıratında “Yozgat’ı terk edenler arasında dayılarım, amcam Muhlis Bey, dayım Halid Bey, damadı Mustafa Bey Zile isyanına iltihak etti” demiştir. Daha sonra Abdülkadir Bey’de Zile isyanına dâhil olmuştur. Olaylara hiç karışmadığı söylenen Salih Bey’in de başlangıçta akrabalarıyla Yozgat’ı 8 Haziran 1920’de terk ederek Zile’deki isyana katıldığı hatıratından anlaşılmaktadır(Ergin, 2008; 66). Nutuk’ta Salih Bey’n de adı Edip ve Celal Bey ile beraber geçmektedir(Nutuk, 2016, 255). Ankara’nın durumdan haberi olunca yani Halid Bey’in Zile isyanına katılması üzerine Yahya Galip Bey, Edip Bey ile Celal Bey’i jandarma nezaretinde olmak üzere Ankara’ya çağırmıştır. Fakat Edip Bey Halid’in Zile isyanına katılması durumumuzu zora soktuğu düşüncesiyle gitme vaktinin yanlış olduğu kanaatine varmıştır. Yani gitmemiştir. İç isyanların artması sonucu 22 Temmuz 1920’de bir bildiri yayınlanarak Yozgat, Bolu, Düzce olaylarına karışmış olanlara hükümet tarafına geçmek için 15 gün süre verilmiştir. Çapanoğullarıyla hem görüşülmüş hem de resmi aflar çıkarılmıştır.¹⁹ Celal Bey’in Ankara’ya gitme niyetinde olduğu ancak Edip Bey’in göndermediği anlaşılmaktadır(Acun-Dündar, 2013, 320).

4. ÇAPANOĞLU İSYANININ SEYRİ

Yozgat’ı terk eden Çapanoğulları, Yenihan’da isyan eden guruplarla temasa geçmek için o tarafa yönelmiştir. Ayrıca daha önce bölgede hazırlık içinde olduğu anlaşılan Halid Bey’in nüfuzu fazla olduğundan başına çok sayıda adam toplamıştı. Tıpkı Nazım çetesinde olduğu gibi özellikle Halid Bey’in etki alanında olan Boğazlıyan, Sungurlu, Alaca ve Yozgat havalisinde “hilafet” adına hareket ettiklerini söyleyerek davalarını anlatmaya başlamışlardı. Celal Bey, kendisine “Halife orduları kumandanı” unvanını vererek civarda hatırı sayılır ağalara mektuplar yazıp adam toplamaya başlamıştır. Bu şekilde Ahmet Anzavur’un da kendisine benzer bir sıfat vererek isyan ettiği hatırlanırsa hareketine meşruiyet kazandırmak istediği anlaşılmaktadır. Celal Bey yazdığı mektuplarda “Halife Orduları Kumandanı” unvanını kullanmıştır. Celal Bey’in bu sıfatı almasında dönemin görgü tanımının anlatısında Celal Bey’in son görev Afyon’dan İstanbul’a geçtiği ve oradan Biga’da bulunan Ahmet Anzavur ile görüştüğü iddia edilmektedir. Benzer unvanı Çapanoğullarından önce Postacı Nazım’da kullandığına göre aralarında irtibatın olup olmadığı akla gelmektedir(Ocak, 1973; 121). Yozgat’ı terk ettikten sonra Edip Bey, Akdağmadeni civarında toplanmış ve fiilen Akdağmadeni’ni işgal etmiş olan Postacı Nazım ve çetesiyle irtibat halinde olan Celal Bey’e katılmıştır (Ergin, 2008; 70). Akdağmadeni’ni işgal eden Kara Mustafa ve Nazım çetelerine arkalarını dayayan Çapanoğulları, yönünü Sorgun’a çevirmişlerdir. Yozgat’ı işgal hedefinde olan Çapanoğulları Sorgun’a yaklaştıkça sayıları artmış kalabalığın beş yüze ulaştığı anlaşılmaktadır. Sorgun karakolunda yedi sekiz civarındaki jandarmanın mukavemetini kıran asiler, 13 Haziran 1920 tarihinde Sorgun’u işgal etmişlerdir. Edip, Celal, Salih ve Abdulkadir Beyler hükümet binasını işgal ile nahiye müdürünün odasına girmişlerdi. Yaralı birkaç jandarmanın silahları alınmış hatta var olan bazı silahlar da yağma edilmişti. Korku içinde olan yarı çıplak askerlere hayatlarına dokunulmayacağı teminatı verilmişti. Abdulkadir Bey, hatıralarında “kimseye söz söylemeye ve haber anlatmaya imkân bulunmuyordu. Atlı arasında herkes bir kumandandı.” diyerek başıboşluğu anlatmaktadır(Ergin, 2008; 72).

4.1. Çapanoğullarının Yozgat’ı İşgali

Sorgun’u ele geçiren asilere civardan sürekli katılımlar olmuştur. Kılıç Ali Bey’in Boğazlıyan’dan Genel Kurmay Başkanlığı’na çektiği telgrafta, asilerin sayılarının sürekli arttığını halkın asiler katıldığını kendisine yardım edilmesi gerektiğini bildirmiştir. Bu telgraf üzerine halkın eğilimi asiler lehine olmuş, zaten Çapanoğullarıyla beraber hareket eden Devecidağı Çerkesleri de asilere katılmıştır(Türk İstiklal Harbi VI, 95). Artık sayıları artan, bölgede ağırlık kazanan asilere silahlı mukavemet edecek güç bulunmayınca, asiler Yozgat merkeze yönelmiştir.

¹⁸ Hafız Şahap (1879-1920), Yozgat’ta Çapanoğullarıyla birlikte hareket etmiş Çerkes Ethem tarafından idam edilmiştir. İri yarı iyi giyimli, güzel konuşan bir adamdır. İstanbul’a yazdığı mektuplar Ankara valisi Ali Galip Bey’in dikkatini çekmiştir. Vali Ankara’ya tedbirli olarak getirtir ama kıyafeti, konuşması düzgün bir adam karşısında görünce affeder ve gerekli ikazlarda bulunur(Ergin, 2008; 64).

¹⁹ Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi, kutu 1, gömlek 5 sıra 10, tarih; 22. 7 1920.

Çapanoğullarının Yozgat'ı işgale yöneldikleri anlaşılınca Kuva-yı Milliye'cilerden bir gurup şehre asileri sokmamak için önlem almışlardır. Yozgat'ta halka, asilere katılmamaları, gerekirse silahlı mukavemet etmeleri yönünde çağrı yapılmıştır. Askerlik şubesi reisi Binbaşı Tevfik Bey'den halka silah dağıtması istenmişse de faydası olmayacağı gerekçesiyle reddetmiştir. Asiler, Çalatlı Muslubelen yolunu takip ederek Yozgat'a küçük bir direnişten sonra girmişlerdir. Edip Bey, Sorgun'da yaşanan yağma ve çapul hadiselerinin yaşanmaması için ikazda bulunmuştu. Hatta Halid Bey ile Çerkes Şahin Bey arasında münakaşa çıkmış çatışmayı diğer ileri gelenler önlemişti. Asiler Yozgat'a girerken Çalatlı köyünden bir sancak çıkarılmış ve o sancakla Yozgat'a doğru ilerlemişlerdir. Yozgat'tan bir heyet karşılaşmış ve kan dökülmeden şehre girilmiştir. Hükümet binası işgal edilmiş, Halid Bey'in emriyle hapis hane boşaltılmıştır. Hapishaneden bırakılan meşhur katil Avutmuşlu Kürt Kerle'ye silah verilerek kendilerine katılmıştır(Ergin, 2008; 74). Yozgat'a giren yaya atlı asi sayısının 300 ila 3000 arasında oldukça çelişkili rakamlar yazılmıştır. Askerlik şube reisi ve halktan ileri gelen kişiler, asilere katılmayı reddetmiştir. Şube reisi Tevfik Bey hapsedilmiştir. Asiler Celal Bey'in komutasında, Edip Bey'in liderliğinde halkı meydana toplayıp tesadüfen orada rastladıkları Kadı Remzi Efendi'ye Dürrizade'nin fetvasını gazete kâğıdından okutmuşlardır(Ocak, 1973; 134). Asiler kendilerine katılmak istemeyen ve önceden kendilerine muhalefet eden Yeşilimamzade Kadı Mehmet Efendi ve birkaç kişiyi asmışlardır. Özellikle Müftü Mehmet Hulusi Efendi'yi aradırsa da Kılıç Ali Bey ile önce Boğazlıyan'a ardından Kayseri'ye kaçmıştır(Ocak, 1973; 103).²⁰

Çapanoğulları Yozgat'a hâkim olduktan sonra, Halid Bey Alaca tarafına, Celal Bey'de Boğazlıyan tarafına gitmiştir. Orta Anadolu'da geniş bir alan asilerin eline geçmişti. Bu durumu bir telgrafla Büyük Millet Meclisine bildiren Trabzon Mebusu Hüsrev ve Kırşehir mebusu Rıza Beyler, Yozgat'taki isyanın büyümesinden tedbirsiz davrandığı gerekçesiyle sorumlu olarak Ankara valisi Yahya Galip Bey'i göstermişlerdir.

Edip Bey, yanlarında gelen asilerin iâşesi için Ziraat Bankası'ndan makbuz karşılığı 50 bin lira para istemiş, 5 bin lirasını alıp geri kalanını banka memuruna iade etmiştir. Bankadan alınan bu paranın bin lirası Edip Beyde bin lirası Celal Bey'de kalmıştır.²¹ Yozgat'ın asiler tarafından işgaliyle etrafta çeteler çoğalmış, yağma olayları artmıştır. Çapanoğullarının tehdidi Çorum'a kadar ulaşmıştır (Bardakçı, 2012;148).

5. İSYANIN BASTIRILMASI

Çapanoğullarının Yozgat'ı işgali ve çevrede hâkimiyet kurmaya çalışmaları Ankara hükümetini telaşlandırmıştı. Celal Bey'in Yozgat'tan Ankara'ya yürüyeceği ve meclisi dağıtacağı yönünde sözleri Mustafa Kemal Paşa'ya kadar ulaşmıştı. Ankara hükümetinin elinde isyanı bastırarak yeterince kuvvet bulunmuyordu. Bunun üzerine Paşa, Bolu ve Düzce isyanlarını bastıran ve Yunan ilerleyişi karşısında bir an evvel Batı Cephesi'ne gitmek isteyen Çerkes Ethem'den yardım istemiştir. Ankara'ya davet edilen Çerkes Ethem'e durumun vahameti anlatılmış, Fevzi ve İsmet Paşalarla görüşen Ethem, çok istememesine rağmen kardeşlerinin araya girmesiyle Yozgat'a gitmeyi kabul etmiştir. 20 Haziran 1920'de kuvvetleriyle Ankara'dan ayrılışının üçüncü günü öğleden sonra Çerkes Ethem, kuvvetleriyle Yozgat'a girmiştir. "Birinci Kuvva-yı Seyyare" adını alan bu kuvvetlerin elinde 70 subay, 2100 kadar yaylı arabalara bindirilen piyade, 1300 hayvan, 4 dağ ve bir sahra topu, 8 makineli tüfek bulunuyordu. Bu sırada Edip Bey Yozgat'ta kalmış, Celal Bey Sungurlu civarında asker toplamak için gitmişti. Çerkes Ethem derhal harekete geçerek Yozgat'ı kanlı çarpışmalardan sonra asilerden kurtarmıştır. Edip Bey kaçtığı için yakalanamamıştır.

²⁰ Abdulkadir Bey'in hatıralarında Kadı Yeşilimam'ın Boğazlıyan civarında yakalandığını, Salih Bey'in odasında kaldığı, yanlarından gece alındığı yazılıdır. Ancak hatıratında onun akıbeti hakkında bilgi verilmemektedir. Görgü tanığı ise Kılıç Ali, Yozgat'a gelince Yeşilimam'ın evinde kalmıştı(Ocak, 1973; 123).

²¹ Abdülkadir Bey'e göre bin lira Edip Bey'de bin lira Mahmut Bey'de kalmıştır(Ergin, 2008; 76).

Yozgat'ta kontrolü ele geçiren Çerkes Ethem Bey, suçluları cezalandırma yoluna gitmiştir. İlk önce Yozgat Ziraat Bankasından para alan ve makbuzda imzası olan kişileri yakalamış, ele başlardan 12 kişi idam edilmiştir(Gürkan, 2020; 66).²² Daha birçok kişi özellikle Kebapçı Veysel'in ihbarıyla ve suçlamasıyla yakalanıp idam edilmiştir. Kebapçının düşmanlarını haksız yere ihbar ettiği anlaşılınca Çerkes Ethem onu da idam ettirmiştir. Yozgat'tan sora diğer yerlere el atan Çerkes Ethem, Boğazlıyan taraflarında bulunan Kılıç Ali'yi zaten birlikleri asilere katılarak dağıldığı için Ankara'ya göndermiştir. Kendisi ise Yozgat'tan kaçan asileri kovalamak için Arapseyfi'de toplanan asilerin peşine düşmüştür(Gürkan, 2020, 67). Bu sırada Çapanoğulları şehirden kaçmış, Arapseyfi boğazında toplanmaya başlamışlardı. Abdülkadir Bey'in hatıralarına göre perişan bir halde kaçan asiler ne yapacağını bilmez bir şekilde Edip Bey ve Celal Beyi aramışlar, Halid Bey'in Arapseyfi'de olduğunu öğrenince oraya yönelmişlerdi. Abdülkadir Bey'in ifadesiyle "Çerkes Ethem çeteleri enselerindeydi." Çerkes Ethem asilerin evlerini topa tutmuş, ele geçen mallarını gasp etmişti. Halid Bey son bir kere daha şansını denemek istemiş ve adeta komutayı ele alarak, Arapseyfi'nin dar geçidinde değil düzlükte Çerkes Ethem'i karşılamıştı. Orada bulunan genç bir subayın dağlara çekilme önerisini "dağda keklik avlanır, biz burada onları perişan ederiz." şeklinde cevap vermiştir(Ergin, 2008; 88). Çerkes Ethem, Yozgat'a gelişinde bölgeyi iyi tahlil etmişti. Yozgat'tan kaçan asileri şaşırtmak amacıyla ordusunu üçe bölmüş, vur kaç taktiği ile kısa sürede Çapanoğullarını Arapseyfi savaşında dağıtmıştır.²³ Edip Bey yaralı olarak kaçmış, Celal Bey'i ise birkaç Çerkes beyi yanlarına alarak hayatlarını kurtarmışlardı (27 Haziran 1920). Çapanoğullarını Kayseri civarında saklayan Çerkes beyleri Çerkes Ethem Bey'e af için ricada bulunmuşlardı. Çerkes Ethem affetmiş ve durumu Ankara'ya bildirmiştir(Gürkan, 2020; 69).

5.1. Çerkes Ethem'in Yozgat'ta Yaptıkları

Çerkes Ethem, çok kanlı bir çarpışmanın ardından Çapanoğulları ve etrafına toplanan çeteleri imha etmiştir. Edip, Celal ve Halid Beyler yanlarında Çerkes Şahin Bey ile Aziziye(Pınarbaşı) yönüne kaçmışlardı. Aynacıoğulları Devecidağı bölgesine, Deli Ömer, Deli Hacı ve Yozgat hapishanesinden salıverilen Katil İlyas Akdağmadeni civarında saklanmışlardı. Bir iki gün daha eşkiya takibine girişen Çerkes Ethem, Orta Anadolu'nun asilerden temizlendiğine kani olarak Yozgat'a dönmüştür(Gürkan, 2020; 71). Çerkes Ethem Yozgat'a gelince neler yaptığı hususunda bilgi vermemektedir. Yozgat'ta neler yaptığını anlatmayan Çerkes Ethem, olaylardan sorumlu tuttuğu Yahya Galip Bey'i Yozgat'a getirterek İstiklal Mahkemesi'nde yargılamak istemiştir. Ancak durumun nezaketinden dolayı olayın üzerine gitmemiş, Mustafa Kemal Paşa'nın kararlı tutumu üzerine ısrarından vaz geçerek Yunan cephesine dönmüştür(Gürkan, 2020; 71).

Çerkes Ethem'in Yozgat'ta Çapanoğullarının konaklarını, çiftliklerini yağma ve tahrip ettiği hem Abdülkadir Sönmez'in(Ergin, 2008; 83) hem de Celal Bey'in hatıralarında (Acun-Dündar, 2008; 322) anlatılmaktadır. Çerkes Ethem ve kuvvetleri, yalnız Yozgat'ta değil çevre köylerde de ellerine ne geçirdilerse gasp etmişlerdir. Yozgat'ta Müslim ve gayri Müslim evlerine girilmiş ziynet eşyaları ve paraları alınmış, isyanla alakası olsun olmasın Çapanoğulları sülalesinin konakları ve evleri tahrip edilmiştir. Çapanoğullarının Yozgat'ta Ziraat Bankasında bıraktığı 45.000 lirayı da almıştır. Hatta paranın onlar yani Çapanoğulları tarafından alındığına dair memura bir makbuz da imzalatıldığı rivayet edilmektedir. Yozgat ve köylerinden Çerkes Ethem'in adamları yağma yapmış, batı cephesine giderken pazarlarda bu mallar Ankara pazarlarında haraç mezat satılmıştır. Çerkes Ethem, Kuva-yı Milliye adına geldiği için Yozgat'ta Kuva-yı Milliye kötü bir şöhret bırakmıştır(Ocak, 1973; 110). Arşivlere çok kıt yansıyan belgeler içinde Yozgat'ta isyan sırasında mallarını kaybedenlerin bedellerinin ödeneceği ile

²² Çerkes Ethem hatıralarında Edip Bey ve Celal Bey'in Yozgat'ta olmadığını söylemiştir. Hal bu ki Edip Bey Yozgat'ta kalmış ve daha sonra Arapseyfi'de Celal Bey'e dâhil olduğu anlaşılmaktadır(Ergin, 2008; 84).

²³ Arapseyfi bozgunundan kaçan Çapanoğullarının damadı Keskin Obabeyi köyünden Celal adlı birinin hikâyesi şu şekildedir. Celal, Arapseyfi'de Çapanoğulları bozulunca Boğazlıyan'a doğru kaçar. Ancak "Kongre" askerlerine yakalanır. Boğazlıyan'da kadı huzuruna çıkarılır. Muhtemelen idam edilecektir. Fakat kadı Celal'i babasından dolayı tanır. Niye bu hale düştüğünü sorar. Celal pişmandır. Kadı "Oğlum ben babanın çok ekmeğini yedim bende hakkı var seni asmam gerekir. Ama sen şu cüppelerimden birini giy, arka kapıdan çık git. Eğer yakalanırsan sende asarlar beni de." der ve genç, uzun boylu bu delikanlıya kıyamaz ve Celal'i kaçıtır. Celal Boğazlıyan'a yaklaşık yirmi kilometre uzakta olan Şıhlar köyündeki akrabalarına gelmek için bazen yürüyerek, bazen koşarak ve saklanarak gelir. Orada kırk gün yatar ve *korkudan çatlayıp* ölür(Kaynak kişi: Feyyaz Ceylan, 76, Lise mezunu).

ilgili kısa da olsa bazı kayıtlar vardır. Belgede isim vermeden “Yozgat olaylarını yatıştırın kuvvetler tarafından elde edilen...” diye nayif bir dil kullanılmaktadır. Belgeye göre Yozgat’tan bedelsiz olarak “kuva-yı tedbiye” tarafından alınan 50.500 koyun ve 25.000 Osmanlı liranın pey der pey ödenmesi için Müdafaa-ı Milliye Vekâleti’ne avans verilerek ödenmesi istenilmektedir.²⁴

Ancak Celal Bey, yazdığı hatıratında olaylardan hiç bahsetmeyerek Ankara’da İttihatçıların olduğunu Yunus Nadi örneğiyle vermiştir. Celal Bey, Ankara’ya gitmemesini kendilerinin gitmeye hazırlanırken tevkif edilecekleri haberi üzerine gitmediğini ifade etmiştir. Celal Bey, Çerkes Ethem’in ailesine fenalık yaptığını, yalnız asılan küçük kardeşinin Postacı Nazım çetesine katıldığı için suçlandıklarını yazmıştır (Acun-Dündar, 2013, 320). Bunun gerçeği yansıtmadığı malumdur. Yine hatıratı yayınlanan Çapanoğlu sülalesinden Abdülkadir Sönmez (1880-13 Ağustos 1952), her defasında olaylara katılmak istemediğini, akrabalık duygularıyla birlikte olduğunu ifade etmiştir. Ancak Yozgat’ta isyanın her aşamasında ve Arapseyfi çatışmasında beraber olmuşlar, Pınarbaşı’na kaçmışlardı. Abdülkadir Bey, sınırlı affa uğramış ve memur olarak 7 Aralık 1920 tarihinde²⁵ Eskişehir’e vilayet muhasebe başkâtibi tayin edilmiştir (Ergin, 2008; 160). Memuriyete atanmayanların zaman zaman af veya ikamet yerlerinin değiştirilmesi ile ilgili Cumhuriyet Arşivi’nde belgelere rastlanmıştır. Bunların birinde Yozgatlı Kadızade Muhlis’in ısrarla birkaç defa Konya’ya nakil isteği reddedilmiş²⁶ ve Afyonkarahisar’da oturmaya devamı kararlaştırılmıştır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bir şehir kuran, devlete 300 yıldan fazla hizmet eden, Osmanlı’nın zaman zaman imdadına da yetişen bir sülale olmuştur çapanoğulları. Süleyman Bey’in III. Selim’e Nizam-ı Cedit askeri göndermesi buna bir örnektir. Hatta aile devlet hizmetinde en büyük yerlere kadar gelmiş II. Meşrutiyet döneminde Edip Bey mebus dahi olmuştur. Ancak Osmanlı Devleti’nin ve vatanın içinde bulunduğu durumu kavrayamamışlardır. İstanbul’un işgal edildiği, İngiliz postallarının sarayda dolaştığı bir zamanda güya padişahın onayıyla ilan edilen baskı altında kaleme alınan fetvanın arkasına düşerek yeni Türkiye oluşumunu engellemeye çalışmak, sebepler ne olursa olsun kabul edilebilir bir davranış değildir. Çapanoğlu isyanı, Türk İstiklal Harbinin başladığı ve devam ettiği bir zamanda ortaya çıkmıştır. Yunan ilerleyişi Ege bölgesini sarmış ve ilerlemektedir.

Çapanoğulları sülalesinden, isyan dönemini yaşayan kişilerin kaleminden iki hatırat yayınlanmıştır. Abdülkadir Sönmez’e ait hatırat oldukça tafsilatlıdır. Buradan anlaşılıyor ki Edip ve Celal Beyler Osmanlı Devleti’nin son döneminde partizan bir siyaset takip eden İttihatçılara karşı olan tutumlarını Mustafa Kemal Paşa’ya yansıtmışlardır. İkinci hatıratı yazan Celal Bey, Ankara’da bulunan Yunus Nadi örneğiyle Ankara’da İttihatçı bir yapılanmanın olduğunu söylemektedir. Bu bakış açısı, olayları görememek parti üzerinden okumalar yapmaktır. İttihat ve Terakki Partisi’nin geçmiş dönemde yaptıklarıyla kurtuluş mücadelesi yapan Mustafa Kemal Paşa’yı aynı kefedede tutmaları en hafif söylemle bir hatadır.

İkinci bir husus Çapanoğulları isyan etti mi ettirildi mi? gibi bazı sorularının konuyla ilgilenen kişilerin aklına gelmesidir. Çapanoğullarının konuyu Yozgat içerisinde Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti üzerinden kişiselleştirdiği anlaşılmaktadır. Edip ve Celal Beyler, Müftü Mehmet Hulusi Efendi, Süleyman Sırrı Bey ve daha başkalarının Ankara ile aralarının açılması için bazı tertipler yapıldığı anlaşılmaktadır. Fakat onlar da bu oyuna bile bile düşmüşlerdir. Yahya Galip Bey başta olmak üzere Ankara’dan gelen telkinleri dinlememişlerdir. Kılıç Ali Bey’in Yozgat’a gelince tutumu ve yüklü miktarda para veya yardım istemesi gerginliğin hat safhaya çıkmasına ve olayların başlamasına neden olarak gösterilmiştir. Yine burada da Kılıç Ali’nin Yozgat’ta Yeşilimamzade Kadı Mehmet Efendi’nin evinde kalması tabii bir durumdur. Zira Kuva-yı Milliye’ye yakın olan birinin evinde kalması güven açısından önemlidir. Onların da Kılıç Ali’yi Çapanoğullarına karşı kışkırttığı anlaşılmaktadır.

²⁴ Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi, Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928), kutu 1, gömlek 10 sıra 9, tarih; 2. 9 1920.

²⁵ Çapanoğlu isyanının kronolojisi için bakınız (Ocak, 1973; 144-147).

²⁶ Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi, kutu 1, gömlek 9 sıra 5, tarih; 16. 8 1920, dosya ek; 90/3.

Ancak, Osmanlı üst düzey hatta mebusluğa kadar gelen kimselerin Postacı Nazım gibi zimmetine para geçiren biriyle ittifak kurlmaları, Yozgat hapishanesini boşaltıp suçlulara silah vermeleri, Katil İlyas ile hareket etmeleri geldikleri makamla bağdaşır bir durum değildir. Kaldı ki asilerin Sorgun'u işgallerinde pek çok uygunsuzluğun yaşandığı anlaşılmaktadır. Devlet tecrübesi olan Edip ve Celal Beylerin köylerden topladıkları "başıbozuk" kimselerle bir yere varamayacaklarını en azından bilmeleri gerekirdi. Ankara hükümetini oluşturan heyet, dünya savaşının en ünlü komutanlarıdır. Bu ayırımını yapamamışlardır.

Nihayetinde Çapanoğulları sebep ne olursa olsun isyan etmişlerdir. Ancak istenmeden olduğu, olayların akışına kapılmaları, şartlar göz önüne alınırca hafifletici görülemez. Akla şu soru geliyor; ya asiler galip olsaydı! Aileden pek çok kişinin isyana katılmasına karşılık sadece Halid Bey idam edilmiş, diğer üyelerin cezaları sürgünle yetinilmiştir. Hatta Salih Bey ve Abdulkadir Bey devlette memuriyet dahi almışlardır. Mustafa Kemal Paşa'nın ne denli affedici olduğu, aileyi kazanmak istediği açıktır. Kaldı ki bu olaylar Yozgat'a mal edilemeyeceği gibi Çapanoğullarının da bir kısmı dâhil olmamıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi, kutu 1, gömlek 5 sıra 10, tarih; 22. 7 1920.

Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi, Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928), kutu 1, gömlek 10 sıra 9, tarih; 2. 9 1920.

Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi, kutu 1, gömlek 9 sıra 5, tarih; 16. 8 1920, dosya ek; 90/3.

İnternet Kaynakları

<https://www.yozgatgazetesi.com/search?q=abdulkadir+%C3%A7apano%C4%9Flu>

Araştırma Eserler

Duygu, Süleyman(1953). YOZGAT TARİHİ ve ÇAPANOĞULLARI, İstanbul: Sayar Basımevi.

.....(1974). "Osmanlı Devlet Ricalinden Mehmet Celâlettin Paşa" Türk Kültürü, s. 172-180, s. 19-62.

Ergin, A. Şakir (1989). "AKYOL M. Hulusi (1888-1964)", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 2. s. 303-304.

Çapanoğulları Hadisesi Ve Abdülkadirbeyin Hatıraları(2008). Yayına Hazırlayan: Dr. Ali Şakir ERGİN: Ankara: Anıl Matbaası, 2. Baskı.

Çerkez Ethem'in Ele Geçen Hatıraları (2020). Derleyen ve Günümüz Türkçesine Uyarlayan: Şirin Gürkan, İstanbul: Dorlion Yayınları.

Goloğlu, Mahmut(2010). Milli Mücadele Tarihi II 1920 Üçüncü Meşrutiyet Birinci Büyük Millet Meclisi, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Karabekir, Kazım(1995). İstiklal Harbimizin Esasları, İstanbul: Emre Yayınları.

Mert, Ö(1980). XVIII. ve XIX. YÜZYILLARDA ÇAPANOĞULLARI, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

NUTUK, (2016). Gazi M. Kemal, (Hazırlayan: Ender Haluk Derince), İstanbul: Yakamoz Yayınları.

Sakin, Önder(2012). Tarihten Günümüze BOZOK SANCAĞI ve YOZGAT, İstanbul: Doğu Kütüphanesi.

Taş, Necati Fahri(1987). Milli Mücadelede Yozgat, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Ocak, A. Yaşar(1974). "Milli Mücadelede Çapanoğlu İsyanı (8-27 Haziran 1920)", Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi, Yıl, VII-VIII-IX-X, Ankara: 1970-1973, s. 83-149.

Osmanlı Mutasarrıfı Çapanoğlu Mahmut Celâleddin (Celâl) Bey'in Hâtıraları (2013). Yayına Hazırlayanlar; Prof. Dr. Hakkı ACUN, Prof. Dr. Abdülkadir DÜNDAR, (Editör: A. Yaşar OCAK), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Türk İstiklal Harbi, Cilt IV, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar, 1919-1921, Ankara: Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı(1974). "Çapanoğulları", Belleten, Türk Tarih Kurumu Yayınları c. XXXVIII, No: 150, s. 215-263.

Kaynak Kişiler

Yakup ŞAHİN, 1913 Yozgat doğumlu, okur.

Memduh OĞUZ, 1924 Yozgat doğumlu, ilkokul mezunu.

Feyyaz Ceylan, 1945 Yozgat doğumlu, Lise mezunu.

EXTENDED SUMMARY

Purpose

It is to research reasons for Çapanoğlu rebellion and subjects of whether or not the degree which Yozgat is involved in this rebellion. That problematic is based on newly emerging documents and information.

Methodology

It is a quite difficult subject to research last period (times) of Ottoman State. On the one hand, collapse of an old, rooted state with its utmost glory, birth pains of a new state on the other hand. Those, who could not understand this formation after Armistice of Mudros, had showed different behaviours. Such that, people, who would not stay a step back from homeland defence against Greek occupation, had virtually kept silent so as to defend it, and even they opposed. And what is worse is that they had not been able to realize that National Struggle had been a Turkish War of Independence. Along with research works, archive materials were used to convey the subject to reader. In addition, memoirs of persons who were within the event in person were interpreted. Finally, compilations on Çapanoğulları were made. Çapanoğulları rebellion was tried to reevaluate in the light of these data.

Findings

Rebellions which broke out in Central Anatolia should not be evaluated over treason. It is understood that participants in the rebellion could not comprehend Turkish War of Independence. After that, our another finding is that it is due to people's being ignorant. As a matter of fact, by seeing this fact, Mustapha Kamal Pasha earned most of those who had rebelled to national service by forgiving even without court.

Conclusion and Discussion

Ottoman State had lost its independence since it was defeated in World War I. Signed right after, Armistice of Mudros had caused to occupation of Anatolia. Turkish nation encountered with a double-headed administration. There was an Ottoman government that is continuing with its habits and traditions or appears so. Seat of this government was in an occupied state. Occupation forces were employing different methods in order to expand occupation areas due to various reasons. For this, on the one hand, they were using padishah's authority and nation's loyalty to the padishah. On the other hand, they were occupying all over the motherland and they are making it occupy through Greeks. For the purpose of immobilizing Turkish nation, the occupation forces were trying to quell the people who were making independence struggle, by employing religion. Occupation forces made shaykh al-Islam issue a fatwa since occupation forces knew Turkish nation's loyalty to their religion. Because of this fatwa, disturbances broke out in Anatolia.

Mustapha Kamal Pasha and his friends were struggling with both Greeks and those who were enemy to Turkish War of Independence. Section of our War of Independence, called as "domestic rebellions", began so. In general, considering that the state had made a war for a long time, it would be understood how available both human sources and weapon and ammunition were valuable. Reason for Çapanoğlu rebellion which we addressed confronts us as loyalty to Istanbul and lack of discernment. Finally, there was no explanation of shooting against those who were resisting to Greek forces who occupied motherland, and of standing against national forces. In spite of this, Mustapha Kamal Pasha did not regard rebels as traitor, forgave them and found the ways to earn them to country. As a matter of fact, he succeeded for the family in becoming beneficial to motherland, including the rebelling members of Çapanoğulları and official duty, after a short-term exile life.

THE ICARUS PARADOX IN MANAGEMENT: HOW TO BE A WELL-BALANCED LEADER? YÖNETİMDE İKARUS PARADOKSU: NASIL İYİ DENGELİ BİR LİDER OLUNUR?

Dr. Öğr. Üyesi Can BİÇER

Karabük Üniversitesi, Safranbolu Şefik Yılmaz Dizdar Meslek Yüksekokulu, Seyahat-Turizm ve Eğlence Hizmetleri Bölümü
canbicer@karabuk.edu.tr
ORCID No: 0000-0001-7270-7417

ÖZET

Bu makale narsist, aşırı hırslı ve her şeyi planlamış ama acı bir şekilde başarısız olmuş liderliği bir Yunan mitolojisine dayanan İkarüs sendromu bağlamında ele alarak, liderlikle ilgili olarak dengeli ve ideal liderlerin özellikleri, tutumlarıyla ilgili önemli bir çerçeve ortaya koymaktadır. İdeal liderlik geleneklerden ve kültürel değerlerden fazlaca etkilendiği için devletlerden devletlere ve kültürlerden kültürler farklılık gösterebileceği kesindir. Bununla birlikte, ideal liderlik örgütlerde onun takipçilerinin onu ne kadar çok veya ne kadar az takip etmesiyle kolaylıkla tespit edilebilir çünkü örgütler açıkça kendi liderleri kadar güçlü ve başarılıdır. Özetle, örgütlerin açıkça liderleri kadar güçlü ve yetenekli olduğu genel olarak bilinmektedir bu yüzden dikkat çeken, iyi dengeli bir liderin niteliklerini tanımak ve öğrenmek çok önemlidir. Bu yüzden bu çalışmada, dengeli ve kötü liderler, aşırı gurur, bireysel hırs ve kibirle bağdaştırılan İkarus paradoksu kapsamında irdelenecek ve örgütlerde ideal, dengeli liderlere yönelik çözümlenmelerde ve önerilerde bulunulacaktır.

ABSTRACT

This conceptual article provides a key frame on leadership and focuses on the qualities, attributes and the characteristics of the ideal, well-balanced leaders within the concept of the Icarus syndrome depending on the Greek mythology which is dealt with the leaders who are narcissist, over-ambitious and have planned everything grandly but failed miserably. It's so certain that the ideal leadership may vary from culture to culture and nation since it is rather affected by traditional and cultural values. However, the ideal leadership can easily be identified at first step by how much or how little their followers looked up to them in organizations. In sum, it's widely known that most of the organizations are simply as powerful and competent as their leader so it's very important that to find out and recognize the qualities of a well-balanced, outstanding leader. Therefore, in this study, the attributes and qualities of the ideal leaders and bad leaders will be outlined within the context of the Icarus syndrome which is usually mentioned with excessive pride, selfish ambition and hubris and the recommendations will be made for the ideal, well-balanced leaders in organizations.

Geliş Tarihi:

08.03.2021

Kabul Tarihi:

18.10.2021

Yayın Tarihi:

30.12.2021

Anahtar Kelimeler

Lider
Kötü Liderlik
Dengeli Lider

Keywords

Leader
Bad Leadership
Balanced Leader.

INTRODUCTION

This study focuses on the ideal leaders and leadership for organizations and provides a perspective about what might happen when the leaders lose the control by becoming overconfidence, over-ambitious, or mischievous and wish to exploit others for self-gain; reflect hostility and aggression when challenged, in short especially when the leaders are overwhelmed by their own ambition and finally jeopardize the whole organization in the end. The consequences might be disastrous for the organization and lack of stability in management directly leads to huge hidden costs for the organization in the end such as losing the organizational reputation, higher levels of employee turnover and employee burnout. Of course, it's usually expected that a leader should be bold, inspiring, courageous, and confident but it must be remembered that too much of everything is harm, in other words, too much of a good thing. Therefore, this study basically depends on the notion for the leaders that don't fly too close to the sun and don't fly too close to the sea within the concept of the Greek mythology, the flight of Icarus. It directly refers to the well-balanced leaders and leadership for the organizations for not risking the organizational resources and capacity, yet selfish ambitious leaders often sacrifice integrity, hamper to reach organizational goals and usually cut corners for their own personal benefits.

The Icarus paradox has been first coined by Danny Miller in his in 1990 book by the same name. In addition, Miller (1992) stated in his study that even great, successful companies are prone to failure or even go bankruptcy just like in flight of Icarus, the wings that allowed him to fly also caused him to die, the successful organizations' victories and their strengths usually seduce them into the excesses that lead to their downfall and even demise. He also shed light on the Icarus paradox referring to the organizations and their leaders that fail suddenly after having a successful and profitable long period. Miller additionally noted that successful organizations are likely to fail since their glorious capacity, strengths and previous victories might lead to over-confidence and crowd over them into boastfulness gradually and especially when the leaders of the organizations don't aware of the changes in the in the external business environment, don't keep up with the latest technological innovations and make unwise decisions then there's no way out for the organization to fail at all. It's also mentioned that, the leaders who are over-ambitious and trapped in exaggeration and tend to adopt narcissistic behaviors ultimately drive organizations into failure.

As the study depends on the Icarus paradox, it's important to clarify the myth first. The myth of the flight or fall of Icarus is originated from the Greek mythology Icarus, who is the son of the master architect Daedalus. The King, Minos ordered him to build a labyrinth in order not to allow other people approach to the king's property and know about the monster, which is half-man, half-bull. On the other hand, after being finished of building the labyrinth, the King put Daedalus and his son, Icarus in prison which was in a very high tower because they might tell the secret of the labyrinth and exit route to anyone. As days passed by, Daedalus was making plans to escape from prison with his son Icarus and the only way to flee from the island prison, Crete, was by flying since any vessel that leaves the island was controlled over strictly by the king. Instead of cursing his fate, he made an interesting plan after observing the flying birds over them and around the tower and at last, he came up with the idea about how to escape from high tower island prison, by flying. He began to collect the feathers falling off the birds and he glued them with each other and made two pairs of wearable wings, one for himself and the other for his son Icarus. And the big day for them to escape from prison eventually came but Daedalus had to warn Icarus not to fly too close to the sun in case it melts the wax, or not to fly too close to the sea in case it dampens the feathers and then he would fall into the sea and die. Then, they wore their wings and climbed up to the edge of high tower. They started to flap their wings hard and flew over the sea in order to get away from Crete. Initially, Icarus flew cautiously but he gradually forgot his father's warnings due to joy of flying and freedom. Unfortunately, as Icarus forgot his father's words since he enjoyed the excitement of flying very much, he flew too high and too close to the sun ebulliently and got out of control. Consequently, the extreme heat melted the wax on his wings instantly and the feathers soon came loose. In a very short time, poor Icarus plummeted down into the sea and was drawn in front of his father (Mitchell, 1986; Beinart, 2010).

To sum up, it's often considered that ambitious is good to some extent while working but it must be remembered that ideas shouldn't be above one's station and leaders shouldn't set big but unachievable goals both for themselves and their followers as well. It's so certain that an ideal and well-balanced leader is a worthless asset for an organization because an ideal leader can get great organizational achievements; on the other hand an unbalanced leader can even destroy the organization and all its businesses at once. It's true that leaders often have dreams but reaching for these dreams, indeed, being over ambitiousness and delusiveness, for only their personal excitement, just like Icarus, at the expense of their own and others' health, happiness, and well-being might lead to the potential conflicts between leaders' personal, selfish ambition and their organizations' goals and chaos at workplaces. Therefore, in this conceptual study, unbalanced or unhealthy leadership will be outlined through the qualifications of a good leader and helpful and harmful, selfish ambition will be discussed within the concept of well-balanced leadership.

1. BALANCED LEADERS AND BALANCED LEADERSHIP

Ideal leadership is energetic, dynamic, inspiring and determined to excite other people into action in organizations, so they always quest for authentic leadership for optimum effectiveness since true leaders support both themselves and the individuals around them to do the right thing in a proper way. It is so obvious that in the 21st century, the business world has changed and grown rapidly, and as true leadership has the will to keep up with these changes, leaders have never been so important for an organization to reach its goals and objectives. Moreover, a bad, unbalanced leader can ruin everything in organization such as causing job tension and emotional exhaustion and deteriorating workflow, but a true leader can make things better if the conditions even worse in an organization by maintaining control. Because, true, well-balanced leaders have integrity and it is the most important instrument dealing with the power to influence on others. They are also eager to establish well communication bonds with them and they are usually sincere and open while talking to their followers and they lead individuals by example. Plus, they are trustworthy and honest, they usually show empathy to others and they often want to know and understand the feelings and the thoughts of the individuals they lead. For example, if the followers think that their leader is an honest person and they are managed with ethics and integrity strongly, they will certainly feel themselves more secure at work and it will directly affect their job satisfaction and commitment positively. To begin with, Crawford et al. (2020) mentioned the most commonly cited definition of the leadership in literature as a type of leader attitude that utilizes and supports both positive psychological capacities and a positive ethical climate, to promote greater self-awareness, an internalized moral consideration, balanced processing of information, and relational transparency on the side of leaders working with employees with encouraging positive self-development. Krause (2014) also cited Nelson Mandela's words as "It is better to lead from behind and to put others in front, especially when you celebrate victory when nice things occur. You take the front line when there is danger. Then, people will appreciate your leadership".

Hence, Zhou and Wu (2018) argued in their study that the true and well-balanced leaders manifest themselves with the ability to influence their followers' willingness to engage in creative efforts by creating a more positive working environment and they are viewed as surrounding stimulus which is felt at every level of organization and it can easily be perceived by the subordinates as well. In addition, Cogliser et al. (2009) drew attention to the leader-member exchange (LMX) construct in their study and it has been pointed out that as the leaders and followers play their roles via dyadic transactions in organizations, "mature" or high quality relationship evolves between them within the concept of LMX through interactions in this dyad, a collaborative system. Therefore, it has been underlined that the relations between leader and follower clearly depend on reciprocal trust, respect, obligation, liking in organizations and high quality relationships between leaders, followers, work groups, and the organization lead to positive outcomes for all. Chaudhary and Panda (2018) stated in their study that real leaders meet employees' need for self-determination in order to promote their intrinsic motivation since intrinsically motivated employees will become creative and it will lead to cognitive flexibility, persistence and willingness to take risk and increase their job satisfaction. It has also been found in their study that when the followers think that they are being managed by an authentic leader, then they think that their job is worth caring and they become more motivated and enthusiastic and eager to put in extra-

effort in their work, begin to express themselves in more creative and innovative ways to improve their performance and so, their job commitment has also increased. Moreover, Jeong (2017) stated in their study that good leadership is based on understanding of the leader himself/herself and reckoning on the internalized views and consistency among beliefs, emotions, and behaviors are distinguishing features of a good leader and ideal leadership depends on sincerity and understanding of self as a human being and has impact on followers to cover bigger communities by creating and promoting hope, trust, and optimism among them. It has also been underlined that there are four main characteristics of good leadership. Bennis and Thomas (2007) also stated in their study that a leader's ability to learn about a point in the worst situations and to find out even in the most pessimistic and hardest situations and the ability to manage adversity in organizations are the main of the distinguishing features of the ideal leadership. Figure 1 displays the four main characteristics of good leadership as self-awareness, balanced processing, relational transparency and internalization of moral/ethical perspectives:

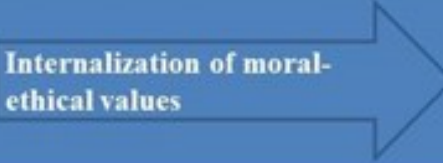
 <p>Self Awareness</p>	<p>The leader understands his own traits, values, and beliefs as well as his/her impact on other people. In other words, self-awareness involves not only internal referent (the leader's self-knowledge of his/her mental state) but also external referent (the leader's perception of how others view him/her). Authentic leadership requires the leader to have heightened levels of self-awareness.</p>
 <p>Balanced processing</p>	<p>It is related to a decision-making process. A leader who utilizes balanced processing reviews and analyzes all relevant information objectively before making a decision. He/she typically solicits information from various groups including those who express disfavor of his/her perspective and considers diverse viewpoints before reaching a decision.</p>
 <p>Relational transparency</p>	<p>It means that the leader is open to the followers by sharing information and expressing his/her true thoughts and feelings.</p>
 <p>Internalization of moral-ethical values</p>	<p>It means that the leader follows his/her internal moral standards rather than being influenced by external pressures. For example, a leader who has an internalized moral/ethical perspective is likely to uphold his/her moral standards and values even in the presence of external pressures.</p>

Figure 1. The Four Main Characteristics of Good, Well-balanced Leadership

Source: Jeong, Y. K., Lee, Y. K., and Kim, S. (2017). To be true or not to be true: authentic leadership and its effect on travel agents. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 22(8), 819-833. (pp. 820-821).

Aij and Teunissen (2017) also argued in their study that balanced leaders carry on leading even when they are faced with disruptions and temporary failures because they know well to remain calm and wisely analyze through the situation and utilize their resources in organizations. It has also been underlined that the ideal, lean leadership depends on the five prominent features that are as follows:

- **Improvement culture:** It covers every attitude and behaviors that leads to a continuous quest for perfection and good leaders always try to prevent failure and take measures but if the failure occurs, it is seen as an opportunity to improve both by the leaders himself and the organization because all the levels from upper to subordinate level employees are the part of an improvement culture and when the leaders coordinate the problem solving and process management of the team their subordinates follow them. In addition, they are aware of removing barriers to

improvement by providing support for improvement through reward work improvement and appreciate every one of ongoing organizational improvement efforts.

- **Self-development:** The world is facing extreme challenges that need leaders should overcome them and the concept of leadership should be promoted through leader's relationships and life experiences to deal with unnecessary burdens and tensions in organizations and to become authentic, strong leaders. In order to develop good leadership skills, leaders should gain new leadership skills that some of which are innate, and some of which must be learned since leaders must behave as role models and use the necessary, updated leadership skills.
- **Qualification:** It mainly covers supporting employee job involvement, learning and enhancing their efforts, usually in apprentice-style learning because well-qualified employees can easily involve in permanent improvement, problem solving, and other ideal activities. A sustainable continuous improvement environment should be improved by the leaders through developing daily routines in organizations. Besides, defining the accurate workflow by attaining right employees for the right work is the key and caring for how time is used is vital to see well an organization's workflow and keeping things running smoothly and efficiently all the time.
- **The Actual Place (Gemba):** Gemba is a Japanese word that means "the real, actual place" and the terms defines the place where the value is created such as workplace improvement or increased efficiency. Within the concept of leadership, it refers to the "The Gemba Walk" describes that managers and leadership should go out of their offices and reflect their energy, experience and efforts directly into the workplace. It also advises leaders to the observe what is happening in the organization, instill discipline, get a chance to talk with their employees, to hear what problems are not getting solved, have a chance to maintain quality and safety and to combine team goals with the organizations own goals and strategy (Dana, 2015).
- **Target Management (Hoshin Kanri):** It refers to the Japanese policy management or compass management and it is dealt with a 7-step process applied in strategic planning in which strategic goals are introduced throughout the organization and then put into action. It mainly focuses on to get every employee pulling in the same direction at the same time. Since balanced leadership demands long-term strategies and goals and the coordination of the work teams, Hoshin Kanri approach facilitates a leader's power as it is a top-down management concept, with the long-term strategies and goals are being mandated by management and the implementation being performed by teams and employees (Giordani da Silveira et al., 2017).

Moreover, Müller et al. (2017) mentioned in their study that true leadership depends on the interpersonal, person-oriented, social influence within the context of direction, course, action, and opinion and apart from management, authentic leadership based on accomplishing anything, being responsible for, or conducting anything in the organization. It has also been underlined that especially balanced leadership appears when the vertical leader temporarily lets and enables for horizontal leadership to handle in situations, for instance dealing with a problem that a team member is an expert on, where it is seen as beneficial for the duty and it often appears for a short period in a project, after which the vertical leader thinks his/her role as a leader again. Additionally, horizontal leadership is the social process that is based on one or a few members of the project team that affects the project director and the rest of the team and possibly other stakeholders to succeed in the project in a various ways such as a member of the team points out a risk that the project manager has unfortunately ignored on the other hand that team member has already realized that situation. Thus, it has also been underlined that vertical leadership is the interpersonal process through which the project or program director affects the team and other stakeholders in order to be successful in the project. Figure 2 shows the three main criteria that affect the emergence of balanced leadership in organizations:

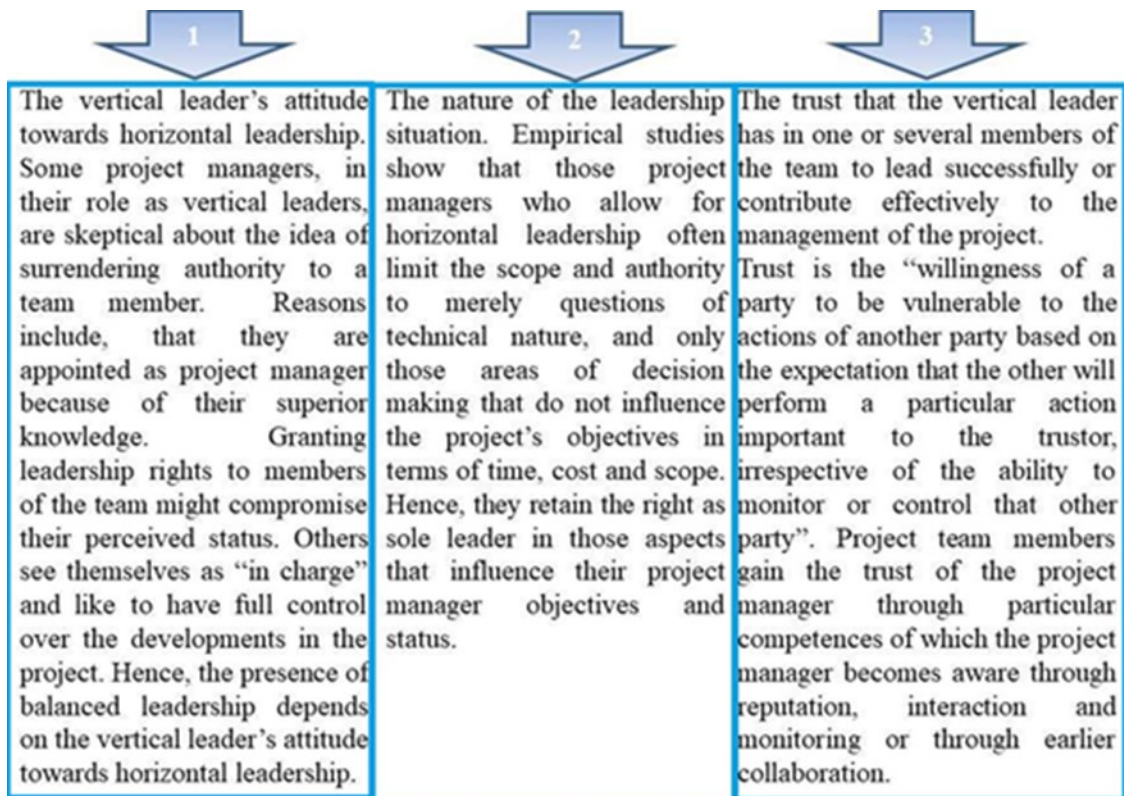

Figure 2. The Three Main Criteria That Affect the Emergence of Balanced Leadership in Organizations

Source: Müller, R., Packendorff, J., and Sankaran, S. (2017). Balanced leadership: A new perspective for leadership in organizational project management. Cambridge handbook of organizational project management. (pp. 187-190).

Alonderien'e et al. (2020) argued in their study that balanced leadership and its essential factor horizontal leadership has been considered as the fundamentals of the vertical and team-based leadership and it has also been mentioned that vertical leadership consists of appointed formal leader of a team, such as a project manager and team-based leadership has also been defined as a group process in which leadership is distributed among and stems from the team members then it falls into two main categories that are, first shared leadership, in which the team members perform in peer level leadership when collaborating and the second one is the distributed leadership, in which the leadership appears as the social interaction of team members. Besides in-between vertical and shared leadership refers to the horizontal leadership, which is leadership managed by a team member upon nomination by the project manager vertical leadership (VL), and managed by the VL for the time of the nomination. To sum up, it has been concluded that balanced leadership concept combines the various leadership approaches that enables choosing the most appropriate leadership style in situational contingency in organizational processes. In conclusion, Figure 3 shows the five main events that integrates the balanced leadership:

1) Nomination of members to the project team.	This is a key event for the vertical leaders (VL) to influence the selection of team members. Empirical studies show that VLs use a number of different means to get their preferred team members nominated, but often struggle with being heard by those in power of nominating
2) Identification of possible leaders within the team.	VLs evaluate the professionalism, personality, and attitude of team members in respect of their capabilities and willingness to take on temporary leadership roles
3) Selection or empowerment of one or several team members as leader(s).	Depending on the idiosyncrasy of the situation either a more team-based (e.g., for creativity or innovation) or horizontal leadership (e.g., for highly specialized tasks) approach will be chosen. This characterizes the VL's transfer of leadership authority to the selected leader
4) Leadership by the selected leader(s) and governance by the VL.	This event describes the leadership by the chosen leader for the time of the appointment and the dual role of the VL in following this appointed leader as a participant in the project, but also governing this leader to ensure a satisfactory result of the appointment.
5) Transition of the empowered leader into a new role, the prior role, or continuation of the existing role.	It marks the end of the temporary leadership appointment, the evaluation of the process and results of the appointment and the elaboration of possible changes to the conditions for future appointments of temporary leaders in the project.

Figure 3. The Five Main Events That Integrates the Balanced Leadership

Source: Alonderienė, R., Müller, R., Pilkienė, M., Šimkonis, S., and Chmieliauskas, A. (2020). Transitions in Balanced Leadership in Projects: The Case of Horizontal Leaders. IEEE Transactions on Engineering Management. (p. 2).

Within the light of information given above, it is so obvious that balanced leaders shape, inform and reinforce every aspect of organization and while driving business they usually work off too much energy to reach organizational goals and foster the motivation and capacity of employees to thrive. Additionally, true leaders are honest, trustworthy, influential, and inspiring people who are determined to make a mark and they have good communication skills that it does not mean that they give a talk well every time, but they are also good listeners because not all good ideas come from the top or from the supervisors. Thus, good leadership with good communication skills flourishes a sense of belonging within the organization and it can easily motivate others and drive them to be more productive. Moreover, being passionate, clear, concise, and organized are the significant qualifications of the good leaders and they know well using the right tools in the right time. On the other hand, it's often considered by the most people that being a leader is just like being a manager or a boss but it's quite different that effective leadership isn't about the titles or having too much money but it is directly related to having a profound impact on one's self, but also more vitally, on others and on the organization as well because a good and balanced leader inspires and motivates others even while enjoying their rewards and privileges of having a top position yet not ignoring their teams' or employees' needs and feelings.

2. THE BAD LEADERS AND BAD LEADERSHIP

The greatest characteristic of 2020s' will be the breathtaking speed of change in every aspect of our life. The demands on technology in business world for speed, flexibility, reliability, security, and value have never been greater before. Comparing the world even in 1990s' to today's world, a wave of a vast change

by means of technology has effected especially business world too much such as having instant access to information needed and rapid reaction has led to create more responsive units structures such as more dynamic or virtual teams and networks rather than hierarchies in solid organizational environment and caused stiff global competition that requires greater efficiency and reduced cost that is needed for greater expertise in managing supply chains and productivity of the organization. As global increasing change has enabled enormous knowledge, leadership has emerged as one of the most essential factors determining the success of an organization because huge technological change has directly influenced the roles in the workplaces and the nature of organizations has changed, even the types of jobs that are required too so when hiring organizations must search for good leaders who set high aspirations, have the ability to learn and adapt and never resist to change and innovations. It can easily be inferred that digital technology is changing every aspect of business indeed, cryptocurrency has emerged and the expectations of the customers dealing with the goods and services have changed deliberately and finally, an organization without being managed by good, balanced leaders will be just like travelling on a bus with 40 people, but its driver is less experienced, drunk and has got problems with his/her eyes and often fails to see around. In this section, the distinguishing qualities of bad, poor leaders and leadership will be outlined and the negative effects they may cause in organizations will be studied.

To begin with, Kellerman (2004) underlined in her article that as the world's the most well-known political philosophers, Plato, Machiavelli, Hobbes, Mill, and Locke stated humankind cannot be trusted to behave or act wisely and well so it has been mentioned that these great philosophers studied less on the matter of how to secure human rights and entitlements than they were on the issue of how people in groups can best be ordered and organized. Additionally, Higgs (2009) has also stated that the collapses of great organizations such as Enron, Tyco, Lehman Brothers and Worldcom have all shed light on the importance of true leadership since the main causes of the great failures of these companies were all dealt with 'bad' leadership and its consequences and potential antecedents of 'bad' leadership. In his article, he also mentioned that the causes of leadership failure and deterioration were the result of both personal mistakes and performance deficient and some of the causal factors are such as not good listeners, being insensitive to others, fail to take accountability, being awkward and innocuous; a poor integrity, arrogance; betraying trust, being overly ambitious and having poor communication skills. Figure 4 shows the 'bad' leadership behaviors that fall into 4 main different typologies. These are:

2.2. Osmanlı Mağlubiyetleri ve Çeşme Faciası

1768-1774 Osmanlı Rus Savaşı, Osmanlı İmparatorluğu için bir dönüm noktasıdır. Osmanlı İmparatorluğu, ilk kez bir Avrupalı devletle, teke tek savaşmasına rağmen mağlup olmuştur. Bu savaş Osmanlı İmparatorluğu için paradigmayı değiştirmiş Osmanlılar, kaybettikleri topraklarını geri almaktan ziyade, topraklarını korumaya çalışmışlardır. Bu amaçla Avrupa'daki ittifak sistemlerine de dâhil olmuşlardır. Binaenaleyh o döneme kadar, Osmanlı İmparatorluğu'nun en büyük rakibi Avusturya kabul edilirken, bu tarihten sonra Osmanlılar, Rusya'yı en büyük tehdit olarak algılamışlardır.

1768-1774 savaşı süresince, Britanya görünürde tarafsız kalmıştır. Ancak bu tarafsızlık, her iki tarafa da eşit mesafede kalınan bir tarafsızlık değildi. Britanya, başlangıçta siyaseten Rusya'ya daha yakın durmaktaydı. Bunun nedenlerinden biri Osmanlı Ordusunda Fransız subay ve teknisyenler bulunurken, özellikle Rus Donanmasında İngiliz amiral ve subayların yer almasıydı (Anderson, 1960: 168-173). Bununla beraber İngilizler'in en büyük ümidi savaşın olabileceğince kısa sürmesiydi. Yağlakçızâde Mehmed Emin Paşa'nın da gayesi, başarılı bir sefer sonrasında, Ruslar ile bir barış yapmaktı (TNA, SP 97/45: 82a-82b). Murray, olası arabuluculuk faaliyetleri için Kral III. George'dan izin istemiş ve kendisi bu konuda yetkilendirilmişti.

Ancak 1769 yılının Eylül ayında Hotin önlerinde bekleyen Rus Ordusunu püskürtmek üzere harekete geçen Osmanlı Ordusu Dinyester nehrini geçerken aşırı yağış sonucunda köprüünün yıkılması, bazı askerlerin nehirde boğularak şehit olması, Osmanlı Ordusunun geri çekilmesine Hotin garnizonunun da kaleyi Ruslar'a bırakmasına neden olmuştu (Uzunçarşılı, 1995: 382-383). Bu mağlubiyet savaşın uzamasına sebep olmuştu. Osmanlılar gelecek yıl bu muvaffakiyetsizliğin rövanşını alma hissiyatına kapılmışlardı. Dolayısıyla Murray'nin arabuluculuk çabası da bu safhada akim kalmıştı. Murray'nin

gözlemlerine göre, Osmanlılar ancak karada veya denizde büyük bir mağlubiyete uğrarlarsa barışa ikna olabilirlerdi (TNA, SP 97/46: 82a-82b).

1770 yılı Osmanlı- Rus savaşının gidişatını net şekilde belirlemişti. Bu sene içerisinde gerçekleşen iki olay Osmanlı İmparatorluğu'nu büyük bir krize sokmuştu. Bunlardan birincisi Kartal (Larga) Muharebesiydi ki, Osmanlı Ordusu bu savaşta tarihinin en büyük hezimetlerinden birine uğramıştı. İkincisi ama Murray'i daha fazla ilgilendiren ikinci şok ise Çeşme Baskını'ydı. Rus Baltık Filosu, İskoç Amiral Elphinston ve Amiral Spiridof'un komutasında önce Manş Denizi'ni sonrasında Cebelitarık'ı geçerek Ege'ye ulaşmıştı. Rus donanması Mora'daki Rumları kışkırttıktan sonra Güney Avrupa'ya karadan gelerek, gemilerle Akdeniz'e inen Aleksı Orlov'a bağlı gemilerle birleşti ve Türk donanmasını Batı Anadolu'ya doğru sürükledi. Ruslar Çeşme'de bulunan Türk donanmasının büyük bir kısmını yaktılar. Direnebilen ve bu ölüm kapanından kurtulabilen tek isim Cezayirli Hasan Paşa oldu (Aktepe, 1993: 288-289). Osmanlılar, bu deniz bozgunundan büyük ölçüde İngilizleri sorumlu tuttular. Olayın iki boyutu Britanya'nın faciadaki sorumluluğunu artırmaktaydı. Öncelikle Rus donanmasının başında bir Britanyalı olan John Elphinston'ın bulunmaktaydı. Saniyen, Rus donanmasının İngilizlerin lojistik desteği olmaksızın, Manş Denizi'ni aşması ve Britanya denetiminde bulunan Cebelitarık'ı geçmeleri mümkün değildi.

Baskın sonrası Murray'nin durumunu kısmen de olsa rahatlatan hususlardan biri, Kral III. George'un, kendi izni olmadan Rus donanmasında yer alan Britanyalı subaylarla hiçbir şekilde koruma sağlanmayacağına yönelik beyanatıydı (TNA, SP 97/46: 82a-82b). Yine de bu olay Murray'e ve Britanya'ya yönelik güven duygusunu çok düşük seviyeye indirmişti. Osmanlılar olası bir sulh görüşmesinde Britanya'nın tek başına arabuluculuğunu kabul etmeyeceklerini bildirmişlerdi. Eğer Büyük Britanya arabuluculuk yapmak istiyorsa, ya Avusturya'yı veyahut Prusya'yı yanına almalıydı. Bâb-ı Âli'nin, Britanya'dan asıl talebi ise savaş gemisi satın almaktı. Osmanlı donanması Çeşme'de neredeyse tamamıyla imha edilmiş olduğundan Bâb-ı Âli, denizcilikte mahir olan Britanya'dan savaş gemisi almak istemişti. Murray ise teorikte böyle bir satış mümkün olsa bile, savaş hali ve tarafsızlık politikası nedeniyle Kral III. George'un böyle bir işlemi onaylamayacağını söylemişti (TNA, SP 97/46: 190a-191b).

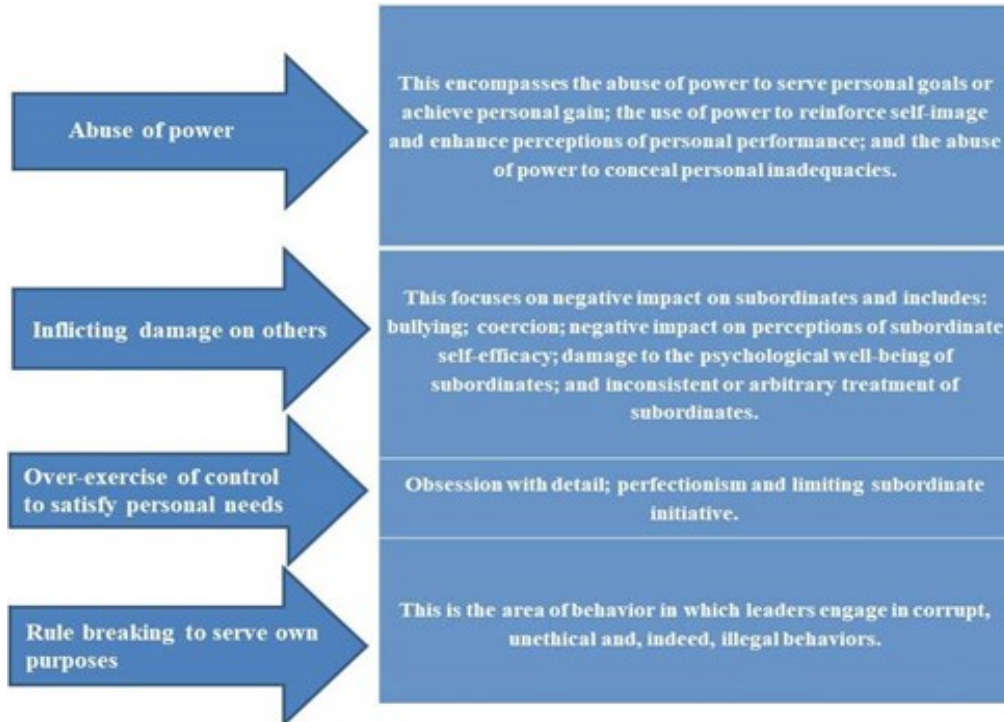

Figure 3. 4 Main Different Typologies of 'Bad' Leadership Behaviors

Source: Higgs, M. (2009). The good, the bad and the ugly: Leadership and narcissism. *Journal of change management*, 9(2), pp. 165-178.

Again, Barnes and Spangenburg (2018) maintained in their study that abusive bad leadership in organizations have still been one of the most a negative issue in organizations and the necessity for rapid and continuous change in the global world, leaders must keep up with the high-speed advancements in technology and business environment. It has also been underlined that work itself is usually challenging enough for the employees but plus with the possible conflict between employees, bigger problem, a bad leader, might be an unbearable and frustrating thing for the individuals in organizations. However, most people have been the victim of poor leadership in organizations and suffered from uncivil behaviors originated from their leaders or self-centered, selfish leadership.

When focusing on the unbalanced bad leadership, one must bear in mind that narcissistic leaders are one of the most abusive, aversive, and negative leadership forms as well. Schilling and Schyns (2014) mentioned in their study that narcissistic leadership depends on the narcissism that it is an antecedent of abusive, unbalanced leadership because narcissistic leaders are overdramatized, overambitious; they lack integrity and often exhibit malevolent, self-serving, unethical behaviors. Besides, they think that they are superior and so they are not subject to the same rules and norms with other individuals in organizations and they don't hesitate to act immorally or remorselessly to reach their goals. On the other hand, they act avidly in the pursuit of achievement, but this personal passion sometimes surpasses organizational glory, sometimes successfully, but usually ends with disastrous organizational consequences. Dolce (2020) also stated in their study that the unbalanced, negative leadership is often distinguished by applying systematic and continuous unwanted behaviors that deteriorate and violate the organization's norms, culture, interest and the followers' well-being, job involvement and satisfaction, In addition, these destructive behaviors are the causes of bad leadership that depend on the lack of empathy, less constrained by ethical standards and leader's insensitivity, shortsightedness, and irrationality. The behaviors that are perceived as hostile and irritating by the followers are mainly "intimidating, offensive language, offensive humor, bullying, sabotaging a team's or someone else's efforts, manipulating (Machiavellianism), poor or negative attitude with followers, micromanaging, arrogance (narcissism), and abusive or unethical behaviors and these destructive behaviors are experienced by the employees over a certain, longer period in organizations.

Bhandarker and Rai (2019) pointed out in their study that bad or toxic leadership is directly related to negative outcomes on the employees that are mainly psychological and performance-related effects in organizations such as lower levels of organizational commitment, unfair promotions, injustice perceptions, role conflicts, interpersonal deviance and poor work-related attitudes among employees or teams and decreased job satisfaction, job dedication and work motivation because bad, unbalanced leaders often abuse subordinates by yelling, criticizing publicly and ridiculing, that surely destruct their self-confidence, self-respect self-worth and self-efficacy. Dobbs and Do (2019) claimed in their study that abuses of leadership and authority in various organizations such as within business, politics, education, and the military have been regarded as the dark side of leadership and a range of forms of bad leadership constructs are listed as abusive, unethical, or bad that they finally undermine the best interest of the organizations. It has also been argued that the systematic and repeated destructive behaviors employed by a bad leader that violate the legitimate interest of the organization by jeopardizing and sabotaging the organization's goals, tasks, resources, and effectiveness and subordinates' wellbeing, motivation, job involvement or job satisfaction as well.

To be precise, it is so certain that not everyone has been blessed with the chance to be managed by influential, balanced, and competent leaders. Unfortunately, bad, overambitious leaders are so prevalent that a lot of employees throughout the world meets them and must work with them. The striking fact is that some high-profile leaders missed opportunities to provide thoughtful vision and strategy to their organizations in history and sometimes led to huge failures and costs that cannot affordable. According to information given above, bad leaders not only destroy themselves in the end but also employees' faith, involvement, wellbeing, willingness, and engagement of the employees and in the end the whole organization too. Especially when they are overambitious and passionate for unrealistic success maybe just for being appreciated and only for self-satisfaction, they usually lose control and show lack of direction and transparency while making decisions and finally they begin to overlook the organizational growth goals, how to get there or how to stay afloat so it causes loss of faith of the employees. Then, if

the employees think that their leaders are reckless and don't even listen to them about the things go wrong, they might think of leaving the job and it leads to higher levels employee turnover and huge hidden costs like employee burnout or loss of the company's reputation.

CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

This study has focused on the well-balanced leadership within the concept of the Greek myth, the Icarus paradox in management, for pointing out the qualities of a balanced leader. Having a healthy degree of ambition and keeping over-excitement under control are the key factors for the balanced leaders. Of course ambition will help leaders succeed, but it might also threaten the organizational well-being on the whole if it's not driven by well-balanced, rational leadership. So, ambition is just like a double-edged sword for leaders since they have genuine goals in the beginning but over-ambition or aggressive ambition might result in organizational disaster, because unbalanced, irrational leadership might begin to torture their followers by overlooking their needs and rational demands at the expense of benefits of the organization. So to speak, it can be argued that reaching the summit of Mount Everest mustn't be meant that throwing one's body down the mountain, it's about climbing with care, persistence and logic not with unreasonable ideas and reckless acts. So, it can also be claimed that, perfection is not attainable, but if perfection is pursued excellence can be caught. In conclusion, one must bear in mind those authentic, well-balanced leaders are well aware of that they aren't driven by their own, selfish, personal ambition but they're driven by the mission of the organization and they also realize that being over-ambitious is a terrible substitute for mission.

The successful management depends certainly on the true leadership and it is regarded as the most vital factor for organizational achievement in today's business environment, in an increasingly global, competitive, complex, and volatile world, the authentic leadership is a critical fact for all organizations (Higgs, 2009). All in all, leaders have a substantive effect on the individuals around them, the culture of the workplace and the performance of their organizations and their role is to develop its strategies or make those strategies a reality. Individuals in the organization rely on them to lead and manage in ways that create a culture that supports problem solving and the long-term effectiveness of their organizations. They usually observe the organization's day-to-day operating system and culture and keeping it aligned with values and the mission carefully and permanently because it enables leaders to achieve organizational goals. Leadership is mainly associated with action and decision making and a leader always makes decisions in order to guide and motivate the teams aiming at responding to a particular set of situations and circumstances such as solving problems in the organization (Lawrence, 2010).

In short, for a balanced leader, firstly, it's very important to navigate between the polarities in organization wisely because sometimes the ideas will vary, and followers may have different solution offerings for the same challenge. Neither of the ideas might be right or wrong but a well-balanced leader is able to take pre-emptive precautions to avoid potential clash of ideas or conflicts among teams in the organization by weaving back and forth, in a word, shuttle diplomacy, without offending anyone since polarities sometimes cannot be solved. Additionally, another distinguishing quality of the well-balanced leaders is earning the trust of every one of employees by sincerely and truly respecting and loving them and the followers really perceive and share the same feelings about trust. Building trust across the whole organization and even with the clients will result in positive organizational outcomes since well-balanced leaders involve their employees in the decision-making process, execute accordingly, and share the success with them. Besides well-balanced leaders never think of their employees to share the responsibility for making the wrong decision and failures because they always regard the failures and consider how to overcome or change negative outcomes instantly. Therefore, here are some solutions for not missing the mission and being a true, well-balanced leadership:

Schroeder (2019) also stated that it is obvious that intelligence is vital for the ideal leadership but the intelligence itself is not always the only key for the ideal leader because the distinguishing feature of true leadership is the intellect to question anything dealing with the organizational environment and its surroundings. It can be argued that intelligence is regarded as obtaining information from individuals before anyone and reproducing and applying it in one's position. So, it can be assumed that apart from

mere intelligence, intellect is one of the most striking qualities of a good leader because ideal leaders usually think and question issues eminently and can make the key decisions, yet they are often reluctant to follow the herd unconsciously.

Mayfield and Mayfield (2017) again argued in their study that active communication is another key factor in ideal leadership. Having effective communication skills and using properly at workplace help to create creative working environment because ideal leadership usually employs better communication skill and it can help employees to develop creative ideas and creative actions while they are performing their duties and so, it enhances a follower's confidence in their leader, promotes emotional support and cooperation among employees and all of these also help to build more trust among employees because healthy communication at workplace enables freedom of speech and thought.

Moreover, balanced leaders usually care their followers personally, but it does not mean that they become close friends with them. By setting the boundaries well with them, leaders also take their time to get to know about such as their future career plans, their family, hobbies and what really motivates or upsets them, caring about them as a person and make them feel as they are important for the organization. Finally, well-balanced leaders also attract the attention by balancing their personal needs with other individuals' needs in their organization, by keeping an optimistic view, while remaining realistic every time, by cultivating consistency, while keeping up with the changes and technological advancements, by showing empathy to others and by taking chances and doing the right thing at the right time. They learn from their mistakes, never think of buck passing and they are also distinguished by having emotional equanimity and a good sense of humor. To be concluded, well-balanced leaders always know what they don't know since they think that learning is a continuous process in their entire professional life, and it never stops even when they become an organizational leader and so, they always quest for self-improvement and opportunities for their professional development. Last but not least, Pozin (2014) emphasized in his article for the qualities of a well-balanced leader, he cited the quote from Jim Rohn, as "The challenge of leadership is to be strong, but not rude; be kind, but not weak; be bold, but not bully; be thoughtful, but not lazy; be humble, but not timid; be proud, but not arrogant; have humor, but without folly."

REFERENCES

- Aij, K. H., and Teunissen, M. (2017). Lean leadership attributes: a systematic review of the literature. *Journal of health organization and management*, 713-729. <https://doi.org/10.1108/JHOM-12-2016-0245>
- Alonderienė, R., Müller, R., Pilkienė, M., Šimkonis, S., and Chmieliauskas, A. (2020). Transitions in balanced leadership in projects: The case of horizontal leaders. *IEEE Transactions on Engineering Management*, 1-13. https://ieeexplore.ieee.org/stamp/stamp.jsp?arnumber=9305737&casa_token=NQchG4OhupEAAAAA:0Kh0K8iWhz9gz-TIFfE-VvaEmWdoYanpIyF6NBSNdTVelU9LnTYc_7X6LONKoY9GacGUBDauuQ
- Barnes, L. L., and Spangenburg, J. M. (2018). When leadership fails-A view from the lens of four employees. *American Journal of Business Education*, 11(3), 49-54. 10.1109/TEM.2020.3041609
- Beinart, P. (2010). *The Icarus syndrome: A history of American hubris*. Melbourne Univ. Publishing. ISBN-10 : 9780061456473-ISBN-13 : 978-0061456473
- Bennis, W.G. and Thomas, R.J. (2007). *Crucibles of leadership*. Vecchio, R. P. (Ed.), *Leadership: Understanding the dynamics of power and influence in organizations* (2nd ed. pp. 51-60). University of Notre Dame Press.
- Bhandarker, A., and Rai, S. (2019). Toxic leadership: emotional distress and coping strategy. *International Journal of Organization Theory & Behavior*, 65-78. <https://doi.org/10.1108/IJOTB-03-2018-0027>
- Chaudhary, R., and Panda, C. (2018). Authentic leadership and creativity. *International Journal of Productivity and Performance Management*, 65-78, 2071-2088. DOI 10.1108/IJPPM-02-2018-0082
- Cogliser, C. C., Schriesheim, C. A., Scandura, T. A., and Gardner, W. L. (2009). Balance in leader and follower perceptions of leader-member exchange: Relationships with performance and work attitudes. *The Leadership Quarterly*, 20(3), 452-465. <https://doi.org/10.1016/j.Leaqua.2009.03.010>
- Crawford, J. A., Dawkins, S., Martin, A., and Lewis, G. (2020). Putting the leader back into authentic leadership: Reconceptualising and rethinking leaders. *Australian Journal of Management*, 45(1), 114-133.

- Dana, B. G. (2015). The Gemba walk-A tool for management and leadership. *Ovidius University Annals, Series Economic Sciences*, 15(1), 450-455.
- Dobbs, J. M., and Do, J. J. (2019). The impact of perceived toxic leadership on cynicism in officer candidates. *Armed Forces & Society*, 45(1), 3-26. <https://doi.org/10.1177/0095327X17747204>
- Dolce, V., Vayre, E., Molino, M., and Ghislieri, C. (2020). Far Away, So Close? The Role of Destructive Leadership in the Job Demands–Resources and Recovery Model in Emergency Telework. *Social Sciences*, 9(11), 196, 1-22. <https://doi.org/10.3390/soecsci9110196>
- Giordani da Silveira, W., Pinheiro de Lima, E., Gouvea da Costa, S. E., and Deschamps, F. (2017). Guidelines for Hoshin Kanri implementation: development and discussion. *Production Planning & Control*, 28(10), 843-859. <https://doi.org/10.1080/09537287.2017.1325020>
- Higgs, M. (2009). The good, the bad and the ugly: Leadership and narcissism. *Journal of change management*, 9(2), 165-178. DOI: 10.1080/14697010902879111
- Jeong, Y. K., Lee, Y. K., and Kim, S. (2017). To be true or not to be true: authentic leadership and its effect on travel agents. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 22(8), 819-833. : <https://doi.org/10.1080/10941665.2017.1331921>
- Kellerman, B. (2004). *Bad leadership: What it is, how it happens, why it matters*. Harvard Business Press. U.S.A., ISBN: 1-59139-166-0
- Kruse, K. (2014). *365 Best inspirational quotes 2nd ed.* ISBN: 1502941007, Published by CreateSpace.
- Mayfield, M., and Mayfield, J. (2017). Leader talk and the creative spark: A research note on how leader motivating language use influences follower creative environment perceptions. *International Journal of Business Communication*, 54(2), 210-225. <https://doi.org/10.1177/2329488416687057>
- Miller, D. (1992). The Icarus paradox: How exceptional companies bring about their own downfall. *Business Horizons*, 35(1), 24-35.
- Mitchell, S. A. (1986). The wings of Icarus: Illusion and the problem of narcissism. *Contemporary Psychoanalysis*, 22(1), 107-132.
- Müller, R., Packendorff, J., and Sankaran, S. (2017). Balanced leadership: A new perspective for leadership in organizational project management. *Cambridge handbook of organizational project management*. https://opus.lib.uts.edu.au/bitstream/10453/123681/3/OCC-115268_AM.pdf
- Pozin, I. (2014). 16 Leadership Quotes to Inspire You to Greatness, *Forbes*, <https://www.forbes.com/sites/ilyapozin/2014/04/10/16-leadership-quotes-to-inspire-you-to-greatness/?sh=4cb9594367ad>
- Schilling, J., and Schyns, B. (2014). The causes and consequences of bad leadership. *Zeitschrift für Psychologie*, Vol. 222(4), 187–189. <https://doi.org/10.1027/2151-2604/a000185>
- Schroeder, B. (2019). "To Be A Great Leader, Learn How To Be A Great Follower: The Four Rules Of Following". *Forbes*. <https://www.forbes.com/sites/bernhardschroeder/2019/12/05/to-be-a-great-leader-learn-how-to-be-a-great-follower-the-four-rules-of-following/?sh=328cf10a7325>
- Zhou, F., and Wu, Y. J. (2018). How humble leadership fosters employee innovation behavior. *Leadership & Organization Development Journal*, 375-387. <https://doi.org/10.1108/LODJ-07-2017-0181>.

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Bu çalışma, örgütler için ideal, dengeli bir lider nasıl olmalı sorusuna kavramsal bir çerçeve çizerek ve antik bir Yunan mitolojisi olan İkarus'un hikâyesini temel alarak, çözümlenmeler getirmiş ve sonuç bölümünde dengeli bir lider nasıl olunabilir konusunda önerilerde bulunulmuştur. Mitolojiye göre Daedalus ve oğlu İkarus, kral tarafından hapsedildikleri yüksek bir kuleden, kuşlardan düşen tüyleri biriktirip, balmumuyla birleştirip, kendilerine kanatlar yaparak, adadan kaçmak için, adayı saran denizi, üstünden uçarak geçmeyi planlamışlardır. Nasıl ki mitolojide, İkarus'un havada yükselişine, balmumu ve kuş tüyleriyle yapılmış olan kanatları izin vermişse, babasının tüm uyarılarına rağmen, uçmanın vermiş olduğu mutluluk ve hiç tatmadığı bir duygunun hazzına yenilerek, kişisel, yanlış bir kararla, çok yükseklere çıkmış ancak onun uçmasını sağlayan bu kanatlar, balmumunun erimesiyle düşmesine ve denizde boğularak ölmesine neden olmuştur. Bu hikâyeden çıkarılması gereken sonuç ise, babasının çok alçaktan sakın uçma denizin nemi balmumuna zarar verir ve düşersin, çok yükseklere çıkma güneş kanatları birbirine bağlayan balmumunu eritir yine düşersin demesine rağmen, oğlu İkarus, göğe yükseldikçe heyecanlanmış, güneşe ulaşma hırsı onu kendinden geçirmiş, kişisel arzusuna yenilip, babasının tüm uyarılarına kulak asmayarak, kontrolsüz davranışlara devam etmiş ve kanatlarındaki balmumu erimiş, babası Daedalus'un gözleri önünde denize düşerek kendi sonunu getirmiştir. Bu çalışmada İkarus paradoksu, günümüz liderleriyle özdeşleştirilmiş, bir lideri lider yapan özellikleri, lider şayet örgütsel hedefleri hiçe sayıp, yanlış kararlar vermeye başlarsa veya kişisel hırslarına ve mutluluğuna yenik düşerse, duyguların karar verme sürecini etkilemesine izin verirse onun başarısız olmasına ve hatta örgütün büyük zarara uğramasına veya yok olmasına neden olabilir.

İlk olarak bu çalışmada, gerçek dengeli bir lider nasıl olmalıdır sorusuna cevap aranmıştır ve kötü liderlik özelliklerine de ışık tutulmuştur. Liderler, kendilerini takip edenler üzerinde olumlu etkide bulunurlar ve onlara ilham verirler. Aynı zamanda bir lider, diğer bireyler üzerinde samimiyet, dürüstlük ve güven hissi oluşturarak bireylerde olumlu etkide bulunan kişidir ve yönetimi altındaki kişilerin sadece görev ve sorumluluklarını yerine getirmelerinde olumlu etki yapmaz, onların sosyal ve aile hayatında da olumlu izler bırakır. Çünkü, gerçek bir lider sadece hedeflerine ulaşma da idealist değildir ve iletişim kurduğu tüm bireylerin refahını düşünür ve onların da hayatlarından mutlu olmasını ister ve empati kurmanın çok önemli olduğunu da bilirler. Kısacası, dengeli, gerçek liderler farkındalık düzeyi yüksek düzeyde olan kişilerdir ve kendi zayıf ve güçlü yönlerini çok iyi bilirler ve yapmak istedikleri işleri ve ulaşmak istedikleri hedefler konusunda akılları çok nettir ve kendi kişisel hırslarına yenilmezler.

Açıkçası, günümüz dünyasında, 2020'lerde baş döndürücü düzeyde teknolojik ilerlemeler meydana gelmiş, insansız hava araçları sadece savunma sanayinde değil, kargo teslimatında kullanılmaya, organ nakli bekleyen hastalara bekledikleri organı ulaştırmada umut ışığı olmuş, kripto paralar ortaya çıkmış ve otonom araçlar trafikte görülmeye başlanmıştır. Yani, teknolojik gelişmeler, artık insan hayatının tüm alanında ve küresel çapta yenilikler getirmiştir. Bu hızlı değişim rüzgârının etkileri, nihai tüketicilerin ürün ve hizmetlerden beklentileri kapsamında ve sosyal yaşamda meydana gelen değişiklikler ortamında, her konuda yorum yapan, her soruya cevap veren sadece karizmatik liderler değil, sorumlu oldukları örgütlerini öğrenmeye, denemeye, cesaretlendirmeye ve değiştirmeye odaklanabilen, 21. yüzyılın liderliğini yeniden tanımlamayı gerektirmiştir.

Bu bağlamda, bu çalışma, liderlerin 21. yüzyılın gerektirdiği, sahip olması gereken, örneğin teknolojik gelişmeler ayak uydurma, yeniliklere açık olma, hızlı gelişmelere uygun zamanda ve yollarla karşılık verebilme gibi özelliklerin yanı sıra, bilgi paylaşımının gittikçe hızlandığı günümüz dünyasında, çalışanların çağın koşullarına uygun bir şekilde yönlendirmesini sağlaması ve ideal ve daha dengeli liderlik özelliklerine sahip olunmasını vurgulamaktadır. Bunlara ek olarak, temel liderlik özelliklerinin yanı sıra, hızla değişen dünya gerçekliklerini kabullenebilen, kendi hırslarına yenik düşmeyen, hedeflerde de alt sınırlara asla odaklanmayan, uzun vadeli hedeflere sahip, iyimserlik, cesaret, umut, esneklik ve öz-bilinç nitelikleri taşıyan, aynı zamanda iyi bir dinleyici ve karşısındakilerin, çalışanlarının fikirlerini dikkate alan, empati duygusu gelişmiş, adil ve dengeli kararlar veren dürüst, sürekli olarak araştıran şefkatli ve prensip sahibi liderlere daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır. Aksi halde,

liderler, örgütsel hedeflere ulaşmada güçlük yaşayacaklar, tıpkı İkarüs paradoksu gibi açmazlar yaşayabilecek, yanlış kararlar verecek veya kişisel hırs ve arzularına yenik düşerek sadece kendisinin yaşayacağı bir başarısızlık değil çalışanların ve sonunda örgütün bütünsel olarak karşılaşılabileceği büyük bir başarısızlıkla yüzleşebilecektir.

Sonuç olarak, bu çalışma, günümüz dünyasındaki liderlerin sahip oldukları özelliklerin yanı sıra, güçlü ve zayıf yönlerinin farkında olan, sadece güçlü yönlerine odaklanarak kişisel hırslarına yenilmeyen, örgütte şeffaf ve güvene dayalı ilişkileri teşvik ederek hem kendinde hem de takipçilerinde özgüven, iyimserlik, ahlaki değerler, duygusal zekâ ve umut gibi olumlu insani duyguları benimsemeli ve tüm örgütte bunları teşvik etmelidir. Zira, günümüzde çalışanlar 20. yüzyıl dünyasındaki liderlik anlayışını ve uygulamaları artık benimsememektedir, yani çalışanlar artık klasik planlama, kontrol ve komut aşamalarını benimseyen tekdüze liderlerine tahammül edemeyecek kadar değişmişlerdir. Kısaca, artık liderler sürekli kendilerini geliştirmeli ve yeniliklere açık olmalı, aynı zamanda liderler pozitif enerji, samimiyet, ahlaki karakter, dürüstlük, öz disiplin anlayışı, iyi bir dinleyen, açık ve şeffaf amaçlara sahip olma, empati kurma, kişisel hırslarına başkalarını kurban etmeme, iyimserlik, cesaret, umut veren, güvenilir, esneklik ve insani değerlere sahip olma gibi niteliklere sahip olması ve bunları örgütün tamamına inandırması gerekmektedir.

**WOMEN AS A POLITICAL SYMBOL IN IRAN: A COMPARATIVE PERSPECTIVE BETWEEN
PAHLAVI REGIME AND ISLAMIC REVOLUTION***
**İRAN'DA SİYASİ BİR SEMBOL OLARAK KADINLAR: PEHLEVİ REJİMİ İLE İSLAM DEVRİMİ
ARASINDA KARŞILAŞTIRMALI BİR BAKIŞ**

Masoumeh BANEINIA
Atılım Üniversitesi
masoumeh.banaee@gmail.com
ORCID No: 0000-0002-0706-343X

Doç. Dr. Duygu DERSAN ORHAN
Atılım Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Uluslararası
İlişkiler Bölümü
duygu.dersan@atilim.edu.tr
ORCID No: 0000-0002-0618-1530

ÖZET

ABSTRACT

Geliş Tarihi:

02.10.2021

Kabul Tarihi:

13.11.2021

Yayın Tarihi:

30.12.2021

Anahtar Kelimeler

İran, Kadın Hakları
İslam Devrimi
Siyaset, Sembol.

Keywords

Iran, Women Rights
Islamic Revolution
Politics
Symbol

İran İslam Devrimi'nden sonra İranlı kadınlar sosyo-politik tartışmaların en önemli konularından birisi olmuştur. Bu makale, İran İslam Devrimi'nden sonra kadın hakları konusunda yaşanan değişimi anlamak için Şah rejimi ve devrim sonrası döneme odaklanarak karşılaştırmalı bir bakış açısı benimsemektedir. Çalışmada her iki dönemde de kadınların rejimler tarafından siyasi bir sembol olarak kullanıldığı, Pehlevi rejimi sırasında modernitenin, Devrim'den sonra ise İslam'ın bir sembolü olarak sunulduğunu ortaya koymaktadır. Bu çalışma İran'da kadın hakları konusunun her dönemde sadece iç mesele olmadığını, güçlü bir dış politika aracı olarak ve İran'ın dış dünya tarafından nasıl algılandığına dair bir imaj unsuru olarak kullanıldığını göstermektedir. Kadınların sadece dış görünüşüne odaklanan kadın hakları tartışmalarının birçok önemli konunun ihmal edilmesine yol açtığı düşünülmektedir. İran Devrimi'nden bu yana ülkeyi yöneten liderlerin kadın haklarına yönelik farklı tutumlara sahip oldukları da çalışmada ortaya konmuştur. İran İslam Devrimi'nden sonra kadın hakları, cumhurbaşkanlarının kadın sorunlarına ilişkin vizyonlarına bağlı olarak ileri veya geri gittiği değerlendirilmiştir. Konu, kadınların sosyal ve siyasi hayattaki rolleri, siyasete katılım düzeyleri, farklı hükümetlerin kadın giyimine ilişkin politikaları ve eğitim hakları çerçevesinde incelenmiştir.

Iranian women have been one of the most important topics of the socio-political discussions after the Iranian Islamic revolution. This article adopts a comparative perspective through focusing on the Shah regime and the post-revolution era in order to figure out what has been changed in Iranian women rights after the Islamic Revolution. It is argued that in both periods, women were used as a political symbol by the regimes; a symbol of modernity during the Pahlavi regime and a symbol of Islam after the Revolution. This study also argues that the issue of women's rights in Iran is not only a domestic matter in every period, it is used as a strong foreign policy tool, an element of image about how Iran is perceived by the outside world. It is considered that women's rights discussions, which focus only on the outward appearance of women, lead to the neglect of many important issues. It is also demonstrated in the study that the leaders who have ruled the country since the Iranian revolution have different attitudes towards women's rights. After the Islamic revolution of Iran, women's rights have gone back and forth depending on the visions of the presidents on women issues. The subject has been examined within the framework of women's roles in social and political life, their level of participation in politics, the policies of different governments on women's clothing and their education rights.

<https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.998581>.

*This study is based on Masoumeh Banaeina's unpublished M.A. thesis (Iranian Women Rights After the Revolution 1989-2013, M.A. Thesis, Atılım University, 2017).

INTRODUCTION

Women rights in Iran has been a topic which attracts attention of scholars during the last three decades, especially after the 1979 revolution which made wearing Islamic hijab as an obligation for women. The ruling of Pahlavi dynasty (1925-1979) opened up a new stage for women which had a perspective of modernization of Iran. Through Reza Shah's decision to ban veiling, women became "westernized" and achieved to be more visible. The Islamic Revolution of 1979 totally altered the lives of the women with the implementation of sharia laws.

The aim of the article is to analyze Iranian women rights between Pahlavi regime and the Islamic Revolution through a comparative perspective. By comparing the status of women in Iran before and after the Islamic revolution, this study seeks to go beyond the discussions solely focusing on veiling issue as oppressing women. There is a general understanding that women in Iran became political symbols with the Islamic Revolution. However, this study argues that women were always a political subject in Iran; forced to be fashionable in Reza Shah period and being modernized in Mohammed Reza Shah regime and then forcing to wear hijab after revolution were all under the control of the governors. Moreover, there is a perception that the Islamic Republic of Iran's approach towards women is the same as during all leaders. However, this article aims to reveal the different approaches of the leaders towards women who govern the country after the Islamic revolution. The article is limited to the beginning of Rouhani presidency in 2013. Roles of women in social and political life have been examined primarily within the framework of their level of participation in politics, the policies of different governments on women's clothing and their rights to education.

This study aims to contribute to the Iranian women's rights literature by not only limiting the issue of women's rights in the post- Islamic Revolution era, but also comparatively analyzing the political, social and educational positions of women both during the Pahlavi period and the post-revolutionary period. In addition, this study shows that the issue of women's rights in Iran is not only a domestic matter in every period, it is used as a strong foreign policy tool, an element of image about how Iran is perceived by the outside world which is an issue not analyzed by the previous works.

1. REVIEW OF LITERATURE

The concept of political subjectivity helps to understand how people relate to political governance and guides us about how authoritarian conditions create political citizens. The study of subjectivity also helps conceptualize the type of political citizens produced by Iranian governments both during the Pahlavi regime and after the Islamic revolution. Political subjectivity carried out over the female body in different periods of power in Iran can also be closely linked and analyzed through body politics. Scientific research on body politics was greatly influenced by the French philosopher Michel Foucault (1977) who used the terms "biopower" and "anatomy-politics" to refer to the instigation of the state and institutional power into people's daily activities. He argued that such a power shaped the subjectivity of people and how they felt as individuals. From Foucault's point of view, discipline mechanisms such as prisons, medical knowledge and the education system provide discourses, ideas, resources, and procedures where individuals know who they are and learn to follow them.

Michel Foucault, who went to Iran for the first time in 1978 as the special reporter of the Italian newspaper *Corriere Della Serra*, witnessed mass movements prioritizing the Revolution in this process and had the opportunity to observe the events. Foucault's observations and experiences in Iran are shared in the work through articles published in *Corriere Della Serra*. According to Foucault, Islamic revolution toppled the Western-backed modern power that emerged in a non-Western society. Foucault's views on power are examined through modern power techniques, which he discusses in the *Birth of Prison* (Foucault, 1977), aiming to create docile individuals. Based on this work, the Shah administration is identified with modern power; the intensification of the public pressure of the government aiming at modernization is explained by SAVAK and the Shah administration is described as a tamer modern state (Afary and Anderson, 2005). This study, unlike Foucault's, reveals that a strong political subjectivity was

maintained both in the Pahlavi period and in the post-Islamic period, and the women's body was instrumentalized in this process.

During the literature review, it's seen that there are few studies examining the status of women before and after the revolution in a comparative manner. Most of the available literature focuses on the Iranian women rights after the revolution. Povey and Povey (2012), Esfandiari (2001), Keddie (2007), Moinifar (2011), Povey and Poya (1999), Paidar (2001), Nafisi (2008) would be given as the major works analyzing the changes in the status of Iranian women after the revolution.

Despite the general argument that, women started to be oppressed with the Islamic Revolution, some of the works suggests that women rights have been improving since the establishment of the Islamic regime. Keddie (2007) challenges the Western perception about Iranian women as if they lost all of their rights with the revolution. She argues that Iranian women are apparently enjoying many freedoms when it is compared with the other women in the Middle East. Similarly, Moinifar (2011) examines the political status of women after the revolution. She argues that political status of Iranian women is improving despite the obstacles. Impediments to women participation in politics are listed as state ideology, legal conditions, economic problems and culture. Povey and Povey (2012) contend that although women are seen as the victims of the Islamic Revolution and gender inequalities were always existed in Iran, but there has been an increase in women's position in Iran since 1990s.

Some of the scholars focusing on the status of women in the aftermath of revolution suggest that Iranian women never gave up the struggle and took their rights, even under difficult conditions. Esfandiari (2001) argues that although the clerics who came to power with the Islamic Revolution designed a traditional role for the women, women managed to play a significant role in the society. According to Povey and Poya (1999), despite the efforts of the Islamic regime to isolate women within their homes, women reacted to the oppression and gender awareness is higher than the pre-revolution period.

Studies on women's rights in Iran can be grouped by their focus of study like veiling, education, political participation and labor. Nafisi (2008) in *Reading Lolita* concentrates on the veiling policy of the Islamic regime through the personal experiences of some Iranian women. Asghar (2015) emphasizes the politics of women clothing in Iran. Similarly, Faraji (2014) focuses on the forced hijab policy of Islamic regime. Education of women also tackled by some of the writers and they argue that education level of Iranian women apparently increased after the revolution. Goli (2015) argues that women's access to education has increased at unprecedented levels during the Islamic state. Similarly, Shavarini (2005) suggests that there has been increasing numbers of women in Iran attending higher education since 1989. According to Winn (2016), the rise in women's participation has contributed to the rise of Islamic feminism. On the political participation, Paidar (2001) explores the relationship between democratization and feminist movements in Iran, Kian (1997) emphasizes how Iranian women mobilized at the political and social level and formed a gender consciousness. Povey and Poya (1999) analyze women participation in the labor force during the Islamic regime.

In the light of the previous studies, this work suggests that understanding the change in the women's lives in Iran with the Islamic Revolution also requires an understanding of the pre-revolution period. In addition, we argue that taking the post-revolutionary period as a whole has its drawbacks. Although the Islamic regime has a general understanding of the women based on Islamic law, a different analysis of women's rights has emerged during each president's term. In this respect, it is important to consider the post-revolutionary period in itself.

2. RESEARCH METHODOLOGY

This study explores the following issues:

1. The status and the rights of women during the Pahlavi dynasty.
2. The change in the position of the women after the Islamic Revolution.

3. Differences and the similarities in the status of women during three presidencies after the Islamic Revolution; Rafsanjani, Khatemi and Ahmedinejad.
4. The factors affecting the women rights in Iran during different leaders like the relationship between religious establishment and the presidents, personal visions of the leaders and their relations with the external world.

Descriptive and analytical method is used in the paper. The research is a qualitative study mainly relied on secondary sources such as books, academic articles and media products. Newspapers and magazine articles published in Middle East Online, the Guardian, Deutschwelle in Persian, ISNA (Iranian Students News Agency) and Tahiyate are used. In the selected news, the reflections of the policies followed by the heads of state on the issue of women before and after the Islamic Revolution are examined. In addition, relevant sources of the official institutions like Iranian Human Rights Documentation Centre, Justice for Iran, Ministry of Interior were also cited in the article. In the selection of sources, both English and Persian sources were chosen and different perspectives have been comparatively researched. In this context, the existing findings related to the subject were combined with the obtained findings and analyzes were made.

3. PAHLAVI DYNASTY AND WOMEN RIGHTS

After consolidated his power, Reza Shah pursued economic, social and cultural reforms. He believed that in order to reach to the objective of modernization, religious and the traditional values should be replaced by the modern ones and special attention should be given to the status of women. He was inspired by the ideas of Turkish Republic's founder Mustafa Kemal Atatürk on the status of women after meeting with him in Turkey in 1934. Reza Shah started to elevate the status of women and modernize them in order to compete with western women (De La Camara, 2012).

As a part of the modernization program, Reza Shah commanded to establish new educational institutes and called Tehran University to take action for registering girls. A new civil code was accepted by majles (parliament) in 1928 which gave the right to women to initiate divorce under certain conditions. Reza Shah planned to establish Women's Center under the control of Ministry of Education and headed by her daughter Shams and Hajar Tarbiyat (Sahimi, 2010). In late 1930s, women were promoted to enter the labor force. Reza Shah enacted the ban on veiling in 1936 and changed the style of women clothing that was inspired by the Western examples. Reza Shah's tearing of women's chadors created negative reactions. Reza Shah period is criticized by even his cabinet members due to forced changes. Although supporters of monarchy considered unveiling as a vital component of modernization, it produced contrary results. According to statistics, there were about 3470 female students when Reza Shah came to power; the number was decreased to 2600 in 1935 (Sahimi, 2010).

The biggest challenges for Reza Shah's rule were the clerics and the Ulema. He tried to maintain the transfer of power from the Ulema to the state. However, as Keddie (2007: 20) states, this reforms and actions of Reza Shah could not stop Ulema's influence on several issues including the women rights. Ulema continued to play a considerable role in Iran under Pahlavi dynasty.

Reza Shah abdicated from the throne and his son, Mohammad Reza Shah rose to power in 1941. Mohammad Reza Shah had the similar vision with his father on the issue of modernization and the role of women in that process. Between the years 1941 and 1953, women started to organize politically. In 1943, Women's League was established by pro-Soviet Tudeh Party. The institution name was revised to Organization of Democratic Women in 1949, and renamed again in 1951 as the Organization of Progressive Women (Sahimi, 2010).

During the years between 1951 and 1953, Mohammad Mossadeg, the Prime Minister of Iran formed a nationalist government. Women supporters of Mossadeg within the National Front played an important role in that period. In 1952, the National Council of Women demanded political and economic rights

for women and their right to vote through submitting a petition to Prime Minister Mossadegh, the Majles and the United Nations (UN) with 100.000 signatures. This demand was rejected by the religious wing and the clergy on the ground that women do not have the right to vote. Majles approved a social insurance code in 1953 that gave women maternity leaves and disability allowances (Povey and Poya, 1999: 42).

After Mossadeg's of nationalization the Anglo-Iranian Oil Company, an American sponsored coup was organized against Mossadeg known as "Operation Ajax" and Shah nominated a new Prime Minister, General Fazlollah Zahed. Bill and Leiden (1998: 42) asserts that, it is almost impossible to ignore the fact that the Iranian domestic and foreign policy was under the effect of international forces constantly.

After the coup, Shah prevented the activities of civil society groups including women's organizations. Pahlavi regime did not allow women's independent organizations and actions until the 1960s. However a number of state-sponsored publications and organizations continued their activities under the control of the regime (Povey and Poya, 1999: 43). In order to protect the country from opposition, SAVAK was established as a secret political force in 1957. The forces of SAVAK and its strong policy of punishment increased the anger against the regime. Women started to organize against the policies of Shah and SAVAK. Some of them were killed in the armed confrontations by SAVAK.

Between 1953 and 1962 there was not any obvious reformist action taken by Pahlavi related with women rights. In 1963, Shah enacted some reforms seriously, named White Revolution. It was included a new election law which granted women the full right to vote in all elections. It seemed to be an important change on equal rights of the sexes. In 1967, first Family Protection Law (FPL) was introduced that provided women with parental rights and rights for divorce. The legal age of marriage for girls increased from 15 to 18. Shah was also convinced with the importance of gender issue in terms of economy by showing a modern image of women in the labor force. Women were nominated to be a judge, a deputy in the Majles and also a cabinet member (Sahimi, 2010). Laws were originally western oriented and opposed by the religious traditionalists.

During Mohammad Reza Shah period, the first female lawyers in the national assembly were voted in 1963. In this period two women namely; Farrokhroo Parsa and Mahnaz Afkhami also served as ministers. Many women were also active in political parties as the most characteristic, one can be noted: Ashraf Dehghani. Women in this period were free to attend all activities like arts including cinema, which lots of actresses played in different films, and attending all sports activities. Activities of women and the education for girls spread all over the country including the rural areas (Esfandiari, 2009).

Granting the right to vote and the divorce right was an improvement of women rights during Mohammed Reza Shah's regime. Another important point is that women from the different segments of the population including the middle and the upper classes which had only participated in charitable works previously, started to work in high level jobs and even in governmental posts (Najmabadi, 1991: 62).

Women achieved to be in more visible positions. In media, women were shown by fashionable clothes including short skirts. Although women were "modern" in appearance, they were not free at all, regime always tried to keep women under control. Most of the rights remained in paper and not transmuted into reality (Shahidian, 1994: 10). There was too much focus on the "unveiling" issue which led the society to ignore other issues in women rights.

4. IRANIAN ISLAMIC REVOLUTION AND WOMEN

On April 1, 1979, Islamic Republic of Iran was proclaimed by the religious leader Ayetollah Khomeini. Women participation in the demonstrations against Pahlavi regime was considerably high. Islamic women community played a positive role in the movement of Imam Khomeini. It has reported that Iranian women presences in the victory of Islamic revolution had several forms. Some of them were gathering news, others gave shelters to activists or injured people, and lots of them were protesting in

the streets, even some women were fighting with guns, as Imam Khomeini said: we owe this movement to women (Tahiyate, 2014).

After the revolution, the Family Protection Law which provided certain rights to women was declared as invalid. The Penal Code (The Islamic Punishment Rule) was accepted and according to 638th article of the law; “women, who appear in public places and roads without wearing Islamic hijab, shall be sentenced from ten days to two months imprisonment or a fine of fifty thousand to five hundred Rials” (Iranian Human Rights Documentation Center, 2012). Waves of media started their activities of making propaganda for the veiling culture. Under these conditions Islamic republic started with its policy of pressure on women and their way of life.

After the revolution, women were forced to wear hijab, and most of the female in governmental offices became unemployed. Schools for girls and boys were separated. As Keddie (2007: 23) stated that the consequences of 1979 revolution illustrates a huge difference with the premises of the revolution. The revolution had promised to improve the poor and the deprived in rural and the urban areas. The policies of Imam Khomeini showed that he did not have any egalitarian ideas. Thus, they have quickly changed most of the rules regarding freedom and rights for women just as Family Protection Law, to support the Islamic laws (Keddie 2007: 23). Farhi (2001: 65-66) argues that the most affected gender in the Revolution were women, women served as the political and cultural tool of the political movement.

A traditional role was defined for women under the Islamic leadership. Women were conceived as housewives and mothers primarily. The government intervention was felt in all the aspects of women’s lives including education, dressing and their manners. These regulations were making the men as the primary decision makers which have the right to decide on behalf of women in their social and the private lives.

Since the 1979 revolution with the forces of Imam Khomeini regarding veiling, pressures in the governmental offices were increasing. Some people were challenged the rule of compulsory veiling, hence they considered it as a personal matter rather than a collective one. Protesters of forced veiling were arguing that hijab was not mandatory even in the early Islam; it had been a subject to the whims and wishes of the people themselves (De La Camara, 2012).

According to many Iranian women who were in the position of losing their freedom through the way of dressing, wearing hijab was unacceptable. They were supporting that freedom is one of the important basic parts of human rights and through this law, freedom in wearing is taken from women and this is a human rights violation. Thus, after Ayatollah Khomeini’s speeches, lots of women from north, center and west part of Tehran started to protest against the new rules. Their slogan was: “hijab does not bring innocence and purity should be inside” (Deutchwelle- Persian, 2014). They tried a lot to resist the forced veiling. However, they haven’t received any results and the rule of veiling started to work after March, 9, 1979, exactly the day after International Women Day. Such moments of protests and women activities were watched by the other countries and the international women organizations.

Iranian women were very active during the Iran-Iraq war (1980-1988). Lots of young women volunteers were sent to the front during the war to provide logistical support (Koolae, 2014). The newly formed Islamic society after the revolution was influenced by Iran-Iraq war. Because of the political and physical threat, there was the unity of men and women together and society became stronger after Saddam Hussain’s attack to the country. After Iran-Iraq ceasefire, Iran became an important regional player in the Middle-East.

4.1. Rafsanjani Period (1989-1997)

The presidency of Akbar Rafsanjani refers to “constructional era”. The main concern of his government was the reconstruction of the country after the eight year war with Iraq that had left many ruins and needed to be renovated as soon as possible. Society was in the stipulation of high risk and it was the first time after revolution that men and women had to play roles within the same complex together. Rafsanjani’s main policy was to get rid of international isolation. He started to communicate with other countries; even with the western world and these strategies affected women affairs as well.

In addition to economic recovery and the rebuilding of infrastructures after the war, President Rafsanjani particularly looked at the reconstruction of cultural and social issues of women and family affairs. Rafsanjani established the ‘Socio-Cultural Council of Women’ to encourage women to be active in social and economic life. Gender equality and women rights have been some of the main issues during Rafsanjani period. Female parliamentarians occupied only 1.5% of the seats in the first three parliaments. However their presence in the 1992 elections doubled and reached to 9, which refers to 3.3% of the seats, to 13 in 1996 elections (Ministry of Interior, 2009). While the Iranian political process in the reconstruction era was still based on male-dominated decision-makers, women activities in political arena have increased and Iranian government has tried to promote their increased participations. Hence, increased numbers of female representatives in Iranian government’s key posts was evident.

Since the revolution, veiling has been an obligation for women in Iran; otherwise they were arrested or prosecuted. It is expected that women should completely cover themselves with scarves, long dresses with the slogan to keep the society far away from sin and crime. During Rafsanjani period, women suffered less pressure and enforcing hijab was allocated to governmental offices. It can be argued that the women veiling in the early revolution and during presidency of Rafsanjani were clearly different. Around 1979 and during the years of war, women veiling was too rigid, dark colors and completely closed scarves with long dresses or chadors were used, but after 1989, during Rafsanjani presidency, women way of dressing was a little more flexible, although the governmental authorities tried to set them back by arresting or noticing in the street. The first presence of women in the society after Iran-Iraq war had lots of problems for women particularly for the female governmental employees.

Education of women is one of the most important issues for the development of all communities. In developed countries, most expenses of the society have spent for the educational services and it is compulsory and free of charge. It seems Rafsanjani knew it well, so he established a university with lots of branches around the country. Free education is a constitutional right up to the doctoral level for both men and women (Moinifar, 2011: 30). However, state-owned universities were not able to provide enough seats for them; as a result many people have to pay lots of money for entering the open universities in Iran.

One of Rafsanjani’s contributions to women affairs was to establish Islamic Azad University (IAU) all around the country. He considered that most universities were in big cities and there were lots of girls with ambitions and desires of higher education, but still were in prejudiced families who did not let them to leave their own cities alone even for studying. Educated families were even scaring in those years. Despite the low supporting base on that issue, Rafsanjani continued his policy and increased the number of the universities country-wide. Islamic Azad University is the memorial of Rafsanjani, through the development of knowledge in society, especially in the women affairs. Iranian Students News Agency (ISNA) has reported Rafsanjani’s words in his demise reportage: “As I read the new world history, I realized that the developed countries which are in a high level of sciences, have progressed scientifically. It was very frustrating that universities were closed during war, but after that we could bring science to the people’s houses with educating women, because they were not allowed to study in far cities” (ISNA, 2017). As a result of this policy, the number of women attending university showed a great shot in the 1990s (Shavarini , 2005: 335).

4.2. Khatami Period (1997-2005)

In the 1997 elections, seven women wanted to be nominated, but they were rejected by the Guardian Council. Faizeh Rafsanjani (youngest daughter of President Akbar Rafsanjani) in a press interview in July 1997 criticized that situation as follows: “What is the difference between the presidency of the Republic (Iran) and the management of a government service? None. Both positions involve responsibilities in the executive branch. Therefore, why should a woman not lead the country when she can legitimately be at the head of a government service?” (Moinifar, 2011).

Various female politicians were brought to important positions during this period. Newly-elected president Mohammad Khatami named Masoumeh Ebtekar as the vice president in charge of environmental affairs. Aazam Nouri appointed as the deputy Culture Minister for legal and parliamentary affairs and Zahra Shojai named as Iran’s first director-general for women affairs (Moghadam, 2004).

The reformist government had started by the Khatami presidency and that political victory led to a freer public sphere, and formation of various women organizations and NGOs. However, the emergence of a reformist understanding in governance was interpreted as a danger by the hard religious thinkers in the government. As Sadeghi (2012) noted that the Guardian Council and the judiciary were dominated by the conservatives and they used their veto power to block some of the parliamentary decisions.

Paidar (2001) has asserted in the Gender of Democracy that, the reformist administration of Khatami led to the mobilization of civil society, albeit limited. In this environment, women had the opportunity to write articles in various women's magazines and increase their interactions with each other. With all these situations Iran experienced some actions from Iranian women activist too, as Ahmadi Khorasani (2006) states: “however it was Shirin Ebadi’s receipt of the Nobel Peace Prize for her promotion of democracy and women’s and children’s rights that brought recognition and energy to the Iranian women movement as a whole, but especially to the secular women’s movement, which was now firmly a force to be reckoned with. In fact in June 2005, secular women collaboratively organized the largest oppositional protest since the early years of the revolution, demanding a revision of the constitution to put an end to legal discrimination against women”.

Peaceful and reformist understanding of Khatami’s governance also had some reflections on the veiling issue. Khatami allowed women to wear long uniforms, rather than chador. This relaxation in veiling led to new discussions in Iran. Asghar T.J. in the Politics of Women’s Clothing in Iran noted that, soon after that relaxation for hijab, women using more perfume and make up. This softening on the veiling issue was criticized by the conservative wing and the Khatami administration was forced to step back.

During Khatami’s presidency, involvement of women in education was increased. It reached to highest levels since the establishment of universities in Iran. As Emadeddin Baghi (2004) asserts that, in the 2002-2003 academic year, the number of women enrolled in the universities exceeded the number of men for the first time since the 1930s when universities were firstly established. Youth literacy rates also increased for both males and females during Khatami period. (Center for Women’s Participation , 2005: 76-78).

4.3. Ahmadinejad Period (2005-2013)

In 2005 elections, Mahmoud Ahmedinejad won the majority of the votes and he governed Iran for two terms until 2013. He was conservative both at the domestic and the international level and the policies pursued by him led to the international isolation of Iran. After Ahmadinejad’s election success, the government tried to launch the Shari’a more in their policies towards women. Religion has taken a backseat in his governmental policy, furthermore his lack of democratic structure caused the inequality

in gender issues. However, Iranian women tend to insist more on their rights and independence in political structures. Ahmadinejad's rising to power caused the widespread of women dissent due to the rising the name of Shari'a on strict rules, whereas it was undermining the religious legitimacy.

Ahmadinejad's disputed re-election victory forced him to nominate three women to the parliament for ministerial posts. The competitive presidential elections in June 2009, between Mir Hossein Mousavi-former Prime Minister of Iran- and Ahmadinejad was resulted with Ahmedinejad's victory. After the elections, people protested in the streets regarding their claim of election fraud. Hence, Ahmadinejad felt obliged to attract the public attention. He came up with the decision to nominate three women to the parliament. However, only one of them was confirmed. Marzieh Vahid Dastjerdi, the only woman who received the confirmation from parliament in Ahmadinejad cabinet, became the Health minister (The Guardian, 2009). Ahmadinejad dismissed her at the end of his second round of presidency just because of her insistence on keeping Bagher Larijani, her deputy at the Ministry of Health (Middle East Online, 2012).

Although there were female ministers and vice president in Ahmadinejad government, which was a growth in the key political posts, there were still impending laws, gender clichés and social obstacles in the area and power and even decision makers for women political participation in Iran during 2005-2013. Despite his allocation of women in politics even as decision makers, his presidency was the dimmer period for women political policies and activities; he had closed all the doors of political powers to women in Iran. He has emphasized the role of women in family life.

Since the establishment of the government of Ahmadinejad with fostering the fundamental changes in women affairs, one of the heavy laws was related with veiling style. He was imposed new restrictive rules on women dressing. The policy of his government was, 'Islamic republic should have Islamic women'. Through putting lots of pressures in public places, universities, shopping centers with police forces, a fear society was created. However, it was created opposite results. As a response to the infliction of restrictive dress code, women used more make-up and wear short and tight uniforms in the streets became a silent-way of protesting against Ahmadinejad's veiling policy. Two years after his starting of presidency, in 2007, his government established a new police group named: 'Guidance Patrols' to notice women and most of the time arresting even pregnant women. The institution, Justice for Iran (2014) stated that, since 2007, the disciplinary forces in Iran settled a new police group named "guidance patrols" for monitoring the public spaces and community centers, operating as one of the fellow charged with the implement of this act. The distinguishing the criteria of the implication of 'improper hijab' and after a few hours after arresting them, the detained women had to provide Islamic uniforms before releasing from their families. Those who were declining to cooperate with police were transferred to judicial courts (Justice for Iran, 2014).

The darkest period of Islamic Republic after revolution was during the presidency of Ahmadinejad and the state government directed to undo the reform policies which were managed more than two and a half decades before, that Ahmadinejad's government mention it as denigrate of religious and entering westernization. For veiling issue during 2005-2013, women had no right to oppose the new strict rules due to the unbelievable pressures.

All lenient laws under the reformist presidency of Khatami were destroyed under the conservative presidency of president Ahmadinejad in women educational issues. Since 2005, the new government attempted to discourage women participation in universities in indirect ways. In Iran, there is an exam to enter the university called as kunfur. After passing the first step of this entering exam, the participants have to choose their favorite field of study. During Ahmadinejad government the options of choosing fields for females reduced and most of females participated in kunkur were disappointed. Women were banned from entering 77 fields of study. (Goli, 2015). Other important issue which happened during his presidency was firing the reformist professors whom were appointed during the presidency of Khatami.

They were supporters of opposition parties in Iran. Among them female professors were more. Shahrivari (2005: 331) noted that numerous reformist professors were dismissed from higher educational system during Ahmadinejad government. Iranian women experienced significant challenges of gender inequality in educational system since the revolution.

CONCLUSION

In the article, it is argued that the unveiled women gave political power to the Pahlavi regime. Pahlavi dynasty was too connected, related, and dependent on the west. The regime focused on the westernization of the country and women were at the center of his project. In fact the government promotion in education of women was a part of westernization program as well. It could be argued that Shah's main concern was the image of Iran, rather than the Iranian women rights. Most important concern of Pahlavi dynasty was how they are viewed from the Western countries. Modernization of women was associated with to be unveiled, beautiful and fashionable. Regarding to this, Brooks (2008) stated that Pahlavi regime just focusing on the ban on veiling and tended to ignore all actions and powers about the Iranian female population both in politics and society.

Female identity in Iran based on the Islamic structures after 1979 revolution by wearing hijab and chadors showed the religious aspects of Iranian Islamic Republic to the other societies. Western countries started to judge obligatory veiling as the violation of human rights. The enforcement on veiling issue resulted with the restrictions on education, occupation, social activities. Through being independent from western countries and having power under the name of Islam again, new Iranian regime used women as a symbol of Islam.

It has been demonstrated that the leaders who have ruled the country since the Iranian revolution have different attitudes towards women's rights. Since the Islamic revolution of Iran, women's rights have gone back and forth depending on the visions of the presidents on women issues. Although Rafsanjani and Khatami are considered to have a desire to improve the status of women, they faced various obstacles. The main obstacle is the religious establishment in Iran. They have faced with a certain reaction from the conservatives and the religious leaders in their modernization attempts. They have tended to remove the dictatorial sphere from Iranian female society by being more liberal instead of conservative in that issue. However, women participation in political life in those years was limited. On the other hand, through making collaboration with the religious wing, Ahmedinejad never experienced any pressure from police forces and any challenges from Ulema and religious establishment during his two rounds presidencies. Ahmedinejad government appointed women to the top political posts in his second round of presidency and brought them to power but it is regarded just a show off to change the atmosphere after the controversial presidential elections in 2009.

It is found out that there is a strong relationship between foreign relations of Iran and the women rights. As analyzed in detail, during Pahlavi regime, women were the symbols of modernity and used as a showcase in Iran's close and dependent relations with the West. After the Islamic revolution, it is analyzed that, as the government opened its doors to the outside world, it tended to be offer more to the women in terms of social rights. As the leaders get more open to the outside world, they provided more opportunities for women. Thus, women affairs improved in late period of Rafsanjani and Khatami. On the other hand, international isolation of Iran during Ahmedinejad period affected Iranian women in a very negative way. During Ahmedinejad period, like the times of early revolution, men and women were totally separated from each other in the public sphere. It is also observed that, women also became the victims of economic crisis in Iran. Due to international sanctions and economic problems emerged during the presidency of Ahmedinejad as a part of nuclear problem with the Western world, women lost their jobs and they forced to leave labor force.

When comparing women's rights in Iran before and after the revolution, the most obvious difference is undoubtedly the subject of compulsory veiling. On the other hand, the issue of women's rights is subject

to the approval of religious authorities. Religious authority in Iran is considered to be one of the most important obstacles to women rights. During the Shah, religious authorities made statements about the social roles of women, but their influence was limited due to the secular perspective of the Shah dynasty. Although the Shah period was discursive, especially in its foreign relations, it remained at this symbolic level, and the education rate of women and the number of women in important positions were limited. It is important to note that although women were under great pressure in the post-Islamic period, a significant increase was observed in women's education and political positions when it is compared with the pre-revolution period. Although it has to do with increasing literacy rates and diversification of opportunities around the world, it should be analyzed as a product of the Islamic regime's inclusion of women in political and social life. However, this policy has very clear limits. Women are appointed to certain positions by the male leaders, but they are not allowed to run for Presidency. Related with the evaluation of three Presidents in the aftermath of the revolution, Rafsanjani and Khatami would be considered as modernists. Rafsanjani through creating a balance with the religious rules and the changes required by the social life introduced some reforms related with the women rights. Although Khatami had a modern and reformist perspective, he has been hindered by religious authorities and there have been no major gains in terms of women's rights. The period of Ahmadinejad was a period in which women were subjected to great pressure and lost some of the rights they gained in previous periods. However, Ahmadinejad's good relations with the religious authority and the fact that he was not obstructed by the Ulema resulted in women being placed in important political positions.

KAYNAKÇA

- Ahmadi-Khorasani, N. (2006). *Women's Letter: Iranian Women's day of Solidarity*. Tehran: Iranian Women's Cultural Center.
- Afary, J. and K.B. Anderson (2005). *Foucault and the Iranian Revolution: Gender and the Seductions of Islamism*. Chicago: University of Chicago Press.
- Asghar, T. J.(2010). Good Hijabi, Bad Hijabi: The Politics of Women's Clothing in Iran, *Journal of Georgetown University-Qatar Middle Eastern Studies Student Association*, 10.
- Bayat, A. (2007). *Making Islam Democratic: Social Movements and the Post-Islamist Turn*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Brooks, C. M. (2008). Moments of Strength: Iranian Women's Rights and the 1979 Revolution, Honors Theses. Paper 292. Retrieved March 5, 2017, from <https://digitalcommons.colby.edu/honorstheses/292>
- De la Camara, A. (2012). Women's rights in Iran during the years of the shah, Ayatollah Khomeini, and Khamenei. HIM, 1990- 2015.1350, Retrieved February 15, 2017, from <http://stars.library.ucf.edu/honorstheses1990-2015/1350>.
- Deutchwelle (Persian) (2014). *Chegoneh dar Avayehe Enghelab Hijab Ejbari Shod*, Retrieved February 12, 2017, from <https://www.dw.com/fa-ir/>.
- Esfandiari, H. (2001). The Politics of the 'Women's Question' in the Islamic Republic, 1979-1999. In *Iran at the Crossroads*, J. L. Esposito & R.K. Ramazani (Eds). New York: Palgrave: 75-92.
- Faraji, M. (2014). Thirty-five years of forced hijab: the widespread and systematic violation of women's rights in Iran, *Justice for Iran*.
- Farhi, F. (2001). On the Reconfiguration of the Public Sphere and the Changing Political Landscape of Post-revolutionary Iran. In *Iran at the Crossroads*, J. L. Esposito & R.K. Ramazani (Eds) New York: Palgrave: 57-74.
- Foucault, M. (1977). *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. Translated by Alan Sheridan, London: Allen Lane
- Iran Human Rights Documentation Center, (2012). *Islamic Penal Code of the Islamic Republic of Iran*, Retrieved February 7, 2017, from <https://www.icj.org/wp-content/uploads/2013/06/Iran-Islamic-Penal-Code-of-the-Islamic-Republic-of-Iran-1991-eng.pdf>
- ISNA, 2017. *Daneshgah Azad Yadegare Paydare Ayatollah Hashemi Rafsanjani*. Retrieved, January 10, 2017, from isna.ir/news/95102113418/
- James, A.B. & Leiden, C. (1998). *Politics in the Middle East*. Boston and Toronto: Little, Brown Company.
- Justice for Iran (2014). *Thirty-five Years of Forced Hijab: The Widespread and Systematic Violation of Women's Rights in Iran*.

- Keddie, N. R. (2007). Iranian Women's Status and Struggles since 1979, *Journal of International Affairs*, 60 (2), 17-33.
- Kian, A. (1997). Women and Politics in Post-Islamist Iran: the Gender Conscious Drive to Change, *British Journal of Middle Eastern Studies*, 24 (1): 75-96.
- Koolae, E. (2014). The Impact of Iraq-Iran War on Social Roles of Iranian Women, *Middle East Critique*, 23 (3): 277-291.
- Maloney, S. and Katz. E. (2019) Iran and the headscarf protests, Brookings, OP-ED, Retrieved February 15, 2019, from <https://www.brookings.edu/opinions/iran-and-the-headscarf-protests/>
- Middle East Online (2012) Sole woman in Iran cabinet sacked, Retrieved February 10, 2019, <https://middle-east-online.com/en/sole-woman-iran-cabinet-sacked>
- Ministry of Interior. (2009). Gozaresh-e Entekhabat Majlis-e Shoraye Eslami (Majlis Election Report).
- Moghadam, V. M. (2004). Women in the Islamic Republic of Iran: Legal Status, Social Positions, and Collective Action. Washington D.C.: The Woodrow Wilson International Center for Scholars.
- Moinifar, H.S. (2011). Participation of Women in Iran's Polity, Essay, *GEMC Journal*, 3 (2): 24-35.
- Nafisi, A. (2008). *Reading Lolita*. New York: Random House
- Najmabadi, A. (1991). Hazards of Modernity and Morality: Women, State and Ideology in Contemporary Iran, In *Women, State, and Ideology*, D. Kandiyotti (Ed), Philadelphia: Temple University Press: 48-77.
- Paidar, P. (2001). Gender of Democracy: The Encounter between Feminism and Reformism in Contemporary Iran. Geneva, DGHR Paper 6.
- Povey T. and E.R. Povey (2012). *Women and Politics in the 21st Century Iran*, New York: Routledge.
- Povey, E. R. and M. Poya (1999). *Women, Work and Islamism: Ideology and Resistance: Ideology and Resistance in Iran*. New York: Zed Books.
- Goli R.R.M. (2015). The politics of gender segregation and women's access to higher education in the Islamic Republic of Iran: the interplay of repression and resistance, *Gender and Education*, 27 (5): 469-486,
- Sadeghi, F. (2009). The foot soldiers of the Islamic Republic's "Culture of Modesty", *Middle East Report*, 250,: 50-55.
- Sahimi, M. (2010). Iranian Women and the Struggle for Democracy, *Frontline*, Retrieved February 20, 2017, from <https://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/tehranbureau/2010/04/iranian-women-and-the-struggle-for-democracy-i-the-pre-revolution-era.html>.
- Shahidian, H. (1994). The Iranian Left and the 'Women Question' in the Revolution of 1978-79, *International Journal of Middle East Studies*, 26 (2): 223-247.
- Shavarini, M. (2005). Feminisation of Iranian Higher Education, *Review of Education*, 51(3): 29-347.
- Tahiyate. (2014). *Nagheshe Zanan dar Piroozi Enghelabe Islami va Nehzate Imam Khomeini*. (In Persian).
- The Guardian (2009). Iran appoints first female cabinet minister for 30 years, Retrieved February 10, 2019, <https://www.theguardian.com/world/2009/sep/03/iran-woman-cabinet-minister>.
- Winn, M. K. (2016). "Women in Higher Education in Iran: How the Islamic Revolution Contributed to an Increase in Female Enrollment, *Global Tides*, 10 (10)

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Amaç

Makalenin amacı, İran'da kadın hakları konusunu Pehlevi rejimi ile İslam Devrimi sonrası döneme odaklanarak karşılaştırmalı bir bakış açısıyla incelemektir. İran kadın hakları konusundaki mevcut literatür incelendiğinde, çalışmaların büyük bir çoğunluğunun devrim sonrası döneme odaklandığı görülmektedir. Bu çalışma, kadın hakları konusunu İslam Devrimi sonrası dönemle sınırlandırmayıp, kadınların hem Pehlevi döneminde hem de İslam Devrimi sonrası dönemdeki siyasi, sosyal ve eğitim konularını karşılaştırmalı olarak analiz ederek, İran kadın hakları literatürüne katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Literatürde gözlemlenen diğer bir eksiklik, Devrim sonrası dönemde kadın hakları konusunda odaklanan çalışmaların bütüncül bir yaklaşım sergilemesidir. Bu çalışma, İran İslam Devrimi sonrası kadın hakları konusundaki politikaların her lider döneminde farklılıklar içerdiğini ortaya koymaya çalışmış ve bu çerçevede İslam devriminden sonra ülkeyi yöneten liderlerin kadınlara yönelik politikaları ayrı başlıklar halinde incelenmiştir. Konu, kadınların sosyal ve siyasi hayattaki rolleri, siyasete katılım düzeyleri, farklı hükümetlerin kadın giyimine ilişkin politikaları ve eğitim hakları çerçevesinde analiz edilmiştir.

Metodoloji

Çalışmanın araştırma soruları; Pehlevi döneminde kadınların statüsü ve hakları nelerdir? İslam Devrimi'nden sonra kadınların statüsü ve haklarında ne gibi değişimler olmuştur? İslam Devrimi'nden sonra iktidara gelen Rafsanjani, Hatemi ve Ahmedinecad dönemlerinin birbirleriyle benzerlikleri ve farklılıkları nelerdir? İran'da farklı iktidarlar döneminde kadın haklarını etkileyen faktörler nelerdir? Liderlerin dini kurumlarla ilişkileri, kişisel vizyonları ve dış dünya ile ilişkileri kadın hakları konusundaki politikalarını nasıl etkilemiştir?

Araştırma, ağırlıklı olarak kitaplar, akademik makaleler ve medya ürünleri gibi ikincil kaynaklara dayanan nitel bir çalışmadır. Middle East Online, the Guardian, Farsça Deutschwelle, ISNA ve Tahiate'de yayınlanan gazete ve dergi makaleleri kullanılmıştır. Seçilen haberlerde devlet başkanlarının izlediği politikaların kadın meselesine yansımaları incelenmiştir. Ayrıca, İran İnsan Hakları Dokümantasyon Merkezi, Justice for Iran, İçişleri Bakanlığı gibi resmi kurumların ilgili kaynaklarına da atıfta bulunulmuştur. Kaynak seçiminde hem İngilizce hem de Farsça kaynaklar kullanılmış ve farklı bakış açıları karşılaştırmalı olarak araştırılmıştır. Bu kapsamda konuyla ilgili mevcut veriler elde edilen bulgularla birleştirilerek analizler yapılmıştır.

Bulgular

Çalışmada, batıya fazlasıyla bağımlı olan Pehlevi hanedanı döneminde kadınların, İran'ın modernleşme projesinin merkezinde olduğu ortaya konmuştur. Bu dönemde kadınlara boşanma, miras, seçimlere tam katılım ve toplumsal hayata katılımı ilgili önemli haklar sağlanmıştır. Ancak bu noktada, Şah'ın esas kaygısının kadın haklarından ziyade, İran'ın uluslararası toplum nezdindeki imajı olduğu sonucuna varılmıştır. Pehlevi rejiminin ağırlıklı örtünme yasağına odaklandığını ve İranlı kadın nüfusu ile ilgili hem siyasette hem de toplumda tüm eylem ve yetkileri görmezden gelme eğiliminde olduğu ele alınmıştır.

İran devriminden bu yana ülkeyi yöneten liderlerin kadın hakları konusunda farklı tutumlara sahip olduğu ortaya konmuştur. İran İslam devriminden sonra kadın hakları, cumhurbaşkanlarının kadın sorunlarına ilişkin vizyonlarına bağlı olarak ileri veya geri gitmiştir. Rafsanjani ve Hatemi'nin kadınların statüsünü iyileştirme arzusu olduğu düşünülse de, çeşitli engellerle karşılaşmışlardır. Modernleşme girişimlerinde muhafazakarlardan ve dini liderlerden tepki görmüşlerdir. Öte yandan Ahmedinecad, dini önderlerle işbirliği yaparak, iki dönem başkanlık yaptığı süre boyunca hiçbir zaman polis güçlerinin baskısını, ulema ve dini kurumların herhangi bir meydan okumasını yaşamamıştır. Ahmedinecad hükümeti, Cumhurbaşkanlığı'nın ikinci turunda kadınları üst düzey siyasi görevlere atamışsa da bunun sadece göstermelik bir hamle olduğu değerlendirilmiştir. Bu çerçevede, liderlerin dini otorite ile ilişkileri de kadın sorununa bakışları ve bu konudaki politikalarını hayata geçirmeleri konusunda belirleyici olmuştur.

Sonuç ve Tartışma

İran'da devrim öncesi ve sonrası kadın hakları konusu karşılaştırıldığında, en belirgin fark kuşkusuz zorunlu örtünme konusudur. Şah dönemi özellikle dış ilişkilerinde kadın konusuna vurgu yapsa da bu sembolik düzeyde kalmış, kadınların eğitim oranı ve önemli mevkilerdeki kadın sayısı sınırlı kalmıştır. İslam Devrimi sonrası dönemde kadınlar büyük bir baskı altında olmalarına rağmen, devrim öncesi döneme göre eğitim düzeylerinde ve siyasi süreçlere katılımlarında önemli bir artış gözlemlenmiştir. Her ne kadar bu konu dünya çapında artan okuryazarlık oranları ve fırsatların çeşitlenmesi ile bağlantılı olsa da, İslami rejim kadınları siyasi ve sosyal hayata dahil etme konusunda politikalar izlemiştir. Ancak bu politikanın da çok net sınırları vardır. Kadınlar, erkek liderler tarafından belirli pozisyonlara atanmış, ancak Cumhurbaşkanlığı için aday olmalarına izin verilmemiştir. Devrim sonrası üç Cumhurbaşkanı'nın politikaları değerlendirildiğinde, Rafsancani ve Hatemi modernist olarak ön plana çıkmıştır. Rafsancani, dini kurallar ve toplumsal hayatın gerektirdiği değişikliklerle denge kurarak kadın haklarıyla ilgili bazı reformları hayata geçirmiştir. Hatemi modern ve reformist bir bakış açısına sahip olmasına rağmen dini otoriteler tarafından engellenmiş ve bu dönemde kadın hakları açısından büyük kazanımlar elde edilememiştir. Ahmedinecad dönemi, kadınların büyük baskılara maruz kaldıkları ve önceki dönemlerde kazandıkları bazı hakları kaybettikleri bir dönem olmuştur. Ancak Ahmedinecad'ın dini otorite ile iyi ilişkileri olması ve ulema tarafından engellenmemesi, kadınların önemli siyasi pozisyonlara yerleştirilmesine neden olmuştur. Çalışmada, İran'ın dış ilişkileri ile kadın hakları arasında güçlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Pehlevi rejimi döneminde kadınlar modernitenin simgesi olmuş ve İran'ın Batı ile yakın ve bağımlı ilişkilerinde bir vitrin olarak kullanılmıştır. İslam devriminden sonra kadınlar, rejimin temel sembollerinden birisi olarak kullanılmıştır. Rejimin kapılarını dış dünyaya açmasıyla birlikte sosyal haklar açısından kadınlara daha fazla olanaklar sunulmuştur. Liderler dış dünyaya daha açık hale geldikçe, kadınlara daha fazla fırsat sağlanmıştır.

**TELEVİZYON REKLAMLARININ ÇOCUKLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ VE MARKA BAĞLILIĞI
İLİŞKİSİ: TÜRKİYE-KIRGIZİSTAN KARŞILAŞTIRMASI**
**THE EFFECT OF TELEVISION ADVERTISEMENTS ON CHILDREN AND THE RELATIONSHIP TO
BRAND LOYALTY: A COMPARISON OF TURKEY AND KYRGYZSTAN**

Ebru ÖZKAN
Erciyes Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi
ebru@erciyes.edu.tr
ORCID No: 0000-0003-3398-4256

Doç. Dr. Leyla LEBLEBİCİ KOÇER
Erciyes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
İşletme Bölümü
leyla@erciyes.edu.tr
ORCID No: 0000-0003-4238-5749

ÖZET

ABSTRACT

Geliş Tarihi:

01.12.2021

Kabul Tarihi:

24.12.2021

Yayın Tarihi:

30.12.2021

Anahtar Kelimeler

Televizyon Reklamı
Marka
Marka Bağlılığı
Çocuk Tüketiciler

Keywords

Advertising
Television Advertising
Brand
Brand Loyalty
Child Consumers

Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye ve Kırgızistan'daki ailelerin bakış açısıyla, Televizyon reklamlarının çocuklar üzerindeki etkisini belirlemek ve bu etki ile marka bağlılığı arasındaki ilişkileri ortaya çıkararak ülkeler arasındaki farklılıkları tespit etmektir. Araştırmaya, Türkiye/Kayseri ve Kırgızistan/Bişkek şehirlerinde toplam 935 çocuklu aile katılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre; Türkiye Kırgızistan'da televizyon reklamlarının çocuklar üzerindeki etkileri farklılık göstermektedir. Bunun yanı sıra Türkiye ve Kırgızistan'da çocukların marka bağlılığı açısından farklılıklar olduğu belirlenmiş olup, iki ülke arasında çocukların markaya yönelik tutumları açısından ise farklılık gözlenmemiştir. Sonuç olarak araştırma kapsamında yapılan incelemede çocuklara yönelik reklamların marka bağlılığına neden olduğu, marka bağlılığının Türkiye'de, Kırgızistan'a göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, ebeveynlerin eğitim düzeyi arttıkça, reklamlardan etkilenme olasılığı azalmaktadır. Bilinçli tüketim alışkanlıkları geliştirmek için işletmelerin, çocuk tüketicilere yönelik dikkatli mesajlar ve içerikler seçmeleri, yaş ve gelişim seviyelerine önem vermeleri ve doğru stratejilerle reklamlarını sunarlarsa marka bağlılığı oluşturabilecekleri söylenebilir.

The main purpose of this study is to determine the impact of television advertising on children from the perspective of families in Turkey and Kyrgyzstan and to identify differences between countries by uncovering the relationship between this impact and brand engagement. A total of 935 children were involved in the survey in Turkey/Kayseri and Kyrgyzstan/Biskek cities. According to the research results, the impact of television ads in Kyrgyzstan in Turkey differs on children. In addition, in Turkey and Kyrgyzstan, it has been determined that there are differences in the brand engagement of children, and there are no differences between the two countries in terms of the child's attitude toward the brand. As a result, the investigation found that advertisements for children have caused brand loyalty, and that brand loyalty is higher in Turkey than in Kyrgyzstan. In addition, as parents' level of education increases, there is less chance of being affected by advertising. To develop conscious consumption habits, businesses can be told that if they choose careful messages and content for child consumers, value age and development levels, and advertise with the right strategies, they can create brand loyalty.

<https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1031116>

GİRİŞ

Günümüzde toplumların büyük bir kısmının hızlı ve sürekli bir değişim süreci içinde olduğu görülmektedir. Teknolojide ortaya çıkan yenilikler, toplumu etkilediği gibi geleneksel toplum yapısında da değişikliklere neden olmaktadır. Televizyonun da değişimin önemli kaynaklarından biri olduğu açıktır. Yetişkinler kadar artık çocuklar da televizyonun önemli birer hedef kitlesi konumundadır. Televizyon reklamları bireyleri yönlendirmekte, tavır ve davranışlarına etki etmekte, kültürel değerlerin yaygınlaşmasında ve değişiminde belirleyici rol oynamakta ve aynı zamanda da insanların satın alma davranışlarına yön vermektedirler.

Tüketimi daha da artırmak gayesiyle ürünün veya hizmetin sadece rasyonel faydasının reklamlarda yer alması tek başına yeterli olmamaktadır. Özellikle çocuk tüketicilere yönelik reklamlarda mutluluk, prestij, statü ve üstünlük gibi hedonik faydalar da açık olmasa da gizli bir şekilde sunulabilmektedir. Doğru stratejiler izlenerek yapılan bir reklam çalışması, tüketicinin zihninde firmanın marka imajına yönelik olumlu bir farkındalık ve bunun sonucunda o markaya yönelik bir sadakat oluşturabilmektedir.

Hedeflenen kitleyi etkilemek ve marka imajı oluşturmak amacıyla yapılan reklam kampanyaları için, firmalar genellikle medya olarak televizyonu tercih etmektedir. Günümüz reklam kampanyalarında çok sayıda benzer ürün ve hizmetin yer alması, tüketicinin gözünde marka imajı ve sadakati yaratmak isteyen firmaları zorlamaktadır. Özellikle, izleyicinin yoğun mesaj trafiğine maruz kaldığı televizyon reklamları, yanlış reklam stratejisi uygulanması durumunda, firma tarafından hedeflenen olumlu marka imajı yaratmadığı gibi, tüketici üzerinde olumsuz bir izlenim de oluşturabilmektedir. Bu nedenle, medya olarak televizyonun kullanıldığı reklam kampanyalarında, bir firmanın tüketici üzerinde olumlu marka imajı oluşturabilmesi marka yöneticileri ve reklamcılar tarafından yapılan araştırma ve değerlendirmelere bağlıdır.

Firmalar ürün veya hizmetle ilgili olarak tüketicinin dikkatini çekmek, satın alma yönünde harekete geçirmek, bilgilendirmek, kendi firmalarına saygınlık kazandırmak, araçları, tedarikçileri hatta çalışanları ile iyi ilişkiler geliştirerek ürün ve hizmetlerine talebi artırmak için reklam yaparlar. Reklam kampanyaları için kullanılan mecralardan belki de en etkili televizyondur. Bu ilişkiden hareketle, araştırmanın amacı, reklamların çocuklar üzerindeki etkisini ve bunun sonucunda da marka bağlılığı oluşturma amaçlı reklam çalışmalarında kullandığı mecralardan olan televizyonun çocuk tüketiciler üzerindeki etkisini belirlemektir. Bu amaçla, Türkiye ile Kırgızistan ülkelerinin televizyon reklamları yoluyla marka bağımlılığı süreçlerini inceleyerek araştırmaya derinlik kazandırılmıştır. Araştırmada öncelikle reklam kavramı ve özellikleri, marka imajı ve reklamların marka bağlılığına etkisi incelenecek. Daha sonra, araştırmanın amacı, önemi ve hipotezleri, yöntem ve araştırma bulgularına yer verilecektir.

1. REKLAM KAVRAMI ve ÖZELLİKLERİ

Küreselleşen dünyada tüketim kültürünün yaygınlaşması ile birlikte markalaşma kavramı önem kazanmıştır. Markaların değerinin korunması, tercih edilebilirliğinin devam ettirebilmesi için tüketiciler tarafından kabul edilmesi, hoşlanılması ve tüketilmesi gereklidir. Dünyadaki insan sayısının fazlaşması, ürün çeşitliliğinin çoğalması markalaşma sürecini zorlaştırmaktadır. Değişen nüfus profili ile birlikte demografik yapısı farklılaşan psikolojik ve davranışsal boyutları öne çıkan tüketim anlayışı yaygınlaşmaktadır. Çocuk tüketicilerde bu değişime katılan gruplardandır.

Çocuklar tarafından sevilen, öğrenilen, satın alınan veya aldırılan tüketim malzemeleri ailenin tüketim tercihinin etkilemektedir. Ailedeki tüketim eğilimlerinde, çocukların belirleyici olması ile birlikte markalar yaşamlarını çocukların tercihine bağlamışlardır. Bu amaçla, çocukların beğenileri, reklamlara karşı tepkileri, marka bağımlılığı, mağazalara karşı tutumlarını öğrenmek şirketler açısından önemlidir (Aktaş, Özüpek ve Altunbaş, 2009, s. 23-24). Bu amaçla çocuklara ulaşmak için de, en kolay yollardan biri reklamlardır.

Medya iletişim araçlarının gelişmesi ile beraber markaların çocuk tüketicileri etkileme alanı daralmıştır. Bu sistematik içinde çocuk tüketicilerin marka bağımlılıkları ilişkisi önemli hale gelmiştir. Bu bölümde; reklam kavramı, televizyon reklamları, reklamın tarihçesi, özellikleri, amacı, işlevleri, çocuk ve reklam, reklamların çocuklar üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri incelenecektir.

1.1. Reklam Kavramı ve Televizyon Reklamları

Reklam, bir ürünü, hizmeti veya işletmeyi insanlara tanıtmak ve insanları bu tanıtılan şeyden yararlanmasına teşvik etmek için yapılan hareketlerin tümüdür. Her reklamın belli bir amaca faydalı olması gibi bir kaygısı yoktur. Reklamların çoğu zaman amacı hem tanıtım hem de bireyleri reklamı yapılan şeye yöneltmektir. İzleyiciler, bilgi, eğlence gibi çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak için yüksek kalite ve nitelikteki medya ürünlerine düşük maliyetle, kolayca ulaşmak isterler. Reklamcılar ise, yer/zaman satın alarak ürünlerini en cazibeli ve akılda kalıcı şekilde tasarlayarak ve bunu medya yoluyla hedef kitlelerine ulaştırarak tüketim eğilimine doğru yönlendirmeyi amaçlarlar (Koçer, Koçer ve Yoldaş, 2016, s. 140-151). Yapılan reklamlar, bireylerin bir kısmının dikkatini çekmeyi başaracak ve bu reklamlar sayesinde bireyler o ürün veya hizmete yönelecektir. Reklam veren kişi verdiği reklamın geri dönüşünü aldığı anda markasının insanlar gözündeki değerinin yükseldiğini de görecektir.

Reklamlar ve reklam konusuyla ilgili tüm tartışmalar günümüz dünyasında toplumun her yaş grubunu etkileyecek niteliktedir ve bireyin yaşam alanlarının tümünü kapsamaktadır. Hayatın her alanıyla ilgili sunduğu içerikler ve içeriklerin oluşturduğu değerler, tüketim alışkanlıklarını etkileyerek, yeni yaşam modelleri sunarak reklamların geniş kitlelere ulaşmasını sağlar. Davranışsal iktisat teorisine göre, reklamlar bireylerin tüketim alışkanlıklarını etkileyip, onların tercihlerini yöneterek, yeni değerler ve yaşam biçimi oluşturma çabasıdır (Öztürk ve Savaş, 2014, s. 39-43). Kitle iletişim araçlarının gelişmesiyle ve yaygınlaşmasıyla reklamlar sosyolojik bir boyut kazanmıştır. Endüstri devrimi, modernleşme ve şehirleşme süreçleriyle birlikte artan nüfus ile reklamcılık dinamik bir yapıya kavuşmuştur. Reklamlar, ürün ve hizmetler hakkında tüketiciyi yönlendirir ve eğilimlerini belirler. Kültürel ve iktisadi olarak toplumu yönlendirme potansiyeline sahiptir. Marka kültürü geliştirerek tüketim bağımlılıklarını geliştirebilir. Bireylerin yaşam kalitesini arttırmak, tüketim alışkanlıklarını geliştirmek, tercih edilme kolaylığı gibi ekonomik değer olarak bireyin seçimlerini manipüle etmeyi amaçlar.

Günümüz iletişim çağı yazılı, görsel, sesli ya da görüntülü pek çok farklı haberleşme türlerini kapsamaktadır. Geniş kitlelere ulaşmak için sosyolojik düzeyde davranışları etkilemek, yönlendirmek, yönetmek amaçlı tüketim alışkanlıklarını belirleyici anlam kazanmaktadır. Marka yöneticileri reklam firmaları ile bu yönde bilgi alışverişi yaparak televizyona odaklanarak çocuklara dönük etkili çalışmalar ve içerikler hazırlamaktadır (Ertunç, Filiz, 2011, s. 45). Çoğunlukla, reklam filmleri ürün ile tüketici arasındaki uzaklıktan doğan iletişim bağına kısaltarak ve ürünün bilgisine doğrudan aktarır ve pazarlama stratejilerine yeni boyut kazandırır (Yaylacı,1999, s. 12-13).

1.2. Reklamın Amaçları

Televizyon ekranlarında sunulan içerikler güdümünde tüketim odakları, hizmet ve malların hangi nedenle ve gaye ile nasıl işlevsel hale geleceği hakkında bilgi sahibi olacaktır. Hayatın günlük akışı içerisinde benzer bir problemle ya da tercihle karşılaştıklarında hangi servislerden hizmetlerden yararlanabilecekleri noktasında kolayca seçim yapabilmektedirler. Reklam filmleri tüketim alışkanlıklarını ve bireylerin yaşamsal stillerini kolaylıkla etkileyebilirler. Bu çerçevede düzenli beslenmeden, sağlığa uygun giyime kadar, temizlik davranışlarından, yaşam alanı seçimine kadar her yerde bizi çevreler. Aslında reklamlar bir nevi algı yönetimidir ve müşteri bağlılığını yaratmak için marka pazarlamadır. Nüfusun büyük çoğunluğuna ulaşan reklamların farkındalık yaratmak için gayret göstermeleri ve halkı dürüst olarak bilgilendirmeleri beklenir. Reklam çalışmalarını temel amacı; etkilemeye çalıştığı hedef kitleyi yönlendirmek, bu demografik grubun duygu, düşünce ve davranış kalıplarını, tüketim alışkanlıklarını yönetme yoluyla ürünleri tercih etmeyi sağlayarak şirketlerin kazançlarını çoğaltmaktır (Ünlü, 1987, s. 49).

2. MARKA İMAJI VE REKLAMLARIN MARKA BAĞLILIĞINA KATKISI

Aile içinde başlayan çocukların sosyalleşme sürecinde, çocuklar ilk olarak ailedeki tüketim kalıplarını öğrenmektedir. Uyar (2019, s. 1549) belirttiği gibi “aile alışverişine dâhil olan çocuklar, bağımsız yetkin tüketiciler olmak için temel becerileri öğrenmeye başlar ve genellikle çocuğun ilk satın alma deneyiminde tercihi, ailesinde gördüğü markalar olmaktadır”. Ailelerin marka hakkındaki tutumları ve tercihleri çocukların marka ve mağaza seçimi üzerinde de etkili olmaktadır. (Akdoğan ve Karaaslan, 2011, s. 377). Akran etkisi ise yadsınamaz bir gerçektir. Çocuklar genellikle arkadaş çevresinde popüler olan markaları daha fazla tercih etmektedirler.

2.1. Markanın Tanımı ve Önemi

Birçok araştırmacının tanımına göre marka; “kendine özgü nitelikleri ile rakiplerine fark yaratan ve marka sahibi, müşterileri, ürün bileşenleri ve ait olduğu firma olmak üzere birbirleri ile etkileşimli çeşitli alt sistemlerin oluşturduğu bir üst sistemdir” (Erdil ve Uzun, 2009, s. 45). Üretilen malzemeler, logolar, semboller birer anlam taşıyıcısı ve iletişim dili olduğuna göre; bir firmanın amacı tüketicinin anlam dünyasına hitap ederek müşteri bağlılığını sağlamaktır. Yani, ürün ile tüketici kimliği arasında bağ kurarak, marka sadakatini sağlamaktır. Bu çerçevede, sembolik ürün tüketiminin nedenlerini şöyle sıralayabiliriz (Azizağaoğlu ve Altunışık, 2012, s. 33-50):

1. Bireyin tabakalama piramidinde konumu ve sosyal yerini göstermek,
2. Bireyin kendini tanımasına yardımcı olarak sosyal role kavuşturmak,
3. Sosyolojik anlamını, varoluşunu sağlamak,
4. Kendini ifade etme ve başkalarıyla iletişim sağlamak,
5. Kişisel niteliklerini göstermek.

Markaların tüketilmesinde sembolik anlam ve kazandırdığı sosyal konum ürünün birincil ihtiyaçları karşılama yanında sosyal konumlara atıfta bulunarak sosyal, sembolik içerik oluşturur. Özellikle günümüz post modern toplum yapısında imajlar ve semboller büyük önem taşımaktadır.

2.2. Marka Sadakati/Bağlılığı

Marka sadakati, müşterilerin değişik markalar ve ürünler arasında sürekli aynı markayı ürünü tercih etmesi, tek bir üründe karar kılmasıdır (Aytuğ ve Özgüven, 1997, s. 45). Marka sadakati bir markanın en önemli sermayesidir, markaların geliştirilmesi üzerinde belirleyici etkileri vardır (Tingir, 2006:103). Bayraktaroğlu'na göre (2004) “marka değeri yaratmanın birinci şartı markaya sadık müşterilere sahip olmaktır. Belirli bir ürün grubunda marka tercihi açısından önemli olan değişkenlerin belirlenmesi, bu değişkenlerin seçim kararını etkileme derecelerinin ve müşterinin başka bir markaya kayma nedenlerinin araştırılması markaya bağlı müşteri sayısını arttırmak için uygulanacak pazarlama politikalarının daha etkin olarak geliştirilmesi açısından önem taşımaktadır.”

Marka bağlılığı, işletmeler bakımından önemli bir konudur. Kendisine bağlı müşterileri olan işletmelerin daha fazla kâr elde etmeleri de beklenen bir durumdur. Ayrıca firmaların rakipleri arasında iyi bir yerde olmasını sağlaması açısından da önemlidir. Firma bu sayede kendilerine bağlı olan müşterileri ile ilişkilerini etkin ve sürekli tutarak bu müşterilerin başka firmalara kaymalarına engel olmaya çalışırlar. Tüketicilerin çocuk yaştan itibaren markaları tanıdıklarını, bildiklerini ve sevdiklerini söylemek mümkün olacaktır. Buna bağlı olarak bu yaşlardan itibaren bile kendi tercih ettikleri markaları satın alacaklarını ve bu markalarla ilgili bir bağlılık hissedecekleri söylenebilir.

Yıldız (2006) tarafından yapılan araştırma sonuçlarına göre, markanın ünü, marka sevgisi, marka memnuniyeti, marka imajı arasında anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Bu doğrultuda müşterilerin markayı sevmesi, markanın ünü, markadan memnun olması, markanın tüketicinin gözünde olumlu imaja sahip olması güvenle ilişkilidir. Bu durumun tüketicilerin satın alma alışkanlıklarını da etkileyeceği

açıktır. Yapılan çalışma sonucunda marka bağlılığı; fikirselle bağıllık ve niyet sel bağıllık olarak ikiye ayrılmıştır. Niyetselle ve fikirselle bağıllık markaya ve firmaya duyulan güvenle anlamlı ilişkilidir. Firmalar ve markalar için ağırlaşan pazar koşullarında rekabet edebilmenin son derece önemli olduğu göz önünde bulundurulursa, yeni müşteriler kazanabilmek ve var olan müşterileri korumak firmaların birinci hedefi haline gelmiştir.

2.3. Markaya Yönelik Tutum

Modern iletişim teknolojilerinin gelişmesi ile birlikte insanların birbirinden etkilenmeleri daha kolay hale gelmiştir. Markalar bireylerin tercihlerini etkileyerek kolay tüketilmesini ve moda haline gelmesini sağlamak istemektedirler. Marka sembolleri hizmet ve ürünün görüntüsünü yansıtır. Bir isim, terim, sembol ya da işaret olarak marka, ürünü rakiplerden ayırmakta ve dolayısıyla, markalama ürüne değer katmakta ve satın alma tutumunu etkilemektedir (Tek, 1999). Bu değer markanın kullanımından elde edilen deneyimden, olumlu tutumdan ve müşteri bağıllığından kaynaklanmaktadır.

3. ARAŞTIRMANIN AMACI, ÖNEMİ VE HİPOTEZLERİ

İşletmelerin ana hedeflerinden biri, markasının sürdürülebilir bir şekilde gelişebilmesi ve işini devam ettirebilmesi için rakiplerine göre avantaj sağlamaktır. Böylece işletmeler, rakipler ve tüketiciler ile duygusal bağlar kurarak kendilerini farklılaştırmaya çalışmakta, ancak reklam kampanyaları ile ürün bazında kendilerini farklılaştıramamaktadırlar. Bu duygusal bağı kurarken televizyon en etkili reklam mecralarından ve tüketicileri etkilemenin en hızlı ve etkili yollarından biridir. Kitle iletişim araçlarından biri olan televizyonun kullanımı ile hedef kitlenin satın alma davranışına yönlendirilmekte ve bu kitleler üzerinde bir marka imajı oluşturulmaktadır. Marka değeri yaratarak marka kalıcılığını sağlamak ve marka imajı oluşturmak isteyen firmalar için doğru strateji ile hazırlanan TV reklamları oldukça önemlidir. Reklam, her yaşta çocuk için bir eğlence biçimi haline gelmiştir. Reklamlar, çocuklar için ilgi odağı olmasına ve onların marka bağıllığını etkilemesine rağmen literatürde doğrudan bu konuda ve ülkelerarası karşılaştırma amacıyla yapılmış çalışmaya rastlanmamıştır. Bu sebeple, Türkiye ve Kırgızistan'da yaşayan ebeveynlerin reklamların çocuklar üzerindeki etkisiyle ortaya çıkan marka bağıllığı ile ilgili tutumlarını belirlemek ve iki ülke arasındaki ebeveynlerin farklılıklarını karşılaştırarak literatüre yeni bir bakış açısı kazandırmak oldukça önemlidir.

Çocuk reklamları ve reklamların çocuk davranışlarına, tüketim alışkanlıklarına ilişkin pek çok araştırma mevcuttur. Bu kapsamda literatür incelenmiş ve bazı çalışmalara aşağıda yer verilmiştir.

Yıldız ve Deneçli (2013) tarafından reklamda animasyon karakter kullanımının çocukların beslenme alışkanlıkları üzerindeki etkileri isimli çalışmada; animasyon karakterler çocuklara yönelik üretilen mal ve hizmetlerin tanıtımlarında başvuru alan ilgi çekici görsellerdir. Bu çalışmada da bu animasyon karakterlerin çocukluk döneminden itibaren tüketicilerle kurduğu duygusal bağdan yola çıkılarak, çocuk tüketiciler üzerindeki rolü irdelenmiştir.

Aktaş, Özüpek ve Altunbaş (2011) tarafından çocukların marka tercihleri ve medya tüketim alışkanlıkları üzerine yapılan çalışmada; Çocukları farklı yaş gruplarına göre sınıflandırarak marka çocuk iletişimini incelemek çalışmanın hareket noktasıdır. Bu amaçla Türkiye'nin 4. büyük şehri olan Konya'da yaşayan 232 çocuk üzerine bir araştırma uygulanmıştır. Bu çerçevede çocukların sevdiği iletişim araçlarının mesajlarına çoğunlukla açık olduğu ve marka tercihlerini etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Ertunç (2011) uzmanlık tezinde; Televizyon reklamlarında çocuklara yönelik düzenlemelerin boyutları ele alınmış, kavramsal ve hukuki yönleri incelenmiştir. Ülkemizdeki uygulamalar ve denetimler ele alınmış, ayrıca uluslararası boyutta yapılan çalışmalar incelenmiştir. Yapılan çalışma neticesinde, reklamların çocukları birçok yönden etkilediği ve bu doğrultudaki mevzuatın onları temelde zarar ve istismardan korumak amacıyla geliştirildiği değerlendirilmiştir.

Çerçi (2009) tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinde; çocukların reklamı anlama ve algılama düzeyleri ile demografik değişkenler arasındaki ilişkinin belirlenmesine yönelik mersin ilinde bir araştırma konulu çalışma dikkat çekicidir. Bu çalışmada; genel olarak reklam kavramı, çocuk medya araçları ve reklam ilişkisi, reklamın çocuklar üzerine uzun vadede etkileri teorik açıdan incelenmiş. Araştırmanın uygulama kısmında ise 7-12 yaş arası ilköğretim öğrencileri ile yapılan çalışma sonucunda çocuklar üzerine reklamın etkileri ve çocuğun reklam algısı çeşitli yönleri ile ortaya konmuştur.

Baiocco ve diğerleri (2009), 500 ebeveyn-çocuk (7-11 yaş) ikilisiyle yürüttükleri çalışmada, çocukların ve ebeveynlerinin televizyon reklamlarına ilişkin tutumlarını incelemiş; araştırmaya katılan en küçük yaş grubu olan 7 yaşındaki çocukların tüketici davranışlarının reklamlardan daha çok etkilendiği, çocukların yaşı arttıkça reklamlara inanma oranının düştüğü, ebeveynlerin reklamların çocuklar üzerindeki etkilerini yeterince ciddiye almadıkları bulgularına ulaşmıştır.

Warren ve diğerleri (2008), yiyecek içecek reklamlarını hedefledikleri kitlelere göre incelediği çalışmada çocukları hedef alan reklamların %73'ünde animasyon öğelerinin; %59'unda müzik öğelerinin (musical jingle) kullanıldığı sonucuna ulaşmıştır.

Kelly ve diğerleri (2008) tarafından Avusturalya' da televizyon reklamları ile ilgili yapılan çalışmada 3 televizyon kanalında yayınlanan reklamlar 1 hafta boyunca kaydedilmiş, kanallardan izlenme oranları istenilmiş; incelenen 20.201 reklamın %25.5'inin yiyecek pazarlamaya yönelik olduğu, animasyon karakteri kullanılan reklamların çoğunlukla çocuklara yönelik programların zaman diliminde yer aldığı, temel yiyecekler dışındaki yiyecek reklamlarının yetişkin popüler programlarında saat başına 0,2 iken çocukların programlarında bu oranın 3,3'e yükseldiği gözlenmiştir.

Norveç'te yapılan bir grup çalışmada tüketimin çocukların ve ergenlerin yaşamında temel bir değer haline geldiğini, reklamcılık ve pazarlamanın sadece gençlerin tüketimini değil aynı zamanda görünüm, cinsellik, uyuşturucu ve şiddet gibi tutumlarını da daha genel bir şekilde etkilediğini varsaymaktadır (Buckingham ve Tingstad, 2010, s. 50).

Ersoy ve Sariabdullahoğlu' nun (2008) ailelerin çocuklarının tüketim davranışlarına etkisini belirlemek amacıyla yürüttükleri çalışmada ailelerin %85,9'unun çocuklarının ihtiyaçlarına yönelik satın alma sırasında çocuklarına fikirlerini sordukları; alışverişe çıkmadan önce çocuğuna alışverişin amacını anlatarak amaç dışı satın alma için para ve zamanının olmadığını söyleyen ailelerin oranının %79,8 olduğu belirlenmiştir. Alışveriş listesini çocuğuyla birlikte hazırlayan ebeveynlerin oranı %55; çocuğun kasa ödemelerinde yardım etmesine fırsat tanıyan ailelerin oranı ise %55,7 olarak saptanmıştır.

Başka bir çalışmada Altunbaş (2007), anne ve çocukları ele almış; çalışmada reklamların her iki grup için de etkili olduğu sonucuna varmıştır. Marka seçiminde anneler ve çocukları arasında genel bir uyumun olduğu araştırmanın bulguları arasındadır. Araştırmada anne ve çocuklarına ayrı ayrı vazgeçemeyecekleri markalar sorulmuş tercihleri arasında anlamlı benzerlikler gözlenmiştir. Aynı araştırmanın bulguları arasında, çocuklarının genellikle televizyonda gördüğü ürünü almak istediklerini belirten annelerin toplam oranının %63 olduğu yer almaktadır.

Badur (2007) tarafından yapılan çalışmada, televizyon reklamlarının 7-9 yaş aralığındaki çocukların marka farkındalığı üzerindeki etkisini araştırmak için yapılmış bir çalışmada, reklamları izleme sıklığının marka farkındalığı düzeyini arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Budak (2006) tarafından yapılan, televizyon reklamlarının ilköğretim çağındaki çocukların satın alma davranışları üzerindeki etkisini inceleyen bir araştırma sonucunda, çocukların televizyonda reklamını gördükleri bir ürünü %54 oranında hemen satın aldıkları saptanmıştır.

Sönmez (2006) 7-12 yaş aralığındaki çocukların ailenin satın alma kararlarına etkisi üzerine yaptığı araştırmada çocukların en çok etkilendiği faktörler arasında arkadaş ve reklamların ön plana çıktığını belirlemiştir. Şimşek ve Uğur'un (2006) çocukların reklamlarda kullanılmasıyla ilgili yaptıkları bir araştırmada, çocuk görüntüsünün, yerli ürün reklamları kategorisinde %73.7 oranında yabancı ürün kategorisinde %57.1 oranında kullanıldığı bulgularına ulaşılmıştır.

Son yüzyılın en önemli değişimlerinden biri medyanın bireyin tüm duyularını, davranışlarını ve bilişsel süreçlerini etkileyebilmesidir. Günlük hayatımızda özellikle görsel medya, internet dünyası ve yayın yoluyla karşılaştığımız reklamlar çocukları duygusal ve bilişsel olarak etkilemektedir. Pek çok reklamda karşımıza çıkan ilgi çekici içerik ve yanlış bilgiler, insan zihninde olaylarla ilgili yanlış bilgiler ve yanlış fikirlerin oluşmasıdır. Ayrıca çocukların pasifliği ve reklamlarla karşılaştığında eleştirel değerlendirmede güçlük çekmesi de izleyiciyi yönlendirmede etkilidir. Günümüzde genç nüfusun yoğun olduğu bir ülkede reklamlar, çocukları ve gençleri gereksiz ve sağlıksız tüketime yönlendirmek için ürünler hakkında bilgilendirmek yerine abartılı öğeler kullanmaktadır. Çünkü reklamcılar bazen satışları artırmak adına yanlış ve yanıltıcı bilgiler vererek çocukların zekasını ve fiziksel yapısını olumsuz yönde etkileyerek tüketmeye devam etmelerine neden olabiliyor. Dolayısıyla reklam, çocukların ihtiyaçlarını artırmakta ve onları bilinçsiz tüketiciler haline getirmektedir. Ancak anne-babayı eleştiren reklamlarla çocuk üzerinde yeterli bir savunma mekanizması ve bilinçli bir tüketici kimliği oluşturulması gerekmektedir (Ersoy ve Akaroğlu, 2009, s. 117).

Çocukların algı kapasitesi reklam içeriklerinin sorgulanmasını ve değerlendirmesini zorlaştırır. Reklamlar çocuklarda, saçma ve yanıltıcı bilgileri güvenilir algılayıp sunulan mesajlara kolayca kapılmalarına neden olmaktadır. Bu olgusal gerçeklik, çocukların haz odaklı yaşamlarına ve çıkar odaklı yaşam tercihlerine neden olmakta, haz merkezli yaşam marka bağımlılığına, yanlış tüketim alışkanlıklarına, sağlıksız beslenme, isteklerini erteleme davranışını kazanamamasına ve aile içi çatışmalara sebep olmaktadır. Reklamların tüketim alışkanlıklarını etkileme gücü bakımından çocuk hedef kitlesini seçmesi nedeniyle çocuklarda marka bağımlılığı davranışının sebepleri bu araştırma tasarısında ele alınacaktır.

Günümüz küreselleşme olgusuyla karşılaşan dünyada teknolojik değişimle beraber üretim olanakları, tüketim alışkanlıkları firmalar arası rekabetin artmasına neden olmuştur. Şirketlerin çoğalması ve kitle pazarlama stratejilerinin değişimiyle birlikte reklamlar sıkı rekabet en belirgin belirleyicisidir. Reklamlar tüm bireyleri potansiyel müşteri konumuna sokarak, artan iletişim olanaklarıyla etkileme ve yönlendirme gücüne sahiptir. Bireysel tüketimin hızla artması, sosyal medya olanaklarının çoğalması, gençlik kültürü ve aile tüketim alışkanlıklarında çocuğun değerinin belirleyici olması reklamcılar açısından dikkatle izlenmektedir. Televizyon reklamları küçük çocukların hayata yönelimlerini, beslenme alışkanlıklarını, aile tüketim alışkanlıklarını, değer tercihlerini ve marka bağımlılığını etkilemektedir. Bu bağlamda, literatür ve konu ile ilgili yapılan araştırmalar sonucunda aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

H₁: Türkiye ve Kırgızistan'da, TV reklamlarının çocuklar üzerindeki etkileri farklılık göstermektedir.

H₂: Türkiye ve Kırgızistan'da, çocukların marka bağlılığı açısından anlamlı farklılıklar vardır.

H₃: Türkiye ve Kırgızistan'da, çocukların markaya yönelik tutumları açısından anlamlı farklılıklar vardır.

H₄: Türkiye ve Kırgızistan arasında çocukların TV'de reklam izleme sıklıkları arasında anlamlı ilişkiler vardır.

H₅: Türkiye ve Kırgızistan arasında ebeveynlerin satın aldığı ürünlerde markanın önemli olup olmaması açısından anlamlı ilişkiler vardır.

H₆: Türkiye ve Kırgızistan arasında çocukların markaya bakış açıları bakımından anlamlı ilişkiler vardır.

4. YÖNTEM

Bu bölümde veri toplama yöntemi, verilerin analizi ile evren ve örneklem ile ilgili açıklamalara yer verilmiştir. Bu çalışma nicel bir araştırma olup, keşfedici araştırma yöntemi kullanılmıştır.

4.1. Veri Toplama Yöntemi

Araştırmada veri toplamak için nicel veri toplama yöntemlerinden anket tekniği kullanılmıştır. Anket formu demografik bilgilere yönelik sorulardan ve TV reklamlarının çocuklar üzerindeki etkisini, marka bağlılığını ve markaya yönelik tutumları ölçmek için 5'li Likert tipi sorulardan oluşmaktadır. TV reklamlarının çocuklar üzerindeki etkisini ölçmek için Karaca, Pekyaman ve Güney'in (2007) çalışmalarında kullandıkları ölçekten, marka bağlılığını ölçmek için Lau ve Lee'nin (1999) kullandıkları ölçekten ve markaya yönelik tutumları ölçmek için ise Bağrıyanık (2014) yılındaki yüksek lisans tezinde kullandığı ölçekten yararlanılmıştır. Hazırlanan anket formu konu ile ilgili uzmanların görüşlerine sunulmuş, görüş ve öneriler alındıktan sonra gerekli düzenlemeler yapılmış, örneklem grubuna uygulamadan önce benzer özellikler taşıyan 10 kişilik bir grupta ön uygulama çalışması yapılmıştır.

Verilerin toplanması anketörler aracılığı ile sağlanmıştır. Anket formları anketörler tarafından Kasım 2018 ile Haziran 2019 tarihleri arasında, çocukların ebeveynlerine verilerek cevaplamaları istenmiştir. Anne ya da babalar tarafından doldurulan anketler teslim alınmıştır. Birden fazla seçenek işaretleme gibi hatalı işaretlenen formlar çalışma dışı bırakılmıştır. Verilerin anket formları aracılığıyla elde edildiği bu tür çalışmalarda anketlerin geri dönüş sayısının düşük olma ihtimali göz önüne alınarak, dağıtılan anket formu sayısı, belirlenen örneklem sayısından 50 fazla tutulmuş; 985 ebeveyne anket formu ulaştırılmasına rağmen, 950 anket geri alınabilmektedir. Geri alınan anketlerin de 15 tanesi hatalı işaretlenmesi nedeniyle çalışma dışı bırakılarak istatistiksel değerlendirmeye toplam 935 anket alınmıştır. Anket formu uygun işaretlendiği halde çocuğun televizyon izleme durumuna ilişkin cevapsız bırakılan sorular veri analizinde kullanılmamıştır.

4.2. Verilerin Analizi

Araştırmanın uygulama kısmında ise toplanan veriler SPSS programı kullanılarak Frekans Analizi ve Parametrik bir analiz yöntemi olan Bağımsız iki örnek T-Testi ve Ki Kare yöntemiyle analiz edilmiş ve yorumlanmıştır.

Bu araştırma için hazırlanan anket formunda yer alan ölçeklerin güvenilirliğinin değerlendirilmesinde Cronbach Alfa katsayısından yararlanılmıştır. Yapılan analizler neticesinde ölçeğin güvenilir olduğunu söyleyebilmek için Cronbach Alfa değerinin 0.70'den fazla olması beklenmektedir (Bryman ve Cramer, 1997, s. 97). Çalışmada kullanılan ölçeklerin güvenilir olup olmadığı test edilmiş ve yapılan güvenilirlik analizi sonuçları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo.1 Güvenilirlik Analizi

Ölçekler	Cronbach Alfa Değeri	İfade sayısı
TV Reklamlarının Etkileri	0,895	20
Marka Bağlılığı	0,927	8
Markaya Yönelik Tutumlar	0,888	12

Tablo 1'den de görüldüğü üzere çalışmada kullanılan "TV Reklamlarının Çocuklar Üzerindeki Etkisi", "Marka Bağlılığı" ve "Markaya Yönelik Tutumlar" ile ilgili ölçeklerin Alfa değerleri 0,70'den yüksek çıktığı için ölçekler güvenilirlerdir.

4.3. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırma evrenini Kırgızistan/Bişkek ve Türkiye/Kayseri’de yaşayan 7-15 yaş aralığında çocukları olan ebeveynler oluşturmaktadır. Tüm ailelere ulaşmanın mümkün olmaması nedeniyle araştırmada kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Oluşturulan anket formu yüz yüze uygulanmıştır. Araştırma verilerini toplama zaman aralığı Kasım 2018 - Haziran 2019’dur. Veri toplama sırasında, belirlenen örneklem sayısından fazla olarak anket formu dağıtılmıştır. Veriler toplandıktan sonra, uygun işaretlenmeyen ve geri bildirim verilmeyen anket formlarının iptal edilmesi sonucu örneklem grubu toplam 935 ebeveynden oluşmuştur Türkiye’den 484 kişi, Kırgızistan’dan 451 kişiye anket uygulaması yapılmıştır.

Araştırmaya katılanların demografik özelliklerine yönelik yapılan frekans analizi sonuçları Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo.2 Demografik Bilgiler

Demografik Özellikler		Türkiye		Kırgızistan	
		Frekans	Yüzde %	Frekans	Yüzde %
Anne Eğitim Durumu	Okuryazar	0	0	11	2.44
	İlköğretim	33	6.82	55	12.20
	Lise	66	13.64	66	14.63
	Ön Lisans	66	13.64	55	12.20
	Lisans	198	40.91	165	36.59
	Lisansüstü	121	25	99	21.95
	Toplam	484	100	451	100
Baba Eğitim Durumu	İlköğretim	33	6.82	44	9.76
	Lise	44	9.09	11	2.44
	Ön Lisans	55	11.36	44	9.76
	Lisans	220	45.45	198	43.90
	Lisansüstü	132	27.27	154	34.15
	Toplam	484	100	451	100
Anne Meslek	Ev Hanımı	110	22.73	165	36.59
	Serbest Meslek	44	9.09	33	7.32
	İşçi	11	2.27	11	2.44
	Memur	220	45.45	154	34.15
	Özel Sektör	66	13.64	88	19.51
	Emekli	33	6.82	0	0
	Toplam	484	100	451	100
Baba Meslek	Serbest Meslek	88	18.18	55	12.20
	İşçi	11	2.27	11	2.44
	Memur	242	50	198	43.90
	Özel Sektör	66	13.64	154	34.15
	Emekli	77	15.91	33	7.32
	Toplam	484	100	451	100
Gelir Durumu	1500 TL den az	0	0.00	22	4.88
	1500-2499 TL	55	11.36	22	4.88

	2500-3499 TL	0	0.00	44	9.76
	3500-4499 TL	44	9.09	44	9.76
	4500-5500 TL	110	22.73	88	19.51
	5500 TL den daha fazla	275	56.82	231	51.22
	Toplam	484	100	451	100
Çocuğun Kardeş Sayısı	1 kardeş	220	45.45	198	43.90
	2 kardeş	110	22.73	66	14.63
	3 kardeş	33	6.82	0	0.00
	4 kardeş ve üzeri	0	0.00	22	4.88
	Kardeş yok	121	25	165	36.59
	Toplam	484	100	451	100

Tablo 2’de görüldüğü gibi araştırmaya Türkiye’den % 51,8 Kırgızistan’dan ise % 48,2 kişi katılmıştır. Her iki ülkede de anne ve babaların çoğunluğu lisans eğitimi almıştır. Ankete katılan anne ve babaların çoğunluğu (iki ülke bazında da bakıldığında da) memur olarak çalışmaktadır. Katılımcıların gelir düzeyleri incelendiğinde çoğunluğun 5.500 TL’den fazla gelire sahip olduğu söylenebilmektedir. Araştırmada son olarak çocukların kardeş sayıları ile ilgili soruya verilen cevaplar incelenmiştir. Buna göre, araştırmaya katılan ailelerin çocuklarının tek kardeşe sahip oldukları belirlenmiştir.

5. YÖNTEM

Bu bölümde geliştirilen hipotezleri test etmek için yapılan analiz sonuçları verilmiştir. Öncelikle, Bağımsız iki örneklem T-Testi yöntemi kullanılarak, Türkiye ve Kırgızistan katılımcılarının “Reklamların Çocuklar Üzerine Etkisi”, “Marka Bağlılığı” ve “Markaya Yönelik Tutumlar” ile ilgili ölçeklerin arasında anlamlı farklılıklar bulunup bulunulmadığı test edilmiş ve sonuçlar Tablo 3’te yorumlanmıştır. Analiz ölçeklerdeki soruların ortalaması alınarak yapılmıştır.

Tablo.3 Bağımsız İki Örneklem T Testi Sonuçları

Hipotezler	Ülke	N	\bar{x}	ST	DF	t	Sig.	Hipotez Sonuçları
H₁ :TV Reklamlarının Çocuklar Üzerindeki Etkisi	Türkiye	484	3,13	1,030	933	-5,620	0,000	Kabul
	Kırgızistan	451	3,36	1,025				
H₂ :Marka Bağlılığı	Türkiye	484	2,39	0,88	933	2,068	0,039	Kabul
	Kırgızistan	451	2,26	0,95				
H₃ :Markaya Yönelik Tutum	Türkiye	484	3,11	0,737	933	-759	0,448	Red
	Kırgızistan	451	3,15	0,739				

Türkiye ve Kırgızistan katılımcılarından toplanan veriler ışığında ilk üç hipotezi test etmek için “Bağımsız İki Örneklem T Testi” yapılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, 0,05 anlamlılık düzeyinde Türkiye ve Kırgızistan katılımcıları arasında “Reklamların Çocuklar Üzerine Etkisi” açısından anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda H₁ (Türkiye ve Kırgızistan’da, TV reklamlarının çocuklar üzerindeki etkileri farklılık göstermektedir) hipotezi kabul edilmiştir.

Türkiye ve Kırgızistan'da çocukların “Marka Bağlılığı” açısından anlamlı bir fark olduğu da görülmüştür. ($p<0,05$). Bu durumda H2 hipotezi (Türkiye ve Kırgızistan'da, çocukların marka bağlılığı açısından anlamlı farklılıklar vardır) kabul edilmiştir. Türkiye ve Kırgızistan'da çocukların markaya yönelik tutumları açısından anlamlı bir farklılık belirlenememiştir ($p>0,05$) ve H3 hipotezi reddedilmiştir (Türkiye ve Kırgızistan'da, çocukların markaya yönelik tutumları açısından anlamlı farklılıklar vardır). Türkiye ve Kırgızistan'dan araştırmaya katılanların verdikleri cevaplar doğrultusunda çocukların TV’de reklam izleme sıklıkları, satın alınan ürünlerin markasının önemli olup olmaması ve çocukların markaya bakış açıları parametrik olmayan bir analiz yöntemi olan Ki-Kare analizi yaparak karşılaştırılmıştır. Bulgular Tablo 4’te gösterilmiştir.

Tablo 4. Ki Kare Testi Sonuçları

Madde	Değişken	Türkiye	Kırgızistan	Toplam
Çocuğunuzun Televizyonda Reklam İzleme Sıklığı Nedir?	Çok Az	165 53,6%	143 46,4%	308 100%
	Az	143 59,1%	99 40,9%	242 100%
	Ne Az Ne Çok	132 46,2%	154 53,8%	286 100%
	Fazla	33 37,5%	55 62,5%	88 100%
	Çok Fazla	11 100%	0 0%	11 100%
	Toplam	484 51,8%	451 48,2%	935 100%
	N: 935, Pearson Ki-Kare Değeri: 26,632, P: 0,000 H4 Kabul			
Sizin İçin Satın Aldığınız Ürünlerde Marka Önemli midir?	Evet	264 55,8%	209 44,2%	473 100%
	Bazen	198 50%	198 50%	396 100%
	Hayır	22 33,3%	44 66,7%	66 100%
	Toplam	484 51,8%	451 48,2%	935 100%
	N: 935, Pearson Ki-Kare Değeri: 12,580, P: 0,002 H5 Kabul			
Çocuğunuzun Markaya Bakış Açısı Nedir?	Arkadaşlarında Olması	132 50%	132 50%	264 100%
	Televizyonda Görmesi	110 45,5%	132 54,5%	242 100%
	Ünlü Birinin Kullanması	44 100%	0 0%	44 100%
	Kaliteli Olması	99 45%	121 55%	220 100%
	Herkesin Beğenmesi	99 60%	66 40%	165 100%
	Toplam	484 51,8%	451 48,2%	935 100%
	N: 935, Pearson Ki-Kare Değeri: 53,702, P: 0,000 H6 Kabul			

Tablo 4’te görüldüğü gibi “Çocuğunuzun Televizyonda Reklam İzleme Sıklığı Nedir?”, “Sizin İçin Satın Aldığınız Ürünlerde Marka Önemli midir?” ve “Çocuğunuzun Markaya Bakış Açısı Nedir?” sorularına verilen yanıtlar analiz edilmiş ve %95 anlamlılık düzeyinde tüm alternatiflerde $P<0,05$

olduğundan, iki ülke arasında anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Böylece, H4: Türkiye ve Kırgızistan arasında çocukların TV'de reklam izleme sıklıkları arasında anlamlı ilişkiler vardır, H5: Türkiye ve Kırgızistan arasında ebeveynlerin satın aldığı ürünlerde markanın önemli olup olmaması açısından anlamlı ilişkiler vardır, H6: Türkiye ve Kırgızistan arasında çocukların markaya bakış açıları bakımından anlamlı ilişkiler vardır hipotezleri kabul edilmiştir.

SONUÇ

Modern iletişim çağında çocuk tüketiciler ürün, firma, şirket reklamları bakımından cazip bir yaş aralığı, önemli bir hedef kitle ve kolay müşteri konumundadır. Böylece, reklam ajansları ciddi bir pazar oluşturan çocukların kararlarını etkileyecek yeni içerikler hazırlamakta ve yeni yöntemler geliştirmektedir (Aktaş, Akyol ve Akyol, 2010, s.652-672). Çocuk tüketicilerin önemli bir pazar olmasının farklı nedenleri vardır. Bunun ilk nedeni, aile birim olarak küçülmüş, ancak, çocukların ceplerinde para büyümüşdür ve harcama özgürlükleri artmıştır. İkinci olarak ise, gelecek dünyanın yeni tüketim kültürünü çocuklar oluşturmaktadır. Markalar ve logolar çocuk tüketicilerin zihinlerinde yer almak için yarış halindedir. Bir diğer neden ise, aile içi kararlarda artık çocuklar belirleyici olmaktadır. Küçük yaştaki çocuklar sadece günlük tüketim alışkanlıklarında değil, önemli karar aşamalarında belirleyicidir (Kırgız, 2007, s. 143-152).

Türkiye ve Kırgızistan'daki ailelerin bakış açısıyla, Televizyon reklamlarının çocuklar üzerindeki etkisini belirlemek ve bu etki ile marka bağlılığı arasındaki ilişkileri ortaya çıkararak ülkeler arasındaki farklılıkları tespit etmek amacıyla yapılan bu araştırma Türkiye/Kayseri ve Kırgızistan/Bişkek şehirlerinde toplam 935 (Türkiye'den 484 Kırgızistan'dan 451 kişi) çocuklu aile üzerinde yürütülmüştür. Katılımcılar kolayda örnekleme yöntemiyle belirlenmiş ve nicel araştırma yöntemlerinden yüz yüze anket yöntemi ile veriler toplanmıştır.

Araştırma sonuçları şöyle özetlenebilmektedir; araştırma kapsamında yapılan analizler sonucunda Türkiye ve Kırgızistan'da reklamların çocuklar üzerindeki etkileri farklılık göstermektedir. Her iki ülkede de reklamlar çocukların satın alma davranışını etkilemektedir. Ortaya çıkan farklılık ülkeler arasında yayınlanan reklam kuşaklarının farklı olmasından veya ülkeler arasındaki sosyo-kültürel farklılıklardan dolayı reklamı yapılan ürünlerin değişiklik göstermesinden kaynaklanıyor olabilir. Elde edilen sonuç, Baiocco ve diğerlerinin (2009) yılında yaptıkları çalışmayla benzerlik göstermektedir. Bu durumda H1 (Türkiye ve Kırgızistan'da, TV reklamlarının çocuklar üzerindeki etkileri farklılık göstermektedir) hipotezi kabul edilmiştir.

Araştırmada elde edilen bir diğer sonuç ise, Türkiye ve Kırgızistan'da çocukların marka bağlılığı açısından farklılıklar göstermesidir. Bu durumda H2 hipotezi (Türkiye ve Kırgızistan'da, çocukların marka bağlılığı açısından anlamlı farklılıklar vardır) kabul edilmiştir. Bu farklılığın iki ülkede bulunan değişik markalardan kaynaklandığı düşünülmektedir. Reklamların temel amacı tanıttıkları markaların isimlerinin bilinirliğini ve tercih edilme oranının artırılmasıdır. Bunu yapabilmek için de çocukları etkileyecek her türlü görsel ve işitsel unsurlardan yararlanmaktadırlar. Çocuklara yönelik, özellikle çocuğun ilgisini çekecek reklam kuşakları ülke bazında değişiklik göstermektedir. Bu da reklam edilen markaya yönelik oluşan bağlılığın ülkeler arasında farklı şekillerde oluşmasına neden olabilmektedir. Eru (2007) tarafından yapılan bir araştırmada reklamların ekonomik kaynakları gelişigüzel tükettiği, TV reklamlarının ve filmlerin harcamaları arttırdığı, fiyat artışına sebep olduğu şeklinde bulgulara rastlanılmıştır. Araştırmaya göre, reklamlar marka bağlılığı oluşturarak serbest piyasa teamüllerine aykırı tekelleşmeye yönlendirmektedir.

Yapılan analizler sonucunda, Türkiye ve Kırgızistan'da çocukların markaya yönelik tutumları açısından anlamlı bir farklılık belirlenmemiştir ve H3 hipotezi reddedilmiştir (Türkiye ve Kırgızistan'da, çocukların markaya yönelik tutumları açısından anlamlı farklılıklar vardır). Bu yaş aralığındaki çocukların iki ülkedeki markalar farklı olsa bile benzer zevk ve tercihleri olması sebebiyle markaya yönelik tutumları benzerlik gösterebilmektedir.

Araştırmada ayrıca, Türkiye Kırgızistan’da çocukların TV’de reklam izleme sıklıkları arasında anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Böylece, “H4: Türkiye ve Kırgızistan arasında çocukların TV’de reklam izleme sıklıkları arasında anlamlı ilişkiler vardır” hipotezi kabul edilmiştir. İzleme sıklığı arttıkça reklama maruz kalma oranı da artmaktadır. Bu da çocukların reklamda gördüklerini daha çok talep etmelerine neden olmaktadır. İki ülke arasında ebeveynlerin satın aldıkları ürünlerde markaların önemli olup olmaması açısından da ilişki olduğu belirlenmiş ve “H5: Türkiye ve Kırgızistan arasında ebeveynlerin satın aldığı ürünlerde markanın önemli olup olmaması açısından anlamlı ilişkiler vardır” hipotezi kabul edilmiştir. Çocuklar marka seçimlerinde ailelerini doğrudan etkilemektedir. Artan sosyal medya kullanımı da çocukların ve ailelerin marka seçimlerinde oldukça etkilidir. Özellikle reklamlarda kullanılan ünlüler ve sosyal medya fenomenleri tüketicileri özellikle de çocukları onlar gibi olmaya itmektir.

Araştırmanın bir diğer sonucu ise Türkiye ve Kırgızistan arasında çocukların markaya bakış açıları bakımından anlamlı ilişkiler ortaya çıkmasıdır. Böylece, H6: Türkiye ve Kırgızistan arasında çocukların markaya bakış açıları bakımından anlamlı ilişkiler vardır hipotezleri kabul edilmiştir. Bunun en önemli nedeni ise akrana etkisidir. Ülkeler bazında bakıldığında çocuklar genellikle markaları arkadaşlarında olduğu için tercih etmektedirler. Arkadaşlarla benzeşme, onları model alma ve onlarla kendilerini sürekli kıyaslama davranışı içinde olmalarından dolayı çocukların markaya bakış açıları da benzerlik göstermektedir.

Sonuç olarak araştırma kapsamında yapılan incelemede çocuklara yönelik reklamların marka bağlılığına neden olduğu, marka bağlılığının Türkiye’de, Kırgızistan’a göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca ebeveynlerin eğitim düzeyi arttıkça, reklamlardan etkilenme olasılığı azalmaktadır. Bilinçli tüketim alışkanlıkları geliştirmek için çocuk tüketicilere yönelik dikkatli mesajlar ve içerikler seçilmeli, düzenlenmeli, yaş ve gelişim seviyeleri dikkate alınmalıdır. Ayrıca, ailelerin çocuklarla reklamların içeriği, aslında ne için yapıldıkları ve gerçekten reklamda görülen ürüne ihtiyaç olup olmadığı hakkında bilgilendirmeler yapmaları da gereksiz tüketimin önüne geçerek çocuğun reklamda her gördüğünü istemesini engelleyebilecektir. Reklam verenlerin doğru, kanıtlanabilir bilgilerle mesajlarını iletmeleri çocuklardaki kafa karışıklığını da gidermeye yardımcı olacaktır.

Araştırmada reklam kavramı sadece televizyon reklamı çerçevesinde, marka kavramı ise sadece marka bağlılığı çerçevesinde ele alınmıştır. Araştırma Türkiye/Kayseri’de ve Kırgızistan/Bişkek’de yürütülmüştür. Ayrıca, örneklemin tesadüfi olmayan yöntemlerden biri olan kolayda örnekleme yöntemiyle belirlenmesinden dolayı sonuçların tüm evrene genellenmesi söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, Ş. ve Karaarslan, M. H. (2011). Gençlerin kendilerinin ve ailelerinin giysi tüketimi alışkanlıklarını değerlendirmeleri: Nevşehir Üniversitesi İİBF Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1 (30), 373-395.
- Aktaş, H., Akyol, A. Ç. ve Akyol, M. (2010). Yeni reklam aracı ‘oyun reklam’ın (advergame) çocuk üzerindeki etkisi. New World Sciences Academy, 5(4), 652-672.
- Aktaş, H., Özüpek, M. N. ve Altunbaş, H. (2011). Çocukların marka tercihleri ve medya tüketim alışkanlıkları. Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi, 6(4), 115-125.
- Altunbaş, H. (2007). Çocukların satın alma noktasında marka tercihleri; anne ve çocuklar üzerine bir inceleme. IV. Uluslararası Çocuk ve İletişim Kongresi. 22-24 Ekim. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Aytuğ, S. ve Özgüven, N. (1997). Pazarlama yönetimi. İlkem Ofset, İzmir.
- Azizağaoğlu, A. ve Altunışık, R. (2012). Postmodernizm, sembolik tüketim ve marka. Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi, 4(2), 33-50.
- Badur, F. (2007). Televizyon reklamlarının çocukların marka farkındalığı üzerindeki etkisi: yiyecek ve içecek reklamları üzerine bir uygulama. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

- Bağrıyanık, Ç. (2014). Markanın tüketicinin karar sürecine etkisi: ilkökul ve ortaokul öğrencilerinin ailelerine yönelik çocuk giyimi sektörü üzerine bir uygulama. Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. 1-217.
- Baiocco, R., D'Alessio, M. and Laghi, F. (2009). Discrepancies between parents and children's attitudes toward tv advertising. *The Journal of Genetic Psychology*, (2), 176-192.
- Bayraktaroğlu, G. (2004) Kolayda mallarda marka bağlılığını etkileyen faktörler: hazır kahve üzerine bir çalışma. *Celal Bayar Üniversitesi İİBF Dergisi*, 11 (2), 69- 84.
- Bryman, A. ve Cramer, D. (1997). *Quantitative data analysis with spss for windows: A Guide For Social Scientists*. Routledge.
- Buckingham, D. ve Tingstad, V. (2010) Introduction. in: Buckingham, D, Tingstad, v (eds). *Childhood and consumer culture*. London: Palgrave Macmillan.
- Budak O. (2006). Televizyon reklamlarının ilköğretim çağındaki çocukların satın alma davranışları üzerindeki etkisi, Ankara İlinde Bir Uygulama Çalışması. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Çerçi, F. (2009). Çocukların reklamı anlama ve algılama düzeyleri ile demografik değişkenler arasındaki ilişkinin belirlenmesine yönelik mersin ilinde bir araştırma. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi SBE İşletme Anabilim Dalı*. Adana.
- Erdil, T. S. ve Uzun, Y. (2009). *Marka olmak*. Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Ersoy-Quadır, S. ve Akaroğlu, G. (2009). Farklı sosyoekonomik düzeydeki çocukların televizyon izleme alışkanlıkları ve ailelerinin tutumları. *Akdeniz İletişim*, 117.
- Ersoy, A.,F. ve Sariabdullahoğlu, A. (2008). Ailelerin çocukların tüketim davranışlarına etkisi. *Uluslararası Çocuk Aile ve Okul Bağlamında Okul Öncesi Eğitim Kongresi*. 30 Nisan-3 Mayıs, Trabzon.
- Ertunç, F. (2011). Çocuk dünyasında reklamın rolü: televizyon reklamlarında çocuklara yönelik düzenlemeler. *Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, T.C. Radyo Televizyon Üst Kurulu*.
- Eru, O. (2007). Marka bağlılığını etkileyen faktörler: adnan menderes üniversitesi öğrencileri üzerinde bir uygulama, *Doktora Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın*.
- Karaca, Y., Pekyaman, A. ve Güney, H. (2007). Ebeveynlerin televizyon reklam içeriklerinin çocuklar üzerindeki etkilerini etik açıdan algılamalarına yönelik bir araştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*,9(2), 233–249.
- Kelly, B., Hattersley L., King, L. and Flood V. (2008). Persuasive food marketing to children: use of cartoons and competitions in australian commercial television advertisements. *Health Promotion International*, 23(4), 337-344.
- Kırgız, A. (2007). The advergemes: latest weapon of brands towards children. In 4th International Children and Communication Congress/Children Under Risk (22-24 October 2007). 143-152.
- Koçer, M., Koçer, L. L., & Yoldaş, M. A. (2016). Televizyon izleme alışkanlıkları ve nedenleri üzerine bir analiz: celalabat ve kayseri illeri örneği. *Humanities Sciences*, 11(2), 140-151.
- Lau, G. T. and Lee S. H. (1999). Consumers' trust in a brand and the link to brand loyalty. *Journal of Market Focused Management*, 4, 341–370.
- Öztürk, M. C. ve Savaş, A. T. (2014). Sosyal amaca yönelik pazarlama reklamlarının markaya yönelik tutum ve satın alma niyetine etkisi: Anadolu Üniversitesi öğretim elemanlarına yönelik bir uygulama. *Journal of Yasar University*, 35(9), 6109-6128.
- Sönmez, S. (2006). 7-12 yaş arasındaki çocukların aile satın alma kararına etkisi üzerine bir araştırma. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya*.
- Tek, Ö.B. (1999). *Pazarlama ilkeleri ve uygulamaları*, Beta Basım Yayım. İstanbul.
- Tıngır, E. (2006). İşletmelerde sosyal sorumluluk faaliyetlerinin marka sadakatine etkileri üzerine bir araştırma, *Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya*.
- Uyar, K. (2019). Gençlerin tüketici olarak sosyalleşmesinde sosyal medyanın etkisi. *Opus Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 10(17), 1544-1567.
- Ünlü, İ. (1987). *Reklam kampanyası planlaması*. Anadolu Üniversitesi. Açıkışiv.
- Warren, R., Wicks, R., H., Wicks, J., L., Fosu, I. and Chung, D. (2008). Food and beverage advertising on u.s. television: a comparison of child targeted versus general audience commercials. *Journal of Broadcasting & Electroniz Media*. 52 (2), 231-246.
- Yaylacı Ö. (1999). *Reklamda stratejik yönetim*, Alfa Yayınevi, İstanbul
- Yıldız, O. (2006). Gençliğin markaya duyduğu güven marka sadakati ilişkisinin belirlenmesi. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana*.
- Yıldız, Ö. E. ve Deneçli, C. (2013). Sosyal sorumluluk kampanyalarının ikna sürecinde sosyal içerikli reklamların kullanımı: bir çözümleme örneği. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (1), 96-110.

EXTENDED SUMMARY

Purpose

The main purpose of this study is to determine the impact of television advertising on children from the perspective of families in Turkey and Kyrgyzstan and to identify differences between countries by uncovering the relationship between this impact and brand engagement. A total of 935 children were involved in the survey in Turkey/Kayseri and Kyrgyzstan/Biskek cities. According to the research results, the impact of television ads in Kyrgyzstan in Turkey differs on children. In addition, in Turkey and Kyrgyzstan, it has been determined that there are differences in the brand engagement of children, and there are no differences between the two countries in terms of the child's attitude toward the brand. As a result, the investigation found that advertisements for children have caused brand loyalty, and that brand loyalty is higher in Turkey than in Kyrgyzstan. In addition, as parents' level of education increases, there is less chance of being affected by advertising. To develop conscious consumption habits, businesses can be told that if they choose careful messages and content for child consumers, value age and development levels, and advertise with the right strategies, they can create brand loyalty.

Methodology

In this study, primary and secondary sources were used. Quantitative data were obtained through consumer research. The research sample consists of a survey study to be applied on child consumers and their parents. Research and interview data were prepared by experts and data were collected using the survey method. In addition, a literature review was made from libraries in Turkey and Kyrgyzstan on the subject and a part of the literature was created.

In the application part of the research, the collected data were analyzed and interpreted by using the SPSS program, Frequency Analysis and the Independent Two-sample T-Test and Chi-Square method, which is a parametric analysis method.

Findings

In the light of the data collected from the participants of Turkey and Kyrgyzstan, the "Independent Two-Sample T-Test" was conducted to test the first three hypotheses. According to the findings, it was determined that there was a significant difference between Turkey and Kyrgyzstan participants in terms of "The Effect of Advertisements on Children" at the 0.05 significance level. In this case, hypothesis H₁ (in Turkey and Kyrgyzstan, the effects of TV commercials on children differ) was accepted.

It has also been observed that there is a significant difference in terms of "Brand Loyalty" of children in Turkey and Kyrgyzstan. ($p < 0.05$). In this case, the H₂ hypothesis (there are significant differences in children's brand loyalty in Turkey and Kyrgyzstan) was accepted. No significant difference could be determined in terms of children's attitudes towards the brand in Turkey and Kyrgyzstan ($p > 0.05$) and the H₃ hypothesis was rejected (There are significant differences in children's attitudes towards the brand in Turkey and Kyrgyzstan).

In line with the answers given by the participants from Turkey and Kyrgyzstan, the frequency of children watching advertisements on TV, whether the brand of the purchased products is important or not, and the children's perspectives on the brand were compared by making a Chi-Square analysis, which is a non-parametric analysis method. The answers to these questions were analyzed and significant differences were found between the two countries, since $P < 0.05$ was found in all alternatives at the 95% significance level. Thus, H₄: There are significant relationships between the frequency of children watching TV advertisements between Turkey and Kyrgyzstan, H₅: There are significant relationships between Turkey and Kyrgyzstan in terms of whether the brand is important in the products purchased by parents, H₆: There are significant relationships between Turkey and Kyrgyzstan in terms of children's perspectives on the brand. The hypotheses that there are significant relationships were accepted.

Conclusion and Discussion

A total of 935 families with children were surveyed in the cities of Turkey/Kayseri and Kyrgyzstan/Bishkek. The most important of the research results are as follows;

As a result of the analyzes made within the scope of the research, the effects of advertisements on children differ in Turkey and Kyrgyzstan. In both countries, advertisements affect children's purchasing behavior. The resulting difference may be due to the difference in the ad generations published between countries or the changes in the advertised products due to socio-cultural differences between countries. The result obtained is similar to the study of Baiocco et al. (2009).

It has been determined that advertisements for children cause brand loyalty and brand loyalty is higher in Turkey than in Kyrgyzstan. In addition, as the education level of the parents increases, the probability of being affected by advertisements decreases. In order to develop conscious consumption habits, careful messages and content for child consumers should be selected and arranged, and age and development levels should be taken into account. In addition, informing families with children about the content of the advertisements, what they are actually for and whether there is a real need for the product seen in the advertisement will prevent unnecessary consumption and prevent the child from wanting everything they see in the advertisement. It will also help to clear up the confusion in children that advertisers convey their messages with accurate and verifiable information.

In the study, significant relationships were found between the frequency of watching TV advertisements on TV in Turkey and Kyrgyzstan. The higher the viewing frequency, the higher the exposure to advertisements. This causes children to demand more of what they see in the advertisement. It was determined that there is a relationship between the two countries in terms of whether the brands are important in the products purchased by the parents, and the hypothesis "H5: There are significant relationships between Turkey and Kyrgyzstan in terms of whether the brand is important in the products purchased by the parents" was accepted. Children directly affect their families in brand choices. The increasing use of social media is also very effective in the brand choices of children and families. Celebrities and social media phenomena, especially used in advertisements, push consumers, especially children, to be like them.

In the research, the concept of advertising was discussed only within the framework of television advertising, and the concept of the brand was only considered within the framework of brand loyalty. The research was conducted in Turkey/Kayseri and Kyrgyzstan/Bishkek. In addition, since the sample is determined by convenience sampling, which is one of the non-random methods, it is not possible to generalize the results to the whole population.

PAZAR YÖNELİMLİ FİRMALARIN İHRACAT PERFORMANSINDA STRATEJİK SEÇİMLERİN ARACI ROLÜ: ULUSLARARASI LOJİSTİK FİRMALARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

THE INTERMEDIATE ROLE OF STRATEGIC CHOICES IN THE EXPORT PERFORMANCE OF MARKET-ORIENTED COMPANIES: A RESEARCH ON INTERNATIONAL LOGISTICS COMPANIES

Dr. Öğr. Üyesi Eyup ATİOĞLU

Kapadokya Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Havacılık Yönetimi
eyup.atioglu@kapadokya.edu.tr
ORCID No: 0000-0001-9460-4822

ÖZET

Ekonomik aktiviteler gerek üretim gerekse tüketim yönünden büyük ölçüde ulaştırma sektörüne bağlıdır. Bu durum insan ve malların taşınmasında ve temel insan ihtiyacı haline gelen bağlantı ve hareketliliğin sağlanmasında sivil havacılık sektörünü giderek daha önemli hale getirmektedir.

Bu çalışmada Türk sivil havacılık sektörü ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki havacılık operasyonu bazında gösterge kullanılarak incelenmiş olup Türk tesciline kayıtlı hava araçlarının yurt içinde ve yurt dışında gerçekleştirdiği tekil operasyon (konma) sayısının gayri safi yurt içi hasıla üzerindeki etkisi Johansen eşbütünleşme analizi ve Vektör Hata Düzeltme Modeli ile araştırılmıştır. Çalışmanın veri setinde 1971-2019 yılları arasında yıllık bazda 49 gözlem yer almaktadır.

Çalışmada Türk tesciline kayıtlı hava araçlarının yurt içinde ve yurt dışında gerçekleştirdiği tekil operasyon sayısı ve gayri safi yurt içi hasıla arasında uzun dönemli bir dengeyi ifade eden eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir. Ampirik sonuçlara göre 1971-2019 yılları arasında Türk tesciline kayıtlı hava araçlarının yurt içinde ve yurt dışında gerçekleştirdiği tekil operasyon sayısının gayri safi yurt içi hasıla üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu saptanmıştır.

ABSTRACT

Economic activities depend largely on the transportation sector in terms of both production and consumption. This situation makes the civil aviation sector increasingly important in the transportation of people and goods and in providing connectivity and mobility that has become the basic human need.

In this study, the relationship between the Turkish civil aviation sector and economic growth was examined using an aviation operation-based indicator. It has been investigated the effect of the number of single operations carried out in Turkey and abroad by the Turkish registered carriers on the gross domestic product was determined by the Johansen cointegration analysis and Vector Error Correction Model. In the data set of the study, there are 49 observations on an annual basis between 1971-2019.

In the study, a cointegration relationship was determined between the number of single operations carried out in Turkey and abroad by the Turkish registered carriers and the gross domestic product. According to the empirical results, it has been determined that the number of single operations carried out in Turkey and abroad by the Turkish registered carriers between 1971 and 2019 had a significant effect on the gross domestic product.

Geliş Tarihi:

01.02.2021

Kabul Tarihi:

29.11.2021

Yayın Tarihi:

30.12.2021

Anahtar Kelimeler

Sivil Havacılık
Ekonomik Büyüme
Eşbütünleşme Analizi

Keywords

Civil Aviation
Economic Growth
Cointegration Analysis

GİRİŞ

Küresel ekonominin ve ulaşım sisteminin temel unsuru olan havacılık, insanları ve malları taşımak için hızlı, verimli ve emniyetli bir yöntem sağlamaktadır. Havacılık sektörü, daha fazla küresel seyahat, ekonomik bağlantılar ve ticareti kolaylaştırarak bir ülkeyi küresel ekonomiye bağlamayı mümkün kılmakta olup ülke ekonomilerinin üretkenlik seviyelerinin iyileştirilmesine yardımcı olmaktadır (Smyth ve Pierce, 2007). Bu nedenle, hava taşımacılığı stratejik bir sektördür ve özellikle gelişmekte olan ülkelerde ekonomik kalkınmanın sağlanmasında ve uzun vadeli ekonomik büyümenin artırılmasında kilit bir rol oynayabilmektedir (Chang ve Yu, 2014; Chang ve Chang, 2009).

Benzeri görülmemiş hareketliliği mümkün kılan havacılık sektörü, insan ve nesnelerin lokasyonlar arasında emniyetli, güvenli ve hızlı şekilde hareket etmesini sağlamaktadır (Beyzatlar, Karacal ve Yetkiner, 2014). Ulaştırma hizmetlerine yapılan yatırımlar, gerek ticari faaliyetler gerekse turizm ulaşım maliyetlerini azaltarak, daha fazla kişi ve işletmenin etkileşime girmesine olanak sağlayıp katma değer yaratmaktadır. Ulaşımın yatırımlar yoluyla iyileştirilmesi ve ekonomik verimlilik arasındaki etkileşim seyahatlerin sayısını olumlu yönde etkileyebilmektedir (Brathen ve Holmgren, 2020).

Dijital ekonominin büyümesi gibi önemli gelişmeler, dünya çapında mal ve hizmet alışverişini kolaylaştırarak yeni ekonomik aktivitelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Brida, Bukstein ve Zapata-Aguirre, 2016). Büyüyen bir ülkenin küresel ekonomiye bağlanması gerekliliği ile işletmelerin hedef pazarlara mal ve hizmetleri uygun taşıma modları ile ulaştırabilmeleri günümüz rekabet koşullarında zaruri hale gelmiştir. Havacılık sektörü işletmelerin ticari faaliyetleri ve verimliliğini desteklemekte, turizmi kapsayacak şekilde ihracatı desteklemektedir (Halpern ve Bråthen, 2011).

Günümüzde hava taşımacılığı, eğlence ve işle ilgili seyahatlerin ve dolayısıyla insan bağlantısının ve dünya çapında ekonomik bütünleşmenin önemli bir bileşeni olup girdi kaynaklarına hızlı erişim sağlayarak ekonomik aktiviteyi iyileştirmekte ve dakikliğin önemli olduğu sektörler için kritik girdi sağlayabilmektedir (Baker, Merkert ve Kamruzzaman, 2015).

Küreselleşme ve artan rekabet ortamı ile birlikte havacılık sektörü, bir ülkenin ve bölgenin büyüme beklentilerinde önemli bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Son yıllarda, birçok ampirik çalışma, hava taşımacılığı ile ekonomik gelişme ve büyüme seviyesi arasındaki korelasyonu incelemektedir (Hu, Xiao, Deng, Xiao ve Wang, 2015; Goetz, 1992; Chou, 1993; Green, 2007; Ishutkina ve Hansman, 2009; Baker, Merkert, Kamruzzaman, 2015; Abate, 2016). Ulaştırma altyapılarının ve hizmetlerinin etkilerinin analizinde, havacılık sektörü ekonomik kalkınmanın hem nedeni hem de sonucu olabilmektedir (O'Connor ve Scott, 1992: 251). Havayolları, havaalanı işletmecileri, yer hizmet kuruluşları, hava seyrüsefer hizmet sağlayıcıları, hava aracı üreticisi ve bakım kuruluşları, havaalanındaki diğer havacılık ve havacılık dışı işletmeler ekonomik büyümeye olumlu katkıda bulunmaktadır (Wittmer, Bieger ve Müller, 2011). Gelişmekte olan ülkelerde 2038'de havacılık sektörünün 93 milyon istihdam yaratması ve gayri safi yurt içi hasılaya 7 trilyon dolarlık katkı sağlaması beklenirken (ATAG, 2020) sektörün ekonomiye etkilerinin analiz edilmesi, havayollarının ve diğer havacılık işletmelerinin uzun vadeli plan yapmasına, hava aracı üreticilerinin üretim ve teslim planlaması yapabilmesine, hükümetlerin tüm hava sahası ve altyapı sistemini inşa edebilmesine yardımcı olmaktadır (Carson, Cenesizoglu ve Parker, 2011).

Havacılık sektörü ve bu sektörün ekonomiye etkisi araştırmacıların ilgisini çekmeye devam etmekte, ancak bu alandaki ampirik araştırmaların çoğu yolcu sayısına odaklanmaktadır. Literatürde Türk sivil havacılık sektörü ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki havacılık operasyonu bazında gösterge kullanılarak incelenmemiş olup bu çalışma, Türk sivil havacılık sektörü ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemek üzere Türk tesciline kayıtlı hava araçlarının yurt içinde ve yurt dışında gerçekleştirdiği tekil operasyon sayısının gayri safi yurt içi hasıla üzerindeki etkisini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Çalışmanın geri kalanı şu şekilde düzenlenmiştir. Bölüm 2'de sivil havacılık sektörü ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye yönelik literatür incelemesi sunulmaktadır. Bölüm 3'te veriler ve değişkenler verilmiş olup 4. Bölüm'de metodolojik yaklaşım ve ampirik bulgular sunulmuştur. Son bölüm, sivil havacılık sektörünün ekonomik büyüme üzerindeki etkisini değerlendirmesinin yanı sıra sonucu ve tartışmayı içermektedir.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Havacılık sektörünün çeşitli yönlerini ve bunların ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini inceleyen birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar veri setlerinin türü, boyutu ve araştırmacılar tarafından kullanılan ekonometrik yöntemler açısından farklılık göstermektedir.

Marazzo, Scherre ve Fernandes (2010), Brezilya'da 1966-2006 dönemini kapsayacak şekilde havayolu yolcu talebi ile ekonomik büyüme (GSYİH) arasındaki ilişkiyi eşbütünleşme ve etki-tepki analizi yöntemi ile incelemiş ve GSYİH ile havayolu yolcu büyümesinin eşbütünleşik olduğunu tespit etmiştir. Çalışmanın sonucuna göre GSYİH'deki olumlu bir değişiklik yolcu sayıları üzerinde güçlü bir olumlu etki yaratmaktadır. Ayrıca çalışmada yolcu sayısının artması GSYİH üzerinde sınırlı olumlu etki yarattığı gözlemlenmiştir.

Fernandes ve Pacheco (2010), Brezilya'da 1966-2006 yılları arasında ekonomik büyüme ile iç hat yolcu trafiği arasındaki nedensel ilişki VAR analizi ile incelenmiştir. Çalışmanın bulgularına göre GSYİH'den iç hat yolcu trafiğinin göstergesi olarak belirlenen toplam iç hat yolcu-kilometreye tek yönlü bir Granger nedensel ilişki saptanmıştır.

Button ve Yuan (2013), Amerika Birleşik Devletleri'nde 1990-2009 yılları arasında 35 havaalanı ve 32 metropol bölgesinde hava taşımacılığı ve ekonomik kalkınma arasındaki nedensel ilişkiyi panel veri analizi ile araştırmıştır. Çalışmada metropol bölgelerde hava taşımacılığı büyümesinden GSYİH'ya uzanan tek yönlü nedensellik ve hava taşımacılığı büyümesi ile metropol istihdamı arasında çift yönlü bir nedensellik tespit edilmiştir.

Brida, Bukstein ve Zapata-Aguirre (2016), 1971-2012 dönemi için İtalya'daki hava taşımacılığı talebi ile ekonomik büyüme arasındaki nedensel ilişkiyi eşbütünleşme analizi ile incelemiştir. Çalışmada GSYİH ve hava taşımacılığı arasında pozitif yönlü eşbütünleşme tespit edilmiş olup ayrıca hava taşımacılığından GSYİH'ye tek yönlü nedensellik ortaya konulmuştur. Çalışma, İtalya'nın hava taşımacılığı endüstrisinin katkısını stratejik olarak kullanarak ve yönetim performansını artırarak ekonomik büyüme performansını iyileştirebileceğini göstermektedir.

Manga, Bal ve Akar (2017), 1967-2015 dönemi için Türkiye'de havayolu yolcu talebi ve hava kargo talebi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) ve Granger nedensellik testi ile incelemiştir. Çalışmanın bulgularına göre uzun dönemde havayolu yolcu talebi ve hava kargo talebinin ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği saptanmış olup havayolu yolcu talebi ile kargo talebinden GSYH'ye tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu gözlemlenmiştir.

Kıracı ve Bakır (2019) çalışmalarında, 1990-2016 dönemi için toplam 70 ülkeyi gelir düzeylerine göre sınıflandırılarak hava taşımacılığı ile ekonomik büyüme arasındaki nedensel ilişkiyi panel nedensellik analizi ile incelemiştir. Çalışmanın bulgularına göre GSYİH'nin hava taşımacılığı üzerinde belirli bir etkiye sahip olduğu saptanmıştır. Ayrıca, GSYİH'den hava taşımacılığına ve hava taşımacılığından GSYİH'ye kadar uzanan tek yönlü veya çift yönlü nedensel ilişkilerin ülkelerin gelir düzeyine göre değiştiği gözlemlenmiştir.

Eren, Eryer ve Eryer (2020), Türkiye'de 1980-2018 döneminde havayolu taşımacılığı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi eşbütünleşme ve nedensellik analizi ile incelemiştir. Çalışmanın sonucuna

göre havayolu taşımacılığının göstergesi olarak belirlenen yolcu sayısı ile GSYİH arasında uzun dönemli pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiş olup ayrıca GSYİH'den yolcu sayısına tek yönlü bir nedensellik ilişkisi saptanmıştır.

2. VERİ SETİ VE DEĞİŞKENLER

Bu çalışmanın veri setinde 1971-2019 yılları arasında yıllık bazda 49 gözlem yer almaktadır. Çalışmada gayri safi yurt içi hasıla bağımlı değişken (LNGDP) olarak belirlenirken Türk tesciline kayıtlı hava araçlarının tekil operasyon (konma) sayısı bağımsız değişkeni (LNDEP) oluşturmaktadır.

Çalışmada kullanılacak model aşağıdaki gibi fonksiyonel hale getirilmiştir:

$$\text{LNGDP} = f(\text{LNDEP})$$

$$\text{LNGDP} = \alpha_0 + \alpha_1 \text{LNDEP} + \varepsilon_t$$

Çalışmada serilerin logaritmik değerleri kullanılmış olup LNDEP logaritması alınmış bağımsız değişkeni, LNGDP ise logaritması alınmış bağımlı değişkeni ifade etmektedir. Modelde ε_t , hata terimini göstermektedir.

1971-2019 yılları arasında Türk tesciline kayıtlı hava araçlarının yurt içinde ve yurt dışında gerçekleştirdiği tekil operasyon sayısı ile gayri safi yurt içi hasıla verileri Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir. Çalışmada Türk tesciline kayıtlı hava araçlarının yurt içinde ve yurt dışında gerçekleştirdiği tekil operasyon sayısının gayri safi yurt içi hasıla üzerindeki etkisi saptanmaya çalışılmıştır.

3. METODOLOJİ VE AMPİRİK BULGULAR

3.1. Johansen Eşbütünlüme Analizi ve Vektör Hata Düzeltme Modeli

Serilerin durağan olmamasına rağmen ekonometrik analizlerde kullanılması, sahte regresyon sorununa yol açabilmektedir. Bu kapsamda çalışmada, ilk olarak logaritmaları alınan bağımlı (LNGDP) ve bağımsız değişkenin (LNDEP) durağanlıkları Augmented Dickey Fuller (ADF) (1981) ve Phillips Perron (PP) (1988) testleri ile analiz edilmiş olup birim kök testine ait sonuçlar Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler		ADF		PP	
		Sabit	Sabit&Trend	Sabit	Sabit&Trend
LNDEP	I(0)	1.0889	-2.1642	1.0997	-2.1642
	I(1)	-6.7847*	-7.3640*	-6.8296*	-7.3638*
LNGDP	I(0)	-2.1302	-2.4122	-2.0406	-2.7117
	I(1)	-6.5740*	-6.8078*	-6.5854*	-6.8149*

*%5 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir. Gecikme uzunluğu Schwarz Bilgi Kriterine göre 1 olarak belirlenmiştir.

Yapılan birim kök testlerine göre her iki değişkenin seviyede birim kök içerdiği, birinci farkında durağan olduğu saptanmıştır. Birinci farkında durağan olduklarına karar verilen seriler arasındaki uzun dönem ilişkinin varlığı eşbütünlüme testi uygulanarak tespit edilebilmektedir. Literatürde yaygın olarak kullanılan eşbütünlüme testleri Engle-Granger (1987) ve Johansen (1988) testleri olup bu çalışmada eşbütünlüme ilişkisinin araştırılması için Johansen yöntemi uygulanmıştır.

Johansen (1988) eşbütünlüme testinde birinci farkında durağan olan serilerin modeli, modelde bulunan değişkenlerin seviye ve gecikmeli değerlerinin yer aldığı Vektör Otoregresyon (VAR) analizine

dayanmaktadır (Tarı ve Yıldırım, 2009: 100). Vektör Otoregresyon (VAR) modeli (Johansen 1991, 1995) aşağıdaki eşitlik ile ifade edilebilmektedir:

$$y_t = A_1 y_{t-1} + \dots + A_p y_{t-p} + B x_t + \epsilon_t$$

Denklemden y_t durağan olmayan I(1) değişkenlerinin bir k-vektörüdür, x_t deterministik değişkenlerin bir d-vektörüdür ve ϵ_t bu denklemin hata terimidir. Yaygın olarak kullanılan bu yöntem aşağıdaki denklem şeklinde ifade edilebilmektedir.

$$\Delta y_t = \Pi y_{t-1} + \sum_{i=1}^{p-1} \Gamma_i \Delta y_{t-i} + B x_t + \epsilon_t$$

Denklemden;

$$\Pi = \sum_{i=1}^p A_i - I, \quad \Gamma_i = - \sum_{j=i+1}^p A_j$$

ifade edilir. α 'in elemanları, Vektör Hata Düzeltme Modelinde (VECM) ayarlama parametreleri olarak bilinir. Johansen yöntemi, kısıtlanmamış bir VAR'dan Π matrisinin tahmin edilmesi ve Π 'nin azaltılmış sıralamasından gelen kısıtlamaların reddedilip reddedilemeyeceğinin test edilmesi için kullanılmaktadır.

VAR modeli oluştururken en uygun gecikme uzunluğu çeşitli bilgi kriterlerine göre belirlenebilmekte olup Tablo 2'de verilen Akaike Bilgi Kriteri (AIC), Son Tahmin Hatası (FPE), Hannan-Quinn (HQ), Sıralı Modifiye Olasılık Oranı (LR) ve Schwarz (SC) bilgi kriterlerine göre en uygun gecikme uzunluğu 1 olarak tespit edilmiştir.

Tablo 2: VAR Modeli Uygun Gecikme Seçimi

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-7.765.022	NA	0.118158	3.540010	3.620306	3.569944
1	53.14848	244.1576*	0.000422*	-2.095488*	-1.854600*	-2.005687*
2	56.49429	5.948105	0.000435	-2.066.413	-1.664.932	-1.916.745
3	57.84827	2.286728	0.000491	-1.948.812	-1.386.739	-1.739.277
4	58.74105	1.428438	0.000567	-1.810.713	-1.088.048	-1.541.311

VAR modelinin uygun şekilde uygulanmasının ardından değişkenler arasında eşbütünlük ilişkisi Johansen eşbütünlük yöntemiyle incelenmiş olup test sonuçları Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3: Johansen Eşbütünlük Testi Sonuçları

İz (Trace) İstatistiği

Hipotezdeki Eşbütünlük Sayısı	Özdeğer	İz İstatistiği	%5 Kritik Değer	Prob.
None *	0.307875	17.62678	15.49471	0.0235
At most 1	0.007025	0.331322	3.841466	0.5649

Maksimum Özdeğer İstatistiği

Hipotezdeki Eşbütünlük Sayısı	Özdeğer	Maksimum-Özdeğer İstatistiği	%5 Kritik Değer	Prob.

None *	0.307875	17.29546	14.26460	0.0161
At most 1	0.007025	0.331322	3.841466	0.5649

Tablo 3'te görüldüğü gibi gerek iz testinde gerekse maksimum özdeğer testinde değişkenler arasında 1 adet eşbütünleşme ilişkisi saptanmıştır. Dolayısıyla iz testi ve maksimum özdeğer testi sonuçlarında Türk tesciline kayıtlı hava araçlarının yurt içinde ve yurt dışında gerçekleştirdiği tekil operasyon sayısı ve gayri safi yurt içi hasıla arasında uzun dönemli bir denge ilişkisi elde edilmiştir.

Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin derecesi normalize edilmiş eşbütünleşme denklemi ile tespit edilmiş olup değişkenler arasında uzun dönemli pozitif ilişkinin varlığı saptanmıştır. Buna göre Türk tesciline kayıtlı hava araçlarının yurt içinde ve yurt dışında gerçekleştirdiği tekil operasyon sayısında %1'lik artış gayri safi yurt içi hasılda %0,73 oranında artış sağlamaktadır.

Tablo 4: Normalize Edilmiş Eşbütünleşme Vektörü

Eşbütünleşme Denklemi-Değişkenler	Eşbütünleşme Denklemi-Katsayılar
LNGDP(-1)	1.000000
LNDEP(-1)	-0.732410
	(0.09622)
	[-7.61167]*
C	-1.761.356

*%5 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Johansen eşbütünleşme analizi sonrasında değişkenler arasında uzun dönemdeki ilişkide sapmayı belirlemek için kurulan hata düzeltme modeline göre hata düzeltme katsayısı -0,12 olarak tespit edilmiş olup söz konusu katsayının 0 ile -1 arasında olması nedeniyle kısa süreli dalgalanmaların uzun dönem dengesini yakınsayacağı saptanmıştır.

Tablo 5: Hata Düzeltme Modeli Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken D(LNGDP)	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	Prob.
D(LNDEP)	0.346069	0.163896	2.111.519	0.0403
Hata Terimi (CointEq1)	-0.123791	0.050784	-2.437.590	0.0188
C	0.058797	0.024122	2.437.506	0.0188

SONUÇ

Havacılık sektörü, işletmelerin üretim faktörlerine erişmelerine ve daha geniş pazarlara potansiyel olarak daha avantajlı fiyatlarla ulaşmalarına olanak sağlayan stratejik bir sektördür. Bu çalışmada Türk sivil havacılık sektörü ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki havacılık operasyonu bazında gösterge kullanılarak incelenmiş olup Türk tesciline kayıtlı hava araçlarının yurt içinde ve yurt dışında gerçekleştirdiği tekil operasyon sayısının gayri safi yurt içi hasıla üzerindeki etkisi Johansen eşbütünleşme analizi ve Vektör Hata Düzeltme Modeli ile araştırılmıştır.

Çalışmada Türk tesciline kayıtlı hava araçlarının yurt içinde ve yurt dışında gerçekleştirdiği tekil operasyon sayısı ve gayri safi yurt içi hasıla arasında uzun dönemli bir dengeyi ifade eden eşbütünlük ilişkisi tespit edilmiştir. Ampirik sonuçlara göre 1971-2019 yılları arasında Türk tesciline kayıtlı hava araçlarının yurt içinde ve yurt dışında gerçekleştirdiği tekil operasyon sayısının gayri safi yurt içi hasıla üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu saptanmıştır. Sivil havacılık sektörünün ekonomik büyümeye etkileri açısından bulguların literatürle paralellik gösterdiği belirlenmiştir (Eren, Eryer ve Eryer, 2020; Kiracı ve Bakır, 2019; Manga, Bal ve Akar, 2017). Bu bağlamda, ekonomik büyümenin sürdürülebilir kılınmasını temin etmek üzere sivil havacılık sektörünün teşvik edilmesi önerilmektedir.

COVID-19 küresel salgını, tüm havacılık ekosistemini sert bir şekilde vurarak sivil havacılık sektöründe faaliyet gösteren havayolları, havaalanları, yer hizmet kuruluşları, hava seyrüsefer hizmet sağlayıcıları ve diğer tüm sektör kuruluşlarını ekonomik açıdan olumsuz etkilemiştir. İleride yapılacak çalışmalarda COVID-19 sonrası yeni normal dönemde, sağlık alanındaki tedbirlerin sivil havacılık sektörünün ekonomik performansı üzerindeki etkileri incelenebilir.

KAYNAKÇA

- Abate, M. (2016). Economic effects of air transport market liberalization in Africa. *Transp. Res. A Policy Pract.* 92, 326–337.
- ATAG, (2020). Analysis for developing countries from Aviation: Benefits Beyond Borders 2020. <https://www.atag.org/our-publications/latest-publications.html>
- Baker, D., Merkert, R., and Kamruzzaman, M. (2015). Regional aviation and economic growth: cointegration and causality analysis in Australia. *Journal of Transport Geography*, 43, 140-150.
- Beyzatlar, M. A., Karacal, M., and Yetkiner, H. (2014). Granger-causality between transportation and GDP: A panel data approach. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 63, 43-55.
- Brida, J.G., Bukstein, D., and Zapata-Aguirre, S. (2016). Dynamic relationship between air transport and economic growth in Italy: a time series analysis. *International Journal of Aviation Management*, 3(1), 52-67.
- Button, K. and Yuan, J., (2013). Airfreight transport and economic development: an examination of causality. *Urban Stud.* 50 (2), 329–340.
- Carson, R.T., Cenesizoglu, T., and Parker, R., (2011). Forecasting (aggregate) demand for US commercial air travel. *Int. J. Forecast.* 27, 923-941.
- Chou, Y.H., (1993). Nodal accessibility of air transportation in the United States, 1985–1989. *Transp. Plan. Technol.* 17, 25–37.
- Dickey, D.A. and Fuller, W.A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica*, 49(4), 1057-72.
- Engle R.F., and Granger C.W.J. (1987). Co-integration and error correction: representation, estimation and testing. *Econometrica*, 55, 251–76.
- Eren, A., Eryer, A. ve Eryer, S. (2020). Havayolu Taşımacılığı ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin İncelenmesi Türkiye Örneği: Ampirik Bir Analiz. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 2(3), 236-257.
- Fernandes, E., and Pacheco, R.R., (2010). The causal relationship between GDP and domestic air passenger traffic in Brazil. *Transp. Plan. Technol.* 33, 569–581.
- Goetz, A. R. (1992). Air passenger transportation and growth in the US urban system, 1950–1987. *Growth and Change*, 23(2), 217-238.
- Green, R.K., (2007). Airports and economic development. *Real Estate Econ.* 35, 91–112.
- Halpern, N. and Bråthen, S. (2011). Impact of airports on regional accessibility and social development, *Journal of Transport Geography*, Vol. 19, No. 55, pp.1145–1154.
- Hu, Y., Xiao, J., Deng, Y., Xiao, Y., and Wang, S. (2015). Domestic air passenger traffic and economic growth in China: Evidence from heterogeneous panel models. *Journal of Air Transport Management*, 42, 95-100.
- Ishutkina, M., and Hansman, R.J., (2009). Analysis of the Interaction Between Air Transportation and Economic Activity: A Worldwide Perspective. Report No. ICAT-2009-2. Mit, Cambridge, USA.
- Johansen, S. (1988). Statistical Analysis of Cointegrating Vectors. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12, 231-254.
- Johansen, S., (1991). Estimation and hypothesis testing of cointegrating vectors in Gaussian vector autoregressive models. *Econometrica*, 59 (6), 1551-1580.

- Johansen, S., (1995). Likelihood-based inference in cointegrated vector autoregressive models. Oxford: Oxford University Press.
- Kiracı, K., and Bakır, M. (2019). Causal Relationship Between Air Transport and Economic Growth: Evidence from Panel Data for High, Upper-Middle, Lower-Middle and Low-Income Countries. *Khazar Journal of Humanities and Social Sciences*, Volume 22, No: 3, 24-43
- Manga, M., Bal, H. ve Akar, P.G., (2017). Havacılık Sektörü ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Örneği. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 45, 353-366
- Marazzo, M., Scherre, R. and Fernandes, E., (2010). Air transport demand and economic growth in Brazil: a time series analysis. *Transport. Res. E: Logist. Transport. Rev.* 46, 261–269.
- O'Connor, K., and Scott, A., (1992). Airline services and metropolitan areas in the Asia–Pacific Region, 1970–1990. *Rev. Urban Regional Dev. Stud.* 4 (2), 240–253.
- Perron, P. (1988). Trends and random walks in econometric time series. *Journal of Economics Dynamics and Control*, 12(12), 297-332.
- Smyth, M. and Pierce, B. (2007). Aviation Economic Benefits, IATA Economics Briefing No. 8
- Tarı, R. ve Yıldırım Ç. D. (2009). Döviz kuru belirsizliğinin ihracata etkisi: Türkiye için bir uygulama. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*. 16 (2), 95-105.
- Tolcha, T.D., Bräthen, S., and Holmgren, J. (2020). Air transport demand and economic development in sub-Saharan Africa: Direction of causality. *Journal of Transport Geography*, 86, 102771.
- Wittmer, A., Bieger, T., and Müller, R. (Eds.). (2011). *Aviation systems: management of the integrated aviation value chain*. Springer Science & Business Media.

EXTENDED SUMMARY

Purpose

The aviation industry and its impact on the economy continue to attract researchers, but most empirical research in this area focuses on passenger numbers. In the literature, the relationship between the Turkish civil aviation industry and economic growth has not been examined using an aviation operation-based indicator. This study aims to reveal the effect of the number of single operations carried out in Turkey and abroad by the Turkish registered carriers on the gross domestic product in order to examine the relationship between the Turkish civil aviation industry and economic growth.

Methodology

In this study, first of all, the importance of the civil aviation sector in terms of economic activity and its contributions to the economy are explained. Subsequently, a comprehensive literature review was conducted for the effects of the aviation industry on economic growth. After the theoretical part of the study, it has been investigated the effect of the number of single operations carried out in Turkey and abroad by the Turkish registered carriers on the gross domestic product was determined by the Johansen cointegration analysis and Vector Error Correction Model. While the gross domestic product is determined as a dependent variable in the study, the number of single operations carried out in Turkey and abroad by the Turkish registered carriers constitutes the independent variable. The data set of the study was obtained from the World Bank database. In the data set of the study, there are 49 observations on an annual basis between 1971-2019. In the analysis, the stationarities of dependent (LN_{GDP}) and independent variable (LN_{DEP}), whose logarithms were taken, were analyzed by Augmented Dickey Fuller (ADF) (1981) and Phillips Perron (PP) (1988) tests. The cointegration tests commonly used in the literature are Engle-Granger (1987) and Johansen (1988) tests, and the Johansen method was applied to investigate the cointegration relationship in this study. In the cointegration test of Johansen (1988), the model of the series with the first difference stationary is based on the Vector Autoregression (VAR) analysis, which includes the level and lagged values of the variables in the model. After the Johansen cointegration analysis, the error correction model was applied to determine the deviation in the long-term relationship between variables.

Findings

According to the unit root tests performed, it was determined that both variables contain unit root at the level and are stationary in the first difference. While creating the VAR model, the most appropriate delay length can be determined according to various information criteria. According to Akaike Information Criterion (AIC), Final Prediction Error (FPE), Hannan-Quinn (HQ), Ordered Modified Probability Ratio (LR) and Schwarz (SC) information criteria, the most suitable lag length was determined as 1. After applying the VAR model appropriately, the cointegration relationship between variables was examined using the Johansen Cointegration method. One (1) cointegration relationship between variables was determined in both the trace test and the maximum eigenvalue test. Therefore, in the trace test and maximum eigenvalue test results, a long-term equilibrium relationship was obtained between the number of single operations carried out in Turkey and abroad by the Turkish registered carriers and the gross domestic product.

The degree of long-term relationship between variables was determined by normalized cointegration equation, and the existence of long-term positive relationship between variables was determined. 1% increase in the number of single operations carried out in Turkey and abroad by the Turkish registered carriers increases the gross domestic product by 0.73%.

After the Johansen cointegration analysis, the error correction coefficient was determined to be -0.12 according to the error correction model established to determine the deviation in the long-term relationship between the variables, and it was determined that short-term fluctuations would converge to the long-term equilibrium because the coefficient in question was between 0 and -1.

Conclusion and Discussion

Many studies have been conducted examining various aspects of the aviation industry and their effects on economic growth. These studies differ in terms of the type and size of the data sets and the econometric methods used by the researchers. In this study, the relationship between the Turkish civil aviation sector and economic growth was examined using an aviation operation-based indicator. It has been investigated the effect of the number of single operations carried out in Turkey and abroad by the Turkish registered carriers on the gross domestic product was determined by the Johansen cointegration analysis and Vector Error Correction Model. In the data set of the study, there are 49 observations on an annual basis between 1971-2019.

In the study, a cointegration relationship was determined between the number of single operations carried out in Turkey and abroad by the Turkish registered carriers and the gross domestic product. According to the empirical results, it has been determined that the number of single operations carried out in Turkey and abroad by the Turkish registered carriers between 1971 and 2019 had a significant effect on the gross domestic product. It has been determined that the findings are in parallel with the literature in terms of the effects of the civil aviation sector on economic growth (Eren, Eryer and Eryer, 2020; Kiracı and Bakır, 2019; Manga, Bal and Akar, 2017).

It is recommended to encourage the civil aviation sector in order to ensure that economic growth is sustainable. The COVID-19 global epidemic hit the entire aviation ecosystem hard, negatively affecting airlines, airports, ground handling companies, air navigation service providers and all other sector organizations operating in the civil aviation sector. In future studies, the effects of health measures on the economic performance of the civil aviation sector can be examined in the new normal period after COVID-19.

TÜRK SİVİL HAVACILIK SEKTÖRÜNÜN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ THE IMPACT OF THE TURKISH CIVIL AVIATION SECTOR ON ECONOMIC GROWTH

Dr. Öğr. Üyesi Eyup ATİOĞLU

Kapadokya Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Havacılık Yönetimi
eyup.atioglu@kapadokya.edu.tr
ORCID No: 0000-0001-9460-4822

ÖZET

Ekonomik aktiviteler gerek üretim gerekse tüketim yönünden büyük ölçüde ulaştırma sektörüne bağlıdır. Bu durum insan ve malların taşınmasında ve temel insan ihtiyacı haline gelen bağlantı ve hareketliliğin sağlanmasında sivil havacılık sektörünü giderek daha önemli hale getirmektedir.

Bu çalışmada Türk sivil havacılık sektörü ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki havacılık operasyonu bazında gösterge kullanılarak incelenmiş olup Türk tesciline kayıtlı hava araçlarının yurt içinde ve yurt dışında gerçekleştirdiği tekil operasyon (konma) sayısının gayri safi yurt içi hasıla üzerindeki etkisi Johansen eşbütünleşme analizi ve Vektör Hata Düzeltme Modeli ile araştırılmıştır. Çalışmanın veri setinde 1971-2019 yılları arasında yıllık bazda 49 gözlem yer almaktadır. Çalışmada Türk tesciline kayıtlı hava araçlarının yurt içinde ve yurt dışında gerçekleştirdiği tekil operasyon sayısı ve gayri safi yurt içi hasıla arasında uzun dönemli bir dengeyi ifade eden eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir. Ampirik sonuçlara göre 1971-2019 yılları arasında Türk tesciline kayıtlı hava araçlarının yurt içinde ve yurt dışında gerçekleştirdiği tekil operasyon sayısının gayri safi yurt içi hasıla üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu saptanmıştır.

ABSTRACT

Economic activities depend largely on the transportation sector in terms of both production and consumption. This situation makes the civil aviation sector increasingly important in the transportation of people and goods and in providing connectivity and mobility that has become the basic human need.

In this study, the relationship between the Turkish civil aviation sector and economic growth was examined using an aviation operation-based indicator. It has been investigated the effect of the number of single operations carried out in Turkey and abroad by the Turkish registered carriers on the gross domestic product was determined by the Johansen cointegration analysis and Vector Error Correction Model. In the data set of the study, there are 49 observations on an annual basis between 1971-2019.

In the study, a cointegration relationship was determined between the number of single operations carried out in Turkey and abroad by the Turkish registered carriers and the gross domestic product. According to the empirical results, it has been determined that the number of single operations carried out in Turkey and abroad by the Turkish registered carriers between 1971 and 2019 had a significant effect on the gross domestic product.

Geliş Tarihi:

01.02.2021

Kabul Tarihi:

29.11.2021

Yayın Tarihi:

27.12.2021

Anahtar Kelimeler

Sivil Havacılık, Ekonomik Büyüme, Eşbütünleşme Analizi.

Keywords

Civil Aviation, Economic Growth, Cointegration Analysis.

GİRİŞ

Küresel ekonominin ve ulaşım sisteminin temel unsuru olan havacılık, insanları ve malları taşımak için hızlı, verimli ve emniyetli bir yöntem sağlamaktadır. Havacılık sektörü, daha fazla küresel seyahat, ekonomik bağlantılar ve ticareti kolaylaştırarak bir ülkeyi küresel ekonomiye bağlamayı mümkün kılmakta olup ülke ekonomilerinin üretkenlik seviyelerinin iyileştirilmesine yardımcı olmaktadır (Smyth ve Pierce, 2007). Bu nedenle, hava taşımacılığı stratejik bir sektördür ve özellikle gelişmekte olan ülkelerde ekonomik kalkınmanın sağlanmasında ve uzun vadeli ekonomik büyümenin artırılmasında kilit bir rol oynayabilmektedir (Chang ve Yu, 2014; Chang ve Chang, 2009).

Benzeri görülmemiş hareketliliği mümkün kılan havacılık sektörü, insan ve nesnelerin lokasyonlar arasında emniyetli, güvenli ve hızlı şekilde hareket etmesini sağlamaktadır (Beyzatlar, Karacal ve Yetkiner, 2014). Ulaştırma hizmetlerine yapılan yatırımlar, gerek ticari faaliyetler gerekse turizm ulaşım maliyetlerini azaltarak, daha fazla kişi ve işletmenin etkileşime girmesine olanak sağlayıp katma değer yaratmaktadır. Ulaşımın yatırımlar yoluyla iyileştirilmesi ve ekonomik verimlilik arasındaki etkileşim seyahatlerin sayısını olumlu yönde etkileyebilmektedir (Brathen ve Holmgren, 2020).

Dijital ekonominin büyümesi gibi önemli gelişmeler, dünya çapında mal ve hizmet alışverişini kolaylaştırarak yeni ekonomik aktivitelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Brida, Bukstein ve Zapata-Aguirre, 2016). Büyüyen bir ülkenin küresel ekonomiye bağlanması gerekliliği ile işletmelerin hedef pazarlara mal ve hizmetleri uygun taşıma modları ile ulaştırabilmeleri günümüz rekabet koşullarında zaruri hale gelmiştir. Havacılık sektörü işletmelerin ticari faaliyetleri ve verimliliğini desteklemekte, turizmi kapsayacak şekilde ihracatı desteklemektedir (Halpern ve Bråthen, 2011).

Günümüzde hava taşımacılığı, eğlence ve işle ilgili seyahatlerin ve dolayısıyla insan bağlantısının ve dünya çapında ekonomik bütünleşmenin önemli bir bileşeni olup girdi kaynaklarına hızlı erişim sağlayarak ekonomik aktiviteyi iyileştirmekte ve dakikliğin önemli olduğu sektörler için kritik girdi sağlayabilmektedir (Baker, Merkert ve Kamruzzaman, 2015).

Küreselleşme ve artan rekabet ortamı ile birlikte havacılık sektörü, bir ülkenin ve bölgenin büyüme beklentilerinde önemli bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Son yıllarda, birçok ampirik çalışma, hava taşımacılığı ile ekonomik gelişme ve büyüme seviyesi arasındaki korelasyonu incelemektedir (Hu, Xiao, Deng, Xiao ve Wang, 2015; Goetz, 1992; Chou, 1993; Green, 2007; Ishutkina ve Hansman, 2009; Baker, Merkert, Kamruzzaman, 2015; Abate, 2016). Ulaştırma altyapılarının ve hizmetlerinin etkilerinin analizinde, havacılık sektörü ekonomik kalkınmanın hem nedeni hem de sonucu olabilmektedir (O'Connor ve Scott, 1992: 251). Havayolları, havaalanı işletmecileri, yer hizmet kuruluşları, hava seyrüsefer hizmet sağlayıcıları, hava aracı üreticisi ve bakım kuruluşları, havaalanındaki diğer havacılık ve havacılık dışı işletmeler ekonomik büyümeye olumlu katkıda bulunmaktadır (Wittmer, Bieger ve Müller, 2011). Gelişmekte olan ülkelerde 2038'de havacılık sektörünün 93 milyon istihdam yaratması ve gayri safi yurt içi hasılaya 7 trilyon dolarlık katkı sağlaması beklenirken (ATAG, 2020) sektörün ekonomiye etkilerinin analiz edilmesi, havayollarının ve diğer havacılık işletmelerinin uzun vadeli plan yapmasına, hava aracı üreticilerinin üretim ve teslim planlaması yapabilmesine, hükümetlerin tüm hava sahası ve altyapı sistemini inşa edebilmesine yardımcı olmaktadır (Carson, Cenesizoglu ve Parker, 2011).

Havacılık sektörü ve bu sektörün ekonomiye etkisi araştırmacıların ilgisini çekmeye devam etmekte, ancak bu alandaki ampirik araştırmaların çoğu yolcu sayısına odaklanmaktadır. Literatürde Türk sivil havacılık sektörü ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki havacılık operasyonu bazında gösterge kullanılarak incelenmemiş olup bu çalışma, Türk sivil havacılık sektörü ile ekonomik büyüme

arasındaki ilişkiyi incelemek üzere Türk tesciline kayıtlı hava araçlarının yurt içinde ve yurt dışında gerçekleştirdiği tekil operasyon sayısının gayri safi yurt içi hasıla üzerindeki etkisini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Çalışmanın geri kalanı şu şekilde düzenlenmiştir. Bölüm 2'de sivil havacılık sektörü ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye yönelik literatür incelemesi sunulmaktadır. Bölüm 3'te veriler ve değişkenler verilmiş olup 4. Bölüm'de metodolojik yaklaşım ve ampirik bulgular sunulmuştur. Son bölüm, sivil havacılık sektörünün ekonomik büyüme üzerindeki etkisini değerlendirmesinin yanı sıra sonucu ve tartışmayı içermektedir.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Havacılık sektörünün çeşitli yönlerini ve bunların ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini inceleyen birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar veri setlerinin türü, boyutu ve araştırmacılar tarafından kullanılan ekonometrik yöntemler açısından farklılık göstermektedir.

Marazzo, Scherre ve Fernandes (2010), Brezilya'da 1966-2006 dönemini kapsayacak şekilde havayolu yolcu talebi ile ekonomik büyüme (GSYİH) arasındaki ilişkiyi eşbütünleşme ve etki-tepki analizi yöntemi ile incelemiş ve GSYİH ile havayolu yolcu büyümesinin eşbütünleşik olduğunu tespit etmiştir. Çalışmanın sonucuna göre GSYİH'deki olumlu bir değişiklik yolcu sayıları üzerinde güçlü bir olumlu etki yaratmaktadır. Ayrıca çalışmada yolcu sayısının artması GSYİH üzerinde sınırlı olumlu etki yarattığı gözlemlenmiştir.

Fernandes ve Pacheco (2010), Brezilya'da 1966-2006 yılları arasında ekonomik büyüme ile iç hat yolcu trafiği arasındaki nedensel ilişki VAR analizi ile incelenmiştir. Çalışmanın bulgularına göre GSYİH'den iç hat yolcu trafiğinin göstergesi olarak belirlenen toplam iç hat yolcu-kilometreye tek yönlü bir Granger nedensel ilişki saptanmıştır.

Button ve Yuan (2013), Amerika Birleşik Devletleri'nde 1990-2009 yılları arasında 35 havaalanı ve 32 metropol bölgesinde hava taşımacılığı ve ekonomik kalkınma arasındaki nedensel ilişkiyi panel veri analizi ile araştırmıştır. Çalışmada metropol bölgelerde hava taşımacılığı büyümesinden GSYİH'ya uzanan tek yönlü nedensellik ve hava taşımacılığı büyümesi ile metropol istihdamı arasında çift yönlü bir nedensellik tespit edilmiştir.

Brida, Bukstein ve Zapata-Aguirre (2016), 1971-2012 dönemi için İtalya'daki hava taşımacılığı talebi ile ekonomik büyüme arasındaki nedensel ilişkiyi eşbütünleşme analizi ile incelemiştir. Çalışmada GSYİH ve hava taşımacılığı arasında pozitif yönlü eşbütünleşme tespit edilmiş olup ayrıca hava taşımacılığından GSYİH'ye tek yönlü nedensellik ortaya konulmuştur. Çalışma, İtalya'nın hava taşımacılığı endüstrisinin katkısını stratejik olarak kullanarak ve yönetim performansını artırarak ekonomik büyüme performansını iyileştirebileceğini göstermektedir.

Manga, Bal ve Akar (2017), 1967-2015 dönemi için Türkiye'de havayolu yolcu talebi ve hava kargo talebi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) ve Granger nedensellik testi ile incelemiştir. Çalışmanın bulgularına göre uzun dönemde havayolu yolcu talebi ve hava kargo talebinin ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği saptanmış olup havayolu yolcu talebi ile kargo talebinden GSYH'ye tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu gözlemlenmiştir.

Kıracı ve Bakır (2019) çalışmalarında, 1990-2016 dönemi için toplam 70 ülkeyi gelir düzeylerine göre sınıflandırılarak hava taşımacılığı ile ekonomik büyüme arasındaki nedensel ilişkiyi panel nedensellik analizi ile incelemiştir. Çalışmanın bulgularına göre GSYİH'nin hava taşımacılığı üzerinde belirli bir etkiye sahip olduğu saptanmıştır. Ayrıca, GSYİH'den hava taşımacılığına ve hava

taşımacılığında GSYİH'ye kadar uzanan tek yönlü veya çift yönlü nedensel ilişkilerin ülkelerin gelir düzeyine göre değiştiği gözlemlenmiştir.

Eren, Eryer ve Eryer (2020), Türkiye'de 1980-2018 döneminde havayolu taşımacılığı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi eşbütünleşme ve nedensellik analizi ile incelemiştir. Çalışmanın sonucuna göre havayolu taşımacılığının göstergesi olarak belirlenen yolcu sayısı ile GSYİH arasında uzun dönemli pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiş olup ayrıca GSYİH'den yolcu sayısına tek yönlü bir nedensellik ilişkisi saptanmıştır.

2. VERİ SETİ VE DEĞİŞKENLER

Bu çalışmanın veri setinde 1971-2019 yılları arasında yıllık bazda 49 gözlem yer almaktadır. Çalışmada gayri safi yurt içi hasıla bağımlı değişken (LNGDP) olarak belirlenirken Türk tesciline kayıtlı hava araçlarının tekil operasyon (konma) sayısı bağımsız değişkeni (LNDEP) oluşturmaktadır.

Çalışmada kullanılacak model aşağıdaki gibi fonksiyonel hale getirilmiştir:

$$\text{LNGDP} = f(\text{LNDEP})$$

$$\text{LNGDP} = \alpha_0 + \alpha_1 \text{LNDEP} + \varepsilon_t$$

Çalışmada serilerin logaritmik değerleri kullanılmış olup LNDEP logaritması alınmış bağımsız değişkeni, LNGDP ise logaritması alınmış bağımlı değişkeni ifade etmektedir. Modelde ε_t , hata terimini göstermektedir.

1971-2019 yılları arasında Türk tesciline kayıtlı hava araçlarının yurt içinde ve yurt dışında gerçekleştirdiği tekil operasyon sayısı ile gayri safi yurt içi hasıla verileri Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir. Çalışmada Türk tesciline kayıtlı hava araçlarının yurt içinde ve yurt dışında gerçekleştirdiği tekil operasyon sayısının gayri safi yurt içi hasıla üzerindeki etkisi saptanmaya çalışılmıştır.

3. METODOLOJİ VE AMPİRİK BULGULAR

3.1. Johansen Eşbütünleşme Analizi ve Vektör Hata Düzeltme Modeli

Serilerin durağan olmamasına rağmen ekonometrik analizlerde kullanılması, sahte regresyon sorununa yol açabilmektedir. Bu kapsamda çalışmada, ilk olarak logaritmaları alınan bağımlı (LNGDP) ve bağımsız değişkenin (LNDEP) durağanlıkları Augmented Dickey Fuller (ADF) (1981) ve Phillips Perron (PP) (1988) testleri ile analiz edilmiş olup birim kök testine ait sonuçlar Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler		ADF		PP	
		Sabit	Sabit&Trend	Sabit	Sabit&Trend
LNDEP	I(0)	1.0889	-2.1642	1.0997	-2.1642
	I(1)	-6.7847*	-7.3640*	-6.8296*	-7.3638*
LNGDP	I(0)	-2.1302	-2.4122	-2.0406	-2.7117
	I(1)	-6.5740*	-6.8078*	-6.5854*	-6.8149*

*%5 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir. Gecikme uzunluğu Schwarz Bilgi Kriterine göre 1 olarak belirlenmiştir.

Yapılan birim kök testlerine göre her iki değişkenin seviyede birim kök içerdiği, birinci farkında durağan olduğu saptanmıştır. Birinci farkında durağan olduklarına karar verilen seriler arasındaki

uzun dönem ilişkinin varlığı eşbütünleşme testi uygulanarak tespit edilebilmektedir. Literatürde yaygın olarak kullanılan eşbütünleşme testleri Engle-Granger (1987) ve Johansen (1988) testleri olup bu çalışmada eşbütünleşme ilişkisinin araştırılması için Johansen yöntemi uygulanmıştır.

Johansen (1988) eşbütünleşme testinde birinci farkında durağan olan serilerin modeli, modelde bulunan değişkenlerin seviye ve gecikmeli değerlerinin yer aldığı Vektör Otoregresyon (VAR) analizine dayanmaktadır (Tarı ve Yıldırım, 2009: 100). Vektör Otoregresyon (VAR) modeli (Johansen 1991, 1995) aşağıdaki eşitlik ile ifade edilebilmektedir:

$$y_t = A_1 y_{t-1} + \dots + A_p y_{t-p} + B x_t + \epsilon_t$$

Denklemden y_t durağan olmayan I(1) değişkenlerinin bir k-vektörüdür, x_t deterministik değişkenlerin bir d-vektörüdür ve ϵ_t bu denklemin hata terimidir. Yaygın olarak kullanılan bu yöntem aşağıdaki denklem şeklinde ifade edilebilmektedir.

$$\Delta y_t = \prod y_{t-1} + \sum_{i=1}^{p-1} \Gamma_i \Delta y_{t-i} + B x_t + \epsilon_t$$

Denklemden;

$$\prod = \sum_{i=1}^p A_i - I, \quad \Gamma_i = - \sum_{j=i+1}^p A_j$$

ifade edilir. α 'in elemanları, Vektör Hata Düzeltme Modelinde (VECM) ayarlama parametreleri olarak bilinir. Johansen yöntemi, kısıtlanmamış bir VAR'dan \prod matrisinin tahmin edilmesi ve \prod 'nin azaltılmış sıralamasından gelen kısıtlamaların reddedilip reddedilemeyeceğinin test edilmesi için kullanılmaktadır.

VAR modeli oluştururken en uygun gecikme uzunluğu çeşitli bilgi kriterlerine göre belirlenebilmekte olup Tablo 2'de verilen Akaike Bilgi Kriteri (AIC), Son Tahmin Hatası (FPE), Hannan-Quinn (HQ), Sıralı Modifiye Olasılık Oranı (LR) ve Schwarz (SC) bilgi kriterlerine göre en uygun gecikme uzunluğu 1 olarak tespit edilmiştir.

Tablo 2: VAR Modeli Uygun Gecikme Seçimi

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-7.765.022	NA	0.118158	3.540010	3.620306	3.569944
1	53.14848	244.1576*	0.000422*	-2.095488*	-1.854600*	-2.005687*
2	56.49429	5.948105	0.000435	-2.066.413	-1.664.932	-1.916.745
3	57.84827	2.286728	0.000491	-1.948.812	-1.386.739	-1.739.277
4	58.74105	1.428438	0.000567	-1.810.713	-1.088.048	-1.541.311

VAR modelinin uygun şekilde uygulanmasının ardından değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi Johansen eşbütünleşme yöntemiyle incelenmiş olup test sonuçları Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3: Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları

İz (Trace) İstatistiği

Hipotezdeki Eşbütünleşme Sayısı	Özdeğer	İz İstatistiği	%5 Kritik Değer	Prob.
None *	0.307875	17.62678	15.49471	0.0235

At most 1	0.007025	0.331322	3.841466	0.5649
-----------	----------	----------	----------	--------

Maksimum Özdeğer İstatistiği

Hipotezdeki Eşbütünleşme Sayısı	Özdeğer	Maksimum-Özdeğer İstatistiği	%5 Kritik Değer	Prob.
None *	0.307875	17.29546	14.26460	0.0161
At most 1	0.007025	0.331322	3.841466	0.5649

Tablo 3'te görüldüğü gibi gerek iz testinde gerekse maksimum özdeğer testinde değişkenler arasında 1 adet eşbütünleşme ilişkisi saptanmıştır. Dolayısıyla iz testi ve maksimum özdeğer testi sonuçlarında Türk tesciline kayıtlı hava araçlarının yurt içinde ve yurt dışında gerçekleştirdiği tekil operasyon sayısı ve gayri safi yurt içi hasıla arasında uzun dönemli bir denge ilişkisi elde edilmiştir.

Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin derecesi normalize edilmiş eşbütünleşme denklemi ile tespit edilmiş olup değişkenler arasında uzun dönemli pozitif ilişkinin varlığı saptanmıştır. Buna göre Türk tesciline kayıtlı hava araçlarının yurt içinde ve yurt dışında gerçekleştirdiği tekil operasyon sayısında %1'lik artış gayri safi yurt içi hasılda %0,73 oranında artış sağlamaktadır.

Tablo 4: Normalize Edilmiş Eşbütünleşme Vektörü

Eşbütünleşme Denklemi-Değişkenler	Eşbütünleşme Denklemi-Katsayılar
LNGDP(-1)	1.000000
LNDEP(-1)	-0.732410
	(0.09622)
	[-7.61167]*
C	-1.761.356

*%5 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Johansen eşbütünleşme analizi sonrasında değişkenler arasında uzun dönemdeki ilişkide sapmayı belirlemek için kurulan hata düzeltme modeline göre hata düzeltme katsayısı -0,12 olarak tespit edilmiş olup söz konusu katsayının 0 ile -1 arasında olması nedeniyle kısa süreli dalgalanmaların uzun dönem dengesini yakınsayacağı saptanmıştır.

Tablo 5: Hata Düzeltme Modeli Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken D(LNGDP)	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	Prob.
D(LNDEP)	0.346069	0.163896	2.111.519	0.0403
Hata Terimi (CointEq1)	-0.123791	0.050784	-2.437.590	0.0188
C	0.058797	0.024122	2.437.506	0.0188

SONUÇ

Havacılık sektörü, işletmelerin üretim faktörlerine erişmelerine ve daha geniş pazarlara potansiyel olarak daha avantajlı fiyatlarla ulaşmalarına olanak sağlayan stratejik bir sektördür. Bu çalışmada Türk sivil havacılık sektörü ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki havacılık operasyonu bazında gösterge kullanılarak incelenmiş olup Türk tesciline kayıtlı hava araçlarının yurt içinde ve yurt dışında gerçekleştirdiği tekil operasyon sayısının gayri safi yurt içi hasıla üzerindeki etkisi Johansen eşbütünleşme analizi ve Vektör Hata Düzeltme Modeli ile araştırılmıştır.

Çalışmada Türk tesciline kayıtlı hava araçlarının yurt içinde ve yurt dışında gerçekleştirdiği tekil operasyon sayısı ve gayri safi yurt içi hasıla arasında uzun dönemli bir dengeyi ifade eden eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir. Ampirik sonuçlara göre 1971-2019 yılları arasında Türk tesciline kayıtlı hava araçlarının yurt içinde ve yurt dışında gerçekleştirdiği tekil operasyon sayısının gayri safi yurt içi hasıla üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu saptanmıştır. Sivil havacılık sektörünün ekonomik büyümeye etkileri açısından bulguların literatürle paralellik gösterdiği belirlenmiştir (Eren, Eryer ve Eryer, 2020; Kiracı ve Bakır, 2019; Manga, Bal ve Akar, 2017). Bu bağlamda, ekonomik büyümenin sürdürülebilir kılınmasını temin üzere sivil havacılık sektörünün teşvik edilmesi önerilmektedir.

COVID-19 küresel salgını, tüm havacılık ekosistemini sert bir şekilde vurarak sivil havacılık sektöründe faaliyet gösteren havayolları, havaalanları, yer hizmet kuruluşları, hava seyrüsefer hizmet sağlayıcıları ve diğer tüm sektör kuruluşlarını ekonomik açıdan olumsuz etkilemiştir. İleride yapılacak çalışmalarda COVID-19 sonrası yeni normal dönemde, sağlık alanındaki tedbirlerin sivil havacılık sektörünün ekonomik performansı üzerindeki etkileri incelenebilir.

KAYNAKÇA

- Abate, M. (2016). Economic effects of air transport market liberalization in Africa. *Transp. Res. A Policy Pract.* 92, 326–337.
- ATAG, (2020). Analysis for developing countries from Aviation: Benefits Beyond Borders 2020. <https://www.atag.org/our-publications/latest-publications.html>
- Baker, D., Merkert, R., and Kamruzzaman, M. (2015). Regional aviation and economic growth: cointegration and causality analysis in Australia. *Journal of Transport Geography*, 43, 140-150.
- Beyzatlar, M. A., Karacal, M., and Yetkiner, H. (2014). Granger-causality between transportation and GDP: A panel data approach. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 63, 43-55.
- Brida, J.G., Bukstein, D., and Zapata-Aguirre, S. (2016). Dynamic relationship between air transport and economic growth in Italy: a time series analysis. *International Journal of Aviation Management*, 3(1), 52-67.
- Button, K. and Yuan, J., (2013). Airfreight transport and economic development: an examination of causality. *Urban Stud.* 50 (2), 329–340.
- Carson, R.T., Cenesizoglu, T., and Parker, R., (2011). Forecasting (aggregate) demand for US commercial air travel. *Int. J. Forecast.* 27, 923-941.
- Chou, Y.H., (1993). Nodal accessibility of air transportation in the United States, 1985–1989. *Transp. Plan. Technol.* 17, 25–37.
- Dickey, D.A. and Fuller, W.A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica*, 49(4), 1057-72.
- Engle R.F., and Granger C.W.J. (1987). Co-integration and error correction: representation, estimation and testing. *Econometrica*, 55, 251–76.
- Eren, A., Eryer, A. ve Eryer, S. (2020). Havayolu Taşımacılığı ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin İncelenmesi Türkiye Örneği: Ampirik Bir Analiz. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 2(3), 236-257.
- Fernandes, E., and Pacheco, R.R., (2010). The causal relationship between GDP and domestic air passenger traffic in Brazil. *Transp. Plan. Technol.* 33, 569–581.
- Goetz, A. R. (1992). Air passenger transportation and growth in the US urban system, 1950–1987. *Growth and Change*, 23(2), 217-238.

- Green, R.K., (2007). Airports and economic development. *Real Estate Econ.* 35, 91–112.
- Halpern, N. and Bråthen, S. (2011). Impact of airports on regional accessibility and social development, *Journal of Transport Geography*, Vol. 19, No. 55, pp.1145–1154.
- Hu, Y., Xiao, J., Deng, Y., Xiao, Y., and Wang, S. (2015). Domestic air passenger traffic and economic growth in China: Evidence from heterogeneous panel models. *Journal of Air Transport Management*, 42, 95-100.
- Ishutkina, M., and Hansman, R.J., (2009). Analysis of the Interaction Between Air Transportation and Economic Activity: A Worldwide Perspective. Report No. ICAT-2009-2. Mit, Cambridge, USA.
- Johansen, S. (1988). Statistical Analysis of Cointegrating Vectors. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12, 231-254.
- Johansen, S., (1991). Estimation and hypothesis testing of cointegrating vectors in Gaussian vector autoregressive models. *Econometrica*, 59 (6), 1551-1580.
- Johansen, S., (1995). Likelihood-based inference in cointegrated vector autoregressive models. Oxford: Oxford University Press.
- Kiracı, K., and Bakır, M. (2019). Causal Relationship Between Air Transport and Economic Growth: Evidence from Panel Data for High, Upper-Middle, Lower-Middle and Low-Income Countries. *Khazar Journal of Humanities and Social Sciences*, Volume 22, No: 3, 24-43
- Manga, M., Bal, H. ve Akar, P.G., (2017). Havaçılık Sektörü ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Örneği. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 45, 353-366
- Marazzo, M., Scherre, R. and Fernandes, E., (2010). Air transport demand and economic growth in Brazil: a time series analysis. *Transport. Res. E: Logist. Transport. Rev.* 46, 261–269.
- O'Connor, K., and Scott, A., (1992). Airline services and metropolitan areas in the Asia–Pacific Region, 1970–1990. *Rev. Urban Regional Dev. Stud.* 4 (2), 240–253.
- Perron, P. (1988). Trends and random walks in econometric time series. *Journal of Economics Dynamics and Control*, 12(12), 297-332.
- Smyth, M. and Pierce, B. (2007). Aviation Economic Benefits, IATA Economics Briefing No. 8
- Tarı, R. ve Yıldırım Ç. D. (2009). Döviz kuru belirsizliğinin ihracata etkisi: Türkiye için bir uygulama. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi.* 16 (2), 95-105.
- Tolcha, T.D., Bråthen, S., and Holmgren, J. (2020). Air transport demand and economic development in sub-Saharan Africa: Direction of causality. *Journal of Transport Geography*, 86, 102771.
- Wittmer, A., Bieger, T., and Müller, R. (Eds.). (2011). Aviation systems: management of the integrated aviation value chain. Springer Science & Business Media.

EXTENDED SUMMARY

Purpose

The aviation industry and its impact on the economy continue to attract researchers, but most empirical research in this area focuses on passenger numbers. In the literature, the relationship between the Turkish civil aviation industry and economic growth has not been examined using an aviation operation-based indicator. This study aims to reveal the effect of the number of single operations carried out in Turkey and abroad by the Turkish registered carriers on the gross domestic product in order to examine the relationship between the Turkish civil aviation industry and economic growth.

Methodolog

In this study, first of all, the importance of the civil aviation sector in terms of economic activity and its contributions to the economy are explained. Subsequently, a comprehensive literature review was conducted for the effects of the aviation industry on economic growth. After the theoretical part of the study, It has been investigated the effect of the number of single operations carried out in Turkey and abroad by the Turkish registered carriers on the gross domestic product was determined by the Johansen cointegration analysis and Vector Error Correction Model. While the gross domestic product is determined as a dependent variable in the study, the number of single operations carried out in Turkey and abroad by the Turkish registered carriers constitutes the independent variable. The data set of the study was obtained from the World Bank database. In the data set of the study, there are 49 observations on an annual basis between 1971-2019. In the analysis, the stationarities of dependent (LN_{GDP}) and independent variable (LN_{DEP}), whose logarithms were taken, were analyzed by Augmented Dickey Fuller (ADF) (1981) and Phillips Perron (PP) (1988) tests. The cointegration tests commonly used in the literature are Engle-Granger (1987) and Johansen (1988) tests, and the Johansen method was applied to investigate the cointegration relationship in this study. In the cointegration test of Johansen (1988), the model of the series with the first difference stationary is based on the Vector Autoregression (VAR) analysis, which includes the level and lagged values of the variables in the model. After the Johansen cointegration analysis, the error correction model was applied to determine the deviation in the long-term relationship between variables.

Findings

According to the unit root tests performed, it was determined that both variables contain unit root at the level and are stationary in the first difference. While creating the VAR model, the most appropriate delay length can be determined according to various information criteria. According to Akaike Information Criterion (AIC), Final Prediction Error (FPE), Hannan-Quinn (HQ), Ordered Modified Probability Ratio (LR) and Schwarz (SC) information criteria, the most suitable lag length was determined as 1. After applying the VAR model appropriately, the cointegration relationship between variables was examined using the Johansen Cointegration method. One (1) cointegration relationship between variables was determined in both the trace test and the maximum eigenvalue test. Therefore, in the trace test and maximum eigenvalue test results, a long-term equilibrium relationship was obtained between the number of single operations carried out in Turkey and abroad by the Turkish registered carriers and the gross domestic product.

The degree of long-term relationship between variables was determined by normalized cointegration equation, and the existence of long-term positive relationship between variables was determined. 1% increase in the number of single operations carried out in Turkey and abroad by the Turkish registered carriers increases the gross domestic product by 0.73%.

After the Johansen cointegration analysis, the error correction coefficient was determined to be -0.12 according to the error correction model established to determine the deviation in the long-term

relationship between the variables, and it was determined that short-term fluctuations would converge to the long-term equilibrium because the coefficient in question was between 0 and -1.

Conclusion and Discussion

Many studies have been conducted examining various aspects of the aviation industry and their effects on economic growth. These studies differ in terms of the type and size of the data sets and the econometric methods used by the researchers. In this study, the relationship between the Turkish civil aviation sector and economic growth was examined using an aviation operation-based indicator. It has been investigated the effect of the number of single operations carried out in Turkey and abroad by the Turkish registered carriers on the gross domestic product was determined by the Johansen cointegration analysis and Vector Error Correction Model. In the data set of the study, there are 49 observations on an annual basis between 1971-2019.

In the study, a cointegration relationship was determined between the number of single operations carried out in Turkey and abroad by the Turkish registered carriers and the gross domestic product. According to the empirical results, it has been determined that the number of single operations carried out in Turkey and abroad by the Turkish registered carriers between 1971 and 2019 had a significant effect on the gross domestic product. It has been determined that the findings are in parallel with the literature in terms of the effects of the civil aviation sector on economic growth (Eren, Eryer and Eryer, 2020; Kiracı and Bakır, 2019; Manga, Bal and Akar, 2017).

It is recommended to encourage the civil aviation sector in order to ensure that economic growth is sustainable. The COVID-19 global epidemic hit the entire aviation ecosystem hard, negatively affecting airlines, airports, ground handling companies, air navigation service providers and all other sector organizations operating in the civil aviation sector. In future studies, the effects of health measures on the economic performance of the civil aviation sector can be examined in the new normal period after COVID-19.

AKILLI ŞEHİRLERDE VATANDAŞ KATILIMI: SİSTEMATİK BİR LİTERATÜR ANALİZİ CITIZEN PARTICIPATION IN SMART CITIES: A SYSTEMATIC LITERATURE ANALYSIS

Dr. Öğr. Üyesi Ezgi SEÇKİNER BİNGÖL

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü
eseckinerbingol@ohu.edu.tr
ORCID No: 0000-0003-1250-4102

ÖZET

Bu çalışma akıllı şehir bağlamında vatandaş katılım sürecine odaklanmaktadır. Akıllı şehirlerde vatandaş katılımını inceleyen çalışmaların önemli bir kısmı katılım mekanizmaları ve vatandaşların akıllı şehirdeki rolleri üzerinde durmakta, vatandaş katılım sürecini incelememektedir. Çalışmada Kitchenham'ın (2004) sistematik literatür incelemesi çerçevesi kullanılarak akıllı şehirlerde vatandaş katılım süreci analiz edilmiştir. Araştırmanın temel amacı, akıllı şehirlerde vatandaş katılımı üzerine yapılmış çalışmaları inceleyerek vatandaş katılım sürecinde dikkat edilmesi gereken hususları belirlemektir. 2016-2021 yılları arasında Google Scholar veri tabanında sistematik bir tarama yapılarak 139 bilimsel çalışma arasından seçilen 20 adet makale konu, yöntem, yayın türü ve yayın yılı yönlerinden analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda akıllı şehirlerde vatandaş katılım sürecinde dikkat edilmesi gereken hususlar; katılım sürecinin hedeflerini belirlemek, katılımcıların kapsamı ve seçimi, vatandaşların akıllı şehirdeki rollerini belirlemek, projelerin hazırlık aşamasında vatandaş katılımının sağlanması, paydaş analizinin yapılması ve katılımın değerlendirilmesi olmak üzere altı başlık altında toplanmıştır. Çalışma akıllı şehirlerde vatandaş katılım sürecine ilişkin açıklayıcı bir çerçeve sunmaktadır.

ABSTRACT

This study focuses on the phenomenon of citizen participation in the context of the smart city. Most of the studies examining citizen participation in smart cities focus on participation mechanisms and the roles of citizens in smart cities, but do not examine the citizen participation process. In this study, the citizen participation process in smart cities was analyzed using Kitchenham's (2004) systematic literature review method. The main purpose of the research is to examine the studies on citizen participation in smart cities and to determine the issues to be considered in the process of citizen participation in smart cities. A systematic search was made in the Google Scholar database between 2016-2021 and 20 articles selected from 139 scientific studies were analyzed in terms of subject, method, publication type and publication year. As a result of the study, the points to be considered in the process of citizen participation in smart cities; It has been gathered under six headings: determining the objectives of the participation process, the scope and selection of the participants, determining the roles of citizens in the smart city, ensuring citizen participation in the preparation phase of the projects, conducting stakeholder analysis and evaluation of participation. The study provides an explanatory framework for the citizen participation process in smart cities.

Geliş Tarihi:

21.09.2021

Kabul Tarihi:

17.11.2021

Yayın Tarihi:

30.12.2021

Anahtar Kelimeler

Akıllı Şehir
Vatandaş Katılımı
Vatandaş Katılım Süreci

Keywords

Citizen Participation
Smart City
Citizen Participation Process

GİRİŞ

Akıllı şehirlerde vatandaş katılımı hem akıllı şehir literatürü hem de vatandaş katılımı literatürü tarafından ilgi gören bir konudur. Akıllı şehir araştırma alanında birçok yazar akıllı bir şehirde vatandaş katılımını tartışmanın önemini altını çizmiştir (Bkz. Craglia ve Granner, 2014; Berntzen ve Johannessen, 2016; Granier ve Kudo, 2016; Simonofski, Serral ve De Smedt, 2019b). Vatandaş katılımı literatürü de akıllı şehirlerin vatandaş katılımını kolaylaştırıcı imkanlar sunma yönüyle ilgilenmektedir (Bkz. Simonofski vd., 2019b; Vaishampayan ve Jadhav, 2020; Xu ve Zhu, 2020;). Bununla birlikte akıllı şehirlerle ilgili araştırmalar çoğunlukla teknoloji, ekonomi, çevre, sürdürülebilirlik, ulaşım gibi boyutlar üzerinde durmakta, akıllı şehirlerin sosyal boyutu, vatandaş boyutu ve özellikle vatandaş katılımı boyutunu inceleyen çalışmalar azınlıkta kalmaktadır; bilhassa Türkçe literatür bu konuda eksiktir. Akıllı şehirlerin katılım boyutunu dikkate alan çalışmaların bir kısmı da katılımın yalnızca bir boyutunu dikkate almakta; katılımın iyi yönetişimi gerçekleştirme yönü ile ilgilenmektedir (Bkz. Przeybilovicz, 2020; Giffinger, Kramar, Kalasek ve Pichler, 2007; Yigitcanlar ve Baum, 2008, Seçkiner Bingöl, 2021). Akıllı şehirlerde vatandaş katılımını inceleyen çalışmaların önemli bir kısmı ise akıllı şehirlerde vatandaşların rolleri ve katılım mekanizmaları üzerinde durmakta, katılımın nasıl olması gerektiği ve özellikle katılım süreçlerine değinmemektedir (Bkz. Lim, Malek, Hussain ve Tahir 2018a; Castelnovo, Misuraca ve Savoldelli, 2015; Xu ve Zhu, 2020, Seçkiner Bingöl, 2021). Akıllı şehirlerde vatandaş katılımında katılımın nasıl olması gerektiği, gerçek katılımın neyi ifade ettiği tartışmalarının yanında vatandaş katılımı sürecini tasarlarken izlenmesi gereken yolları incelemek de şüphesiz bu konudaki soyut tartışmaları, somut bir zemine oturtmak için gereklidir.

Bu çalışma literatürdeki bu boşluğa değinme amacı ile akıllı şehirlerde vatandaş katılımı konusunda sistematik bir literatür analizi yapmıştır. Araştırmanın temel amacı akıllı şehirlerde vatandaş katılımı üzerine yapılmış çalışmaları inceleyerek akıllı bir şehirde vatandaş katılımı sürecinde dikkat edilmesi gereken hususları belirlemektir. İlk olarak akıllı şehir, vatandaş katılımı, vatandaş katılım süreci ve akıllı şehirlerde vatandaş katılımının önemi başlıkları ile çalışmanın kavramsal çerçevesi çizilmiştir. İkinci olarak Kitchenham'ın (2004) sistematik literatür incelemesi çerçevesi kullanılarak 2016-2021 yılları arasında akıllı şehirlerde vatandaş katılımı konusunu ele alan çalışmalar Google Scholar veri tabanında taranmış, çalışma odağı olarak akıllı şehirlerde vatandaş katılımı konusunu işleyen makaleler yayın yılı, türü, yöntemi ve konuları itibarıyla analiz edilmiştir. Üçüncü olarak bu çalışmalar arasından akıllı şehirlerde vatandaş katılım sürecine odaklanan çalışmalar ele alınmış ve bu çalışmaların katılım süreci için yaptıkları öneriler ve vardıkları sonuçlar analiz edilmiştir. Dördüncü olarak, yazar literatür taraması sonucu elde ettiği veriler doğrultusunda akıllı şehirlerde vatandaş katılım sürecinde izlenmesi gereken basamakları ve dikkat edilmesi gereken hususları altı başlık altında toplayarak akıllı şehirlerde vatandaş katılım sürecine ilişkin açıklayıcı bir çerçeve sunmuştur.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1 Akıllı Şehir

Kentsel hizmetlerin sunumunda ve kent sorunlarının çözümünde gelişen bilgi ve iletişim teknolojilerini (BİT) temel bir araç olarak kullanma ve bu yolla kentlerin daha yaşanabilir ve sürdürülebilir kılma düşüncesine dayanan akıllı şehir kavramı literatürde, sürdürülebilir şehir, sanal şehir, zeki kent, teknolojik şehir, kablolu kent, bilgi kenti, öğrenen kent gibi birçok farklı isimle anılmaktadır (Bkz. Varol, 2017; Gül ve Çobanoğlu, 2017).

Akıllı şehir tanımlarının odağında teknoloji yer almaktayken bir dizi yeni tanım çevresel sürdürülebilirlik, insan sermayesi, yönetişim ve katılım gibi farklı boyutları da akıllı şehirlerin temel unsurları arasında saymıştır (Bkz. Giffinger, vd., 2007; Hollands, 2008; Simonofski, 2019a, 2019b).

Kavram ile ilgili bilinen araştırmaları olan Giffinger vd. (2007), akıllı Şehirlerin temel unsurlarını; ‘akıllı insan, akıllı yaşam, akıllı ĩevre, akıllı ulaşım, akıllı yönetişim ve akıllı ekonomi’ olmak üzere altı ana başlık altında toplamıştır.

Akıllı Şehirlerin sosyo-teknik bir alan olduğu bu anlamda akıllı teknolojinin sosyal ve toplumsal alanlarla bütünleştiğinde akıllı Şehrin anlam bulduğu üzerine literatürde geniş bir uzlaşı vardır. Birçok ĩalıřma akıllı Şehirlerin bir bütün olarak kalkınması, büyümesi ve sürdürülebilirliği için BİT kullanımından ziyade Şehir kullanıcılarına, vatandaşlara ve sosyal sermayeye dikkat ĩekmektedir (Bkz. Hollands, 2008; Simonofski vd., 2019b; Caragliu, Del Bo ve Nijkamp 2011).

Hollands (2008: 303), akıllı Şehir kavramının akıllılık unsurunun hangi katmanlardan oluştuğu ve teknolojiyle derinden ilişkili olan bilginin gelişmeye nasıl yardımcı olacağı sorusuna dikkat ĩekmiřtir. Caragliu vd. (2011: 70), akıllı Şehirlerde insan ve sosyal sermayeye yapılan yatırımların sürdürülebilir kalkınmayı ve yaşam kalitesini beslediğini savunmuştur. Ateş ve Önder (2019: 48-49) ĩalıřmalarında, akıllı Şehirlerde kentsel ilişkisel süreçlerin de dikkate alındığı bütüncül stratejilere ihtiyaĩ olduğunu belirtmişlerdir. Kumar (2015) ise, akıllı Şehrin unsurları arasında akıllı insanı hayat boyu öğrenen, sosyal ve etnik çoğgülcülüğe sahip, açık fikirli ve kamusal yaşama aktif katılım gösteren insanlar olarak tanımlamıştır.

Akıllı Şehirlerde insan ve toplumsal sermaye kavramı ile ilgili vurgular, Şehri oluşturan vatandaşlara nasıl yaklaşılması gerektiği üzerinde durmuş ve akıllı vatandaş ve katılımcı vatandaş kavramları türemiştir. Akıllı Şehirlerin sosyal boyutuna vurgu yapan ĩalıřmalar da katılımcılık boyutuna dikkat ĩekmiřlerdir. Dameri (2013) akıllı kentlerin dört hedefinden birinin katılımcılık olduğunu belirtmiştir. Akıllı Şehirlerin insan boyutu ve katılımcı vatandaş boyutuna yönelik vurgular, akıllı bir Şehirde vatandaş katılımının nasıl olması gerektiği üzerine tartışmaları beraberinde getirmiştir. Fakat bu tartışmalardan önce vatandaş katılımı kavramı ve vatandaş katılım sürecine değinmekte fayda görölmektedir.

1.2. Vatandaş Katılımı ve Vatandaş Katılım Süreci

Vatandaş katılımı, ilgili vatandaşların, sivil toplum kuruluşlarının ve hükümet aktörlerinin siyasi bir karar alınmadan önce politika oluşturma sürecine (gündem belirleme, karar verme, politika oluşturma ve geliştirme) dahil oldukları bir müzakere süreci olarak tanımlanabilir (EUKN, 2021; Rowe ve Frewer, 2005: 253). Vatandaş katılımına ilişkin literatürde birçok tanım bulunmaktadır; bu tanımlar çoğunlukla vatandaşların devletin çeşitli karar ve faaliyetlerine doğrudan katılımı unsurunu içermektedir. Bishop ve Davis’e göre (2002: 14) katılım, vatandaşların politik süreçlerde söz alma beklentisidir; vatandaşlar artık kendilerini ilgilendiren politik kararlarda aracı kurumlara güvensizlik beslemekte, kararlarda doğrudan söz sahibi olmayı beklemektedir. Nabatchi ve Leighninger’e göre (2015:14), vatandaş katılımı, vatandaşların ihtiyaĩlarının, çıkarlarının, değerlerinin ve beklentilerinin kamusal meseleler ve meseleler hakkındaki kararlara ve eylemlere dahil edildiği faaliyetleri tanımlayan Őemsiye bir terimdir. Vatandaş katılımı, “vatandaşların tercih ettiği Şekillerde hareket etmek için hükümeti etkilemeye ĩalıřtıkları araĩsal bir faaliyet” olarak da tanımlanmaktadır (Verba ve Nie, 1987: 102).

Creighton’a göre (2005:7) vatandaş katılımı, vatandaşın kaygılarının, ihtiyaĩlarının ve değerlerinin, devletin kurumsal karar alma sürecine dahil edildiği bir süreçtir. Vatandaş ve devlet arasında, daha iyi kararlar için ĩift yönlü bir iletişim ve etkileşim sürecidir. Creighton vatandaş katılımını oluşturan unsurları şu Şekilde sıralamıştır (Creighton, 2005: 7):

- Vatandaş katılımı idari kararlarda için geçerlidir,
- Halkın katılımı sadece halka bilgi sağlamak değildir. Kararı veren kuruluş ile katılmak isteyen kişiler arasında “etkileşim” vardır,
- Vatandaş katılımı organize bir süreçtir. Tesadüfen meydana gelen bir Şey değerdir,

- Katılımcıların alınan karar üzerinde bir miktar nüfuzu veya etkisi vardır.

Vatandaş katılımı bu tanımlara bakıldığında temel olarak vatandaşların karar alma süreçlerine dahil olması ve etki etmesi unsurlarını içermektedir.

Vatandaş katılımı süreci ise, vatandaşların yönetime katılımında izlenen yolları ve karşılaşılan sorunları içeren karmaşık bir süreçtir. Bu yüzden vatandaşların yönetim süreçlerine katılımı planlı bir şekilde tasarlanmalıdır. Bu konuda literatürde üç önemli çalışma bulunmaktadır. İlk olarak Bryson, Quick, Slotterback ve Crosby (2012: 24-32), çalışmalarında vatandaş katılım sürecinde dikkat edilmesi gereken hususları;

- Katılımın amacının belirlenmesi,
- Katılımın içinde bulunduğu siyasal toplumsal bağlama uygun olması,
- Katılım için yasal gereksinimlerin sağlanması,
- Paydaş analizi yapılması ve asgari kilit paydaşların katılımının sağlanması,
- Süreç meşruiyetinin sağlanması,
- Katılımı destekleyen etkin liderlerin ve sponsorların bulunması,
- Katılım için yeterli kaynakların sağlanması olarak belirtmiştir.

Nabatchi ve Leighninger (2015: 244) ise, bu konuda dikkat edilmesi gereken hususları;

- Katılımcıların kapsamı ve seçimi,
- Katılımcıların birbirleri ve karar vericilerle iletişimi,
- Katılımcıların ihtiyacı olan bilginin sağlanması,
- Katılımın değerlendirilmesi olarak sıralamıştır.

Fung ise (2006: 67-74) bu iki çalışmaya uygun şekilde katılım süreçlerinde dikkat edilmesi gereken konuları aşağıdaki gibi sıralamıştır:

- Katılımcıların seçimi; kimler katılmaya uygundur?
- Katılımcıların birbiri ile iletişimi,
- Katılımcıların yetkilendirilmesi,
- Katılımda meşruiyetin sağlanması (katılımın kapsayıcı olması),
- Katılımda etkinliğin sağlanması.

Vatandaşın yönetim mekanizmalarına katılımı ile ilgili programlar, 1950'lerden itibaren giderek yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu yaygınlaşmanın temel nedeni, kentlinin aktif kullanıcı haline gelmesinin yönetim süreçlerini daha demokratik ve etkili kılma potansiyelidir (Irvin ve Stansbury, 2004: 55). Katılım toplumsal ihtiyaç ve beklentilerin karşılanmasında bir araç olarak düşünüldüğünde insanların gündelik yaşam koşullarını doğrudan etkileyen yerel yönetimler kapsamında daha da önem kazanmaktadır (Yavuz, 2019: 117). Yerel yönetimler ise günümüzde birçok teknolojik gelişme ile karşı karşıyadır. BİT'teki gelişmeler bir yandan katılım ile ilgili mekanizmaları çeşitlendirip dönüştürürken, diğer yandan yerel yönetimleri akıllı şehir kavramı ile tanıştırmıştır. Bu süreçte yerel yönetimlerde katılım yöntemleri akıllı şehir dönüşümü ile birlikte farklı yaklaşımları gerekli kılmıştır. Bu bölümden itibaren akıllı şehirlerde vatandaş katılımı olgusu tartışılacaktır.

1.3. Akıllı Şehirlerde Vatandaş Katılımının Sağlanması

Vatandaşlar ve vatandaş katılımı, akıllı şehirlerle ilgili birçok çalışmada akıllı şehir gelişiminin önemli bir unsuru olarak dile getirilmiştir. Literatürde birçok çalışma, vatandaşların akıllı şehirlerin en önemli aktörleri olduğunu belirtmiştir (Craglia ve Granner, 2014; Hollands, 2008; Lim vd., 2018a). Akıllı şehirlerin vatandaş odaklı açık inovasyon ortamı olarak değerlendirilmesinin yanı sıra (Schaffers vd., 2011), sürdürülebilir bir şehir için de katılımcı uygulamaların altı çizilmektedir (Caragliu vd., 2011; Castelnovo vd. 2015; B.Olejniczak, 2019). Literatürde akıllı şehirlerde

vatandaşların temel rolü kabul edilmekle birlikte vatandaşların güçlendirilmesi yoluyla akıllı şehirlerin demokratikleşmesi gerektiği de savunulmaktadır (Perera vd., 2014; Shcaffers vd. 2011). Vatandaşlar akıllı şehir stratejisi için öncelikleri, stratejileri ve hedefleri belirleyebilmeli ve akıllı şehir projelerinin uygulamalarının merkezindeki aktörler olarak düşünölmelidir (Nam ve Pardo, 2011).

Akıllı şehir stratejilerinin başarısı için vatandaş merkezli yaklaşım ve vatandaşların akıllı şehirlerle ilgili projelere katılması konusu literatürde çeşitli savlarla desteklenmektedir. İlk olarak, akıllı şehirlerin gelişimini vatandaşların gelişimi ile doğru orantılı gören çalışmalar vardır (Ataç, 2020; Sadioğlu ve Dinç, 2019) İyi eğitim almış, teknolojik araçları kullanma yeteneğine sahip, yabancı dil bilen vatandaşların varlığı akıllı şehirler için elzemdir. Bu yaklaşımlar vatandaşları akıllı şehirlerde teknoloji kullanıcıları olarak görmekte, vatandaşın rolünü teknoloji yönetişiminin sağlanmasında kolaylaştırıcı bir faktör olarak dile getirmektedir. İkinci olarak, vatandaşların oynadıkları roller ve vatandaş tiplerine göre katılıma dikkat çeken çalışmalar vardır. Lim vd. (2018a: 49), akıllı şehirlerde iki tip vatandaş modelinden bahsetmiştir. Birincisi, ideal tip aktif vatandaşlar; ve ikincisi depresif daha az aktif vatandaşlar. Akıllı şehirlerde vatandaşların rolü önemlidir; vatandaşlar şehirleşmenin önemli bir kaynağıdır, akıllı şehrin sunduğu hizmetlerin kullanıcılarıdır ve katılımcı olmak yolu ile akıllı şehirlerin gelişiminden sorumludurlar (Castelnovo, 2016: 53).

Simonofski vd. (2019a: 50-54), akıllı şehirlerde vatandaş tiplerini üç ayrı kategoride incelemiştir. Buna göre demokratik katılımcı olarak vatandaşlar, karar alma süreçlerine dahil olarak teknik problemler hakkında bilgi edinebilir. Kamu görevlileri de, bir politikanın neden tutmayacağını vatandaşlardan öğrenebilirler. Vatandaşların demokratik katılımı, yararsız yatırımların önlenmesini sağlayabileceği için maliyetleri de düşürür. İkinci kategoride, ortak yaratıcı olarak vatandaşlar, pasif tüketiciler olarak değil, sosyal ihtiyaçları karşılayabilecek fikirler üretebilecek hayati paydaşlardır. Ortak yaratımda, kullanıcılarla odak grup görüşmeleri, belediye binası toplantıları yapmak; akıllı şehir teknolojilerinin kullanılabilirliğini test etmek, yorumları ve önerileri teşvik etmek gibi bazı doğrudan etkileşim teknikleri kullanılmaktadır. Üçüncü kategoride, BİT kullanıcıları olarak vatandaşlar sayılabilir. Şehirlerdeki birçok teknolojik gelişme (sensörler, nesnelerin interneti gibi) vatandaşların çoğu için soyut kavramlardır. Burada önemli olan bu teknolojilerin vatandaşların hizmetine nasıl sunulacağı ve vatandaşların da bu teknolojilere nasıl adapte olabileceğidir (Simonofski vd., 2019b: 54). Berntzen ve Johannessen (2016: 300-301), akıllı şehirlerde vatandaşların rolünü üç kategoride incelemiştir. İlk olarak tecrübe sahibi olarak deneyimli vatandaşlar; hizmetlerin, projelerin gelişimi için birçok fikir sunabilirler. Bazı vatandaşlar kent yönetimlerinin sahip olmadıkları düşüncelere ve yeterliklere sahip olabilir. Kent yöneticileri, vatandaşları dinleyerek projelerin potansiyel problemlerini azaltabilirler. İkincisi veri toplayıcı olarak vatandaşlar; akıllı telefonlar vb. teknolojileri kullanarak çevresel verilerin toplanmasına yardımcı olabilir. Üçüncü olarak da demokratik katılımcılar olarak vatandaşların aktif katılımı, yerel düzeyde demokrasiyi geliştirir; bu aynı zamanda sürdürülebilir yerel toplulukların oluşmasına da yardımcı olur. Literatürde bahsi geçen vatandaş tipleri Tablo 1’de sınıflandırılmıştır:

Tablo 1: Akıllı Şehirlerde Vatandaşların Rollerı

Aktif (ideal tip)	Pasif (depresif tip)
Demokratik katılımcılar	BİT kullanıcıları
Ortak yaratıcılar	Veri toplayıcılar (sensörler)
Deneyimli vatandaşlar	Tüketiciler

(Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır)

Akıllı şehirlerde vatandaşların önemi kabul edilmekte ve vatandaşların rolleri konusunda birçok çalışma bulunmaktadır. Bununla birlikte birçok çalışmada akıllı şehirlerde vatandaş katılımı

bağlıları, katılım dinamikleri, katılım yöntemleri de incelenmektedir. Bir sonraki bölümde akıllı şehirlerde vatandaş katılımına ilişkin yapılan sistematik literatür analizi sunulmuştur.

2. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Bu bölümde akıllı şehirlerde vatandaş katılımını konu alan bilimsel çalışmalar üzerine Kitchenham'ın (2004: 1-28) literatür analizi metodu kullanılarak sistematik bir literatür analizi yapılmıştır. Bunun için Kitchenham'ın önerdiği şu aşamalar izlenmiştir:

- a) Araştırma ihtiyacının belirlenmesi
 - b) Araştırma sorularının formüle edilmesi
 - c) Araştırmanın yürütülmesi
- Aramanın yapılması
- Yayınların seçilmesi (içerme) ve dışarıda bırakma kriterlerinin belirlenmesi
- d) Yayınların analiz edilmesi
 - e) Sonuçların özetlenmesi

2.1. İhtiyacın Belirlenmesi

Bu araştırmanın amacı, akıllı şehirlerde vatandaş katılımı üzerine yapılmış çalışmaları inceleyerek akıllı şehirlerde vatandaş katılım sürecinde dikkat edilmesi gereken hususları belirlemektir.

2.2. Araştırma Sorusunun Formüle Edilmesi

Bu çalışmanın araştırma soruları şu şekilde belirlenmiştir:

- Akıllı şehirlerde vatandaş katılımı konusunu ele alan çalışmalar bu konuyu hangi bağlamlarda tartışmıştır?
- Çalışmalarda kullanılan araştırma yöntemleri nelerdir?
- Bu çalışmalar arasında akıllı şehirlerde vatandaş katılım sürecine odaklanan çalışmalar var mıdır? Varsa bu çalışmalar hangi noktalara dikkat çekmektedir?

2.3. Aramanın Yapılması

Bu literatür analizi öncelikle yerli literatür üzerine yapılmış; Google Scholar veri tabanında güncel çalışmaların kapsama alınması amacıyla son beş yılda (2016-2021), “akıllı şehirlerde katılım” “akıllı şehir ve/veya katılım”, “akıllı şehirlerde vatandaş katılımı”, “akıllı şehirlerde vatandaş merkezli katılım” anahtar sözcükleri ile bir tarama yapılmıştır. Google Scholar hem kapsayıcı bir veri tabanı olması hem de akıllı şehirlerle ilgili benzer çalışmalarda kullanılması sebebi ile tercih edilmiştir. Bu tarama sonucu Türkçe literatürde doğrudan akıllı şehirlerde vatandaş katılımı konusunu ele alan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Yerel yönetimlerde e-katılım, yerel yönetimlerde akıllı şehir teknolojilerinin kullanımı, akıllı kentlerde yenilikçi uygulamalar üzerine çalışmalar bulunmaktadır. Bunun yanında akıllı şehirlerin katılım boyutuna değinen ve yaşam laboratuvarlarını konu alan sadece iki çalışmaya rastlanmıştır. Bu çalışmalar da akıllı şehirlerde vatandaş katılımı konusunu doğrudan ele almamaktadır.

İkinci olarak İngilizce literatür taranmıştır. İngilizce literatür taraması ise “smart city” (akıllı şehir), “citizen participation” (vatandaş katılımı), “citizen participation in smart cities” (akıllı şehirlerde vatandaş katılımı) anahtar sözcükleri ile Google Scholar veri tabanında yapılmıştır.

2.4. Yayınların Seçilmesi

Yapılan ilk aramada özellikle akıllı şehir ve katılım anahtar kelimeleri ile çok fazla sonuca erişilmiş ve makale bul'un gelişmiş arama özelliği kullanılarak tarama seçeneği daraltılmıştır. Böylelikle “citizen participation in smart cities” tüm kelimelerle birlikte seçeneği kullanılarak başlığında yalnızca akıllı şehir ve vatandaş katılımı sözcükleri yer alan makaleler taranmıştır. Daha sonra

erişilen sonuçlar tür olarak araştırma makalesi ve alan araştırması içeren kitap bölümleri olarak, konu olaraksa akıllı şehirleri vatandaş katılımı bağlamında tartışan çalışmalar olarak ayrılmıştır.

Tablo 2: Yayınların Seçilmesi

Dahil Etme Kriterleri	Hariç Tutma Kriterleri
Anahtar kelimeler arasında	Tekrar eden kayıtlar
2016-2021 tarihleri arasında yayımlanmış	Aynı çalışma birden fazla yerde yayımlanmışsa son sürümü dikkate alınmıştır.
Araştırma makaleleri ve konu ile ilgili alan araştırması içeren kitap bölümleri.	Konferans bildirisi, sunum niteliğindeki notlar, yayımlanmamış yüksek lisans ve doktora tezleri.
Akıllı şehirlerde vatandaş katılımı konusunu doğrudan ele alan ve çalışma odağında vatandaş katılımını akıllı şehir bağlamında tartışan araştırma makaleleri ve alan araştırması içeren kitap bölümleri.	Konu ile ilgisi olmayan çalışmalar, mühendislik, mimarlık, şehir planlama alanlarında yayımlanmış çalışmalar.

Tablo 3'te Karaçam'ın (2013) sistematik derleme hazırlama metodolojisinde bahsettiği Prisma Bildirimi Kontrol Listesi ve Malek, Lim ve Yiğitcanlar (2021)'in sistematik literatür incelemesinde kullandığı sistematik literatür inceleme çerçevesinden yararlanılarak sistematik literatür analizinin ayrıntılı sunumu yapılmıştır:

Tablo 3: Sistematik Literatür Analizinin Sunumu¹

Tanımlama	Taranan veri tabanında anahtar kelimelerle belirlenen kayıt sayısı: - Akıllı şehir: n=76.900 - Vatandaş katılımı: n=29.300 - Akıllı şehirlerde vatandaş katılımı: n=16.900 - "Akıllı şehirlerde vatandaş katılımı": n=139	Dışlanan Katsayısı: Tekrar eden kayıtlar: n=18
Ayrırma	2016-2021 arası "akıllı şehirlerde vatandaş katılımı" anahtar kelimesi ile erişilen kayıt sayısı: n=121	Sayıları ve nedenleri ile dışlanan kayıtlar ve sayıları: - Konferans bildirisi; tezler, çalıştay notları: n=35 - Konu ile ilgisi olmayan çalışmalar (mühendislik, mimarlık, şehir planlama alanlarında) n=53 - İngilizce dışında yabancı bir dilde yayınlanmış çalışmalar: n=9 - Tekrar eden kayıtlar: n=4
Seçim	2016-2021 arası "akıllı şehirlerde vatandaş katılımı" anahtar kelimesi ile yayımlanmış makaleler ve alan araştırması içeren kitap bölümleri n=20	

¹ PRISMA Bildirimi Kontrol Listesi'nden <http://www.prisma-statement.org> yararlanılarak hazırlanmıştır. Uluslararası literatürde, sistematik derleme raporunun yazımı PRISMA Bildirimi kontrol listesine göre yapılması önerilmektedir. PRISMA Bildirimi'nin amacı sistematik derleme sunumunu geliştirmede yazarlara yardım etmektir (Karaçam, 2013: 30).

Erişilen bu akademik çalışmalar arasında çalışmanın kapsamına akıllı şehirlerde vatandaş katılımı konusunu doğrudan ele alan makaleler ve alan araştırması içeren kitap bölümü niteliğindeki çalışmalar örneklem olarak alınmıştır. Bu nitelikte ulaşılan yayın sayısı 20'dir.

2.5. Yayınların Analizi

Yayınlar konu, tür, yayın yılı ve çalışma yöntemleri bakımından analiz edilmiştir. Tablo 4'te yayınların analizinde yararlanılan bilgiler ve bunlara ilişkin açıklamalar yer almaktadır.

Tablo 4: Çalışmanın Analizinde Yararlanılan Bilgiler

Analiz Konusu	Gruplandırma Detayı	Açıklama
Çalışmanın konusu	Akıllı şehir ve vatandaş katılımı konusundaki makaleler	Akıllı şehirlerde vatandaş katılımı konusunu doğrudan ele alan makaleler
Çalışmanın türü	Bildiri, makale, tez, sunum, kitap bölümü	Araştırma makaleleri, araştırma makalesi niteliğinde kitap bölümleri
Yayımlandığı yıl	-	2016-2021 yılları arası
Çalışmanın yöntemi	Literatür taraması, alan araştırması	Alan araştırması ve kapsamlı literatür analizi içeren makaleler

(Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.)

Yayınlar yayın sırasına göre araştırma makaleleri ve alan araştırması içeren kitap bölümleri olarak seçilmiş ve Tablo 5'te konularına ilişkin yapılan analiz sunulmuştur.

Tablo 5: Akıllı Şehirlerde Vatandaş Katılımı Konusunda Yayımlanmış Makaleler (2016-2021)²

No	Yazarı ve Yayın Yılı	Türü	Yöntemi	Konusu
1	Granier ve Kudo (2016)	Araştırma makalesi	Belge analizi mülakat	Japonya'da akıllı topluluklar olarak adlandırılan akıllı şehir girişimlerini, dört akıllı topluluk örneğinde inceleyen çalışma, enerji üretiminde ve dağıtımında bu topluluklarda vatandaş katılımını incelemiştir. Belge analizi ve topluluklarla mülakat yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada akıllı şehirlerde vatandaştan beklenen katılım girdisinin çok az olduğu, e-katılım araçlarının belediyeler ve elektrik şirketleri tarafından vatandaşları yönlendirmede kullanıldığı, akıllı toplulukların amacının vatandaş katılımından ziyade enerji üretimi ve dağıtımını sağlamak üzere kamu hizmetlerinin ortak üretimine katılmalarını sağlamak olduğu sonucuna varılmıştır.
2	Simonofski vd. (2018)	Araştırma makalesi	Alan araştırması	Akıllı şehirlerde BİT aracılığı ile vatandaş katılımını Belçika'nın La Louviere şehrinde bir e-devlet projesi örneğinde incelemektedir. Vatandaşların projelere katılımında hangi zorlukları deneyimlediğini bulmayı amaçlamaktadır. Somut bir projede katılım yöntemlerinde yaşanan zorlukları ve faydaları ortaya koymakta, katılım yöntemleri açısından e-devlet ve akıllı şehirler arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları tartışmaktadır.
3	Lim, vd. (2018a)	Araştırma makalesi	Literatür analizi	Arnstein'in Katılım Merdiveni Teorisi ve vom Brocke ve ark.'nın literatür inceleme çerçevesine göre akıllı şehirlerde vatandaş merkezlilik olgusu ve vatandaşların rolleri analiz edilmiş ve tartışılmıştır.
4	Lim, vd. (2018b)	Araştırma makalesi	Alan araştırması mülakat	Akıllı şehirlerde vatandaş tipleri ve akıllı şehre olan katkıları üzerine bir araştırma yapılmıştır. Malezya Salengor'da akıllı şehir uzmanlarıyla görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Kavramsal olarak vatandaşlar, pasif veri kullanıcıları veya hizmetlerden

² Bu makaleler için Google Scholar veri tabanında en son 27.07.2021 tarihinde arama yapılmıştır.

				yararlananlar olmak yerine, fiilen kamusal yaşamın aktif ve bağımsız katılımcıları, kamusal değerlerin ortak yapımcıları ve müzakereci demokrasi yoluyla değişiklikleri yönlendiren insan sensörleri olabilecekleri sonucuna varılmıştır. Vatandaş merkezli akıllı şehirlerin hedeflerinin ve başarısının, tamamen vatandaşların özelliklerinin güçlü bir şekilde anlaşılmasına ve kamusal hayata doğrudan katılımına bağlı olduğu iddia edilmiştir. Bu nedenle, katılımcı bir paradigmanın benimsenmesi gereklidir.
5	Webster, CWR. ve Leleux, C. (2018)	Araştırma makalesi	Literatür analizi	Akıllı şehir ve akıllı şehir uygulamasına yönelik literatürü tarayarak hizmet sunumu ve ortak karar vermede vatandaş katılımına yönelik fırsatları araştırmaktadır. Makale, vatandaş katılımını ve benzer girişimleri karmaşık şehir ortamlarında gerçekleştirmenin önemini vurgulayan akıllı şehir girişimlerine genel bir bakış sunmaktadır. Teknolojik olarak desteklenmiş vatandaşların güçlenen rolünü vurgulayarak, yeni teknolojinin aracılık ettiği bir ortamda karşılıklı güvenin, anlayışın ve ortak üretim için yeni fırsatların ortaya çıktığı yeni bir kavramsal katılım modeli sunmaktadır.
6	Cortés-Cediel vd. (2019a)	Kitap bölümü	Alan araştırması mülakat	Avrupa'daki akıllı şehirlerin katılım deneyimlerini incelemektedir. Çalışmada 76 Avrupa şehrinde 149 akıllı şehir girişimi analiz edilmiştir. Şehirlerde farklı alanlarda hangi katılımcı boyutların denendiği, vatandaş katılımının nasıl teşvik edildiğine ilişkin sonuçlar sunulmuştur.
7	Cortés-Cediel vd. (2019b)	Kitap bölümü	Alan araştırması mülakat	Avrupa'da akıllı şehir girişimlerinde katılımın nasıl yürütüldüğüne ilişkin bir analiz sunmaktadır. Avrupa'da 108 akıllı şehir girişiminde vatandaş katılımı; akıllı şehir boyutları ve eylemleri, takip edilen katılım türleri ve seviyeleri, katılım araçları değişkenlerine göre analiz edilmiştir.
8	Simonofski vd. (2019a)	Araştırma makalesi	Alan araştırması tasarım bilimi metodolojisi, mülakat	Literatür analizi yöntemi ile vatandaş katılımını kolaylaştırıcı faktörler özetlenmiş ve Belçika'da akıllı şehirler için geliştirilmiş bir katılım modeli olan CitiVoice ile bu faktörler birleştirilerek analiz edilmiştir. Tasarım bilimi metodolojisi kullanılarak, CitiVoice'in içeriği ve faydası, farklı akıllı şehirlere uygulama yoluyla ve önemli akıllı şehir paydaşları ile derinlemesine görüşmeler yoluyla doğrulanmıştır. Çalışma sonunda CitiVoice'in, Belçika akıllı şehirleri için vatandaşların katılımındaki eksikliklerin analiz edilmesine olanak tanıyan bir değerlendirme aracı olarak kullanıldığı görülmüştür. Ayrıca CitiVoice'in vatandaş katılım stratejisini tanımlamak için Namur'un akıllı şehir tasarımı için bir yönetim aracı olarak kullanılabileceği gösterilmiştir.
8	Simonofski vd. (2019b)	Araştırma makalesi	Alan araştırması	Akıllı şehirlerde vatandaş katılımı vatandaşların rolleri ve katılım yöntemleri bağlamında tartışılmış, Belçika'da üç akıllı şehrin (Namur, Brüksel, Mons) tasarımlarından uyarlanarak diğer çalışmalara referans olabilecek özgün bir katılım modeli çerçevesi geliştirilmiştir.
10	Przeybilovicz vd. (2020)	Araştırma makalesi	Alan araştırması mülakat	Akıllı şehir girişimlerinde vatandaş katılımının dinamiklerini anlamaya odaklanmıştır. Brezilya, İngiltere ve Hollanda'da akıllı şehir yönetimine vatandaş katılımını inceleyen deneysel bir çalışmadır. Vatandaşlar tarafından üstlenen rollerin ve işlevlerin statik olmadığı, zamanla gelişen dinamik bir modda olduğu sonucuna varmıştır. Vatandaş etkileşimini bağlamsal olarak ortaya koyan itiraz, kabul ve iş birliği olmak üzere üç model geliştirmiştir. Makale ayrıca vatandaş katılımının şekillenmesine kurumsal bağlamda yönetim tarzının çok etkili olduğunu savunmaktadır.

11	Vaishampayan ve Jadhav (2020)	Araştırma makalesi	Alan araştırması mülakat	Hindistan'da Pune Şehri örneğinde akıllı şehir uygulamalarında vatandaş katılım sürecini analiz etmiştir. Pune şehrinin akıllı şehir dönüşümünde şehrin misyonunda katılıma verilen önem, akıllı şehir paydaşları, projelere vatandaş katılımının sayısı ve girdi türleri, vatandaşların proje tekliflerinin nihai şekli üzerindeki etkisi gibi noktalarda katılım sürecini incelemiştir.
12	Manfreda vd. (2020)	Kitap bölümü	Alan araştırması anket	Akıllı şehirlerde katılım olgusunun gerçekten akıllı şehirlerin sorunları için bir çözüm olup olmadığı sorusundan hareketle katılımın akıllı şehirlerle ilgili algılanan sorunlar üzerindeki gerçek etkisi incelenmiştir. Çevrimiçi bir anket kullanarak, araştırma konusu farklı ülkelerde 500'den fazla kişi üzerinde deneysel olarak test edilmiştir.
13	Pandey ve Pandey (2020)	Araştırma makalesi	Alan araştırması anket	Hindistan'ın Jaipur şehrinin çeşitli bölgelerinde yaşayan 3650 vatandaşa akıllı şehirlerde vatandaş katılımı üzerine bir anket uygulanmıştır. Çalışmada akıllı şehrin gelişiminde ve geleceğini şekillendirmede vatandaş katkısı önemli bulunmuştur. Çoğunlukla yurttaş katılımının göstermelik/törenselleştirildiği vurgulanmıştır. Akıllı şehrin gelişimi için vatandaşların daha iyi katılımının sağlanması için birtakım çözümler sunulmuştur.
14	Tadili ve Fasly (2020)	Kitap bölümü	Alan araştırması mülakat	Vatandaş katılımını değerlendirmek için Kazablanka Akıllı Şehir Fuarı'nda şehir konseyi temsilcileri, teknoloji geliştiriciler ve bilim insanları ile anket yapılmıştır. Akıllı şehir uzmanlarının vatandaş katılımının öneminin farkında olması ve bunu bir öncelik olarak belirlemesinin önemli olduğuna dikkat çekilmiştir. Vatandaşlar ortak yaratıcılar, veri toplayıcılar ve deneyim sağlayıcılar olarak karar vericilere önemli veriler sunabilir. Ayrıca katılımı kapsayıcılığa dönüştürmektedir. Herkes için akıllı bir şehir geliştirmek önemlidir. Akıllı şehirde vatandaş katılımı için önemli bir engel oluşturan uzun vadeli vizyon ve özel bütçe tahsisi eksikliğine dikkat çekilmektedir.
15	Tomor (2020)	Araştırma makalesi	Alan araştırması mülakat	Akıllı şehirlerde vatandaşların rollerine ilişkin ampirik bir örnek sunmaktadır. Hollanda'nın Utrecht Şehri'ndeki on iki akıllı şehir girişimini, farklı vatandaş katılımı türlerine ilişkin bir çerçeve kullanarak incelemektedir. Çalışmanın bulguları, Utrecht'te teknoloji destekli vatandaş katılımının çok çeşitli olduğunu göstermektedir. Vatandaş katılımı basitçe "vatandaş güçlendirme" veya "vatandaş boyun eğdirme" biçimlerini almaktan ziyade farklı türlerde katılımı kapsamaktadır. Akıllı vatandaş rolünün bir bütün olarak şehir düzeyinden ziyade proje düzeyinde kavramsallaştırılması gerektiği belirtilmektedir.
16	Xu H ve Zhu (2020)	Araştırma makalesi	Alan araştırması anket	Akıllı şehirlerde vatandaş katılımının vatandaş memnuniyeti üzerindeki etkisi konusunda özgün bir çalışmadır. Vatandaş katılımı teorisi ve Amerikan Müşteri Memnuniyeti Endeksi modeline dayanan çalışmada akıllı bir şehirde vatandaş katılımının vatandaş memnuniyeti üzerindeki etkisi anlaşılmasına çalışılmış ve bir memnuniyeti modeli geliştirmiştir. Çin'de akıllı bir şehir olan Qingdao'da gerçekleştirilen çalışma, vatandaş katılımının hem bilişsel hem de duygusal olarak vatandaş memnuniyeti üzerinde pozitif etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

17	Georgiadis vd. (2021)	Araştırma makalesi	Alan araştırması anket	545 katılımcının katıldığı bir anket aracılığıyla vatandaşların akıllı şehir kavramına ilişkin algıları, Rum ve Kıbrıs vatandaşlarının akıllı şehir eylemleri ve uygulamalarına ilişkin bilgi düzeyleri ölçülmüştür. Kıbrıslı vatandaşların Yunan vatandaşlarına kıyasla akıllı şehrin ne olduğunu daha iyi bildiği sonucuna varılmıştır. Çok sayıda katılımcı şehirlerinde akıllı şehir olmak için çaba harcandığına inanmamaktadır. Akıllı şehir gelişiminin önünde en önemli zorluk, özel sektör ve kamu sektörü iş birliği olarak ifade edilmiştir.
18	Malek vd. (2021)	Araştırma makalesi	Sistemantik literatür analizi	Vatandaş merkezli akıllı şehrin ortaya çıkışını destekleyen temel sosyal içerme göstergeleri nelerdir? Sorusundan yola çıkarak sistemantik literatür incelemesi yöntemi ile katılımcı yönetim uygulamalarını belirlemiştir. Diğer yandan vatandaşların sorumlulukları perspektifinden vatandaş merkezli akıllı şehirlerin temel göstergelerini belirlemeyi hedeflemiştir. Oluşturulan sosyal içerme göstergeleri, Malezya'da uygulayıcılarla görüşülerek Malezya'nın yerel bağamlarına uyacak şekilde doğrulanmıştır.
19	Simonofski vd. (2021)	Araştırma makalesi	Alan araştırması	Akıllı şehirlerde vatandaş katılımını etkileyen bağlamsal faktörler açıklanmış; İsveç'in Linköping ve Belçika'nın Namur şehirlerinde bir araştırma gerçekleştirilmiştir.
20	Fonseca vd. (2021)	Araştırma makalesi	Alan araştırması	Akıllı şehirlerde bilgi sağlayıcılar olarak vatandaşların rolünü ele alınmakta ve vatandaşların sürdürülebilir şehirlerin gelişimine katılabilecekleri koşullar tartışılmaktadır. Toplu taşıma sistemlerine vatandaş katılımının sistemin sürdürülebilirliğindeki önemini göstermek amaçlanmıştır. Barselona'da Sant Andreu bölgesinde saha ziyaretleri ile karma bir analiz yapılmıştır. Kentte dolaşan araçlar niceliksel olarak izlenmiş, tipolojileri belirlenmiştir. Sonuçlar yanlış sensör işlemi altında planlanan mevcut kentsel yoğunluk modelindeki araçların, toplu kümeleme yoluyla sürdürülebilir davranışı etkilediğini göstermektedir. Vatandaşlar toplu taşıma sistemlerinin sürdürülebilirliği için önemli sensörlerdir.

(Kaynak:Yazar tarafından hazırlanmıştır.)

Akıllı şehirlerde vatandaş katılımı olgusunu ele alan ve yukarıda konuları özetlenen çalışmalar çoğunlukla birkaç akıllı şehir örneğinde vatandaş katılımını farklı boyutlarıyla inceleyen alan araştırmalarıdır. 20 çalışmanın 17'si alan araştırması yöntemi; anket ve mülakat tekniklerini kullanmış, 3'ünde literatür analizi yapılmıştır. 20 çalışmanın 15'i araştırma makalesi 5'i ise kitap bölümü türündedir. Çalışmalar çoğunlukla 2020 senesinde yayımlanmıştır. Yıl bazında yapılan analizde 2016 yılında 1, 2018'de 4, 2019'da 4, 2020'de 7 ve 2021'de 4 çalışmaya erişilmiştir. Çalışmalarda akıllı şehirlerde vatandaşların rollerine önem atfedilmekte, katılım konusu vatandaşların rolleri, katılımın boyutları, katılımın dinamikleri, katılım yöntemleri, katılım süreci ve bu süreci yönlendiren faktörler açısından incelenmektedir. Vatandaşların rolleri konusundaki analize çalışmanın ilk bölümlerinde yer verilmiştir. Vatandaş katılımının boyutlarına ilişkin tespitler çoğunlukla katılımın istenilen düzeyde gerçekleşmediği ve geliştirilebileceği üzerinde durmaktadır. Katılımın dinamikleri konusunda teknoloji, şehir yönetiminin vatandaş katılımı konusunda istekli olması, şehirlerin vatandaş odaklı olarak planlanması noktalarına dikkat çekilmektedir. Katılım türleri ve yöntemleri konusunda e-katılım, yaşam laboratuvarları, odak grup görüşmeleri, gereksinim mühendisliği, mobil katılım, kullanıcı katılımı, belediye binası toplantıları, vatandaş memnuniyet anketleri gibi katılım yöntemlerine değinilmektedir. Akıllı şehirler için uygun katılım tasarımları ve modelleri üzerinde de durulmaktadır. Çalışmalarda vatandaş katılımının gerçekte nasıl gerçekleştiği

ve nasıl gerçekleşmesi gerektiği soruları da irdelenmekte bu bağlamda katılım süreçlerine değinilmektedir. Akıllı şehirlerde vatandaş katılımını konu alan makalelerin incelenmesinden sonra, literatür taramasının kapsamı daha da daraltılarak akıllı şehirlerde vatandaş katılım sürecini ele alan makaleler mercek altına alınmıştır.

2.6. Sonuçların Analizi: Akıllı Şehirlerde Vatandaş Katılım Sürecinde Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar

Bu bölümde akıllı şehirlerde vatandaş katılımı konusunu ele alan çalışmalar arasından da vatandaş katılım sürecini ele alan çalışmalar analize tabi tutulmuştur. Makalelerde vatandaş katılım sürecine odaklanarak okuma yapılmıştır. Tablo 6'da akıllı şehirlerde vatandaş katılım sürecinin tasarımında dikkat edilmesi gereken hususlara ilişkin literatürden elde edilen veriler doğrultusunda genel bir çerçeve sunulmuştur.

Tablo 6: Akıllı Şehirlerde Vatandaş Katılım Sürecinin Tasarımında Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar

Simonofski vd. (2019b)	<ul style="list-style-type: none">• Katılımcıların kapsamı ve seçimi• Katılım sürecinin hedefini belirlemek• Katılımcıların amacı• Katılımcıların akıllı şehir stratejileri üzerinde uzlaşması• Amaçların belirlenmesinde vatandaş odaklı stratejilerin izlenmesi; vatandaş katkısı• Akıllı şehir eylem planlarının resmileştirilmesi-şeffaflaştırılması
Granier ve Kudo (2016)	<ul style="list-style-type: none">• Akıllı şehir projelerinin tasarımı aşamasında vatandaş katılımının sağlanması• Vatandaşların katılım konusunda yönlendirilmesi, teşvik edilmesi• Şehir yönetiminin katılımcı tutumu benimsemesi• Vatandaşların hizmetlerde ortak yaratıcı/üretici olması
Vaishampayan ve Jadhav (2020)	<ul style="list-style-type: none">• Online katılım mekanizmalarının doğru seçimi• Paydaş analizi ve doğru paydaş yönetimi• Akıllı şehir tekliflerinin vatandaş girdisi ile oluşması• Akıllı şehir bütçelerinin vatandaş odaklı olarak tasarlanması ve harcamaların vatandaş odaklı yapılması
Lim vd. (2018a)	<ul style="list-style-type: none">• Akıllı şehirde vatandaş rollerinin iyi belirlenmesi• Vatandaşların kamusal hayata doğrudan katılımının sağlanması• Yöneticilerin katılımcı bir paradigma benimsemesi
Tadili ve Fasly (2020)	<ul style="list-style-type: none">• Yöneticilerin vatandaş katılımının önemini farkında olması• Vatandaşların katılım sürecindeki rollerinin iyi belirlenmesi• Katılımda kapsayıcılığın sağlanması; akıllı şehrin kapsayıcılık ışığında planlanması• Uzun vadeli eylem planlarında vatandaş katılımına yer verilmesi

(Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.)

Tabloda literatürde vatandaş katılım sürecine değinen ve bunu akıllı şehir örneğinde inceleyen çalışmaların dikkat çektikleri hususlar özetlenmiştir. Bu veriler doğrultusunda akıllı şehirlerde vatandaş katılım sürecine ilişkin dikkate alınması gereken hususlar altı başlık altında incelenmiştir:

3.6.1. Katılım Sürecinin Hedeflerini Belirlemek

Katılım sürecinin hedefini belirlemek vatandaş katılımının en önemli sorunlarından biridir. Vatandaşların akıllı şehir stratejileri üzerine uzlaşması sağlanmalıdır. İlk olarak vatandaşların akıllı şehir amaçlarını belirlemede yardımcı olması, ikinci olarak vatandaş odaklı stratejiler ve amaçlar belirlemek, üçüncü olarak da katılım faaliyetleri ile hedeflere ulaşmak önemlidir. Buna göre, eylem planlarının resmileştirilmesi ve şeffaflaştırılması; vatandaşlar ve diğer aktörler arasında etkileşim olması gerekir (Simonofski vd. 2019b: 51-53).

Bryson vd.'ne göre (2012, 24-32), vatandaşların stratejiler üzerinde uzlaşmalarını sağlamak ve vatandaşların katılımın amaçlarını belirlemede yardımcı olması önemlidir. Akıllı şehirlerin

dizaynında vatandaş odaklı stratejiler ve amaçlar belirlemek gereklidir. Belirlenen hedefler için vatandaş katılımı gerekli midir? Gerekli ise katılımın amaçları nelerdir? soruları sorulmalıdır. Katılım süreçlerinin amaçları nelerdir? Sorusunu sormak uygulamada gözden kaçmaktadır. Tek süreç birden fazla amaca hizmet edebilir ve halk katılımı süreci geliştikçe amaçlar da değişebilir. Katılım sürecinin amacını net olarak belirlemek gereksiz çaba ve kaynak harcanmasını önler; sürecinin meşruiyetini artırır. Bazen katılımın amacını belirlemek katılımcılarla birlikte gerçekleştirilebilir. Simonofski vd. (2021) de, akıllı şehirlerde katılımı etkileyen önemli bağlamsal faktörlerden birini “katılımın amacını belirlemek” olarak belirtmişlerdir. Vatandaş katılım sürecinin genel amaçları, vatandaşları ilgilendiren temel konuların belirlenmesi ve bu konudaki algılarının ölçülmesi, vatandaşlardan yerel uzmanlık bilgisi sağlanması, seçeneklerin belirlenmesi, tasarımlardan etkilenen vatandaş gruplarının görüşlerinin alınması ve vatandaşın eleştirel görüşlerine ihtiyaç duyulması şeklinde sıralanabilir (Biodiversity, 2021).

3.6.2. Katılımcıların Kapsamı ve Seçimi

Katılım sürecinde doğru kişilerin katılımını sağlamak en zor süreçlerden biridir. Bu süreçte seçilen grubun kararlardan daha çok etkilenen kişileri kapsamaması, karar verme sürecinin zaman alıcı olması ve maliyetli olması gibi zorluklar vardır.

Vatandaş katılımı sürecinde yaşanan önemli sorunlardan biri katılımcıların kapsamının belirlenmesi ve seçimidir. Diğer her şey tam olsa dahi doğru kişilerin katılımı sağlanamamışsa katılımdan beklenen yarar gerçekleşmez. Bu yüzden vatandaş katılımını tasarlayan kişilerin ilk önce katılımın kapsamını belirlemeleri ve doğru kişileri dahil etmeleri gerekir (Uçar Kocaoğlu, 2017:55).

Katılımda kapsayıcılık bu bağlamda değinilen önemli konulardan bir diğeridir. Simonofski vd. (2019b: 51-56), katılımcıların kapsamı ve seçiminde grup katılım süreçlerini desteklemek (sosyal yardım, haftanın vatandaşı ödülü, ücretsiz eğitimler gibi yollarla), e-oylama ve temsil için mümkün olan yeterli imkanları sağlamak gerektiğini belirtmişlerdir. Bryson vd. (2012), çeşitliği dahil eden kapsayıcı süreçlerin kullanılmasını önermişlerdir. Paydaş belirlemede marjinal grupların, çıkar yelpazesinden etkilenen azınlıkların da dikkate alınması ve masada bir yerinin olması sağlanmalıdır. Bu noktada dil çevirisi, çocuk bakımı, ulaşım yardımı sağlanması, uygun toplantı zamanları ve yerlerinin seçilmesi önerilebilir (Bryson vd., 2012). Sorundan kim (potansiyel olarak) etkileniyor? Genel halk, vatandaşlar, sakinler veya bu kategorilerin bazı alt kümeleri olabilir. Etkilenenler için riskler nedir? Süreçten ne kadar çok kişi etkilenirse katılımın kapsamı o kadar büyük olmalıdır. Bunun için medya aracılığı ile duyuru yapılması, gönüllü katılım, hedefli demografik seçim gibi yöntemler kullanılabilir (Nabatchi ve Leighninger, 2015). Bu yöntemler dışında ilk olarak gönüllülerin, katılıma istekli olan vatandaşların katılımı sağlanabilir, ikinci olarak bir grup içerisinde katılımcıların seçilmesi yolu önerilmektedir. Katılma olasılığı düşük olan grupların katılımını sağlayacak çocuk bakımı gibi destekler sunulabilir (Fung, 2006: 66-68). Katılımcılar rastgele de seçilebilir. Müzakereci oylama, yurttaş jürileri gibi girişimler katılımcıları rastgele seçer (Fung, 2006: 66-68). Dördüncü olarak ilgili paydaşlar bir araya getirilebilir. Bunlar bazı kamusal meselelere ilgi duyan ve yatırım yapmaya istekli kişilerden oluşur. Son olarak profesyonel paydaşlar bir araya getirilebilir. Bunlar siyasetçiler ya da sivil toplum örgütü temsilcileridir (Fung, 2006: 66-69).

3.6.3. Vatandaşların Akıllı Şehirdeki Rollerini Belirlemek

İncelenen 20 çalışmanın 12’si akıllı şehirlerde vatandaşların rolleri üzerinde durmaktadır. Buna göre katılım sürecinde vatandaşların sahip oldukları roller önemlidir. Örneğin bir kentte bir alışveriş merkezi projesi için vatandaş katılımına ihtiyaç duyuluyorsa burada vatandaşların tüketici olarak mı, veri sağlayıcı olarak mı, deneyim paylaşıcı olarak mı katılacağı veya hangi rollerde vatandaş katılımına ihtiyaç olduğu belirlenmelidir; bir trafik simülasyon projesinde vatandaşların sensörler

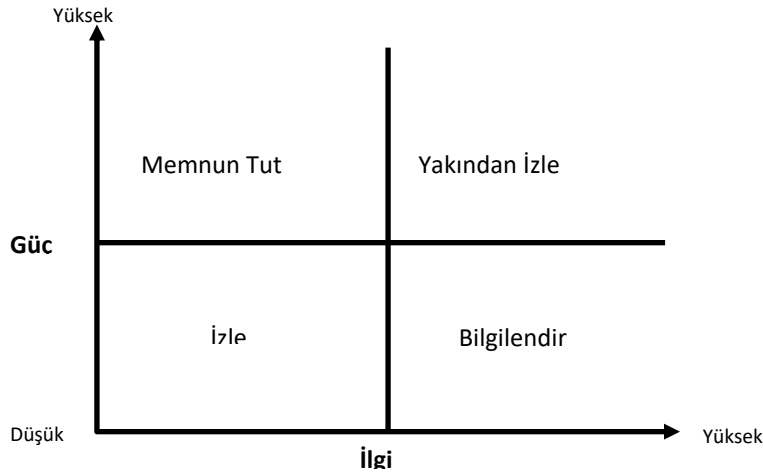
olarak mı projeye katılacağı, yapay zekâ için geri bildirim verecek olan veri sağlayıcılar olarak mı katılım göstereceği dikkate alınmalıdır.

3.6.4. Projelerin Hazırlık Aşamasında Vatandaş Katılımının Sağlanması

Birçok yerel yönetimde akıllı şehirlerle ilgili politikaların ve uygulamaların tamamı projeler üzerinden gerçekleştirilmektedir. Ataç (2020), akıllı şehir projelerinin yürütülmesi sürecinde birçok sorunla karşılaşılma ihtimali bulunduğunu, projelerin başarılı olmasında ise önemli bazı noktaların dikkate alınması gerektiğine değinmiştir. Buna göre, akıllı şehir stratejisinin yer aldığı bir yol haritası hazırlanmalı ve akıllı şehre dahil olan bütün paydaşlar bu yol haritasının hazırlanması sürecine aktif olarak katılmalıdır. Projelerin hazırlık ve değerlendirme aşamalarında, paydaşların belirlenmesi ve sosyal katılım sağlanmalıdır (Ataç, 2020). Granier ve Kudo (2016: 73), projelerin tasarım aşamasında vatandaş katılımını sağlamanın, vatandaşların katılım konusunda yönlendirmesine, vatandaşların şehir yönetimi tarafından aktif olarak kabul görmesine, vatandaşların hizmetlerin ortak yaratıcısı ve tüketicisi olabilmesine vurgu yapmıştır. Simonofski (2019b: 53) projelerin dizaynında öncelikli olarak vatandaş girdisinin sağlanmasının gerekliliğinin altını çizmiştir. Berntzen ve Johannessen (2016: 300-301), tecrübeli vatandaşların projelerin gelişimi için birçok deneyim sunabileceğini, bu vatandaşları dinleyerek projelerin potansiyel problemlerinin azaltılabileceğini belirtmiştir. Doğrudan etkileşimi ve katılımı sağlamak için projelerin dizaynında öncelikli olarak vatandaş girdisinin sağlanması; bunun için yaşam laboratuvarları, vatandaş merkezli ihtiyaç belirleme (gereksinim mühendisliği), kitle kaynak, odak grup görüşmeleri gibi metotlarının uygulanması önerilebilir (Simonofski vd., 2019b: 51-56).

3.6.5. Paydaş Analizinin Yapılması

Paydaşlar akıllı şehir projelerinin uygulanmasında ve proje ile ilgili sorunların çözümlerinde ana etkilendirler. Şehir stratejisinin paydaşları, mevcut katılım zorluklarına yanıt verebilmek için vatandaşların fikirlerini de dikkate almalıdır. Paydaş katılımında güç dinamiklerinin yönetilmesi önemlidir. Bryson vd. göre (2012) bazı paydaşlar diğerlerine göre daha güçlüdür, söz söyleme kabiliyetleri ve hakimiyet düzeyleri yüksektir. Bu durumda diğerleri daha dezavantajlıdır ve reaktif kalabilir. Güç paydaşlar arasında eşit bir şekilde paylaştırılmalı, gündem belirleme ve karar alma süreçlerini birlikte gerçekleştirmenin yolları aranmalıdır. Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) faaliyet gösteren Project Management Body of Knowledge (PMBOK), vatandaş katılımı için faydalı girdiler sağlayabilecek proje başarısı için kritik bilgi alanlarından biri olarak "paydaş yönetimini" vurgulamaktadır. Vaishampayan ve Jadhav'a göre (2020: 6) paydaş belirleme aşaması projelerin katılım süreci ile ilgili birinci basamağı oluşturmaktadır. Bu aşama, projeyi etkileyebilecek veya projeden etkilenebilecek kişilerin, grupların veya kuruluşların belirlenmesini içerir. Paydaşlar proje ekibinin içinden veya dışından olabilir. Bryson vd. (2012), vatandaş katılımı sürecinde dikkate alınması gereken hususlardan birinin paydaş analizi olduğunu belirtmiştir. Asgari kilit paydaşların katılım sürecinin tüm aşamalarına dahil edilmesi gerekir. Bu katılım sürecinin meşruiyeti için de elzemdir; süreç meşruiyeti hem iç hem dış paydaşlarla birlikte oluşturulmalıdır.

(Kaynak:PMI, 2017.)

Şekil 1: Paydaş Analizi

PMBOK tarafından önerilen paydaş analizi Şekil 1’de gösterilmektedir. Şekle göre paydaş analizinde paydaşlar öncelikle proje ile olan ilgisi ve gücüne bağlı olarak (güç-ilgi tablosu) dört bölüme ayrılmıştır. İlgisi çok ve gücü çok olanlar, yakından izlenmeli (yakından yönetmeli); ilgisi az ve gücü az olanlar izlenmeli, gücü az, ilgisi yüksek olanlar sürekli bilgilendirilmeli, ilgisi az, gücü yüksek olanlar ise memnun tutulmalıdır. Akıllı şehirlerde vatandaşlar çoğunlukla gücü az ve ilgisi az, gücü az ve ilgisi yüksek gruplara girmektedirler. Buna göre paydaş olarak vatandaşlar sürekli olarak bilgilendirilmeli ve izlenmelidir; sadece bilgilendirilme ve izlenme güçlü bir katılım şekli sağlamayacağından; vatandaşların gücü ve ilgisi yüksek grupta olması için çaba gösterilmelidir. Akıllı şehirlerde kamu projelerine temsili paydaşların, hükümet yetkililerinin, iş dünyası temsilcilerinin yanı sıra vatandaşların da aktif katılımı sağlanmalıdır.

3.6.6. Katılımın Değerlendirilmesi

Katılımı değerlendirmek için değerlendirme ölçekleri geliştirilmelidir (Bryson vd., 2012). Değerlendirme katılımı ilgili geri bildirimlerin ve tercihlerin toplanması için elverişli bir araçtır. Simonofski vd. (2019a) üç şehir örneğini ele aldıkları araştırmalarında akıllı şehirlerde katılımı değerlendirmek için bir değerlendirme aracı geliştirmişlerdir. Bu ölçekte vatandaş tiplerine göre katılımcıların temsil sorunu, katılımcıların katılımını kolaylaştırıcı teknikler, ihtiyaçların analiz edilmesi, paydaşların bir araya getirilmesi için elverişli platformlar gibi konular üzerinde durulmaktadır. Katılımın değerlendirilmesinde birkaç akıllı şehir örneği ele alınarak Simonofski vd. (2019a) gibi bir tasarım modeli geliştirilebileceği gibi, katılımın sonucunda katılım düzeylerinin tespiti için de çeşitli ölçekler kullanılabilir. Burada doğru katılım düzeyini belirlemek için net ve bilinen teorilere dayanan (Arnstein’in katılım merdiveni veya IPA’nın katılım basamakları gibi) ölçeklere ihtiyaç vardır. Örneğin ABD Çevre Koruma Ajansı (EPA) tarafından oluşturulan bazı aşamalar doğru katılım düzeyinin belirlenmesi için elverişli olabilir (Ayrıntılı bilgi için Bkz. Uçar Kocaoğlu, 2017).

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Vatandaş katılımı vatandaşların politik ve idari karar alma süreçlerine etki ettiği organize, etkileşimli ve çok katmanlı bir süreç olarak tanımlanabilir. Vatandaşların yönetime katılımının popüler bir konu olarak önem kazanması ilk kez 1960’larda yerel ve bölgesel yönetimlerin vatandaşları yönetime dahil etmek için borşürler ve posterler hazırlayarak toplantılar düzenlemesi faaliyetleri ile başlamıştır (Hansen ve Prospero, 2005: 617). Katılım toplumsal ihtiyaç ve beklentilerin karşılanmasında bir araç olmasından dolayı kamu hizmetlerinin aktif kullanıcısı olan kentliler ve günlük yaşamı doğrudan etkileyen yerel yönetimler için daha önemli hale gelmiştir. Yerel yönetimler diğer yandan kamu hizmet sunumunda birçok teknolojik gelişme ile karşı karşıyadır. Kentsel hizmetlerin sunumunda

BİT'ten yararlanma ve bu yolla kentleri daha yaşanabilir ve sürdürülebilir kılma düşüncesine dayanan akıllı şehir olgusu birçok kent yönetiminin dönüşüm programında yer almaktadır. Diğer yandan akıllı şehirlerde yaygın BİT kullanımı vatandaş katılımını geliştirici imkanlar sunmaktadır. Akıllı şehirlerin sosyo-teknik bir alan olduğu; kentlerde teknolojinin toplumsal gelişime katkıda bulunması gerektiği üzerine literatürde geniş bir uzlaşma bulunmaktadır. Birçok çalışma akıllı şehirlerin bir bütün olarak gelişimi ve sürdürülebilirliği için teknoloji kullanımından ziyade vatandaşların şehir yönetimine katılımına dikkat çekmektedir.

Akıllı şehirlerde vatandaş katılımını konu alan çalışmalar katılımın iyi yönetişimi gerçekleştirmedeki rolü, vatandaşların akıllı şehirdeki rolleri ve olması gereken katılım mekanizmaları üzerinde durmaktadır. Akıllı bir şehirde vatandaş katılımının nasıl olması gerektiği, katılım sürecini, katılım sürecinde izlenmesi gereken basamakları irdeleyen çalışma ise azdır. Bu çalışma literatürdeki bu boşluğa değinme amacı ile akıllı bir şehirde vatandaş katılım sürecine odaklanarak akıllı şehir ve vatandaş katılımı yazınında sistematik bir literatür taraması gerçekleştirmiştir. Akıllı şehirlerde vatandaş katılımı konusunu ele alan 2016-2021 tarihleri arasında yayınlanmış araştırma makalesi niteliğinde 20 bilimsel çalışma ayrıntılı olarak okunarak konu bazında özetlenmiştir. Çalışma sonucunda akıllı şehirlerde vatandaş katılım sürecinde dikkat edilmesi gereken hususlar; Katılım süreçlerinin hedeflerini belirlemek, katılımcıların kapsamı ve seçimi, vatandaşların akıllı şehirdeki rollerini belirlemek, projelerin hazırlık aşamasında vatandaşların katılımının sağlanması, paydaş analizinin yapılması ve katılımın değerlendirilmesi olmak üzere altı başlık halinde açıklanmıştır.

İlk olarak, katılım sürecinin hedefinin belirlenmesi vatandaş katılımının en önemli sorunlarından biridir. Burada dikkat edilmesi gereken hususlar; vatandaşların akıllı şehir amaçlarını belirlemede yardımcı olması ve vatandaş odaklı stratejiler ve amaçlar belirlemektir. Katılım süreci tek bir amaç değil birden çok amaca da hizmet edebilir, halk katılım süreci geliştikçe bu amaçlar da değişebilir. Katılım sürecinin amacını net olarak belirlemek gereksiz çaba ve kaynak harcamasını önler; katılım sürecinin meşruiyetini artırır. İkinci olarak, vatandaş katılım sürecinin tasarımında karşılaşılan en önemli sorun katılımcıların kapsamının belirlenmesi ve seçilmesidir. Doğru kişiler katılmazsa, diğer konular ne kadar iyi tasarlanmış olursa olsun, katılımdan beklenen fayda sağlanamayabilir. Burada diğer önemli bir konu çeşitliliğin ve kapsayıcılığın sağlanmasıdır. Bunun için sosyal yardım, haftanın vatandaşı ödülü, ücretsiz eğitimler, dil çevirisi, çocuk bakımı veya ulaşım yardımı gibi yollarla grup katılım süreçleri desteklenmeli; katılımı marjinal grupların ve çıkar yelpazesinden etkilenen azınlıkların da yer alması sağlanmalıdır. Üçüncü olarak, katılım sürecinde vatandaşların rollerini belirlemek önemlidir. Herhangi bir akıllı şehir projesinin hayata geçirilmesinde vatandaşların hangi rollerle projelere katılacağı veya katılması gerektiği dikkate alınmalıdır. Literatürde akıllı şehirlerde vatandaşın sahip olduğu roller, veri toplayıcılar ve veri sağlayıcılar, sensörler, tüketiciler, ortak yaratıcılar, deneyim sahibi olanlar, pasif veri kullanıcıları ya da hizmetten yararlananlar olarak kategorize edilmektedir. Dördüncü olarak, akıllı şehir stratejisinin yer aldığı bir yol haritası hazırlanmalı ve akıllı şehre dahil olan bütün paydaşlar bu yol haritasının hazırlanması sürecine aktif olarak katılmalıdır. Projelerin ön hazırlık ve değerlendirme aşamalarında, paydaşların belirlenmesi ve sosyal katılım sağlanmalıdır. Doğrudan etkileşimi ve doğrudan katılımı sağlamak için projelerin dizaynında öncelikli olarak vatandaş girdisinin sağlanması; bunun için e-katılım, yaşam laboratuvarları, kuluçka merkezleri, gereksinim mühendisliği, kitle kaynak, açık veri, odak grup görüşmeleri gibi metodlarının uygulanması önerilebilir. Beşinci olarak, paydaş katılımında güç dinamiklerinin yönetilmesi önemlidir. Bazı paydaşlar diğerlerine göre güç ve hâkimiyet sahibiyken diğerleri güçsüz ve dezavantajlı kalabilir. Akıllı şehirlerde vatandaşların konumu çoğunlukla güçsüz kategoridedir. Diğer yandan vatandaşlar paydaş olarak güçsüz de olsa ilgi düzeyleri yüksek olabilir. Bu yüzden vatandaşların bilgilendirilme ve izlenme gibi pasif katılım faaliyetlerinden ziyade aktif katılımı sağlanmalı projelerde iş dünyası ve siyasetçiler yanında paydaş olarak yer almalıdır. Altıncı ve son olarak, katılımcıların temsil sorunu, katılımcıların katılımını kolaylaştırıcı teknikler, katılımcıların ihtiyaçlarının analiz edilmesi, paydaşların bir araya getirilmesi için elverişli platformlar gibi konular üzerinde duran katılım değerlendirme ölçekleri geliştirilmelidir. Katılım

sonucunda vatandaş katılım düzeyinin tespiti için Arnstein'in Katılım Merdiveni modeli gibi net ve bilinen teorilere dayanan ölçekler kullanılmalıdır.

Bir veya birkaç akıllı şehir örneğinde katılım ölçeklerinin geliştirilmesi konusu gelecek araştırmalar için önerilebilir. Bu çalışmanın akıllı şehirlerde vatandaş katılımı literatürüne katkı sunması beklenmekte ve yerel yönetimleri akıllı şehir dönüşüm sürecinde olan uygulayıcılar için de bir kılavuz olabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ataç, B. (2020). Yerel yönetimlerde akıllı şehre geçiş sürecinin yönetimi: İstanbul Büyükşehir Belediyesi örneği, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ateş, M. ve Önder, D. (2019). Akıllı Şehir Kavramı ve Dönüşen Anlamı Bağlamında Eleştiriler. *Megaron*, 14(1), 41-50.
- Babaoğlu, C. ve Memiş, L. (2009). Akıllı Kentlerin Politika Üretme Aracı Olarak Yaşam Laboratuvarları (Living Labs). *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 28(4) 23-47.
- Bednarska-Olejniczak, D., Olejniczak, J. ve Svobodová, L. (2019). Towards a Smart and Sustainable City with the Involvement of Public Participation: The Case Of Wrocław. *Sustainability*, 11, 332.
- Berntzen, L., ve Johannessen, M. (2016). The Role of Citizen Participation in Municipal Smart City Projects: Lessons Learned From Norway. doi: 10.1007/978-3-319-17620-8_1.
- Biodiversity (2021). Public Participation. Retrieved 12.08.2021 from <http://www.biodiversity.ru/coastlearn/pp-eng/aims.html>
- Bishop, P. ve Davis, G. (2002). Mapping Public Participation in Policy Choice. *Australian Journal of Public Administration*. 1(1), 14-19.
- Bryson, J., Quick, K., Slotterback, C.S. ve Crosby, B. (2012). Designing Public Participation Processes. *Public Administration Review*, January-February, 23-34.
- Caragliu, A., Del Bo, C. ve Nijkamp, P. (2011). Smart Cities in Europe. *Journal of Urban Technology*, 18(2), 65-82.
- Castelnovo, W. (2016). Citizens as Sensors/Information Providers in the Co-Production of Smart City Services. In Agrifoglio, R., Caporaello, L., Magni, M., Za, S. (Eds.), *Re-shaping Organizations through Digital and Social Innovation* (pp.51-62), Proceedings of the 12th Annual Conference of ITAIS, LUISS University Press.
- Castelnovo, W., Misuraca, G. ve Savoldelli, A. (2015). Citizen's Engagement and Value Co-Production in Smart and Sustainable Cities. Retrieved 10.04. 2021 from <https://www.ippapublicpolicy.org/file/paper/1433973333.pdf>.
- Cocchia, A. (2014). Smart and Digital city: A systematic literature review. In Dameri, R.P., Rosenthal-Sabroux, C., (Eds.), *Smart City* (pp.13-43), Springer: Cham, Switzerland.
- Cortés-Cediel ME, Cantador I. ve Bolívar MPR. (2019a). Analyzing Citizen Participation and Engagement in European Smart Cities. *Social Science Computer Review*. XX(X), 1-32.
- Cortés-Cediel, ME., Cantador, I., Pedro, M. ve Rodríguez-Bolivar (2019b). Urban Governance in Action: Citizen Participation in European Smart City Experiences. Retrieved 20 May 2021 from <http://arantxa.ii.uam.es/~cantador/doc/2019/egov19.pdf>.
- Craglia, M.ve Granell, C. (2014). JCR technical reports: Citizen science and smart cities. Luxembourg: EC.
- Creighton, James L. (2005). *The Public Participation Handbook: Making Better Decisions Through Citizen Involvement*. United States: Jossey Bass.
- Dameri, R.P. (2013), Searching for Smart City Definition: A Comprehensive Proposal. *International Journal of Computers & Technology*, 11(5), 2544-2551.
- EUKN (European Urban Knowledge Network), Retrieved 10.01.2020 from <https://www.eukn.eu/policy-labs/policy-lab-for-cy-public-participation-in-the-development-process/general-introduction/what-is-public-participation/>.

- Fonseca, D., Sanchez-Sepulveda, M., Necchi, S., Peña, E. (2021). Towards Smart City Governance. Case Study: Improving the Interpretation of Quantitative Traffic Measurement Data through Citizen Participation. *Sensors*, 21, 5321.
- Fung, A. (2006). Varieties of Participation in Complex Governance. *Public Administration Review*, 66(1), 66-75.
- Georgiadis, A., Christodoulou, P., Zinonos, Z. (2021). Citizens' Perception of Smart Cities: A Case Study. *Appl Scie*, 11 (6), 2517.
- Gül A. ve Çobanoğlu Ş.A. (2017). Avrupa'da Akıllı Kent Uygulamalarının Değerlendirilmesi ve Çanakkale'nin Akıllı Kente Dönüşümünün Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Kayfor15 Özel Sayısı*, 22, 1543-1565.
- Giffinger, R., Fertner, C., Kramar, H., Kalasek, R., ve Pichler, N. (2007). Smart cities: Ranking of European medium-sized cities. Vienna: Vienna University of Technology.
- Granier, B. and Kudo, H. (2016). How Are Citizens Involved in Smart Cities? Analysing Citizen Participation in Japanese Smart Communities. *Information Polity*, (21), 61-76.
- Hansen, H.S. ve Prosperi, D.C. (2005). Citizen Participation and Internet GIS-Some Recent Advances. *Computers Environment and Urban Systems*, 29, 617-629.
- Hollands, R. (2008). Will the Real Smart City Please Stand Up?. *City: Analysis of Urban Trends, Culture, Theory, Policy, Actio*, 12(3), 303-320.
- IAP (2020). IAP2 Code of Ethics for Public Participation Practitioners. <https://www.iap2.org/page/ethics> adresinden 21.02.2021 tarihinde edinilmiştir.
- Irvin, R.A. ve Stansbury, J. (2004). Citizen Participation in Decision Making: Is it Worth The Effort?. *Public Administration Review*, 64(1), 55-65.
- Karaçam, Z. (2013). Sistematik Derleme Metodolojisi: Sistematik Derleme Hazırlamak İçin Bir Rehber. *DEUHYO ED*, 6(1), 26-33.
- Kitchenham, V. B. (2004). Procedures for Performing Systematic Reviews. Australia: Keele University and National ICT.
- Kumar, T. M. (2015). E-Governance for Smart Cities. Singapore: Springer Science Business Media.
- Lim, S., Malek, J., Hussain, M. ve Tahir, Z. (2018a). Citizen Participation in Building Citizen-Centric Smart Cities. *GEOGRAFIA Malaysian Journal of Society*, 14(4), 42-53.
- Lim, S., Jalaluddin, A., Hussain, Y. ve Tahir, Z. (2018b). Citizens' Characteristics and Challenges to Their Participation in Public Life in Citizen-Centric Smart Cities. *e-Prosiding Persidangan Antarabangsa Sains Sosial dan Kemanusiaan. Kolej Universiti Islam Antarabangsa Selangor*. 164-188.
- Malek, J., Lim, S. ve Yigitcanlar, T. (2021). Social Inclusion Indicators for Building Citizen-Centric Smart Cities: A Systematic Literature Review. *Sustainability* 13(376) 1-29.
- Manfreda A., Ekart N., Mori M. ve Groznik A. (2020) Citizens' Participation as an Important Element for Smart City Development, Sharma S.K., Dwivedi Y.K., Metri B., Rana N.P. (Eds), *Re-imagining Diffusion and Adoption of Information Technology and Systems: A Continuing Conversation IFIP Advances in Information and Communication Technology*, vol 618. Cham: Springer.
- Memiş, L. ve Bayraktar, H. (2020). Akıllı Kentler ve Yaşam Laboratuvarları: Başakşehir Yaşam Laboratuvarı Örneğinde Bir İnceleme. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 16(4), 954-975.
- Nabatchi, T. ve Leighninger, M. (2015). *Public Participation for 21st Century Democracy*, United States of America: Jossey- Bass.
- Nam, T. ve Pardo, T.A. (2011). Conceptualizing Smart City with Dimensions of Technology, People, and Institutions. In *Proceedings of The 12th Annual International Digital Government Research Conference: Digital Government Innovation in Challenging Times* (pp.282-291), New York: ACM.
- Pandey, A.K. ve Pandey, P. (2020). Role of Residents in Shaping Jaipur As A Smart City. *IOSR Journal Of Humanities And Social Science*, 23(2), 57-65.
- Rowe, G. ve Frewer, L. J. (2005). A Typology of Public Engagement Mechanisms, *Science, Technology & Human Values*, 30(2), 190-251.
- Perera, C., Zaslavsky, A., Christen, P., ve Georgakopoulos, D. (2014). Sensing as a Service Model for Smart Cities Supported By Internet of Things. *Transactions on Emerging Telecommunications Technologies*, 25(1), 81-93.

- Project Management Institute (2017). A Guide to the Project Management Body of Knowledge (PMBOK Guide) 6th ed., USA: PMI.
- Przebylłowicz, E., Alexandra Cunha, M., Geertman, S., Leleux, C., Michels, A., Tomor, Z., C. William R., Webster ve Albert M. (2020). Citizen Participation in the Smart City: Findings From an International Comparative Study. *Local Government Studies*, 1-25.
- Sadioğlu, U. ve Dinç, B. (2019). Yaşam Boyu Öğrenme ve Akıllı Kentler. *Kamu Yönetimi ve Teknoloji Dergisi*, 1(1), 63-88.
- Schaffers, H., Komninos, N., Pallot, M., Trousse, B., Nilsson, M. ve Oliveira A. (2011). Smart Cities and the Future Internet: Towards Cooperation Frameworks for Open Innovation. *The Future Internet, Lect. Notes Comput. Sci.*, 6656, 431-446.
- Seçkiner Bingöl, E. (2021). Citizen Participation in Smart Sustainable Cities. In C. Babaoğlu, O. Kulaç, E. Akman (Eds.) *Handbook of Research on Global Challenges for Improving Public Services and Government Operations* (pp. 443-463). USA: IGI Global.
- Simonofski, A., Vanderose, B., Clarinval, A. ve Snoeck, M. (2018). The Impact of User Participation Methods on E-Government Projects: The Case of La Louvière, Belgium. *Media and Communication*, 6(4), 175-186.
- Simonofski, A., Serral A. ve De Smedt. (2019a). Hearing the Voice of Citizens in Smart City Design: The CitiVoice framework. *Bus Inf Syst Eng*, 61, 665-678.
- Simonofski, A., Serral A. ve Wautelet, Y. (2019b). Citizen Participation in the Design of Smart Cities: Methods and Management Framework. In A. Viscizi, Lytrats (Eds.). *Smart Cities: Issues and Challenges: Mapping Political Social and Economic Risks and Threats* (pp.47-62). The Netherlands: Elsevier.
- Simonofski, A., Valle, T., Serral, E. ve Wautelet, Y. (2021). Investigating Context Factor in Citizen Participation Strategies: A Comparative Analysis of Swedish and Belgian Smart Cities. *International Journal of Information Management*. 56, 1-10.
- Tadili J. ve Fasly H. (2020). General Smart City Experts' Perceptions of Citizen Participation: A Questionnaire Survey, Ben Ahmed M., Boudhir A., Santos D., El Aroussi M., Karas İ. (Eds), *Innovations in Smart Cities Applications Edition 3. Lecture Notes in Intelligent Transportation and Infrastructure*, Cham: Springer.
- Tomor, Z. (2020). Citizens in the Smart City: What is actually happening? An in-depth case study from Utrecht, the Netherlands. *International Journal of Public Administration in the Digital Age (IJPADA)*, 7(1), 1-16.
- Uçar Kocaoğlu, B. (2017). Vatandaş Katılımı Sürecinin Tasarımı. *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 41-60.
- Vaishampayan, R. ve Jadhav, T. (2020). Enhancing Citizen Engagement in Smart Cities Mission in India Shrutı. *Nagarlok II(4)*, October-December.
- Varol, Ç. (2017). Sürdürülebilir Gelişmede Akıllı Kent Yaklaşımı: Ankara'daki Belediyelerin Uygulamaları. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 26(1), 43-58.
- Verba, S. ve Nie, N.H. (1987). *Participation in America: Political Democracy and Social Equity*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Webster, CWR. ve Leleux, C. (2018). Smart Governance: Opportunities for Technologically-Mediated Citizen Co-Production. *Information Polity*, 23(1), 95-110.
- Xu H. ve Zhu W. (2020). Evaluating the Impact Mechanism of Citizen Participation on Citizen Satisfaction in a Smart City. *Environment and Planning B: Urban Analytics and City Science*. December.
- Yavuz, N. (2019). Yerel Yönetimlerde Doğrudan Vatandaş Katılımı, B.U Kocaoğlu (Ed.), *Kamu Yönetiminde Doğrudan Vatandaş Katılımı* (s.117-132), Ankara: İmaj Yayınevi.
- Yigitcanlar, T. ve Baum, S. (2008). Benchmarking Local E-Government, A. V. Anttiroiko (Ed.), *Electronic government: concepts, methodologies, tools, and applications* (pp. 371-378). USA: IGI Global.

EXTENDED SUMMARY

Aim

The purpose of this research is to examine the studies on citizen participation in smart cities and to determine the issues that should be considered in the process of citizen participation in smart cities.

Methodolog

In this study Kitchenham's (2004) systematic literature review framework is used, the studies dealing with the issue of citizen participation in smart cities between 2016 and 2021 were scanned in the Google Scholar database, and the articles dealing with the issue of citizen participation in smart cities as the focus of study were analyzed in terms of publication year, type, method and topics has been done. For this, the following steps Kitchenham suggested were followed:

- a) Identification of research need
- b) Formulating research questions
- c) Conducting the research
 - Making the search
 - Selecting (inclusion) and exclusion criteria for publications
- d) Analysis of publications
- e) Summarizing the results

Findings

17 of the 20 studies were field research method; used survey and interview techniques. Of the 20 studies, 15 are research articles and 5 are book chapters. Studies were mostly published in 2020. In the analysis made on a yearly basis, 1 study in 2016, 1 in 2017, 4 in 2018, 4 in 2019, 4 in 2020 and 4 in 2021 were accessed. In the studies, importance is attached to the roles of citizens in smart cities, and the subject of participation is examined in terms of the roles of citizens, the dimensions of participation, the dynamics of participation, methods of participation, the participation process and the factors that guide this process. Appropriate participation designs, models and mechanisms for smart cities are also discussed. In the studies, the questions of how citizen participation actually occurs and how it should take place are also examined, and in this context, participation processes are focused on. Twelve of the 20 studies reviewed focus on the roles of citizens in smart cities. Accordingly, the roles of citizens in the participation process are important. Citizens are categorized as ICT users, data collectors and data providers, sensors, consumers, co-creators, people with experience, passive data users or service beneficiaries.

In line with the findings obtained as a result of the literature analysis, the issues to be considered in the process of citizen participation in smart cities were collected under six headings. First, Determining the target of the participation process is one of the most important problems of citizen participation. Citizens should agree on smart city strategies. It can be said that the most important problem encountered in the design of the citizen participation process is the determination and selection of the scope of the participants. If the right people do not participate, the expected benefit from participation may not be achieved, no matter how well-designed other topics are. The roles of citizens in the participation process are important. In smart cities, stakeholders need to be involved in all stages of participation. This is also essential for the legitimacy of the accession process; process legitimacy must be established with both internal and external stakeholders. Rating scales should be developed to assess participation.

Conclusion and Discussion

Studies on citizen participation in smart cities focus on the role of participation in realizing good governance, the roles of citizens in smart cities and the participation mechanisms that should be. Studies discussing how citizen participation should be in a smart city and what real participation means are in the minority. There are very few studies examining the citizen participation process in

smart cities and the steps to be followed in the citizen participation process. In order to address this gap in the literature, this study focused on the citizen participation process in a smart city and conducted a systematic literature review in the smart city and citizen participation literature. 20 studies in the nature of research articles published between 2016-2021 on the issue of citizen participation in smart cities were read in detail and summarized on the basis of subject. As a result of the study, the points to be considered in the process of citizen participation in smart cities; Determining the objectives of the participation processes, the scope and selection of the participants, determining the roles of the citizens in the smart city, ensuring the participation of the citizens in the preparation phase of the projects, conducting the stakeholder analysis and evaluating the participation are explained. It is expected that the study will contribute to the citizen participation literature in smart cities and it is thought that it can be a guide for practitioners whose local governments are in the smart city transformation process.

BÜYÜK BRİTANYA’NIN İSTANBUL BÜYÜKELÇİSİ: JOHN MURRAY
GREAT BRITAIN’S ISTANBUL AMBASSADOR: JOHN MURRAY

Dr. Öğr. Üyesi Fatih GÜRCAN

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
fatih.gurcan@medeniyet.edu.tr
ORCID No: 0000-0002-0905-6487

ÖZET

18. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu'nun tedricen düşüşe geçtiği, buna karşın hala dünyanın sayılı güçlü devletlerinden biri olduğu bir asırdır. Bu dönemde Büyük Britanya ise Avrupa'nın yükselen siyasi güçlerinden biri konumundadır. Temelde bir ada devleti olan Britanya, coğrafi konumu nedeniyle deniz aşırı bir genişleme politikası takip etmişti. Britanyalılar, denizci bir millet olarak ticarete yönelmişler ve merkantalist iktisadi düşünceyi benimseyerek, dünyanın çeşitli noktalarında ticaret üsleri kurmuşlardı. Osmanlı İmparatorluğu, Balkanlar'a Ortadoğu'ya ve Doğu Akdeniz'e hâkim bir devlet olarak, Britanya Karallığı için kritik öneme sahip bir devlettir. 1765 yılında Kral III. George, Venedik elçisi olan John Murray'yi, İstanbul'a büyükelçi olarak tayin etmişti. Britanya dışişleri bu atamayı yaparken, Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli bir diplomatik aktör olduğunun farkındaydı. Venedik'te başarılı bir büyükelçilik dönemi geçiren Murray'e, yeni görevinde güveniliyordu. Başlangıçta, Murray'nin sakin bir ortamda başlayan ve ticaret odaklı olan bu görevi, Osmanlı ile Rusya arasında gerilimin artmasıyla beraber farklı bir boyut kazanmıştı. Rusya'nın Lehistan'a hâkim olma isteği, Leh milliyetçilerinin Osmanlı'dan yardım istemesine sebep olmuş ve Osmanlı İmparatorluğu Rusya'ya savaş açmıştı. Büyük Britanya'nın Rusya ile olan iyi ilişkileri, Murray'nin siyaseten altından kalkmasının zor olduğu bir durumla karşılaşmasına neden olmuştu. Çalışmamızda Murray'nin görev süresi boyunca İstanbul'daki diplomatik ilişkiler ve Britanya elçiliğinin perspektifinden Osmanlı başkentindeki günlük hayat ele alınacaktır.

ABSTRACT

The eighteenth century, the Ottoman Empire has a gradual decline, but it is still a period of one of the strong states of the world. In this period, the Kingdom of Great Britain was one of the growing political forces in Europe. Basically, a state of the island followed an overseas expansion policy due to the geographical position of Great Britain. The British managed to trade as a nation and adopted Mercantilist economic doctrine, have established commercial basis at various points in the world. The Ottoman Empire had a critical importance British Kingdom, as it dominated the Balkans, the Middle East and the Eastern Mediterranean. In 1765, King III. George, John Murray, who was the British resident in Venice, was appointed in Istanbul as an ambassador. When arranging this appointment, the British foreign office was aware that the Ottoman Empire was an important diplomatic actor. Murray, who had a successful ambassadorial period in Venice, was trusted in his new position. Initially, Murray's mission, which started in a calm environment and focused on trade, gained a different dimension with the increasing tension between the Ottoman Empire and Russia. Russia's ambition to dominate Poland caused Polish nationalists to ask for help from the Ottoman Empire and after that Ottoman Empire declared war on Russia. Great Britain's good relations with Russia had put Murray in a politically difficult situation to deal with. In our paper, diplomatic relations in Istanbul during the Murray and the daily life will be discussed from the perspective of Britain's Embassy in the Ottoman capital.

Geliş Tarihi:

29.09.2021

Kabul Tarihi:

01.11.2021

Yayın Tarihi:

30.12.2021

Anahtar Kelimeler

Osmanlı İmparatorluğu
Büyük Britanya
İstanbul
John Murray
Diplomasi.

Keywords

Ottoman Empire
Great Britain
Istanbul
John Murray
Diplomacy.

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu gücünün zirvesine 16. yüzyılda ulaşmış olan büyük bir devlettir. İmparatorluğun yükselişi gibi, düşüş süreci de tedricen gerçekleşmiş ve imparatorluk 20. yüzyılın başlarına kadar varlığını devam ettirmeyi başarmıştır. 18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun askerî ve siyasî yönden güç kaybına uğradığı, buna mukabil, devletin bürokrasi, dış politika gibi alanlarda tekâmül gösterdiği ve karşılaşılan sorunları Bâb-ı Âli'nin devlet aklıyla çözümlenmeye çalıştığı bir dönemdir. İmparatorluk, siyasal rakipleriyle daha evvel tek başına mücadele ederken, uğradığı güç kaybını telafi edebilmek amacıyla bu yüzyıldan itibaren Avrupa devletler sistemi içerisinde kendisine bir yer edinmişti. İçine dâhil olunan bu yeni denklem içerisinde her ülkenin kendine göre hedefleri ve çekinleri bulunmaktaydı. Rusya; Lehistan, İsveç ve Osmanlı'nın aleyhine genişlemek istiyordu (Mckay, 2011: 253-271). Avusturya, Almanya'daki siyasal üstünlüğünü Prusya'ya kaptırmak istemiyordu (Rady, 2021: 242-254). Fransa, Benelüks bölgesi ile İtalya'da üstünlük kurmak istiyor ve Lehistan'ın bağımsızlığını korumaya çalışıyordu.

Diğer siyasal güçlerin aksine Britanya, Avrupa kıtasında büyük ölçekli toprak kazanımı peşinde değildi. Hannover, Malta ve Cebelitarık gibi küçük ancak stratejik öneme haiz bazı kara parçalarını elde tutmalarının dışında, İngilizler'in Avrupa'da territoryal hâkimiyet kurmak gibi bir maksatları yoktu. İngilizler deniz aşırı koloniler kurmayı ve merkantilizm merkezli iktisadi bir yapı kurmayı hedeflemişler ve 18. yüzyıla gelindiğinde bunu büyük ölçüde başarmışlardı (Davies, 2006: 625-626).

Britanyalıların Amerika, Okyanusya veya Doğu Asya'da koloniler kurması, bu kolonilerde yerleşimler oluşturması veya yerleşim oluşturdukları bölgelerde askerî güçlerini kullanarak, topraklarını genişletmesi çok zor olmamıştı. Ancak hem Akdeniz ticaretinin merkezinde bulunan hem de büyük bir pazar olan ama hâlâ çok güçlü bir devlet mekanizmasına sahip olan Osmanlı Devleti'nin aleyhine büyümek, Britanya için kolay değildi. Britanyalıları bu yolu denemek yerine Osmanlı toprakları üzerinde sadece ticari faaliyet gösteren ancak kapitülasyonların verdiği ayrıcalıklarla, kendi iç dinamikleri ile hareket etme olanağına sahip Levant Company'yi kurmuşlardı. Bu ticaret şirketi, özellikle İstanbul, Halep, İzmir, Kıbrıs gibi deniz ticaretinin yaygın olduğu noktaları merkez olarak faaliyet göstermekteydi. Büyükelçilik dışında, Osmanlı topraklarındaki İngiliz diplomatik misyonları da esasen Levant Company tüccarlarının kendi çabalarıyla kurdukları konsolosluklardı. Tüccarların kendi aralarındaki meseleleri ve Britanyalıların hukuki sorunlarını konsolosluklar çözmekte, onların gücünün yetmediği noktalarda İstanbul'daki büyükelçilik devreye girmektedir (Wood, 1964: 59-80).

Britanya'nın İstanbul Büyükelçiliği'nin bu bağlamda odaklandığı ana husus Osmanlı İmparatorluğu ile mümkün olduğu kadar iyi geçinerek, Doğu Akdeniz'deki tüccarlarının güvenliğini sağlamak ve Levant Company'nin kârlılığını artırmaktı. Bu amaçla, İngilizler İstanbul'a yaptıkları atamalarda ticari bilgi ve donanımı ön planda tutmaktaydılar. Örneğin, 1746-1761 arasında 15 yıl gibi uzun bir süre büyükelçilik görevinde bulunan James Porter tüccar kökenli bir diplomattı. Murray'nin selefi Henry Grenville ise, siyasetçi bir aileden gelmekle beraber, ticari konulara oldukça hâkimdi. Onun ağabeyi James Grenville, kraliyet sarayının kasa sorumlusuydu (Grenville, 1852: 394).

Murray'nin, İstanbul'a atanmasında, onun Venedik'te elçilik yapıyor olmasının büyük etkisi vardı. Eski siyasal gücünden uzak ama ticarete hâlâ aktif bir devlet olan Venedik Cumhuriyeti, Britanya'nın iyi ilişkilere sahip olduğu bir devlettir. İngilizler Akdeniz sahasındaki elde ettikleri birçok bilgiyi Venedikliler'den öğrenmişlerdi. Venedik'in Osmanlı ile çok köklü ilişkileri vardı ve Venedikli tüccarlar tarihsel olarak Doğu Akdeniz ticaretine hâkim durumdaydılar. Venedik'te bulunan İngiliz tüccarlar da sürekli olarak Osmanlı topraklarına uğradıklarından, Murray Osmanlı İmparatorluğu hakkında belli ölçüde bilgi sahibiydi. Ayrıca İngilizler Venedik'in tarihsel balyos raporlarında da faydalanmaktaydılar. (TNA, PRO: 31/14/115). Murray 1754'ten 1766'ya kadar Venedik'te kalmış ve oldukça keyifli ve eğlenceli bir elçilik dönemi geçirmişti. Şehrin gece hayatına, balolarına ve karnavallarına da katılan Murray, meşhur maceracı Casanova ile arkadaşlık kurmuştu. Bu süreçte John Murray, oldukça fazla kilo almıştı, sürekli yemek yemekten muzdaripti ve Venedik'teki görevi ile ilgili en büyük şikâyeti de,

buydu. (Holmes, 2004: 952-953). John Murray'ın kardeşi Elizabeth Murray 1755'te konsolos Joseph Smith ile evlendiğinden, Murray'nin şehirdeki sosyal çevresi de çok genişlemişti.

1. MURRAY'NİN İSTANBUL'DAKİ İLK YILLARI

John Murray Venedik elçiliği yaptığı sırada, Kral III. George'un imzasıyla İstanbul'a atanmıştır. Bu dönemde Britanya hariciyesi iki farklı bakanlıktan oluşmaktaydı. Çoğunluğu İskandinav ve Protestan olan ülkelerle ilişkilere, Northern Department birimi bakarken, aralarında Venedik ve Osmanlı İmparatorluğu'nun da bulunduğu Akdeniz ülkelerine ise Southern Department birimi bakmaktaydı. Bu bakanlığın başında bulunan Henry Seymour, Murray'nin, Venedik'teki performansından memnundu (TNA, SP 99/69: 174a-183b). Seymour, Venedik'e göre daha prestijli ama çok daha zor olan İstanbul misyonuna atayabilmek için Başbakan Charles Watson Wentroth'u ve Kral III. George'u ikna etmiş ve 15 Kasım 1765'te Murray İstanbul'a tayin edilmişti (TNA, SP 105/99: 303a). Diplomatik teamüllere göre bu atama aslında bir tür terfi idi. Buna karşın, Murray Venedik'teki görev yerinden memnundu ve İstanbul'a gelmek istemiyordu. Kendisi İstanbul'a atanmak için yetersiz görüyordu ve bu fikrini Henry Seymour'a samimi bir dille iletmışti (TNA, SP 97/42: 202a). Ancak, Kral III. George'un imzasının bulunduğu bir atamanın geri döndürülmesi söz konusu olamazdı.

John Murray, Venedik elçiliği devam ettiği sırada, İstanbul'a tayin edilmiş ve mesafenin uzunluğundan ötürü, kendisinden Londra'ya uğramadan doğrudan İstanbul'a gitmesi istenmişti. Murray yaklaşık altı ay kadar yaptıktan sonra, 1766 Mayıs'ında yola çıkmıştı. Murray'nin, padişaha teslim edeceği itimat mektubu, 1766'nın Şubat ayında hazırlanmıştı (TNA, SP 99/69: 321a). Murray İstanbul'a gelene kadar geçen sürede, William Kinloch maslahatgüzar olarak görevlendirilmişti. Kinloch, Halep konsolosu olduğundan, Porter ile Grenville dönemlerinden beri İstanbul'daki diplomatik duruma hâkimdi. Grenville İstanbul'dan ayrılmadan önce Kinloch'un gelmesini beklemiş onu sadrazama tanıtmış ve Londra'ya gitmişti (TNA, SP 97/42: 237a).

Murray, İstanbul'a sağ salim ulaştığına dair ilk mektubunu 2 Haziran 1766'da Londra'ya göndermişti (SP 97/43: 42a). John Murray İstanbul'da Kurban Bayramı'nın üçüncü gününe tesadüf eden H.12 Zilhicce 1179/M.22 Mayıs 1766 tarihindeki şiddetli deprem gerçekleştiğinde gemide bulunmaktaydı. İstanbul'a ulaştığında, Osmanlı başkenti hâlâ depremin şokunu yaşamaya devam etmekteydi. Muhtemelen Kinloch ve elçilik mensuplarından aldığı bilgi dâhilinde depremin detaylarını öğrenmişti (TNA, SP 97/43: 44b-45a). Murray depremi anlattığı mektubunda, Suriçi İstanbul'da dört selâtin camiinin zarar gördüğünü ve Fatih Camii'nin kubbесinin çöktüğünü belirtmekteydi. Sultanın sarayının da (Topkapı Sarayı) zarar gördüğünü belirten Murray, yabancı elçiliklerin bulunduğu Pera bölgesinde ise can ve mal kaybının daha düşük boyutta olduğunu belirtmekteydi. Murray'nin Londra'ya yolladığı mektubun içeriği, İngiliz gazetelerinde yayınlanmıştı. (Salisbury and Winchester Journal, 14 Temmuz 1766: 1479/1). John Murray'nin verdiği bu bilgiler, Türk kaynakları ile genel anlamda örtüşmektedir (Cezzar, M., 1963: 327-414).

Büyükelçi Murray, bütün görev süresi boyunca sadece bir kez padişahın huzuruna çıkma fırsatı bulmuştu. Onun padişahla tek görüşmesi, Kral III. George'un imzalayarak ve itimat mektubunu takdim ettiği günde gerçekleşmişti. Murray, Topkapı Sarayı'nda arza çıkmak için kendi beklentisinden daha kısa bir süre davet edildiği için mutlu olmuştu. Kendisini, Sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa gayet nazik bir şekilde ağırlamış ancak arz odasında biraz fazla beklemek zorunda kalmıştı. Daha sonra Murray, padişahın huzuruna çıkmış kısa bir görüşme yaptıktan ve itimat mektubunu padişaha takdim ettikten sonra, Topkapı Sarayı'ndan ayrılmıştı. Murray'i bu görüşmede en çok etkileyen kısım, Bâb-ı Âli tercümanının, Murray'e cevap verirken padişahın, kendisi ile göz göze gelmesi ve Sultan III. Mustafa'nın, tercümanın söylediklerini gözleriyle tasdik etmesiydi. (TNA, SP 97/43: 49b-50b).

John Murray'nin İstanbul'daki ilk iki yılı oldukça sakin geçmiştir. Bu dönemin en önemli siyasal olayı Gürcü Kralı II. Erekle'nin ve müttefiki İmereti Kralı I. Solomon ile Osmanlı'nın kuzeydoğu sınırlarını tehdit etmesiydi. Bu sorunu çözmek için Çıldır Valisi Hasan Paşa görevlendirilmişti. Hasan Paşa'ya

takviye amacıyla aynı zamanda Sivas, Trabzon ve Karaman eyaletlerine bağlı bazı birlikler görevlendirilmişti. Hasan Paşa Gürcüler karşısında başarılı olmuştu. Sefer sırasında Gorgi, Bori, Odiş, Sabuncu kaleleri Osmanlılar tarafından feth olunmuştu (Çeşmîzâde Mustafa Reşid, 1993: 4-5). Kafkasya bölgesinden gelen bu haberler, Britanya basınında elçilik merkezli enformasyon olarak, kendine yer bulmaktaydı. Osmanlı Ordusunun başarıları ve Gürcülerin barış istemeye mecbur kalması 1766 yılının Kasım ayının sonu ve Aralık ayının başında yayımlanan gazetelerde haber olmuştu (Leeds Intelligencer: 2 Aralık 1766, 669/2). Haberler önce kurye vasıtasıyla Viyana'ya gönderiliyor buradan önce Hollanda'ya oradan gemiyle Londra'ya ulaşan kuryeler vasıtasıyla Britanya'ya bilgi aktarımı sağlanıyordu.

Murray'nin görev süresinin ilk iki yılında, asıl odaklandığı husus ticaretti. İstanbul'da, İngiliz tüccar sayısı, Fransız, İtalyan ve hatta Avusturyalılara göre daha az olduğundan Murray, genellikle taşradan gelen sorunları çözmeye odaklanmıştı. İstanbul'da yaşayan az sayıdaki Britanyalı'nın önemli bir kısmı Büyükdere'de bulunmaktaydı. Aynı zamanda elçiliğin yazlık konutu da Tarabya-Büyükdere bölgesinde yer almaktaydı (Berridge, 2009: 10-11). Murray dâhil, elçilik yetkilileri 1768 ve 1769 yıllarında İstanbul'un merkezi semtlerinde veba salgını çıkması üzerine, daha güvenli olduğu için yazlık saraya intikal etmişler ve büyükelçilik diplomatik faaliyetlerini buradan sürdürmüşlerdi (TNA, SP 97/47: 181a-181b).

Elçiliğin iki yıllık barış dönemindeki en büyük problemi yereldeki Britanyalı tüccarların Osmanlı İmparatorluğu'nun yetkilileriyle yaşadıkları sıkıntılardı. Özellikle kapitülasyonların ne şekilde uygulanacağı ve bu imtiyazların sınırının ne olduğu, taraflar arasında sorunlara neden olmaktaydı. İngiliz arşivinde mahkeme kayıtlarını içeren J90 (Supreme Court of Judicature) tasnifinde bu konuyla ilgili bazı kayıtlar yer almaktadır. Konsolosluk yetkililerinin diplomatik dokunulmazlıklarının sınırının ne olduğu, hukukî açıdan gri bir alandı. Bu duruma en ilginç örneklerden biri Halep Konsolosluğu'nun bünyesinde yaşanmıştı. Konsolosluğun birinci tercümanı olan George Aide, bölgede Müslümanlara kötülük yapan yeşil sarıklılar grubunun önderi Çelebi Efendi'ye yardımcı olmakla suçlanmaktaydı. İngilizlere göre bu tercümanın kapitülasyonlara dayalı dokunulmazlığı vardı ve kadı huzurunda yargılanması uygun değildi. Osmanlılar ise, olayın bir şer'i hukuk meselesi olduğunu telakki etmelerinden dolayı, tercümanın yargılanabileceğine karar vermişlerdi. Elçilik uzun süre bu yargılamaya karşı çıkmış ama nihayetinde George Aide hapse gönderilmişti (TNA, SP 97/43: 148a-149b).

Levant Company'nin seyr-ü sefer serbestliği meselesi de, İngiliz büyükelçiliği ile Bâb-ı Âli'nin en çok karşı karşıya geldikleri konulardan biriydi. Osmanlılar, kendi provizyonalist ekonomik politikaları gereğince, ülkeden her mamulün, serbestçe yurtdışına çıkarılmasına karşı çıkmaktaydılar. Osmanlı yönetimi dışarı çıkarılması yasak bir ürün veya devletin prensiplerine aykırı bir uygulama gördüğünde, İngiliz tüccarlara engel olmaktaydı. En büyük sorunlardan biri de Cezayir ve Traplusgarp'taki dayılarla, İngiliz tüccarlar arasındaki çekişmeydi. İngilizler, Garp Ocaklarının korsanlık faaliyetlerinden şikâyetçiydiler (TNA, SP 97/43: 122a). Levant Company bu bölgeye özel önem vermekteydi zira İngilizler 16. yüzyılda bu bölgede Barbary Company'i kurmuşlar ancak başarısız olmuşlardı (McLean-Matar, 2021: 100-101). Levant Company bu başarısızlığın verdiği tecrübeyle Kuzey Afrika'ya özel önem vermekteydi.

Murray'nin barış döneminde, en büyük rakibi Fransız Elçisi Vergennes Kontu Charles Gravier idi. 1774-1787 arasında Fransa'nın dışişleri bakanlığını da üstlenen Vergennes çok yetenekli bir diplomatı ve sahip olduğu zekâ ve tecrübe sayesinde İstanbul'daki diplomatik çevrelerinin o dönemde en popüler simasıydı. 1755-1768 yılları arasında İstanbul'da görev yapan Vergennes, Murray geldiğinde, İstanbul'daki görev süresinin sonuna gelmişti. Bununla beraber, Vergennes'in şahsında Fransızlar'ın, Osmanlı üzerindeki tesir gücü Murray'e göre çok daha fazlaydı. Kuşkusuz bu durumda Osmanlı İmparatorluğu'nun Fransa ile çok uzun zamandır temas halinde olmasının ve Baron de Tott gibi Fransız kökenli uzmanların Osmanlı Ordusunda görev almasının payı yadsınamazdı. (Murphy, 1982: 79-80). Ancak bütün bu etmenlerin dışında Vergennes, Murray'den çok daha parlak bir figürdü ve gerek

diplomatik çevrelerde gerekse de Osmanlı devlet adamları üzerinde Vergennes'in etki gücü çok daha fazlaydı. Murray, Vergennes'in önüne geçebilecek, İngiltere'nin çıkarlarını Osmanlı nezdinde Fransa'dan önde tutabilecek yetenekte bir diplomat değildi.

Bu araştırmada fen bilimleri ve matematik öğretmeni adaylarının STEM alanlarına ve kariyerlerine yönelik semantik algılarının belirlenmesi için kesitsel tarama araştırma deseninden faydalanılmıştır. Kesitsel tarama araştırma deseni belirli zaman aralığında evreni temsil eden bir örneklemden verilerin toplanması amacıyla kullanılmaktadır (Lavrakas, 2008).

2. OSMANLI-RUS SAVAŞI VE JOHN MURRAY

2.1. Osmanlı'nın Rusya'ya Savaş İlanı ve Seferberlik

Levant'ta yaşanan sorunlar, tüccarlarla Osmanlı yönetiminin uyuşmazlıkları, Osmanlı'nın doğu sınırındaki gelişmelerin takibi, ortalama yeteneklere sahip bir diplomatın üstesinden gelebileceği problemlerdi. Murray'nin bu dönemde, bu seviyedeki sorunları çözmekte çok büyük sorunlar yaşadığı söylenemez. Onun bu dönemde en büyük sıkıntısı, İstanbul'daki sosyal hayata intibak meselesidir. Murray keyfine düşkün, Venedik gibi Avrupa'da dönemin en renkli gece hayatının hüküm sürdüğü ortama alışkın, ailesinin bir kısmı Venedik'te yaşayan bir diplomatken, Müslüman bir imparatorluğun başkenti olan İstanbul'a gelmiştir. Murray İstanbul'u hiçbir zaman sevememiş ve mümkün olan her fırsatta görevden alınmasını, Londra'dan talep etmişti. Zaten İstanbul'dan her an ayrılabilirim umudunu içinde yaşadığı için, eşi Lady Wentworth'u da İstanbul'a getirmemişti (Holmes, 2004: 952-953).

Ancak 1768'de başlayan bir siyasal kriz, Murray'nin İstanbul'dan ayrılma ümitlerini uzun süre ötelemesine neden olacaktı. Rus Çarı Katerina, siyasal hatta romantik anlamda kendisinin etkisi altında bulunan Stanislaw August Poniatowski'nin, Sejm tarafından Lehistan Krallığı'na seçilmesiyle beraber, bu ülkenin topraklarını ele geçirmeye odaklanmıştı (Butterwick, 1998: 165-169). Poniatowski, siyasal liberalleşme adı altında başlattığı süreç nedeniyle, Lehistan halkının milli mezhebi olan Katolik inancının sistemdeki üstünlüğünü kaybetmesinden ötürü milliyetçi Lehler rahatsız olmuşlardı. Polonyalı milliyetçiler Rus tesiri ile mücadele etmek amacıyla Bar Konfederasyonu'nu kurmuşlardı. Ruslar Bar Konfederasyonu'nu bastırmak için önce Haydamakları ve Kazakları kullanmışlar ancak bu birlikler de kâfi gelmeyince Rus Ordusu, Bar Konfederasyonu mensuplarını bizzat kovalamıştı. Ruslar'dan kaçan Leh milliyetçileri, Osmanlı topraklarına sığınmış ancak Lehleri takibe devam eden Ruslar, Osmanlı topraklarında içinde yer alan Balta'da büyük bir katliam gerçekleştirmişlerdi (Davies, 2016: 12-13).

Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasındaki kriz çözümlenemediği için gerilim giderek artmış ve 3 Ekim 1768'te Rus elçisi Obreskov, Divan-ı Hümayun'a davet edilerek ülkesine Bâb-ı Âli tarafından savaş ilan edildiği duyurulmuştu. Obreskov'un İstanbul'da bulunan diplomatik misyon temsilcileri arasında en samimi olduğu ve hatta ailecek görüştüğü kişi Murray idi. Rus elçisi, savaş ilanı haberini aldıktan sonra Murray'nin yanına gitmiş ve büyük bir üzüntü içinde savaş ilan edildiğine dair haberi ona aktarmıştı. (TNA, SP 97/44: 97a-97b). Bu sırada, Murray veba salgını nedeniyle Büyükdere'de bulunmaktaydı ve Obreskov haberi vermek için İngiliz elçiliğinin yazlık ikametine gelmişti. Ancak, Obreskov ertesi gün yeniden Bâb-ı Âli'ye çağrıldığında, Obreskov elçilik tercümanları, elçilik sekreteri ve kendi kişisel hizmetlileriyle beraber tutuklanarak Yedikule'ye gönderilmişti. Obreskov'un tutuklanması üzerine çocuklarının bakımını bizzat üstlenen Murray, Osmanlı hükümetine yönelik bir mektup yazmış ve Obreskov'un salıverilmesini talep etmişti. Aynı mektupta Murray, Rusya ile Osmanlı Devleti arasındaki husumetin, kendilerinin arabuluculuğuyla çözülebileceğini belirtiyor ve Osmanlı'nın aldığı savaş kararını gözden geçirmesini istiyordu. Benzeri talepleri içeren bir mektubu, Prusya elçisi Zegelin de yazmış ancak Bâb-ı Âli Zegelin'e çok sert tepki göstermişti. Murray'e karşı sergilenen tavır da oldukça sertti (TNA, SP 97/44: 102b-103a). Murray'nin üzüntüsünün iki boyutu vardı. Bunlardan birincisi diplomatikti. Lehistanlı milliyetçi Katolikler tarihsel olarak Fransa'nın desteğini almaktaydılar. Bu ülkenin Rusya'nın kontrolüne girmesinde İngiltere bakımından bir beis yoktu. Zira Britanya için bir numaralı rakip bu dönemde Fransa'ydı. Fransa'nın kıskırtmasıyla Osmanlı'nın bu oldu-bittiye engel olması Britanya'nın çıkarları ile uyuşmuyordu (Zinkeisen, 2011: 70-71). İkinci boyut bireyseldi.

Obreskov Murray'nin Pera'daki yaşamında bir aile dostuydu ve onun Yedikule gibi kötü bir şöhrete sahip olan bir zindana atılmasından büyük endişe duymaktaydı.

Osmanlılar, Rusya'ya savaş ilan etmelerine rağmen, o ana kadar hiçbir seferberlik hazırlığı yapmamışlardı. Bu durum, 1768 yazı ve sonbaharının boşa geçirilmesine neden olmuş bu sırada Rusya savaş hazırlıklarını yapmıştı. Ayrıca Osmanlı Ordusunun görünürdeki sayısı ile gerçekteki sayısı arasında büyük farklılıklar bulunmaktaydı (Jorga, 2005: 388-389). Osmanlı Ordusunun savaşa hazırsız olduğunun en açık tezahürü, 1769 Baharında gerçekleştirilen resm-i geçitti. Bu törene, diğer tüm yabancı elçilikler gibi, John Murray de gözlemci olarak davet edilmişti. Esasen Murray'nin işini yeterince ciddiyetle yapmadığını gösteren örneklerden biri bu törendir. Avusturya elçisi Franz Anton Brognard, geçiş törenini izleyebilmek için sadrazam aracılığıyla kendisine ev tahsis ettirirken, Murray ilgili törene geç kalmıştı. Britanya elçisi bu önemli töreni kaçırsa da, askerinin yürüyüşünü genel olarak gözleme fırsatı bulmuştu. Askerinin genel durumunu beğenmeyen Murray, Osmanlı Ordusunun bu haliyle Rus Ordusu karşısında başarılı olmasının, zor olduğu kanaatindeydi (TNA, SP 97/45: 79b-80a).

2.2. Osmanlı Mağlubiyetleri ve Çeşme Faciası

1768-1774 Osmanlı Rus Savaşı, Osmanlı İmparatorluğu için bir dönüm noktasıdır. Osmanlı İmparatorluğu, ilk kez bir Avrupalı devletle, teke tek savaşmasına rağmen mağlup olmuştur. Bu savaş Osmanlı İmparatorluğu için paradigmayı değiştirmiş Osmanlılar, kaybettikleri topraklarını geri almaktan ziyade, topraklarını korumaya çalışmışlardı. Bu amaçla Avruapa'daki ittifak sistemlerine de dâhil olmuşlardı. Binaenaleyh o döneme kadar, Osmanlı İmparatorluğu'nun en büyük rakibi Avusturya kabul edilirken, bu tarihten sonra Osmanlılar, Rusya'yı en büyük tehdit olarak algılamışlardı.

1768-1774 savaşı süresince, Britanya görünürde tarafsız kalmıştır. Ancak bu tarafsızlık, her iki tarafa da eşit mesafede kalınan bir tarafsızlık değildi. Britanya, başlangıçta siyaseten Rusya'ya daha yakın durmaktaydı. Bunun nedenlerinden biri Osmanlı Ordusunda Fransız subay ve teknisyenler bulunurken, özellikle Rus Donanmasında İngiliz amiral ve subayların yer almasıydı (Anderson, 1960: 168-173). Bununla beraber İngilizler'in en büyük ümidi savaşın olabileceğince kısa sürmesiydi. Yağlakçızâde Mehmed Emin Paşa'nın da gayesi, başarılı bir sefer sonrasında, Ruslar ile bir barış yapmaktı (TNA, SP 97/45: 82a-82b). Murray, olası arabuluculuk faaliyetleri için Kral III. George'dan izin istemiş ve kendisi bu konuda yetkilendirilmişti.

Ancak 1769 yılının Eylül ayında Hotin önlerinde bekleyen Rus Ordusunu püskürtmek üzere harekete geçen Osmanlı Ordusu Dinyester nehrini geçerken aşırı yağış sonucunda köprü'nün yıkılması, bazı askerlerin nehirden boğularak şehit olması, Osmanlı Ordusunun geri çekilmesine Hotin garnizonunun da kaleyi Ruslar'a bırakmasına neden olmuştu (Uzunçarşılı, 1995: 382-383). Bu mağlubiyet savaşın uzamasına sebep olmuştu. Osmanlılar gelecek yıl bu muvaffakiyetsizliğin rövanşını alma hissiyatına kapılmışlardı. Dolayısıyla Murray'nin arabuluculuk çabası da bu safhada akim kalmıştı. Murray'nin gözlemlerine göre, Osmanlılar ancak karada veya denizde büyük bir mağlubiyete uğrarlarsa barışa ikna olabilirlerdi (TNA, SP 97/46: 82a-82b).

1770 yılı Osmanlı- Rus savaşının gidişatını net şekilde belirlemişti. Bu sene içerisinde gerçekleşen iki olay Osmanlı İmparatorluğu'nu büyük bir krize sokmuştu. Bunlardan birincisi Kartal (Larga) Muharebesiydi ki, Osmanlı Ordusu bu savaşta tarihinin en büyük hezimetlerinden birine uğramıştı. İkincisi ama Murray'i daha fazla ilgilendiren ikinci şok ise Çeşme Baskımı'ydı. Rus Baltık Filosu, İskoç Amiral Elphinston ve Amiral Spiridof'un komutasında önce Manş Denizi'ni sonrasında Cebelitarık'ı geçerek Ege'ye ulaşmıştı. Rus donanması Mora'daki Rumları kışkırttıktan sonra Güney Avrupa'ya karadan gelerek, gemilerle Akdeniz'e inen Aleksî Orlov'a bağlı gemilerle birleşti ve Türk donanmasını Batı Anadolu'ya doğru sürükledi. Ruslar Çeşme'de bulunan Türk donanmasının büyük bir kısmını yaktılar. Direnebilen ve bu ölüm kapanından kurtulabilen tek isim Cezayirli Hasan Paşa oldu (Aktepe, 1993: 288-289). Osmanlılar, bu deniz bozgunundan büyük ölçüde İngilizleri sorumlu tuttular. Olayın iki boyutu Britanya'nın faciadaki sorumluluğunu artırmaktaydı. Öncelikle Rus donanmasının başında

bir Britanyalı olan John Elphinston'ın bulunmaktaydı. Saniyen, Rus donanmasının İngilizlerin lojistik desteği olmaksızın, Manş Denizi'ni aşması ve Britanya denetiminde bulunan Cebelitarık'ı geçmeleri mümkün değildi.

Baskın sonrası Murray'nin durumunu kısmen de olsa rahatlatan hususlardan biri, Kral III. George'un, kendi izni olmadan Rus donanmasında yer alan Britanyalı subaylarla hiçbir şekilde koruma sağlanmayacağına yönelik beyanatıydı (TNA, SP 97/46: 82a-82b). Yine de bu olay Murray'e ve Britanya'ya yönelik güven duygusunu çok düşük seviyeye indirmişti. Osmanlılar olası bir sulh görüşmesinde Britanya'nın tek başına arabuluculuğunu kabul etmeyeceklerini bildirmişlerdi. Eğer Büyük Britanya arabuluculuk yapmak istiyorsa, ya Avusturya'yı veyahut Prusya'yı yanına almalıydı. Bâb-ı Âli'nin, Britanya'dan asıl talebi ise savaş gemisi satın almaktı. Osmanlı donanması Çeşme'de neredeyse tamamıyla imha edilmiş olduğundan Bâb-ı Âli, denizcilikte mahir olan Britanya'dan savaş gemisi almak istemişti. Murray ise teorikte böyle bir satış mümkün olsa bile, savaş hali ve tarafsızlık politikası nedeniyle Kral III. George'un böyle bir işlemi onaylamayacağını söylemişti (TNA, SP 97/46: 190a-191b).

3.3. Başarısız Ateşkesler ve Küçük Kaynarca

Savaşın ilerleyen yıllarında, Osmanlı ile Rusya arasındaki güç dengesi, giderek Rusya'nın lehine dönmüştü. Ruslar, 1771'de Kırım'ı istila etmişler ve Ege Denizi'ni komple abluka altına almışlardı. Ablukanın başlaması Britanya'nın da Akdeniz'deki ticari faaliyetlerine zarar vermekteydi zira İngiliz tüccarlar güvenli bir şekilde İstanbul'a mal taşıyamamaktaydılar. Bunun yanında seyr-ü sefer güvenliği genel anlamda risk altına girmişti. Britanya yönetimi, Akdeniz'deki İngiliz tüccarlarının güvenliğini sağlamak için, HMS Minerva ve HMS Pallas isimli iki savaş gemisini Akdeniz'e gönderme kararı almıştı (TNA, SP 97/47: 77a).

Ruslar Kırım'a girince, Tatarlar'dan istediği desteği alamayan Kırım Seraskeri İbrahim Paşa düşmana teslim olmak zorunda kalmıştı. Ruslar, müteakiben Tuna Deltası ve Tulcea'ya hâkim olmuşlardı (Uzunçarşılı, 1995: 410-414). Babadağ'ın da düşmesi Osmanlı kurmaylarını telaşa düşürmüştü ve 1772'de Rusya ile ateşkes yapılmasına karar verilmişti. 1772'den sonraki savaş süreci uzun ateşkesler ve Osmanlı askeri durumunun daha da nazik hal aldığı kısa çatışmalardan oluşmaktaydı.

Murray bu süreçte, Reisülküttablar ile görüşmeler yaparak, ülkesi adına arabuluculuk yapma isteğinde bulunmuş ancak tüm çabalarında başarısız olmuştu. Murray, bu başarısız çabalarından sonra Londra'ya yazdığı mektuplarda Osmanlı devlet adamlarını ikiyüzlü davranmak, rüşvet talep etmekle suçluyor ve kendi çabalarının başarısız olmasını bu duruma bağlıyordu (TNA, SP 97/45: 69a-70b). Gerçekte ise, Osmanlı devlet adamlarının kişisel davranışlarından bağımsız olarak, Osmanlı İmparatorluğu Britanya'yı samimi bulmuyor ve arabuluculuk için güvenilir bir devlet olarak görüyordu. Nitekim Fokşani'de yapılan ateşkeslerde İngiltere devre dışı bırakılmıştı. Osmanlılar, Avusturya ile Prusya'yı, Fokşani'de muhatap olarak kabul etmiş ancak Britanya bu müzakerelere dâhil edilmemişti. Bâb-ı Âli tercümanı Mr. Riso'nun, Britanya'yı dışladıkları için Murray'den özür dilemesi, bir pişmanlıktan çok diplomatik nezaketle izah edilebilir (TNA, SP 97/48: 78a-80a). Nitekim Bâb-ı Âli'nin diğer yetkilileri Murray'e bu konuda soğuk davranmaya devam etmişlerdi. Murray'nin, dokuz yıl süren elçilik döneminde padişahla sadece bir kez ve sadrazamlarla birkaç kez görüşmesi onun Osmanlı Devleti nezdinde arabulucu olamayacağını göstermekteydi.

Fokşani'deki müzakerelerden sonra, çarpışmalar devam etmiş ve 1772 sonunda yeniden çatışmalar azalınca 1773'te Bükreş'te bir kez daha ateşkes ve barış müzakereleri yapılmıştı. Bu müzakereler sırasında, Londra yönetimi Murray'den daha fazla çaba göstermesini istemekteydi. Ancak ne Murray bu müzakereler sırasında arabuluculuk adına bir başarı gösterebilmiş ne de iki taraf müzakerelerden sonuç alabilmişti. Puğaçev isyanının en etkili olduğu sırada yapılan bu müzakerelerden sonuç alınamaması, savaşın uzamasına ve Osmanlı Devleti'nin kayıplarının daha da artmasına neden olmuştu (TNA, SP 97/49: 1a-1b).

Britanya'nın bu süreç içerisinde Rusya nazarında da itibarı azalmıştı. (TNA, SP 97/47: 27a-29b). Ruslar, Britanya'nın, İsveç ile ilgili konularda, Rusya'nın taleplerine şüpheli yaklaşması ve İngiltere'nin tarafsızlık prensibi nedeniyle Rus yanlısı adımlar atmaktan, kaçınmasından hoşnut değillerdi. Özellikle 1771'den itibaren, Rusya'nın, Balkanlar'da ve Akdeniz'de dengeyi bozacak şekilde, askerî üstünlüğü sağlaması, İngiltere'nin Rusya'dan daha da uzaklaşmasına neden olmuş ancak Osmanlı ile de ilişkiler kötü olduğundan Murray iki tarafa da yaranamamıştı.

Savaşın son döneminde Sultan III. Mustafa vefat etmiş ve I. Abdülhamid tahtta çıkmıştı. Murray'nin Topkapı Sarayı'ndaki ender dostlarından biri olan Darüssaade Ağası Cevher Ağa, haberi Murray'e iletmışti. Murray'nin bu sayede padişahın vefat haberini ilk öğrenen yabancı elçi olması kuvvetle muhtemeldir. (TNA, SP 97/50: 19a). I. Abdülhamid'in cülusundan kısa bir süre sonra, Osmanlı-Rus Savaşı 20 Temmuz 1774'te imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile noktalanmıştı. Osmanlı Ordusunun çok nazik bir durumda kaldığı ve Şumnu'da sıkıştırıldığı sırada imzalanan bu antlaşma arabulucusuz ve ateşkessiz olarak doğrudan imza edilmişti (Köse, 2006: 107-118). Antlaşma, Kırım'ın bağımsız olması ve Yedisan'ın kaybedilmesi gibi ağır kayıpları ihtiva etse de, Osmanlı İmparatorluğu'nun içine düştüğü zor durum göz önüne alınırsa, antlaşma metnindeki hükümler sahadaki olumsuz şartların müzakere masasına olan tezahürüydü.

3. 4. Savaş Sonrası Durum ve Murray'nin Vefatı

İstanbul'a kendi isteği dışında atanan ve zoraki bir şekilde görevini üstlenen Murray, eğer Osmanlı Rus-Savaşı çıkmasaydı, muhtemelen çok daha erken bir tarihte İstanbul'dan ayrılacaktı. Ancak savaşın uzaması ve savaş şartlarında elçi değiştirmenin doğuracağı sorunlar, John Murray'nin uzun süre İstanbul'da kalmasına neden olmuştu. Savaşın bitmesi İstanbul'daki günlük hayatın bir nebze normalleşmesini sağlamıştı. İran'da Kerim Han'a bağlı birlikler, Osmanlı sınırlarını ihlal etseler de, bu sorun İstanbul'un günlük hayatını etkileyecek, diplomatik misyonları alarm durumuna geçirecek ölçüde bir kriz değildi. (TNA, SP 97/50: 31a-33a).

Murray, kriz ortamı sona erdiği için İstanbul'dan artık ayrılabilceğini düşünüyordu. Ancak onu asıl harekete geçiren husus 1774 sonbaharında eşinin Londra'da ölmesiydi. Eşinden kalan, miras işleri için Londra'ya gitmesi gerektiğinden Güney Departmanı Sekreteri Lord Rochford'dan izin istemiş ve kendisine 1775 Baharında İstanbul'dan ayrılması için izin verilmişti. Murray 25 Mayıs 1775'te kendisini götüreceği gemiye binmiş ve İstanbul'da olmadığı sırada boşluk oluşmaması için İzmir Konsolos'u Anthony Hayes'i, Londra'nın da onayıyla maslahatgüzar olarak görevlendirmişti. (TNA, SP 97/51: 54a). Murray'nin gemisi 27 Haziran'da Venedik'e ulaşmıştı. Murray, Lazzaretto adasında karantinaya alınmıştı. 40 günlük karantina sürecinin sonuna geldiği 9 Ağustos 1775'te Murray aniden yüksek ateşe bağlı olarak hayatını kaybetmişti (Hampshire Chronicle 4 Eylül 1775: 1). Cenazesi Venedik Lagünü'ne bağlı bir bariyer adası olan Lido'daki (Lido di Venezia) Protestan mezarlığına gömülmüştü.

SONUÇ

18. yüzyılın yükselen siyasi kuvveti olan Britanya dünyanın çeşitli bölgelerinde ticaret üsleri kurmuş ve yeni koloniler teşkil etmiştir. Farklı kıtalarda oluşturdukları bu birimlerle, küresel ticareti kontrol eden ve Dünya siyaseti üzerinde giderek daha fazla yer edinen Britanya, Levant Company vasıtasıyla Akdeniz'de de önemli bir ticarî güç olmuştu. İngilizler bu bağlamda, Osmanlı İmparatorluğu'na Doğu'daki ticaret üsleri ve kolonilerine geçişte önemli bir kapı ve büyük bir pazar olarak bakmaktaydılar. Bu düşünce doğrultusunda, Venedik'teki büyükelçileri John Murray'i, İstanbul'a atamışlar ve onun özellikle ticaret konusunda bir koordinatör gibi çalışarak başarılı olmasını ümit ediyorlardı. Londra Hükümeti'nin (Whitehall) ikinci beklentisi, Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki Fransız tesirinin, mümkün olduğunca azaltılmasıydı.

1766'da İstanbul'a pek de gönüllü şekilde gelmeyen John Murray, görev süresinin ilk iki yılında görece başarılı olmuştu. Venedik'teki görevinden elde ettiği tecrübe ile Levant Company'nin faaliyetlerine

katkı sağlamış ve Londra ile Akdeniz’de faaliyet gösteren Britanyalı tüccarlar arasında başarılı sayılabilecek bir köprü oluşturmuştu. Ancak Murray, ikinci hedefini gerçekleştirmedi başarısız kalmıştı. Murray Fransa’nın İstanbul büyükelçisi Vergennes ile rekabet edebilecek maharetle bir diplomat değildi. Yedi Yıl Savaşlarından galip ayrılmasına rağmen, Bâb-ı Âli nezdinde Britanya’nın siyasal prestiji, Fransa’dan daha azdı. Vergennes, Murray’e karşı kurduğu üstünlükle, bu farkı Fransa lehine daha da açmıştı.

1768’de Osmanlı ile Rusya arasında savaş patlak vermesi, siyasi konjonktürü tamamen değiştirmişti. Murray’nin savaş başladığı andan itibaren, temel görevi tarafsızlık politikasına bağlı olarak hareket etmek ve en kısa sürede savaşın bitirilmesine yardımcı olmaktı. Bu amaçla Murray müteaddit defalar taraflar arası arabulucu olabilmek için çaba sarf etmişti. Ancak, Osmanlı Devleti, Çeşme Faciası’ndaki Britanyalı subayların rolünden dolayı bu ülkeye güvenmiyordu. Ayrıca, Murray’nin diplomatik yetenekleri, Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya’yı aynı masaya oturtmak için çok yetersiz seviyedeydi. Kendisinin bir diplomat olarak güçlü yanı ise analiz gücü olup, pek çok olayda tahminleri gerçekleşmişti.

Murray ortalama yeteneklere sahip bir diplomat olarak, savaş ortamının zorlu politik şartlarında zorlanmış ve huzursuz bir elçilik dönemi geçirmişti. Murray, özel işlerini halletmek için Londra’ya giderken uğradığı ve ömrünün en mutlu yıllarını yaşadığı Venedik’te hayata gözlerini yummuştu. Murray’nin elçilik döneminin belki Britanya diplomasine en büyük katkısı, Osmanlı Devleti’nin Britanya diplomatik sistemi açısından ne kadar kritik role sahip olduğunun anlaşılmasıydı. Britanya, doğudaki koloni ve sömürgelerine giden yolu kontrol eden Osmanlı İmparatorluğu’nun, Rusya tarafından istilaya uğramamasını merkeze alan bir dış politikayı Başbakan William Pitt’den itibaren benimsemişti.

KAYNAKÇA

- Aktepe, M.M., (1993). “Çeşme Vaka’sı”, İslam Ansiklopedisi 8, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Anderson, M. S., (1960). British Officers in the Russian Army in the Eighteenth and Early Nineteenth Century. *Journal of the Society for Army Historical Research* 38/156, 168-173.
- Berridge, G.R. (2009). *British Diplomacy in Turkey, 1583 to the Present: A study in the Evolution of the Resident Embassy*, Leiden: Brill Publishers.
- Butterwick, R. (1998). *Poland's Last King and English Culture: Stanisław August Poniatowski, 1732-1798*, Oxford: Clarendon Press.
- Cezzar, M. (1963). Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Afetler. *Güzel Sanatlar Akademisi Türk San’atı Tarihi ve İncelemeleri I*, 327-414.
- Çeşmizâde Mustafa Reşid, (1993). *Çeşmi-zâde Tarihi* (haz. Bekir Kütükoğlu), İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Davies, B. L. (2016). *The Russo-Turkish War, 1768-1774: Catherine II and the Ottoman Empire*, London: Bloomsbury Publishing Plc.
- Davies, N. (2006). *Avrupa Tarihi*,(çev.Mehmet Ali Kılıçbay) İstanbul: İmge Yayınları.
- Friday’s and Saturday’s Posts, (2 Aralık 1766). *Leeds Intelligencer*, 669/2.
- Grenville R. (1852). *The Grenville Papers: Being the Correspondence of Richard Grenville*, London: John Murray Press.
- Holmes Z. (2004). “Murray John”. *Oxford Dictionary of National Biography*, 39, 952-953.
- Köse, O. (2006). *Küçük Kaynarca Antlaşması*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Letters from Constantinople, (14 Temmuz 1766). *Salisbury and Winchester Journal*, 1479/1.
- Jorga, N. (2005). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi IV*, (çev. Nilüfer Epçeli), İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Mckay- Scott H.M. (2011). *Büyük Devletlerin Yükselişi*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- McLean G.-Matar N., (2021). *İngiltere ve İslam Dünyası 1558-1713*, (çev. Bilal Genç), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Murphy, Orville T. (1982). *Charles Gravier, Comte de Vergennes: French Diplomacy in the Age of Revolution, 1719-1787*. New York: New York Press Albany.

Rady, M. (2021). Habsburglar, (çev. Cem Demirkan), İstanbul: Kronik Yayınları.

Thursday Post, (4 Eylül 1775). Hampshire Chronicle: 159/1.

Uzunçarşılı, İ.H. (1995). Osmanlı Tarihi IV/I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Wood. A.C. (1964). A History of Levant Company, Oxford, Oxford University Press.

Zinkeisen, J.W., (2011). Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 5, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Diğer Kaynaklar (Arşiv)

The National Archives (TNA): Public Record Office [PRO]. (Transcripts etc from Venetian Archives. Relazioni: Ambassadors' Reports. Reports of Turkey II: PRO 31/14/115).

The National Archives (TNA): State Papers [Venice] 99: (SP 99/66: 174a-183b), (TNA, SP 99/69: 321a).

The National Archives (TNA): State Papers [Archives of British legations] 105: (SP 105/99: 303a).

The National Archives (TNA): State Papers [Turkey] 97: (SP 97/42: 202a), (SP 97/43: 42a), (TNA, SP 97/43: 44b-45a), (TNA, SP 97/47: 181a-181b), (TNA, SP 97/43: 148a-149b), (TNA, SP 97/44: 97a-9b), (TNA, SP 97/44: 102b-103a), (TNA, SP 97/45: 79b-80a), (TNA, SP 97/46: 82a-82b), (TNA, SP 97/46: 190a-191b), (TNA, SP 97/45: 69a-70b), (TNA, SP 97/47: 27a-29b), (TNA, SP 97/49: 1a-1b), (TNA, SP 97/50: 19a).

EXTENDED SUMMARY

Purpose

This paper intends to evaluate the tenure of John Murray, who was appointed Britain's ambassador to the Ottoman Empire in 1765. Furthermore, British Eastern Mediterranean policy was attempted to be examined in the person of Murray. Another main purpose of the study is to examine the diplomatic environment in Istanbul in the second half of the 18th century. An attempt was made to understand the diplomatic objectives of the Bâb-ı Âli (Sublime Porte), daily life in Istanbul and the effects of the Russo-Ottoman War of 1768-1774 on social life.

Methodology

In this study, a period analysis was made based on documents and notebooks relating to the Ottoman Empire in the British National Archives. In the National Archives, the main source about the Ottoman Empire in the 18th century is the State Papers (SP) classification of Turkey with code number 97. The documents relating to Murray's years in office are concentrated in the classifications between SP 97/42 and SP 97/51. In addition to this, the main sources written by Ottoman historians, newspapers of the time and research works were also used. Thereby, an attempt was made to transfer and objectively evaluate the vision of the embassy's activities from the Ottoman perspective and the views of British foreign affairs.

Findings

Britain was the emerging power of the 18th century politically and economically. The British owe their rise to their mercantilist policies and the trading network they have created around the world. British diplomatic missions were also structured in line with this commercial network. Ambassadors were appointed from London and consuls were determined from among local merchants in the region. Within the Ottoman Empire, there were British consuls in Aleppo, Izmir and Cyprus. John Murray worked without much trouble in a relatively easy mission like Venice, which had lost its political claim and quality of being a great power. After a long and fruitful period of service here, he was assigned to Istanbul, where he had a much more difficult task. The main duty of John Murray, who was appointed to his mission in Istanbul in 1766, was to ensure the successful performance of the Levant Company's activities and to coordinate between London and the Levant Company. Murray's second task was to reduce the influence of Britain's main rival France, on the Ottoman Empire.

Murray was relatively successful in the first two years in office. Although the Levant Company encountered some minor difficulties within the borders of the Ottoman Empire, it continued its activities in general with success. Conversely, Murray was unsuccessful in his rivalry with the French Ambassador Vergennes. Vergennes, who was a brilliant diplomat, and the prestige of France in presence of Sublime Porte in this period was much higher than that of Great Britain and Murray. Murray was unable to end French supremacy during his tenure.

The Russo-Ottoman War of 1768-1774 had completely changed daily life and diplomatic balance in Istanbul. Murray's good relations with the Russian ambassador Obreskov, the participation of British sailors in the Battle of Chesma, caused the Ottoman Empire to have a negative attitude towards Murray. During the war, London had adopted a policy of neutrality. Because the change in the status quo and the war environment in the Mediterranean were hurting British commercial interests in the region. In this context, Murray has tried several times to mediate between the parties, but each time he has failed. Although Britain maintained its policy of official neutrality throughout the war, the London Government (Whitehall) adopted a policy in line with Russia in the early years of the war. After Russia gained great superiority at sea and on land against the Ottoman Empire, Britain adopted a more pro-Ottoman policy. However, until the end of the war, British influence remained limited. It cannot be said that Murray was very successful in establishing a dialogue with his interlocutors in the Ottoman Empire.

Murray not only observed the war, but also broadcast his observations on daily life in Istanbul, especially the earthquake and plague epidemic. Murray is an expert observer of these kinds of observations, and many of his personal predictions have come true in the future. Most of his reports to the Southern Department have been published in the British newspapers.

After the signing of the Treaty of Kucuk Kaynarca in 1774, Murray's workload was lightened. However, the death of Murray's wife, Lady Wentworth, had prompted him to seek permission to take care of his personal affairs. In the spring of 1775, Murray left Istanbul for London, but firstly he went to Venice, which was a transit station for him. Here he died of still unknown causes and was buried in the Anglo-Protestant cemetery of the Lido.

Conclusion and Discussion

John Murray served as the ambassador of Great Britain to Istanbul for 10 years officially and practically for 9 years. Murray was an ambassador with overall average ability. Murray was able to handle the situation in times of peace and when commercial activities were at the forefront. However, the tense environment of the Russo-Ottoman War created a difficult conjuncture for him to overcome. Murray had difficulties in establishing a dialogue with the Ottoman government. His mediation efforts were largely unsuccessful.

Britain, which claims to be a global power and attaches great importance to safe passage in the Mediterranean for this purpose, has experienced Murray's inability to show the desired performance. British foreign affairs had a clearer understanding of how fundamental and strategic the Ottoman Empire was during its ambassador. After Murray, they sent ambassadors with higher-level skills to the Ottoman Empire. In this context, the British policy of protecting the territorial integrity of the Ottoman Empire against Russia, emerged after this period which lasted until the Treaty of Berlin of 1878.

DİJİTALLEŞME DÜZEYİ VE YEŞİL LOJİSTİK UYGULAMALARIN LOJİSTİK PERFORMANSA ETKİSİ

DIGITALIZATION LEVEL AND GREEN LOGISTICS APPLICATIONS EFFECT ON LOGISTICS PERFORMANCE

Dr. Öğr. Üyesi Gökhan AKANDERE

Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü
gakandere@selcuk.edu.tr
0000-0002-5051-1154

ÖZET

Makale odak noktası, dijitalleşme düzeyinin etkisiyle yeşil lojistik uygulamalarının Türk lojistik işletmelerinin lojistik performansı üzerindeki etkisini araştırmaktır. İlk olarak, Dijitalleşme Düzeyi (DD), Yeşil Lojistik (YL) ve Lojistik Performans (LP) ile ilgili literatür incelendi. Yapıların regresyon ağırlıklarını ve önemini belirlemek için 320 katılımcıdan toplanan veriler üzerinde faktör analizi yapılmıştır. Yeşil lojistik uygulamaların benimseme yapıları, yapısal eşitlik modelleme (YEM) yaklaşımı kullanılarak analiz edildi. Araştırma sonucunda, Dijitalleşme Düzeyi (DD) seviyesindeki artışın işletmelerin yeşil lojistik faaliyetleri (YL) uygulamasını desteklediği belirlenmiştir. Ayrıca, dijitalleşme düzeyindeki (DD) artışın dolaylı olarak lojistik performansta (LP) artışa neden olduğu ve işletmelerin yeşil lojistik (YL) uygulama düzeyinin artmasının lojistik performansı da (LP) artıracakları belirlenmiştir. Dijitalleşme Düzeyi (DD), hem yeşil lojistik (YL) hem de lojistik performans (LP) ile pozitif ilişkilidir. Ayrıca yeşil lojistik (YL) ve lojistik performans (LP) ile de pozitif ilişkilidir. Sonuçlar, işletmelerin yeşil lojistik (YL) faaliyetlerini yürüterek ve dijitalleşme düzeyi (DD) seviyelerini yükselterek lojistik performanslarını (LP) iyileştirebileceklerini göstermektedir. Hipotezlerin test edilmesi sonucunda, dijitalleşme düzeyinin (DD) yeşil lojistik (YL) etkilediği, yeşil lojistik (YL) lojistik performansı (LP) etkilediği ve dijitalleşme düzeyinin (DD) yeşil lojistik (YL) yoluyla lojistik performansı (LP) etkilediği bulunmuştur.

ABSTRACT

The focus of the article is to investigate the effect of green logistics practices on the logistics performance of Turkish logistics enterprises, with the effect of digitalization level. First, the literature on Digitalization Level (DL), Green Logistics (GL), and Logistics Performance (LP) was reviewed. Factor analysis was performed on the data collected from 320 participants to determine the regression weights and significance of the structures. Adoption patterns of green logistics practices were analyzed using the structural equation modeling (SEM) approach. As a result of the research, it was determined that the increase in the Digitalization Level (DL) level supports the green logistics activities (GL) implementation of the enterprises. In addition, it has been determined that the increase in the level of digitalization (DL) indirectly causes an increase in the logistics performance (LP), and the increase in the green logistics (GL) application level of the enterprises will also increase the logistics performance (LP). Level of Digitalization (DL) is positively correlated with both green logistics (GL) and logistics performance (LP). It is also positively correlated with green logistics (GL) and logistics performance (LP). The results show that businesses can improve their logistics performance (LP) by running green logistics (GL) activities and raising their level of digitalization (DL). As a result of testing the hypotheses, it was found that the level of digitalization (DL) affects green logistics (GL), green logistics (GL) affects logistics performance (LP), and the level of digitalization (DL) affects logistics performance (LP) through green logistics (GL).

Geliş Tarihi:

12.11.2021

Kabul Tarihi:

16.11.2021

Yayın Tarihi:

30.12.2021

Anahtar Kelimeler

Dijitalleşme Düzeyi
Yeşil Lojistik Uygulamalar
Lojistik Performans

Keywords

Digitalization Level
Green Logistics
Applications
Logistics Performance

GİRİŞ

Modern lojistik endüstrisi, dünya ekonomisinin hızlı gelişimi ve bilim ve teknolojinin ilerlemesiyle küresel ölçekte patlama yapan modern ekonominin giderek daha önemli bir parçası haline geldi (Hirschinger, 2016; Jaiswal vd., 2019). Lojistik sektörü, ulusal ekonominin gelişmesi için lider sektördür. 21. yüzyıl, çevresel sürdürülebilirliğin küresel ölçekte çok daha fazla önem kazandığını gördü. Bu nedenle hükümetler, toplumun neden olduğu olumsuz etkilere karşı koymak için giderek daha katı çevresel düzenlemeler uygulamaya başladı (Centobelli vd., 2017). Kuşkusuz bu etkiler, yeşil lojistik kavramının gelişmesine yol açan önemli itici güçler olmuştur. Yeşil lojistik hem çevreye duyarlı hem de ekonomik açıdan etkili lojistik sistemlerinin oluşumunun sağlamasıdır. Dolayısıyla işletmelerin karşılaştığı önemli sorunlardan birinin çözülmesine yönelik bir öneri olduğu söylenebilir.

Teknolojinin hem iş dünyasını hem de toplumu temelden değiştirmeye katkısı oldukça önemlidir. Dijitalleşme, güvenilir ve sürdürülebilir bir gelecekteki ulaşım sistemi ve mal tedariki gerçekleştirilmede önemli bir araçtır (Dubey vd., 2017). Kuruluşlar, operasyonları çevre dostu ve ekonomik olarak uygulanabilir hale getirmek için yeni teknolojilerden yararlanırlar. Lojistik işletmeleri dijital teknolojilerle, müşterilere en verimli ve şeffaf hizmet sunumuna, rekabeti artırmalarına olanak tanıyan yeni bir esneklik ve yanıt verme derecesine, kaynak tasarrufuna, uygun maliyetli ve çevre dostu çalışabilmelerine yardımcı olur (PWC, 2016).

Bu bağlamda makale, dijitalleşme düzeyi ve yeşil lojistik faaliyetlerin uygulama düzeyinin lojistik performans üzerindeki etkisine odaklanmaktadır. Öncelikle "Dijitalleşme Düzeyi", "Yeşil Lojistik" ve "Lojistik Performansı" ile ilgili literatür taranmıştır. Yapıların regresyon ağırlıklarını ve önemini belirlemek için toplanan veriler üzerinde faktör analizi yapılmıştır. Yeşil lojistik uygulamalarının benimsenme kalıpları, yapısal eşitlik modellemesi (YEM) yaklaşımı kullanılarak analiz edilmiştir. YEM, dijitalleşmenin düzeyini ve yeşil lojistik faaliyetlerin uygulamalarının gözlemlenebilir ve gözlemlenemez doğasını ampirik analiz yoluyla değerlendirir. Çalışmanın özgün değeri, yeşil uygulamaların etkin bir şekilde uygulanmasının Türk lojistik işletmelerinin lojistik performansına etkisinin dijitalleşme düzeyi etkisiyle araştırılmasıdır. Makalenin geri kalanı şu şekilde düzenlenmiştir: dijitalleşme, yeşil lojistik uygulamaları üzerine bir literatür taraması sunulmaktadır. Daha sonra önerilen model ve hipotez açıklanmıştır. Ardından, araştırma metodolojisi ve deneysel sonuçlar sunulmaktadır. Daha sonra, araştırma metodolojisini ve deneysel sonuçlar sunulmuştur. Analiz ve tartışmayı özetlemektedir ve bunu sonuç takip etmektedir.

1. LİTERATÜR

1.1. Dijitalleşme Düzeyi

Dijital dönüşüm, akademisyenler ve işletmeler için önemli bir araştırma konusu olarak ortaya çıkmıştır. Mevcut ürün veya hizmetleri dijital varyantlara dönüştürme ve böylece somut ürüne göre avantajlar sunma yeteneği olarak tanımlanabilir (Parviainen vd., 2017). Dijital Dönüşüm, bir şirketi dijitalleşme yolculuğu boyunca yönlendiren yapılandırılmış ve farklı kültür, süreç, yapı ve stratejilerle dijital teknolojilerin ve yeni iş modellerinin tüm alanlara entegrasyonu sonucu operasyon süreçlerinde ve müşterilere değer sağlamada iyileşme sağlayan bir yetenektir (Ismail vd., 2017).

Stoldt vd., (2018) işletmelerin süreçlerini dijitalleştirmek için, süreçlerini ve üretim alanlarını aşamalı olarak dönüştürmek veya tüm süreçleri ve sistemleri tamamen dijitalleştirilmiş olanlarla değiştirerek radikal bir değişim uygulamak gibi iki strateji uygulayabileceklerini belirtiyor. Dijital dönüşüm, işletmeler için potansiyel olarak yeni olanaklar yaratabilir ve yeni gelişme ve büyüme yollarını teşvik edebilir ve değer zincirinde yeni bir anlayışa yol açabilir (Parviainen vd., 2017; Ross vd., 2017). Yüksek düzeyde dijitalleşme, işletmelerin rekabet edebilirliği ve üretkenliği üzerinde olumlu bir etki yaratmaktadır. Tablo 1' de literatürde dijitalleşme düzeyi ve olgunluğuyla ilgili yapılar çalışmaları gösterilmiştir.

Araştırmada işletmelerin operasyonel süreçlerdeki dijitalleşme düzeyini belirlemek için Zayıf, Temel, Orta Seviye, İyi ve Harika olarak beş kurumsal dijitalleşme düzeyi kullanılmıştır (Bickauske vd., 2020);

- Zayıf/Hiç; İşletme operasyonel süreçlerinde dijital teknolojileri uygulamıyor veya uygulanmasına gerek duymuyor.
- Temel seviye; İşletme operasyonel süreçlerinde internet, mobil telefon, e-belge gibi temel düzeyde dijitalleşme uygulamalarını ve araçlarını kullanır.
- Orta seviye; İşletme bilgi iletişim teknolojisi araçlarıyla çeşitli süreçleri otomatikleştirir.
- İyi seviye; İşletme, dijitalleşmeyle çeşitli süreçlerini dönüştürerek operasyon süreçlerinin çoğunda Endüstri 4.0'ın gereklilerini yerine getirir.
- Harika seviye; İşletme, yazılım ve donanım olarak dijitalleşme araçlarını yatay ve dikey süreçlerinde yüksek seviyede kullanır.

Tablo 1: Dijitalleşme Düzeyi Literatür İncelemesi

Yayın	Konu	Amaç	Metot	Sonuç
Romero-Martínez & García-Muiña, (2021)	Otel endüstrisinde dijitalleşme düzeyi	Otel endüstrisi için bir yolsuzlukla mücadele aracı olarak dijitalleşmenin gücü inceleniyor.	Anket	İspanyol otel endüstrisinde, yüksek düzeyde dijitalleşmenin yolsuz uygulamaların olasılığını azalttığı bulunmuştur.
Albukhitan, (2020)	Üretim için dijital dönüşüm stratejisi geliştirme	İmalat sektörünün doğasına göre uyarlanmış yeni bir dönüşüm stratejisi.	Literatür	İmalat sektörü için dijital bir dönüşüm geliştirmeye yönelik bir kılavuz önerildi.
Brozzi vd., (2021)	İmalat KOBİ'lerinin dijital düzeyini değerlendirmek için temel hazırlık göstergeleri	İşletmeleri değerlendirmek ve belirli alanlarda şirketlerin genel dijital düzeyini araştırmak için temel bir hazırlık göstergesi (KRI) geliştirmek.		65 imalat firmasından elde edilen verilerin analizi sonucunda, operasyonel süreçlerde kullanılan dijital araçların sezgisel unsurlar sağlayabilmeleri nedeniyle etkili olduğu tespit edilmiştir.
Schuh vd., (2021)	Üretim sektöründeki işletmelerin dijitalleşme düzeyinin değerlendirilmesi	Firmaların kendilerine en uygun Endüstri 4.0 olgunluk modelini bulmalarını sağlamayı amaçlar.	Model önerisi	Hızlı değerlendirme modeli (CCMS) ve Endüstri 4.0 Olgunluk Endeksi analiz edilmiştir.
Bickauske vd., (2020)	Litvanya üretim sektöründeki işletmelerin dijitalleşme düzeyinin analizi	İşletmelerin dijitalleşme ve endüstri 4.0 uygulamalarını benimseme düzeyinin belirlenmesi	Anket	Araştırma sonucunda çalışanların bilgi eksikliği, yatırım eksikliği ve geri dönüş hızının yavaş olması gibi zorlukların ve nitelikli çalışan eksikliğinin işletmelerin dijitalleşme düzeyini olumsuz etkilediği tespit edilmiştir.
Billon vd., (2010)	Küresel dijitalleşme seviyelerindeki farklılıkları belirlemek için çok değişkenli bir analiz	142 gelişmiş ve gelişmekte olan ülke için bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT) benimsenmesindeki farklılıkları belirlemeyi ve açıklamaktır.	Anket	142 ülkede dijitalleşme düzeyini açıklayan değişkenler belirlendi.
Gierlich vd., (2019)	Kobi'lerin platform ekosistemlerin de dijitalleşme yaklaşımları	Kobi'lerin rolleri ile dijitalleşme yaklaşımlarının nasıl ilişkili olduğunu nitel bir araştırma yaklaşımıyla araştırmak	Nitel Araştırma	Araştırma sonucunda KOBİ'lerin ekosistemlerdeki rollerinin dijitalleşme yaklaşımlarının çerçevesini belirlediği tespit edilmiştir.

1.2. Yeşil Lojistik ve Lojistik Performans

Çevresel sürdürülebilirliğin küresel ölçekte önem kazandığı günümüzde, kuruluşlar doğrusal süreçlerden döngüsel süreçlere geçerek kullanım ömrü dolan ürünlerin verimli bir şekilde elden çıkarılmasını sağlamaya çalışmaktadır. Tüketiciler yalnızca çevre dostu ürün ve hizmetler talep etmekle

kalmayıp, aynı zamanda işletmelerin faaliyetlerinde çevresel etkilere dikkat etmelerini beklemektedir. Ayrıca hükümetler, katı çevresel düzenlemeler uygulayarak işletmelere ve tüketicilere bu bilinci kazandırmada rol alır (Centobelli vd., 2017).

Lojistik uygulamalar, ekonomilerin gelişimi, bilim ve teknolojinin ilerlemesiyle küresel ölçekte giderek daha önemli hale geldi (Hirschinger, 2016; Jaiswal vd., 2019). İstatistikler, küresel lojistik endüstrisinin pazar büyüklüğünün 2018'de 9,6 trilyon dolarlık bir değere ulaştığını ve büyüklüğünün 2023'te 12 trilyon dolardan fazla olacağı tahmin edildiğini gösteriyor ki bu, tüm dünyadaki gayri safi yurtiçi hasılasının (GSYİH) yaklaşık %12'sini oluşturmaktadır. [2]. Ancak bu ekonomik değerinin yanında lojistik faaliyetlerin, toksik atıklar, karbon monoksit emisyonu, endüstriyel kirlilik ve atık bertaraf malzemeleri gibi çevreye yönelik oluşturduğu tehditler bulunmaktadır (Wisner vd., 2012). Küresel enerjiyle ilgili karbon emisyonlarının %8'inin yük taşımacılığında kaynaklandığı ve 2030 yılına kadar bu seviyelerin bir değişiklik olmadıkça mevcut seviyelerden %80 daha yüksek olacağı tahmin edilmektedir (Ribeiro vd., 2007).

Lojistik yönetimi maliyetleri en aza indirmek ve karlılığı en üst düzeye çıkarmak için, satın alma, mal hareketliliği, bilgi işleme, yük taşımacılığı, malzeme elleçleme, envanter depolama gibi faaliyetlerin tedarik zinciri üyeleriyle arasında organizasyon ve pazarlama kanalları aracılığıyla yönetme sürecidir (Christopher, 2016; Martel & Klibi, 2016).

1990'ların başları, yeşil lojistik konseptinin gelişiminin başlangıcı olarak kabul edilir. Çünkü küreselleşme, rekabet, küresel ısınma, çevre kirliliği gibi unsurların etkisiyle düzenlenen çevre kanunları ve artan çevre bilinci ile ilgili toplumsal farkındalığın ve sorumluluğun arttığı bir dönemdi (Murphy vd., 1996). Yeşil Lojistik faaliyetlerin yaygınlaşmasını, teknolojiye yaşanan önemli gelişmeler, çevre standartlarına uyum, hükümet düzenleyicileri, topluluk faaliyetleri, müşteri baskıları, rekabetçi baskılar, rekabet avantajı, performansı geliştirme nedenleri, kamusal ve sosyal baskılar, tedarikçi entegrasyonu, iş fırsatları, ekolojik sorumluluk, kurumsal değer, iyi kurumsal vatandaş, ekonomik motivasyon (verimlilik artışı ve maliyet azaltma) ve şirket itibarı gibi itici güçler/aktörler etkilemektedir (Hassini vd., 2012; Dubey vd., 2017). Bu itici güçler nedeniyle araştırmacılar, politika yapımcılar, şirketler ve diğer paydaşlar yeşil ve çevresel olarak sürdürülebilir lojistiğe daha fazla önem vermeye başladılar.

Literatürde, iş operasyonlarında yeşil lojistik gelişimi dört aşamada gerçekleşmektedir. Yeşil lojistiğin ilk aşaması, işletmelerin faaliyetlerinde çevrenin korunmasına ilişkin mevcut yasal hükümlerin uygulanmasıyla başlamaktadır. Modern teknolojilerin sürekli uygulanmasına ilişkin faaliyetlerin benimsenmesi ikinci aşamayı oluşturmaktadır. Üçüncü aşamada, dış kuruluşlarla yüksek düzeyde iş birliği yapılmalıdır. Yeşil lojistiğin geliştirilmesinin son aşaması, bir şirketin operasyonlarında çevresel sürdürülebilirliğin en iyi yöntemlerini benimsemenin yollarını değerlendirerek çevre dostu ve ekonomik olarak uygulanmasını kapsamaktadır. Bu durumda, yeşil lojistik kavramının varsayımları, şirkette uygulanan genel yönetim süreçlerinin bir parçası haline gelir ve en yüksek düzeyde yeşillendirmenin elde edilmesini sağlar (Zowada & Niestroj 2019).

Yeşil lojistik, müşteriler için bir katma değer yaratmak ve onların ihtiyaçlarını karşılamak veya aşmak amacıyla gerçekleştirilen yük taşımacılığı, depolama, paketleme, malzeme taşıma ve atık yönetimi gibi faaliyetlerin toplam çevresel ve enerji izini en aza indiren, çevre koruma ve sürdürülebilirlik sağlayan, çevre, ekonomik ve sosyal performans üzerinde olumlu bir etkiye sahip bir dizi yeşil uygulamalar ve stratejiler olarak tanımlanmaktadır (Wu & Dunn, 1995; Khan vd., 2018; Nowakowska-Grunt, 2008; McKinnon vd., 2015; Mesjasz-Lech, 2011; Rodrigue vd., 2012; Carter & Easton, 2011).

Yeşil uygulamalar, yeşil depolama, enerji açısından verimli ısıtma sistemlerine sahip yeşil bina kullanımı, tersine lojistik, ekolojik ambalaj yönetimi, yeşil ürün tasarımı çevresel çalışan ve tedarikçi eğitimi, müşterilerle işbirliği, intermodal taşımacılık, alternatif (çevreci) enerji kullanımı, yük konsolidasyonu, yeniden kullanılabilir kaplar, hibrit motorlu araçların kullanımı, çevre yönetim sistemi,

çevresel ölçüm ve izleme gibi faaliyetleri içermektedir (Zhu & Sarkis, 2004; Colicchia vd., 2013; Evangelista vd., 2017).

Araç rotası ve planlamasının optimizasyonu veya araç kullanımındaki bir artış, lojistik şirketlerinin kaynak (yani enerji ve yakıt) tüketimini ve karbon emisyonlarını azaltmasının bir sonucu olarak çevresel etkilerini azaltır (Tacken vd., 2014). Kısa bir gümrükleme süreci de çevresel kaliteye önemli ölçüde katkıda bulunur (Khan vd., 2018) çünkü bekleme süresinin kısaltılması yakıt tasarrufu ve daha düşük emisyon sağlar (Wong vd., 2018). Ek olarak, verimli ticaret ve ulaşım altyapısının sağlanması, şirketlerin sürdürülebilir kalkınmaya katkıda bulunma çabalarına destek olmasında önemli bir rol oynamaktadır (Yu vd., 2016). Bu anlamda, lojistik bağlanabilirlik ve makul ve bilimsel lojistik merkez seçimi, daha kısa teslim süreleri, daha az tıkanıklık ve daha fazla mal hareketi sağlayarak şirketlerin çevresel hedeflerine (yani sera gazı emisyonlarını ve enerji tüketimini azaltmak) ulaşmalarına yardımcı olacaktır. (Yu vd., 2016; He vd., 2017). İşletmeler yeşil uygulamalarla, operasyonların eko-verimliliğini artırma, ürün/müşteri pazarını (yenilik) iyileştirme, müşteri memnuniyeti ve rekabet avantajı gibi faydalar elde edebilir. (Sellitto vd., 2020).

Lojistik performans, bitmiş ürünlerin uygun yere, istenen zamanda ve doğru müşterilere optimum miktarlarda ve maliyet dağıtılmasına yönelik faaliyetleri kapsar (Markley & Davis, 2007). Yeşil uygulamalar ile firma performansı arasındaki ilişkiyi araştırmak için çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Liu vd., (2018) Asya bölgesindeki işletmelerin lojistik performans ve çevresel bozulma arasındaki bağlantıyı analiz etmiştir. Bununla birlikte, bazı çalışmalar yeşil lojistik uygulamaları ile firma performansı arasında pozitif bir bağlantı olduğunu göstermiştir (Kung vd., 2012; Björklund & Forslund, 2014; Weng vd., 2015). Ayrıca Hartmann vd., (2015). Ayrıca yeşil uygulamaların performansı geliştirdiğini de belirlemiştir.

Tablo 2: Yeşil Lojistik ve Performans Literatür İncelemesi

Yayın	Konu	Amaç	Metot	Sonuç
Lan vd., (2020)	Çin'inin büyük şehirlerinde sürdürülebilir lojistik eğilimler	2006'dan 2015'e kadar 36 Çin şehrinde lojistiğin verimsizlik oranını ve toplam faktör verimliliği (TFP) değerlendirilmiş	SBM-DDF metot	Çin'in merkez bölgesinin lojistik reformlarını hızlandırması ve doğu ve batı bölgeleriyle organik bir bağlantı oluşturmak için konumundan kaynaklanan avantajını kullanması gerektiği belirtilmiştir. Ülkelerin ekonomik kalkınma için, lojistik performanslarını iyileştirmesi gerektiği vurgulanmıştır.
Karaman vd., (2020)	Lojistik sektöründe, yeşil lojistik performans ve sürdürülebilirlik raporlama uygulamaları	Yeşil lojistik performans ile sürdürülebilirlik raporlaması arasındaki ilişki	Lojistik Regresyon	Ülkelerin yeşil lojistik uygulamalara dahil olmak ve buna göre politikalar geliştirmek, artan uluslararası çevresel kaygıları hafifletmelerine ve uluslararası ticarete ticari engellerin üstesinden gelmelerine yardımcı olabileceği ve Yeşil lojistik performansın, ülkelerin kalkınmasını ve döngüsel ekonomiyi destekleyebileceği belirlenmiştir.
Jovanovic vd., (2020)	Yeşil taşımacılık	Kanada nakliye şirketleri tarafından benimsenen yeşil	Nitel Araştırma	Yeşil girişimlerin uygulanmasının erken bir aşamada olduğu ve

		girişim türlerini ve bu tür girişimlerin benimsenmesini etkileyebilecek ilgili sürücülerini ve engellerini incelemek ve sektöründeki çevresel sürdürülebilirliğin mevcut durumunu araştırmak		Kanadalı nakliye şirketlerinin yeşil girişimleri benimserken çok sayıda sürücü ve engelle karşılaştığı belirlenmiştir.
Kayıkcı (2018)	Lojistikte dijitalleşmenin sürdürülebilirliğe etkisi	Lojistikte dijitalleşmenin sürdürülebilirlik etkisini ve Ayrıca lojistik ağdaki dijitalleşme karakterleri ve ilgili teknolojilerin neler olduğunu, dijitalleşmenin benimsenmesinin lojistik süreçleri nasıl değiştirdiğini ve dijitalleşme yoluyla hangi faydaların elde edildiğini araştırmış	Nitel Araştırma	Lojistikte dijital teknolojilerin ve uygulamaların kullanımının büyük bir sürdürülebilirlik etkisine sahip olduğunu, özellikle dijitalleşmenin ekonomik etkileri açısından sürdürülebilirlik etkisinin diğer boyutlardan daha önemli olduğunu belirlemiştir. Lojistik maliyeti, teslimat süresi, gecikme, envanter, güvenilirlik ve esneklik konuları açısından lojistikte büyük bir dijitalleşme potansiyel olduğu bulgulanmıştır.
Ashfaq vd., (2020)	Malezya imalat şirketlerinde yeşil lojistik uygulamaların sürdürülebilirlik performansına etkisi	Yeşil lojistik, çevresel iş birliği ve sürdürülebilirlik arasındaki ilişki hakkında mevcut literatürün gözden geçirilmesi ve Malezya bağlamında bu değişkenler arasındaki ilişkiyi bulmak için kavramsal bir model önermek ve test etmek	Smart-PLS	Malezya imalat şirketlerinde sürdürülebilirlik performansı elde etmek için tedarikçilerle çevresel iş birliğini geliştirmenin en önemli uygulama olduğunu belirlenmiştir.
Zowada (2020)	Polonya'daki KOBİ'lerde yeşil lojistiğin çevresel sürdürülebilirliği	Küçük ve orta ölçekli işletmeler arasında yeşil lojistik'in geliştirilmesine ilişkin bir araştırma	Anket-SPSS	KOBİ'lerin lojistik süreçlerini yürütürken çevre koruma ile ilgili faaliyetlerinin büyük ölçüde güncel yasal hükümler tarafından belirlendiği sonucuna ulaşmıştır.
Odock & Litondo (2020)	Yeşil lojistik uygulamalar ve firma performansı	Yeşil lojistik uygulamaları ile Kenya'da faaliyet gösteren lojistik firmalarının performansı arasındaki ilişkide ekonomik performansın aracılık rolünü ortaya koymak	Survey-YEM	Kenya'daki lojistik firmalarının yeşil lojistik faaliyetlerin uygulanması ile firma performansı arasında anlamlı bir pozitif ilişki olduğu tespit edilmiştir.
Tan vd., (2020)	Tedarik zincirlerinde yeşil lojistik için blok zinciri tabanlı çerçeve	Nesnelerin İnterneti ve büyük verilerin entegrasyonu ile sürdürülebilir lojistik operasyonlara ulaşmak için blok	Model	Şeffaflık, güven oluşturma ve iş birliğini ve iş birliğini geliştirme dahil olmak üzere çeşitli faydalar ve Teşvik mekanizmaları, veri

Aldakhil vd., (2018)	BRICS ülkelerinde yeşil lojistiğin belirleyicileri	zincirine dayalı yeşil lojistik için bir referans çerçevesi sunmak 1995'ten 2015'e kadar zaman serisi verilerini kullanarak, BRICS ülkeleri için sosyo-ekonomik ve çevresel faktörleri kontrol eden, yeşil iş büyümesi için entegre tedarik zinciri yönetiminin ana belirleyicilerini tespit etmek	Zaman Serisi	depolama ve iletimi ve uygulama maliyeti gibi zorluklar olduğu belirlenmiştir. Karbon emisyonları, kişi başına gelir ve suç oranlarının farklı lojistik performans endeksleri ile önemli ölçüde ilişkili olduğunu ve Fosil emisyonları ve ticaretin serbestleştirilmesi politikalarının ise bir ülke panelinde lojistik performans endekslerini desteklemediği sonucuna ulaşılmıştır.
Khan vd., (2019)	Çevresel, sosyal ve ekonomik büyüme göstergeleri ile lojistik performans	SAARC (Güney Asya Bölgesel İş Birliği Birliği) ülkelerinin yeşil lojistik operasyonları ile sosyal, çevresel ve ekonomik göstergeleri arasındaki ilişkiyi incelemek	Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi ve Yapılabilir Genelleştirilmiş En Küçük Kareler	Fosil yakıt ve yeşil olmayan enerji kaynakları ne kadar çok kullanılırsa toplum ve çevresel sürdürülebilirlik üzerindeki olumsuz etkiler o kadar fazla olduğu belirlenmiştir.
Arslan & Şar (2018)	İlaç sektöründeki yöneticilerin çevre dostu yeşil lojistik davranışları ve Planlı Davranış Teorisi	İlaç sektöründeki yöneticilerin yeşil lojistik (GL) davranışlarını planlı davranış teorisi (TPB) çerçevesinde yapısal eşitlik modellemesi (YEM) ile modellemek	Anket-YEM	Yeşil lojistik davranış modelinde, yeşil lojistiğe yönelik çevresel tutumun, YL ile ilgili algılanan davranışsal kontrolün ve YL ile ilgili öznel normun YL'ye yönelik niyet üzerindeki olumlu etkisi istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.
Agyabeng-Mensah vd., (2020)	Finansal performans ve yeşil lojistik yönetim uygulamalarının araştırılması	Yeşil lojistik yönetimi uygulamalarının çevresel, sosyal, pazar ve finansal performanslar üzerindeki doğrudan etkisini incelemek	Anket-Smart PLS	Yeşil lojistik yönetimi uygulamalarının sosyal, piyasa ve finansal performansları önemsiz derecede etkilerken çevresel performans üzerinde önemli ölçüde olumlu etkiye sahip olduğunu görülmüştür.
Benotmane vd., (2018)	Yeşil lojistik ve bulut bilişim uygulamaları	Lojistik sürecin ekonomik, çevresel ve sosyal performanslarını ölçmeyi ve bir bulut bilişim platformuna dayalı çok etmenli bir sistem önermek	Çok etmen yaklaşımı ve Simülasyon modeli	Önerilen modelin, yöneticilerin bir lojistik sürecin ekonomik, çevresel ve sosyal maliyetlerini tahmin etmesine ve yeni bir stratejik çözümün etkisini ve benimseme maliyetini bilmesine yardımcı olduğunu gösterdiği belirlenmiştir.
Wang (2019)	Yeşil lojistik ve performans arasındaki ilişki	Yeşil lojistik faaliyetlerin önemi ve yeşil sürdürülebilir kalkınmayı gerçekleştirmek, lojistik giderlerini azaltmak, müşteri hizmet düzeyini iyileştirmek ve işletme için müşteri	Anket-SPSS	Yeşil lojistiğin dağıtım ve yeşil lojistiğin depolanması, lojistik giderlerin azaltılmasında olumlu etkiye ve Yeşil dağıtım ve yeşil depolanmanın lojistik giderler üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

		memnuniyetini artırmak		
Wong vd., (2021)	Yeşil uygulamaların performans etkileri üzerindeki iç ve dış iş birliği	Farklı yeşil uygulamaların performans etkilerinin, iç ve dış iş birliği türlerine bağlı olduğunu araştırmak	Anket-YEM	Yalnızca yeşil üretim, yüksek düzeyde paydaş iş birliğinde finansal/piyasa performansı yaratığı belirlenmiştir.
Isaksson & Hüge-Brodin (2013)	Lojistik hizmet sağlayıcılarının yeşil tekliflerinin uygulamalardaki verimliliği	Yeşil lojistik hizmet sağlayıcılarının gelişimlerinin düzeyini belirlemek	Çapraz vaka analizi, teorik ve ampirik model	İşletmelerin bazıları tüm işletme genelinde yeşil bir entegrasyon için çalışırken, diğerleri orijinal hizmet sunumuna yeşil alternatifler sunarak farklı yeşil yaklaşıma tutumlar sergilediği ve Ayrıca işletmeler arasındaki bu farkların, hizmet sunumu yelpazesindeki, boyutundaki ve farklı yönetim ilkelerinden kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır.
Lee vd., (2012)	Yeşil tedarik zinciri yönetimi (YTZY) ve organizasyonel performans	Elektronik endüstrisindeki firmalara tedarikçi olarak hizmet veren küçük ve orta ölçekli işletmelerin (KOBİ'ler) firma üzerindeki yeşil tedarik zinciri yönetimi çabalarının ve diğer organizasyonel faktörlerin etkisini araştırmak	YEM	YTZY uygulaması ile iş performansı arasında istatistiksel anlamda doğrudan bir bağlantı bulunamamıştır. Bunun yerine, operasyonel verimlilik ve ilişkisel verimlilik değişkenlerine aracılık ederek YTZY uygulaması ile iş performansı arasında önemli dolaylı ilişkiler bulunmuştur. Bu sonuç, YTZY'nin operasyonel verimliliğinin artırıldığında iş performansının iyileştirileceğini göstermektedir.
Kung vd., (2012)	Çevresel performansı ve yeşil değer zinciri	Tayvan imalat sanayilerinin ne ölçüde yeşil değer zinciri yönetimini benimsediğini ve çevreye duyarlı iş uygulamalarını ne ölçüde benimsediğini ortaya çıkarmak	Çoklu Regresyon Analizi	Yeşil değer zinciri yönetimi ile çevresel performans arasında pozitif bir ilişki olduğunu ancak firmalar sadece belirli alanlarda yeşil yönetimi uyguladığında, etkinin önemsiz olduğu belirlenmiştir.
Laosirihongthong vd., (2013)	Yeşil tedarik zinciri yönetimi uygulamaları ve performansı	Yeşil tedarik zinciri yönetiminin (YTZY) uygulanmasında proaktif ve reaktif uygulamaların yaygınlaşmasını incelemek ve iş stratejisini örgütsel olarak ele alarak çevresel, ekonomik ve soyut performans üzerindeki etkilerini analiz etmek	Çok Değişkenli Doğrusal Regresyon	Mevzuat ve düzenleme tehdidi (reaktif uygulamalar), şirketlerin çevresel, ekonomik ve soyut performanslarını artırmalarına neden olduğu belirlenmiştir. Ayrıca tersine lojistik uygulamaları (proaktif uygulamalar) düşük düzeyde benimsediği ve YTZY'nin performansı üzerinde önemli bir

					etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.
Mutie vd., (2020)	Yeşil lojistik uygulamaları ve firma performansı	Yeşil lojistik uygulamaları ile Kenya'da faaliyet gösteren lojistik firmalarının performansları arasındaki ilişki ekonomik performansın aracılık rolünü ortaya koymak	YEM		Kenya'daki lojistik firmalarının yeşil lojistik uygulaması ile firma performansı arasında anlamlı bir pozitif ilişki olduğunu ve Yeşil lojistik uygulamaları ile firma performansı arasındaki ilişkide ekonomik performansın aracılık etkisinin pozitif ve anlamlı olduğu bulunmuştur.
Mogeni & Kiarie (2016)	Yeşil lojistik uygulamaları ve tedarik zinciri performansı	Kenya'daki 10 çok uluslu kuruluşun yeşil lojistik uygulamalarının tedarik zinciri performansı üzerindeki etkisini araştırmak	YEM		Yeşil lojistik uygulamalarının firma performansını etkilediği ve yeşil lojistik uygulamalarının uygulanmasıyla ekonomik performansın arttığı tespit edilmiştir.
Weng vd., (2015)	Yeşil inovasyon, çevresel ve kurumsal performans	Paydaş teorisinin yeşil inovasyon üzerindeki etkisini ve performans açısından sonuçlarını incelemek	Smart PLS/ Kısmi en küçük kare analizi		Çalışanların davranışlarının yanı sıra rakiplerden ve hükümetten gelen baskının da yeşil inovasyon uygulamaları üzerinde önemli ve olumlu etkileri olduğu ve inovasyon yöneliminin düzenleyici bir etkisi yalnızca yeşil ürün inovasyon uygulamaları ile çalışan davranışı arasındaki ilişki belirlenmiştir

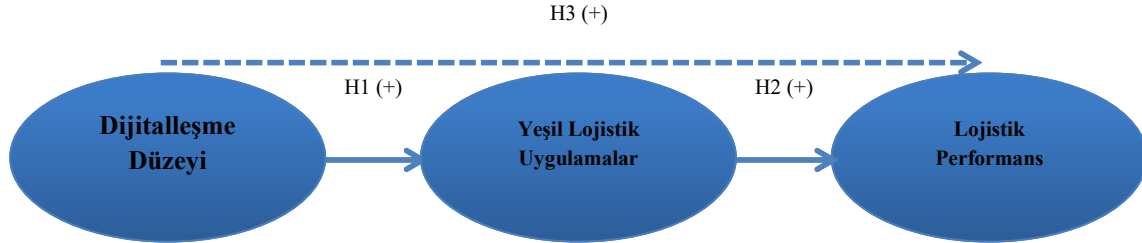
2. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Literatür taraması ve sentezi yoluyla, dijitalleşme düzeyi, yeşil lojistik uygulamalarla ve lojistik performansla ilgili yapılan çalışmalar değerlendirilmiştir. Ayrıca makalede, işletmelerin dijitalleşme düzeyi etki altında yeşil lojistik uygulamaların lojistik performansına etkisini anlamak için ampirik analiz kullanılmıştır. Yapısal eşitlik modellemesi (YEM), dijitalleşme düzeyi ve yeşil lojistik uygulamaların gözlemlenemeyen ve gözlemlenebilir yapılarını değerlendirir. Önerilen çalışma, yalnızca YEM aracılığıyla doğrusal ilişkileri dikkate almaktadır. Bununla birlikte, verilerin normalliği için çarpıklık, basıklık katsayıları, PP-Plot grafikleri ve normallik testi kullanılmıştır. Bununla birlikte varyansların homojenliği Levene homojenlik testiyle kontrol edilmiştir. Veriler, tanımlayıcı istatistikler, Açıklayıcı Faktör Analizi (EFA), Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) ve Yapısal Eşitlik Modellemesi analizleriyle değerlendirilmiştir. Bu analizler SPSS 21 ve AMOS 21 yazılımları aracılığıyla gerçekleştirilmiştir.

Araştırmada kullanılan anketin ilk bölümü betimleyici sorulardan, ikinci bölümü Bickauske vd., (2020) ve Sternad vd., (2018) dijitalleşme düzeyini belirlemeye yönelik 4 maddeden, üçüncü bölümü (Zhu vd., 2013), Serrano vd., (2018), Gardas vd., (2019), Wong vd., (2020), Agyabeng-Mensah vd., (2020) ve Wong vd., (2021) yeşil lojistik uygulamalar 9 maddeden ve dördüncü bölümde Wang (2019), Facchini vd., (2020) ve Zelbst vd., (2010) lojistik performans 10 maddeden uyarlanarak anket soruları oluşturulmuştur. Ölçeklerin bu çalışmada kullanılmasına Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Etik Kurulunun 16.03.2021 tarihli ve 01'nolu toplantısında karar verilmiştir.

2.1. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Literatür taramasının yukarıdaki sentezine dayanarak, Şekil 1 önerilen kavramsal çerçeveyi göstermektedir. Model Dijitalleşme Düzeyi (DD), Yeşil Lojistik Uygulamalar (YL) ve Lojistik Performansı (LP) olmak üzere 3 faktörden oluşmaktadır. Anketi doğrulamak için yirmi lojistik işletmesinde bir pilot çalışma gerçekleştirildi. İşletmelerdeki yönetici ve uzmandan 70 adet yanıt toplamak için beşli Likert ölçeği kullanıldı. Pilot çalışmadan sonra, 3 ana faktörü oluşturan 23 alt faktör 15'a indirildi. Tablo 3, faktör ve alt faktörleri göstermektedir.

Araştırmanın Hipotezleri;

Şekil 1: Kavramsal Model

H₁: Dijitalleşme Düzeyi (DD) Yeşil Lojistik Uygulamaları (YLU) anlamlı ve olumlu etkiler.

H₂: Yeşil lojistik uygulamalar (YLU) lojistik performansı (LP) anlamlı ve olumlu etkiler.

H₃: Dijitalleşme Düzeyi (DD), Lojistik Performansı (LP) dolaylı anlamlı ve olumlu olarak etkiler.

Tablo 3: Ölçek Maddeleri

Faktör	Alt Faktör (maddeler)	Kaynak
Dijitalleşme Düzeyi (DD)	DL1: İşletmemizde temel düzeyde dijitalleşme süreçleri uygulanır. DL2: İşletmemizde yatay düzeyde dijitalleşme süreçleri uygulanır. DL3: İşletmemizde dikey düzeyde dijitalleşme süreçleri uygulanır. DL4: İşletmemizde yatay ve dikey düzeyde entegre dijitalleşme süreçleri uygulanır.	Sternad vd., (2018); Bickauske vd., (2020)
Yeşil Lojistik Uygulamalar (YLU)	YL1: Ulaştırma ve operasyonel süreçlerde çevreci araçlar kullanılır. YL2: Çevre politikaları ve uygulamaları izleme ve değerlendirme faaliyetleri yapılır. YL3: CO2 emisyonlarını azaltmak için çevreci taşıma yöntemleri kullanılır. YL4: Sevkiyat ve depolama süreçlerindeki ambalajlama faaliyetlerinde yeniden kullanılabilir ve geri dönüştürülebilir malzemeler kullanılır. YL5: Operasyonel süreçlerde çevreci enerji kullanılır. YL6: Çevresel uygulamalarla ilgili eğitimler verilir. YL7: İşletmemizin çevresel bilgileri raporlarla paylaşılır.	Zhu vd., (2013), Serrano vd., (2018), Gardas vd., (2019), Wong vd., (2020), Agyabeng-Mensah vd., (2020) ve Wong vd., (2021)
Lojistik Performans (LP)	LP1: Taşımacılık maliyetleri azaldı. LP2: Depolama maliyetleri azaldı. LP3: Aktarma maliyetleri azaldı. LP4: Stok maliyetleri azaldı. LP5: Ambalajlama maliyetleri azaldı.	Wang (2019); Facchini vd., (2020); Zelbst vd., (2010)

3. ARAŞTIRMANIN VERİLERİNİN ANALİZİ

Araştırmada anket (soruları) tedarik zinciri operasyonlarındaki lojistik yöneticileri ve uzmanlarına uygulanmıştır. Anket için dijitalleşme sürecinde yeşil uygulamalarını benimsemiş veya benimseme sürecinde olan Türk lojistik işletmeleri ve bu işletmelerin yöneticileri ve uzmanlar araştırmanın örneklemi olarak seçilmiştir. Ek A, anket için kullanılan anketi göstermektedir. 320 yönetici ve uzmandan gerekli dönüş alınmıştır. Veriler, Google forms uygulaması aracılığıyla çevrimiçi olarak 6 aylık bir sürede toplanmıştır.

3.1. Frekans Analizi

Araştırmada lojistik firmalarına ve yöneticilerine Covid 19 pandemisi sürecinde erişim sağlamak karşılaşılan en büyük zorluk olmuştur. Ancak, çevrim içi anket uygulaması sonucunda ulaşılan toplam 360 katılımcıdan 320'sinin geçerli olduğu değerlendirme sonucun görülmüştür. Demografik verileri değerlendirilmesi sonucunda 250'den fazla çalışanı olan işletmelerin yanıtların en büyük oranına sahip olduğu görülmüştür (285, %76). İşletme sermayesi açısından, en yüksek cevap 20 milyon dolardan fazla sermayeye sahip firmalardan geldi (295, %76,6). Deneyim açısından en yüksek geri dönüş, 16 yıldan fazla deneyime sahip katılımcılardan (130, %33,8) ve eğitim açısından en yüksek geri dönüş, lisans mezuniyetine sahip katılımcılardan geldi (220, %57,10).

Tablo 4: Frekans Dağılımları

Kategoriler		Frekans	Yüzde (%)
Cinsiyet	Erkek	244	76.30
	Kadın	76	23.80
Toplam		320	100%
Eğitim	Lise	54	16.9
	Ön Lisans	33	10.3
	Lisans	183	57.2
	Lisans Üstü	50	15.6
Toplam		320	100%
Yaş	21–30	76	23.8
	31–40	117	36.6
	41–50	95	29.7
	51–60	32	10
	60 ve üstü	0	0
Toplam		320	100%
Çalışma Deneyimi	<5 yıl	91	28.4
	6–9 yıl arası	38	11.9
	10–15 yıl arası	85	26.6
	16 yıl ve üstü	106	33.1
Toplam		320	100%
Çalışan sayısı	20–49	33	10.3
	50–249	49	15.3
	250 ve üstü	238	74.4
Toplam		320	100%
İşletme Sermayesi (milyon dolar)	<5	25	7.8
	5–10	36	11.3
	11–20	12	3.8
	20 ve üstü	247	77.2
Toplam		320	100%

3.2. Açıklayıcı Faktör Analizi

Bu çalışmada, lojistik firmalarının dijitalleşme düzeyi kapsamında yeşil lojistik uygulamaların lojistik performansa etkisi, beşli Likert ölçeğine dayalı anket yöntemi kullanılarak ölçülmüştür. Araştırma verileri, tedarik zinciri ve lojistik süreçlerinde çalışan 320 yönetici ve uzmandan online/çevrimiçi anket uygulamasıyla toplanmıştır. Verilerin uygunluğunu test etmek için Bartlett ve Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi yapıldı. Sonuçlar, KMO değerinin 0.872 olduğunu ve 0.5'ten büyük olduğu için tatmin edici olduğunu göstermektedir. Bartlett testinin de çalışma için <0,001 p değerine sahip olduğu belirlendi. Araştırmada Varimax (Kaiser Normalizasyonu ile) döndürme yöntemi kullanılmıştır. Döndürülen bileşen matrisi Tablo 5'te gösterilmiştir. EFA sonucunda faktör yükleri 0,5'ten küçük olan değişkenler analizden çıkarılmıştır. En yüksek yüklemenin 0,972 ile 'LP2' ve en düşük yüklemenin 0,623 ile 'YLP7' olduğu belirlendi. Çapraz yükleme gözlenmedi. Bu nedenle AFA sonuçları DFA analizi için yeterlidir.

Tablo 5: Döndürülmüş Bileşen Matrisi

Değişken	Alt maddeler	Faktör Yükleri	Ortalama	Cronbachs Alpha	Öz değerler	VA Yüzdesi	Kümülatif VA Yüzdesi
Dijitalleşme Düzeyi			3.92				
DL1:	İşletmemizde temel düzeyde dijitalleşme süreçleri uygulanır.	0.718	3.99				
DL2:	İşletmemizde yatay düzeyde dijitalleşme süreçleri uygulanır.	0.839	3.97				
DL3:	İşletmemizde dikey düzeyde dijitalleşme süreçleri uygulanır.	0.910	3.89	0.918	4.632	23.700	16.405
DL4:	İşletmemizde yatay ve dikey entegre dijitalleşme süreçleri uygulanır.	0.935	3.85				
Yeşil Lojistik Uygulamalar			3.59				
YL1:	Ulaştırma ve operasyonel süreçlerde çevreci araçlar kullanılır.	0.922	3.73				
YL2:	Çevre politikaları ve uygulamaları izleme ve değerlendirme faaliyetleri yapılır.	0.873	3.70				
YL3:	CO2 emisyonlarını azaltmak için çevreci taşıma yöntemleri kullanılır.	0.944	3.78				
YL4:	Sevkiyat ve depolama süreçlerindeki ambalajlama faaliyetlerinde yeniden kullanılabilir ve geri dönüştürülebilir malzemeler kullanılır.	0.738	3.61	0.939	6.218	10.982	34.009
YL5:	Operasyonel süreçlerde çevreci enerji kullanılır.	0.829	3.40				
YL6:	Çevresel uygulamalarla ilgili eğitimler verilir.	0.673	3.48				
YL7:	İşletmemizin çevresel bilgileri raporlarla paylaşılır.	0.623	3.43				
Lojistik Performans			2.22				
LP1:	Taşımacılık maliyetleri azaldı.	0.911	2.29				
LP2:	Depolama maliyetleri azaldı.	0.973	2.18				
LP3:	Aktarma maliyetleri azaldı.	0.965	2.18	0.967	5.218	42.587	77.357
LP4:	Stok maliyetleri azaldı.	0.894	2.30				
LP5:	Ambalajlama maliyetleri azaldı.	0.847	2.15				

KMO = 0.869; Bartlett = 5966.443, p<0.001

Dijitalleşme Düzeyi ve Yeşil Lojistik Uygulamalar soruları 1-5 arasında derecelendirilir. Buradaki göstergeler "Kesinlikle Katılmıyorum" = 1; "Katılmıyorum" = 2; "Kararsızım" = 3; "Katılıyorum" = 4; "Kesinlikle Katılıyorum" = 5. Lojistik Performans soruları 1-5 arasında derecelendirilir. Burada göstergeler "Hiç" = 1; "Biraz" = 2; "Bir Derece" = 3; "Önemli Ölçüde" = 4; "Çok Önemli Ölçüde" = 5.

3.3. Korelasyon Analizi

Tablo 6'da anlamlı ilişkilerin olduğu korelasyon analizinin ayrıntıları gösterilmiştir.

Tablo 6: Korelasyon Tablosu

	DD	YL	LP
DD	1		
YL	0.514**	1	
LP	0.185**	0.374**	1

*Korelasyon 0,05 düzeyini ve **Korelasyon 0,01 düzeyini gösterir.

3.4. Doğrulayıcı Faktör Analizi

Doğrulayıcı faktör analizi (DFA), Dijitalleşme Düzeyi, Yeşil Lojistik Uygulamalar ve Lojistik Performansı yapısı üzerinde gerçekleştirilmiştir. Analizde, üç değişkenli yapının tamamının birbiriyle serbestçe ilişki kurmasına izin verildi. Değişkenler, "Lojistik Performans" beş, "Yeşil Lojistik

Uygulamalar” yedi ve “Dijitalleşme Düzeyi” dört maddeden oluşmaktadır. DFA sonuçları Tablo 6'da gösterilmiştir. Analiz sonucunda toplanan veri seti için iyilik istatistiklerinin kabul edilebilir değerlere sahip olduğu sonucuna varılabilir. DFA modeli tahminleri Tablo 7'de gösterilmiştir. Faktörler ve ölçülen değişkenler arasındaki yükler 0,6'dan büyüktür. Bu nedenle, kabul edilebilir yakınsak geçerlilik düzeyi, göstergelerin farklı yapılaraya yüklenmesiyle gösterilmektedir (Barki & Hartwick, 2001). Aşağıdaki gibi birkaç yükleme dışında, ölçüm modeli yükleri çoğunlukla 0,6'dan büyüktür. Bu, kabul edilebilir yakınsak geçerliliği gösterir. AMOS yazılımı kullanılarak çizilen SFA yol diyagramı Şekil 2'de gösterilmiştir. Araştırmada kullanılan ölçeklerin son hali, dijitalleşme düzeyi 4 maddesi, yeşil lojistik uygulamalar 7 ve lojistik performans 5 madde olarak modelde değerlendirilmiştir.

Tablo 7: Doğrulayıcı Faktör Analizi Uyum İndeksi

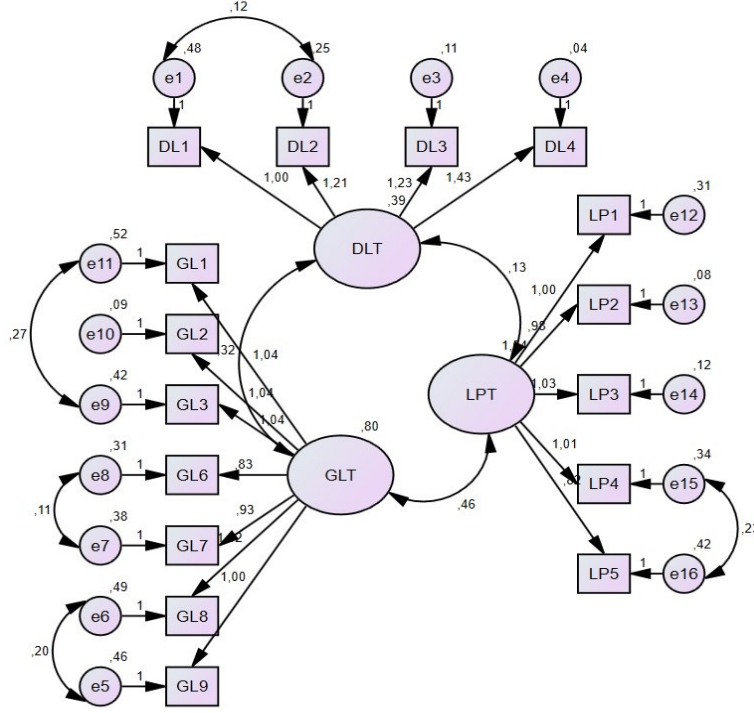
	χ^2/df	GFI	RMSEA	CFI	TLI	IFI	RMR
Standart	<3	>0.90	<0.08	>0.90	>0.90	>0.90	<0.08
Model	2.930	0.905	0.074	0.912	0.910	0.922	0.071

χ^2 : Ki kare (CMIN) df: Serbestlik Dereceleri; RMSEA: Yaklaşımın Ortalama Karekök Hatası; CFI: Karşılaştırmalı Uyum İndeksi; GFI: Uyum İyiliği İndeksi; RMR: Artık Ortalama Kare Kökü; IFI: Artımlı Uyum İndeksi (Bagozzi ve Yi, 1988).

CFA sonuçları, serbestlik derecesi oranı 2.930 (<3.0) ve CFI 0.912 (> 0.90) için ki-kare testi gösterir. RMSEA 0.074'tür ve <0.08'den küçüktür. Bununla birlikte, RMSEA'nın (0.074) iken GFI (0.915) 0.90'ten büyüktür ve bu nedenle RMSEA ve GFI kabul edilebilir değerdedir. Böylelikle, toplanan veri seti için iyilik istatistiklerinin iyi değerlere sahip olduğu görülmüştür. Doğrulayıcı faktör analizi modeli için tahminler Tablo 7 de gösterilmiştir.

Tablo 7: Doğrulayıcı Faktör Analizi Modeli için Tahminler

Madde		Standart Tahmin	Standartlaştırılmamış Tahmin	Standart Hata	Kritik Oran	P değeri
DL1	← DL	0.668	1.000			***
DL2	← DL	0.832	1.207	0.069	17.612	***
DL3	← DL	0.916	1.231	0.077	16.046	***
DL4	← DL	0.976	1.429	0.086	16.593	***
GL9	← GLP	0.797	1.000			
GL8	← GLP	0.792	1.016	0.044	23.013	
GL7	← GLP	0.804	0.932	0.052	17.861	***
GL6	← GLP	0.798	0.826	0.047	17.658	***
GL3	← GLP	0.822	1.040	0.057	18.405	***
GL2	← GLP	0.953	1.043	0.046	22.431	***
GL1	← GLP	0.792	1.043	0.060	17.500	***
LP1	← LP	0.912	1.000			
LP2	← LP	0.973	0.980	0.026	37.658	***
LP3	← LP	0.966	1.028	0.028	36.696	***
LP4	← LP	0.905	1.007	0.034	29.707	***
LP5	← LP	0.845	0.825	0.033	24.858	***

Şekil 2: Doğrulayıcı Faktör Analizi Yol Şeması

3.5. Yapısal Eşitlik Modeli/YEM

YEM iki aşamada gerçekleştirilmiştir: i) gizli yapıların doğrulanması ve ii) yapısal modele dayalı modelinin değerlendirilmesi (Jenatabadi, 2015). YEM, değişkenler arasındaki nedensel olmayan ve nedensel ilişkileri inceler. CFA modelindeki çift yönlü okların tek başlı oklarla değiştirilmesi gerektiğinde ilgili önceliği belirtir. Geliştirilen yol diyagramı Şekil 3'te gösterilmiştir. YEM sonuçları Tablo 8'de gösterilmiştir. Analiz sonucunda, toplanan veri seti için t istatistiklerinin iyiliğinin kabul edilebilir değerlere sahip olduğu sonucuna varılabilir. Yapısal model için tahminler Tablo 9'da gösterilmektedir.

Tablo 8: Model Uyum Endeksleri

	χ^2/df	GFI	RMSEA	CFI	TLI	IFI	RMR
Standart	<3	>0.90	<0.08	>0.90	>0.90	>0.90	<0.08
Model	2.832	0.915	0.072	0.915	0.912	0.934	0.069

χ^2 : Ki kare (CMIN) df: Serbestlik Dereceleri; RMSEA: Yaklaşımın Ortalama Karekök Hatası; CFI: Karşılaştırmalı Uyum İndeksi; GFI: Uyum İyiliği İndeksi; RMR: Artık Ortalama Kare Kökü; IFI: Artımlı Uyum İndeksi (Bagozzi ve Yi, 1988).

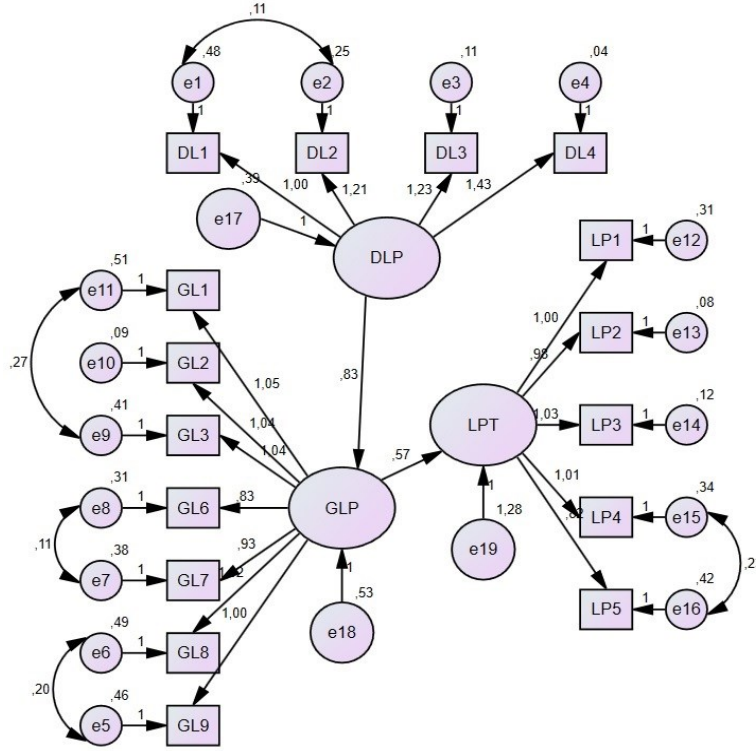
Yapısal model için tahminler ve analiz sonuçları Tablo 9 da gösterilmiştir.

Tablo 9: Yapısal Model için Tahminler

Madde	Standart Tahmin	Standartlaştırılmamış Tahmin	Standart Hata	Kritik Oran	P değeri
GLP ← DL	0.578	0.827	0.085	9.678	***
LP ← GLP	0.407	0.565	0.072	7.824	***
DL1 ← DL	0.669	1.000			***
DL2 ← DL	0.833	1.206	0.068	17.628	***
DL3 ← DL	0.917	1.229	0.076	16.077	***
DL4 ← DL	0.976	1.427	0.086	16.620	***
GL9 ← GLP	0.796	1.000			
GL8 ← GLP	0.792	1.016	0.044	22.990	
GL7 ← GLP	0.804	0.933	0.052	17.834	***
GL6 ← GLP	0.797	0.827	0.047	17.614	***
GL3 ← GLP	0.823	1.043	0.057	18.402	***

GL2	←	GLP	0.953	1.045	0.047	22.374	***
GL1	←	GLP	0.793	1.046	0.060	17.502	***
LP1	←	LP	0.913	1.000			
LP2	←	LP	0.973	0.980	0.026	37.739	***
LP3	←	LP	0.965	1.027	0.028	36.672	***
LP4	←	LP	0.905	1.007	0.034	29.711	***
LP5	←	LP	0.845	0.825	0.033	24.869	***

*** Significant at $p < 0.001$.

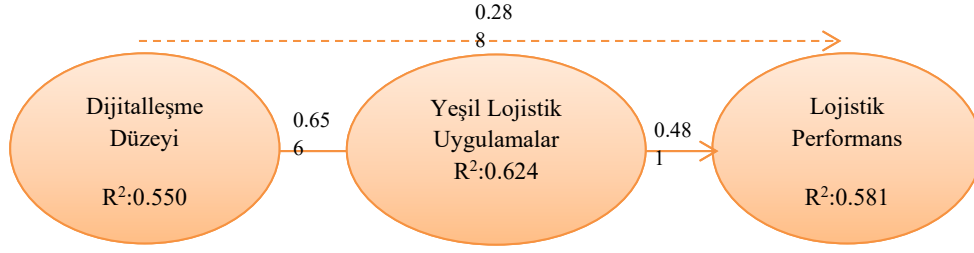
Şekil 3: YEM Yol Şeması

YEM analizine göre dijitalleşme düzeyi ile yeşil lojistik uygulamaları (0,578) ve yeşil lojistik uygulamaları ile lojistik performansı (0,407) arasında pozitif bir ilişki saptanmış ve H1 ve H2 hipotezleri desteklenmiştir. Ayrıca dijitalleşme düzeyinin lojistik performansını (0.235) dolaylı olarak etkilediği görülmüş ve H3 hipotezi desteklenmiştir. Tablo 10, regresyon ağırlıklarını, doğrudan ve dolaylı etkilerin ayrıntılarını vermektedir. Araştırmanın yapısal modeli Şekil 4'te gösterilmektedir.

Tablo 10: Regresyon Ağırlıkları, Doğrudan ve Dolaylı Etki

Madde	Standart Tahmin		P		Sonuçlar	
	(Beta)	S.H	değeri	değeri		
	(Path coefficient)		T değeri	R ²		
DL → GLP	0.656	0.085	9.678	0.550	0.006	H1 Desteklendi.
GLP → LP	0.481	0.072	7.824	0.624	0.008	H2 Desteklendi.
DL → GLP → LP	0.288	0.105	3.237	0.581	0.009	H3 Desteklendi.

* $p < 0.05$.

Şekil 4: Yapısal Model

3. TARTIŞMA

Makale, dijitalleşme düzeyinin ve yeşil lojistik faaliyetlerinin uygulama düzeyinin lojistik performans üzerindeki etkisine odaklanmaktadır. Tablo 10, üç hipotezi de destekleyen yol analizi sonuçlarını göstermektedir. Tablo 10'da sunulan standartlaştırılmış katsayılara dayalı etkinin sonuçlarını göstermektedir. Dijitalleşme düzeyi (DD), varsayıldığı gibi yeşil lojistik uygulamalar (YLU) üzerinde olumlu bir doğrudan etkiye sahiptir. Ayrıca Dijitalleşme düzeyi (DD), yeşil lojistik uygulamalar (YLU) aracılığıyla dolaylı olarak lojistik performansı (LP) etkiler. Yine, yeşil lojistik uygulamalar (YLU) varsayıldığı gibi lojistik performans (LP) üzerinde olumlu doğrudan etkisi vardır.

Şekil 4'te beta ve R2 değerleri ile yapısal model gösterilmiştir. Dijitalleşme düzeyi (DD) seviyesindeki artış, işletmelerin yeşil lojistik faaliyetlerin (YLU) uygulamasını desteklemektedir. Yine Dijitalleşme düzeyindeki (DD) artış dolaylı olarak lojistik performansında (LP) artmasına neden olur. İşletmelerin yeşil lojistik faaliyetleri (YLU) uygulama düzeyinin artması lojistik performansı da (LP) artıracaktır. Dijitalleşme düzeyi (DD), hem yeşil lojistik uygulamalar (YLU) hem de lojistik performans (LP) ile pozitif ilişkilidir. Ayrıca yeşil lojistik uygulamalar (YLU) ve lojistik performans (LP) ile de pozitif ilişkilidir. Literatürdeki bazı çalışmada yeşil lojistik uygulamaları ile firma performansı arasında pozitif bir bağlantı olduğunu göstermiştir ve bu sonuçlar bulgularımızı desteklemektedir (Kung vd., 2012; Björklund & Forslund, 2014; Weng & Chen, 2015).

Sonuçlar, işletmelerin yeşil lojistik uygulamalarla (YLU) birlikte dijitalleşme düzeyi (DÜ) seviyelerini yükselterek lojistik performanslarını iyileştirebileceklerini göstermektedir. Hartmann vd., (2015) yeşil uygulamaların performansı geliştirdiğini de belirlemiştir ve bulgularımız bu sonuçlarla örtüşmektedir.

Hipotezlerin YEM modeliyle analiz edilmesinin sonucunda, dijitalleşme düzeyinin (DÜ) yeşil lojistik uygulamaları (YLU) etkilediği (H1 Desteklendi), yeşil lojistik uygulamaların (YLU) lojistik performansı (LP) etkilediği (H2 Desteklendi) ve dijitalleşme düzeyinin (DÜ) yeşil lojistik uygulamalar (YLU) üzerinden lojistik performansı (LP) etkilediği (H3 desteklendi) bulunmuştur (Tablo 10).

SONUÇ

Genel bir sistem bakış açısını benimseyerek, lojistik sektöründeki işletmeleri dijitalleşme düzeyinde (DD) yeşil lojistik performansı (LP) üzerinden lojistik uygulamaları (YLU) ile ilgili araştırıyoruz. Hizmet işletmelerinde yeşil uygulamaların etkileri son derece önemlidir. Araştırma özellikle gelişmekte olan ülkeler için yeşil lojistik uygulamaların lojistik performansı üzerindeki etkisini araştırmak için kavramsal bir modele sahip olmasıyla özgün bir değere sahiptir. Kavramsal modeli doğrulamak için Türkiye'deki lojistik işletmelerine yönelik bir anket yapıldı. Türkiye gibi gelişmekte olan ekonomiler, lojistik süreçlerde yeşil faaliyetlerin etkin bir şekilde uygulanmasını artırmak için dijitalleşme süreçlerini benimsenmesine ve düzeyinin artırılmasını ihtiyaç duymaktadır. Çalışma lojistik işletmelerinin yönetim organlarının dijitalleşme düzeyi ve yeşil lojistik uygulamalar için etkili bir politika geliştirmelerine yardımcı olabilir.

Dijitalleşme düzeyi (DD), yeşil lojistik uygulamalarla (YLU) ile pozitif ilişkilidir ve yeşil lojistik uygulamalarla (YLU) aracılığıyla lojistik performansı (LP) dolaylı olarak etkiler. Dijitalleşme düzeyinin işletmeler tarafından bir strateji olarak uygulanması, akıllı lojistik faaliyetler için bir altyapı sağlayabileceği görülmüştür. Daha yüksek dijitalleşme düzeyi (DL) seviyelerine sahip firmaların daha yüksek düzeyde yeşil lojistik uygulamalarını benimsediği ve gerçekleştirdikleri bulunmuştur. Dijitalleştirme, yeşil lojistik uygulamaları etkinliğini artıran öncü bir dönüşüm adımdır. İşletmeler iyileştirilmiş lojistik performans (LP) aracılığıyla müşterilerine daha iyi hizmet sunmayı amaçlayan lojistik işletmeleri, diğer stratejiler içinde bir kanal görevi gören dijitalleşme ve yeşil lojistik uygulama stratejilerine odaklanmalıdır. İdeal olarak hem yüksek düzeyde dijitalleşme hem de yeşil lojistik uygulamalarının yaygınlaşması, daha iyi lojistik performansa yol açacaktır.

Çalışmanın amacına ulaşmada başarılı olduğuna inanmakla birlikte, gelecekteki araştırmalar için fırsatlar sağlayan bazı sınırlılıkları vardır. Her lojistik işletmesinden tek bir katılımcının verilerinin değerlendirildiğinden, yanıt vermeme yanlılığının bir parçası olarak veriler ortak yöntem varyansından zarar görmüş olabilir. Ayrıca değişkenler arasındaki karmaşık ilişkilerin tamamı analizde değerlendirilmemiştir. Araştırma Türkiye hizmet sektöründeki lojistik işletmelerine odaklanmıştır ve bu nedenle sonuçlar diğer hizmet sektörlerindeki ve imalat sektöründeki işletmeler için genellemek doğru olmayacaktır.

Gelecekteki araştırmalar, yapılandırılmış ve yarı yapılandırılmış görüşmeler yoluyla toplanan nitel verilerin de kullanılmasıyla anket yoluyla elde edilen nicel verilerin dağılımın heterojenliğini değiştirebilir. Ayrıca, her işletmenin lojistik ve tedarik zinciri birimlerindeki birden fazla uzman ve yöneticiden veri toplayabilir. Yine, gelecekteki çalışmalar daha fazla değişken kullanarak ve bunların ekonomik, çevresel ve finansal performans gibi farklı boyutları üzerindeki etkilerini araştırabilir. İmalat sektöründeki işletmeler de gelecekteki araştırmalara dahil edilebilir.

KAYNAKÇA

- Agyabeng-Mensah, Y., Afum, E., and Ahenkorah, E. (2020). Exploring Financial Performance And Green Logistics Management Practices: Examining The Mediating Influences Of Market, Environmental And Social Performances. *Journal of Cleaner Production*, 258, 120613.
- Aldakhil, A. M., Nassani, A. A., Awan, U., Abro, M. M. Q., and Zaman, K. (2018). Determinants Of Green Logistics in BRICS Countries: An Integrated Supply Chain Model For Green Business. *Journal of Cleaner Production*, 195, 861-868.
- Arslan, M., and Şar, S. (2018). Examination Of Environmentally Friendly "Green" Logistics Behavior Of Managers In The Pharmaceutical Sector Using The Theory Of Planned Behavior. *Research in Social and Administrative Pharmacy*, 14(11), 1007-1014.
- Ashfaq, M., Qureshi, M. I., Irum, S., Mehmood, N., Khan, N., and Ahmad, H. (2020). Effect of Green Logistics on Sustainability Performance in Malaysia Manufacturing Companies. *International Journal of Psychosocial Rehabilitation*, 24(01).
- Bagozzi, R., and Yi, Y., (1988). On The Evaluation Of Structural Equation Model. *Journal Academic Market Science*, 16 (1), 74-94.
- Barki, H., and Hartwick, J., (2001). Interpersonal Conflict And Its Management İn Information System Development. *Mis Quart.* 195-228.
- Benotmane, Z., Belalem, G., and Neki, A. (2018). Towards A Cloud Computing In The Service Of Green Logistics. *International Journal of Logistics Systems and Management*, 29(1), 37-61.
- Bickauske, D., Simanaviciene, Z., Jakubavicius, A., Vilys, M., and Mykhalchyshyna, L. (2020). Analysis And Perspectives Of The Level Of Enterprises Digitalization (Lithuanian Manufacturing Sector Case). *Independent Journal of Management & Production*, 11(9), 2291-2307.
- Billon, M., Lera-Lopez, F., and Marco, R. (2010). Differences In Digitalization Levels: A Multivariate Analysis Studying The Global Digital Divide. *Review of World Economics*, 146(1), 39-73.
- Björklund, M., and Forslund, H. (2014). The Shades of Green in Retail Chains' Logistics" In *Sustainable Logistics*. Published Online, 4(1), 83-112.

- Brozzi, R., Riedl, M., and Matta, D. (2021). Key Readiness Indicators To Assess The Digital Level of Manufacturing SMEs. *Procedia CIRP*, 96, 201-206.
- Carter, C.R. and Easton, P.L. (2011). Sustainable Supply Chain Management: Evolution And Future Directions. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 41(1), 46-62.
- Centobelli, P., Cerchione, R., and Esposito, E., (2017). Environmental Sustainability In The Service Industry of Transportation And Logistics Service Providers: Systematic Literature Review And Research Directions. *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, 53, 454–470.
- Christopher, M., (2016). *Logistics & Supply Chain Management*. Pearson UK.
- Colicchia, C., Marchet, G., Melacini, M., Perotti, S., (2013). Building Environmental Sustainability: Empirical Evidence From Logistics Service Providers. *Journal of Cleaner Production*, 59, 197–209.
- Dubey, R., Gunasekaran, A., Childe, S.J., Papadopoulos, T., Luo, Z., Wamba, S.F., and Roubaud, D., (2017). Can Big Data And Predictive Analytics Improve Social And Environmental Sustainability? *Tech. Forecast. Soc. Change*. 144, 534–545.
- Evangelista, P., Colicchia, C., and Creazza, A., (2017). Is Environmental Sustainability A Strategic Priority For Logistics Service Providers? *J. Environ. Manage.*, 198, 353–362.
- Facchini, F., Oleśków-Szłapka, J., Ranieri, L., and Urbinati, A. (2020). A Maturity Model For Logistics 4.0: An Empirical Analysis And A Roadmap For Future Research. *Sustainability*, 12(1), 86.
- Gardas, B. B., Raut, R. D., and Narkhede, B. (2019). Determinants of Sustainable Supply Chain Management: A Case Study From The Oil And Gas Supply Chain. *Sustainable Production and Consumption*, 17, 241-253.
- Gierlich, M., Schüritz, R., Volkwein, M., Hess, T., Xu, D., Jiang, J., and Kim, H. W. (2019). SMEs' Approaches for Digitalization in Platform Ecosystems. In *PACIS*, 190.
- Hartmann, J., Germain, R., and Grobecker, A., 2015. Antecedents Of Environmentally Conscious Operations in Transitioning Economies: Insights From Russia. *Int. J. Oper. Prod. Management*, 35 (6), 843-865.
- Hassini E., Surti C., and Searcy C., (2012) A Literature Review And A Case Study Of Sustainable Supply Chains With A Focus On Metrics. *Int J Prod Econ*, 140(1):69–82.
- He, Z., Chen, P., Liu, H., and Guo, Z., (2017). Performance Measurement System And Strategies For Developing Low-Carbon Logistics: A Case Study In China. *Journal of Cleaner Production*, 156, 395-405.
- Hirschinger, M., (2016). *The Future of Logistics in Emerging Markets – Fuzzy Clustering Scenarios Grounded in Institutional and Factor-Market Rivalry Theory*[M]// *Essays on Supply Chain Management in Emerging Markets*. Springer Fachmedien Wiesbaden.
- Isaksson, K., and Hüge-Brodin, M. (2013). Understanding Efficiencies Behind Logistics Service Providers' Green Offerings. *Management Research Review*. 216-238.
- Ismail, M. H., Khater, M., and Zaki, M. (2017). *Digital Business Transformation And Strategy: What Do We Know So Far*. Cambridge Service Alliance, 10, 1-35.
- Jaiswal, A., Samuel, C., Ganesh, and G.A., (2019). Pollution Optimisation Study Of Logistics in SMEs. *Management of Environmental Quality: An International Journal*, 30 (4), 731–750.
- Jenatabadi, H. S., (2015). An Overview Of Path Analysis: Mediation Analysis Concept in Structural Equation Modeling. *arXiv preprint arXiv*, 1504, 03441.
- Jovanovic, N., Zolfagharinia, H., and Peszynski, K. (2020). To Green or Not to Green Trucking? Exploring the Canadian Case. *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, 88, 102591.
- Karaman, A. S., Kilic, M., and Uyar, A. (2020). Green Logistics Performance And Sustainability Reporting Practices Of The Logistics Sector: The Moderating Effect Of Corporate Governance. *Journal of Cleaner Production*, 258, 120718.
- Kayikci, Y. (2018). Sustainability Impact Of Digitization in Logistics. *Procedia Manufacturing*, 21, 782-789.
- Khan, S. A. R., Jian, C., Zhang, Y., Golpîra, H., Kumar, A., and Sharif, A. (2019). Environmental, Social And Economic Growth Indicators Spur Logistics Performance: From The Perspective Of South Asian Association For Regional Cooperation Countries. *Journal of Cleaner Production*, 214, 1011-1023.
- Khan, S.A.R., Zhang, Y., Anees, M., Golpîra, H., Lahmar, A., and Qianli, D., (2018). Green Supply Chain Management, Economic Growth And Environment: A GMM Based Evidence. *Journal of Cleaner Production*, 185, 588-599.
- Kung, F. H., Huang, C. L., and Cheng, C. L. (2012). Assessing The Green Value Chain To Improve Environmental Performance: Evidence From Taiwan's Manufacturing Industry. *International Journal of Development Issues*, 111-118.

- Lan, S., Tseng, M. L., Yang, C., and Huisingh, D. (2020). Trends in Sustainable Logistics in Major Cities in China. *Science of The Total Environment*, 712, 136381.
- Laosirihongthong, T., Adebajo, D., and Tan, K. C. (2013). Green Supply Chain Management Practices And Performance. *Industrial Management & Data Systems*, 1088-1109.
- Lee, S. M., Kim, S. T., and Choi, D. (2012). Green Supply Chain Management And Organizational Performance. *Industrial Management & Data Systems*, 1148-1180.
- Liu, J., Yuan, C., Hafeez, M., Yuan, Q., 2018. The Relationship Between Environment And Logistics Performance: Evidence From Asian Countries. *J. Clean. Prod.* 204, 282-291.
- Markley, M.J., and Davis, L., 2007. Exploring Future Competitive Advantage Through Sustainable Supply Chains. *Int. J. Phys. Distrib. Logist. Manag.* 37 (9), 763-774.
- McKinnon, A., Browne, M., Whiteing, A., and Piecyk, M., (2015). *Green Logistics: Improving The Environmental Sustainability Of Logistics*. Kogan Page Publishers.
- Mesjasz-Lech, A. (2011). *Efektywność Ekonomiczna I Sprawność Ekologiczna Logistyki Zwrotnej* [The Economic Effectiveness And Ecological Performance Of Reverse Logistics, Czestochowa: Published by Technical University of Czestochowa, 43-46.
- Mogeni, L. M., and Kiarie, D. M. (2016). Effect of Green Logistics Practices on Performance of Supply Chains in Multinational Organizations in Kenya. *The International Journal of Business & Management*, 4(4), 189-198.
- Murphy, P.R., Poist, R.F., and Braunschweig, C.D., (1996). Green Logistics: Comparative Views Of Environmental Progressives, Moderates, And Conservatives. *Journal of Business Logistics*, 17(1), 192.
- Mutie, M. D., Odock, S., and Litondo, K. (2020). Green Logistics Practices and Firm Performance: The Mediating Effect of Economic Performance Among Logistics Firms in Kenya. *European Scientific Journal*, 16(25), 142.
- Nowakowska-Grunt, J. (2008). Impact Of Lean Management On Logistics Infrastructure in Enterprises. *Advanced Logistic Systems*, 2 (1), 71-74.
- Odock S., and Litondo, K., (2020). Green Logistics Practices and Firm Performance: The Mediating Effect of Economic Performance Among Logistics Firms in Kenya. *European Scientific Journal*, 16(25), 142-149.
- Parviainen, P., Tihinen, M., Kääriäinen, J., & Teppola, S. (2017). Tackling The Digitalization Challenge: How To Benefit From Digitalization in Practice. *International Journal Of Information Systems And Project Management*, 5(1), 63-77.
- PWC, (2016). *Industry 4.0: How Digitization Makes The Supply Chain More Efficient, Agile, And Customer-Focused*, White Paper.
- Ribeiro, S. K., Kobayashi, S., Beuthe, M., Gasca, J., Greene, D., Lee, D. S., and Zhou, P. J. (2007). *Transportation And Its Infrastructure*.
- Rodrigue, J.P., Slack, B. and Comtois, C., (2012). *Green Logistics*. In *Handbook Of Logistics And Supply-Chain Management*. Emerald Group Publishing Limited, 339-350.
- Romero-Martínez, A. M., and García-Muiña, F. E. (2021). Digitalization Level, Corruptive Practices, And Location Choice In The Hotel Industry. *Journal of Business Research*, 136, 176-185.
- Ross, J. W., Beath, C. M., and Sebastian, I. M. (2017). How To Develop A Great Digital Strategy. *MIT Sloan Management Review*, 58(2), 7.
- Schuh, G., Scheuer, T., Nick, G., Szaller, Á., and Várgedó, T. (2021). A Two-Step Digitalization Level Assessment Approach For Manufacturing Companies. *Procedia Manufacturing*, 54, 25-30.
- Sellitto, M.A., Camfield, C.G., and Buzuku, S., 2020. Green Innovation And Competitive Advantages In A Furniture Industrial Cluster: A Survey And Structural Model. *Sust. Prod. Con.* 23, 84-104.
- Serrano, B. M., González-Cancelas, N., Soler-Flores, F., and Camarero-Orive, A. (2018). Classification And Prediction Of Port Variables Using Bayesian Networks. *Transport Policy*, 67, 57-66.
- Sternad, M., Lerher, T., and Gajšek, B. (2018). Maturity Levels For Logistics 4.0 Based On NRW's Industry 4.0 Maturity Model. *Business Logistics in Modern Management*.
- Stoldt, J., Trapp, T. U., Toussaint, S., Süße, M., Schlegel, A., and Putz, M. (2018). Planning For Digitalisation in Smes Using Tools Of The Digital Factory. *Procedia CIRP*, 72, 179-184.
- Tacke, J., Rodrigues, V.S., and Mason, R., 2014. Examining CO2 Reduction Within The German Logistics Sector. *International Journal of Logistics Management*, 25 (1), 54-84.
- Tan, B. Q., Wang, F., Liu, J., Kang, K., and Costa, F. (2020). A Blockchain-Based Framework For Green Logistics In Supply Chains. *Sustainability*, 12(11), 4656.
- Wang, X. (2019). Study On Relationship Between Green Logistics Activity And Logistics Performance. *Cluster Computing*, 22(3), 6579-6588.

- Wang, Y., Peng, S., Zhou, X., Mahmoudi, M., and Zhen, L. (2020). Green Logistics Location-Routing Problem With Eco-Packages. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 143, 102118.
- Weng, H. H. R., Chen, J. S., and Chen, P. C. (2015). Effects Of Green Innovation On Environmental and Corporate Performance: A Stakeholder Perspective. *Sustainability*, 7(5), 4997-5026.
- Wisner, J.D., Tan, K.C., and Leong, G.K. (2012). *Principles of Supply Management: A Balanced Approach*. South-Western Cengage Learning.
- Wong, C. W., Wong, C. Y., and Boon-itt, S. (2020). Environmental Management Systems, Practices and Outcomes: Differences in Resource Allocation Between Small and Large Firms. *International Journal of Production Economics*, 228, 107734.
- Wong, C. Y., Boon-itt, S., and Wong, C. W. (2021). The Contingency Effects of Internal and External Collaboration on The Performance Effects of Green Practices. *Resources, Conservation and Recycling*, 167, 105383.
- Wong, C.W.Y., Wong, C.Y., and Boon-itt, S., (2018). How Does Sustainable Development of Supply Chains Make Firms Lean, Green and Profitable? A Resource Orchestration Perspective. *Bus. Strat. Environement* 27 (3), 375–388.
- Wu, H. J., and Dunn, S. C. (1995). Environmentally Responsible Logistics Systems. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 25(2), 20-38.
- Yu, M.C., Wang, C.N., and Ho, N.N.Y., (2016). A Grey Forecasting Approach For The Sustainability Performance of Logistics Companies. *Sustainability*, 8 (9).
- Zelbst, P. J., Green Jr, K. W., Abshire, R. D. and Sower, V. E. (2010). Relationships Among Market Orientation, JIT, TQM, and Agility. *Industrial Management & Data Systems*, 110 (5), 637-658.
- Zhu, Q., and Sarkis, J. (2004). Relationships Between Operational Practices and Performance Among Early Adopters of Green Supply Chain Management Practices in Chinese Manufacturing Enterprises. *Journal of Operations Management*, 22(3), 265-289.
- Zhu, Q., Sarkis, J. and Lai, K.H. (2013). Institutional-Based Antecedents and Performance Outcomes of Internal and External Green Supply Chain Management Practices. *Journal of Purchasing and Supply Management*, 19(2), 106-117.
- Zowada, K. (2020). Green Logistics: The Way To Environmental Sustainability of Logistics. *Empirical Evidence From Polish Smes*. *European Journal of Sustainable Development*, 9(4), 231-231.
- Zowada, K., and Nistrój, K. (2019). Cooperation of Small And Medium-Sized Enterprises With Other Supply Chain Participants in Implementing The Concept of Green Logistics. *Research Papers of Wroclaw University of Economics*, 63(6), 252-253.

EXTENDED SUMMARY

Purpose

In this study, it is aimed to determine the effect of green logistics practices on the logistics performance of Turkish logistics enterprises, with the effect of the level of digitalization.

Methodology

Studies on digitalization level, green logistics practices and logistics performance were evaluated through literature review and synthesis. In addition, in the article, empirical analysis was used to understand the effect of green logistics practices on logistics performance under the influence of the level of digitalization of enterprises. Structural equation modeling (SEM) evaluates the level of digitalization and unobservable and observable structures of green logistics applications. The proposed work only considers linear relationships via SEM. However, skewness, kurtosis coefficients, PP-Plot plots and normality test were used for the normality of the data. However, the homogeneity of the variances was checked with the Levene homogeneity test. Data were evaluated with descriptive statistics, Exploratory Factor Analysis (EFA), Confirmatory Factor Analysis (DFA), and Structural Equation Modeling analyzes. These analyzes were performed using SPSS 21 and AMOS 21 software.

Findings

The level of digitalization (DD) has a positive direct impact on green logistics practices (YLU), as assumed. In addition, the level of Digitalization (DD) indirectly affects logistics performance (LP) through green logistics practices (YLU). Again, green logistics practices (YLU) have a positive direct impact on logistics performance (LP) as assumed.

Figure 4 shows the structural model with beta and R2 values. The increase in the level of digitalization (DD) supports enterprises to implement green logistics activities (YLU). Again, the increase in the level of Digitalization (DD) indirectly causes an increase in the logistics performance (LP). Increasing the green logistics activities (YLU) application level of enterprises will also increase logistics performance (LP). The level of digitalization (DD) is positively correlated with both green logistics practices (YLU) and logistics performance (LP). It is also positively related to green logistics practices (YLU) and logistics performance (LP). Some studies in the literature have shown that there is a positive correlation between green logistics practices and firm performance, and these results support our findings (Kung et al., 2012; Björklund & Forslund, 2014; Weng & Chen, 2015).

Conclusion and Discussion

Adopting a general systems perspective, we research businesses in the logistics industry regarding logistics practices (YLU) over green logistics performance (LP) at the digitalization level (DD). The effects of green practices in service businesses are extremely important. The research has a unique value as it has a conceptual model for investigating the effect of green logistics practices on logistics performance, especially for developing countries. To validate the conceptual model, a survey was conducted on logistics businesses in Turkey. Developing economies such as Turkey need to adopt and increase the level of digitalization processes in order to increase the effective implementation of green activities in logistics processes. The study can help the governing bodies of logistics enterprises to develop an effective policy for the level of digitalization and green logistics practices.

The level of digitalization (DD) is positively related to green logistics practices (YLU) and indirectly affects logistics performance (LP) through green logistics practices (YLU). It has been seen that the implementation of the level of digitalization as a strategy by businesses can provide an infrastructure for smart logistics activities. Firms with higher levels of digitalization (DL) have been found to adopt and implement higher levels of green logistics practices. Digitalization is a pioneering transformation step that increases the effectiveness of green logistics practices. Logistics businesses aiming to provide better service to their customers through improved logistics performance (LP) should focus on

digitalization and green logistics implementation strategies that act as a channel within other strategies. Ideally, both a high level of digitalization and the proliferation of green logistics practices will lead to better logistics performance.

While I believe the study was successful in achieving its purpose, it also has some limitations that provide opportunities for future research. Data may have suffered from common method variance as part of the non-response bias since data from a single participant from each logistics business were evaluated. In addition, not all of the complex relationships between variables were evaluated in the analysis. The research focused on logistics companies in the service sector in Turkey, and therefore, it would not be correct to generalize the results for businesses in other service sectors and manufacturing sector.

Future research may change the heterogeneity of the distribution of quantitative data obtained through questionnaires, using qualitative data collected through structured and semi-structured interviews. It can also collect data from multiple experts and managers in the logistics and supply chain units of each business. Again, future studies could use more variables and explore their effects on different dimensions such as economic, environmental and financial performance. Businesses in the manufacturing sector may also be included in future research.

BİST KURUMSAL YÖNETİM ENDEKSİNDE YER ALAN BANKALARIN PERFORMANS ANALİZİ PERFORMANCE ANALYSES OF THE BANKS IN THE BIST CORPORATE GOVERNANCE INDEX

Dr. Güzhan GÜLAY

Borsa İstanbul
guzhan.gulay@borsaistanbul.com
ORCID No: 0000-0002-1714-185X

Dr. Erdem ÖNCÜ

Akdeniz Karpaz Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü
erdem.oncu@akun.edu.tr
ORCID No: 0000-0002-3506-5803

Dr. Hüseyin KARŞILI

Bahçeşehir Kıbrıs Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler
Fakültesi, İşletme Bölümü
huseyin.karsili@baucyprus.edu.tr
ORCID No: 0000-0001-6609-9371

Doç. Dr. Veclal GÜNDÜZ

Bahçeşehir Kıbrıs Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler
Fakültesi, Bankacılık ve Finans Bölümü
veclal.gunduz@baucyprus.edu.tr
ORCID No: 0000-0002-6002-582X

ÖZET

Kurumsal yönetim, vekalet sorunlarının üstesinden gelmek ve yönetimde şeffaflık ve organizasyon kültürünü geliştirmek için önemli bir rol oynamaktadır. Kurumsal yönetim içerisinde yöneticiler pay sahiplerinin yerine vekalet ile yönetim ile ilgili kararlar alarak hissedarın beklentilerini gerçekleştirmektedirler. Vekâlet teorisine göre, yönetim kurulunun başlıca sorumlulukları, şirketin dürüstlüğü, tarafsızlığını, hesap verebilirliğini ve şeffaflığını korumak için yönetimin faaliyetlerini etkin bir şekilde belirlemektedir. Artan rekabet koşullarında bankaların performansı kurumsal yönetim performansı ile ilişkilidir. Kurumsal yönetim esaslarına göre yönetilen bankaların karlılıkları pozitif olarak etkilenmektedir. Finansal performansın değerlendirilmesinde bir bankanın performansını değerlendirmek için uygun ve doğru bir analize ihtiyaç duyulmaktadır. Bir bankanın finansal verilerini analiz etmek için finansal oranlar oluşturulmaktadır. Finansal oranlar bankanın belirli bir süre için finansal performansını gözlemlemek için hem yatırımcılar hem de analistler için gerekli göstergeleri içermektedir. Bu çalışmada Kurumsal Yönetim Endeksine dahil olan bankacılık sektörünün hisse senetlerinin getirisinin pozitif yönde daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Buna ek olarak BİST kurumsal yönetimin endeksinde bulunan 4 bankanın performansı finansal oranların karar faktörü olarak belirlendiği MABAC yöntemi ile karşılaştırılmıştır. Karşılaştırmada önem ağırlıkları entropi yöntemi ile hesaplanmıştır. Böylece Bankacılık sektöründe Kurumsal Yönetim Endeksi paylarının tam anlamıyla analizlerle değerlendirilmesi yapılmıştır. MABAC yöntemi bulgularına göre en etkin banka tüm yıllar için Garanti BBVA'dır. İkinci en etkin bankanın ise Yapı ve Kredi Bankası olduğu görülmektedir. Etkinlik puanlarına göre en son sırada Şekerbank yer almaktadır.

ABSTRACT

Corporate governance plays an important role in overcoming agency issues and improving transparency in management and organizational culture. In corporate governance, managers fulfil the expectations of the shareholders by making decisions about the management by proxy instead of the shareholders. According to the agency theory, the primary responsibilities of the board of directors are effectively determining the activities of management to maintain the integrity, impartiality, accountability and transparency of the company. In the conditions of increasing competition, the performance of banks is related to corporate governance performance. The profitability of banks managed according to corporate governance principles is positively affected. An appropriate and accurate analysis is needed to evaluate the performance of a bank in the evaluation of financial performance. Financial ratios are created to analyze the financial data of a bank. Financial ratios contain indicators necessary for both investors and analysts to monitor the financial performance of the bank for a certain period of time. In this study, the return of the bank stocks that are traded under the corporate governance index is higher compared with the other sectors. In this study, secondly the performance of 4 banks in the BIST corporate governance index is compared with the MABAC method, in which financial ratios are determined as the decision factor. In comparison, importance weights were calculated using the entropy method. According to the MABAC method findings, the most efficient bank is Garanti BBVA for all years. It is seen that the second most efficient bank is Yapı ve Kredi Bankası. According to the activity scores, Şekerbank takes the last place.

Geliş Tarihi:

27.10.2021

Kabul Tarihi:

12.12.2021

Yayın Tarihi:

30.12.2021

Anahtar Kelimeler

Kurumsal Yönetim
Finansal Performans
MABAC

Keywords

Corporate Governance
Financial Performance
MABAC

INTRODUCTION

In 1980, with the financial liberalization movement, capital markets improved their quality processes. The transition to innovation and corporate governance took place especially in this period. With the financial liberalization, institutions serving in the market have started to face more financial and operational risks. By the end of 1980, traditional banking was no longer a profitable organization. Banks have been forced to become more innovative and institutional. In particular, the increase in competition has enabled banks to develop in the managerial context.

The banking sector and economic structure of a country are important structures that are intertwined and affect each other. Factors such as the economic crisis faced by the countries cause banks to have financial difficulties and this situation is reflected mostly on small businesses. On the other hand, the failures in the banks similarly affect the country's economies. In this respect, it is very important for banks to carry out their activities in a healthy way (Gökmen, 2021).

Bhagat and Bolton (2008) clarify that, good corporate governance has a positive effect on the performance of companies. The most important share in the efforts to improve corporate governance is the shareholding of the members of the board of directors. Because discipline management is directly related to ownership in both future operating performance and poorly performing companies. The independence of the board of directors may reveal the negative relationship between the conflict of interest that will arise and the future operating performance. Therefore, if the purpose of board independence is to improve performance, the expected performance may not be achieved as a result. However, if the purpose of board independence is to discipline the management of underperforming companies, then board independence contributes positively to the company. La Porta et al. (2000), corporate governance is a form of management that makes people believe that the rights of equity participants, who are largely outside the management, are protected and that they will not be harmed by the decisions of the managers. As a general rule, corporate administration manages more proprietorship and control. The intermediary issue to be settled by corporate administration instruments among investors and directors uncovers the requirement for a viable and solid corporate administration control system. Corporate administration particularly has systems to secure financial backers. In numerous nations, guidelines directing the privileges of lenders and minority investors are offered significance to make the working of the capital market safer (La Porta et al., 2000).

7 principles still up in the air for the execution of corporate administration norms; (1) assurance of the commitments and obligations of the top managerial staff and magistrates, (2) full satisfaction of the commitments of the advisory groups and work units that play out the interior control capacities, (3) execution of the consistence work, inward review and outside review, (4) execution of hazard the executives, (5) orchestrating stores and masterminding critical stores to related gatherings, (6) satisfying essential plans for the endurance of the firm, and (7) deciding money related and non-monetary terms. Along these lines, on account of an arranged hierarchical vital change in administration, what is required is the progression of gaining from the association to the people (Limba et al., 2019).

In our study, we examined banking sector stocks that are in the corporate governance index, which is a sample from the financial stocks and compared them with the other banking sector stocks that are not included in the corporate governance index. As mentioned in the previous literature the return evidence was on both sides about the returns. When we examined all the stocks in the Corporate Governance Index, we found no significant difference in the market quality and market activity in the index stocks. However, when we analyzed the banking sector stocks, which are in the Corporate Governance Index we found out that they performed better compared with the other banking sector stocks which are not included in the aforementioned index.

Obtaining these results, we also wanted to analyze the four banking stocks according to the entropy-weighted MABAC (Multi-Attributed Boundary Approach Area Comparison) method to compare the performance of them between each other the years from 2018 to 2020.

1. CORPORATE GOVERNANCE

Corporate governance can be understood with four generally accepted basic principles. The four principles mentioned are; transparency, fairness, responsibility and accountability. Regulations regarding corporate governance in Turkey are determined by the Capital Markets Board (CMB). In addition, various regulations are made by different institutions and organizations.

By designating the governing body, investors have a way to control chiefs and guarantee that the firm is run in their own wellbeing. The two most significant jobs of a governing body are observing and counselling. As a spectator, the directorate supervises leaders to guarantee their conduct is in accordance with the interests of investors, while as a counsellor, the board gives assessments and rules to supervisors for key vital business choices. Many provisions are characterized as "acceptable administration" in the corporate administration writing (De Haan and Vlaru, 2016).

According to the agency theory, managers prefer less risk than shareholders desire because they enjoy the special benefits of control and also because of human capital investments that cannot be diversified in the companies they manage (Faleye and Krishnan, 2017). However, due to the structure of banking, people who fulfil their managerial duties have to take risks in order to generate returns. Banks depend on investors for their subsidizing, which makes a motivating force to take a lot of hazard. This is on the grounds that high-hazard ventures can carry more accumulated pay to the merchant, and if there should be an occurrence of disappointment, a critical piece of the expenses is borne by the contributors. While non-monetary foundations are inclined to over the top danger taking, particularly in case they are undercapitalized, banks' office issues are exacerbated by the presence of government certifications and store protection, which mutilate financiers' motivators and empower hazard taking. Furthermore, the unique job of banks and the negative externalities of their disappointments make the office issues of banks all the more exorbitant for the economy overall (Tahir et al., 2020).

Hypothetically, the effect of corporate administration plans on the adequacy of corporate administration is indistinct. From one perspective, investors might require less components to screen chiefs if guideline limits administrative prudence and the degree to which it antagonistically influences investor abundance. All in all, guideline can supplant checking by sheets. Then again, severe administrative conditions can empower firm-level administration that is successful in controlling organization cost so a corresponding relationship exists among the board and guideline (Vallascas and Hagendorff, 2013).

G20/OECD Corporate Governance Principles have been a guide for policies, legal regulations, evaluations, and development to be put forward in this field in the world. These principles were first published in 1999 and updated in 2015 (BIST, 2020). In Turkey, in accordance with the provision regarding the corporate governance principles discussed in Article 1529 of the Turkish Commercial Code; It has been stated that in publicly held joint stock companies, the principles of corporate governance, the principles of the board of directors' statement on this matter, and the rating rules and results of companies in this respect can be determined by the Capital Markets Board (CMB). ” is stipulated.

1.1. The Organization for Economic Cooperation and Development Principles of Corporate Governance

The Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) and OECD Ministers adopted the OECD Principles of Corporate Governance in 1999 and have since become an international benchmark for policy makers, investors, firms and other stakeholders around the world. The Principles have been selected by the Financial Stability Forum as one of the 12 core standards for stable financial

systems. The Corporate Governance Principles were first endorsed in 1999 by OECD Ministers. It has become an international benchmark for policy makers, investors, companies and other stakeholders around the world. It has defined corporate governance topics and has become a guide for legal and regulatory initiatives in both OECD and non-OECD countries. The Financial Stability Forum has set 12 basic standards for financial systems. The Principles also laid the groundwork for a comprehensive program of cooperation between OECD and non-OECD countries and supports corporate governance cooperation of the World Bank/IMF Standards and Codes Compliance Reports (ROSC) (OECD, 2004).

The OECD Corporate Governance Steering Group reviewed the Principles in 2002, following mandate from OECD Ministers. Extensive research into how member countries deal with various corporate governance concerns was used to support the study, with the World Bank, Bank for International Settlements (BIS) and the International Monetary Fund (IMF) Group participating as observers. The Steering Group for Evaluation also invited the Financial Stability Forum, the Basel Committee, and the International Organization of Securities Commissions (IOSCO) as interim observers.

The basic principles cover the following areas:

1. The corporate governance structure should promote open and efficient markets, adhere to the rule of law and clearly define the roles and duties of the various supervisory, regulatory and executive bodies.
2. Shareholders' rights and basic property functions: Shareholder rights should be protected and facilitated through the corporate governance structure.
3. Fair treatment of shareholders: All shareholders, including minority and foreign shareholders, should be treated equally within the framework of corporate governance. All shareholders should be able to seek their rights in an appropriate way when their rights are violated.
4. Role of stakeholders: The corporate governance framework should recognize stakeholder rights established by law or by mutual agreement and encourage active collaboration between firms and stakeholders in creating wealth, employment and the long-term viability of financially sound businesses.
5. Disclosure and transparency: The corporate governance structure should ensure that all important information about the firm, such as its financial condition, performance, ownership and management, is disclosed in a timely and accurate manner.
6. Responsibilities of the Board of Directors: The corporate governance structure should ensure that the firm's strategy is well-directed, that the board of directors effectively monitors management, and that the board is accountable to the company and its shareholders.

1.2. Capital Market Board (CMB) Corporate Governance Compliance Report

“Corporate Governance Principles” were first published by the CMB in 2003 after various updates. “Corporate Governance Communiqué No. II-17.1” was issued in 2014 during the process of harmonization with the Capital Markets Law. Regarding the implementation of the Communiqué, the CMB has decided that since 2019, compliance reporting will be done via KAP using the Compliance Report Form (URF) and Corporate Governance Information Form (CGIF) templates (BIST, CMB, 2020).

Corporate Governance Compliance Report (CGCR) via the Corporate Governance Compliance Reporting Public Disclosure Platform (PDP) in accordance with the “Corporate Governance Communiqué” published in the Capital Markets Board (CMB) Bulletin with the Decision dated 10.01.2019 and numbered 2/49 at the beginning of 2019; and It was made using Corporate Governance Information Form (CGIF) templates. It is emphasized that listed companies should prepare a separate section on corporate governance in their annual reports and/or include this report on their websites.

Headings related to corporate governance in the report;

- “Statement of compliance with corporate governance principles,

- Shareholders,
- Public disclosure and transparency,
- Stakeholders and
- It should include the Board of Directors.”

2. CORPORATE GOVERNANCE INDEX

BIST Corporate Governance Index (XKURY) is one of the stock indices of Borsa Istanbul and is the index that includes companies that implement corporate governance principles. BIST Corporate Governance Index (XKURY) was created to measure the price and return performance of companies traded in BIST markets (excluding the Custody Market) and having a rating determined for their compliance with corporate governance principles within the scope of the Rating Communiqué. BIST Corporate Governance Index shows the price and return performance of publicly traded companies whose shares are traded in Borsa Istanbul markets (excluding the Close Monitoring Market and C and D lists), with a compliance score of at least 7 out of 10, and a minimum of 6.5 for each main heading, was created to measure (Sakarya et al., 2017).

Pursuant to the change in the listing fees tariff, which was decided at the meeting of the BIST Board of Directors on 18.03.2004 and approved at the meeting of the Capital Markets Board dated 07.02.2005 and numbered 4/99, to encourage the BIST companies that implement the Corporate Governance Principles, the price of the listing fee is reduced. It has been stated that, as of the accrual date, companies whose stocks are traded on the BIST will be included in the Corporate Governance Index, with a 50% discount on the "Not Listed" or "Registered" fees.

The rating of compliance with corporate governance principles is the activity of independent, impartial, and fair evaluation and classification of the compliance of enterprises with corporate governance principles published by the Capital Markets Board. In the rating of compliance with corporate governance principles, the main sections of shareholders, public disclosure and transparency, stakeholders and the board of directors are given a grade between 1 and 10. The fractional grades (up to two digits) falling between these values are disclosed to the public without being finalized (SPK, 2016).

Corporate governance is part of a broader economic context that consists of macroeconomic policies and market factors such as the legal, regulatory and institutional environment. It also includes business ethics and companies' responsibilities towards the environmental and social development of society. In many studies in the literature, companies traded in the Corporate Governance Index (XKURY) have been examined. In the same parallel, the interaction of corporate governance and financial performance has been examined in international studies. Different empirical findings are seen in the literature.

2.1. The Stock Returns of the Firms in the Corporate Governance Index (XKURY)

The stock returns of the firms in the Corporate Governance Index (XKURY) has been the subject of research in the literature in recent years widely. In the study of Sakarya (2011), the stock returns of 11 companies in the index by getting a good corporate governance rating for the first time in 2009 has been examined. According to the event study findings, the stock returns of the companies that get a good grade are positively affected. In another study using the event study methodology, Aksu and Aytekin (2015) investigate the effect of the announcement of the corporate governance rating on the stocks of 50 firms between the years 2009-2014. The results show that statistically significant abnormal returns existed for these stocks.

In their study Turnacıgil, S., Güler, H. and Doğukanlı, H. (2019) explore the returns of nineteen non-financial stocks that are in the corporate governance index, which has at least five years of corporate governance ratings between 2009 and 2016. Using Panel Vector Autoregressive (PVAR) model they find no significant effect on the investor preferences for these stocks. They also figure out that in the long run these stocks have negative returns compared with the other stocks. Saldanlı, A. (2012) studies

the performance of Corporate Governance Index with different ratios and compares the results with other indexes calculated by Borsa Istanbul. The estimates show that the other three main indexes named as IMKB National 100, IMKB National 50, IMKB National 30 by then, outperforms the Corporate Governance Index.

Anginer et al. (2016) researched the connection between the capitalization methodologies of banks, their corporate administration and leader remuneration plans for a worldwide bank test somewhere in the range of 2003 and 2011. Investor cordial corporate administration as partition of CEO and administrator jobs, board size, and nonappearance of takeover arrangements are related with lower bank capitalization. Higher upsides of banked administrator choice and value abundance are related with higher capitalization as an expected impression of director hazard avoidance, yet hazard taking motivating forces installed in chief remuneration bundles are related with lower capitalization. As indicated by the creators, more significant levels of director alternatives and stock possession in the bank are related with the bank's inclination to keep paying bank stock financial backers, regardless of whether failing to meet expectations. Since chief's dread that pay cuts could imperil their business or riches, they will think about safer bring alternatives back.

Bolton et al. (2015) bases banks' excessive risk taking on executive compensation, which is dependent on both the stock price and the bank's CDS margin. shows that it can be addressed. However, it is stated that this situation does not protect the interests of the shareholders and even puts them at greater risk.

In Edmans and Liu (2011) study, it was stated that debt-like instruments such as pension rights are often included in the optimal executive compensation package to reduce the agency costs of debt. Thus, a step has been taken to protect the stockholders within the power of attorney.

The Fahlenbrach and Stulz (2011) study examined the performance of a sample of approximately 95 banks and investment companies from 2006 to the 2008 crisis. Performance in the study was measured on the basis of returns from July 1, 2007 to December 31, 2008. This performance measure examines five different classes of CEO incentives. These; cash bonus and salary, deposit ownership, equity risk sensitivity, percent ownership and percent risk sensitivity. Considering that improperly determined compensation was one of the causes of the 2008 crisis, bank managers whose incentives were less aligned with shareholders were more likely to harm their competitors. Therefore, the lower the manager's deposit ownership in a bank, the lower the bank's performance in this context.

In one more review on CEO impetuses, Acrey et al. (2011) researched the connection between CEO pay and bank default hazard assessors to decide if transient motivators could clarify unpredictability in bank hazard. Early admonition off-site reconnaissance boundaries and expected default recurrence, just as hazardous bank exercises identified with the emergency, were remembered for the review. Proof that CEO remuneration structures support critical firm-explicit heterogeneity in bank hazard measures or dangerous exercises comes from the exploration. Remuneration things, alternatives and rewards, which are for the most part thought to be the least secure parts, were observed to be either immaterial or contrarily associated with normal danger factors.

In addition to the studies carried out in the international literature, many studies have been carried out based on Borsa Istanbul. In the study of Aygün and İç (2010), 183 companies listed in Borsa Istanbul in 2006 and 2007 were analyzed by regression analysis. The existence of a positive relationship between the size of the board of directors and the size of the asset was determined according to the findings of the regression analysis. Aygun et al. (2010), on the other hand, analyzed the data of 12 companies listed in Borsa Istanbul between the years 2006-2008. According to the regression analysis findings, a positive relationship was determined between the size of the board of directors and the size of the assets.

Sengul et al. In the study (2011), 24 companies in the Borsa Istanbul (XKURY) index were examined. According to the t-test findings, the stocks of companies with corporate governance committees and audit committees differ significantly.

In the study of Turan and Bayyurt (2013), the effect of corporate governance on business performance was investigated by using the data of 100 companies for the years 2008, 2009, 2010 and 2011. It has been determined that the number of board members, the number of supervisory board members and the number of independent members are positively related to financial performance.

In the study of Beycan (2013), 20 companies listed in Borsa Istanbul were examined through panel data analysis. A positive relationship was found between the free float ratio, the number of members of the board of directors and the number of meetings and the return on assets.

Karakoç et al. (2016) compared the financial performances and corporate governance ratings of companies included in the corporate governance index in Borsa Istanbul between 2007 and 2014. Financial ratios were calculated and financial performances were analyzed with multi-criteria decision analysis. As a result, no relationship was found between financial performances and corporate governance ratings.

Ozdogoglu et al. (2017), financial ratios related to liquidity, debt structure, activity and profitability were used to measure the efficiency of 98 companies in the manufacturing sector traded in Borsa Istanbul. According to the results of the decision analysis, although a stationery company has the highest performance, cement and fertilizer companies constitute the majority among the top performing companies.

3. DATA ANALYSIS

Our primary data is three years trading data between 2018 and 2020. It has information on all stocks that are traded in the BIST Markets. The data include price information like daily closing, minimum, maximum and weighted average prices together with trading statistics like daily traded volume, amount and contract numbers. Overall, the study sample covers 441 distinct companies in a daily frequency.

Our primary purpose is to assess the effect of the Corporate Governance Index inclusion on six outcomes. First, we test the price impact through day end closing price. Second, we estimate for trading activity using volume, turnover and number of contracts. Moreover, we calculate daily return for a given stock as follows:

Let P_{it} be the daily closing price of stock i in day t . Similarly, let P_{it-1} be the daily closing price of the corresponding stock in the preceding day. Then, we define daily return as follows:

$$r_{it} = \ln \frac{P_{it}}{P_{it-1}} \quad (1)$$

Finally, we explore how the inclusion in the Corporate Governance Index affects daily volatility at the stock level. As a measure of volatility, we use intraday high-low price range estimator, originally provided by Parkinson (1980) and the relevant measure is in the following form:

$$\sigma_{it}^2 = \frac{(\ln high_{it} - \ln low_{it})^2}{4 \ln 2} \quad (2)$$

This range-based volatility measure is often used in the literature (Li and Wang (2010) since it is highly efficient and fairly close to Gaussian distribution and robust to microstructure noise (Alizadeh et al. (2002)).

Secondly, in this study, four banks in the Borsa Istanbul (XKURY) index were examined. The years 2018, 2019 and 2020 were chosen as the data period. The financial ratios to be used for comparison were decided by the literature review and the opinions of banking senior executives. Liquidity ratio (D1), capital adequacy ratio (D2), non-performing loans to loans ratio (D3), personnel expenses and severance pay to total assets ratio (D4) and average return on assets (D5) were used as decision-making factors.

Table 1: XKURY Banks

Garanti BBVA (B1)	Halkbank (B2)
Yapı ve Kredi Bank (B3)	Şekerbank (B4)

4. METHOD OF THE STUDY

We employ a Panel Data Fixed Effect method to estimate the effect of Corporate Governance Index on the set of outcomes. We cover a variety of trading activity and return indicators. The estimating equation for a given outcome is as follows:

$$y_{it} = \alpha_i + \beta CGI_{it} + \theta_t + \varepsilon_{it} \quad (3)$$

where y_{it} is the outcome variable and CGI_{it} is an indicator variable taking value of 1 if a given stock is included in the Corporate Governance Index. α_i , and θ_t account for stock and time fixed effects respectively. Lastly, ε_{it} stands for idiosyncratic disturbance term.

A possible concern might arise from the non-random inclusion of stocks in the Corporate Governance Index. Thus, we address this concern by adding stock fixed effects to consider time-invariant characteristics and time-fixed effects accounting for time specific accompanying events. Consequently, conditional on time and stock fixed effects we assume that inclusion in the index is almost plausibly random.

In the second part of the analysis, the entropy-weighted MABAC (Multi-Attributed Boundary Approach Area Comparison) method was used to compare the performance of banks in the BIST corporate method index. MABAC, which was introduced to the literature by Pamučar and Čirović in 2015, is a contemporary method. The number of articles on the combined use of entropy and MABAC methods are few in number in the literature. We think this is one of the main contributions of this study to the literature. There is not any study in the literature in which both methods were used together. In this context, only Ulutas (2019) used Entropy-weighted MABAC to make the personnel selection decision.

The entropy method is a method used for objective weighting. First, the elements of the decision matrix are normalized by dividing by the column sum. With this normalization calculation process, the p value will be found. P values are converted to E_j using the formula below. The weights are found by subtracting the converted data from 1.

$$E_j = -k \sum_{i=1}^m p_{ij} \ln p_{ij} \quad (4)$$

MABAC (Multi-Attribute Boundary Approach Field Comparison) is a newer multi-criteria decision making method developed by Pamučar and Čirović (2015). The main feature of this method is that it defines the distance of each observed alternative from the approximate limit value of the criterion function. The mathematical formulation of the MABAC method consists of the following steps:

Step 1: First, the decision matrix is created. In the matrix, n represents the number of criteria and m represents the decision alternatives.

$$X = \begin{bmatrix} X_{11} & X_{12} & \dots & X_{1n} \\ X_{21} & X_{22} & \dots & X_{2n} \\ \cdot & & & \cdot \\ \cdot & & & \cdot \\ \cdot & & & \cdot \\ X_{m1} & X_{m2} & \dots & X_{mn} \end{bmatrix} \quad (5)$$

Step 2: By determining the minimum and maximum criteria, the matrix is normalized according to the following equations.

$$\text{Max. } n_{ij} = \frac{x_{ij} - \text{min } x_i}{\text{max } x_i - \text{min } x_i} \quad (6)$$

$$\text{Min. } n_{ij} = \frac{x_{ij} - \text{max } x_i}{\text{min } x_i - \text{max } x_i} \quad (7)$$

Step 3: The matrix is weighted according to the following equation.

$$V_{ij} = w_i(n_{ij} + 1) \quad (8)$$

Step 4: With the equation number 6, the boundary proximity matrix is arranged.

$$g_i = \left(\prod_{j=1}^m v_{ij} \right)^{1/m} \quad (9)$$

Step 5: In this step, boundary proximity matrix elements are extracted from the decision matrix elements.

$$Q = V - G \quad (10)$$

Step 6: Distance values are determined according to the following equation.

$$\begin{aligned} \text{Upper approximation area } q_{ij} &> 0 \\ A_i \in \text{Border approximation area } q_{ij} &= 0 \\ \text{Lower approximation area } q_{ij} &< 0 \end{aligned} \quad (11)$$

Step 7: Decision alternatives are determined by using the distance values found in the previous step.

$$S_i = \sum_{j=1}^n q_{ij} \quad (12)$$

5. RESULTS AND FINDINGS

The returns of the sample stocks are higher than the other banking sector stocks around 21.43% and point estimate is distinguishable from zero at conventional significance levels. This gives the idea that the investors of the banking sector give value to the stocks that are included into the Corporate Governance Index or it might be concluded that banking sector stocks which can be selected eligible for inclusion in the Corporate Governance Index might have higher returns compared with the other banking sector stocks.

Findings in columns 2 - 4 of Table 2 imply that trading activity in all domains are affected statistically significantly. Although the trading volume of the banking sector stocks in TL seems to be less on the average for the treatment group as the number of contracts do, turnover estimates indicate that in total more shares are traded. Relatedly, we argue that traders submit large orders for the stocks in the Corporate Governance Index. Employing the range volatility estimator in equation (2), conditional on time and stock fixed effects regression estimates imply that it is more likely to have greater volatility for the banking sector stocks in the relevant index. We also note that the impact of the index inclusion on the outcome variables we study for the stocks in the banking sector is not evident in the full sample. That is to say, being included in the index has null effects in all measures of interest in the full sample. Consequently, it would be good to check heterogeneous effects before reaching a conclusion about how the Corporate Governance Index plays a role in the returns and trading activity.

Table 2: Analysis of the trading statistics of the stocks included in the Corporate Governance Index compared with the all other stocks that are not included in the Index.

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
VARIABLES	Closing Price (TL)	Volume (1.000.000 TL)	Turnover (100.000 shares)	Number of Contracts (1000 contracts)	Return (Daily)	Volatility (Daily)
Corporate Governance Index Indicator	-0.4625 (3.8790)	5.4489 (19.2155)	-26.8330 (48.5602)	-0.4157 (0.7795)	-0.0001 (0.0004)	-0.0066 (0.0063)
Observations	302,591	302,591	302,591	302,591	302,150	302,591
R-squared	0.5317	0.4729	0.3554	0.4370	0.1766	0.1447
Stock FE	YES	YES	YES	YES	YES	YES
Trading Day FE	YES	YES	YES	YES	YES	YES
Number of Clusters	441	441	441	441	441	441
Control Mean	14.89	26.80	61.61	3.374	0.00181	0.123

Notes: Sample covers all stocks traded in the Borsa İstanbul Stock Markets. The dependent variables are reported at the top of columns. The explanatory variable is a dummy variable equal to 1 if the stock is included in the Corporate Governance Index. Control mean displays the average of dependent variable in the control group. Standard errors are clustered at the stock level. Robust standard errors in parentheses. *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

Table 3: Analysis of the trading statistics of the banking sector stocks compared by the other banking sector stocks that are not included in the Corporate Governance Index.

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
VARIABLES	Closing Price (TL)	Volume (1.000.000 TL)	Turnover (100.000 shares)	Number of Contracts (1000 contracts)	Return (Daily)	Volatility (Daily)
Corporate Governance Index Indicator	-4.2899*** (0.0000)	- 103.7236*** (0.0000)	515.8455** * (0.0000)	-5.8203*** (0.0000)	0.0003*** (0.0000)	0.0049*** (0.0000)
Observations	9,491	9,491	9,491	9,491	9,477	9,491
R-squared	0.4896	0.5362	0.4025	0.5430	0.3557	0.2221
Stock FE	YES	YES	YES	YES	YES	YES
Trading Day FE	YES	YES	YES	YES	YES	YES
Number of Clusters	14	14	14	14	14	14
Control Mean	10.21	131.3	231.4	7.885	0.00140	0.127

Notes: Sample covers all stocks in banking sector traded in the Borsa İstanbul Stock Markets. The dependent variables are reported at the top of columns. The explanatory variable is a dummy variable equal to 1 if the stock is included in the Corporate Governance Index. Control mean displays the average of dependent variable in the control group. Standard errors are clustered at the stock level. Robust standard errors in parentheses. *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

According to the above results, the banks in Corporate Governance Index were also examined by MABAC method in order to analyze the performance of the stocks further. MABAC method give the chance to examine the relative advantage of these stocks to each other; and help the investors for decision making about better portfolio formation. As an example in the study, the application of 2018 is given below. In the first step, a decision matrix was created according to the criteria and decision alternatives.

Table 4: Decision Matrix

Banks	D1 (MAX)	D2 (MAX)	D3 (MIN)	D4 (MIN)	D5 (MAX)
B1	33.40609	18.308003	5.108683	0.859962	1.938993
B2	17.84044	13.797892	3.40265	0.651904	0.737612
B3	31.5899	16.069844	5.857843	0.818315	1.44535
B4	21.68671	15.141046	5.738741	1.382375	0.275606

In the second step, the decision matrix is normalized according to the highest and lowest values.

Table 5: Normalized Matrix

Banks	D1	D2	D3	D4	D5
B1	1	1	0.305133	0.7151	1
B2	0	0	1	1	0.27775
B3	0.88332	0.5037464	0	0.7721	0.70323
B4	0.2471	0.2978094	0.04851	0	0

In the third stage, a new decision matrix was created by weighting the decision units with entropy.

Table 6: Weighted Decision Matrix

Banks	D1	D2	D3	D4	D5
B1	0.224649	0.0374458	0.093429	0.24588	1.308022
B2	0.112324	0.0187229	0.143172	0.28671	0.835663
B3	0.211543	0.0281545	0.071586	0.25405	1.113931
B4	0.14008	0.0242987	0.075058	0.14335	0.654011

In the fourth stage, the boundary proximity domain matrix is arranged.

Table 7: Boundary Proximity Field Matrix

	D1	D2	D3	D4	D5
gj	0.449406	0.198554	0.346432	0.479202	0.975012

In the fifth stage, the distances of the decision units from the border proximity area are calculated.

Table 8: Distance from Boundary Proximity Area

Banks	D1	D2	D3	D4	D5
B1	-0.22476	-0.161108	-0.253	-0.26955	0.33301
B2	-0.33708	-0.179831	-0.20326	-0.22872	-0.13935
B3	-0.23786	-0.1704	-0.27485	-0.26137	0.138919
B4	-0.30933	-0.174255	-0.27137	-0.37207	-0.321

In the last stage, decision alternatives are listed according to the determined distance values.

Table 9: Performance Ranking of Banks in 2018

Banks	Si	Rank
Garanti BBVA	-0.57541	1
Halkbank	-1.08824	3
Yapı ve Kredi Bank	-0.80556	2
Şekerbank	-1.44803	4

As can be seen in practice, analyses were also carried out for other years and are given below.

Table 10: Ranking by Years

	2018		2019		2020	
	Si	Rank	Si	Rank	Si	Rank
Garanti BBVA	-0.57541	1	-1.04859	1	-0.63788	1
Halkbank	-1.08824	3	-1.38355	4	-1.10037	3
Yapı ve Kredi Bank	-0.80556	2	-1.14542	2	-0.79439	2
Şekerbank	-1.44803	4	-1.28866	3	-1.53069	4

CONCLUSION

The returns of the sample stocks are higher than the other banking sector stocks around 21.43% and this result is significantly true in 99% confidence level. This gives the idea that the investors of the banking sector gives value to the stocks that are included into the Corporate Governance Index or it might be concluded that banking sector stocks which can be selected eligible for inclusion in the Corporate Governance Index might have higher returns compared with the other banking sector stocks.

In recent years, the banking sector has made a significant effort to improve its services, which has been forced by technological innovations and deregulations in an increasingly competitive environment. As a result of the increasing focus on banking with financial liberation, emphasis has been placed on increasing the efficiency of the banking sector. As an outcome of this process, banks have to target the best and work efficiently while performing their services. The structure of the banking sector, nominally open to consumers and investors, makes the economy more productive and at the same time more suitable to manage any external and negative shocks. In addition, according to the liberalization of the economy and monetary policy, foreign banks also enter the local markets, reducing the monopoly rate of local banks and creating a more perfectionist environment.

In this study, it was examined whether there is any positive effect of being included in the corporate governance index among banks on stock returns, and the positive interaction findings were combined with the productivity analysis. Secondly the performance of banks in the BIST corporate method index was compared with the MABAC method. In comparison, importance weights were calculated using the entropy method. According to the MABAC method findings, the most efficient bank is Garanti BBVA for all years. It is seen that the second most efficient bank is Yapı ve Kredi Bankası. According to the activity scores, Şekerbank takes the last place. According to the findings, it can be said that the banks within the corporate governance have a continuity of efficiency and that the banks that perform well have maintained their performance over the years.

Decision analyzes are used only for comparison, unlike efficiency analyzes. Efficiency analyzes cannot be used for comparison. For the future studies, the efficiency of banks in the corporate governance index can be analysed with Data Envelopment Analysis. Thus, it will be possible to observe how the banks, which are far from efficiency, can be more efficient

KAYNAKÇA

- Acrey, J. C., McCumber, W. R., & Nguyen, T. H. T. (2011). CEO incentives and bank risk. *Journal of Economics and Business*, 63(5), 456-471.
- Aksu, M., & Aytakin, S. (2015). Kurumsal Yönetim İlkelerine Uyum Notu ile Hisse Senedi Getirisi İlişkisi: BIST Kurumsal Yönetim Endeksi (XKURY) Üzerine Bir Uygulama. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 6(13), 201-219.
- Alizadeh, S., Brandt, M. W., and Diebold, F. X. (2002). Range-based estimation of stochastic volatility models. *The Journal of Finance*, 57(3), 1047-1091.

- Anginer, D., Demirguc-Kunt, A., Huizinga, H., & Ma, K. (2016). Corporate governance and bank capitalization strategies. *Journal of Financial Intermediation*, 26, 1-27.
- Aygün, M., & İç, S. (2010). Genel Müdürün Aynı Zamanda Yönetim Kurulu Üyesi Olması Firma Performansını Etkiler mi?. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (47), 192-201.
- Aygün, M., Taşdemir, A., & Çavdar, E. (2010). Banka Performansı Üzerinde Yönetim Kurulu Büyüklüğünün Etkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(3), 67-78.
- Bhagat, S. and Bolton, B. (2008), "Corporate governance and firm performance", *Journal of Corporate Finance*, Vol. 14 No. 3, pp. 257-273.
- Bolton, P., Mehran, H., & Shapiro, J. (2015). Executive compensation and risk taking. *Review of Finance*, 19(6), 2139-2181.
- De Haan, J., & Vlahu, R. (2016). Corporate governance of banks: A survey. *Journal of Economic Surveys*, 30(2), 228-277.
- Edmans, A., & Liu, Q. (2011). Inside debt. *Review of Finance*, 15(1), 75-102.
- Fahlenbrach, R., & Stulz, R. M. (2011). Bank CEO incentives and the credit crisis. *Journal Of Financial Economics*, 99(1), 11-26.
- Faleye, O., & Krishnan, K. (2017). Risky lending: does bank corporate governance matter?. *Journal of Banking & Finance*, 83, 57-69.
- Gökmen, Ş. (2021), Türkiye'deki Banka Başarısızlıklarının Panel-Yaşam Analiziyle İncelenmesi, Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi, 56(3), 1419-1435
<https://borsaistanbul.com/en/sayfa/2202/corporate-governance-index>
<https://borsaistanbul.com/files/BISTMarketCapWeightedStockIndicesGroundRules.pdf>
- Hwang, C.L., Yoon, K., (1981). Multiple Attribute Decision Making. In: *Lecture Notes in Economics and Mathematical Systems*, p:186. Springer-Verlag, Berlin.
- Karakoç, M., Tayyar, N., & Erhan, G. E. N. Ç. (2016). Gri İlişkisel Analiz Yöntemiyle Kurumsal Yönetim Endeksinde Yer Alan Şirketlerin Finansal Performanslarının Ölçümü Ve Kurumsal Derecelendirme Notları İlişkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(59).
- La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F., Shleifer, A. and Vishny, R. (2000), "Investor protection and corporate governance", *Journal of Financial Economics*, Vol. 58 Nos 1-2, pp. 3-27, doi: 10.1016/s0304-405x(00)00065-9.
- Limba, R.S., Hutahayan, B., Solimun, S. and Fernandes, A. (2019), "Sustaining innovation and change in government sector organizations: Examining the nature and significance of politics of organizational learning", *Journal of Strategy and Management*, Vol. 12 No. 1, pp. 103-115.
- Li, W. and Wang, S. S. (2010). Daily institutional trades and stock price volatility in a retail investor dominated emerging market. *Journal of Financial Markets*, 13(4), 448-474.
- OECD, Principles of Corporate Governance, <https://www.oecd.org/corporate/ca/corporategovernanceprinciples/31557724.pdf>
- Özdağoğlu, A., Gümüş, Y., Özdağoğlu, G., & Gümüş, G. K. (2017). Evaluating Financial Performance With Grey Relational Analysis: An Application Of Manufacturing Companies Listed On Borsa İstanbul. *Journal of Accounting & Finance*, (73).
- Pamuçar, D. ve Čirović, G. (2015). The Selection of Transport and Handling Resources in Logistics Centers Using Multi-Attributive Border Approximation Area Comparison (MABAC). *Expert systems with applications*, 42(6), 3016-3028.
- Parkinson, M. (1980). The extreme value method for estimating the variance of the rate of return. *Journal of Business*, 61-65.
- Sakarya, Ş. (2011). İMKB Kurumsal Yönetim Endeksi Kapsamındaki Şirketlerin Kurumsal Yönetim Derecelendirme Notu ve Hisse Senedi Getirileri Arasındaki İlişkinin Olay Çalışması Event Study Yöntemi ile Analizi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 7(13), 147-162.
- Sakarya, Ş., Yazgan, K. F., & Yildirim, H. H. (2017). Kurumsal Yönetim Derecelendirmesinin Hisse Senedi Performansına Etkisi: Bist Kurumsal Yönetim Endeksi Üzerine Bir İnceleme. *Sosyal Ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 18(40), 55-76.
- Saldanlı, A. (2012). Kurumsal Yönetim Endeks Performansının Analizi, *International Journal of Economic & Social Research*. Special Issue, Vol. 8, 137-154.
- SPK (2016), SPK Faaliyet Raporu 2015, Ankara.

- Şengür, E. D., & Püskül, S. Ö. (2011). İMKB Kurumsal Yönetim Endeksindeki Şirketlerin Yönetim Kurulu Yapısı Ve İşletme Performansının Değerlendirilmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (31).
- Tahir, M., Shah, S. S. A., Sayal, A. U., & Afridi, M. A. (2020). Loan quality: does bank corporate governance matter?. *Applied Economics Letters*, 27(8), 633-636.
- Turan, Ü., & Bayyurt, N. (2013). Kurumsal Yönetim, Mülkiyet Yapısı ve Performans. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, (585), 27-40.
- Turnacıgil, S., Güler, H. & Doğukanlı, H. (2019). The Effect of Corporate Governance on Stock Returns by PVAR: An Investigation in BIST / Kurumsal Yönetimin Hisse Senedi Getirisine Etkisinin PVAR Analizi İle Ölçülmesi: BIST’te Bir Araştırma. *Uluslararası Ekonomi İşletme ve Politika Dergisi*, 3 (2), 367-380. DOI: 10.29216/ueip.619247
- Vallascas, F., & Hagendorff, J. (2013). CEO bonus compensation and bank default risk: evidence from the US and Europe. *Financial Markets, Institutions & Instruments*, 22(2), 47-89.

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Amaç

1980 yılında finansal serbestleşme akımı ile sermaye piyasaları kalite süreçlerini geliştirmişlerdir. İnovasyon ve kurumsal yönetime geçiş bu dönemde gerçekleşmiş, piyasadaki kurumlar finansal ve operasyonel risklerle daha fazla karşılaşmaya başlamışlardır. 1980 yılı sonunda geleneksel bankacılık karlı bir organizasyon olmaktan çıkmıştır. Özellikle rekabetin artması bankaların yönetsel bağlamda gelişim göstermesini sağlamıştır.

Bhagat ve Bolton'a (2008) göre başarılı kurumsal yönetim şirketlerin performansını olumlu etkilemektedir. Kurumsal yönetimi iyileştirme çabaları içerisindeki en önemli pay yönetim kurulu üyelerinin hisse sahipliğidir. Çünkü hem gelecekteki faaliyet performansı ile hem de kötü performans gösteren firmalarda disiplin yönetimi sahiplik ile bire bir ilişkilidir. La Porta vd. (2000) göre kurumsal yönetim, büyük ölçüde yönetimin dışında kalan özsermaye katılımcılarının haklarının korunmasına ve yöneticilerin kararlarından zarar görmeyeceklerine inandıran yönetim şeklidir.

Kurumsal yönetim standartlarının yürütülmesi 7 kuralla belirlenmiştir; (1) yönetici ve komiserler kurulunun yükümlülük ve görevlerinin belirlenmesi, (2) iç kontrol işlevlerini yerine getiren komitelerin ve çalışma birimlerinin yükümlülüklerinin eksiksiz yerine getirilmesi, (3) uyum fonksiyonunun, iç denetimin ve dış denetimin uygulanması, (4) risk yönetiminin uygulanması, (5) ilişkili taraflara mağazaların ve önemli rezervlerin düzenlenmesi, (6) firmanın yaşamını sürdürebilmesi için hayati düzenlemelerin yerine getirilmesi ve (7) parayla ilgili ve finansal olmayan koşulların belirlenmesidir (Limba vd., 2019).

Genel kabul gören dört temel ilke kurumsal yönetim şeffaflık, adillik, sorumluluk ve hesap verilebilirlik şeklinde özetlenebilir. Türkiye’de kurumsal yönetim düzenlemeleri Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) tarafından belirlenmektedir.

Yönetim kurulunun en önemli iki rolü izleme ve danışmanlıktır. Bir gözlemci olarak yönetim kurulu, davranışlarının hissedarların çıkarları ile uyumlu olmasını sağlamak için yöneticileri denetlerken, bir danışman olarak, kilit stratejik iş kararları için yöneticilere görüş ve yönergeler sağlar. Kurumsal yönetim literatüründe birçok özellik “iyi yönetim” olarak tanımlanmaktadır (De Haan ve Vlaru, 2016).

Vekâlet teorisine göre yöneticiler, kontrolün özel faydalarından yararlandıkları ve ayrıca yönettikleri şirketlerde çeşitlendirilemeyen beşeri sermaye yatırımları nedeniyle hissedarların arzu ettiğinden daha az riski tercih etmektedirler (Faleye and Krishnan, 2017). Ek olarak, bankaların özel rolü ve başarısızlıklarının olumsuz dışsallıkları, bankaların vekalet sorunlarını ekonominin geneli için daha maliyetli hale getirmektedir (Tahir vd., 2020).

Teorik olarak, kurumsal yönetim düzenlemelerinin kurumsal yönetimin etkinliği üzerindeki etkisi net değildir. Bir yandan, düzenleme yönetsel takdir yetkisini ve hissedar servetini olumsuz etkileme kapsamını kısıtlarsa, hissedarların yöneticileri izlemek için daha az mekanizmaya ihtiyacı olabilir. Öte yandan, katı kurallar, yönetim ve düzenleme arasında tamamlayıcı bir ilişkinin var olması için vekalet maliyetini kontrol etmede etkili olan firma düzeyinde yönetimi teşvik edebilir (Vallascas ve Hagendorff, 2013).

Kurumsal yönetim, makroekonomik politikalar ve yasal, düzenleyici ve kurumsal çevre gibi piyasa faktörlerinden oluşan ekonomik bağlamın bir parçasıdır. Ayrıca, iş etiği ve şirketlerin toplumun çevresel ve sosyal gelişimine karşı sorumluluklarını da içermektedir. Alan yazında birçok çalışmada (BIST) Kurumsal Yönetim Endeksinde (XKURY) işlem gören firmalar incelenmiştir. Aynı paralel de uluslararası çalışmalarda da kurumsal yönetim ve finansal performans etkileşimi incelenmiştir.

Aygün ve İç (2010), 2006 ve 2007 yıllarında Borsa İstanbul'da kote olan 183 firmayı regresyon analizi ile incelemiş, yönetim kurulu büyüklüğü ile varlık büyüklüğü arasında pozitif ilişki saptanmıştır. Karakoç vd. (2016) çalışmasında, 2007-2014 yılları arasında Borsa İstanbul'da kurumsal yönetim endeksinde bulunan firmaların finansal performansları ile kurumsal yönetim notlarını karşılaştırmışlardır. Finansal oranlar hesaplanmış, mali performanslarına çok ölçütlü karar analizi uygulanmış ve aralarında bir ilişki bulunamamıştır.

Bu çalışmada kurumsal yönetim endeksinde yer alan ve almayan bankacılık sektörü hisseleri karşılaştırılmıştır. Mevcut literatürde, getiriler konusunda karışık sonuçlar ortaya konmaktadır. Çalışma örneklemindeki tüm hisse senetlerini kullandığımızda, piyasa kalitesi ve piyasa etkinliği konusunda Kurumsal Yönetim Endeksi'ne dahil olan firmalara dair önemli bir sonuç bulunamamıştır. Ancak örneklem bankacılık sektöründeki hisse senetleriyle sınırlandırıldığında, bulgular farklılaşmaktadır. Başka bir deyişle, Kurumsal Yönetim Endeksi, bankacılık sektöründe piyasa kalitesi ve piyasa faaliyeti üzerinde istatistiksel ve ekonomik etkiye sahiptir.

Bu sonuçlar doğrultusunda, kendi aralarında performanslarını karşılaştırmak için Kurumsal Yönetim Endeksinde yer alan dört banka entropi ağırlıklı MABAC (Multi-Attributed Boundary Approach Area Comparison) yöntemiyle karar verme sürecinde yardımcı olmak amaçlı sıralanmış ve yatırımcılara daha iyi bir portföy seçeneği sunabilmek amaçlı analiz edilmektedir.

Metodoloji

Birincil veri 2018-2020 yılları arasındaki üç yıllık işlem verisidir. BİST Piyasalarında işlem gören 441 farklı şirket kullanılmıştır. Veriler günlük kapanış, minimum, maksimum ve ağırlıklı ortalama fiyatlar, günlük işlem hacmi, tutar ve sözleşme sayısını içermektedir.

Birincil amacımız, Kurumsal Yönetim Endeksinin dahil edilmesinin altı sonuç üzerindeki etkisini değerlendirmektir. İlk olarak, gün sonu kapanış fiyatı üzerinden fiyat etkisi test edilmiş, ikinci olarak, hacim, ciro ve sözleşme sayısını kullanarak ticaret faaliyetini tahmin edilmektedir.

Kurumsal Yönetim Endeksinin bir dizi sonuç üzerindeki etkisini tahmin etmek için bir Panel Veri Sabit Etki yöntemi kullanılmıştır. Çeşitli işlem faaliyetlerini ve getiri göstergeleri ele alınmıştır.

Kurumsal Yönetim Endeksinde yer alan dört banka hisse senetlerinin performansının daha iyi analiz edebilmesi için ikinci bir yöntem olarak da karar vermede etkili olan MABAC yöntemi ile banka performansları incelenmiştir.

Karar verme faktörleri olarak likidite oranı (D1), sermaye yeterliliği oranı (D2), donuk alacakların kredilere oranı (D3), personel gideri ve kıdem tazminatının toplam varlıklara oranı (D4) ve ortalama aktif karlılığı (D5) kullanılmıştır.

MABAC (Çok Nitelikli Sınır Yaklaşım Alanı Karşılaştırması), Pamučar ve Čirović (2015) tarafından geliştirilen güncel bir çok kriterli karar verme yöntemidir. Günümüzde popüler olan yöntemin temel özelliği, gözlenen her alternatifin kriter fonksiyonunun yaklaşık limit değerinden uzaklığını tanımlamasıdır.

Bulgular

Yıllar bazındaki bulgular aşağıdaki tabloda görülebilmektedir.

Tablo 11: Yıllar Bazında Sıralama

	2018		2019		2020	
	Si	Rank	Si	Rank	Si	Rank
Garanti BBVA	-0.57541	1	-1.04859	1	-0.63788	1
Halkbank	-1.08824	3	-1.38355	4	-1.10037	3
Yapı ve Kredi Bank	-0.80556	2	-1.14542	2	-0.79439	2
Şekerbank	-1.44803	4	-1.28866	3	-1.53069	4

Sonuç ve Tartışma

Finansal oranlar bankanın belirli bir süre için finansal performansını gözlemlemek için hem yatırımcılar hem de analistler için gerekli göstergeleri içermektedir. Örnek hisse senetlerinin getirileri %21,43 diğer bankacılık sektörü hisselerine göre yüksektir. Bu durum, bankacılık sektörü yatırımcılarının Kurumsal Yönetim Endeksi'nde yer alan hisse senetlerine değer verdiğini göstermekte ve daha yüksek getiriye sahip olabileceği sonucunu vermektedir.

Bu çalışmada ikinci bir analiz ile BİST kurumsal yönetim endeksinde bulunan 4 bankanın performansı finansal oranların karar faktörü olarak belirlendiği MABAC yöntemi ile karşılaştırılmıştır. Karşılaştırmada önem ağırlıkları entropi yöntemi ile hesaplanmıştır. En etkin banka tüm yıllar için Garanti BBVA'dır. İkinci en etkin banka Yapı ve Kredi Bankası, ve en son sırada Şekerbank yer almaktadır.

MİR CAFER BAĞIROV ÖRNEĞİNDE SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA İRAN POLİTİKASI*

THE SECOND WORLD WAR IRAN POLICY OF THE SOVIET UNION IN THE EXAMPLE OF MIR JAFAR BAGHIROV

Arş. Gör. Kenan DEMİREL

Muş Alparslan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
k.demirel@alparslan.edu.tr
ORCID No: 0000-0002-3394-3836

Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR

Milli Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu, Tarih Bölümü
ethematnur@hotmail.com
ORCID No: 0000-0002-6903-8993

ÖZET

Sovyetler Birliği'nin Çarlık Rusya'sından miras aldığı sıcak denizlere inme, daha fazla petrol ve maden kaynağına ulaşma ve ekonomik hâkimiyet alanını genişletme gibi emelleri bulunmaktaydı. İran ise genel anlamda Sovyetler Birliği'nin bu arzularını gerçekleştirebileceği bir konumdaydı. Ancak İran üzerinde hâkimiyet kurmak isteyen tek ülke Sovyetler Birliği değildi. Hindistan'da egemen olan İngiltere Sovyetlerden çok önce İran'ın güneyine gelmişti. İngilizlerin İran'daki varlığı Sovyetlerin bu ülke üzerinde genişlemesinin önündeki en büyük engeldi. Bu durum iki ülke arasında İran konusunda İkinci Dünya Savaşı'na kadar bir çekişmenin yaşanmasına neden olmuştu. Sovyetler Birliği'nin İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın saldırısına uğraması İran konusunda anlaşmazlık yaşayan bu iki ülkeyi İran'ın işgal edilmesi düşüncesinde birleştirmişti. Ancak İran konusunda müttefikler arasındaki bu ortaklık Alman tehlikesinin azalmasından sonra değişmeye başlamıştı. 1944 yılına gelindiğinde ise İran üzerindeki tarihi İngiliz-Rus anlaşmazlığı yeniden patlak vermişti. Bu tarihten sonra İran üzerindeki tarihi emellerini gerçekleştirmek isteyen Sovyetler Birliği işgalden önce ve işgal yılları boyunca alt yapısını oluşturduğu planlarını icra etmeye başlamıştı. Bu çalışmada Sovyetler Birliği'nin 1941-46 yıllarında İran üzerindeki tarihi emellerine ulaşma yolunda Mir Cafer Bağirov örneğinde takip ettiği ve farklı dönemlere göre değişen İran siyaseti aktarmaya çalışacağız.

ABSTRACT

The Soviet Union had ambitions to descend to warm seas, reach for more oil and mineral resources, and to expand its economic dominance, which it inherited from Tsarist Russia. Iran, on the other hand, was generally in a position where the Soviet Union could realize these desires. However, the Soviet Union was not the only country seeking dominance over Iran. Britain, which dominated over India, had come to the south of Iran long before the Soviets. The presence of the British in Iran was the biggest obstacle to the Soviet expansion in this country. This situation led to a conflict between the two countries over Iran until the Second World War. The fact that the Soviet Union was attacked by Germany in the Second World War united these two countries, which had a disagreement about Iran, in the idea of invading Iran. However, this partnership between the Allies on Iran began to change after the German threat had subsided. By 1944, however, the historic British-Russian dispute over Iran had erupted again. After this date, the Soviet Union, which wanted to realize its historical ambitions on Iran, started to carry out its plans, which it had created before the occupation and during the years of occupation. In this study, we will try to convey the Iranian politics that the Soviet Union followed in 1941-46 in example of Mir Jafar Baghirov on the way to achieving its historical ambitions over Iran and which changed according to various periods.

Geliş Tarihi:

01.11.2021

Kabul Tarihi:

13.12.2021

Yayın Tarihi:

30.12.2021

Anahtar Kelimeler

Sovyetler Birliği
İran
Petrol
II. Dünya Savaşı
Azerbaycan

Keywords

The Soviet Union
Iran
Oil
II. World War
Azerbaijan

<https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1017602>

*Bu çalışma, hazırlanmakta olan "İkinci Dünya Savaşı'ndan İslâm Devrimine İran Kürtleri (Sosyo- Ekonomik, Siyasal ve Kültürel Konumları)" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı Almanya'nın 1 Eylül 1939 tarihinde Polonya'ya saldırması ile Avrupa'da patlak vermişti. İran Hükümeti bu savaşta tarafsız olduğunu ve tarafsız kalacağını hem İçişleri Bakanlığı'nın ve hem de Başbakanlığın resmi yazısı ile İran halkına ve ülkedeki yabancı elçiliklere ilan etmişti. (Mekkî, 1362 hş.: 443; Hoşhalî, 1380 hş.: 5-6). Ancak İran Hükümeti'nin tarafsızlığını koruma konusundaki bu kararlılığı Almanların 22 Haziran 1941 tarihinde Sovyet Rusya'ya saldırmasından sonra çözülmeye başlamıştı. Almanya'nın 22 Haziran 1941 tarihinde Sovyetler Birliği'ne saldırısı İngiliz ve Rusları birbirine yakınlaştırmış ve iki devlet arasında 12 Temmuz 1941 tarihinde Moskova'da bir müttefiklik anlaşması imzalanmıştı. Yapılan anlaşmaya göre Sovyetler Birliği'ne Alman saldırılarına karşı koyabilmesi için silah, mühimmat ve gıda yardımı yapılacaktı. O dönem Fars Körfezi ve İran'ın kara ve demiryolları üzerinden Sovyetler Birliği'ne yardım edilmesi Müttefik Devletler tarafından en mantıklı seçenek olarak görülmüştü (Armaoğlu, 2015: 339-430; Âzimî, 1391 hş. : 65; Tal'a ve Herigî, 1389 hş.: 13-14; Zûgî, 1367 hş.: 29; Mehdigelî Hidâyet Muhber'us-Saltana, 1344 hş.: 418). Ancak İran yönetimi İkinci Dünya Savaşı'nda tarafsızlığını ilan etmiş ve İran üzerinden Sovyetler Birliği'ne yardım ulaştırılmasının bu tarafsızlığın ihlali olacağını öne sürerek İngiliz ve Ruslara karşı mesafeli durmuştu. Bu durum Müttefik Devletleri İran'ın işgali için bahaneler aramaya sevk etmişti. İngiltere ve Sovyet Rusya'nın işgal için öne sürdükleri en önemli gerekçe Alman Beşinci Kolordusu'nun ve Alman uzmanların İran'daki faaliyetleriydi. İngiliz ve Ruslar İran yönetimine ülkedeki Alman uzman, mühendis ve tacirlerinin aslında Nazi subayı olduğunu, İran'da mevcut yönetimi devirmeye ve İran'ı da Mihver Devletler saffında savaşa dâhil etmeye çalıştığı konusunda uyarılarda bulunmuş ve bu Almanların ülkeden çıkarılmasını talep etmişti (Âzimî, 1391 hş. : 65; Mut'âzed, 1380 hş. : 345). Ancak gerek Rıza Şah gerekse Başbakan Ali Mensûr savaşın başladığı tarihten İran'ın işgaline kadar Alman yanlısı bir siyaset takip etmiş ve müttefiklerin bu uyarılarını dikkate almamıştı. Bu durum İran'ın işgalini kaçınılmaz kılmış ve 25 Ağustos 1941 tarihinde İran'da eş zamanlı olarak İngiliz-Sovyet işgali başlamıştı. İngiltere ve Sovyetler Birliğinden sonra ABD de İran'ın işgaline iştirak etmişti. (Mut'âzed, 1380 hş. : 352-353). İşgalden iki gün sonra yani 27 Ağustos 1941 tarihinde Başbakan Ali Mensûr istifa etmiş ve Rıza Şah İngiliz taraftarı olarak bilinen Muhammed Ali Furûgî'den hükümeti kurmasını istemişti. Furûgî, hükümeti kurduktan sonra ilk olarak 28 Ağustos 1941 tarihinde müttefik ordularına karşı koyulmamasına yönelik bir emir yayınlamış ve Müttefik Devletlerin temsilcileri ile anlaşma yapmak amacıyla görüşmelere başlamıştı. Bu görüşmeler sonucunda İran, İngiltere ve Sovyetler Birliği arasında 29 Ocak 1942 tarihinde "Üç Tarafın İttifakı Anlaşması (Peymân-ı Se Cânebe)" olarak bilinen ve müttefikler açısından İran'ın işgalini meşru bir zemine oturtan anlaşma imzalanmıştı. Üç Tarafın İttifakı Anlaşması ile İran'ın toprak bütünlüğü, egemenlik hakları ve bağımsızlığına saygılı olunacağı ve savaş bittikten altı ay sonra İran'ın tahliye edileceği Müttefik Devletlerce kabul edilmişti (Mecmû'â-yi Gevânîn-i Muzû' ve Mesâyel-i Musûbe-yi Duvre-yi Sizdehom, Gânûngozerî Evvel-i Azer Mah 1320 hş.-30 Aban Mah 1322 hş. Tarihsiz: 110; İttılâ'ât, 30 Azer 1320 hş./21 Aralık 1941, Şomare: 4744). Ancak işgalinden sonra Müttefik Devletler savaşın seyrine göre Üç Tarafın İttifakı Anlaşması'na aykırı olacak şekilde kendi çıkarları doğrultusunda değişen bir İran siyaset takip etmişti.

¹ İran Hükümeti'nin savaşta tarafsız olduğuna dair İçişleri Bakanlığı tarafından yayımlanan bildiriye İran'da ikamet eden yabancılardan ülkenin tarafsızlığına aykırı eylemlerden uzak durmaları istenmişti. Ayrıntılı bilgi için bkz; Teceddod-ı İran, Şomere: 2818, 11 Şehriver 1318 hş./3 Eylül 1939.

² İran'ın tarafsızlığının uzun süre devam edemeyeceği konusunda Rıza Şah'ın oğlu Muhammed Rıza Pehlevî hatıratında şunları aktarmıştır: "İkinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında tarafsız kalabileceğimizi sanıyordum. Ancak bu görüşüm mihver güçlerinin 1941 yılında Balkanları işgal etmesinden ve Alman askerlerinin herhangi bir direnişle karşılaşmadan Bulgar sınırına yaklaşmasından sonra değişmeye başladı. Nazilerin 22 Temmuz 1941 tarihinde Sovyet Rusya'yı işgali ile yeni önsezilerle dolmaya başlamıştım." Muhammed Rıza Pehlevî'nin sezindiği şey İran'ın jeopolitik ve stratejik konumundan dolayı tarafsızlığını daha fazla koruyamayacağıydı. Ayrıntılı bilgi için bkz; Pehlevî, 1980: 66.

³ Rıza Şah'ın Alman taraftarlığı hakkında kızı Eşref Pehlevî, Muhammed Rıza Pehlevî'nin ikiz kardeşidir, hatıratında şunları belirtmiştir: "Babam Hitler'i sevmezdi ve ona hiçbir zaman yardım etmemişti. Ancak Almanya'nın İran'ın kadim düşmanları olan İngiltere ve Rusya ile savaşmaya başlamasının babamı hoşuna gittiğini itiraf etmeliyim." Ayrıntılı bilgi için bkz; Telûî, 1376 hş.: 90.

1. SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN İRAN SİYASETİNİN BELİRLENMESİNDE MİR CAFER BAĞIROV'UN ROLÜ

Sovyet Azerbaycan'ı Başbakanı ve Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi Sekreteri olan Mir Cafer Bağirov İran Azerbaycan'ında Sovyet hedeflerinin belirlenmesinden, icrasından ve başarısından sorumluydu. Sovyetler Birliği'nin Tahran Büyükelçiliği'nin İran konusundaki raporları Bağirov'un İran Azerbaycan'ı politikasının belirlenmesinde önemli rol oynuyordu. Bağirov Tahran'daki büyükelçilikten ve Sovyet işgal bölgelerindeki diğer kanallardan elde ettiği bilgileri doğrudan Sovyetler Birliği'nin en tepesindeki iki isme, Stalin ve Molotov'a iletliyordu (Yegorova, 1996: 11).

Komünist Parti'nin önemli isimlerinden olan Mir Cafer Bağirov Sovyet hiyerarşisinde daha yüksek mevkii elde etmenin peşindeydi. Onun İran'daki en önemli hedefi Sovyet Azerbaycan'ı ile İran Azerbaycan'ını birleştirmektir. Kızıl Ordu'nun İran'ı işgalini kendi isteklerini elde etmenin bir fırsatı olarak gören Bağirov bu hedefine İran'ı Sovyet taleplerine uygun şekilde bölüp bir zafer elde ederek ulaşmaya çalışacaktı. Bunun için öncelikle İran Azerbaycan'ının ve Kürdistan'ının bir kısmında komünist düşüncede iki özerk yapının ortaya çıkarılması gerekmektedir. Daha sonra benzer oluşumların İran diğer bölgelerinde de ortaya çıkarılması sağlanacak ve böylece İran, Azerbaycan ve Kürdistan'ın bir kısmı üzerinden komünist bir sisteme kavuşturularak Bağirov'a arzuladığı şöhreti kazandıracaktı. Ancak Bağirov'un İran Azerbaycan'ı politikası ile diğer Sovyet liderlerinin İran'ın bu bölgesi üzerindeki hesapları konusunda bir uyuşmazlık bulunmaktaydı. Bu uyuşmazlık Sovyetler Birliği'nin Azerbaycan'ı İran'dan tam olarak ayırmak yerine burayı İran merkezi yönetimi üzerinde bir baskı aracı olarak kullanmak istemesinden kaynaklanmaktaydı. Sovyet yöneticilerin bu siyasetini İngiltere'nin Tebriz Başkonsolosu J.W. Wall, Tahran Büyükelçisi Sir Reader W. Bullard'a 12 Ocak 1946 tarihinde gönderdiği raporda açık bir şekilde aktarmıştı. Wall raporunda Sovyetler Birliği'nin İran'da özerk bir Azerbaycan Cumhuriyeti kurmak istediğini; ancak Sovyet yönetiminin Azerbaycan'ı İran'dan tamamen ayırmak istemediğini vurgulamıştır. Wall'a göre Ruslar Azerbaycan'ı İran'dan tamamen ayırmayı istemiş olsalardı Demokratlar bölgeyi ele geçirdiklerinde bunu İran Azerbaycan'ında yapacakları bir halk oylaması ile rahatlıkla gerçekleştirebilirlerdi. Ancak böyle yapmadılar; çünkü Azerbaycan Sovyetler Birliği'ne katılmaktan ziyade İran'ın bir parçası olarak Sovyet siyaseti için daha faydalı olabilir. İran'ın en yoğun nüfuslu ve zengin bölgelerinden biri olan Azerbaycan, İran Merkezi Hükümeti üzerinde daha çok baskı kurmak, hükümet ve meclisi etki altına almak ve Sovyet etkisini İran geneline yaymak amacıyla kullanılabilir. Bu nedenle Sovyetler Birliği Azerbaycan'ı İran'dan tamamen ayırmak yerine burayı istediği zaman merkezi İran Hükümeti'ni kontrol edebileceği Sovyet siyasetine yakın otonom bir bölgeye dönüştürmek istemişti (British Documents On Foreign Affairs, 1999: 236). Merkezi Sovyet yönetiminin bu siyaseti Sovyet Azerbaycan'ı Başbakanı Mir Cafer Bağirov'un İran Azerbaycan'ını Sovyet Azerbaycan'ı ile birleştirme planları ile örtüşmesine de onu aklındaki İran politikasını takip etmekten alıkoymamıştı.

Bağirov'un genelde İran özelde ise Güney Azerbaycan (İran Azerbaycan'ı) ilgisi Kızıl Ordu İran'a girmeden çok önce başlamıştı. Bağirov İkinci Dünya Savaşı başlamadan önce İran Azerbaycan'ı ile ilgili raporlar hazırlatıp Stalin'e göndermişti. Bağirov'un işgal öncesi raporlarında Rıza Şah dönemi İran Azerbaycan'ında Farslaştırma politikası izlendiği, Azerbaycan dilinin yasaklandığı, halkın yüksek devlet görevlerine getirilmediği ve Azerbaycan'daki Türklerin milli kimliklerini kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya oldukları vurgulanmıştı. Bağirov'un İkinci Dünya Savaşı'ndan önce Stalin'e sunduğu diğer bir raporda İran Azerbaycan'ının sınırlarını tam olarak göstermenin mümkün olmadığı; çünkü İran'ın Hemedan şehrine hatta Hemedan'dan güneye Sultan Âbâd'a kadar Türklerin yaşadığı arazilerden oluştuğu vurgulanmıştı (Hesenli, 1998: 50).

Sovyet yönetimi Bağirov'un İran Azerbaycan'ı hakkında Moskova'ya gönderdiği raporlar doğrultusunda 1939 yılının Sonbaharından itibaren Güney Azerbaycan ile daha fazla ilgilenmeye başlamıştı. Ocak 1941 tarihinde Moskova'da "Güney Azerbaycan'ın Teknik ve İktisadi Durumu" başlıklı bir rapor hazırlanmıştı. Bu raporda 1920 -40 yılları arasında Güney Azerbaycan'ın siyasi, iktisadi, coğrafi durumu, sanayisi, tarım üretimi, ticareti, ulaşımı, halkı, şehirleri ve demografik yapısı

hakkına ayrıntılı bir doküman çıkarılmıştı. Bu raporun hazırlanmasından bir ay sonra Bağirov Mart 1941 tarihinde “Güney Azerbaycan Hakkında Kısa Bir Rapor” başlıklı 35 sayfalık bir raporu Stalin’e sunmuştu. El yazması olan bu raporda Azerbaycan hakkında kısa bir bilgi verildikten sonra Güney Azerbaycan’ın sınırları, halkı, şehirleri, yaşam biçimleri, medeniyet seviyeleri, ticareti, milli meseleleri vs. hakkında detaylı tahliller yapılmıştı. Bağirov raporunun sonunda Şah Hükümeti’nin Güney Azerbaycan halkının Sovyet Azerbaycan’ı ile birleşmek isteğinin farkında olduğunu ve bu nedenle her geçen gün bu bölgedeki baskıyı arttırdığını vurgulamıştı (Hesenli, 1998: 50; Hasanlı, 2005: 38-39; Hasanlı, 2006: 3).

İran’ın Sovyet ve İngiliz orduları tarafından işgalinden önce Mayıs- Haziran 1941 tarihinde Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi Üçüncü Kâtibi Aziz Aliyev başkanlığında büyük bir grup İran Azerbaycan’ına gönderilmek üzere seferber edilmişti. 3816 kişiden oluşan bu grubun içerisinde 82 Komünist Parti görevlisi, çeşitli Sovyet örgütlerinin 100 kadar çalışanı, 200 istihbaratçı, 400 milis, 70 savcı, 90 mahkeme memuru ve 150 basın-yayın çalışanı, 245 demiryolu görevlisi ve 42 petrol ve maden jeologu bulunmaktaydı. Grubun Kızıl Ordu çatısı altında İran’a gönderilmesi planlanmıştı (Hesenli, 2002: 1097; Hasanlı, 2006: 3; Tal’â ve Herigî, 1389 hş.: 34). İran’ın işgalinden yaklaşık iki hafta sonra Eylül 1941 tarihinde Aziz Aliyev liderliğindeki grupların pey der pey İran Azerbaycan’ına gönderilmesi kararlaştırılmış ve yaklaşık bin kişilik ilk grup almış oldukları özel direktifler ile İran’a sevk edilmişti. Aziz Aliyev 16 Eylül 1941 tarihinde Tebriz’de bulunan Kızıl Ordu askeri yönetim üyeliğine getirilmişti. Grubun diğer yüksek görevlilerinden olan Süleyman Rahimov propaganda işlerinden, Emir Aslanov tarım ve köy hizmetlerinden, Selim Atakçiyov idari işlerden, Mustafa Kuliyeve sağlık hizmetlerinden ve Mirza İbrahimov Azerbaycan Türkçesi ile yayınlanacak gazetelerden sorumlu tutulmuştu (Hasanlı, 2005: 43).

Bağirov’un İran Azerbaycan’ında gerçekleştirmeyi tasarladığı hedefler işgalin ilk yılında Sovyetler Birliği’nin içinde bulunduğu siyasi ve askeri durumdan dolayı sekteye uğramıştı. Ayrıca Aziz Aliyev liderliğindeki gruplar ile İran’daki resmi Sovyet makamları arasında anlaşmazlıklar söz konusuydu ve İran Hükümeti Sovyetler Birliği’nin Azerbaycan’daki faaliyetlerinden oldukça rahatsızdı. İran’ın Hükümeti’nin rahatsızlığı, ABD ve İngiltere’nin Sovyetler Birliği’ni İran’daki faaliyetlerinden dolayı eleştirmeleri ve Sovyetlerin Almanlarla zor bir savaş halinde olması gibi nedenlerle Bağirov bu dönem İran’dan istediklerini alamamış ve Aziz Aliyev liderliğindeki grupları Bakü’ye geri çağırarak zorunda kalmıştı. Mart 1942 tarihinde Moskova’nın baskısı ile Aziz Aliyev ve Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti’nin diğer birçok memuru Bakü’ye geri dönmüştü (Tal’â ve Herigî, 1389 hş.: 35).

2. SOVYETLER BİRLİĞİ’NİN 1941-44 YILLARI İRAN POLİTİKASI

Sovyetler Birliği’nin İkinci Dünya Savaşı’na kadarki genel İran siyaseti üç temel hedef üzerine oturtulmuştu. Bunlardan ilki diğer devletlerin yani İngiltere ve Almanya’nın İran üzerindeki nüfuzlarını azaltmak ve burada kendi nüfuz alanını yaratmaktı. İkincisi Tahran’da Sovyetler Birliği’ne yakın bir hükümetin işbaşına gelmesine çalışmak ve üçüncüsü İran’ın petrol yatakları üzerinde hâkimiyet kurmaktı. Sovyet yöneticiler bu hedeflerine 25 Ağustos 1941 tarihinde İran’ı işgal ederek çok yaklaşmış ve bu ülke üzerinde savaşın seyrine göre değişen bir siyaset takip etmişti (Beyânî, 1375 hş.: 93; Tal’â ve Herigî, 1389 hş.: 10-11). Sovyetler Birliği’nin işgal yıllarındaki değişen İran siyasetini iki döneme ayırarak incelemek mümkündür. İlk dönem Sovyetlerin İran siyasetini Stalingrad Savaşı’nın kazanılmasına kadarki gelişmeler şekillendirmişti. Sovyetler Birliği bu dönem Alman saldırıları karşısında var olma mücadelesi verdiği için İngiltere ve ABD’nin silah, mühimmat ve gıda yardımına acil bir şekilde ihtiyaç duyuyordu. İşgalle birlikte İran bu yardımların Sovyetler Birliği’ne ulaştırıldığı bir koridor görevi görmüştü ve Sovyet yöneticiler için bu koridorun güvenli bir biçimde açık tutulması öncelik taşımaktaydı. Bu öncelik Sovyet yöneticilerin ilk zamanlarda kendi işgal bölgelerinde ve İran’ın geri kalanı üzerinde siyasi bir kontrol mekanizması kurmaya ve İran’ın kuzeyindeki işgal bölgelerinde

kalıcı olmaya daha az ilgi göstermelerine neden olmuştu. Ancak bu durum Sovyetler Birliği'nin İran'da, özellikle de Azerbaycan'da kalıcı olmaya yönelik bir politika takip etmediği anlamına gelmemekteydi.⁴

Almanya'nın yenileceğinin kesinleşmesinden sonra Sovyetlerin İran politikasında değişiklik yaşanmıştı. Stalingrad Savaşı'nın kazanılması Sovyetlerin değişen İran siyasetinin de başlangıcını teşkil etmişti. Alman tehlikesini atlatan Sovyetler Birliği için sıra savaşın meyvelerini toplamaya gelmişti (Tal'â ve Herigî, 1389 hş.: 10-11). Archibald Roosevelt 1942 yılının sonlarında elde edilen Stalingrad zaferinden sonra Sovyetler Birliği'nin İran üzerinde iki uçlu saldırgan bir politika takip etmeye başladığını belirtmiştir. Roosevelt'e göre bu politikanın bir ayağını İran Azerbaycan'ını komünist bir rejim altında İran'ın kalanından ayırmak diğer ayağını Sovyet güdümündeki Tudeh Partisi vasıtasıyla İran'ın tamamı üzerinde hâkimiyet kurmak oluşturuyordu (Roosevelt, 1988: 220). Sovyet yöneticiler işgalle birlikte İran'da güçlü bir şekilde teşkilatlanmış Komünist Tudeh Partisi üzerinden İran'ın tamamında bir hâkimiyet kurmaya çalışmış ve bu partiyi işgal dönemi İran hükümetlerine karşı bir baskı unsuru olarak kullanmıştı.

Sovyetler Birliği 25 Ağustos 1941 tarihinde İngiltere ile birlikte İran'ı işgal ettikten hemen sonra İngilizlerin yaptığı gibi Üç Tarafın İttifakı Anlaşması'na aykırı olarak İran'ın egemenlik haklarına ve içişlerine müdahale etmişti. Ancak Sovyet yetkililer İngilizlerden farklı olarak kendi işgal bölgelerinde İran egemenliğini tamamen etkisizleştirmiş, İran ordu ve jandarmasını silahsızlandırmış ve polis gücü sayısını azaltmıştı.⁵ Oysa Üç Tarafın İttifakı Anlaşması ile ülkenin iç güvenliğinin sağlanması İran ordusunun sorumluluğuna bırakılmıştı. Ancak Sovyet işgal bölgelerinde İran ordusu adeta kışlarına hapsedildiğinden bu görevini icra edememişti. Sovyet askeri makamları İran ordusunun birliklerini takviye etmesine izin vermediği gibi işgal bölgelerindeki karışıklıklara müdahalesini de engellemişti. İran Hükümeti ile Sovyetler Birliği'nin Tahran Büyükelçiliği arasında Sovyet işgal bölgelerine İran ordusunun hangi şartlar altında girebileceğini düzenleyen bir protokol imzalanmıştı. Bu protokole göre İran birliklerinin Sovyet işgal bölgelerine girebilmeleri için Sovyet askeri makamlarından önceden izin alması gerekiyordu. İşgal bölgelerindeki Kızıl Ordu yetkilileri bu protokole ve İranlı subaylar tarafından talep edilen izinlere rağmen İran ordusuna ait birliklerin Sovyet işgali atındaki bölgelere girmesine ya hiçbir şekilde izin vermiyor veya silahsız bir şekilde geçişlerine uzun süren müzakerelerden sonra izin veriyordu. Kızıl Ordu yetkililerinin İran subaylarına karşı takındığı bu tutum 10 Mayıs 1945 (20 Ordibehşt 1324 hş.) tarih ve 3288 kayıt numarası ile İran İçişleri Bakanlığı'na Jandarma Genel Komutanı Tuğgeneral Hosrov Penhan imzasıyla yazılan telgrafta açık bir şekilde görülmektedir. Telgrafta Azerbaycan bölgesinde yaşanan gelişmeler hakkında Azerbaycan İkinci Jandarma Komutanı Albay Humâyûn'dan bir rapor hazırlaması istenmiş; ancak Albay Humâyûn'un bölgeye girişi Sovyet askerileri tarafından engellenmişti. Uzun süren yazışmalardan sonra Albay Humâyûn'un silahsız bir biçimde bölgeye girmesine izin verilmişti (SÂKMÂ⁶, Şomare-yi Sened: 293-003468; ayrıca bkz; Heftleng ve Bedi'î 1379 hş.: 279, 282-286).

1943 yılında İran Genelkurmay Başkanlığı görevini yürütmüş olan Hasan Arfa, İngiliz ve Sovyet askeri yetkililerinin kendi işgal bölgelerinde İran ordusuna karşı takınmış oldukları farklı tavır ve müdahaleler hakkında şunları aktarmaktadır: "...İngilizler İran'daki işgallerinin geçici olduğunun bilincindeydi. Onlar bu nedenle kendi işgal bölgelerinde İran ordusunun hareketlerine müdahale etmemişti. Ancak Rus işgalindeki bölgelerde durum bunun tam tersiydi. Çok sıkı gözetim altında tutulan bu bölgelerde İran

⁴ İngiltere'nin Tahran Büyükelçisi Sir Reader Bullard 3 Mart 1946 tarihinde ülkesinin Dışişleri Bakanı Ernest Bewin'e Sovyetler Birliği'nin İran'ın kuzeyindeki faaliyetleri ile ilgili bir rapor sunmuştu. Sir Reader Bullard bu raporunda Rusların 25 Ağustos 1941 tarihinde başlayan işgalle birlikte İran'ın kuzey bölgelerinde Kızıl Ordunun buralardaki varlığını kullanarak kalıcı olmaya yönelik bir siyaset takip ettiğini belirtmişti. Bullard raporunun devamında Sovyet ordularının İran'ın kuzeyindeki işgal bölgelerinde, özellikle de Azerbaycan'da, hükümetin egemenliğini ortadan kaldırmak için buralardaki sivil ve askeri kurumlara müdahale etmekten çekinmediğini aktarmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz; British Documents On Foreign Affairs, 1999: 239.

⁵ İngiltere'nin Tebriz Başkonsolosu J. W. Wall Sovyet işgalindeki Azerbaycan'da Rusların takip ettikleri bu siyaseti İngiltere'nin Tahran Büyükelçisi Sir Reader Bullard'a 12 Ocak 1946 tarihinde gönderdiği raporun sonuç kısmındaki şu cümlelerle özetlemiştir: "Sovyet yetkililer Azerbaycan eyaletinde işgalden beri İran hükümetinin içişlerine müdahale ettiğinden İranlılar hiçbir zaman Azerbaycan'daki evlerinin efendisi olamamışlardır." Ayrıntılı bilgi için bkz; British Documents On Foreign Affairs, 1999: 237.

⁶ SÂKMÂ, "Sâzmân-ı Esnâd ve Ketâbhâne-yi Millî-yi İran" İran Arşiv Kurumu ve Milli Kütüphanesi ibaresinin kısaltmasıdır.

ordusuna ait unsurlar Rusların izni olmadan birliklerinden dışarı bile çıkamıyordu” (Arfa, 1382 hş.: 117; ayrıca bkz; Zûgî, a.g.e., 133). Sovyet ordusunun İran güçlerini bu şekilde baskı altında tutması işgal bölgelerindeki asayiş olumsuz yönde etkilemişti. Bu bölgelerdeki güvenlik açığı başıbozuk yağmacı Kürt aşiret unsurlarını cesaretlendirmişti. Kızıl Ordu mensupları kendi işgal bölgelerinde bu aşiret unsurlarına müdahale etmediği gibi İran ordusunun müdahale etmesine de izin vermemişti.⁷

Sovyet işgali altındaki İran’ın kuzey eyaletlerinde Kızıl Ordu yetkilileri İran kanunlarını hiçe sayıyor, bu bölgelerdeki İran kurumları ile herhangi bir şekilde işbirliği yapmıyor, buralar sanki Sovyetler Birliği’nin bir parçasıymış gibi kendi kanunlarını icra etmeye çalışıyordu. Bu durumun örneklerine hem Sovyet işgalindeki İran gümrüklerinde hem de işgal bölgelerindeki sanayi tesislerinde rastlanmaktaydı. Sovyet yetkililer kendi işgal bölgelerinde bulunan gümrüklerde İran kanunlarının uygulanmasına izin vermemiş buralardaki mallara, özellikle Alman mallarına, savaş ganimeti olarak el koymuş ve işgal bölgelerindeki gümrüklere gelen malların İranlı memurlarca denetlenmesine izin vermemişti. Bu durum İran Hükümeti’nin büyük gelir kaybı yaşamasına neden olmuştu (SÂKMÂ, Şomare-yi Sened: 240-030976; ayrıca bkz; Heftleng ve Bedî’î, 1379 hş.: 231-232; Zûgî 1367 hş.: 135-136).

3. SOVYETLER BİRLİĞİ’NİN 1944-46 YILLARI İRAN POLİTİKASI

Müttefik Devletler Alman tehlikesinin tamamen ortadan kalktığı 1944 yılından itibaren İran’da bir şekilde kalıcı olmanın yollarını aramıştı. Her üç müttefike göre de İran’da savaş sonrasında var olabilmenin yolu bu ülkeden petrol imtiyazı almaktı. 26 Kasım 1943 tarihinde Tahran’da Müttefik Devletler bir toplantı yapmıştı. Tahran Konferansı olarak bilinen bu toplantıda ABD Başkanı Roosevelt’in çabaları ile İran’ın toprak bütünlüğüne ve egemenlik haklarına saygılı olunacağı vurgulandığı bir bildiri yayınlanmıştı. Ancak bu toplantının gizli bir gündemi vardı ve o da petroldü.

Sovyetler Birliği, İngiltere ve ABD liderleri konferanstan sonra Tahran’dan ayrılmıştı. Onlar gittikten yaklaşık bir ay sonra Ocak 1944 tarihinde İngiliz petrol Şirketi “Shell” iki ay sonra Mart 1944 tarihinde de Amerikan petrol şirketleri “Standard Vacuum” ile “Sinclair Oil”in temsilcileri Tahran’a gelmiş ve İran Hükümeti’ne petrol imtiyazı konusunda tavsiyelerde bulunmuşlardı. Tahran’daki ABD ve İngiltere büyükelçilikleri tarafından güçlü bir şekilde desteklenen bu üç şirket İran’ın güneyindeki Belucistan Eyaleti’nde petrol çıkarma imtiyazı elde etmek için İran Hükümeti ile görüşmelere başlamıştı (Âzîmî, 1391 hş.: 193; Tal’â ve Herîgî, 1389 hş.: 43; Hess, 1974: 121; Yegorova, 1996: 3). Ayrıca Ağustos 1944 tarihinde ABD ve İngiltere petrol meselesi hakkında Washington’da ikili bir konferans yapmış ve özel bir anlaşma imzalamıştı. Amerikan ve İngiliz yönetimleri bu anlaşma ile İran’dan petrol imtiyazı elde etme konusunda daha çok ortak politika üretmeye başlamıştı. Bu durum Sovyetler Birliği’nin İran diplomasisi üzerinde büyük etki yaratmıştı. İngiliz ve Amerikalıların Sovyetler Birliği’ni dışlayarak İran ile ilgili planlar yapması Sovyet Hükümeti’ni bu iki müttefikinin gerisinde kalmamak konusunda harekete geçirmişti.

3.1. Sergei I. Kavtaradze Başkanlığında İran’a Gönderilen Sovyet Ticaret Heyeti ve Yapılan Müzakereler

Sovyetler Birliği’nin İran’daki petrol siyasetinin belirlenmesindeki en önemli isim Lavrenty Beria’ydı. Sovyetler Birliği Halk Komiserliği Başkan Yardımcılığı görevini yürüten Beria, 16 Ağustos 1944 tarihinde İran’ın kuzeyindeki petrol yatakları, üretimi ile ABD ve İngiltere’nin İran’daki petrol siyaseti hakkında Sovyetler Birliği Halkların Komiserliği Konseyi’nden bir rapor almıştı. Lavrenty Beria’nın inceleyip imzaladıktan sonra Stalin ve Molotov’a gönderdiği bu rapor savaş sonrası Sovyetler Birliği’nin İran’daki hedeflerinin anlaşılması bakımından oldukça önemliydi. Raporla İngiliz ve Amerikalıların İran’ın kuzeyindeki petrol bölgelerini Rusların hâkimiyetine bırakmak istemediklerine

⁷ Örneğin; 1944 (1323 hş.) yılında silahlı Kürt aşiret mensuplarından başıbozuk bir grup İran’ın Sovyet işgali altındaki Hoy kentine saldırmış, kenti yağmalamış ve kentteki jandarma erlerini öldürmüştü. İran Hükümeti bölgeye takviye kuvvet göndermek istemiş; ancak bölgedeki Sovyet yetkililer buna izin vermemiş ve yağmacıların yakalanıp İran makamlarına teslim edilmesi konusunda da hiçbir şey yapmamıştı. Ayrıntılı bilgi için bkz; SÂKMÂ, Şomare-yi Sened: 293-005535.

vurgu yapılarak Sovyetler Birliği'nin petrol meseleleri konusundaki endişelerini savunmak için ABD ve İngiltere ile görüşmelere başlaması öneriliyordu (Yegorova, 1996: 2-3; Merâğî, 1382 hş.: 292). İran'da yaklaşık 150 bin kilometre karelik bir alanda petrol imtiyazı elde etmeyi planlayan Sovyetler Birliği, böyle bir imtiyazı elde etmesi durumunda, Batılı rakipleri karşısında büyük bir avantaja sahip olacaktı. Bu nedenle Lavrenty Beria, Sovyet liderlerden bir an evvel İran Hükümeti ile petrol imtiyazı konusunda müzakerelerin başlatılmasını istiyordu (Yegorova, 1996: 3-4). Beria'nın bu talebi doğrultusunda Sovyet hükümeti petrol imtiyazı konusunda müzakerelerde bulunması amacıyla Sovyetler Birliği Dışişleri Komiser Yardımcısı Sergei I. Kavtaradze başkanlığındaki bir heyeti Tahran'a göndermeye karar vermişti.

6 Eylül 1944 tarihinde İran'ın Moskova Büyükelçisi Âhi, İran Hükümeti'ne gönderdiği telgrafta Moskova'dan bir Sovyet heyetinin petrol imtiyazı konusunda müzakerelerde bulunmak amacıyla Tahran'a gönderileceğini bildirmişti. Büyükelçinin bahsettiği heyet Sovyetler Birliği Dışişleri Komiser Yardımcısı Sergei I. Kavtaradze başkanlığında 15 Eylül 1944 tarihinde Tahran'a gelmiş ve Başbakan Sa'ad Merâğî ve Muhammed Rıza Şah ile görüşükten sonra İran'ın Sovyet işgalindeki kuzey bölgelerine gitmişti. Sovyet heyeti Başbakan Sa'ad Merâğî ile yapılan görüşmede ziyaretin asıl amacının İran'ın kuzeyindeki petrol bölgelerini tanımak, Sovyet-İran Petrol Ortaklığı Anlaşması'nı hazırlamak olduğunu bildirmişti (Esnâd-ı Ez İşgal-i İran Der Ceng-i Cihan-i Dovvom, VI, 1389 hş.: 101-102). Başbakan Sa'ad Sovyet heyetine yardımcı olacağını belirtmiş; ancak kesin bir şey söylememişti. İran Başbakan'ının petrol imtiyazı isteyen devlet temsilcileri ve şirketleri ile yaptığı görüşmeler ve yürüttüğü müzakereler ülke kamuoyunda onun yabancı devlet ve şirket temsilcileri ile petrol imtiyazı konusunda gizli bir anlaşma imzaladığına dair şüphelerin uyanmasına neden olmuştu. Başbakan Sa'ad mecliste yaptığı konuşmada konunun hassasiyetinden dolayı ülkenin içinde bulunduğu mevcut koşullarda yapılanın sadece özel komisyonlarca çeşitli önerilerin araştırılması olduğunu belirtmişti (Tal'â ve Herigî, 1389 hş.: 46). Başbakan'ın yaptığı bu açıklama nispeten doğrudu; ancak onun batılı şirketlerle yaptığı uzun görüşmeler Sovyetler Birliği'nin İran Hükümeti üzerinde daha çok baskı kurmasına neden olmuştu. Dr. Muhammed Musaddık'ın da belirttiği gibi Sa'ad hükümeti büyük devletlere karşı petrol imtiyazı konusunda doğru bir denge politikası takip edememiş ve sonuç olarak hem iç hem de dış baskılara maruz kalmıştı.⁸ Özellikle Sovyetler Birliği'ne yakın gazete ve dergilerde Başbakan Sa'ad Merâğî'nin batılı İngiliz ve Amerikan şirketlerinin taleplerine olumlu yaklaştığı ve Sovyet heyetini dışladığına yönelik eleştiriler yer alıyordu.⁹

Kavtaradze başkanlığındaki Sovyet Ticaret Heyeti Eylül 1944'ün sonlarında Sovyet Büyükelçiliği Müşaviri E. Yakubov ile birlikte İran'ın kuzey eyaletlerine gitmişti. Sovyet Heyeti Simnan, Mazenderan, Gilan, Gurgan ve Kevir-i Huryan'da (Huryan Çölü) incelemelerde bulunmuştu. Heyettekilerden bir kısmı Güney Azerbaycan'daki Erdebil, Tebriz, Urumiye ve Miyane çevresinde incelemelerine devam etmiş, Kavtaradze ise Tahran'a dönmüş ve petrol imtiyazı konusunda daha

⁸ Doktor Muhammed Musaddık 2 Aralık 1944 (11 Azer 1323 hş.) tarihinde İran Meclis-i Şûrâ-yı Millî'sinde bir konuşma yapmış ve petrol imtiyazı konusunda meclise bir tasarı sunmuştu. Musaddık mecliste yaptığı konuşmasında İran Hükümetinin petrol imtiyazı konusunda olumlu denge politikasından vazgeçerek olumsuz denge politikası takip etmesi gerektiğini vurgulamıştı. Musaddık'ın "olumsuz denge politikası" ile anlatmak istediği İran'dan petrol imtiyazı talep eden üç büyük güce de eşit muamelede bulunarak ret cevabının verilmesiydi. İran Hükümeti'nin Dr. Muhammed Musaddık'ın bu açıklamaları doğrultusunda İran'dan petrol imtiyazı talep eden üç büyük güce karşı "olumsuz denge politikası" takip ettiği söylenebilir. Çünkü Dr. Musaddık bu açıklamayı yapmadan yaklaşık bir buçuk ay önce Başbakan Sa'ad Merâğî İran'daki yabancı haber ajansı temsilcileri ile hükümetinin petrol imtiyazı konusundaki görüşü hakkında bir mülakat yapmıştı. Kûşîş gazetesinde 24 Ekim 1944 (2 Âbânmağ 1323 hş.) tarihinde yayımlanan bu mülakatta Başbakan Sa'ad, hükümetinin petrol imtiyazı meselesinde her üç devlete de eşit mesafede yaklaştığını ve bu konuda müzakere yapmayı savaşın sonuna kadar ertelediğini belirtmişti. Ayrıntı bilgi için bkz; Kûşîş, 24 Ekim 1944/2 Âbânmağ 1323 hş., Şomare: 5448; ayrıca bkz; Câmî, 1362 hş.: 233.

⁹ Sovyetler Birliği'ne yakın "Dad" gazetesinde Sa'ad Merâğî Hükümeti'ne petrol imtiyazı konusunda takip ettiği siyasetten dolayı şu eleştiriler yöneltilmişti. "...Eğer hükümet petrol imtiyazı konusunda müzakere yapmak istemiyor idiye Amerikalı petrol şirketlerinin önerilerini dinlemesinin ve bu şirketler ile müzakere yapmasının nedeni neydi? Bu şirketlerin uzmanlarının önerilerini dikkatlice dinleyen hükümet müzakereleri bir sonraki merhaleye taşımak istiyordu. Ancak Sovyetler Birliği de benzer taleplerle İran Hükümeti'ne müracaat ettiğinde hükümet bu niyetinden vazgeçmişti. Sa'ad Hükümeti Sovyet Ticaret Misyonu'nun petrol imtiyazı konusundaki taleplerine aynı olumlulukla yaklaşmamış ve sonunda tüm talepler karşısında geri adım atmak zorunda kalmıştı. Hükümet petrol imtiyazı konusunda Sovyetler Birliği'nin taleplerine karşı iyi niyetli yaklaşmamıştı." Ayrıntılı bilgi için bkz; Dad, 11 Ekim 1944/19 Mehrmah 1323 hş., Şomare: 277.

önceden hazırlanan taslağı Başbakan Sa'ad Merâğî'ye sunmuştu (Hesenli, 1999: 77; Tal'â ve Herigî, 1389 hş.: 45). Kavtaradze'nin Başbakan Sa'ad'a sunduğu öneride öncelikle Sovyetler Birliği'nin Azerbaycan'ın kuzeyi, Gilan, Mazenderan, Simnan ve Horasan'ın güneyinde toplamda 216 bin kilometre karelik bir alanda beş yıl boyunca petrol araması yapmak istediği belirtilmişti. Bu çok geniş bir araziydi ve bu kadar büyük bir bölgede Sovyetler Birliği'ne petrol imtiyazı verilmesi Rusların İran'ın geneli üzerindeki nüfuzlarını kolay bir şekilde arttırmalarını sağlayacaktı. İngiltere'nin Tahran Büyükelçisi Sir Reader Bullard'ın Rusya ve Kuzey İran adlı raporunda belirttiği gibi Sovyetler Birliği'nin aklında İran'dan petrol imtiyazı almaktan daha fazlası vardı. Bullard, ülkesinin Dışişleri Bakanı Mr. Bevin'e 3 Mart 1946 tarihinde gönderdiği bu raporunda; Sovyetler Birliği'nin beş yıllık bir araştırmadan sonra İran'ın kuzeyinde 150 bin kilometre karelik bir alanı sömürü bölgesi olarak seçeceğini bildirmişti. Bullard'da göre İran'ın kuzeyinde Sovyetler Birliği'ne bu kadar geniş alanda bir imtiyaz verilmesi durumunda Ruslar sadece bölgenin ekonomisini değil; yönetim, yargı ve seçim işlerini etkileyebilecekti. Sovyetlerin bu etkisi sonraki zamanlarda İran'ın geneline yayılacak ve Ruslar dolaylı da olsa İran siyasetinde belirleyici olacaktı (British Documents On Foreign Affairs, 1999: 240).

Kavtaradze, İran Hükümeti'ne sunduğu petrol imtiyazı konusundaki anlaşma metni hakkında Başbakan Sa'ad Merâğî'den uzun bir süre cevap alamamıştı. Ekim 1944'ün başlarında Başbakan Sa'ad, Kavtaradze ile son bir görüşme yapmış ve ona açık bir şekilde savaş bitmeden ve dünyadaki ekonomik buhran sonlanmadan petrol imtiyazı konusunda bir anlaşma yapamayacağını belirtmişti. Başbakan Sa'ad'ın bu cevabı Kavtaradze'yi hayal kırıklığına uğratmıştı. Kavtaradze 24 Ekim 1944 tarihinde Tahran'daki Sovyet Büyükelçiliğinde bir basın açıklaması yapmış, Sa'ad Merâğî Hükümeti ile gelecekte iş birliği yapmanın mümkün olmadığını ve Sovyet önerisinin İran Hükümeti tarafından kabul edilmesi gerektiğini belirtmişti.¹⁰ Kavtaradze'nin bu beyanatı İran Hükümeti tarafından kabalık olarak görülmüş ve reddedilmişti.

3.2. Sovyetler Birliği'nin İran'daki Baskı Unsurlarını Harekete Geçirmesi

Başbakan Sa'ad Merâğî ile Sovyetler Birliği Dışişleri Komiser Yardımcısı Sergei I. Kavtaradze arasında yapılan görüşmelerde Sovyetler Birliği lehine bir sonuç elde edilememişti. Kavtaradze İran Hükümeti'nden müzakereler yolu ile alamadığı petrol imtiyazını Sovyetler Birliği'nin bu ülkedeki güçlü konumundan ve baskı unsurlarından faydalanarak elde etmeyi planlıyordu. Sovyetler Birliği'nin İran'daki en büyük baskı unsuru Kızıl Ordu'nun İran'ın kuzey eyaletlerindeki varlığıydı. Ayrıca işgalden sonra Sovyetlere yakın komünist Tudeh Parti'si İran genelinde güçlü bir şekilde teşkilatlanmış, Sovyet memurlarının kontrolündeki Kürt ve Azeri ayrılıkçı hareketleri İran Hükümeti'ni sıkıntıya sokmaya başlamıştı.

3.2.1. Tudeh Partisi Eliyle İran Hükümeti'nin Baskı Altına Alınması

Tudeh Partisi 25 Ağustos 1941 tarihinde İran'ın işgalinden sonra Rıza Şah döneminde tutuklanan ve ülke dışına kaçan komünistler tarafından Sovyet yetkililerin gözetiminde kurulmuş ve İran genelinde teşkilatlanmıştı. Sovyetler Birliği Tudeh Partisi üzerinden İran geneline yayılmayı hedefliyordu ve bu partiyi İran hükümetine karşı bir baskı unsuru olarak kullanıyordu. Tudeh Partisi başlangıçta yabancı devletlere petrol imtiyazı verilmesine karşıydı ve petrol imtiyazı konusunda Başbakan Sa'ad Merâğî'nin

¹⁰ Kavtaradze'nin Sovyetler Birliği'nin Tahran Büyükelçiliği'nde 24 Ekim 1944 (2 Âbânmah 1323 hş.) tarihinde yaptığı bu basın toplantısına İran'ın önemli gazetelerinin yayın müdürleri davet edilmişti. Davetliler arasında İran'ın yarı resmi gazetesi olan İttıla'ât'ın yayın müdürü de bulunmaktaydı. Bu toplantı ve Kavtaradze'nin açıklamaları 25 Ekim 1944 (3 Âbânmah 1323 hş.) tarihli İttıla'ât gazetesinde yayınlanmıştı. Kavtaradze basın toplantısında İran Hükümetinden niçin ülkenin kuzey bölgelerinde petrol imtiyazı talep ettiklerine ve bu imtiyazın İran'ın faydasına olacağına ilişkin bir açıklama yaptıktan sonra davet edilen gazete müdürlerinin sorularını cevaplamıştı. Kavtaradze'ye yöneltilen sorulardan biri İran Hükümeti'nin petrol imtiyazı konusundaki müzakereleri savaştan sonraya ertelemesinin iki ülke ilişkilerine zarar verip vermemesi ile ilgiliydi. Kavtaradze bu soruya şu yanı vermişti: "İran'la Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler aynı şekilde devam edecektir. Ancak Sa'ad Hükümeti Sovyetler Birliği'ne karşı samimi ve dost olmayan bir tutum sergilemiştir. Bu nedenle Sovyetler Birliği'nin İran'daki temsilcilerinin Sa'ad Hükümeti ile işbirliği yapması mümkün görünmemektedir." Ayrıntılı bilgi için bkz; İttıla'ât, 25 Ekim 1944/3 Âbânmah 1323 hş., Şomare: 5599; ayrıca bkz; Âjir, 26 Ekim 1944/4 Âbânmah 1323 hş., Şomare: 205; Esnâd-ı Ez İşgal-i İran Der Ceng-i Cihan-i Dovvom, VI, 1389 hş.: 102; Merâğî, 1382 hş.: 294-295.

Amerikan ve İngiliz petrol şirketleri ile yaptığı müzakereleri şiddetle eleştirmişti. Bu eleştiriler Tudeh Partisine yakın olan gazete ve dergilerde yayımlanmıştı. Örneğin; Seyyid Cafer Pişeverî tarafından Tahran’da yayınlanan “Âjir” gazetesinin 27 Temmuz 1944 tarihli sayısında “Ey Halk, Uyanın!” başlığı ile bir makale yayınlanmıştı. Bu makalede hükümetin ülkenin petrol kaynaklarını heba etmek istediği vurgulanarak İran halkından yabancıların oyununa gelmemesi ve doğal kaynaklarına sahip çıkması istenmişti (Âjir, 27 Temmuz 1944/5 Mordadmah 1323 hş., Şomare: 172). Pişeverî, Tudeh Partisi’nin yabancı devletlere petrol imtiyazı verilmesi ile ilgili görüşünü partinin Meclis-i Şûrâ-yı Millî’deki sözcüsü ve Lâhicân Milletvekili Rademneş’in 10 Ağustos 1944 tarihinde mecliste yaptığı konuşmaya atıfla hatıratında aktarmıştır. Rademneş mecliste yaptığı bu konuşmasında Tudeh Partisi’nin petrol imtiyazı ile ilgili duruşu hakkında şunları söylemişti: “...Ben ve arkadaşlarım yabancı devletlere petrol imtiyazı verilmesine karşıyız. İran milleti demiryollarını kendisi inşa edebilir. Milletın yardımı ve iç sermaye ile memleketin bütün servet kaynaklarını çıkarabileceğimize eminim” (Merâgeî, 1382 hş.: 293). Pişeverî, Kavtaradze başkanlığındaki Sovyet Ticaret Heyeti’nin İran Hükümeti’nden Sovyetler Birliği için ülkenin kuzeyinde petrol imtiyazı talep etmesinden sonra Tudeh Partisi’nin bu görüşünde yüz seksen derecelik bir değişiklik olduğunu belirtmiştir (Merâgeî, 1382 hş.: 293). Tudeh Partisinin önemli liderlerinden olan İhsân Taberî, Nureddin Kiyânurî ve İrec İskenderî gibi isimler de Sovyetler Birliği talep edinceye kadar partinin herhangi bir yabancı devlete petrol imtiyazı verilmesine karşı olduğunu ve Sovyetler Birliği’nin baskısı ile söylem değiştirdiklerini aktarmışlardır.¹¹ Partinin yeni söylemine göre İran Hükümeti kendi sermayesi ile petrol kaynaklarını çıkarma ve işleme gücüne sahip değildi. İran’ın yer altı kaynakları sadece yeterli sermaye ve teknolojik imkânlarla çıkarılabilirdi ve Sovyetler Birliği bu olanaklara sahipti. Ayrıca Sovyetler Birliği sömürgecilğe karşı olup emperyalist bir devlet değildi ve eğer Sovyetler Birliği’ne ülkenin kuzeyinde bir petrol imtiyazı verilirse İran ekonomik açıdan kalkınacaktı (Taberî, 1366 hş.: 64; Câmî, 1362 hş.: 228-229).

Sovyetler Birliği’nin kendisine karşı ülkedeki baskı unsurlarını harekete geçireceğinin farkında olan Başbakan Sa’âd Merâgî 27 Ekim 1944 tarihinde bir açıklama yapmıştı. Başbakan bu açıklamasında; petrol imtiyazı ile ilgili hiçbir anlaşmanın Sovyetler Birliği ve İran arasında yapılmadığını, Üç Tarafın İttifakı Anlaşması’nda da böyle bir hükmün bulunmadığını ve bu nedenle petrol meselesinin iki ülke arasında gerginliğe neden olmaması gerektiğini belirtmişti (Tal’â ve Herigî, 1389 hş.: 45). Ancak bu açıklama Sovyet yetkililerini yatıştırmamıştı. Sovyetler Birliği Tudeh Partisi eliyle İran üzerindeki baskısını arttırmaya başlamış ve ülke genelinde hükümet aleyhine protesto gösterilerinin yapılmasını örgütlemişti. Başbakan Sa’âd Merâgî Sovyet yetkilileri teskin etmek amacıyla açıklama yaptığı sırada Tahran’da Tudeh Partisi üyeleri tarafından İran Hükümeti aleyhine büyük bir protesto gösterisi yapılmaktaydı. Bu gösterilerde “Merg Ber Sa’âd” yani “Ölüm Sa’âd’ın Üzerine Olsun” nidaları Tahran sokaklarını inletmişti. Başbakan Sa’âd Merâgî içeride Tudeh Partisi’nin dışarıda ise Sovyet basının saldırısına uğruyordu. Sovyet basını İran başbakanını çağın faşisti olarak nitelendiriyordu. Bu saldırılar meyvesini vermiş ve Başbakan Sa’âd Kasım 1944 tarihinde istifa etmişti (Câmî, 1362 hş.: 232; Tal’â ve Herigî, 1389 hş.: 52).

¹¹ Seyyid Cafer Peşeverî ve Tudeh Partisi liderlerinin bahsettiği bu söylem değişikliği Sovyetler Birliği’ne yakın yayın yapan gazetelerde de görülmekteydi. Örneğin Âjir gazetesinin 22 Ekim 1944 (30 Merhmah 1323 hş.) tarihli sayısında Başbakan Sa’âd Merâgî Sovyet Ticaret Heyeti’ne petrol imtiyazı konusunda red cevabı verdiği için ağır bir şekilde eleştirmişti. Bu konuda Âjir gazetesinin belirtilen sayısında Tudeh Partisi’nin daha önceki söylemleri ile taban tabana zıt olan şu açıklamalara yer verilmişti: “İran’ın yer altı kaynaklarının kullanımı konusunda aklı başında hiç kimse bizim yardım almaksızın kendi başımıza yer altı kaynaklarımızı çıkarıp kullanabileceğimizi iddia edemez. Siz (Başbakan Sa’âd Merâgî) imtiyazın ülke ekonomisinin zararına olduğunu iddia ediyordunuz. Nasıl olur da ülke siyasetine zarar vereceğini düşünmezsiniz. Siz ne savaş zamanlarında ne de barış zamanında ülkenin kuzeyindeki yer altı kaynakları hakkında Sovyetler Birliği haricinde başka bir devlete imtiyaz verme gücüne sahiptir. Bu dönemde hangi mantık ve gerekçeyle ülkeye bu kadar önemli bir heyet gelmişken ve petrol imtiyazı karşılığında büyük ekonomik yardımlarda bulunmayla vaad ediyorken kamuoyunun bu konudaki görüşüne başvurmaksızın bu heyete red cevabını verdiniz.” Ayrıntılı bilgi için bkz; Âjir, 22 Ekim 1944/30 Merhmah 1323 hş., Şomare 203; Ayrıca bkz; Taberî, 1366 hş.: 63; Şehbâzî, 1372 hş.: 168; Muesse-yi Tehkikât-ı ve İntişârât-ı Didgâh, 1371 hş.: 100; Câmî, 1362 hş.: 222.

3.2.2. Azerbaycan Türkleri ve Kürt Ayrılıkçılar Eliyle İran Hükümetinin Baskı Altına Alınması

Başbakan Sa'âd Merâğî'nin istifasından sonra hükümeti kurma görevi Mutezâgeli Beyat'a verilmişti. Kavtaradze'nin başkanlığındaki Sovyet Ticaret Heyeti Başbakan Beyat'tan imtiyaz alabileceği umuduyla İran'dan ayrılmamıştı. Ancak Kavtaradze, Beyat Hükümeti döneminde de istediğini elde edememişti. Bu dönem İran Hükümeti'nin petrol imtiyazı konusundaki tutumunda bir yumuşama olmadığı gibi Meclis-i Şûrâ-yı Millî'de yabancı devlet ve şirket temsilcileri ile imtiyaz konusunda görüşme yapmayı yasaklayan bir kanun tasarısı kabul edilmişti. 28 Kasım 1944 tarihinde Dr. Muhammed Musaddık ve birkaç milletvekili ile birlikte hazırlanan bu tasarı 2 Aralık 1944 tarihinde mecliste onaylanarak yasalaşmış ve böylece savaş sonuna kadar İranlı yetkililerin petrol imtiyazı konusunda yabancı devlet veya şirket temsilcileri ile müzakere yapması yasaklanmıştı. Musaddık hatıratında bu yasa ile yabancı devlet ve şirketlere imtiyaz verilmesinin önüne geçildiğini belirterek yasanın önemi ile ilgili şunları aktarmaktadır: “Eğer Kavtaradze İran Hükümetinden böyle bir imtiyaz elde etmeyi başarmış olsaydı İran halkı hiçbir zaman ülkenin kuzey ve güneyinde verilmiş olan bu imtiyazları iptal edemeyecekti. İki cepheden sıkıştırılacak İran halkı iki büyük güce karşı siyasi bir mücadele vermek zorunda kalacaktı” (Afşâr, Tarihsiz: 178).

Kavtaradze başkanlığındaki Sovyet Ticaret Heyeti, İran Meclis-i Şûrâ-yı Millî'sinde kabul edilen kanundan bir hafta sonra Tahran'dan ayrılmıştı. Kavtaradze Tahran'dan ayrılmadan önce “İran'ın böyle bir karar verdiği için bir gün çok pişman olacağını” söylemişti (Tal'â ve Herigî, 1389 hş.: 54). Kavtaradze Heyeti'nin İran'dan eli boş ayrılmasından sonra Sovyetler Birliği İran'ın Azerbaycan Eyaleti'ndeki Türk ve Kürt gruplar üzerindeki etkinliğini arttırmıştı.

3.3. Sergei I. Kavtaradze Heyetinden Sonra Sovyetler Birliği'nin İran Azerbaycan'ı Siyaseti

Sergei I. Kavtaradze başkanlığındaki Sovyet Ticaret Heyeti'nin İran'dan petrol imtiyazı alamadan dönmesi Sovyet yöneticilerin İran Hükümeti üzerinde daha yoğun bir baskı kurmak için dikkatlerini bu ülkenin kuzeyindeki Türk ve Kürt ayrılıkçı unsurlarına vermesine ve bunlarla ilgili önemi kararlar almasına neden olmuştu. Bu kararlardan ilki 6 Mart 1944 tarihinde Sovyetler Birliği Komiserlik Konseyleri tarafından alınmıştı. “Güney Azerbaycan Halkına Kültürel ve Ekonomik Yardımların Genişletilmesi” başlığını taşıyan bu karara göre; Sovyet Azerbaycan'ı ile İran Azerbaycan'ı arasında siyasi, kültürel ve ekonomik alanlarda daha kuvvetli bir bağ kurulacak ve İran Azerbaycan'ındaki Türklerin ana dillerinde eğitim ve kültür seviyelerinin artırılmasına çalışılacaktı (Tal'â ve Herigî, 1389 hş.: 246).

3.3.1. Hasan Hasanov'un 13 Şubat 1945 Tarihli İran Azerbaycan'ı Raporu

6 Mart 1944 tarihinde alınan “Güney Azerbaycan Halkına Kültürel ve Ekonomik Yardımların Genişletilmesi” kararı İran Azerbaycan'ı ve Kürdistan'ın bir kısmı hakkındaki emellerini iki yıl ertelemek zorunda kalan Mir Cafer Bağirov için önemli bir gelişme ve zaferd. Bu kararın dördüncü maddesinde İran'daki Sovyet konsolosluklarında Sovyet Azerbaycan'ından gönderilecek memurların çalıştırılması öngörülmüştü. Bu doğrultuda bir atama listesi hazırlanmış ve bu liste 20 Mart 1944 tarihinde Azerbaycan Komünist Partisi Yürütme Kurulu'nda onaylanmıştı. Azerbaycan Komünist Partisi Üçüncü Sekreteri olan Hasan Hasanov'a Tebriz konsolos yardımcılığı görevi verilmişti. Ancak Hasanov'un İran Azerbaycan'ındaki asıl işi buradaki özel görevli politik misyona liderlik etmektir (Hasanlı, 2005: 73,82). İran Azerbaycan'ına gönderilen bu misyonun amacı ise buradaki ayrılıkçı grupları örgütlemektir.

İran Azerbaycan'ına gönderildikten sonra Hasan Hasanov'dan buradaki ayrılıkçı gruplar ve bu grupların faaliyetleri hakkında bir rapor hazırlaması istenmişti. Hasanov bu talep doğrultusunda 67 sayfadaki oluşan bir rapor hazırlamış ve 13 Şubat 1945 tarihinde Bağirov'a göndermişti. Hasanov'un raporunda İran Azerbaycan'ındaki Sovyet faaliyetleri ile ilgili şunlar yazılıydı: “Sovyet Azerbaycan'ından buraya gelen görevliler önemli işler başarmaktadırlar. Ancak bunlar Sovyet Hükümeti'nin nihai hedeflerinden habersizdir. Bu nedenle işler gerektiği gibi yürütülememekte ve çalışmaların kapsamı

genişletilememektedir. Bizim yönetici ve görevlilerimize Azerbaycan toplumunu Farsların zulmünden kurtarmaya geldiğimiz açık ve anlaşılır bir biçimde aktarılmalı ve çalışmalar bu minvalde sürdürülmelidir. İran'daki tarihsel gelişim Azerbaycan toplumunun Fars baskısından kurtarılması gerektiğini, İran Devleti'nin çöktüğünü ve dağılmanın eşiğine geldiğini, mevcut yönetimin ülkenin bağımsızlığını koruyabilecek güçte olmadığını göstermektedir” (Hasanlı, 2005: 109; Hasanli, 2006: 57; Tal'â ve Herigî, 1389 hş.: 67). Hasanov, raporunun devamında İran'daki ayrılıkçıların desteklenmesi hakkında şunları yazmıştı: “...Sovyet Azerbaycan'ı memurları Azerbaycan halkına özgürlük fikrini aşılmalıdır. Zira Güney Azerbaycan halkının özgürlüğü, kardeşlerimizi yok olma tehlikesinden kurtaracaktır. Biz dünyanın mevcut şartlarının bu görevi gerçekleştirmek için her zamankinden daha müsait olduğunu düşünüyoruz. Azerbaycan halkının İran'da kendi bağımsızlığını kazanması Hitler Almanya'sının yenilgiye mahkûm edildiği tarihe denk gelmelidir” (Hasanlı, 2005: 109; Hasanli, 2006: 58; Tal'â ve Herigî, 1389 hş.: 67).

İran Azerbaycan'ında yaşayan halkın Sovyetlere ve ayrılıkçı faaliyetlere meyil etmediğini ve ayrılık talep edenlerin sayısının birkaç yıllık Sovyet işgaline rağmen çok az olduğunu gören Hasanov, Bağirov'a şöyle bir hatırlatmada bulunmuştu: “Azerbaycan meselesini çözmek için diplomatik görüşmelere bel bağlanmamalıdır. Güney Azerbaycan'ın özgürlüğü, burada demokratik bir hükümetin kurulması ya da buranın Sovyet Azerbaycan'ına bağlanması sadece halk isyanı yoluyla mümkündür” (Hasanlı, 2005: 110; Tal'â ve Herigî, 1389 hş.: 67-68). Sovyetler Birliği ile işbirliği yapma konusunda isteksiz olan İran Azerilerinin yönlendirilmeye ve organize edilmeye ihtiyaçları vardı. Bu ihtiyacın farkında olan Hasanov, Bağirov'a, Seyyid Cafer Pişeveri'nin beraberinde halkı yönlendirebilecek bazı kişilerle birlikte Tahran'dan Tebriz'e gönderilmesini tavsiye etmişti. Sovyet Azerbaycan'ından birkaç liderin de İran Azerbaycan'ına gönderilmesinin elzem olduğunu belirten Hasanov, bölgeye gönderilen Sovyet yetkililerine aylık 10 bin tümen nakdi yardımın yapılmasını da gerekli görmüştü (Hesenli, 1999: 90; Tal'â ve Herigî, 1389 hş.: 68). Hasanov raporunun sonunda Kürt meselesi hakkındaki düşüncesini şöyle açıklamıştı: “Azerbaycan'ın İran'dan ayrılması meselesi halledildikten sonra Kürtlere de özerklik verilmesi için çalışılmalıdır” (Hesenli, 1999: 90). Hasanov'un bu ifadesinden İran'daki Kürt hareketinin Sovyetler Birliği için ikinci derecede önem arz ettiği anlaşılmaktadır.

3.3.2. İran'daki Ayrılıkçı Girişimlerin Örgütlenmesi Hakkında Sovyetler Birliği'nin Yaptığı Planlar ve Yayınladığı Emirler

Hasan Hasanov'un Mir Cafer Bağirov'a 13 Şubat 1945 tarihinde gönderdiği 67 sayfalık İran Azerbaycan'ı raporundan sonra Sovyetler Birliği'nde İran'daki ayrılıkçı faaliyetlerin desteklenmesi ve örgütlenmesi hakkında planlar yapılmış ve bir dizi emir yayınlanmıştı. 11 Haziran 1945 tarihinde Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi İran'daki ayrılıkçı faaliyetleri desteklemek için bir plan hazırlamıştı. Bu plan görüşleri alınmak üzere Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanlığı Komiseri M. Molotov ve Dışişleri Komiser Yardımcısı Sergei I. Kavtaradze ile Sovyet Azerbaycan'ı Başbakanı Mir Cafer Bağirov'a gönderilmişti. 6 Temmuz 1945 tarihinde Stalin “Güney Azerbaycan ve İran'ın Kuzeyindeki Diğer Eyaletlerde Ayrılıkçı Faaliyetlerin Örgütlenmesi” başlığını taşıyan bir dizi kararı imzalamıştı. Aynı tarihte Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi Siyasi Ofisi “Güney Azerbaycan'da ve İran'ın Kuzeyindeki Diğer Eyaletlerdeki Ayrılıkçı Faaliyetlerin Örgütlenmesi İçin Gerekli Tedbirler” başlıklı gizli bir karar yayınlamış ve yine aynı tarihte Bağirov Moskova'ya çağrılmıştı. Bu kararda; “Azerbaycan'daki ayrılıkçı hareketlerin yönlendirilmesi için Azerbaycan Demokrat Partisi'nin kurulması, Kürdistan'da da ayrılıkçı faaliyetlerin örgütlenmesi ve burada özerliğin temin edilmesi öngörülmüştü” (Hesenli, 1999: 90; Tal'â ve Herigî, 1389 hş.: 68).

1945 Ağustos'unun ilk haftasında Bağirov'a “Güney Azerbaycan ve İran'ın Kuzeyindeki Diğer Eyaletlerinde Ayrılıkçı Faaliyetler Oluşturmak İçin Girişimde Bulunma” başlıklı yeni bir emir verilmişti. On iki maddeden oluşan bu emirde İran Azerbaycan'ında Tudeh Partisi'nin Azerbaycan Demokrat Partisi adı altında yeniden örgütlenmesi, İran'ın kuzeyindeki Kürtlerin özerklik talep eden

partisi Komela J.Kaf'ın desteklenmesi için gerekli girişimlerin başlatılması öngörülmüştü.¹² Bağirov'a verilen bu emirden yaklaşık bir hafta sonra 15 Ağustos 1945 tarihinde "Güney Azerbaycan ve İran'ın Kuzeyindeki Diğer Eyaletlerin Tamamında Özel Görevlerin İcra Edilmesi Hakkında" bir dizi gizli emir yayınlanmıştı. Bu emirler şu başlıklardan oluşuyordu:

1. Azerbaycan Demokrat Fırkası'nın Kurulması,
2. On Beşinci Dönem Meclis Seçimleri İçin Güvenilir Temsilcilerin Belirlenmesi,
3. Sovyet Azerbaycan'ı Dostları Encümeninin Kurulması,
4. Ayrılıkçı Faaliyetlerin Örgütlenmesi,
5. Encümenlerin Organizasyonu (Derneklerin Örgütlenmesi),
6. Basın Örgütlenmesi (Tal'â ve Herigî, 1389 hş.: 255-258).

Yukarıdaki gizli emirlerin bazıları İran için büyük tehlike arz ediyordu. Bunlardan ilki İran Azerbaycan'ında Tudeh Partisi'nin feshedilerek yerine Azerbaycan Demokrat Partisi'nin kurulmasıydı. Bunun için Tudeh Partisi'nin önemli isimlerinden olan Seyyid Cafer Pişeverî ve Kambeheş nakil müzakerelerinde bulunmak amacıyla Bakü'ye davet edilmişti. Bakü'de yapılan müzakerelerde Pişeverî ve Kambeheş'ten Tudeh Partisi'nin İran Azerbaycan'ındaki teşkilatlarını feshetmeleri bu teşkilatları kurulacak olan Azerbaycan Demokrat Partisine aktarmaları istenmişti. İkincisi 15. Dönem milletvekili seçimleri için Sovyetler Birliği'ne yakın isimlerin belirlenmesiydi. Sovyet yetkililer bununla İran meclisini ve hükümetini kontrol altına almayı amaçlıyordu. İran için tehlike arz eden diğer emir ise ayrılıkçı faaliyetlerin örgütlenmesiydi. Bu emre göre; geniş yetkilerle donatılmış özerk Azerbaycan ve Kürdistan bölgelerinin oluşturulabilmesi için buralardaki ayrılıkçı faaliyetler teşkilatlandırılacak ve desteklenecekti. İran'ın kuzeyindeki Gorgan, Gilan, Mazenderan ve Horasan eyaletlerinde benzeri oluşumların ortaya çıkarılmasına çalışılacaktı (Sonay, 2019: 71; Tal'â ve Herigî, 1389 hş.: 255-258).

SONUÇ

İran Azerbaycan'ı Sovyet yöneticiler için çok önemliydi. Çünkü Ruslar burayı Sovyet topraklarına açılan bir kapı ve genel İran hâkimiyeti için anahtar olarak görüyordu. Bu nedenle hem İkinci Dünya

¹² Güney Azerbaycan (İran Azerbaycan'ı) ve İran'ın Kuzeyindeki diğer eyaletlerde ayrılıkçı hareketler oluşturmak için verilen bu emir tam olarak şu maddelerden oluşmaktaydı:

- 1.Öncelikle İran dâhilinde geniş yetkilerle donatılmış Özerk Azerbaycan'ın oluşturulması için girişimlere başlanmalıdır.
- 2.Güney Azerbaycan'da ayrılıkçı hareketleri (özerkliği) hedefleyen Azerbaycan Demokrat Partisi isimli bir partinin kurulmalıdır. Aynı zamanda Güney Azerbaycan'da İran Tudeh Partisi teşkilatlarının yeniden örgütlenmesi ve bunların (ayrılık talep edenlerin) Azerbaycan Demokrat Partisine katılımları sağlanmalıdır.
- 3.Bölgede Kürdistan milli özerkliğinin oluşturulabilmesi amacıyla Kürtlerden ayrılık talep edenlerin partisi için gerekli girişimler İran'ın kuzeyindeki Kürtler arasında başlatılmalıdır.
- 4.Ayrılık talep edenlerin yönlendirilmesi, örgütlenmesi ve uyum içerisinde çalışabilmelerinin sağlanması için bir grup çalışanın (işçinin) Tebriz'deki Sovyetler Birliği Elçisi ile (Bağirov ve Yakubov'un sorumluluğunda) bölgeye sevk edilmesi gereklidir.
- 5.İran meclisinin 15. Dönem seçimlerinde Güney Azerbaycan için seçilecek vekillerin ayrılık talep eden güvenilir kişiler olması sağlanmalıdır. Bu işin sorumluluğu Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi üyeleri Bağirov ve İbrahimov'dadır.
- 6.Sovyet taraftarı ayrılıkçı demokratların (Azerbaycan Demokrat Partisi) korunması için silahlı militan grupların oluşturulması gereklidir. Bu işin sorumluluğu Yoldaş Nikola Bulganin ve Yoldaş Bağirov'a aittir.
- 7.Güney Azerbaycan'da propaganda ve kültürel irtibatın sağlanması için Sovyet Azerbaycan'ı Sosyalist Cumhuriyeti ile İran arasında Kültürel İlişkiler Encümeni'nin oluşturulması gereklidir.
- 8.Sovyet Azerbaycan'ı Komünist Partisi Merkez Komitesi, İran'da dağıtımı yapılacak bir derginin Bakü'de basılması ve Güney Azerbaycan'da da üç gazetenin basımı görevlerini üstlenmelidir.
- 9.Devlet Yayın Kurumu (YUDİN) üç düz matbaa makinesini Azerbaycan Komünist Partisi Komitesi sorumluluğunda daha ileri teknoloji matbaa makineleri elde etme imkânı oluşuncaya kadar Güney Azerbaycan Demokrat Partisi kullanımına sunmayı taahhüt etmelidir.
10. Bakü'de resimli dergi basımı için kaliteli kâğıt sağlama ve ayrıca Güney Azerbaycan'da üç gazete basma sorumluluğu Dış Ticaret Halk Komiseri (Narkomvneshtog) Yoldaş Anastas Mikoyan'a verilmiştir. Bu gazetelerin baskısı 30.000 nüshadan az olmamalıdır.
11. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin işçileri için Halk Komiserliği'ne, Bağirov'un denetimi altında belirlenen birinin İran'a gidip gelişlerinin sağlanması yetkisi verilmiştir.
12. Güney Azerbaycan'daki ayrılıkçı hareketler ve İran Meclisi'nin 15. Dönem milletvekili seçimleri için bütçe teminini Sovyet Azerbaycan'ı Komünist Partisi Merkez Komitesi özel ödenek kaleminden ayrılacak 1 milyon ruble ile (Tümen'e dönüştürerek) sağlanacaktır. Ayrıntılı bilgi için bkz; Tal'â ve Herigî, 1389 hş.: 252-254.

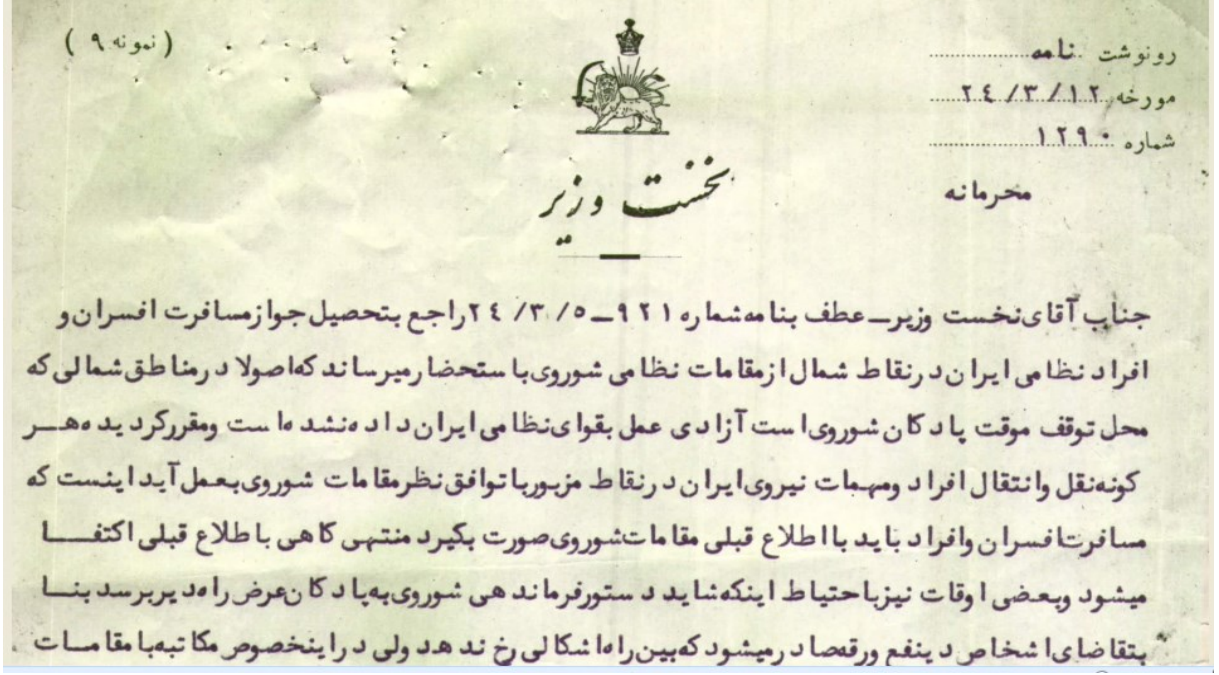
Savaşı öncesinde ve hem de işgal yıllarında İran'ın bu bölgesi ile alakalı ciddi istihbarat raporları hazırlanmışlardı. İran Azerbaycan'ı konusunda bilgi toplama, rapor hazırlatma ve siyaset belirleme görevleri Sovyet Azerbaycan'ı Başbakanı olan Mir Cafer Bağirov'a tevdi edilmişti. Bağirov İran Azerbaycan'ında özerklik talep eden Türk ve Kürtleri organize etmekle de görevlendirilmişti. Sovyet yöneticilerin bu görevleri Bağirov'a vermesi ince düşünülmüş bir siyasetin sonucuydu. Çünkü Bağirov'un kendisi de bir Azerbaycan Türküydü ve İran Azerbaycan'ını çok iyi tanmaktaydı. Ayrıca Sovyetler Birliği'nin genel İran hedeflerine ek olarak Bağirov'un da bu ülke üzerinde özellikle de İran Azerbaycan'ı hakkında birtakım şahsi emelleri bulunmaktaydı.

İran'ın 25 Ağustos 1941 tarihinde işgali Bağirov'a hayalini kurduğu Güney Azerbaycan ile Sovyet Azerbaycan'ını birleştirmek için önemli bir fırsat sunmuştu. Ancak işgalin ilk yıllarında Bağirov'un Güney Azerbaycan hayalleri Sovyetler Birliği'nin Almanya'ya karşı yürüttüğü var olma mücadelesinden dolayı Stalingrad Zaferi'ne kadar ertelenmek zorunda kalmıştı. Bu zaferden sonra İngiltere, Sovyetler Birliği ve ABD'nin İran'daki işbirliği yavaş yavaş bir rekabet haline dönüşmüştü. 1944 yılına gelindiğinde ise Alman tehlikesi tamamen ortadan kalkmış ve her üç müttefik devlet de savaşın meyvelerini toplama çabası içine girmişti. Bu meyve İran'da fazlasıyla bulunan petroldü. ABD, İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin peş peşe İran'dan petrol imtiyazı talep etmeleri İran yönetimini oldukça zor durumda bırakmıştı. Sa'ad Merâğî Hükümeti'nin savaş sonlanıncaya kadar hiçbir yabancı devlet ve şirket temsilcisi ile petrol imtiyazı konusunda müzakere yapmayacağını açıklaması ABD ve İngiltere tarafından hoş karşılanmasa da kabul edilmişti. Ancak aynı durum Sovyetler Birliği için geçerli değildi. İran Hükümeti'nden petrol imtiyazı alma konusunda kararlı olan Sovyet yönetimi bu ülkedeki baskı unsurlarını harekete geçirmişti. Tudeh Partisi'nin Tahran'daki ve ülkenin kuzey eyaletlerindeki protestoları sonuç vermiş ve Başbakan Sa'ad Merâğî istifa etmişti. Ancak Sovyet yönetimi sonraki hükümetten de imtiyaz almayı başaramamış ve İran'da bulunan ticaret heyetini geri çağırarak zorunda kalmıştı. Sovyetler Birliği başarısız petrol imtiyazı müzakerelerinden sonra İran'a karşı çok daha sert bir siyaset takip etmişti. Sovyet yönetiminin sertleşen İran politikasının sonucu olarak dünyada "Azerbaycan Buhanı" olarak bilinen ve 1945-46 yıllarında İran'ı bölünmenin eşiğine getiren sorun ortaya çıkmıştı.

EKLER

Sovyetler Birliği Dışişleri Komiser Yardımcısı Kavtaradze'nin İran Basınına Yaptığı Açıklamalar ve Gazete Müdürlerinin Sorularına Verdiği Cevaplar.

Kızıl Ordu Yetkililerinin İran Asker ve Subaylarının Sovyet İşgal Bölgelerine Girişlerini Engellemesi Hakkında İran Başbakanına Yazılan Telgraf.

KAYNAKÇA

1. İran Arşiv Belgeleri

Sâzmân-ı Esnâd ve Ketâbhâne-yi Millî-yi İran (SÂKMÂ)

Şomare-yi Sened (Belge Numarası): 293-003468, 293-005535, 240-030976.

2. Yayınlanmış Arşiv Belgeleri

British Documents On Foreign Affairs (1999). Part IV, Series: B, Near and Middle East 1946., Vol: I. Universty Publications of America.

Esnâd-ı Ez İşgal-i İran Der Ceng-i Cihan-i Dovvom (1389 hş.). VI, Tehran: İntişârât-ı Hâne-yi Ketab.

Heftleng, K. Kiyânî, Bedî'î P. (1379 hş.). İran Der Buhrân (Mehrmah 1320-Şehriver 1326), Tehran: İntişârât-ı Sâzmân-ı Esnâd-ı Millî-yi İran.

Hoşhalî, B. (1380 hş.). Gazî Muhammed ve Cumhurî Der Ayine-yi Esnâd, Hemedan: (Yayın Evi Belirtilmemiş).

Mecmû'â-yi Gevânîn-i Muzâ' ve Mesâyel-i Musûbe-yi Duvre-yi Sizdehom (Tarihsiz), Gânûngozerî Evvel-i Azer Mah 1320-30 Aban Mah 132), Tehran: Çaphâne-yi Meclis.

3. Farsça Gazeteler

Âjir, 4 Âbânmah 1323 hş. (26 Ekim 1944), Şomare: 205.

Âjir, 5 Mordadmah 1323 hş. (27 Temmuz 1944), Şomare: 172.

Âjir, 30 Mehrmah 1323 hş. (22 Ekim 1944), Şomare 203.

Dad, 19 Mehrmah 1323 hş. (11 Ekim 1944), Şomare: 277.

Kûşîş, 2 Âbânmah 1323 hş. (24 Ekim 1944), Şomare: 5448.

İttıla'ât, 30 Azer 1320 hş. (21 Aralık 1941), Şomare: 4744.

İttıla'ât, 3 Âbânmah 1323 hş. (25 Ekim 1944), Şomare: 5599.

Teceddod-ı İran, 11 Şehriver 1318 hş. (3 Eylül 1939), Şomere: 2818.

4. Kitap ve Makaleler

- Âzimî, F. (1391 hş.). Buhrân-ı Demokrasi Der İran (1320-1332), (Çev.) Abdulreza Hûşeng Mehdevî, Bijen Nuzerî). Tehran: Neşr-i Âsim.
- Afşâr, İ. (Tarihsiz). Hâtırât û Teellomât-ı Doktor Muhammed Musaddıq (Be Kalem-i Doktor Muhammed Musaddık), Tehran: İntişârât-ı Muhammed Ali Ūlmî.
- Arfa, H. (1382 hş.). Kurdhâ (Yek Berersi-î Târihî ve Siyasî), (Çev.) Muhammed Ra'ûf Murâdî, Tehran: Mû'esse-î Çâp ve İntişârât-ê Daneşgâh-ê Tehran.
- Armaoğlu, F. (2015). 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Avery, P. (1373 hş.). Târih-i Muâssır-ı İran (Ez Tesis-i Silsile-yi Pehlevî Ta Kûdetâ-yı 28 Mordad 1332). II, (Çev.) Muhammed Refîi Mehrâbadî, Tehran: Mûesse-yi Matbûât-ı Âtâî.
- Beyânî, H. (1375 hş.). Gâ'ile-yi Azerbaycan (Mustened Be Esnâd-ı Tarihî, Siyasî ve Arşivî), Tehran: İntişârât-ı Zeryâb.
- Câmî, N. (1362 hş.). Gozeşte Çırağ-ı Rah-ı Âyende Est (Tarih-i İran Der Fâsile-yi Do Kudetâ), Tehran: İntişârât-ı Kaknûs.
- Hasanlı, J. (2006). The Soviet-American Crisis over Iranian Azerbaijan (1941-1946), Maryland: Rowman He Littlefield Publishers.
- Hasanlı, C. (2005). Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycan'ı, (Çev.) Ekber N. Necef, İstanbul: BağlamYayınları.
- Hesenli, C. (1999). Petrol Uğruna Mücadele ve S. Kavtaradze'nin Tahran Seferi. Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, 119, 73-90.
- Hesenli, C. (2002). Güney Azerbaycan Milli Hareketi. Türkler, XX, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1095-1113.
- Hess, G. R. (1974). The Iranian Crisis of 1945-46 and the Cold War. Political Science Quarterly, 89 (1), 117-146.
- Kuniholm, B. R. (1994). The Origins Of The Cold War in the Near East (Great Power Conelict and Diplomacy in Iran, Turkey and Greece), New Jersey: Princeton University Press.
- Mekkî, H. (1362 hş.). Tarih-i Bist Sâle-yi İran (İstımrar-ı Diktatori-yi Rıza Pehlevî), VI, Tehran: İntişârât-ı Çâphâne-yi Ferâyin.
- Merâğecî, A. M. (1382 hş.). Ez Zindân-ı Rıza Han Ta Sedr-ı Fırka-yı Demokrat-ı Azerbaycan: Berersi-yi Zindegi ve Ârâ-yı Seyyid Ca'âfer Cevadzâde (Pişeverî) Bâ Nigâh-ı Dûbare Be Zuhûr û Sukût-ı Fırka-yı Demokrat-ı Azerbaycan, Tehran: Neşr-i Evhedî.
- Mehdigeli Hidâyet Muhber'us-Saltana. (1344 hş.). Hâtırât û Hâtırât (Tûşele Ez Târih-i Şeş Pâdişâh ve Gûşe Ez Duvre-yi Zindegi-yi Men), Tehran: Ketabfurûşi-yi Zevvâr.
- Mut'âzed, H. (1380 hş.). Tarih-î Pencah-u Heft Sal-i İran Der 'Âsr-i Pehlevî (Fe'âliyethâ-yi Cudaser-î ve Tecziyetalbane-yi Der 'Âsr-i Pevlevihâ), Tehran: İntişârât-ı Ulmî.
- Muesse-yi Tehkikât-ı ve İntişârât-ı Didgâh. (1371 hş.). Hâtırat-ı Nureddin Kiyânûrî, Tehran: İntişârât-ı İttıla'âtı.
- Muasse-yi Mutâl'ât ve Pejûheşhâ-yı Siyâsi. (1387 hş.). Hızb-ı Tudeh Ez Şeklgirî Tâ Ferûpâşî (1320-1368), Tehran: Muasse-yi Mutâl'ât ve Pejûheşhâ'yı Siyâsi.
- Pehlevi, M, R. (1980). Aswer to History, USA: Stein and Day Publishers.
- Roosevelt, A. (1988). For Lust of Knowing (Memoirs of An İntelligence Officer), USA: Little Brown and Company.
- Şehbâzî, A. (1372 hş.). Hâtırat-ı İrec İskenderî, Tehran: İntişârât-ı Mutâla'ât ve Pejûheşhâ-yı Siyasî.
- Tal'â, H. Herigî, P. (1389 hş.). Guşehâ-yı Penhân-ı Tut'ıye Berâyı Tecziye-yi Mehabad, İntişârât-ı Semergend.
- Taberî, İ. (1366 hş.). Kejrâhe (Hâtırat-ı Ez Tarih-i Hizb-i Tudeh), Tehran: Muesse-yi İntişârât-ı Emir Kebir.
- Telûî, M. (1376 hş.). Men û Bırâderem (Hâtırat-ı Eşref Pehlevî), Tehran: Neşr-i Ūlum.
- Ünal, S. (2019). Azerbaycan Milli Hükümeti (1945-1946), Ankara: TTK Yayınları.
- Yegorova, N. I. (1996). The Iran Crisis of 1945-46, Washington: Institute of Universal History Russian Academy of Sciences, 15, 1-25.
- Zûgî, İ. (1367 hş.). İran ve Kudredha-yı Bozorg Der Ceng-i Cihân-ı Dovvom, Tehran: İntişârât-ı Pâjeng.

EXTENDED SUMMARY

Purpose

In this study, it is aimed to explain the process leading up to the occupation of Iran by the Soviet Union, Great Britain and the United States in the Second World War, the occupation and the Iranian policy that changed under different periods and circumstances in the example of Mir Jafar Baghirov during the occupation years of the Soviet Union. Baghirov played an important role in determining the policy of the central Soviet administration of Iran, especially Iranian Azerbaijan, both before the war and during the occupation years. Baghirov, who aimed to unite Iranian Azerbaijan with Soviet Azerbaijan, provided the determination of the Iranian policy of the Soviet Union during the years of occupation with the reports he sent to the Central Soviet Government about Iranian Azerbaijan both before and during the occupation years. The Soviet Government had determined the general Iranian policy in accordance with these reports during the occupation years and forced the Iranian Government to follow a policy in accordance with Soviet demands with the elements of pressure it had created in this country.

Methodology

The method followed in this study is the use of research works, information and documents in the light of basic sources. The main sources of the study are documents obtained from the Iranian state archive, published archival documents and Iranian newspapers. In addition, the documents given in the research works published in Turkish, English and Persian were also used. This study consists of five chapters, including introduction and conclusion. In the introduction, brief explanations were made about the importance of Iran's geopolitical position, the process leading up to its occupation, and the occupation and post-occupation developments. In the first chapter, the role of Mir Jafar Baghirov in determining the Iranian policy of the Soviet Union is evaluated. In the second part, explanations were made about the Iranian politics of the Soviet Union in 1941-44, which changed according to the course of the war. In the third part, evaluations were made about the Soviet Union's Iran policy in 1944-46, its oil policy, the pressure elements in Iran and the disagreements it had with other occupying powers. In the conclusion part, a general evaluation has been made on the impact of the Iranian policy of the Soviet Union in the years of occupation and Baghirov's role in determining this policy.

Findings

The Soviet Union had pursued a masterful policy on ethnic elements in Iran during the years of occupation. The Soviet Government, which organized the separatist Azerbaijani Turks and Kurds of the occupied territories under the name of the Azerbaijan and Kurdistan Democratic Parties, used these elements as a tool of repression against the central Iranian Government. The purpose of the Soviet Union was to create autonomous regions in the communist structure of Iranian Azerbaijan and to establish dominance over the central Iranian administration through these autonomous structures. In this way, the Soviet government would be able to do whatever it wanted to the Iranian Government and keep Britain and the United States away from its borders. The Russians, like their British and American rivals, were aware that after the invasion, dominance in Iran would be achieved by obtaining a concession on oil from that country. For this reason, he had sent a trade delegation to Iran and requested a concession to extract oil on a very large area of land in the northern provinces of the country. If the Soviet Government obtained this concession, it would dominate not only the economy of the concession region, but also areas such as administrative, judicial and electoral affairs here, and would extend this sovereignty to the whole of Iran over time. The British and American administrations were aware of this and followed a policy of defending Iran's rights against the Soviet Union during this period.

Conclusion and Discussion

Iranian Azerbaijan was very important to the Soviet Union because of its geographical location. The Soviet rulers, who were looking for ways to establish dominance in this region of Iran, had conducted serious studies of Iranian Azerbaijan both before the war and during the years of occupation. The fact that the Central Soviet Government commissioned the Prime Minister of Soviet Azerbaijan, Mir Jafar Baghirov, to carry out these works was a thoughtfully thought-out choice. Because, in addition to the general Iranian goals of the Soviet Union, Baghirov also had some personal ambitions for this country, especially for Iranian Azerbaijan. However, there was a conflict between the Central Soviet Government's plans for Iranian Azerbaijan and Baghirov's plans. The Central Soviet Government was considering controlling the Tehran administration through the autonomous structure it would establish here, rather than completely separating this region from Iran and uniting it with Soviet Azerbaijan.

**FEN BİLİMLERİ VE MATEMATİK ÖĞRETMENİ ADAYLARININ STEM ALANLARINA VE
KARİYERLERİNE YÖNELİK SEMANTİK (ANLAMSAL) ALGILARI**
**SEMANTICS PERCEPTIONS OF PRE-SERVICE SCIENCE AND MATHEMATICS TEACHERS
TOWARDS STEM FIELDS AND CAREERS**

Arş. Gör. Dr. Kibar SUNGUR GÜL

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Matematik
ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü
k.sngr89@gmail.com
ORCID No: 0000-0002-9590-1439

Arş. Gör. Dr. Hüseyin ATEŞ

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Matematik ve Fen
Bilimleri Eğitimi Bölümü
huseyinales_38@hotmail.com
ORCID No: 0000-0003-0031-8994

ÖZET

Bu çalışmada fen bilimleri ve matematik öğretmen adaylarının STEM alanlarına ve kariyerlerine yönelik semantik algılarının belirlenmesi ve bu semantik algıların bölüm, cinsiyet, sınıf seviyesi, gelir düzeyi, öğretim programı bilgisi, STEM ders alma durumu değişkenleri açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın örneklemini 197 (167 kadın, 30 erkek) fen bilimleri ve matematik öğretmen adayı oluşturmaktadır. Kesitsel tarama desenine göre yürütülen çalışmada, STEM Semantik Farklılık Ölçeği ile elde edilen verilerin analizinde betimsel ve iki yönlü MANOVA kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, fen bilimleri ve matematik öğretmen adaylarının STEM alanlarına ve kariyerlerine yönelik semantik algılarının genel olarak olumlu yönde olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca demografik değişkenler olarak belirlenen cinsiyet, bölüm, sınıf seviyesi, aile aylık geliri, STEM eğitiminin öğretim programındaki yerini bilme durumu ve STEM Ders Alma durumunun, fen bilimleri ve matematik eğitimi öğretmen adaylarının STEM alanlarına ve kariyerlerine yönelik semantik algıları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olmadığı görülmüştür. Araştırmadan elde edilen bulgular ve araştırmanın sınırlılıkları doğrultusunda önerilerde bulunulmuştur.

ABSTRACT

In this study, it was aimed to determine the STEM semantics of pre-service science and mathematics teachers towards STEM fields and their careers and to examine these semantics perceptions in terms of the department, gender, grade level, income level, curriculum knowledge, and STEM experience. The sample of the study consists of 197 (167 female, 30 male) pre-service science and mathematics teachers. In the research conducted according to the cross-sectional survey design, descriptive and two-way MANOVA were used in the analysis of the data obtained with the STEM Semantic Survey. As a result of the research, it was determined that the semantics of pre-service science and mathematics teachers towards STEM fields and careers were generally positive. In addition, gender, department, grade level, income level, knowing the place of STEM education in the curriculum, and STEM experience, which are determined as demographic variables, have no statistically significant effect on the semantics of pre-service science and mathematics teachers towards STEM fields and careers. Suggestions were made in line with the findings obtained from the research and the limitations of the research.

Geliş Tarihi:

22.09.2021

Kabul Tarihi:

08.11.2021

Yayın Tarihi:

30.12.2021

Anahtar Kelimeler

STEM Eğitimi
STEM Semantik Algılar
Öğretmen Adayları
Fen Bilimleri Öğretmen Adayı
Matematik Öğretmen Adayı

Keywords

STEM Education
STEM Semantics Perceptions
Pre-Service Teachers
Pre-Service Science Teachers
Pre-Service Mathematics
Teachers

GİRİŞ

Fen, teknoloji, mühendislik ve matematik disiplinlerinin İngilizce baş harflerinin kısaltmasından oluşan STEM, 1990'lı yıllarda ortaya çıkmış bir eğitim yaklaşımıdır. STEM, ilgili disiplinlerin kısaltmasından çok daha fazla anlamlar içermektedir. Gonzalez ve Kuenzi (2012) STEM eğitimini, okul öncesinden yükseköğretim kademesine kadar tüm eğitim sürecini kapsayan disiplinler arası bir yaklaşım olarak ifade etmiştir. STEM eğitimi, birden fazla STEM konu alanının kesiştiği yerde iş birliği içinde oluşan bilgi, beceri ve inançları içermektedir (Çorlu, Capraro & Capraro, 2014). Bir başka ifadeyle, STEM eğitimi bir gerçek yaşam problemi etrafında dört disiplini veya en az iki disiplini içeren bir eğitim modülü veya ders (Moore vd., 2014) olarak da tanımlanmıştır.

Araştırmacılara göre, öğrencilerin eleştirel düşünme, takım çalışması gibi 21. yy becerilerine sahip olmalarını sağlamak, STEM okuryazarlıklarını geliştirmek ve STEM ile ilişkili küresel konuları belirleme ve anlamalarını sağlamak için STEM eğitimiyle birlikte disiplinler arası sınırların yok edilmesi gerekmektedir (Bybee 2013; Honey, Pearson, & Schweingruber 2014). STEM eğitimi, bu ihtiyaçları karşılayabildiği ve bütüncül bir bakış açısıyla sorunlara yaklaştığı için ortaya çıkmıştır (Bybee, 2011). STEM eğitimi sayesinde öğrenciler fiziksel, entelektüel ve kültürel açıdan gelişmekte ve eleştirel düşünme, problem çözme gibi beceriler kazanmaktadır (Çorlu & Aydın, 2016). Öğrencilerin mesleki yaşamlarında iş dünyasının beklentilerini karşılamaları ve böylelikle ülkelerin küresel rekabette başarılı olmaları da STEM eğitiminin çıktıları arasındadır.

Politikacılar ve eğitim araştırmacıları, öğrencilerin STEM disiplinlerinde başarılı olmalarını ve bu alanlarda ilerleme kaydetmelerini sağlamaya odaklanmışlardır (Skinner, Saxton, Currie, & Shusterman, 2017). Özellikle Japonya, Çin, Amerika Birleşik Devletleri başta olmak üzere birçok Asya ve Avrupa ülkeleri, fen, teknoloji, mühendislik ve matematik alanlarında disiplinler arası ilişki kurulmasına önem vermişlerdir (Akgündüz vd., 2015). Ülkelerin eğitim politikalarındaki değişime paralel olarak yayımlanan ulusal raporları (National Academy of Engineering [NAE] & National Research Council [NRC], 2014; NRC, 2011) ve güncel öğretim programları (Next Generation Science Standards [NGSS], 2013), yeni nesil öğrencilerin yetiştirilmesinde STEM eğitime odaklandıklarını göstermektedir. Türkiye'de ise eğitimde STEM anlayışının yaygınlaşması amacıyla i) TÜSİAD tarafından birçok projenin yürütülmesi ve sonuç raporlarının açıklanması (TÜSİAD, 2014), ii) üniversiteler bünyesinde STEM eğitimi odaklı merkezlerin açılması (Hacettepe STEM & Maker Lab, İstanbul Aydın Üniversitesi-STEM okulu), iii) akademik araştırmaların artması, ve son olarak iv) Milli Eğitim Bakanlığı'nın 2017 yılında taslak olarak başlattığı çalışmaların akabinde 2018 yılında STEM kuram ve uygulamalarına göre güncellenen fen bilimleri dersi öğretim programı (MEB, 2018) STEM eğitim yaklaşımının Türk eğitim sistemindeki gelişimini göstermektedir.

Dünya genelinde olduğu gibi Türkiye'de de başta eğitim olmak üzere birçok alanda STEM eğitime önem verilmesi ve bu doğrultuda yapılan çalışmaların zamanla artış göstermesi dikkat çekicidir. Nitelikli bir STEM eğitimi ile sorgulayan, eleştiren, üst düzey düşünen ve bu sayede yaşadığı dünyayı kavrayan ve karşılaştığı problemleri çözebilen bireyler yetiştirilmesi kaçınılmaz olacaktır. Bu noktada programların uygulayıcısı olan öğretmenlere önemli bir görev düşmektedir. Öğretmenlerin eğitim, teknoloji ve uygulamalar konusunda güncel kalmaları, öğrencileri bilimsel araştırmalara teşvik etmek, bir ürün geliştirmeleri ve analitik düşünme becerileri kazanmaları için destek olmak amacıyla mesleki organizasyonları, konferansları ve bilimsel yayınları takip etmeleri beklenmektedir (Çevik, 2018). Özellikle eğitim fakültelerinde STEM alanlarında öğrenim gören öğretmen adaylarının geleceğin eğitim liderleri olarak güncel öğrenme-öğretme yaklaşımlarına göre yetiştirilmeleri gerekmektedir. Hizmet öncesi öğretmen eğitimi literatürü incelendiğinde, STEM eğitimini araştıran tarama ve uygulama türünde birçok çalışma tespit edilmiştir (Baran, Canbazoglu Bilici, Mesutoğlu, & Ocak, 2016; Buyruk & Korkmaz, 2014; Delen & Uzun, 2018; Blackley, Sheffield, Maynard, Koul, & Walker, 2017; Karışan, Macalalag, Johnson, 2019; Ryu, Mentzer, & Knobloch, 2019, Lin, Wu, Hsu, & Williams, 2021). İlgili araştırmalarda öğretmen adaylarının STEM eğitiminin gerektirdiği yeterliklere sahip olmaları önemle vurgulanmıştır. Örneğin, Türk, Kalaycı ve Yamak (2018) çalışmalarında hizmet öncesi öğretmen eğitiminde STEM'in yer almasına yönelik yaptıkları ihtiyaç analizi sonuçlarında öğretmen adaylarının STEM eğitimini uygulayabilmeleri için gerekli bilgi ve becerilere dikkat çekmişlerdir.

STEM eğitiminin tanıtılması amacıyla planlanan öğretmen eğitimi içeriği, alan yazında belirtildiği üzere öğretmen ve öğretmen adaylarında farkındalık oluşturacak şekilde STEM'in yapısı ve işleyişine odaklanmalıdır (Akgündüz, vd., 2015; Buyruk & Korkmaz, 2014; MEB, 2016). Bu doğrultuda Gül (2019) eğitim tasarımı araştırması metodolojisinin bir çıktısı olan tasarım ilkeleri kapsamında fen bilimleri öğretmen adaylarının STEM ile ilişkili kazanımları gereken bilgi ve becerileri belirlemiştir. Bu çalışmada belirlenen bilgi ve beceriler arasında öğretmen adaylarına öncelikle STEM eğitiminin doğuşu, felsefesi ve STEM disiplinleri gibi kısacası STEM'in doğası ve felsefesi hakkında bilgilerin verilmesi gerektiği sonucu ortaya çıkmıştır. Bu açıdan düşünüldüğünde öğretmen adaylarının STEM'e ve STEM disiplinlerine ilişkin algılarını belirlemek, öğretmen eğitiminin içeriğini yönlendirmek için kritik bir öneme sahiptir. Alan yazın incelendiğinde öğretmen adaylarının STEM eğitimine ilişkin farkındalıklarını (Aydoğan Yenmez, Gökçe, Aydede, & Çelik, 2021; Tekerek & Karakaya, 2018), görüşlerini (Çiftçi, Topçu, & Foulk, 2020), algılarını (Siew, Amir, Chong, 2015), metaforik algılarını (Gökçe, & Aydoğan Yenmez, 2020), görsellerini (Akaygün, & Aslan-Tutak, 2016; Radloff, & Guzey, 2016), STEM eğitimi kavramlarını (Aydın-Günbatır, Tarkin-Çelikkıran, Kutucu, & Ekiz-Kıran, 2018), STEM eğitimine ilişkin bilişsel yapılarını (Hacıoğlu, Yamak, & Kavak, 2016), STEM'in doğasına ilişkin görüşlerini (Faikhamta, 2020) inceleyen birçok araştırmaya rastlanmıştır. Ancak öğretmen adaylarının STEM alanlarına yönelik anlamsal algılarını inceleyen sınırlı sayıda araştırma tespit edilmiştir.

Tyler-Wood, Knezek ve Christensen (2010) tarafından gerçekleştirilen araştırmada, 6-8. sınıf öğrencilerini, öğretmenleri ve proje personelini, öğretmen adaylarını, araştırmacıları ve öğretmen eğitimcilerini içeren birleşik bir örneklem ile yürütülen bir projede katılımcıların STEM algı ve ilgilerini belirlemek amacıyla "STEM semantik farklılık ölçeği" için geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapılmış ve "Kariyer İlgi Ölçeği" ise geliştirilmiştir. Benzer şekilde Knezek, Christensen ve Tyler-Wood (2011) tarafından yapılan bir başka çalışmada da 6-8. sınıf öğrencilerini, öğretmenleri ve proje personelini, öğretmen adaylarını, araştırmacıları ve öğretmen eğitimcilerinden oluşan birleşik örneklem grubunun STEM alanlarına ve kariyerlerine yönelik semantik algılarının benzerlik ve farklılıkları incelenmiştir. Öğretmen adaylarının robotik kullanarak STEM derslerini tasarlama ve uygulamayı öğrenmeleri için planlanan bir araştırmada ise (Kim, Kim, Yuan, Hill, Doshi & Thai, 2015), ilkökul öğretmenleri hazırlık dersine katılımları, dersi öğrenme ve öğretme süreçlerini incelemişlerdir. Araştırmacılar, öğretmen adaylarının duyuşsal olarak katılımlarını, STEM ilgilerini belirlemek amacıyla kullandıkları STEM semantik farklılık ölçeği ile tespit etmişlerdir. Türkiye örneğinde ise Kızılay (2017) tarafından, 132 fen bilimleri ve matematik öğretmen adayı ile yürüttüğü Türkçe'ye uyarlama çalışması sonucunda, bu bölümlerde öğrenim gören öğretmen adaylarına uygulanabilecek, geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapılmış "STEM semantik farklılık ölçeği" ortaya konulmuştur. Çevik (2018) tarafından yapılan araştırma kapsamında da mühendislik, matematik ve sınıf eğitimi bölümünde öğrenim gören 228 üniversite öğrencisinin STEM farkındalıklarını belirlemek amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, veri toplama aracı olarak "STEM semantik farklılık ölçeği" ve "STEM bakış açıları görüşme formu" kullanılarak öğrencilerin STEM semantik farklılıkları cinsiyet, bölüm ve mezun olunan lise türü değişkenlerine göre incelenmiş ve STEM semantik farklılığı yüksek olan öğrencilerin STEM semantik ve bakış açılarını belirleyen faktörler açıklanmıştır. Literatür incelendiğinde, öğretmen adaylarının anlamsal algılarını inceleyen sınırlı sayıda araştırmaya ulaşılmış olması ve fen bilimleri ve matematik öğretmen adaylarının anlamsal algılarını inceleyen herhangi bir araştırmaya rastlanmamış olması bu araştırmaya olan ihtiyacı göstermektedir. Yenilikçi ve bütünleştirici düşünmeyi sağlayan STEM eğitimi gerçekleştirebilen matematik ve fen öğretmenleri yetiştirilirse Türkiye'de STEM eğitimindeki yenilikler başarılı olabilir (Çorlu, 2012). Nitekim STEM, mühendislik tasarımı ile ilgili teknolojileri ve mühendislik uygulamalarını bütünleştirerek fen ve/veya matematik içeren alan ve disiplinler arası bilgi uygulamalarını öğrenme ve öğretme sürecidir (Bryan, Moore, Johnson, & Roehrig, 2016). Kısacası fen ve matematik alanlarına ilişkin bilgi ve beceriler, teknoloji ve mühendislik uygulamalarıyla öğrencilere kazandırılabilir. Bu nedenle araştırma, fen bilimleri ve matematik öğretmen adaylarıyla yürütülmüştür.

Bu çalışmada fen bilimleri ve matematik öğretmen adaylarının STEM alanlarına ve kariyerlerine yönelik semantik (anlamsal) algılarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Çalışma kapsamında aşağıda ifade edilen araştırma sorularına cevap aranmıştır:

1. Fen bilimleri ve matematik öğretmen adaylarının STEM alanlarına ve kariyerlerine yönelik semantik algıları ne düzeydedir?
2. Fen bilimleri ve matematik öğretmen adaylarının STEM alanlarına ve kariyerlerine yönelik semantik algıları üzerinde bölüm, cinsiyet, sınıf seviyesi, gelir düzeyi, öğretim programı bilgisi ve STEM ders alma durumu değişkenlerinin etkisi ne düzeydedir?

1. YÖNTEM

1.1 Araştırmanın Deseni

Bu araştırmada fen bilimleri ve matematik öğretmeni adaylarının STEM alanlarına ve kariyerlerine yönelik semantik algılarının belirlenmesi için kesitsel tarama araştırma deseninden faydalanılmıştır. Kesitsel tarama araştırma deseni belirli zaman aralığında evreni temsil eden bir örneklemden verilerin toplanması amacıyla kullanılmaktadır (Lavrakas, 2008).

1.2. Katılımcılar

Araştırmanın verileri 2019-2020 eğitim öğretim yılı bahar döneminde iki üniversitede eğitim alan fen bilimleri ve matematik öğretmeni adaylarından toplanmıştır. Araştırmaya gönüllülük esasına göre toplam 197 (167 kadın, 30 erkek) öğretmen adayı katılmıştır. Öğretmen adaylarının %59'u ($N=116$) fen bilimleri öğretmenliğinde %41'i ($N=81$) matematik öğretmenliği anabilim dalında eğitim almaktadır. Öğretmen adaylarının çoğunluğu birinci sınıfta eğitim almakta olup, %30'u 2001-3000 TL aralığında aile gelirin sahiptir. Ayrıca STEM eğitiminin ortaokul fen bilimleri ve matematik dersi öğretim programlarındaki yerini bildiğini ifade eden öğretmen adaylarının oranı %35 ve lisans eğitimi sırasında STEM eğitime yönelik ders aldığı ifade eden öğretmen adaylarının oranı %25'dir. Dolayısıyla öğretmen adaylarının büyük bölümünün öğretim programı bilgisinin düşük olduğu ve STEM eğitime yönelik ders almadığı sonucuna ulaşılabilir. Araştırmanın katılımcılarına yönelik detaylı bilgi Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: Katılımcılara ilişkin demografik bilgiler

Demografik Özellikler	Fen Bilimleri Öğretmen Adayı		Matematik Öğretmen Adayı		Toplam	
	N	%	N	%	N	%
Cinsiyet						
Kadın	99	85.34	68	83.95	167	85
Erkek	17	14.66	13	16.05	30	15
Sınıf Seviyesi						
1	35	30.43	38	46.34	73	37.1
2	28	24.35	25	30.49	53	26.9
3	26	22.61	17	20.73	43	21.8
4	26	22.61	2	2.44	28	14.2
Aile aylık geliri						
1000 ve altı	13	11.11	4	5	17	8.6
1001-2000	46	39.32	27	33.75	73	37.1
2001-3000	32	27.35	27	33.75	59	29.9
3001-4000	20	17.09	19	23.75	39	19.8
4001-5000	2	1.71	1	1.25	3	1.5
5001 ve üstü	4	3.42	2	2.5	6	3
STEM'in öğretim programlarındaki yerini bilme						
Evet	63	55.26	8	8.75	71	35
Hayır	51	44.74	75	93.75	126	65
STEM ile ilgili ders alma durumu						
Evet	44	38.6	6	6.25	50	25
Hayır	70	61.4	77	93.75	147	75

1.3. Veri Toplama Aracı

Bu araştırmadaki veriler demografik bilgi formu ve STEM semantik farklılık ölçeği yardımıyla toplanmıştır. Demografik bilgi formu kapsamında öğretmen adaylarının cinsiyeti, sınıf düzeyi, aile aylık geliri, STEM eğitime yönelik lisans eğitiminde ders alınıp alınmama durumu ve STEM eğitiminin ortaokul öğretim programındaki yerine yönelik bilgiler elde edilmiştir. “STEM Semantik Farklılık Ölçeği” ile öğretmen adaylarının STEM’e yönelik farkındalıklarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu ölçek Tyler-Wood, Knezek ve Christensen (2010) tarafından geliştirilmiş olup Türkçe’ye Kızılay (2017) tarafından uyarlanmıştır. Ölçek kapsamında öğretmen adaylarından ‘Fen’, ‘Matematik’, ‘Mühendislik’, ‘Teknoloji’ ve ‘Fen, Teknoloji, Mühendislik veya Matematik Alanlarında Bir Kariyer (STEM Kariyer)’ alanlarının ‘etkileyici- sıradan’ ‘cazip- cazip değil’ ‘heyecan verici- heyecansız’ ‘birçok anlamı var- hiç bir anlamı yok’ ve ‘ilginç -sıkıcı’ aralıkları açısından değerlendirmeleri istenmiştir. Ölçekte yedili likert tipinde değerlendirilebilen 25 madde vardır. Araştırmanın güvenilirlik analizleri incelendiğinde Tyler-Wood ve diğerleri (2010), Kızılay (2017) ve bu çalışmada elde edilen Cronbach Alpha (α) güvenilirlik katsayıları sırasıyla .84 ile .93, .84 ile .92, ve .72 ile .82 aralıklarında bulunmuştur. Her üç çalışma içinde güvenilirlik katsayılarının kabul edilebilir seviyede olduğu söylenebilir (Pallant, 2020). Boyutlar açısından güvenilirlik katsayıları Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: STEM Semantik Ölçeğinin Güvenilirlik Katsayıları

Ölçek	Madde sayısı	Güvenilirlik Katsayısı		
		Tyler-Wood ve diğerleri (2010)	Kızılay (2017)	Bu araştırma
Fen	5	.84	.91	.72
Matematik	5	.88	.92	.82
Mühendislik	5	.92	.86	.81
Teknoloji	5	.91	.84	.74
STEM Kariyer	5	.93	.87	.79

1.4. Verilerin Analizi

Bu araştırmanın verilerinin analizi sırasında ortalama, standart sapma, frekans ve yüzde gibi merkezi eğilim ölçülerine yönelik analizlerin yapılmasında betimsel analizden faydalanılmıştır. Ayrıca demografik değişkenlerin öğretmen adaylarının STEM alanlarına ve kariyerlerine yönelik semantik algıları üzerindeki etkisinin incelenmesi için iki yönlü MANOVA analizinden faydalanılmıştır. İki yönlü MANOVA analizine yönelik normallik, doğrusallık, tek ve çok değişkenli uç değerler, varyans ve kovaryans matrislerinin homojenliği ve çoklu doğrusallığın da içinde olduğu gerekli istatistiksel varsayımlar test edilmiştir (Pallant, 2020).

2. BULGULAR

Araştırma kapsamında iki araştırma problemi yer almaktadır. Bu kapsamda bulgular araştırma problemlerinin sırasına göre sunulmuştur. İlk olarak fen bilimleri ve matematik öğretmen adaylarının STEM alanlarına ve kariyerlerine yönelik semantik algılarına yönelik betimsel analiz bulguları yer almaktadır. İkinci olarak ise STEM alanlarına ve kariyerlerine yönelik semantik algıları üzerinde demografik değişkenlerin ne düzeyde etkisinin olduğuna yönelik bulgular sunulmuştur.

2.1. Öğretmen Adaylarının STEM Alanlarına ve Kariyerlerine Yönelik Semantik Algıları

Bu bölümde STEM alanlarına ve kariyerlerine yönelik semantik algılara ilişkin bulgular fen bilimleri ve matematik öğretmen adayları için ayrı ayrı şekilde sunulmuştur. Bölümler bazında değerlendirildiğinde, fen bilimleri öğretmen adaylarının semantik algıları arasında en yüksek ortalamanın ‘Teknoloji’ ($\bar{X}=4.30$, $SS=1.55$), en düşük ortalamanın ise ‘Mühendislik’ ($\bar{X}=3.81$, $SS=1.90$) boyutuna yönelik olduğu görülmektedir. Boyutlar ve maddeler bazında en yüksek ortalamalar incelendiğinde, fen bilimleri öğretmen adayları teknolojinin cazip olduğunu ($\bar{X}=4.66$, $SS=1.36$), fen bilimlerinin birçok anlamı olduğunu ($\bar{X}=4.64$, $SS=1.42$) ve matematiğin ($\bar{X}=4.46$, $SS=1.80$) etkileyici olduğunu ifade etmişlerdir. Düşük ortalamalar arasında ise fen bilimleri öğretmen adaylarının ‘Mühendislik’ alanının ‘Cazip’ olması ($\bar{X}=3.57$, $SS=1.83$), ‘Etkileyici’ ($\bar{X}=3.76$, $SS=2.02$) ve ‘Bir Çok

Anlamı Var' ($\bar{X}=3.77$, $SS= 1.94$) seçeneklerine genel olarak katılmadıkları görülmüştür. Matematik öğretmen adaylarının verdikleri yanıtlar içerisinde en yüksek ortalamanın 'Matematik' ($\bar{X}=4.46$, $SS= 1.46$), en düşük ortalamanın ise 'STEM Kariyeri' ($\bar{X}=4.00$, $SS= 1.73$) boyutuna ait olduğu bulunmuştur. Matematik öğretmen adayları, en yüksek ortalamalar arasında yer alan matematiğin ilginç ($\bar{X}=4.64$, $SS= 1.49$), etkileyici ($\bar{X}=4.54$, $SS= 1.41$) ve cazip ($\bar{X}=4.51$, $SS= 1.39$) olduğunu ifade etmişlerdir. Düşük ortalamalar arasında ise 'STEM Kariyeri' boyutu altında yer alan 'Heyecan Verici' ($\bar{X}=3.81$, $SS= 1.79$), 'Bir Çok Anlamı Var' ($\bar{X}=3.84$, $SS= 1.81$) ve 'İlginç' ($\bar{X}=3.95$, $SS= 1.85$) maddeleri yer almaktadır. Sonuç olarak matematik eğitiminde öğrenim gören öğretmen adayları ($\bar{X}=4.20$, $SS= 1.80$) ile fen bilimleri öğretmen adaylarının ($\bar{X}=4.12$, $SS= 1.70$) bütün ölçek boyutunda genel olarak yakın bir ortalamaya sahip oldukları görülmektedir. Ayrıca fen bilimleri öğretmen adaylarının fen ve teknoloji alanları ile daha çok ilgili oldukları, matematik öğretmen adaylarının ise matematik ve mühendislik alanına yönelik yüksek algılarının olduğu ortaya çıkmıştır. Bu bulgulara ilişkin detaylı istatistikî bilgiler fen bilimleri ve matematik öğretmen adayları için sırasıyla Tablo 3 ve Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 3: Fen bilimleri öğretmen adaylarının STEM alanlarına ve kariyerlerine yönelik semantik algılar

Maddeler	\bar{X}	SS	Çarpıklık	Basıklık
Benim İçin Fen:	4.23	1.53	-0.34	-0.20
Etkileyici-Sıradan	3.99	1.61	-0.42	-0.46
Cazip-Cazip değil	3.96	1.46	-0.11	-0.34
Heyecan Verici-Heyecansız	4.25	1.47	-0.43	-0.14
Bir Çok Anlamı Var-Hiçbir anlamı yok	4.64	1.42	-0.48	0.40
İlginç-Sıkıcı	4.33	1.68	-0.23	-0.46
Benim İçin Matematik:	4.17	1.94	-0.05	-1.04
Etkileyici-Sıradan	4.46	1.80	-0.23	-0.94
Cazip-Cazip değil	3.99	2.08	0.10	-1.06
Heyecan Verici-Heyecansız	4.13	1.88	-0.03	-1.01
Bir Çok Anlamı Var-Hiçbir anlamı yok	3.93	2.05	0.08	-1.24
İlginç-Sıkıcı	4.36	1.87	-0.15	-0.96
Benim İçin Mühendislik:	3.81	1.90	0.23	-1.07
Etkileyici-Sıradan	3.76	2.02	0.27	-1.17
Cazip-Cazip değil	3.57	1.83	0.28	-0.92
Heyecan Verici-Heyecansız	3.89	1.85	0.17	-0.98
Bir Çok Anlamı Var-Hiçbir anlamı yok	3.77	1.94	0.28	-1.18
İlginç-Sıkıcı	4.05	1.86	0.16	-1.12
Benim İçin Teknoloji:	4.30	1.55	-0.50	-0.18
Etkileyici-Sıradan	4.33	1.44	-0.67	0.31
Cazip-Cazip değil	4.66	1.36	-0.49	0.48
Heyecan Verici-Heyecansız	4.21	1.54	-0.49	-0.21
Bir Çok Anlamı Var-Hiçbir anlamı yok	4.23	1.78	-0.41	-0.80
İlginç-Sıkıcı	4.09	1.64	-0.41	-0.65
Benim için STEM Kariyeri:	4.10	1.58	-0.30	-0.46
Etkileyici-Sıradan	4.23	1.46	-0.37	-0.06
Cazip-Cazip değil	4.17	1.47	-0.17	-0.30
Heyecan Verici-Heyecansız	4.10	1.75	-0.30	-0.67
Bir Çok Anlamı Var-Hiçbir anlamı yok	4.04	1.62	-0.26	-0.73
İlginç-Sıkıcı	3.98	1.60	-0.37	-0.55
Toplam	4.12	1.70	-0.30	-0.46

Not: \bar{X} =Ortalama, SS =Standart Sapma

Tablo 4: Matematik eğitimi öğretmen adaylarının STEM alanlarına ve kariyerlerine yönelik semantik algılar

Maddeler	\bar{X}	SS	Çarpıklık	Basıklık
Benim İçin Fen	4.15	2.09	0.72	3.44
Etkileyici-Sıradan	4.28	2.88	3.49	21.66
Cazip-Cazip değil	3.98	1.88	0.24	-1.14
Heyecan Verici-Heyecansız	4.21	1.92	0.00	-1.24
Bir Çok Anlamı Var-Hiçbir anlamı yok	4.06	1.88	0.02	-0.98
İlginç-Sıkıcı	4.24	1.89	-0.14	-1.09
Benim İçin Matematik	4.46	1.46	-0.65	0.38
Etkileyici-Sıradan	4.54	1.41	-0.51	0.59
Cazip-Cazip değil	4.51	1.39	-0.79	0.72
Heyecan Verici-Heyecansız	4.36	1.45	-0.79	0.39
Bir Çok Anlamı Var-Hiçbir anlamı yok	4.23	1.57	-0.49	-0.31
İlginç-Sıkıcı	4.64	1.49	-0.70	0.49
Benim İçin Mühendislik	4.21	2.08	0.03	-1.38
Etkileyici-Sıradan	4.41	2.24	-0.15	-1.51
Cazip-Cazip değil	4.09	2.01	0.15	-1.37
Heyecan Verici-Heyecansız	4.05	1.97	0.14	-1.18
Bir Çok Anlamı Var-Hiçbir anlamı yok	4.19	2.10	0.11	-1.50
İlginç-Sıkıcı	4.31	2.08	-0.08	-1.32
Benim İçin Teknoloji	4.19	1.63	-0.30	-0.52
Etkileyici-Sıradan	4.28	1.52	-0.68	-0.07
Cazip-Cazip değil	4.13	1.50	-0.17	-0.44
Heyecan Verici-Heyecansız	4.05	1.62	-0.01	-0.67
Bir Çok Anlamı Var-Hiçbir anlamı yok	4.05	1.82	-0.35	-0.89
İlginç-Sıkıcı	4.44	1.68	-0.29	-0.54
Benim için STEM Kariyeri	4.00	1.74	0.03	-0.81
Etkileyici-Sıradan	4.33	1.52	-0.26	-0.45
Cazip-Cazip değil	4.06	1.70	-0.04	-0.90
Heyecan Verici-Heyecansız	3.81	1.79	0.19	-0.97
Bir Çok Anlamı Var-Hiçbir anlamı yok	3.84	1.81	0.29	-0.70
İlginç-Sıkıcı	3.95	1.85	-0.04	-1.05
Toplam	4.20	1.80	-0.03	0.22

2.2. STEM Alanlarına ve Kariyerlerine Yönelik Semantik Algıları Üzerinde Demografik Değişkenlerin Etkisi

Bu araştırmada demografik değişken olarak cinsiyet, bölüm, sınıf seviyesi, aile aylık geliri, STEM eğitiminin ortaokul fen bilimleri ve matematik dersi öğretim programındaki yerini bilme durumu ve STEM ile ilgili ders alma durumu yer almaktadır. Bu değişkenlerin fen bilimleri ve matematik eğitimi öğretmen adaylarının STEM alanlarına ve kariyerlerine yönelik semantik algıları üzerindeki etkilerinin incelenmesi için iki yönlü MANOVA analizi yapılmıştır (Tablo 5). Yapılan analizler sonucunda bölüm [F (5, 192) = 1,626, Wilks' Lambda = .93], cinsiyet [F (5, 192) = 0.999, Wilks' Lambda = .96], sınıf seviyesi [F (5, 192) = 1.488, Wilks' Lambda = .77], aile aylık geliri [F (5, 192) = 1,171, Wilks' Lambda = .77], STEM eğitiminin ortaokul fen bilimleri ve matematik derslerinin öğretim programlarındaki yerini bilme durumu [F (5, 192) = 1,308, Wilks' Lambda = .94] ve STEM ile ilgili ders alma durumu [F (5, 192) = 2,028, Wilks' Lambda = .91] değişkenleri istatistiksel olarak STEM alanlarına ve kariyerlerine yönelik semantik algıları üzerinde anlamlı bir etkiye sahip değildir ($p > 0.05$).

Tablo 5: İki yönlü MANOVA sonuçları

Değişkenler	Wilks' Lambda	F	Sd	N	p
Bölüm	.929	1.626	5	197	0.159
Cinsiyet	.955	0.999	5	197	0.422
Sınıf seviyesi	.766	1.488	5	197	0.082
Gelir düzeyi	.769	1.171	5	197	0.262
Öğretim programı Bilgisi	.942	1.308	5	197	0.266
STEM ders alma durumu	.913	2.028	5	197	0.080

Not: Sd=Serbestlik Derecesi, N=Kişi Sayısı

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu araştırmada fen bilimleri ve matematik öğretmen adaylarının STEM alanlarına ve kariyerlerine yönelik semantik algılarının belirlenmesi ve bu semantik algıların bölüm, cinsiyet, sınıf seviyesi, gelir düzeyi, öğretim programı bilgisi, STEM ders alma durumu değişkenleri açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırma sonucunda, fen bilimleri ve matematik öğretmen adaylarının STEM alanlarına ve kariyerlerine yönelik semantik algılarının genel olarak olumlu yönde olduğu tespit edilmiştir. İlgili alan yazın incelendiğinde, öğretmen adaylarının STEM pedagojisine yönelik algılarının olumlu yönde olduğuna ilişkin sonuçlar görülmektedir (Kim, Kim, Yuan, Hill, Doshi, Thai, 2015; Çınar, Pırasa & Sadoğlu, 2016; Radloff & Guzey, 2016; Çalışıcı & Özçakır Sümen, 2018; Çevik, 2018, Hacıömeroğlu, 2018). Ayrıca bu araştırmada, fen bilimleri öğretmen adaylarının en yüksek ortalamaya sahip olduğu disiplin teknoloji, en düşük ortalamaya sahip olduğu disiplin ise mühendislik olarak bulunmuştur. Teknoloji disiplini, 2005 yılında güncellenen fen dersi programıyla birlikte hem dersin adında hem de içeriğinde yer edinmiştir. 2018 yılında güncellenen fen bilimleri dersi öğretim programında da teknolojiye ilişkin bilgi ve beceriler, birçok ünite kavram ve kazanımlarında vurgulanmıştır. Bu durum fen bilimleri öğretmen adaylarının teknoloji alanına yönelik yüksek düzeyde semantik algılara sahip olmalarının gerekçesi olarak kabul edilebilir. Fen bilimleri öğretmen adaylarından oluşan katılımcıların birçoğunun STEM eğitime yönelik bir ders almadıkları düşünüldüğünde mühendislik alanını anlamlandırmakta zorlanabilecekleri çıkarımına ulaşılabilir. Benzer şekilde Yılmaz (2019) da fen bilimleri öğretmen adaylarının en yüksek ilgi düzeylerinin fen, en düşük ilgi düzeylerinin ise mühendislik olduğunu ifade etmiştir. Matematik eğitimi öğretmen adaylarının ise en yüksek ortalamayı elde ettiği boyut matematik olurken en düşük ortalamayı STEM kariyeri boyutunda aldıkları bulunmuştur. Mevcut araştırma ile benzer olarak alanyazında öğretmen adaylarının teknoloji ve matematik alanlarına yönelik semantik algılarının yüksek ortalamaya sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Çevik, 2018).

Bölümler bazında detaylı olarak incelendiğinde, fen bilimleri öğretmen adaylarının bütün ölçek boyutlarında olumlu semantik algılara sahip oldukları tespit edilmiştir. Ayrıca fen bilimleri öğretmen adayları feni en çok kendileri için birçok anlamı var ve ilginç olarak belirtmiş; matematik alanını en çok etkileyici ve ilginç bulmuş; mühendislik alanı için cazip, etkileyici ve birçok anlamı var seçeneklerine genel olarak katılmayarak diğer boyutlara göre en düşük ortalamayı elde etmiş; teknoloji alanını kendileri için cazip ve etkileyici şeklinde nitelendirmiştir. Son olarak STEM kariyerlerini kendileri için etkileyici ve cazip bulduklarını ifade etmişlerdir.

Matematik eğitimi öğretmen adayları da fen, matematik, mühendislik, teknoloji, STEM kariyeri boyutlarının tamamına yönelik olumlu semantik algılara sahiptir. Ayrıca matematik eğitimi öğretmen adayları fen alanını etkileyici ve ilginç; en yüksek ortalamaya sahip oldukları matematik alanını ilginç ve etkileyici; mühendislik ve teknoloji alanlarını etkileyici ve ilginç bulmaktadır. Son olarak STEM kariyerlerinde ise 'heyecan verici' ve 'birçok anlamı var' maddelerine genel olarak katılmayarak diğer boyutlara göre en düşük ortalamayı aldıkları tespit edilmiştir.

Daha genel bir ifadeyle, matematik eğitimi öğretmen adayları ile fen bilimleri öğretmen adaylarının bütün ölçek boyutunda genel olarak yakın bir ortalamaya sahip oldukları görülmektedir. Mevcut araştırma ile benzer olarak Çınar, Pırasa ve Sadoğlu (2016), fen bilimleri ve matematik öğretmen adaylarının STEM yaklaşımına ilişkin olumlu görüşlere sahip olduklarını ve aralarında anlamlı bir farklılık bulunmadığını rapor etmişlerdir. Ayrıca fen bilimleri öğretmen adaylarının fen ve teknoloji alanlarına, matematik öğretmen adaylarının ise matematik ve mühendislik alanlarına daha çok ilgi duydukları ortaya çıkmıştır.

Demografik değişkenler olarak belirlenen cinsiyet, bölüm, sınıf seviyesi, aile aylık geliri, STEM eğitiminin ortaokul fen bilimleri ve matematik derslerinin öğretim programlarındaki yerini bilme durumu ve STEM ders alma durumunun fen bilimleri ve matematik eğitimi öğretmen adaylarının STEM alanlarına ve kariyerlerine yönelik semantik algıları üzerindeki etkilerini belirlemek için iki yönlü MANOVA analizinden faydalanılmıştır. Elde edilen bulgular, söz konusu demografik değişkenlerin fen bilimleri ve matematik eğitimi öğretmen adaylarının STEM alanlarına ve kariyerlerine yönelik semantik algıları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olmadığını göstermiştir. Benzer şekilde Çevik (2018) de, öğretmen adaylarının STEM alan ve kariyerlerine yönelik semantik algıları üzerinde cinsiyetin etkisinin olmadığı sonucuna ulaşmıştır. İlgili literatür incelendiğinde öğretmen adaylarının STEM'e yönelik görüşlerinde cinsiyetin etkili olmadığı sonucuna ulaşan birçok araştırma tespit edilmiştir (Kırılmazkaya, 2017; Hacıömeroğlu, 2018; Karakaya & Avgın, 2016; Lin ve Williams, 2016). Yine alanyazında öğretmen adaylarının bölümlerinin STEM alanları ve kariyerlerine ilişkin semantik algıları üzerinde anlamlı bir farklılık oluşturmadığı ifade edilmiştir (Çevik, 2018). Ayrıca öğretmen adaylarının STEM alanlarına ve kariyerlerine yönelik semantik algılarında sınıf düzeyine göre bir farklılaşmanın olmadığı sonucunu destekleyen araştırmalar bulunduğu gibi (Kırılmazkaya, 2017; Hacıömeroğlu, 2018) farklılaştığına yönelik sonuçları içeren bir araştırmaya da ulaşılmıştır (Yılmaz, 2019). Bu çalışmada, STEM deneyimine sahip olan az sayıda öğretmen adayının olması, bu değişkenin STEM alanlarına ve kariyerlerine yönelik semantik algıları etkilememesi sonucuna ilişkin bir gerekçe olabilir. Nitekim alanyazında STEM deneyimi yaşamış olan öğretmen adaylarının, STEM alanlarına ilgilerini artırdığı sonucuna ulaşılan bir çalışma (Yılmaz, 2019) mevcut araştırma sonucu ile farklılık göstermektedir.

Sonuç olarak, matematik ve fen bilimleri eğitimi öğretmen adaylarının STEM alanlarına ve kariyerlerine yönelik semantik (anlamsal) algılarının olumlu yönde olduğu tespit edilmiştir. Öğretmen adaylarının bu olumlu algılarının nedenlerini derinlemesine inceleyen nitel araştırmalar yapılabilir. Ayrıca bu araştırma yalnızca matematik ve fen bilimleri eğitimi öğretmen adaylarıyla yürütülmüştür. Eğitim fakültelerinde öğrenim gören farklı bölüm ve sınıf düzeylerindeki öğretmen adaylarının STEM alanlarına ve kariyerlerine yönelik semantik (anlamsal) algıları belirlenip mevcut araştırma sonuçlarıyla karşılaştırılabilir. Öğretmen, öğretmen adayı ve öğrencilerin bulunduğu karma bir örneklem grubu oluşturularak STEM alanlarına ve kariyerlerine yönelik semantik algıları incelenebilir. Ayrıca STEM eğitiminin öğretmen, öğretmen adayı ve öğrencilerin bulunduğu karma bir örneklem grubunun, STEM alanlarına ve kariyerlerine yönelik semantik algılarına etkisini inceleyen deneysel araştırmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Akaygün, S. & Aslan Tutak, F. (2016). STEM images revealing STEM conceptions of pre-service chemistry and mathematics teachers. *International Journal of Education in Mathematics, Science and Technology*, 4(1), 56-71.
- Akgündüz, D., Aydeniz, M., Çakmakçı, G., Çavaş, B., Çorlu, M., Öner, T ve Özdemir, S. (2015). STEM eğitimi Türkiye raporu: Günümüz modası mı yoksa gereksinim mi? İstanbul Aydın Üniversitesi STEM Merkezi, İstanbul.
- Aydın-Günbatır, S., Tarkın-Çelikkıran, A., Kutucu, E. S., & Ekiz-Kıran, B. (2018). The influence of a design-based elective STEM course on pre-service chemistry teachers' content knowledge, STEM conceptions, and engineering views. *Chemistry Education Research and Practice*, 19(3), 954-972.

- Aydoğan Yenmez, A., Gökçe, S., Aydede, M. N., & Çelik, T. (2021). Investigation of pre-service teachers' awareness of STEM and STEM teaching intention. *International Online Journal of Education and Teaching*, 8(1), 250-260.
- Baran, E., Canbazoglu Bilici, S., Mesutoğlu, C., & Ocak, C. (2016). Moving STEM beyond schools: Students' perceptions about an out-of-school STEM education program. *International Journal of Education in Mathematics, Science and Technology*, 4(1), 9-19.
- Blackley, S., Sheffield, R., Maynard, N., Koul, R., & Walker, R. (2017). Makerspace and reflective practice: Advancing pre-service teachers in STEM education. *Australian Journal of Teacher Education*, 42(3), 22-37.
- Bryan, L. A., Moore, T. J., Johnson, C. C., & Roehrig, G. H. (2016). Integrated STEM education. In C. C. Johnson, E. E. Peters-Burton, & T. J. Moore (Eds.), *STEM Road Map: A Framework for Integrated STEM Education*. New York: Routledge.
- Buyruk, B. & Korkmaz, Ö. (2014). FeTeMM farkındalık ölçeği (FFÖ): geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Türk Fen Eğitimi Dergisi*, 13(2), 61-76.
- Bybee, R. W. (2011). Scientific and engineering practices in k-12 classrooms: Understanding a framework for k-12 science education. *Science and Children*, 49(4), 10-16.
- Bybee, R. W. (2013). *The case for STEM education: Challenges and opportunities*. Arlington: NSTA Press.
- Çalışıcı, H., & Özçakır Sümen, Ö. (2018). Metaphorical Perceptions of Prospective Teachers for STEM Education. *Universal Journal of Educational Research*, 6(5), 871-880.
- Çevik, M. (2018). Investigating STEM semantics and perceptions of engineer candidates and pre-service teachers: A mixed method study. *International Journal of Educational Technology*, 5(2), 1-18.
- Çiftçi, A., Topçu, M. S., & Foulk, J. A. (2020). Pre-service early childhood teachers' views on STEM education and their STEM teaching practices. *Research in Science & Technological Education*, 1-27.
- Çınar, S., Pırasa, N., & Sadoğlu, G. P. (2016). Views of Science and Mathematics Pre-service Teachers Regarding STEM. *Universal Journal of Educational Research*, 4(6), 1479-1487.
- Çorlu, M. & Aydın, E. (2016). Evaluation of learning gains through integrated STEM projects. *International Journal of Education in Mathematics, Science and Technology*, 4(1), 20-29.
- Corlu, M. S. (2012). *A pathway to STEM education: Investigating pre-service mathematics and science teachers at Turkish universities in terms of their understanding of mathematics used in science* (Unpublished doctoral dissertation). Texas A&M University, College Station, TX.
- Çorlu, M. S., Capraro, R. M., & Capraro, M. M. (2014). Introducing STEM education: implications for educating our teachers for the age of innovation. *Eğitim ve Bilim*, 39(171), 74-85.
- Delen, İ., & Uzun, S. (2018). Matematik öğretmen adaylarının FeTeMM temelli tasarladıkları öğrenme ortamlarının değerlendirilmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33(3), 617-630.
- Faikhanta, C. (2020). Pre-service Science Teachers' Views of the Nature of STEM. *Science Education International*, 31(4), 356-366.
- Gökçe, S. & Aydoğan Yenmez, A. (2020). Pre-Service Teachers' Metaphoric Perceptions Regarding STEM Education. *International Journal of Education Technology and Scientific Researches*, 5(12), 1133-1161.
- Gonzalez, H. B., & Kuenzi, J. J. (2012). *Science, technology, engineering and mathematics (STEM) education: A primer*. Washington: DC: Congressional Research Service. Erişim: 24.04.2021, <https://fas.org/sgp/crs/misc/R42642.pdf>
- Gül, K. (2019). *Fen bilgisi öğretmen adaylarına yönelik bir STEM eğitimi dersinin tasarlanması, uygulanması ve değerlendirilmesi* (Doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Hacıoğlu, Y., Yamak, H. & Kavak, N. (2016). Pre-Service science teachers' cognitive structures regarding Science, Technology, Engineering, Mathematics (STEM) and Science Education. *Journal of Turkish Science Education*, 13 [Special Issue], 88-102.
- Hacıömeroğlu, G. (2018). Examining elementary pre-service teachers' science, technology, engineering, and mathematics (STEM) teaching intention. *International Online Journal of Educational Sciences*, 10(10), 1-11.
- Honey, M., Pearson, G., & Schweingruber, A. (2014). *STEM integration in K-12 education: status, prospects, and an agenda for research*. Washington: National Academies Press.
- Karakaya, F., & Avgın, S.S. (2016). Effect of demographic features to middle school students' attitude towards STEM. *Journal of Human Sciences*. 13(3), 4188-4198.
- Karisan, D., Macalalag, A., & Johnson, J. (2019). The effect of methods course on pre-service teachers' awareness and intentions of teaching science, technology, engineering, and mathematics (STEM) subjects. *International Journal of Research in Education and Science*, 5(1), 22-35.

- Kim, C., Kim, D., Yuan, J., Hill, R., Doshi, P., & Thai, C. (2015). Robotics to promote elementary education pre-service teachers' STEM engagement, learning, and teaching. *Computers & Education*, 91, 14-31.
- Kırılmazkaya, G. (2017). Sınıf öğretmeni adaylarının FeTeMM öğretimine ilişkin görüşlerinin araştırılması (Şanlıurfa örneği). *Harran Maarif Dergisi*, 2(2), 59-74.
- Kızılay, E. (2017). STEM semantik farklılık ölçeği'nin Türkçe'ye uyarlanması. *International Journal of Social Science*, 58, 131-144.
- Knezek, G., Christensen, R., & Tyler-Wood, T. (2011). Contrasting perceptions of STEM content and careers. *Contemporary Issues in Technology and Teacher Education*, 11(1), 92-117.
- Lavrakas, P. J. (2008). *Encyclopedia of survey research methods*. Sage publications.
- Lin, K. Y. & Williams, P. J. (2016). Taiwanese preservice teachers' Science, Technology, Engineering, and Mathematics teaching intention. *International Journal of Science and Mathematics Education*, 14, 1021-1036.
- Lin, K. Y., Wu, Y. T., Hsu, Y. T., & Williams, P. J. (2021). Effects of infusing the engineering design process into STEM project-based learning to develop preservice technology teachers' engineering design thinking. *International Journal of STEM Education*, 8(1), 1-15.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2016). *STEM eğitimi raporu*. Ankara: Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü. Ankara.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2018). *Fen bilimleri dersi öğretim programı*. Ankara.
- Moore, T.J., Stohlmann, M.S., Wang, H.H., Tank, K.M., Glancy, A.W., & Roehrig, G.H. (2014). Implementation and integration of engineering in K-12 STEM education. S. Purzer, J. Strobel, & M. Cardella (Eds.), *Engineering in precollege settings: Research into practice içinde* (s. 35-60). West Lafayette, IN: Purdue Press.
- National Academy of Engineering (NAE) & National Research Council (NRC). (2014). *STEM integration in K-12 education: status, prospects, and an agenda for research*. Washington, DC: National Academy Press.
- National Research Council (NRC). (2011). *Successful K-12 STEM education: Identifying effective approaches in Science, Technology, Engineering, and Mathematics*. Washington, DC: National Academy Press.
- Next Generations Science Standards [NGGS]. (2013). *The next generation science standards-executive summary*. Erişim: 12.03.2021. https://www.nextgenscience.org/sites/default/files/Final%20Release%20NGSS%20Front%20Matter%20-%2006.17.13%20Update_0.pdf
- Pallant, J. (2020). *SPSS survival manual: A step by step guide to data analysis using IBM SPSS*. Routledge.
- Radloff, J. & Guzey, S. (2016). Investigating preservice STEM teacher conceptions of STEM education. *Journal of Science Education and Technology*, 25, 759-774.
- Ryu, M., Mentzer, N. & Knobloch, N. (2019). Preservice teachers' experiences of STEM integration: challenges and implications for integrated STEM teacher preparation. *International Journal of Technology and Design Education*, 29, 493-512.
- Siew, N. M., Amir, N., & Chong, C. L. (2015). The perceptions of pre-service and in-service teachers regarding a project-based STEM approach to teaching science. *Springer Plus*, 4(8), 1-20.
- Skinner, E., Saxton, E., Currie, C., & Shusterman, G. (2017). A motivational account of the undergraduate experience in science: Brief measures of students' self-system appraisals, engagement in coursework, and identity as a scientist. *International Journal of Science Education*, 39(17), 2433-2459.
- Tekerek, B., & Karakaya, F. (2018). STEM education awareness of pre-service science teachers. *International Online Journal of Education and Teaching*, 5(2), 348-359.
- Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TUSİAD). (2014). *STEM (Science, Technology, Engineering and Mathematics, Fen, Teknoloji, Mühendislik, Matematik) alanında eğitim almış işgücüne yönelik talep ve beklentiler araştırması*. Erişim: 10.03.2021. <https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/8054-stem-alaninda-egitim-almis-isgucune-yonelik-talep-ve-beklentiler-arastirmasi>
- Türk, N., Kalaycı, N., & Yamak, H. (2018). New trends in higher education in the globalizing world: STEM in teacher education. *Universal Journal of Educational Research*, 6(6), 1286-1304.
- Tyler-Wood, T., Knezek, G. & Christensen, R. (2010). Instruments for assessing interest in STEM content and careers. *Journal of Technology and Teacher Education*, 18(2), 341-363.
- Yılmaz, K. G. (2019). *Fen bilgisi öğretmen adaylarının fen, teknoloji, mühendislik ve matematik (STEM) alanlarına yönelik ilgi düzeyleri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Bartın Üniversitesi, Bartın.

EXTENDED SUMMARY

Aim

In this study, it was aimed to determine the STEM semantics of pre-service science and mathematics teachers towards STEM fields and their careers and to examine these semantics perceptions in terms of the department, gender, grade level, income level, curriculum knowledge, and STEM experience.

Methodology

The sample of the study consists of 197 (167 female, 30 male) pre-service science and mathematics teachers who were participated voluntarily. In the research conducted according to the cross-sectional survey design, descriptive and two-way MANOVA were used in the analysis of the data obtained with the STEM Semantic Survey. The STEM semantic difference scale was developed by Tyler-Wood, Knezek, and Christensen (2010) and adapted to Turkish by Kızılay (2017). In addition, within the scope of the demographic information form, information about the gender, grade level, income level, curriculum knowledge, and STEM experience were obtained.

Findings

Within the scope of the research, it was seen that the highest average STEM semantics of pre-service science teachers is for the 'Technology' ($\bar{X}=4.30$, $SD= 1.55$), and the lowest average is for the 'Engineering' ($\bar{X}=3.81$, $SD= 1.90$) dimensions. Among the answers given by the pre-service mathematics teachers, it was found that the highest average belonged to 'Mathematics' ($\bar{X}=4.46$, $SD= 1.46$), and the lowest average belonged to the dimension of 'STEM Career' ($\bar{X}=4.00$, $SD= 1.73$). As a result, it is seen that pre-service mathematics ($\bar{X}=4.20$, $SD= 1.80$) and science teachers ($\bar{X}=4.12$, $SD= 1.70$) generally have a close average in all scale dimensions. In addition, it was revealed that pre-service science teachers were more interested in the fields of science and technology, while pre-service mathematics teachers had high perceptions of mathematics and engineering. Secondly, the findings regarding the effect of demographic variables on their semantic perceptions towards STEM fields and careers are presented. As a result of the analysis, department [$F(5, 192) = 1.626$, Wilks' Lambda = .93], gender [$F(5, 192) = 0.999$, Wilks' Lambda = .96], grade level [$F(5, 192) = 1.488$, Wilks' Lambda = .77], income level [$F(5, 192) = 1.171$, Wilks' Lambda = .77], knowing the place of STEM education in secondary school science and mathematics curriculum [$F(5, 192) = 1,308$, Wilks' Lambda = .94] and STEM-related course taking [$F(5, 192) = 2,028$, Wilks' Lambda = .91] variables had no statistically significant effect on their semantic perceptions towards STEM fields and careers ($p > 0.05$).

Conclusion and Discussion

As a result of the research, it was determined that the semantic perceptions of pre-service science and mathematics teachers towards STEM fields and careers were generally positive. When the relevant literature was examined, it was seen that the perceptions of pre-service teachers towards STEM pedagogy were positive (Kim, Kim, Yuan, Hill, Doshi, Thai, 2015; Çınar, Pırasa & Sadoğlu, 2016; Radloff & Guzey, 2016; Çalışıcı & Özçakır Sümen, 2018; Çevik, 2018, Hacıömeroğlu, 2018). In addition, in this study, the discipline with the highest average of pre-service science teachers was found to be technology and the discipline with the lowest average was engineering. Similarly, Yılmaz (2019) stated that pre-service science teachers have the highest level of interest in science and the lowest level of interest in engineering. It was found that pre-service mathematics teachers had the highest average in mathematics, while STEM career dimension had the lowest average. Similar to the current research, it has been concluded that the semantic perceptions of pre-service teachers in the fields of technology and mathematics have a high average in the literature (Çevik, 2018). It is seen that pre-service mathematics and science teachers generally have a close average in all scale dimensions. Similar to the current study, Çınar, Pırasa, and Sadoğlu (2016) reported that pre-service science and mathematics teachers had positive views on the STEM approach and there was no significant difference between them.

As a result of the research, it was found that demographic variables did not have a statistically significant effect on the semantic perceptions of pre-service science and mathematics teachers towards their STEM fields and careers. When the relevant literature was examined, it has been determined that many studies have concluded that gender was not effective in the views of pre-service teachers towards STEM (Kırılmazkaya, 2017; Hacıömeroğlu, 2018; Karakaya & Avgın, 2016; Lin & Williams, 2016). Again, in the literature, it has been stated that the departments of pre-service teachers have no significant difference in their semantic perceptions about STEM fields and careers (Çevik, 2018). In addition, studies are supporting the conclusion that there is no differentiation according to grade level in the semantic perceptions of pre-service teachers towards STEM fields and careers (Kırılmazkaya, 2017; Hacıömeroğlu, 2018), and a study including the results of differentiation (Yılmaz, 2019).

KADINLARIN KARIYER YOLCULUKLARINDAKİ ENGELLERE METAFORİK BİR BAKIŞ A METAPHORICAL OUTLOOK ON THE OBSTACLES IN WOMEN'S CAREER JOURNEYS

Öğr. Gör. Dr. Ömer Faruk COŞKUN

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Antakya Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü
farukcosk@gmail.com
ORCID No: 0000-0002-9616-2359

ÖZET

Örgütsel düzeyde cinsiyet eşitsizliği denilince ilk akla gelen grup olan kadın çalışanlar, sadece kadın olmalarından dolayı örgüt yaşamında adaletsiz uygulama ve süreçler sonucu kariyer yolculuklarında haksızlığa uğrayabilmekte ve kariyerlerini inşa ederken birçok engel ile karşı karşıya kalabilmektedir. Bu engelleri vurgulamak için yönetim literatüründe çeşitli metaforlar üretilmiştir. Bu derleme çalışmanın amacı, literatür ışığında kadınların örgüt yaşamında karşılaştıkları engellere yönelik üretilen bu metaforları incelemek ve bu metaforların benzerlikleri ve farklılıkları üzerinden değerlendirmeler yapmaktır.

Bu çalışmada, “cam tavan”, “beton tavan”, “cam yürüyen merdiven”, “sızdıran boru”, “cam duvar”, “yapışkan zemin”, “cam kapı”, “kraliçe arı sendromu” ve “cam uçurum” olmak üzere dokuz metafor incelenmektedir. Yapılan değerlendirme sonucu, kadın çalışanların örgüt yaşamında karşılaştıkları engellerin farklı hiyerarşik basamaklarda ve farklı uygulamalarda ortaya çıktığını ve bu nedenle bütün engelleri kapsayan tek bir metafor bulunmadığını göstermektedir. Bunun yerine her engel için farklı bir metafor üretilmiştir. Metaforlarda yer alan kelimelere bakıldığında, üretilen metaforlarda sıklıkla görünmeyen ama var olan engelleri vurgulamak amacı ile “cam” kavramının kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca örgütün organizasyon yapısı bir binaya benzetilerek “tavan”, “kapı”, “zemin”, “duvar” ve “merdiven” gibi bir binaya ait unsurlar üzerinden metaforlar geliştirilmiştir. Metaforlar genellikle işe alım süreci ücret sistemi ve terfi mekanizmaları olmak üzere üç uygulamadaki engellerde yoğunlaşmaktadır. Bununla birlikte, metaforların geliştirildiği engeller ile farklı özellik ve niteliklere sahip kadın çalışanlar karşı karşıya kalmaktadır.

ABSTRACT

Women employees, who are the first group that comes to mind when it comes to gender inequality at the organizational level, can be unfairly treated in their career journeys as a result of unfair practices and processes in the organizational life just because they are women, and they may face many obstacles while building their careers. Various metaphors have been produced in the management literature to highlight these barriers. The aim of this review is to examine these metaphors produced for the obstacles women face in organizational life in the light of the literature and to evaluate the similarities and differences of these metaphors.

In this study, nine metaphors; "glass ceiling", "concrete ceiling", "glass escalator", "leaky pipeline", "glass wall", "sticky floor", "glass door", "queen bee syndrome" and "glass cliff" are examined. The result of the evaluation shows that the obstacles faced by women employees in organizational life arise in different hierarchical steps and in different applications, and therefore there is no single metaphor covering all obstacles. Instead, a different metaphor was produced for each obstacle. When we look at the words in the metaphors, it is seen that the concept of "glass" is used in the metaphors produced in order to emphasize the invisible but existing obstacles. In addition, the organizational structure of the organization is likened to a building, and metaphors have been developed over the elements of a building such as "ceiling", "door", "floor", "wall" and "stairs". Metaphors generally concentrate on the barriers in three implementations: the recruitment process, the wage system, and the promotion mechanisms. However, female employees with different characteristics and qualifications face the obstacles in which metaphors are developed.

Geliş Tarihi:

31.09.2021

Kabul Tarihi:

19.12.2021

Yayın Tarihi:

30.12.2021

Anahtar Kelimeler

Kadın Çalışanlar
Engeller
Metaforlar
Cinsiyet Eşitsizliği
Kariyer.

Keywords

Female Employees
Obstacle
Metaphors
Gender Inequality
Career.

GİRİŞ

Son yıllarda iş hayatında kendine yer bulan kadın çalışan sayısı önemli ölçüde artmış olmasına rağmen, örgütlerde kadınların ve erkeklerin istihdam edilme oranları arasındaki uçurum kapanmamıştır. TÜİK (2021) verilerine göre, 2020 yılı itibari ile Türkiye’de işgücüne katılım erkeklerde %68,2 iken kadınlarda %30,9’dur. Günümüzde kadınların iş hayatındaki varlığına yönelik tartışmalar büyük ölçüde geride bırakılmış olsa da kadınların örgütsel yaşamda uğradıkları ayrımcılık devam etmektedir. Özellikle ücretlendirme ve terfi başta olmak üzere birçok konuda bu ayrımcılık belirgin bir şekilde kendini göstermektedir. Cinsiyete dayalı ayrımcılığın sonucu olarak kadın çalışanlar örgütsel yaşamda birçok sorun ile karşı karşıya kalmaktadır. TÜİK (2021) tarafından yayınlanan “Toplumsal Cinsiyet İstatistikleri 2020” raporunda Türkiye’de kadın çalışanların işe ilişkin yaşadıkları başlıca sorunlar; ücret miktarı, ücretler arası farklılıklar, çalışma koşulları ve idari konular olarak sıralanmaktadır.

“Eşit değerde iş için erkek ve kadın işçiler arasında ücret eşitliği” ifadesini içeren Eşit Ücret Sözleşmesi’nin Uluslararası Çalışma Örgütüne üye devletler tarafından 1951 yılında kabul edilmiş olmasına karşın, kadınlar ve erkekler arasındaki ücret adaletsizliği günümüzde devam etmektedir (PWC, 2021). Avrupa Birliği İstatistik Ofisinin (EUROSTAT) yapmış olduğu araştırma sonuçları, Avrupa Birliği ülkelerinde iş hayatında kadınlara yönelik eşitsizliği ortaya koymaktadır (EUROSTAT, 2021). Bu araştırmanın sonuçlarına göre, kadın çalışanlar erkek çalışanlara göre %14,1 daha düşük ücret almaktadır. Diğer bir araştırmaya göre, bu oran Dünya genelinde %20, Türkiye’de ise %15,6’dır (PWC, 2021). Ücretlendirme ile benzer şekilde kadın çalışanların terfi alması ve yöneticilik pozisyonlarına yükselmesine ilişkin de rakamlar cinsiyete yönelik eşitsizliği gözler önüne sermektedir. Örneğin ABD’nin en büyük 3000 şirketinin sadece 167’sini kadın yöneticiler yönetmektedir (WSJ, 2020). Ocak 2021 tarihi itibari ile S&P 500 listesindeki sadece 29 şirketin (%5,8) CEO koltuğunda kadınlar oturmaktadır (Catalyst, 2021). TÜİK (2021) tarafından yapılan çalışma sonuçlarına göre ise, 2020 yılı itibari ile Türkiye’de yöneticilerin sadece %18,2’si kadındır.

Bu rakamların ışığında, kadınların iş hayatında yeterince temsil edilmemesi bir tarafa kadınların örgütsel yaşam içerisinde çok daha büyük sorunlar ve problemler ile karşı karşıya oldukları görülmektedir. Kendine iş hayatında yer bulmak için çaba sarf eden kadınlar, örgüt yaşamına girdiğinde kariyerlerini inşa etmek ve kariyer basamaklarını birer birer çıkmak için karşılıklarına çıkan engelleri aşmak zorunda kalmaktadır. Bu bağlamda, literatürde kadın çalışanların iş hayatında karşılaştıkları engelleri açıklamak için “cam tavan” (Albrecht, Björklund ve Vroman, 2003), “beton tavan” (Henley, 2010), “cam yürüyen merdiven” (Hultin, 2003), “sızdıran boru” (Cabrera, 2009), “cam duvar” (Sneed, 2007), “yapışkan zemin” (Bootha, Francesconia ve Frank, 2003), “cam kapı” (Hassink ve Russo, 2010), “kraliçe arı sendromu” (Ellemers, Van den Heuvel, De Gilder, Maass ve Bonvini, 2004) ve “cam uçurum” (Ryan ve Haslam, 2005) olmak üzere çeşitli metaforlar geliştirilmiştir. Kadın çalışanların örgütsel yaşam içerisinde karşılaştıkları sorunlara vurgu yapan bu metaforların doğru olarak anlaşılması; kadın çalışanların kariyerlerinde önlerine çıkan bariyerlerin ortadan kaldırılmasına, kadın çalışanların kariyerlerini erkek meslektaşları ile eşit şartlarda sürdürebilmesine ve örgütsel düzeyde cinsiyet eşitliğinin sağlanmasına yardımcı olacaktır. Bu amaçla bu çalışmada, kadın çalışanların örgüt yaşamında karşılaştıkları engelleri tanımlamak için sıklıkla kullanılan ve araştırmalarda ön plana çıkan bu metaforlar bütüncül bir bakış açısı ile ele alınmış ve bu metaforların benzerlikleri ve farklılıkları üzerine açıklamalarda bulunulmuştur. Bu çalışmada, birbirine çağrışım yapan bu metaforların kavramsal olarak ayrıştırılmasının örgütsel düzeyde cinsiyet eşitliğine yönelik gelecek dönemlerde yapılacak araştırmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1. METAFORLAR

1.1. Cam Tavan

Kadınlar örgüt içerisindeki hiyerarşide yükselme konusunda bir noktaya kadar oldukça başarılıdır. Fakat hiyerarşide bir noktadan sonra kadınların önlerinde aşılması çok zor bir sınır bulunmaktadır. Bu sınır, cam tavan olarak ifade edilmektedir (Albrecht vd., 2003: 146). Federal Cam Tavan Komisyonu cam tavan kavramını, kadınların nitelikleri ve başarıları ne olursa olsun onları ilerlemekten ve şirket merdivenlerinin üst basamaklarına çıkmaktan alıkoyan görünmeyen ve aşılamayan yapay engeller

şeklinde tanımlamaktadır (Cotter, Hermsen, Ovadia ve Vanneman, 2001: 656). Cam tavan, sadece terfi ve yükselmelerde değil ücret dağılımında da kadın çalışanların karşısına çıkmakta ve üst kademelerdeki kadın çalışanların ücretlerinin ücret dağılımında erkeklerin gerisinde kalması şeklinde de kendisini hissettirmektedir (Albrecht vd., 2003: 146).

Bu sorun için cam tavan metaforunun ortaya atılmasının temel nedeni, hedeflerin ve yüksek pozisyonların görünür olması fakat bu hedeflere ulaşmayı ve yükselmeyi engelleyen bariyerlerin görünmez olmasıdır. Örneğin birçok ülkede cinsiyete dayalı ayrımcılığa yönelik yasal düzenlemeler bulunmakta, diğer taraftan iş hayatı içerisinde görünmeyen bariyerler kadın çalışanların kariyer basamaklarını çıkmasına engel olmaktadır. Bu durum, örgütlerde kadın çalışanların daha çok alt ve orta kademelerdeki görevlerde çalışmasına üst kademelere çıkamamasına neden olmaktadır (Akbaş ve Korkmaz, 2017: 75). Cam tavan, çalışanın işle ilgili diğer özellikleriyle açıklanmayan, kariyeri boyunca devam eden, daha yüksek pozisyonlarda daha fazla ve şiddetli görülen iş gücü piyasasındaki eşitsizlik ve cinsiyet ayrımcılığıdır (Cotter vd., 2001: 657).

Cam tavanın oluşmasına neden olan faktörler; bireysel, örgütsel ve toplumsal olmak üzere üç grupta sınıflandırılmaktadır (Akdağ ve Üçyıldız, 2020; Akdemir ve Çalış Duman, 2017). Bireysel faktörler altında; çoklu rol üstlenme ve kişisel tercihler yer almaktadır. Çoklu rol üstlenme; bir kadının hem aile içerisindeki rollerini hem de iş hayatındaki rollerinin aynı anda yerine getirmesidir. Kişisel tercihler ise, öz güven yetersizliği, kendini toplumsal hayat içerisinde konumlandırmada yaşadığı çelişkiler ve toplumsal yargıları sorgulamadan kabullenmesi gibi nedenlerden dolayı kadınların kendilerine inanmaması ve önemli görevlerden kaçınmasını ifade etmektedir (Akdemir ve Çalış Duman, 2017; Örucü, Kılıç ve Kılıç, 2007).

Örgütsel faktörler altında; örgüt kültürü, rol model eksikliği ve informal iletişim ağları bulunmaktadır. Her örgütün kültürü ve politikaları farklıdır. Kimi örgütlerde kadınlar ve erkekler eşit fırsatlara sahipken kimi örgütlerde kadınlar yükselmek için daha fazla çaba sarf etmektedir. Bu nedenle örgüt kültürü, kadınların kariyer gelişiminde önemli bir etkiye sahiptir. Ayrıca pek çok örgütte kadın yöneticilerin ve mentorların az olması, kadın çalışanların kendilerine örnek alacakları rol modellerden mahrum kalmalarına neden olmaktadır. Diğer taraftan örgüt içi sosyal ilişkileri kuvvetlendiren mesai sonrası sosyal faaliyetler ve etkinlikler ile şekillenen informal iletişim ağlarına erkek egemen örgütlerde kadın çalışanların dâhil olması erkeklerin bu ağlara dâhil olmasından çok daha zordur (Akdemir ve Çalış Duman, 2017: 518-519).

Son olarak toplumsal faktörler içerisinde basmakalıp düşünceler ve cinsiyete yönelik mesleki ayrım sıralanmaktadır. Basamakalıp düşünceler ve önyargılar, bir üst düzey pozisyona atama kararı verilirken adaylar arasında cinsiyete dayalı varsayımlar geliştirilmesine neden olmaktadır (Akdöl ve Menteş, 2017: 864). Toplumsal açıdan birçok alanda varlığını hissettiren bu önyargılar nedeni ile kadınlar, daha az yetki ve sorumluluğa sahip olmaktadır. Bu nedenle kadın çalışanların yükselmesinin önü kesilmekte, yeterli ve ihtiyaç duyulan bilgi ve deneyime kavuşmayan kadın çalışanlar fırsat eşitliğinden mahrum kalmaktadır (Akdemir, Özaktaş ve Aksoy, 2019: 192).

Yukarıda ifade edilen nedenlere bağlı olarak üst düzey yöneticiliğe terfi ve üst düzey yöneticilerde ücretlendirme konularında yönetici aday ve/veya hali hazırda yönetici olan kadınların önünde dikey yönlü yani örgüt içi hiyerarşide üst basamaklara çıkıldıkça hissedilen bir engel olarak cam tavan ortaya çıkmaktadır. Oluşan bu cam tavan sonucunda, örgütlerde diğer çalışanlar ile aynı niteliklere hatta bazen daha fazlasına sahip olmalarına rağmen sadece kadın oldukları için erkeklerin ulaşabildikleri pozisyonlara kadın çalışanların ulaşamıyor olması ve bununla birlikte ücret eşitsizliğine maruz kalması kadın çalışanların motivasyonunu, bağlılığını ve verimliliğini azaltmaktadır (Akbaş ve Uyar, 2017: 14).

Cam tavan, bireysel, örgütsel ve toplumsal önyargılar ile açığa çıkan, nitelikler ve başarıları göz ardı edilerek kadınların ilerlemelerini engelleyen, görülemeyen ama hissedilen bariyerlerdir. Bu bariyerler

zamanla kadınlarda yöneticilik konusunda yetersizlik ve başaramama korkusuna neden olmaktadır. Bunun sonucu olarak kadın çalışanlarda örgütsel yaşamda karşılaştıkları engeller ve kariyerlerinde yükselmelerinin önündeki zorluklar, cam tavan sendromuna dönüşmektedir. Bu sendrom, kadın çalışanların deneyimledikleri ve tecrübe ettikleri olumsuz durumlar sonucunda kendilerini çaresiz hissettikleri ve bir noktada sonra savaştıktan vazgeçtikleri zaman ortaya çıkmaktadır (Akdağ ve Üçyıldız, 2020: 2642-2643). Bu durumla kadın çalışanların karşı karşıya kalmaması ve cam tavanın ortadan kalkması için üç önemli noktayı anlamaya ihtiyaç vardır. İlk olarak, kadın çalışanların ilerlemelerinde karşılaştıkları engelleri anlaması gerekmektedir. İkinci olarak, kariyer ilerlemesinin önündeki engelleri başarı ile aşan kadınların kullandıkları kariyer stratejilerini anlamak yol göstericidir. Son olarak örgüt yöneticilerinin kadın çalışanlarının karşılaştıkları engelleri ve örgütsel iklimini doğru ve tam olarak anlamaları hayati önem taşımaktadır (Ragins, Townsend ve Mattis, 1998: 29).

1.2. Beton Tavan

Beton tavan, kadın çalışanların kariyer ilerlemesini sınırlayan cinsiyetçi ve ırkçı engellerin bir arada bulunmasını ve kadınların örgütsel hiyerarşide ilerlerken karşılaştıkları çifte ayrımcılığı vurgulamak için kullanılan bir metaforudur (Galloway, 2016: 22). Bu metafor, ilk defa ABD’de Afro-Amerikan kadınlar için kullanılmış olup, daha sonra tüm dünyada etnik kökenleri nedeni ile ayrımcılığa uğrayan kadın çalışanlar için kullanılmaya başlanmıştır. Beyaz olmayan kadınlarla ilişkilendirilen beton tavan, kariyer basamaklarında kadınların karşılaştıkları çeşitli zorlukları tanımlamaktadır (Henley, 2010: 40).

Genel olarak kadınlar örgüt yaşamında cam tavana maruz kalırken, etnik kökenlerinden dolayı bazı kadınlar daha sert engeller olan beton tavan ile karşılaşmaktadır (Gül ve Oktay, 2009: 427). Beton tavan, cam tavanda olduğu gibi çalışanların örgüt içerisinde bir pozisyondan yetki ve sorumluluk olarak daha yüksek bir pozisyona geçişine yönelik dikey yönlü engellerdir. Diğer taraftan beton tavan, cam tavanın aksine orta düzey yöneticilik gibi örgütteki üst düzey yöneticiliğe göre nispeten daha alt kademede ki yöneticilik pozisyonlarında da görülmektedir. Beton tavan, cam tavandan farklı olarak bir örgütün üst kademelerine ulaşmak isteyen farklı etnik kökenden kadınlar için üstesinden gelmeleri gereken daha fazla zorluğu ifade etmektedir (Galloway, 2016: 23). Çünkü beton tavan engeline takılan birey, bir taraftan erkek egemen iş hayatında kadın olmanın zorluğunu yaşarken diğer taraftan toplumsal hayat içerisinde sıkça karşılaşılan diğer bir ayrımcılık türü olan etnik ayrımcılığa iş yerinde maruz kalmaktadır. Bu çifte ayrımcılığın sonucunda bireyin sadece üst düzey pozisyonlara erişimi kısıtlanmamakta, aynı zamanda orta düzey yönetici pozisyonlarına da erişimi de engellemektedir. Bu nedenle beton tavan, cam tavandan daha yoğun ve kırılması daha zor olarak kabul edilmektedir (Murrell, Blake Beard, Porter ve Perkins Williamson, 2008: 276).

1.3. Cam Yürüyen Merdiven

Cinsiyet ayrımcılığı üzerine yapılan pek çok çalışma, kadın çalışanların erkek egemen iş dünyasında karşılaştıkları zorluklara odaklanmaktadır. Fakat kadın çalışanların karşılaştıkları engeller ve sorunlar sadece erkek egemen örgütlerde ve iş kollarında değil aynı zamanda kadınların yoğun olarak çalıştığı alanlarda da ortaya çıkmaktadır. Bu engellerin başında cam yürüyen merdiven gelmektedir. Cam yürüyen merdiven, kadınların çoğunlukta olduğu iş kollarında çalışan azınlık durumundaki erkeklerin terfi durumunda ve ücretlendirmede sağladıkları avantajları ifade etmektedir (Hultin, 2003: 35). Bir çalışanı cam yürüyen merdivene koyan unsur tamamı ile erkek olma statüsüdür (Budig, 2002: 275). Çoğunluğu kadınlardan oluşan mesleklerde bile erkeklerin rollerine, yeteneklerine ve becerilerine yönelik yöneticiliği erkekler ile ilişkilendiren, “erkekler iyi yönetici olur” (Bruckmüller ve Branscombe, 2010: 435) ve “erkekler kadınlardan daha iyi yöneticidir” (Yerlikaya, Giray Yakut ve Öcal, 2021: 48) gibi toplumsal cinsiyete dayalı algılar bulunmaktadır. Yerlikaya ve arkadaşları (2021: 48) tarafından kadınlar ve erkeklerden oluşan 1388 birey üzerinde yapılan çalışmada, “erkeklerin kadınlardan daha iyi yönetici olduğu” yargısına katılımcılardan çoğunluğunun katıldığı ifade edilmekte ve bu sonucun iş hayatında kadınlar ve erkekler arasında ortaya çıkan eşitsizliğin en somut dışavurumlarından biri olduğu belirtilmektedir. Bu ve benzeri toplumsal cinsiyete dayalı algılar, erkekleri kadınlara göre ayrıcalıklı kılmakta ve ilerlemelerini kolaylaştırmaktadır (Wingfield, 2009: 7).

Cam yürüyen merdiveni diğer engellerden ayıran en önemli unsur karşılaşılan engelin konusudur. Diğer engellerin aksine cam yürüyen merdivenin konusu; erkek çalışanların terfi ve ücretlendirmede sağladığı avantajlardır. Bu avantajlar alt kademelerde çalışan kadın çalışanların yükselmesini ve örgüt hiyerarşisinde yukarı doğru dikey yönlü hareketliliğini sekteye uğratmaktadır. Williams, (1992: 253) hemşirelik, kütüphanecilik ve ilkökul öğretmenliği gibi erkeklerin azınlıkta oldukları işlerde, kadınlara göre erkeklerin örgüt içi yükselme şanslarının daha fazla olduğunu belirtmektedir. Budig (2002: 275) çalışmasında, cam yürüyen merdivenin bir sonucu olarak erkek çalışanların kadın çalışanlara göre daha fazla ücret aldığı ve erkek çalışanların ücret artışlarının daha hızlı olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Kadın egemen mesleklerde erkeklere karşı ortaya çıkan pozitif ayrımcılık paradoksal olarak erkekleri hiyerarşide üst basamaklara çıkarabilecek camdan bir yürüyen merdiven etkisi yaratabilmektedir (Hultin, 2003: 37). Bu merdiven, erkekleri örgüt içi hiyerarşinin en üst seviyelerine yönlendiren bir kanal görevi görebilmektedir (Wingfield, 2009: 8). Alt kademelerde deneyim sahibi olmanın üst kademelere yükselme için bir ön koşul olduğu örgütlerde bile alt kademelerdeki pozisyonlarda yükselme için gerekli deneyime sahip kadın çalışanlar bulunuyorken, cam yürüyen merdiven etkisi ile üst kademeleri erkekler tekelleştirebilmektedir (Bielby ve Baron, 1986: 790).

Williams (1992, 253) tarafından yapılan araştırma sonuçları aslında kadın egemen işlerde çalışan erkeklerin ayrımcılığa örgüt ortamında maruz kalmadığını, bunun yerine örgüt dışından kişiler tarafından “erkek hemşire olur mu?” gibi ön yargılar ile karşılaştıklarını göstermektedir. Erkek egemen mesleklere giren kadınların deneyimlerinin aksine, erkekler kadın egemen mesleklerde yapısal avantajlar elde etmektedir. Williams (1992: 263), görüşme yaptığı kadın ve erkek çalışanların büyük bir kısmının erkeklere işe alım ve yükselmede kadın egemen iş kollarında adil davranıldığını, yöneticileri ve iş arkadaşları tarafından kabullenildiklerini ve erkek çalışanlarında örgütün alt kültürüne iyi uyum sağladığını ifade ettikleri belirtmektedir. Bu durum ilk bakışta fark edilmeyen mekanizmalar yoluyla erkeklerin kadın egemen mesleklerde konumunu güçlendiren bir avantaja neden olmaktadır.

Kadın çalışanların örgüt yaşamında terfi etmesini engelleyen cam tavan olgusunun aksine kadın çalışanların yoğunlukta oldukları örgütlere giren erkek çalışanlar hızlı bir şekilde yükselebilmektedir (Williams, 1992: 263). Diğer taraftan erkek çalışanları kadın çalışanlara göre çok daha hızlı bir şekilde örgüt içi hiyerarşide üst pozisyonlara çıkartan cam yürüyen merdiven, cam tavanda olduğu gibi kadın çalışanların performanslarını olumsuz olarak etkileyebilmektedir (Yıldız, 2017: 126).

1.4. Sızdıran Boru

Örgütsel yaşamda karar verici konumundaki kişiler, kadınları dışarıda tutmaya yönelik bilinçli bir karar vermediğinde bile birbirinden farklı ama birbiri ile ilişkili birçok faktörün kümülatif etkisi kadınların örgütsel yaşamdan uzaklaşmasına (Blickenstaff, 2005: 369) ve iş hayatını erken terk etme eğilimi göstermesine (Gasser ve Shaffer, 2014: 347) neden olmaktadır. TÜİK (2021) verilerine göre, Türkiye’de çalışma hayatı süresi erkeklerde 39 yıl, kadınlarda ise 19.1 yıldır. Örgütte üst pozisyonlara yükselme potansiyeline sahip pek çok kadın, cam tavana vurmadan çok önce gönüllü olarak kuruluşlarından ayrılmaktadır. Sızdıran boru metaforu bu ayrılmanın nedenlerini daha doğru bir şekilde açıklamaya yardımcı olmaktadır (Cabrera, 2009: 41). Sızdıran boru metaforu, delik bir borudan suyun sızması gibi, örgütsel yaşamdan ayrılan veya ayrılmak zorunda kalan kadın çalışanların durumunu ifade etmektedir (Karakuş, 2016: 537).

Kadınların örgütsel yaşamda kalmasını etkileyen dört önemli dönem vardır. Bunlar; erken çocukluk, ergenlik, yükseköğretim eğitimi ve işe giriş dönemidir. Çocukluk döneminde başlayan sızdıran boru hattı, ileriki dönemlerde iş hayatında kadın ve erkeklerin eşit sayıda yer almamasına neden olmaktadır (Pell, 2014: 2843). Genellikle iş dışı önemli sorumlulukları olan çalışan kadınlar, ideal çalışanın beklentilerini yerine getirmekte zorlanmaktadır. Esnek olmayan örgüt yapıları ve kurumsal destek eksikliği, kadınları örgütsel yaşamdan uzaklaştırarak kadın potansiyelinde ve yeteneklerinde sızdıran bir boru yaratmaktadır (Cabrera, 2009: 45).

Kadınların kariyer yolculuklarında karşılaştıkları engellerin sonuçlarının somut olarak gözlemlenebildiği alanların başında akademi gelmektedir. Bu açıdan akademi özellikle sızdıran boru metaforunun ne anlama geldiğini açıklama noktasında önemli bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Birçok kadının kariyer yolculuğunu gerçekleştirdikleri akademik kariyerden kadınları kademeli olarak alıkoyan bir filtreyi ifade edilen sızdıran boru metaforu akademide yaygın olarak kullanılmaktadır (Blickenstaff, 2005: 369). The Massachusetts Institute of Technology (MIT) Özel Bülteninde yer alan kadın akademisyenlerin öncülük ettiği bir çalışmada, kadın akademisyenlerin kariyerlerinin her aşamasında boru hattının sızdığı belirtilmektedir (Gasser ve Shaffer, 2014: 332). TÜİK (2021) tarafında Türkiye’de yapılan araştırma sonuçları da bu durumu desteklemektedir. TÜİK (2021) verilerine göre; 2019-2020 öğretim yılında 24.820 erkek araştırma görevlisi ve 25.847 kadın araştırma görevlisi görev yaparken, 19.407 erkek profesör/9.996 erkek doçent ve 9.107 kadın profesör/6.668 kadın doçent görev yapmaktadır. Araştırma görevlisi pozisyonunda kadın akademisyen sayısı erkek akademisyen sayısından fazla olmasına karşın sızdıran boru nedeni ile profesörlük ve doçentlik pozisyonlarında kadın akademisyen sayısı erkek akademisyen sayısının çok gerisinde kalmaktadır.

Sızdıran boru, örgütlerde farklı kademelerde çalışan tüm kadın çalışanların karşısında kariyer yolculuklarının devamlılığı açısından önemli bir engel ve tehlikedir. Kimi kadın çalışanlar kariyerlerinin ilk yıllarında, kimi kadın çalışanlar kariyerinin ileriki dönemlerinde kariyerlerini noktalamak zorunda kalabilmektedir. Kadın çalışanlar üzerinde yapılan araştırmalardan elde edilen sonuçlara göre, sızdıran boru hattını düzeltmek için değişmesi gerek beş önemli alan bulunmaktadır (Cabrera, 2009: 45):

- İş yapma şekillerini yeniden tasarlanmak ve esnek, kısmi zamanlı veya evde çalışma gibi alternatifleri değerlendirmek.
- Kadın çalışanlara çocuk bakımı ve doğum izni gibi birçok konuda daha fazla destek vermek.
- Geçmiş çalışanlar ile bağları sürdürmek.
- Eğitimli ve deneyimli fakat iş hayatından uzaklaşmış kadınlardan örgütlerde faydalanmak.
- Örgüt kültürü aracılığı ile yenilikleri pekiştirmek.

1.5. Cam Duvar

Kadın çalışanlar, sık sık kendilerini daha düşük maaşlı, daha az sorumluluk alınan ve örgüt içerisinde kendilerini görünmez hale getiren daha düşük potansiyelli işlerde çalışır halde bulmaktadır. Bu düşük potansiyelli işlerde; daha az kaynağa ihtiyaç duyulduğu, daha az teknoloji kullanıldığı, daha az sayıda insan ile iletişim kurulduğu ve kısıtlı bilgi gerektiği için bu işler iş yaşamında kadınları güçsüzleştirmektedir (Tükeltürk ve Perçin, 2008: 117). Kadınların bu düşük potansiyelli işlerde niçin çalışmak zorunda kaldığı ve düşük yükselme potansiyeline sahip ikincil pozisyonlarda kadınların çalışmasını zorunlu kılan faktörlerin neler olduğu cam duvar metaforu ile açıklanmaktadır. (Murat, 2017: 12).

Sneed (2007) cam duvar metaforunu, kadın çalışanların belirli bölümlere ulaşmasını engelleyen ve sadece belirli işler veya belirli bölümlerde yoğunlaşmasına neden olan görünmez engeller olarak tanımlamaktadır. Bu görünmez engeller, kadın çalışanları çalışmayı çok arzu etseler bile belirli işler ve bölümlerden uzak tutmaktadır. Cinsiyete dayalı bu ayırım, bölümlerdeki politika ve uygulamalardaki farklılıklardan kaynaklanabildiği gibi örgüt kültüründeki farklılıklardan kaynaklı da ortaya çıkabilmektedir (Sneed, 2007: 883).

Cam duvar kavramı sıklıkla cam tavan kavramı ile karıştırılmaktadır. Fakat bu iki kavram pek çok açıdan birbirinden farklı engelleri açıklamaya yardımcı olmaktadır. Cam tavan kavramı, dikey ayrışmayı ifade ederken cam duvar kavramı yatay bir ayrışmaya odaklanmaktadır. Örneğin cam duvarlar kadın çalışanların hemşirelik gibi işkollarında yoğunlaşmasına veya kadın doktorların kadınlar için daha uygun olduğu düşünülen, çalışma koşulları daha hafif, prestiji ve maaşı daha düşük uzmanlıklara yönlendirilmesine neden olmaktadır (Gönç, 2017: 39).

Örgütsel yaşamda üst kademelere çıkışın anahtarı, işi öğrenmek için örgüt içerisinde yatay olarak bölümler arası hareketliliklerdir. Cam duvarlar, bu hareketlilikten kadın çalışanları alıkoyarak örgüt içi farklı bölümlerde çalışmanın onlara sağlayacağı bilgi ve deneyimden mahrum kalmalarına neden olmaktadır. Diğer taraftan çalışmak istediği bölüm veya pozisyonda cam duvarlar nedeni ile görevlendirilmeyen kadın çalışanlarda tatminsizlik ortaya çıkmakta ve bu durum kadınların iş ile ilgili performanslarını olumsuz olarak etkilemektedir (Yıldız, 2017: 130).

1.6. Yapışkan Zemin

Örgütsel yaşamda, kadın ve erkek çalışanlar birbiri ile aynı özelliklere ve niteliklere sahipken ve aynı maaşı veya aynı terfi alabilecekken, kadınların maaş skalasında daha altta erkeklerin ise skalanın üstünde yer aldığı durumlar ile sıklıkla karşılaşmaktadır. Bu durumu açıklamak için yapışkan zemin metaforu kullanılmaktadır (Booth vd., 2003: 296).

Yapışkan zemin, kadın çalışanların erkek çalışanlara göre daha düşük ücret almalarının ve terfi şanslarının daha az olmasının nedeni olan istihdama yönelik koşulları tanımlamaktadır (Candan, Oktay ve Kaya, 2017: 73). Ayrıca yapışkan zemin, kadın çalışanların kariyerlerinin ilk yıllarından itibaren kariyer hareketliliğinin bulunmaması durumunu ifade etmektedir (Yılmaz, 2020: 315-316). Yapışkan zemine göre, cinsiyet farklılıkları örgütsel hiyerarşide en alt seviyelerde en fazladır (Yap ve Konrad, 2009: 595) ve ücret dağılımında örgütün alt kademelerinde cinsiyetler arası ücret farkının genişlediği durumlarda ortaya çıkmaktadır (Arulampalam, Booth ve Bryan, 2007: 164).

Ücret dağılımının temelindeki boşluklar genişlediği zaman yapışkan zemin cam tavanın zıt senaryosu olarak görülebilmektedir (Kee, 2006: 409). Kadın ve erkek çalışanlar arasındaki ücret dağılımdaki farklılıklar cam tavanda üst kademelerde genişlerken, yapışkan zeminde ücret dağılımındaki fark alt kademelerde genişlemektedir (Arulampalam vd., 2007: 163). Diğer bir ifade ile örgütlerde düşük gelirli çalışanlar için cinsiyete dayalı maaş farklılığı yapışkan zemin ile bağlantılı iken, yüksek gelirli çalışanlar için bu farklılık cam tavan ile bağlantılıdır (Dalla Chiara, Matteazzi ve Petrarca, 2014: 4). Alt kademelerde düşük gelirli işlerde çalışan kadınlar, yapışkan zemin nedeni ile buldukları pozisyonlardan hareket edememekte ve tek seferlik aldıkları maaş artışları ile yetinmektedir. Cam tavan engeline takılan üst kademelerde çalışan kadınlar ise, kendileri ile benzer pozisyonlarda çalışan erkeklere göre ücretlendirmede adaletsizlik ile karşı karşıya kalabilmektedir.

1.7. Cam Kapı

Cam kapı metaforu, örgüt dışından üst düzey pozisyonlar için yapılan işe alımlarda karşılaşılan cinsiyetçi ayrımcılığı ifade etmektedir (Dalla Chiara vd., 2014: 4). Bu tanımda da görüldüğü üzere iş hayatında kadın çalışanların yüz yüze kaldığı engeller, sadece bir örgütte çalışırken karşılaştığı adaletsiz uygulamalar ile sınırlı değildir. Bir örgüte dâhil olma sürecinde birçok kadın çalışan işe alımda aranan niteliklere ve özelliklere sahip olmasına rağmen sadece cinsiyetinden dolayı örgütler tarafından tercih edilmeyebilmektedir. Hassink ve Russo (2010: 14) tarafından yapılan araştırma sonuçları, kadınların daha yüksek düzeydeki pozisyonlar için işe alınma olasılıklarının daha düşük, örgüt hiyerarşisinde göreceli olarak daha düşük pozisyonlar için işe alınma olasılıklarının daha yüksek olduğunu göstermektedir. Aynı çalışmada, üst düzey pozisyonlar için örgüt dışı iş gücü temininde kadınların dışlandığı iddia edilmektedir.

Örgüt içi yükselmede camdan bir tavan ve bölümler arası geçişlerde camdan bir duvar ile karşılaşan kadın çalışanlar örgüte alım aşamasında camdan bir kapı ile karşı karşıya kalmaktadır. Hassink ve Russo (2010: 1), cam kapının kadınların kariyerler fırsatları önünde cam tavanın diğer yüzü olduğunu savunmakta ve cam kapının cam tavanı güçlendiren bir olgu olduğunu ifade etmektedirler. Cam kapı ve cam tavan metaforlarının her ikisi de kadınların ev işleri ve çocuk bakımı gibi herhangi bir para veya kar amacı gütmeyen yaptığı faaliyetlerin daha değerli olduğu varsayımına dayanmakla birlikte cam kapıyı cam tavandan ayıran en önemli nokta, cam tavan iç terfide cinsiyet farklılıklarını ifade ederken cam kapı örgüt dışı işe alımda cinsiyet farklılıklarını ifade etmektedir (Hassink ve Russo, 2010: 14).

1.8. Kraliçe Arı Sendromu

Başarılı kadın yöneticilerin pek çoğu kariyerlerine ilişkin hikâyelerini anlatırken iş hayatında kadın olmaları nedeniyle yaşadıkları zorluklar ve haksızlıklardan bahsetmektedir. Bu acı tecrübeleri yaşayan bazı kadın yöneticiler kendileri ile benzer süreçlerden geçen yeni ve tecrübesiz hem cinslerine karşı daha yardımsever ve anlayışlı bir yaklaşım benimserken, bazı kadın yöneticiler kendilerini benzer durumdaki diğer kadın çalışanlardan uzak tutmakta ve onlardan biri değilmiş gibi örgütsel yaşamda bir kadın olarak ayakta kalmaya çalışmaktadır (Baykal, 2018: 162). Bu yabancılaşmanın bir sonucu olarak kadın çalışanların kariyerlerinde erkeklerin koyduğu engeller kadar hemcinslerinin koydukları engellerde ortaya çıkmaktadır. Bu engellerin kaynağı hemcinslerine yabancılaşarak kraliçe arı sendromu yaşayan kadın yöneticilerdir. Kraliçe arı sendromu, özellikle erkek egemen örgütlerde bireysel olarak başarılı bir kariyere sahip kadınların, diğer kadınların ilerlemesine karşı çıkma ihtimalinin yüksek olduğunu varsayımı ile ortaya çıkan bir metaforudur (Ellemers vd., 2004: 325).

Üst düzey pozisyonlara ulaştıktan sonra diğer kadınları yabancılaştıran ve dolayısı ile daha genç ve tecrübesiz kadınların hiyerarşik basamaklarda ilerlemesini engelleyen kadın yöneticileri tanımlamak için kullanılan kraliçe arı sendromu (Johnson ve Mathur-Helm, 2011: 47), örgütlerde diğer kadınlardan kendini soyutlayarak ayakta kalabileceğini düşünen kadın yöneticiler aracılığı ile gerçekleşen cinsiyet ayrımcılığının bir sonucudur. Kraliçe arı sendromu, erkek egemen örgütlerde başarılı olan kadınların statükoyu savunduklarını ifade etmektedir. Erkekler ile karşılaştırıldığında kadınlar, diğer kadınların örgüt içi ilerlemesini daha az teşvik etmekte, diğer kadınların kariyer bağlılıklarına ilişkin daha fazla cinsiyete dayalı algıya sahip olmakta ve örgütte ilerledikçe fırsat eşitliği programlarını daha az desteklemektedir (Derks, Van Laar, Ellemers ve De Groot, 2011: 1243).

Kraliçe arı sendromu, genellikle bir kadının bir örgüt veya bölümün yöneticisi olduğu ve altında kadın çalışanların bulunduğu ortamlarda görülmektedir. Bu yönetici kadınlardan bazılarının erkek yöneticilere göre daha müdahaleci ve acımasız oldukları, alt kademelerdeki kadınlara karşı empati ve destekten yoksun oldukları görülmektedir. Bu durum, kadın yöneticilerin sert ve dayanıklı olduklarını kanıtlamak zorunda olduklarını hissetmelerinden kaynaklanabilmektedir. Bununla birlikte, kraliçe arı sendromu yaşayan kadın yöneticiler, diğer kadın çalışanlar ile bağ kurmamaktadır. Bunun yerine erkek çalışanlar ile çalışmayı ve erkekler ile daha fazla ilişki kurmayı tercih etmektedir. Kraliçe arılar, erkekleri kadınlardan önce ödüllendirme, destekleme ve terfi ettirme eğiliminde olmaktadır (Johnson ve Mathur-Helm, 2011: 47).

Kraliçe arı sendromu, cinsiyeti iş kimliğinde önemsiz olarak değerlendiren yönetici pozisyonunda çalışan ve diğer kadın çalışanlara göre çok daha başarılı olan kadınlar arasında görülmektedir. Kraliçe arılar, bağımsızlık ve baskınlık gibi erkeksi özelliklerini öne çıkartarak ve diğer kadınlardan farklı olduklarını vurgulayarak kendilerini diğer kadınlardan ayırmaktadır (Derks vd., 2011: 1243). Genellikle kraliçe arı sendromu görülen kadın çalışanlar; kadınsı özelliklerden çok erkeksi özelliklere sahiptir. Bu kadınlar, zihinsel veya fiziksel olarak diğer kadın çalışanlarla aralarına mesafe koymaktadır. Kraliçe arılar, erkekleri kayırcı cinsiyete dayalı uygulamaları kabul etmekte ve desteklemektedirler (Baykal, 2018: 163). Çünkü kadınların mevcut cinsiyet ayrımcılığını reddetmesi, statükoyu daha fazla meşrulaştırmaktadır (Derks vd., 2011: 1243). Diğer taraftan kraliçe arılar, tüm kadın çalışanlar ile ilişkilerini aynı şekilde düzenlememektedir. Kraliçe arılar, tecrübesiz ve başarısız dolayısı ile dişil ve evcimen kadın basamaklıbından kurtulamamış kadın çalışanlardan kendilerini uzaklaştırırken, örgüt içi sosyal ilişkilerinde kendi gibi kariyer basamaklarını tırmanmış ve başarılı kadınlara karşı daha yakın ve sıcak davranmaktadır (Baykal, 2018: 163).

Kraliçe arı sendromu, tek tek kadınlara fayda sağlasa da, başarılı kadınların kendilerini diğer kadınlardan uzaklaştırmasına da yol açmaktadır. Alt kademelerde çalışan kadınlar, yöneticiliğe terfi ve alt/orta kademelerde ücretlendirmede hem cinsleri olan yöneticilerin davranışları nedeni ile haksızlığa uğramaktadır. Bu tür davranışlar, kraliçe arıların diğer kadınlar için fırsatları iyileştirme veya astları

tarafından rol model olarak görülme olasılığını azaltmaktadır. Kraliçe arıya dönüşen kadın çalışanlar, astlarının kariyer olanaklarını kısıtlamaktadır (Derks vd., 2011: 1243-1244).

1.9. Cam Uçurum

İş hayatında her geçen gün daha fazla kadın, kariyer basamaklarını çıkarken karşılaştığı cam tavanı kırmayı başarmaktadır. Fakat bu kadın yöneticiler cam tavanı kırdıklarında cam uçurum olarak ifade edilen cinsiyet ayrımcılığının gizli bir formu ile karşı karşıya kalmaktadır. Cam uçurum, olumsuz sonuçlanma riski ile ilişkili liderlik rollerine kadın çalışanların tercihen yerleştirmesi olarak tanımlanmaktadır (Ryan ve Haslam, 2005, 83). Bruckmüller ve Branscombe'e (2010: 433) göre cam uçurum, kadınların örgütün başarılı olduğu zamanlardan ziyade kriz zamanlarında liderlik pozisyonlarına yükselme olasılığının daha yüksek olduğunu ve erkeklerin ise bu pozisyonları örgütte her şey yolunda iken elde etme olasılığının daha yüksek olduğunu ifade etmektedir. Ryan ve Haslam (2005: 81), kadın yöneticilerin üst düzey yönetici pozisyonuna gelirken erkeklere göre kendilerini riskli ve güvensiz olarak da ifade edilen cam uçurumda bulma ihtimallerinin daha yüksek olduğunu vurgulamaktadır.

Cam uçurumun ortaya çıkmasının iki önemli nedeni vardır. Bunlardan ilki istikrar eğilimidir. Örgütsel performansın başarılı olduğu dönemlerde değişime ihtiyacın olmadığına yönelik bir algı ve mevcut durumun devamı yönünde bir eğilim bulunmaktadır. Erkek egemen liderlik tarihinde, başarılı zamanlarda liderlik pozisyonlarına daha fazla erkek lider seçme, kriz dönemlerinde ise işleri tersine çevirmek için gereken dönüşümü sağlamanın bir yolu olarak kadın lider seçme eğilimi bulunmaktadır (Bruckmüller ve Branscombe, 2010: 435). Erkekler istikrarın devamlılığını temsil ederken, kadınlar değişimi temsil etmektedir (Akbaş ve Taner, 2017: 197). Cam uçurumun ortaya çıkışındaki ikinci önemli neden cinsiyet ve liderlik ile ilgili basmakalıp düşüncelerdir. Liderler genellikle erkek olduğu için liderlik ve liderin nasıl olması gerektiği yönünde kalıplar bulunmaktadır. Çünkü liderlik tarih boyunca erkek ile ilişkilendirilmiş ve ilişkilendirilmeye devam etmektedir. Çoğu kişi için "tipik yönetici" ile tipik erkek" birçok özelliği ile benzerlikler taşımaktadır (Bruckmüller ve Branscombe, 2010: 435).

Örgütlerde mali yapının kötüleştiği ve performansın gerilediği sorunlu örgütsel şartların olduğu durumlarda liderlik pozisyonuna getirilen kadın yöneticiler, cam uçurumun tepesine yerleştirilmektedir (Ryan ve Haslam, 2005: 87). Cam uçurum, erkek yöneticileri riskli liderlik kadrolarında başarısız olmalarını engellerken, kadın yöneticileri başarısızlığa itmektir. Kadın yöneticiler kötü gidişatı tersine çeviremediği takdirde, kötü gidişatın sorumluluğu kadınlara atfedilmektedir. Bu durum, kadınların iyi yönetici olamayacakları algısının oluşmasına zemin hazırlamakta ve iş hayatında kadınların gücünü ve yetkinliğini sınırlandırmaktadır (Akbaş ve Uyar, 2017: 15; Kartepe ve Arıbaş, 2017: 14). Ahlas (2020: 89) bu durumun ataerkil kültürün bir sonucu olarak kadınlara yönelik bir suçlama mekanizması olduğunu ifade etmektedir.

Yöneticilik performansını ve önemli üst düzey pozisyonlara kadın çalışanların yükselmesini konu alan örgüt hiyerarşisindeki dikey bir engel olarak cam uçurum, açık bir şekilde adaletsiz ve eşitlikten uzak cinsiyetçi bir yaklaşımdır. Cam uçurum ile karşı karşıya kalan kadın yöneticilerin örgütten ayrılma olasılıkları daha yüksektir (Sabharwal, 2013: 402). Bu nedenle kadın yöneticiler ya cam uçurumdan düşmemek için stratejiler geliştirecek ve konularını koruyacak ya da başarısız ve yıpranmış bir yönetici olarak işinden ayrılmak zorunda kalacaktır (Akbaş ve Taner, 2017: 203).

3. METAFORLARIN DEĞERLENDİRMESİ

Kadınlar, kariyerleri boyunca sadece cinsiyetleri nedeni ile birçok sorunla karşılaşmaktadır. Bu sorunlar, örgüt içerisinde farklı uygulamalarda ve süreçlerde ortaya çıkabilmektedir. Kimi zaman işe giriş aşamasında, kimi zaman ücretlendirmede kimi zamanda terfi ve yükselme mekanizmalarında cinsiyete dayalı ayrımcılık kendini göstermektedir. Örgüt içerisinde farklı hiyerarşik basamaklarda ve farklı uygulamalarda kadınların karşısına çıkan çeşitli engeller olduğu için tek bir metaforun bu engelleri

açıklaması mümkün değildir. Bu nedenle farklı boyutları ile engelleri açıklamak amacı ile birçok metafor üretilmiştir. Bu çalışmada, metaforlara ilişkin önceki bölümlerde yapılan açıklamalar ışığında engellerin konuları, engelle karşılaşan grubun kim olduğu ve engellerin yönüne bağlı olarak metaforlar arasında karşılaştırma yapılmıştır. Bu karşılaştırma, Tablo 1’de gösterilmektedir.

Literatürde ortaya konan metaforlara bakıldığında, kadınların örgüt hiyerarşisinin farklı basamaklarında ve örgütteki çeşitli uygulamalarda veya süreçlerde birçok engel ile karşılaştığı görülmektedir. Bu engelleri vurgulamak için sıklıkla “var olan ama görülemeyen” bir nesne olarak “cam” kavramını içeren metaforlar kullanılmaktadır. Ayrıca kadın çalışanların kariyerleri boyunca karşılaştıkları engelleri somutlaştırmak için genellikle örgütün organizasyon yapısı bir binaya benzetilmekte ve metaforlarda engeller “tavan”, “merdiven”, “kapı”, “duvar” ve “zemin” gibi binaya özgü kavramlar ile ilişkilendirilmektedir.

Metaforlar ile ilgili diğer önemli bir noktada, engellerin hangi konularda yoğunlaştığıdır. Kadın çalışanların örgüt yaşamında karşılaştıkları engellere yönelik üretilen metaforların odak noktasında işe alım süreci, ücret sistemi ve terfi mekanizmaları yer almaktadır. Özellikle metaforlar, kadın çalışanların örgüt içerisinde dikey ve yatay yönlü hareketliliğini kısıtlayan ve kariyerlerini geliştirmelerinin önünde ortaya çıkan bariyerleri açıklamak için kullanılmaktadır.

Tablo 1: Metaforlara İlişkin Karşılaştırmalar

Metafor	Engelin Konusu	Engel İle Karşılaşan Grup	Engelin Yönü
Cam Tavan	•Üst Düzey Yöneticiliğe Terfi •Üst Düzey Yöneticilerde Ücretlendirme	Yönetici ve Yönetici Adayı Kadın Çalışanlar	Dikey
Beton Tavan	•Orta ve Üst Düzey Yöneticiliğe Terfi	Etnik Kökeni Farklı Olan Kadın Çalışanlar	Dikey
Cam Yürüyen Merdiven	•Erkek Çalışanların Terfi ve Ücretlendirmede Sağladığı Avantajlar	Alt Kademelerde Çalışan Kadınlar	Dikey
Sızdıran Boru	•Kariyer Devamlılığı	Tüm Kadın Çalışanlar	Dikey ve Yatay
Cam Duvar	•Bölümler Arası Geçiş •Düşük Potansiyelli İşlerde İstihdam	Alt Kademelerde Çalışan Kadınlar	Yatay
Yapışkan Zemin	•Alt Kademelerde Ücretlendirme •Kariyer Hareketliliği	Alt Kademelerde Çalışan Kadınlar	Dikey ve Yatay
Cam Kapı	•Yönetici Pozisyonu İçin İşe Alım	İş Başvurusu Yapan Kadın Yönetici Adayları	Dikey
Kraliçe Arı Sendromu	•Üst Düzey Yöneticiliğe Terfi •Alt ve Orta Kademelerde Ücretlendirme	Alt Kademelerde Çalışan Kadınlar	Dikey
Cam Uçurum	•Üst Düzey Yöneticiliğe Terfi •Yöneticilik Performansı	Üst Düzey Kadın Yöneticiler	Dikey

Cam tavan, beton tavan, cam kapı ve cam uçurum; genellikle üst düzey yönetici ve yönetici adayları kadın çalışanların karşılaştıkları engellere yönelik üretilen metaforlardır. Cam duvar, cam yürüyen merdiven, yapışkan zemin ve kraliçe arı sendromu; alt ve orta kademelerde görev alan kadın çalışanların karşılaştıkları engellere yönelik ortaya çıkmış metaforlardır. Ayrıca cam tavan, beton tavan, cam yürüyen merdiven, cam kapı, kraliçe arı sendromu ve cam uçurum; örgütsel hiyerarşide dikey yönlü engelleri temsil etmektedir. Sızdıran boru ve yapışkan zemin örgüt hiyerarşisi içinde hem dikey yönlü hem de yatay yönlü engelleri ifade etmektedir. Cam duvar ise örgütsel hiyerarşideki yatay geçişlere yönelik engelleri açıklamaktadır.

SONUÇ

Örgütsel düzeyde cinsiyet eşitsizliğinin ortadan kaldırılması ancak eşitsizlik kaynağının ne olduğunun doğru olarak anlaşılması ile mümkündür. Cinsiyet eşitsizliğine maruz kalan grupların başında gelen kadın çalışanların karşılaştıkları engelleri tespit etmek bu noktada kilit rol oynamaktadır. Bu çalışmada,

literatürde yer alan kadın çalışanların örgüt yaşamında karşılaştıkları engellere yönelik üretilen “cam tavan”, “beton tavan”, “cam yürüyen merdiven”, “sızdıran boru”, “cam kapı”, “cam duvar”, “yapışkan zemin”, “kraliçe arı sendromu” ve “cam uçurum” olmak üzere dokuz metafor ele alınmış ve bu metaforların benzerliklerine ve farklılıklarına yönelik karşılaştırma yapılmıştır.

Yapılan değerlendirme, kadınların kariyer yolculuklarında karşılaştıkları engellerin tek bir metafor altında toplanmadığını ve farklı hiyerarşik basamaklar ve/veya farklı uygulamalarda ortaya çıkan her bir engel için ayrı bir metafor geliştirildiğini göstermektedir. Bu uygulamalar içerisinde işe alım süreci, ücret sistemi ve terfi mekanizmaları olmak üzere üç uygulamada metaforlar yoğunlaşmaktadır. Diğer taraftan metaforların geliştirildiği engeller ile karşı karşıya kalan gruplara bakıldığında; her metaforun üzerinde durduğu kadın çalışan grubunun birbirinden farklı olduğu görülmektedir. Metaforlarda kullanılan kelimeler arasında “cam” kelimesi öne çıkmaktadır. Cam tavanda, cam duvarda ve cam yürüyen merdivende olduğu gibi görünmeyen ama var olduğu bilinen engelleri vurgulamak için metaforlarda “cam” kavramı kullanılmaktadır. Ayrıca “tavan”, “kapı”, “zemin”, “duvar” ve “merdiven” gibi bir binaya ait unsurlar aracılığı ile örgütün organizasyon yapısı bir binaya benzetilerek metaforlar geliştirilmiştir. Sonuç olarak, kadın çalışanların örgüt yaşamında karşılaştıkları engeller için kullanılan metaforlar; kelime yapıları ve odaklandıkları uygulama ve süreçler itibari ile benzerlik göstermektedir. Diğer taraftan metaforlar arasında engel ile karşılaşan kadın çalışan grubu, engelin yönü ve örgütsel hiyerarşide ortaya çıktığı basamak açısından farklılıklar bulunmaktadır.

Son olarak, literatürde kadın çalışanların örgüt yaşamında karşılaştıkları engellere yönelik metaforları tek tek ele alan çalışmalar bulunmasına rağmen, bu metaforları bir bütün olarak değerlendiren bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle, bu çalışmanın konu ile ilgili geçmiş dönemlerde yapılan çalışmalardan farklılaştığı ve literatüre katkı sağladığı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahlas, F. (2020). Ataerkil kültürün ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin bir sonucu: Cam uçurum. *Türkiye Mesleki ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(4), 83-95.
- Akbaş, G. ve Korkmaz, L. (2017). Kadın yöneticiler: Görünmez engellerin gölgesinde yükselme çabası. *İş ve İnsan Dergisi*, 4(2), 73-86.
- Akbaş, G. ve Uyar, E. (2017). Çalışan kadınların önündeki görünmez engeller. *PİVOLKA*, 7(24), 13-16.
- Akbaş, N. ve Taner, B. (2017). Yönetim ve cinsiyet: Cam uçurum’un ötesi. *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 193-214.
- Akdağ, G. ve Üçyıldız, U.H. (2020). Seyahat acentası çalışanlarının cam tavan sendromu algılamaları: Ege Bölgesi seyahat acentalarında bir uygulama. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(3), 2640-2654.
- Akdemir, B. ve Çalış Duman, M. (2017). Kadın çalışanların performansında cam tavan sendromu engeli!. *International Journal of Academic Value Studies*, 3(15), 517-526.
- Akdemir, S., Özaktaş, F.D. ve Aksoy, N. (2019). Türkiye’de ve seçilmiş ülkelerde kadının işgücü piyasasındaki yeri. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 43(Güz), 184-202.
- Akdöl, B. ve Menteş S.A. (2017). Kadınların yönetici pozisyonlarında yaşadıkları zorluklar ve lider üye etkileşiminde cinsiyetin rolü. *BMIJ*, 5(3), 859-879.
- Albrecht, J., Björklund, A., ve Vroman, S. (2003). Is there a glass ceiling in Sweden?. *Journal of Labor Economics*, 21(1), 145-177.
- Arulampalam, W., Booth, A.L. ve Bryan, M.L. (2007). Is there a glass ceiling over Europe? Exploring the gender pay gap across the wage distribution. *ILR Review*, 60(2), 163-186.
- Baykal, E. (2018). Sosyal kimlik teorisi perspektifiyle kraliçe arı sendromu. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(16), 159-176.
- Bielby, W.T. ve Baron, J.N. (1986). Men and women at work: Sex segregation and statistical discrimination. *American Journal of Sociology*, 91(4), 759-799.
- Blickenstaff, J.C. (2005). Women and science careers: Leaky pipeline or gender filter?. *Gender and Education*, 17(4), 369-386.
- Booth, A.L., Francesconi, M. ve Frank, J. (2003). A sticky floors model of promotion, pay, and gender. *European Economic Review*, 47(2), 295-322.

- Bruckmüller, S. ve Branscombe, N.R. (2010). The glass cliff: When and why women are selected as leaders in crisis contexts. *British Journal of Social Psychology*, 49(3), 433-451.
- Budig, M.J. (2002). Male advantage and the gender composition of jobs: Who rides the glass escalator?. *Social Problems*, 49(2), 258-277.
- Cabrera, E.F. (2009). Fixing the leaky pipeline: Five ways to retain female talent. *People & Strategy*, 32(1), 40-46.
- Candan, H., Oktay, E. ve Kaya, T.P. (2017). Cam tavan sendromunun örgütsel güven üzerine etkisi: Karaman ili kamu çalışanlarına yönelik bir araştırma. *The Journal of Academic Social Science*, 13(4), 889-917.
- Catalyst. (2021). Women CEOs of the S&P 500 (List). <https://www.catalyst.org/research/women-ceos-of-the-sp-500/> adresinden 13.07.2021 tarihinde edinilmiştir.
- Cotter, D.A., Hermsen, J.M., Ovadia, S. ve Vanneman, R. (2001). The glass ceiling effect. *Social Forces*, 80(2), 655-681.
- Dalla Chiara, E., Matteazzi, E. ve Petrarca, I. (2014). From the glass door to the glass ceiling: An analysis of the gender wage gap by age groups. *ECINEQ*, 347, 1-48.
- Derks, B., Van Laar, C., Ellemers, N. ve De Groot, K. (2011). Gender-bias primes elicit queen-bee responses among senior policewomen. *Psychological Science*, 22(10), 1243-1249.
- Ellemers, N., Van den Heuvel, H., De Gilder, D., Maass, A. ve Bonvini, A. (2004). The underrepresentation of women in science: Differential commitment or the queen bee syndrome?. *British Journal of Social Psychology*, 43(3), 315-338.
- EUROSTAT. (2021). Gender pay gap in unadjusted form. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/sdg_05_20/default/table?lang=en adresinden 07.07.2021 tarihinde edinilmiştir.
- Galloway, B.J. (2016). Shattering the concrete ceiling: Exploring the moderating effects of mass media messages as it relates to the perceived self-efficacy of african-american women. Yüksek Lisans Tezi, The University of Alabama, Alabama.
- Gasser, C.E. ve Shaffer, K.S. (2014). Career development of women in academia: Traversing the leaky pipeline. *The Professional Counselor*, 4(4), 332-352.
- Gönç, T. (2017). Türkiye'de erkek hemşire olmak: Avantajlar ve dezavantajlar. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 72(1), 35-76.
- Gül, H. ve Oktay, E. (2009). Türkiye ve Dünya'da kadınların çalışma hayatında yaşadıkları cam tavan algıları üzerine kavramsal bir çalışma. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 9(18), 421-436.
- Hassink, W.H.J. ve Russo, G. (2010). The glass door: The gender composition of newly-hired workers across hierarchical job levels. *IZA Discussion Papers*, 4858, 1-27.
- Henley, W.R. (2010). Concrete ceiling phenomena: Senior leadership progression of african american women within the intelligence community. University of Phoenix, Phoenix.
- Hultin, M. (2003). Some take the glass escalator, some hit the glass ceiling? Career consequences of occupational sex segregation. *Work and Occupations*, 30(1), 30-61.
- Johnson, Z. ve Mathur-Helm, B. (2011). Experiences with queen bees: A south african study exploring the reluctance of women executives to promote other women in the workplace. *South African Journal of Business Management*, 42(4), 47-56.
- Karakuş, H. (2016). Delik boru: Türkiye'deki akademisyen kadınlar üzerine bir analiz. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 53(Winter II), 533-556.
- Karatepe, S. ve Arıbaş, N.N. (2017). İş hayatında kadın yöneticilere ilişkin cinsiyet ayrımcılığı: Türkiye için bir değerlendirme. *Yasama Dergisi*, 31, 7-23.
- Kee, H.J. (2006). Glass ceiling or sticky floor? Exploring the australian gender pay gap. *Economic Record*, 82(259), 408-427.
- Murat, G. (2017). Sürdürülebilir kalkınma 2030 gündemi bağlamında çalışma hayatında cinsiyete dayalı ayrımcılık. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(13), 7-36.
- Murrell, A.J., Blake Beard, S., Porter, D.M. ve Perkins Williamson, A. (2008). Interorganizational formal mentoring: Breaking the concrete ceiling sometimes requires support from the outside. *Human Resource Management*, 47(2), 275-294.
- Örücü, E., Kılıç, K. ve Kılıç, T. (2007). Cam tavan sendromu ve kadınların üst düzey yönetici pozisyonuna yükselmelerindeki engeller: Balıkesir ili örneği. *Yönetim ve Ekonomi*, 14(2), 117-135.

- Pell, A.N. (1996). Fixing the leaky pipeline: Women scientists in academia. *Journal of Animal Science*, 74(11), 2843-2848.
- PWC. (2021). Çalışma hayatında cinsiyet ve ücret eşitliği. <https://www.pwc.com.tr/tr/Hizmetlerimiz/insan-yonetimi-ve-organizasyon-danismanligi/yayinlar/calisma-hayatinda-cinsiyet-ve-ucret-esitligi.pdf> adresinden 13.07.2021 tarihinde edinilmiştir.
- Ragins, B.R., Townsend, B. ve Mattis, M. (1998). Gender gap in the executive suite: CEOs and female executives report on breaking the glass ceiling. *Academy of Management Perspectives*, 12(1), 28-42.
- Ryan, M.K. ve Haslam, S.A. (2005). The glass cliff: Evidence that women are over-represented in precarious leadership positions. *British Journal of Management*, 16(2), 81-90.
- Sabharwal, M. (2013). From glass ceiling to glass cliff: Women in senior executive service. *Journal Of Public Administration Research and Theory*, 25(2), 399-426.
- Sneed, B.G. (2007). Glass walls in state bureaucracies: Examining the difference departmental function can make. *Public Administration Review*, 67(5), 880-891.
- TÜİK. (2021). Toplumsal cinsiyet istatistikleri. <https://kutuphane.tuik.gov.tr/yordambt/yordam.php#> adresinden 01.07.2021 tarihinde edinilmiştir.
- Tükeltürk, Ş.A. ve Perçin, N.Ş. (2008). Turizm sektöründe kadın çalışanların karşılaştıkları kariyer engelleri ve cam tavan sendromu: Cam tavanı kırmaya yönelik stratejiler. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 6(2), 113-128.
- Williams, C.L. (1992). The glass escalator: Hidden advantages for men in the “Female” professions. *Social Problems*, 39(3), 253-267.
- Wingfield, A.H. (2009). Racializing the glass escalator: Reconsidering men's experiences with women's work. *Gender & Society*, 23(1), 5-26.
- WSJ. (2020). Where are all the women CEOs?. <https://www.wsj.com/articles/why-so-few-ceos-are-women-you-can-have-a-seat-at-the-table-and-not-be-a-player-11581003276> adresinden 07.07.2021 tarihinde edinilmiştir.
- Yap, M. ve Konrad, A. (2009). Gender and racial differentials in promotions: Is there a sticky floor, a mid-level bottleneck, or a glass ceiling?. *Industrial Relations*, 64(4), 593–619.
- Yerlikaya, B., Giray Yakut S. ve Öcal, A. T. (2021). Bireylerin sosyodemografik özelliklerinin çalışma hayatında kadına bakış açılarına etkisinin analizi: Türkiye örneği. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(40), 19-62.
- Yıldız, S. (2017). Toplumsal cinsiyetin şirketlere yansımada ortaya çıkan ayrımcılık kavramlarının ardılları üzerine bir model önerisi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 121-138.
- Yılmaz, S.E. (2020). Eğitim kurumlarındaki kadınların idari pozisyonlarda başarısızlık algısını yaratan engeller üzerine nitel bir araştırma. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29(3), 310-333.

EXTENDED SUMMARY

Purpose

Women employees, who are the first group that comes to mind when it comes to gender inequality at the organizational level, can be unfairly treated in their career journeys as a result of unfair practices and processes in the organizational life just because they are women, and they may face many obstacles while building their careers. Various metaphors have been produced in the management literature to highlight these barriers. The aim of this review is to examine these metaphors produced for the obstacles women face in organizational life in the light of the literature and to evaluate the similarities and differences of these metaphors.

Methodology

In this study, nine metaphors; "glass ceiling", "concrete ceiling", "glass escalator", "leaky pipeline", "glass wall", "sticky floor", "glass door", "queen bee syndrome" and "glass cliff" are examined. In this study, in the light of the explanations made in the previous chapters on metaphors, a comparison was made between nine metaphors depending on the subjects of the obstacles, who the group facing the obstacle was, and the direction of the obstacles.

Findings

The comparison of nine metaphors is shown in Table 1.

Table 1: Comparisons of Metaphors

Metaphor	Subject of the Obstacle	Group Encountering Obstacles	Direction of Obstacle
Glass Ceiling	<ul style="list-style-type: none"> • Promotion to Senior Management • Remuneration of Senior Managers 	Manager and Manager Candidate Female Employees	Vertical
Concrete Ceiling	<ul style="list-style-type: none"> • Promotion to Middle and Senior Management 	Women Employees of Different Ethnicity	Vertical
Glass Escalator	<ul style="list-style-type: none"> • Advantages of Male Employees in Promotion and Remuneration 	Women in Lower Levels	Vertical
Leaky Pipeline	<ul style="list-style-type: none"> • Career Continuity 	All Female Employees	Vertical and Horizontal
Glass Wall	<ul style="list-style-type: none"> • Transition Between Departments • Employment in Low Potential Jobs 	Women in Lower Levels	Horizontal
Sticky Floor	<ul style="list-style-type: none"> • Remuneration at Lower Tiers. • Career Mobility 	Women in Lower Levels	Vertical and Horizontal
Glass Door	<ul style="list-style-type: none"> • Recruitment for a Manager Position 	Women Applying for a Managerial Position	Vertical
Queen Bee Syndrome	<ul style="list-style-type: none"> • Promotion to Senior Management • Remuneration at Lower and Middle Tiers. 	Women in Lower Levels	Vertical
Glass Cliff	<ul style="list-style-type: none"> • Promotion to Senior Management • Managerial Performance 	Senior Women Executives	Vertical

The result of the evaluation shows that the obstacles faced by women employees in organizational life arise in different hierarchical steps and in different applications, and therefore there is no single metaphor covering all obstacles. Instead, a different metaphor was produced for each obstacle.

When we look at the words in the metaphors, it is seen that the concept of "glass" is used in the metaphors produced in order to emphasize the invisible but existing obstacles. In addition, the organizational structure of the organization is likened to a building, and metaphors have been developed over the elements of a building such as "ceiling", "door", "floor", "wall" and "stairs". Metaphors generally concentrate on the barriers in three implementations: the recruitment process, the wage system, and the promotion mechanisms. In particular, metaphors are used to explain the barriers that restrict the vertical

and horizontal mobility of female employees within the organization and that appear in front of their career development. However, female employees with different characteristics and qualifications face the obstacles in which metaphors are developed.

Glass ceiling, concrete ceiling, glass door and glass cliff are generally produced for the obstacles faced by female employees of senior managers and managerial candidates. Glass wall, glass escalator, sticky floor and queen bee syndrome are metaphors for the obstacles faced by female employees working at lower and middle levels. Also glass ceiling, concrete ceiling, glass escalator, glass door, queen bee syndrome and glass cliff; represents vertical barriers in the organizational hierarchy. Leaky pipeline and sticky floor represent both vertical and horizontal barriers within the organizational hierarchy. The glass wall explains the obstacles to horizontal transitions in the organizational hierarchy.

Conclusion and Discussion

Elimination of gender inequality at the organizational level is only possible with a correct understanding of the source of inequality. Identifying the barriers faced by female employees, who are among the leading groups exposed to gender inequality, plays a key role at this point.

Metaphors used for the obstacles faced by female employees in organizational life; they are similar in terms of their word structures and the practices and processes they focus on. On the other hand, there are differences among the metaphors in terms of the female employee group facing the obstacle, the direction of the obstacle and the step in the organizational hierarchy.

Finally, although there are studies in the literature that deal with the metaphors of the obstacles faced by female employees in organizational life, there is no study that evaluates these metaphors as a whole. For this reason, it is thought that this study differs from previous studies on the subject and contributes to the literature.

PAZAR YÖNELİMLİ FİRMALARIN İHRACAT PERFORMANSINDA STRATEJİK SEÇİMLERİN ARACI ROLÜ: ULUSLARARASI LOJİSTİK FİRMALARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

THE INTERMEDIATE ROLE OF STRATEGIC CHOICES IN THE EXPORT PERFORMANCE OF MARKET-ORIENTED COMPANIES: A RESEARCH ON INTERNATIONAL LOGISTICS COMPANIES

Öğr. Gör. Dr. Saniye Yıldırım ÖZMUTLU

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü
saniyeyildirim58@gmail.com
ORCID No: 0000-0001-6199-3999

ÖZET

ABSTRACT

Geliş Tarihi:

30.01.2021

Kabul Tarihi:

23.10.2021

Yayın Tarihi:

30.12.2021

Anahtar Kelimeler

Pazar Yönelimi
Uluslararası Lojistik Firmaları
İhracat Performansı
Stratejik Seçim

Keywords

Market Orientation
International Logistics
Companies
Export Performance
Strategic Choice

Bu çalışma, Türk lojistik sektöründe uluslararası faaliyet gösteren firmaların, pazar yöneliminin ve stratejik seçimlerinin ihracat performansına olan etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, özellikle günümüz uluslararası firmaları için en gerekli olan pazar yönelimin, ihracat performansı üzerindeki etkisi özelinde stratejik seçimin aracı (mediator) rolünün varlığı ile değişkenler arası etkileşimin nasıl olduğu araştırılmıştır. Araştırmanın evreni, Türk lojistik sektöründe faaliyet gösteren Yabancı ve Türk menşeli Uluslararası Lojistik ve Hizmet Üretenler Derneği'ne kayıtlı 460 firma olarak belirlenmiştir. Araştırmanın örnekleme, tesadüf örnekleme yöntemi uygulanarak araştırmaya katılmayı kabul eden 256 firma ve her bir firmadan bir üst düzey yönetici seçilerek belirlenmiştir. Amaçlanan çalışma için bir araştırma modeli oluşturularak, bu modele bağlı hipotezler geliştirilmiştir. Araştırma için oluşturulan anket formları tüm yöneticiler ile yüz yüze görüşme yöntemi ile dağıtılmış ve uygulanan anket verileri bu şekilde toplanmıştır. Elde edilen veriler üzerinde Yapısal Eşitlik Modellemesi yöntemi kullanılarak analizler yapılmıştır. Pazar yönelimi-ihracat performansı arasındaki ilişkilerin analizinde, stratejik seçimin dolaylı etkide bulunarak tam aracı ilişkisi gösterdiği belirlenmiştir. Sonuçta, Türk lojistik sektöründeki uluslararası firmaların stratejik seçimlerinin ne kadar önemli olduğu ve ihracat performansının artırılmasında çok önemli bir tamamlayıcı olduğu belirlenmiştir.

The aim of this study is to examine the effect of market orientation and strategic choices of companies operating internationally in the Turkish logistics sector on their export performance. In the study, the existence of the mediator role of strategic choice in the context of the effect of market orientation, which is indispensable for today's international companies, on export performance and the interaction between variables were investigated. The universe of the research was determined as 460 foreign and Turkish origin companies registered with the International Logistics and Service Providers Association operating in the Turkish logistics sector. The sample of the research was determined by using the random sampling method by choosing 256 companies that agreed to participate in the study and one top manager from each company. A research model was created for the intended study, and hypotheses based on this model were developed. The questionnaire forms for research were distributed and applied to the face-to-face interview method with all managers and the survey data are collected in this way. The data obtained were analyzed by using Structural Equation Modeling. In the analysis of the relationships between market orientation and export performance, it was determined that the strategic choice had an indirect effect and showed a full mediation relationship. As a result, it was determined how important the strategic choices of international companies in the Turkish logistics sector are, and that they are a very important complement in increasing export performance.

GİRİŞ

Günümüzde lojistik hizmet sektörünün gelişimi olgunlaşma evresine erişerek sektörün önemi her geçen gün artmaya devam etmektedir. Bu sektörde, uluslararası hizmet alanların sayısında artışın olmasının yanısıra hizmet sağlayan firmaların sayısında da artış durumu söz konusudur. Bu artışa özellikle ülkeler arasındaki ticari ilişkilerin gelişmesi, ticari ilişkilerin gelişimine ivme kazandıran daha esnek uluslararası ticari anlaşmaların varlık göstermesi, yazılım ve donanım kullanımında üst teknolojinin varlığı gibi daha birçok unsur katkı sağlamaktadır. 1990'lı yıllar küresel ekonomiye doğru eğilimin arttığı yıllardır. Bu yıllarda firmaların ve ülkelerin, ulusal ticaret açıklarını iyileştirmeye odaklanmanın bir sonucu olarak (Katsikeas vd., 1996) uluslararası ticarete yönelmeye başladıkları görülmüştür. Firmalar, daha düşük maliyetlerle, daha az riskle ve yeni pazarların keşfedilmesiyle üretim faydalarını elde etmek için uluslararasılaşmaya yönelmiştir (Czinkota ve Ronkainen, 2003). Uluslararasılaşmayla ticaretin yaygınlaşmaya ve ticaret olgusunun değişmeye başlamasıyla birlikte 2000 yılı ve sonrasında lojistik sektörü tüm dünya çapında büyük bir gelişim göstermeye başlamıştır. Küresel ürünlerin üretimi ve üretim odaklı ticarin yoğunlaşması; hizmetin içeriğinin genişlemesine, hizmet sektöründe uluslararası hareketin artmasına yol açmaktadır. Artan ticaret, ürün ve hizmetlerin küreselleşmesinin yanı sıra, firmaların uluslararasılaşması, ihracat performansının önemini istikrarlı bir şekilde vurgulamaktadır (Rose ve Shoham, 2002). Burada ürünleri ve hizmetleri entegre etmek büyük yönetimsel zorluk teşkil etse de, pazar yönelimi, bir kuruluşun müşteri ve rakip odağını değerlendirmenin bir yolunu sağlamaktadır. Pazar yönelimli firmalar, rekabet ortamlarında küresel değişiklikleri ve fırsatları daha iyi tanıyıp, dış pazarlar hakkında zengin ve yararlı bilgiler edinip pazara yanıt verebilir hale gelmektedir.

Cadogan, vd. (2001), bir firmanın yerel ortamda pazar yönelimli olması, bu firmanın ihracat pazarlarında da aynı davranışı göstereceği anlamına gelmediğini belirtmiştir. Bunun için firmaların yerel pazarında sergiledikleri davranışlar ile ihracat pazarındaki sergilediği davranışlar pazar yöneliminin seviyesini belirleyecektir. Firmaların yerel veya ihracat operasyonlarını göz önünde bulundurup bulundurmadığı, öncüllerini belirleyip belirlemediğine göre pazar yönelim düzeyi farklılık göstermektedir. Buna karşılık, Cadogan vd. (1999), bir firmanın denizaşırı pazar operasyonlarına yönelimini tasvir etmek için bir "ihracat pazarı yönelimi" önermektedir. Önerilen üç davranış bileşeni şu şekildedir: (1) ihracat bilgisinin toplanması, (2) ihracat bilgisinin yayılması ve (3) bilginin uygulanması. Cadogan ve Cui (2004), ihracat pazarı odaklı firmaları; düzenli olarak ihracat pazarı bilgisi oluşturulması ve edindikleri bilgileri ihracat pazarlarının seçilmesine yardımcı olması, bu ihracat pazarlarındaki müşterilerin neye değer verdiğini belirlemek ve bu değeri onlara sunmak olarak tanımlamaktadır. Diğer bir deyişle, yüksek ihracat pazar yönelimli firmalar, rakiplerinin davranışları, müşteri ihtiyaç ve istekleri dâhil olmak üzere ihracat pazarları hakkında daha fazla pazar bilgisi üretebilmekte ve pazar değişikliklerine daha hızlı cevap verebilmektedir (Akyol ve Akehurst, 2003).

Cadogan vd. (2001; 2003) uluslararası firmaları incelendiğinde, ihracat pazarına yönelmenin, ihracat performansını etkileyen kilit bir faktör olduğunu belirtmiştir. İhracat pazarına yönelme, ihracat pazarlarında müşteriler tarafından değerli görülen mal ve hizmetlerin geliştirilmesi ve satılması için firmaların müşterilerini, rakiplerini ve pazar ortamlarını sürekli izlemesini şart koşmaktadır. Özellikle, firmalar ihracat pazar yönelimini etkileyen ve ihracat performansını artıran faktörlere dair yeni bir anlayışa ihtiyaç duymaktadır. Bu çalışma, Türkiye'de faaliyet gösteren uluslararası lojistik firmalarının pazar yöneliminin ve üç bileşenin (müşteri, rakip ve fonksiyonlar arası) ihracat performansı üzerindeki etkisini araştırmaktadır. Bunu yaparken de bu etkide stratejik seçimlerin aracılık rolüne odaklanılmıştır. Yapılan çalışma ile ilk olarak, uluslararası lojistik firmalarının pazar yönelimi ile ihracat performansı arasındaki bağlantıya odaklanarak; ikincisinde, stratejik seçimlerin aracılık etkisini inceleyerek; üçüncüsünde, pazar yöneliminin boyutlarının sonuçlarını değerlendirerek; dördüncüsünde, stratejik seçimlerden hangisine/hangilerine odaklanıldığının sonuçlarını değerlendirerek, bu dört farklı tipteki ilişkinin açığa çıkarılacağı düşünülmektedir. Bu çalışma ile Türkiye'de uluslararası faaliyette bulunan lojistik firmalarının pazar yöneliminin ihracat performansına nasıl katkıda bulunduğu ve stratejik seçimlerin aracılık etkisinin rolü incelenerek, ihracat pazar yönelimine ve strateji literatürüne katkıda bulunulması hedeflenmektedir. Ayrıca karar vericilerin hangi stratejik seçim(ler) ile ihracat işlerini büyütebileceklerine ve bunun için pazar yönelimli davranışlarını nasıl yönetmeleri gerektiğine dair görüşlerde bulunulmuştur. Sonuç olarak, bu çalışma, uluslararası lojistik firmalarında yöneticilik rolü

üstlenen karar vericiler için yeni bir bakış açısı sunmakta ve firmaların ihracat operasyonlarında pazar yöneliminin potansiyel avantajları hakkında tavsiyelerde bulunmaktadır.

1. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

1.1. Pazar Yönelimi

Gelişmiş bilgi teknolojisi küresel pazarda hızla yoğunlaşan bir rekabet yaratmıştır. Rekabetin yoğunlaşması nedeniyle, pazar yönelimi uluslararası ticaret ve ticaretle uğraşan firmalar için önemli hale gelmiştir (Racela ve Thoumrungroje, 2014). Bu nedenle, pazar yönelimi ile ilgili çalışmalar önemli ölçüde artmıştır. Pazar yönelimi ile ilgili, farklı bakış açılarına dayalı olarak birçok tanım geliştirilmiştir. Narver ve Slater (1990) ile Kohli ve Jaworski (1990), pazar yöneliminin kavramsallaştırılmasını ve kavramın ölçümlenebilecek bir yapıya ulaşmasına katkıda bulunan ilk araştırmacılar olarak görülmektedir. Kohli ve Jaworski (1990) pazar yönelimi için "bilgiye dayalı bir bakış açısı", Narver ve Slater (1990) "kültürel bir bakış açısı" benimsemişlerdir. Narver ve Slater (1990), pazar yönelimini "Müşteriler için üstün değer yaratmak ve dolayısıyla işletme için sürekli üstün performans yaratmak adına gerekli davranışları en etkin ve verimli bir şekilde sağlayan organizasyon kültürü" olarak ifade etmektedir. Bu tanım, pazar yönelimini bir kültür olarak kavramsallaştırmıştır. Strateji literatürü pazar yönelimini, kritik bir pazarlama yeteneği, potansiyel olarak firmalara konumsal avantaj sağlayan ve firmaların iş başarısını arttıran kilit bir stratejik kaynak olarak tanımlar (Hult ve Ketchen, 2001). Pazar yönelimli bakış açısı, pazarın ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde kendini geliştiren ve değişen koşulları öngören firmaların ortalamasının üzerinde getiri ve uzun vadeli rekabet avantajı sağlayabileceği görüşünü desteklemektedir (Day, 1994). Pazar yönelimi, hem yerel hem de ihracat pazarlarında iş performansını arttırmadaki yararlılığı nedeniyle çok fazla sayıda araştırmacının ilgisini çekmiştir (Murray vd., 2011).

Pazar yöneliminin firma performansı üzerindeki etkisinde, Cadogan vd. (1999) ile Cadogan vd. (2009) ihracat pazarı yönelimini; pazar yönelimi kavramını ve faaliyetlerini, ihracat faaliyetlerine dâhil etmiştir. Bu çalışmada, Narver ve Slater'ın (1990) pazar yönelimi yaklaşımıyla uyumlu "Müşteri, Rakip ve Fonksiyonlar arası koordinasyon" boyutları ele alınmıştır. Yapılan bu çalışmanın lojistik hizmet sektörü üzerine odaklı olması dolayısı ile kültürel bakış açısını ortaya atan Narver ve Slater (1990) tarafından belirlenmiş pazar yöneliminin benimsenmesi, sektörel açıdan fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Bu nedenle çalışmada, uluslararası faaliyet gösteren lojistik firmalarının ne kadar pazar yönelimli oldukları ve bu durumun ihracat performansı üzerindeki etkisi ve bu etkide stratejik seçimlerin aracılık rolü araştırılmıştır.

1.2. İhracat Performansı

İhracat, firmaların pazar tabanını genişletmesine, yeni müşteriler kazanmasına ve firma performansını arttırmasına olanak sağladığı için önemli bir stratejidir (Sousa, 2004). Performans, hedeflerin gerçekleştirilmesi için planlanan tüm çabaların ve sonuçların niteliksel veya niceliksel olarak değerlendirilmesidir (Venkatraman ve Ramanujam, 1986). Bu çalışmada, performans kriterlerinin değerlendirilebilmesi için ihracat performansı kullanılmıştır. İhracat, yerel ekonominin durumunu dünyaya yansıtır çünkü uluslararası pazarları, yerel pazara getirir ve yerel pazarı uluslararası pazarlara sunar (Putniņš, 2013). Özellikle yerel pazarlarda bir durgunluk gerçekleştiğinde ihracat performansı firmaların başarısının değerlendirilmesi için önemlidir. İhracat performansı, firmaların ihracatındaki başarısının göstergesidir. İhracat artırımının en yaygın şekli uluslararası ticarete katılım ile mümkündür (Leonidou, 1995). Üstün ihracat başarısına giden yol, bir pazar yöneliminin benimsenmesi ile ilgilidir (Hooley ve Newcomb, 1983). Yüksek ihracat performansı, firmanın uzun vadede sürdürülebilirliğini sağlama açısından firmalar için değerlidir (Diamantopoulos, 1999). İhracat performansı araştırma alanında, pazar yönelimi ihracat başarısının potansiyel bir belirleyicisi olarak görülmüştür (Sousa vd., 2008). Pazar yönelimi ile ilgili yapılan ampirik çalışmalar, ihracat faaliyetlerinde pazar yönelimli davranış sergileyen firmaların, daha az pazar yönelimli davranış sergileyen firmalara göre, çok daha başarılı sonuçlar elde ettiklerini göstermektedir (Greenley ve Foxall, 1998; Cadogan vd., 1999; Kwon ve Hu, 2000; Rose ve Shoham, 2002; Murray, vd., 2007; Cadogan vd., 2009). Bu çalışmalardan çıkarılacak sonuç, ihracat performanslarını iyileştirmek isteyen firmaların ihracat faaliyetlerinde pazar odaklı davranışlarını arttırmalarıdır.

1.3. Pazar Yönelimi-Stratejik Seçim-İhracat Performansı

Gelişmekte olan pazarlardaki firmalar pazar yönelimini, rekabet avantajı ve daha iyi performans elde edebilmek için değerlendirmektedirler (Murray vd., 2011; Song vd., 2015). Lancaster ve Massingham'ın (2011) belirttiği gibi; bir pazar yönelimi geliştirmek müşterilere, rakiplere, değişen ortama ve firma kültürüne odaklanmayı gerektirir. Bunu başarmak pahalı ve zaman alıcı olabilir, ancak belirsizlikler altında mücadele edebilmek ve modern ticarete daha fazla rekabet gücü edinebilmek için pazar yönelimli olmak son derece önemlidir. Pek çok araştırmacı, pazar yönelimin etkin kullanımının iş performansını iyileştirmeye veya rekabet avantajı elde etmeye yardımcı olduğunu savunmuştur (Armario vd., 2008). Son zamanlarda yapılan araştırmalar, pazar yönelimin özellikle ihracat performansı üzerinde önemli etkiler yarattığı sonuçlarını ortaya koymaktadır. Çünkü pazar yönelimi, firmaların dış pazar hakkında bilgi edinmesi ve pazar talebine daha iyi uyacak şekilde strateji ve hizmetleri ayarlaması noktasında yardımcı olmaktadır (Chung, 2012; Dong vd., 2013). Bugün, rakiplerinde pazar yönelimli hale gelmesi ya da gelecek olması durumunda, rekabet avantajının nasıl sürdürüleceği, firmaların iç ve dış ortamlara nasıl uyum sağlayacağı özellikle uluslararası firmalar için bir zorluk haline gelmiştir (Kumar vd., 2011; He vd., 2018). Bu araştırma, bu zorluğun üstesinden gelmeyi amaçlamakta olup firmaların bu zorluklar karşısında nasıl bir strateji seçmeleri veya benimsemeleri gerektiği konusunda yol gösterici olacaktır. Bu yol gösterici stratejiler Venkatraman'ın (1989a) stratejik uyum olarak ifade ettiği altı boyutlu strateji tipolojisidir. Bu stratejik tipolojiler, hem rekabet avantajı hem de sürdürülebilirliği sağlamak için temeldir.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE VE HİPOTEZLER

Pazar yönelimi konusu, mevcudiyetinden bu yana stratejik yönetim literatüründe önemli bir yapı olarak görülmüştür. Konseptinin ihracat operasyonlarına da genişletilmesi için çalışmalar yapılmıştır. Pazar yönelimin tersine, ihracat pazarı yönelimi ile ilgili ampirik çalışmalar nispeten sınırlıdır ve çalışmaların çoğu ihracat pazarı yönelimi ile performans arasındaki doğrudan nedensel ilişkiye odaklanma eğilimindedir.

Pazar yönelimi, sürekli olarak üstün müşteri değeri elde etmek ve temel yetkinlikleri oluşturmak ve sürdürmek için büyük bir gerekliliktir (Slater ve Narver, 1994). Murray vd. (2011), uluslararası pazarlarda firmaların hayatta kalmasının ve başarısının büyük ölçüde ihracat pazarı yöneliminin uygulanmasına bağlı olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda ihracat pazarında pazar yönelimi ile ihracat performansı arasındaki ilişkiyi araştıran önemli sayıda çalışma vardır. Yapılan çalışmalar (Cadogan vd., 1999; Grewal ve Tansuhaj, 2001; Cadogan ve vd., 2002; Rose ve Shoham, 2002; Akyol ve Akehurst, 2003; Hennart, 2007; Kafouros vd., 2008; Murray vd., 2007; Hyvönen ve Tuominen, 2007; Ahimbisibwe vd., 2013) ihracata yönelen firmaların pazar odaklı davranışı ile ihracat performansları arasında doğrudan ilişkinin olduğunu ortaya koymuştur.

Yapılan bu araştırmalar, pazar yönelimi ile ihracat performansı arasında olumlu bir ilişkili olduğuna dair kanıt sağlamışlardır. Bu doğrultuda aşağıdaki varsayım yapılmıştır:

H₁: Pazar yönelimi ihracat performansını olumlu etkilemektedir.

Firmalar sadece dış ortama değil, işletme içi ortama da odaklı olmalıdır. Literatür, dış ortamın yanı sıra iç ortamın pazar yönelimli olmayı şekillendirmede önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Hizmet sektöründe müşteri yönelimi, ihracatçı firmaların müşterilerle uzun vadeli ilişkiler kurarak, müşterilerine daha yüksek değer sunmayı amaçlayarak pazar değişikliklerini mümkün olan en kısa sürede tespit etmeye ve yeni ürünler/hizmetler üretmeye çalışırlar (Wang vd., 2015). Rakip yönelimli olmak, rakiplerin eylemlerini tahmin etmek ve analiz etmek pazardaki rekabetçi pozisyonun korunmasına, sürdürülmesine ve uzun vadeli stratejilerin aranmasına olanak tanımaktadır. Bu durum uzun vadede daha yüksek başarı elde edilmesini sağlamak ve performansın iyileştirilmesinin temelini oluşturmaktadır (Acosta vd., 2018). Fonksiyonlar arası yönelimli olmak, firmanın çalışanlarının tamamını ve kaynaklarını organize ederek müşterileri için değer yaratmaya çalışmasıdır. Madhavaram

ve Hunt'a (2008) göre, bu durum bir süreçtir ve bu süreçte, firmaların hedef müşterilerini anlamaları ve müşteri ihtiyaçlarını firmanın stratejik pazar yönelimini dönüştürmelerini gerektirir. Bunun için bir organizasyonun iç ortamını, değer geliştirebilecek düzeyde organize edebilmesi önemlidir. Bu bağlamda ihracat pazarında pazar yönelimi bileşenleri ile ihracat performansı arasındaki ilişkiyi araştıran önemli sayıda çalışma vardır. Yapılan çalışmalar (Rose ve Shoham, 2002; Cadogan vd., 2003; Cadogan vd., 2009; Murray vd., 2007; Kayabasi ve Mtetwa, 2016) ihracata yönelen firmaların pazar yönelimi ile ihracat performansları arasında olumlu bir ilişkili olduğunu ortaya koymuş olup, Bu bağlamda aşağıdaki varsayım yapılmıştır:

H_{1a-c}: Pazar yönelimi boyutları (müşteri, rakip ve fonksiyonlar arası) ihracat performansını olumlu etkilemektedir.

Pazar yönelimli firmalar, uluslararası hedef pazarlardaki müşterilerin ihtiyaçlarını ve isteklerini, rakiplerin ve dış güçlerin stratejilerini anlamada daha başarılı olabilir (He ve Wei, 2011). Mevcut literatür, pazar yönelimi ile stratejik seçimler arasındaki ilişkisini anlamlı olduğuna yönelik sonuçları desteklemektedir (Blankson vd., 2013). Pazar yöneliminin strateji seçimini ve uygulamasını etkilediği, bu durumda kaçınılmaz olarak pazar konumu ve performansın artmasına yol açtığı (Iyer vd., 2019) belirlenmiştir. Bu nedenle, bir organizasyonun pazar yönelimli olması çeşitli stratejileri geliştirmenin öncülü olarak kabul edilmiştir. Bu bağlamda ihracat pazarında pazar yönelimi ile stratejik seçimler arasındaki ilişkiyi araştıran sınırlı sayıda çalışma vardır. Yapılan çalışmalar (Wu, 2004; Homburg vd., 2004; Blankson vd., 2013; Hooley vd., 2007; Liu ve Atuahene-Gima, 2018; Iyer vd., 2019) ihracata yönelen firmaların pazar yönelimi ile stratejik seçimleri arasında olumlu bir ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Bu doğrultuda yapılan varsayım aşağıda ifade edilmiştir:

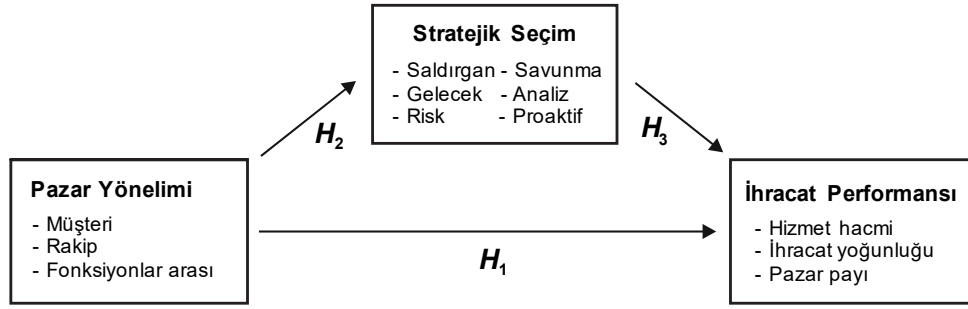
H₂: Pazar yönelimi firmaların stratejik seçimlerini olumlu etkilemektedir.

İhracatçı bir firmanın uluslararası sahnede nasıl bir performans sergilediği önemlidir (Sousa vd., 2008). İhracat pazarlarındaki rekabet yoğunluğu ve ortam değişiklikleri nedeniyle çeşitli stratejiler ihracat performansı açısından önemli bir belirleyici olarak görülmektedir (Akyol ve Akehurst, 2003). İhracat performansı ve ihracat pazar yönelimi literatürlerinde henüz derinlemesine araştırılması gereken konu stratejik seçim, stratejik karar verme ve stratejik esneklik kavramlarıdır (Cadogan vd., 2009). İhracatçı bir firmanın stratejik seçimde bulunması ya da stratejik esnekliğe sahip olması, firmaların uluslararası performansını şekillendirme açısından önemlidir (Buckley ve Casson, 1998; Brouthers vd., 2008). Literatürde ihracat pazarında stratejik seçimler ile ihracat performansı arasındaki ilişkiyi araştıran sınırlı sayıda çalışma vardır. Yapılan çalışmalar (Sousa vd., 2008; Cadogan vd., 2009) ihracata yönelen firmaların stratejik seçimleri ile ihracat performansları arasında olumlu bir ilişkisi olduğunu ortaya koymuş olup, Bu kapsamda aşağıdaki varsayım yapılmıştır:

H₃: Stratejik seçimler ihracat performansını olumlu etkilemektedir.

Murray vd. (2007) yapmış oldukları araştırmalar ile ihracatçıların pazar yönelimlerinin ihracat başarısını nasıl etkilediğine yönelik daha fazla araştırma yapılması çağrısında bulunmuştur. Pazar yöneliminin ihracat pazarlarında üstün ihracat performansa yol açabileceğini gösteren kanıtlar olsa da, daha az net olan şey, pazar yöneliminin ihracat performansını doğrudan mı yoksa bazı ara değişkenler aracılığıyla dolaylı olarak mı etkilediğidir. Lumpkin ve Dess (1996), stratejilerin, firmanın yönelimlerinden etkilenen kurumsal girişimlerin önemli bir parçası olduğunu öne sürmektedir. Ellis (2007), firmaların performansının pazar yönelim seviyelerine ve stratejik seçimlerin etkilerine bağlı olarak değişebileceğini göstermektedir. Buna göre, stratejiler, pazar yönelimi ile ihracat performansı arasındaki ara değişkenlerdir (Hoang, 2015). Bir diğer anlamda, daha fazla pazar yönelimli firmaların belirli tür stratejiler geliştirmesi muhtemeldir ve bu tür stratejiler farklı performans göstergelerine yol açacaktır. Bu bağlamda bakıldığında ihracat pazarında pazar yöneliminin ihracat performansı üzerindeki etkisinde stratejik seçimlerin aracılık rolü ilişkisini araştıran sınırlı sayıda çalışma vardır. Yapılan çalışmalar (Matsuno vd., 2002; Wu, 2004; Ge ve Ding, 2005; Zhou vd., 2009; Hoang, 2015; Koo vd., 2016) ihracata yönelen firmaların pazar yönelimi ile ihracat performansları arasındaki ilişkide stratejik seçimin aracı etkisi olduğunu ortaya koymuştur. Bu ilişkinin varlığını sınamak üzere aşağıdaki varsayım yapılmıştır:

H₄: Stratejik seçim, pazar yönelimi ve ihracat performansı arasındaki ilişkiye aracılık etmektedir.

Aracı ilişki; H₄: Pazar Yönelimi → Stratejik Seçim → İhracat Performansı

Şekil 1: Araştırma modeli ve hipotezleri

Yukarıda ortaya konulan kuramsal çerçeveye bağlı olarak önerilen araştırma hipotezleri ve modeli Şekil 1'de görülmektedir.

3. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

3.1. Evren, Örneklem ve Veri Toplama

Çalışmanın evreni, Türk lojistik sektöründe, Uluslararası Lojistik ve Hizmet Üretenler Derneği'ne (UTİKAD) kayıtlı 460 uluslararası lojistik firmasından oluşmaktadır. Çalışmanın örnekleme yöntemi, rastgele örnekleme yöntemi ile seçilen UTİKAD'a kayıtlı uluslararası lojistik kuruluşlarından 256 firma ve her firmadan bir üst düzey yöneticiye (firma sahibi, genel müdür, vb.) ulaşılarak oluşturulmuştur. Yapılan çalışmada, %95 güven aralığında ve $\pm 5\%$ hata payı seviyesinde örneklem büyüklüğü ile ilgili hesaplama aracına göre, gerekli örneklem büyüklüğümüzün 216'dan fazla olması durumunda normal büyüklükteki varsayımın desteklendiği (Israil, 2013) hesaplanmıştır.

Araştırma anketi, araştırma kapsamındaki lojistik firmalarına, Nisan – Aralık 2019 tarihleri arasında uygulamaya konulmuştur. Rastgele örnekleme yöntemi uygulanarak, her firmadan bir yönetici ile yüz yüze görüşülerek toplam 256 veri toplanmıştır. Araştırmaya ait anketin ilk bölümünde 1 adet soru katılımcı ve 2 adet soru firma hakkındaki temel bilgiler ile ilgilidir. Anketin ikinci bölümünde 54 adet soru değişkenlerin maddeleri ile ilgilidir. İkinci bölümünde pazar yönelimi, stratejik seçim ve ihracat performansını değerlendirmek için "Kesinlikle Katılmıyorum" (1) ile "Kesinlikle Katılıyorum" (5) arasında değişen 5 puanlık Likert ölçekleri kullanılmıştır. Araştırma kapsamında kullanılan tüm ölçek maddeleri lojistik sektörüne uygun terminoloji dikkate alınarak uyarlanmıştır.

3.2. Kullanılan Ölçekler

Pazar yönelimi literatürünün kapsamlı bir araştırması sonucunda, yapılan çalışmada Narver ve Slater (1990) tarafından üç boyutlu olarak geliştirilen pazar yönelimi ölçeği çalışma için uygun bulunmuştur. Narver ve Slater (1990) tarafından geliştirilen "Pazar yönelimi" ölçeği; müşteri (6 madde), rakip (4 madde) ve fonksiyonlar arası koordinasyon (5 madde) yönelimi boyutlarından oluşmaktadır. Venkatraman (1989b) tarafından geliştirilen "Stratejik seçim" ölçeği; saldırgan (4 madde), savunma (5 madde), gelecek (5 madde), analiz (5 madde), risklilik (4 madde) ve proaktif (5 madde) boyutlarından oluşmaktadır. Sousa (2004) tarafından geliştirilen "İhracat performans" ölçeğinin göstergeleri nesnel ve öznel ölçütler olarak sınıflandırılmıştır. Bu çalışmada "İhracat performans" ölçeğinin (11 madde) nesnel göstergeleri çalışma için daha uygun bulunmuştur. İhracat performans ölçeğinin nesnel göstergeleri; ihracat yoğunluğu (3), ihracat satış/hizmet hacmi (5) ve ihracat pazar payı (3) gibi mutlak değerlerden oluşmaktadır.

3.3. Analiz Yöntemi

Araştırma kapsamında toplanan verilerin analizinde öncelikli olarak; araştırma kapsamındaki firmaların ve yöneticilerinin betimleyici bilgilerini içeren analizler, ikinci olarak; değişkenlere ait ölçeğin yapısal geçerliliği ile ilgili analizler ve son olarak da AMOS kullanılarak, ölçeklere doğrulayıcı faktör analizi (DFA) ve devamında varyans bazlı yapısal eşitlik modellemesi (YEM) yöntemi ile değişkenler arasındaki ilişkileri gösteren analizler yapılmıştır.

4. ANALİZLER VE BULGULAR

4.1. Firmaların ve Yöneticilerin Betimleyici Bulguları

Betimsel analizlere göre, araştırma kapsamındaki firmalarda yönetici olarak çalışan kişilerin yönetsel deneyimleri incelendiğinde, 6-10 yıl arası (% 37) ve 11-20 yıl arası (% 36) düzeylerde yoğunlaştığı görülmektedir. Araştırmaya katılan firmaların kuruluş yılları incelendiğinde, 1980'lerden önce (% 22), 1980'lerden sonra (% 36) ve 2000'lerden sonra (% 42) olduğu görülmektedir. Bulgular, uluslararası lojistik firmalarının kuruluşunun 2000 yılı ve sonrasında hızla artmaya başladığını göstermektedir. Araştırmaya katılan firmaların uluslararasılaşma yılları incelendiğinde, 1980'lerden önce (% 6), 1980'lerden sonra (% 34) ve 2000'lerden sonra (% 60) olduğu görülmektedir. Bulgular, araştırma kapsamındaki lojistik firmalarının özellikle 2000 yılı ve sonrasında uluslararasılaşmasının yoğunluğunun ciddi oranda arttığını göstermektedir.

4.2. Araştırma Değişkenlerinin Korelasyon Analizi Sonuçları

Yapılar arası ilişkileri değerlendirebilmek için bireysel düzeyde korelasyon analizi yapılmıştır. Tablo 1 yapılar arası ilişkileri gösteren korelasyon katsayılarını göstermektedir.

Tablo 1: Korelasyon ve Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	M	SD	1	2	3	4	5	6	7
1.Müşteri	4.56	0.42	(0.85)						
2.Rakip	4.21	0.60	0.48**	(0.77)					
3.Fonksiyonlar arası	4.29	0.53	0.54**	0.50**	(0.84)				
4.Stratejik Seçim	3.98	0.42	0.45**	0.57**	0.49**	(0.88)			
5.Ihracat Hizmet Hacmi	3.89	0.85	0.26**	0.31**	0.36**	0.41**	(0.94)		
6.İhracat Yoğunluğu	4.46	0.54	0.50**	0.40**	0.44**	0.39**	0.40**	(0.86)	
7.Ihracat Pazar Payı	3.84	0.87	0.21**	0.36**	0.22**	0.37**	0.53**	0.26**	(0.90)

** p< 0.01 Parantez içindeki değerler, Cronbach's alpha katsayısını göstermektedir.

Tablo 1 de, tüm yapıların pozitif ve önemli ölçüde ilişkili olduğu görülmektedir. Değişkenler yüksek oranda (örneğin, .60 ve üzerinde korelasyonlu) ilişkilendirilmediğinden, çoklu bağlantı problemleri söz konusu değildir (Leech vd., 2015). Yapıların iç tutarlılığını değerlendirmeye yardımcı olan Cronbach's alpha katsayısı Hair vd. (2019) göre, 0 ile 1 arasında bir güvenilirlik ölçüsü olup, kabul edilebilir alt sınırının 0.60 ile 0.70 arasında değiştiği belirtilmiştir. Bu çalışmadaki yapıların Cronbach's alfa değerlerinin kabul edilen sınır olan 0.70'in üzerinde olduğu belirlenmiştir.

4.3. Değişkenlere İlişkin Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Araştırma kapsamında toplanan veriler ile pazar yönelimi, stratejik seçim ve ihracat performansı yapılarına ait ölçeklere AMOS istatistik paket programı yardımıyla DFA uygulanmıştır. Ölçeklere ilişkin DFA sonuçları Tablo 2'de gösterilmektedir. Tablo 2'de verilen DFA sonuçları, kabul edilebilir uyum değerleri içerisinde yer almaktadır. Sonuçlar, modelin eldeki veri ile iyi uyumlu olduğunu ve ölçeklerin YEM için uygun bulunduğunu göstermektedir.

Bununla birlikte araştırma kapsamında, gizli bir yapıyı temsil eden bir dizi öge arasındaki ayırt edici ve yakınsak geçerliliği ölçümlemek için ana yapıların Açıklanan Ortalama Varyans (AVE - Average Variance Extracted) ve Bileşik Güvenilirlik (CR - Composite Reliability) değerleri hesaplanmıştır (bkz. Tablo 2). AVE'nin yeterlilik düzeyi 0.50 ve üzeri ise yakınsama geçerliliğini gösterir (Kleijnen vd., 2007). Ölçeklerden elde edilen AVE değerlerinin 0.57 ile 0.62 arasında olması ve sonuçların 0.50 ve üzerinde olması ölçeklerin yakınsak ve iraksak geçerliliğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır. CR değeri ise ölçülen tüm değişkenlerin güvenilirliğinin toplamını gösterir (Nunnally ve Bernstein, 1994; Hair vd., 2019). Ölçeklerin CR değerleri, 0.85 ile 0.89 arasında değişmekte olup, bileşik güvenilirlik katsayısı değerinin 0.70 ve üzeri olması ilgili faktörün yapısal geçerliliğinin ve güvenilirliğinin sağlandığını göstermektedir (Hair vd., 2019).

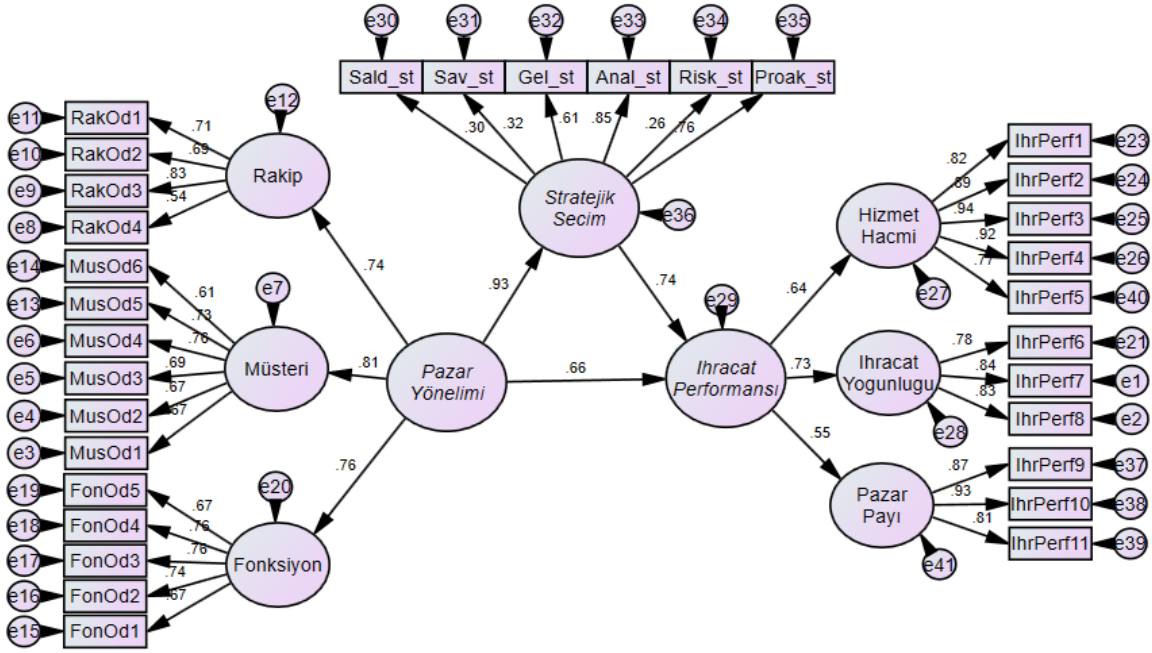
Tablo 2: Tüm Ölçeklere İlişkin DFA Sonuçları

Model Uyum Kriteri	İyi Uyum (İU)	Kabul Edilebilir Uyum (KEU)	Pazar Yönelimi Ölçeği DFA		Stratejik Seçim Ölçeği DFA		İhracat Performansı Ölçeği DFA	
			Ölçülen Değer/Uyum		Ölçülen Değer/Uyum		Ölçülen Değer/Uyum	
			ÖD	U	ÖD	U	ÖD	U
χ^2	$0 \leq \chi^2 \leq 2df$	$2df < \chi^2 \leq 3df$	186.244	İU	18.124	İU	72.418	İU
CMIN/DF	$0 \leq \text{CMIN/DF} \leq 2$	$2 < \text{CMIN/DF} \leq 5$	2.166	KEU	2.265	KEU	1.857	İU
CFI	$0.97 \leq \text{CFI} \leq 1.00$	$0.95 \leq \text{CFI} < 0.97$	0.94	KEU	0.97	İU	0.99	İU
NFI	$0.97 \leq \text{NFI} \leq 1.00$	$0.95 \leq \text{NFI} < 0.97$	0.89	KEU	0.95	KEU	0.97	İU
GFI	$0.95 \leq \text{GFI} \leq 1.00$	$0.90 \leq \text{GFI} < 0.95$	0.91	KEU	0.98	İU	0.96	İU
AGFI	$0.90 \leq \text{AGFI} \leq 1.00$	$0.85 \leq \text{AGFI} < 0.90$	0.88	KEU	0.94	İU	0.92	İU
RMR	$0 \leq \text{RMR} \leq 0.05$	$0.05 < \text{SRMR} \leq 0.10$	0.02	İU	0.02	İU	0.02	İU
RMSEA	$0 \leq \text{RMSEA} \leq 0.05$	$0.05 < \text{RMSEA} \leq 0.08$	0.05	İU	0.06	KEU	0.05	İU
AVE			0.57		0.62		0.58	
CR			0.85		0.89		0.87	

4.4. Yapısal Modeller

DFA analizi sonucunda, pazar yönelimi, stratejik seçim ve ihracat performans ölçeklerinin yapısal eşitlik modellemesi için uygun bulunduğu belirlenmiştir. Uygunluğu belirlenen bu değişkenler arası ilişkilerin görülebilmesi ve geliştirilen hipotezlerin test edilebilmesi için YEM modeli oluşturulmuştur. Yapısal modelin uyum indeksleri de test edilmiştir ve bu sonuçlar (Tablo 3) yapısal modelin geçerliliğini desteklemektedir. Araştırma modelini test etmek için aşağıda verilen dört model oluşturulmuştur (Şekil 2 ve Tablo 3). Oluşturulan modeller ile "(1) Pazar yönelimin ihracat performansı üzerinde anlamlı bir etkisi var mıdır? (2) Pazar yönelimin stratejik seçim üzerinde anlamlı bir etkisi var mıdır? (3) Stratejik seçimin ihracat performansı üzerinde anlamlı bir etkisi var mıdır? (4) Stratejik seçim, pazar yönelimi ile ihracat performansı üzerindeki etkide aracı rolü üstlenmekte midir?" sorularının cevapları aranarak, değişkenler arası ilişkiler belirlenmek istenmiştir.

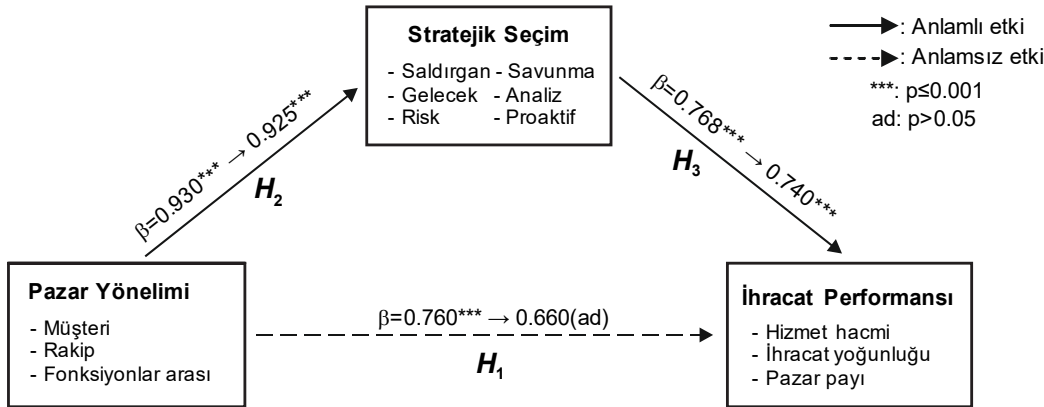
YEM yöntemi kullanılarak, pazar yönelimi, stratejik seçim ve ihracat performans değişkenleri arası ilişkileri gösteren hipotezler yapılan analizler ile test edilmiştir. Şekil 2'deki yol diyagramı, pazar yönelimin ihracat performansı üzerindeki etkisi ve bu etkide stratejik seçimin aracı ilişkisine yönelik regresyon katsayılarını ve değişkenlerin standartlaştırılmış faktör katsayılarını göstermektedir.

Şekil 2: Pazar Yönelimi ve İhracat Performansı İlişkisinde Stratejik Seçimin Aracı Rolü YEM Modeli

4.5. Araştırma Modeli ve Hipotez Testi Sonuçları

Yapısal eşitlik modellemesi kullanılarak araştırma kapsamında geliştirilen hipotezler test edilmiştir. YEM modeli analiz sonuçları Şekil 3'de araştırma modeli üzerinde gösterilmiştir.

Aracı ilişki; H_4 : Pazar Yönelimi → Stratejik Seçim → İhracat Performansı

Şekil 3: Araştırma Modeli Sonuçları

YEM analizi sonuçlarına göre, YEM Modeli-1'de; Pazar yönelimin ihracat performansı üzerinde doğrudan etkisi araştırılmıştır. Elde edilen analiz sonuçlarına göre, pazar yönelimin ihracat performansını anlamlı bir şekilde etkilediği görülmüştür (β ; 0.760, $P < 0.001$). YEM Modeli-2'de; Pazar yönelimin stratejik seçim üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Sonuçlar, pazar yönelimin stratejik seçimi anlamlı bir şekilde etkilediğini göstermektedir (β ; 0.930, $P < 0.001$). YEM Modeli-3'de; Stratejik seçimin ihracat performansı üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Sonuçlar, stratejik seçimin ihracat performansını anlamlı bir şekilde etkilediğini göstermektedir (β ; 0.768, $P < 0.001$).

YEM Modeli-4'de ise; Pazar yönelimi ile ihracat performansı arasındaki ilişkiye, stratejik seçim aracı değişkenin dâhil edilmesiyle etkilerin ne olacağı araştırılmıştır. Elde edilen analiz sonuçlarına göre, pazar yönelimin stratejik seçimi (β ; 0.925, $P < 0.001$) anlamlı bir şekilde etkilediği; stratejik seçimin

ihracat performansını (β ; 0.740, $P < 0.001$) anlamlı bir şekilde etkilediği görülmüştür. Ayrıca YEM Modeli-4 analiz sonuçlarından, pazar yönelimin ihracat performansı üzerindeki etkisinin (β ; 0.660, $P > 0.05$) aracı değişken stratejik seçimin modele dâhil edilmesi sonucunda ortadan kalktığı görülmüştür. Analiz bulguları, pazar yönelimi ile ihracat performansı ilişkisinde β değerinin 0.760'dan 0.660'a düştüğünü ve P değerinin anlamlıdan anlamsıza dönüştüğünü göstermektedir. Oysaki aracı değişken stratejik seçimin modele dâhil olmadığı YEM Modeli-1 analiz bulguları, pazar yöneliminin ihracat performansı üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu sonucunu göstermektedir. Hipotez testi sonuçları Tablo 3'de sunulmuştur.

Tablo 3 sonuçlarına göre, bağımsız değişken pazar yönelimin bağımlı değişken ihracat performansı üzerinde etkisinin varlığı söz konusudur (β ; 0.760, $P < 0.001$). Böylece pazar yönelimin ihracat performansı üzerindeki etkisinin varlığı doğrulanarak H_1 hipotezi "Pazar yönelimi ihracat performansını olumlu etkilemektedir." desteklenmiştir. Yapılan analizler ile pazar yönelimin ihracat performansı üzerinde doğrudan etkisinin olduğu saptanmıştır. Pazar yönelim boyutlarının etkileri göz önüne alındığında; pazar yönelim boyutlarının tamamının ihracat performansı üzerinde doğrudan etkide bulunduğu sonucunu göstermektedir. Böylece $H_{1(a-c)}$ hipotezleri "Pazar yönelimi boyutları (müşteri, rakip ve fonksiyonlar arası) ihracat performansını olumlu etkilemektedir." desteklenmiştir. Yapılan analizlerden müşteri yönelimin (β ; 0.378, $P < 0.001$) ihracat performans üzerinde, pazar yöneliminin diğer boyutlarına göre çok daha etkili olduğu görülmektedir.

Tablo 3: Hipotez Sonuçları

İlişkiler			Yol Değeri				Sonuç
			Standardize β				
Hipotez	Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Desteklendi/ Desteklenmedi
H_1	Pazar Yönelimi	İhracat Performansı	0.760***				Desteklendi
H_{1a}	Müşteri	İhracat Performansı	0.378***				Desteklendi
H_{1b}	Rakip	İhracat Performansı	0.259**				
H_{1c}	Fonksiyonlar arası	İhracat Performansı	0.328***				
H_2	Pazar Yönelimi	Stratejik Seçim		0.930***			Desteklendi
	Müşteri	Stratejik Seçim		0.371**			
	Rakip	Stratejik Seçim		0.588**			
	Fonksiyonlar arası	Stratejik Seçim		0.316**			
H_3	Stratejik Seçim	İhracat Performansı			0.768***		Desteklendi
	Stratejik Seçim	Hizmet Hacmi			0.494***		
	Stratejik Seçim	İhracat Yoğunluğu			0.610***		
	Stratejik Seçim	Pazar Payı			0.451***		
H_4 DOĞRUDAN ETKİLER							
H_4	Pazar Yönelimi	İhracat Performansı				0.660(ad)	Katsayı düştü ve anlamsıza dönüştü
	Pazar Yönelimi	Stratejik Seçim				0.925***	Anlamlı
	Stratejik Seçim	İhracat Performansı				0.740***	Anlamlı
H_4 DOLAYLI ETKİLER							
H_4	Pazar Yönelimi	Stratejik Seçim	İhracat Performansı			0.649**	Desteklendi
	Pazar Yönelimi	Stratejik Seçim	Hizmet Hacmi			0.441**	
	Pazar Yönelimi	Stratejik Seçim	İhracat Yoğunluğu			0.614**	
	Pazar Yönelimi	Stratejik Seçim	Pazar Payı			0.397**	
$\chi^2 = 830.355$, $df = 452$, $\chi^2/df = 1.837$, $CFI = 0.918$, $NFI = 0.837$, $GFI = 0.832$, $AGFI = 0.804$, $RMR = 0.050$, $RMSEA = 0.057$, $AIC = Suitable$							
Path coefficients are standardized.							
*** $p < 0.001$, $p < 0.01$, $ad; p > 0.05$.							

Aracı değişken stratejik seçimin, önce pazar yönelimin stratejik seçim üzerindeki etkisi, ardından stratejik seçim ile ihracat performansı arasındaki ilişkisi analiz edilmiştir. Aracılık için aracı değişken ile bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı olmalıdır (Hair vd., 2019; Hayes, 2018). Bağımsız değişken pazar yönelimin aracı değişken stratejik seçim üzerindeki etkisinin varlığı söz konusudur (β ; 0.930, $P < 0.001$). Böylece pazar yönelimin stratejik seçim üzerindeki etkisinin varlığı doğrulanarak H_2 hipotezi "Pazar yönelimi firmaların stratejik seçimlerini olumlu etkilemektedir." desteklenmiştir. Aracı değişken stratejik seçimin (β ; 0.768, $P < 0.001$) bağımlı değişken

ihracat performansı üzerindeki etkisinin varlığı söz konusudur. Böylece stratejik seçimin ihracat performansı üzerindeki etkisinin varlığı doğrulanarak H₃ hipotezi "Stratejik seçim ihracat performansını olumlu etkilemektedir." desteklenmiştir.

Model 4 dolaylı analiz sonuçlarına göre, pazar yöneliminin stratejik seçim aracılığıyla ihracat performansı üzerinde etkisinin varlığı söz konusudur (β ; 0.649, $P < 0.01$). Başka bir deyişle, stratejik seçim, pazar yönelimi ile ihracat performansı arasındaki ilişkiye aracılık ettiğinde, pazar yöneliminin ihracat performansı üzerindeki etkileri istatistiksel olarak anlamlı değildir. Böylece stratejik seçim değişkeninin tam aracı etkisinin varlığı doğrulanarak H₄ hipotezi " Stratejik seçim, pazar yönelimi ve ihracat performansı arasındaki ilişkiye aracılık etmektedir " desteklenmiştir. Pazar yönelimin ihracat performansı üzerindeki etkisi doğrudan değil, stratejik seçim değişkeninin tam aracılığıyla olduğu saptanmıştır. Elde edilen bulgular, araştırma kapsamındaki firmaların iç ve dış ortamlarının etkilerini stratejik yönetim süreci içerisinde değerlendirdiklerini göstermektedir. Böylece firmalar uluslararası pazarlarda stratejik seçimde bulunurken iç ve dış ortamın etkilerini stratejik seçimlerine aktarabilmekte ve ortamlarına uygun stratejik seçimlerde bulunarak ihracat performansını olumlu etkide bulunduğunu göstermektedir. Yapılan analizler ve elde edilen istatistiksel sonuçlara göre model kapsamında geliştirilen tüm hipotezler desteklenmiştir.

SONUÇ

Günümüzde lojistik hizmet sektörü hızla büyüyor ve sektöre olan ihtiyaç her geçen gün artıyor. 2000'li yılların başlarında firmaların yüksek kalite standartlarına sahip ürün ve hizmet üretmesi yeterli görülmekteydi. Ancak bugünün iş dünyasında bu kalite standartları, olması gereken asgari koşulları ifade etmektedir. Bu durum firmaları daha geniş bir bakış açısıyla düşünmeye ve hareket etmeye teşvik etmektedir. Bununla birlikte firmalar kar odaklı hareket etmek yerine müşteri odaklı olmaya zorlanmakta ve bir dizi güçlü özellik geliştirmeye yönelik hareketlerde bulunmaktadır.

Literatür, pazar yönelimin, ihracat performansını açıklamak için teorik bir çerçeve sunmakta, pazar yönelimin iş başarısı ve performans ile olumlu bir ilişkisi içerisinde olduğunu göstermektedir. Akademik literatürde, uluslararası faaliyette bulunan firmaların pazar yönelimi, stratejik seçimi ve ihracat performansı arasındaki ilişkiyi inceleyen sınırlı sayıda ampirik çalışma yapılmıştır. Daha önceki yıllarda yapılan araştırmalarda, firmalar büyük ölçüde iç pazar istihbaratını yönetmeye odaklanmış ve dış pazar istihbaratını yönetmekle daha az ilgilenmişlerdir. Ancak, bir firmanın pazar yöneliminin hem iç hem dış ortamlar üzerinde, hem yerel hem de uluslararası ortamlar üzerinde aynı etkiye sahip olup olmadığı sorusu daha fazla araştırma yapılmasını tetiklemektedir. Daha önce yapılan çalışmalar, ihracat pazar yönelimi ve ihracat performansı arasındaki ikili ilişkiler üzerinedir. Yapılan bu çalışmalar özellikle imalat ve üretim sektörü başta olmak üzere farklı ülke ve bölgelerde farklı bulgular elde edilerek sonuçlanmıştır. Bu durum süregelen tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Matsuno vd. (2002), Wu (2004), Ge ve Ding (2005), Zhou vd., (2009) Hoang (2015), Koo vd. (2016) gibi araştırmacıların yapmış oldukları çalışmalar sonuçları itibarı ile pazar yönelimi-strateji-ihracat performans değişkenleri arası pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Yapılan araştırma ile Türk lojistik sektöründe uluslararası faaliyet gösteren UTİKAD'a kayıtlı firmaların pazar yönelimi, stratejik seçimi ve ihracat performans etkileşimlerinin nasıl olduğu sorusunun cevapları aranmıştır. Bir diğer deyişle yapılan çalışmada, uluslararası faaliyette bulunan lojistik firmalarının ihracat süreçlerinde seçmiş oldukları stratejilerin oynadığı rol, pazar yönelimi ve ihracat performansı arasındaki ilişki bağlamında incelenmiştir. Elde edilen bulgular, bir hizmet sektörü olan ve uluslararası faaliyette bulunan lojistik firmalarının ihracat süreçlerinde, pazar yönelimin firmaların stratejilerinin geliştirilmesini kolaylaştırdığına ve bu durumda firmaların ihracat performansını olumlu yönde etkilediğine dair sonuçlar sağlamaktadır. Araştırma kapsamındaki firmaların, pazar yöneliminde sırasıyla "müşteri, fonksiyonlar arası ve rakip" yönelimli olduklarını β değerlerinden görebilmekteyiz. Bu değerler, firmaların pazar yönelimlerinin öncelikli olarak müşterinin istek ve ihtiyaçlarını dikkate alarak müşteriye üstün değer sağlamayı ifade eden müşteri yönelimini devamında iç ortamın koordinasyonunu sağlamayı ifade eden fonksiyonlar arası yönelimini ve sonrasında rakip hareketlerini

ve aksiyonlarını dikkate almayı ifade eden rakip yönelimini göstermektedir. Pazar yöneliminin, firmaların ihracat faaliyetlerinde sırasıyla "Analiz, Proaktif ve Gelecek" stratejilerin gelişimini etkilediği ve bunun da firmanın ihracat performansını etkilediği göstermektedir.

Uluslararası pazar yönelimli lojistik firmalarının, ihracat süreçlerinde seçmiş olduğu "analiz strateji" ile yeniliklerin başarılı olması için bölümler arasında etkili bir koordinasyonun sağlanmasına önem verdikleri, yenilikler konusunda karar vermede bilgi sistemlerinden etkin destek sağladıkları, yenilik faaliyetlerinde çok çeşitli planlama tekniklerini kullandıkları, yönetim, bilgi ve kontrol sistemlerinden elde edilen bilgileri ve sonuçları titiz bir şekilde kullandıkları görülmüştür. Diğer taraftan bu firmaların ihracat süreçlerinde seçmiş olduğu "proaktif strateji" ile genellikle yeni hizmetler, yönetsel teknikler ve teknoloji geliştirmede ve pazara sunmada öncü olmayı hedefledikleri, mevcut hizmetleri iyileştirmek ve yeni hizmetler geliştirmek için sürekli yeni fırsatları araştırdıkları, rakipleriyle rekabet etmek için yeni hizmet geliştirme yaklaşımına yoğunlaştıkları, yönetim olarak yeni hizmet ve fikirleri üretme konusunda rakiplerinden önde olmak için gayret gösterdikleri görülmüştür. Yine bu firmaların ihracat süreçlerinde seçmiş olduğu "gelecek strateji" ile bugünden çok geleceğe odaklandıkları, gelecekte rekabet üstünlüğü sağlayacak potansiyel hizmetler için sürekli olarak araştırma odaklı oldukları, pazar araştırmalarını müşterinin şimdiki ihtiyaçlarından çok gelecekteki ihtiyaçlarını belirlemeye yönelindikleri, gelecekteki pazar eğilimlerini önceden tahmin etmeye çalıştıkları görülmüştür. Sonuç olarak, pazar yöneliminin firmaların doğru stratejik seçimlerde bulunmalarını sağladığı, stratejik seçim sürecinin geliştirilmesini kolaylaştırdığı ve böylece firmaların daha iyi ihracat performansına ulaşabilmelerine imkân sunmaktadır. Yapılan araştırma, pazar yöneliminin ihracat performansı üzerindeki etkisinin doğrudan değil stratejik seçim değişkeninin tam aracı olduğunu göstermektedir. Firmaların pazar yönelimini ayrı olarak değerlendirmedikleri, stratejik planlama süreci içerisinde iç ve dış ortamın etkilerini iyi bir şekilde değerlendirdikleri ve ortamların etkilerini stratejik seçimlerine aktarabildiklerini göstermektedir. Bu şekilde firmaların iç ve dış ortamlarına uyan stratejik seçimleri benimseyerek, ihracat performansı üzerinde anlamlı etkide bulunduğunu göstermektedir. Firmaların iç ve dış ortamlarına uyan özellikle "analiz, proaktif, ve gelecek odaklı" stratejileri seçmeleriyle daha yüksek ihracat performans göstergeleri elde edebileceklerini göstermektedir. Literatür sonuçları, Hoang (2015) ve Koo vd, (2016) elde edilen bulguları desteklemektedir.

Son söz olarak, lojistik hizmet firmaları uluslararası pazarlarda sunulan hizmetin kesintisiz ve aksaksız bir şekilde işlenmesini istiyorsa, hizmet çözümlerini sürekli gelişen bir yapıya ulaştırmalıdır. Bunun için standart bir stratejik seçim değil ortamlarına uygun stratejik seçimlerde bulunarak performans düzeylerini yükseltmeyi hedeflemeleri gerekir. Firmaların uluslararası pazar yönelimli olmaları, yeni ya da en uygun stratejik seçimlerde bulunmaları ve performans seviyelerini iyileştirmede kendilerini ortam ve koşullara göre yapılandırmalarını gerektirir. Yapılan araştırmanın sonuçları, bu konuyla ilgili daha fazla araştırma yapılması için zemin hazırlamaktadır. Gelecekteki araştırmalar farklı değişkenleri ve sektörleri de içerecek şekilde genişletilebilir. Daha uzun zaman diliminde boylamsal bir çalışma yapılarak, ihracat performansını etkileyen dinamiklerin neler olabileceği zenginleştirilebilir.

Yapılan çalışma konusu itibari ile Türk lojistik sektöründeki uluslararası lojistik firmaları bağlamında yapılmıştır ve literatürde bu kapsamda herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Daha önce yapılan çalışmalar farklı sektörlerdeki firmaların pazar yönelimlerinin firma performansına yansımaları üzerinedir. Yapılan çalışma her ne kadar literatürdeki bir eksikliği giderse de çalışmanın birtakım sınırlılıkları mevcuttur. Çalışmanın en önemli sınırlılığı, Türk lojistik sektöründeki uluslararası lojistik firmalarına yönelik olmasıdır ve bir diğeri de bu firmalardaki üst düzey yöneticilerin tamamına ulaşamamasıdır. Bu anlamda gelecekte yapılacak çalışmalarda zaman ve kaynaklar açısından daha az kısıtlanmış boylamsal bir çalışmanın yapılması ve daha büyük bir örneklemin dâhil edilmesiyle birlikte farklı organizasyon ve sektör tiplerinin de dikkate alınması önerilmektedir. Bu bakımdan organizasyon yöneticilerinin pazar yönelimlerinin ihracat performansına etkisinde stratejik seçimlerin aracı rolünü tespit etmek önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Acosta, A. S., Crespo, Á. H. and Agudo, J. C. (2018). Effect of Market Orientation, Network Capability and Entrepreneurial Orientation on International Performance of Small and Medium Enterprises (SMEs). *International Business Review*, 27(6), 1128-1140.
- Ahimbisibwe, G. M., Ntayi, J. M. and Ngoma, M. (2013). Export Market Orientation, Innovation and Performance of Fruit Exporting Firms in Uganda. *European Scientific Journal*, 9(4), 295-313.
- Akyol, A. and Akehurst, G. (2003). An Investigation of Export Performance Variations Related to Corporate Export Market Orientation. *European Business Review*, 15(1), 5-19.
- Alotaibi, M. B. G. and Zhang, Y. (2017). The Relationship between Export Market Orientation and Export Performance: An Empirical Study. *Applied Economics*, 49(23), 2253-2258.
- Armario, J. M., Ruiz, D. M. and Armario, E. M. (2008). Market Orientation and Internationalization in Small and Medium-Sized Enterprises. *Journal of Small Business Management*, 46(4), 485-511.
- Blankson, C., Cowan, K., Crawford, J., Kalafatis, S., Singh, J. and Coffie, S. (2013). A Review of the Relationships and Impact of Market Orientation and Market Positioning on Organisational Performance. *Journal of Strategic Marketing*, 21(6), 499-512.
- Brouthers, K. D., Brouthers, L. E. and Werner, S. (2008). Real Options, International Entry Mode Choice and Performance. *Journal of Management Studies*, 45(5), 936-960.
- Buckley, P.J. and Casson, M.C. (1998). Models of the Multinational Enterprise. *Journal of International Business Studies*, 29(1), 21-44.
- Cadogan, J. W., Cui, C. C. and Li, E. K. Y. (2003). Export Market-Oriented Behavior and Export Performance. *International Marketing Review*, 20(5), 493-513.
- Cadogan, J. W., Diamantopoulos, A. and Siguaw, J. A. (2002). Export Market-Oriented Activities: Their Antecedents and Performance Consequences. *Journal of International Business Studies*, 33(3), 615-626.
- Cadogan, J. W., Kuivalainen, O. and Sundqvist, S. (2009). Export Market-Oriented Behavior and Export Performance: Quadratic and Moderating Effects under Differing Degrees of Market Dynamism and Internationalization. *Journal of International Marketing*, 17(4), 71-89.
- Cadogan, J. W., Paul, N. J., Salminen, R. T., Puumalainen, K. and Sundqvist, S. (2001). Key Antecedents to "Export" Market-Oriented Behaviors: A Cross-National Empirical Examination. *International Journal of Research in Marketing*, 18(3), 261-282.
- Cadogan, J. W., Diamantopoulos, A. and De Mortanges, C. P. (1999). A Measure of Export Market Orientation: Scale Development and Cross-Cultural Validation. *Journal of International Business Studies*, 30(4), 689-707.
- Cadogan, John W. and Charles C. Cui (2004). Chinese Export Agents' Adoption of Export Market-Oriented Behaviours: Measurement and Performance Relationship. *Journal of Asia Pacific Marketing*, 3 (2), 21-37.
- Chung, H. F. (2012). Export Market Orientation, Managerial Ties, and Performance. *International Marketing Review*, 29(4), 403-423.
- Czinkota, M. R. and Ronkainen, I. A. (2003). An International Marketing Manifesto. *Journal of International Marketing*, 11(1), 13-27.
- Day, G. S. (1994). The Capabilities of Market-Driven Organizations. *Journal of Marketing*, 58(4), 37-52.
- Diamantopoulos, A. (1999). Viewpoint-Export Performance Measurement: Reflective Versus Formative Indicators. *International Marketing Review*. 16(6), 444-457.
- Dong, X., Hinsch, C. A., Zou, S. and Fu, H. (2013). The Effect of Market Orientation Dimensions on Multinational SBU's Strategic Performance. *International Marketing Review*, 30(6), 591-616.
- Ellis, P. D. (2007). Distance, Dependence and Diversity of Markets: Effects on Market Orientation. *Journal of International Business Studies*, 38(3), 374-386.
- Ge, G. L. and Ding, D. Z. (2005). Market Orientation, Competitive Strategy and Firm Performance: an Empirical Study of Chinese Firms. *Journal of Global Marketing*, 18(3-4), 115-142.
- Greenley, G. E. and Foxall, G. R. (1998). External Moderation of Associations Among Stakeholder Orientations and Company Performance. *International Journal of Research in Marketing*, 15(1), 51-69.
- Grewal, R. and Tansuhaj, P. (2001). Building Organizational Capabilities for Managing Economic Crisis: The Role of Market Orientation and Strategic Flexibility. *Journal of Marketing*, 65(2), 67-80.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E., Black, W. C. and Anderson, R. E. (2019). *Multivariate Data Analysis*. United Kingdom: Cengage Learning.
- Hayes, A. F. (2018). *Introduction to Mediation, Moderation, and Conditional Process Analysis: a Regression-Based Approach*. Guilford Press.

- He, X. and Wei, Y. (2011). Linking Market Orientation to International Market Selection and International Performance. *International Business Review*, 20(5), 535-546.
- He, X., Brouthers, K. D. and Filatotchev, I. (2018). Market Orientation and Export Performance: The Moderation of Channel and Institutional Distance. *International Marketing Review*, 35(2), 258-279.
- Hennart, J. F. (2007). The Theoretical Rationale for a Multinationality-Performance Relationship. *Management International Review*, 47(3), 423-452.
- Hoang, B. P. (2015). Relationship of Export Market Orientation, Selected Export Strategy, and Export Performance: An Empirical Study. *Global Journal of Management And Business Research*, 15(6), 24-32.
- Homburg, C., Krohmer, H. and Workman Jr, J. P. (2004). A Strategy Implementation Perspective of Market Orientation. *Journal of Business Research*, 57(12), 1331-1340.
- Hooley, G. J., Piercy, N. F. and Nicoulaud, B. (2007). *Marketing Strategy and Competitive Positioning*. Harlow: Pearson Education.
- Hooley, G.J. and Newcomb, J.R. (1983). Ailing British Exports: Symptoms, Causes and Cures. *The Quarterly Review of Marketing*, 8(4), 15-22.
- Hult, G. T. M. and Ketchen Jr, D. J. (2001). Does Market Orientation Matter?: A Test of the Relationship between Positional Advantage and Performance. *Strategic Management Journal*, 22(9), 899-906.
- Hyvönen, S. and Tuominen, M. (2007). Channel Collaboration, Market Orientation and Performance Advantages: Discovering Developed and Emerging Markets. *International Review of Retail, Distribution and Consumer Research*, 17(5), 423-445.
- Israel, G. D. (2013). Institute of Food and Agricultural Sciences (IFAS), University of Florida. Retrieved from Agricultural. Education and Communication Department, UF/IFAS Extension. <https://edis.ifas.ufl.edu/pd006>.
- Iyer, P., Davari, A., Zolfagharian, M. and Paswan, A. (2019). Market Orientation, Positioning Strategy and Brand Performance. *Industrial Marketing Management*, 81, 16-29.
- Jaworski, B. J. and Kohli, A. K. (1993). Market Orientation: Antecedents and Consequences. *Journal of Marketing*, 57(3), 53-70.
- Kafouros, M. I., Buckley, P. J., Sharp, J. A. and Wang, C. (2008). The Role of Internationalization in Explaining Innovation Performance. *Technovation*, 28(1-2), 63-74.
- Katsikeas, C.S., Piercy, N.F. and Ioannidis, C. (1996). Determinants of Export Performance in a European Context. *European Journal of Marketing*, 30 (6), 6-35.
- Kayabasi, A. and Mtetwa, T. (2016). Impact of Marketing Effectiveness and Capabilities, and Export Market Orientation on Export Performance. *European Business Review*, 28(5), 532,559.
- Kohli, A. K. and Jaworski, B. J. (1990). Market Orientation: the Construct, Research Propositions, and Managerial Implications. *Journal of Marketing*, 54(2), 1-18.
- Koo, K. R., Kim, S. J. and Kim, K. H. (2016). The Effects of Internal Marketing Capability on export Marketing Strategy, B2B Marketing Mix and Export Performance. *Journal of Global Scholars of Marketing Science*, 26(1), 51-65.
- Kumar, V., Jones, E., Venkatesan, R. and Leone, R. P. (2011). Is Market Orientation a Source of Sustainable Competitive Advantage or Simply the Cost of Competing?. *Journal of Marketing*, 75(1), 16-30.
- Kleijnen, M., De Ruyter, K. and Wetzels, M. (2007). An assessment of value creation in mobile service delivery and the moderating role of time consciousness. *Journal of Retailing*, 83(1), 33-46.
- Kwon, Y.-C. and Hu, M.Y. (2000). Market Orientation among Small Korean Exporters. *International Business Review* 9, 61-75.
- Leonidou, L.C., 1995. Export Barriers: Non-Exporters' Perceptions. *International Marketing Review* 12 (1), 4-25.
- Lages, L. F. (2000). A Conceptual Framework of the Determinants of Export Performance: Reorganizing Key Variables and Shifting Contingencies in Export Marketing. *Journal of Global Marketing*, 13(3), 29-51.
- Lancaster, G. and Massingham, L. (2011). *Essentials of Marketing Management*. Routledge, London.
- Leech, N. L., Barrett, K. C. And Morgan, G. A. (2015). *IBM SPSS for Intermediate Statistics: Use and Interpretation (Fifth edition)*. Routledge, Taylor & Francis Group.
- Liu, W. and Atuahene-Gima, K. (2018). Enhancing Product Innovation Performance in a Dysfunctional Competitive Environment: The Roles of Competitive Strategies and Market-Based Assets. *Industrial Marketing Management*, 73, 7-20.
- Lumpkin, G. T. and Dess, G. G. (1996). Clarifying the Entrepreneurial Orientation Construct and Linking it to Performance. *Academy of management Review*, 21(1), 135-172.

- Madhavaram, S. and Hunt, S. D. (2008). The Service-Dominant Logic and a Hierarchy of Operant Resources: Developing Masterful Operant Resources and Implications for Marketing Strategy. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 36(1), 67-82.
- Matsuno, K., Mentzer, J. T. and Özsomer, A. (2002). The Effects of Entrepreneurial Proclivity and Market Orientation on Business Performance. *Journal of Marketing*, 66(3), 18-32.
- Murray, J. Y., Gao, G. Y. and Kotabe, M. (2011). Market Orientation and Performance of Export Ventures: The Process through Marketing Capabilities and Competitive Advantages. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 39(2), 252-269.
- Murray, J. Y., Gao, G. Y., Kotabe, M. and Zhou, N. (2007). Assessing Measurement Invariance of Export Market Orientation: a Study of Chinese and Non-Chinese Firms in China. *Journal of International Marketing*, 15(4), 41-62.
- Narver, J. C. and Slater, S. F. (1990). The Effect of a Market Orientation on Business Profitability. *Journal of Marketing*, 54(4), 20-35.
- Navarro, A., Losada, F., Ruzo, E. and Díez, J. A. (2010). Implications of Perceived Competitive Advantages, Adaptation of Marketing Tactics and Export Commitment on Export Performance. *Journal of World Business*, 45(1), 49-58.
- Nunnally, J. C. and Bernstein, I. H. (1994). *Psychometric Theory*. New York: McGraw Hill.
- Putniņš, T. J. (2013). Exporting by Latvian Companies: Vitality, Drivers of Success, and Challenges. *Baltic Journal of Economics*, 13(2), 5-35.
- Racela, O. C. and Thourmrunroje, A. (2014). Export Market Orientation, Inter firm Communication, Interfirm Cooperation and Export Performance. *International Journal of Management and Marketing Research*, 7(1), 1-14.
- Rose, G. M. and Shoham, A. (2002). Export Performance and Market Orientation: Establishing an Empirical Link. *Journal of Business Research*, 55(3), 217-225.
- Slater, S. F. and Narver, J. C. (1994). Market orientation, customer value, and superior performance. *Business Horizons*, 37(2), 22-28.
- Song, J., Wang, R. and Cavusgil, S. T. (2015). State Ownership and Market Orientation in China's Public Firms: An Agency Theory Perspective. *International Business Review*, 24(4), 690-699.
- Sousa, C. M., Martínez-López, F. J. and Coelho, F. (2008). The Determinants of Export Performance: A Review of the Research in the Literature between 1998 and 2005. *International Journal of Management Reviews*, 10(4), 343-374.
- Sousa, C.M. (2004). Export Performance Measurement: An Evaluation of the Empirical Research in the Literature. *Academy of Marketing Science Review*, 1(9), 1-23.
- Venkatraman, N. (1989b). Strategic Orientation of Business Enterprises: The construct, Dimensionality, and Measurement. *Management Science*, 35(8), 942-962.
- Venkatraman, N. (1989a). The Concept of fit in Strategy Research: Toward Verbal and Statistical Correspondence. *Academy of Management Review*, 14(3), 423-444.
- Venkatraman, N. and Ramanujam, V. (1986). Measurement of Business Performance in Strategy Research: A Comparison of Approaches. *Academy of Management Review*, 11(4), 801-814.
- Wang, G., Dou, W., Zhu, W. and Zhou, N. (2015). The Effects of Firm Capabilities on External Collaboration and Performance: The Moderating Role of Market Turbulence. *Journal of Business Research*, 68(9), 1928-1936.
- Wu, J. J. (2004). Influence of Market Orientation and Strategy on Travel Industry Performance: an Empirical Study of e-Commerce in Taiwan. *Tourism Management*, 25(3), 357-365.

EXTENDED SUMMARY

Purpose

This study aimed to examine the effect of market orientation and strategic choices of companies operating internationally in the Turkish logistics sector on their export performance. As market orientation is very important for today's international companies, in this study, the existence of the mediator role of strategic choice in the context of market orientation on export performance and the interaction between variables were investigated. The variables and interactions between variables within the scope of the research have not been examined before over the companies registered with the International Logistics and Service Providers Association operating in the Turkish logistics sector. Considering how important the strategic choices of international companies in this sector are, the results to be revealed by the study will be a very important complement in increasing the export performance of the companies, which shows the necessity of this study.

Methodolog

The universe of the study consists of 460 international logistics companies registered with the International Logistics and Service Providers Association (UTIKAD) operating in the Turkish logistics sector. The sample of the study was composed of 256 international logistics companies chosen by random sampling method registered with UTIKAD and by contacting one manager from each company. Research questionnaire was administered to the logistics companies within the scope of the research between April - December 2019. 1 question in the first part of the research questionnaire is related to basic information about participants, and 2 questions are related to the information about the companies. 54 questions in the second part of the questionnaire are about the items of the variables. In the second part, a 5-point Likert type scale ranging from "Strongly Disagree" (1) to "Strongly Agree" (5) were used to evaluate market orientation, strategic choice and export performance. All scale items used within the scope of the study were adapted by taking into account the terminology suitable for the logistics sector. As a result of a comprehensive literature research, "Market Orientation" scale developed by Narver and Slater (1990), "Strategic Choice" scale developed by Venkatraman (1989) and "Export Performance" scale developed by Sousa (2004) were used in the study. Within the scope of the research, firstly, analyses were performed related to the construct validity of the scale for the variables, and then, confirmatory factor analysis was applied to the scales by using AMOS, and finally, analyses showing the relationships between variables were performed using structural equation modeling.

Findings

In order to test the research model created, four models were created that aim to reveal and seek answers to (1) the effect of market orientation on export performance, (2) the effect of market orientation on strategic choice, (3) the effect of strategic choice on export performance, and (4) the mediator role of strategic choice in the effect on market orientation and export performance. The results obtained show that the effect of market orientation on export performance is not direct but through the full mediation of strategic choice variable. Accordingly, in SEM Model-1, the direct effect of market orientation on export performance was investigated, and it was observed that market orientation significantly affected export performance (β ; 0.760, $P < 0.001$). In SEM Model-2, the effect of market orientation on strategic choice was investigated. The results show the market orientation significantly affects strategic choice (β ; 0.930, $P < 0.001$). In SEM Model-3, the effect of strategic choice on export performance was investigated. The results show that strategic choice significantly affects export performance (β ; 0.768, $P < 0.001$). In SEM Model-4, the effects of including the strategic choice mediator variable in the relationship between market orientation and export performance was investigated. According to the findings, the effect of market orientation on export performance (β ; 0.660, $P > 0.05$) disappears as a result of including the mediator variable strategic choice in the model. According to Model 4 indirect analysis results, there is an effect of market orientation on export performance through the mediation of strategic choice (β ; 0.649, $P < 0.01$). It was determined that the effect of market orientation on export performance is not direct but through the full mediation of the strategic choice variable.

Conclusion and Discussion

In the study, the role played by strategic choices made by logistics companies operating internationally in their export processes was examined in the context of the relationship between market orientation and export performance. In general, it was found that in the export processes of the logistics companies operating internationally, market orientation facilitates the development of the strategies of the companies, and that this situation positively affects the export performance of the companies. Our research shows that the effect of market orientation on export performance is not direct but through the full mediation of strategic choice variable. This shows that the companies do not evaluate their market orientation separately, that they evaluate the effects of the internal and external environment in the strategic planning process very well, and that they can transfer the effects of the environments to their strategic choices. In this way, it shows that companies create a significant effect on their export performance by adopting strategic choices that fit their internal and external environments. This result shows that by choosing strategies that fit their internal and external environments, especially "analysis, proactive, and future-oriented" strategies, companies can achieve higher export performance indicators. The literature results support the findings obtained. As a result, it is seen that strategic choice creates positive effects on export performance criteria and is a significant determinant of performance.

In conclusion, if logistics service companies want the service offered in international markets to operate without interruption and without any problems, they should get their service solutions to gain a constantly developing structure. For this to happen, they should aim to increase their performance level by making strategic choices appropriate to their environment, not a standard strategic choice.

**SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETİMİNDE ÇÖZÜMLEMELİ ÖYKÜNÜN KULLANIMINA YÖNELİK
ÖĞRETMEN ADAYLARININ GÖRÜŞLERİ**
**OPINIONS OF TEACHER CANDIDATES ON THE USE OF ANALYTICAL STORY IN SOCIAL STUDY
TEACHING**

Prof. Dr. Selahattin KAYMAKCI
Kastamonu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler
Eğitimi Bölümü
kaymakci37@yahoo.com
ORCID No: 0000-0001-5905-9902

Tuğba TURGUT
Kastamonu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilimler Eğitimi
ABD
tugbatrgt78@gmail.com
ORCID No: 0000-0003-3595-3111

Arş. Gör. M. Talha ÖZALP
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü
mtozalp@nevsehir.edu.tr
ORCID No: 0000-0002-8564-7254

ÖZET

ABSTRACT

Sosyal bilgiler dersinde kullanılabilen edebi türlerden biri de çözümlenmeli öyküdür. Herhangi bir konu ve kazanımı bilişsel, duyuşsal ve devinişsel yönleri ile öğrencilere öğretmeye yarayan çözümlenmeli öykünün; düşünsel, ahlaki ve empatik olmak üzere üç boyutu bulunmaktadır. Derslerin tüm aşamalarında kullanılabilen çözümlenmeli öykü aracılığıyla geçmişte yaşamış insanlar ve yaşanmış olaylar daha iyi anlaşılabilir, soyut bilgiler somutlaştırılabilir, gündelik yaşam dersin bir parçası haline getirilebilir. Öğrencilere çoklu bakış açısı, empati, mekân algılama ve okuduğunu anlama gibi becerilerin yanı sıra adalet, dürüstlük, sevgi, saygı ve vefa gibi değerler de kazandırılabilir. Çözümlenmeli öykünün sosyal bilgiler dersinde etkin kullanımı öğretmenlerin ve öğretmen adaylarının bu edebi türe ilişkin bilgi ve becerilerinin düzeyine bağlıdır. Bu araştırmanın amacı sosyal bilgiler öğretmen adaylarının çözümlenmeli öyküye ilişkin farkındalıklarını ortaya koymaktır. Nicel metodoloji kapsamında betimsel bir araştırma olarak yürütülen bu araştırmanın çalışma grubunu bir devlet üniversitesinin eğitim fakültesinde öğrenim gören toplam 181 sosyal bilgiler öğretmen adayı oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak açık uçlu sorulardan oluşan anket kullanılmıştır. Araştırmada toplanan veriler içerik analiziyle çözümlenmiştir. Araştırma sonucunda öğretmen adaylarının çözümlenmeli öykünün tanımını ve boyutlarını bildikleri tespit edilmiştir. Çözümlenmeli öykünün sosyal bilgiler öğretimine katkı sağlayacağını savunan öğretmen adaylarına göre bu faydaların başında öğrenmeyi kolaylaştırma, öğrenmenin kalıcı olması, dersin zevkli hale gelmesi ve soyut bilgilerin somutlaştırılması gelmektedir.

One of the literary genres that can be used in the social studies course is the analytical story. This story, used to teach students about any subject and achievement with its cognitive, affective and psychomotor aspects; has three dimensions, called as intellectual, moral and empathetic. Through the analytical story that can be used at all stages of different courses, people and events in the past can be better understood, abstract information can be concretized, and daily life can be made a part of the course. Students can gain skills such as multiple perspectives, empathy, spatial cognition and reading comprehension, as well as gain values such as justice, honesty, love, respect and fidelity. The effective use of analytical story in social studies course depends on the level of knowledge and skills of teachers and teacher candidates regarding this literary genre. The aim of this study is to elicit the awareness of social studies teacher candidates about the analytical story. This study used descriptive method within the scope of quantitative methodology. The working sample of study consisted of 181 social studies teacher candidates, studying at the education faculty of a state university. In the study, a questionnaire including open-ended questions was used as a data collection tool. The collected data were analyzed with content analysis. As a result of the study it was determined that the participants knew the definition and dimensions of the analytical story. According to the them who argue that the analytic story contribute to the teaching of social studies, using of analytic story can make learning easier, provide permanent learning, make social studies enjoyable, and concretize abstract information.

Geliş Tarihi:

15.09.2021

Kabul Tarihi:

17.11.2021

Yayın Tarihi:

30.12.2021

Anahtar Kelimeler

Sosyal Bilgiler
Çözümlenmeli Öykü
Öğretmen Adayı

Keywords

Social Studies
Analytical Story
Teacher Candidate

GİRİŞ

Doğası gereği insanlar birbirleriyle iletişim kurmaya ihtiyaç duymuşlardır. İnsanların duygu, düşünce ve yaşadıklarını paylaşma isteği ise edebiyatı ortaya çıkarmıştır. Türk Dil Kurumu tarafından “olay, düşünce, duygu ve hayallerin dil aracılığıyla sözlü veya yazılı olarak biçimlendirilmesi sanatı” şeklinde tanımlanan edebiyat, sözü ve yazıyı bütün yönleri ile konu edinir (Türk Dil Kurumu [TDK], 2020). Başka bir ifadeyle edebiyat, temel malzemesi dil olan his, duygu, düşünce, hayal ve fikirlerin estetik bir kaygı ile sıradanlığı ve çirkinliği reddederek belli bir şekil içerisinde sözlü ve yazılı edebi eser olarak ifade edilme şeklidir (Tokcan, 2019: 1; Yalçın ve Aytaş, 2014: 17).

Dilin etkili olarak kullanılmasıyla ortaya çıkan edebi eserler hem bireysel hem de toplumsal olarak maddi ve manevi dünya görüşlerinin ifade edilmesini sağlar. İnsanı derinden etkileyen olayları yansıtarak duygu ve düşünceleri harekete geçirir. Dolayısıyla bu eserler bireyin ve toplumun eğitiminde bir araç olarak kullanılabilir. Edebi eserlerin eğitim sürecinde kullanılmasının başlıca faydası, öğrenme ortamını sıradanlıktan kurtararak öğrencilerin derse olan ilgilerini artırmasıdır. Edebi eserler öğrencilerin anlama, yorumlama, analiz yapma ve değerlendirme becerilerini geliştirir. Öğrencilere, bireysel farklılıkları fark etme, eleştirel, yaratıcı ve yansıtıcı düşünme ve empati kurma noktasında fayda sağlar. Millî, manevî ve evrensel değerler kazandırılmasında önemli rol oynar. Öğrencilerin dili güzel kullanma becerilerine ve estetik algılarını geliştirmelerine katkı sunar. Toplumsal sorunların çözümlerine ilişkin çaba göstermelerine ve akademik başarılarının artmasına olumlu yönde etki eder (Beldağ ve Aktaş, 2016; Edgington, 2002; Kaya ve Ekici, 2015; Kaymakçı ve Er, 2013; McGowan & Guzzetti, 1991; Michaelis & Garcia, 1996; Öztürk ve Otluoğlu, 2012; Sills-Briegel & Camp, 2011; Tekgöz, 2005; Topçu ve Kaymakçı, 2018; Yeşilbursa ve Sabancı, 2015).

Edebi eserler birçok farklı türden oluşmaktadır. Bilindiği gibi edebi tür, şekil, teknik ve konu gibi çeşitli unsurları açısından ortak özellikler gösteren sözlü ve yazılı eserlerin sınıflandırılmasıdır (Çetişli, 2006). Aytaş'a göre (2006) edebi türler şiir, tiyatro, anlatı (günlük, roman, hikâye, masal, efsane vb.) ve düşünce türleri (makale, söyleşi, mektup, özdeyiş, anı vb.) şeklinde sınıflandırılmaktadır. Bu bağlamda eğitim-öğretim sürecinde kullanılan edebi türlerden biri hikâye/öyküler kapsamında ele alınan çözümlenmeli öyküdür.

Çözümlenmeli öykü, “Öğrencilerin yaşantılarından hareketle herhangi bir konu ve kazanımı düşünsel, ahlaki ve empatik boyutlarıyla öğretmeye yarayan bir edebi tür.” olarak tanımlanmaktadır (Kaymakçı, 2019). Burada çözümlenmeli öykü ile öykü çözümlenmenin birbirinden farklı olduğunu belirtmekte yarar vardır. Öykü çözümlenme, edebiyat ve dil öğretiminde kullanılan bir öykü analiz yöntemidir. Bu yöntemle öykü, sahne, ana ve yardımcı karakterler, problem durumu, problem çözme teknikleri, sonuç, ana fikir ve tepki gibi elementleri ile çözümlenir. Bu çözümlenmeden sonra soru sorma, dramatize ettirme, resim ve grafik çizdirme gibi birtakım etkinliklerle öykünün öğrencilere derinlemesine kavratılması sağlanır (Akyol, 2006). Öte yandan çözümlenmeli öykü ise herhangi bir konu ve kazanımı bilişsel, duyuşsal ve devinişsel yönleri ile öğrenciye sunan bir edebi türdür. İlk kez Don Rowe ve Jan Newton tarafından 1994 yılında İngiltere’de ilk ve ortaokullarda vatandaşlık eğitimini geliştirmek üzere hazırlanan “You, Me, Us! Social and Moral Responsibility for Primary School (Sen, Ben, Biz! İlkokul için Sosyal ve Ahlaki Sorumluluk)” adlı etkinlik kitabında kullanılan (Aslan, 2004) çözümlenmeli öykünün düşünsel, ahlaki ve empatik olmak üzere üç boyutu bulunmaktadır. Bu boyutlar şu şekilde açıklanabilir:

Düşünsel boyut, öykünün içerisinde ilgili kazanımın bilişsel düzeyde ele alındığı boyuttur. Bu boyutta kazanım doğrultusunda öyküde verilen bilgiler sorgulanır. Öykünün genel yazım kuralları doğrultusunda açıklanan kavramlar ve olgusal bilgiler düşünsel boyutta verilen sorular aracılığıyla öykü kahramanlarının ağzından öğrencilere sorgulattır. Bu soruların Bloom taksonomisinin bilişsel alan düzeylerinden kavrama, uygulama, analiz, sentez ve değerlendirme seviyelerinde olması gerekmektedir (Kaymakçı, 2019).

Çözümlemeli öykünün ikinci boyutu ahlaki boyuttur. Bu boyut programın kazandırılmasını öngördüğü değerlerin sorgulandığı duyuşsal alana yönelik içerikten oluşur. Çalışkan'a göre (2005) ahlaki boyutta öğrencilere öykü kahramanlarının davranışlarının etik yönünden incelenmesi gerekir. Söz konusu boyutta öğrenciler, kahramanların işi ve davranışlarını ahlaki bir çözümleme ile iyi-kötü, doğru-yanlış, olumlu-olumsuz gibi değere yönelik özelliklerle değerlendirmeli ve bu değerlendirmelerin nedenlerini öykü sonunda sorulan sorulara cevap vermek suretiyle açıklamalıdır. Ancak bu soruların Bloom taksonomisinin duyuşsal alan düzeylerinden alma, tepkide bulunma, değer verme, örgütlenme ve kişilik haline getirme seviyelerinde olmasına dikkat edilmelidir (Kaymakçı, 2019).

Üçüncü çözümleme boyutu ise empatik boyuttur. Empatik boyutta öğrencilerden devinişsel alana yönelik çıkarımlar yapmaları beklenmektedir. Bu çerçevede öykü kahramanlarının yaptıkları iş ve davranışların öğrencilerin penceresinden değerlendirilmesi esastır. Empatik boyutta sorulacak sorular aracılığıyla öğrenciler hem öykü kahramanlarının düşünce ve davranışlarını sorgulamalıdır hem de kahramanların yerine kendilerini koyarak aynı durum karşısında neler hissedeceklerini veya nasıl davranacaklarını düşünebilmelidir (Çalışkan, 2005; Kaymakçı, 2019).

Çözümlemeli öykü diğer derslerde olduğu gibi sosyal bilgilerde de kullanılabilir. Nitekim 2018 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı (SBDÖP) incelendiğinde Türkiye Yeterlilikler Çerçevesinin (TYÇ) Kültürel Farkındalık ve İfade boyutunda “müzik, sahne sanatları, edebiyat ve görsel sanatlar dâhil olmak üzere çeşitli kitle iletişim araçları kullanılarak görüş, deneyim ve duyguların yaratıcı bir şekilde ifade edilmesinin gerekliliğine” vurgu yapılmıştır. Öte yandan programın uygulanmasında dikkat edilecek hususların 8. maddesinde “Efsane, destan, masal, atasözü, halk hikâyesi, türkü ve şiir gibi türlerden yararlanılarak Sosyal Bilgiler dersi edebî ürünlerle desteklenmelidir. Öğrenciler; konuları sevdirecek roman, tarihî roman, hikâye, hatıra, gezi yazısı ve fıkra gibi edebî ürünler okumaya teşvik edilmelidir. Ayrıca uygun görülen kazanımlar resim, musiki, minyatür, gravür, hat, heykel, mimari, tiyatro, sinema gibi geleneksel veya modern sanat ürünleriyle desteklenmelidir.” denilerek edebi türlerin kullanımına dikkat çekilmiştir (MEB, 2018, s. 5,8).

Sosyal bilgiler dersinde çözümlemeli öykü kullanımının birtakım yararları bulunmaktadır. Örneğin; çözümlemeli öykü dersin ve öğretim programının amaçlarına ulaşmasını sağlar. Öğrencilere öğretim programı doğrultusunda konuya ilişkin bilgi, beceri ve değerleri kazandırır. Öğrencilerin gözünde geçmişte yaşamış insanlar ve olayları daha iyi canlandırır. Öğrencilere kendi yaşamlarından hareketle öğrenme imkânı sağlar. Eğlenerek öğrenme fırsatı sağlayarak onları derse karşı güdüler, farklı çevre, karakter ve olayları tanıtır, soyut bilgileri somutlaştırarak gündelik yaşamı dersin bir parçası haline getirir. Öğrencilerin gerçek ve kurgu arasındaki ayrımı fark etmelerini sağlar, okumaya olan ilgilerini artırır, ana dili sevdirecek kelime hazinelerini genişletir. Onlara önyargı ve kalıp yargılarla baş etme fırsatı sunar, çatışma çözme stratejilerini kazandırır (Aslan, 2004; Demir ve Akengin, 2011; Demircioğlu, 2010; Kabapınar, 2005; Kaymakçı, 2019; Rowe & Newton, 1994; Şimşek, 2010).

Sosyal bilgiler dersinde çözümlemeli öykünün kullanımı kadar onu kullanacak öğretmenlerin yetiştirilmesi de mühimdir. Hiç kuşkusuz 21. yüzyılda bir rehber, takım lideri ya da öğrenme arkadaşı olarak nitelendirilen öğretmenlerin farklı edebi türleri ve bu kapsamda değerlendirilen çözümlemeli öyküleri hazırlayabilmeleri ve kullanabilmeleri gerekmektedir. Sosyal bilgiler öğretmenlerinin konuya ilişkin farkındalıklarının artırılmasında hizmet içi ve hizmet öncesi eğitim önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle hizmet öncesi eğitim döneminde öğretmen adaylarının genelde edebi türler özelde ise çözümlemeli öykünün içeriğine ilişkin kuramsal ve uygulamalı eğitim alması esastır. Bu bağlamda öğretmen adaylarına 1998, 2006 ve 2018 yıllarında Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) tarafından hazırlanan Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Lisans Programlarında Sözlü ve Yazılı Edebiyat İncelemeleri dersinin yanı sıra Özel Öğretim Yöntemleri I ve II ile Sosyal Bilgiler Öğretimi 1 ve 2 gibi dersler aracılığıyla edebi türler ve çözümlemeli öyküye ilişkin birtakım bilgi ve beceriler kazandırılmaya çalışılmaktadır (Yükseköğretim Kurulu [YÖK], 1998; 2006; 2018).

Sosyal bilgiler dersinde çözümlemeli öykünün kullanımına ilişkin literatür incelendiğinde çeşitli kuramsal ve uygulamalı araştırmaların yapıldığı görülmektedir:

Çözümlemeli öykü kavramını ilk kez kullanan Don Rowe ve Jan Newton, 1994 yılında hazırladıkları etkinlik kitabında çözümlemeli öykünün vatandaşlık eğitiminde etkin olarak nasıl kullanılması gerektiğine ilişkin ipuçları vermişlerdir (Çalışkan, 2005). Türkiye’de ise “İlköğretim Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Derslerinde Kullanılabilecek Bir Öğretim Yöntemi Olarak Çözümlemeli Öykü” başlıklı kitap bölümünde Kabapınar (2005), İngiltere’deki yaklaşımdan hareketle çözümlemeli öykünün kuramsal çerçevesini örnek öyküler aracılığıyla açıklamıştır. Diğer bir kuramsal araştırma olan “Çözümlemeli Öyküler ile Sosyal Bilgiler Öğretimi” adlı kitap bölümünde Kaymakçı (2019) çözümlemeli öykünün hem içeriğini hem de hazırlanış ve uygulanış aşamalarını bir etkinlik örneği ile açıklamıştır.

Uygulamalı araştırmalara bakıldığında Aslan (2005) tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinde çözümlemeli öykü kullanılarak işlenen dersin ilköğretim 3. sınıf öğrencilerinin akademik başarı, derse yönelik tutum ve düşünme becerilerine etkisinin değerlendirildiği görülmektedir. Araştırma sonucunda çözümlemeli öykü yönteminin öğrencilerin başarısını artırdığı fakat tutum ve düşünme becerilerinde önemli bir farklılık ortaya çıkarmadığı belirlenmiştir. Aynı yıl Çalışkan (2005) tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinde ise çözümlemeli öykünün bir aktif öğrenme aracı olarak kullanımı ele alınmıştır. Araştırmada çözümlemeli öykü yönteminin öğrencilerin başarılarına ve sosyal bilgiler dersine yönelik tutumlarına katkı sağladığı ayrıca öğrencilerin ruh hallerini de olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Görüldüğü üzere sosyal bilgiler öğretiminde edebi türlerin kullanımına ilişkin birçok araştırma (Akyol, 2011; Ateş ve Oruç, 2019; Bölücek, 2008; Çifçi, 2011; Edgington, 2002; Er, 2005; Er ve Kaymakçı, 2016; Erdem, 2010; Erdoğan, 2007; İbret, Karasu-Avcı, Karabıyık, Güleş ve Demirci, 2017; Kaymakçı, 2013; Kaymakçı, 2019; Keskin, 2008; Maxim, 1999; Otluoğlu, 2001; Öztürk ve Otluoğlu, 2003; Topçu ve Kaymakçı, 2018; Özpek, 2020; Tekgöz, 2005; Tokcan, 2019; Yeşilbursa ve Sabancı, 2015; Zarnowski, 2003) bulunmasına rağmen çözümlemeli öykü ile ilgili araştırmalar eğitim-öğretim düzeyi, konu, yöntem ve örneklem grubu açısından sınırlılıklar göstermektedir. Ayrıca çözümlemeli öykünün kullanımına ilişkin sosyal bilgiler öğretmen adaylarına yönelik herhangi bir araştırma da bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu araştırmayla ilgili literatüre katkı sağlanacak, mevcut durum tespit edilecek, sosyal bilgiler eğitiminde çözümlemeli öykünün kullanımına yönelik olarak ileride yapılacak araştırmalara da esin kaynağı olunacaktır.

1. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu araştırmanın amacı sosyal bilgiler öğretmen adaylarının çözümlemeli öyküye ilişkin farkındalıklarını ortaya koymaktır. Araştırmada aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Öğretmen adaylarının çözümlemeli öykünün tanımına ilişkin görüşleri nelerdir?
2. Öğretmen adaylarının çözümlemeli öykünün sosyal bilgiler dersinin öğretimine olan katkılarına ilişkin görüşleri nelerdir?
3. Öğretmen adaylarının çözümlemeli öykünün sosyal bilgiler öğretmenlerine katkılarına ilişkin görüşleri nelerdir?
4. Öğretmen adaylarının çözümlemeli öykünün öğrencilere olan katkılarına ilişkin görüşleri nelerdir?
5. Öğretmen adaylarının çözümlemeli öykünün öğretmen yetiştirmede kullanılmasının gerekliliğine ilişkin görüşleri nelerdir?

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Modeli

Bu araştırmada nicel metodoloji kapsamında betimsel yöntem kullanılmıştır. Bilindiği gibi betimsel yöntem, mevcutta var olan veya geçmişte meydana gelmiş bir durumu olduğu şekliyle tasvir eden bir

yöntemdir (Karasar, 2008). Araştırma sorusuna ilişkin mevcut durumu ve nitelikleri ortaya koyması, güncel verilere dayalı açıklamalar yapmaya olanak sağlaması ve amaca uygunluk nedeniyle araştırmada betimsel yöntem kullanılmıştır (Borg, Gall ve Gall, 1993; Cresswell, 2017).

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini bir devlet üniversitesinin eğitim fakültesinin sosyal bilgiler öğretmenliği programında öğrenim gören öğretmen adayları oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise aynı programın 3. sınıf düzeyinde öğrenim gören, “Sosyal Bilgilerde Yazılı ve Sözlü Edebiyat İncelemeleri” dersini almış ve bu ders kapsamında çözümlenmeli öykünün sosyal bilgilerde kullanımına ilişkin eğitime katılmış, 97’si erkek, 84’ü kadın toplam 181 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Örneklem, araştırmanın amacına uygun olarak, tanıdık çevreden kişilerle çalışmaya imkân sağlaması, araştırmaya zaman ve çaba açısından ekonomiklik kazandırması gibi özellikleri nedeniyle uygun örnekleme kullanılmıştır (Balcı, 2016).

2.3. Uygulama Süreci

Araştırmanın uygulama süreci “Sosyal Bilgilerde Sözlü ve Yazılı Edebiyat İncelemeleri” dersi kapsamında yürütülmüştür. Araştırmacılar tarafından derste öncelikle örnekler üzerinden kuramsal olarak çözümlenmeli öykü ve içeriği hakkında öğretmen adaylarına bilgilendirme yapılmıştır. Öğretmen adaylarından Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında yer alan kazanımlar doğrultusunda çözümlenmeli öykü yazmaları ve bunu derste sunmaları istenmiştir. Sonrasında öğretmen adayları, 40 dakikalık bir ders planı doğrultusunda çözümlenmeli öykülerini yazdıktan sonra sınıfta diğer öğretmen adayları ile paylaşmışlardır. Öğretmen adayları birbirlerinin öykülerini inceleyip geri bildirim vermişlerdir. Aynı zamanda araştırmacılar da her bir öğrenciye çalışmalarına ilişkin dönütler vermişlerdir.

2.4. Veri Toplama Aracı ve Geliştirilmesi

Araştırmada veri toplama aracı olarak açık uçlu sorulardan oluşan anket formu kullanılmıştır. Anketler insanların taşıdıkları karakteristiklerin, gösterdikleri davranışların, benimsedikleri kanı ya da görüşlerin ve sahip oldukları tutumların öğrenilmesinde belki de en güvenilir kaynaktır. Anket cevapları katılımcıların sözlü ve yazılı açıklamalarıdır. Bu açıklamaları elde etmenin yolu ise; onlarla soru sorarak iletişime girmektir. Anketle bilgi toplamada, soru sorma yolu benimsenir. Açık uçlu anket soruları, soruların belirli bir plan dâhilinde hazırlanarak verilerin kolaylıkla organize edilmesine ve analiz edilebilmesine imkân sağlar (Balcı, 2016; Borg, Gall ve Gall, 1993; Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2017; Popping, 2015; Seidman, 1998). Bu bağlamda hazırlanan soruların belli bir plan dâhilinde sıralanıp verimli sonuçların edinilmesine ve analiz edilebilmesine imkân tanınması ve amaca uygunluk gibi nedenlerle araştırmada açık uçlu sorulardan oluşan anket formu kullanılmıştır.

Anket formu hazırlanırken öncelikle ilgili literatür taranmıştır. Sonrasında hazırlanan taslak form sosyal bilgiler eğitimi alanında uzman iki akademisyen ve bir dil uzmanının görüşüne sunulmuştur. Ayrıca sosyal bilgiler öğretmenliği lisans programında öğrenim gören 5 öğretmen adayı ile pilot uygulama gerçekleştirilmiştir. Alınan geribildirimler doğrultusunda forma son hali verilmiştir.

2.5. Verilerin Toplanması

Araştırmaya ilişkin veriler bir devlet üniversitesinin sosyal bilgiler öğretmenliği 3. sınıf lisans programında öğrenim görmekte olan ve “Sosyal Bilgilerde Sözlü ve Yazılı Edebiyat” dersini almış öğretmen adaylarından yüz yüze toplanmıştır. 181 öğretmen adayının gönüllü katılımı ile gerçekleştirilen araştırma verileri, bahar yarıyılında toplanmıştır. Veriler toplanırken öğretmen adaylarına kimliklerinin açıklanmayacağı, araştırmanın bilimsel bir çalışma olduğu ve elde edilen verilerin tamamen bilimsel amaçlar için kullanılacağı hatırlatılmıştır. Kastamonu Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu’ndan gerekli izin alınarak araştırma verileri toplanmıştır.

2.6. Verilerin Analizi

Araştırmada toplanan veriler içerik analizi aracılığıyla çözümlenmiştir. Birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmesi ve bunları okuyucunun anlayabileceği bir biçimde düzenleyerek yorumlamaya imkân tanınması nedeniyle araştırmada içerik analizi kullanılmıştır (Borg, Gall ve Gall, 1993; Yıldırım ve Şimşek, 2016).

İçerik analizinden öncelikle öğretmen adaylarının açık uçlu anket formunda yer alan sorulara verdikleri cevaplar incelenmiştir. Sonrasında tümevarımcı bir yaklaşımla oluşturulan kodlardan yola çıkarak temalar oluşturulmuştur. Daha sonra öğretmen adaylarının cevapları doğrultusunda oluşturulan tema ve kavramların yüzde ve frekansları hesaplanarak her bir araştırma sorusuna ait tablolar oluşturulmuştur. Katılımcıların gerçek isimleri yerine (Ör; K1 [kadın], E1 [erkek]) şeklinde takma isimler kullanılmış, doğrudan yapılan alıntılarla analizler desteklenmiştir.

Araştırma verilerinin geçerlik ve güvenilirliğini inandırıcılık, aktarılabirlik ve tutarlılığının sağlanması amacıyla birtakım işlemler yapılmıştır. İnandırıcılığın sağlanması için uzman incelemesi yönteminden yararlanılarak araştırma konusu hakkında ve içerik analizi hakkında uzman kişilerin, araştırma deseninden toplanan verilere, bunların analizine ve sonuçların yazımına kadar olan süreçlerin tamamına ilişkin görüşleri alınmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Ayrıca tüm veri setleri eleştirel bir gözle üç bağımsız uzman tarafından incelenmiştir. Veri analizinin güvenilirlik hesaplaması için Miles ve Huberman (1994) tarafından önerilen; Güvenirlik = (Görüş Birliği) / (Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı) uyuşum yüzdesi formülü kullanılmıştır. Formülün hesaplanması sonucunda araştırmada uyuşum yüzdesi %85 olarak hesaplanmıştır. Ortaya çıkan uyuşum yüzdesinin %80'in üzerinde çıkması, araştırma için güvenilir kabul edilmektedir (Miles ve Huberman, 1994). Araştırmanın aktarılabirlik boyutunda ayrıntılı betimlemeye başvurulmuştur. Böylece araştırmada verilerin doğasına uygun şekilde okuyucuya sunulacak doğrudan aktarmalar ile veriler detaylı bir şekilde açıklanmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2016).

3. BULGULAR VE YORUM

Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının çözümlenmeli öyküye ilişkin farkındalıklarını ortaya koymak amacıyla gerçekleştirilen bu araştırmada toplanan verilerin analizi neticesinde elde edilen bulgular aşağıda alt başlıklar halinde açıklanmıştır:

3.1. Çözümlemeli Öykünün Tanımına İlişkin Bulgular

Araştırmanın birinci sorusunda sosyal bilgiler öğretmen adaylarının çözümlemeli öykünün tanımına ilişkin görüşleri incelenmiştir.

Tablo 1. Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Çözümlemeli Öykünün Tanımına İlişkin Görüşleri

Görüşler	f	%
Üç boyutlu öykü	43	24,29
Kazanıma uygun yazılan öykü	39	22,03
Öyküyü derinlemesine analiz etme	31	17,51
Etkinlik	19	10,73
Konuyu öykü aracılığıyla öğretme	18	10,16
Kurgusal bir metin	16	9,03
Değer ve beceri kazandırmayı amaçlayan metinler	9	5,08
Öykünün detaylı şekilde bireye aktarılması	2	1,12
Toplam	177	100

Tablo 1 incelendiğinde öğretmen adayları çözümlemeli öyküyü, üç boyutlu öykü (%24,29), kazanıma uygun yazılan öykü (%22,03), öyküyü derinlemesine analiz etme (%17,51), etkinlik (%10,73), konuyu öykü aracılığıyla öğretme (%10,16) şeklinde tanımlamışlardır. Ayrıca ilgili tabloya bakıldığında öğretmen adaylarının bu temalara ek olarak çözümlemeli öyküyü kurgusal metin (%9,03), değer ve beceri kazandırmayı amaçlayan metinler (%5,08) ve öyküyü detaylı şekilde aktarma (%1,12) olarak tanımladıkları görülmektedir. Bu doğrultuda ilgili tablo incelendiğinde 181 öğretmen adayının açık uçlu anket formunda bazı yanıtların soru ile ilgisiz olması sebebiyle elenmiştir. Bu sebeple toplam sayı 177 olarak belirtilmiştir.

Öğretmen adayları (%24,29) çözümlemeli öykünün üç boyutlu öykü olduğunu düşünmektedirler. Bu konuyu K13; *“Çözümlemeli öykü, belirlenen kazanım doğrultusunda yazılan hikâyenin çok boyutlu olması yani eleştirel, empatik, ahlaki düşünce boyutlarını da ek alınarak yazılmasıdır.”* şeklinde açıklamışlardır.

Çözümlemeli öykünün kazanıma uygun yazılan öykü olduğunu savunanlara göre (%22,03) çözümlemeli öykü; kazanımı öyküleştirmek, öykü aracılığıyla kazanımı aktarmadır. Bu kapsamda çözümlemeli öykülerin kazanımı öyküleştirmek olduğunu düşünen K29 kodlu öğretmen adayı konu hakkındaki görüşünü; *“Konu ve kazanıma uygun bilgileri öyküleştirerek öğrencilere sunulması, öğrencilerinde bunu düşünsel, empatik boyutta incelemesi ve değerlendirmesidir”* şeklinde açıklamıştır. Öte yandan öykü aracılığıyla kazanımı aktarma olduğunu düşünen öğretmen adayları da vardır. E30 bu durumu; *“Çözümlemeli öykü bir kazanımı kavrayabilmek için, bu kazanımla ilgili bir fikir çevresinde öykü yazmaktır. İçinde düşünsel, empatik ve ahlaki boyutlarda ilgili bilgilerde içerir.”* şeklinde ifade etmiştir.

Öğretmen adaylarının %17,51’ine göre çözümlemeli öykü, öyküyü derinlemesine analiz etmektir. Buna göre çözümlemeli öyküler öykünün çözümlenmesi, öyküde duygu ve düşüncelerin, derinlemesine incelenmesi, öykünün üç boyutlu değerlendirilmesini ifade etmektedir. Bu kapsamda çözümlemeli öykülerin, öykülerin çözümlenmesi olarak düşünmektedirler. Bu durumu E59 kodlu öğretmen adayı; *“Öykünün çözümlenmesidir. Ahlaki, düşünsel ve empatik boyutlarda öyküde sorular ile sonuçlar çıkartılır.”* şeklinde ifade etmiştir. Çözümlemeli öykülerin duygu ve düşüncelerin derinlemesine incelenmesi olduğunu düşünen öğretmen adaylarından E3; *“Bana göre çözümlemeli öykü demek; öykünün duygu ve düşüncelerini tam olarak çıkarmak ve anlamaktır.”* demiştir. Öğretmen adaylarından çözümlemeli öykünün üç boyutlu değerlendirilmesini ifade edenlerden E36 kodlu öğretmen adayı bu durumu *“Anlatılan öykünün kişide bıraktığı ahlaki, düşünsel ve empati boyutunu da göz önüne alarak değerlendirilmesidir.”* şeklinde açıklamıştır.

Öğretmen adayları (%10,73) çözümlemeli öyküyü öğretimsel faaliyetlerde yararlanılan bir etkinlik olarak tanımlamaktadırlar. Buna göre öğretmen adayları konu ile ilgili ifadelerinde çözümlemeli öykünün farklı bir yöntem, çalışma yaprağı ve öğretimde kullanılan bir araç olduğunu ifade etmişlerdir. Buna göre çözümlemeli öykülerin farklı bir yöntem olduğunu düşünen katılımcılar bulunmaktadır. Öğretmen adaylarından E22; *“Dersin içeriğini somutlaştırmak, konuyu işlenebilir ve zevkli hale getirmek amacı ile yapılan öğrencilerin etkin olduğu güzel bir etkinlik.”* şeklinde görüşünü ifade etmiştir. Çözümlemeli öykülerin çalışma yaprağı olduğunu düşünen öğretmen adayları da bulunmaktadır. Konu hakkında E21; *“Çözümlemeli öykü kazanımların daha kapsamlı olması için yani daha derinleşmesi için öğrencilerin yararına olan bir çalışma kağıdıdır.”* demiştir. Öte yandan çözümlemeli öykülerin öğretimde kullanılan bir araç olduğunu düşünen öğretmen adayları bulunmaktadır. Konu hakkında K52 kodlu öğretmen adayı; *“Dersi eğlenceli işlemeye yarayan bir araç olduğunu düşünüyorum.”* diyerek düşüncesini açıklamıştır.

Öğretmen adaylarına göre (%10,16) çözümlemeli öykü, konunun öykü aracılığıyla öğretilmesidir. Öğretmen adayları söz konusu temaya ilişkin tanımlarında; bilgi vermeyi amaçlayan yazı, öykü formatında bilgi vermek gibi ifadelerle dikkat çekmişlerdir. Öğretmen adayları çözümlemeli öykülerin bilgi vermeyi amaçlayan yazılar olduğunu düşünmektedirler. Bu durumu E15; *“Bir konu hakkında*

öykünün içerisinde geçen olaylarla birlikte bilgi vermeyi amaçlayan yazılardır” şeklinde açıklamıştır. Öte yandan öğretmen adayları çözümlemeli öyküleri, öykü aracılığıyla bilgi aktarımı olarak ifade etmişlerdir. Bu durumu K21 kodlu öğretmen adayı; “Çözümlemeli öykü çocuğa öykü formatında bilgi vermektir. Çocuk böylece o düz bilgi metnini okumak yerine eğlenerek öğrenecektir.” şeklinde açıklamıştır.

Öğretmen adaylarına göre (%9,03) çözümlemeli öyküler bir olay ya da düşünceyi anlatan ve planlı yazılan yazılardır. Ayrıca öğretmen adayları çözümlemeli öykülerin konunun öyküleştirdiği ve fikir anlatan edebi metinler olduğunu düşünmektedirler. Öğretmen adayları çözümlemeli öykülerin konunun öyküleştirdiğini düşünmektedirler. Bu durumu E41 kodlu öğretmen adayı; “Belli bir konunun öykü haline getirilip akılda daha kalıcı olmasına denir.”; K43; “Çözümlemeli öykü bir konu üzerinde yazılmış öyküdür. Bu öyküde öğrencilere ahlaki, düşünsel, ve empatik boyutlarla ilgili sorular sorulur. Öyküde bu boyutlar verilmeye çalışılır ve çocukların sorulara cevap verilmesi sağlanır.” şeklinde ifade etmiştir. Öte yandan çözümlemeli öykülerin fikir anlatan edebi metin olduğunu düşünmektedirler. Bu düşünceye örnek olarak “Bana göre çözümlemeli öykü, kazandırılmak istenen bilgiyi kurgu içinde ve olay örgüsünü kullanarak anlatmaya yarayan edebi türdür (E16).” ifadesi gösterilebilir.

Öğretmen adaylarına göre (%5,08) çözümlemeli öyküler değer ve beceri kazandırmayı amaçlayan metinlerdir. Bu konuda öğretmen adayları çözümlemeli öykülerin değer ve bilinç kazandırma, öğrencinin empati yeteneğini geliştirmek amacıyla yazılan öyküler, beceri geliştirmeyi amaçlayan öykü, öğrenciye düşünme yetisi kazandıran öykü, değer kazandırmayı amaçlayan öykü vurgu yapmışlardır. Buna göre öğretmen adayları çözümlemeli öykülerin değer ve bilinç kazandırma olduğunu düşünmektedirler. Bu durumu K8 kodlu öğretmen adayı; “Belli bir olay etrafında gelişen bir sorun durumu oluşturulup bu durumun çözüme ulaştırılıp bir değer ve bilinç kazandırılmasıdır.” şeklinde ifade etmiştir. Bazı öğretmen adayları ise çözümlemeli öykülerin öğrencinin empati yeteneğini geliştirmek amacıyla yazılan öyküler olduğunu ifade etmişlerdir. Konu ile ilgili olarak K49 kodlu öğretmen adayı; “Öykü ile öğrencinin öyküde geçen iyi-kötü, doğru-yanlış gibi nitelendirdiği davranışları bulması ve bu davranışlar ile öğrenciyi düşünmeye sevk ederek kahramanların veya yazarın yerine kendilerini koyarak empati yeteneğini geliştirmesi için yazılan öyküdür.” Öte yandan öğretmen adayları çözümlemeli öykülerin beceri geliştirmeyi amaçlayan öykü olduğunu ifade etmişlerdir. Bu konuda E39 kodlu öğretmen adayı; “Ahlaki, empatik ve düşünsel bilgi boyutlarla soru sorarak konuyu ya da kazanımımızı irdeleyerek öğrenciye düşünme yetisi kazandırmak için yazılan öykülerdir.” E5; “Çözümlemeli öykü ile öğrencilere verilmek istenen bilgi ve beceriler onları sıkmadan zevkli bir şekilde öğretilir.” Buna ilaveten öğretmen adaylarının bir kısmı çözümlemeli öykülerin öğrencilere düşünme yetisi kazandırma olduğunu belirtmişlerdir. Konu ile ilgili olarak E39 kodlu öğretmen adayı; “Ahlaki, empatik ve düşünsel bilgi boyutlarla soru sorarak konuyu ya da kazanımımızı irdeleyerek öğrenciye düşünme yetisi kazandırmak için yazılan öykülerdir.” demiştir. Son olarak öğretmen adaylarının çözümlemeli öykülerin değer kazandırmaya vurgu yaptıkları görülmüştür. Konu ile ilgili olarak K97 kodlu öğretmen adayı; “Çözümlemeli öykü başta olumsuz olan üzerinden yazılmış sonrasında bir değer kazandırmayı amaçlayan öyküdür. Başta olumsuz olan davranış öykünün sonlarında olumlu duruma dönüşür ve çocukta farkındalık yaratılır.” demiştir.

Öğretmen adayları (%1,12) çözümlemeli öyküyü detaylı bir şekilde bireye aktarılması olarak ifade etmişlerdir. Konu ile ilgili olarak E37; “Belirlenmiş bir öykünün detaylarıyla birlikte bireye verilmesine denir.” demiştir.

3.2. Çözümlemeli Öykünün Sosyal Bilgiler Öğretimine Katkılarına İlişkin Bulgular ve Yorum

Araştırmanın ikinci sorusuna ilişkin elde edilen bulgular aşağıda verilmiştir. Elde edilen bulgular doğrultusunda sosyal bilgiler öğretmen adaylarının çözümlemeli öykünün sosyal bilgiler öğretimine olan katkılarına ilişkin görüşleri öğrenci, öğretmen ve ders boyutu olmak üzere üç boyut ortaya çıkmıştır. Buna göre Tablo 2’te öğretmen adaylarının çözümlemeli öykünün sosyal bilgiler dersine olan katkılarına yer verilmiştir.

Tablo 2. Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Çözümlemeli Öykünün Sosyal Bilgiler Dersinin Öğretimine Katkılarına İlişkin Görüşleri

Görüşler	f	%
Öğrenmeyi kolaylaştırma	58	37,41
Öğrenmeyi kalıcı kılma	33	21,29
Dersin zevkli hale gelmesi	41	26,45
Değer öğretimine katkı sağlama	12	7,74
Konuyu pekiştirme	4	2,58
Günlük hayatla ilişkilendirme	3	1,93
Konuyu ahlaki, empatik ve düşünsel boyutta öğretme	2	1,29
Öğrencilere dönüt vermenin kolaylaşması	1	0,64
Zamandan tasarruf sağlama	1	0,64
Toplam	155	100

Tablo 2’ye göre çözümlemeli öykünün sosyal bilgiler öğretimine katkıları hakkında öğretmen adayları öğrenmeyi kolaylaştırma (%37,41), öğrenmeyi kalıcı kılma (%21,29), dersin zevkli hale gelmesi (%26,45) ifadelerine dikkat çekmişlerdir. Bunun yanı sıra öğretmen adayları değer öğretimine katkı sağlama (%7,74), konuyu pekiştirme (%2,58), günlük hayatla ilişkilendirme (%1,93), konuyu ahlaki, empatik ve düşünsel boyutta öğretme (%1,29), öğrencilere dönüt vermenin kolaylaşması (%0,64) zamandan tasarruf sağlama (%0,64) ifadelerini kullanarak çözümlemeli öykünün sosyal bilgiler öğretimine olan katkılarını belirtmişlerdir.

Öğretmen adaylarına göre (%37,41) çözümlemeli öyküler öğrenmeyi kolaylaştırması yönünden sosyal bilgiler öğretimine katkı sağlamaktadır. Öğretmen adayları bu konuda soyut bilgilerin somutlaştırılmasına değinmişlerdir. Bu görüşe örnek olarak; “Öyküler öğrencilerin konuyu kafalarında somutlaştırmalarını sağlar (E29).”; “Sosyal bilgilerde olgular genelde soyut olduğu için bunu öğrencilere vermek oldukça zordur. Bunu çocuğa en güzel öğretmenin yolu çözümlemeli öyküdür (E62).” ve “Öğrencinin kafasında soyut olan bir şeyi somut hale getirir (K44).” ifadeleri gösterilebilir.

Öğretmen adayları (%21,29) çözümlemeli öykülerin öğrenmeyi kalıcı kılma yönünden sosyal bilgiler öğretimine katkı sağladığını düşünmektedirler. Bu konuda E79 kodlu öğretmen adayı; “Bu tür öykünün sosyal bilgiler dersinde herhangi bir konu için verilmek istenen kazanımın analizi yapılarak öğrencilere verildiğinde bilgilerin kalıcılığı sağlanabilir.” demiştir.

Öğretmen adaylarının %26,45’i dersin zevkli hale gelmesi yönünden çözümlemeli öykülerin sosyal bilgiler öğretimine katkı sağladığına dikkat çekmişlerdir. Öğretmen adaylarından K88; “Dersi eğlenceli hale getirir.” K95; “Bizim derslerimiz coğrafya, tarih, inkılap ve vatandaşlıktan ibarettir. Bu derslerin anlatımı ve sınıfta sıkılmadan ders anlatmak ve kazanımları öğrenciye geçirmek oldukça zordur. Hele ki dersler tarih, inkılap ve vatandaşlık olunca... İşte burada çözümlemeli öykü kullanarak derse ilgi çekebiliriz.” diyerek düşüncesini açıklamıştır.

Öğretmen adaylarına göre (%7,74) çözümlemeli öyküler değer öğretimine katkı sağlama yönünden sosyal bilgiler öğretimine katkı sağlamaktadır. Konu ile ilgili olarak K9 kodlu öğretmen adayı; “Değer öğretimine katkısı olacağını düşünüyorum. Çocuklar öykülerin ahlaki yönleriyle değerleri kavrayabilecekler...” E19 ise, “Öğrencilerde eksik olan değerleri en iyi şekilde kazandırmayı sağlar.” şeklinde görüşlerini ifade etmişlerdir.

Öğretmen adayları (%2,58) konunun pekiştirilmesine katkı sağlama yönünden çözümlemeli öykülerin sosyal bilgiler öğretimine katkı sağladığını düşünmektedirler. Konu ile ilgili olarak K80; “Herhangi bir

üniteyi, konuyu öğrencilerin iyi bir şekilde pekiştirebileceğini düşünüyorum.” şeklinde görüşünü açıklamıştır.

Öğretmen adayları (%1,93) çözümlenmeli öykülerin günlük hayatla ilişkilendirme yönünden sosyal bilgiler öğretimine katkı sağladığını belirtmişlerdir. K85; “Öyküde sorularla düşünsel, ahlaki ve empatik boyutları ele alınarak cevaplar verilmesi günlük hayatta karşılaşacağımız sorunlar üzerinde etkili olabilir.” demiştir.

Çözümlenmeli öyküler konuyu ahlaki, empatik ve düşünsel boyutta öğretme yönünden sosyal bilgiler öğretimine katkı sağlamaktadır. Bu konuda K33 kodlu öğretmen adayı; “Sosyal bilgileri öğretirken dönemlerin olayları ve kişileri bu üç boyutta ele alarak daha iyi öğretebiliriz.” demiştir.

Çözümlenmeli öyküler öğrencilere dönüt vermenin kolaylaşması bakımından sosyal bilgiler öğretimine katkı sağlamaktadır. Konu ile ilgili olarak E61 kodlu öğretmen adayı; “Bu sayede öğrenciden dönüt alınması kolaylaşır.” diyerek düşüncesini açıklamıştır.

Öğretmen adaylarının %0,64’ü zamandan tasarruf sağlaması bakımından çözümlenmeli öykülerin sosyal bilgiler öğretimine katkısı olduğunu düşünmektedir. Bu konuda K8 kodlu öğretmen adayı; “... Sınıf ortamında kısa süre içerisinde daha kolay ve anlaşılır ve bir metin olduğundan dersin öğretiminde katkı sağlayabilmektedir.” demiştir.

3.3. Çözümlenmeli Öykünün Sosyal Bilgiler Öğretmenlerine Katkılarına İlişkin Bulgular ve Yorum

Tablo 3’te öğretmen adaylarının çözümlenmeli öykünün sosyal bilgiler öğretmenlerine sağlayacağı katkılarına ilişkin görüşlerine yer verilmiştir.

Tablo 3. Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Çözümlenmeli Öykü Kullanımının Sosyal Bilgiler Öğretmenlerine Katkılarına İlişkin Görüşleri

Görüşler	f	%
Öğrenci seviyesine inmeyi kolaylaştırma	4	50
Kazanımı gerçekleştirme	2	25
Yazma becerisini geliştirme	1	12,5
Yöntem ve teknik bilgisine katkı sağlama	1	12,5
Toplam	8	100

Tablo 3’e bakıldığında öğretmen adayları çözümlenmeli öykünün öğrenci seviyesine inmeyi kolaylaştırma (%50), kazanımı gerçekleştirme (%25), yazma becerisini geliştirme (%12,5) yönünden sosyal bilgiler öğretmenlerine katkısı olduğunu düşünmektedirler. Benzer şekilde ilgili tablo incelendiğinde öğretmen adaylarının (%12,5) çözümlenmeli öykülerin sosyal bilgiler öğretmenlerine yöntem ve teknik bilgisine katkı sağladığını ifade ettikleri görülmektedir.

Öğretmen adaylarına göre (%50) çözümlenmeli öyküleri sosyal bilgiler öğretiminde kullanmak sosyal bilgiler öğretmenlerinin öğrenci seviyesine inmeyi kolaylaştırma yönünden katkı sağlamaktadır. K71 bu durumu şöyle açıklamıştır; “Çözümlenmeli öykü sayesinde öğrencilere aktarmak istediklerimizi onların da anlayabileceği sade bir şekilde aktarabiliriz.”

Öğretmen adayları (%25) çözümlenmeli öykülerin kazanımı gerçekleştirme yönünden sosyal bilgiler öğretmenlerine katkısı olduğuna dikkat çekmişlerdir. Buna göre öğretmen adayları çözümlenmeli

öykülerin öğrenciye istendik davranışı kazandırmada yardımcı olduğuna inanmaktadırlar. E16'ya göre çözümlenmeli öyküler öğretmenlerin “*Belirlenen hedef ve davranışları kazandırmada etkili olacaktır*”.

Kazanım dâhilinde bir şeyler yazmanın öğretmenin yazma becerisini geliştirme yönünden katkı sağlamaktadır. Konu hakkında tek görüş bildiren E14 kodlu öğretmen adayı; “*Sosyal bilgiler öğretmenin belli bir kazanım dâhilinde bir şeyler karalaması, şiir ve çözümlenmeli öykü yazabilmesi açısından önemlidir*” demiştir.

Öğretmen adayları (%12,5) çözümlenmeli öykülerin yöntem ve teknik bilgisi yönünden sosyal bilgiler öğretmenlerine katkısı olduğunu düşünmektedirler. Bu durumu E26 kodlu öğretmen adayı; “*Öğretmen adaylarının tecrübe sahibi olmasını sağlar. Öğretmenin derste hangi yöntem ve metodu uygulayacağına katkısı olacaktır.*” şeklinde açıklamıştır.

3.4. Çözümlenmeli Öykünün Öğrencilere Katkılarına İlişkin Bulgular ve Yorum

Tablo 4'te öğretmen adaylarının çözümlenmeli öykünün öğrencilere sağlayacağı katkılarına ilişkin görüşlerine yer verilmiştir.

Tablo 4. Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Çözümlenmeli Öykünün Kullanılmasının Öğrencilere Olan Katkılarına İlişkin Görüşleri

Görüşler	f	%
Beceri geliştirme	81	74,31
Duyuşsal gelişime katkı sağlama	11	10,09
Derse dikkatini çekme	8	7,33
Derse aktif katılımı sağlama	7	6,42
Okuma alışkanlığı kazandırma	2	1,83
Toplam	109	100

Tablo 4'e göre öğretmen adayları sosyal bilgiler öğretiminde çözümlenmeli öykü kullanımının öğrencilere olan katkısında beceri geliştirme (%74,31), duyuşsal gelişime katkı sağlama (%10,09) derse dikkatini çekme (%7,33), ifadelerini vurguladıkları görülmektedir. Bunun yanı sıra öğretmen adayları konu ile ilgili olarak derse aktif katılımı sağlama (%6,42) ve okuma alışkanlığı kazandırma (%1,83) ifadelerinin altını çizmiştir.

Öğretmen adaylarına göre (%74,31) çözümlenmeli öykülerin sosyal bilgiler öğretiminde kullanılması öğrencilerin beceri gelişimine (empati, yazma, yaratıcılık, iletişim, çıkarımda bulunma, sorumluluk, geçmiş ve gelecek arasında bağlantı kurma, Türkçeyi doğru, güzel ve etkili kullanma) katkı sağlamaktadır. Konu ile ilgili olarak öğretmen adaylarının empati becerisine değindikleri görülmektedir. Bu düşüncedeki öğretmen adaylarının görüşlerine “*Öğrenciler düşünsel, ahlaki ve empatik inceleme bölümlerini metni değerlendirerek doldurduğunda kendisini öykü karakterinin yerine koymayı, olaylara başka perspektiflerden de bakılabileceğini anlayarak sabit fikirlilikten kurtulmasını sağlayabilmektedir. Bu açıdan empatik inceleme özellikle tarih konusunda dün ile bugünü mukayese vazgeçilmez bir araç olarak almaktadır (K49)*” örnek olarak gösterilebilir. Öğretmen adayları konu hakkında aynı zamanda yazma becerisinin de geliştiğini ifade etmişlerdir. Bu durumu K27; “*Öğrencinin öykü yazma becerisini geliştirme*” şeklinde açıklamıştır. Öte yandan öğretmen adayları çözümlenmeli öykülerin öğrencilerin yaratıcılık becerilerinin gelişimine katkı sağladığını düşünmektedirler. Bu düşüncedeki öğretmen adaylarının görüşlerine “*Çözümlenmeli öykü yaratıcı düşüncüyü sağlıyor (K59).*” örnek olarak verilebilir. Öğretmen adaylarının bazıları da çözümlenmeli öykülerin iletişim becerilerini geliştirdiğini ifade etmişlerdir. K9 bu durumu şöyle açıklamıştır; “*...Çocuklar öykülerin empatik boyutu ile karşısındaki anlama, iletişim becerisi gelişecektir.*” Çözümlenmeli öyküler öğrencilerin çıkarımda bulunmalarına

katkı sağlamaktadır. K61 kodlu öğretmen adayı; “*Öğrenci çözümlmeli öyküyü okuyarak çıkarım bulunur.*” demiştir. Buna ilaveten çözümlmeli öykülerin öğrencilerin sorumluluk geliştirmelerine katkı sağladığı düşünülmektedir. E21’e göre “*Çözümlmeli öykü ile öğrencilere hem sorumluluk duygusu kazandırılır hem de öğrencilerin konu hakkında bilgi edinmeleri sağlanır.*” Öğretmen adayları arasında çözümlmeli öykülerin öğrencilerin geçmiş ve gelecek arasında bağlantı kurmasına katkı sağladığı düşünülenlerde vardır. Bu düşüncedeki öğretmen adaylarının görüşlerine “*Çözümlmeli öyküler geçmiş ve gelecek arasında bağlantı kurar (K94).*” ifadesi örnek verilebilir. Son olarak öğretmen adayları çözümlmeli öykülerin öğrencilerin Türkçe’yi doğru, güzel ve etkili kullanma becerisinin gelişimine katkı sağladığını ifade etmişlerdir. Bu durumu E67; “*Çözümlmeli öyküler öğrencinin Türkçeyi doğru ve güzel kullanabilme becerisini geliştirir. Kelime hazinesini geliştirir.*” şeklinde açıklamıştır.

Öğretmen adaylarına göre (%10,09) çözümlmeli öyküler öğrencilerin duyuşsal gelişimine katkı sağlamaktadır. Konu ile ilgili K7 kodlu öğretmen adayı; “*Sosyal bilgiler sadece bilişsel düzeyde öğretim yapılan bir ders değil, öğrencinin aynı zamanda duyuşsal becerilerine de katkıda bulunan bir derstir. Çözümlmeli öyküyle öğrencinin duyuşsal yönüne de katkı sağlanacağını düşünüyorum.*” şeklinde görüşünü açıklamıştır.

Çözümlmeli öyküler öğrencilerin derse dikkatini çekme yönünden sosyal bilgiler öğretiminde öğrencilere katkı sağlamaktadır. Bu düşüncüyü savunan öğretmen adayları (%7,33) konu ile ilgili olarak görüşlerini şu şekilde ifade etmişlerdir: “*Yazılan öykülerle ders daha etkili hale getirilir ve öğrencinin dikkatini daha çok çeker (K58).*”

Öğretmen adayları (%6,42) çözümlmeli öykülerin öğrencilerin derse aktif katılımın sağlama yönünden öğrencilere katkısı olduğunu düşünmektedirler. Bu durumu E22 kodlu öğretmen adayı; “*Öykü, öykü bilmece, tekerleme özellikle öğrenciler için zevkli, eğlenceli ve katılımı bol olduğu için ve özellikle öğrenciyi ders katığı, düşünemeye sevk ettiği için kullanılabilir.*” şeklinde açıklamıştır.

Öğretmen adayları (%1,83) çözümlmeli öykülerin öğrencilere okuma alışkanlığı kazandırma bakımından sosyal bilgiler öğretimine katkı sağladığını düşünmektedirler. Bu konuyu E73; “*Çözümlmeli öyküler öğrencilere okuma alışkanlığı kazandırır.*” şeklinde açıklamıştır.

3.5. Çözümlmeli Öykünün Öğretmen Yetiştirme Sürecinde Kullanılmasının Gerekliliğine İlişkin Bulgular ve Yorum

Araştırmanın üçüncü sorusu olan sosyal bilgiler öğretmen adaylarının çözümlmeli öykülerin öğretmen yetiştirmenin gerekliliğine ilişkin görüşleri Tablo 5’te açıklanmıştır:

Tablo 5. Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Çözümlmeli Öykünün Öğretmen Yetiştirmede Kullanılmasına İlişkin Görüşleri

Görüşler	f	%
Öğretmenlik meslek bilgisi	161	90,96
Alan bilgisi	12	6,77
Genel kültür	4	2,25
Toplam	177	100

Tablo 5’e göre öğretmen adayları çözümlmeli öykülerin öğretmenlik meslek bilgisi (%90,96), alan bilgisi (%6,77) ve genel kültür (%2,25) açısından öğretmen yetiştirmede kullanılması gerektiğini düşünmektedirler. İlgili tablo incelendiğinde 181 öğretmen adayının açık uçlu anket formunda bazı yanıtları soru ile ilgisiz olması sebebiyle elenmiştir. Bu sebeple toplam sayı 177 olarak belirtilmiştir.

Öğretmen adaylarına göre (%90,96) çözümlenmeli öyküler öğretmenlik meslek bilgisi kazandırması yönünden öğretmen yetiştirmede kullanılmalıdır. Öğretmen adayları bunun nedenini öğretim yöntemleri bilgisine katkı sağlama, öğrenci seviyesine inmeyi kolaylaştırma, zor konuların öğretimini kolaylaştırma, öğretmen adayına çeşitli beceriler kazandırma (yaratıcılık, empati, çıkarım yapma vb.), meslek hayatına hazırlık, şeklinde açıklamışlardır. Konu ile ilgili olarak öğretmen adayları çözümlenmeli öykülerin öğretim yöntemleri bilgisine katkı sağladığını düşünmektedirler. Bu durumu K48; *“Olumlu yönde etkisi olmuştur. Çünkü ilerde dersimizi verirken kazanımlarımız öğrencilere farklı sunma yolları, farklı öğretim yolları bulmamıza katkı sağlar.”* şeklinde açıklamıştır. Öte yandan öğretmen adayları çözümlenmeli öykülerin öğrenci seviyesine inmeyi kolaylaştırma yönünden öğretmen yetiştirmede kullanılması gerektiğini ifade etmişlerdir. Konu ile ilgili olarak K84 kodlu öğretmen adayı; *“Öğrencilerin düzeyine inmemizi sağlıyor. Onların gözünden olaylara bakmamızı sağlıyor.”* demiştir. Konu ile ilgili olarak bazı öğretmen adayları ise çözümlenmeli öykülerin zor konuların öğretimine katkı sağlanmasını düşünmelerinden dolayı öğretmen yetiştirmede gerekli olduğunu ifade etmişlerdir. Bu düşünceye örnek olarak; *“Mesela çocukların zorlanacağı bir konuyu işleyebilmek için öğretmen adayı bu uygulamayı iyi bilmeli ve yapmalıdır (E22).”* ifadesi gösterilebilir. Çözümlenmeli öykülerin öğretmen adaylarının meslek hayatına hazırlık açısından öğretmen yetiştirmede katkısı olduğunu düşünenler de vardır. Bu durumu E20 kodlu öğretmen adayı; *“Her sosyal bilgiler öğretmenin bilmesi gereken bir metot olduğunu düşünüyorum. Belki uygulama aşamasında zorlanıp istemeyecekler ama meslek hayatlarında büyük katkı sağlayacağını düşünüyorum”* şeklinde açıklamıştır. Son olarak öğretmen adayları çözümlenmeli öykülerin çeşitli beceriler (yaratıcılık, empati, analiz edebilme, çıkarım yapma vb.) kazandırma yönünden öğretmen yetiştirmede gerekli olduğunu düşünmektedirler. Bu düşünceye örnek olarak; *“Bence gerekli bir şey çünkü hepimiz geleneksel eğitim yöntemleriyle buralara gelmiş durumdayız ve çoğumuz bundan muzdaribiz. Bir öğretmenin yaratıcı fikirler sunabilen biri olmasından yanaysak ben öykü yazmanın gerekli olduğunu düşünüyorum (E11).”*; *“Öğretmen adayının öykü yazması ile hem kendi hayal gücünü geliştirmesini sağlarken hem de üretkenliğini artırıyor kendi yeteneklerini keşfetmesine katkı sağlıyor (K49).”*; *“Çözümlenmeli öykü yazmak beni bir öğretmen adayı olarak olumlu yönde etkiledi. Beni düşünmeye sevk etti. Üretmeye sevk etti. Bir çıkarım ortaya koymayı öğretti. Bu açılardan öğretmen yetiştirmede gerekliliği vardır (K61).”*; *“Olay anlatma becerisi kazandırır. Hayal etme, öykü uyarlama yeteneğine bakılır. Bu açıdan çok önemlidir. Ne derecede öykü yazılabilir. Kendi kendine başarılı olabiliyor mu, bu açıdan önemli bir yeri vardır (K2).”*; *“Çözümlenmeli öykü ile öncelikle yetişen öğretmen adayı olayları iyi algılayıp, olanları iyi analiz edebilme yeteneği elde edecektir (E60).”*; *“... Empatik düşünme becerisi kazandırır. Ne olursa olsun bir durum karşısında kişi kendini onun yerine koymaktan onun olduğu durum gibi kendini hayal etmeden o kişinin durumunu anlayamaz (K62).”* ifadeleri gösterilebilir.

Çözümlenmeli öyküler öğretmen adaylarına göre (%6,77) alan bilgisine katkı sağladığı için öğretmen yetiştirmede kullanılmalıdır. Öğretmen adaylarının bu duruma neden olarak öğretmen adayının alan bilgisine katkı sağlamasına ve edebi metinlerin kullanımının önemini kavramaya vurgu yaptıkları görülmüştür. Çözümlenmeli öykülerin öğretmen adaylarının alan bilgisine katkı sağlayacağını düşünmektedirler. Bu düşünceye örnek olarak; *“Gerekliliği zorunlu olmayabilir ama olursa da öğrenci gözünde belli bir gidişata, olayın seyrini anlamasında yardımcı olur. Bu ödev benim açımdan çok yardımcı oldu. Alanıma uygun konularda çok yararlı olacağını da düşünüyorum (K44).”* ifadesi gösterilebilir. Öte yandan çözümlenmeli öykülerin öğretmen yetiştirmede kullanılması gerektiğini düşünen öğretmen adaylarında K20 konu ile ilgili olarak; *“Bence sosyal bilgiler öğretmeni, çözümlenmeli öykü yazabilmeli ve bu konuda kendini geliştirmelidir. Sosyal bilgiler hayatın kendisi olduğu için bu ders kapsamında birçok edebi metin kullanılmaya uygundur. Sosyal bilgiler öğretmeni de bunun bilincinde olmalıdır ve derslerinde çözümlenmeli öyküyü kullanmalıdır. Çünkü öğrenciler veya çocuklar öyküleri olay örgüsü olan metinleri severler ve bu sayede konuyu daha çabuk kavrayabilirler.”* demiştir.

Öğretmen adaylarının bir kısmı (%2,25) çözümlenmeli öykülerin genel kültür bakımından öğretmen yetiştirmeye katkı sağladığını düşünmektedirler. Konu ile ilgili olarak öğretmen adaylarının öğretmen adayının kişisel gelişimine olan katkısına dikkat çektikleri görülmüştür. Bu durumu E56; *“Öncelikle sosyal bilgiler öğretmeni olarak topluma ve özellikle öğrencilere model olacağımızdan dolayı bizim de*

kendimizi yetiştirmemiz gerekiyor. Çözümlemeli hikâye yazarken işin empatik, düşünsel ve ahlaki boyutundaki incelemeler elbette bizlere de büyük katkı bulunur.” şeklinde açıklamıştır.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Edebi eserler, eğitim-öğretim sürecinin farklı kademelerinde ve derslerin farklı aşamalarında öğretmenler tarafından kullanılabilir. Edebi eser türlerinden biri olan çözümlemeli öykü, düşünsel, ahlaki ve empatik olmak üzere üç boyuttan oluşur ve öğretim programında yer alan herhangi bir konu veya kazanımı öğrencilere kendi yaşamlarından yola çıkarak öğretmeye çalışır. Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının çözümlemeli öykülere ilişkin görüşlerinin incelendiği bu araştırmada şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Bulgular incelendiğinde öğretmen adaylarının çözümlemeli öykülere ilişkin yapmış oldukları tanımlarda ağırlıklı olarak çözümlemeli öykülerin temel özelliği olan üç boyutlu olmasına yer verdikleri görülmektedir. Aynı zamanda öğretmen adayları çözümlemeli öykülerin bir amaç doğrultusunda yazılan öyküler olduğuna işaret ederek öğrencilere bilgi, beceri ve değer kazandırmadaki rolüne dikkati çekmişlerdir. İlgili literatürde verilen çözümlemeli öykü tanımları göz önünde bulundurulduğunda öğretmen adaylarının çözümlemeli öykünün kavram olarak ne ifade ettiğini ve öykünün amaç ve içeriğini de detaylı olarak bildiklerini söylemek mümkündür. Bu sonucun arkasında yatan nedenlerden en önemlisi ders içeriklerinde konuya değinilmesi, verilen eğitimden kaynaklanan nedenler ve etkinlik temelli ders işleyişi olabilir. Ayrıca çözümlemeli öykünün diğer edebi eser türlerinden farklı içeriğe sahip olması (Kaymakçı, 2019) öğretmen adaylarının ilgisini çekmiş olabilir.

Öğretmen adayları çözümlemeli öykülerin sosyal bilgiler dersinin öğretimine; öğrenmeyi kolaylaştırma, öğrenmeyi kalıcı kılma, dersin zevkli hale gelmesi, konuyu pekiştirme, öğrencilere dönüt vermenin kolaylaşması gibi çeşitli katkılarının olduğunu ifade etmişlerdir. Buna göre öğretmen adaylarının çözümlemeli öyküleri dersin verimi artıran bir uygulama olarak gördükleri söylenebilir. Buna ilaveten öğretmen adayları çözümlemeli öykünün sosyal bilgiler dersinde kullanılmasının öğrencilerin becerilerini geliştireceğini de ifade etmişlerdir. Zira çözümlemeli öykünün öğretim programının amaçlarına ulaşmasını sağlarken aynı zamanda öğrencilere konuya ilişkin bilgi, beceri ve değerleri kazandırmaya katkı sağladığı da bilinmektedir (Kabapınar, 2005; Kaymakçı, 2019; Rowe & Newton, 1994). Ayrıca çözümlemeli öykünün eğlenerek öğrenme fırsatı sağladığını, öğrencilere farklı çevre, karakter ve olayları tanıtarak gündelik yaşamı dersin bir parçası haline getirebildiğini öne süren araştırmalar da mevcuttur (Aslan, 2004; Demir ve Akengin, 2011; Demircioğlu, 2010; Kabapınar, 2005; Kaymakçı, 2019; Rowe & Newton, 1994; Şimşek, 2010). Bu durum, çözümlemeli öykünün farklı boyutlardan oluşan bir yapısının olmasının yanı sıra diğer edebi türler ile kıyaslandığında daha dinamik, interaktif ve sıradanlıktan uzak bir yapı sergilemesinden de kaynaklanmış olabilir.

Araştırma sonuçları öğretmen adaylarına göre çözümlemeli öykünün öğretmenlere öğrenci seviyesine inmeyi kolaylaştırma ve kazanımı gerçekleştirmede kolaylık sağlama gibi katkıları olduğunu göstermektedir. Çözümlemeli öykü tekniği dersi sıradanlıktan kurtarıken öğrencilerin farklı yönleri ile geliştirerek öğretimin gerçekleşmesine yardımcı olan alternatif bir teknik (Kaymakçı, 2019) olarak sosyal bilgiler öğretmenlerine önemli katkılar sağlayabilir. Araştırmanın öğrencilere ilişkin sonuçlarına bakıldığında ise öğretmen adaylarına göre çözümlemeli öykülerin öğrencilerin becerilerini geliştirebileceği, duyuşsal gelişimlerine katkı sağlayacağı ve onların dikkatlerini derste tutmalarına yardımcı olabileceği belirlenmiştir. Araştırmanın bu sonucuna benzer olarak literatürdeki çözümlemeli öykü ile ilgili araştırmalar (Kabapınar, 2005; Rowe & Newton, 1994) çözümlemeli öykülerin beceri kazandırmada etkili bir teknik olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca çözümlemeli öykünün soyut bilgilerin somutlaştırılmasında ve değerler gibi duyuşsal öğrenmelerin gerçekleşmesinde öğrencilere ve öğretmenlere faydalı olabileceği belirtilmektedir (Kaymakçı, 2019).

Araştırmaya katılan öğretmen adayları açısından çözümlemeli öyküler meslek hayatına hazırlama yönünden öğretmen yetiştirmenin bir gerekliliği olarak görülmektedir. Bu bağlamda çözümlemeli

öyküler öğretmen adaylarına farklı bakış açısı kazandıracağı, öğrenci seviyesine inebilme, alan bilgisine ve öğretim yöntemleri bilgisine katkı sağlama gibi çeşitli yararlar sağlama düşüncesinden hareketle öğretmen yetiştirmenin gerekliliği olarak görülmektedir. Günümüzde eğitim sistemlerinin geldiği nokta; öğretmeni öğreticiden ziyade bir yol gösterici olarak konumlandırmaktadır (Akpınar, 2010). Bu durumun başlıca sebebi öğretimin doğrudan bilgi aktarımı değil bilginin öğrenci tarafından oluşturulması şeklinde gerçekleşmesini ön gören ilerlemeci eğitim yaklaşımlarıdır. Türkiye’de 2005 yılında gerçekleştirilen “eğitim reformu” olarak nitelendirilebileceğimiz değişiklikler de yapılandırıcı yaklaşım doğrultusunda olmuş; öğretim programları, ders kitapları ve öğretmen yetiştirme anlayışı yeniden düzenlenmiştir. Bu tarihten itibaren yetişen öğretmenlerin farklı öğretim yöntem ve tekniklerine hâkim olmaları, bireysel farklılıkları göz önünde bulundurarak her bir öğrencinin kendi bilgisini oluşturmasına yardımcı olan birer rehber olmaları beklenmektedir (Özden, 2014). Dolayısıyla eğitim sisteminin en önemli kurumlarından biri olan eğitim fakülteleri, çağına uygun farklı öğretim ve yöntem teknikleri ile donanmış öğretmenler yetiştirmek mecburiyetindedir (Azar, 2011; Darling-Hammond, 2006; Rodrigues, 2005). Öğretmen adaylarının görüşleri dikkate alındığında çözümlenmeli öykü tekniği de öğretmen adaylarına uygulamalı olarak öğretilmesi gereken tekniklerdendir.

Çözümlenmeli öyküyü uygulamalı olarak öğrenen öğretmen adayları ile gerçekleştirilen araştırmanın sonuçları dikkate alınarak şu önerilerde bulunulabilir;

- Öğretmen yetiştirme sürecinde çözümlenmeli öykülerin kullanımına ilişkin öğretmen adaylarına kuramsal ve uygulamalı eğitimler verilebilir. Aktif olarak görev yapan sosyal bilgiler öğretmenlerinin de çözümlenmeli öyküleri öğrenmeleri sağlanabilir ve derslerinde kullanmaları teşvik edilebilir.
- Çözümlenmeli öyküler sosyal bilgiler öğretiminde, öğrenmeyi kolaylaştırmak ve kalıcılığı sağlamak için kullanılabilir. Çözümlenmeli öyküler sosyal bilgiler öğretmenleri tarafından öğrenci seviyesine inebilmek ve öğrencilerin dikkatini çekebilmek için kullanılabilir.
- Sosyal bilgilerde çözümlenmeli öykü kullanımına ilişkin çalışmaların sayısı artırılmalıdır ve farklı nitelikte yeni çalışmalar gerçekleştirilmelidir. Öğretim programları, ders kitapları, öğretmenler ve öğretim üyelerini de kapsayan daha kapsamlı çalışmalar yapılmalıdır.
- Öğretmen eğitiminde çözümlenmeli öykünün öğretimine ilişkin ve çözümlenmeli öykünün sosyal bilgiler dersine karşı öğrenci tutum ve ders başarılarına etkisine ilişkin deneysel çalışmalar yürütülebilir.

KAYNAKÇA

- Akkuş, Z. (2007). Tarih öğretiminde edebî ürünlerin kullanımının öğrenci başarısına etkisi. Yayınlanmamış doktora tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Akyol, H. (2006). 2005 Programına uygun Türkçe öğretim yöntemleri. Ankara: Kök Yayınevi.
- Aslan, C. (2004). Çözümlenmeli öykü yönteminin hayat bilgisi başarısı, tutum ve düşünme becerileri üzerindeki etkileri. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Balcı, A. (2016). Sosyal bilimlerde araştırma yöntem, teknik ve ilkeler. Ankara: Pegem Akademi.
- Barth, J. L. (1991). Elementary and junior high/middle school social studies curriculum, activities, and materials (Vol. 1). Maryland: University Press of America.
- Beldağ, A., & Aktaş, E. (2016). Sosyal bilgiler öğretiminde edebî eser kullanımı: Nitel bir çalışma. Journal of Education Faculty, 18(2), 953-981.
- Bölücek, B. (2008). Sosyal bilgiler öğretiminde türkülerden yararlanmanın öğrencilerin akademik başarısına etkisi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2017). Bilimsel araştırma yöntemleri. Ankara: Pegem Akademi.
- Çalışkan, F. (2005). İlköğretim 4. sınıf sosyal bilgiler dersinde aktif öğrenme yöntemlerinden çözümlenmeli öykü yönteminin öğrencilerin akademik başarılarına, tutumlarına ve aktif öğrenme düzeylerine etkisi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay.
- Çalışkan, F. (2006). Sosyal bilgiler öğretiminde “çözümlenmeli öykü” yönteminin kullanılması. İçinde, II. Sosyal Bilimler Eğitimi Kongresi Bildiriler Kitabı (ss. 255-260). Ankara: MEB Yayınları.
- Çetişli, İ. (2006). Edebiyat eğitiminde “edebî metin”in yer ve anlamı. Milli Eğitim Dergisi, 34(169), 75-84.

- Çifçi, T. (2011). Sosyal bilgiler öğretiminde tarihi romanların kullanımının öğrencilerin akademik başarısı üzerine etkisi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Demir, S. B., & Akengin, H. (2011). Hikâyelerle sosyal bilgiler öğretimi. Ankara: Pegem Akademi.
- Demircioğlu, İ. H. (2010). Tarih öğretiminde öğrenci merkezli yaklaşımlar. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Edgington, W. D. (2002). To promote character education, use literature for children and adolescents. *The Social Studies*, 93(3), 113-116.
- Er, H. (2005). Sosyal bilgiler dersinde biyografi öğretimi: “Atatürk’ün hayatı” metninin analizi ve yeni bir tasarım. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Erdem, R. (2010). Sosyal bilgiler öğretiminde biyografi kullanımı. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Erdoğan, N. (2007). İlköğretim sosyal bilgiler dersi tarih konularının öğretiminde resimlendirilmiş öykülerin tarihsel düşünme becerilerinin gelişimine etkisi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- İbret, B. Ü., Karasu-Avcı, E., Karabıyık, Ş., Güleş, M., & Demirci, M. (2017). Sosyal bilgiler öğretmenlerinin görüşlerine göre değerlerin öğretiminde edebi ürünlerin kullanımı. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5(9), 104-124.
- İnan, S. (2014). Sosyal bilgiler eğitimine giriş. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Kabapınar, Y. (2005). İlköğretim hayat bilgisi ve sosyal bilgiler derslerinde kullanılacak bir öğretim yöntemi olarak çözümlenmeli öykü. İçinde C. Öztürk ve D. Dilek (Eds.), *Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi* (s. 225-243). Ankara: Pegem Akademi.
- Kaya, E., & Ekici, M. (2015). Sosyal bilgiler öğretiminde gezi yazılarından yararlanma: Gülten Dayıoğlu’nun gezi yazıları örneği. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 19(1), 87-114.
- Kaymakçı, S. (2013). Sosyal bilgiler ders kitaplarında sözlü ve yazılı edebî türlerin kullanım durumu. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(20), 230-255.
- Kaymakçı, S., & Er, H. (2013). Sosyal bilgiler öğretim programı ve ders kitaplarında biyografinin kullanımı. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(25), 198-224.
- Kaymakçı, S. (2019). Çözümlenmeli öyküler ile sosyal bilgiler öğretimi. İçinde H. Tokcan (Eds.), *Sosyal Bilgilerde Sözlü ve Yazılı Edebiyat İncelemeleri* (s.183-203). Ankara: Pegem Akademi.
- Maxim, G. W. (1999). *Social studies and the elementary school child*. New Jersey: Prentice Hall
- McGowan, T., & Guzzetti, B. (1991). Edebiyat temelli sosyal bilgiler öğretimi (Ahmet Doğanay, Çev.). http://turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/doganay_01.pdf adresinden 10 Eylül 2020 tarihinde edinilmiştir.
- Michaelis, J. U., & Garcia, J. (1996). *Social studies for children*. Boston: Allyn Bacon.
- Milli Eğitim Bakanlığı [MEB]. (2018). Ortaokul sosyal bilgiler dersi öğretim programı. Ankara: Talim Terbiye Kurulu. <https://mufredat.meb.gov.tr/Programlar.aspx> adresinden 10.05.2021 tarihinde erişilmiştir.
- Otluoğlu, R. (2001). İlköğretim okulu 5. sınıf sosyal bilgiler öğretiminde yazılı edebiyat ürünlerini ders aracı olarak kullanmanın duyuşsal davranış özelliklerini kazanmaya etkisi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Özpek, M. (2020). Tarihi romanların sosyal bilgiler ile Türkiye Cumhuriyeti inkılap tarihi ve Atatürkçülük dersi öğretiminde kullanılması üzerine bir inceleme, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya.
- Öztürk C., & Otluoğlu, R. (2010). Sosyal bilgiler öğretiminde edebi ürünler ve yazılı materyaller (2. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Popping, R. (2015). Analyzing Open-ended Questions by Means of Text Analysis Procedures. *Bulletin of Sociological Methodology/Bulletin de Méthodologie Sociologique*, 128(1), 23–39.
- Rowe, D., & Newton, J. (1994). *You, me, us! Social and moral responsibility for primary schools*. London: Citizenship Foundation Home Office.
- Seidman, I. (1998). *Interviewing as qualitative research: A guide for researchers in education and the social sciences*. New York, NY: Teachers College Press.
- Silss-Briegel, T., & Camp, D. (2001). Using literature to explore social issues. *Clearing House*, 74(5), 280-284.
- Şimşek, A. (2010). Tarih öğretiminde tarihsel hikâye ve roman. İçinde M. Safran (Eds.), *Tarih Nasıl Öğretilir?* (s.264-271). İstanbul: Yeni İnsan.
- Tekgöz, M. (2005). İlköğretim 7. sınıf sosyal bilgiler dersinde edebiyat temelli öğretim yönteminin öğrencilerin akademik başarısına ve kalıcılığa etkisi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

- Tokcan, H. (2019). Sosyal bilgiler ve edebiyat. İçinde Halil Tokcan (Eds.) Sosyal Bilgilerde Sözlü ve Yazılı Edebiyat incelemeleri (s.1-24). Ankara: Pegem Akademi.
- Tokcan, H. (2019). Sosyal bilgilerde sözlü ve yazılı edebiyat incelemeleri. Ankara: Pegem Akademi.
- Topçu, E., & Kaymakçı, S. (2018). Sosyal bilgiler öğretiminde menkıbelerin kullanılma durumuna ilişkin öğretmen görüşleri. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(1), 281-305.
- Türk Dil Kurumu [TDK]. (2020). Güncel Türkçe Sözlük. <https://sozluk.gov.tr/>. adresinden 01.03.2021 tarihinde erişilmiştir.
- Yalçın, A., & Aytaş, G. (2002). Çocuk edebiyatı (6.Basım). Ankara: Akçağ.
- Yeşilbursa, C. C., & Sabancı, O. (2015). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının sosyal bilgiler öğretiminde edebi ürünlerin kullanımına yönelik görüşleri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(36), 19-33.
- Yüksek Öğretim Kurumu [YÖK]. (2018). Sosyal bilgiler öğretmenliği lisans programı. Ankara: Yüksek Öğretim Kurumu Eğitim Öğretim Daire Başkanlığı. <https://www.yok.gov.tr/kurumsal/idari-birimler/egitim-ogretim-dairesi/yeni-ogretmen-yetistirme-lisans-programlari> adresinden 10.05.2021 tarihinde erişilmiştir.
- Zarnowski, M. (2003). *History makers: A questioning approach to reading & writing biographies*. Portsmouth, NH: Heinemann.

EXTENDED SUMMARY

Purpose

The aim of this study is to reveal the awareness of social studies teacher candidates about the analytic story.

Methodology

In this research, descriptive method was used within the scope of quantitative methodology. The universe of the research consists of teacher candidates studying in the social studies teaching program of the education faculty of a state university. The sample of the study consists of a total of 181 teacher candidates, 97 male and 84 female, who were studying at the 3rd grade level of the same program, who took the "Written and Oral Literature Analysis in Social Studies" course and participated in the training on the use of analytical story in social studies within the scope of this course. The application process of the research was carried out within the scope of the "Oral and Written Literature Reviews in Social Studies" course. In the lesson, the researchers informed the teacher candidates about the theoretically analysed story and its content, primarily through examples. Teacher candidates were asked to write an analytic story in line with the achievements in the Social Studies Curriculum and present it in the lesson. Afterwards, teacher candidates wrote their analytic stories in line with a 40-minute lesson plan and shared them with other teacher candidates in the classroom. Teacher candidates examined each other's stories and gave feedback. At the same time, the researchers gave each student feedback on their work. A questionnaire consisting of open-ended questions was used as a data collection tool in the research. While preparing the questionnaire, first of all, the relevant literature was scanned. Afterwards, the draft form was presented to the opinion of two academicians and a language expert who are experts in the field of social studies education. In addition, a pilot study was carried out with 5 teacher candidates studying in the social studies teaching undergraduate program. The form was finalized in line with the feedback received. The data collected in the research were analyzed through content analysis. Content analysis was used in the research because it brings together similar data within the framework of certain concepts and themes and allows them not to be interpreted by arranging them in a way that the reader can understand.

Findings

Social studies teacher candidates used the analytic story, the three-dimensional story (24.29%), the story written in accordance with the outcome (22.03%), the in-depth analysis of the story (17.51%), the activity (10.73%), the subject through the story, defined as teaching (10.16%). Regarding the contribution of the analytical story to the teaching of social studies, teacher candidates drew attention to the statements of facilitating learning (37.41%), making learning permanent (21.29%), making the lesson enjoyable (26.45%). Teacher candidates think that the analytic story contributes to social studies teachers in terms of making it easier to reach the level of students (50%), realizing the outcome (25%), and improving writing skills (12.5%). Teacher candidates use the expressions of developing skills (74,31%), contributing to affective development (10.09%), attracting attention to the lesson (7.33%), and using analytical stories in social studies teaching. teacher candidates think that analytic stories should be used in teacher training in terms of teaching profession knowledge (90.96%), field knowledge (6.77%) and general culture (2.25%).

Conclusion and Discussion

When the findings are examined, it is seen that the teacher candidates mostly included the three-dimensionality of the analytical stories, which is the main feature of their definitions. At the same time, teacher candidates pointed out that analytic stories are stories written for a purpose and drew attention to the role of students in gaining knowledge, skills and values. Teacher candidates analytic stories to the teaching of social studies course; They stated that they have various contributions such as facilitating learning, making learning permanent, making the lesson enjoyable, reinforcing the subject, and facilitating giving feedback to students. Accordingly, it can be said that teacher candidates see analytic stories as an application that increases the efficiency of the lesson. In addition, the teacher candidates also stated that using the analytic story in the social studies course would improve the skills of the students. It is known that while the analytic story enables the curriculum to reach its goals, it also contributes to gaining the students knowledge, skills and values related to the subject. The results of the research show that, according to the teacher candidates, the analytic story contributes to the teachers in facilitating their descent to the student level and facilitating the achievement. Analytical story technique can provide important contributions to social studies teachers as an alternative technique that helps students to realize the teaching by developing them with different aspects while saving the lesson from mediocrity. In terms of teacher candidates participating in the research, analytic stories are seen as a necessity of teacher training in terms of preparing them for professional life. In this context, it is seen as a necessity to train teachers, based on the idea that analytic stories will provide prospective teachers with a different perspective, gaining the level of students, contributing to the knowledge of the field and teaching methods.

ÖRGÜTLERDE BEYAZ YAKALI KADIN ÇALIŞANLARIN MARUZ KALDIĞI DIŞLANMANIN İŞTEN AYRILMA NİYETİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

THE EFFECT OF EXCLUSION OF WHITE-COLLARED WOMEN IN ORGANIZATIONS ON THE INTENTION TO LEAVE

Dr. Öğr. Üyesi Emine ATALAY
Tarsus Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek
Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü
emineatalay@tarsus.edu.tr
ORCID No: 0000-0002-1911-4951

ÖZET

ABSTRACT

Bu çalışmanın amacı, çalışanların dışlanma davranışına maruz kalmalarının işten ayrılma niyetleri üzerine bir etkisi olup olmadığı ve dışlanmanın demografik değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığını ortaya koymaktır. Araştırmada beyaz yakalı kadın çalışanların dışlanma durumuna maruz kalmalarını ölçmek amacıyla Ferris' in "The Development and Validation of the Ostracism Scale" makalesinde geliştirmiş olduğu ölçeğinden yararlanılmıştır. Çalışanların işten ayrılma niyetlerini ölçmek için ise Wayne, Shore ve Linden (1997) geliştirdiği işten ayrılma niyeti ölçeği kullanılmıştır.

The aim of this study is to reveal whether the exposure of employees to exclusion has an effect on their intention to leave and whether exclusion differs according to demographic variables. Using the scale developed in the article "The Development and Validation of the Ostracism Scale", white-collar female employees are excluded in the " Ferris " article in order to investigate the exclusion and exposure of white-collar female employees. To measure the employee's turnover intention, the intention to leave the job developed by Wayne, Shore, and Linden (1997) was measured.

Çalışma nicel araştırma olup, verilerin analizinde SPSS 20 paketinden faydalanılmıştır. Çalışmada dışlanmanın işten ayrılma niyeti ile ilişkisinin belirlenmesi için korelasyon analizi yapılmış, pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Dışlanmanın işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinin belirlenmesi amacıyla regresyon analizi yapılmış ve pozitif yönde anlamlı etkisi olduğu saptanmıştır. Demografik değişkenler açısından bakıldığında ise beyaz yakalı kadın çalışanların dışlanma durumuna maruz kalmalarının yalnızca kıdem duruma göre bir farklılık gösterdiği saptanmıştır. İşten ayrılma niyetinin de yine sadece demografik değişkenlerden kıdem değişkenine göre farklılık gösterdiği ortaya konmuştur.

The study is a quantitative research and SPSS 20 package was used in the analysis of the data. In the study, correlation analysis was performed to determine the relationship between exclusion and intention to leave, and it was determined that there was a positive and significant relationship. The impact of exclusion on intention to quit has been reduced. Apart from the demographic variables, it was shown that the exposure of white-collar female employees to exclusion only depends on seniority. It has also been revealed that the intention to leave the job shows only according to the seniority among demographic variables.

Geliş Tarihi:

13.07.2021

Kabul Tarihi:

19.11.2021

Yayın Tarihi:

30.12.2021

Anahtar Kelimeler

Dışlanma
İşten Ayrılma Niyeti
Kadın

Keywords

Exclusion
Intention to Leave
Woman

GİRİŞ

Yoğun rekabetin yaşandığı günümüz iş dünyasında işletmelerin en önemli değerlerinden biri olan insan, işletmelerin performans ve verimliliğinde anahtar unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanları etkileyen faktörler, doğrudan ya da dolaylı olarak örgütün performansını ve verimliliğini de etkilemektedir. Çalışanları etkileyen faktörlerden biri de dışlanma kavramıdır.

Dışlanma kavramı, insanlık tarihinin başlangıcından bu yana insan hayatında önemli bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır (Banki, 2012). Dışlanma, insanlar üzerinde sosyal ve psikolojik yönden çok fazla zararlı etkiye sahiptir ve insanların temel ihtiyaçlarından biri olan aidiyet duygusunu zedelemektedir. Dışlanma, stresin oluşmasına neden olmakla birlikte psikolojik rahatsızlığın oluşmasında da rolü olan önemli bir etkidir. Yapılan çalışmalar, dışlanmanın uzun süre devam etmesi durumunda depresyon gibi olumsuz sonuçlara neden olabileceğini göstermektedir (Wu vd., 2012; Koşar, 2014).

Dışlanmanın meydana gelmesinde önemli rol oynayan sosyal bağlamlardan biri kuşkusuz işyeridir (Fox ve Stallworth, 2005). İşyerinde dışlanma yaşayan çalışanlar, özsaygılarını kayb ettikleri hissine kapılmakta, kontrol gücünün azaldığını hissetmekte, örgüte karşı bağlılığını ve aitlik hissini kaybettiğini düşünmekte ve örgüte karşı pozitif tutumları azalmaktadır. Bu gibi olumsuz durumlarla karşılaşan çalışanların örgütsel süreçlerde göz ardı edilmemesi gerekmektedir (Foster, 2012).

İşyerinde dışlanma yaşayan insanlar, uygunsuz iş davranışında bulunma, performans düşüklüğü, işyerinde sapkın davranışlar ve işi bırakma gibi hem birey hem de örgüt için zarara sebep olan davranışlar sergilemektedirler (Zhao vd., 2013).

Literatürde dışlanma ile ilgili yapılan çalışmalarda dışlanmanın işten ayrılma niyeti (Soybalı ve Pelit, 2018), örgütsel sinizm (Yıldırım ve Akin, 2018; Uysal, 2019), performans (Lustenberger ve Jagacinski, 2010), üretkenlik karşıtı iş davranışları (Yan, Zhou, Long ve Ji, 2014), iş stresi ve duygusal tükenme (Wu vd., 2012), iş stresi (Haq, 2014), işe katılım (Kaya, Ataman ve Aydın, 2017), örgütsel adalet (Köse, Çakan ve Terzi, 2018), sosyal destek (Halis ve Demirel, 2016) değişkenleri ile ilişkisinin incelendiği görülmektedir. Yapılan çalışmalar incelendiğinde dışlanmanın kadın çalışanlar bazında ele alınmadığı görülmüştür. Bu araştırma, kadın çalışanların dışlanma algıları ve işten ayrılma niyetlerinin sosyo-demografik özelliklere göre değişip değişmediği ve dışlanmanın işten ayrılma niyetine etkisini ortaya koymak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda, araştırma kapsamında “*beyaz yakalı kadın çalışanlarda dışlanma algısının işten ayrılma niyetine etkisi var mıdır?*”, “*beyaz yakalı kadın çalışanlarda dışlanma algısı ve işten ayrılma niyeti sosyo-demografik özelliklerine göre farklılık göstermekte midir?*” sorularına cevap aranmıştır.

Araştırmada, çalışanların maruz kaldıkları dışlanmanın işten ayrılma niyetine etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın sadece kadın çalışanlar üzerinde yapılmasının amacı ise çalışma hayatı, eğitim, sağlık gibi toplumsal yaşama katkı sağlayan alanlarda, kadınların toplumsal cinsiyet ve ayrımcılık temelli engellerle karşılaşma ihtimallerinin daha fazla olmasıdır (Adaman ve Keyder, 2006). Örgütlerde dışlanma önemli olması ve yaygın bir şekilde yaşanmasına rağmen çok az araştırmada örgütlerde dışlanmanın etkisi ortaya konulmuştur (Ferris vd., 2008). Bu nedenle araştırmanın temel amacı, dışlanma ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkinin ortaya çıkarılması ve dışlanmanın kadın çalışanlar açısından ele alınmasıdır. İlgili literatürde kadın çalışanlarda dışlanmanın işten ayrılma niyeti üzerine etkisine benzer bir çalışmaya rastlanmamış olması sebebiyle çalışma önem arz etmektedir.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. İşten Ayrılma Niyeti

İşten ayrılma niyeti ile ilgili literatürde çok çeşitli tanımlar yapılmıştır. Tett ve Meyer (1993), bireylerin bilinçli ve kasıtlı bir şekilde çalıştıkları kurumu terk etme isteği olarak tanımlarken; işten ayrılma davranışının da en önemli habercisi olduğunu söylemişlerdir.

İşten ayrılma; gönüllü ve gönülsüz işten ayrılma olmak üzere iki şekilde gerçekleşebilmektedir. Gönüllü işten ayrılma, işgörenin kendi isteği ile çalıştığı kurumu terk etmeye karar vermesiyken; gönülsüz işten ayrılma, işgörenin işletme tarafından işi terk etmesine karar verilmesi durumudur (Cesur, 1998).

Günümüzde işletmelerin rekabet avantajı sağlamak ve başarılı, çalışmaya istekli çalışanlara sahip olmak için çalışanların rahatına, konforuna, huzuruna önem göstermelidir. Çalışanların isteklerinin arka plana atıldığında işletmelerde firmadaki çalışanların işten ayrılma niyeti ortaya çıkacaktır. Gönüllü olarak işten ayrılmak isteyen bir çalışanın işteki verimliliği azalabilir, bununla beraber bu durum diğer çalışanların da verimliliğini etkileyebilir. Bir diğer taraftan bakıldığında ise örgütün elindeki yetişmiş personeli kaybetmesi anlamına da gelmektedir. İşten ayrılma niyeti sebebiyle meydana gelebilecek bu olumsuz durumların giderilmesi gerektiğinden işletmelerin bu konu üzerinde durmasını gerektirmektedir (Sığır ve Gürbüz, 2013).

İşten ayrılma niyetine sebep olan çeşitli etmenler vardır; bunlar genel ekonomik etmenler, psikolojik sermaye, bireysel ve örgütsel etmenlerdir (Reçica, 2017). Bunlardan kısaca bahsetmek gerekirse genel ekonomik etmenler, yerel veya küresel ekonominin durumu ve işgücüne etkisi, yaşam seviyesindeki değişiklikler, işletmenin içinde bulunduğu sektörün durumu, işgücü maliyetindeki artışlar gibi etmenlerdir (Varol, 2010). Bir diğer etmen olan psikolojik sermaye yapısı 4 bileşenden meydana gelmektedir. Bunlar; öz-yeterlilik, iyimserlik, umut ve psikolojik dayanıklılıktır (Luthans vd., 2007). Bireysel etmenlere bakıldığında, kişilik, aile, yaş gibi unsurlar bu kapsamda değerlendirilmektedir (Cotton ve Tuttle, 1986). Son olarak örgüt kaynaklı etmenlere bakıldığında ise işletmenin insan kaynakları politikaları, işletmenin sağladığı sosyal haklar, işletmenin uzaklığı, iş koşullarının yetersizliği, iş türü, ücret adaletsizliği gibi unsurları içermektedir (Şimşek vd 2008).

Literatürde işten ayrılma niyeti ile iş-aile çatışması, iş tatmini, örgütsel bağlılık, örgütsel adalet algısı, tükenmişlik, örgütsel vatandaşlık ve aşırı iş yükü, örgütsel özdeşleşme, lider-üye etkileşimi, algılanan yeni iş fırsatı ile üstlerden ve çalışma arkadaşlarından alınan sosyal destek değişkenlerinin pozitif yönlü ilişkisi olduğu görülmüştür (Çarıkcı, Çelikkol, 2009; Yenihan, Öner, Çiftiyıldız, 2014; Erdilek, 2015).

Dışlanma: Bireylerin içinde buldukları ortamda yok sayılmaları ve görmezden gelinmeleri şeklinde tanımlanabilir. Evrensel bir olgu olan dışlanma, cinsiyet, yaş gibi çeşitli demografik faktörlerde görülmektedir (Williams, 2007).

Dışlanma eylemi belirsiz olmakla birlikte dışlanan kişi maruz kaldığı davranışın dışlanma olup olmaması ile alakalı şüphe duymaktadır. Bu durumda, dışlanan kişinin tatmin edici bir yanıt üretmesi ve saldırgan kişiye eyleminin niyetiyle ilgili soru sorması pek mümkün gözükmemektedir. Bu sebeple dışlanmayı, kişinin kafasının karışmasına neden olan ve yanıltıcı bir deneyim olarak ifade etmek mümkündür (Estévez ve Serlin, 2013). Dışlanma, bireylerin sosyal ve zihinsel fonksiyonları üzerinde birtakım zararlı etkilere sahiptir. Ayrıca temel ihtiyaçlardan olan aidiyet duygusunu tehdit etmektedir (Yang, 2012).

Dışlanma, her ortamda olabileceği gibi işyerlerinde de görülmektedir. İş ortamı, dışlanmanın meydana gelmesinde rol oynayan en önemli sosyal bağlamlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Fox ve Stallworth, 2005). Örgütsel dışlanma olarak adlandırılan bu durum, bireyin bir ya da birden fazla çalışan tarafından dikkate alınmaması ya da grubun dışında tutulması şeklinde tanımlanabilmektedir. Kovma ve uzaklaştırma, dışlanmanın bir şekli olmakla birlikte daha az dramatik olan davranışlarla da ifade edilmektedir (Kişinin dışlanma davranışını gerçekleştiren kişiye tepki göstermemesi ya da bu kişiyle göz teması kurmaması gibi). Bireyin bu tarz davranışlara aşırı derecede maruz kalması kendisini bir o kadar dışlanmış hissetmesine neden olmaktadır (Ferris vd., 2008).

Örgütlerde dışlanmaya neden olan faktörlere bakıldığında örgüt yapısı, kültürü ve örgütsel hiyerarşinin etkili olduğu görülmektedir. Örgütsel stres ve örgütsel çeşitlilik de örgütsel dışlanmanın oluşmasında önemli faktörler arasında sayılabilmektedir. Bireyler genellikle kendilerine yakın hissettikleri kişilerle sosyal bağlar kurmaktadır. Ayrıca, kendilerine daha az benzeyen çalışanlarla daha az iletişim halinde olmaktadır. Böyle bir durumda dışlanma açısından açık bir niyet söz konusu olmayabilir ve çalışanların birbirlerinden farklı karakterlere sahip olması dışlanmaya sebep olabilmektedir. Bunun gibi iki veya daha fazla kişinin diğer insanların anlayamayacağı şekilde bir dil konuşması da çeşitlilikten kaynaklanan bir sorundur ve dışlanmanın bir diğer boyutunu oluşturmaktadır. Böyle bir durumda ise bireyler, diğer çalışanlar ile aynı dili konuşmadıkları için dışlanabilmektedirler (Robinson, O'Reilly ve Wang, 2007).

Bu tür olumsuz durumlar, kişilere olduğu kadar örgütlere de zarar vermektedir. Dışlanan kişinin motivasyonu azalmakla birlikte performansının düştüğü görülmektedir. Bunun sonucunda ise kişi, görev ve sorumluluklarını yerine getirememekte ve örgütün işleyişinin de zarar görmesine neden olmaktadır.

Wu vd. (2012)'nin yapmış olduğu araştırmaya göre örgütsel dışlanma ile iş stresi, duygusal tükenme, depresif ruh hali arasında pozitif yönde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Haq (2014)'in yapmış olduğu çalışmada ise dışlanmanın iş stresi ve işten ayrılma niyeti ile arasında pozitif yönde, iş performansı ile negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir.

Yan, Zhou, Long ve Ji (2014) tarafından yapılan araştırmada ise işyerindeki dışlanmanın üretkenlik karşıtı iş davranışları ile arasında olumlu yönde ilişki olduğu elde edilen bulgular arasındadır. Lustenberger ve Jagacinski (2010) işletmelerde dışlanma yaşayan çalışanların performanslarının düştüğü ve ruh hallerinin olumsuz yönde olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ng (2017) ise üniversitede eğitim gören kişiler üzerinde yaptığı araştırmada dışlanma ile işten ayrılma niyeti ile pozitif yönde ilişkili olduğu ve genç ve eğitimli çalışanlar üzerinde olumsuz etkiler doğuracağını tespit etmişlerdir.

Gkorezis vd. (2016) ise hemşireler üzerine araştırma yapmış ve dışlanmaya maruz kalan hemşirelerin örgütsel özdeşleşme sorunu yaşadıklarını ve hasta güvenliği ile ilgili konularda dikkatsiz davrandıklarını tespit etmişlerdir. Çelik ve Koşar (2015) ise örgüt kültürü ile dışlanma arasındaki ilişkiyi incelemiş ve negatif yönde ilişki olduğunu belirlemişlerdir. Pelit (2018)'in yapmış olduğu çalışmada ise işyerinde dışlanma ve işten ayrılma niyeti arasında pozitif yönde anlamlı ilişki olduğu ve dışlanmanın işten ayrılma niyetini büyük oranda etkilediği belirlenmiştir.

Örgütlerde dışlanma gibi olumsuz davranışların varlığı, örgütler ve çalışanlar açısından önemli ve derin sonuçların oluşmasına sebebiyet vermektedir (Ferris vd. 2008). Örgütlerde dışlanma, çalışanların mutsuz olmasına, uygun olmayan iş davranışları sergilemelerine, işi bırakmalarına, performanslarının düşmesine, üretkenlik karşıtı iş davranışları göstermelerine yani hem bireye hem de örgüte zarar veren davranışlar sergilemelerine neden olmaktadır (Zhao vd., 2013).

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

2.1. Örneklem

Çalışma İstanbul ilinde özel sektörde çalışan beyaz yakalı kadın çalışanlar üzerinde yapılmıştır. Bu kapsamda rastgele örneklem yöntemi ile 500 beyaz yakalı kadın çalışana online formatta hazırlanan anket gönderilmiş, 277 kadından geri dönüş alınmıştır. Geri dönüş yapılan anket sayısının analizler için uygun olduğu görülmüştür (Gürbüz, 2017).

2.2. Ölçekler

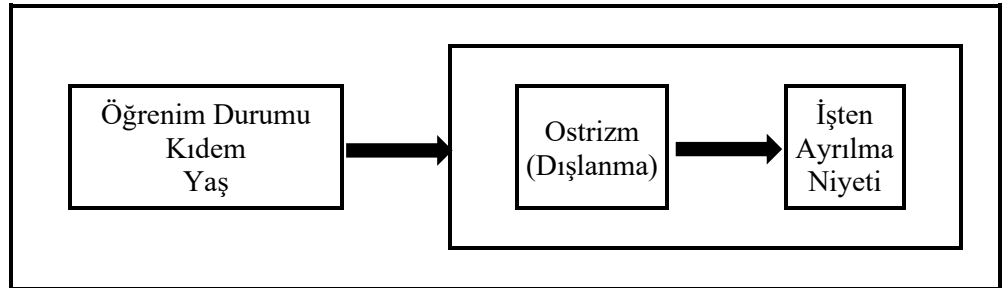
Anket formu 3 bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde dışlanma ölçeği soruları, ikinci bölümde işten ayrılma niyeti ölçeği soruları, üçüncü bölümde katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin sorular yer almaktadır. Araştırmada kullanılan “Dışlanma” ölçeği, Ferris ve arkadaşları (2008) tarafından geliştirilmiş, Koşar (2014) tarafından Türkçeye uyarlanmış, geçerlilik ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Dışlanma ölçeği toplam 10 sorudan oluşmakta, 5’li Likert ölçeği ile cevaplanmaktadır. Araştırmada kullanılan “İşten Ayrılma Niyeti” ölçeği, Wayne, Shore ve Linden (1997) tarafından geliştirilmiş, Türkçe’ye Küçükusta (2007) tarafından çevrilerek geçerlilik ve güvenilirlik analizi yapılmıştır. İşten ayrılma niyeti ölçeği ise 3 sorudan oluşmakta ve 5’li Likert ölçeği ile cevaplanmaktadır. Araştırmada veri toplama tekniği olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Veriler Google formlarda hazırlanmış ve online formatta toplanmıştır.

2.3. Prosedür

Dışlanma ölçeği ile işten ayrılma niyeti ölçekleri birleştirilerek bir anket elde edilmiştir. Örgütlerde beyaz yakalı kadınların maruz kaldığı dışlanmanın işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisini ölçmek amacıyla elektronik ortamda toplanan veriler neticesinde 282 geri dönüş sağlanmış ve 277 veri üzerinden analizler yapılmıştır. Anket tekniği ile elde edilen verilerin analizinde “Statistical Packages for the Social Science (SPSS) 20 paket programı kullanılmış, verilerin analiz edilmesinde korelasyon ve regresyon analizleri ile One Way Anova Testi yapılmıştır.

2.4. Araştırma Modeli

Çalışma kapsamında; ortaya konan araştırma modeli şu şekildedir;

2.5. Araştırmanın Hipotezleri

Hipotezlerin tasarlanmasında ve yönünün ortaya konmasında ilgili literatürde, Soybalı ve Pelit’in (2018), Köksal ve arkadaşlarının (2019) çalışmaları ve araştırmacıların görüşleri dikkate alınmıştır. Araştırma kapsamında tasarlanan hipotezler şu şekildedir:

H1: Dışlanma beyaz yakalı kadınların işten ayrılma niyeti üzerine pozitif etkiye sahiptir.

H2: Beyaz yakalı kadın çalışanların dışlanma ile karşılaşma durumu demografik özelliklerine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H2a: Beyaz yakalı kadın çalışanların dışlanma ile yaş değişkeni ile arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H2b: Beyaz yakalı kadın çalışanların dışlanma ile öğrenim durumu değişkeni ile arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H2c: Beyaz yakalı kadın çalışanların dışlanma ile kıdem değişkeni ile arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H3: Beyaz yakalı kadın çalışanların işten ayrılma niyeti demografik özelliklere göre farklılık göstermektedir.

H3a: Beyaz yakalı kadın çalışanların işten ayrılma niyeti ile yaş değişkeni ile arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H3b: Beyaz yakalı kadın çalışanların işten ayrılma niyeti ile öğrenim durumu değişkeni ile arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H3c: Beyaz yakalı kadın çalışanların işten ayrılma niyeti ile kıdem değişkeni ile arasında anlamlı bir farklılık vardır.

2.6. Araştırma Bulguları

Çalışma kapsamında İstanbul ilinde bulunan özel şirketlerdeki beyaz yakalı kadın çalışanların maruz kaldığı dışlanmanın işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinin demografik özelliklere (öğrenim durumu, kıdem ve yaş) göre dağılımı Tablo 1’de gösterilmiştir. Tablo 1’e göre çalışanların büyük bir kısmı üniversite mezunu olup eğitim durumlarının iyi olduğu çalışma kapsamında ortaya konmuştur. Ankete katılan çalışanların kıdem durumlarına bakıldığında ise çalışanların yaklaşık %63’ünün 5 yıldan fazla sektörde olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 1: Demografik Özelliklerin Frekans ve Yüzde Dağılımı

<i>Değişkenler</i>	<i>Kategori</i>	<i>Frekans (n)</i>	<i>Yüzde (%)</i>
<i>Öğrenim Durumu</i>	İlköğretim	4	1,4
	Lise	58	20,9
	Üniversite	215	77,6
<i>Kıdem</i>	5 yıldan az	102	36,8
	5 yıldan fazla	175	63,2
<i>Yaş</i>	18-25	29	10,5
	26-30	68	24,5
	31-35	71	25,6
	36-40	39	14,1
	40+	70	25,3

Tablo 2: Dışlanma ve İşten Ayrılma Niyeti Ölçeklerine İlişkin Korelasyon Analizi Sonuçları

		<i>İŞTEN AYRILMA NİYETİ</i>
<i>DIŞLANMA</i>	Pearson Korelasyon	,153**
	Sig.	,010

Tablo 2’de dışlanma ve işten ayrılma niyetinin birbirleriyle ilişkili olup olmadığına yönelik yapılan korelasyon analizi sonuçları yer almaktadır. Tablo 2’de de görüldüğü üzere dışlanma ve işten ayrılma niyeti arasında ($r=0,153$; $p<0,01$) pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır. Elde edilen bu değer, değişkenler arasında istatistiksel açıdan pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Diğer bir ifade ile örgütlerde beyaz yakalı kadınların maruz kaldığı dışlanma ile işten ayrılma niyeti arasındaki ilişki birlikte artmakta veya azalmaktadır.

Tablo 3: Dışlanma ve İşten Ayrılma Arasındaki İlişki ve Regresyon Analizi Sonuçları

BAĞIMSIZ DEĞİŞKEN	BAĞIMLI DEĞİŞKEN	Standart B	Anlamlılık	Uyarlanmış R2	F Değeri
Dışlanma	İşten Ayrılma Niyeti	0,153**	0,010	0,20	6,650

Dışlanmanın işten ayrılma niyeti üzerine etkisini incelemeye yönelik yapılan regresyon analizi sonuçları Tablo 3'te yer almaktadır. Tabloya göre dışlanma değişkeninin işten ayrılma değişkeni üzerinde pozitif bir etkisi (B: 0,153; $p < 0,01$) bulunmaktadır. Kurulan doğrusal regresyon modelinde, bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki varyasyonun %20'sini açıklayabildiği görülmektedir. Bu sonuca göre araştırmanın temel hipotezi olan “dışlanmanın beyaz yakalı kadın çalışanların işten ayrılma niyeti üzerinde anlamlı bir etkisi vardır” şeklinde kurulan H1 hipotezi desteklenmiştir.

Tablo 4: Beyaz Yakalı Kadın Çalışanların Dışlanmaya Maruz Kalma Durumunun Yaş Durumuna Göre Farklılaşma Sonuçları

	Karelerin Toplamı	df	Ortalamaların Karesi	F Değeri	Sig.
Gruplar Arası	,702	4	,176	,549	,700
Gruplar İçi	86,359	270	,320		

Tablo 4 incelendiğinde çalışmaya dahil olan beyaz yakalı kadın çalışanların dışlanmaya maruz kalmaları ile yaş durumu arasında anlamlı bir farklılık görülmemektedir (F:0,549, $p > 0,05$). Dolayısıyla “beyaz yakalı kadın çalışanların dışlanma ile karşılaşma durumu yaşa göre farklılık göstermektedir” şeklinde oluşturulan H2a hipotezi desteklenmemiştir.

Tablo 5: Beyaz Yakalı Kadın Çalışanların Dışlanmaya Maruz Kalma Durumunun Öğrenim Durumuna Göre Farklılaşma Sonuçları

	Karelerin Toplamı	df	Ortalamaların Karesi	F	Sig.
Gruplar Arası	,702	4	,176	,549	,700
Gruplar İçi	86,359	270	,320		

Tablo 5'te yer alan verilere göre çalışmaya dahil olan beyaz yakalı kadın çalışanların dışlanmaya maruz kalmaları ile öğrenim durumları arasında anlamlı bir farklılık görülmemektedir (F: 0,549, $p > 0,05$). Bu sonuca göre “beyaz yakalı kadın çalışanların dışlanma ile karşılaşma durumu öğrenim durumuna göre farklılık göstermektedir” şeklinde oluşturulan H2b hipotezi desteklenmemiştir.

Tablo 6: Beyaz Yakalı Kadın Çalışanların Dışlanmaya Maruz Kalma Durumunun Kıdem Durumuna Göre Farklılaşma Sonuçları

	Karelerin Toplamı	df	Ortalamaların Karesi	F Değeri	Sig.
Gruplar Arası	2,118	1	2,118	6,848	,009
Gruplar İçi	85,038	275	,309		

Tablo 6 incelendiğinde çalışmaya dahil olan beyaz yakalı kadın çalışanların dışlanmaya maruz kalma durumunun kıdeme göre farklılık gösterdiği görülmektedir (F: 6,848, $p < 0,05$). Bu sonuca göre “beyaz yakalı kadın çalışanların dışlanma ile karşılaşma durumu kıdeme göre farklılık göstermektedir” şeklinde oluşturulan H2c hipotezi desteklenmiştir.

Beyaz yakalı kadın çalışanların dışlanma ile karşılaşma durumları kıdeme göre değişiklik gösterirken yaş ve öğrenim durumlarına göre herhangi bir farklılık göstermemektedir. Dolayısıyla “beyaz yakalı kadın çalışanların dışlanma (ostrizm) ile karşılaşma durumu demografik özelliklerine göre farklılık göstermektedir” şeklinde oluşturulan H2 hipotezi kısmen desteklenmiştir.

Tablo 7: Beyaz Yakalı Kadın Çalışanların Yaş Durumu Farklılıklarına Göre İşten Ayrılma Niyetine İlişkin Farklılaşma Sonuçları

	Karelerin Toplamı	df	Ortalamaların Karesi	F	Sig.
Gruplar Arası	1,274	1	1,274	1,148	,285
Gruplar İçi	305,249	275	1,110		

Tablo 7 incelendiğinde çalışmaya dahil olan beyaz yakalı kadın çalışanların yaş farklılıklarına göre işten ayrılma niyetine ilişkin durumları bakımından anlamlı bir farklılık görülmemektedir (F: 1, 148, $p > 0,05$). Dolayısıyla “beyaz yakalı kadın çalışanların işten ayrılma niyeti yaşa göre farklılık göstermektedir” şeklinde oluşturulan H3a hipotezi desteklenmemiştir.

Tablo 8: Beyaz Yakalı Kadın Çalışanların Öğrenim Durumuna Göre İşten Ayrılma Niyetine İlişkin Farklılaşma Sonuçları

	Karelerin Toplamı	df	Ortalamaların Karesi	F	Sig.
Gruplar Arası	9,433	4	2,358	2,195	0,070
Gruplar İçi	290,129	270	1,075		

Tablo 8 incelendiğinde çalışmaya dahil olan beyaz yakalı kadın çalışanların öğrenim durumları bakımından anlamlı bir farklılık görülmemektedir (F: 2,195, $p > 0,05$). Bu sonuca göre “beyaz yakalı kadın çalışanların işten ayrılma niyeti öğrenim durumuna göre farklılık göstermektedir” şeklinde oluşturulan H3b hipotezi desteklenmemiştir.

Tablo 9: Beyaz Yakalı Kadın Çalışanların Kıdem Durumu Farklılıklarına Göre İşten Ayrılma Niyetine İlişkin Farklılaşma Sonuçları

	Karelerin Toplamı	df	Ortalamaların Karesi	F	Sig.
Gruplar Arası	7,762	2	3,881	3,572	,029
Gruplar İçi	298,792	275	1,087		

Beyaz yakalı kadın çalışanların kıdem durumlarına göre işten ayrılma niyetine ilişkin One-Way Anova Testi yapılmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 9’da gösterilmiştir. Elde edilen bulgular, kıdem durumu ile işten ayrılma niyeti arasında anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir (F: 3,572, p<0,05). Dolayısıyla “beyaz yakalı kadın çalışanların işten ayrılma niyeti kıdeme göre farklılık göstermektedir” şeklinde oluşturulan H3c hipotezi desteklenmiştir.

Beyaz yakalı kadın çalışanların işten ayrılma niyetleri kıdeme göre değişiklik gösterirken yaş ve öğrenim durumlarına göre herhangi bir farklılık göstermemektedir. Dolayısıyla “beyaz yakalı kadın çalışanların işten ayrılma niyeti demografik özelliklerine göre farklılık göstermektedir” şeklinde oluşturulan H3 hipotezi kısmen desteklenmiştir.

SONUÇ

Bu çalışmada örgütlerde beyaz yakalı kadınların maruz kaldığı dışlanmanın işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi konusunda bir anket çalışması yapılmıştır. Bu çalışma ilgili literatürde beyaz yakalı kadın çalışanların maruz kaldıkları dışlanmanın işten ayrılma niyeti üzerine etkisine ilişkin çalışmaya rastlanmaması bakımından önem arz etmektedir. Özellikle günümüz iş dünyasında kadın çalışanların maruz kaldıkları kariyer sorunları göz önüne alındığında bu çalışmanın ayrı bir önemi bulunmaktadır. Yapılan istatistiksel analizler neticesinde, dışlanmanın beyaz yakalı kadın çalışanların işten ayrılma niyeti ile ilişkisini incelemek üzere korelasyon analizi yapılmış ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte dışlanmanın işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisine bakılmış ve beyaz yakalı kadınların maruz kaldığı dışlanma neticesinde işten ayrılma niyetinde anlamlı bir ilişki ve farklılık olduğu görülmüştür. Çalışma kapsamında literatüre bakıldığında ise Soybalı ve Pelit (2018), yaptıkları çalışmada örgütsel dışlanmanın işten ayrılma niyeti üzerinde etkisi olduğunu ortaya koymuşlardır. Benzer şekilde Renn ve arkadaşları (2013), yaptıkları çalışmada algılanan sosyal dışlanma ile işten ayrılma niyeti arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır. Ferris vd. (2008)’nin yaptıkları araştırmada örgütsel dışlanmanın işten ayrılma niyetine etkisi ortaya konmuştur. Bunların yanında Wu ve arkadaşları (2011), Haq (2014), Ng (2017) çalışmalarında da dışlanma ve işten ayrılma niyeti ilişkisi ortaya konmuştur.

Yine yapılan analizler sonucunda örgütlerde beyaz yakalı çalışan kadınların bağımlı değişken olan işten ayrılma niyeti ve bağımsız değişken olan dışlanmanın demografik özellikler açısından analizleri yapılmıştır. Buna göre “Beyaz yakalı kadın çalışanların dışlanma (ostrizm) durumları ile kıdem arasında bir farklılık olduğu görülmüştür. Aynı şekilde beyaz yakalı kadın çalışanların işten ayrılma niyeti ile kıdem durumları arasında bir farklılık olduğu ortaya çıkmıştır. Ancak diğer öğrenim ve yaş gibi demografik özelliklerde hiçbir farklılığa rastlanmamıştır.

Örgütlerde beyaz yakalı kadın çalışanlara yapılan dışlanmanın işten ayrılma niyetini beraberinde getirdiği görülmektedir. Örgütteki kıdem süresi arttıkça işten ayrılma niyetinin arttığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte dışlanmanın kıdem durumuna göre farklılık gösterdiği de görülmektedir. Bu durum, örgütte çalışan kadınların kıdemleri farklılaştıkça dışlanma konusunda farklılık yaşandığını göstermekte ve bu durumun da işten ayrılma niyetini beraberinde getirdiği görülmektedir. Beyaz yakalı kadın çalışanların örgütlerde yıllarca emek vermesi ve en verimli dönemlerinde dışlanmaya maruz kalmaları sonucunda çeşitli sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bu sorunlardan biri en verimli döneminde örgüte en yüksek katkıyı sağlayacak çalışanın demotive olarak işten ayrılma niyetine girmesidir. Tabiki bu durum yeni işe başlayan ve gelecek vadeden çalışanların dışlanmaya maruz kalmasıyla birlikte işten ayrılma niyeti içerisine girmesini de beraberinde getirmekte, örgütteki aidiyeti düşürebilmektedir. Aidiyetle birlikte performans, iş verimi düşüklüğü, tükenmişlik sendromu gibi unsurların görülmesine neden olabilmektedir.

Çalışmada elde edilen bulgular doğrultusunda ileride yapılacak benzer çalışmalar için öneriler getirebilir. Bu çalışma İstanbul’da yaşayan, özel sektörde çalışan beyaz yakalı kadın çalışanlara yönelik olduğundan, benzeri çalışma kamu ve aile şirketlerinde uygulanabilir. Yine beyaz yakalı

çalışanlar üzerinde yapılan bu çalışma mavi yakalı çalışanlara da uygulanabilir. Ayrıca dışlanma ve işten ayrılma niyeti ilişkisi incelendiğinde farklı demografik özellikler (çocuklu-çocuksuz) incelenebilir.

KAYNAKÇA

- Adaman, F. ve Keyder Ç. (2006). Türkiye’de Büyük Kentlerin Gecekondu ve Çöküntü Mahallelerinde Yaşanan Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma, Avrupa Komisyonu, Sosyal Dışlanma ile Mücadelede Mahalli Topluluk Eylem Programı 2002-2006 Raporu.
- Banki, S. (2012). *How Much or How Many? Partial Ostracism and its Consequences*. Doctoral Dissertation. Rotman School of Management, University of Toronto, Toronto, ON.
- Cesur, A. (1998). *İşgörenlerin Çalışma Hayatına İlişkin Sorunlarının İş Tatmini Yönünden İncelenmesi*. Yüksek lisans tezi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Cotton, J.L. ve Tuttle, J.M. (1986). Employee Turnover: A Meta-Analysis and Review with Implications for Research, *The Academy of Management Review*, 11(1), 55-70.
- Çarıkçı, İ. H., ve Çelikkol, Ö. (2009). İş-Aile Çatışmasının Örgütsel Bağlılık Ve İşten Ayrılma Niyetine Etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (9), 153-170.
- Çelik, C. ve Koşar A. (2015). Örgüt Kültürü ve İşyerinde Dışlanma Arasındaki İlişki. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 24(2), 47 – 62.
- Erdilek, K. M. (2015). Sağlık Personelinin İş Stresi, İş-Aile Çatışması ve İş-Aile-Hayat Tatminlerine Yönelik Algılarının İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkilerinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 13(26), 113-134.
- Estévez, A. M. ve Serlin J. (2013). Organizational Ostracism as Political Game. *Diversity, Diversity Management and Identity in Organizations Convenors*. Montreal, July, 1-26.
- Ferris D. L., Brown D. J., Berry J. W. ve Lian H. (2008). The Development and Validation of the Workplace Ostracism Scale. *The Journal of Applied Psychology*, 93(6), 1348-1366.
- Foster, P. J. (2012). *Leader- Member- Exchange and The Workplace Bully*. Doctoral Dissertation, Kansas State University.
- Fox, S. ve Stallworth L. E (2005). Racial/Ethnic Bullying: Exploring Links Between Bullying and Racism in The US Workplace. *Journal of Vocational Behavior*. 66(3), 438-456.
- Gkorezis P, Panagiotou M, Theodorou M. (2016) Workplace Ostracism and Employee Silence in Nursing: The Mediating Role of Organizational Identification. *Journal of Advanced Nursing*, 72(10), 2381-2388.
- Halis, M. ve Demirel, Y. (2016). Sosyal Desteğin Örgütsel Soyutlama (Dışlanma) Üzerine Etkisi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 11(1), 318-335.
- Haq, I. U. (2014). Workplace Ostracism and Job Outcomes: Moderating Effects of Psychological Capital. *In Human Capital Without Borders: Knowledge and Learning for Quality of Life: Proceedings of The Management, Knowledge and Learning International Conference*. Örebro, Sweden: ToKnowPress.
- Kanten, P. ve Kanten, S. (2016). *Davranışın Aydınlik ve Karanlık Yüzü*, İstanbul: Nobel Yayıncılık.
- Kaya, Ç, Ataman, G. ve Aydın, B.Y. (2017). Workplace Ostracism and Work Engagement: The Moderating Role of Neuroticism. *International Journal of Business and Management*, 5(2), 17-28.
- Koşar, A. (2014). *Örgüt Kültürü ve İşyerinde Dışlanma Arasındaki İlişkinin Mersin Üniversitesi’nde Çalışanlar Üzerinde İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Köksal, K., Gürsoy, A. ve Tuta, Y. (2019). Aile Desteğinin Örgütsel Dışlanma ile İşten Ayrılma Niyeti İlişkisindeki Rolü. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 17(35), 1925-1945.
- Köse, S., Çakan, S. ve Terzi, D. (2018). Örgütsel Adaletsizliğin Örgütsel Dışlanmaya Etkisinde Psikolojik Dayanıklılığın Aracı Rolü. *İşletme Bilimi Dergisi*, 6(1), 245-262.
- Lustenberger, D. E. ve Jagacinski, C. M. (2010). Exploring the Effects of Ostracism on Performance and Intrinsic Motivation. *Human Performance*. 23(4), 283-304.

- Luthans, F., Avolio, B. J., Avey, J. B., ve Norman, S. M. (2007). Positive Psychological Capital: Measurement And Relationship With Performance And Satisfaction. *Personnel Psychology*, 60(3), 541-572.
- Ng, T. W. (2017) Can Idiosyncratic Deals Promote Perceptions of Competitive Climate, Felt Ostracism, and Turnover? *Journal of Vocational Behavior* 99, 118-131.
- Pelit, O. (2018) *Örgütsel Dışlanmanın İşten Ayrılma Niyetine Etkisi: Afyonkarahisar'daki Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Reçica, L. (2017). *Örgüte Güven, İş Tatmini Ve İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki İlişkiyi İncelemeye Yönelik Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Renn R., Allen D. ve Huning, T. (2013). The Relationship of Social Exclusion at Work With Self-Defeating Behavior and Turnover. *The Journal Social Psychology*, 153(2), 229-249.
- Robinson, S. L., O'Reilly J. ve W. Wang (2013). Invisible at Work: An Integrated Model of Workplace Ostracism. *Journal of Management*, 39(1), 203-231.
- Sıgrı, Ü. ve Gürbüz, S. (2013). *Örgütsel Davranış*, İstanbul: Beta Yayınları.
- Soybalı, H. H., ve Pelit, O. (2018). Örgütsel Dışlanmanın İşten Ayrılma Niyetine Etkisi: Afyonkarahisar'daki Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Araştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(3), 225-249.
- Şimşek, M., Akgemci, T. ve Çelik, A. (2011). *Davranış Bilimlerine Giriş ve Örgütlerde Davranış*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Tett, R.P. ve Meyer, J.P. (1993). Job Satisfaction, Organizational Commitment, Turnover İntention And Turnover: Path Analyses Based On Meta-Analytic Findings. *Personnel Psychology*. 46(2), 259-293.
- Uysal, H.T. (2019). Örgütsel Dışlanmanın Çalışanlarda Sinizm Gelişimine Etkisi. *Anemon Muş Alparlan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 319-326.
- Varol, F. (2010). *Örgütsel Bağlılık ve İş Tatminin İşten Ayrılma Niyetine Olan Etkisi: Konya İli İlaç Sektörü Çalışanları Üzerine Bir Uygulama*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Williams, K. D. (2007). Ostracism. *Annual Review Psychology*. 58, 425-452.
- Wu, C. H., Liu, J., Kwan, H. K., ve Lee, C. (2016). Why and When Workplace Ostracism İnhibits Organizational Citizenship Behaviors: An Organizational İdentification Perspective. *Journal of Applied Psychology*, 101(3), 362-378.
- Wu, L. Z., Yim, F. H. K., Kwan, H. K. ve Zhang, X. (2012). Coping With Workplace Ostracism: The Roles of Ingratiation and Political Skill in Employee Psychological Distress. *Journal of Management Studies*, 49(1), 178-199.
- Yan, Y., Zhou, E., Long, L., ve Ji, Y. (2014). The İnfluence Of Workplace Ostracism On Counterproductive Work Behavior: The Mediating Effect Of State Self-Control. *Social Behavior And Personality: An International Journal*, 42(6), 881-890.
- Yang, J. (2012). *Workplace Ostracism and Performance Related Outcomes: A Process Model Incorporating Social Influence and Social Identity Theories*. Post Graduate Dissertation, State Universtiy of New York, USA.
- Yenihan, B., Mert, Ö. ve Çiftiyıldız, K. (2014). İş Stresi ve İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki İlişki: Otomotiv İşletmesinde Bir Araştırma. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 5(1), 38-49.
- Yıldırım, E. ve Akin, M. (2018). Örgütlerde Dışlanma, Sinizm ve Pozitif-Negatif Duygusallık Arasındaki İlişkiler: Pozitif Ve Negatif Duygusallığın Aracılık Rolü. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 14(2), 427-449.
- Zhao, H., Peng, Z. ve Sheard, G. (2013). Workplace Ostracism and Hospitality Employees' Counterproductive Work Behaviors: The Joint Moderating Effects of Proactive Personality and Political Skill. *International Journal of Hospitality Management*, 33, 219-227.

EXTENDED SUMMARY

Purpose

In this study, it was investigated whether the exposure of employees to exclusion behavior has an effect on their intention to leave and whether exclusion differs according to demographic variables.

Methodology

The "Ostrism" scale used in the study was developed by Ferris et al. (2008), adapted to Turkish by Koşar (2014), and its validity and reliability analyzes were performed. The exclusion scale consists of 10 questions in total and is answered with a 5-point Likert scale.

The "intention to leave the job" scale used in the study was developed by Wayne, Shore, and Linden (1997) and translated into Turkish by Küçükusta (2007), and its validity and reliability analysis was performed. The intention to leave the scale consists of 3 questions and is answered with a 5-point Likert scale.

A questionnaire was obtained by combining the exclusion scale and the intention to leave scales. As a result of the data collected electronically in order to measure the effect of exclusion experienced by white-collar women in organizations on the intention to quit, 282 returns were obtained and analyzes were made on 275 data. "Statistical Packages for Social Science (SPSS) 20 package program was used in the analysis of the data obtained by the survey technique, correlation and regression analysis and One Way Anova Test were performed in the analysis of the data.

Findings

In this title, a survey study was conducted on the intention of leaving the job of exclusion in a white-collar female employee. As a result of the analysis of the work done, a correlation analysis was conducted to examine the relationship between exclusion and the intention of quitting white-collar female employees and a significant relationship was found. In addition, the effect of exclusion from work has been looked at and it showed a significant effect. In this way, the main hypothesis of the study was accepted, and it was seen that a relationship and a relationship that intends to quit as a result of the exclusion faced by the white collar. Looking at the study literature, Soybalı and Pelit (2018) revealed that their organizational exclusion had an effect on the intention to quit. Similarly, Renn et al. (2013) revealed a positive and significant relationship between social exclusion and intention to be dismissed with their algorithms. In the study conducted by Ferris et al. (2008), the effect of dismissal of organizational exclusion was revealed. Among others, Wu et al. (2011), Haq (2014), Ng (2017) also reveal the relationship between exclusion and dismissal.

He was able to make analyzes in the structure of demographic analysis, which is the independent variable. According to this, "A recurrence has been observed between the ostrism status of white-collar female employees and their seniority. Likewise, it has been revealed that there is a nail between white-collar female employees' intention to quit and their seniority status. However, no difference was found in demographic characteristics such as other education and age.

It is seen that the exclusion of white-collar female employees in organizations brings with it the intention to quit. It has been determined that as the duration of seniority in the organization increases the intention to leave the job increases. However, it is also seen that exclusion differs according to seniority status.

Conclusion and Discussion

Various problems arise because white-collar female employees work in organizations for years and are exposed to exclusion during their most productive period. One of these problems is to the organization in its most productive period. Of course, this situation brings with it the exclusion of the new job and promising employees and the intention to quit, and the aid in the organization may decrease. Along with belonging, it can cause factors such as performance, low work efficiency, burnout syndrome.

BİTCOİN VE ETHEREUM'UN TÜRKİYE'DEKİ FİYAT DİNAMİKLERİ KARŞILAŞTIRMASI COMPARISON OF BITCOIN AND ETHEREUM WITH PRICE DYNAMICS IN TURKEY

Prof. Dr. Serdar ÖZTÜRK

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi, İktisat Bölümü
serdarozturk@nevsehir.edu.tr
ORCID No: 0000-0003-0650-0244

Arş. Gör. Hüseyin DEMİRHAN

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi, İktisat Bölümü
huseyindemirhan@nevsehir.edu.tr
ORCID No: 0000-0003-3372-0832

ÖZET

Sanal Kripto Para kavramı Bitcoin ile birlikte 2009 yılında dikkat çekmeye başlamış ve özellikle 2013 yılındaki fiyat artışı ile popülaritesi artmıştır. Sanal Kripto Para birimlerinin ilki ve öncüsü olan Bitcoin ile 2. En büyük piyasa değerine sahip olan Ethereum tasarimsal yapıları ve amaçları bakımından birbirlerinden oldukça farklıdır. Sanal bir para birimi olması için tasarlanan Bitcoin ile üzerinde akıllı kontratlar çalışmasına olanak vermek için tasarlanan Ethereum birçok alanda olduğu gibi iktisat alanında da oldukça dikkat çekmiş ve literatürde birçok çalışmaya konu olmuştur. Bu çalışmanın amacı Türkiye GSYH'sı, M2 Tanımı ile para arzı ve tüketici güven endeksinin Bitcoin ve Ethereum fiyatına olan etkilerini karşılaştırmalı olarak tahmin etmektir. Bu amaçla, Bitcoin ve Ethereum'un Türk Lirası cinsinden fiyatlarını bağımlı değişken alan iki farklı model kurulmuştur. Kurulan modeller, Ocak 2016 ile Aralık 2020 dönemini kapsayan aylık veriler kullanılarak, zaman serisi analizi kapsamında, Johansen Eşbütünlük Testi ve Tam Uyarlanmış En Küçük Kareler Yöntemi (FMOLS) kullanılarak uzun dönemde sınanmıştır. Yapılan analizin sonucunda hem Bitcoin hem de Ethereum'un Türk lirası cinsinden fiyatları, GSYH ve tüketici güven endeksi ile pozitif ilişkili, M2 para arzı ile negatif ilişkili bulunmuştur. Çalışmanın bulgularından bir diğeri ise toplam piyasa değeri Bitcoin'e göre daha düşük olan Ethereum'un tüm değişkenlerden daha çok etkilendiğidir. Elde edilen sonuçlar bu çalışmanın üretildiği Yüksek Lisans Tezindeki bulgular ile örtüşmekte ve birbirini desteklemektedir.

ABSTRACT

The concept of Virtual Crypto currency started to attract attention with Bitcoin in 2009 and its popularity increased especially with the price increase in 2013. Bitcoin, which is the first and pioneer of virtual crypto currencies, and Ethereum, which has the second largest market value, are quite different from each other in terms of their design structures and purposes. Designed to be a virtual currency, Bitcoin and Ethereum, designed to allow smart contracts to work with, has attracted considerable attention in the field of economics as well as in many areas and has been the subject of many studies in the literature. The purpose of this study is to comparatively estimate the effects of Turkey's GDP, M2 Definition as money supply and consumer confidence index on Bitcoin and Ethereum prices. For this purpose, two different models that take the prices of Bitcoin and Ethereum in Turkish Lira as dependent variables have been established. The established models have been tested in the long term using the Johansen Cointegration Test and Fully Adapted Least Squares Method (FMOLS) within the scope of time series analysis, using monthly data covering the period between January 2016 and December 2020. As a result of the analysis, the prices of both Bitcoin and Ethereum in Turkish lira were found to be positively associated with GDP and consumer confidence index, and negatively associated with M2 money supply. Another of the findings of the study is that Ethereum, whose total market value is lower than Bitcoin, is more affected by all variables. The results obtained overlap with the findings in the Master Thesis from which this study is derived and support each other.

Geliş Tarihi:

13.07.2021

Kabul Tarihi:

13.09.2021

Yayın Tarihi:

30.12.2021

Anahtar Kelimeler

Bitcoin
Ethereum
Sanal Kripto Para
FMOLS
Johansen
Eşbütünlük Testi

Keywords

Bitcoin
Ethereum
Virtual Crypto
Currency
FMOLS
Johansen
Cointegration Test

GİRİŞ

Sanal kripto para kavramı, Satoshi Nakamoto kullanıcı adlı kişi veya kişilerin 2008 yılında “Cypherpunk Mail” adlı e-posta listesinde paylaştığı “Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System” makalesi ile tanınmaya başlanmıştır. Makalede Bitcoin isimli sanal bir paranın kriptoloji kullanarak çalışma prensibi anlatılmıştır. (Laçın, 2019). Bitcoin merkeziyetsiz, anonim ödemeler için tasarlanmış bir sanal para olmakla beraber sanal paraların öncüsü olarak kabul görmektedir. Bir merkeze bağlı olmaması, anonim transferlere olanak sağlaması ve bununla birlikte açık kaynak kodlu anonimliği tehdit etmeyen şeffaf yapısı sayesinde büyük ilgi toplamıştır (Segendorf,2014). 2008 Yılında ortaya çıkan Bitcoin geliştirilmeye devam etmiş ve Bitcoin’in kayıt defteri olarak işlev gören blok zincirine ilk kayıt, Satoshi Namakato tarafından 3 Ocak 2009 tarihinde işlenmiştir. Bu kayıt, yani ilk blok “Genesis Block” olarak adlandırılmış ve madencilikte başlangıcı olmuştur. İlk Bitcoin gönderimi ise Satoshi Nakamoto kullanıcı adı tarafından, Bitcoin’in gelişime katkıda bulunan Hal Finney’e yine 2009’un ocak ayı içerisinde gerçekleştirilmiştir (Sönmez, 2014; Laçın, 2019).

Blok zinciri herkese açık, dağınık, sıralı ve zaman damgalı Bitcoin transfer işlemlerini içeren dijital, küresel hesap defteridir. Blok zinciri metodu, merkezi olmayan bir ağ yapısındaki uç bilgisayarlarda, birbirinden bağımsız olarak saklandığından, herhangi bir merkezi hatadan kaynaklanacak problemlere karşı dirençlidir (Çakraccioğlu, 2016). Satoshi Nakamoto’nun Bitcoin protokolünde Bitcoin arzı sınırlı olarak tasarlanmıştır. Madencilik sistemi kısaca Bitcoin protokolünün arz ve güvenlik sistemi olarak kabul edilebilir. Madenciler bir bloğu çözüp sistemin güvenli bir şekilde işlemesine yardımcı olurken karşılığında aldıkları ödül Bitcoin’ler sistemin tek arz mekanizmasıdır. Satoshi Nakamoto’nun 2009 yılında ilk madencilik işlemine başlaması ile elde ettiği 50 Bitcoin yaratılan ilk Bitcoinler’dir (Antonopoulos, 2014; Vigna ve Casey, 2017).

Bitcoin ile birlikte ortaya çıkan blok zinciri kayıt defteri sisteminin sanal ortamda önemli bir sorun teşkil eden güven problemine getirdiği çözüm göz ardı edilmemelidir. Açık kaynak kodlu ve şeffaf yapısı Bitcoin’e duyulan güveni arttırmıştır. Sanal bir kripto para birimi olarak Bitcoin, teknolojik bir gelişme olarak görülmektedir. Her teknolojik gelişme gibi, Bitcoin’e karşı da merak duyulmuş ve duyulan bu merak Bitcoin’in bilinirliğini arttırmıştır. Bitcoin’in popülerliği arttıkça piyasa değeri de artmaktadır (Dulupçu, Yiyit ve Yiğit, 2017).

Bitcoin açık kaynak kodlu bir sanal para birimi olması, kendisinden sonra gelen sanal para birimlerine temel oluşturmasını sağlamıştır. Bitcoin’in teknolojik temelini kullanarak geliştirilen sanal kripto paralara alternatif coin veya kısaca altcoin denmektedir. Altcoinler para arzı, iş ispatı, farklı amaçları veya daha güçlü anonimlik gibi özellikleriyle birbirlerinden farklılaşmışlardır. Esasen altcoin denemelerinin her biri Bitcoin’in birer rakibidir (Dyhrberg, Foley ve Jiri, 2018).

Bitcoin’in dikkat çeken başarısı sayesinde, birçok Bitcoin’e alternatif sanal kripto para birimi yani altcoin ortaya çıkmıştır (Ciaian, Rajcaniova ve Kancs, 2018). Bu altcoinlerden ilki Ağustos 2011 tarihinde ortaya çıkan Namecoin (NMC) ‘dir. Namecoin blok zinciri mekanizmasını kullanarak, sansüre dirençli alan adları oluşturmayı amaçlamıştır. (Antonopoulos, 2014) Namecoin gibi Bitcoin’in açtığı yolda bazı özellikleri değiştirilerek oluşturulan birçok altcoin mevcuttur. Örneğin Litecoin, (LTC) Bitcoin’de ortalama 10 dakikayı bulan blok işleme süresini kısaltmayı ve transferler işlemlerini hızlandırmayı amaçlamıştır. Litecoin kullanılan işlemlerin onaylanma süresi ortalama 2,5 dakikadır. Litecoin temelde yalnızca Bitcoin madencilik sisteminde kullanılan algoritmaları basitleştirmiştir (Ceylan, 2019).

Bitcoin’in popüleritesi arttıkça altcoin sayısı da artmıştır. 2011 ve 2012’de Bitcoin, Litecoin ve Ethereum’a dayalı birçok altcoin türetilmiştir. 2013 yılının başlarında 20 kadar altcoin rekabet halinde varlığını sürdürmekteydi (Antonopoulos, 2014). Coinmarketcap.com verilerine göre Mayıs 2021 itibarıyla yaklaşık 10.000 altcoin bulunmaktadır. Bu altcoinlerin toplam piyasa değeri ise 2,5 Trilyon Doların üzerindedir (Coinmarketcap.com, 2021).

Ethereum ilk olarak Vitalik Buterin tarafından 2013 tarihli bir whitepaper'da açıklandı. Buterin, diğer kurucu ortaklarla birlikte, 2014 yazında bir çevrimiçi halka açık kitle satışında proje için fon sağladı ve 30 Temmuz 2015'te resmi olarak blok zinciri başlattı. Ethereum, blok zinciri mekanizmasının değiştirilerek yeniden tasarlanmasıyla sözleşme yapmaya ve yürütmeye yardımcı olan bir altcoindir. Ethereum protokolünde para birimi Ether'dir. Ethereum oldukça karmaşık sözleşmelerin yapılmasına ve yürütülmesine yardımcı olur (Antonopoulos, 2014).

Bitcoin ve benzeri birçok altcoin blok zinciri mekanizmasında işleyen tek bir uygulamadır. Ancak Ethereum blok zincirini düzenleyerek bir protokol oluşturmuş ve bu sayede akıllı sözleşmelerin blok zinciri içerisinde çalışmasına imkân veren bir yapıdadır. Ethereum sisteminde Bitcoin'de olduğu gibi merkezi olmayan bir yapı mevcuttur. Bu sayede düzenlenen akıllı kontratlar merkezi kısıtlamalardan uzak bir şekilde gerçekleştirilebilir. Ethereum, Ether gönderilip alınmasının yanı sıra, blok zincirine akıllı kontratları bağlayabildiği için aynı zamanda merkezi olmayan altcoin üretimine de katkıda bulunmuştur. Ethereum'un yapısı Ethereum'u kullanarak uygulamaları blok zincirine bağlamayı mümkün kılar. Bu sayede altcoinler ve blok zincirine dayalı uygulamalar türetilbilmesine olanak sağlamıştır. Ethereum gibi kendi blok zinciri olan sanal kripto paralara "Coin", kendi blok zincirine sahip olmayıp Ethereum gibi bir coin'in blok zincirini kullanan sanal kripto paralara ise "Token" denmektedir. Ethereum kullanarak ortaya çıkartılan altcoinlerin başarısı hem kendilerinin hem de Ethereum'un değerini arttırmıştır. Bu sayede Ethereum kısa sürede Bitcoin'e en yakın piyasa büyüklüğünü elde eden bir altcoin olmuştur. (Celestea, Corbet, Gurdgieva, 2019)

Ethereum bir dünya bilgisayarına benzetilmektedir. Programcılar blok zincirine bağlanarak kendi kodlarını çalıştırabilmekte ve bu sayede belirli kurallar çerçevesinde kendi uygulamalarını yürütebilmektedir. Bunun karşılığında Ethereum madencileri Bitcoin'deki işlem ücretlerine benzer şekilde Ether yani işletim ücretleri almaktadırlar. (Ata, 2019) Ethereum'un yapısı sayesinde, Ethereum altyapısı kullanan 280.000'den fazla token türetilmiş ve bunların bir kısmı (USDT, LINK, BNB gibi) en değerli 100 kripto para arasına girmiştir. (Coinmarketcap.com, 2021)

2. MODEL, VERİ SETİ VE AMPİRİK UYGULAMA

2016-2020 dönemini kapsayan çalışmada, sanal kripto paralar içerisinde en büyük piyasa değerine sahip olan Bitcoin ve 2. En büyük piyasa değerine sahip olan Ethereum'un Türkiye'deki fiyat dinamikleri birim kök testi, eşbütünleşme ve regresyon analizleri ile tahmin edilmiştir. Çalışmanın genel ekonometrik modellemesi aşağıdaki gibidir:

$$\ln P_{BTC} = \beta_0 + \beta_1 \ln gdp_{it} + \beta_2 \ln m2_{it} + \beta_3 \ln cci_{it} + \varepsilon_t \quad (1)$$

$$\ln P_{LTC} = \beta_0 + \beta_1 \ln gdp_{it} + \beta_2 \ln m2_{it} + \beta_3 \ln cci_{it} + \varepsilon_t \quad (2)$$

1 ve 2 nolu denklemlerde eşitliğin solunda yer alan bağımlı değişkenler $\ln P_{BTC}$ ve $\ln P_{ETH}$, sırasıyla Bitcoin'in Türk Lirası cinsinden piyasa fiyatını (BTC/TL) ve Ethereum'un Türk Lirası cinsinden piyasa fiyatını (LTC/TL) temsil etmektedir. 1 ve 2'nolu denklemlerin sağında yer alan bağımsız değişkenler $\ln gdp$, $\ln m2$ ve $\ln cci$ ise sırasıyla reel gayrisafi yurt içi hasıla, $m2$ tanımıyla para arzı ve tüketici güven endeksini, β_0 Sabit terimi β_1 , β_2 ve β_3 tahmin katsayılarını ve ε_t ise hata terimini temsil etmektedir. Modellerde yer alan değişkenlerin tümü logaritmik formda kullanılmış ve Ocak 2016 ile Aralık 2020 dönemini kapsayan aylık zaman serisi verileridir.

P_{BTC} ve P_{ETH} verileri btcturk.com kripto para borsası verileri baz alınarak tr.investing.com adresinden temin edilmiştir. P_{ETH} verisi günlük, P_{BTC} verisi ise aylık frekansta temin edilmiştir. P_{ETH} verisi, ETH/TRY günlük kapanış kuru baz alınarak, Eviews programı kullanılarak ortalama gözlem (Average observations method) yöntemi ile aylık frekansa dönüştürülmüştür. Bağımsız değişkenlerden $m2$ verileri Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) veri tabanı olan evds2.tcmb.gov.tr sitesinden, aylık frekansta temin edilmiştir. Analizde bağımsız değişken olarak kullanılan cci ve gdp Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) internet sitesinden elde edilmiştir. cci değişkeni, mevsim etkilerinden arındırılmış tüketici güven endeksini temsil etmektedir ve aylık frekansta temin edilmiştir. gdp değişkeni, mevsim

etkisinden arındırılmış cari fiyatlarla harcamalar yöntemi ile elde edilen Türkiye gayrisafi yurtiçi hasıla değerlerini temsil etmektedir. TÜİK, gayrisafi yurtiçi hâsıla verilerini yıllık ve çeyreklik (üçer aylık) süreler ile yayınlamaktadır. Analizdeki diğer değişkenlere ait veriler aylık frekansa sahip olduğundan çeyreklik olarak alınan GSYH verilerinin aylık frekansta olacak şekilde düzenlenmesi gerekmiştir. Çeyreklik olarak alınan GSYH verileri, Eviews analiz programı kullanılarak İkinci dereceden eşleşme ortalama yöntemi (Quadratic-match average method) ile aylık frekansa dönüştürülmüştür. Çalışmada kullanılan veriler Ocak 2016 ile Aralık 2020 dönemini kapsayan aylık verilerdir ve tümü logaritmik ölçekte kullanılmıştır.

Bu çalışmada Bitcoin ve Ethereum'un Türkiye'deki fiyat dinamikleri uzun dönemde tahmin edilmiştir. Uzun dönemde ilişkinin gücünü ölçmek için Johansen Eşbütünleşme Testi (Johansen, 1988) uygulanmıştır. Johansen Eşbütünleşme Testi, uzun dönemli ilişkinin varlığını gösterdiği için, ilişkinin yön ve gücünü analiz etmek amacıyla Tam Uyarlanmış En Küçük Kareler Yöntemi (FMOLS) (Philips ve Hansen, 1990) kullanılmıştır. Değişkenler arasında uzun dönemli ilişkiyi test etmeden önce, serilerin durağanlığının test edilmesi gerekmektedir. Bu çalışmada, serilerin durağanlığı Augmented Dickey-Fuller (ADF) (1981) ve Phillips-Peron (PP) (1988) Birim Kök Testleri ile sınanmıştır. Ampirik uygulama için Eviews 10 istatistik programından yararlanılmıştır.

Tablo:1 ADF ve PP Birim Kök Analizi Bulguları (BTC)

Boş Hipotez	H ₀ : Seriler Durağan Değildir	
	ADF	PP
Model / Değişken	Sabit	Sabit
lnp _{BTC}	-0.019741 (0.3331)	-0.019741 (0.3331)
Δlnp _{BTC}	-0.863280 (0.0000)*	-0.863280(0.0000)*
lngdp	-0.010017(0.4551)	0.000632(0.9665)
Δlngdp	-1.080781(0.0000)*	-0.592611(0.0000)*
lnm2	-0.017025(0.4810)	-0.017025(0.4810)
Δlnm2	-0.780787(0.0000)*	-0.780787(0.0000)*
lncci	-0.089097(0.1088)	-0.089097(0.1088)
Δlncci	-1.135552(0.0000)*	-1.135552(0.0000)*

Not. * ilgili katsayının %1 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo:2 ADF ve PP Birim Kök Analizi Bulguları (ETH)

Boş Hipotez	H ₀ : Seriler Durağan Değildir	
	ADF	PP
Model / Değişken	Sabit	Sabit
lnp _{ETH}	-0.050160(0.0862)	0.010128(0.1447)
Δlnp _{ETH}	-0.688134(0.0000)*	-0.688134(0.0000)*
lngdp	-0.010017(0.4551)	0.000632(0.9665)
Δlngdp	-1.080781(0.0000)*	-0.592611(0.0000)*
lnm2	-0.017025(0.4810)	-0.017025(0.4810)
Δlnm2	-0.780787(0.0000)*	-0.780787(0.0000)*
lncci	-0.089097(0.1088)	-0.089097(0.1088)
Δlncci	-1.135552(0.0000)*	-1.135552(0.0000)*

Not. * ilgili katsayının %1 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo:1 ve Tablo:2'de görülebileceği üzere, lnp_{BTC}, lnp_{ETH}, lngdp, lnm2 ve lncci değişkenleri seviyelerinde durağan bulunamamıştır. Kullanılan her iki testte de değişkenlerin seviyelerinde durağan olmaması durumunda farklarının alınması tavsiye edilir. Bu sebeple değişkenlerin birinci farkı alınarak, Δlnp_{BTC}, Δlngdp, Δlnm2 ve Δlncci değişkenleri, sabitli- trendsiz modelde, %1 anlamlılık düzeyinde durağan bulunmuştur.

Birim kök analizi sonucunda, modeldeki tüm değişkenlerin birinci farklarında durağan olduğunun saptanması, zaman serisi analizinde değişkenler arasında olası uzun dönemli ilişkinin incelenmesine imkân tanımaktadır. Johansen Eşbütünleşme Testi, öz değer ve iz istatistiği test değerlerini kullanarak, r tane veya daha fazla eşbütünleşik vektör olup olmadığını test etmek amacıyla kullanılır. H_0 boş hipotezi, değişkenler arasında eşbütünleşme yoktur şeklinde kurulur ve H_0 reddedildiği takdirde değişkenler arasında eşbütünleşme olduğu kabul edilir. Eş bütünleşmenin varlığı değişkenlerin uzun dönemde etkileşim halinde olduklarını göstermektedir.

Tablo:3 Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları (BTC)

Kontegre Vektör Sayısı	Öz Değer	İz istatistiği	%5 Kritik Değer	Maksimum Öz Değer İstatistiği	%5 Kritik Değer	Prob. Değeri
Sıfır	0.791310	147.9514*	54.07904	79.91225*	28.58808	0.0000
En çok 1	0.457026	68.03916*	35.19275	31.14538*	22.29962	0.0000
En Çok 2	0.387121	36.89377*	20.26184	24.96896*	15.89210	0.0001
En Çok 3	0.208496	11.92481**	9.164546	11.92481**	9.164546	0.0146

Not. * ve ** ilgili katsayının sırasıyla %1 ve %5 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 3, Bağımlı değişkenin lnPBTC olduğu model için, Johansen Eşbütünleşme Testi sonuçlarını göstermektedir. Tabloda görülebileceği gibi, iz istatistiği bir eşbütünleşik vektör için 147.9514, iki eşbütünleşik vektör için 68.03916, üç eşbütünleşik vektör için 36.89377 ve 4 değişkeninde eşbütünleşik olma tahmini için 11.92481 olarak tahmin edilmiştir. Tabloda görülebileceği gibi, Maksimum Öz Değer İstatistiği bir eşbütünleşik vektör için 79.91225, iki eşbütünleşik vektör için 31.14538, üç eşbütünleşik vektör için 24.96896 ve 4 değişkeninde eşbütünleşik olma tahmini için 11.92481 olarak tahmin edilmiştir. Test sonuçlarının, %5 kritik değerden büyük olması sebebiyle, eşbütünleşme olmadığını gösteren H_0 boş hipotezi %1 anlamlılık düzeyinde reddedilir ve en az 4 eşbütünleşik vektör olduğu sonucuna ulaşılır.

Tablo:4 Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları (ETH)

Kontegre Vektör Sayısı	Öz Değer	İz istatistiği	%5 Kritik Değer	Maksimum Öz Değer İstatistiği	%5 Kritik Değer	Prob. Değeri
Sıfır	0.862693	176.1719*	54.07904	101.2623*	28.58808	0.0000
En çok 1	0.566851	74.90957*	35.19275	42.67032*	22.29962	0.0000
En Çok 2	0.284584	32.23926*	20.26184	17.07943*	15.89210	0.0007
En Çok 3	0.257143	15.15983*	9.164546	15.15983*	9.164546	0.0033

Not. * ilgili katsayının %1 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 4, Bağımlı değişkenin lnPETH olduğu model için, Johansen Eşbütünleşme Testi sonuçlarını göstermektedir. Tabloda görülebileceği gibi, iz istatistiği bir eşbütünleşik vektör için 176.1719, iki eşbütünleşik vektör için 74.90957, üç eşbütünleşik vektör için 32.23926 ve 4 değişkeninde eşbütünleşik olma tahmini için 15.15983 olarak tahmin edilmiştir. Tabloda görülebileceği gibi, Maksimum Öz Değer İstatistiği bir eşbütünleşik vektör için 101.2623, iki eşbütünleşik vektör için 42.67032, üç eşbütünleşik vektör için 17.07943 ve 4 değişkeninde eşbütünleşik olma tahmini için 15.15983 olarak tahmin edilmiştir. Test sonuçlarının, %5 kritik değerden büyük olması sebebiyle, eşbütünleşme olmadığını gösteren H_0 boş hipotezi %1 anlamlılık düzeyinde reddedilir ve en az 4 eşbütünleşik vektör olduğu sonucuna ulaşılır. Eşbütünleşme analizi sonuçlarına göre hem Bitcoin hem de Ethereum için değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki saptanmıştır. Eş bütünleşme analizinin sonucunda değişkenler arası uzun dönemli ilişki saptandığına göre modeldeki bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenler üzerindeki

uzun dönemli etkilerinin şiddeti ve yönü regresyon analizi ile tahmin edilebilir. Bu çalışmada, Johansen Eşbütünleşme Testi ile değişkenler arasında eşbütünleşmenin varlığı tespit edildiği için, bağımsız değişkenlerin uzun dönemli katsayıları Tam Uyarlanmış En Küçük Kareler Yöntemi (Philips ve Hansen, 1990) (FMOLS) ile tahmin edilmiştir.

Tablo:5 Tam Uyarlanmış En Küçük Kareler Yöntemi (FMOLS) (BTC)

Değişken	Katsayı	Hata Terimi	T-İstatistiği	Olasılık Değeri
LNGDP	10.79378*	1.754550	6.151878	0.0000
LN2	-2.647675**	1.214038	-2.180883	0.0335
LNCCI	10.53198*	3.930545	2.679521	0.0097
C	-208.0460*	38.37281	-5.421704	0.0000

Not. * ve ** ilgili katsayının sırasıyla %1 ve %5 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 5, bağımlı değişkenin lnPBTC olduğu model için, Tam Uyarlanmış En Küçük Kareler Yöntemi (FMOLS) ile analiz edilen regresyon tahminlerini göstermektedir. Bu model lngdp, lnm2 ve lncci bağımsız değişkenleri ile sabit terim (C) ve hata terimi ϵ_t içermektedir. Model 1' nolu denklemde matematiksel olarak gösterilmiştir. Tahmin sonuçlarına göre, lnPBTC ile lngdp ve lncci değişkenleri arasında uzun dönemli pozitif yönlü bir ilişki, lnm2 değişkeni ile uzun dönemli negatif yönlü bir ilişki saptanmıştır. İlişki katsayıları ise lngdp için 10.79378, lnm2 için -2.647675, lncci için 10.53198 olarak tahmin edilmiştir. Bu katsayılardan lnm2 %5, lngdp ve lncci ise %1 seviyesinde anlamlı bulunmuştur.

Tablo:6 Tam Uyarlanmış En Küçük Kareler Yöntemi (FMOLS) (ETH)

Değişken	Katsayı	Hata Terimi	T-İstatistiği	Olasılık Değeri
LNGDP	18.00609*	3.084907	5.836834	0.0000
LN2	-6.569818*	2.134562	-3.077830	0.0032
LNCCI	29.48650*	6.910813	4.266719	0.0001
C	-367.5822*	67.46832	-5.448219	0.0000

Not. * ilgili katsayının %1 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 6, bağımlı değişkenin lnPETH olduğu model için, Tam Uyarlanmış En Küçük Kareler Yöntemi (FMOLS) ile analiz edilen regresyon tahminlerini göstermektedir. Bu model lngdp, lnm2 ve lncci bağımsız değişkenleri ile sabit terim (C) ve hata terimi ϵ_t içermektedir. Model 2' nolu denklemde matematiksel olarak gösterilmiştir. Tahmin sonuçlarına göre, lnPETH ile lngdp ve lncci değişkenleri arasında uzun dönemli pozitif yönlü bir ilişki, lnm2 değişkeni ile uzun dönemli negatif yönlü bir ilişki saptanmıştır. İlişki katsayıları ise lngdp için 18.00609, lnm2 için -6.569818, lncci için 29.48650 olarak tahmin edilmiştir. Bu katsayılardan lnm2 %5, lngdp ve lncci ise %1 seviyesinde anlamlı bulunmuştur.

SONUÇ

Para kavramı insanların toplu halde yaşamaya başladığı dönemlere kadar uzanan bir gelişim süreci içermektedir. Bu bakımdan, takas ekonomisini takip eden, mal para kavramı zamanla altın ve gümüş gibi değerli madenler içeren metal para sistemine evrilmiştir. İnsanoğlu, metal paraların kullanımında yaşanan güçlükleri gidermeye çalışırken temsili para sistemini icat etmiştir. Temsili para sistemi, itibari paraları ve itibari para sistemi ise kaydi para sistemini oluşturmuştur. Paranın kavramının geçirdiği süreçler incelendiğinde, Tarih boyunca insanoğlunun sosyal ve ekonomik gelişimi sebebiyle mevcut para sisteminin yetersiz kaldığı dönemlerde yeni bir para sisteminin icat edildiği görülmüştür. Yani, mal para sisteminin icat edilmesinde takas ekonomisinden doğan güçlükler, temsili para sisteminin ortaya çıkışında ise metal para sisteminin sebep olduğu güçlükler etkili olmuştur. Temsili para sistemi zamanla

itibari para sistemine evrilirken, kaydi para sistemi ise temsili para sistemi içerisinde ortaya çıkmıştır. Para kavramının tarih boyunca geçirdiği süreçler incelendiğinde, mevcut para sisteminde yaşanan aksaklıkların, yeni bir para sisteminin ortaya çıkmasında temel etken olduğu görülmektedir. Çalışmamızın konusu olan Bitcoin ve sanal kripto paraların ortaya çıkışında da benzer bir etki olduğu görülmektedir. Bitcoin'in ortaya çıktığı 2008-2009 yılı Dünya ekonomisi incelendiğinde, ilk olarak göze çarpan Amerika Birleşik Devletleri'nin finansal piyasalarında başlayan ve kısa sürede global ölçekte etkili olan Mortgage Krizinin, mevcut finansal ve ekonomik yapıya duyulan güveni azalttığı görülmektedir. Bu bakımdan, diğer para sistemlerinde olduğu gibi Bitcoin'in ve sanal kripto para kavramının da mevcut para sistemindeki aksaklıkların bir sonucu olduğu düşünülmektedir. Yaratıcısının gerçek kimliği bilinmediği için, Bitcoin'i oluşturan motivasyonun, ortaya çıktığı dönemin ekonomik koşulları olup olmadığı kesin olarak bilinmemektedir. Ancak, popüleritesinin kaynağı olarak mevcut sisteme duyulan güven eksikliği gösterilebilir. Finansal krizin yol açtığı tahribat mevcut para sistemi içerisinde süratle giderilememiş ve bu durum sanal kripto para kavramı gibi alternatif bir sistemi öne çıkarmıştır. Bununla birlikte Bitcoin teknolojik olarak yeterli imkanlara erişildiği bir dönemde ortaya çıkmış ve bu sayede kendini gerçekleştirebilmiştir.

Bitcoin, 2013 yılındaki ilk büyük fiyat sıçramasından sonra, ikinci büyük fiyat sıçramasını 2017 yılının sonlarında gerçekleştirmiştir. Takip eden süreçte Covid-19 pandemi süreci ve mevcut sistemde yol açtığı tahribat Bitcoin ve Ethereum dahil sanal kripto paralara ilgiyi tekrar canlandırmış ve Bitcoin ile birlikte sanal kripto paralar 3. Büyük fiyat sıçramasını yapmıştır. Bu çalışmanın türetildiği tezin yazım sürecinde (Ekim 2019) sanal kripto paraların toplam piyasa değeri yaklaşık 220 Milyar dolar iken, Mayıs 2021 tarihinde 2,2 Trilyon Dolar ile 10 katına çıkmıştır. Ekim 2019 döneminde Bitcoin/TL kuru 52.000 seviyelerinde iken Nisan 2021 döneminde 500.000 seviyesini geçmiştir. Ethereum tasarımsal yapısı ve işlevselliği itibari ile Bitcoin'den oldukça farklı bir altcoin olmasına karşın en büyük piyasa değerine sahip 2. Altcoin olarak öne çıkmaktadır. Ethereum'un aynı dönemlerde ETH/TRY kuru 1.470 seviyelerinden 20.000 seviyesinin üzerine çıkmıştır. Bitcoin'in yaklaşık 10 kat arttığı dönemde Ethereum'un daha fazla artış gösterdiği görülmektedir. Covid-19 pandemi dönemi süresince muhtemelen Bitcoin'e göre daha güvenli bir araç olarak görülmesi Ethereum'un fiyat artışıdaki ana etken olarak açıklanabilir (Mariana, vd., 2021).

Ethereum'un yeni tokenlar türetilmesine olanak sağlayan tasarımı ile Non-Fungible Tokens (NFT)'ler gibi yeni teknolojilerin ortaya çıkmasındaki katkısı oldukça önemlidir. Non-Fungible Tokens (Değiştirilemez Tokenler), değiştirilemez yapıları itibariyle birer sertifika özelliğindedir. Mevcut para sisteminde ve Bitcoin, Ethereum, Litecoin vb. sanal kripto paralarda sahip olduğunuz değerler birbirlerinin aynıdır. Yani, banka hesabınızda bulunan 10 TL, 10\$ veya hesabınızdaki 1 Bitcoin başka birinin hesabındaki ile aynıdır. NFT'lerin temel farklılığı eşsizliğidir. Herhangi bir NFT Coin istenildiği takdirde eşsiz olarak türetilir. Bu durumda NFT diğer sanal kripto paralar gibi değer değil sahipliği ifade eder denilebilir. NFT teknolojisi Özellikle dijital sanat eserlerinin sahipliği konusunda büyük bir gelişim olarak görülmektedir. Bir örnek ile açıklarsak orijinal eser olan Mona Lisa Tablosu'nun gerçekliği fiziksel olarak yapılan testler ile anlaşılabilir. Bir kopyalama durumunda orijinal eserin aynısını elde etmek oldukça güç olacak ve en azından tablonun uzmanlarca incelenmesi ile anlaşılabilir iken dijital ortamda bu durum NFT'lerin çıkışına kadar mümkün olmamaktadır. NFT teknolojisi sayesinde artık her bir dijital eser veya data eşsizliğini korur hale gelebilecektir. Bir dijital sanatçının yayınladığı eseri bilgisayarınıza indirdiğinizde sanatçının elinde olan eser ile bilgisayarınızdaki eser arasında bir farklılık oluşmazken NFT teknolojisi ile sanatçı eserini blok zincirine işleyerek sahipliğini sertifikalayabilir. Bu durum sadece dijital eserler için değil, fiziksel eserler içinde geçerlidir. 2021 yılının başlarında ortaya çıkan NFT teknolojisi ve bu tasarıma dayanan tokenler büyük çoğunlukla Ethereum blok zinciri ve altyapısını kullanmaktadır (bitlo.com, 2021; paribu.com, 2021).

Bu çalışmada, sanal kripto paraların öncüsü ve en büyük piyasa değerine sahip olan Bitcoin ile 2. En büyük sanal kripto para birimi olan Ethereum için iki farklı model kurularak, zaman serisi analizleri kapsamında, kurulan modeller ADF ve PP Birim Kök Testleri ile sınanmıştır ve eşbütünlüğünün varlığı

Johansen Eşbütünleşme Testi ile ispat edilmiştir. Eşbütünleşmenin varlığının ispat edilmesiyle uzun dönem analiz, Tam Uyarlanmış En Küçük Kareler Yöntemi (FMOLS) yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmada kullanılan verilerin tümü logaritmik formda ve aylık frekansta ele alınmıştır. Kullanılan veriler Ocak 2016-Aralık 2020 dönemine ait aylık verilerdir ve BTC/TL, ETH/TL, M2 Para Arzı, GSYH ve Tüketici Güven Endeksini içermektedir.

Bu çalışmada kullanılan değişkenler logaritmik ölçekte kullanıldığı için katsayılar % değişime karşılık % değişim katsayıları yani esneklik olarak yorumlanmaktadır. (Aslan ve Topcu, 2018) Bu kapsamda, bulgular şu şekilde yorumlanabilir: Türkiye’de GSYH’da yaşanan %1 oranındaki artış, BTC/TL kurunu %10.79378 oranında, ETH/TL kurunu ise %18.00609 oranında arttırmaktadır. M2 para arzındaki %1 oranındaki artış, BTC/TL kurunu 2.647675 oranında, ETH/TL kurunu ise %6.569818 oranında azaltmaktadır. Tüketici güven endeksindeki %1 oranındaki artış, BTC/TL kurunu %10.53198 oranında, ETH/TL kurunu ise %29.48650 oranında arttırmaktadır. Bu tahminler ışığında, Bitcoin ve Ethereum’un Türk Lirası cinsinden fiyatları m2 para arzı ile ters, tüketici güven endeksi ve GSYH ile doğru orantılı denilebilir. İlişkilerin yönü aynı olmakla birlikte Ethereum’un tüm değişkenler için Bitcoin’e göre daha yüksek katsayıya sahip olduğu dikkat çekmektedir. Bu durumda Ethereum tüm değişkenlerdeki değişimlere karşı daha hassastır denilebilir. Bitcoin’in toplam piyasa değeri olarak Ethereum’un 2 katından fazla olması bahsi geçen hassasiyeti açıklar niteliktedir. Yani Bitcoin Ethereum’a göre daha büyük ve daha derin bir piyasaya sahiptir. Bu durum çalışmanın türetildiği yüksek lisans tezinde Litecoin için aynı doğrultuda tahmin edilmiştir. Bu bakımdan mevcut çalışmada yapılan tahminler çalışmanın türetildiği yüksek lisans tezinde yapılan tahminler ile örtüşmekte ve birbirini desteklemektedir. Çalışmanın sonucunda ulaşılan bulguların daha farklı piyasa büyüklüğündeki kripto paralar ve farklı ülkeler için test edilmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Antonopoulos A.M., December 2014, Mastering Bitcoin, Published By O’Reilly Media, Inc., 1005 Gravenstein Highway North, Sebastopol, CA 95472
- Aslan A, Topcu E (2018) İhracata Dayalı Büyüme Hipotezine Yeni Bir Yaklaşım: Türkiye Ekonomisi Üzerine Sektörel Bir Uygulama. *International Journal Of Economic & Administrative Studies*, (20).
- Ata B., 2019, Google Trends Verileri ile Kripto Para İlişkisi: Bitcoin Örneği, T.C. Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muhasebe ve Finansal Yönetim Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi
- Bitlo.com, (2021), <https://www.bitlo.com/rehber/nft-nedir> (14.05.2021)
- Celestea V., Corbet S., Gurdgieva C., 2019, Fractal Dynamics And Wavelet Analysis: Deep Volatility And Return Properties Of Bitcoin, Ethereum And Ripple, *The Quarterly Review Of Economics And Finance*
- Ceylan M E., 2019, Bitcoin Ekonomisi: Kripto Para Bitcoin’in Finans Sektörü İçindeki Yeri, T.C. Batman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi
- Ciaian P, Rajcaniova M, Kancs A, (2018) Virtual Relationships: Short- And Long-Run Evidence From Bitcoin And Altcoin Markets. *Journal Of International Financial Markets, Institutions & Money*, No:52, 173–195
- Coinmarketcap.com, (2021), <https://coinmarketcap.com/> (14.05.2021)
- ÇARKACIOĞLU, A. (2016). Kripto-Para Bitcoin. Sermaye piyasası kurulu araştırma dairesi araştırma raporu.
- Dickey DA ve Fuller WA (1981) Likelihood Ratio Statistics For Autoregressive Time Series With A Unit Root. *Econometrica*, 49(4), 1057-1072
- Dulupçu M A., Yiyit M., Yiğit A G., 2017, Dijital Ekonominin Yükselen Yüzü: Bitcoin'in Değeri ile Bilinirliği Arasındaki İlişkinin Analizi, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Y.2017, C.22, Kayfor15 Özel Sayısı, S.2241-2258
- Dyhrberg A H., Foley S., Jiri S., 2018, How Investible Is Bitcoin? Analyzing The Liquidity And Transaction Costs Of Bitcoin Markets, *Economics Letters* 171 (2018) 140–143
- Johansen S (1988) Statistical Analysis Of Cointegration Vectors. *Journal Of Economic Dynamics And Control*, 12(2-3), 231-254.
- Laçın G C (2019). Elektronik Para ve Dijital Para Sistemleri: Bitcoin ve Döviz Kurları Arasındaki İlişkinin Analizi, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Mersin

- Mariana, C. D., Ekaputra, I. A., & Husodo, Z. A. (2021). Are Bitcoin and Ethereum safe-havens for stocks during the COVID-19 pandemic?. *Finance research letters*, 38, 101798.
- Paribu.com, (2021), <https://www.paribu.com/blog/haberler/10-soruda-kripto-para-dunyasinda-nft-konusuldu-nft-nedir-nft-nerelerde-kullanilir> , (14.05.2021)
- Phillips, P. C., & Hansen, B. E. (1990). Statistical inference in instrumental variables regression with I (1) processes. *The Review of Economic Studies*, 57(1), 99-125.
- Phillips, PCB, Perron P (1988) Testing For A Unit Root In Time Series Regression. *Biometrika*, 75, 335-346.
- Segendorf, B. (2014). What is bitcoin. *Sveriges riksbank economic review*, 2.
- Sönmez A, (2014), Sanal Para Bitcoin. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication- Tojdac* July 2014 Volume 4 Issue 3

EXTENDED SUMMARY

Purpose

The aim of this study is to examine and compare the price dynamics of two cryptocurrencies (Bitcoin and Ethereum) with different market sizes and structure in Turkey.

Methodology

Researchers established two models that consider the price of Bitcoin and Ethereum in Turkish Lira as dependent variable. In both models, dependent variables are Turkey's GDP (translated to monthly by authors), M2 definition as money supply and consumer confidence index. The data used in this study are monthly data covering the period from January 2016 to December 2020 and all of them are used on a logarithmic scale. In this study, the stationarity of the series was tested with Augmented Dickey-Fuller (ADF) and Phillips-Perron (PP) Unit Root Tests. The existence and strength of long-term relationship between the variables were tested with the Johansen Cointegration Test and The Fully Adapted Least Squares Method (FMOLS).

Findings

As a result of the analysis, it was seen that both Bitcoin and Ethereum Prices were affected by all independent variables at long term. In both models, M2 money supply has negative, GDP and consumer confidence index have positive effect.

Conclusion and Discussion

In this study, two different models were established for Bitcoin, which is the pioneer of virtual cryptocurrencies and has the largest market value, and Ethereum, which is the 2nd largest virtual cryptocurrency, and within the scope of time series analysis, the established models are tested with ADF and PP Unit Root Tests and the existence of cointegration. Since the variables used in this study are used on a logarithmic scale, the coefficients are interpreted as % change versus % change coefficients, ie elasticity. Although the direction of the relations is the same, it is noteworthy that Ethereum has higher coefficients for all variables than Bitcoin. This situation was predicted in the same direction for Litecoin in the master's thesis from which the study was derived. In this respect, the estimations made in the current study overlap and support each other with the estimations made in the master's thesis from which the study is derived. In this context, it has been concluded that cryptocurrencies with lower market volume have higher elasticity. It is recommended that the findings obtained as a result of the study be tested for different market size cryptocurrencies and different countries.

HAVA YOLU TAŞIMACILIĞI YOLCU SAYISINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER
THE DETERMINATION OF THE FACTORS AFFECTING AIR TRANSPORTATION PASSENGER NUMBERS

Doç. Dr. Oğuz ÖCAL

Kayseri Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü
oguzocal@kayseri.edu.tr
ORCID No: 0000-0002-5729-7218

ÖZET

Sivil havacılık özellikle Covid-19 salgını ile birlikte en önemli ve en çok tercih edilen ulaşım biçimi haline gelmiştir. Sivil havacılık sektörü kırılğan bir yapıya sahip olmasının yanında diğer ulaşım yöntemlerine göre de görece pahalıdır. Dünyanın en kalabalık ve en gelişmiş ülkelerinden birisi olan Amerika Birleşik Devletleri örneğinde hava yolu taşımacılığını etkileyen faktörler ARDL metodu ile incelenmiştir. Bu çalışmada literatürdeki pek çok çalışmanın aksine yolcu sayısı bağımlı değişken olarak, ekonomik büyüme ve döviz kuru bağımsız değişkenler olarak modele dâhil edilmiştir. 1980-2019 gözlem döneminin incelendiği araştırmada ekonomik büyüme ve döviz kuru hava taşımacılığı üzerinde pozitif etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Amerikan ekonomisi için kur %1 arttığında hava yolu taşımacılığı %0.29 artmaktadır. Diğer yandan kur değişimleri yolcu sayısı üzerinde uzun dönemde pozitif bir etki gösterirken kısa dönemde iki değişken arasında anlamlı bir ilişki yoktur. Kısa dönemde yolcu sayısını etkileyen tek faktör yine kendisidir. Bu durum, hava yolu taşımacılığının tüketicileri arasındaki etkileşim ile alışkanlıkların gelirin önüne geçebilmesiyle açıklanabilir. Hava yolu taşımacılığı sektöründeki kurumların yolcuların arasındaki pozitif yönlü etkileşimi reklamlar vb. diğer seçeneklerle daha hızlı bir biçimde yayması kısa dönemde dolayısıyla da uzun dönemde sektörün daha hızlı büyümesini sağlayacaktır.

ABSTRACT

Civil aviation has become the most important and most preferred form of transportation, especially with the Covid-19 pandemic. The civil aviation industry has a fragile structure and is relatively expensive compared to other transportation methods. In the example of USA, which is one of the most populated and developed countries in the world, the factors affecting air transportation were examined by ARDL method. In this study, contrary to many studies in the literature, passenger numbers are included in the model as dependent variables, economic growth and exchange rate are included in the model as independent variables. In the study examining the 1980-2019 observation period, it was concluded that economic growth and exchange rate had a positive effect on air transportation. When the exchange rate for the American economy increases by 1%, air transportation increases by 0.29%. On the other hand, exchange rate changes have a positive effect on the number of passengers in the long term, there is no significant relationship between the two variables in the short term. In the short term, the only factor affecting the number of passengers is itself. This can be explained by the interaction between consumers of air transport and the fact that habits can get in the way of income. The fact that institutions in the air transport sector spread the positive interaction between passengers more quickly with advertisements and other options will enable the sector to grow faster in the short term.

Geliş Tarihi:

30.09.2021

Kabul Tarihi:

07.11.2021

Yayın Tarihi:

30.12.2021

Anahtar Kelimeler

Hava Yolu Taşımacılığı
Ekonomik Büyüme
Döviz Kuru

Keywords

Air Transportation
Economic Growth
Exchange Rate

GİRİŞ

Havayolu taşımacılığı, güvenlik, hız ve konfor gibi önemli faydalar sağladığı için dünyada yolcular tarafından en çok tercih edilen ulaşım şekillerinden biridir. Ticaret ve turizmin gelişmesi açısından oldukça önemli bir yere sahip olan hava taşımacılığı, ülkelerin sosyal ve ekonomik anlamda kalkınmasına katkı sağlamaktadır (Korkmaz ve Akgüngör, 2021). Hava taşımacılığı, küresel ölçekte ticaret ve turizm kanallarıyla ekonomide ve yaşam kalitesinde büyümenin hayati bir kolaylaştırıcısıdır (Schafer ve Waitz, 2014). Bunun yanında gelirin artması, toplam talepte daha kıymetli malların payının artması ve bunların taşınması gibi hava taşımacılığında büyümeyi etkileyen faktörlerdeki artışlar nispi olarak hava taşımacılığının önemini daha da arttıracaktır (Schafer ve Waitz, 2014).

Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü (ICAO) istatistiklerine göre İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra günümüze kadar küresel hava taşımacılığı hem yolcu hem yük açısından yıllık yaklaşık %5 oranında büyümüştür. Özellikle uçak üretim teknolojisinin gelişmesi, ülkelerin savaşın olumsuz etkilerini silme çabaları gibi nedenlerle dünya çapında hızlı bir gelişme göstermiştir. Bu çerçevede havayolu ile yolcu ve yük taşımacılığı ticari kazanç sağlanabilecek bir iş kolu olarak ortaya çıkmıştır (Korkmaz ve Akgüngör, 2021). Schafer ve Waitz (2014), 2011'e kadar olan süreçteki değişimlerin devam etmesi halinde dünya hava taşımacılığı talebinin yolcu hizmetleri için her 14 yılda bir, navlun operasyonları için her 12 yılda bir ikiye katlanacağını belirtmektedir.

Son yıllarda, hava taşımacılığı endüstrisi, artan küresel bağlantılar nedeniyle önemli ölçüde gelişerek ulaşımı hızlandırmıştır. Hava taşımacılığının ekonomi üzerindeki etkileri doğrudan ve dolaylı olarak ortaya çıkmaktadır (Zhang ve Graham, 2020). Çoğu ekonomi için özellikle turizm endüstrisindeki kazançların artmasıyla hava taşımacılığına olan talep son yıllarda artmıştır. Hava taşımacılığının normal bir mal olarak kabul edildiği göz önüne alındığında, gelir artışı insanların taleplerini daha hızlı ulaşım modlarına kaydırmasına ve dolayısıyla hava taşımacılığına olan talebin artmasına neden olur (Ishutkina ve Hansman, 2009). Amerika Birleşik Devletleri (ABD) hava taşımacılığındaki büyüme ekonomik büyümeyle birlikte gerçekleşmektedir (Chi ve Baek, 2013). Örneğin, 1996–2010 döneminde kişi başına ABD gayri safi yurtiçi hasılası (GSYİH) yaklaşık %27 oranında artmıştır. Aynı dönemde ABD hava taşımacılığı yolcu-millere yurt dışı seyahatler için %52, yurt içi seyahatler için %32 artmıştır (US Bureau of Transportation Statistics (BTS), 2012). ABD'nin 2008 küresel krizi ile yaşadığı durgunluktan sonra ekonomik toparlanmasının ABD'nin hava taşımacılığı talebini artırması muhtemel olduğundan, ekonomik büyüme ile ABD'deki hava taşımacılığı talebi arasındaki ilişkiyi incelemek çok yerinde ve önemlidir. Özellikle 2008 krizinden sonra Covid krizine kadar olan süreci değerlendirilebilmek adına dönem sonu olarak 2019 alınmıştır.

Bu çalışma havayolu yolcu taşımacılığı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ABD açısından 1980-2019 dönemi verilerini kullanarak, hava yolu taşımacılığının, ekonomik büyüme ve döviz kuru değişimleri tarafından nasıl etkilendiği çerçevesinde ele almıştır. Çalışmada ekonomik büyüme ve kur değişiminin havayolu yolcu taşımacılığını nasıl etkilediğini belirlemek amaçlanmıştır. Hava taşımacılığı doğası gereği diğer sektörlerle etkileşim olmadan gelişemeyecektir, çünkü piyasaya doğrudan mal ve hizmet üreten bir endüstri olmaktan ziyade bir ulaşım aracı olma özelliğine sahiptir. Bu durumda hava taşımacılığı pazarı, diğer sektörlerin çıktısıdır denilebilir. Bu nedenle hava taşımacılığına ekonomik büyümenin etkisi ele alınmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde literatür özeti, üçüncü bölümde veriler ve metodoloji ele alınmış, son bölümde ise ampirik sonuçlar ve politika önerilerine yer verilmiştir.

1. LİTERATÜR ÖZETİ

Literatürde hava taşımacılığı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi tespit edebilmek için çok sayıda çalışma yapılmıştır (Britton vd. 2005). Hava trafiği ile ekonomik büyüme arasında güçlü bir ilişki olduğu iyi bilinmektedir ancak nedenselliğin yönü belirsizdir (Green, 2007).

Chang ve Chang (2009) 1975-2006 dönemi verileri ile Tayvan için hava kargo taşımacılığı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik testi ile incelemiş ve sonuçlar çift yönlü bir ilişki ortaya koymuştur. Ba-Fail vd. (2000), Suudi Arabistan Krallığı'ndaki hava yolculuğu talebinin belirleyicilerini analiz etmiş ve iç hava yolculuğunun genişlemesi ile gelir artışı arasında pozitif bir ilişki bulmuşlardır. Benzer şekilde, Karlaftis (2008), Yunanistan'da yolcu hava hizmetini etkileyen talep faktörlerini araştırdığı çalışmasında iç yolcu trafiği üzerinde önemli bir gelir etkisi olduğunu ortaya koymuştur.

Marazzo vd. (2010), Brezilya'da hava yolcu talebi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiş ve ekonomik büyüme ile hava yolu taşımacılığı büyümesinin eş bütünleşik olduğunu, ekonomik büyümenin hava taşımacılığı talebini teşvik ettiğini ortaya koymuştur. Benzer şekilde, Fernandes ve Pacheco (2010) Brezilya'nın 1966-2006 dönemi verilerini kullanarak, ekonomik büyüme ile yurt içi hava yolculuğu arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Analiz sonuçları ekonomik büyümeden iç hava taşımacılığına doğru tek yönlü bir Granger nedensellik olduğunu göstermektedir. Mukkala ve Tervo (2012), 13 farklı ülkenin 1991-2010 dönemi verilerini kullanarak, 86 Avrupa bölgesi için hava taşımacılığı ve bölgesel büyüme arasındaki nedenselliği araştırmışlardır. Çevre bölgelerde hava taşımacılığından ekonomik büyümeye, merkez bölgelere kıyasla daha yüksek nedenselliğe sahip olduğunu ortaya koymuşlardır.

Button ve Yuan (2013) ABD'ndeki 32 büyükşehir bölgesinde hava taşımacılığı ve ekonomik kalkınma arasındaki nedensel ilişkiyi test etmektedir. Büyükşehirlerde hava taşımacılığı büyümesinden kişi başına düşen gelire doğru tek yönlü nedensellik ve hava taşımacılığı büyümesi ile metropol istihdamı arasında çift yönlü bir ilişki bulmuşlardır. Alexander vd. (2015) hava taşımacılığının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini gelişen bir ekonomi olan Nijerya açısından incelediği çalışmanın sonuçları değişkenler arasında olumlu bir etkileşim göstermiştir.

Hu vd. (2015) Çin'in 29 ili için 2006-2012 çeyreklik verilerini kullanarak ekonomik büyüme ile iç hat hava yolcu trafiği arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Uzun dönemde iki değişken arasında çift yönlü, kısa dönemde ise yolcu taşımacılığından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik bulmuşlardır. Baker vd. (2015) Avustralya'da 1985-2011 verileri ile bölgesel havacılık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz ettikleri çalışmalarında çift yönlü bir nedensellik bulmuşlardır.

Brida vd. (2016), 1995-2013 dönemi verilerini kullanarak yaptıkları analizde, Meksika'da hava taşımacılığı ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır. Hakim ve Merkert (2016), sekiz Asya ülkesi için ekonomik büyüme ile hava taşımacılığı arasındaki nedensel ilişkiyi incelediği çalışmasında, GSYİH'den hava taşımacılığına doğru tek yönlü nedensellik olduğunu göstermiştir. Nasreen vd. (2018), 1990-2016 dönemi için 63 gelişmekte olan ülke açısından yaptıkları panel veri analizinde, yük taşımacılığı ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır.

Cabo da Silva vd. (2018) Brezilya'da ekonomik büyüme ile düzenli iç ve dış hava yolcu taşımacılığı arasındaki eş bütünleşme ve nedensel ilişkileri incelemiştir. Ampirik sonuçlar, yolcu trafiği ile ekonomik büyüme arasında eş bütünleşme olduğunu, ulusal yolcu hava taşımacılığı ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü, uluslararası yolcu hava taşımacılığı talebi üzerinde ise tek yönlü Granger nedensellik göstermektedir. Adedoyin vd. (2020) 1981-2017 dönemi için ABD örneğinde hava taşımacılığı ile ekonomik büyüme arasındaki nedensel ve uzun dönem ilişkiyi incelemişlerdir. Hava taşımacılığının milli gelire doğrudan ve dolaylı olarak önemli bir katkı sağladığı sonucuna ulaşmışlardır. Balsalobre-Lorente vd. (2021) İspanya için 1970-2015 dönemi hava taşımacılığı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişler, ampirik sonuçlara göre hava taşımacılığı ekonomik büyüme üzerinde pozitif yönlü etki göstermektedir.

Literatür özeti ilgili çalışmaların sonuçlarında ortak bir görüşün ortaya çıkmadığını net olarak ortaya koymaktadır. Ayrıca yapılan araştırmalarda ekonomik büyüme bağımlı, yolcu sayısı ise bağımsız değişken olarak ele alınmış ve hava yolu taşımacılığının ülke ekonomilerine etkileri analiz edilmiştir. Ancak bu araştırmada yolcu sayısı bağımsız değişken olarak modele eklenmiş ve etkileyen faktörler araştırılmıştır. Literatüre bu alanda ilk defa katkı yapacak olan çalışmanın literatüre katkısı bu açıdan oldukça önemlidir.

2. VERİ VE METODOLOJİ

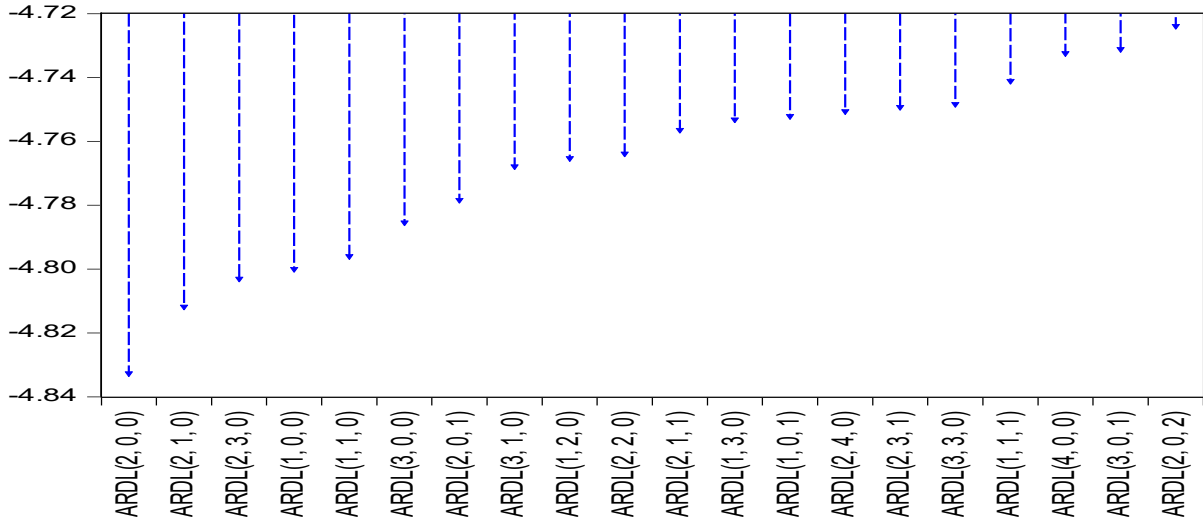
Çalışmada kullanılan veri seti Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir. 1980-2019 yılları arasında ABD örneğinde havayolu taşımacılığı-ekonomik büyüme ilişkisi için yapılan analizde bağımlı değişken havayolu taşımacılığı yolcu sayısı, açıklayıcı değişkenler olarak reel Gayrisafi Yurtiçi Hasıla ve kur (ABD doları/avro) verileri kullanılmıştır. ARDL metodu kullanılarak katsayı tahmini ve uzun dönem ilişki için sınır testi uygulanmıştır. Bu yöntemin seçilme nedeni kısa süreli verilerde bile etkin sonuçlar vererek analizin gücünü artırmasıdır. Zaman serisi çalışmalarının ağırlıklı olarak durağan olmayan serilerden oluşması zaman serisi uygulamalarını ciddi bir biçimde kısıtlamaktadır (Johansen ve Juselius, 1990). Durağanlığın olmadığı serilerde ise sahte regresyon problemi ortaya çıkmaktadır (Granger ve Newbold, 1974). Ancak ARDL metodunun en güçlü yanı serilerin I(0) veya I(1) seviyesinde durağan olup olmadığının uygulamanın gerçekleştirilebilmesi için bir önem taşıması olmaktan ve sahte regresyon gibi sorunlara neden olmamasıdır (Pesaran vd. 2001). ARDL yönteminin bir diğer üstün yanı ise kısıtsız ARDL metodu kullanılarak katsayı tahmini ve uzun dönem ilişki için sınır testi uygulanmıştır. ECM modeli sayesinde düşük gözlem gruplarında dahi diğer benzer metotlara göre istatistiksel açıdan daha güvenilir sonuçlar elde edilebilmektedir (Narayan ve Smyth, 2005).

ARDL metodu ilk aşamada uzun dönem eş bütünleşmenin olup olmadığının tespiti ile başlamaktadır. Uzun dönem eş bütünleşmenin belirlenmesinin ardından sırasıyla uzun ve kısa dönem katsayıları tahmin edilmektedir. Çalışmada kullanılan ECM modeli aşağıdaki gibidir;

$$\Delta \log PASS_t = \theta_0 + \delta_1 \log PASS_{t-1} + \delta_2 \log GDP_{t-1} + \delta_3 \log RATE_{t-1} + \sum_{i=1}^p \theta_{1i} \Delta \log PASS_{t-i} + \sum_{j=0}^p \beta_{1j} \Delta \log GDP_{t-j} + \sum_{j=0}^p \gamma_{1j} \Delta \log RATE_{t-j} + \varepsilon_t \quad (1)$$

Eşitlik 1’de yer alan p değeri en uygun gecikmeyi (lag) ifade etmektedir. AIC, SBC, HQ bilgi kriterlerine göre belirlenen gecikme uzunluğunun ardından değişkenler arasında eş bütünleşmenin varlığı araştırılabilir. Bu aşamada $H_0: \theta_1 = \theta_2 = 0$ hipotezi F sınır testi (F bounds test) ile araştırılır. Belirlenen F istatistik değerleri Pesaran vd. (2001) tarafından belirlenen alt sınır I(0) ve üst sınır I(1) kritik değerleri ile karşılaştırılarak eş bütünleşmenin olup olmadığı anlaşılır. F değeri üst sınır değerinden büyük ise değişkenler arasında eş bütünleşmenin olmadığını gösteren temel hipotez reddedilirken alt sınır değerinden küçük bir F değeri belirlenmiş ise temel hipotez kabul edilmektedir. Belirlenen F değeri iki sınır arasında ise ARDL metodu uygulanamaz. Tablo 3.1 en uygun gecikmeyi göstermektedir.

3.1 En uygun gecikmenin belirlenmesi (AIC)
Akaike Information Criteria (top 20 models)

ARDL (2,0,0) modelinin seçilmesinin ardından değişkenler arasındaki eş bütünleşme ilişkisi araştırılmıştır. Tablo 3.2. F istatistik değerlerini içeren eş bütünleşme (sınır) testini ifade etmektedir.

Tablo 3.2. Eş bütünleşme (sınır) testi

<i>F istatistiği</i>	<i>I(0) (%10)</i>	<i>I(1) (%10)</i>
3.81	2,63	3.35

Tablo 3.2. de görüleceği üzere değişkenler arasında %10 seviyesinde eş bütünleşmenin varlığı belirlenmiştir. Eş bütünleşmenin belirlenmesinin ardından değişkenler arasındaki uzun dönem katsayıları tahmin edilebilir. Uzun dönem için oluşturulan model eşitlik 2’de gösterilmektedir;

$$\log PASS = \vartheta_0 + \sum_{i=1}^p \vartheta_{1i} \Delta \log PASS_{t-i} + \sum_{i=0}^r \vartheta_{2i} \Delta \log GDP_{t-i} + \sum_{i=0}^r \vartheta_{3i} \Delta \log RATE_{t-i} + \varepsilon_t \quad (2)$$

Tablo 3.3. uzun dönem katsayı tahminlerini göstermektedir.

Tablo 3.3. ARDL (2,0,0) modeli uzun dönem katsayı tahmini

<i>Değişkenler</i>	<i>Katsayı</i>	<i>t-istatistiği</i>
<u>LOGGDP</u>	<u>0.263341</u>	<u>1.521439</u>
<u>LOGRATE</u>	<u>0.297562</u>	<u>1.862439**</u>
<u>** %5 seviyesinde anlamlılığı göstermektedir.</u>		

Tablo 3.3. de uzun dönem katsayı tahminleri görülmektedir. GSYİH ile yolcu sayısı arasında anlamlı bir ilişki yoktur. Ancak kur değişimlerinin yolcu sayısını pozitif ve anlamlı bir biçimde etkilediği görülmektedir. %1 oranında kur artışı yolcu sayısında %0.29 oranında artış sağlamaktadır. Uzun dönem katsayı tahmininin ardından kısa dönem katsayıları ve kısa dönem hata düzeltme katsayı (HDKS) tahmini gerçekleştirilmelidir. HDKS katsayısının istatistiki olarak anlamlı ve negatif olması

gerekmektedir. Kısa dönem ilişkisinin araştırıldığı kısa dönem ARDL modeli eşitlik 3’de görüldüğü gibidir;

$$\log PASS = \vartheta_0 + \sum_{i=1}^p \vartheta_{1i} \Delta \log PASS_{t-i} + \sum_{i=0}^r \vartheta_{2i} \Delta \log GDP_{t-i} + \sum_{i=0}^r \vartheta_{3i} \Delta \log RATE_{t-i} + \theta HDKS_{t-1} + \varepsilon_t \quad (3)$$

Eşitlik 3’de yer alan HDKS terimi uzun dönem ARDL modelinin tahmininden kalan artık katsayıların bir önceki dönemini ifade etmektedir. Eşitlikteki θ terimi ise kısa dönem dengesizliğinin ne kadarının uzun dönemde düzelebileceğini gösteren bir katsayıdır. Bu sebeple negatif ve istatistiki olarak anlamlı olması ARDL metodu için gerekliliktir.

Aşağıdaki 3.4 sayılı tabloda HDKS katsayı tahmini ve kısa dönem katsayı tahminleri yer almaktadır.

Tablo 3.4. HDKS ve kısa dönem katsayı tahminleri

<i>Değişkenler</i>	<i>Katsayı</i>	<i>t-istatistiği</i>
<i>HDKS</i>	<i>-0.067767</i>	<i>-4.081088*</i>
<i>D(LOGPASS(-1))</i>	<i>0.338162</i>	<i>2.472550**</i>
<i>Sırasıyla; *, ** %1 ve %5 seviyesinde anlamlılığı göstermektedir.</i>		

Tablo 3.4. de görüldüğü üzere HDKS negatif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Diğer taraftan kısa dönem katsayı tahminlerine bakıldığında yolcu sayısının diğer değişkenlerden değil sadece kendine ait bir dönem gecikmeli değerinden etkilendiği görülmektedir.

Tüm bu sonuçlarda modelin etkinliğinin ortaya konulabilmesi için verilerin normal dağılıp dağılmadığının, otokorelasyon sorununun olup olmadığının, değişen varyans olup olmadığının ve katsayıların kararlı olup olmadığının testi gereklidir. Tablo 3.5 bu testlerin sonuçlarını göstermektedir.

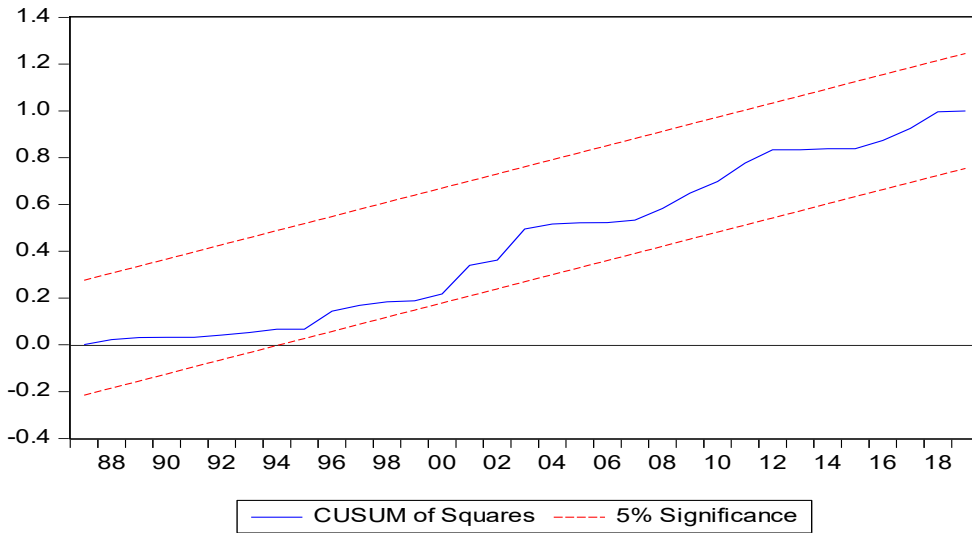
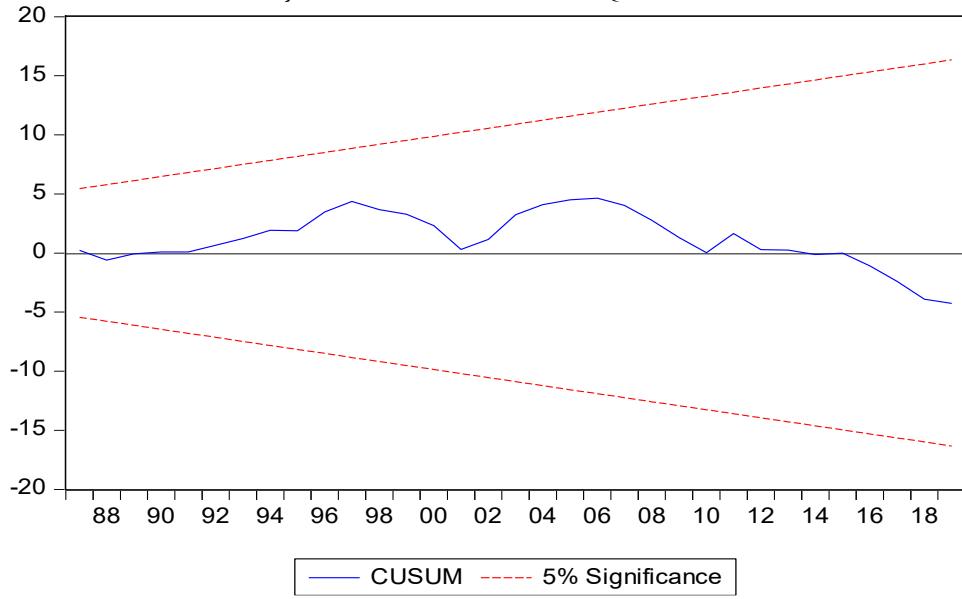
Tablo 3.5. Tanısal testler

<i>Testler</i>	<i>Prob.</i>
<i>Breusch-Godfrey LM Test</i>	<i>0.8573</i>
<i>Breusch-Pagan-Godfrey</i>	<i>0.2056</i>

Tablo 3.5. de görüldüğü üzere verilen ön test sonuçlarına göre olasılık (Prob.) değerlerinin %5’ten büyük olması sorun olmadığını göstergesidir. Modelin etkinliğinin ortaya konması için yapılan testlerde; Breusch-Godfrey LM Testi otokorelasyon sorununun, Breusch-Pagan-Godfrey testi sonuçlarına göre ise değişen varyans sorununun olmadığı tespit edilmiştir.

Tahmin edilen hata terimlerinin katsayılarının kararlılığının araştırılması için ise CUSUM ve CUSUMQ testleri yapılmalıdır. Aşağıdaki Şekil 1 de görüleceği üzere katsayı tahminleri %5 seviyesinde kararlılık göstermekte olup modelin tahmin gücünün oldukça yüksek olduğunu ortaya koymaktadır.

Şekil 1: CUSUM ve CUSUMQ testleri

SONUÇ

Hava yolu taşımacılığı askeri olmayan havacılık faaliyetlerini kapsamaktadır. Sivil havacılık sektörünün gelişmesine paralel olarak ulaşım faaliyetleri de hızlı bir biçimde gelişmektedir. Bu araştırmada hayatın her alanında vazgeçilmez olan hava taşımacılığı ABD örneğinde yolcu taşımacılığı açısından araştırılmıştır. Çalışmada yolcu sayısı, GSYİH ve döviz kuru değişkenleri kullanılmış olup literatürdeki pek çok çalışmanın aksine yolcu sayısı bağımlı değişken olarak modele eklenmiştir. Değişkenler doğal logaritması alınarak kullanılmıştır. Çünkü logaritması alınarak kullanılan değişkenler katsayı tahminlerinin daha kolay ve anlaşılır analiz edilmesini sağlamaktadır. Araştırmada 1980-2019 gözlem aralığı ARDL metodu ile incelenmiştir.

Uzun dönem katsayı tahminlerine bakıldığı zaman ABD ekonomisinde yolcu sayısı ile GSYİH arasında istatistiki olarak anlamlı olmayan pozitif etki olduğu görülmektedir. Uzun dönem katsayı tahminleri ile tutarlı bir biçimde kısa dönem katsayı tahmininde de iki değişken arasında anlamlı bir ilişki belirlenmemiştir. Ekonomik büyüme dolayısıyla kişi başı gelirdeki artış tüketicilerin hava yolu taşımacılığı talebini etkilememektedir. Bu durumun bir diğer yorumu ise gelir azalsa dahi tüketicilerin hava yolu taşımacılığı tercihleri değişmeyecektir.

Bir diğer değişken olarak modele dâhil edilen döviz kuru değişkeni ile yolcu sayısı arasında uzun dönemde pozitif ve anlamlı bir ilişki belirlenmiştir. Döviz kurunun yükselmesi hava yolu taşımacılığını pozitif yönde etkilemektedir. Bu durumda hava yolu taşımacılığı kur değişkeni yönünden bakıldığı zaman düşük bir esnekliğe sahiptir. Çünkü tüketiciler kur değişimlerine beklenildiği gibi negatif yönlü bir tepki göstermemektedir. Talep kanununa zıtlık gösteren bu durum daha detaylı olarak başka çalışmalarda araştırılacaktır. Yine iki değişken arasındaki kısa dönemli ilişkiye bakıldığında ise aralarında anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmektedir.

Kısa dönem analizlerde yolcu sayısını etkileyen tek değişkenin yine kendisi olduğu görülmektedir. Yolcu sayısının bir dönem gecikmeli değeri hava taşımacılığını tercih eden tüketicilerin sayısını pozitif yönde etkilemektedir. Bu durumda yolcuların yani tüketicilerin birbirlerinin tercihlerini etkiledikleri görülmektedir. Bir diğer bakış açısı ile yorumlamak gerekirse tüketici alışkanlıkları hava yolu sektöründe mevcut değişkenlere göre talebi etkileyen en önemli değişkendir. Gerek tüketicilerin alışkanlıkları olsun gerekse verilen hizmetin kalitesi ya da hava yolu taşımacılığının getirmiş olduğu zaman tasarrufu, tüketicilerin bir biçimde alışkanlıklarını ve tercihlerini diğer tüketicilere yansıtılabilmekte ve onları etkileyebilmektedir.

Uzun dönemde meydana gelen değişimler kısa dönemden etkilenmektedir. Bu çalışmada elde edilen sonuçlara göre kısa dönemde tüketicilerin birbirlerinin tercihlerini etkilediği açık bir biçimde görülmektedir. Hava yolu sektöründe hizmet veren kurumların tüketicilerin tercihlerini reklamlar vb. seçeneklerle diğer tüketicilere daha hızlı bir biçimde aktarması hem kısa hem de uzun dönemde sektörün daha hızlı büyümesine olanak sağlayacaktır denilebilir.

KAYNAKÇA

- Adedoyin, F.F., Bekun, Festus V., Driha, O.M. ve Balsalobre-Lorente, D. (2020). The effects of air transportation, energy, ICT and FDI on economic growth in the industry 4.0 era: Evidence from the United States, *Technological Forecasting and Social Change*, 160, 10.1016/j.techfore.2020.120297.
- Alexander, A., Saheed, A. ve Zakaree, S., (2015). Air transportation development and economic growth in Nigeria, *Journal of Economics and Sustainable Development*. (2), 1-11.
- Baker, D., Merkert, R. ve Kamruzzaman, M., (2015). Regional aviation and economic growth: cointegration and causality analysis in Australia. *Journal of Transport Geography* 43, 140–150.
- Balsalobre-Lorente, D., Driha, O. M., Bekun, F. V. ve Adedoyin, F.F. (2021). The asymmetric impact of air transport on economic growth in Spain: fresh evidence from the tourism-led growth hypothesis, <https://doi.org/10.1080/13683500.2020.1720624>, *Current Issues in Tourism*, 24(2), 503-519.
- Brida, J. G., Rodríguez-Brindis, M. A. ve Zapata-Aguirre, S. (2016). Causality between economic growth and air transport expansion: Empirical evidence from Mexico. *World Review of Intermodal Transportation Research*, 6(1), 1–15
- Britton, E., Cooper, A. ve Tinsley, D. (2005). The economic catalytic effects of air transport in Europe. Proceedings of ETC 2005, Strasbourg, France, 18-20. Retrieved from <https://trid.trb.org/view.aspx?id=846317>
- Button, K. ve Yuan, J., (2013). Airfreight transport and economic development: an examination of causality. *Urban Stud.* 50 (2), 329–340.
- Cabo da Silva, M., Fernandes, E., Pacheco, R. ve Pires, H. (2018). Economic Growth Relations to Domestic and International Air Passenger Transport in Brazil, World Academy of Science, *Engineering and Technology International Journal of Transport and Vehicle Engineering*, 12 (10), doi.org/10.5281/zenodo.1475036.
- Chang, Y.-H. ve Chang, Y.-W. (2009). Air cargo expansion and economic growth: finding the empirical link. *Journal of Air Transport Management* 15, 264–265.

- Chi, J. ve Baek, J. (2013), Dynamic relationship between air transport demand and economic growth in the United States: A new look, *Transport Policy*, 29, 257-260.
- Fernandes, E. ve Pacheco, R. R. (2010), The Causal Relationship between GDP and Domestic Air Passenger Traffic in Brazil. *Transportation Planning and Technology*, 33(7), 569-581.
- Granger, C. W. J. ve Newbold, P. (1974), Spurious Regressions in Econometrics, *Journal Of Econometrics*, 2, 111-120.
- Green, R.K. (2007). Airports and economic development. *Real Estate Economics*, 35, 91–112
- Hakim, Md M. Ve Merkert, R. (2016). The causal relationship between air transport and economic growth: Empirical evidence from South Asia, *Journal of Transport Geography*, 56, 120-127.
- Hu, Y., Xiao, J., Deng, Y., Xiao, Y. Ve Wang, S. (2015). Domestic air passenger traffic and economic growth in China: evidence from heterogeneous panel models. *Journal of Air Transport Management* 42, 95–100.
- International Civil Aviation Organization (ICAO), Outlook for Air Transport, Montreal, Canada
- Ishutkina, M.ve Hansman, R.J. (2009). Analysis of the Interaction Between Air Transportation and Economic Activity: A Worldwide Perspective. Report No. ICAT-2009-2. MIT, CAMBRIDGE, USA.
- Johansen, S.ve Juselius, K. (1990), Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration With Applications to The Demand for Money, *Oxford Bulletin Of Economics and Statistics*, 52, 169-210.
- Karlaftis, M. (2008). Demand forecasting in regional airports: dynamic tobit models with GARCH errors, *Sitraer* 7, 100-111 – Tr. 312.
- Korkmaz, E. ve Akgüngör, A.P. (2021). The forecasting of air transport passenger demands in Turkey by using novel meta-heuristic algorithms, *Concurrency and Computation: Practice and Experience*, 33, e6263.
- Marazzo, M., Scherre, R. ve Fernandes, E. (2010). Air transport demand and economic growth in Brazil: a time series analysis. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review* 46, 261–269.
- Mukkala, K., ve Tervo, H. (2012). Regional Airports and Regional Growth in Europe: Which Way Does the Causality Run? *RSA European Conference*, Delft, Netherlands) *Microsoft World-Regional airports and regional growth mukka tervo.docx*
- Narayan, P. K. ve Smyth, R. (2005), Trade Liberalization and Economic Growth in Fiji. An Empirical Assessment Using the ARDL Approach, *Journal of The Asia Pacific Economy*, 10(1), 96-115.
- Nasreen, S., Saidi, S. ve Ozturk, I. (2018). Assessing links between energy consumption, freight transport, and economic growth: evidence from dynamic simultaneous equation models, *Environmental Science and Pollution Research*, 25, 16825–16841.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. ve Smith, R. J. (2001), Bounds Testing Approaches to The Analysis of Level Relationships, *Journal of Applied Econometrics*, 16, 289-326.
- Schafer, A. ve Waitz, I. A. (2014). Air transportation and the environment, *Transport Policy* 34, 1-4.
- US Bureau of Transportation Statistics (BTS), (2012), https://www.bts.gov/archive/publications/state_transportation_statistics/state_transportation_statistics_2012/index
- Zhang, F. ve Graham, D. J. (2020). Air transport and economic growth: a review of the impact mechanism and causal relationships, *Transport Reviews*, 40(4), 506–528.

EXTENDED SUMMARY

Purpose

The aim of this study is to analyze the relationship between air transport and economic growth in the USA with the help of 1980-2019 period data, and to reveal how air transport is affected by economic growth and exchange rate changes.

Methodology

Thanks to the ECM model, coefficient estimation and limit testing for long-term relationship were applied using the ARDL method, which increases the strength of analysis by giving effective results even in short-term data where statistically more reliable results can be obtained even in low observation groups compared to other similar methods. After the lag length determined according to the AIC, SBC, HQ information criteria, the existence of cointegration between the variables was investigated with the f-limit test. Long-term coefficient estimation was made with the help of ARDL (2,0,0) model. After the long-term coefficient estimation, short-term coefficients and short-term error correction coefficient (HDKS) estimation were performed. In order to demonstrate the effectiveness of the model, the problem of autocorrelation with Breusch-Godfrey LM test and the variance problem that also changed with the Breusch-Pagan-Godfrey test were investigated. CUSUM and CUSUMQ tests were performed to investigate the stability of the coefficients of the estimated error terms.

Findings

Using the ARDL method, a boundary test was applied for coefficient estimation and long-term relationship, and the presence of cointegration was determined at the level of between the variables. After determining the co-integration, long-term coefficients between the variables were estimated, and no significant relationship was found between GDP and the number of passengers and no significant relationship was found between GDP and the number of passengers was found between the variables. However, it is seen that affect exchange rate changes the number of passengers in a positive and significant way. An increase in the exchange rate by 1% provides an increase in the number of passengers by 0.29%. After long-term coefficient estimation, short term coefficients and short-term error correction coefficient (HDKS) estimation were performed, HDKS was found to be negative and statistically significant. According to the preliminary test results, in order to determine the effectiveness of the model, the probability (Prob.) The values of which were greater than 5%, it was found that there was no autocorrelation problem in the Breusch-Godfrey LM Test, and there was no variance problem that varied according to the results of the Breusch-Pagan-Godfrey test in order to investigate the stability of the coefficients of the estimated error terms, CUSUM and CUSUMQ tests were performed, according to the results, coefficient estimates show stability at the level of 5% and it was revealed that the predictive power of the model is quite high.

Conclusion and Discussion

In the conclusion of the study, air transportation, which is indispensable in all aspects of life, has been investigated in terms of passenger transportation in the case of America. The number of passengers, GDP and exchange rate variables were used, and unlike many studies in the literature, the number of passengers was added to the model as a dependent variable. The variables were used by taking the natural logarithm. Because the variables used by taking the logarithm provide easier and more understandable analysis of coefficient estimates. In the study, the 1980-2019 observation interval was examined with the ARDL method.

When looking at the long-term coefficient estimates, it is seen that there is a positive effect in the American economy that is not statistically significant between the number of passengers and the GDP. Consistent with the long-term coefficient estimates, no significant relationship was found between the two variables in the short-term coefficient estimation either. Due to the economic

growth, the increase in per capita income does not affect the demand of consumers for air transportation. Another interpretation of this situation is that even if income decreases, consumers' preferences for air transportation will not change.

As another variable, a positive and significant long-term relationship was determined between the exchange rate variable included in the model and the number of passengers. The increase in the exchange rate has a positive effect on air transportation. In this case, air transportation has a low flexibility when viewed from the point of view of the exchange rate variable. Because consumers do not react negatively to exchange rate changes as expected. This situation, which contrasts with the law of demand, will be investigated in more detail in other studies. When the short-term relationship between the two variables is examined, it is seen that there is no significant relationship between them.

In short-term analyses, it is seen that the only variable affecting the number of passengers is itself. The one-term lagged value of the number of passengers positively affects the number of consumers who prefer air transportation. In this case, it seems that passengers, that is, consumers, affect each other's preferences. From another point of view, consumer habits are the most important variable affecting demand compared to the current variables in the airline industry. Whether it is the habits of the consumers, the quality of the service provided or the time savings brought by air transport, the habits and preferences of the consumers can somehow reflect on other consumers and affect them.

Changes that occur in the long term are affected by the short term. According to the results obtained in this study, it is clearly seen that consumers affect each other's preferences in the short term. The companies serving in the airline sector can determine the preferences of the consumers through advertisements and so on. It can be said that transferring it to other consumers more quickly with options will allow the sector to grow faster both in the short and long term.

ARAP BAHARI SONRASI DÖNEMDE BÖLGESEL GÜVENLİK KOMPLEKSİ BAĞLAMINDA İRAN'IN LÜBNAN SİYASETİ

IRAN'S LEBANON POLICY IN THE CONTEXT OF REGIONAL SECURITY COMPLEX THEORY IN THE POST-ARAB SPRING PERIOD

Arş. Gör. Dr. Çağla MAVRUK CAVLAK
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü
cmavrukcavlak@nevsehir.edu.tr
ORCID No: 0000-0003-1079-8442

Öğr. Gör. Dr. Ali GÖK
Gaziantep Üniversitesi, İslahiye İktisadi ve İdari
Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü
aligok86@gmail.com
ORCID No: 0000-0002-0734-459X

ÖZET

Soğuk Savaş sonrası evrilen uluslararası sistemde güvenlik anlayışını bölgesel dinamikler bağlamında ele alan “bölgesel güvenlik kompleksi teorisi”, Kopenhag Okulu'nun yeni güvenlik yaklaşımı çerçevesinde yaptığı çalışmalar kapsamında ortaya koyduğu bir kuramsal çerçevedir. Karşılıklı güvenlik bağımlılığını başta mesafe olmak üzere coğrafik özelliklerle bağdaştıran bölgesel güvenlik kompleksi teorisine göre, coğrafi olarak birbirine yakın komşu ülkeler, bölgesel iç güvenlik dinamikleriyle ve tehdit algılarıyla birbirlerine bağlıdır. Bu kapsamda sınıflandırılan “Ortadoğu güvenlik kompleksi” de iş birliği ve çatışmanın sürekli yaşandığı ve İran, Suudi Arabistan, İsrail gibi bölgesel güçleri de içine alan bir komplekstir. Ortadoğu güvenlik kompleksi içerisinde İran, bölgesel bir güç olarak Arap Baharı ayaklanmalarının Suriye'ye sıçramasıyla birlikte tehdit algısını arttırarak savunma hattını sağlamlaştırmaya odaklanmış ve bu güvenlik kompleksinde güçlü bir devlet-dışı aktör olan Hizbullah ile ortak tehdit algısına, karşılıklı güvenlik bağımlılığına ve kimliksel bağa dayanan iş birliğine önem vermiştir. Bu önermeden yola çıkılarak, yapılan çalışmada İran'ın Arap Baharı sonrası dönemde, Hizbullah üzerinden Lübnan'a yönelik uyguladığı siyasetin incelenmesi amaçlanmıştır.

ABSTRACT

The “Regional Security Complex Theory”, which deals with security in the context of regional dynamics in the international system that evolved after the Cold War, is a theoretical framework put forward by the Copenhagen School. According to this theory, which relates mutual security interdependence with geographical features, neighboring countries are interconnected by regional internal security dynamics. The “Middle East Security Complex” which is also classified in this context, is a complex where cooperation and conflict are constantly experienced and includes regional powers such as Iran, Saudi Arabia and Israel. Within this complex, Iran, as a regional power, focused on consolidating its defense line with the spread of the Arab Spring uprisings into Syria, and attached considerable importance to cooperation based on mutual security interdependence, threat perception and identity connection with Hezbollah, a powerful non-state actor in this security complex. Based on this proposition, the study aims to examine Iran's policy towards Lebanon over Hezbollah in the post-Arab Spring period.

Geliş Tarihi:

14.09.2021

Kabul Tarihi:

13.10.2021

Yayın Tarihi:

30.12.2021

Anahtar Kelimeler

Güvenlik
Bölgesel Güvenlik
Kompleksi Teorisi
Arap Baharı
İran
Lübnan

Keywords

Security
Regional Security
Complex Theory
Arab Spring
Iran
Lebanon

GİRİŞ

Lübnan coğrafi konumu ve kimliksel özellikleri gereği Ortadoğu güvenlik kompleksinde stratejik bir konuma sahiptir. Lübnan topraklarının Doğu Akdeniz’de Ortadoğu’nun denize çıkış noktasında bulunması, İsrail-Suriye arasındaki tampon bölge özelliği ve çok kimlikli yapısı Lübnan’ın Ortadoğu’da siyasal ve toplumsal değişimin merkezinde olmasına neden olmuştur (Altunışık, 2007: 5-6; Tüysüzoğlu, 2013: 116-117). Lübnan’ın bu stratejik özelliklerinden faydalanmak isteyen başta İran olmak üzere bölge aktörleri, Lübnan’ın iç yapısına ait kimliksel özellikleri de kullanarak, Lübnan’da etkin olabilmeyi ve bölgesel güvenlik komplekslerine Lübnan’ı dahil edebilmeyi hedeflemiştir.

Bu çalışma Barry Buzan ve Ole Waever tarafından ortaya konan bölgesel güvenlik kompleksi teorisi çerçevesinde İran’ın Lübnan siyasetini analiz etme amacı taşımakla birlikte, “İran’ın bölgesel güvenlik kompleksinde Lübnan’ın neden stratejik bir öneme sahip olduğu” sorusuna cevap aramaktadır. Çalışmada, nitel araştırma desenlerinden birisi olan vaka çalışması kullanılmakla birlikte, teori olarak bölgesel güvenlik kompleksinin, derinlemesine analiz için de İran ve İran’ın Lübnan siyasetinin vaka olarak seçilmesinin belirli nedenleri vardır.

Soğuk Savaş sonrası dönemde güvenlik sorunlarını açıklamak adına Samuel Huntington’un ortaya koyduğu Medeniyetler Çatışması yaklaşımı tezine eleştiri olarak, sorunların medeniyetler arasında değil, bölgeler arası ya da bölge içi sorunlardan kaynaklandığını ileri süren bölgesel güvenlik kompleksi teorisi benzer problemler yaşayan devletler nedeniyle bazı coğrafi bölgelerin bir kompleks oluşturduğunu savunmaktadır (Buzan ve Waever, 2003: 40-42). Bu yaklaşım kapsamında Ortadoğu bölgesi bir bölgesel kompleks olarak uluslararası güvenlik açısından büyük önem taşımakta ve teorisinin argümanlarını test etmek bakımından önemli bir örneği teşkil etmektedir. Ortadoğu bölgesi, güç dengesi prensibinin egemen olduğu ve benzer güvenlik kaygılarına sahip olan rejim ve devletlerden oluşan çatışmaya dayalı bir bölgesel güvenlik kompleksi olarak tanımlanmaktadır (Buzan ve Waever, 2003: 187). Ortadoğu’da Müslümanlar çoğunlukta olsalar da Maruni Hristiyanlar ve Ortodokslar gibi gayrimüslim dini azınlıkların çeşitli bölge ülkelerine dağılmış durumda olmaları ve buna ek olarak, Sünni ve Şii gruplar arasındaki ayrılıklar ve kendi içlerindeki mezhepsel bölünmeler çatışmalar ve rekabetler üzerinden bir bölgesel güvenlik kompleksinin oluşmasına zemin hazırlayan en önemli sebeplerdendir (Hinnebusch, 2003: 55-56). Bu noktada özellikle İran’ın başta Suudi Arabistan olmak üzere Arap ülkeleri ile etnik ve mezhepsel nedenlere dayalı ve çatışmaya dönüşebilen bir rekabeti bulunması, İran’ı Ortadoğu güvenlik kompleksini etkileyen en önemli aktörlerden biri yapmaktadır. Bu açıdan Ortadoğu güvenlik kompleksinde yer alan “Araplara karşı Arap olmayanlar” ve “Arapların kendi içlerinde” olan çatışma dinamiğinde İran’ın “Arap olmayan” kategorisinin en önde gelen temsilcisi olduğunu söylemek mümkündür (Buzan ve Waever, 2003: 190). Söz konusu rekabete İran’ın bölgede etkili konumda olan İsrail ve Suudi Arabistan ile karşılıklı kamplaşarak girdiği bölgesel güç olma mücadelesi de eklendiğinde, güç dengesini sağlayabilmek adına Ortadoğu bölgesel güvenlik kompleksinde Hizbullah üzerinden Lübnan ve Suriye ile kurduğu ittifak önemli bir konuma sahip olmuştur.

İran’ın Suriye ve Lübnan’da Hizbullah ile konjonktürel ittifaka dayalı oluşturduğu bölgesel güvenlik kompleksi hem jeopolitik hem de kimliksel faktörlere önemli bir ağırlık vererek şekillenmiştir. Bu açıdan İran’ın Lübnan ve Suriye ile ittifakının daha çok İsrail ve Suudi Arabistan dolayısıyla ABD tehdidini dengelemeyi ve algılanan bu tehdide karşı caydırıcı bir güç oluşturmayı hedeflediği söylenebilir. Her ne kadar İran’ın bölgesel güvenlik kompleksi İran nüfuzunu Ortadoğu bölgesinde kuvvetlendirmek ve genişletmek için 1979 İran Devrimi’nden itibaren kapsam ve ölçek olarak artan tarihsel, siyasal, mezhepsel (kimliksel), ekonomik ve sosyo-kültürel bağlara kadar uzansa da bu çalışmanın sınırlılığı bağlamında ağırlıklı olarak Arap Baharı sonrasındaki süreç değerlendirilecektir.

Arap Baharı’nın başlattığı dönüşüm, Ortadoğu’nun güç dengesinde değişikliklere neden olmuş, dolayısıyla bu durum bölgesel aktörlerin politikalarını tekrardan revize etmelerine sebebiyet vermiştir. Bu süreçte Arap Baharı’nın özellikle Suriye’yi etkilemesiyle birlikte, İran’ın önemli bir müttefikini kaybetme ihtimalinin doğması, “Şii eksenini kurumsallaştırmak” gibi İran’ın bölgesel güvenlik

kompleksinin belirleyici unsurlarından olan kimlik tabanlı yaklaşımın önemini arttırmıştır. Bu durum, Şii eksenini koruyabilmek adına İran'ın Hizbullah ile birlikte Suriye'deki çatışmalara daha fazla entegre olmasına sebebiyet vermiştir. Bu noktada özellikle Arap Baharı ile birlikte karşılıklı bağımlılığın odak noktası olan Lübnan'ın, İran'ın bölgesel güvenlik kompleksinde belirleyici temel aktör olduğu ve bu nedenle de Hizbullah'ın Lübnan siyasetinde konumunu koruması gerektiği sonucuna ulaşmak mümkündür. Bu çıkarımlar doğrultusunda, öncelikle çalışmanın kuramsal çerçevesini oluşturan bölgesel güvenlik kompleksi teorisinin temel varsayımları incelenecektir. İkinci bölümde, Arap Baharı sonrası İran'ın bölgesel güvenlik kompleksi ele alınacak olup, akabinde "Ortadoğu'da bölgesel güvenlik kompleksinde coğrafi ve kimliksel özelliklerin rolü nedir?" sorusu çerçevesinde Lübnan'ın bölge siyasetindeki önemi ortaya konmaya çalışılacaktır. Son olarak bölgesel güvenlik kompleksi teorisi çerçevesinde İran'ın Lübnan siyaseti analiz edilecektir.

1. KOPENHAG OKULU VE BÖLGESEL GÜVENLİK KOMPLEKSİ TEORİSİ

Uluslararası İlişkiler disiplinindeki en önemli çalışma konularından biri olan güvenlik, Soğuk Savaş'ın son dönemlerine kadar geleneksel bir anlayışla ele alınmış, 1980'li yıllarla birlikte Barry Buzan ve Ole Waever öncülüğünde Kopenhag Okulu tarafından kapsamlı ve farklı bir analiz düzeyi ortaya konulmaya çalışılarak yeni bir güvenlik yaklaşımı oluşturulmuştur. Bu açıdan Kopenhag Okulu güvenlik alanındaki teorileşme döneminde realist/geleneksel güvenlik yaklaşımının "aktör-tehdit-politika" üçlemesinin eleştirisi olarak doğmuştur. Bir başka deyişle Okul, geleneksel güvenlik yaklaşımında devletin tek güvenlik aktörü olarak görülmesine, devletlerin sadece askeri güç ile tehdit altında olduğu anlayışına ve bu tehditlerle baş etmek için güç dengesinin sağlanması gerektiği anlayışına tepki olarak ortaya çıkmıştır (Açıkmeşe, 2011: 45-57). Bu tepki çerçevesinde Okul, güvenlik çalışmalarına geliştirdiği üç yaklaşımla katkıda bulunmuştur. Bu yaklaşımlar sektörel analiz¹, güvenikleştirme² ve bölgesel güvenlik kompleksi'dir³.

Bu çalışmanın kuramsal çerçevesini de oluşturan bölgesel güvenlik kompleksi kavramı ilk olarak Barry Buzan tarafından "ulusal güvenlikleri birbirinden ayrı değerlendirilemeyecek şekilde, birincil güvenlik endişeleri birbirleriyle yakından bağlantılı olan devletler grubu" olarak tanımlanmıştır (Buzan, 1983: 106). Buzan'ın bölge odaklı yaptığı bu konstrüktivist kavramsallaştırma, 2003 yılında Ole Waever ile birlikte yazdığı "Regions and Powers: The Structure of International Security" adlı kitapta diğer güvenlik sektörlerini, devlet dışı aktörleri ve güvenikleştirme yaklaşımını da bir bütün olarak

¹ Kopenhag Okulu'nun güvenlik çalışmalarına getirdiği en önemli yenilik güvenliği beş ana sektörde ele almasıdır. Buzan, Waever ve Wilde, askeri, siyasi, ekonomik, sosyal ve çevresel boyutları analizi içerisine alarak, güvenliği sektörel olarak daha dar bir alanda ele almışlardır. Bu yaklaşıma göre askeri kaynaklı tehditler toplumlar için tek bir güvensizlik sebebi değildir. Diğer sektörlerdeki tehditler de hem bireysel hem de diğer sektörleri özellikle askeri sektörü etkileyerek bir güvensizlik sebebi oluşturmaktadır (Buzan, Waever ve Wilde, 1998: 7).

² Kopenhag Okulu'nun birçok çalışmasına temel teşkil eden ise güvenikleştirme yaklaşımıdır. Güvenikleştirme kavramı, ilk olarak 1995 yılında Ole Waever tarafından kullanılmış; daha sonra Kopenhag Okulu'nun diğer yazarları tarafından da kullanılan bir teoriye dönüşmüştür. Waever "bir şeyi gerçekten güvenlik sorunu yapan nedir?" sorusundan hareketle güvenikleştirme yaklaşımını açıklama çabasıdadır. Waever'ın güvenikleştirme yaklaşımına göre, güvenlik nesnel bir durum değil, belirli bir sosyal inşanın sonucudur. Olgular sosyal inşa süreciyle birlikte, belli söz edimler (speech-acts) yoluyla güvenlik tehdidi olarak algılanır. Böylelikle devlet, güvenlik konusu haline getirilen söz konusu olgular üzerinden yaşam hakkı iddiasıyla özel bir hak talep edebilir ve bu tehdide karşı normal kuralların ve siyasi süreçlerin kapsamı dışında, gerekli her türlü olağanüstü tedbiri alma hakkını elde edebilmektedir (Waever, 1995: 53-56). Bu teoriye göre bir olgunun gerçek bir tehdit olup olmadığı önemli değildir. Bu teori, belirli bir sorunun nasıl, neden ve niçin güvenlik meselesine dönüştüğünün anlaşılmasını sağlamaktadır. Devleti ilgilendirebilecek herhangi bir sorun siyasal alanın dışında, siyasal alanda veya güvenlik alanında değerlendirilebilmektedir. Sorun siyasal alanın dışında ise devlet bu sorunla ilgili değildir. Konu, devlet politikasının bir meselesi haline gelmişse artık siyasallaşmıştır ve toplumu da ilgilendiren bir mesele haline gelmiştir. Sorunun güvenlik meselesi haline gelmesi ise, olağanüstü ve acil tedbirler gerektiren tehditmiş gibi algılanmasıyla veya algılatılmasıyla olmaktadır (Buzan, Waever ve Wilde, 1998: 23-24).

³ Alagöz'ün yaklaşımına göre söz konusu teori genel olarak Kopenhag Okulu'nun diğer yaklaşımları gibi Avrupa merkezli üretildiği için söz konusu bölgeyi açıklamaya çalıştığı söylenebilir. Ancak bu yeniden tanımlamayla birlikte uluslararası (küresel) güvenliğe karşı bölgesel güvenliğin ön plana çıkarıldığı bir yaklaşım olarak güvenlik alanındaki tartışmalara dâhil edilmiştir. Alagöz'e göre bu güncelleştirmeyle birlikte bölgesel güvenlik kompleksi teorisi aslında güvenikleştirme yaklaşımının küresel siyaset alanında pratik bir hale dönüşmesidir. Çünkü devletler güvenikleştirdikleri tehditler üzerinden ortak hareket edebilmektedirler (Alagöz ve Kandemir, 2015: 114).

kapsayacak şekilde güncellenerek “bölgesel güvenlik kompleksleri teorisi” adıyla Kopenhag Okulu’nun güvenlik çalışmalarından biri olarak teorileştirilmiştir (Buzan ve Waever, 2003). Bu çalışma ile Buzan ve Waever (2003: 4), temel olarak güç dağılımının güvenlik ilişkileri üzerinde bir etkisinin olabileceğini, fakat bunun devletlerarası güvenlik ilişkilerini belirlemediğini öne sürmüşlerdir. Teori, bölgeleri sadece güvenlik açısından ele almış ve bölgelerin içerisine dahil edilen ülkeler, güvenlik ilişkileri göz önünde bulundurularak belirlenmiştir.

Güvenlik ile coğrafi konum ve bölge arasındaki ilişkiyi karşılıklı güvenlik bağımlılıkları çerçevesinde ele alan bölgesel güvenlik kompleksi kavramı, dostluk veya düşmanlık kalıplarını karşılıklı güvenlik bağımlılığı modelleri şeklinde tanımlamaktadır. Yani bir bölgesel kompleksin güvenlik karakteri genellikle bu kompleks içerisinde yer alan aktörler arasındaki ortak kültür, etnik ilişkiler, bölgesel güç dağılımı gibi faktörlerden etkilenen ve uzun süredir devam eden dostluk (iş birliği) veya düşmanlıklar etrafında gelişebilir.

Bir bölgenin bölgesel güvenlik kompleksi olarak tanımlanabilmesi veya bir bölge ülkenin bölgesel güvenlik kompleksi oluşturabilmesi için çeşitli faktörler bulunmaktadır. Bunlar: 1- Bölgesel güvenlik kompleksini diğer bölgelerden ayıran belirli bir coğrafi sınırın bulunması, 2- İki ya da daha fazla aktörün bölgesel güvenlik kompleksi içinde yer alması ve bu aktörlerin coğrafi konumları bakımından birbirine yakın olması, 3- Düşmanlık ve dostluk ilişkileri bakımından güvenlik algılarının birbirleriyle bağlantılı olması, yani komşuluk, savunma, çıkar, tehdit, şüphe veya korku içeren güçlü ilişkilerin varlığı (Buzan ve Waever, 2003: 45-47; Şilibekova, 2007: 1320).

Bölgesel güvenlik kompleksinin temel önermesi, çoğu tehdidin kısa mesafelerde uzun mesafelere göre daha kolay yayılacağından, güvenliğin karşılıklı bağımlılığının normal olarak bölgesel tabanlı kümeler halinde şekillendiğidir. Tarihsel olarak birçok devlet, öncelikle komşularının yetenekleri ve niyetleriyle ilgilenmiştir. Bu nedenle güvenikleştirme süreçleri ve dolayısıyla karşılıklı güvenlik bağımlılığının yoğunluğu bu tür kompleksler içindeki aktörler arasında, kompleksin dışındaki aktörler arasında olduğundan daha yoğundur. Bölgesel güvenlik komplekslerine, küresel güvenlik konuları kapsamlı bir şekilde nüfuz etmiş olabilir, ancak yine de bölgesel dinamikleri, küresel güçler tarafından belirlenen modellerden önemli ölçüde özerkliğe sahiptir (Buzan ve Waever, 2003: 4).

Bir bölgesel güvenlik kompleksi mutlaka güvenikleştirme dinamiklerini içermelidir. Bu genellikle bölgedeki aktörlerin bir sorunu ortak bir güvenlik tehdidi olarak algılayarak güvenikleştirmeleri birbirlerini güvenlik altına aldıkları anlamına gelir (Buzan ve Waever, 2003: 56). Buzan (1983: 106) “bir grup ülkenin temel güvenlik kaygılarının, gerçekçi bir şekilde birbirinden ayrı düşünülemez kadar birbirine bağlanması” diye tarif ettiği bölgesel güvenlik kompleksinde coğrafi yakınlığı, güvenliğin önemli bir faktörü olarak vurgulamıştır. Bu noktada Buzan ve Waever (2003: 11), devletlerarası artan karşılıklı güvenlik bağımlılığını, uluslararası sistem düzeyi yerine bölgesel alt sistemler düzeyinde incelemiştir. Bölgesel güvenlik kompleksi, “temel güvenikleştirme süreçleri birbirleriyle bağlantılı, güvenlik problemleri birbirinden ayrı olarak anlaşılabilir ya da çözülemez aktörler bütünü (kümesi)” olarak tanımlanmıştır (Buzan ve Waever, 2003: 11).

Buzan ve Waever’a göre güvenlik kompleksleri dört temel şekilde sınıflandırılabilir. Bu sınıflandırma bölgesel güvenlik kompleksleri içerisindeki aktörler arasındaki nitelikler ve güç dağılımına göre yapılmıştır. Buna göre, bir bölgesel güvenlik kompleksi standart, merkezi, büyük güç veya süper kompleks olarak sınıflandırılabilir. Standart bölgesel güvenlik kompleksleri çok kutupludur ve kutuplar ile güvenlik etkileşimi bölgesel güçler tarafından belirlenir. Merkezi kompleksler ise bir süper gücün egemen olduğu tek kutuplu sistemler olmakla birlikte, bir süper gücün egemen olduğu, bir büyük gücün egemen olduğu, bir bölgesel gücün egemen olduğu ve kurumsal bir merkezleşmenin olduğu kompleksler olmak üzere dört şekilde sınıflandırılır. Büyük güç olan kompleksler ise iki veya çok kutupludur ve uluslararası sistemdeki büyük güçler bu komplekslere dahildirler. Süper kompleksler, büyük bir gücün aynı anda birden fazla komşu bölgeye müdahil olmasıyla birlikte ortaya çıkan güçlü

bölgelerarası güvenlik dinamikleridir (Buzan ve Waever, 2003: 55-59). Bu sınıflandırmaya göre Ortadoğu bölgesi, standart bölgesel güvenlik kompleksi olarak tanımlanır. Bu güvenlik kompleksinde İran, Suudi Arabistan, Mısır ve İsrail bölgesel güçler olarak sınıflandırılmış ve buna bağlı olarak bölge çok kutuplu olarak tanımlanmıştır.⁴

2. ARAP BAHARI SONRASI İRAN'IN BÖLGESEL GÜVENLİK POLİTİKASI

Ortadoğu bölgesi, karşılıklı güvenlik bağımlılığının mevcut olduğu ve güvenlik komplekslerinin en yoğun olduğu bölgelerden biridir. Buzan ve Waever'ın (2003: 187) sürekli çatışma oluşumu (a perennial conflict formation) olarak tanımladığı Ortadoğu güvenlik kompleksi, birimler arası karşılıklı bağımlılığın iş birliğinden ziyade çatışmaya dayalı olduğu bir kompleks olup, Fas'tan İran'a kadar, İsrail ve Arap ülkelerini de içine alacak biçimde tanımlanmıştır. Ortadoğu güvenliğinin çatışma geçmişi devletlerin bağımsızlıklarını koloni devletlerden almasından sonraki döneme dayanmaktadır. Soğuk Savaş döneminin tarafları olan ve süper güç olarak tanımlanan ABD ve SSCB, Ortadoğu bölgesinin stratejik ve coğrafi konumundan dolayı askeri ve diplomatik biçimlerde bölgeye müdahil olmuşlar ve bölge bu süreçte bu iki süper gücün çatışma alanı haline gelmiştir. 1948 yılında İsrail devletinin kurulması ve akabinde gerçekleşen Arap-İsrail Savaşları, 1970'lerde Ürdün ve Lübnan'da yaşanan iç savaşlar ve 1980 İran-İrak Savaşı bölgede Soğuk Savaş sürecinde yaşanan ve bölgesel dinamikleri değiştiren olaylardır (Mavruk Cavlak, 2019: 189-194). 1979 yılından beri süregelen Suudi Arabistan ve İran arasındaki bölgesel rekabet de bölgesel güvenlik anlamında çok önemlidir. Bu iki bölgesel güç arasındaki rekabet bölgesel birçok soruna ve mevcut sorunların da çözülmemesine sebep olmuştur.⁵

Bu çok kutuplu güvenlik kompleksinde İran, görece materyal güç kapasitesiyle büyük bölgesel güçler arasına girmektedir. Özellikle 1979 yılındaki İslam Devrimi'nden sonra Ortadoğu güvenliğinde aktif bir dış politika yürütmüş ve Soğuk Savaş dönemine denk gelen İran-İrak Savaşı'ndan sonra Ortadoğu güvenliğindeki çoğu devlet üzerindeki nüfuzunu arttırmıştır. 21. yüzyılın ilk yıllarında İran, Ortadoğu güvenliğinde kayda değer bir popülerliğe sahip olmuş ve jeopolitik üstünlüğü elinde bulundurmıştır. Sınırlarında meydana gelen Irak ve Afganistan savaşları, İran'ın bölgesel aktör olma yolundaki rakipleri Taliban ve Saddam Hüseyin'i devre dışı bırakmıştır. Ayrıca Hizbullah'ın 2006 yılındaki Lübnan Savaşı'nda İran destekli bir şekilde başarı sağlaması, İran'ın bölgede üstünlüğünü pekiştiren bir diğer gelişmedir (Norton, 2015: 129). İrani'ye (2008: 7) göre bu gelişmeler Şii nüfuz yayının artık Tahran'dan Beyrut'a kadar uzandığını göstermektedir.

Arap Baharı'nın başlamasıyla birlikte İran bölgesel güvenlik anlamında yeni bir döneme girmiştir. Arap Baharı ayaklanmalarını İran'ın dini lideri Ali Hamaney hoş karşılamış ve bunu bir "İslami uyanış dalgası" olarak nitelendirmiştir. İran, ayaklanmaların gerçekleştiği ülkelere müdahil olmamış aksine bölgesel gücünü arttırmak ve ABD'nin bölgedeki gücünü zayıflatmak için bu süreci bir fırsat olarak görmüştür (Parchami, 2012: 37-38). Fakat çatışmaların Mart 2011'de Suriye'ye sıçramasıyla birlikte, İran bölgesel güvenlik anlamında birçok tehditle karşı karşıya kalmıştır. İran'ın en güçlü müttefiklerinden biri olan Suriye'deki Beşşar Esad rejiminin değişme olasılığı ve yerine muhtemel batı destekli veya Suudi Arabistan ile müttefik olan bir rejimin gelmesi İran için bir tehdit oluşturmuştur (Hinnebusch, 2013: 278). Buna bağlı olarak, Suriye'de olası bir rejim değişikliği, İran'ın Ortadoğu güvenliğindeki en güçlü müttefikini kaybetmesine ve İsrail'e karşı desteklediği Hamas'a ve Hizbullah'a stratejik erişimi kaybetmesine neden olacaktır (Salem, 2011: 1). Suriye, özellikle de Tahran'a Hizbullah ile bir coğrafik link sağladığı için stratejik anlamda çok önemlidir. Bu noktada belirtmek gerekir ki Suriye ve Hizbullah, ABD ve İsrail'e karşı oluşturulan ve "direniş eksenini"⁶ adı verilen ittifakta İran için çok önemli rol oynamaktadır (Sadjadpour, 2014).

⁴ Bu sınıflandırma askeri ve ekonomik gücün yanı sıra nüfus da göz önünde bulundurularak yapılmıştır. İsrail ise materyal güç kapasitesine göre diğer ülkelere nazaran daha az kapasiteye sahip olmasına rağmen, bu güvenlik kompleksinin dinamiklerini belirlemede önemli rol oynadığı için o da bölgesel güç olarak sınıflandırılabilir.

⁵ İran ve Suudi Arabistan, Bahreyn, Irak, Lübnan, Suriye ve Yemen'de karşı karşıya gelmişlerdir.

⁶ Direniş eksenini (the resistance axis) İran, Suriye ve bölgesel devlet dışı aktörler olan Hizbullah ve Hamas'ın oluşturduğu bir ittifaktır. Bu ittifakın temelini oluşturan faktör, bu eksen içindeki aktörlerin ortak düşmana sahip olmasıdır.

Ortadoğu ülkelerinde Arap Baharı devam ederken, İran Hizbullah'a Suriye üzerinden askeri ve mali destek sağlamaya devam etmiştir. Mezhep birliğinin yanı sıra, İran'ın Ortadoğu güvenlik kompleksinde stratejik gücünü sürdürebilmesi için Hizbullah'ı Suriye üzerinden finanse etmesi ve bunun için de bu güvenlik kompleksindeki müttefiki olan Suriye'yi kaybetmemesi gerekmektedir. Özellikle Arap Baharı'nın meydana getirdiği dinamikler doğrultusunda Hizbullah'ın Lübnan'daki etkinliği İran için önem arz etmektedir. Zira, Ortadoğu güvenlik kompleksinde Hizbullah ile kaybolacak bir bağlantı, İran'ın savunma hattının da kaybı anlamına gelmektedir (Eddine, 2016: 114-117).

İran'ın Arap Baharı beklentileri bölgesel etki alanını arttırmak ve bölgesel rakiplerini zayıflatması iken, İran Arap Baharı sonrasında hem bölgesel güvenlik hem de ekonomik güç açısından zayıflamıştır. Beklentilerinin aksine İran, Tunus, Mısır ve Libya'da kurulan yeni hükümetlerle güçlü ilişkiler kuramamıştır. Çünkü bu hükümetler İran'ın Suriye'deki rejimi desteklemesi nedeniyle İran ile yakın ilişki içine girmemişlerdir. Bunun yanı sıra bölgedeki en güçlü müttefiki olan Suriye'nin Arap Baharı etkisi altına girmesi ve çatışmaların artması İran'ın güvenliğini tehdit etmiştir. Ayrıca İran'ın direniş eksenindeki önemli bir müttefiki olan Hamas'ın, Suriye'deki rejimi desteklememesi (bunun üzerine İran Hamas'a olan askeri ve finansal kaynağı kesmiştir) nedeniyle Hamas gibi kompleksteki önemli bir müttefikini de kaybetmiştir (Akram, 2012).

Arap Baharı sonrası İran'ın bölgesel gücünün zayıflaması, özellikle bölgedeki rakipleri olan Suudi Arabistan ve İsrail ile rekabetini arttırmıştır. Bu artan rekabet sonucunda İran, Suriye'deki çatışmalara Hizbullah üzerinden daha fazla entegre olmuş ve bu sebeple de Lübnan'ın İran'ın bölgesel güvenlik kompleksindeki konumu Arap Baharı ile giderek daha fazla önem kazanmıştır.

3. LÜBNAN'IN BÖLGE SİYASETİNDEKİ ÖNEMİ

Lübnan'ın Ortadoğu güvenlik kompleksindeki yeri üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde, çoğu çalışmanın Lübnan'ı, İran, Suudi Arabistan ve İsrail'in güvenlik kompleksi yaklaşımı içerisinde değerlendirdiği görülmektedir. Bu çalışmaların ortak noktası, Lübnan'ın Ortadoğu'daki coğrafi konumun, siyasi ve toplumsal özelliklerinin, Lübnan'ın İran, Suudi Arabistan ve İsrail'in güvenlik kompleksi yaklaşımında kilit devlet rolünde olmasını sağladığıdır (Bknz. Tüysüzoğlu, 2013; Bregman, 2016; Friedman, 2018; Haugbolle, 2010; Hokayem, 2015; Irani, 2008; Koch-Stivachtis, 2019).

Lübnan'ın coğrafi ve kimlikli özellikleri hem İran hem de Suudi Arabistan, İsrail, Suriye ve Ürdün gibi diğer bölge aktörlerinin bölgesel güvenlik kompleksi yaklaşımında kritik bir öneme sahip olmasına neden olmuştur. Peki, Lübnan'ın bu özellikleri ilgili devletlerin bölgesel güvenliğini nasıl etkilemiştir? Bu soruya cevap verebilmek için öncelikle, Lübnan'ın sahip olduğu farklı özelliklerin tanımlanması gerekmektedir.

Lübnan, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra sınırları Fransa tarafından çizildiğinden beri, ulusal kimliğini tanımlama çabası içerisinde (Humud, 2018). Lübnan'da siyasal yapı, dinsel ve mezhepsel aidiyetler ve bu çerçevede anayasal düzende ortaya konan kimlikler bağlamında oluşturulmuştur (Erdem, 2018, 23). Lübnan toplumunun %28,7 Sünni, %28,4 Şii Müslümanlardan, %36,2'si Hıristiyanlardan (Maruni Katolikleri en büyük Hıristiyan gruptur) oluşmaktadır (CIA Fackbook, 2019). 1944 yılında siyasal egemenliğin Fransızlardan Lübnanlılara devredildiği gün, ülkedeki siyasal yapı, resmi olarak tanınan 12'den fazla dini topluluk ve mezhep grubu arasında özellikle de Hıristiyan Maruniler ve Sünni Müslümanlar arasında her an çatışmaya dönüşebilecek bir tartışma konusu olmuştur. Söz konusu çatışma, Lübnan'daki siyasal yapı cumhurbaşkanının Hıristiyan, başbakanın Sünni ve parlamento başkanının Şii olduğu anayasal bir uzlaşmaya bağlı olacak şekilde çözülmeye çalışılmıştır (Bregman, 2016: 152-153). Ancak söz konusu dinsel/ mezhepsel anlamdaki farklılığın neden olduğu siyasal anlamdaki bu bölünmüşlük, başta İran olmak üzere Suudi Arabistan, Suriye, İsrail ve Ürdün eksenli çatışmalarda Lübnan'ın tüm kronik sorunları kendi bünyesine eklememesine neden olmaktadır (Tüysüzoğlu, 2013: 115). Bu durumun temel sebebi, söz konusu aktörlerin kendilerine özgü çıkarları ve güvenlik kaygıları nedeniyle dinsel ve mezhepsel kimlikleri güvenlikleştirmeleri olmakla birlikte, bu

güvenikleştirme söz konusu aktörlerin Lübnan'ı bölgesel güvenlik komplekslerine dahil etme girişimleri ile sonuçlanmaktadır. Bu nedenle Lübnan, uluslararası sistemde hiçbir zaman özerk bir aktör olarak değil, daha ziyade bölgesel güçler ve onların devlet dışı veya alt-devlet vekilleri için jeopolitik bir savaş alanı olarak görülmektedir (Hazbun, 2016: 1053).

Lübnan'da 1975 yılında patlak veren iç savaş da tam bu noktada, söz konusu aktörlerin iç dinamikler ile bir araya gelmesiyle meydana gelmiştir. Ülkede çok kimlikli demografik yapıya cevap veremeyen siyasi sistem, Ürdün'den zorla tahliye edilen Filistin Kurtuluş Örgütü'nün (FKÖ) Lübnan'a yerleşmesiyle tamamen çökmüştür. 1975-1990 yılları arasında süren iç savaşa, İran, Lübnan, İsrail ve Ürdün olmak üzere bölge güçleri ve bölge dışı aktörler de müdahil olmuşlardır. Bu devletler savaşta farklı kimliklere sahip grupları destekleyerek, temelde Lübnan üzerinden birbirleriyle güç mücadelesine girmişlerdir (Altunışık, 2007: 5-6; Haugbolle, 2010: 17). Suriye'nin Lübnan'da hak iddia etmesi, İsrail'in tehdit algıları ve Şiiilerin lideri olduğunu iddia eden İran'ın, Lübnan Şiiileri ile inşa ettiği yakın bağ, Lübnan'da kimlik tabanlı çatışmaya ve rekabete açık bir ortam meydana getirmiştir (Tüysüzoğlu, 2013: 117). Örneğin, iç savaş döneminde İsrail, Lübnan'a 1978 ve 1982 yıllarında olmak üzere iki kez müdahale gerçekleştirmiştir. Bu müdahalelerde İsrail, Lübnan'ın FKÖ'ye destek sağladığı gerekçesini öne sürmüştür (Prados, 2006). Lübnan'ın çok kimlikli yapısı nedeniyle Ortadoğu sistemindeki kırılgan yapısı, İsrail'in tehdit olarak gördüğü Suriye, İran ve Irak gibi devletlerin İsrail'e karşı düşmanlıklarının bir aracı olarak FKÖ'nün Lübnan üzerinden kullanılacağına dair bir tehdit algısı yaratmıştır (Schiff, 1984: 220).

İsrail'in bu algı nedeniyle 1982 yılında gerçekleştirdiği Lübnan müdahalesi, çok kimlikli yapısı nedeniyle zaten iç savaş halinde olan Lübnan'ın politik ve toplumsal yapısını derinden sarsmış, din ve mezhep temelli yeni silahlı grupların ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir (Blank vd., 1988: 10-11). Bu durum sahip olunan siyasi sistemin gereken işlevleri ve en önemlisi de toplumsal güvenliği sağlayamamasına neden olmuş, söz konusu durum neticesinde de ilgili aktörler kimlik eksenli güvenikleştirmelerini sürekli olarak muhafaza etmiş ve Hizbullah gibi kimlik eksenli kurulan ve şiddeti bir araç olarak örgütleri vekaleten kullanan aktörlerin politikaları Lübnan'a ciddi zararlar vermiştir (Tüysüzoğlu, 2013: 117-118). Ortaya çıkan bu kaostan en çok yarar sağlayan, Hizbullah üzerinden Lübnan'ın iç siyasetine dahil olma fırsatı yakalaması sebebiyle İran olmuştur. İran'ın Lübnan'daki varlığı ve daha da önemlisi İsrail ile giderek daha da çatışan ilişkisi, genel savunma stratejisinin bir boyutu olarak İran'ın Hizbullah ile arasındaki bağı yoğunlaştırmasını sağlamıştır (Hunter, 2017: 22-23).

Bu noktada Lübnan'ın bölgesel güvenlik kompleksi içerisindeki yerini etkileyen temel aktörlerden biri olduğu için Hizbullah'a ayrı bir parantez açmak gerekmektedir. 1979'da İran'da Şii önderliğinde gerçekleşen İslam Devrimi'nin Lübnanlı Şiiiler arasında yarattığı motivasyonun etkisiyle örgütlenen grup, 1982 yılında İsrail müdahalesiyle başlayan süreçte, İran'ın politik ve askeri desteğini alarak İsrail'e karşı mücadele etmiştir (Griffin, 2008: 6-7).

Hizbullah, iç savaştan günümüze Güney Lübnan'da İsrail hedeflerine karşı etkili saldırılar düzenlemiş ve bu saldırılar neticesinde hem Lübnan toplumunda hem de Filistin davası ekseninde Arap toplumlarında popülerliğinin giderek artması sonucu da Lübnan siyasetinde giderek güçlenmeye başlamıştır (Norton, 2007: 101). Hizbullah'ın bu popüleritesi Lübnan ve bölge özelinde İsrail ve Suudi Arabistan'ın da güvenlik endişelerini arttırmasına neden olmuştur. Bu noktada İsrail ve Suudi Arabistan, Şiilik ekseninde hareket eden ve İran'ın vekalet savaşçısı olarak gördüğü Hizbullah'ın Lübnan'da siyasi kontrolü ele almasını tehdit olarak algılaması ve bu durumu engelleyebilmek adına özellikle Maruni Hıristiyanlarla ve kendisine düşman olmayan Sünniler ile yeni bir Lübnan yaratarak, Lübnan'ı bölgesel güvenlik kompleksine dahil edebilme arayışındadır. Bu arayış içerisinde özellikle Arap Baharı'ndan sonra Suriye iç savaşında Hizbullah'ın güçlenmesi bu ihtimali giderek zorlaştırmıştır. Hatta Arap Baharı'ndan sonra İsrail politik iradesinde Lübnan, Suriye, Hizbullah ve İran'ın bir araya gelerek, Suudi Arabistan ve İsrail devletine karşı bir cephe oluşturdukları algısı giderek güçlenmiştir (Friedman, 2018 Nisan 15).

Arap Baharı'nın Suriye'ye sıçramasıyla birlikte de Lübnan'ın stratejik önemi giderek artmış, Lübnan siyasetinde Hizbullah'ın konumunu koruması İran açısından hayati önem teşkil etmiştir. Suriye, İran ve Hizbullah arasında hayati bir kanal konumunda olmakla birlikte, Esad rejiminin çöküş ihtimali, İran'ın Doğu Akdeniz'deki etkisini tehdit etmekte ve bu durumun gerçekleşmesi sonucunda da İran desteği olmadan Hizbullah'ın Lübnan siyasetindeki etkinliğinin azalması durumunu doğuracaktır (Hokayem, 2015: 4-5). Bu noktada özellikle Arap Baharı ile birlikte karşılıklı bağımlılığın bir yansıması olan Lübnan'ın bölgesel güvenlik kompleksindeki yerini belirleyen temel aktörün İran olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür. İran'ın bölgesel değişimler bağlamında oluşturulmuş Hizbullah stratejisini anlamak, Lübnan'ın bu kompleks içerisindeki yerini daha iyi açıklayabilir.

4. BÖLGESEL GÜVENLİK KOMPLAKSİ TEORİSİ ÇERÇEVESİNDE İRAN'IN LÜBNAN SİYASETİNİN ANALİZİ

İran'ın bölgesel güvenlik kompleksine Suriye'yi ve Hizbullah vasıtasıyla Lübnan'ı dahil etme arayışları, Buzan ve Waeber'in (2003) "bölgesel güvenlik kompleksi tanımlanırken aktörler arasındaki güvenlik ilişkileri, ortak çıkarlar ve tehdit algıları doğrultusunda tanımlanabilir" yaklaşımına uygun şekilde gelişim göstermiştir. Bu noktada İran'ın bölgesel güvenlik kompleksinin "kimliksel yaklaşım" (Şii Hilali söylemi) ve "direniş eksenini" olmak üzere iki boyutu bulunduğunu söylemek mümkündür. Arap Baharı sonrası gelen noktada İran, bu boyutlar çerçevesinde Hizbullah'ın da yakın desteği ile İran-Suriye-Lübnan üçgeninde bölgesel güvenlik kompleksi kurmaya çalışmaktadır ve amacına ulaşmaya da oldukça yakındır.

İran söz konusu kompleks çerçevesinde özellikle Suriye'deki çatışmalarda Hizbullah'ı bir vekalet savaşçısı olarak kullanmakta ve Suriye ile ittifakının devamlılığı için de bağlayıcı bir aktör olarak görmektedir. Bunun yanı sıra İran için Hizbullah hem İran İslam Devrimi'ni Ortadoğu coğrafyasında ihraç etme aracı, hem de ortak tehdit algıladığı Suudi Arabistan, İsrail ve ABD gibi düşmanlarıyla mücadelede yararlı bir caydırıcı unsurdur. Söz konusu bu ilişki İran, Hizbullah ve Suriye'yi tehdit algıları ve güvenliklerini sağlayabilme açısından birbirlerine bağımlı konuma getirmektedir.

İran, kimliksel yaklaşım ile direniş eksenini boyutlarını dini ve milliyetçi söylemlerle birlikte kullanmaktadır. Bu söylemlerin temelinde güçlü bir "anti emperyalist" ve "anti Siyonist" vurgular bulunmaktadır. İran'ın Hizbullah ile ilişkisinde bu durum açıkça görülebilmektedir. Ayrıca İran bölgesel lider olabilmek için Arap dünyasına yönelik politikasında ABD ve İsrail düşmanlığını, dolayısıyla da Filistin'de Hamas'a verdiği desteği direniş eksenini bağlamında öne sürmüştür (Doster, 2012: 46-47). Bunun yanı sıra, Suriye'deki Esad rejimi ve Lübnan'daki Hizbullah ile ilişkileri sadece direniş eksenini ittifakı ile sınırlı kalmamış aynı zamanda bu ittifak Şii Hilali'nin oluşturulması temeline de dayanmaktadır. Özellikle Şii Hilali yaklaşımının temel hedefi bölgede Suudi Arabistan'a karşı bir güç dengesi kurabilmektir. Bu rekabet çerçevesinde İran ile Suudi Arabistan çatışmasının Lübnan üzerindeki etkisi de yadsınamaz boyuttadır (Selcen ve Akgül, 2020: 6). Her ne kadar İran, ABD ve İsrail karşıtlığı söylemi ile bir direniş eksenini oluşturulduğu algısını Arap dünyasına karşı kullansa da İran'ın Hizbullah ve Esad rejimine desteğinde ve Suudi Arabistan'a yönelik tehdit algısında Şii Hilali söylemi ekseninde kimliksel boyut ön plana çıkmaktadır. Bu açıdan ister kimliksel yaklaşım ister direniş eksenini söylemi üzerinden olsun, İran'ın Suriye ve Lübnan ile yakın ilişkisinin temel amaçlarının ortak noktasını, bölgenin güç politikasında "Şii eksenini kurumsallaştırmak" olarak belirtilebilir. Belirtmek gerekir ki hem İran hem de Suudi Arabistan mezhepçi politikalar izlemekte ve Lübnan'da yerleşik Hizbullah bu iki ülkenin bölgesel rekabetinde büyük bir öneme sahip olmaktadır. Bu noktada İran-Suudi Arabistan rekabetine ayrı bir parantez açmak gerekmektedir.

Ortadoğu'daki enerji kaynaklarını kontrol etme çabası yönüyle iki ülke arasındaki rekabet bölgesel üstünlük mücadelesi olarak görülsede söz konusu mücadele yalnız bu boyutta olmayıp, başta Lübnan olmak üzere Suriye, Irak ve Yemen'de kimliksel açıdan kendisine benzer olan grupları iktidara sahip olma hususunda sıcak çatışmaya varan politikalara kadar uzanmaktadır. Mezhepsel farklılıkların çatışmaya dönüşmesine zemin hazırlayan bu politikalar Ortadoğu bölgesini daha da karanlık bir ortama sürüklenme ihtimali bulunmaktadır. İran ve Suudi Arabistan'ın kendi çıkarları için başka devletlerin

toplumlarında yaşayan ve onlarla aynı mezhebe sahip olan halkların bu aidiyetlerini kendi çıkarları için kullanmaları, söz konusu ülkelerin mezhepçi politika izlediklerini göstermekte ve hatta bu ülkeler söz konusu halkları kendi çıkarları doğrultusunda vekil olarak kullanmakla kalmayıp, bu vekilliğin etkinliğini artırmak için onların sayısını da artırmaya çalışmakta, yani “Şiileştirme ya da Vahabileştirme” politikası da uygulamaktadırlar (İnat, vd. 2016: 8-9).

Lübnan da çok kimlikli yapısı gereği söz konusu politikalardan başta da İran ekseninde en çok etkilenen ülkelerden biri konumundadır. İran’ın Lübnan özelinde uyguladığı bu politikanın analizini yapabilmek adına ilk olarak, 1979 yılında gerçekleşen İslam Devrimi’yle birlikte İran, Suriye ve Hizbullah arasında bir ittifakın kurulmasından başlayarak bu birlikteliğin kökenlerini gözden geçirmek gerekmektedir. Bu birlikteliğin dini açıdan kökeni mezhebe ve kimliğe dayalı, bölgesel yayılcılığa zemin hazırlayan Velayet-i Fakih⁷ anlayışına dayanmaktadır. İran İslam Cumhuriyeti’ni kuran Humeyni 1970’lerde Irak’ta ders verdiği yıllarda geliştirdiği Velayet-i Fakih doktrinini, İran’da İslam Cumhuriyeti’ni kurduktan sonra kurumsallaştırmış ve İran İslam Cumhuriyeti’nin Anayasası’na yerleştirerek uygulamıştır (Taflıoğlu, 2013: 104). Bu doktrin, İslam ve siyaset ayırımına karşı çıkarak, İslam’ın politikada da faaliyet göstermesini savunmuştur. Humeyni, din adamlarının 12. İmam olan Muhammad al Mehdi’nin (Kayıp İmam ya da Mehdi) yokluğunda Şii toplumun hem dini hem de siyasi lideri olabileceğini savunmuştur ve İran’ı da Şiiliğin merkezi olarak görmüştür (Taflıoğlu, 2013: 97-98). Bu doktrin, bir İslam devletinin kurulmasını ve İslam dini içerisindeki ayrımların emperyalist ülkeler özellikle de ABD tarafından dayatıldığını, amaçlarının da İslam dinini ve Müslüman liderliğini yok etmek olduğunu savunmuştur. İran İslam devriminin başarı sağlamasıyla Lübnan’da oluşturulan Hizbullah, Humeyni’nin Velayet-i Fakih doktrinini benimsemiş ve Kayıp İmam Mehdi gelene kadar Humeyni’nin Şii toplumuna ve böylece Lübnan’daki Şiilere de liderlik yapmasını kabul etmiştir (Deeb, 1988: 692-694).

Politik açıdan ittifakın kökeni ise Lübnan’da 1975’te patlak veren ve 1989’a kadar süren iç savaşa dayanmaktadır. Lübnan’ı devletsiz ülke konumuna getiren 1975-1989 yılları arasındaki iç savaş süresince ülkenin kimliğe dayalı siyasal sistemi iyice çökmüştür. Bu durum Lübnan’a dışarıdan müdahaleleri kolaylaştırmakla kalmamış, ayrıca ülkenin geleceğini başta İran ve Suriye olmak üzere Suudi Arabistan ve İsrail gibi devletlerin politik çıkarlarına daha bağımlı hale gelmesine de neden olmuştur (İnat, vd. 2016: 17).

Özellikle 1982 yılında İsrail’in Lübnan’a müdahalesiyle birlikte oluşan otorite boşluğunda Lübnan siyasetinde giderek güçlenmeye başlayan Hizbullah’ın İran ve Suriye birlikteliğine⁸ katılmasıyla bölge aktörleri arasındaki çıkar çatışmaları Lübnan özelinde giderek artmıştır. İran ve Suriye, Hizbullah ile birlikte, Lübnan’daki nüfuzlarının önündeki engelleri kontrol altına almak ve İsrail’e karşı ön cephede savaşabilecek bir vekile sahip olma avantajını elde etmekle birlikte, ayrıca İran, Hizbullah’ın bölgesel güvenlik kompleksine dahil edilmesiyle birlikte, İslam Devrimi’ni başta Lübnan olmak üzere Ortadoğu’ya ihraç etme hayaline de sahip olmuştur (Bhalla, 2010).

Hem kimliksel hem de politik nedenlerle birlikte İran, Lübnan siyasetinde etkinliğini artırmaya çalışmış, Hizbullah’ın yardımıyla kendi rejimine benzer bir siyasi yapının kurulmasını hedeflemiştir. İran’a göre söz konusu hedeflerin önündeki engel ise, bölgedeki rakibi İsrail ve arkasındaki aktör ABD’dir. Bu açıdan Hizbullah, İran için düşmanı İsrail’e zarar verme fırsatını doğurmuştur (Philipp, 2006; Lawson,

⁷ Velayet-i Fakih bütün İslami ilimlerde ustalaşmış kişinin vekili anlamına gelmektedir.

⁸ Suriye’nin 1975’te Maruni Hıristiyan müttefiklerini korumak adına Lübnan’a askeri müdahalede bulunmasıyla birlikte, rakibi İsrail karşısında güç dengesini sağlayacak bir müttefik ihtiyacını da doğurmuştur. Bu açıdan İran’la yapılacak bir ittifak, Suriye’yi sadece İsrail karşısında değil, İran’ın da bölgesel rakibi olan Suudi Arabistan, Mısır ve Irak gibi aktörler karşısında avantajlı konuma getirecekti. Ayrıca karşılıklı bağımlılık çerçevesinde İran da 1979 İslam Devrimi’nin hemen akabinde Irak ile giriştiği bölgesel aktör olma mücadelesinde Doğu Akdeniz’de bir varlık oluşturmak ve kendi rejimini yaymak adına Suriye gibi güçlü bir aktörü yanına çekerek güç dengesinde avantajlı konuma geçmek arzusundaydı.

2007: 346). Bu fırsat, İran İslam Devrimi Muhafızları Ordusu'nun Suriye topraklarından Lübnan'a müdahalede bulunması ve Hizbullah'a destek sağlamasıyla neticelenmiştir (Sinkaya, 2012: 7).

2005 yılında Lübnan siyasetinin önemli isimlerinden ve Eski Başbakanlardan olan Refik Hariri'nin suikasta uğraması ile kimliksel ayrışmalar artmış, Hizbullah üzerinden özellikle İran'ın Lübnan üzerindeki politik kontrolü daha da artmaya başlamıştır. Hariri sonrası derinleşen ayrışma ve İran ile Suudi Arabistan'ın politik çıkarları doğrultusunda uyguladıkları kimliksel ve mezhepçi politika, Lübnan'da 8 Mart ve 14 Mart (Şii ve Sünni) bloklarının doğmasına sebep olmuştur. Bu gelişmeden sonra Lübnan iç siyaseti İran ve Suudi Arabistan sponsorluğunda bu iki hareket üzerinden belirlenirken, Lübnan söz konusu bu bölgesel aktörlerin rekabetine sahne olmuştur (Köprülü ve Ebrem, 2013: 1-4). Bu süreçte özellikle İran'ın operasyonel ve mali desteği ile Hizbullah, İsrail'e karşı üstünlüğünü artırmış ve bu sayede 2006 yılındaki Lübnan Savaşı'nda İsrail karşısında önemli ölçüde askeri başarı elde edebilmiş ve bölgedeki gücünü ispatlamıştır. Hizbullah'ın 2006 yılındaki Lübnan Savaşı'nda ve sonrasındaki çatışmalarda İsrail'e karşı bu stratejik başarıları, aynı zamanda İran'ı Ortadoğu siyasetinde önemli bir oyuncu haline getirmiş ve İran'ın genel olarak Arap dünyasındaki popülaritesini arttırmıştır (Hokayem, 2015: 1-2).

Arap Baharı'nın Suriye'ye sıçramasıyla birlikte bölgesel güvenlik kompleksinde Lübnan'ın konumu İran açısından giderek daha da önem kazanmıştır. Bu süreçte İran, Suriye'ye sıra gelene kadar tehdit olarak algıladığı devletlerdeki çatışmalara hem kimliksel rekabet hem de jeopolitik çıkarlarından dolayı müdahil olmamıştır. Ancak Arap Baharı'nın etkilerinin Suriye'de hissedilmeye başlamasıyla birlikte, İran'ın önemli bir müttefikini kaybetme ihtimalinin doğması, "Şii eksenini kurumsallaştırmak" gibi İran'ın bölgesel güvenlik kompleksinin belirleyici unsurlarından olan kimlik tabanlı yaklaşımın önemini arttırmıştır. Bu durum, Şii eksenini koruyabilmek adına İran'ın Hizbullah ile birlikte Suriye'deki çatışmalara daha fazla entegre olmasına sebebiyet vermiştir. Bu duruma ek olarak Lübnan'da Hizbullah ile arasındaki kara yolu bağlantısını sağlayan transit ülke konumunda olan yine Suriye'dir. Suriye ile bu bağlantının kaybedilmesi, "Beyrut-Şam-Bağdat-Tahrân" güzergahı üzerinden mobilize edebildiği Hizbullah ve diğer vekil aktörleri İran'ın bölgesel politikaları doğrultusunda desteklemesini ve kullanmasını zorlaştıracaktır. Bu da sonuç olarak İran'ın "direniş eksenini" söyleminin işaret ettiği bölgesel yapılanmanın zarar görmesi anlamına gelecektir (Caner, 2018).

Farklı ideolojik özelliklere rağmen hem kimliksel (mezhepçi) yaklaşım hem de direniş eksenini söylemi İran'ın bazı jeopolitik kaygılarına dayanmaktadır. Arap Baharı'nın neden olduğu dönüşüm süreci ile birlikte Suriye'de ABD, İsrail ve Suudi Arabistan eksenli muhtemel bir hükümet değişikliği durumunun oluşması, İran'ın jeopolitik çıkarlarına tehdit doğurmuştur. Bu sebeple İran'ın güvenlik yaklaşımında jeopolitik çıkar kaygılarıyla Suriye ve Hizbullah ile kurduğu ittifak önemli bir konuma sahiptir (Sinkaya, 2012: 3-4). Ancak bu ittifak, Lübnan'daki politik düzeni etkileyerek, Sünni-Şii eksenindeki ayrışmayı daha da derinleştirmiştir. Zira Lübnan'ın siyasi yapısı kimlik ve mezhep aidiyetleri dengesi ile bölgesel aktörlerin sponsorluğu üzerine kurulu olduğundan, her bir kimlik Suriye'deki çatışmaları farklı şekilde değerlendirmiştir. Lübnanlı Şiiiler, Baas rejimini desteklerken, Hariri taraftarları ile Maruniler ve Durziler Baas karşıtı yaklaşıma sahip olmuşlardır. Hizbullah'ın Suriye'deki çatışmalara katılacağı beyan etmesiyle birlikte, Suriye'de muhalif blokları destekleyen Sünni gruplar da eş zamanlı olarak paramiliter yapılar kurarak, Lübnan'da Hizbullah ile mücadeleye başlamışlardır. Bu durum, Hizbullah'ın Lübnan'da otoritesini kaybetmemesi adına İran'ı Lübnan içerisine daha fazla iterken, var olan kırılma yapının daha da bozulmasına neden olmaktadır (Köprülü ve Ebrem, 2013: 20).

Bu noktada özellikle Arap Baharı ile birlikte karşılıklı bağımlılığın odak noktası olan Lübnan'ın, İran'ın düşmanlarıyla mücadele edebilmesi bakımından bölgesel güvenlik kompleksinde belirleyici temel aktör olduğu ve bu nedenle de Hizbullah'ın Lübnan siyasetinde konumunu koruması gerektiği ve İran'ın bunu sağlayabilmek adına her türlü çabayı sarf edebileceği sonucuna ulaşmak mümkündür.

İran'ın Lübnan'daki nüfuzunu artırma çabaları sadece Hizbullah'a yaptığı askeri ve mali yardımla sınırlı olmamakla birlikte, İran, Lübnan'daki ideolojik ve siyasi etki alanını, özellikle Şii topluma odaklanarak genişletmek için kültürel, eğitimsel, medya ve bilgilendirici, dini, insani yardım ve yeniden yapılanma programları dahil olmak üzere sayısız yumuşak güç araçlarını da kullanmaktadır. Bu çabalar, Hizbullah'ın imajını ve gücünü artırmayı, dolayısıyla İran'ın Lübnan'daki varlığını ve etkisini ve Hizbullah ile bağlarını haklı çıkarmayı ve Lübnan'daki kamuoyunu ABD, İsrail ve Sünni Arap ülkelerine karşı çevirmeyi amaçlamaktadır (Majidyar, 2017).

SONUÇ

Bu çalışmada bölgesel güvenlik kompleksi teorisi çerçevesinde İran'ın Lübnan siyaseti analiz edilmiş olmakla birlikte, "İran'ın bölgesel güvenlik kompleksinde Lübnan'ın neden stratejik bir öneme sahip olduğu" sorusuna cevap aranmıştır.

İran'ın Arap ülkeleri ile etnik ve mezhepsel nedenlere dayalı ve çatışmaya dönüşebilen bir rekabeti bulunması, İran'ı Ortadoğu güvenlik kompleksini etkileyen en önemli aktörlerden biri yapmaktadır. Bu açıdan Ortadoğu güvenlik kompleksinde yer alan jeopolitik çıkar, kimlik ve mezhebe dayalı olan çatışma dinamiğinde İran "Arap olmayan" kategorisinin en önde gelen temsilcisi olduğunu söylemek mümkündür.

Özellikle Arap Baharı sonrası dönemde, Ortadoğu siyasetinin öngörülemez doğasının ve bölgesel ilişkilerin yeniden tanımlanması, ittifaklar arasındaki jeopolitik çıkarların ve kimliksel bağların önemini daha da arttırmıştır. Ayrıca bölge çapında çatışmaların uzaması, devletler arasındaki güvensizlik hissini arttırmış, bölgenin öngörülemez güvenlik dinamiklerinin bir sonucu olarak da güvenlikleştirme eksenli bölgesel güvenlik kompleksi oluşumları doğmuştur. Bu süreçte İran'ın Hizbullah ve Suriye ile ittifakının daha çok İsrail, Suudi Arabistan ve dolayısıyla ABD askeri tehdidini dengelemeyi ya da şu anda sınırlarında ABD askeri varlığından kaynaklı algılanan tehditlere karşı caydırıcı gücü hedeflediğini söylemek mümkündür. Bu hedef doğrultusunda Lübnan coğrafi konumu ve kimliksel özellikleri gereği İran açısından stratejik bir özelliğe sahiptir. Lübnan topraklarının Doğu Akdeniz'deki konumu gereği Ortadoğu'nun denize çıkış noktasında bulunması ve İsrail-Suriye arasındaki tampon bölge özelliği, Lübnan'ın İran'ın bölgesel güvenlik kompleksinin merkezinde olmasına neden olmuştur. Lübnan'ın bu jeostratejik konumundan faydalanmak isteyen İran, Lübnan'ın iç yapısına ait kimliksel özellikleri Hizbullah vasıtasıyla kullanarak, Lübnan'da etkin olabilmeyi hedeflemiştir. İran bu sayede, bölgenin güç politikasında "Şii eksenini kurumsallaştırmak" gibi stratejik öneme sahip faydaları elde etmeyi de amaçlamıştır. Özellikle Arap Baharı'nın Suriye'ye sıçramasıyla birlikte, İran'ın önemli bir müttefikini kaybetme ihtimalinin doğması, "Şii eksenini kurumsallaştırmak" gibi İran'ın bölgesel güvenlik kompleksinin belirleyici unsurlarından olan kimlik tabanlı yaklaşımın Lübnan politikası üzerindeki önemini arttırmıştır. Bu durum, Şii eksenini koruyabilmek adına İran'ın Hizbullah ile birlikte Suriye'deki çatışmalara daha fazla entegre olmasına sebebiyet vermiştir.

Suriye'de Esad rejiminin düşme ihtimali hem İran hem de Hizbullah için "Şii eksenini" üzerinde zararlı bir etki yaratacaktır. Suriye'de muhtemel bir Sünni eksenli zaferin, son on yılda Şii siyasi kazanımlarının yok olacağı anlamını doğurmaktadır. Böyle bir ihtimalin gerçekleşmesi durumunda başta Hizbullah olmak üzere Şii grupların kazanımlarını yeniden elde etmek için Suriye ve özellikle de Lübnan'da geniş çaplı bir savaşa gireceğini varsaymak mantıksız değildir.

Özetle Arap Baharı sonraki süreç İran'ın kendisini ne kadar tehdit altında hissederse, bölgesel varlığını genişletme olasılığının da o kadar yüksek olduğunu göstermiştir. Kısa vadede İran'ın Hizbullah ve Suriye ile olan ittifakının devamlılığı, potansiyel güvenlik tehditlerine karşı caydırıcı gücünü koruyacaktır. Bu noktada özellikle Arap Baharı ile birlikte karşılıklı bağımlılığın odak noktası olan Lübnan'ın, İran'ın bölgesel güvenlik kompleksinde belirleyici temel aktör olduğu ve bu nedenle de Hizbullah'ın Lübnan siyasetinde konumunu koruması gerektiği sonucuna ulaşmak mümkündür.

Sonuç olarak İran bu noktada başarılı olursa, Ortadoğu'daki çıkarlarına karşı güç dengesini değiştirme potansiyeline sahip olabilecektir. Ancak bu durum aynı zamanda İsrail ve Suudi Arabistan'ın da güvenlik endişelerini arttıracığından büyük olasılıkla güvenlik ikilemi doğrultusunda militarizmin ve istikrarsızlığın da artmasına yol açacaktır.

KAYNAKÇA

- Akgül Açıkmeşe, S. (2011). Algı mı, Söylem mi? Kopenhag Okulu ve Yeni Klasik Gerçekçilikte Güvenlik Tehditleri. *Uluslararası İlişkiler*, 8(30), 43-73.
- Akram, F. (2012). Hamas Leader Abandons Longtime Base in Damascus. *New York Times*. Erişim adresi <https://www.nytimes.com/2012/01/28/world/middleeast/khaled-meshal-the-leader-ofhamas-vacates-damascus.html>.
- Alagöz, B. ve Kandemir, E. (2015). 11 Eylül Sonrası Dönemde Bölgesel Güvenlik ve İran'ın Afganistan Siyaseti. *Turkish Journal of Middle Eastern Studies*, 2(2), 109-140.
- Altunışık, M.B. (2007). *Lübnan Krizi: Nedenleri ve Sonuçları*. İstanbul: Tesev Yayınları.
- Buzan, B. and Waever, O. (2003). *Regions and Powers: The Structure of International Security*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Buzan, B., Waever, O. and Wilde, J. (1998). *Security: A New Framework for Analysis*. Londra: Lynne Rienner Publishers.
- Buzan, B., Jones, C. and Little, R. (1993). *The Logic of Anarchy: Neorealism to Structural Realism*. New York: Columbia University Press.
- Buzan, B. (1983). *People, States and Fear: The National Security Problem in International Relations*. Brighton: Harvester Wheatsheaf.
- Bhalla, R. (2010). Syria, Hezbollah and Iran: An Alliance in Flux. *Stratfor*. Erişim adresi <https://worldview.stratfor.com/article/syria-hezbollah-and-iran-alliance-flux>.
- Blank, S., Grinter, L.E., Kilingaman, J.W., Ofcansky, T.P., Ware, L.B. and Weathers, B.E. (1988). *Low-Intensity Conflict in the Third World*. Alabama: Air University Press.
- Bregman, A. (2016). *Israel's Wars A history since 1947*, New York: Routledge.
- Caner, M. (2018). Suriye'de İran-İsrail Mücadelesi. *Kriter Dergisi*, 3 (28). Erişim adresi <https://kriterdergi.com/dis-politika/suriyede-iran-israil-mucadelesi>
- CIA The World Factbook. (2019). Lebanon. *CIA*. Erişim adresi <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/le.html>.
- Deeb, M. (1988). Shia movements in Lebanon: Their formation, ideology, social basis, and links with Iran and Syria. *Third World Quarterly*, 10(2), 683-698.
- Doster, B. (2012). Bir Bölgesel Güç Olarak İran'ın Ortadoğu Politikası. *Ortadoğu Analiz*, 4(44), 44-51.
- Eddine, M.N. (2016). Sectarian and Ethnic Politics: The Syrian Conflict. A. Saikal (Ed.), *The Arab World And Iran: A Turbulent Region in Transition* içinde (103-124. ss.). New York: Palgrave Macmillan.
- Erdem, G. (2018). Lübnan'da Şii Siyasi Hareketin Evrimi: Emel'den Hizbullah'a. *The Turkish Yearbook of International Relations*, 49, 21-55.
- Friedman, T.L. (2018, Nisan 15). Are Iran and Israel Headed for Their First Direct War? *The New York Times*. Erişim adresi <https://www.nytimes.com/2018/04/15/opinion/war-syria-iran-israel.html>.
- Griffin, G.C. (2008). Israel Versus Hezbollah 2006 An Assessment of Israeli Strategy. *Military and Operational Arts and Sciences from Air University*.
- Haugbolle, S. (2010). *War and Memory in Lebanon*. New York: Cambridge University Press.
- Hazbun, W. (2016). Assembling security in a 'weak state:' the contentious politics of plural governance in Lebanon since 2005. *Third World Quarterly*, 37(6), 1053-1070.
- Hinnebusch, R. (2003). *The international politics of the Middle East*. Manchester University Press.
- Hokayem, E. (2015). Iran and Lebanon. *The Iran Primer*. Erişim adresi <https://iranprimer.usip.org/resource/iran-and-lebanon>.
- Humud, C. E. (2018). *Lebanon, Congressional Research Service* (Report No: R44759). Erişim adresi <https://fas.org/sgp/crs/mideast/R44759.pdf>.
- Hunter, S. (2017). Iran's Policy Toward the Persian Gulf: Dynamics of Continuity and Change. G. Bahgat, A. Ehteshami and N. Quilliam (Ed.), *Security and Bilateral Issues between Iran and its Arab Neighbours* içinde (11-38. ss.). New York: Palgrave Macmillan.
- Independent Türkçe. (2021). İran'ın açıklamaları Lübnan siyasetinde tepkiyle karşılandı. Erişim adresi <https://www.indyrturk.com/node/295256/dünya/iranin-aciklamalari-lubnan-siyasetinde-tepkiyle-karsilandi>
- Irani, G.E. (2008). *Iran's Regional Security Policy: Opportunities and Challenges* (Report No: 52/2008). Documento de Trabajo Working Paper. Erişim adresi http://www.realinstitutoelcano.org/wps/portal/rielcano_en/contenido?WCM_GLOBAL_CONTEXT=/elcan/elcano_in/zonas_in/dt52-2008.

- İnat, K., Kurt, V., Yegin, A., Gürler, R.T., Özdemir, Ö.B., Özdemirci, A.S. ve Akdoğan, İ. (2016). İran-Suudi Arabistan Rekabetinin Bölgesel Yansımaları, SETA Analiz, Sayı 148.
- Koşak, Ç. (2021). İran'ın İsrail'i tehdit etmesinden sonra gözler Lübnan'ın güneyine çevrildi. Anadolu Ajansı. Erişim adresi <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iranin-israili-tehdit-etmesinden-sonra-gozler-lubnanin-guneyine-cevrildi/2099850>
- Köprülü, N. ve Ebremler, İ.S. (2013). Lübnan'da Çoklu Güç Paylaşımı ve Ortaklıkçı Demokrasi Zemininin Arap Ayaklanmaları Sonrası Geleceği, *Akademik Orta Doğu*, 8(1), 1-24.
- Lawson, F.H. (2007). New Twists, More Intricate Configurations: The Changing Israel Palestinian Regional Security Complex. *Perspectives on Global Development and Technology*, 6, 345-362.
- Majidyar, A. (2017). Iran Steps up Efforts to Expand Its Influence in Lebanon. Erişim adresi <https://www.mei.edu/publications/iran-steps-efforts-expand-its-influence-lebanon>.
- Mavruk Cavlak, Ç. (2019). The Cold War 1945-1989: Regional Developments. V. Şeyşane and P.E. Pheiffer (Ed.), *History of international relations* içinde (179-205. ss.). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları.
- Norton, A. R. (2015). The Geopolitics of the Sunni–Shia Rift. E. Monier (Ed.), *Regional Insecurity After the Arab Uprisings Narratives of Security and Threat* içinde (129-150. ss.). New York: Palgrave Macmillan.
- Norton, A. R. (2007). *Hezbollah: A Short History*. New Jersey: Princeton University Press.
- Özdemir, Ç. (2017). Suudi-İran Çekişmesinde Son Perde Lübnan. *Deutsche Welle*. Erişim adresi <https://www.dw.com/tr/suudi-iran-çekişmesinde-son-perde-lübnan/a-41404765>.
- Parchami, A. (2012). The Arab Spring: the view from Tehran. *Contemporary Politics*, 18(1), 35-52.
- Philipp, P. (2006). İran ve Suriye neden Hizbullah'ı destekliyor?. *Deutsche Welle*. Erişim adresi <https://www.dw.com/tr/iran-ve-suriye-neden-hizbullah%C4%B1-destekliyor/a-2520990>
- Prados, A. B. (2006, Ocak 19). Issue Brief for Congress: Lebanon. *Congressional Research Service*. Erişim adresi <http://fpc.state.gov/documents/organization/61471.pdf>.
- Sadjadpour, K. (2014, Haziran 09). Iran: Syria's Lone Regional Ally. *Carnegie Endowment for International Peace*. Erişim adresi <http://carnegieendowment.org/2014/06/09/syria-s-lone-regional-ally-iran/hd71?>
- Salem, P. (2011). A new balance of power if Syria shifts away from Iran. *The National*. Erişim adresi <https://www.thenationalnews.com/a-new-balance-of-power-if-syria-shifts-away-from-iran-1.378096>.
- Schiff, Z. (2006). Israel's War with Iran. *Foreign Affairs*, 85(6), 23-31.
- Selcen, N. ve Akgül, P. (2020). İran'ın Levant'taki İzdüşümü: Hizbullah. *İran Araştırmaları Merkezi*. Erişim adresi <https://iramcenter.org/iranin-levanttaki-izdusumu-hizbullah/>
- Singer, J. D., Bremer S. and Stuckey, J. (1972). Capability Distribution, Uncertainty and Major Power War, 1820-1965. B. Russett (Ed.) *Peace, War, and Numbers* içinde (19-48. ss.). Beverly Hills: Sage.
- Sinkaya, B. (2012). Arap Baharı Sürecinde İran'ın Suriye Politikası, *SETA Analiz*, 53, s. 4-37.
- Şilibekova, A. (2007). Orta Asya Bölgesel Güvenlik Sistemine Doğru: Perspektifler, *ICANAS*, 38(10), 1319-1326.
- Taflıoğlu, S. (2013). İran İslam Cumhuriyeti'nde Egemenlik ve Meşruiyet Kaynağı 'Velayet-i Fakih', *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 68(3), 95-112.
- Tüysüzöğlü, G. (2013). Sosyal Konstruktivizm ve Kopenhag Okulu Bağlamında Lübnan'daki Siyasal Yapının Değerlendirilmesi. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 9(35), 115-143.
- Waeber, O. (1995). Securitization and Desecuritization. R.D. Lipschutz (Ed.), *On Security* içinde (46-87. ss.), New York: Columbia University Press.

EXTENDED SUMMARY

Purpose

The aim of this study is to examine Iran's policy towards Lebanon through Hezbollah in the post-Arab Spring period within the framework of the regional security complex theory put forward by Barry Buzan and Ole Waever. The study seeks to answer the question of "why Lebanon has a strategic importance in Iran's regional security complex."

Methodology

The theoretical framework of this study is the regional security complex theory of Barry Buzan and Ole Waever. In the study, a case study approach which is one of the qualitative research designs, is used and Iran's Lebanon policy is chosen as a case for in-depth analysis.

Findings

The regional security complex theory which deals with the changing understanding of international security after the Cold War in the context of regional dynamics, is a theoretical framework put forward by the Copenhagen School within the scope of the new security approach.

The regional security complex theory reconciles the interdependence of security with geographical features, primarily distance. According to the theory, geographically close neighboring countries are interconnected by regional internal security dynamics and threat perceptions.

The Middle East security complex which is classified in this context, is a complex that includes regional powers such as Iran, Saudi Arabia and Israel, where cooperation and conflict are constantly experienced. Especially in the post-Arab Spring period, the redefinition of the unpredictable feature of Middle East politics and regional relations have increased the importance of geopolitical interests and identity between alliances. Moreover, the prolongation of the conflicts throughout the region has increased the feeling of insecurity among states in the Middle East. As a result of the unpredictable security dynamics of the region, regional security complexes with the axis of securitization have been formed.

Iran, as a regional power in the Middle East security complex, increased its threat perception with the spread of the Arab Spring uprisings to Syria and focused on consolidating its defense line. In this security complex, Iran has given importance to cooperation with Hezbollah, which is a strong non-state actor, based on a common threat perception, mutual security dependency and identity bond. It can be argued that Iran's alliance with Hezbollah and Syria aims to balance the military threat of Israel, Saudi Arabia and therefore the USA. In addition, it might be argued that Iran is currently targeting a deterrent force against the threats it perceives due to the US military presence on its borders.

In line with this aim, Lebanon has a strategic importance for Iran due to its geographical location and identity characteristics. Lebanon is at the center of Iran's regional security complex because the Lebanese lands are located at the exit point of the Middle East due to its location in the Eastern Mediterranean, and it is the buffer zone between Israel and Syria.

Conclusion and Discussion

The regional security complex theory criticizes Samuel Huntington's Clash of Civilizations approach and argues that the problems arise not between civilizations, but inter-regional or intra-regional issues in the post-Cold War era.

The theory argues that some geographical regions form a complex because of states experiencing similar problems. Within the scope of this approach, the Middle East region as a regional complex, is of great importance in terms of international security and constitutes an important example in terms of testing the arguments of the theory.

The Middle East region is defined as conflict-based regional security complex, which is dominated by the balance of power principle and consists of regimes and states with similar security concerns.

In the Middle East, there are important reasons that pave the way for the formation of a regional security complex through rivalries. First of all, although the majority of the Middle East population today is Muslim, non-Muslim religious minorities such as Maronite Christians and Orthodox are dispersed in various countries in the region. Moreover, differences between Sunni and Shiite groups and sectarian divisions and conflicts within themselves can be counted as one of the reasons. At this point, Iran's rivalry with Arab countries, especially Saudi Arabia, based on ethnic and sectarian reasons, which can turn into conflict, makes Iran one of the most important actors affecting the Middle East security complex. In this respect, one can argue that Iran is the most prominent representative of the "non-Arab" category in the dynamics of conflict between "Arabs vs non-Arabs" and "Arab among themselves" in the Middle East security complex.

When Iran's struggle to become a regional power with Israel and Saudi Arabia is added to the mentioned competition, the alliance that Iran has established with Lebanon and Syria through Hezbollah in the Middle East regional security complex has an important position in order to maintain the balance of power.

The regional security complex created by Iran based on a conjunctural alliance with Syria and Hezbollah in Lebanon has been shaped by giving importance to both geopolitical and identity factors. In this respect, it can be argued that Iran's alliance with Lebanon and Syria aims to balance the US threat and to create a deterrent against the perceived threat, mostly from Israel and Saudi Arabia.

Iran's regional security complex extends to historical, political, sectarian (identity), economic and socio-cultural ties that have increased in scope and scale after the 1979 Iranian Revolution in order to strengthen and expand Iranian influence in the Middle East. However, this study mainly covers the period after the Arab Spring. The transformation initiated by the Arab Spring caused changes in the balance of power in the Middle East, thus causing regional actors to revise their policies. With the Arab Spring's impact especially on Syria, Iran faced the possibility of losing an important ally. This situation has increased the importance of the identity-based approaches, such as "institutionalizing the Shiite axis", which is one of the determining elements of Iran's regional security complex. This situation has caused Iran to be more integrated into the conflicts in Syria with Hezbollah in order to protect the Shiite axis. Thus, one can reach the conclusion that Lebanon which has become the focal point of interdependence with the Arab Spring, is the main decisive actor in Iran's regional security complex, and therefore Hezbollah must maintain its position in Lebanese politics.

**MEMNUNİYET ÖLÇME ve DEĞERLENDİRME SÜRECİNİN YÖNETSEL ROLLERE ETKİSİ:
KONAKLAMA İŞLETMESİ ÖRNEĞİ***

**OPINIONS OF TEACHER CANDIDATES ON THE USE OF ANALYTICAL STORY IN SOCIAL STUDY
TEACHING**

Dr. Öğr. Üyesi Tekiner KAYA

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü
tekinerkaya@hotmail.com
ORCID No: 0000-0001-6136-5028

ÖZET

Yöneticinin kurum performansını kontrol etmesi ve elde edilen çıktıları değerlendirerek süreci yeniden yapılandıracak kararlar alması, planlarını revize ederek yeni politikalar geliştirmesi kurum başarısı için kritik öneme sahiptir. Diğer yandan yöneticinin tüm bu süreci tüm paydaşlar ile birlikte gerçekleştirmesi, çok daha etkili çıktılar üretecek, yöneticinin yönetsel işyükünü de belirgin şekilde azaltacaktır. Kurumsal öğrenmeye katkı sağlayacak proaktif süreçlerin yapılandırılması ve ilgili sistemlerin kurulması, yöneticilerin rollerini, problem çözen yöneticiden kurumsal gelişime odaklanan yöneticiye doğru kaydırmaktadır.

Konaklama işletmelerinde memnuniyet ölçme/değerlendirme süreçleri, kurumlar için önemli geribildirimler sunmakta, kurumsal öğrenmeye katkı sağlamakta ve bağımsız bir değerlendirici görevi görmektedir. Etkin bir yapılandırılma durumunda, kurumların adeta birer kalite gardiyanlarıdır. Bu çalışmada amaç, yapılandırılmış bir memnuniyet ölçme/değerlendirme sürecinin, yönetim kademesindeki rolleri nasıl etkilediğini ve kurum kültüründe ve çalışan performansında meydana getirdiği değişimleri ortaya koymaktır. Bu amaçla, tasarlanan memnuniyet ölçme/değerlendirme sürecinin kurum performansına olan etkisi, bir otel işletmesinde gerçekleştirilen 387 anket çalışması ve yöneticiler ile yapılan mülakatlardan elde edilen cevaplar çerçevesinde incelenmiştir. Hipotez testleri sonucu elde edilen bulgular, memnuniyet ölçme/değerlendirme süreci sonrası, konaklama işletmelerinde emek yoğun süreçlerde (14 kriterin 9'unda) performansta anlamlı bir artış olduğunu (% 7); çalışanların işletme süreçlerine daha etkin bir şekilde katılabildiğini; yönetimin, kontrol fonksiyonunu yerine getirmek için harcadığı zaman ve eforun azaltılabildiğini göstermektedir. Ayrıca kurumun çıktıyı değerlendiren yapıdan, girdiyi yönetebilen proaktif bir yapıya dönüştürüldüğünü de ortaya koymaktadır.

ABSTRACT

Controlling the corporate performance, making decisions for restructuring the process via evaluating outputs, developing new policies by revising plans are crucial for managers for corporate success. On the other hand, managing this process by incorporating all partners in corporate will generate more efficient outputs and reduce the managerial workload significantly. Structuring the proactive processes which contribute the organizational learning shifts managers' roles from problem solving to managers that focus on corporate development. Customer satisfaction measurement/evaluation processes in hospitality sector represent important feedbacks, support organizational learning and have a role as an independent assessor. In case an effective establishment, it is a simply quality guardians for organizations. In addition to these contributions, in this study, it is analysed that how a well-structured customer satisfaction measurement evaluation process effects management roles, employee performance, corporate culture and corporate performance in a hotel via 387 satisfaction questionnaires and structural interviews with managers of hotel. Findings show that it is statistically significant that performance of the labour-intensive processes (9 over 14 criteria) increased %7 after establishment of customer satisfaction measurement/evaluation process; it is possible to reduce efforts and time for managerial controls. Furthermore, corporate transformation from evaluating the outputs towards managing the inputs proactively is also observed.

Geliş Tarihi:

09.11.2021

Kabul Tarihi:

02.12.2021

Yayın Tarihi:

30.12.2021

Anahtar Kelimeler

Memnuniyet
Ölçme/Değerlendirme
Yönetimsel Rol
Kurum Performansı
Yönetim Kontrol
Fonksiyonu

Keywords

Customer Satisfaction
Measurement/Evaluation
Managerial Role
Corporate Performance
Management Control
Function

GİRİŞ

Konaklama işletmelerinde faaliyet gösteren pek çok kurum yöneticisi, yüksek müşteri memnuniyetinin orta ve uzun vadede doluluk oranlarını önemli ölçüde arttıracığını, fiyat politikasında elastisiteyi düşüreceğini ve gelir yönetiminde kurum için önemli katkılar sunacağını bilmektedir. Memnuniyet, müşterinin ürün ya da hizmete geri dönmesi demek iken, memnuniyetsizlik tam tersi bir durum ortaya koymaktadır (Assael, 1987, s.47). Bu yol ayrıca, en ucuz ve en etkili tanıtım faaliyetleri alternatifleri arasında yer almaktadır.

Bir konaklama işletmesinde birey memnuniyeti, aslında beklenen ve gerçekleşen çıktı miktarları mukayesesidir. Burada beklenti, ihtiyaçlar, amaçlar, geçmiş deneyimler ve alternatif imkanlara bağlı değişkenlik gösterebilen kişisel/örgütsel standartlardır (Pizam, Shapoval ve Ellis, 2016, s. 2-3). Memnuniyet ölçümü ise, ağırlıklı olarak müşteri memnuniyet anketleri kullanılarak yapılmaktadır. Bu süreçte amaç, hem müşteriden ürün ya da hizmet ile ilgili ihtiyaçlarının karşılanması sürecinde neyin daha farklı yapılması gerektiğine ilişkin bilgi toplamak, hem de mevcut kurumun müşteri isteklerini ne oranda karşıladığını ölçümlemektir (Vavra, 1997, s.28).

Müşteri memnuniyet ölçümünde amaç kurumdan kuruma değişmekle birlikte, genellikle 5 temel amaç çerçevesinde süreç yapılandırılmaktadır (Naumann (1995, s.2-7);

- Müşteriye yakın olmak: Müşteri için değer yaratan süreçleri anlamak, müşteri karar sürecinde etkili olan değişkenleri ortaya koyabilmek ve kurumun bu süreçteki performansını ortaya koyabilmek
- Sürekli gelişimi ölçmek: Her bir müşteri özelindeki değerler ile kurum içerisinde katma değer yaratan süreçlerin birbiri ile etkileşimini maksimize etmek ve bunu yapısal olarak oluşturulmuş ve tüm süreci değerlendiren tutarlı bir form ile gerçekleştirmek.
- Müşteri Odaklı Gelişimi Başarmak: Kapsamlı bir veritabanı geliştirerek, yenilik kaynaklarını (müşteriler bazında) yaratabilmek.
- Güçlü ve Zayıf Yanlarını Ölçümlemek/Belirlemek: Alternatifler arasından, rekabetçi ürün/hizmet seçim sürecinde, müşteri algılarının belirlemek. Mevcut müşterilere ek olarak, potansiyel müşteriler için de benzer çalışmalar yapmak
- Müşteri memnuniyeti verilerinin, dahili sistem ile entegrasyonu sağlamak

Günümüzde konaklama işletmelerinin kullandığı ve kimisi kuruma özel kimisi genel pek çok memnuniyet ölçüm anketleri bulunmaktadır. Bu anketler, pek çok konu başlığında kurum faaliyetleri ile ilgili müşterilerden geribildirim almayı amaçlamaktadır.

Literatürde yer alan pek çok çalışma, kaliteli hizmet ve ürünün garanti altına alınmasının, kurumlar için uzun vadede karlı politikalar olduğunu belirtmektedir (Martin, 1986, Croby vs., 1990; Tornow ve Wiley, 1991; Tsa, 1994). Yine bu alanda yapılmış ampirik çalışmalarda, müşteri memnuniyeti ile karlılık arasında pozitif bir ilişki olduğu ortaya konmaktadır (Anderson vs., 1994; Johnson vd., 1996; Eklof vd., 1999; Zeithami, 2000). Dabholkar (1996) kaliteli ve standart hizmet veren çalışanların problemleri hızlı bir şekilde çözdüğünü, daha kolay empati kurabildiklerini, iş güvenliğine ve kurallara daha çok önem verdiklerini belirtmektedir.

Diğer yandan insan, görev ve sorumluluklarını ne oranda yerine getirdiğine ilişkin kontrol edilmek zorundadır. Standart işin oturtulması için bu süreç kaçınılmazdır. Fakat bu süreç, sadece belirli dönem boyunca yapılmalı, çalışanın işini standart bir şekilde yaptığına yetkili kişiler tarafından kanaat getirilmişse, %100 kontrol süreci kesilerek belirlenen performans göstergeleri çerçevesinde periyodik kontroller/ölçümler yapılmalıdır. Henry Ford da bu konuda “Kalite kimse bakmadığı zaman, doğru şeyleri yapmaktır” der. Şayet kurum çalışanlarından doğru işleri yapmasını, sorumluluk almasını ve verimli çalışmasını ve şirkete kendisini adanmasını istiyorsa, çalışanların saygısını kazanmalıdır. Bunu da sürekli onları kontrol ederek gerçekleştiremez. Diğer yandan kontrol edilmeyen süreçlerde, bir süre

sonra problemler, hatalar, sorunlar çıkması muhtemeldir. Bu süreçte tasarlanan kontrol mekanizmasının nasıl olması gerektiği önem kazanmaktadır.

Çalışma, memnuniyet ölçme/değerlendirme sürecinin, yönetsel rollere etkisini ve bu alanda meydana gelen değişimleri inceleyen bir çalışmadır. Bu alanda yapılan çalışmalar memnuniyet ölçme ve değerlendirmenin kurum üzerindeki etkilerini genellikle, , entegrasyonun sağlanması, yaratılan değer artırılması, problemlerin ortaya konması ve çözülmesi, memnuniyetin artırılması, gelişimin ölçülmesi ve değerlendirilmesi başlıkları altında incelemişlerdir. Bu çalışma ise, önce memnuniyet ölçme/değerlendirme sürecinin performansta yarattığı değişimi incelemek, şayet burada bir artış olmuşsa da, bu artışın yönetsel rollerde yarattığı değişimleri ortaya koymak amaçlanmaktadır. Bu amaçla çalışma şu şekilde ilerlemektedir. İkinci bölümde, çalışmanın amacı, üçüncü bölümde kullanılan veri yapısı ve dördüncü bölümde de çalışmada kullanılan yöntem açıklanmıştır. Beşinci bölümde elde edilen bulgular özetlenmiş ve altıncı ve son bölümde sonuçlar değerlendirilmiştir.

1- ÇALIŞMANIN AMACI

Müşteri anketleri her ne kadar geçmiş verilerden elde edilen geribildirimlerle sistemi geliştirmeyi amaçlasa da, kurum performansını sürekli olarak denetleyen bir yapıya da sahiptir. Bir konaklama işletmesinde, odalarda ya da ortak kullanım alanlarında, restaurantta veya kahvaltı salonunda bulunan memnuniyet anketleri, çalışanlar tarafından birer "kalite gardiyanı" olarak görülebilir. Eşzamanlı üretim ve tüketimin gerçekleştirildiği bu kurumlarda anketler, çalışanları sürekli kontrol eden bir göz olarak kaliteyi güvence altına almakta rol alabilirler. Bu yaklaşımla, memnuniyet anketlerinin, yönetim fonksiyonlarından denetim fonksiyonunu ifa eden bir araç olduğu da düşünülebilir. Bu çerçevede memnuniyet anketleri, kurumsal bir proaktif yaklaşım aracı olarak görülebilir. Çalışma kapsamında incelenecek ve irdelenecek olan araştırma soruları ise şu şekilde belirlenmiştir: Hizmet sunum kalitesinin ölçümünde kullanılan yöntemlerden biri olan gizli müşteri uygulamaları gibi memnuniyet anketleri de, çalışanlar üzerinde ürün/hizmet kalitesini güvence altına almakta rol oynamakta mıdır? Çalışanlar, kendilerinden memnun olmayan müşterilerin, bu memnuniyetsizliklerini dile getirecekleri bir aracın onların yanbaşımda olmaları dolayısı ile daha iyi bir performans gösteriyor olabilirler mi? Bu kapsamda, çalışanlarını sürekli olarak kontrol etmek isteyen yönetici profiline de iş yükü azalır mı?

2- VERİ

Memnuniyet anketlerinde performansı ölçülen kritik faaliyetler, resepsiyon hizmetleri, oda konforu, kahvaltı, akşam yemeği, teknik hizmetler ve genel hizmetler başlıkları altındaki faaliyetlerdir. Memnuniyet düzeyleri, 6 başlık altında toplanan 15 kriter aracılığıyla 5'li likert ölçeği kullanılarak ölçülmüştür. (Ek 1). 1 Mayıs 2018 – 31 Temmuz 2018 döneminde elde edilen toplam 220 anketten 22 tanesi, verilerin özenli doldurulmuş olmaması, çok fazla miktarda eksik veri içermesi, olağandışı aksaklıklardan kaynaklı memnuniyetsizlik vakaları gözardı edilmiş ve toplamda 198 anket analize tabi tutulmuştur. 1 Ağustos 2018 tarihinden itibaren, anketler her ay düzenli şekilde analiz edilmeye başlanmış, düzenli toplantılarla çalışanların katıldığı toplantılarda kendileri ile paylaşılmış (ilk toplantı 1 Ağustos 2018 tarihinde yapılmıştır) ve yine bu toplantılarda sorunlar ilgili birim ve çalışanlarla irdelenmiştir. 15 ağustos tarihinden itibaren de, yine 31 Ekim 2018 tarihine kadar elde edilen 219 anketten yine 30 tanesi yukarıda bahsedilen sebepler dolayısı ile değerlendirmeye alınmamış ve 189 anket analize dahil edilmiştir.

Veri setine ilişkin ortalama düzeyler ve gözlem sayıları tablo 1’de görülmektedir.

Tablo 1: Ortalama düzeyler

Memnuniyet Ölçüm Kriterleri	Ortalama Düzeyler ve Gözlem Sayıları			
	Grup 1 Ort. Düzey	N1	Grup 2 Ort. Düzey	N2
Resepsiyon Nezaket	3.67	195	3.88	194
Resepsiyon Hizmet	3.84	185	3.85	177
Resepsiyon Problem Çözme	3.56	187	3.78	167
Resepsiyon İletişim	3.70	192	3.75	175
Oda Rahatlık	3.61	197	3.84	196
Oda Temizlik	3.58	192	3.83	194
Oda Dekorasyon	3.85	192	3.85	192
Kahvaltı Kalite	3.63	189	3.67	184
Kahvaltı Hizmet	3.46	186	3.85	178
Akşam Yemeği Kalite	3.58	66	3.79	52
Akşam Yemeği Hizmet	3.65	64	3.90	52
Teknik Hizmet Sıcak Su	3.42	196	3.81	185
Teknik Hizmet Isınma	3.45	173	3.79	178
Genel Personel Nezaket	3.61	193	3.91	193
Genel Temizlik	3.77	190	3.89	190

3- YÖNTEM

Çalışma kapsamında öncelikle memnuniyet ölçme/değerlendirme süreci uygulaması öncesi ile sonrası arasında performansta her bir KPI bazında bir fark olup olmadığı test edilmiştir. İki örneklem grubu arasında ortalamalar açısından fark olup olmadığını ortaya koymak adına, t testi kullanılmıştır. Özellikle örneklem büyüklüğünün sınırlı olduğu ve anakütle standart sapmasının tahmin edilemediği, anakütle parametrelerinin hipotez testinde kullanılmadığı koşullarda tercih edilen t testinde, veriler aralıklı ya da oransal ölçek kullanılarak ölçülmüş olmalı, veriler normal dağılmalı ve grup varsayımları eşit olmalı varsayımları sağlanmalıdır.

Çalışma kapsamında birbirinden bağımsız 2 grup vardır. Bu gruplar, ilgili konaklama işletmesinde Mayıs-Temmuz 2018 ayında konaklamış ve memnuniyet anketlerini doldurmuş 189 kişiden oluşan ilk grup Ağustos -Ekim 2018’de konaklamış ve memnuniyet anketlerini doldurmuş 198 kişiden oluşan 2. gruptur. Araştırmanın belirli bazı kısıtları ve varsayımları ise şu şekildedir.

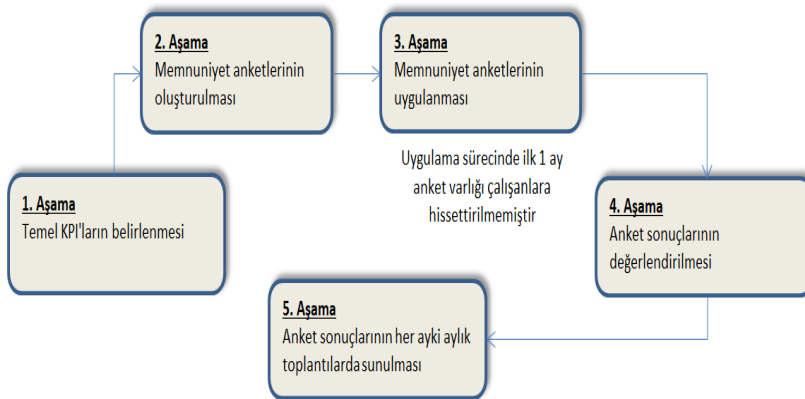
- Araştırma sadece ilgili dönemde konaklama işletmesinde kalan ve memnuniyet anketlerini dolduran misafirlere elde edilen verilerle kısıtlıdır.
- Her iki misafir grubunun da benzer beklentilerinin olduğu varsayılmıştır.
- Her iki misafir grubunun ortalama oda satış fiyatları aynıdır (Veriler analiz edildiğinde konaklanan dönemden kaynaklı %8’lik bir fark olduğu görülmektedir)
- Anketlerin misafirlere arasından rassal olarak, gönüllü bir şekilde doldurulduğu varsayılmıştır
- Anketlerin uygulanmaya başladığı ilk 3 ay (Mayıs-Temmuz 2018), çalışanların anketlerden haberlerinin olmadığı (mümkün olduğu kadar bunun sağlanması için çaba sarfedilmiştir çalışanların bu konudaki soruları, araştırma sonuçlarını doğrudan etkilemesini önlemek amacı ile üzerinde durulmadan (önemsenmeden) “geçştirilmiş”tir.
- Mayıs ve Ekim aylarında, hizmet kalitesi ve standartlarında herhangi bir değişiklik olmadığı varsayılmıştır (Belirgin değişiklikler yapılmamıştır)

Yukarıdaki varsayımları, gerçek iş hayatında uygulamanın zorluğu da düşünülerek, çalışmanın daha gerçekçi sonuçlar vermesi açısından elde edilen anketlerden, mayıs-temmuz döneminde 8, ağustos-ekim döneminde ise 6 anket, olağandışı/beklenmedik ve çalışan kaynaklı olmayan problemler dolayısı ile değerlendirme dışı bırakılmıştır. (Belirgin olağandışı bir sebep olması dolayısı ile).

Memnuniyet anketleri bu süreçte çalışanları dolaylı olarak izleyen, fakat yöneticinin gözünün sürekli çalışanlar üzerinde olmadığı, onlarda doğrudan bir baskı-stres yaratmadığı bir kontrol aracıdır. Kontrol mekanizmasının hem sürekli olduğu hem de geliştirici bir rol üstlendiği halidir. Elbette bu sürecin etkinliği, sürecin nasıl yapılandırıldığına bağlı olarak değişmektedir. Bu çerçevede, Kapadokya'da faaliyet gösteren 20 odalı bir otel işletmesinde yukarıda bahsedilen araştırma sorularına cevap bulabilmek amacıyla toplam kalite yönetimi çerçevesinde memnuniyet ölçme/değerlendirme süreci tasarlanmış ve uygulanmıştır. Süreçte izlenen adımlar şu şekildedir:

- 1- Ölçülmek/kontrol edilmek istenen temel faaliyetlerin ve performans kriterlerinin belirlenmesi
- 2- Belirlenen faaliyetlere/performans kriterlerine bağlı olarak memnuniyet anketlerinin oluşturulması
- 3- Anketlerin uygulanması
- 4- Anket sonuçlarının aynı gün (mümkünse) yüzeysel olarak değerlendirilmesi ve karşıönlemlerin (geçici) alınması (İlk 3 ay bu süreç yürütülmemiştir)
- 5- Anket sonuçlarının her ay düzenli olarak yapılan ve tüm çalışanların katıldığı toplantılarda çalışanlarla paylaşılması; kalıcı karşıönlemlerin planlanması, alınması (İlk 3 ay bu süreç yürütülmemiştir)

Yine araştırma sorularına cevap bulabilmek adına, anketler otel odalarına yerleştirilmiş, fakat anket sonuçlarına ilişkin çalışanlarla herhangi bir paylaşımında bulunulmamıştır. Ayrıca çalışanlara anketler ile ilgili bilgi verilmemiştir. Anketlerin dağıtılması ve toplanması da doğrudan otel müdürü tarafından yapılmıştır. Burada, çalışanların anket varlığından haberdar olmamaları amaçlanmıştır. Bu 3 aylık sürede, anket sonuçlarından elde edilen performans kaydedilmiştir. 1 Ağustos 2018 tarihinde ise anket sonuçları, tüm çalışanların olduğu bir toplantıda her bir soru ve ilgili bölüm bazında çalışanlarla paylaşılmıştır. Anketlerde öne çıkan problemler ve öneriler tek tek tartışılmış, her bir problemten yönetimin bilgisi olduğu hissi çalışanlara verilmiştir. Ayrıca, ilgili ayda tripadvisor, google, booking.com, expedia.com gibi online kanallardaki yorumlar da irdelenmiş ve benzer çıkarımlar onlar için de yapılmıştır. Bu toplantılar, 1 Ağustos 2018 tarihinden itibaren her ay düzenli olarak gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Kalite güvence sistemleri kapsamında geliştirilen sistem, şekil 1'de genel olarak görselleştirilmiştir. Süreç öncesi ve sonrası temel performans göstergelerinde oluşan farklılıkları ortaya koyabilmek adına bağımsız t-testi yapılmıştır.

Şekil 1: Kalite güvence sistem yapılandırması kapsamında oluşturulan memnuniyet ölçme/değerlendirme süreci

Memnuniyet ölçme/değerlendirme süreci yapılandırıldıktan ve süreç standart bir şekilde yürütüldükten 6 ay sonra (Nisan 2019), otel yöneticileri (Otel genel müdürü ve ön büro müdürü) ile derinlemesine mülakat yapılmıştır. Bu süreçte de, memnuniyet ölçme değerlendirme süreci sonrası, yönetsel rollerde ne tür değişiklikler olduğu, aşağıdaki sorular çerçevesinde ortaya konmaya çalışılmıştır;

- Memnuniyet ölçme/değerlendirme süreci sonrası, çalışanların denetimi ve kontrolü sürecinde bir değişiklik yaşandı mı?
- Memnuniyet ölçme/değerlendirme süreci öncesi süreç yönetimine göre değişen ne tür yönetsel farklılıklar gözlemlediniz/gözlemlediniz mi?
- Memnuniyet ölçme/değerlendirme süreci sonrasında, çalışan motivasyonunda bir farklılık gözlemlediniz mi?
- Memnuniyet ölçme/değerlendirme süreci sonrasında, çalışanların “iş sahiplenme” davranışlarında, herhangi bir değişiklik hissettiniz mi?
- Memnuniyet ölçme/değerlendirme süreci sonrasında, çalışanlardan gelen geribildirimlerde herhangi bir değişiklik gözlemlediniz mi (sayı ve nitelik olarak)?

4.1 Varsayımların Kontrolü

Anket çalışmasında memnuniyet düzeyleri 5’li likert ölçeğinde sorulmuş ve ölçülmüştür. Diğer bir deyişle bağımlı değişkenlerimiz sürekli. Bağımsız değişkenimiz ise kategoriktir (Grup 1 ve grup 2). Grupların normal dağılımına ilişkin olarak yapılan normallik testinde ise, dağılımların normal dağılım sergilediği (Sig. > 0,05) sonucuna ulaşılmıştır (Tablo 2).

Tablo 2: Normallik Testi Sonuçları

Memnuniyet Ölçüm Alanları	Kolmogorov Smirnov Test Sonuçları
Resepsiyon Nezaket	0,09
Resepsiyon Hizmet	0,15
Resepsiyon Problem Çözme	0,12
Resepsiyon İletişim	0,08
Oda Rahatlık	0,2
Oda Temizlik	0,18
Oda Dekorasyon	0,19
Kahvaltı Kalite	0,13
Kahvaltı Hizmet	0,3
Akşam Yemeği Kalite	0,09
Akşam Yemeği Hizmet	0,1
Isınma	0,1
Sıcak Su	0,11
Genel Personel Nezaketi	0,14
Genel Temizlik	0,21

Çalışma kapsamında bağımsız örneklem t testi varyans analiz sonuçları için bağımsız t-testi gerçekleştirilmiştir. Levene test sonuçlarına bakıldığında, anlamlılık düzeyinin her bir performans alanı için 0,05’den büyük ve anlamlı olduğu görülmüştür (Tablo 4).

4- BULGULAR

Bağımsız örneklem t testi, çalışanların anket uygulamasının çalışanlarca bilinmesi ve düzenli değerlendirilmesi sürecinin yapılandırılmasından önceki ve sonraki süreçte tutum farklarını ortaya koymak için kullanılmıştır. Analiz sonucunda, anket uygulamasının çalışanlarca bilinmesi ve düzenli değerlendirilmesi sürecinden önceki grup (Grup 1) ile sonraki grup (Grup 2) arasında, resepsiyon nezaket, resepsiyon problem çözme, oda rahatlık, oda temizlik, kahvaltı hizmet, akşam yemeği hizmet, ısınma, sıcak su, genel personel nezaket ve genel temizlik kriterlerinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur. (sig. değerleri tablo 4'te görülmektedir). Bu sonuçlar çerçevesinde resepsiyon nezaket, resepsiyon problem çözme, oda rahatlık, oda temizlik, kahvaltı hizmet, akşam yemeği hizmet, ısınma, sıcak su, genel personel nezaket ve genel temizlik kriterlerinde, çalışanların anket uygulamasından haberdar olmalarının, işletme performansı üzerinde olumlu bir etkisi olduğu söylenebilir. Buna karşın, resepsiyon iletişim, resepsiyon hizmet, oda dekorasyon, kahvaltı ve akşam yemeği kalite süreçlerinde ise herhangi bir etki görülmemiştir (Tablo 3). Fakat işletme performansındaki artışın tek sebebinin anket uygulaması olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu sebeple, otel yöneticileri ile anket uygulaması ve sonrasında çalışan tutumlarındaki değişime ilişkin mülakat gerçekleştirilmiş ve sonuçlar değerlendirilmiştir.

Tablo 3: Anket sonrası, anket öncesine göre performansı artan ve değişmeyen alanlar

Performansı Artan Alanlar	Performansta Farklılık Görülmeyen Alanlar
<ul style="list-style-type: none">• Resepsiyon Nezaket• Resepsiyon Problem Çözme• Oda Rahatlık• Oda Temizlik• Kahvaltı Hizmet• Akşam Yemeği Hizmet• Isınma• Genel Temizlik• Gelen Personel Nezaket	<ul style="list-style-type: none">• Resepsiyon İletişim• Resepsiyon Hizmet• Oda Dekorasyon• Kahvaltı Kalite• Akşam Yemeği Kalite

Elde edilen sonuçlar yorumlandığında, genel olarak çalışanların doğrudan sürecin içerisinde olduğu operasyonlarda, performansın arttığı görülmektedir. Buna karşın, resepsiyon iletişim ve resepsiyon hizmet süresinde, bu çıkarıma uymayan bir durum söz konusudur. Buradan, anket uygulaması ve paylaşımı (Şekil 1) süreci sonrası, performansta genel olarak (özellikle emek yoğun süreçlerde) istatistiksel olarak da anlamlı bir artış (%5,5) meydana gelmiştir. Elbette bu artışı sadece memnuniyet anketi uygulama sürecine bağlamak doğru değildir. Fakat sürecin sadece bir anket uygulamasından ibaret olmadığı; çalışanların sürece doğrudan dahil edildiği; çalışanlara söz hakkı verildiği; bilgi paylaşımının düzenli olarak yapıldığı ve sürecin sistematik ve yapılandırılmış bir şekilde işletildiği düşünülürse, sistemin performans artışında önemli bir etkisi olduğu söylenebilir.

Tablo 4: Bağımsız t- testi sonuçları

	Levene Test Sonuçları		t-testi sonuçları			
	F	Sig.	Sig. (2t.)	Ort. Hata	95% Güven Aralığı	
					Üst	Alt
Resepsiyon Nezaket	54.5	.06	.000	-.206	-.307	-.106
Resepsiyon Hizmet	.3	.571	.790	-.011	-.090	.069
Resepsiyon Problem Çözme	28.8	.089	.003	-.214	-.354	-.074
Resepsiyon İletişim	2.5	.111	.312	-.058	-.170	.055
Oda Rahatlık	52.9	.15	.000	-.230	-.336	-.123
Oda Temizlik	53.9	.25	.000	-.249	-.367	-.130
Oda Dekorasyon	.0	.970	.985	-.001	-.081	.080
Kahvaltı Kalite	2.2	.139	.511	-.041	-.163	.081
Kahvaltı Hizmet	106.3	.39	.000	-.389	-.526	-.252
Aksam Kalite	17.3	.42	.061	-.204	-.417	.009
Aksam Hizmet	30.7	.087	.014	-.253	-.453	-.053
Isınma	85.7	.13	.000	-.385	-.518	-.251
Sıcak Su	72.0	.16	.000	-.335	-.463	-.207
Genel Personel Nezaket	129.1	.20	.000	-.303	-.408	-.198
Genel Temizlik	35.5	.21	.004	-.122	-.206	-.039

Yönetmel rolde, memnuniyet ölçme/değerlendirme sürecinin kontrol fonksiyonu üzerindeki etkisini inceleyebilmek amacıyla, otel yöneticilerini ile yapısal mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Bu mülakatlarda sorulan ilk soru, “Memnuniyet ölçme/değerlendirme süreci sonrası, çalışanların denetimi ve kontrolü sürecinde bir değişiklik yaşandı mı?” oldu. Bu soruya verilen cevaplardan elde edilen çıkarımlar şu şekilde derlenmiştir:

- Memnuniyet ölçme/değerlendirme süreci sonrasında yapılan rutin kontrollere (oda temizlik, kahvaltı hizmet kalitesi, ısıtma-soğutma, bakım vb.) anket öncesi döneme göre daha az eksik/hata ile karşılaşıldı
- Çalışanlar eksik/hatalı süreçler ile ilgili anket öncesi döneme göre daha fazla bilgi paylaşımında/geribildirimde bulundu.
- Memnuniyet ölçme/değerlendirme süreci sonrası, önceki sürece göre daha az denetim yapma ihtiyacı oluştu

Yöneticilere sorulan ikinci soru, “Memnuniyet ölçme/değerlendirme süreci öncesi süreç yönetimine göre değişen ne tür yönetmel farklılıklar gözlemlediniz/gözlemlediniz mi?” oldu. Genel çıkarımlar şu şekilde olmuştur

- Yöneticiler, çalışanlarda denetim yapıldığı hissiyatını vermek için daha az efor sarfetme ihtiyacı duymuştur
- Denetimden ziyade çıktılara ve süreç gelişimine odaklanma fırsatı oluşmuştur
- Daha proaktif bir operasyon yönetimi ve organizasyonu oluşmuştur
- Daha etkin zaman yönetimi sağlanabilmiştir

Mülakatta yer alan üçüncü soru olan “çalışan motivasyonunda bir farklılık gözlemlediniz mi?” sorusuna verilen yanıtlardan elde edilen çıkarımlar ise aşağıdaki gibi derlenmiştir.

- Daha istekli ve motivasyonu yüksek çalışanlar gözlemlenmiştir
- Çalışanların pozitif geribildirimlerden mutlu/memnun olduğu farkedilmiştir (Daha önce geribildirimler sürekli problemliler süreçler ile ilgili idi)
- Çalışanların iletişim kurma isteklerinde artış gözlemlenmiştir (sadece negatif noktalar tartışılmadığı için artan iletişim kurma isteği)

Mülakatın dördüncü sorusu, “Memnuniyet ölçme/değerlendirme süreci sonrasında, çalışanların “iş sahiplenme” davranışlarında, herhangi bir belirgin değişiklik hissettiniz mi?”dur. Verilen cevaplar aşağıdaki şekilde derlenmiştir:

- Anketlerde verilen pozitif notların kendilerine verildiğini algılayan çalışanlar, gelen olumsuz ve olumlu eleştirileri/geribildirimleri kişiselleştirmiş ve bu nedenle iş sahiplenme duygusunda bir artış gözlemlenmiştir
- Problemlerle ilgili daha fazla geri bildirim gözlemlenmiştir
- Belirtilen problemlerin çözülüp çözülmediğine ilişkin daha sıkı bir takip yapıldığı gözlemlenmiştir

Mülakatın son sorusu ise, “Memnuniyet ölçme/değerlendirme süreci uygulaması sonrasında, çalışanlardan gelen geribildirimlerde herhangi bir değişiklik oldu mu (sayı ve nitelik olarak)?” idi ve verilen cevaplar şu şekilde derlenmiştir:

- Çalışanların işleri ile ilgili daha fazla geribildirim verdiği gözlemlenmiştir
- Çalışanların problemlere çözüm ürettiği belirgin bir şekilde görülmüştür
- Çalışanların müşteri memnuniyetini artırma adına daha fazla öneri geliştirdiği ve sunduğu gözlemlenmiştir

Tablo 5: Konu başlıkları bazında anket sonrası yönetici mülakatlarından elde edilen sonuçlar

<p><u>Süreç Yönetimi</u></p> <ul style="list-style-type: none">* Daha az efor* Daha az hata/problem* Çıktılara odaklanma* Proaktif yaklaşım* Etkin zaman yönetimi	<p><u>Denetim ve Kontrol Süreci</u></p> <ul style="list-style-type: none">* Daha fazla geribildirim* Daha az denetim ihtiyacı* Problemleri daha sıkı takip eden çalışanlar
<p><u>Motivasyon</u></p> <ul style="list-style-type: none">* Daha istekli çalışanlar* Pozitif geribildirim olumlu çıktıları* İletişime daha açık çalışanlar	<p><u>Geribildirim</u></p> <ul style="list-style-type: none">* Daha fazla geribildirim* Geribildirim sonrası, öneri geliştirme* Çözüm üretme eğilimi

Tablo 5’de belirtilen çıkarımlara ek olarak, mülakat sonuçları değerlendirildiğinde, yöneticinin yerine getirmekle yükümlü olduğu kontrol sürecine ilişkin olarak daha az efor sarfettiği ve çalışanların bu süreçte aktif rol aldıkları söylenebilir. Pozitif geribildirim çalışanların iş sahiplenmelerinde önemli bir faktör olduğu da mülakatta yöneticiler tarafından önemle vurgulanmıştır. Ayrıca, her ay düzenli olarak anket sonuçlarının paylaşılması, problemlerin tartışılması ve çözüm önerilerinin hepbirlikte takım olarak ele alınmasının, organizasyonel anlamda etkinliği arttırdığı dile getirilmiştir. Farklı birimlerden farklı problemlerin tüm birimlerin ve çalışanların bir arada olduğu bir ortamda paylaşılmasının, çalışan etkileşimini arttırdığı sonucu da bir diğer önemli çıkarımdır.

SONUÇ

Yönetim bilimlerinde geribesleme döngüleri pozitif olabildiği gibi genellikle negatiftir. Genellikle insan davranışlarında pozitif geribildirimlere çok nadiren rastlanmakta; mekanik sistemlerde ise sıkça görülmektedir. Kontrol kuramının iki temel ögesinden biri olan bilişsel ögede, bireyler kişisel performanslarını, olması gereken standartlarla mukayese ederler. Kontrol kuramının ikinci ögesi olan duygusal ögede ise şayet beklenen performans düzeyi ile gerçekleşen performans arasında bir fark var ise, bireyler bu farkı gidermek için birtakım davranışsal değişiklikler yaparlarTüm bu süreçte çalışanlar öncelikle standardın ne olduğunu, kendi performansı ile standart arasındaki farkı görmelidirler. Bu süreçte standart performans hedefleri ve mevcut çalışan performansları çalışanlarla sürekli olarak paylaşılmalıdır.

Çalışanların işletme süreçlerine dahil edilmesi, fikirlerinin-önerilerinin toplanması ve değerlendirilmesi, müşteri geribildirimlerinin paylaşılması süphesiz organizasyonel başarı da önemli bir süreçtir. Sadece anket yapıp değerlendirmek yerine, memnuniyeti ölçen, değerlendiren ve buradan elde ettiği verileri bilgiye dönüştürerek tüm paydaşlar ile sürekli olarak paylaşan sistemler, organizasyonel olarak öğrenen sistemlerdir. Örgütsel olarak proaktif bir yaklaşım sergileyebilecek yetiyi kazanırlar. Çalışma kapsamında elde edilen bulgular, memnuniyet ölçme/değerlendirme süreci yapılandırıldıktan sonra, ortalama memnuniyet düzeyinde %5,5 artış olduğunu göstermektedir. Ayrıca memnuniyet ölçme/değerlendirme sürecinin doğru tasarlanması ve uygulanması durumunda, kurumların önemli kazanımlar elde edebileceği de görülmüştür. Yöneticilerin, kontrol sürecinde yerine getirmekle yükümlü olduğu faaliyetler için daha az efor sarfettiği ve çalışanların bu süreçte daha aktif rol aldıkları gözlemlenmiştir. Hizmet kalitesinde artış, çalışan motivasyonunda artış, müşteri memnuniyetinde artış, yönetsel iş yükünde azalış, daha proaktif bir organizasyonel yapı, daha proaktif bir yönetim, sonuç odaklı bir yaklaşımdan gelişim odaklı bir yaklaşıma geçiş ve etkin problem çözme ve takibi bu kapsamda elde edilen bulgulardan bazılarıdır. Çalışma kapsamında elde edilen kazanımların ne oranda memnuniyet ölçme/değerlendirme süreci yapılandırmasının bir sonucu olduğu, süreçte yaşanan değişimleri de gözönünde bulundurmak sureti ile farklı bir araştırma konusu olabilir.

KAYNAKÇA

- Anderson, E.W., Fornell, C., Lehmann, D.R. (1994). Customer satisfaction, market share and profitability: findings from Sweden, *Journal of Marketing*, 58 (2), pp. 112-122.
- Assael, H. (1987). *Consumer Behavior and Marketing Action*, PWS, Boston.
- Croby, L.A., Evans, K.R., Cowels, D. (1990). Relationship quality in service selling: an interpersonal influence perspective, *Journal of Marketing*, 54 (2), pp. 68-81.
- Dabholkar, P.A. (1996). A measure of service quality for retail stores: scale development and validation, *Journal of the Academy of Marketing Science*, 24 (1), pp. 3-16.
- Eklof, J.A., Hackl, P., Westlund, A. (1999). On measuring interactions between customer satisfaction and financial results, *Total Quality Management*, 10 (4/5), pp. 514-522.
- Johnson, M.D., Nader, G., Fornell, C. (1996). Expectations, perceived performance, and customer satisfaction for a complex service: the case of bank loans, *Journal of Economic Psychology*, 17 (2), pp. 163-182.
- Martin, D.W. (1995). An importance-performance analysis of service providers' perception of quality service in the hotel industry, *Journal of Hospitality & Leisure Marketing*, 39 (1), pp. 5-17.
- Miles, J. A. (2012). *Management and organization theory*, John Wiley & Sons. Naumann, E. (1995). *Customer Satisfaction Measurement and Management: Using the Voice of the Customer*, Thomson Executive Press, Cincinnati.
- Pizam, A. Shapoval, V., Ellis, T. (2016). Customer Satisfaction and Its Measurement in Hospitality Enterprises: A Revisit and Update, *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 28 (1), pp. 2-35.
- Tornow, W.W. ve Wiley, J.W. (1991). Service quality and management practices: a look at employee attitude, customer satisfaction, and bottom-line consequence, *Human Resource Planning*, 14 (2), pp. 105-115.
- Tsa, R.F. (1994). Competencies important for hotel manager trainees, *The Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 29 (2), pp. 41-43.
- Vavra, T.G. (1997). *Improving Your Measurement of Customer Satisfaction: A Guide to Creating, Conducting, Analyzing, and Reporting Customer Satisfaction Measurement Programs*, ASQ Quality Press, Milwaukee.
- Zeithaml, V.A. (2000). Service quality profitability and the economic worth of customers: what we know and what we need to learn, *Journal of the Academy of Marketing Science*, 28 (1), pp. 67-85.

EXTENDED SUMMARY

Purpose

Controlling the corporate performance, making decisions for restructuring the process via evaluating outputs, developing new policies by revising plans are crucial for managers for corporate success. On the other hand, managing this process by incorporating all partners in corporate will generate more efficient outputs and reduce the managerial workload significantly. Structuring the proactive processes which contribute the organizational learning shifts managers' roles from problem solving to managers that focus on corporate development. Customer satisfaction measurement/evaluation processes in hospitality sector represent important feedbacks, support organizational learning and have a role as an independent assessor. In case an effective establishment, it is a simply quality guardians for organizations. In this study, it is aimed to figure out how a well-structured customer satisfaction measurement evaluation process effects the management roles, corporate culture, and corporate performance.

Methodology

The two independent groups who have stayed in a hotel are chosen in two different terms, May-July 2018 and August-October 2018 respectively. In the first term, 189 questionnaires are responded and 198 in second term by the guests. The results of the questionnaires are not shared with the employees working at the hotel for the first term. The questionnaires are directly placed and collected by the hotel manager in this term and results are recorded. On the other hand, the results of the questionnaires for the second group (August-October term) are shared with the employees and the results are discussed in regular meetings. In addition, the online reviews in Tripadvisor.com, Booking.com, Google business and Expedia are also analysed in these meetings. This process is visualized in figure A.

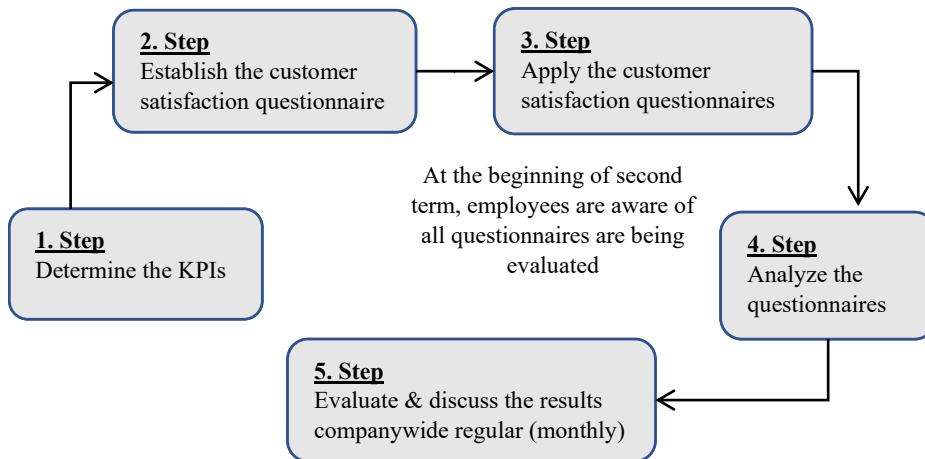

Figure A. Customer satisfaction evaluation process that was established in a part of quality assurance system

To reveal the differences at KPIs (in 15 different dimensions) before and after customer satisfaction questionnaire process, independent sample-t test are utilized.

After the six months of establishment (in April 2019), the interviews with hotel general manager and manager are done to exhibit how the managerial roles are affected.

Findings

Findings show that it is statistically significant that performance of the labour-intensive processes (9 over 14 criteria which are reception kindness, reception problem solving, room comfort, room cleanness, breakfast service, dinner service, heating, general cleanness and general personal kindness) increased %7 after establishment of customer satisfaction measurement/evaluation process; it is possible to reduce efforts and time for managerial controls. Furthermore, corporate transformation from evaluating the outputs towards managing the inputs proactively is also observed.

Conclusion and Discussion

A structural communication channels in corporates plays a key role in an organization success. Feedbacks and evaluation of the performance with related parties, theme-specific regular meetings are also powerful tools on management. Managements should share their expectations from employees and evaluate the results with them via constructive feedbacks will definitely develop organizations. Autonomous and sustainable development will be possible by establishing such a process in corporates. Besides, this will reduce management workload and increase management efficiency.

It is difficult to compare the performance of such a process because of variety on guest profile, seasonality, expectation of guests and difficulty on standard employee service quality. The whole process may be re-established to guarantee the reliability of the process via applying the questionnaire to the same guests in different terms in future studies.

EK 1. Çalışma Kapsamında Tasarlanan ve Uygulanan Anket

Misafir Memnuniyet Anketi / Guest Satisfaction Questionnaire

Değerli Konuklarımız,
Yorumlarınızın bizim için ne kadar değerli olduğunu bilmenizi isteriz. Bu bizleri daha da iyiye götürecektir. Zaman ayırdığınız için şimdiden çok teşekkür ederiz.

Dear Guests,
We would like you to know that your comments are very important for us. This will help us to meet your highest expectations. Thank you for your time.

Otelimizi nasıl duyduunuz ? / How did you hear of us ?

Dergiler / Magazines İnternet / Website Arkadaş Tavsiyesi / Recommended by a friend/relative

(Lütfen hangi dergi olduğunu belirtiniz / Please specify which magazine) (Lütfen hangi internet sitesi olduğunu belirtiniz / Please specify which website)

Resepsiyon / Reception	Çok İyi / Excellent	İyi / Good	Orta / Average	Geliştirilmeli / Should be improved	Yetersiz / Insufficient
Nezakət / Kindness	☐	☐	☐	☐	☐
Hizmet / Service	☐	☐	☐	☐	☐
Problem Çözme / Problem Solving	☐	☐	☐	☐	☐
İletişim - Bilgiendirme / Communication - Info Sharing	☐	☐	☐	☐	☐
Odalar / Rooms					
Rahatlık / Comfort	☐	☐	☐	☐	☐
Temizlik / Cleanness	☐	☐	☐	☐	☐
Dekorasyon / Decoration	☐	☐	☐	☐	☐

Bizi tavsiye eder misiniz? / Do you recommend us? **YES** **NO**

Oda Numaranız/ Room Number: **E- Mail:** **Ülke / Country:**

Görüş ve Önerileriniz / Comments and Suggestions:

.....

Kahvaltı / Breakfast					
Kalite / Quality	☐	☐	☐	☐	☐
Hizmet / Service	☐	☐	☐	☐	☐
Akşam Yemeği / Dinner					
Kalite / Quality	☐	☐	☐	☐	☐
Hizmet / Service	☐	☐	☐	☐	☐
Teknik Hizmetler / Technical Services					
Isınma / Heating	☐	☐	☐	☐	☐
Sıcak Su / Hot water	☐	☐	☐	☐	☐
Genel / General					
Personel nezaketi / Kindness of staff	☐	☐	☐	☐	☐
Otelin genel temizliği / General cleanliness of hotel	☐	☐	☐	☐	☐

YAPAY ZEKÂ TABANLI SİSTEMLERDEN ÜRETİLEN TEKNOLOJİLERİN ASKERİ HAREKÂTIN SEVK VE İDARESİNDE KULLANILMASINA YÖNELİK BİR DEĞERLENDİRME
AN EVALUATION ON THE USE OF TECHNOLOGIES PRODUCED FROM ARTIFICIAL INTELLIGENCE BASED SYSTEMS IN THE COMMANDING AND MANAGEMENT OF MILITARY OPERATIONS

Dr. Murat ŞENGÖZ

Savunma Bakanlığı

muratsengoz74@gmail.com

ORCID No: 0000-0001-6597-0161

ÖZET

ABSTRACT

Harp teknolojileri, iletişim ve bilişim teknolojilerindeki gelişmeler ve tehdidin mahiyetindeki değişimler, silahlı kuvvetlerin konvansiyonel ve konvansiyonel olmayan mahiyette kuvvet yapılarının değişmesine neden olmuştur. Yaşanan bu değişim ve gelişmeler silahlı kuvvetlerin sevk ve idaresinde her geçen gün daha fazla bilimsel metodun kullanılmasını zorunlu kılmaktadır. Harbin yönetimi, en küçük askeri birlikten, en yüksek seviye askeri teşkile kadar, mahiyet ve ihtiyaç duyduğu bilgi kümesi itibariyle bilimsel yöntemlerle ilişki halindedir. Her yeni teknolojinin sisteme adaptasyonu ve kendisinden etkin bir şekilde istifade edilmesi bir süreç ve çabaya gereksinim gösterir. Bu noktada yapay zekâ tabanlı teknolojilerin silahlı kuvvetlerin sevk ve idare usul ve esaslar sistemeatiğine dahil edilmesi, yapay zekâ tabanlı sistemlerin mevcut muharebe yönetim sistemi ile entegre edilmesi hem teknolojinin edinilmesi, hem de silahlı kuvvetleri sosyal ve yönetim dokusuna uyumlu hale getirilmesi anlamında bir çaba gerektirmektedir. Bu bağlamda yapay zekâ teknolojilerinden esinlenerek askeri karar verme süreçlerine adapte edilen süreçlerle birlikte, cari harekâtın sevk ve idaeisine yönelik olarak kullanılan algoritmalar askeri sevk ve idarenin usul ve esaslarına dair kabullerin değişmesine neden olmaktadır. Bu çalışmada harbin sevk ve idaresine yönelik olarak bilim ve teknolojilerdeki gelişmelerin etki ve katkıları ortaya koyulacaktır.

Developments in warfare technologies, communication and information technologies and changes in the nature of the threat have caused the conventional and non-conventional force structures of the armed forces to change. These changes and developments make it necessary to use more and more scientific methods in the management and administration of the armed forces. The management of the war is in relation with scientific methods from the smallest military unit to the highest level military organization in terms of its nature and the set of information it needs. The adaptation of each new technology to the system and the effective utilization of it requires a process and effort. At this point, including artificial intelligence-based technologies in the system of procedures and principles of the armed forces, integration of artificial intelligence-based systems with the existing combat management system requires an effort in terms of acquiring technology and making the armed forces compatible with the social and management fabric. In this context, together with the processes adapted to military decision-making processes inspired by artificial intelligence technologies, the algorithms used for the management and administration of the current operation cause changes in the acceptance of the principles and procedures of military management. In this study, the effects and contributions of developments in science and technology for the management and administration of war will be revealed.

Geliş Tarihi:

14.03.2021

Kabul Tarihi:

13.12.2021

Yayın Tarihi:

30.12.2021

Anahtar Kelimeler

Askeri Harekât

Askeri Karar Verme Sistemleri

Simülasyon Sistemleri

Yapay Zekâ

Keywords

Social Studies

Analytical Story

Teacher Candidate

GİRİŞ

Günümüzde bilgiye ulaşmak muhakkak geçmişle mukayese edilemeyecek ölçüde çok daha kolaydır. Günümüz yönetim dünyası, akıllı ve kendi kendini programlayan makinelerin konuşulduğu, bilişim ve bilgisayar teknolojilerinin artan bir yoğunlukta kullanılmaya devam ettiği, rekabet üstünlüğünün bir numaralı tema olduğu bir döneme atıf yapmaktadır. Kuşkusuz tüm bu gelişmelerden silahlı kuvvetler de ziyadesiyle nasibini almaktadır. Ancak sevk ve idare, özünde savaş örgütünün sevk ve idaresidir ve kendine has bir takım teknik, taktik ve stratejileri çok yönlü ve bütüncül bir bakış açısı ile kullanılan bir bilim dalıdır. Buna ilave olarak sevk ve idare, kullanılan teknoloji hangi nispette olursa olsun ana nüvesi insan olduğundan yaratıcılık yönü yüksek bir takım davranışsal norm ve standartlara ihtiyaç gösteren sanatsal bir faaliyettir (Şengöz, 2020:9-15).

Sevk ve idare normal olarak beka, sürdürülebilirlik, özgünlük, emniyet ve gizliliğin korunması gibi bazı hassasiyetlerle beraber, elde edilen mevcut bilgilerin bir araya getirilerek işlenmesi ve olguların açıklanması sürecinde de birtakım zorluklara sahiptir. Çünkü elde edilen bilgilerin karmaşıklığı ve çeşitliliği, bilgilerin işlenerek anlamlı bir sonuç çıkarma sürecini güçleştirmektedir. Bu sebeple güvenlik ve harp ortamına ve askeri teşkillerin yönetsel alanına dair faaliyetler tümüyle konvansiyonel deterministik düşünce kabulleriyle ve neden sonuç denklemleriyle açıklanabilecek ve çözülebilecek basitlikten uzaktır. Günümüzde güvenlik ve harp ortamı ile alakalı meydana gelen gelişmeler ve hadiseler, rölâtif bir biçimde, küresel, bölgesel ve yöresel ilişkilerinin, insana dair bilgilerin bütüncül bir biçimde dikkate alınarak değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Einstein'ın ifadesiyle, dünyada olup biten hiçbir hadise, tüm tarafları için eşzamanlı olarak aynı zaman paradigması içinde gerçekleşmez. Yani günümüz dünyasında fiziksel zaman izafiyet teorisine göre gerçek zaman değildir (Klein, 2014:61). Güvenliğin modern dünyasında da, “zaman mutlak biçimde tanımlanamaz” Çoğu kez oyun kurucular için yazılmış, yaşanmış ve bitmiş bir hadise, diğer oyuncular için henüz ilk emarelerini vermeye başlamış olabilir, dolayısıyla günümüzde zaman, herkes için ayrı bir ölçek ve göreceli bir hızda akar. Bunun için bugünün dünyasında hadiseleri çok yönlü ve rölâivist bir bakış açısı ile ele almak icap eder. Bu dinamik iş görme biçimi liderlerin yönetsel etki ve ilgi alanlarında daha fazla değişkeni dikkate almalarını ve teknolojik gelişmelerin kazanımlarından azami derecede istifade etme ihtiyacını zorunlu kılar.

Ancak komutanların her zaman tüm verileri dikkate alarak karar verebilmeleri mümkün değildir. Komutanlar çoğu kez bir takım yönetsel taktik ve tekniklerle ve de kişisel meziyetleriyle kabul edilebilir yeterli bir nispette rasyonel kararlara ulaşabilirler. Ancak yönetsel faaliyetlerde bilimsel yöntemlerden istifade edilmesi, otomasyon ortamında, sayısal veriler kullanılmak suretiyle, kararların mantıksal pozitivism esaslarına göre bir taraftan doğrulanabilmesini ve yine eleştirel akılcılık prensiplerine uygun olarak yanlışılanabilmesini mümkün kılacak yazılım ve algoritmalarından istifade edilmesi kuşkusuz daha rasyonel kararlara ulaşılabilmesine imkân verir. Yönetim nihayetinde bir karar ve emir verme, yönlendirme sürecidir. Her karar verme faaliyeti ise bir sınama ve geliştirme çabasını ihtiva eder.

Günümüzün yönetsel alanı hâl tarzlarının belirlenmesi, seçilen hâl tarzlarının birbiriyle mukayesesi, çevrenin ve rakiplerin olası davranışlarının etkisi, beklentilerin karşılanması bağlamında çok çeşitli dinamikler ve usuller içeren karmaşık faaliyetlerin gerçekleştiği bir ortamı tarif eder. Yönetsel alan elbette bir bilim laboratuvarı değildir, ama iş görme biçimiyle sahip olunması gereken profesyonellik bilimsel metotların kullanılmasını mecbur kılar. Yönetim faaliyetlerinde bilimsel yaklaşım, yönetim sürecinde bilimsel yöntemlerin kullanılmasıdır. Bu kapsamda yönetim faaliyetlerinde bilimsel metotlardan istifade edilmesi, bir taraftan ileri teknoloji ürünlerinin kullanılmasını, diğer taraftan da bilimsel gelişmeler neticesinde elde edilen yapay zekâ gibi ileri teknolojilerin, öncelikli olarak sevk ve idare sürecine dahil edilmesine atıf yapmaktadır. Bu kapsamda bu çalışmada harbin sevk ve idaresine yönelik olarak, bilim ve teknolojilerdeki gelişmelerin etki ve katkıları ortaya koyulacaktır.

1. YAPAY ZEKÂ, ASKERİ SEVK VE İDARE

Askerî harekâtın sevk ve idaresi insan ve teknolojinin bir bütünlük içinde kullanıldığı sosyoteknik bir süreci tarif eder. Askeri sevk ve idare kuşkusuz mevcut sistemlerin istenen son durumun elde edilmesi maksadıyla etkin ve verimli bir şekilde kullanılması faaliyetidir. Bununla birlikte ve belki daha önemlisi askeri sevk ve idare, fiili savaş durumunun da öncesinde, askeri kuvvetlerin rekabetçi bir şekilde hazırlanması ve zaferi mümkün kılan nispi üstünlük sağlayacak şekilde yönetilmesini gerektirir. Bu kapsamda teknolojik gelişmelerin, kuvvetlerin teşkili ve sevk ve idare süreçlerine adaptasyonu kritik öneme sahiptir. Bu nedenle savunma yönetiminin geliştirilmesi maksadıyla geliştirilen yazılım, yöneylem araştırması ve benzeri sayısal yöntem uygulamaları durumsal farkındalığın sağlanması ve hareket tarzlarının geliştirilmesi bağlamında hızlı ve etkin analiz ve algoritmalar sunmaktadır (Silver vd., 2017:354-359).

Askeri teoriler prensipte gerçekleşmiş savaşlardan elde edilen tecrübeler veya bilimsel ve teknolojik gelişmelerin askeri usûl ve esaslara adaptasyonu ile gerçekleştirilmektedir. Bilim ve teknolojiadaki gelişmelerin askeri sevk ve idare usûllerine katkısı ve umumiyetle bilgisayar destekli veya tam arazi tatbikatlarından elde edilen geri beslemelerin normlaştırılması ile mümkün olmaktadır. Bu noktada simülasyon destekli tatbikatlar ve yöneylem araştırması gibi sayısal yöntemlerle, taktik, doktrin ve standart uygulama usûllerinin denenmesi ve gerçekleştirilen testler neticesinde yöntem ve prensiplerin geliştirilmesi mümkündür. Muharebe sahasında doğru karar vermektense ziyade, hızlı ve doğru karar vermek önemlidir. Süratli ve doğru karar verme işlemi bir süreçtir ve meseleye etki eden faktörlerin bir bütün olarak dikkate alınmasına ihtiyaç gösterir. Harbin doğası, harbin icrasına ait tüm maddi ve maddi olmayan bileşenlerin bir araya getirilerek, harp için hazırlanması, sevk ve icrası bir tasarım gerektirir. Her ne kadar karar vericilerin kişisel meziyetleri, tecrübeleri, bilişsel ve sezgisel kapasiteleri muhakeme ve karar verme performansı üzerinde etkili olsa da, bilim ve teknolojik gelişmelerin adaptasyonu ile geliştirilen sayısal yöntemler neticesinde elde edilen veriler, mantıki ve muntazam bir karara ulaşılmasında ve optimum alternatif hareket tarzlarının geliştirilmesine katkı sağlar (Prelicean ve Boscoianu, 2008:179-184). Çünkü her bir alternatif hareket tarzı ayrıca bir muhtemel harekât planının temel girdisidir. Konvansiyonel karar verme süreci öncelikle meselenin ortaya koyulması ve vazifenin tahlili ile başlar. Sonrasında hasım veya muhatap hakkındaki bilgiler toplanır ve hasmın niyeti, maksadı ve muhtemel hareket tarzları ile ilgili senaryolar geliştirilir. Buna mukabil olarak dost hareket tarzları geliştirilir. Geliştirilen dost hareket tarzlarının hem kendi içinde mukayesesi, hem de her bir hasım muhtemel hareket tarzı ile karşılıklı tahlili gerçekleştirilir. Dost hareket tarzlarının geliştirilmesinde, hasmın her bir hareket tarzı ve tehditlerine karşı lüzumlu tedbirlerin alınması kritik öneme sahiptir. Bütün bu işlemler bir yönüyle dost ve hasım imkân ve kaabiliyetlerinin nispi analiz ve tahlili neticesinde gerçekleşir. Bu kapsamda sayısal yöntemler karar vericilere, zaman ve mekânca harekâtın ilerleme istikametleri ve savunma hatlarına yönelik oluşturdukları veriler ve algoritmalar marifetiyle, muntazam ve doğru bir karar verme sürecinin işletilebilmesi noktasında katkı sağlar. Bu bağlamda sayısal yöntemler karar vericilere, kritik karar noktalarının, etki ve ilgi alanlarının, istifade ve düşmana ait istismar edilebilecek kritik hassasiyetler ile öncelik verilmesi durumunda avantaj sağlayabilecek önemli ve yüksek değerli hedeflerin belirlenmesi aşamalarında ip uçları verirler.

Yapay zekâ, insan zekâsına özgü olan, algılama, öğrenme, çoğul kavramları bağlama, düşünme, fikir yürütme, sorun çözme, iletişim kurma, çıkarımsama yapma ve karar verme gibi yüksek bilişsel fonksiyonları veya otonom davranışları sergilemesi beklenen yapay bir işletim sistemidir (Malooof, 2017: 3). Yapay zekâ, insan benzeri planlama, icra ve bilişsel becerilere sahip, otonom bir sistemi tarif etmektedir. Diğer bir ifadeyle yapay zekâ, kendi kendine düzeltme vererek gelişen durumlara adaptasyon sağlayabilen, mevcut verileri ve süreç içerisinde elde ettiği verileri birlikte işleyerek kendi kendine öğrenme gerçekleştirebilen, değişken ve öngörülemez durumlarda dahi insan katkısı olmaksızın kendisine tevdi edilen görevleri yerine getirebilen otonom yapay sistemleri tarif etmektedir (Svenmarck vd., 2018: 1-5). Sayısal yöntemler hem veriler otomatik olarak işlenmesi, hem de veriden karara işlem sürecini hızlandırması bakımından karar verme süreçlerini hızlandırır ve hata paylarını azaltır. Bu noktada yapay zekâ, verilerin toplanması ve işlenmesi sürecine verdiği

destek ile karar destek şablonlarının oluşturulması ve belirlenen önceliklere uygun olarak optimum hâl tarzlarının belirlenmesine ve karar vericilere tam bir onama ve reddetme seçeneği sunmaları mümkündür. Yapay zekâ verilerin işlenmesi ve oluşturulan algoritmalar neticesinde sanal gerçeklikte elde edilen bilgilerin otomatik olarak veri işlem süreçlerine dahil edilmesi imkânı vermesi bakımından simülasyon ortamında gerçekleştirilen senaryoların denenmesi süreçlerine de ilave katkı sağlar (Lent vd., 2004:900-907). Yapay zekâ, işletim maliyetlerini düşürme, altyapı verimliliği, güvenlik, esneklik, çeviklik, ölçeklendirebilme gibi konularda organizasyonlara kolaylık sağlar. Yapay zekâ, verileri yüksek hızda işleme, ileri analitik ve makine zekâsı özellikleri ile iş süreçlerinin entegrasyonunu sağlayabilir ve yeni teknolojilerin gelişerek organizasyona adapte edilmesini teşvik eder. Şüphesiz muharebe ortamında anlık veri iletimini mümkün kılması, komuta kontrol faaliyetlerinin etkinlik ve verimliliğini artırır, çoklu ağ sistemi ile karmaşık problemlerin aynı anda birden çok merkezde paralel olarak işlenmesi ve çözümlenmesini mümkün kılar.

2. KONVANSİYONEL BİLİMSEL KARAR VERME SİSTEMLERİ

Bilim ve teknolojinin gelişmesiyle birlikte askeri sevk ve idarede bilimsel usul ve esasların ağırlığı, sevk ve idarenin sanat ve sezgisel yönüne oranla artmıştır. Bunda şüphesiz bilimsel karar verme pratiklerinin askerlik mesleğine adaptasyonun önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu bağlamda özellikle İkinci Dünya Savaşı ile birlikte yöneylem araştırmasının harp araç ve gereçlerinin geliştirilmesi aşamasında hazırlanan proje tanımlama dokümanlarına sunduğu bilimsel katkı ve nispi güç mukayeselerinin yapılma aşamasında sağladığı nicel verilerin ilgi görmesi ile birlikte bir bütün olarak sayısal yöntemler askeri sevk ve idare alanında daha çok rağbet görmeye başlamıştır. Bu kapsamda İkinci Dünya Savaşı esnasında Amerika Birleşik Devletleri Deniz Kuvvetleri emir ve komutasında Avrupa'lı müttefiklerine yardım götürülen deniz konvoylarının, Alman Deniz Kuvvetleri Denizaltı Filosundan korunması amacıyla benimsenen hareket tarzlarının belirlenmesinde, yöneylem araştırması teknik ve usulleri marifetiyle geliştirilen ve ortaya koyulan sayısal analizlerin oldukça önemli bir yere sahip olduğu ifade edilebilir (Niemayer, 2003:19-42). Buna ilave olarak Amerika Birleşik Devletlerinin, Bir ve İkinci Körfez Savaşı, Kosova, Irak, Afganistan, Libya, Suriye iç savalarında edindiği tecrübeler de, konvansiyonel olmayan sayısal yöntemlerin askeri sevk ve idarede daha da önemli bir rol oynamasının önünü açtığı da ifade edilebilir. Askeri Sevk ve İdarede bilimsel yöntemlerin nispi olarak ağırlığının artması, yönetim süreçlerinde müşterek (kuvvetler arası) ve birleşik (ülkeler arası) harbin sevk ve idaresinde de kolaylıklar sunmaktadır, çünkü bilimsel yöntemler askeri gayretlerin kuvvet, zaman ve mekanca nispeten daha kolay birleştirilmesine ve işbirliği etkinliğinin artırılmasına imkân sunmaktadır. Askeri sevk ve idarede bilimsel yöntemlerin kullanılması farkındalığın yaygınlaştırılması ve her bir yeteneğin dikkate alınmasına imkân vermesi bakımından, her bir unsurun toplam çaba içinde azami katkı sunmasını mümkün kılmakta, bu yönüyle çabaların olağan süreç içerisinde kollektif bir birliktelik içinde hareket etmesine kolaylık sağlamaktadır, çünkü muharebe sahasının her bir fonksiyonu ve her bir askeri yetenek diğer yetenek ve gayretlerle korelasyon içindedir. Kaldı ki günümüzün modern barış ve harp ortamında güvenliğin tesisi ve icabında askeri gayretlerin zafere teksifi için oldukça heterojen, belirsiz ve muğlak bir harekât ortamının dikkate alınması lüzumludur. Bu sebeple askeri gayretlerin istenen son durumu mümkün kılacak şekilde teksifi, tüm verilerin doğru ve muntazam bir korelasyon içinde işlenmesini ve başarının kilidini açan düğümlerin çözülmesini gerekli kılmaktadır. Modern güvenlik ve harp ortamı bu yönüyle sadece konvansiyonel olan tecrübi ve sezgisel karar verme mekanizmalarını işleten sistemler yerine, karar vericilerin zihinlerini açan, çok yönlü düşünebilmelerine imkân veren, analitik süreçlerin işletilmesini mümkün kılan ve stresi azaltan bilimsel metodların karma bir biçimde kullanılmasına ihtiyaç göstermektedir (Paparone, 2001:45).

Askeri karar verme süreçlerinde bilimsel metodların kullanılmasından kasıt, konvansiyonel yöntemlerle gerçekleştirilen kendi hareket tarzlarımızın mukayesesi ve iki tarafın hareket tarzlarının tahlili süreçleri ile dost imkân ve kaabiliyetlerinin nispi güç mukayeselerinin yapılması faaliyetlerinin matematik modelleme ve simülasyon yöntemleriyle gerçekleştirilmesidir. Harpte, sözde başarısızlık riski içermeyen, yani kendinden menkul sebeplerle kesin başarı vereceği iddia

edilen ve doğru bir şekilde iki tarafın tarzlarının tahlili yapılmadan yanlışlanmayan her gayret bir yönüyle başarısızlığa mahkûmdur. İki tarafın hareket tarzlarının tahlili faaliyeti tıpkı unun elekten elenmesi gibi hassas ve titiz bir çalışmayı gerektirir, hâl tarzlarının düşman imkân ve kaabiliyetleri ile mukayesesi neticesinde adım adım, titizlikle yürütülen bir tahlil hâl tarzlarını tekemmül ettirir (Marr, 2001).

İki tarafın hareket tarzlarının tahlili diyalektik olarak askeri yönetim felsefesinin kutsalıdır. Ancak bu noktada verilerin doğru bir şekilde sisteme girilmesi, oluşturulan algoritmalar ile sistemin dost ve düşman unsurların en akılcı hareket tarzlarını benimsemelerine imkân verecek şekilde gerçekçi bir biçimde programlanması mühimdir (Brehmer, 2010:182). Bunun için sisteme mümkün olduğu kadar fazla veri girilmesi ve yapay zekâ tarafından tüm verilerin işlenmesine imkân verilerek, yapay zekâ algoritmalarının kendiliğinden daha rekabetçi bir anlayışla ilave algoritmalar üretebilmesine fırsat verilmesi daha başarılı bir optimizasyonun sağlanmasına katkı sağlayacaktır. Askeri sevk ve idarede kullanılan konvansiyonel sayısal yöntemler, temel olarak doğrusal programlama ve doğrusal olmayan programlamalara dayalıdır ve bilhassa hedef taksimi ve görev bölümü ile ilgili tereddütleri ortadan kaldırmak için kullanılmaktadır (Niemayer, 2003:19-42). Bu kapsamda hedef taksimi ve görev bölümü ile ilgili hâl tarzlarını ortaya koyarken doğrusal olmayan, birleşik, stokastik, çok amaçlı ve büyük ölçekli planlama teknikleri kullanılır. Bu yönüyle konvansiyonel sayısal yöntemler, faaliyetlerin zaman ve mekanca eşgüdümünün tesis edilmesine yönelik bilgiler verir. Bu esnada doğrusal programlamanın bir uzantısı olarak dinamik programlama dinamik bir kısım veri setleri ortaya koyar. Ayrıca konvansiyonel sayısal yöntemler, harekâta dair kesitlerin yanında olası süreç ile ilgili de bilgi kümeleri yani senaryolar sunar. Askeri sevk ve idarede istifade edilen matematiksel prugramlama ve simülasyon modelleme uygulamalarından bir tanesi de kuyruk teorisidir. Askeri sevk ve idarede kuyruk teorisi esas olarak hedef tahsisi için kullanılır, bilhassa hava savunma unsurlarının tertiplenmesinde kuyruk teorisinden istifade edilir (Kewley ve Embrecht, 2002:161-171). Lanchester denklemi ise diferansiyel bir denklemdir, nispi güç mukayesesine dair ilişkilerin ortaya koyulmasına imkân verir, muhtemel kayıp ve zaiyatlarla ilgili öngöründe bulunur, matematik modellerden istifade ile askeri harekâta dair olası hareket tarzlarının mukayesesi ve tahliline yönelik bilgiler verir (Bentahar, 2010:211-259). Lanchester denklemi, kara, deniz, hava, uzay ve açık kaynaklar dahil muharebe sahasının olası tüm alanlarına dair tüm verileri dikkate almak suretiyle oluşturduğu algoritmalar ile hâl tarzlarının optimizasyonuna yönelik veriler sunar (Bentahar, 2010:211-259).

3. YAPAY ZEKÂ TABANLI ASKERİ KARAR VERME SİSTEMLERİ

Yapay zekâ, geçmiş ve gerçek zamanlı verileri kullanmak suretiyle oluşturduğu muharebe sahası ağı ve veriler arasındaki bilgisel korelasyon sayesinde taktik resmin oluşturulmasını mümkün kılar, karar verme süreçlerini kısaltır. Askeri sevk ve idarede sayısal yöntemlerin kullanılması, kuşkusuz aynı zamanlı operasyon resminin oluşturulması ve karar verme süreçlerinde optimizasyonun sağlanması için yapılıdır. Bu noktada yapay zekâ, akıllı optimizasyon algoritması ile, verilerin doğru bir şekilde birleştirilmesi, yorumlanmasına ve harekât alanına tatbik edilecek optimum hâl tarzlarının belirlenerek aktive edilebilmesine hizmet eder. Yapay zekâ, günümüzde hızla gelişmekte ve türevi teknolojik gelişmeler süratle artan bir ölçekte imalat sektörüne olduğu kadar ulusal güvenlik sistemlerinin işletilmesi süreçlerine de adapte edilmektedir. Askeri harekâtın sevk ve idaresinde, askeri karar verme süreçlerinin işletilmesinde yapay zekâlardan istifade edilmesi noktasında bilhassa Amerika Birleşik Devletleri, Rusya Federasyonu ve Çin Halk Cumhuriyeti lider ülke konumundadırlar.

Yapay zekânın askeri kullanımı öncelikli olarak istihbarat, gözetleme ve keşif faaliyetlerinde kendisini göstermektedir. Bu anlamda geliştirilen algoritmalar ve sibernetik kendi kendini idare eden sistemler marifetiyle, hasım tarafından tespit edilemeyen ve hasmın tertiplenmesi ve konuşlanmasına uygun olarak rota ve irtifasını ayarlayan insansız hava araçlarıyla, hasma ait askeri ve askeri olmayan

verilerin toplanması, işlenmesi, tasnif ve analiz edilmesi hedeflenmektedir. Ayrıca istihbari alanda dinleme kestirme sistemleri hedefe ait verilerin elde edilmesi, ses kayıtlarının çözümlenmesi ve kodların çözümlenerek anlamlı verilerin otomatik olarak elde edilmesine yönelik olarak gayretler devam etmektedir. Önümüzdeki yıllar içinde yapay zekânın sağladığı teknolojik gelişmeler marifetiyle üç boyutlu taktik resmin eş zamanlı olarak oluşturulması ve rekabetçi bir şekilde hedefe ait niyet, maksat ve muhtemel hareket tarzlarına ait anlamlı sonuçların süratli ve tepki süresini minimum seviyelere düşürecek şekilde oluşturulabileceği değerlendirilmektedir. Bununla beraber yapay zekâ teknolojilerinden istifade ile geliştirilen uçak, gemi, denizaltı otonom ve yarı otonom sistemler tarafından çoklu görev grupları şeklinde müstakilen tahsis edilmiş bir sahada görev yapabilmeleri, böylece hem maliyetlerin düşürülmesi, hem de etki yarıçapları artırılarak tam zamanlı sürekli görevlerin icra edilebilmesi hedeflenmektedir. Ne varki bu kapsamda ölümcül otonom sistemlerin manuel insan kontrolü olmaksızın öldürücü etkisinin kullanılmasının ortaya çıkardığı ahlaki sorunlarla ilgili tartışmalar devam etmektedir, çünkü nihayetinde bilinç, öz farkındalık ve empati duygusundan yoksun yapay zekâ, her ne kadar mevcut tüm verileri ve insan deneyimlerini kayıt altına alma ve işleme kabiliyetine sahip olsa da, insanın sağduyu ve sezgilerle donanmış beceri ve denetimine muhtaçtır.

Yapay zekâ, askeri lojistik alanında da önemli fırsatlar sunmaktadır. Misal F-35 savaş uçağı, motor, gövde, silah ve aviyonik sistemlerindeki sensörler marifetiyle uçağın bakım ihtiyaçlarına yönelik gerçek zamanlı bilgiler vermekte, böylece tedarik zinciri yönetimi ve fiili bakıma yönelik planlamaları kolaylaştırmakta, toplam iş yükünü azaltmakta ve ekonomik tasarruf sağlamaktadır. Yapay zekâ teknolojisinin siber harekât ve bilgi yönetimine dair tedafüi avantajlar sağlaması da umulabilir. Çünkü, yapay zekâ özellikli araçlar, sistemdeki anormallikleri tespit etmek için eğitilebilir, böylece daha geniş bir alanda ağ etkinliği sağlanarak daha kapsamlı ve dinamik bir siber güvenlik tesis edilebilir.

Yapay zekâ, ulusal güvenlik bağlamında bir dizi benzersiz fırsatlar içermektedir. Bunlardan birincisi, otonom sistemlerin, sıkıcı ve tehlikeli görevleri üstlenerek, dost unsur zayıf riskini azaltma potansiyeline sahip olmasıdır. Örneğin uzun süreli istihbarat toplama ve analizi, kimyasal silahlarla kirlenmiş ortamları temizlemek veya patlayıcı maddelerin robotlarla tespiti ve mayınlanmış arazinin robotlar marifetiyle temizlenmesi gibi. Böylece yapay zekâ tabanlı sistemler, harekâtın hızını nispi olarak hızlandırabilir.

Yapay zekâ tabanlı sistemler, bir makinede insan davranışını taklit etme yeteneği oluşturmak için simülasyon, bilgi işleme ve bilginin iletilmesi için gerekli teknoloji ve bilişsel zekânın bir birleşimidir. Gelecekteki savaş sistemlerinde muhtemelen insansız otonom sistemleri daha fazla yer alacaktır. Yapay zekâ, akıllı ve otonom insansız sistemler, veri analizi, bilgi işleme ve istihbarat analizi, eğitim simülasyonları gibi birçok işlevde stratejik, operasyonel ve taktik seviye planlaması gibi askeri uygulamalar için farklı seçenekler sunabilir. Bu kapsamda sahip olduğu algoritmalar sayesinde hedef tanımlama ve sınıflandırma için görüntü yorumlama imkânı sağlayabilir. Radarlar ve füzeler gibi gelişmiş silah sistemlerinin teşhisi ve bakımı için uzman sistemlerin geliştirilmesini mümkün kılabilir. Robotik ekipman, hassas hedefleme desteği ve mühimmatın taşınması ve atış esnasında isabeti teyit için kullanılabilir. Uzaktan ateş gücü sağlamak için kamera donanımlı ve darbeye dayanıklı platformların oluşturulmasına katkı sunabilir. Gelişmiş silah sistemlerinin teşhisi ve bakımı için gerekli iş süreçlerinin oluşturulması için veri sağlayabilir. Çeşitli ortamlarda füze performansının nitelendirilmesine yardımcı olmak için öldürme bölgeleri, fırlatma süresi ve simülasyonun değerlendirilmesi için füze hedef menzili ve yörünge analizi imkânı sağlayabilir (Zhao, 2018). Yapay zekâ tabanlı patlayıcı madde imha cihazları patlayıcı madde imha süreçlerinde zayıf riskini azaltabilir, doğal afet yardım harekâtında enkaz altındaki personelin tespiti ve enkazdan çıkarılması sürecini hızlandırabilir ve diğer pek çok askeri uygulama için de geliştirilmiş robotların kullanılması mümkün olabilir (Poptchev, 2020: 35-55).

3.1. Sevk ve İdarede Kullanılan Yapay Zekâ Tabanlı Algoritmalar

Askeri sevk ve idarenin bir bileşeni olarak komuta ve kontrol en genel biçimiye, vazifenin zaman, mekan ve faaliyetçe kordineli ve eşgüdüm içinde gerçekleştirilmesi sürecidir. Bu yönüyle komuta kontrol faaliyeti kaynakların, vazifenin gereklerini tahakkuk ettirebilmek amacıyla optimum şekilde kullanılması, belirsizliklerin mümkün olduğunca bertaraf edilmesi, hasmın zayıflık ve hassasiyetlerinden azami derecede istifade edecek şekilde uygun hareket tarzlarının aktive edilebilmesini mümkün kılmalıdır (Brehmer, 2010:182). Komutan durumsal farkındalığı olan, geniş bir hayal gücü ve kesinlikle pek yüksek bir empati yeteneğine sahip, durumun gereklerini ve etkin davranmasını bilen kişidir (Bohman ve Staffsim, 1999:36-42). Çünkü düşman imkân ve kaabiliyetlerinin tahlili, düşmanın zayıf taraflarının istismarı ve kendi kuvvetlerinin bir noktada veya hatta yoğunlaştırılması suretiyle sıklet merkezi oluşturularak kullanılmasını mümkün kılan en değerli yetenek mutlaka üstün bir empati yeteneğidir. Sun Tzu'nun ifadesiyle, "harpte başarı için sadece kendini bilmek yetmez, kesin suretle düşmanı tanımak da gerekir" (Gines, 2019:43). Empati yeteneğinden uzak kimseler ne kendi imkân ve kaabiliyetlerinin gerçekten farkındadırlar, ne güçlü ve zayıf taraflarını tahlil edebilirler, ne de düşmanlarını tanırlar. Bu noktada teknolojinin sunduğu imkânlardan istifade ile sevk ve idarede yapay zekâ destekli karar destek sistemlerinin kullanılması kuşkusuz karar verme süreçlerini hızlandırır ve basitleştirir. Neticesinde hasımdan daha hızlı hareket etmek şüphesiz, hasmı inisiyatifi dışında hareket etmeye zorlayacağı için kritik öneme sahiptir (Şengöz, 2019:65-73). Askeri teşkiller, organizasyon şemalarında kutu ve kutucuklar olarak değil, imkân ve kaabiliyetleri, yani yetenek ve hassasiyetleriyle birlikte birer sistem olarak tarif edilmelidir (Brynielsson, 2014:18-31). Silahlı Kuvvetlerin kuvvet yapılarının ve teşkillerinin oluşturulmasında bütüncül bir yaklaşım benimsenmesi ve sahip olunması lazım gelen imkân ve kaabiliyetlerin belirlenmesinde tehdit ve vazifenin niteliklerinin gerçekçi bir şekilde ortaya konulması gerekir. Bunun için dost kuvvetler, düşman, harekât alanına ait verilerin bir araya getirilerek vazifeyi tahakkuk ettirecek şekilde analiz edilmesi ve gerekli muhakeme süreçleri ve planlama esaslarına uygun olarak net emir ve isteklere dönüştürülmesi gerekir. Bu kapsamda yapay zekâ tabanlı bilgi destek sistemleri marifetiyle, gerçek zamanlı istihbaratın elde edilebilmesi ve elde edilen bilgi kümelerinin askeri karar verme süreçlerine dahil edilmesi, taktik resmin oluşturulması, hasmın tertip ve terkinin tahmin edilmesi ve olası hareket tarzlarının hızlı ve muntazam bir şekilde oluşturulabilmesine katkı sağlar. Emir ve istekler, askeri kapasitenin tümünün kolektif bir anlayışla sinerji oluşturacak şekilde dikkate alındığı, ayrıntılı ve entegre bir çerçeve ve planlamayı icap ettirir (Hayes ve Schlabach 2002:24-32).

Askeri harekâtın sevk ve idare süreci tipik olarak, vazife tahlili, muharebe sahası ana fonksiyon alanlarına uygun olarak durum muhakemelerinin gerçekleştirilmesi, askeri görevlerin zaman, mekan ve faaliyetçe eşgüdüm sağlayacak şekilde planlanması, ayrıntılı bir görev bölümü, icra matrisi ve icra edilecek eylemlere dair plan ve programların hazırlanması ve sürecin takip, kontrol ve yönlendirilmesinden ibarettir. Tüm yapı spesifik olarak kendisinden beklenen vazifeye uygun olarak, teşkilat, malzeme ve kadro ile teçhiz edilmeli, donatılmalı ve süreçler vazifeye uygun olarak tasarlanmalı, başarı ölçütleri ve akreditasyon buna göre yapılmalıdır. Vazife askeri teşkillerin iş görme düşüncesini (business mind) belirleyen en önemli husustur. Tüm kaynaklar (tools and technology) buna göre belirlenmelidir. Tüm süreçler (process management) vazifeyi gerçekleştirmeye yönelik olarak tasarlanmalıdır.

Bu noktada yapay zekâ tabanlı karar destek sistemlerinin kullanılması, dost, düşman ve harekât bölgesine dair bilgilerin işleme sürecini hızlandırması, karar vericiler için kullanılabilir bilgiler sunması ve hâl tarzlarının hasmın muhtemel hâl tarzları ile ilişkisel olarak bir senaryo dahilinde işlenmesine imkân vermesi bakımından harekâtın senkronizasyon ve orkestrasyonun sağlanmasında katkı sunar. Böylece muhtemel hareket tarzları süratle mukayese ve tahlil edilebilir. Bu kapsamda kullanılan temel algoritmalar; sinir ağlarına (neural networks) dayalı modeller, Bayesian inanç ağları (Bayesian belief networks), bulanık mantık (fuzzy logic), genetik algoritmalar (genetic algorithms) ve uzman sistemler (expert systems)dir. Bir yapay sinir ağı, yapay nöronlardan veya düğümlerden oluşan bir nöron ağı veya devresidir. Yapay sinir ağları algoritmasının ana felsefesi, bilgi depolama

ve girdiden çıktıya eşleme birimi olarak insan beyninin nöron hücreleri ile çalışma prensibi bağlamında kavramsal bir anolojik kurmuş olmasına dayanmaktadır (Prelicean ve Moisescu, 2011:359-376). Sinir ağları algoritmasında, düğümler arasındaki her bir bağlantı, bir vektör ile sembolize edilir veya ilişkilendirilir, nöronların vektörel değeri kendi öz değerleri ve diğer nöronlarla kurdukları ilişki nispetinde önem derecesine atfen atanır. Pozitif ağırlık, uyarıcı bir bağlantıyı yansıtırken, negatif değerler, engelleyici bağlantılar anlamına gelir. Tüm girişler bir ağırlık ile değiştirilir ve toplanır. Bu aktiviteye doğrusal bir kombinasyon adı verilir. Son olarak, bir aktivasyon işlevi çıktının genliğini kontrol eder. Diğer ağ türleri, nöronların, her bir nöronun yalnızca komşularına bağlanacağı, alttan girdi alan ve üstten çıktı veren bir ağda birbirine bağlandığı kendi kendini düzenleyen haritalardır (self-organizing maps) (Lei vd., 2020: 1722-1760.).

Yapay sinir ağları, tahmine dayalı modelleme, uyarlanabilir kontrol ve bir veri kümesi aracılığıyla eğitilebilecekleri uygulamalar için kullanılabilir. Deneyimden kaynaklanan kendi kendine öğrenme, karmaşık ve görünüşte ilgisiz bir bilgi kümesinden sonuçlar çıkarabilen ağlar içinde gerçekleştirilir. Yapay sinir ağı veya simüle edilmiş sinir ağı olarak adlandırılan yapay nöronlar söz konusu olduğunda bir sinir ağı, bilgi işleme için matematiksel veya hesaplamalı bir model kullanan birbirine bağlı bir doğal veya yapay nöron grubudur. Çoğu durumda yapay sinir ağı, ağ üzerinden akan harici veya dahili bilgilere dayalı olarak yapısını değiştiren uyarlanabilir bir sistemdir. Daha pratik terimlerle ifade edilirse, sinir ağları doğrusal olmayan istatistiksel veri modelleme veya karar verme araçlarıdır. Girdiler ve çıktılar arasındaki karmaşık ilişkileri modellemek veya verilerdeki kalıpları bulmak için kullanılabilirler (Brynielsson, 2009:48). Sinir ağları finansal tahminler, hava durumu tahmini, kalite tahminleri gibi birçok alanda kullanılan oldukça başarılı bir tahmin aracıdır. Sinir ağları bunun yanında askeri sevk idarede alanında da, genellikle görüntü tanıma veya sınıflandırma için kullanılır. Sinir ağları bu kapsamda, otomatik hedef tanımaya, veri füzyonuna, aracıya dayalı, tanımaya yönelik karar modellerinde başarıyla uygulanmaktadır. Ayrıca oldukça üstün hesaplama yetenekleri sayesinde, karar verme uygulamalarında da kullanılırlar (Rogers, 2010:234).

Bayes ağı esasen yapay sinir ağlarının içinde bir hesaplama tekniği olarak, ya da tek başına, bir problemin çözümü, tahmin, ilişkilendirme için de kullanılabilen bir dizi değişkeni ve bunların koşullu bağımlılıklarını, yönlendirilmiş döngüsel olmayan grafik aracılığıyla temsil eden olasılıklı bir grafik modeldir. Bu bakımdan Bayes ağları yapay zekâ optimizasyon algoritmaları içinde bir araç olarak kullanılmaktadır. Bayes ağları, meydana gelen bir olayı ele almak ve bilinen birkaç olası nedenden herhangi birinin katkıda bulunan faktör olma olasılığını tahmin etmek için idealdir. Örneğin, bir Bayes ağı, hastalıklar ve semptomlar arasındaki olasılıksal ilişkileri temsil edebilir. Semptomlar verildiğinde ağ, çeşitli hastalıkların var olma olasılıklarını hesaplamak için kullanılabilir. Etkili algoritmalar, Bayes ağlarında çıkarım ve öğrenme gerçekleştirebilir. Değişken dizilerini, örneğin konuşma sinyalleri veya protein dizileri, modelleyen Bayes ağlarına dinamik Bayes ağları denir. Belirsizlik altında karar problemlerini temsil edebilen ve çözebilen Bayes ağlarının genelleştirmelerine etki diyagramları denir. Bayes ağlarında öncelikle mimari, uzman kişiler tarafından ortaya koyulan tahayyüle göre tasarlanır. (Starr, 2004). Bayes Ağı, üzerinde bir olasılık dağılımı tanımlanmış olan çevrimsiz grafiklerdir. Grafikteki her düğüm, birkaç durumdan birinde bulunabilen bir değişkeni yeniden tanımlar. Dost ve düşmana ait her bir harekât nevi için taarruz, savunma, geri çekilme, intikal ve her harekât nevinin diğer alt durumları için ayrı düğümler belirlenir. Bayes ağları, grafik üzerinde gösterilen tüm olasılıkların karşılıklı ilişkilerinin ve gizil değişkenlerin de dikkate alındığı ve böylece matematiksel olarak koşullu olasılık hesaplamaları yapan bir modelledir. Ancak Bayes ağı, çok değişkenli problemlerin çözümünde nispeten daha düşük seviyede verimlidir. Ölçeklenebilirlik problemi dolayısıyla, uygun manevra ve kuvvet tahsisinin seçilmesine rehberlik edebilecek bir karar destek sistemi değildir, daha ziyade bir askeri harekâtın manevra ve coğrafi olarak belli bir noktada sınırlandırıldığı durumlarda, kritik karar noktalarında gerçekleştirilen durum değerlendirmeleri esnasında bir karar destek sistemi olarak kullanılması daha uygun olabilir. Bu sebeple ölçeklenebilirlik sınırlamaları ve olasılıkların atanmasının zor olması nedeniyle manevra veya kuvvet tahsisi için gerçekleştirilen muhakemelerde kullanılabilecek bir için iyi bir seçim değildir.

Bilgisayar bilimi ve yöneylem araştırmasında, bir genetik algoritma, daha büyük evrimsel algoritmalar sınıfına ait olan doğal seçim sürecinden esinlenen bir meta-sezgidir. Meta-sezgisel teknikler, bir problemin çözüm uzayındaki en iyi sonucu veren çözümün bulunması amacıyla matematiksel ve sezgisel tekniklerin birlikte kullanılmasını tarif etmektedir. Meta-sezgisel algoritmalar vasıtasıyla, yüksek seviyeli çalışma ortamında, verimli arama işlemleri kullanarak çözüm uzayındaki optimum çözüme daha hızlı şekilde ulaşılabilmesi mümkündür (Çelik vd., 2019: 464). Genetik algoritmalar, mutasyon, çaprazlama ve seçim gibi biyolojik olarak ilham alan operatörlerin yardımıyla problemlerin çözümlerine yönelik optimizasyonların geliştirilmesi için yaygın olarak kullanılmaktadır. Klasik genetik algoritma, karmaşık problemlerin üstesinden gelmek için tüm değişken ve parametrelerin probleme dahil ve etkilerinin de hesap edilmesini mümkün kılan bir yapay zekâ optimizasyon tekniğidir. .

Bulanık mantık, insanların tecrübelerinden, verilerinden yararlanarak, elde ettiği değerleri belirli algoritmalar ile işleyip, oluşturacağı her bir kurala bağlı olarak belirli matematiksel fonksiyonların yardımı ile sonuç değerlerinin çıkarılmasıdır (Keskenler ve Keskenler, 2017: 3). Bulanık mantık mimarisi, bir yapay zekâ optimizasyon tekniği olarak, girdiler ile istenen çıktı arasındaki ilişkiyi ifade eden bir dizi bulanık kuraldan oluşur. Bu modellerde girdiler bulanıklaştırılır, üyelik fonksiyonları oluşturulur, girdiler ve çıktılar arasındaki ilişki bulanık bir kural tabanında denenir ve bulanık çıktılar net değerler olarak yeniden ifade edilir. Böyle bir modeldeki bulanık kurallar, karar verici tarafından (öznel bulanık mantık) sağlanabilir veya ham verilerden (nesnel bulanık mantık) elde edilebilir. Komutanın karar verme sürecini temsil eden bulanık kurallar , uzmanlar tarafından kullanılan terminolojiye oldukça yakındır ve kurallar kolaylıkla yorumlanabilir. Bilgi temsili için bulanık mantık kullanımı, uzmanların bilgilerinin yüksek düzeyde soyutlanmasını kolaylaştırmıştır. Dahası, modeldeki değişkenler arasındaki üyelik fonksiyonları ve bulanık kurallarla temsil edilen esnek ilişki, karar verme sürecinin sağlam bir modelini sağlamıştır. Bulanık mantık, kesinliği ortadan kaldırarak, kesinliğin getirdiği tek düze bakışı engeller. Farklı seviyelerde gerçekleşebilecek olaylar için farklı seviyeli sonuçları dikkate alır. Ayrıca bulanık mantık mimarisi marifetiyle veriye anlık erişim, hızlı veri aktarımı, anlık veri analizi ve güvenilir bilgi iletimi mümkün olabilmektedir. Manevra planlaması ve kuvvet tahsisinde bulanık mantık algoritmasının kullanılabilirliği , karmaşık verilerden anlaşılması kolay ifadeleri sentezleme kapasitesinden, bir tür füzyondan gelir. Bu, birbirlerine daha yakın olmaları gerektiği yargısına götürür. Bu durumda bulanık mantık algoritması, olguların oldukça kolay bir şekilde yargılara dönüştürülmesine izin verir, ancak herhangi bir unsurun belirli bir noktadan, başka bir koordinata kaydırılabilmesine uygun değildir (Rogers, 2010:234).

Uzman sistemler ise, bir dizi kural ve tümevarımlı, tündengelimli veya hibrit tümevarımlı-tündengelimli bilgiye dayalı, bilgisayar destekli bir muhakeme ve karar destek sistemini tarif etmektedir. Uzman sistemler bilhassa askeri lojistik ve finans alanında karmaşık ve zor olan bilgiye dayalı bir sistem için kuralların tutarlılığını ve geçerliliğini kontrol etmek kullanılmaktadır. Ne var ki bulanık mantık ve uzman sistemler algoritmalarının, çözülecek problem hakkında oldukça detaylı ve uzmanların apriori bilgisine ihtiyaç duymaları, her iki algoritmanın da zayıf noktasını teşkil etmektedir. Sinir ağları örneklerden öğrenme yeteneğine sahiptir, ancak öğrenilenleri anlamak insanlar için kolay değildir. Bir Sinir Ağının gizli düğümleri arasındaki karmaşıklık ve etkileşimler, bir kararın nasıl alındığını anlamayı ulaşılmaz kılar. Bu husus sinir ağlarının henüz karar vericiler için tek ve yanılmaz bir sistem olarak kullanılmasının önündeki engeldir (Jandel, 2016:48-61).

3.2. Yapay Zekâ Tabanlı Karar Destek Sistemlerinin Sevk ve İdarede Kullanılması

Hareket tarzları tasarımı, durum değerlendirmesi, görev analizi ve kaynak durum değerlendirmesinin anlaşılmasına dayanır. Mevcut zamana göre, karar verici personel bazı kritik durumlara yanıt veren farklı hareket tarzları geliştirmelidir. Herbir hareket tarzı asgari seviyede ve karara esas teşkil edebilecek olması bakımından, kim, ne maksatla, ne zaman, nerede, nasıl, ne yapacak sorularına

cevap verebilmelidir. Hareket tarzları mutlaka diğer hareket tarzları ile mukayese edilmeli ve düşmanın muhtemel hareket tarzları ile karşılıklı olarak, harp oyunu mantığı içinde tahlil edilmelidir. Bunun için simülasyon sistemleri büyük kolaylık ve gerçekçilik sağlarlar. Hareket tarzlarının farklı kriterlere göre değerlendirilmesi, belirsizlik ve öznellikten kaynaklanabilecek risklerin minimize edilebilmesine imkân verecektir. Bu noktada yapay zekâ destekli grafiksel ve sezgisel karar destek sistemleri, bir anda ve süratle birçok değişkeni ve ilişkiyi inceleyebilmesi bakımından, karar vericilerin farkındalığının artmasına ve daha optimum kararlara ulaşmalarına yardımcı ve aracı olabilir (Prelipcean and Moisescu, 2011:359-376). Hareket tarzlarının tasarımı, geliştirilmesi ve uygulanması, özel bilgi edinme süreçlerinde tasarlanmış bir olay şablon modeline dayanmaktadır. Olay şablon modeli, değerlendirme ve analiz araçları ve harekâtın sosyo-politik veçhesi gibi bağlamsal ve doğrudan gerekli olan harekâta ait bilgileri kullanır. Olay şablon modeli bu bağlamsal bilgi olmadan çok daha basit olsa bile, bu bilgi Harekât tarzlarının oluşturulması sürecinde kritiktir (Turner ve Dodd, 2016: 69) .

Yapay zekâ destekli karar destek sistemleri, hareket tarzlarının belirlenmesi ve seçimi aşamasında, kritik olayların açıklaması, karar noktalarında muhtemel diğer hareket tarzlarının belirlenmesi, hareket tarzlarının revize edilerek geliştirilmesi ve değerlendirme sürecinde kullanılacak kriterlerin belirlenmesine yardımcı olur (Moradi and Schubert, 2014:1-16). Hareket tarzlarının seçilen kriterlere göre değerlendirilmesi, bu hareket tarzlarının analizi ve karşılaştırılması ve icra safhası safhasında gerçekleştirilen durum değerlendirmelerini içerir. Durum değerlendirmesi, harekât ile ilgili kritik gelişmeler, düşmanla ilgili varsayımlar , düşman kuvvetleri ve muhtemel hareket tarzları, harekât alanı özellikleri ve kendi kuvvetlerinin yetenekleriyle ilgili bilgileri içeren bir çerçeveye dayanmalıdır. Bu bilgi, sorunun tam olarak anlaşılması için gereklidir ve durumun daha iyi değerlendirilmesi için gereklidir.

Herbir hareket tarzının değerlendirilmesi, interaktif bir çabanın gösterilmesine ihtiyaç duyar. Değerlendirme kriterleri, hareket tarzlarının mukayesesinde kullanılır. Mukayese aşamasında kullanılan değerlendirme kriterlerinin sayısallaştırılması veya formülize edilmesi veya değerlendirme kriterlerinin unsurlarının matematik olarak modellenmesi kuşkusuz karar destek sistemlerinden umulan desteğin artmasına imkân verir. Yapay zekâ tabanlı karar destek sistemleri karar vericileri; meseleye tesir eden tüm faktörleri bir araya getirmesini kolaylaştırması ve verileri bütüncül, gizli değişkenlerin de etkisini dikkate alacak biçimde analiz edebilmesi, bir seri analizler neticesinde ortaya çıkan anlamlı sonuçları bir araya getirerek hipotezler ve denklemler oluşturması bakımından destekleyebilir, standart uygulama usülleri, doktrin ve konseptlerin oluşturulmasına katkı sağlar. Yapay zekâ, elde ettiği sonuçları gerçek durum veya geçmiş örneklerle ve hatta verilen diğer sezgisel kararlarla mukayese edebilir. Yapay zekâ, insanların yapabileceğinden çok daha fazla değişkeni hesaba katabilir, analiz sonuçlarını daha süratli, daha iyi ve daha rafine bir şekilde ortaya koyabilir (Guerlain vd., 2000:1934-1938).

3.3. Yapay Zekâ Tabanlı Simülasyon Sistemlerinin Eğitim ve Tatbikatlarda Kullanılması

Yapay zekânın simülasyon teknolojisine katkıları, işlemci olarak kullanılagelen sayısal yöntemlerin determinizmin kısıtlı işlem sürecinden sıyrılarak doğrusal olmayan programlama teknikleriyle diferensiyel formüllerin kendiliğinden icat ve test edilme imkânı sunmasıdır (Johnson, 2019:7147-169). Bu yönüyle simülasyon ortamında muharebe sahası ana fonksiyon alanlarının bir bütün olarak kullanılabilmesi ve testi mümkün olmaktadır. Böylece karmaşık harp ortamı canlandırılabilir ve test edilmek üzere belirlenen bir öge, kuantum düşüncesine de uygun olarak diğer tüm değişkenlerin olası etkileri ile birlikte incelenebilir. Yapay zekâ pratiğinin simülasyon sistemlerine bahse konu olası katkısı mevcut harp silah ve teknolojilerindeki gelişmelerin askeri sevk ve idare teori ve pratiklerine yani konsept, doktrin, standart uygulama usüllerinin geliştirilmesine yönelik verdiği geri besleme kadar, harp silah ve araçlarının geliştirilmesine yönelik sunduğu katkı da kayda değerdir.

Muharebelerde başarı sürdürülebilir bir kuvvet yapısına sahip olmayı gerektirir. Bunun için muhakkak rekabet edebilir, katma değeri ve teknolojik kapasitesi yüksek güçlü bir ekonomiye sahip olmak gereklidir. Bu noktada, ülkenin milli kaynakları ile dışa bağımlı olmadan askeri teknoloji üretim kapasitesine sahip olması beklenir. Elbette en etkili silah iyi yetiştirilmiş, yüreği vatan sevgisi ile dolu askerlerdir. Ancak asker, harp, silah ve araçlarıyla bir bütün olarak bir savaş sisteminin parçasıdır. Gerçekleştirilen eğitim ve tatbikatlarda simülasyon sistemlerinden istifade edilmesi ve simülatör eğitimine ağırlık verilmesi; kuşkusuz hem emek, zaman, personel ve paradan tasarruf sağlayabilecek, hem de eğitim ve tatbikatların gerçeğe en yakın koşullarda icra edilmesini mümkün kılacaktır (Schubert vd., 2018:30).

Yapay zekâ destekli askeri simülasyon uygulamalarından, günümüzde yaygın bir şekilde kullanılmakta olan sentetik eğitim simülasyonlarına nispeten daha geniş faydalar elde edilebilmesi mümkündür. Bu kapsamda yapay zekâ destekli simülasyon sistemlerinden istifade ile yapılan eğitim ve tatbikatlarda, daha gerçekçi geri besleme verilerinin elde edilebilmesi neticesinde, daha verimli ve faydalı faaliyet sonu incelemeleri de gerçekleştirilebilir. Böylece yapılan eğitimlerden çok daha faydalı dersler çıkarılabilir. Ayrıca, muharebe eğitim ve simülasyon merkezlerinde yapılan plan tatbikatları marifetiyle, mevcut silah, araç ve sistemlerin etkinliğinin sınanması ve özellikle lider personele muharebe sahasında olan faaliyetler hakkında bilgi sahibi ve farkında olma olanağı sağlamaları bakımından da önemli faydalar elde edilebilir. Nitekim simülasyon sistemleri personelin teknolojik gelişmeleri kavramasına, üstün teknoloji ürünü silâh ve sistemleri etkinlikle kullanabilmesine imkân veren maliyet etkin sistemlerdir. Bununla birlikte ister yapay zekâ destekli, isterse sentetik eğitim simülasyonları olsun, tüm simülasyon destekli eğitim ve tatbikatları gerçek arazi eğitim ve tatbikatlarıyla bütüncül bir şekilde planlanması ve icrası daha büyük faydalar sağlar. Çünkü netice itibarıyla her ne kadar insan dışı makine ve teçhizat gibi savaş sistemlerinin matematik modellemelerinin aynıyla yapılabilmesi mümkün olabilirken, insan faktörünün tam anlamıyla matematik modellemesinin yapılabilmesi olası değildir. Gerçek durumda kimse aslında sahada tam olarak ne ile karşılaşabileceğini bilemez. İcra edilen eğitim ve tatbikatlarda dürüstçe yapılacak geri beslemeler ve faaliyet sonu incelemeleri, daha gerçekçi ve sağlıklı matematik modellemelerin kurgulanmasına da zemin teşkil edecektir. Çünkü tecrübelerin kazanılması kadar aktarılması ve paylaşılarak çoğalması da büyük önem arz etmektedir. Bununla beraber eğitimde simülasyon sistemlerinden istifade edilmesi, personelin kişisel ve mesleki gelişimini sağlamanın yanı sıra, sistemlerin sınanmasını mümkün kılması bakımından silahlı kuvvetlerin muharebe etkinliğinin ve verimliliğinin artırılmasına şüphesiz katkıda bulunacaktır.

SONUÇ

Harbin sevk ve idaresi her aşamada stratejik düşünmeyi icap ettirir. Bir harbin kazanılması için sadece harp zamanında gerçekleştirilen işlemler yeterli olmaz. Harbin kazanılması, stratejik bir bütünlük içinde henüz hazırlık döneminden itibaren uygun ve yeterli bir kuvvet yapısının oluşturulması, tertiplenmesi, kusursuz bir komuta kontrolün tesisi ile harp ve harekât prensiplerinin titizlikle icrasını gerektirir. Stratejik düşünme süreci, sürekli bir akış içinde tekrar ve tekrar değerlendirme, analiz, bütünlüme ve sonuç çıkarma işlemlerinin toplamıdır. Strateji, oluşturulan bir çerçeve metin çevresinde ana amaçlar ve bunlara ulaşma yolları ile ilgili uzun vadeli planların yani özel yatırım konularında yapılacak harcamalar ve beklenen sonuçların planlanması ile alakalıdır ve arzu edilen hedefe ulaşılması için zaman, mekân ve kaynakların orkestrasyonundan ibarettir. Askeri sevk ve idare; vizyon, hedefler, stratejiler, politikalar, programlar, bütçeler ve süreçler doğrusal değil dairesel bir döngü içinde gerçekleşir. Çünkü stratejik yönetim esasen işlerin doğru yapılmasından ziyade doğru işlerin yapılmasıyla ilgilidir. Bunun için dışsal ve içsel çevreden elde edilen girdilerin ve bilgilerin doğru bir şekilde işlenmesi, değerlendirilmesi ve kullanılması önem arz eder. İki tarafın hareket tarzlarının tahlili diyalektik olarak askeri yönetim felsefesinin kutsalıdır. Bu sebeple harp tarihi incelemelerinde, sadece kazanılan zaferler değil, aynı zamanda başarısızlıklar ve mağlubiyetler de titizlikle incelenir, tarihi hadiseler artı ve eksileriyle eleştirel bir bakış açısıyla ve tüm yönleriyle anlaşılmaya çalışılır, çünkü savaşçı ruh ancak üstün silah sistemleri ile birleşince bir değer ifade eder.

Aksi faraziyeler üzerine plan kurmaktır. Düşmanı aptal, kendini akıllı saymak başarısızlığın kaçınılmaz sonudur.

Savaş kararları değişmez bir şekilde, gelen ateş kaynakları, düşmanın büyüklüğü ve konumu, arazi ve birden çok saldırı noktasının belirlenmesi gibi iç içe geçmiş değişkenlerden oluşan karmaşık bir dokuyu içerir. Diğer önemli değişkenler de ek hava veya yüzey destekleyici ateş seçenekleri ve açık ve basit bir şekilde hangi silahların kullanılacağına ve bunların bir bütün olarak nerede kullanılacağına karar vermektir. Yapay zekâ, tek tek askerler için savaşa duyarlı veri havuzlarını halihazırda toplayabilir, birleştirebilir, organize edebilir ve analiz edebilir. Gece görüş sensörlerinden, silah nişangahlarından, seyir cihazlarından ve düşman yangın algılama sistemlerinden gelen hedef bilgileri, bireysel insan asker karar vericiler için giderek daha fazla toplanabilir ve organize edilebilir. Ne var ki her yeni teknoloji hızlı bir şekilde kullanılması veya kendilerinden istifade edilebilmesi için pek çok ortak çabaya ihtiyaç gösterir. Yapay zekâ tabanlı teknolojilerin kullanılması yalnızca bireysel askerler için bilişsel yükü hafifletmek için gelişmiş algoritmalar sunmamaktadır, aynı zamanda yapay zekâ sistemlerine ait başka şekillerde kullanılan uygulamaları genel muharebe ağına bağlamak ve tüm muharebe yönetim sistemi ile entegre etmek gerekmektedir. Temelde, muharebe komutanlarının yalnızca bireysel askerlerden yapay zekâ tarafından üretilen girdileri almakla kalmayıp, aynı zamanda farklı yapay zekâ sistemlerinin birbirleriyle nasıl karşılaştırılabileceğini ve dinamik bir grup olarak nasıl analiz edilebileceğini de değerlendirebilecekleri bir yol anlamına gelmektedir (Atkin, 2000:23). Birden fazla asker merkezli yapay zekâ destekli değerlendirmeler, daha geniş, takım düzeyinde bir savaş dinamiğini nasıl etkilediklerini akılda tutarak, birbirleriyle ilişkili olarak toplanabilir ve analiz edilebilir. Özellikle, birden fazla asker odaklı yapay zekâ sisteminin eşzamanlı analizi, genel bir görev hedefiyle ilişkili olarak tüm bir birim için en iyi eylem planının belirlenmesine yardımcı olabilir, askeri vazife ve olası hareket hareket tarzlarının belirlenmesine yardım eder, lojistik akışı optimize edilebilir, hedef analizleri daha optimum bir şekilde gerçekleştirilebilir.

Taktik bir resmi bütünleştirmek, daha geniş bir değişken yelpazesinden yararlanmak, askerlerin mevcut ek bilgilerden en iyi şekilde yararlanabilmeleri için yeni taktikler ve analiz yöntemlerini kullanmalarını gerekmektedir. Yapay zekâ tabanlı algoritmaların askeri sevk ve idarede daha etkin ve faydalı bir şekilde kullanılabilmesi, belirli bir sistem içinde verileri düzenleyebilen algoritmalara ek olarak, yapay zekâ algoritmalarının birden fazla sistemi eşzamanlı olarak değerlendirebilme, gerçek zamanlı bilgileri birleştirerek güncel analizler gerçekleştirebilme ve diğer tüm sistemlerle siber savunma hassasiyetlerini de göz önünde bulundurarak entegre olabilmeyi gerçekleştirebilme becerilerine sahip olup olmamalarına bağlıdır. Bu sebeple halihazırda askeri sevk ve idare büyük ölçüde insan karar verme yeteneğine muhtaçtır. (Babek vd., 2013: 3433-3438).

Netice itibariyle günümüzde güvenlik ve harp ortamına etki eden faktör ve değişkenlerin sayısı, kapsam ve boyut bakımından çeşitliliği ve karmaşıklığı ve bu sebeple dikkate alınması gereken hususların muğlaklığı ve belirsizliği göz önünde bulundurulduğunda, yapay zekâ tabanlı sistemlerin askeri harekâtın planlama ve icra süreçlerinde, daha fazla istifade edilen önemli bir araç olduğu görülmektedir. Bu kapsamda sevk ve idare bahsinde yapay zekâ, karar vericilerin mesele ile arasında bir köprü vazifesi görebilir, karar vericilere meseleye dair ayrıntılar ve genel taktik resim hakkında detaylı bilgi verebilir. Yapay zekâ, taktik resmin görşelliğinin artırılmış bir sunumunu yapabilmesi nedeniyle karar vericilere rehberlik eder, ancak bu durum komutanların zati varlıklarına olan ihtiyacı ortadan kaldırmaz. Son tahlilde yapay zekâ bilinç, öz farkındalık ve empatiden uzak olması, Muharebe sahasında genellikle deterministik yaklaşımlar fayda vermez, faaliyetler lineer bir düzlemde gelişmez. Muharebe sahası idare süreci özünde insan iradesi olması sebebiyle dinamik ve tam olarak tahmin edilemezdir. Muharebe sahası her zaman rasyonel pratiklerle ve bilindik denklemlerle açıklanamaz. Çünkü özünde güvenlik ortamı her zaman ayrı ve yepyeni bir ilişkiler kümesi, başka bir esinti ve icra edilen faaliyetler ilk kez çalınan bir bestedir. Harbin sevk ve idaresi

eyleminin sorumlusu olarak her komutan kendi ölçeğinde bilimin ürettiği meslek pratiklerini sanatkârane bir incelik ve titizlikle kullanmak durumundadır (Şengöz, 2019:11).

KAYNAKÇA

- Atkin, M.S. (2003). Revolutionizing Science and Engineering Through Cyberinfrastructure: Report of the National Science Foundation Blue-Ribbon Advisory Panel on Cyberinfrastructure.pp.3
- Babak, T.R., Farzad, K. L.J. Luotsinen, L.J. and Gisslén, L. (2017). Evaluating Deep Reinforcement Learning for Computer Generated Forces in Ground Combat Simulation. IEEE International Conference on Systems, Man, and Cybernetics (SMC). Banff, AB, 2017, pp. 3433-3438, <http://doi.org:10.1109/SMC.2017.8123161>.
- Bentahar, J. (2010). A Taxonomy of Argumentation Models Used for Knowledge Representation. Artificial Intelligence Review 33(3). pp.211–259. <http://doi.org:10.1007/s10462-010-9154-1>
- Bohman, W.E and Staffsim, J. (1999). An Interactive Simulation for Rapid, Real Time Course of Action Analysis by U.S. Army Brigade Staffs, Monterey, CA.pp.36-42
- Brehmer, B. (2010). Command and Control as Design. In Proceedings of the 15th International Command and Control Research and Technology Symposium. Washington, DC: US Department of Defense CCRP, pp.182.
- Brynielsson, J. (2007). Using AI and Games for Decision Support in Command and Control. Decision Support Systems 43(4):1454–1463. <http://doi.org:10.1016/j.2006.06.012>
- Brynielsson, J. (2009). Development of Computerized Support Tools for Intelligence Work. In Proceedings of the 14th International Command and Control Research and Technology Symposium. Washington, DC: US Department of Defense CCRP, pp.48.
- Brynielsson, J. (2014). Cyber Situational Awareness – A Systematic Review of the Literature. Computers & Security, Volume 46, pp.18-31. <http://doi.org:10.1016/j.cose.2014.06.008>
- Çelik, Y., Yıldız,İ. and Karadeniz, A.T. (2019). A Brief Review of Metaheuristic Algorithms Improved in the Last Three Years. Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi, (Özel Sayı).
- Guerlain, S., Brown, D.E. and Mastrangelo, C. (2010). Smc 2000 Conference Proceedings. 2000 IEEE International Conference on Systems, Man and Cybernetics. 'Cybernetics Evolving to Systems, Humans, Organizations, and Their Complex Interactions' (cat. no.0, Nashville, TN, 2000, pp. 1934-1938 vol.3, <http://doi.org:10.1109/ICSMC.2000.886396>.
- Hayes, C.C. and J.L. Schlabach (2002). FOX-GA: A Planning Support Tool for Assisting Military Planners in a Dynamic and Uncertain Environment, AAAI Press.pp.24-32
- Jandel, M.(2016). Decision Support for Releasing Anonymised Data. Computers & Security, Volume 46, pp.48-61. <http://doi.org:10.1016/j.cose.2014.07.001>
- Johnson, J. (2019). Artificial Intelligence & Future Warfare: Implications for International Security. Defence and Security Analysis, Volume 35, Issue 2. pp.147-169. <http://doi.org::10.1080/14751798.2019.1600800>
- Keskenler, F.M ve Keskenler, E.F. (2017). Bulanık Mantığın Tarihi Gelişimi. Takvimi Vekayi, Cilt 5(1). s.1-10.
- Kewley, R. and Embrecht, M. (2002). Computational Military Tactical Planning System. IEEE Transactions on Systems, Man, and Cybernetics, Part C (Applications and Reviews. pp.161-171.
- Klein, Etienne (2014). Dünyayı Değiştiren Fizik Devrimi, Say Yayınları, İstanbul.
- Lei, L., Tan,Y., Zheng, K., Liu,S., Zhang, K. and Shen, X. (2020). "Deep Reinforcement Learning for Autonomous Internet of Things: Model, Applications and Challenges," in IEEE Communications Surveys & Tutorials, vol. 22, no. 3, pp. 1722-1760. <http://doi.org:10.1109/COMST.2020.2988367>.
- Lent, M., Fisher, W. and Mancuso, M. (2004). An Explainable Artificial Intelligence System for Small-Unit Tactical Behavior. Proceedings of the 16th conference on Innovative applications of artificial intelligence, pp. 900– 907.
- Maloof, M. (2017). Artificial Intelligence: An Introduction. Department of Computer Science Georgetown University
- Marr, J. (2001). The Military Decision Making Process: Making Better Decisions Versus Making Decision Better, Fort Leavenworth, KS. pp.12
- Moradi, F. and Schubert, J. (2014). Simulation-based Defense Planning

- Niemeyer, N. (2003). Modeling and Simulation in Defense. In: *Information & Security: An International Journal*. Volume 12, pp. 17-35.<http://doi:10.11610/isiij.1201>.
- In Proceedings of the NATO Symposium on Integrating Modelling & Simulation in the Defence Acquisition Lifecycle and Military Training Curriculum (MSG-126), Washington, DC, USA, pp. 1–16.
- Paparone, C.R. (2001). US Army Decision-making: Past, Present and Future, *Military Review*. US Army CGSC, pp.45.
- Poptchev, P. (2020). NATO-EU Cooperation in Cybersecurity and Cyber Defence Offers Unrivalled Advantages. *Information & Security: An International Journal*, Volume 45.
- Prelipcean, G. and Boscoianu M. (2008). Computational Framework for Assessing Decisions in Energy Investments Based on a Mix Between Real Options Analysis and Artificial Neural Networks, in Proceedings of the 9th WSEAS International Conference on Mathematics & Computers in Business and Economics (MCBE'80), pp. 179-184
- Prelipcean, G. and Moisescu, F. (2011). Efficient Decision Support Systems-Practice and Challenges in Multidisciplinary Domains. *IntechOpen*. p. 359-376
- Rogers, E. (2010). *Diffusion of Innovations*. Free Press. University of Michigan, USA. pp.234
- Schubert, J., Brynielsson, J., Nilsson, M. and Svenmarck, P. (2018). Artificial Intelligence for Decision Support in Command and Control Systems in Proceedings of the 23rd International Command and Control Research & Technology Symposium, Pensacola. Washington, DC, 2018, pp.30.
- Silver, D., Schrittwieser, J., Simonyan, K., Antonoglou, I., Huang, A., Guez, A., Hubert, T., Baker, L., Lai, M., Bolton, A., Chen, Y., Lillicrap, T., Hui, F., Sifre, L., van den Driessche, G., Graepel, T. and Hassabis, D. (2017). Mastering the game of Go without human knowledge. *Nature* 550:354–359. <http://doi.org:10.1038/nature24270>
- Gines, L. (2019). Sun Tzu. *The Art of War*. Ankara: Karbon Kitaplar.
- Svenmarck, P., Luotsinen, L., Nilsson, M. and Schubert, J. (2018). Possibilities and challenges for artificial intelligence in military applications
- In Proceedings of the NATO Big Data and Artificial Intelligence for Military Decision Making Specialists' Meeting (IST-160), Bordeaux, France, NATO Research and Technology Organisation, pp. 1–16.
- Şengöz, M. (2019a) *Yönetim Felsefesi: Gazi Paşa'nın Perspektifinden Aksiyolojik Liderlik Üzerine Mülâhazalar*. Ankara: Astana Yayınları.s.65-73
- Şengöz, M. (2019b). *Leadership Challenges in the Current Security Environment*, Ankara: Astana Yayınları.s.11.
- Şengöz, M. (2020). *The Framework of Military Leadership*, Cambridge Scholars Publishing.pp.9-15
- Turner, P. and Dodd, L. (2016). Developing the Cognitive and Social Aspects of Military 'Understanding Capability'. In Proceedings of the 21st International Command and Control Research Technology Symposium. Washington, DC: International Command and Control Institute, pp. 69.
- Zhao, C. (2018). "China Building Artificial Intelligence-Powered Nuclear Submarine That Could Have 'Its Own Thoughts,' Report Says," *Newsweek*, May 2, 2018, <https://www.newsweek.com/china-building-artificial-intelligence-powered-nuclear-submarines-have-its-own-799351>.

EXTENDED SUMMARY

Purpose

It is not possible for commanders to make decisions by taking all the data into account. Commanders can often reach acceptable enough rational decisions with some managerial tactics and techniques and personal merits. However, using scientific methods in managerial activities, using numerical data in an automation environment, making use of software and algorithms that will enable the decisions to be verified according to the principles of logical positivism and also to be falsified in accordance with the principles of critical rationality undoubtedly enables more rational decisions. Management is ultimately a decision-making and ordering process. Each decision-making activity includes a test and development effort.

Methodology

In this study, the effects and contributions of developments in science and technology regarding the management and administration of war will be revealed. Publication ethics have been complied with in this research and there is no conflict of interest.

Findings

Today's managerial field describes an environment in which complex activities involving a wide variety of dynamics and procedures take place in the context of determining the state styles, comparing the selected state styles with each other, the impact of the possible behavior of the environment and the competitors, and meeting expectations. The administrative field is of course not a science laboratory, but the professionalism required by the way of doing business necessitates the use of scientific methods. Scientific approach in management activities is the use of scientific methods in the management process. In order to use scientific methods in management activities, it requires the use of advanced technology products on the one hand and the inclusion of advanced technologies such as artificial intelligence obtained as a result of scientific developments into the management and administration process. The management and administration of military operations describes a socio-technical process in which human and technology are used in integrity. Military command and administration undoubtedly requires the effective and efficient use of existing systems to achieve the desired end state, and prior to, competitive preparation of military force and management of relative superiority that enables victory. In this context, the adaptation of technological developments to the formation of forces and management and administration processes is of critical importance. Therefore, software operations research and similar numerical method applications offer fast and effective analysis and algorithms in the context of providing situational awareness and developing action styles (Silver et al., 2017: 354-359). The use of scientific methods in military decision-making processes is the comparison of our own modes of action performed by conventional methods, and the analysis of the ways of action of both sides and the relative power comparison of friendly possibilities and capabilities with mathematical modeling and simulation methods. Every effort in warfare, which does not involve the so-called risk of failure, that is, it is claimed to give certain success for self-evident reasons and is not falsified without an accurate analysis of the styles of both sides, is doomed to failure in one way. The activity of the analysis of the modes of action of the two sides requires a delicate and meticulous work just like sifting the flour through a sieve. As a result of the comparison of the state styles with the enemy capabilities and capabilities, a step by step, meticulous analysis improves the state styles (Marr, 2001:12). AI-supported decision support systems help to explain critical events, determine other possible action styles at decision points, revise and develop action styles, and determine the criteria to be used in the evaluation process during the determination and selection of action styles (Moradi and Schubert, 2014: 1-16). It includes the evaluation of the action styles according to the selected criteria, the analysis and comparison of these action styles, and the situation evaluations carried out during the execution phase. The situational assessment should be based on a framework that includes information on critical operational developments, assumptions about the enemy, enemy forces and possible modes of action, theater characteristics and the capabilities of their own forces. This

information is necessary for a full understanding of the problem and for a better assessment of the situation.

Conclusion and Discussion

Evaluating each course of action needs an interactive effort. Evaluation criteria are used to compare ways of action. Digitizing or formulating the evaluation criteria used in the comparison phase, or modeling the elements of the evaluation criteria mathematically, undoubtedly, allows an increase in the support expected from decision support systems. Artificial intelligence based decision support systems decision makers; It facilitates the gathering of all factors affecting the issue and its ability to analyze the data in a holistic manner, taking into account the effect of hidden variables, to support the meaningful results of a series of analyzes to form hypotheses and equations, and to contribute to the creation of standard application procedures, doctrines and concepts provides. Artificial intelligence can compare its results with real situation or past examples, and even other heuristic decisions made. Artificial intelligence can take into account many more variables than humans can, and deliver analysis results faster, better, and more refined (Guerlain, Brown, & Mastrangelo, 2000:1934-1938). Integrating a tactical picture, taking advantage of a wider range of variables, they need to use new tactics and analysis methods to make the most of the additional information. Artificial intelligence-based algorithms can be used more effectively and beneficially in military management and administration, in addition to algorithms that can organize data within a specific system, artificial intelligence algorithms can evaluate multiple systems simultaneously, perform up-to-date analysis by combining real-time information and ensure cyber defense sensitivities with all other systems. It depends on whether they have the skills to realize the integration by taking into account. For this reason, military management and administration is in need of human decision-making skills. (Babek et al., 2013: 3433-3438). In the final analysis, artificial intelligence is far from consciousness, self-awareness and empathy. Scholastic deterministic approaches generally do not help in the battlefield, and activities do not develop on a linear plane. The battlefield management process is inherently dynamic and unpredictable because it is human will. The battlefield cannot always be explained by rational practices and familiar equations. Because in essence, the security environment is always a separate and brand new set of relationships, another breeze and the activities performed are a composition played for the first time. Each commander, as responsible for the command and administration of the war, must use the professional practices produced by science in his own scale with an artistic grace and meticulousness (Şengöz, 2019: 11).

COVID 19 SALGINININ BUTİK OTEL İŞGÖRENLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: GÖREME ÖRNEĞİ
OPINIONS OF TEACHER CANDIDATES ON THE USE OF ANALYTICAL STORY IN SOCIAL STUDY TEACHING

Dr. Sevgi EROĞLU GÜMÜŞ
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
ssevgieroglu@gmail.com
ORCID No: 0000-0001-7544-3293

Dr. Öğr. Üyesi Burcu Gülsevil BELBER
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm
İşletmeciliği Bölümü
bbelber@nevsehir.edu.tr
ORCID No: 0000-0002-7586-4407

ÖZET

Turizm sektörü, pandeminin olumsuz etkilerinin en çok hissedildiği sektörlerden biridir. Pandeminin yarattığı belirsizlik, tüketici davranışlarında değişimlere yol açmıştır. Özellikle turistik tüketicilerin eğlenme, dinlenme, yeme-içme gibi taleplerini gerçekleştirme isteğinin sürekli var olduğu göz önüne alındığında, bu talepleri minimum riskle karşılamaya çalışan turizm sektörünün, pandemi sürecinde birçok konuda değişime gitmesi gerekmiştir. Tüketicilerin hastalığa yakalanma korkusundan kaynaklanan seyahate çıkma endişesi, seyahat etmek isteyen turistlerin turistik işletmeleri seçerken aradıkları nitelikler ve kanunen yerine getirilmesi zorunlu şartlar, birçok işletmenin faaliyetlerini durdurmasına neden olmuştur. Faaliyetlerini geçici yada yarı zamanlı olarak durdurma kararı alan işletmelerde, işgörenlerin de durumdan olumsuz etkilendiği görülmektedir. İşgörenlerin, huzurlu ve gelecek kaygısından uzak bir ortamda verimli çalışmasının, hizmet kalitesi üzerindeki etkileri göz önünde bulundurulduğunda, pandemi sürecinin, işgörenler üzerinde yarattığı etkinin araştırılmasının ve olumsuz etkilerin giderilebilmesi için çözüm önerilerinin geliştirilmesinin önemi ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda çalışmada, pandeminin işgörenler üzerinde yarattığı etkilerin incelenmesi ve olumsuzlukların giderilebilmesi için çözüm önerilerinin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Araştırma kapsamında, Kapadokya'nın en yoğun turist alan destinasyonlarından biri olan Göreme Kasabası'nda faaliyet gösteren butik otel işletmelerinde çalışan 30 adet işgörenle yarı yapılandırılmış mülakat tekniği kullanılarak görüşme yapılmıştır. Elde edilen veriler doğrultusunda sonuçlar ekonomik-kişisel-psikolojik olmak üzere üç kategoride ele

ABSTRACT

The tourism sector has been one of the sectors where the negative effects of the pandemic were felt the most. The uncertainty created by the pandemic has led to changes in consumer behavior. Particularly, considering that there is always a desire to fulfill the demands of touristic consumers' entertainment, resting, eating and drinking, etc., it is seen that the tourism sector, which tries to meet these demands with minimum risk, had to change in many areas during the pandemic process. The concern of consumers to travel due to the fear of getting sick during the pandemic, the qualifications that tourists seek when choosing tourist businesses and the legally obligatory conditions have caused many businesses to stop their activities. It is observed that in enterprises that decide to stop their activities temporarily or part-time, employees are also negatively affected by the situation. Considering the effects of employees' working in a peaceful environment and away from worries about the future on service quality, it is important to research the effects of the pandemic on the employees and develop solutions to eliminate the negative effects. In this context, the study aimed to examine the effects of the COVID-19 pandemic on employees and to develop solutions to eliminate the negativity effects. Within the scope of the research, in order to determine to what extent, the employees were affected by the pandemic process, a semi-structured interview technique was conducted with 30 employees working in boutique hotel businesses operating in Goreme Town, one of the busiest tourist destinations in the Cappadocia. In line with the data obtained, the results were discussed in three categories as economic-personal-psychological. Economically; the unemployment of the employees, who earn their living by working in the boutique hotel business, during the pandemic process has caused serious economic losses. In order to reduce the economic impacts, the Ministry of Family, Labor and Social

Geliş Tarihi:

29.04.2021

Kabul Tarihi:

23.10.2021

Yayın Tarihi:

30.12.2021

Anahtar Kelimeler

İşgören
COVID19
Pandemi
Butik Otel
Göreme

Keywords

Employee
COVID19
Pandemia
Boutique Hotel
Goreme

alınmıştır. Ekonomik olarak; geçimini tamamen butik otel işletmesinde çalışarak elde eden işgörenlerin, pandemi sürecinde işsiz kalmaları, ciddi boyutta ekonomik kayıplara neden olmuştur. Ekonomik etkileri azaltabilmek adına Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından belirli şartları sağlayan çalışanlara, kısa çalışma ödeneği ve nakdi ücret desteği adı altında ödenekler verilmiştir. Ancak çalışanların çoğunluğunun, aldıkları ödeneklerle mevcut hayatlarını ikame ettiremedikleri tespit edilmiştir. Kişisel endişe konusunda; müşterilerle yüzyüze iletişim halinde olmalarından ve işletmelerdeki ortak kullanım alanlarının küçük ve kapalı alanlar olmasından dolayı çalışanlar, virüsten korunmak için maske kullanmanın yetmediğini, virüsün kendilerine bulaşma riskinin yüksek olduğunu ifade etmektedirler. Virüsü aile bireylerine taşımaktan da çok korkmaktadırlar. Salgının psikolojik etkileri de tespit edilmiştir. Stres ve kaygı odaklı uyku probleminin oluştuğu, çalışanların uyumak için ilaç kullandıkları belirlenmiştir. Çalışmada, söz konusu olumsuzlukların giderilebilmesi için öneriler getirilerek, literatüre ve sektöre katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Services provided employees who meet certain conditions with allowances under the name of short-time working allowance and cash wage support. However, it was determined that the majority of the employees could not replace their current lives with the allowances they received. Regarding personal concern; due to the fact that they are in face-to-face communication with customers and the common areas of use in businesses are small and closed areas, employees state that it is not enough to use masks to protect themselves from the virus, and the risk of transmission of the virus to them is high. They are also very afraid of transmitting the virus to their family members. The psychological effects of the epidemic have also been identified. It has been determined that stress and anxiety-oriented sleep problems occur and employees use drugs to sleep. In this research, it is aimed to contribute to the literature and the sector by making suggestions to eliminate the negativities.

<https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.929884>.

GİRİŞ

Bir destinasyondaki turistik faaliyeti etkileyebilecek herhangi bir olumsuzluk, destinasyonda faaliyet gösteren bütün turistik işletmeleri hızlı bir şekilde etkilemekte ve mevcut turizm talebini düşürebilmektedir. Turistik talebi olumsuz yönde etkileyen faktörler arasında; terör olayları, savaşlar, afetler, salgın hastalıklar vb. gibi sıralanabilir.

Tarih boyunca tüm dünyada insanlar, istemedikleri birçok durumla karşı karşıya kalmıştır. Bu durumların başında, tüm dünyayı etkisi altına alan salgın hastalıklar gelmektedir (Ceylan ve Özkan, 2020). Sars, kuş gribi, domuz gribi, Mers, Ebola, Zika ve son olarak da 2020 Mart ayında tüm dünyayı etkisi altına alan ve etkisi halen devam eden COVID-19 virüsü bunlar arasında sayılabilmektedir (TÜBA, 2020).

Yeni Koronavirüs Hastalığı (COVID-19), ilk olarak Çin'in Wuhan şehrinde Aralık 2019'da solunum yolu belirtileri (ateş, öksürük, nefes darlığı vb.) görülen hastalarda yapılan araştırmalar sonucunda ortaya çıkan bir virüstür (Sağlık Bakanlığı, 2020). Virüs, ilk olarak 31 Aralık 2019'da Dünya Sağlık Örgütü (WHO) Çin ofisinin, Wuhan' da bir dizi enfeksiyon vakasının ardında, daha önce bilinmeyen bir virüsün olduğunu duyurmasıyla (WHO, 2020; TÜBA, 2020) bilinir hale gelmiştir. Ülkelerin COVID-19 salgınına karşı hazırlıksız yakalanması, bu nedenle de pro-aktif bir yaklaşımla, alınması gereken tedbirlerde bazı gecikmelerin yaşanması, aynı zamanda hastalığın bulaşma hızının yüksek olması sebebiyle epidemik durumun pandemiye dönüştüğü tespit edilmiştir. Türkiye'de de COVID-19'a yönelik birçok tedbirler alınmış ve halen de çeşitli tedbirler alınmaya devam etmektedir. Alınan tedbirler; seyahat kısıtlaması, bazı yaş grubunda olan kişilere sokağa çıkma yasağı, virüsün yaygın olduğu yerlerin karantina altına alınması, birçok işyerinin geçici olarak kapatılması, sosyal izolasyon, herhangi bir nesneye ya da insana temas etmeme, bireyler arası sosyal mesafe kuralı vb. şeklinde sıralanabilir.

Turizm başta olmak üzere tüm dünyada yiyecek-içecek işletmelerinden, tekstile, otomotivden eğitim, sanayi gibi birçok sektöre olumsuz etki eden bu tedbirler, çalışanların ve işletme sahiplerinin zor durumda kalmasına sebebiyet vermiştir. İnsanların salgınla karşı karşıya kalma korkusundan dolayı seyahatlerini iptal etmesi, aynı zamanda ülkeler ve şehirlerarası seyahat etme yasaklarının uygulanması ve sokağa çıkma yasaklarıyla birlikte, hemen hemen tüm turizm faaliyetlerinin durma noktasına gelmesine neden olmuştur (İbiş, 2020). Aynı zamanda COVID-19 öncesi normal dönemdeki seyahat riskleri (ekonomik, sosyal, fiziksel vb.) (Quintal, Lee ve Soutar, 2010) ile günümüz pandemi döneminde algılanan risk birbirinden oldukça farklıdır. COVID-19 ile ortaya çıkan sağlık riskinin görmezden gelinmesinin neredeyse imkânsız olması, turizm sektörünü büyük bir krizle karşı karşıya bırakmıştır. Şeker vd. (2020)'ye göre COVID-19 pandemisi sürecinde tüm Türkiye'de alınan ve uygulanan tedbirler, ekonomik yaşamı %70-%80 oranında yavaşlatmış; turizm sektörünü ise %100'e yakın oranda etkilemiştir. İşten dönemsel olarak uzaklaştırmalar (ücretsiz izne göndermeler) ve geçici iş durdurmalar, işgöreni dönüşümlü olarak çalıştırma (sadece çalıştığı gün kadar ücretlendirerek), bazı otel ve yiyecek-içecek işletmelerinin kapanması, turizm endüstrisindeki daralmanın en çarpıcı ve dikkat çekici göstergeleri arasında yer almaktadır.

Salgın süresince alınan önlemler, turistik işletmelerin iş alanlarında azaltmaya gitmesine neden olmuştur. İş alanlarında azaltmaya giden turistik işletmelerin başında konaklama işletmeleri gelmektedir. Birçok konaklama işletmesi yasaklar ve kısıtlamaların etkisinden dolayı personel sayılarında azaltma yolunu tercih etmiştir. Bunu ücretsiz izin, kısa çalışma ödeneği ya da yarı zamanlı çalışma gibi olanaklarla gerçekleştirmiştir.

Mevcut pandemi süreci içerisinde işgörenler yeni bir iş bulmanın zor olmasından dolayı ücretsiz izin önerisini kabul etmek zorunda kalmaktadırlar ve bu sayede işverenin işletme riskini azaltmaktadırlar. İşverenler, işgörenleri işten çıkarma maliyetlerine katlanmamak için ücretsiz izine göndererek, iş

sözleşmelerini askıya alma olanağına sahiptirler. Buna karşılık işgören hukuki anlamda işsiz kalmadan, fiili işsizliğin sonuçlarına katlanmak zorunda ve bu süreçte gelir güvencesinden ve sosyal haklarından yoksun kalmaktadır (Süzek, 2007). Yeni koronavirüs (COVID-19) kaynaklı zorlayıcı sebep gerekçesiyle işletme tarafından yapılan kısa çalışma başvurularının İŞKUR tarafından kabulü halinde işçi eğer, kısa çalışma ödeneğinin başladığı tarihte gerekli çalışma süresini ve prim ödeme koşullarını yerine getiriyorsa, kısa çalışma olanaklarından yararlanabilmektedir. Yarı zamanlı olarak faaliyetini devam ettiren işletmeler ise tüm işgörenlerini çalıştırmak yerine 15'er gün dönüşümlü olarak çalıştırmak suretiyle, çalışma saatine göre kısa çalışma desteğine başvurabilmektedir (İşkur, 2020). İşten çıkarma yasağının uygulanmasından dolayı da personel, işten çıkarılamamakta ancak çalışan kendi istifa ederse, işten çıkabilmektedir.

Tüm konaklama işletmelerinde olduğu gibi butik otel işletmeleri de pandemi sürecinde ciddi şekilde yara almıştır. Yıldız standartlı oteller, sadece tatil amaçlı seyahatler için değil aynı zamanda iş amaçlı, kongre-konferans-seminer amaçlı da kullanılabilir. Ancak butik oteller, çoğunlukla tatil amaçlı seyahatler kapsamında tercih edilen konaklama tesisi türlerindedir. Pandemi döneminde potansiyel turistlerin büyük bir çoğunluğu hem kişisel korkuları hem de yasaklar sebebiyle, herhangi bir zorunluluk olmadıkça ikamet ettikleri yerlerden ayrılmamaya gayret etmektedir. Dolayısıyla bu bağlamda butik otellerin pandemi döneminde yaşadıkları tüketici kayıpları da daha ciddi boyutlara ulaşmıştır. COVID-19 pandemisinin butik otel işletmesi çalışanları üzerinde yaratmış olduğu etkilerin incelenmesi, bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Araştırma nitel araştırma tekniği kullanılarak, Nevşehir ili Göreme Kasabası içerisinde hizmet veren butik otel işletmelerinde çalışan 30 adet çalışandan mülakat yoluyla veri toplanarak gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede COVID-19 pandemisinin butik otel işgörenleri üzerinde yarattığı etkiyi anlamak için yarı yapılandırılmış mülakat tekniğiyle görüşme yapılmış olup, önceden hazırlanmış soruların yöneltilmesiyle araştırma gerçekleştirilmiştir.

1. LİTERATÜR TARAMASI

COVID-19 virüsüyle ilgili ilk vakalar, WHO (Dünya Sağlık Örgütü)'nun Çin'deki ofisinde 31 Aralık 2019 tarihinde Wuhan Şehri'nde tespit edilmiştir. Virüs, 11 Mart 2020 tarihi itibarıyla tüm dünyada etkili olmaya başlamış, önceleri "epidemi", daha sonrasında ise özellikle seyahat eden kişilerin taşıyıcı özellik göstermeleri sebebiyle Dünya Sağlık Örgütü tarafından "pandemi" olarak ilan edilmiş ve birçok ülkeyi olumsuz yönde etkilemiştir (Sağlık Bakanlığı, 2020).

Koronavirüs vakaları Türkiye'de ilk kez 11 Mart 2020 tarihinde görülmeye başlamıştır. Salgının Türkiye'de yayılmasının önüne geçmek amacıyla ilk pozitif vakanın görüldüğü andan itibaren, kademeli şekilde okullarda eğitim-öğretime ara verilmesi, kamusal alanlarda toplu etkinliklerin ertelenmesi veya iptal edilmesi, yurtiçi ve yurtdışı seyahatlere ilişkin sınırlamaların getirilmesi, kamu kurumlarında esnek çalışma saatlerinin uygulanması, hafta sonu ve resmi tatil günlerinde sokağa çıkma kısıtlamalarının uygulanması, belirli yaş grupları için sokağa çıkma yasağı getirilmesi, toplu taşımalar, marketler ve pazar yerleri, ibadethaneler, restoran, kafe, bar, sinema salonları, piknik ve ören yerleri gibi insanların grup olarak bir arada bulunduğu yerlerde çeşitli düzenlemeler yapılmıştır (Şeker vd., 2020).

Dünya Sağlık Örgütü, COVID-19 salgınına ilişkin güncel verileri Ocak 2020 tarihinden günümüze, günlük olarak "Durum Raporu" başlığı altında resmî internet adresinden yayınlarken dünya kamuoyunu bilgilendirmektedir (WHO, 2020). Pandemi sürecinde ülke genelinde virüsün yayılmasının önüne geçmek için gerekli tüm tedbirler alınarak bulaşıcı hastalığın hızlıca sona erdirilmesi en temel hedef olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak salgın, çoğu ülkede çeşitli sağlık sorunlarına ve can kayıplarına yol açmaktadır. Bunun yanı sıra ürün ve hizmet üretimini de olumsuz yönde etkilemektedir. Bu durum karşısında birçok işyeri siparişlerin azalması ya da bitmesi, hammaddelerin temin edilememesi, mevcut yasaklardan dolayı müşteri kaybı gibi nedenlerden dolayı faaliyetlerini geçici olarak, tamamen ya da kısmen durdurmakta ya da çalışma sürelerinde

azalmaya giderek faaliyetlerini sürdürmektedirler. Bu durum hem işgörenleri hem de işverenleri ekonomik olarak etkilemektedir (Yürekli, 2020).

Dünyada yapılan araştırmalar incelendiğinde yaklaşık son 40 yıl içerisinde, bir dizi büyük salgın ya da pandemi yaşandığı görülmektedir. Ancak COVID-19 salgını küresel ölçekte dünyanın neredeyse her yerinde görülmüş, işletmelerin kapatılmasına, seyahatlerin kısıtlanmasına ve etkinliklerin ertelenmesine neden olmuştur ve son yıllarda yaşanan krizlerden daha fazla etkili olmuştur. COVID-19 vakalarının sayısı arttıkça, seyahat kısıtlamaları Wuhan Bölgesi'nden, çoğu dünya ülkesine yayılmıştır. Ülkeler nüfusu verilerinden yola çıkarak, dünya nüfusunun %90'ından fazlasının uluslararası seyahat kısıtlaması olan ülkelerde yaşadığı tespit edilmiştir. Ayrıca bu ülkelerde iç turizmde de kısıtlamalar olduğu bilinmektedir (Gössling vd., 2020).

Ülkelerin nüfus oranları, günlük ve toplam vaka sayıları, ölüm oranları gibi veriler incelendiğinde, COVID-19 salgınının, seyahat yoğunluğunun çok olduğu yerlerde daha fazla olduğu görülmektedir. Pandemiden dolayı tatil amaçlı seyahatlerin ve yolcu taşımacılığının olumsuz etkilenmesi sonucunda, 2020 yılının ilk 3 aylık verileri incelendiğinde dünya genelinde havayolu hareketliliğinin ciddi oranda azaldığı tespit edilmiştir. Bu durumun, turistik amaçlı seyahatlerde de oldukça büyük bir azalışa sebep olduğu görülmektedir (UNWTO, 2020).

Son yıllarda hizmet sektöründe gerçekleşen ekonomik büyüme ve 2020 yılındaki turizm sezonuna yönelik olumlu beklentiler, hizmet sektöründeki yatırımcıların (seyahat acenteleri, tur operatörleri, restoran ve otel işletmecileri vb.) yeni yatırımlar yapmasına, kredi borçları nedeniyle zorluklar yaşayan şirketlerin de otellerini, genişleme hedefleyen yatırımcılara satmasına sebep olmuştur. 2020 yılına büyük bir umutla başlayan turizm sektörü, COVID-19 salgınının en çok etkileyeceği sektör olarak büyük bir endişe içerisinde. Turizm sektörü, tam istihdam ve döviz getirisi sağlamasından ötürü ekonomik açıdan çok önemli bir sektördür. Konaklama sektörü yöneticileri hem gelen rezervasyonlardaki azalmalar hem de bünyesinde barındırdığı personellerin maliyetleri sebebiyle yeni stratejiler belirlemek durumunda kalmıştır. Bu dönemde işletmecilerin proaktif bir tutum sergilemesi gerekmektedir. Bünyesindeki nakit akışını iyi kontrol etmesinin yanı sıra devlet tarafından sağlanan destekleri de sürekli takip etmeli ve bu sayede hem personeli hem de işletmesi açısından olumlu farklar yaratmalıdır (www2.deloitte.com.tr, 2020).

Turistik işletmelerin pandemi sürecinde kapanması ya da yarı zamanlı çalışması sadece tüketim ekonomisine zarar vermemiştir. Aynı zamanda turistik işletmelerde çalışan yüz milyonlarca kişinin işsiz kalmasına neden olmuştur. İnsanlar için seyahat etmek, farklı yerlerin kültürünü ve tarihi dokusunu görmek, düşünüldüğünden daha farklı bir ihtiyaçtır. Bu ihtiyaç salgın dönemlerinde ertelenebilir ancak insanların sağlıklı bir psikolojiye sahip olmalarında önemli etkilere sahip olması sebebiyle, tamamen ortadan kaldırılamaz. İçinde bulunulan pandemi sürecinden dolayı, insanların turistik amaçlı seyahatlerden uzak kalmaları durumunun uzaması hem psikolojik hem de ekonomik anlamda yaşanan zararların artmasına sebebiyet vermektedir. Birçok ülkede pandemi sürecinin ekonomik zararlarını azaltmak amacıyla teşvikler ve kolaylaştırıcı adımlar atılmış olsa da zarar etmek kaçınılmaz görünmektedir. Diğer taraftan turizm sektörünün temel korkusu olan “acaba misafirlerin tatil bakış açılarında farklılaşmalar meydana gelir mi” düşüncesi, işletmeciler için üzerinde düşünülmesi gereken yeni bir problem haline gelmiştir. Ancak görülmektedir ki insanlar tatillerini iptal etmekte, ertelemekte ya da daha az müşteri yoğunluğu olan destinasyonları tercih etmektedirler. Yani kimse turistik seyahatinden bütünüyle vazgeçmemektedir. Bu süreçte işletmeler, iş faaliyetlerini azaltma ya da durdurma kararları aldıkları için hem kendilerinde hem de personellerinde sosyal ve psikolojik açıdan olumsuz etkiler oluşmuştur (Alaaddinoğlu ve Rol, 2020). Turizm işletmelerinin çalışanları üzerinde COVID-19 etkisinin belirlenmesine ilişkin literatürde henüz çok az çalışmaya rastlanmıştır. Bu sebeple psikolojik ve sosyal etkiler konusu henüz kesinlik kazanmamıştır. Aşağıda bu çalışmalarla ilgili bilgi verilecektir.

Ortaya çıktığı zamandan itibaren dünyanın gündeminde kalmayı başaran COVID-19 virüsüyle ilgili, öncelikle sağlık alanında bilimsel araştırmalar yapılmıştır. Çalışmaların çoğunluğunda COVID-19 virüsünün tanımı, yayılma alanı ve korunma yollarıyla ilgili bilgiler yer almaktadır. Koronavirüsün özellikle turizm sektörü ve turistik tüketici davranışları üzerine etkisiyle ilgili çalışmalar yapılmaya devam etmektedir (İbiş, 2020; Alaeddinoğlu ve Rol, 2020; Acar, 2020; Akbaba, 2020; Kıvılcım, 2020; Üstün ve Özçiftçi, 2020; Türker, 2020; Yenişehirlioğlu ve Salha, 2020; Kiper vd., 2020; Altınay Özdemir ve Yıldız, 2020; Atay, 2020; Aylan, 2020; Bahar ve Çelik İlal, 2020; Chebli ve Said, 2020; Demir vd.,2020; Göktepe ve Çetin, 2020; Kabadayı ve Kardeş, 2020; Kılıç, 2020; Kılıç vd., 2020; Li vd., 2020; Özçoban, 2020; Şanlı, Erdem ve Unur, 2020; Wachyuni ve Kusumaningrum, 2020; Yaşar, 2020; Demir vd., 2021; Yeh, 2021; Durgun Kaygısız, 2021; Duro vd., 2021; Etyemez ve Kemer, 2021; Gün ve Tutcu, 2021; Yüksek ve Kalyoncu, 2021).

Yapılan literatür taramasında; İbiş (2020)'in COVID-19 salgının seyahat acenteleri üzerine etkisini incelediği çalışmasında, seyahat acentelerinin sıkıntılı süreç katlanmalarının zor olduğu ve devlet desteği talebinde buldukları tespit edilmiştir. Aynı zamanda değişen tüketici davranışlarından yakındıkları ve bu nedenle online satış ve pazarlama kanallarını geliştirmeleri gerektiği vurgulanmıştır. Alaeddinoğlu ve Rol'ün (2020), pandeminin turizm üzerindeki etkilerini inceledikleri literatür çalışmalarında turizmle salgınlar arasındaki ilişki incelenmiş, turistlerin salgın dönemlerinde tatil anlayışlarının büyük ölçüde değiştiği ve turizm sektörünün pro-aktif kriz yönetimi uygulayarak önlem paketleri hazırlamalarının, sürecin başarılı bir şekilde atlatılmasında etkili olacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Acar (2020) yeni koronavirüs salgını ve turizm faaliyetlerine etkisi konulu yaptığı çalışmasında; salgının ortaya çıktığı andan itibaren dünya genelinde maske, eldiven gibi sağlık malzemelerine olan talepte artış meydana geldiği ve bu doğrultuda medikal malzeme fiyatlarında ciddi artışlar olduğu; aynı zamanda ulusal ve uluslararası ölçekte seyahat arzının COVID-19 salgınına bağlı olarak önemli ölçüde azaldığı ve salgının küresel turist hareketliliğini %1-%3 oranında azalttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Akbaba (2020) COVID-19 salgını kapsamında turist yorgunluğunun turistlerin satın alma, tavsiye etme ve daha fazla ödeme niyetleri üzerindeki etkisinin belirlenmesine yönelik yaptığı çalışmasında, turistlerin yorgunluk seviyeleri arttıkça satın alma, tavsiye etme ve daha fazla ödeme niyetlerinin azaldığı; COVID-19 normalleşme sürecinde turistlerin turistik yerlere gitmek için kendilerini hazır hissetmedikleri, yakınlarını turistik yerlere gitmeleri konusunda teşvik etmedikleri ve daha az harcama gerçekleştirdikleri sonuçlarına ulaşılmıştır.

Kıvılcım (2020) salgının turizm sektörüne etkilerini araştırdığı çalışmasında, turizm sektöründe yüksek oranda dijital çağa geçileceği ve tam bir izolasyon döneminin başlayacağı, temassız işlemlerin yapılacağı, çoğu gelişmiş ülkede robot çağının başlayacağı gibi sonuçlara ulaşılmıştır. Pandeminin sosyal yaşam üzerindeki etkilerini araştırmak için Üstün ve Özçiftçi'nin (2020) yaptıkları çalışmada, pandemi sürecinde yaşanan ölümlerin en yüksek olduğu 65 yaş ve üzeri yaş grubunda bulunan kişilerin ölümünün, bugün ile geçmiş arasındaki bağlantının zayıflamasına, hatta kopmasına yol açabileceğine ilişkin sonuçlara ulaşılmıştır.

Türker (2020) turizm akademisyenleri üzerine gerçekleştirdiği çalışmasında, katılımcıların salgın sonrasında kitle turizminden uzaklaşacağı, kitle turizminin yerine bireysel turizme yönelik talepte bir artış olacağı, her şey dahil sistemin ve açık büfe uygulamalarının tercih edilmeyeceği yönünde görüşler tespit etmiştir. Aynı zamanda katılımcılar, artık turistlerin salgın sonrasında yavaş turizm, doğa turizmi, küçük otel konaklaması, devre mülk ve yazlık turizmi gibi turistlerin kendilerini kalabalıklardan uzaklaştırabilecekleri ve bu sayede Koronavirüsüne karşı önlem alabilecekleri turizm türlerini tercih edeceklerini ifade etmişlerdir.

Pandeminin Türkiye iç turizmine yansımalarına ilişkin Yenişehirlioğlu ve Salha'nın (2020) yaptıkları çalışmada, turistlerin 2020 yılı içerisinde seyahatlerini ertelemek istedikleri, otel ve benzeri kalabalık olan konaklama işletmelerinde tatil yapmak yerine, daha az kişinin bulunduğu ve sosyal mesafe kuralının rahatlıkla uygulanabileceği ya da tümüyle insanlardan uzak zaman geçirilebilecek yerlere gitmek istedikleri ve yat kiralama talebinde bulunabilecekleri sonucuna ulaşılmıştır.

Kiper vd. (2020) salgının turizm faaliyetlerine ne düzeyde zarar verebileceğine ve zararın nasıl giderilebileceğine dair yaptıkları araştırmalarında ise; turizm akademisyenlerinin, turizm sektörünün salgın sebebiyle çok ciddi kayıplar yaşayabileceğine ilişkin endişeli oldukları ortaya çıkmıştır.

Altınay Özdemir ve Yıldız'ın (2020) çalışmaları, COVID-19 salgınının turistlerin seyahat niyetleri üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın sonucunda salgının, turistleri ekonomik ve psikolojik yönden olumsuz etkilediği ortaya çıkmıştır. Salgın, turistlerin seyahatle ilgili "korku, endişe, risk, tehlike, güvensiz ve rahatsız edici" şeklinde duygulara sahip olmasına ve turizm işletmelerine duydukları güvenin kısmen azalmasına neden olmaktadır. Ayrıca, COVID-19 salgını sonrasında doğa temelli turizm türlerine ilginin artacağı da tespit edilmiştir.

COVID-19 sonrası Türkiye'deki yeni normal dönemde turistik tüketicilerin değişen karar ve davranışlarıyla, turizm sektöründe oluşan değişimleri, ikincil verilere dayanarak inceleyen Aydın ve Doğan'ın (2020) çalışmalarında, geleceğe ilişkin öngörülerde bulunulmuştur.

Aylan (2020) çalışmasında, pandeminin Türkiye turizmine yönelik etkilerini, turizm yazılı basınında pandemiyle ilgili çıkan haberleri betimsel ve içerik analizi yöntemiyle inceleyerek; pandemi sonrasında yapılan kanuni düzenlemelerle, pandeminin sektörde yarattığı ekonomik kayıpla, pandemi sonrasında sektörün nasıl bir hal alacağıyla ilgili görüş ve tahmin içeren haberlerin yayınladığını tespit etmiştir.

COVID-19 salgınının turizm sektörü üzerindeki ekonomik etkilerini, kavramsal olarak ortaya koyan Bahar ve Çelik İlal'in (2020) çalışmalarında; salgının, turistik talep şoklarına, istihdam ve gelir kayıplarına yol açacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Chebli ve Said (2020) araştırmalarında, pandeminin turist davranışları üzerindeki etkisini ve pandemi sonucunda ortaya çıkacak turist davranışlarını değiştirme niyetlerini belirlemeyi amaçlamışlardır. Araştırma sonuçları; mevcut pandeminin, kişisel güvenlik, ekonomik harcama, inanç ve tutum açısından turist davranışsal niyetleri üzerinde bir etki yaratacağını göstermektedir.

Demir vd. (2020) çalışmalarında; COVID-19'un Türkiye'de turizm sektörü üzerindeki gelişimini ortaya koymak, etkisini analiz etmek ve sonuçlarını değerlendirmek amaçlanmıştır. COVID-19 salgınının Türkiye'de görülmeden öncesi, salgın süreci ve sonrasına ilişkin değerlendirmeler yapılmıştır.

Göktepe ve Çetin (2020) çalışmalarında; Covid-19 ile ilgili alınan tedbirler ve öngörülere yer veriş ve salgının turizm endüstrisi üzerindeki etkisini değerlendirmiştir.

COVID-19'un potansiyel yerli turistlerin tutum ve davranışları ile seyahat eğilimleri üzerindeki etkilerini araştıran Kabadayı ve Kardeş (2020); insanların büyük bir kısmının seyahatle ilgili planlarını azalttıklarını, ertelediklerini, turistik ürün tercihlerinde farklılaşma oluştuğunu ve hijyen duyarlılıklarının arttığını tespit etmişlerdir.

Kılıç (2020) araştırmasında COVID-19 salgınının, turizm endüstrisindeki etkilerinin çözümünü tespit etmeye çalışmıştır. Araştırmanın sonucunda; sosyal mesafe uygulanmasının devam etmesi, mesleki eğitim, hijyen ve müşteri sağlığı gibi standartların sertifikalandırılması, salgın nedeniyle turizm sektöründen ayrılan yetişmiş kalifiye işgücünün turizm sektörüne tekrar kazandırılması ve özlük haklarında iyileştirmeler yapılması gerektiği belirlenmiştir.

Kılıç vd. (2020) yaptıkları çalışmada; COVID-19 sonrası Türk turistlerin tüketici tutumunun incelenmesini amaçlamışlardır. Araştırma sonucunda turistlerin, COVID-19 sonrası turistik tüketici tutumlarında değişimler meydana geldiği belirlenmiştir.

Pandemi sonrası seyahat davranışlarında planlanan değişiklikleri saptamayı amaçlayan Li vd. (2020); tatil sürelerini kısaltmayı seçen turist tiplerinin, pandemi sürecindeki algılarıyla pandemi sonrasındaki seyahat niyetleri arasında anlamlı düzeyde pozitif ilişki olduğunu tespit etmişlerdir.

Özçoban'ın (2020) çalışmasının amacı, yeni Koronavirüsün ve bu süreçten sonra ortaya çıkabilecek başka salgınların müşteri tercihlerine olası etkileri doğrultusunda, Türkiye'deki kırsal turizm potansiyelinin incelenmesidir. Bu bağlamda kitle turizmi talebinin, bireysel seyahatlere doğru yöneleceği ve kırsal turizmin bu süreçte önemli bir seçenek olabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Şanlı, Erdem ve Unur'un (2020) araştırmalarının amacı; potansiyel turistlerin koronavirüs salgınına yönelik algılarının, aldıkları önlemlerin ve ilgi düzeylerinin tatil satınalma niyetiyle ilişkisini incelemektir. Araştırma sonuçlarına göre tatil satınalma niyetinin, katılımcıların tatil fiyat beklentisine ve koronavirüs tehlikelilik algısı düzeyine göre anlamlı farklılıklar gösterdiği tespit edilmiştir.

Wachyuni ve Kusumaningrum (2020) çalışmalarında; pandeminin sona ermesinden sonra turist seyahat niyetlerinin nasıl olacağını tespit etmeyi amaçlamışlardır. Araştırmalarının sonucunda katılımcıların; salgının sona erdiğinin ilan edilmesinden 0-6 ay sonra tekrar seyahat edeceklerini belirttiklerini, turizm türü olarak doğa turizmini, 1-4 günlük kısa süreli tatilleri tercih ettiklerini ifade etmişlerdir.

Yaşar (2020) araştırmasında; COVID-19 sürecinde bireylerin tatile çıkma eğilimlerini ortaya koymayı amaçlamıştır. Konuyla ilgili makaleler incelenerek, COVID-19 pandemisi veya benzeri hastalıklarla ilişkili korkunun, turistleri kalabalık yerlerden kaçınmaya yönlendirdiği ve seyahat eğilimlerinde farklılıklar oluştuğu tespit edilmiştir.

Demir vd. (2021) çalışmalarında; pandemi sürecinde turistlerin tatil satınalma davranışını etkileyen faktörlerin, konaklama tesisi ve hizmetlerine yönelik tedbirler çerçevesinde değerlendirilmeyi amaçlamıştır. Araştırma sonuçlarına göre; konaklama tesisinin COVID-19 tedbirlerinin, tesisin özelliklerinin, tesisin insan yoğunluğunun ve tesisin hizmet uygulamalarının, turistlerin otel seçim kararını etkilediği tespit edilmiştir.

Yeh'in (2021) araştırmasının amacı; COVID-19 pandemisinin turizm sektörü üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak ve kriz sonrası toparlanmaya yardımcı olmak için neler yapılması gerektiğiyle ilgili çözüm önerileri geliştirmektir. Araştırma sonucunda; Turizm Krizi ve Afet Yönetimi biriminin oluşturulması gerektiği, açık iletişimin pandemiyle başarılı bir şekilde mücadele etmenin anahtarı olduğu ve devlet destekli kredilerin turizm endüstrisinin hayatta kalması için çok önemli olduğu tespit edilmiştir.

Durgun Kaygısız'ın (2021) çalışmasında ise; ikincil veriler kullanılarak COVID-19 sonrasında, olması beklenen muhtemel gelişmeler ışığında Türk turizmde yaşanacak fırsatlar ve riskler analiz edilmiştir.

Duro vd.'nin (2021) araştırmalarının amacı; turizmin COVID-19'a karşı savunmasızlığının ardında yatan faktörleri ortaya koymak, İspanya'nın 50 eyaletinde COVID-19'a karşı bir güvenlik açığı endeksi oluşturmak ve elde edilen sonuçlara göre mevcut ve gelecekteki krizleri azaltmak için kullanılabilir kısa ve orta vadeli stratejik politikalar geliştirmektir.

Etyemez ve Kemer'in (2021) çalışmalarının amacı; Nevşehir ilindeki turistik restoranların, COVID-19 salgınından nasıl etkilendiklerini belirlemektir. Analiz sonuçlarına göre; salgının turistik restoran işletmelerini maddi ve manevi açıdan etkilediği tespit edilmiştir. Salgın sonrasında ise restoran işletmelerine bazı yaptırımların gelebileceği düşünülmektedir.

Gün ve Tutcu'nun (2021) araştırmalarında; turizm sektörünün pandemi sürecinden nasıl etkilendiği araştırılmış olup araştırma sonucunda, Türkiye'de turizm sektörünün COVID-19 sürecinden ciddi bir şekilde etkilenmiş olduğu ve Türkiye'ye gelen yabancı turist sayısı ile turizmden elde edilen gelirden 2020 yılında 2019 yılına kıyasla ciddi bir düşüş olduğu tespit edilmiştir.

Yüksek ve Kalyoncu'nun (2021) çalışmaları ise; COVID-19'un turizm sektörü üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesi, turizm paydaşlarının sorunlarının belirlenmesi ve bu sorunlara çözüm önerilerinin geliştirilmesi amacıyla yapılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre en sık karşılaşılan sorunların; operasyonel maliyetler için alınan önlemlerin hizmet kalitesini büyük oranda olumsuz etkilemesi, ileriye yönelik planlama yapılamaması, alakart ve sulu yemek hizmeti veren restoranların paket servis hizmetine geçilmesi sürecinde hiç iş yapamaz hâle gelmesi vb. şeklinde olduğu belirlenmiştir.

Yapılan tüm bu çalışmalar doğrultusunda COVID-19'un, turizm sektörü ve tüketici davranışları üzerindeki etkilerine yönelik çalışmaların yanı sıra, turizm çalışanları üzerinde de yapılmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Yukarıda da belirtildiği üzere henüz turizm çalışanları üzerindeki etkisine yönelik çalışma sayısının çok az olduğu görülmektedir (Radic vd., 2020; Baum vd., 2020; Altınay Özdemir, 2020; Hamouche, 2020; Mao vd., 2020).

Çok az sayıdaki bu çalışmalardan biri olan Radic vd.'nin (2020) çalışmasına göre COVID-19; turizm çalışanlarının korku, kaygı ve stres duygularını güçlendirmektedir ve kaygı bozukluklarını tetiklemektedir. Sosyal izolasyon nedeniyle uykusuzluk ve anksiyete bozukluğu yaşayan çalışanlar sıklıkla depresyona girmektedir. Bu nedenle turizm çalışanları COVID-19 sürecinde anksiyete ve depresyon başta olmak üzere ruh sağlığı bozukluklarını geliştirebilecek yüksek düzeyde stresle karşılaşmaktadır.

Baum vd.'nin (2020) araştırması; ağırlama sektörü çalışanlarının pandemi sonucunda karşılaştıkları durumların, normalde içinde buldukları güvencesiz yaşamlarından farklı bir etki mi yarattığını, yoksa sadece normalde yaşadıkları olumsuzlukların biraz abartılarak yüksek sesle ifade edilmesi mi olduğunu literatür incelemesiyle sorgulamaktadır. Konaklama sektörü, dünya genelinde turizm faaliyetlerinin kapatılmasına ve talepteki düşüşe tepki olarak işgücünü işten ilk çıkartan ve işgücünü tekrar işe alma konusunda yavaş davranan bir sektör olarak bilinmektedir. Bu sebeple araştırmalarının sonucunda COVID-19 krizinin, sektördeki en savunmasız gruplar için dezavantajları ve güvencesizlik algısını arttırdığını tespit etmişlerdir.

Altınay Özdemir'in (2020) çalışmasında ise; turizm çalışanlarının çoğunluğunun COVID-19 krizinden ekonomik, psikolojik ve sosyal bakımlardan etkilendiği, ruh sağlıklarının bozulduğu, korku, depresyon, stres, kaygı, melankoli, panik, umutsuzluk, mutsuzluk, takıntılı ve dalgın kodlarını hatırlatan psikolojik sorunlar yaşadıkları, sosyal izolasyondan dolayı arkadaşlarından uzaklaşmanın kendilerini çok mutsuz ettiği, gelecekte böyle problemler yaşamamak için şimdiden para biriktirmeye çalıştıkları ve başka sektörlerde iş aramaya başladıkları tespit edilmiştir.

Hamouche (2020) da COVID-19 salgınının, çalışanların ruh sağlığı, psikolojik sıkıntı ve depresyon üzerindeki etkisini, "Google scholar, Web of Science ve Semantic scholar"da makale taraması yaparak incelemiştir. Ayrıca COVID-19 sırasında ve sonrasında ana stres faktörlerini belirlemeyi, COVID-19'un çalışanların ruh sağlığı üzerindeki etkisini azaltabilecek veya ağırlaştırabilecek ana düzenleyici faktörleri incelemeyi ve son olarak da COVID-19'u azaltmak için insan kaynakları yönetimi perspektifinden önerilerde bulunmayı amaçlamıştır. Literatüre göre; COVID-19'un bireyin ruh sağlığı üzerinde olumsuz bir etkisi olduğunu, stres kaynakları arasında ise güvenlik algısı, tehdit, bulaşma riski, bilinmeyene karşı bilgisizlik, karantina ve hapsedme, damgalanma ve sosyal dışlanma, finansal kayıp ve iş güvencesizliğinin yer aldığını tespit etmiştir. Ayrıca, düzenleyici faktörleri; örgütsel, kurumsal ve bireysel faktörler olmak üzere üç boyutlu olarak tanımlanmıştır. İnsan kaynakları yönetimi perspektifinden, salgın sırasında ve sonrasında COVID-19'un çalışanın ruh sağlığı üzerindeki etkisini azaltmak için de bir öneriler listesi sunmuştur.

Mao vd.'nin (2020) yapmış oldukları araştırma ise; turizm işletmelerinin, çalışanlarının psikolojik sermayesine nasıl katkı sağladığını ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. Çalışmada, öz yeterlilik, umut, dayanıklılık ve iyimserliği içeren psikolojik sermayenin, özellikle zorlu olaylar sırasında iş yerinde önemli bir destek kaynağı olduğu, sağlık ve iş güvenliğine yönelik tehditlerde, çalışanların psikolojik sermayesinin kendiliğinden iyileşmesinin pek mümkün olmadığı, ancak turizm işletmelerinin, kurumsal sosyal sorumluluk (KSS) yoluyla çalışanların psikolojik sermayesini artırabileceği vurgulanmıştır. Araştırma COVID-19 krizinin, KSS'nin öz-yeterlilik, umut, dayanıklılık ve iyimserlik üzerindeki farklı etkilerini incelemeyi hedeflemiş ve Çin'de gerçekleştirilmiştir. Sonuçlar KSS'nin, çalışan memnuniyeti yoluyla çalışan öz-yeterliliği, umudu, dayanıklılığı ve iyimserliği üzerinde olumlu etkileri olduğunu göstermiştir.

İşgörenlerin fiziksel ve psikolojik açıdan sağlıklı olmasının, özellikle de hizmet sektörü çalışanlarının iş performanslarına etkisinin çok yüksek olduğu bilinmektedir. Turizm işgörenleri üzerine yapılmış araştırmaların tamamında, COVID-19'un çalışanlar üzerine etkileriyle ilgili çalışmaların artırılması gerektiği belirtilmiştir. Bu bağlamda salgının turizm sektörü çalışanları üzerindeki ekonomik, kişisel ve psikolojik açıdan etkilerinin neler olduğunun araştırılmasının ve olumsuz etkilerin azaltılması için çözüm önerilerinin geliştirilmesinin, gelecekte sunulacak kaliteli ve tatmin edici turizm hizmetinin sağlanmasında önemli katkıları olacağı düşünülmektedir.

2. AMAÇ VE YÖNTEM

Araştırmanın temel amacı, COVID-19 pandemisinin butik otel işletmesi çalışanları üzerinde yaratmış olduğu etkilerin incelenmesidir. Bu bağlamda, veri toplama sürecinde nitel araştırma yöntemlerinden yarı yapılandırılmış mülakat tekniği kullanılmıştır ve literatürden faydalanılarak (Duman ve Uluç, 2020; Düzgün ve Kurt, 2020; Zengin vd., 2020; İbiş, 2020) yarı yapılandırılmış sorular oluşturulmuştur. Çalışmada veri elde edilecek butik otel işgörenlerinin tespit edilmesinde kartopu örneklem yönteminden faydalanılmıştır. Bu amaçla Nevşehir ili Göreme Kasabası'nda faaliyet gösteren butik otel işletmeleri çalışanları araştırma evreni olarak belirlenmiştir. Kartopu örnekleme yöntemi, evrene ait birimlere ulaşmanın zor olduğu durumlarda kullanılan örnekleme yöntemidir (Patton, 2005). Bu kapsamda araştırma verileri 10 Aralık 2020 – 10 Ocak 2021 tarihleri arasında Nevşehir ili Göreme Kasabası'nda faaliyet gösteren butik otel işletmelerinde çalışan 30 kişiye ulaşılarak elde edilmiştir. Görüşmeler pandemi sürecinden dolayı telefon yoluyla elde edilmiştir. Telefon yoluyla gerçekleştirilen görüşmeler takriben 30'ar dakika sürmüştür. Katılımcıların izni alınarak, yapılan telefon görüşmeleri kayıt altına alınmıştır. Araştırmada analiz yöntemi olarak içerik analizi tercih edilmiştir. Katılımcıların yarı yapılandırılmış sorulara verdikleri

cevaplar ses kayıtları tekrar tekrar dinlenerek paket programlar aracılığıyla analiz edilmiş, cevaplar tema ve kodlar olarak toplanarak, genellenebilir ifadelere ulaşılmaya çalışılmıştır. Araştırma kapsamında katılımcılara sorulan sorular aşağıda belirtilmiştir;

1. COVID-19 pandemisi hayatınızı ne yönde etkiledi ve hayatınızda neler değişti?
2. COVID-19 pandemi sürecinde ekonomik olarak bir gelir kaybı yaşadınız mı?
3. COVID-19 pandemi sürecinde herhangi bir destekten faydalanabildiniz mi (ücretsiz izin, kısa çalışma vb.)?
4. Pandemi sürecinde çalışırken, kendinizi güvende hissediyor musunuz, COVID-19 salgınına yakalanmaktan korkuyor musunuz?
5. COVID-19 pandemi sürecinde uykuya dalarken ve uyurken sorun yaşıyor musunuz?
6. COVID-19 pandemisi sonrasında başka bir meslek yapmayı düşünüyor musunuz?

3. BULGULAR

Araştırma, Nevşehir ili Göreme Kasabası butik otel işletmesinde çalışan 30 işgörenle mülakat yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların her birisi için K1, K2, K3, K4, K5,..... K29, K30 şeklinde birer kod verilmiş, demografik özellikleri ortaya çıkarılmış daha sonrasında ise içinde bulunulan pandemi sürecinin butik otel işgörenleri üzerindeki etkilerine ilişkin görüşlerine yer verilmiştir. Bu doğrultuda belirlenen katılımcılara ilişkin veriler Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri

	Cinsiyet	Yaş	Medeni Durum	Eğitim	Departman	Hizmet Süresi (yıl)	Sektör
K1	Erkek	28	Evli	Lisans	Ön Büro	7	Hizmet
K2	Kadın	45	Evli	Lise	Muhasebe	5	Hizmet
K3	Kadın	34	Bekar	Lisans	Yiyecek-İçecek Departmanı	8	Hizmet
K4	Erkek	32	Evli	Lise	Satış/Pazarlama	4	Hizmet
K5	Erkek	38	Evli	İlkokul	Teknik	12	Hizmet
K6	Kadın	32	Evli	İlkokul	Kat Hizmetleri	6	Hizmet
K7	Erkek	25	Bekar	Lisans	Ön Büro	2	Hizmet
K8	Kadın	36	Evli	İlkokul	Kat Hizmetleri	9	Hizmet
K9	Kadın	29	Bekar	Lise	Yiyecek-İçecek Departmanı	3	Hizmet
K10	Erkek	36	Evli	Lise	Yiyecek-İçecek Departmanı	10	Hizmet
K11	Kadın	45	Evli	İlkokul	Kat Hizmetleri	2	Hizmet
K12	Kadın	25	Bekar	Lisans	Muhasebe	3	Hizmet
K13	Erkek	26	Bekar	Lise	Yiyecek-İçecek Departmanı	3	Hizmet
K14	Kadın	29	Bekar	Lise	Kat Hizmetleri	5	Hizmet
K15	Erkek	41	Bekar	Lisans	Ön Büro	5	Hizmet
K16	Erkek	24	Bekar	Lise	Ön Büro	2	Hizmet
K17	Erkek	45	Evli	İlkokul	Teknik	15	Hizmet
K18	Kadın	39	Bekar	Lisans	Satış/Pazarlama	4	Hizmet
K19	Kadın	34	Evli	İlkokul	Kat Hizmetleri	7	Hizmet
K20	Erkek	29	Bekar	Lisans	Yiyecek-İçecek Departmanı	6	Hizmet
K21	Kadın	32	Evli	Lise	Yiyecek-İçecek Departmanı	5	Hizmet
K22	Kadın	43	Evli	İlkokul	Yiyecek-İçecek Departmanı	12	Hizmet
K23	Erkek	38	Evli	Lise	Muhasebe	10	Hizmet
K24	Erkek	40	Evli	İlkokul	Kat Hizmetleri	14	Hizmet
K25	Kadın	34	Evli	İlkokul	Kat Hizmetleri	7	Hizmet
K26	Kadın	30	Evli	Y.Lisans	Ön büro	8	Hizmet
K27	Erkek	35	Evli	İlkokul	Teknik	10	Hizmet
K28	Kadın	28	Bekar	Lise	Kat Hizmetleri	4	Hizmet
K29	Kadın	35	Evli	Lise	Yiyecek-İçecek Departmanı	9	Hizmet
K30	Erkek	24	Bekar	Lisans	Yiyecek-İçecek Departmanı	2	Hizmet

Katılımcıların demografik özellikleri incelendiğinde, %46,6’sının (14 kişi) erkek, %54,4’ünün (16 kişi) kadın, %60’ının (18 kişi) medeni durumunun evli ve %40’nın (12 kişi) bekar olduğu görülmektedir. Katılımcıların mezuniyet durumları incelendiğinde %36,6’sının (11 kişi) lise

mezunu, %33,3'ünün (10 kişi) ilkökul mezunu, %26,6'sının (8 kişi) lisans mezunu ve %3,5'nin (1 kişi) yüksek lisans mezunu olduğu görülmektedir. Katılımcıların çalıştıkları departmanlar incelendiğinde %30'unun (9 kişi) yiyecek-içecek departmanında, %26,6'sının (8 kişi) kat hizmetleri departmanında, %16,6'sının (5 kişi) ön büro departmanında, %10'unun (3 kişi) muhasebe departmanında, %10'unun (3 kişi) teknik eleman olarak ve %6,6'sının (2 kişi) satış/pazarlama departmanında hizmet verdiği görülmektedir.

Araştırmada katılımcılarla yapılan görüşmeler sonucunda ve kavramsal yapı itibariyle veri analizi yapabilmek için sorular; ekonomik durum, kişisel endişe ve psikolojik durum olarak üç şekilde gruplanmıştır.

3.1. Ekonomik Durum

Türkiye' de COVID-19 salgının başlangıcından itibaren çoğu işletme, faaliyetlerini azaltma ya da durdurma yoluna gitmiştir. Bu nedenle faaliyetine ara veren ya da yarı zamanlı faaliyet gösteren işletmeler, iş yüküne bağlı olan maliyetlerini minimuma indirmek amacıyla, personel azaltma yolunu tercih etmişlerdir. Özellikle turizm sektöründe hizmet veren butik otel işletmeleri mevcut küçük yapılarından dolayı ya tamamen faaliyetini durdurmak zorunda kalmış ya da faaliyetlerini yarı zamanlı olarak devam ettirerek, pandemide az sayıda çalışanını istihdam etmiştir. Bu durum butik otel işgörenlerinin ekonomik problemler yaşamalarına sebep olmuştur. Bu doğrultuda katılımcılara "COVID-19 pandemi sürecinde ekonomik olarak bir gelir kaybı yaşadınız mı?" sorusu yöneltilmiş ve alınan cevapların şu şekilde olduğu tespit edilmiştir:

"Çalıştığım otel mart ayından beri faaliyette değil. O tarihlerde son maaşımı aldıktan sonra, işletmenin maliyetlerini azaltma yoluna gitmesinden dolayı pandemi kaynaklı olarak işten çıkarıldım. Devlet tarafından pandemiden dolayı işten çıkarılan çalışana sağlanan destek kapsamında, 1170 TL nakdi ücret desteğinden yararlanmaya başladım. Bu süreçte gelirim yetmemesinden dolayı ekonomik olarak sıkıntılar yaşadım. Eşim de aynı şekilde işten çıkarıldığı için başka iş imkânı aradım ancak bulamadım. Devlet desteğine ek olarak, evlere temizliğe giderek ev ekonomime katkı sağlamaya çalışıyorum" (K6, K11, K14, K19, K25).

"Mart ayında devlet tarafından otellerin kapatılmasıyla birlikte, çalıştığım otel temmuz ayına kadar kapalı kaldı. İşveren tarafından bu süreçte otelin güvenliği için bekçi olarak kalmam teklif edildi. Pandemi döneminde başka bir iş bulmamın zor olmasından dolayı gelir kaybı yaşamamak adına kabul etmek zorunda kaldım. Daha sonrasında yabancı ülkelere Türkiye'ye gerçekleşen uçuşlar açılmadığı için otelde beklenen talep oluşmadı. Bu sebeple otel, halen hizmet vermemektedir. Bu nedenle ben de hala bekçi olarak oteli bekliyorum" (K1).

Zorlayıcı bir sebep olarak ortaya çıkan ve hemen hemen tüm ülkelerde görülen koronavirüs nedeniyle işverenlerin ve işgörenlerin zarar görmemesi ve mağdur olmaması için devletler tarafından farklı tedbirler ve önlemler alınmıştır. Çalışma yaşamında iş ilişkisini sürdürmek ve iş sözleşmesinin sona ermesinin önüne geçmek amaçlanmıştır. İş akdinin devamlılığının sağlanması ve bu sayede iş sözleşmesi sona ermeden, fesih işlemlerinin olmaması için daha farklı tedbirlerin alınması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Koronavirüsün, iş yerlerinin tamamen ya da kısmen kapatılmasından dolayı hem işverenler hem de işgörenler zor durumda kalmıştır. Bu tür zorlukların önüne geçebilmek için işgören ve işverenlere yönelik eşitli tedbirler alınmış ve hukuki düzenlemeler yapılmıştır. Bu bağlamda katılımcılara "COVID-19 pandemi sürecinde herhangi bir destekten faydalanabildiniz mi (ücretsiz izin, kısa çalışma vb.)?" sorusu yöneltilmiş ve alınan cevaplar aşağıda belirtilmiştir:

"Otellerin kapatılmasıyla birlikte kısa çalışma ödeneği şartlarını sağladığım için bu süreçte maaşımın yüzde altmış oranında devletten destek aldım. Maaşımdaki azalma ekonomik olarak otel açılana kadar sıkıntılar çekmememe sebep oldu. Zaman zaman evimin kira ve fatura giderlerini karşılayamaz

duruma geldim. Şanslıyım ki çalışmış olduğum işletme, haziran ayında faaliyete geçti ve tekrar işe çağırıldım. Sonrasında kısa ödenekten çıkarıldım. Normal maaşım ile işime devam etmekteyim” (K9, K10, K13, K16, K23, K27).

“Çalıştığım otel virüsten dolayı kapatıldı. Otel kapatılınca yeterli sigorta primim olmadığı için devlet tarafından verilen kısa çalışmadan yararlanamadım. Çünkü bir önceki çalıştığım iş yerinden çıkarıldıktan sonra 10 ay işsizlik maaşından yararlanmıştım. Bu işletmeye de başlayalı 2 ay olmuştu. Bu nedenle nakdi ücret desteği denilen 1170 TL’lik destekten yararlandım. Virüsten dolayı her şeyin fiyatı yükseldiği için bu destek, evimi geçindirmeye yetmedi. Bu dönemde 3 ay kiramı ödeyemedim. Aile büyüklerimden borç aldım. Halen borçlarımı ödemekte zorluk çekiyorum” (K3, K8).

“Otel pandemiden dolayı kapatılınca, kısa çalışmadan faydalanamadığım için nakdi ücret desteği adı verilen 1170TL tutarında devletten destek almaya başladım. Otelin lojmanında kalıyordum. Kendime başka bir iş aradım fakat bölgede pandemiden dolayı açık işletme kalmadığı için başka bir iş de bulamadım. Mecburen bu süreçte memleketime ailemin yanına dönmek zorunda kaldım” (K30).

3.2. Kişisel Endişe

Maslow’un İhtiyaçlar Hiyerarşisinde yemek, içmek ve barınmak gibi temel ihtiyaçlardan sonra güven duygusu gelmektedir (Henden Şolt, 2018). Bu sebepten dolayı insanlar yaşadıkları ve çalıştıkları ortamlarda kendilerini güvende hissetmek istemektedirler. Hizmet sektöründe müşteri memnuniyetinin artırılmasında yüz yüze iletişim ön plandadır. Bu sebepten ötürü pandemi sürecinde turizm sektöründe istihdam edilen personellerin farklı insanlarla yüz yüze iletişim kurmak zorunda kalmaları, bu süreçte virüsün bulaşma riskini artırmaktadır. Virüsün bulaşma riskinin yoğun olduğu bu ortamda kaygı ve endişe duyulması kaçınılmazdır. Bu doğrultuda katılımcılara “Pandemi sürecinde çalışırken kendinizi güvende hissediyor musunuz, COVID-19 salgınına yakalanmaktan korkuyor musunuz?” sorusu yöneltilmiş ve alınan cevaplar aşağıda belirtilmiştir:

“Çalıştığım yer evime uzak olduğu için toplu taşıma araçlarını kullanmak zorundayım. Her gün birçok farklı insanla işe giderken yan yana oturuyorum. Aynı zamanda iş yerinde işim gereği birçok insanla yüz yüze iletişime geçmek zorunda kalıyorum. Bu nedenle “acaba virüse maruz kaldım mı düşüncesiyle eve gittiğimde eşime ve çocuğuma bulaştırır mıyım” diye her gün tereddüt ediyorum. Virüse yakalanma düşüncesi beni çok korkutuyor” (K2, K5, K17, K24).

“Ön büro departmanında çalıştığım için gün içinde otele gelen müşterilerle sürekli iletişim kurmak zorundayım. İster istemez müşterilerin kişisel malzemelerine (valiz, el çantası vb.) temas etmek zorunda kalıyorum. Bu nedenle aynı ev içerisinde 65 yaş üstü anne ve babamla birlikte yaşadığım için virüsün kendime bulaşmasından ziyade, virüsü onlara taşımaktan çok korkuyorum” (K7, K26).

Turizm sektörü, hizmet sektörü içerisinde yer almasından ötürü sadece salgın kaynaklı değil, yıllar içerisinde birçok defa tecrübe edildiği gibi doğal afet, iklim değişiklikleri, terör, savaşlar vb. sebeplerle de en çok etkilenip zarar gören iş alanlarından biridir. Turizm sektörü, çarpan etkisiyle birçok kişiye istihdam imkânı oluşturmaktadır. Bu sebeple çoğu kişi tarafından tercih edilen bir sektördür. Ancak salgın, terör, doğal afet vb. gibi birçok olumsuz durumla karşılaşıldığında, gelir kaybının da en çok yaşandığı sektörlerden biridir. Buna bağlı olarak sık sık, olumsuz durumdan daha az etkilenen sektörlerle yönelim söz konusu olmaktadır. Bu doğrultuda katılımcılara “COVID-19 pandemisi sonrasında başka bir meslek yapmayı düşünüyor musunuz?” sorusu yöneltilmiş ve alınan cevaplar şöyle ifade edilmiştir:

“Asıl mesleğim bankacılık olmasına rağmen yaşadığım problemlerden dolayı meslek değiştirmek zorunda kaldım. Dört yıl önce bir butik otel işletmesinde satış-pazarlama alanında çalışmaya

başladım. Turizm sektörünün her türlü olumsuz durumdan etkilenmesi ve pandemi döneminde en çok etkilenen sektör olması, bende bir gelecek kaygısı yarattı. Bundan sonraki süreçte de sektörün kendini toparlaması güç olacağından dolayı, farklı bir mesleğe yönelmeyi düşünüyorum” (K4, K12).

“Bölgeye kendime 12 ay boyunca iş bulabilmek ümidiyle geldim. Fakat pandeminin başlamasıyla birlikte ücretsiz izine gönderilmek zorunda kaldım. Turizm sektörünün her şeyden etkilenmesi ve yıl boyunca kazanç getirisi olmamasından dolayı farklı meslek yapıp yıl boyunca düzenli bir gelir elde etmek istiyorum” (K20).

3.3. Psikolojik Durum

İçinde bulunduğumuz pandemi süreci, çalışanları sadece ekonomik açıdan etkilemekle kalmayıp aynı zamanda psikolojik ve sosyal yönden de etkilemiştir. Bu süreçte salgının yayılma hızını düşürmek amacıyla devlet tarafından alınan önlemler (sokağa çıkma ve seyahat kısıtlamaları, restoranların hizmete kapalı olması vb. gibi), kişilerin sürekli evde kalmalarına sebep olmuş ve aile içinde istenmeyen durumların meydana gelmesine kaynaklık etmiştir. Özellikle çalışmak zorunda olan kişiler için bu süreçte işsiz kalmak ya da işten çıkarılma korkusu, çalışanlar üzerinde sürekli stres ve sıkıntı oluşturmuştur. Bu doğrultuda katılımcılara “COVID-19 pandemisi hayatınızı ne yönde etkiledi ve hayatınızda neler değişti?” sorusu yöneltilmiş ve alınan cevaplar şu şekilde sıralanmıştır:

“Otelde çalıştığım için her gün acaba bana virüs bulaştı mı diye düşünmekten, gün bitip eve gittiğimde çocuğumu eskisi gibi öpüp koklayamıyorum. Hastalığa yakalanma korkusu bende bir tedirginlik oluşturduğu için çok sık temizlik yapma zorunluluğu duyuyorum. Sürekli dezenfektan kullanmaktan ellerimde yaralar meydana geldi” (K2, K18, K21).

Psikoloji aslında kişinin içinde bulunduğu süreci ne kadar düşündüğü ile alakalıdır. Psikoloji, kişide olumlu ya da olumsuz birçok etki oluşturabilmektedir. İştahsızlık, stres, halsizlik ve bunların beraberinde getirdiği uyku problemleri sık rastlanılan etkilerdendir. Bu tür belirtiler, kişilerin bir konu hakkındaki olumsuz düşüncelerini hafızalarından atamamaları durumunda ortaya çıkmaktadır (Türkçapar, 2010; Radic vd., 2020; Hamouch, 2020). Pandemi sürecinde çalışanların gelir kaybı yaşamalarının yanı sıra hastalığa yakalanma risklerini sürekli düşünmeleri, onlarda olumsuz psikolojik sonuçlar yaratmaktadır. Bu doğrultuda katılımcılara “COVID-19 pandemi sürecinde uykuya dalmada ve uyurken sorun yaşıyor musunuz?” sorusu yöneltilmiş ve alınan cevaplar aşağıda belirtilmiştir:

“Önbüro personeli olarak çalışmakta olduğum otel kapalı olduğu için, aynı otelde bekçi olarak oteli bekliyorum. Bu sebepten dolayı evime çok sık gidemiyorum. Evli olduğumdan dolayı eşimi gece boyu evde yalnız bırakmak, beni çok endişelendiriyor. Aynı zamanda ben de otelde yalnız olduğum için bu pandemi sürecinin vermiş olduğu stres ve sıkıntıdan, çoğu zaman uykuya dalmakta ve uyumakta güçlük çekiyorum” (K15).

“Çalıştığım iş yeri halen kapalı olduğu için ev ekonomisine katkıda bulunmak adına başka iş aradım. Zaman zaman başka otellere ekstraya gidiyorum. Devlet desteğinden yararlanıyorum ancak yetmiyor. Ekstraya da her zaman çağrılmıyorum. Bunun sonunun ne olacağını düşünmekten geceleri uyku tutmuyor. Uyuyabilmek için çoğu zaman uyku ilacı kullanıyorum” (K28, K29).

“Bir butik otelde mutfakta personel aşçısı olarak çalışmaktaydım. Virüsten dolayı otellerin kapanmasından dolayı ücretsiz izine çıkarıldım. Yakın zamanda oğlumu evlendirdim ve bir sürü borcun altına girdim. Devletten gelen 1170 TL para hiçbir şeye yetmedi. Borçlarımı kapatılmak için kredi çekmek zorunda kaldım. Çektiğim krediyi de ödeyemez haldeyim bu duruma çare aramaktan dolayı çok stresliyim ve uyku düzenim filan kalmadı” (K22).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada; pandemi sürecinden en olumsuz etkilenen konaklama işletmelerinden biri olan butik otellerin işgörenleri ele alınmıştır. Turizm sektöründe hizmetin gerçekleştirilebilmesi için yüz yüze iletişim çok önemlidir. Yüz yüze iletişim ile sunulan hizmet ne kadar üstün niteliklere sahip olursa, müşteri memnuniyeti de o kadar üst seviyede gerçekleşecektir. Bu da sadakat duygusunun oluşmasında etkili olacaktır. Dolayısıyla müşteri memnuniyetinde ve sadakatinde, işgören-müşteri arasındaki yüz yüze iletişim ön plana çıkmaktadır. Pandemi sürecinde butik otellerin de istenilen oranda doluluğa sahip olamaması, otel işletmelerinin maliyetlerini düşürmek amacıyla faaliyetlerini azaltmasına ya da durdurmasına yol açmıştır. Bu bağlamda daha az personel istihdam etme politikası izlenmeye başlanmıştır. Uygulanan bu politikadan dolayı tecrübeli personel işini kaybetme kaygısı yaşamıştır. Aynı zamanda salgınla karşı karşıya kalma korkusuyla çalışanların, hijyen ve güvenlik kurallarına daha çok dikkat etmesi gerekli hale gelmiştir. Bu nedenle pandemi süreciyle ve uyulması gereken kurallarla ilgili olarak, çalışanların eğitim almaları ve denetlenmeleri gerekmektedir. Turizm sektörünün yapısı gereği insanlarla etkileşimin fazla olmasından dolayı, çalışanların da sağlıklı olmaları ve sağlıklı kalmaları önem arz etmektedir. Bu nedenle turizm sektörü çalışanlarının, kendilerini yeterince koruyabilmeleri için gerekli önlemleri uygulamaları gerekmektedir.

Çalışmada, butik otel işgörenlerinin pandemi sürecinde ne düzeyde etkilendiği belirlenmeye çalışılmıştır. Görüşmelerden elde edilen veriler doğrultusunda sonuçlar ekonomik, kişisel ve psikolojik olmak üzere üç kategoride ele alınmıştır. Ekonomik olarak; geçimini tamamen butik otel işletmesinde çalışarak elde eden butik otel işgörenlerinin, pandemi sürecinde işsiz kalmaları, ciddi boyutta ekonomik kayıplara neden olmuştur. Nitekim Bahar ve Çelik İlal'in (2020) çalışmalarında da salgının istihdam ve gelir kayıplarına yol açacağı sonucuna ulaşılmıştır. Pandemi sürecindeki ekonomik etkileri azaltabilmek adına Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından belirli şartları sağlayan çalışanlara, kısa çalışma ödeneği ve nakdi ücret desteği adı altında ödenekler verilmiştir. Ancak bu araştırmadaki bulgulara göre sunulan imkânlardan yararlanan çalışanların çoğunluğunun, aldıkları ödeneklerle mevcut hayatlarını ikame ettirmekte büyük sıkıntılar yaşadıkları ve çalışanların çoğunun ek gelir getirici bir iş arayışı içerisinde oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırma çerçevesinde yapılan gruptandırma ikinci kategori kişisel endişedir. Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisinde de belirtildiği gibi, kişinin yeme-içme-barınma gibi temel ihtiyaçlarını karşıladıktan sonraki en önemli ihtiyacının güven duygusu olduğu bilinmektedir (Henden Şolt, 2018). Kişisel endişe konusunda; butik otel işgörenleri, müşterilerle sürekli iletişim halinde olmalarından dolayı salgından çok fazla etkilenmektedirler. Butik otel işletmelerinde bulunan ortak kullanım alanlarının küçük ve kapalı alanlar olmasından dolayı çalışanlar, virüsten korunmak için maske kullanmanın yetmediğini düşündükleri için virüsün kendilerine bulaşma riskinin yüksek olduğunu ifade etmektedirler. Salgın varlığını halen sürdürürken, uçuşa açık ülkelerden gelen misafirlerin maske/sosyal mesafe kurallarına dikkat etmemeleri ve uyarılara rağmen halen aynı tavır ve hareketleri sergiliyor olmaları, butik otel işgörenlerini virüse yakalanma konusunda endişelendirmekte ve virüsü aile bireylerine taşımaktan da çok korkmaktadırlar. Bu sonuçlar, Radic vd.'nin (2020) yapmış oldukları çalışmanın sonuçlarıyla da örtüşmektedir.

Pandemi sürecinde salgının, butik otel işgörenleri üzerinde ekonomik ve kişisel etkileri olduğu gibi psikolojik etkileri de tespit edilmiştir. Otel içerisinde çalışanlar, birçok müşteriyle etkileşimde olmalarından dolayı maske ve hijyen kurallarına çok dikkat etme zorunluluğu hissetmektedirler ve bu durum çalışanları özellikle çok fazla dezenfektan kullanımına yöneltmekte ve bir şeye dokunduktan sonra ellerini yıkama isteği doğurmaktadır. Bu istek çalışanların zaman içerisinde cilt problemleriyle karşı karşıya kalmalarına da neden olmaktadır. Aynı zamanda çoğu butik otel işgöreni üzerinde salgının, stres ve kaygı odaklı uyku problemi oluşturduğu ve çalışanların uyumak için ilaç kullandıkları tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, Hamouche (2020), Altınay Özdemir (2020) ve Radic

vd.'nin (2020) yapmış oldukları çalışmalarda belirttikleri gibi pandeminin, anksiyete ve depresyon başta olmak üzere ruh sağlığı bozukluklarını geliştirebilecek yüksek düzeyde strese sebep olduğu sonucuyla da paralellik göstermektedir.

Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre konaklama işletmeleri yöneticileri ve kamu kurumları için aşağıdaki öneriler getirilmiştir:

- Konaklama işletmeleri, çalışanlarının yanında olduklarını ve onları desteklediklerini hissettirmelidir,
- Konaklama işletmeleri pandemi ve diğer olumsuz süreçlerde (savaş, terör, doğal afet vb.) çalışanlarının psikolojik destek almaları için olanaklar sunmalıdır (sağlık kuruluşlarıyla iş birliği içinde çalışmak vb.),
- Konaklama işletmeleri çalışanlarının hastalığa yakalanma durumlarında, her türlü desteğin verileceği hususunda güvence verilmelidir (ücretinin kesilmemesi, ihtiyaçlarının karşılanmasında yardımcı olunması vb.),
- Konaklama işletmelerinde çalışanların virüse yakalanma kaygılarının daha aza indirilebilmesi için işletme girişlerinde ve işletme içerisinde koruyucu önlemler (gerekli miktarda maske, eldiven, dezenfektan temin edilmesi ve doğru şekilde kullanıldığının kontrol edilmesi gibi) alınmalıdır,
- İşletme içerisinde vardiya sistemi uygulanarak, çalışanların birbirleriyle teması azaltılmalıdır,
- Yaşanılan pandemi döneminde ortaya çıkabilecek kaygı ve stresin yönetimi konusunda çalışanlara eğitimler verilmelidir,
- Ekonomisi turizme dayalı gelişmekte olan ülkelerde, bu tür salgın durumlarından daha az etkilenmek için teknoloji ve ar-ge konusunda yapılacak yatırımlar artırılmalıdır,
- Salgının çalışanlar üzerindeki etkilerinin azaltılması ve yeni normale dönmeyi kolaylaştırmak için devlet tarafından verilen maddi destekler, ihtiyacı karşılayacak şekilde arttırılarak devam ettirilmelidir,

Bu çalışma, koronavirüs salgının butik otel işletmesi işgörenleri üzerinde yarattığı etkileri değerlendirmeyi amaçlayan bir çalışmadır. Bu yönüyle turizm sektörü çalışanları üzerinde yapılmış nadir çalışmalardan biridir. Ancak pandemi sürecinin ne zaman sona ereceği bilinmemektedir. Bu sebeple salgının, çalışanlar üzerindeki etkileri zamanla değişiklik gösterebilecektir. Çalışmanın yapıldığı süreç içerisindeki zaman kısıtlılığı, pandemi koşullarında çalışanlara ulaşmanın güç olmasından dolayı az sayıda katılımcıyla çalışmanın yürütülmesi ve çalışmanın butik otellerle sınırlı tutulması, çalışmanın kısıtları olarak belirtilebilir. Pandemi süreci bittikten sonra da sürecin turizm sektörü çalışanları üzerindeki etkilerinin tekrar ölçülmesinin ve sadece butik oteller üzerinde değil diğer konaklama tesisleri, yiyecek-içecek işletmeleri ve eğlence işletmeleri üzerinde de karşılaştırmalı araştırmaların yapılmasının, geleceğe ilişkin önlemlerin alınmasında fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca turizm sektörü işgörenlerinin sıkıntılarını gözler önüne seren araştırma verileri, çalışanların ekonomik, kişisel ve psikolojik mağduriyetlerinin azaltılması için gerekli kanunların çıkartılabilmesinde de yol gösterici olabilecektir. Salgının etkilerinin daha iyi anlaşılabilmesi için pandemi sürecinin her aşamasında benzer çalışmalar yapmak da literatür açısından faydalı olabilecektir.

KAYNAKÇA

- Acar, Y. (2020). Yeni Koronavirüs (COVID-19) Salgını ve Turizm Faaliyetlerine Etkisi. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 7-21.
- Airports Council International (ACI). (2020). The Impact of COVID-19 on the Airport Business: Preliminary Assessment. *ACI Report*: 1-25.
- Akbaba, M. (2020). COVID-19 Salgını Kapsamında Turist Yorgunluğunun Turistlerin Satın Alma, Tavsiye Etme ve Daha Fazla Ödeme Niyetlerine Etkisinin Belirlenmesi. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 6(2), 225-240.

- Alaaddinoğlu, F., Rol, S. (2020). COVID-19 Pandemisi ve Turizm Üzerindeki Etkileri. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Salgın Hastalıklar Özel Sayısı, 233-258.
- Altınay Özdemir, M. and Yıldız, S. (2020). How COVID-19 Outbreak Affects Tourists' Travel Intentions? A Case Study in Turkey. *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, 6(32), 1101-1113.
- Altınay Özdemir, M. (2020). What are the Economic, Psychological and Social Consequences of the COVID-19 Crisis on Tourism Employees?, *International Journal of Social, Political and Economic Research*, 7(4), 1137-1163.
- Aydın, B., Doğan, M. (2020). Yeni Koronavirüs (COVID-19) Pandemisinin Turistik Tüketici Davranışları ve Türkiye Turizmi Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi. *Pazarlama Teorisi ve Uygulamaları Dergisi*, 6(1), 93-115.
- Aylan, S. (2020). COVID-19 Pandemisinin Turizm Sektörüne Etkisi: Turizm Yazılı Basınında Çıkan Haberlere Yönelik Nitel Bir Araştırma. *Journal of Gastronomy Hospitality and Travel*, 3(2), 164-177.
- Bahar, O., Çelik İlal, N. (2020). The Economic Effects of Coronavirus (COVID-19) in the Tourism Industry, *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 6(1), 125-139.
- Baum, T., Mooney, S. K. K., Robinson, R. N. S. and Solnet, D. (2020). COVID-19's Impact on the Hospitality Workforce – New Crisis or Amplification of the Norm?, *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 32(9), 2813–2829.
- Ceylan, R. F. ve Ozkan, B. (2020). The Economic Effects of Epidemics: From SARS and MERS to COVID-19. *Research Journal in Advanced Humanities*, 1(2), 21-29.
- Chebli, A., Said, F.B. (2020). The Impact of COVID-19 on Tourist Consumption Behaviour: a Perspective Article, *Journal of Tourism Management Research*, 7(2), 196-207.
- Çeti, B., Ünlüönen, K. (2019). Salgın Hastalıklar Sebebiyle Oluşan Krizlerin Turizm Sektörü Üzerindeki Etkisinin Değerlendirilmesi. *AHBVÜ Turizm Fakültesi Dergisi*, 22(2), 109-128.
- Deloitte Türkiye (2020) Türkiye'de Turizm ve Konaklama Sektörü/COVID-19. <https://www2.deloitte.com/tr/tr/pages/consumer-business/articles/turkiye-de-turizm-ve-konaklama-sektoru-COVID-19.html>. Erişim Tarihi 15 Aralık 2020.
- Demir, M., Günaydın, Y., Demir, Ş.Ş. (2020). Koronavirüs (COVID-19)'ün Türkiye'de Turizm Üzerindeki Öncüllerinin, Etkilerinin ve Sonuçlarının Değerlendirilmesi. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 6(1), 80-107.
- Demir, M., Demir, Ş.Ş., Doğanay Ergen, F., Dalgıç, A. (2021). COVID-19 Sürecinde Tüketicilerin Otel Seçimini Etkileyen Faktörler. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 7(1), 82-94.
- Duman, S., Uluç, E. A. (2020). Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü Çalışanlarının COVID-19 Sürecinde Kaygı Durumlarının İncelenmesi. *Akdeniz Spor Bilimleri Dergisi*, 3(2), 289-302.
- Durgun Kaygısız, A. (2021). COVID-19 Sonrası Türk Turizm Sektöründe Oluşabilecek Fırsatlar ve Riskler, *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(23), 79-95.
- Duro, J.A., Perez-Laborda, A., Turrion-Prats, J., Fern'andez-Fern'andez, M. (2021). COVID-19 and Tourism Vulnerability. *Tourism Management Perspectives*, 38 (100819), 1-12.
- Düzgün, E., Kurt, A. (2020). COVID-19 (Koronavirüs) Salgınının Turist Rehberleri Üzerindeki Etkileri: Ankara Turist Rehberleri Odası Örneği. *KSDB*, 12(23), 18-38.
- Etyemez, S., Kemer, E. (2021). COVID 19 Salgınının Turistik Restoranlara Etkisi Üzerine Nitel Bir Çalışma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 493-503.
- Göktepe, S., Çetin, G. (2020). COVID-19 Pandemisinin Turizm Endüstrisi Üzerindeki Etkileri, içinde *COVID-19 Pandemisinin Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Etkileri*, Ed. Demirbaş, D., Bozkurt, V., Yorğun, S., (ss. 87-97), DOI: 10.26650/B/SS46.2020.005.06.
- Gössling, S., Scott, D., Hall, C. M. (2020). Pandemics, Tourism and Global Change: A Rapid Assessment of COVID-19. *Journal of Sustainable Tourism*, 29(1), 1-20.
- Gün, S., Tutcu, A. (2021). COVID-19 Sürecinde Turizm Sektörü ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(6), 530-543.
- Hamouche, S. (2020). COVID-19 and Employees' Mental Health: Stressors, Moderators and Agenda for Organizational Actions. *Emerald Open Research*, 2(15), 1-15.

- Henden Şolt, H.B. (2018). Kentlerde Swot Analizi ve Maslow Gereksinim Hiyeraşisi Etkileşimi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(5), 214-223.
- İbiş, S. (2020). COVID-19 Salgınının Seyahat Acenteleri Üzerine Etkisi. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi (Saffron Journal of Culture and Tourism Researches)*, 3(1), 85-98.
- Kabadayı, M., Kardeş, N. (2020). Kovid-19'un (Koronavirüsün) Yerli Turist Davranışı ve Seyahat Eğilimlerine Etkileri. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(4), 3703-3719.
- Kılıç, B. (2020). COVID-19 Pandemi Salgınının Türk Turizmine Etkisi. *The Journal of Academic Social Science*, 8(105), 254-262.
- Kılıç, B., Aslan, H., Gövce, M. (2020). COVID-19 Sonrası Turistik Tüketim Tutumu. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, Özel Sayı, 554-570.
- Kıvılcım, B. (2020). COVID-19 (Yeni Koronavirüs) Salgınının Turizm Sektörüne Muhtemel Etkileri. *USOBED Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 4(1), 17-27.
- Kiper, V.O., Saraç, Ö., Çolak, O., Batman, O., (2020). COVID-19 Salgınıyla Oluşan Krizlerin Turizm Faaliyetleri Üzerindeki Etkilerinin Turizm Akademisyenleri Tarafından Değerlendirilmesi. *Balıkesir University The Journal of Social Sciences Institute*, 23(43), 527-551.
- Li, J., Nguyen, T.H.H, Coca-Stefaniak, J.A. (2020). Coronavirus Impacts on Post-Pandemic Planned Travel Behaviours. *Annals of Tourism Research*, <https://doi.org/10.1016/j.annals.2020.102964>, 1-6.
- Mao, Y., He, J., Morrison, A. M., and Andres Coca-Stefaniak, J. (2020). Effects of Tourism CSR on Employee Psychological Capital in the COVID-19 Crisis: from the Perspective of Conservation of Resources Theory. *Current Issues in Tourism*, DOI: 10.1080/13683500.2020.1770706.
- Özçoban, E. (2020). Koronavirüs'ün (COVID-19) Turizm Sektörü Üzerindeki Etkileri ve Türkiye'nin Kırsal Turizm Potansiyeli Üzerine Bir Analiz. *Turkish Studies*, 15(4), 853-866.
- Patton, M. Q. (2005). *Qualitative Research*. New York: John Wiley & Sons, Ltd.
- Quintal, V. A., Lee, J. A. and Soutar, G. N. (2010), Risk, Uncertainty and the Theory of Planned Behavior: A Tourism Example. *Tourism Management*, 31(6), 797-805.
- Radic, A., Lück, M., Ariza-Montes, A., and Han, H. (2020). Fear and Trembling of Cruise Ship Employees: Psychological Effects of the COVID-19 Pandemic. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(18), 6741.
- Sağlık Bakanlığı (2020). COVID-19 Nedir? <https://COVID19.saglik.gov.tr/TR-66300/COVID-19-nedir.html>. Erişim Tarihi 15 Aralık 2020.
- Süzek, S. (2007). İş Akdinin Askıya Alınması ve Ücretsiz İzinler. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9(Özel Sayı), 115-133.
- Şanlı, S. C., Erdem, A., Unur, K. (2020). Koronavirüs Salgınının Tatile Çıkma Niyeti Üzerine Etkisi. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 1671-1688.
- Şeker, M. vd. (2020). *COVID-19 Pandemi Değerlendirme Raporu*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, TÜBA Raporları no:34.
- Türkçapar, H. (2004). Anksiyete Bozukluğu ve Depresyonun Tanısal İlişkileri. *Klinik Psikiyatri*, Ek 4, 12-16.
- Türker, G. Ö. (2020). COVID-19 Salgını Turizm Sektörünü Nasıl Etkiler? Turizm Akademisyenleri Perspektifinden Bir Değerlendirme. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 6(2), 207-224.
- Türkiye Bilimler Akademisi (2020). 1. Versiyon: COVID-19 Pandemi Değerlendirme Raporu. <http://www.tuba.gov.tr/files/yayinlar/raporlar/COVID-19%20Raporu-revize.pdf>. Erişim Tarihi: 25 Aralık 2020.
- Türkiye İş Kurumu (2020) Kısa Çalışma Ödeneği-Genel Bilgiler. <https://www.iskur.gov.tr/isveren/kisacalisma-odeneği/genel-bilgiler/> Erişim Tarihi: 10 Ocak 2020.
- Türkiye Seyahat Acenteleri Birliği (TURSAB) (2020). TURSAB Koronavirüs Raporu, <https://www.tursab.org.tr/duyurular/COVID-19-surecinde-turkiye-ve-dunya-turizmi-degerlendirmesi>, Erişim Tarihi: 04.01.2021.
- Üstün, Ç., Özçiftçi, S. (2020). COVID-19 Pandemisinin Sosyal Yaşam ve Etik Düzlem Üzerine Etkileri: Bir Değerlendirme Çalışması. *Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi*, 25(1), 142-153.
- Wachyuni, S.S., Kusumaningrum, D.A. (2020). The Effect of COVID-19 Pandemic: How are the Future Tourist Behavior?. *Journal of Education, Society and Behavioural Science*, 33(4), 67-76.

- World Health Organization (2020). Coronavirus Disease (COVID-19) Pandemic. <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019>. Erişim Tarihi: 04.01.2021.
- World Health Organization (WHO) (2020). Situation Reports. <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/situation-reports/>. Erişim Tarihi 16.12.2020.
- World Tourism Organisation (UNWTO) (2020). Global Guidelines to Restart Tourism. <https://www.unwto.org/news/unwto-launches-global-guidelines-to-restart-tourism>. Erişim Tarihi: 17.12.2020.
- Yaşar, İ. (2020). Pandemi (COVID 19 Salgını) Sürecinin Bireylerin Tatile Çıkma Eğilimlerine Etkisi. *Turizm Çalışmaları Dergisi*, 2(2), 1-14.
- Yeh, S.S. (2021). Tourism Recovery Strategy Against COVID-19 Pandemic. *Tourism Recreation Research*, 46(2), 188-194.
- Yenişehirlioğlu, E., Salha, H. (2020). COVID-19 Pandemisinin Türkiye İç Turizmine Yansımaları: Değişen Talep Üzerine Bir Araştırma. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, COVID-19 Sosyal Bilimler Özel Sayısı, 19(37), 355-368.
- Yürekli, S. (2020). Çalışma Hayatında Koronavirüs (COVID-19) Salgınının Etkileri. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, COVID-19 Hukuk Özel Sayısı, 19(38), 34-61.
- Yüksek, G., Kalyoncu, M. (2021). COVID-19 Küresel Salgınının Turizm Sektörü Üzerindeki Etkileri. *Journal of Gastronomy Hospitality and Travel*, 4(1), 85-101.
- Zengin, Y., Topçuoğlu, E., Kaygın, E. (2020). COVID-19 Salgınının Aşçıların Çalışma Hayatına Etkisi: Kars İli Örneği. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 11(1), 1-17.

EXTENDED SUMMARY

Purpose

As with all accommodation businesses, boutique hotel businesses have been seriously injured during the pandemic process. Star-standard hotels can be used not only for leisure trips, but also for business, congress-conference-seminar purposes. However, boutique hotels are among the accommodation facility types that are mostly preferred within the scope of holiday trips. During the pandemic period, the vast majority of potential tourists try not to leave their places of residence unless there is any obligation, due to both personal fears and prohibitions. Therefore, consumer losses experienced by boutique hotels during the pandemic period have reached more serious levels in this context. The purpose of this study is to examine the effects of the COVID-19 pandemic on the employees of the boutique hotel business. In line with the aim of the study, interviews were made with 30 employees working in boutique hotel enterprises operating in Göreme Town, one of the busiest tourist destinations of the Cappadocia Region, using a semi-structured interview technique. The following questions were asked during the interview:

1. How has the COVID-19 pandemic affected your life, what has changed in your life?
2. Have you experienced an economic loss of income during the COVID-19 pandemic process?
3. Did you benefit from any support during the COVID-19 pandemic process (unpaid leave, short work, etc.)?
4. Do you feel safe while working during the pandemic process? Are you afraid of getting caught in the COVID-19 epidemic?
5. Do you have problems while falling asleep and sleeping during the COVID-19 pandemic process?
6. Do you think of doing another profession after the COVID-19 outbreak?

Methodology

Cases related to COVID-19 were detected in the WHO (World Health Organization) office in China on December 31, 2019 in Wuhan City. It has been determined that the detected virus has never been seen in humans before. The virus, which emerged with respiratory complaints high fever, cough, shortness of breath, etc., multiplied in seafood and animal sales points in Wuhan and became an effective epidemic all over the world, especially in China. COVID-19 outbreak of coronavirus cases have been seen in Turkey for the first time on 11 March 2020. Many protective regulations were made across the country from the moment the first positive cases were seen in order to prevent the spread of the outbreak in Turkey (Şeker et al., 2020). The regulations introduced have adversely affected tourism activities. The closure of touristic enterprises during the pandemic process not only harmed the consumption economy, but also caused hundreds of millions of people working in these businesses to become unemployed. Although many countries have taken incentives and facilitating steps in this sense, the damage is inevitable.

In this process, social and psychological negative effects occurred on both themselves and their personnel, as businesses made decisions to reduce or stop their business activities (Alaaddinoğlu and Rol, 2020). Because there is no any study on determining the impact of COVID-19 on business employees yet, uncertainty still continuous about psychological and social effects.

Findings

The research was carried out using the interview method with 30 employees working in the boutique hotel business of Göreme Town in Nevşehir Province. A code such as K1, K2, K3, K4, K5... .. K29, K30 was given for each of the participants, their demographic characteristics were revealed, and then their views on the effects of the current pandemic process on boutique hotel employees were given. When the demographic characteristics of the participants are examined, 46.6% of the majority (14 people) are male, 60% (18 people) are married, 36.6% (11 people) are high school graduates, 30% (9 people) has been determined to work in the food and beverage department.

Interviews with participants in the research and questions in order to create a framework for data analysis in terms of conceptual structure; They are grouped in three categories: economic status, personal anxiety, and psychological status.

Conclusion and Discussion

In the study, it was tried to determine to what extent boutique hotel employees were affected during the pandemic process. In line with the data obtained from the interviews, the results were discussed in three categories: economic, personal and psychological. Economically; The unemployment of the boutique hotel employees, who earn their living entirely by working in the boutique hotel management, during the pandemic caused serious economic losses. Economically; The unemployment of the boutique hotel employees, who earn their living entirely by working in the boutique hotel, during the pandemic caused serious economic losses. In order to reduce their economic impact, the Ministry of Family, Labor and Social Services provided allowances under the name of short-time work allowance and cash wage support to employees who meet certain conditions. Regarding the second category, personal anxiety; Boutique hotel employees are very affected by the epidemic due to their constant communication with customers.

Since the common areas in boutique hotel businesses are small and closed areas, employees express that the risk of infection is high because they think that it is not enough to use masks to protect against the virus. While the epidemic is still in existence, the fact that guests from countries open to flight do not pay attention to the mask / social distance rules and still exhibit the same attitude and behavior despite warnings makes boutique hotel employees worried about getting the virus and are very afraid of carrying the virus to their family members. In the third category, psychological effects, employees in the hotel feel obliged to pay attention to masks and hygiene rules due to their interaction with many customers, and this leads employees to use too much disinfectant and create a desire to wash their hands after touching something. This desire also causes employees to face skin problems over time. At the same time, it has been determined that the epidemic causes sleep problems because of stress and anxiety on most of the boutique hotels and employees use drugs to sleep. This study aims to evaluate the effects of the coronavirus epidemic on boutique hotel processing employees. In this respect, it is one of the rare studies conducted on tourism sector employees. After the pandemic process is over, it is thought that re-measuring the effects of the process on tourism sector employees and conducting comparative research not only on boutique hotels but also on other accommodation facilities, food and beverage businesses and entertainment businesses will be beneficial in taking future measures. In addition, research data, which reveals the problems of tourism sector employees, can be a guide for the enactment of the necessary laws to reduce the economic, personal and psychological victimization of the employees. In order to better understand the effects of the epidemic, it may be useful in terms of the literature to conduct similar studies at every stage of the pandemic process.

NEVŞEHİR'DE GÜNÜMÜZE ULAŞAMAYAN BİR OSMANLI YAPISI: TAHTALI KAHVEHANE
A NON-SURVIVED OTTOMAN COFFEE HOUSE IN NEVŞEHİR: TAHTALI COFFEE HOUSE

Doç. Dr. Savaş MARAŞLI
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen
Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü
savasmarasli@nevsehir.edu.tr
ORCID No: 0000-0002-6685-9438

Emre BECERİR
Nevşehir Belediyesi
emre.becerir@gmail.com
ORCID No: 0000-0003-4950-6021

ÖZET

Kapadokya Bölgesi, Doğal ve Arkeolojik Sit Alanlarının yanı sıra Osmanlı'nın geç dönemine ait sivil mimari örneklerin değeri ile de ön plana çıkmaktadır. Özellikle Ürgüp, Göreme, Avanos, İbrahimpaşa, Ortahisar, Mustafapaşa ve Nevşehir Kalesinin etrafında bu tarz yapıların günümüze ulaşan varlığı gözlemlenmektedir. Ancak çoğu, doğal ya da insan faktöründen dolayı bakımsız kalmış, terkedilmiş ya da yıkılarak günümüze ulaşamamıştır. Bu yapılardan biri de Tahtalı Kahvehanedir. Tümüyle yıkılmış ve günümüze ulaşamamış, şehrin silüetinde önemli yer tutan ya da tarihi bir kompozisyon özelliği taşıyan yapıların yeniden yapılması restitüsyon, restorasyon ve rekonstrüksiyon alanlarında uygulamaya yönelik adımlar olarak görülebilir. Diğer taraftan geleneksel yapım tekniği, malzeme, plan, mimari ve bezeme özelliklerinin sürdürülebilirliği yönüyle de sanat tarihi araştırmalarına kaynak teşkil eder. Tarihe tanıklık etmiş bu türden yapıların korunması muhakkak gerekli olsa da korunamadığı durumlarda fotoğraflardan, mimari izlerinden, sözlü ve yazılı kaynak araştırmalardan yola çıkarak tekrar ayağa kaldırılması önemlidir. Bu çalışmada bahsedilecek Tahtalı Kahvehane erken örneklerini 16. yüzyılda İstanbul'da gördüğümüz kahve mekânlarının taşradaki yerel bir uygulamasıdır. Yapının aslına sadık kalınarak yeniden inşa edilmesinin kale çevresindeki tarihsel silüetin sürekliliğinin korunmasına da yardımcı olacağı kanaatindeyiz.

ABSTRACT

Cappadocia, along with its natural and archaeological sites, is well-known for exhibiting important examples of civil architecture from Late Ottoman era. Especially, around Ürgüp, Göreme, Avanos, İbrahimpaşa, Ortahisar, Mustafapaşa and Nevşehir Castle, examples of civil architecture which survived until today can be seen. However, many of the constructions fell into ruins due to the natural or human factors, deserted or were destroyed therefore they did not reach to-day. One of these structures is the building known as Tahtalı Kahvehane (Tahtalı Coffee House). The reconstruction of buildings, which are destroyed completely and could not survive but important for the city's historical environment and carrying historical identity, can be regarded as steps for practicing in departments of restitution, restoration and reconstruction. Moreover, it constitutes a source for art historical study with its important role on sustainability of conventional construction techniques, material, plan and characteristics of architecture and decoration. Although it is necessary to conserve this type of buildings which are considered as witnesses of history, in some conditions which they could not be protected it is important to reconstruct them by relying on photographic sources, architectural traces and verbal and textual resources. Tahtalı Kahvehane, which is the building this paper concerned, is the local example of coffee houses which are those earliest examples dated back to 16th century in Istanbul. We suppose that reconstructing the building by giving priority to its originality will help to protect sustainability of historic environment around the castle.

Geliş Tarihi:

13.07.2021

Kabul Tarihi:

05.10.2021

Yayın Tarihi:

30.12.2021

Anahtar Kelimeler

Nevşehir
Kahve Kültürü
Tahtalı Kahvehane

Keywords

Nevşehir
Coffee Culture
Tahtalı Coffee House

GİRİŞ

Kapadokya Bölgesi Doğal ve Arkeolojik Sit Alanlarının yanı sıra Geç Dönem Osmanlı'ya ait sivil mimari örneklerin değeri ile de ön plana çıkmaktadır. Özellikle Ürgüp, Göreme, Avanos, İbrahimpaşa, Ortahisar, Mustafapaşa ve Nevşehir Kalesi etrafında sivil mimari örneklerin günümüze ulaşan varlığı gözlemlenmektedir. Nevşehir kent merkezinde kalenin kuzeydoğusundan başlayıp güneye, Göre Kasabası sınırlarına kadar eğimli arazide bu dönemlere ait yapılar ulaşmıştır. Ancak çoğu yapı doğal ya da insan faktöründen dolayı bakımsız kalmış ve terk edilmiştir. Son yüz yılda ortaya çıkan hızlı kentleşme baskısı, kale çevresinde sivil mimari yapıların mevcut durumunu koruyamaması veya yıkılmasına neden olmuş, bu durum kentsel morfolojiyi de değiştirmiştir. Oysa bir kentin sahip olduğu taşınmaz kültür varlıkları, kent kimliğini şekillendiren önemli unsurların başında gelir. Kent kimliği, kentin imajını etkileyen her kentte farklı ölçek ve yorumlarla kendine özgü nitelikler taşıyan fiziksel, kültürel, sosyo-ekonomik, tarihsel ve biçimsel faktörlerle şekillenen; kentliler ve onların yaşam biçimlerinin oluşturduğu; sürekli gelişen ve sürdürülebilir kent kavramını yaşatan geçmişten geleceğe uzanan büyük bir sürecin ortaya çıkarttığı anlam yüklü bütünlüktür (Çöl, 1998: 14).

Tümüyle yıkılmış ve günümüze ulaşmamış, şehrin silüetinde önemli yer tutan ya da tarihi bir kompozisyon özelliği taşıyan bazı yapıların yeniden yapılması restitüsyon, restorasyon ve rekonstrüksiyon alanlarında uygulamaya yönelik adımlar olarak görülebilir. Diğer taraftan geleneksel yapıım tekniği, malzeme, plan, mimari ve bezeme özelliklerinin sürdürülebilirliği yönüyle de sanat tarihi araştırmalarına kaynak teşkil eder. Tarihe tanıklık etmiş bu yapıların korunması muhakkak gerekli olsa da korunamadığı durumlarda mimari izlerinden, sözlü ve yazılı kaynak araştırmalardan yola çıkarak tekrar ayağa kaldırılması önemlidir. Çünkü yapıldıkları dönemin özgün örnekleri olan bu yapılar aynı zamanda tarihi birer belgedir.

Bu çalışmada bahsedilecek Tahtalı Kahvehane erken örneklerini 16. yüzyılda İstanbul'da gördüğümüz kahve mekânlarının taşradaki yerel bir uygulamasıdır. Bölgenin mimari üslubunu üzerinde barındıran nitelikleri nedeniyle öne çıkan yapı, işlevi nedeniyle dönemin toplumsal olaylarının tartışıldığı, sanat siyaset ve edebi çevrelere ev sahipliği yapan kamusal mekân özelliği gösterir. Yapının aslına sadık kalınarak yeniden inşa edilmesinin kale çevresindeki tarihsel silüetin sürekliliğinin korunmasına da yardımcı olacağı kanaatindeyiz.

1. MUŞKARA'DAN NEVŞEHİR'E

Nevşehir'in eski merkezini oluşturan kale ve yakın çevresi 18. yüzyıla kadar yaklaşık bir köy görünümündedir. "Muşkara" olarak bilinen köy, 16. yüzyılın başında Niğde Sancağı altındaki Ürgüp kazasının Uçhisar Nahiyesine bağlıdır. Köyün 61 vergi hânesi ve 105 nefer kaydı bulunmaktadır (BOA, TD 455, 810-811). 1584 yılına ait vergi kayıtlarında ise nüfusu 1000 civarında Müslüman ve gayrimüslim olarak iki dini gruptan oluşmaktadır (Şahin, 2007: 65). Nevşehir ve çevresindeki yerleşimlerde önemli sayıda gayrimüslim tebaanın yaşadığı bilinmektedir (Hild ve Restle, 1981: 45-46). Kapadokya sakinlerinin, özellikle Kayseri, Niğde, Aksaray üçgeni ile kabaca çevrelenen alanda ve çok sayıda yer üstü ve yer altı mağaralarında yaşadığından bahsedilir (Hild ve Restle, 1981: 46). H.1299/1881-82 tarihli Konya Vilayet Salnamesinde Nevşehir ve çevre kazalardaki sadece erkek nüfusun tespit edildiği bilgilere göre Nevşehir'de 11121 Müslüman, 3526 Rum, 184 Ermeni, 8 Protestan, 52 Katolik nüfus yaşamaktadır (Kaya, 2006: 199-200). Cumhuriyet yıllarının hemen öncesinde özellikle azınlıkların yaşadığı Nevşehir kent merkezinde hızlı nüfus artışı ile birlikte kentsel doku da genişlemeye başlamıştır. Bu dönemde kale çevresinde kilise, okul ve çok sayıda konak inşa edildiği bilinmektedir. 1924 yılındaki nüfus mübadelesi ile Hıristiyan nüfusun Balkan göçmenleri ile yer değiştirmesi ve 1950'lerden itibaren yamaç yerleşimlerinin birçoğunun afet bölgesi ilan edilerek boşaltılması¹ bu bölgede bulunan çok sayıda tarihi yapının bakımsız kalarak yıkılmasına sebep olmuştur (Sağcan, 2008: 55-56).

¹ Nevşehir Kalesi'nin güneyinde Cumhuriyet Mahallesi'nin tepesinde bulunan Kahveci Dağı'nda kaya kopmaları bulunduğundan dolayı alan afete maruz bölge ilan edilmiştir. Nevşehir Belediyesi'nin arşivlerinde yapılan araştırmalarda, geçmişte de bu bölgede benzer durumların yaşanmış olduğu anlaşılmıştır. 17.02.1983 ve 06.09.1991 tarihlerinde jeolojik etütler yapılmış olduğu ve

Onsekizinci yüzyıl başlarında Damad İbrahim Paşa'nın, bugünkü Nevşehir'in yerinde bir köy olan Muşkara'yı şehir olarak yeni baştan imar ettirme çabaları bölge için yeni gelişmelere sahne olmuştur. Osmanlı Dönemi öncesi yerleşimi hakkında bilgiler ise kısıtlıdır. Selçuklu Döneminde yapıldığı söylenen bir kale (Şahin, 2007: 65) ve 13. yüzyıl geç Bizans Dönemine ait resimli bir kilise² Orta Çağ izleri olarak değerlendirilebilir. Bu tarihten itibaren 18. yüzyıla kadar bir köy görünümünde olan Muşkara'da fiziki, mimari ve demografik değişimler bu tarihten sonra başlar. III. Ahmed'in Damadı İbrahim Paşaya (Sadrazamlığı 1718-1730) Muşkara köyünü hibe ve temlik etmesi (Şahin, 2007: 65), Damad İbrahim Paşa'nın imar faaliyetlerinin yolunu açmış ve şehrin çekirdeğini oluşturan külliye ile etrafındaki dükkânlar ilk meyvesini oluşturmuştur. Özellikle yeni ticaret mekânlarının yapılışı yörenin ekonomisine ivme kazandırır. 1730 yılında birkaç bin olan kasabanın nüfusu şehir kimliği aldıktan bir buçuk asır sonra 18 binlere ulaşmış, çarşısında da 1055 dükkân, 9 han ve 12 fırını bulunmaktadır (Şahin, 2007: 66). Bunların dışında Tahtalı Kahvehanenin kuzeyinde kalan ve günümüze ulaşmamış Aziz Georgios Kilisenin avlusunda küçük bir pazar kurulmaktadır. Ayrıca bu çevrede 30 dükkân, 3 fırın ve 1 eczaneden bahsedilir (Öger ve Özdem, 2015: 9). Şehrin ekonomik dinamiklerinin başında tahmin edileceği üzere bağcılık gelmektedir. Bunun dışında beziryağı üretimi de bölgede oldukça yaygındır. Kale çevresinde birbirlerine yakın mesafede kaya oyma 5 bezirhane yapısı tespit edilmiştir. Zeğrek (keten) tohumundan geleneksel presleme yöntemiyle beziryağının çıkarıldığı bu küçük atölyeler Osmanlı döneminde vergiye tabi küçük sanayi kuruluşları olarak dikkati çeker (Maraşlı, 2018: 163-174).

Nevşehir'in köyden şehre dönüşme sürecinde bölgenin demografik yapısında önemli yer tutan Türkmen aşiretleri öne çıkar. Bunlardan Boynuinceli cemaatinin varlığı, okur-yazar ve hüner sahibi kimseler olarak bahsedilmesi (Eröz, 1966: 129) onların ileri gelenlerinin 1700'lerin başında Nevşehir merkezine yerleştirilmelerinde etkili olmuştur. Arşiv kayıtlarında şehrin merkezine yerleşeceklerin sayısı 800 hane olarak geçmektedir. III. Ahmed'in emriyle şehre yerleşecek kişiler için evler inşa edilmesi ve yaylaklara gitme bahanesiyle şehirden ayrılmamaları gibi bilgiler de bulunur (Sağlık, 2014: 125-126). Buradan Boynuinceli aşiretine bağlı kişilerin, bir kasaba veya şehrin kültür ve sosyal hayatına uyum sağlayabilecek durumda oldukları anlaşılmaktadır (Şahin, 2006: 253). Varlıklı olmayanlar ise Nevşehir dışına "İrmak Bucağı" olarak bilinen Gülşehir'in köylerine, Kızılırmak'ın iki yakasına iskân edilmişlerdir. Yani yerleşme hareketi sadece Nevşehir'in merkezine olmamış civarını da kapsamıştır (Şahin, 2006: 253). Bu durumda, Damad İbrahim Paşa'nın iskân politikasında yeni kurulan şehrin nüfusunu artırmak için bölgedeki aşiretlerden faydalanması pratik bir çözüm olarak düşünülebilir (Maraşlı, 2020: 18).

2. KAHVE KÜLTÜRÜ VE KAHVEHANELER

Kahve vazgeçilmez bir içecek olarak gündelik hayata dahil olduktan sonra gelenek haline gelmiş ve zamanla bu gelenek ile ilgili taşınmaz ve taşınır kültür unsurları oluşmuştur. Kahve tüketiminin artmasıyla mekân oluşturma isteği öncelikle kahvehaneleri ortaya çıkarmış, aynı zamanda kahve fincanları, kahve kutuları, fincan zarfları, kahve değirmenler, kahve soğutucuları, cezveler gibi kahve kültürüne ait kullanım eşyaları gündelik hayata girmiştir. Kahvenin dünya üzerindeki serüveninde İstanbul öne çıkan şehirlerin başında gelir. Kâtip Çelebi, 1543 yılında gemilerle İstanbul'a kahve geldiğini ve İstanbul ahalisinin kahveyle tanıştığını kaydeder.

Çelebi'nin, Aslı Yemen diyarından çıkıp tütün gibi dünyaya yayıldı. Kimi şeyhler Yemen dağlarını mesken edininip dervişleriyle bir tür ağaç yemişi bulup kalb ve bün dedikleri taneleri döğüp yerlerdi ve kimisi de kavurup suyunu içerdi. Riyazat ve sülûke uygun ve şehveti kesmeye elverişli soğuk ve kuru gıda olduğundan Yemen ahalisi

mahallede kaya düşmesinden dolayı evlerin boşaltılma çalışmalarının gündeme geldiği kayıt altına alınmıştır. Bu konuda Nevşehir Belediyesi arşiv kayıtlarında İmar İşleri Müdürlüğü'nün 15.02.2002 tarihli "Cumhuriyet Mahallesi Afata Maruz Bölge Yazısı" bulunmaktadır.

² Kilise ile ilgili yayınlanmış bir çalışma bulunmamaktadır. Bölgede Bizans sanatı ve mimarisi konusunda çalışmaları bulunan B. Tolga Uyar "Nevşehir Kalesi Yamaç Yerleşimi Kaya Kilisesi" ile ilgili yazdığı sanat tarihi raporunda kiliseyi 13. yüzyıla tarihlendirmektedir.

birbirinden görüp şeyhler ve sûfiler ve başkaları kullandılar (Kâtip Çelebi 1993: 39), dediği kahve buradan Avrupa'ya yayılmıştır (Birsell, 2003: 11).

“Kahve evi” anlamına gelen kahvehaneler yapıldıkları erken dönemlerden itibaren sosyal ilişkilerin şekillendiği toplumsal dönüşümleri yansıtan kamusal mekânlar olmuştur (Yaşar, 2005: 238). İstanbul'da 16. yüzyıldan itibaren görülen bu özel mekânlar, ilk başlarda kahve satılan ve tüketilen yer olarak öne çıkmış kısa sürede de gündelik hayatın tecrübe edildiği yerler haline gelmiştir (Yaşar, 2005: 239). 16. yüzyıldan sonra mahalle aralarında kahvehanelerinin yayılması ile sayıları giderek artan bu mekânlar gündelik hayatın sorunlarının çözümlendiği (Sökmen, 2011, 18), siyasi söylentilerin hayat bulduğu alanlar olmuştur. En çok da bu nedenle yani toplumu yönlendirme etkileri nedeniyle siyasi iktidarı elinde bulunduranlar için tehdit olarak görülmüş ve zaman zaman kapatılma yoluna gidilmiştir (Kırlı, 2000: 68). Tarihçi İbrahim Peçevi,

Aydın sınıfından iyi yaşamayı seven kimi insanlar, kahvehanelerin her birinde yirmi ya da otuz kişilik gruplar hâlinde toplanabiliyorlardı. Kimileri adâb-ı muâşeret yazıları ve kitap okuyor, kimileri tavlâ, satranç oynuyor, kimileri de yeni yazdıkları şiirleri getirip, sanat üzerine münazara yapıyordu, demekle bir nevi kahvehane müdavimlerinin de profilini çizer (Peçevî, 1981: 258).

İlk çıktıkları zaman tavlâ, dama ve satranç oyunlarının oynandığı, kitap ve güzel yazıların okunduğu, bazen de şiir ve edebiyattan söz edilen kahvehaneler, dönemin okur-yazar ve seçkin sınıfına hizmet eden özel mekânlar olmuştur (Saraçgil, 1999: 33-35). Zaman içerisinde toplumsal yapıdaki değişim ve çeşitlilik tüm yönleriyle kahvehanelere de yansımış ve farklı türleri ortaya çıkmıştır. Örneğin İstanbul'da kahvehaneler, toplumsal sınıf, etnik yapı ya da kültür düzeyleri göz önünde bulundurularak sınıflandırıldığında mahalle ve esnaf kahvehaneleri tarihi süreçte ortaya çıkan mekân tipleri olmuştur (Birincioğlu, 2011: 60). Bunların yanı sıra yeniçeri, âşık ve semai gibi kahvehaneler de farklı kültürlerle sahip topluluklar tarafından tercih edilmiştir (Bostan, 2001: 205). Bu durum kahvehanelerin müşteri profillerinin de değişimine neden olmuştur. Zamanla kahvehaneler sadece seçkinlere hitap eden özel bir alan olmaktan çıkmış ve toplumun farklı katmanlarındaki insanların uğrak yerlerine dönüşmüştür. Kahvehanelerin İstanbul dışına yayılması ile birlikte taşranın ortak kullanım mekânlarından biri haline gelmiştir.

5. TAHTALI KAHVEHANE

Günümüzde yerüstündeki sivil mimari örneklerinin çoğunun yitirilmiş olduğu Nevşehir Kalesinin etrafında büyük çoğunlukta kaya oyma mekânlar varlığını sürdürmektedir. Yeni düzenlemelerin ve yeni yatırımların gerçekleşmesi beklenmekte olduğu bu alanda güncel durumun belgelenmesi, hem tarihe kayıt düşülmesi hem de yapılacak müdahaleler için sağlıklı bilimsel veri sağlanması adına, büyük önem taşımaktadır (Becerir, 2020: 10). Genelde Kapadokya Bölgesi, özelde ise Nevşehir kale etrafındaki konut mimarisinin genel özelliklerinden biri yığma konutların yamaca yaslı olarak inşa edilmeleridir. Genellikle bölgeye özgü kesme taş malzeme ile yapılan evlerde kat yükseklikleri fazla olup fevkanî özellikler görülür. Bölgede jeolojik özellikler doğrultusunda, yapı malzemesi olarak; içinde sünger taşı blokları ve yaşlı andezit lavların parçaları bulunan gözenekli volkan tüfü kullanılır. Tüfler malzeme özelliği olarak kolay işlenebilir ve işlendikten sonra sertleşen ve dayanıklı bir yapıya sahiptir. Konutlar genelde tek ya da iki katlıdır. Üst örtü, düz toprak dam ya da takviye kemerlerle oluşturulmuş tonozdur. Duvarlar, doğal yerli kayanın kaba yonu, ince yonu ve kesme taş olarak işlenmesiyle değişiklik göstermektedir. Duvar örgüsü kesme taş olan cephelerde taşlar düzgün sıralı olup, sıralar birbirine eşit değildir. Yapılarda kat silmesi ve saçak silmesi bulunmaktadır. İki katlı yapılarda yapıların üst kısmından dışarıya doğru taşın ve örtüden gelen yükleri konsollarla alttaki duvara veren eleman olan çıkmalar, yapının taşıyıcı bünyesinde yer alan bir öğedir. Taş konsollar, bindirmeli, payandalı ve bindirme+küçük konsol taşlı olarak çeşitli şekillerde yapılmışlardır. Ahşapla taşın birlikte kullanıldığı örneklerde, ahşap hatil işlevi

görerek taş konsollara oturur ve üzerindeki kagir duvarı taşımaktadır (Binan, 1994: 52, 54, 66, 69-70). Kale ve çevresinde bulunan anıtsal nitelikli yapıların günümüze daha sağlam bir şekilde ulaştığı görülmektedir. Bunlar Nevşehir Kalesi, Damat İbrahim Paşa Külliyesi, Tahtalı Cami, H. Şeyh Efendi Cami, Kaya Cami, Kara Cami, Eski Cami, Orta Bettik Cami, Meryem Ana Kilisesi ve hamam ve çeşmelerdir. Bunların haricinde sivil ve ticari yapıların ise doğal ve insani etkenlerle hasar gördüğü ve çoğunlukla günümüze sağlam bir şekilde ulaşamadığı anlaşılmaktadır.

Tahtalı Kahvehanenin bulunduğu bölge Hıristiyan ve Türk-İslâm Dönemlerine ait kaya oyma mekânların yığma taş konut yapılarının yer aldığı bir alandır. Burada bulunan mahalleler genellikle 19-20. yüzyılda yapılmış büyük boyutlu evler ve köşk (konak) tipolojisine ait yığma taş konutlarıyla dikkat çekmektedir (Fotoğraf 1). Kahvehanenin de bulunduğu Cumhuriyet Mahallesi (eski Kisle Mahallesi) Nevşehir Kalesinin güneyinde eski Göre yolu üzerinde, Kahveci Dağının eteklerinde yer alır. Burası Geç Osmanlı Dönemi azınlık kiliselerinin, sivil, ticari, zirai mimarlık örneklerinin bulunduğu bir bölgedir. Bunlardan 1849 yılında yaptırılan Ortodoks Rumlara ait Meryem Ana Kilisesi 1924 yılındaki mübadele dönemine kadar ibadethane olarak (Pekak, 2009: 260), 1950 ve 1992 yılları arasında ise cezaevi olarak kullanılmıştır. Sacit Pekak "halkın 'Hapsane Kilise' olarak adlandırdığı Meryem Ana Kilisesinin yarısı kayıp olan kitabesine dayanarak 1849 tarihinde ibadete açılmıştır" demektedir (Pekak, 2009: 260). Burada Yılmaz Güney, Kemal Tahir gibi dönemin ünlü isimler bir süre de bulunmuşlardır (Büktel, 2012: 172-173). Ayrıca 1973 senesinde Türkan Şoray'ın oynadığı "Mahpus" filminin bazı sahneleri kiliseden dönüştürülen hapishanede çekilmiştir. Bu kilisenin kuzeybatısında ise Damat İbrahim Paşa İlkokulunun (inşa tarihi 1934) bahçesinde günümüze sadece 4 katlı bir çan kulesi ulaşan sekizgen planlı Aziz Georgios Kilisesi bulunur (Pekak, 2009: 260). Bu kilisenin 1796 tarihinde inşa edildiği, kubbesinin 1837'de yapıldığı avlusundaki çan kulesinin ise 1870 yılında tamamlandığından bahsedilir (Öger ve Özdem, 2015: 12). Bunların dışında hamam ve çeşmeler kahvehanenin etrafında bulunan diğer mimari örneklerdir.

Kahvehane, Nevşehir Cumhuriyet Mahallesi 385 ada 3,4,5 parsellerde yer almaktadır. Kahveci Dağı'nın eteklerinde ve Nevşehir Kalesi'nin güneydoğusunda Göreyolu Sokak üzerinde olup cephesi sokağa açılmaktadır. Kahvenin doğusunda Cumhuriyet Cami, kuzeyinde çan kulesi ve kilise kalıntısı, Güneydoğusunda da Meryemana Kilisesi yer alır (Fotoğraf 2). Halk arasında "Tahtalı Kahve" olarak bilinen yapı kentsel dönüşüm süreci öncesinde yıkılmış ve günümüze sadece belli bir seviyeye kadar duvar kalıntıları ulaşmıştır (Fotoğraf 3). Kahvehane ile ilgili yapılan literatür taramalarında fazla bilgi bulunmamaktadır. Eldeki bilgiler yapının yıkılmadan önceki dönemlerine ait fotoğraflarından, mimari belgeleme çalışmalarından, sözlü kaynaklardan ve az da olsa literatürde yer alan yayınlardan toplanmıştır. Bunlardan birinde yapı şu şekilde anlatılmaktadır:

Nevşehir il merkezinde bulunan tarihi "Kahvehaneler" içinde en ünlü olanlardan biri hiç şüphesiz eski Cumhuriyet Mahallesiindeki Rumlardan kalma Topal Ali Ağa'nındır. Buranın müşterileri çoğunlukla mübadele (değiştirme, göç) sonrası gelen, Nevşehir'lilerin "Muhacir" olarak adlandırdıkları Rumeli göçmenleri ile buraya yakın mahallelerden gelen müdavimleri idi. Bu kahvehanenin ünü; sahibi kadar, kahvehane olarak kullanılan binanın tarihi ve mimari özelliklerinden gelmekteydi. Yapı iki katlı yığma kagir idi. Alt katı bakkal olarak kullanılır, üst kata bir merdivenle çıkılırdı. Bu kahvehane, ilk açılan İstanbul kahvehaneleri'nin özelliklerini taşırdı. Küçük olmakla birlikte oyun oynayanlardan ayrılmış loca şeklinde bir bölmesi vardı. Bu kısma eski Osmanlı kahvehanelerindeki gibi kerevetler (sedirler) konmuştu. Buraya çıkıp oturmak isteyen müşteriler Osmanlı kültürünü yaşatmaktaydı. Müşteriler ayakkabılarını çıkararak buraya geçiyorlardı. Bu kahvehanenin adı halk arasında "Tahtalı Kahvehane"dir. İşleten Topal Ali Ağa, tam mesleğin adamı idi. Aynı semtte yine Ali adındaki bir başka şahıs tarafından işletilen kahvehane daha vardı. Fakat Topal Ali'nin kahvehanesi kadar kalabalık olmazdı. İçinde berber köşesi biraz yüksekti. Balkonunun tavanı kalemişi resimlerle süslüydü (Dinleyen, 2013: 64).

Tahtalı kahvehanenin bulunduğu Cumhuriyet (Rum Baş Mahallesi) Mahallesi 1900'lerin başında, mübadele öncesi dönemde Rumlara ve Türklere ait büyük dükkânların bulunduğu, kahvehane, gazino,

kütüphane gibi kamusal sosyalleşme mekânlarının olduğu, dönemin canlı bir yaşam merkezi görünümündedir (de Tapia, 2016: 238). 1912 yılında Nevşehir’de Rumların 5 kahvehane ya da gazinosu olduğundan bahsedilir (de Tapia, 2016: 460). Eskilerin “Rum Gazinosu” (Çatak, 2020) dediği, Tahtalı Kahvehane sonraki bir tarihte kahvehaneye dönüştürülmüş olmalıdır. Tahtalı kahvehanenin altında bir bakkal dükkânı olduğu, etrafında manav, kuyumcu gibi dükkânların bulunduğu ancak mübadele ile birlikte yok olduklarından bahsedilir (Çatak, 2020).

5.1. Mimari Özellikleri

Kahvehane yöreye ait kesme taş malzemeden iki katlı ve yığma şekilde inşa edilmiştir. Günümüze kısmen ulaşan 1. kat seviye planında (kahvenin izdüşümü olan alan) yan yana iki mekân mevcuttur. Bunlardan kuzeydeki mekâna giriş, mekânın kuzey batısında bulunan yaklaşık 90 cm. genişliğinde bir açıklık ile sağlanmaktadır. Yapının eski fotoğraflarında burada ahşap tek kanatlı bir kapı mevcut olduğu görülür. Bu kapının doğusunda 90 cm. genişliğinde bir pencere açıklığı yer alır. Fotoğraflarda bu pencerenin kapalı olduğu görülmektedir. Aynı mekânın doğu duvarında da bir adet 90 cm. genişliğinde pencere açıklığı görülmektedir. Mekân yaklaşık 3.40 m. x 3.30 m. ebatlarında kare ölçülere sahiptir. Bu mekânın güneyinde ve batısında kesme taş örgülü duvar izleri 1.60 m. yüksekliğine kadar hala görülebilmektedir. Yine aynı mekânın zemininde yaklaşık 40 cm. x 65 cm. ölçülerinde sal taşı döşeme izleri mevcut olup mekânın zemininin taş kaplama olduğu düşünülmektedir (Fotoğraf 4, Şekil 1).

Bu mekânın güneyinde yer alan 2. mekâna giriş sokağa bakan doğu cephesinden yaklaşık 90 cm. açıklık ile sağlanmaktadır. Yaklaşık 5 m. x 5.13 m. ölçülerinde kare forma yakın plan gösterir. Doğu duvarında bir adet 100 cm. genişliğinde pencere açıklığı bulunur. Mekânın kuzey, güney ve batı duvarlarında yaklaşık 2.18 m. seviyeye kadar kesme taş örgülü duvar kalıntıları mevcuttur. Güneybatı duvarında sonradan kapatıldığı düşünülen 80 cm. genişliğinde kesme taş malzeme dört sıra duvar dolgusu görülmektedir. 1. seviye mekânların örtüsü tamamen yıkılmış olup kahvehaneyi işleten kişilerden ve mahalle sakinleriyle yapılan görüşmelerde üzerinin hezenlerle kapalı olduğu bildirilmiştir.

2. katta yer alan kahvehanenin olduğu mekâna giriş kuzeybatı cepheden yaklaşık 130 cm. ölçülerinde olan kapı açıklığı ile sağlanmaktadır. Eldeki fotoğraflardan da anlaşıldığı kadarıyla burada kesme taşlar ile yapılmış 3 üç adet basamak görülmekte ve üçüncü basamağın üzerinde ahşap çift kanatlı bir kapı yer almaktadır. Ahşap kapıdan sonra merdivenler devam etmekte ve üst kata çıkış sağlamaktadır. Ancak bu kısım ile ilgili sözlü kaynakların dışında bir bilgi mevcut değildir (Fotoğraf 5, Şekil 2-3)

Üst kat mekân tamamen yıkılmış olup günümüze ulaşamamıştır. Zemin ve kadaströ ölçümlerinden yola çıkılarak burasının yaklaşık 6. 45 m. x 5 m. ölçülerinde olduğu düşünülmektedir. Sözlü kaynak araştırmalarına göre zemin ve tavan döşemelerinin ahşap plakalarla kaplı olduğu, duvarların ise kesme taş malzemeden yığma olarak yapıldığı anlaşılmaktadır. Kahvehaneyi işleten kişiler, merdivenlerin bitiminde yer alan güney duvarında bir adet kapı açıklığı olduğunu ve fakat bunun sonradan kapatıldığını bildirmiştir. Mekânın doğu duvarında 1 m. x 1.8 m. ölçülerinde 3 pencere açıklığı yer alır. Pencere ahşap çerçevesi ve çift kanatlıdır. Kuzey duvarında ortada balkona açılan kapı ve iki yanında pencere bulunur. Pencere 1 m. x 1.8 m. ölçülerinde, ahşap çerçevesi ve çift kanatlıdır. Kapı 1. 20 m. x 2 m. ölçülerinde yine ahşap çerçevesi ve çift kanatlıdır. Kapıdan hemen sonra ismini aldığı ahşap balkona çıkılır.

Balkon 1. 80 m. genişliğinde olup kuzey ve doğu cepheleri boyunca “L” şeklinde uzanır. Balkonun zemini ve tavanı ahşap döşemelidir. Zeminden çatıya doğru yükselen 8 cm. x 8 cm. kare ölçülerde 10 adet ahşap sütun ve sütunlar arasında ikiz kemerler çatıyı taşıırken, balkonu destekleyen taşıyıcı yapı elemanları basit ahşap direklerle sağlanmıştır. Bu ahşap direklerin üzerinin tahtalarla kapatılmış olduğu fotoğraflardan anlaşılmaktadır (Fotoğraf 6).

5.2. Bezeme Özellikleri

Üst katın kuzey ve doğu duvarının dış cephe yüzeyinde, kenarları silmelerle oluşturulmuş panolar ve boya ile yapılmış bezemelerin mevcut olduğu fotoğraflardan tespit edilmiştir. Balkon kapısının üzerinde kenarları silmeli kare bir pano yer alır. İkinci bir silme kuşağı ise, kare panonun üst çerçevesinde hizalanarak yarım dairesel bir form oluşturur. Yarım dairesel formun ortasından sol tarafa doğru sarkan bir perde tasviri seçilmektedir. Perdenin ortasından aşağı doğru inen püskülü görülür. Panonun zemini açık renk, perde yeşilimsi bir renk ile boyanmıştır. Silmelerde ise sarımsı bir renk kullanıldığı görülür. Kare panonun iki yanında, kapı hizasında biten kenarları silmeli dikdörtgen panolar yer alır. Bu panolar kapı hizasında silmeli madalyonlar oluşturmaktadır. Dikdörtgen çerçeveler kırmızı, zemin ise siyah alacalı olarak boyanmıştır. Balkon kapısının iki yanında yer alan pencere üst bölümleri silmelerle dikdörtgen çerçeve içerisine alınmış, zeminine dalgalı renkler kullanılarak mermerimsi bir hava katılmıştır. Duvar köşesinde ise tavadan pencere alt hizasına kadar uzanan kenarları silmeli dikdörtgen çerçeve uygulaması yapılmıştır. Dikdörtgen panonun orta kuşak kısmında dairesel bir madalyon yer alır. Çerçeve kırmızı ile madalyonun zemini ise siyah alacalı olarak boyanmıştır. Cephenin üst kısmında saçak altında, kuzey ve doğu cephesi boyunca uzanan kalemşi bordür yer alır. Bordürün beyaz boya ile yapılmış barok karakterli bitkisel bezeme olduğu anlaşılmaktadır. Doğu cephesinde de benzer bezemelerin olduğu eski fotoğraflarda görülmektedir (Fotoğraf 7, Şekil 4).

SONUÇ

Tahtalı Kahvehane mimari ve bezeme özellikleri bakımından Kapadokya Bölgesinde 19. yüzyıldan itibaren oluşmaya başlayan sivil mimarinin genel karakteristiğini yansıtmaktadır. Özellikle Ürgüp, Avanos, Göreme, Ortahisar, Mustafapaşa ve çevresinde görülen geleneksel konutların zengin plan ve cephe tasarımlarıyla örtüşür. Günümüze çok örneği kalmamış olsa da Nevşehir kale çevresinin de yöresel kesme taş malzemeyle yapılmış iki katlı, gösterişli cepheye sahip yığma kagir binalar bakımından oldukça zengin olduğu eski fotoğraflarından, sözlü ve yazılı kaynak araştırmalarından anlaşılmaktadır. Ancak hızlı kentleşme, kentsel dönüşüm uygulamaları, doğal ve insan faktörlü tahribatlar neticesinde içerisinde kahvehanenin de bulunduğu pek çok yapı günümüze ulaşmamış ya da kısmen ulaşmıştır.

Yöreyle ait yumuşak yapıli kesme taş malzeme ile kagir inşa edilen iki katlı binanın üst katını teşkil eden kahvehanenin en dikkat çeken özelliği cephesini hareketlendiren ahşap balkon uygulamasıdır. Ahşap konsollarla desteklenen balkonda çatı, ahşap sütunlarla desteklenmektedir. Taş konsollu, taş ya da ahşap sütunlu açık çıkmalı balkon uygulamaları bölge evlerinde oldukça yaygın bir uygulamadır. Ancak kahvehanedekine benzer tamamen ahşap ve “L” planlı balkon uygulamasına çevrede rastlanmamıştır.

Kahvehanenin diğeri bir özelliği ise silmeli panolar ve mermer görünümü verilmiş boyamaları ile dış cephe bezemeleridir. Nevşehir ve çevresinde duvar resmi geleneğinin oldukça yaygın olduğu bilinmektedir. Özellikle Mustafapaşa (Sinassos) evlerinin zengin duvar resimlerine sahip olduğu yöre ile ilgili yapılan çalışmalardan anlaşılmaktadır (Özbek, 2005: 11-50). Buranın yanısıra Ürgüp, Avanos ve kale etrafındaki bazı konutlarda da duvar resimleri görülmektedir. Kahvehanenin cephesindeki silme kuşaklarının alçı malzeme ile yapılmış olduğu düşünülmektedir. Dış cephe bezemesinde kullanılan mermer taklidi boyamaların benzeri Gülşehir Karavezir Mehmet Paşa Külliyesinin cami (1779) içerisinde de yer yer kullanılmıştır. Özellikle mihrap eyvanının sivri kemer içinde ve alt kat pencere sövelerinde yağlı boya ile yapılmış mermer taklidi bezemeler görülür. Yağlı boya ile yapılmış mermer taklidi boyamaların Barok Dönemin özelliği olduğu bilinmektedir (Köşklü, 2010: 84).

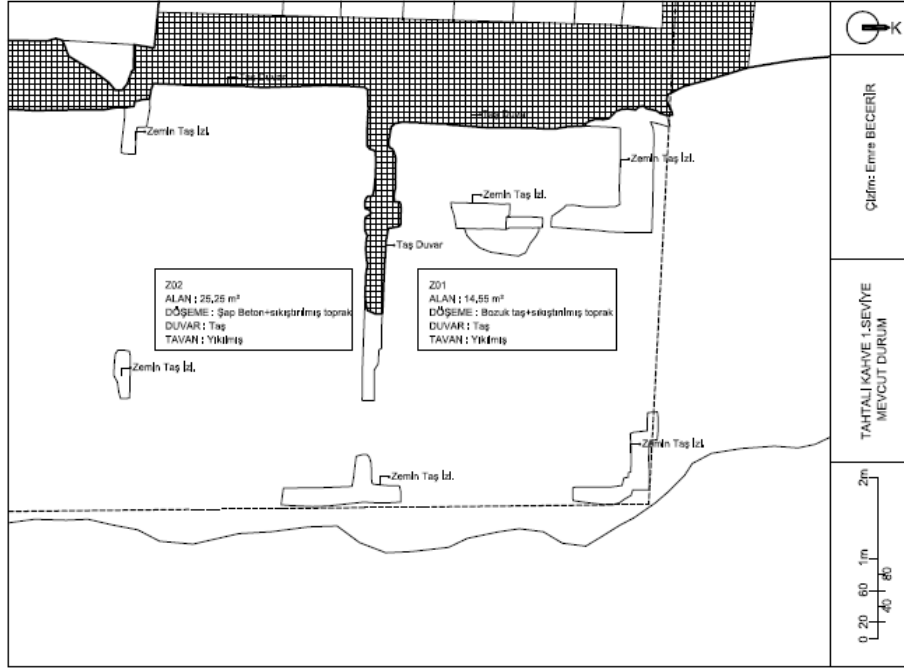
Sonuç olarak Kapadokya Bölgesinin kendine özgü yapısı, fiziksel çevrenin insan eliyle biçimlenmesinde önemli bir etken olmuştur. Zaman içerisinde ihtiyaçlar doğrultusunda farklı yapı türleri ortaya çıkmış ve bölgenin jeolojisine bağlı şekillenen topoğrafyaya ve genel havaya uyum sağlamıştır. Kahve kültürünün ortaya çıkması ile mekâna duyulan ihtiyaç sonucu oluşan kahvehanelerden biri de Tahtalı Kahvehanedir. Nevşehir kent merkezinde uzun yıllar amacına hizmet etmiş yapı, bir zaman sonra yıkılmıştır. Barındırdığı

maddi ve manevi değerleri ile tarihi kompozisyon özelliği gösteren bu yapının yeniden ayağa kaldırılarak işlevsellik kazandırılmasının kentin kültürel mirasına katkı sağlayacağı düşüncesindeyiz.

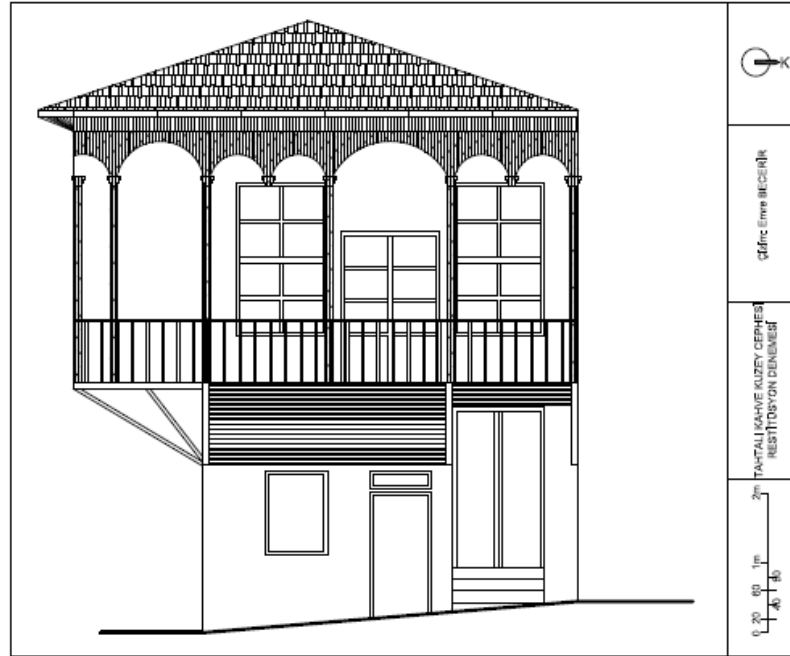
KAYNAKÇA

- Becerir, E. (2020). *Nevşehir Kale Çevresi Kaya Mekânların Belgelemesi ve Koruma Sorunları*, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Kocaeli.
- Binan, D. U. (1994). *Güzelyurt Örneğinde Kapadokya Bölgesi Yiğma Taş Konut Mimarisinin Korunması İçin Bir Yöntem Araştırması*, Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Birincioğlu, G. (2011). Sosyalleşme Sürecine Yön Veren Kahvehaneler ve Mimarileri. A. Ö. Demirli ve N. Öztürk (Haz.) *Tüm Zamanların Hatırına Sarayda Bir Fincan Kahve*. (s. 61). İstanbul, Türkiye Büyük Millet Meclisi Milli Saraylar Yayınları.
- Birsel, S. (2003). *Kahveler Tarihi Salâh Bey Tarihi I*, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Bostan, İ. (2001). Kahve. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 24, s. 202-205). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Büktel, Y. (2012). Nevşehir Meryem Ana Ortodoks Kilisesinin Restorasyonu Üzerine Notlar, A. Öger (Ed.). *I. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu 16-19 Kasım 2011 Nevşehir*, 8, (s. 172-173). Ankara.
- Çatak, M. E. ve diğerleri. (2020). "Nevşehir Cumhuriyet Mahallesi Tarihi", Bilkent Üniversitesi Seminer Ödevi, Ankara 2020.
- Çöl, Ş. (1998). *Kentlerimizde Kimlik Sorunu ve Günümüz Kentlerinin Kimlik Derecesinin Ölçmek İçin Bir Yöntem Denemesi*, Doktora Tezi, Mimarşinan Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Dinleyen, M. (2013). Kahve ve Nevşehir Kahvehaneleri. *Nevşehir Kültür ve Tarih Araştırmaları Dergisi*, (17), 60-66.
- De Tapia, A. A. (2016). *Orthodox Christians And Muslims Of Cappadocia: Intercommunal Relations In An Ottoman Rural Context (1839-1923)*, İstanbul.
- Eröz, M. (1966). *Türk Köy Sosyolojisi Meseleleri ve Yörük-Türkmen Köyleri*, İstanbul: Fakülte Matbaası.
- Hild, F., Restle, M. (1981). *Kappadokien (Kappadokia, Charsianon, Sebastia und Lykandos), Tabula Imperii Byzantini 2*, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- İbrahim Peçevi. (1981). *Peçevi Tarihi I*, (B. S. Baykal, Haz.). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Kaya, M. (2006). XX. Yüzyıl Başlarında Niğde Sancağı'nın Nüfusuna Dair, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. (19), 199-200.
- Kâtip Çelebi. (1993). *Mizanü'l-Hak Fi İhtiyari'l-Ahak*, (O. Ş. Gökyay, Haz.). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı
- Kırlı, C. (2000). Kahvehaneler ve Hafiyeler: 19. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı'da Sosyal Kontrol. *Toplum ve Bilim Dergisi*. (83), 58-77.
- Köşklü, Zerrin. (2001) *Nevşehir/Gülşehir Karavezir Mehmet Paşa Külliyesi. Atatürk Üniversitesi Güzeli Sanatlar Fakültesi Dergisi*, (7), 75-92.
- Maraşlı, S. (2018). Nevşehir Yamaç Yerleşim Alanında Bulunan Bezirhaneler. *Arkeoloji ve Sanat*. (157), 163-174.
- Maraşlı, S. (2020). *Göçerlikten Yerleşim Nevşehir Kırsalında Kubbeli Tandır Evleri*, Konya: Literatürk Academia.
- Oflaz, M. (2012). 16. Yüzyıl sonlarında Ürgüp Kazası, A. Öger (Ed.). *I. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu 16-19 Kasım 2011, Nevşehir*, 5, (s.313-330). Ankara.
- Öger, A. Özdem, O (2015). *Nevşehir Mektepleri (1820-1920) Metin-Sözlük-Tıpkıbasım*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Özbek, Y. (2005). *Mustafapaşa (Sinassos) Evlerinde Duvar Resimleri*, Kayseri: M Grup Matbaacılık.
- Pekak, S. (2009). Kappadokia Bölgesi Osmanlı Dönemi Kiliseleri: Örnekler, Sorunlar Öneriler. *Metu JFA*, 26 (2), 249-277.
- Sağcan, F. (2008). Kapadokya'da Geleneksel Yerleşmelere Bir Bakış Yerleşim Özellikleri ve Planlama Çalışmaları. *Nevşehir Kültür ve Tarih Araştırmaları Dergisi*, (10), 54-57.
- Sağlık, A. ve diğerleri. (2014). *Bir Şehrin Doğuşu Hikayesi Nevşehir-i Dilara Belgelerle Nevşehir'in Kuruluşu*, Nevşehir.
- Saraçgil, A. (1999). Kahvenin İstanbul'a Girişi: 16. ve 17. Yüzyıllar, M. Atik, E. Özdoğan. (Çev.), *Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler* (s. 27-41), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Sökmen, C. (2011). *Aydınların İletişim Ortamı Olarak İstanbul Kahvehaneleri*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Şahin, İ. (2006). *Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler*, İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Şahin, İ. (2007). Nevşehir, *İslam Ansiklopedisi*, (c.33, s. 64 -67). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yaşar, A. (2005). Osmanlı Şehir Mekânları: Kahvehane Literatürü, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3, (6), 237-256.
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi (BOA) İstanbul.

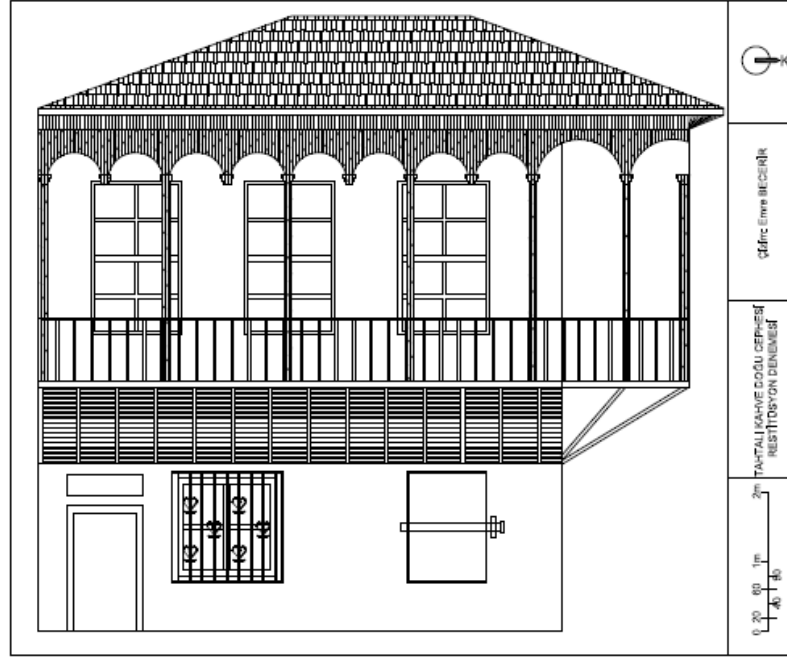
Ek1. Şekiller

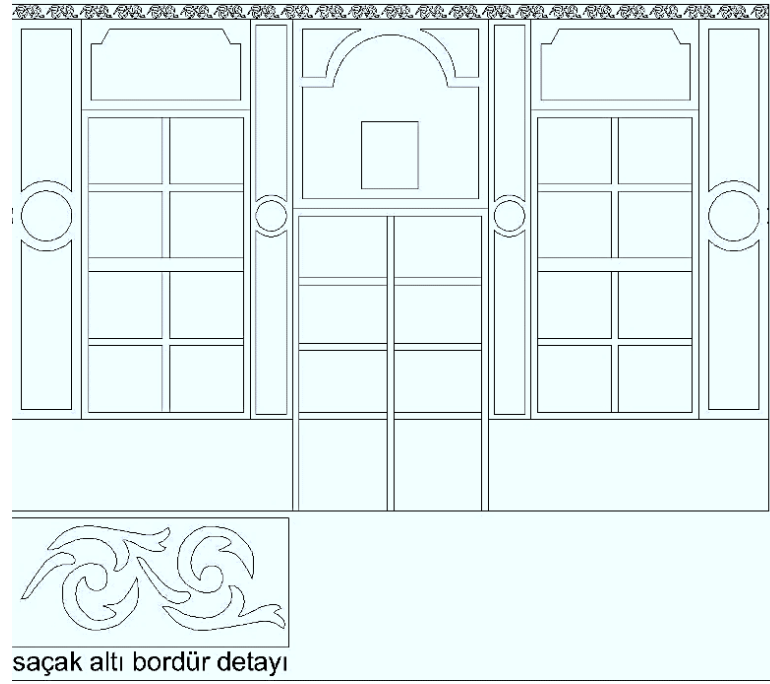
Şekil 1. Kahvehane'nin zemin kat mevcut planı.

Şekil 2. Kahvehane'nin kuzey cephe restitüsyon denemesi.

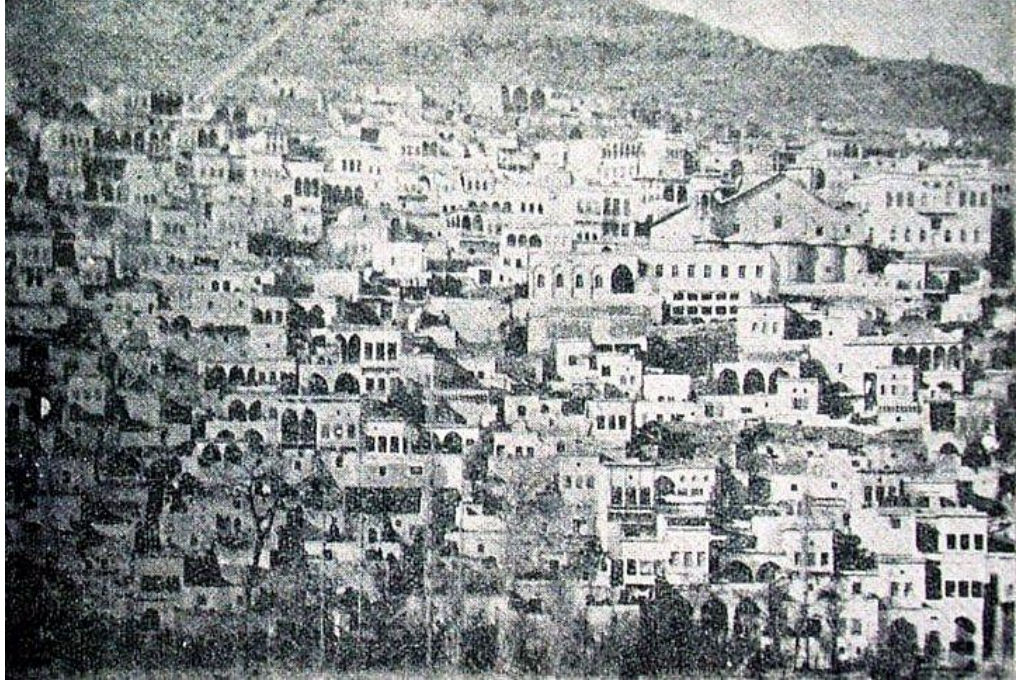

Şekil 3. Kahvehanenin doğu cephe restitüsyon denemesi.

Şekil 4. Dış cephe silme kuşakları restitüsyon denemesi.

Ek 2. Fotoğraflar

Fotoğraf 1. 1900'lü yıllarda Nevşehir (Nevşehir Belediye Arşivi).

Fotoğraf 2. Meryem Ana Kilisesi, kuzeyinde Eski Cami ve karşısında yıkılmış durumda kahvehane.

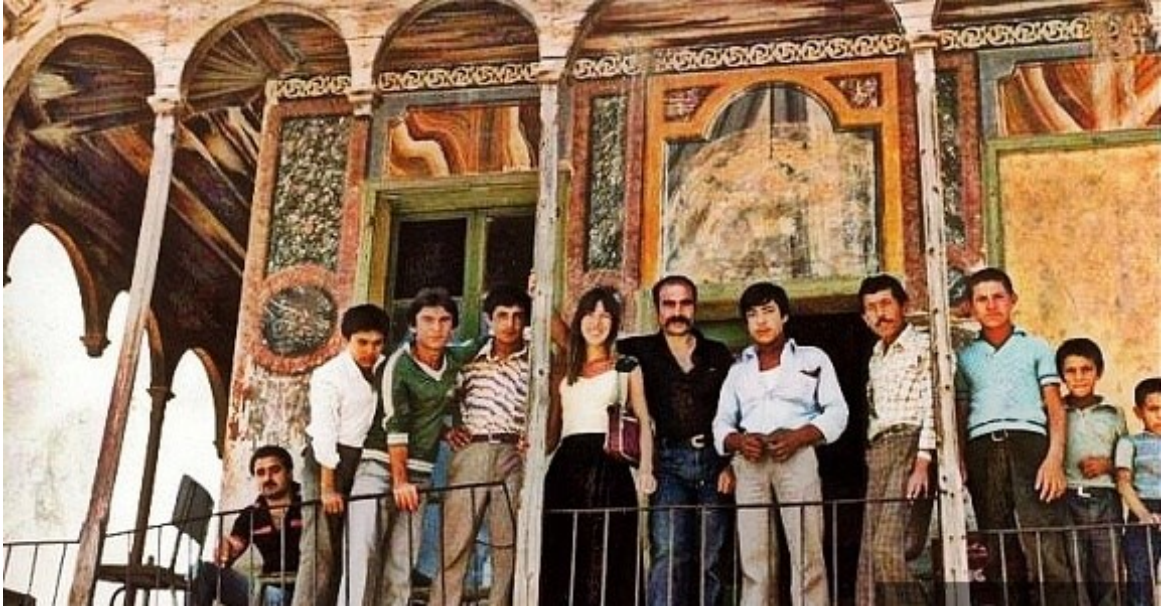
Fotoğraf 3. Günümüzde Tahtalı Kahvehane.

Fotoğraf 4. Tahtalı Kahvehane'nin zemin kat duvarları.

Fotoğraf 5. Kahvehaneye ait eski fotoğrafta doğu ve kuzey cepheler görülmektedir (Nevşehir Belediye Arşivi).

Fotoğraf 6. Kahvehanenin kuzey cephesi "L" formundaki balkon ve duvar bezemeleri görülmektedir (Nevşehir Belediye Arşivi).

Fotoğraf 7. Kahvehanenin doğu cephesi (Nevşehir Belediye Arşivi)

EXTENDED SUMMARY

Purpose

Cappadocia, along with its natural and archaeological sites, is well-known for exhibiting important examples of civil architecture from Late Ottoman era. Especially, around Ürgüp, Göreme, Avanos, İbrahimpaşa, Ortahisar, Mustafapaşa and Nevşehir Castle, examples of civil architecture which survived until today can be seen. However, many of the constructions fell into ruins due to the natural or human factors, deserted or were destroyed therefore they did not reach to-day. One of these structures is the building known as Tahtalı Kahvehane (Tahtali Coffee House). The reconstruction of buildings, which are destroyed completely and could not survive but important for the city's historical environment and carrying historical identity, can be regarded as steps for practicing in departments of restitution, restoration and reconstruction. Moreover, it constitutes a source for art historical study with its important role on sustainability of conventional construction techniques, material, plan and characteristics of architecture and decoration. Although it is necessary to conserve this type of buildings which are considered as witnesses of history, in some conditions which they could not be protected it is important to reconstruct them by relying on photographic sources, architectural traces and verbal and textual resources. Tahtalı Kahvehane, which is the building this paper concerned, is the local example of coffee houses which are those earliest examples dated back to 16th century in Istanbul. We suppose that reconstructing the building by giving priority to its originality will help to protect sustainability of historic environment around the castle.

Methodology

The coffee house which is the topic of this study did not survive. There are also no enough literary sources about the building. Some of the information about the can be gained from the photographs of the building which were taken just before the building collapsed. Many of the photographs can be dated back to after 1950s. These photographs were an important source for the architectural drawings of elevations of building. The drawings of elevations have been done by using these photographs. Architectural documentation made in-situ is also important source for the building which could not survive. Ruins of first floor walls were examined in order to understand materials and techniques used in the construction and also discover the dimensions of the building. In addition to this, verbal and textual sources and even if there is not enough, literary sources published about the building are the resources used to explain the original structure of the building.

Findings

The coffee house was built double floor from cut stone as masonry. There are two rooms in the first floor as it can be seen from first floor plan which is partly survived. One of them which is in the north is in square plan and measures approximately 3.40 m. x 3.30 m. It is still visible that there are remains of cut stone wall in the south and west of this room. Again, in the same room there are traces of flagstone laying which indicates that the stone paving is used for the floor of the room. The entrance to other room which is situated on the south of this room is made from the gap which is situated in east façade of building and facing the street. It is close to square in plan and measures about 5 m. x 5.13 m. there are remains of cut stone wall in north, south and west sides of the building. The top of the first floor rooms is collapsed but it has been reported in the interviews with people who operated the coffee house and people who were neighbourhood residents that the first floor of the building was covered with floor frames and wood girders (local name: hezen). Entrance to the place in which the coffeehouse situated is made from the door opening on the northern façade. As it can be understood from the photographs mentioned, in this floor there are 3 stairs which were structured from cut stones and on the third stair there is a double-wing wooden door. After this wooden door the stairs continues and reaches to the top floor. The place in the top floor is completely collapsed and not survived. Relying on the results of floor and cadastral measurements, it is assumed that the measurements of this place is approximately 6.45 m. x 5 m. According to verbal resources it is know that the ground and ceiling were covered by wood plaques and were structured from masonry cut stones. On the north wall there is a door which opens to the balcony and there are two windows on the both sides of the door. Door gives access to the wooden balcony-which

is named wooden balcony based on its material. The balcony rests on the north and east facades in L form. The ground and ceiling of the balcony is also covered with wood plaques. There are 10 columns which raise from the ground to the roof. While the columns and double arches support the roof, balcony is supported by simple wooden poles. It has been found from photographs that there are decorations made with paint and framed panels on the outer facades of north and east walls.

Conclusion and Discussion

Tahtalı Kahvehane, in terms of its architectural and adornment features, represents the characteristics of civil architecture which has formed since 19th century in Cappadocia region. The most intriguing feature in this building, which is structured as double floor with soft texture local cut stones, is the wooden balcony which decorates the façade of coffee house's second floor. The roof on the balcony, which is supported by wooden poles, is supported by wooden columns. Open balconies with stone consoles and supported by wooden or stone columns are common types of balconies in local houses. The other feature of the building is the outer façade decoration which is made with framed panels and paintings imitate marble. It is known that the tradition of making fresco is very common in Nevsehir and its surroundings. As a result, characteristics of Cappadocia region had an important effect on formation of physical environment by human hands. In the course of time different building types emerged according to the needs and they adapted to the topography which is shaped according to the geology of the environment and general weather conditions. The coffee house, which is constructed after the coffee house culture emerged in Nevsehir and fulfilled its purposes for a long time, is destroyed after some time. We think that the reconstruction and refunctioning of this building, which indicates historical importance with its material and sentimental values, will be a significant contribution to cultural heritage of the city.

TÜRK ATASÖZLERİNDE SOY VE AKRABALIK LINEAGE AND KINSHIP IN TURKISH PROVERBS

Öğr. Gör. Dr. Adil ÇELİK

Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Halkbilimi Bölümü
adilcelik0@gmail.com

ORCID No: 0000-0002-5347-3579

ÖZET

Geleneksel kültürlerin kendilerine özgü yapıları içinde atasözleri ve akrabalık sistemleri, bu toplumlara dair anlam üretiminde ayrı ayrı önemlere sahiptir. Atasözleri üzerine oluşmuş olan literatürün üzerinde uzlaştığı hususlardan biri; toplumsal değerlerin atasözlerine içkin olduğu şeklindedir. Öte yandan yalnızca akrabalık sistemleri üzerinden herhangi bir topluluğun sosyal aktivitelerinin tamamını anlamının mümkün olduğu düşünülmektedir. Halkbilimi literatürü içerisinde atasözleri ve akrabalık konuları ayrı ayrı ele alınmış olsa da atasözleri içerisinde akrabalık temasını araştıran bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışma içerisinde Türkiye Türkçesinde yazıya geçirilmiş atasözlerinde yer alan akrabalığa dair yargılar belirlenip söz konusu yargıların hangi hususlar üzerine yoğunlaştığı saptanarak soy ve akrabalığa dair toplumsal bellekteki kalıplaşmış fikirlere ulaşılmaya çalışılmıştır. Atasözlerinden elde edilen bulgulardan hareketle geleneksel kültürde soy ve bireyin karakteri arasında bir ilişkinin varlığına dair kabullerden bahsedilebilir. Bireyi, soyu üzerinden değerlendirmeyi öneren bu genellemeci yaklaşımın folklorun doğasına da fazlasıyla uygun olduğu söylenebilir. Soya dair bu genel yargının dışında belli başlı akrabalık rollerinin de genel olarak çağrıştırdığı anlamlar bulunmaktadır. Babanın miras, annenin ise merhamet kaynağı olarak görülmesi; kardeşlerin hemen her koşulda işbirliği içerisinde olmasına dair kabuller, oğlan çocuğunun ailenin sigortası olarak kabul edilmesi, kızların ise evlilik teması üzerinden kavramsallaştırılması gibi durumlara dair yargılar atasözlerinde bolca tekrar edilmiştir. Buna ek olarak atasözleri içerisinde baba-oğul, ana-kız, gelin-kaynana gibi yaşlı ve genç olanın mukayese edildiği durumlarda yaşlı olanların onaylanıp gençlerin ise eleştirilerek yaşlılara benzemeye davet edilmesi de oldukça yaygın bir durumdur. Nihai olarak atasözlerinin geleneksel kültür içerisinde akrabalığa dair fikirleri oldukça karmaşık bazı işlevler ile muhafaza ettiği söylenebilir.

ABSTRACT

Proverbs and kinship systems within the characteristic structures of traditional cultures have separate importance in the production of meanings related to these societies. One of the points that the literature on proverbs agrees on; is that social values are innate at proverbs. On the other hand, it is thought that it is possible to understand all the social activities of any community only through kinship systems. There is no study exploring the theme of kinship within the proverbs although proverbs and kinship issues are discussed separately in the literature of folkloristics. In this study, the attitudes regarding kinship in the proverbs written in Turkish were determined and the stereotypes about ancestry and kinship in collective memory were tried to be reached by determining the issues on which these attitudes were concentrated. Based on the findings obtained from the proverbs, it can be mentioned that there is a relationship between the lineage and the character of the individual in traditional culture. It can be said that this generalizing approach, which proposes to evaluate the individual through its lineage, is also very much in line with the nature of folklore. Apart from this general judgment regarding lineage, there are also meanings that are generally evoked by the major kinship roles. The father is seen as the inheritance and the mother as a source of mercy; the admissions that the siblings are cooperating in almost all circumstances, the acceptance of the boy as the insurance of the family, and the conceptualization of girls through the theme of marriage have been always repeated in the proverbs. In addition to this, it is quite common for the elderly to be approved and the young to be criticized and invited to look like the elderly in cases where the old and young are compared in the proverbs such as father-son, mother-daughter, bride-daughter in law. Ultimately, it can be said that proverbs preserve ideas about kinship within traditional culture with some very complex functions.

Geliş Tarihi:

07.07.2021

Kabul Tarihi:

25.07.2021

Yayın Tarihi:

30.12.2021

Anahtar Kelimeler

Türk Atasözleri
Akrabalık
Soy
Aile

Keywords

Turkish Proverbs
Kinship
Lineage
Family

GİRİŞ

Türkiye’de halkbilimi disiplininin bahsedilen ilk yazılardan olan “Folklor- Folk Lore” başlıklı çalışmayı kaleme alan Rıza Tevfik, folklor sözcüğüne Türkçe karşılık olarak “hikmet-i avam” tabirini önerir ve atasözü anlamında darbimesel ile birlikte Türkçede zaten var olan bu kavramın halk bilgisi anlamında kullanılması gerektiğine vurgu yapar (Rıza Tevfik, 2014:479). Bu vurgu, halkbilimi disiplininin kadroları içerisinde atasözlerinin özel bir alanı işgal etmesine dair bir kabulün yansıması olarak da okunabilir. Böyle bir kabul, folklorun klasik tanımı içerisinde sıralanan “*anonimlik, sözlü olma, varyantlaşma, gelenekselleşme ve kalıplaşma*” şeklindeki beş niteliğin (Yıldırım, 1998:68-69) hepsinin de atasözlerinde bulunması ile ilişkili olmalıdır. Bu niteliklerden kalıplaşmanın içeriğine dair tartışmalar yürütülse de (Gürçayır, 2008; Başaran, 2013) diğer dört niteliğin atasözlerinde bulunduğu konusunda bir uzlaşmadan bahsedilebilir.

Eski Türkçede atasözü anlamında kullanılan “sav” kavramı, XI. yüzyılda yerini “mesel” sözcüğüne bırakır (Parlatır, 2008:2). Osmanlı Türkçesinde atasözü anlamında kullanılan bir başka adlandırma olan “darbimesel” kullanımında kendini gösteren “mesel” kavramı, masal türünün adlandırılmasında da bulunan ve folklorun “temsil” edilen boyutuna işaret eden bir anlamı da barındırmaktadır.

Halk edebiyatı ürünlerinin sınıflandırılmasında “konuşmalık ürünler” kategorisine dahil edilen atasözleri (Kaya, 2010:355), gündelik iletişimsel süreçlerin içerisinde doğrudan işlevler üstlenerek üretilirler. Konuşmanın icracıları, konusu, yeri ve zamanı gibi nitelikler hangi atasözlerinin hangi biçimlerde kullanılacağına dair belirleyici olur. Buna karşın atasözlerinin oluşumunda bağlamın önemine değinen çok az çalışma (Çobanoğlu, 2005: 156; Çobanoğlu, 2012:VIII; Parlatır, 2008:2) vardır. Bu eksikliğe karşın atasözleri üzerine oluşturulmuş literatürde bu türe dair örnekler üzerinden toplumsal değerleri okumanın mümkün olabileceğine dair bir uzlaşma dikkat çeker. Bu varsayımdan hareketle Türkiye Türkçesindeki atasözlerinde yer alan akrabalık adlandırmalarının taşıdığı anlamların saptanıp değerlendirilmesi, kayda değer bir çalışma konusu olarak belirmektedir. Bu tarz bir çalışmanın bir vechesi atasözleri ile ilişkili iken bir başka vechesi de akrabalık kavramını tartışmaya açmayı gerektirir.

Soy ve evlilik yolu ile kültürel olarak kabul edilmiş toplumsal ilişkiler sistemi “akrabalık” olarak adlandırılır (Emiroğlu ve Aydın, 2009:23). Devlet gibi karmaşık örgütlenme biçimleri geliştirememiş olan pek çok ilkel toplumda sosyal ilişkilerin akrabalık sınırları içinde geliştirilmesi durumu, kültür üzerine araştırmalar yapan pek çok ismin akrabalık ilişkilerine yoğunlaşması sonucunu doğurmuştur. Akrabalık sistemleri ile ilgili antropolojik yaklaşımlara dair bir derleme ortaya koyan Holy, herhangi bir basit topluluğun sosyal aktivitelerinin tümünü ele alabilmenin, o topluluğun akrabalık sistemlerini anlamaktan geçtiğini vurgular (2016:44). Basit bir yaklaşımla insanlar arasındaki akrabalık ilişkileri biyolojik süreçler olarak görülse de konu üzerine yapılan araştırmalar, bu ilişkiler ağının biçimlenip yayılıp kuşaktan kuşağa aktarılmasının kültürel süreçler olduğunu göstermektedir. Akrabalığın mahiyetini büyük bir titizlik içinde tartışan Sahlins, üretilen akrabalık sistemlerinin tamamen kültürel olduğu sonucuna ulaşır (2015:126).

Dilbilim alanında akrabalıkla ilgili terimlere özel bir önem verilmiş ve Türkçe akrabalık adları ile ilgili pek çok çalışma yapılmıştır (Li, 1999:15-18). Türk dilinin farklı lehçeleri de dikkate alındığında akrabalık ile ilgili terimlerin bir sözlük (Binler, 2007) hacmini doldurduğu görülür. Akrabalık ve atasözleri ilişkisine dair konuyu “söz varlığı” açısından ele alan bir derleme çalışması (Yılmaz ve Sarı, 2015) bulunmasına karşın bu çalışmada yazarların anlam arayışından ziyade bazı kelimelerin sayılarına odaklandıkları görülür. Güngör Ergen (1999) ise aynı konuyu sosyoloji yaklaşımları ile ele alarak toplumun aile ve akrabalığa dair ürettiği anlamı, atasözleri üzerinden kavramayı denemiştir.

Atasözlerinin taşıdığı yargılar da akrabalık sistemlerindeki çeşitli roller de toplumsal uzlaşma noktaları olarak değerlendirilebilir. Kalıplaşarak yeniden üretilen bu uzlaşma noktaları da aslında folklorudur. Akrabalık rollerine dair adlandırmalar, o adlandırmaları kullanan kişi ile akrabalık adının simgelediği

kişi arasında kalıplaşmış davranış biçimleri bulunduğunu gösterir (Balaman, 2002:7). Geleneksel kültürde bu davranış biçimlerine özgü bilginin yaşatılması ve yayılmasında atasözlerinin de bir işlev üstlendiği düşünülerek bu atasözlerinde gömülü olan akrabalığa dair yargıların saptanarak değerlendirilmesi, bu makalenin konusunu oluşturmaktadır. Bu kapsamda Türkiye Türkçesindeki atasözlerini içeren belli başlı eserler (Püsküllüoğlu, 2003; Oy, 1972; Yurtbaşı, 2012; Aksoy, 1988; Parlatur, 2008) taranarak bu eserlerde akrabalık sistemlerine özgü kavramları barındıran atasözleri tespit edilmiş ve atasözlerinin içeriğindeki anlam ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

1. BİR ETİKET OLARAK SOY

Bireylerin birleşerek oluşturdukları örgütlü yapıların en eski dönemlerdeki dayanağı kan bağıdır. İnsanlığın tarihinde kan bağının ötesindeki organizasyonları üretebilecek fikirler oldukça önemli kabul edilmiş ve bu fikirlerle uygarlık farklı yönlere evrilmiştir ancak olası kriz anlarında insanlığın en güvenli limanı yine ilkel dönemlerde temelleri atılmış olan soy ilişkileri ekseninde oluşturulan yapılar olmuştur. Bunun için geleneksel örgütlenme biçimlerinin önemine dair fikirler geleneksel bilginin saklanması işlevini üstlenen atasözlerinde ustaca muhafaza edilmiştir.

Bireyin, karakteristik niteliklerinin soyundan bağımsız olarak biçimlenemeyeceğine dair fikirler atasözlerinde güçlü bir tonla dile getirilir. Bu fikri barındıran farklı atasözleri mevcuttur. “*Ağaca çıkan keçinin dala bakan oğlağı olur*” (Püsküllüoğlu, 2003:15) ve “*armut, dalının dibine düşer*” (Püsküllüoğlu, 2003:28) atasözleri bireyin ahlaki niteliklerinin kaynağının onun soyu olduğuna dair kabulleri gösterir. Bu kabullerin yakın zamanlara özgü olmadığı, günümüzden yaklaşık bin yıl önce Kaşgarlı Mahmud tarafından yazıya geçirilmiş “*ata oğlu ataç togar*” (Oy, 1972:126) şeklindeki atasözünde de görülür. “*Cins horoz, yumurtada öter*” (Oy, 1972:271) sözü ile bireyin karakterinin tartışmasız kaynağının soy olmasına dair fikirler, doğum öncesine kadar dayandırılarak ifade edilir.

Bireyin yalnızca ahlaki özelliklerinin değil aynı zamanda davranışlarının da onun mensup olduğu soya ait olan değerler üzerinden biçimleneceğine dair kabul “*keçi nereye çıkarsa oğlağı da oraya çıkar*” (Püsküllüoğlu, 2003:121) sözüyle kalıplaşmıştır. Toplumsallaşma süreçlerinde ihtiyaç duyulan birtakım hukuki ve ahlaki normların işleyişi konusunda da soya yüklenen yükümlülükler vardır. “*Deli arlanmaz soyu arlanır*” (Püsküllüoğlu, 2003:62) atasözü, olumsuz davranışlar sergileyen ve bu davranışlardan utanmayan bireylerin mensubu olduğu akraba topluluğuna bir sorumluluk yükler. Bu tarz yükümlülükler, toplumsallığın sürekliliği için gereken sözlü hukuki düzenlemeler olarak düşünülebilir.

Folklorda birey ve soy arasında kurulan ilişki oldukça güçlü ve sürekliliği olan bir niteliğe sahiptir. “*Asil azmaz bal kokmaz*” (Püsküllüoğlu, 2003:29) atasözü, bireyi soydan aldığı nitelikleri üzerinden toplumda öngörülebilir kılan bir düşünceyi yansıtır. Geleneksel kabullere göre soyun bireye yüklediği değerler; değişime uzak görünmektedir.

Soyun, birey üzerindeki bu belirleyiciliğinin bir sonucu olarak bireyi; soyu üzerinden değerlendirmenin gerekliliğine dönük atasözleri dikkat çeker. “*Otu çek köküne bak*” (Püsküllüoğlu, 2003:146) atasözü bu tarz bir değerlendirmenin isabetli olacağını savunur. Buna benzer bir başka atasözünde ise “*pekmezi küpten kadını kökten al*” (Püsküllüoğlu, 2003:150) denilerek aynı fikir, bir öğüdün temelinde yerleştirilir. Ontolojik olarak folklor ile uyuşmayan birey kavramı, bu atasözlerinde açıkça yadsınır ve onun mensubu olduğu soy üzerinden kavranması gerektiğine dair fikirler gösterilir.

Öyle ki soyun, bireyin ahlak ve davranışları üzerinde bağlayıcı olamayacağına dair fikirler atasözlerinde gösterilirken dahi soyun bağlayıcı kabul edildiğine dair fikirlerin varlığı peşinen kabul edildikten sonra bu fikirlerin yanlışlığına vurgu yapılır. Örneğin “*ak koyunun kara kuzusu da olur*” (Püsküllüoğlu, 2003:20) atasözündeki bağlaç, ak koyunun genellikle ak kuzusu olacağını kabul edildiğini gösterirken “*ala keçi her zaman püsküllü oğlak doğurmaz*” (Püsküllüoğlu, 2003:21) atasözü ise ala keçinin genellikle püsküllü oğlak doğurduğu kabulüne dair fikirler üzerine temellenir.

Soyun bağlayıcılığı kapsamında, soy ağının dışında kalanlar tekinsizlikle bağlantılı olarak değerlendirilmektedir. “*Akraba olsa da düşman yine de yabancından ehven*” (Yurtbaşı, 2012:28) ifadesi, düşman olduğu durumlarda dahi soya mensup olanın, dışarıda kalan yabancılara öncelendiğini gösterir. “*Akarsuya inanma, el oğluna dayanma*” (Püsküllüoğlu, 2003:19) atasözünde de soy ağının dışında kalanlara bel bağlanmaması gerektiğinin öğütlendiği söylenebilir çünkü “el olmak” her durumda olmasa da en azından çoğu durumda akraba olmamak anlamına gelir.

Soy, olumlu niteliklerin kaynağı olabileceği gibi olumsuz niteliklerin de kaynağı olabilir. Her iki durumda da soy, tartışmasız bir etikettir ve o soyun parçası olan birey, doğrudan ya da dolaylı olarak soyuna özgü nitelikleri yansıtmaya potansiyelini daima taşır. “*Soydur çeker*” (Püsküllüoğlu, 2003:161) atasözü bu kabulün en direkt ifadesidir. Bunun için soyu, olumsuz niteliklerle anılan bireyler tanınmasa ve onlar hakkında malumata sahip olunmasa dahi onlara karşı sergilenecek olan tavrın nasıl olması gerektiği atasözlerinde vurgulanır. “*Katrandan olmaz şeker olsa da cinsine çeker*” (Püsküllüoğlu, 2003:119) şeklindeki atasözü, bu konudaki katı yargıları, sanatsal bir tarzda ifade eder. “*Alma delinin kızını soya çeker*” (Oy, 1972:255) atasözü de bireyi, birey olarak değil de soyu üzerinden değerlendirmeyi önermektedir. Bireyin davranış ve ahlaki hakkında böylesine bir belirleyiciliğe sahip olduğu düşünülen soyun önemine dair fikirler “*Ata da soy gerek ite de*” (Püsküllüoğlu, 2003:30) sözü üzerinden de okunabilir.

Atasözlerinin belirli bağlamlarda karşılaşılan durumları açıklama işlevleri ve sosyal yaşamın karmaşıklığı dikkate alındığında birbiri ile çelişen durumların açıklanmasında kullanılan çelişkili yargıları içeren atasözlerinin var olabilmesi de son derece doğaldır. Bu açıdan soyun önemine, aynı soya mensup olan bireylerin birbirlerine karşı yükümlülüğüne işaret eden atasözlerine ek olarak aynı soydan gelen kimselerin birbirlerine karşı besledikleri olumsuz duygular, fikirler ve sergiledikleri olumsuz eylemlere dair atasözlerinin varlığından da bahsedilebilir. “*Akraba ile ye iç alışverişi etme*” (Püsküllüoğlu, 2003:20) şeklindeki atasözü gündelik hayatın sürdürülmesinde akraba ile girilecek ilişki biçimlerinin bir sınırının olması gerektiğine işaret eder. Bu atasözünün belirttiği yargı, ticaretin belirli kurallarının bulunması ve akrabalık ilişkilerinden kaynaklanan kişilerarası konumların bu kuralları ihlal etmeye olanak tanıyabileceği ile açıklansa da “*amcam dayım hepsinden aldım payım*” (Püsküllüoğlu, 2003:25), “*akrabanın akrabaya ettiğini akrep etmez*” (Oy, 1972:26) ve “*adamın gözünü akrabalar çıkarır*” (Yurtbaşı, 2012:28) şeklindeki atasözleri; akrabalardan zarar görebilme olasılığına dair fikirlere daha kararlı bir şekilde dikkat çeker. “*Sadık dost, akrabadan yeğdir*” (Püsküllüoğlu, 2003:155) kalıbı, akrabalığı yakınlık açısından bir ölçü olarak kullanır ve dostun sadakat derecesini akraba ile kıyaslayarak değerlendirir.

Bu yargılardaki kararlılığa karşın bazı atasözleri, meseleleri çok yönlü değerlendirmeyi ve farklı olasılıkların her zaman mümkün olabileceğini önerir. “*Bir ağaçta gül de biter diken de*” (Püsküllüoğlu, 2003:45) ve “*bir ağaçtan okluk da çıkar bokluk da*” (Püsküllüoğlu, 2003:45) şeklindeki aynı metaforla benzer yargıyı bildiren atasözleri, genellemeci yaklaşımların doğru olmayacağına dair bir genelleme yapar. Bu genellemelerin önemli bir kısmı anne, baba, kardeş gibi daha spesifik roller ile ilişkili olarak atasözlerinde bulunur.

2. BABA

Babalık, Türk toplumunda yaratıcılığın nihai kaynağı olarak kabul görmektedir. Türk köylü toplumundan yapılan derlemelerden elde edilen bulgular, üremeye dair oldukça net bazı toplumsal fikirleri göstermeye yeter: “*Buğday ekersen buğday alırsın. Arpa ekersen arpa alırsın. Yetiştirdiğin ürünün türünü belirleyen tohumdur. Tarla ekini besler ama türünü belirlemez. Erkek tohumu verir. Kadın ise tarla gibidir*” (Meeker 1970:157’den akt. Delaney, 2014:52).

Türk folklorunda yaratıcılık potansiyelinin kaynağı olarak değerlendirilen babalık rolü atasözleri içerisinde kavramsallaştırılırken yaygın biçimde çocuğa bırakılacak ya da geçecek olan mirasın kaynağı olarak belirginleşir. Bu miras çoğunlukla ekonomik bir birikim olmakla birlikte bazı durumlarda daha

farklı sermaye biçimleri de olabilmektedir.¹Bu açıdan “*ata dostu oğula mirastır*” (Püsküllüoğlu, 2003:31) atasözü, sosyal ilişkilerin bağlayıcılığının, sonraki kuşaklara devredilebileceğine dair fikirleri gösterir. “*Babanın sanatı oğula mirastır*”(Püsküllüoğlu, 2003:38) sözü ile de baba, başka bir sermaye biçiminin kaynağı olarak işaret edilir. “*Oğlan atadan öğrenir sofrayı açmayı, kız anadan öğrenir biçki biçmeyi*”(Püsküllüoğlu, 2003:145) sözü ile toplumca arzulan davranış kalıplarını icra etmeyi sağlayacak bilginin de atalardan devralındığına dair kabuller gösterilir. Halk botaniğine dair bir öğretiyi vurgulama işlevindeki “*bağ babadan zeytin dededen kalmalı*” (Püsküllüoğlu, 2003:38) sözünde de sermayenin kaynağı baba ile dededir ve yeni neslin temsilcisi bu sermayenin varisidir.

“*Baba eder oğul öder*” (Püsküllüoğlu, 2003:38) atasözü, babanın her durumda kazancı işaret eden bir mirasın kaynağı olamayacağını bazı durumlarda da tam tersi sonuçlara neden olabileceğine dair fikirleri yansıtır. Bu atasözü aslında toplumu oluşturan bireylere dönük, çalışkanlığı ve erdemli olmayı, babalar üzerinden öğütleyen iletiler barındırmaktadır. Halk bilgisindeki kabullere göre babadan miras kalır ama bu servete fazla da güvenilmemesi gerektiği açıktır. “*Baba malı tez tükenir evlat gerek kazana*” (Püsküllüoğlu, 2003:38) sözü de bir önceki atasözünün aksine bu sefer evlada öğütler verir. İster babaya ister evlada olsun verilen öğüt aynıdır ve bu iletilerle toplumsal yaşantıyı olumlu yönde biçimlendirmek hedeflenmektedir. Aynı fikir, “*ata malı mal olmaz kendin kazanmak gerek*” (Püsküllüoğlu, 2003:31) atasözünde yeniden üretilir. Bu kalıplaşmış iletiler üzerinden akrabalık rolleri işaret edilerek toplumsal yaşantının ayrıntıları geleneksel bilgi ile biçimlendirilir.

Babanın evladına bırakacağı serveti her ne kadar meşru olsa da evladın da bu servete ulaşma konusunda açgözlü davranabileceğinden kaynaklanan yakınmaları içeren atasözleri de bulunur. Bu yakınmalar ekseninde oluşan atasözlerinin oldukça erken dönemlerde yazıya geçtiğini söylemek mümkün. Kaşgarlı Mahmud tarafından derlenen “*ata tonu oğulka yarasa atasın tilemez*”²(Oy, 1972:127) atasözü; evlatların, babalarını çıkarıcı yaklaşımlarla maddi bir kaynak olarak görmelerini eleştirir.

Aslında baba ve evlat arasındaki kaynak paylaşımında babaların alabildiğine cömert, evlatların da açgözlü olduklarına dair stereotipler atasözlerinde kararlı bir şekilde dile getirilir. “*Bir baba dokuz evladı besler dokuz evlat bir babayı beslemez*” (Püsküllüoğlu, 2003:46) ve “*baba, oğula bir bağ bırakmış; oğul, babaya bir salkım üzüm vermemiş*”(Püsküllüoğlu, 2003:38) sözleri, babanın mağduriyeti ve evladın açgözlülüğü antagonizması üzerine kuruludur. Farklı atasözlerinde bu fikrin tekrar edilmesi, atasözlerinin toplumsal belleğin ambarı olan eski kuşaklarla bağdaştırılması, onlar tarafından söylenip tekrar edilerek yaşatılması ile ilişkili olabilir.

Baba ve evlat arasındaki ilişki yalnızca servet ve miras üzerinden kavranacak kadar sınırlı değildir. Evladı ile babanın arasında güçlü bir psişik ilişkinin varlığına dair kabuller “*baba koruk yer oğlanın dışı kamaşır*” (Püsküllüoğlu, 2003:38) atasözünde vurgulanmıştır. Bu ilişkinin gücü Türkçede kullanılan “*babasının hayrına*” deyiminde de muhafaza edilir. “*Saksağan danayı babası hayrına bitilemez*” (Püsküllüoğlu, 2003:156) atasözünde de yer alan bu ifade, çıkar beklemeksizin yapılan hizmeti tanımlamak amacıyla kullanılır. Bu kullanım, Türk halk kültüründe babanın kutsal bir konuma sahip olduğunu gösterir. Nitekim babaya yüklenen bu önem, babanın yaşlanması ile birlikte daha da artar ve dedelikte daha yoğun olarak belirginleşir: “*Sen dede ben dede, bu atı kim tumar ede*” (Püsküllüoğlu, 2003:158) sözünde yaşlı erkek bireylerin gündelik hayattaki basit işleri yapmama ayrıcalığına sahip olduğuna dair kabuller gösterilmektedir. “*Ana ata önüne geçmek hata*” (Oy, 1972:256) şeklindeki atasözü üzerinden de bu saygın konuma sahip olmakla meşru bir otorite olmak arasındaki açık ilişki görülür.

¹ Örneğin genel çerçevede akrabalık ilişkilerini ve özelden ise sanal akrabalık türlerini, sosyal sermaye teorisi ekseninde ele alan ve bu ilişkileri çeşitli bağlamlar içerisinde birbirine dönüştürülen yahut kuşaklar arasında devredilebilen sermaye biçimleri (*sosyal sermaye*) olarak yorumlayan bir çalışma için bkz. (Tunç, 2021).

² Ata elbisesi oğula yarasa atasını istemez.

3. ANNE

Babalık rolünde olduğu gibi annelik rolünün de bazı karakteristik niteliklerinin varlığına dair kabuller atasözlerine yansımıştır. Aslında annelik, yalnızca Türk kültüründe değil aynı zamanda farklı toplumların akrabalık sistemleri içerisinde de çok önemli bir konumu teşkil eder. Van Beal'a (1975:79) ait olan “*annelik, tüm akrabalığın temelidir*” yargısı, bu durumun en açık ifadelerindedir. Türköne'ye göre anneliğin kutsallığının temelinde iki önemli sebep vardır: Bunlardan ilki, ilkel insanın kendini kutsal bir bütün olduğu düşünülen evrenin merkezine yerleştirmesinden kaynaklanan insan üretiminin önemidir, ikincisi de ilkel bir bilinçte doğum için babanın biyolojik gerekliliğinin bilinmemesidir (1995:237). Malinowski'nin Trobriand'daki ünlü alan araştırmasından elde ettiği çarpıcı bulgulardan biri, yerlilerin doğum sürecinde babanın herhangi bir biyolojik etkisinin olmadığına dair fikirleridir. Doğum sürecinin tek ve tartışmasız biyolojik mimarı olan anne hem gündelik hayatta hem de hukuk sisteminde ayrıcalıklı bir konuma sahiptir (Malinowski, 1992:21). Türköne'nin (1995: 237) işaret ettiği iki sebep pek çok kültürde annelik rolünün önemine dair fikirlerin oluşmasını sağlamıştır. Üretim biçimleri ile ilgili olarak toplumlarda yavaş yavaş kadın ikinci plana itilip erkek egemen konuma gelse de anneliği bu önemi kaybolmadan varlığını sürdürmüştür.

Annelik rolünün atasözleri içerisinde doğrudan bağdaştırıldığı kavramlardan biri merhamettir. Arapça “rahim” kökünden türetilmiş olan merhamet kavramının annelik kurumuna işaret eden anlamı, bu bağdaştırmanın yalnızca Türk folkloruna özgü bir durum olmadığını ve evrensel bir işlerliği olduğunu göstermektedir. “*Ağlarsa anam ağlar, gerisi yalan ağlar*” (Püsküllüoğlu, 2003:17) kalıbı, bu bağdaştırmanın Türk folklorundaki en popüler ifadelerinden biridir.

Hayvanlardaki bedensel güç ile elde edilen ayrıcalık, insanlarda örgütlü yapılarla elde edilir ve bu yapıların temelinde de daima aile vardır. Anne, bu ailenin temel unsurudur. “*Alçak eşek binmeye kolay, öksüz çocuk dövmeye kolay*”(Püsküllüoğlu, 2003:21) atasözü, ailenin temelini oluşturan annenin, koruyuculuğuna işaret eden bir kalıptır. Anneliğin kollayıcılığa dair bu anlamı öylesine güçlüdür ki “*ananın bastığı civciv ölmez*” (Püsküllüoğlu, 2003:26) ve onun bir varyantı olan “*ananın bastığı yavru incinmez*” (Oy, 1972:256) atasözleri, anneliğin koruyuculuğa karşıt bir anlamla kavranmasının mümkün olmadığına işaret eder. Bu koruyuculuğun biçimi bazı durumlarda rasyonelliğin sınırlarını da aşabilmektedir. “*Öksüz hırsızlığa çıkmış Ay akşamdan doğmuş*” (Püsküllüoğlu, 2003:147) atasözü; annesiz olmayı, hayatın pek çok kulvarında kaybetmeye neden olacak bir talihsizliğin sebebi olarak işaret eder. Anneliğin taşıdığı anlamı irrasyonel bir düzlemde ifade eden başka bir atasözü ise Kaşgarlı Mahmud tarafından yazıya geçirilmiş olan “*İngen ingrasa botı buzlar*”³ (Oy, 1972:133) ifadesidir.

Annelik rolünün atasözlerinde taşıdığı bir başka anlam da tamamlayıcılıkla ilişkilidir. “*Öksüz kuzu toklu olmaz*” (Püsküllüoğlu, 2003:147) atasözü yalnızca doğumun değil gelişim sürecinin mimarı olarak da yine anneyi kabul eder. “*Ana hakkı Tanrı hakkı*” (Oy, 1972:25) ve “*Ana gibi yar olmaz, Bağdat gibi diyar olmaz*” (Püsküllüoğlu, 2003:25) kalıpları, bu kabul ekseninde anneye duyulan minnetin ifadesidir. Bu tamamlayıcılıkla olan ilişkisinden dolayı anneye karşı karşılıksız bir minnet hissinin beslenmesi beklenir. Bazı atasözlerinde bu minnetin dolaylı biçimlerde gösterildiği söylenebilir. Örneğin “*aç anansa da kaç*” (Oy, 1972:246) atasözü dolaylı biçimde de olsa evladın anneye karşı çıkar amacı gütmeyen bir sevgi beslediği varsayımı üzerine kuruludur.

Anne ve kızının gerek davranışsal gerekse fiziksel açıdan birbirlerine benzeyeceklerine dair fikirler ekseninde farklı atasözleri oluşmuştur. Bu atasözleri kız çocukları annelerinin nitelikleri üzerinden değerlendirmeyi önerir. Dahası bu tarz değerlendirmelerin kişiyi doğru sonuçlara götüreceğine dair bir kararlılık da göze çarpar. “*Ana ile kız helva ile koz*” (Püsküllüoğlu, 2003:25) ve “*anasına bak kızını al kenarına bak bezini al*” (Püsküllüoğlu, 2003:26) sözleri kızın anneye benzeyeceğini vurgular. Bu benzerlik yalnızca huy olarak değil aynı zamanda talih üzerinden de kurgulanmıştır. “*Ananın bahtı*

³Anne deve inlese yavrusu seslenir.

kızına” (Püsküllüoğlu, 2003:26) sözü, folklorda genç kadınlar arasında en önemli ve yaygın gündem olan “talih” meselesini anneden devralınan bir miras olarak değerlendirir.

4. KARDEŞ

Halk bilgisinde kardeş olmak, işbirliği yapmayı zorunlu kılan bir durumdur. Birbiriyle kardeş olan kişiler zaman zaman küçük anlaşmazlıklar yaşasalar da nihayetinde bu kişilerin ilişkilerinin oldukça güçlü olduğuna ve kardeşlerin daima birbirlerine yardım edeceklerine dönük inançlar vardır. “*İki kardeş savaşmış, ebleh buna inanmış*” (Püsküllüoğlu, 2003:108), “*kardeş kardeşi atmış yar başında tutmuş*” (Püsküllüoğlu, 2003:117), “*kardeş kardeşi bıçaklamış dönmüş yine kucaklamış*” (Püsküllüoğlu, 2003:117) atasözleri kardeşler arasındaki ilişkinin nihai olarak bu kardeşlerin birbirlerini koruması üzerinden belirginleştiğine dair fikirleri gösterir. “*Kardeşin düşmanlığı karşıdan düşman çıkıncaya kadardır*” atasözü kardeşler arasında ortaya çıkacak olan olası uzlaşmazlıkları kolayca bitirme potansiyeli bulunan durumu gösterir. Ailenin dışından bir düşmanın ortaya çıkması, kardeşlerin birbirlerine karşı konumlarını ve bu konumdan doğan sorumlulukları hatırlatır. Bu atasözüne göre öteki olanın doğurduğu tehlike, kardeşlerin birbirlerine karşı yakınlıklarını hatırlamalarını sağlar. “*Kardeşim olsun da kanlım olsun*” (Püsküllüoğlu, 2003:117) sözü bu olumlu anlamın etkisi ile oluşmuş başka bir kalıp ifadedir. Kardeşin yakınlık açısından önemi, baba ve evlat arasındaki ilişki ve yakınlık düzeyi üzerinden “*Kardeşin büyüğü baba, küçüğü evlat yerine geçer*” (Oy, 1972:26) sözü ile gösterilir. Genel olarak folklorda en yakın akrabalık pozisyonlarından biri olan kardeşlik kurumunun baba ve evlat ilişkisi kadar güçlü olmadığına dair fikirlerden de bahsedilebilir. “*Kulaktan burun yakın kardeşten karın yakın*” (Püsküllüoğlu, 2003:131) atasözü ile bu duruma vurgu yapılırken yine dolaylı olarak yakınlık derecesini gösteren bir ölçüt olarak kardeşin kullanılması, kardeşin önemini göstermesi açısından anlamlı bir veridir. Buna benzer şekilde “*Allah kardeşi kardeş yaratmış kesesini ayrı yaratmış*” (Püsküllüoğlu, 2003:23) atasözü de ekonomik ilişkiler söz konusu olduğunda akrabalık bağlarının devre dışı kalması gerektiğine işaret ederken bu akrabalık bağlarından en güçlülerinden biri olarak kardeşlik kurumunu bir referans olarak kullanır.

Kardeşin bu olumlu anlamı dışında elbette doğal olarak bir de onun vefasızlığını, kıskançlığını ve kötülük barındırma olasılığını işaret eden atasözleri bulunmaktadır. “*Düşmanın yoksa kardeşin de mi yok*” (Oy, 1972:277) ve “*sen dost kazan düşmanı anan da doğurur*” (Oy, 1972:78) sözleri açık bir şekilde kardeşlerin birbirlerine düşman olabileceğini dile getirir. Ancak nicelik açısından bu tarz atasözlerinin, birinci gruba nazaran daha az olduğunu belirtmekte fayda var

Kardeşin olumlu ve olumsuz niteliklerine vurgu yapan bu atasözlerinin dışında her iki gruptaki atasözlerinin yargılarının da gerçek olabileceğine dair orta yolcu bir atasözü de bulunmaktadır: “*Kardeş kardeşin ne öldüğünü ister ne onduğunu*” (Püsküllüoğlu, 2003:118) şeklindeki atasözü, bu konudaki kararsızlığı ifade eder.

5. EVLİLİK ve EŞLER

Lévi-Straus’a göre akrabalık kurumu, toplumda var olan üç tür ilişki üzerinden biçimlenir. Bunlar kan bağı, soy ve evlilik ilişkisidir (2012:80). Bu ilişki türlerinden üçü ile ilgili de atasözlerinin varlığı bilinmektedir. Topluluğun sürekliliğinin sağlanmasında önemli aşamalardan biri olan evlilik ve eşlerle ilgili yargıları barındıran atasözleri, toplumsal yaşantıda akrabalığa yüklenen anlamın bir veçhesini kavramayı kolaylaştırır. Evlilik kurumu akrabalık sistemlerinin oluşup biçimlenmesi açısından da önem taşıdığı için bu kurumun atasözlerinde işlenişi, atasözlerinde akrabalık rollerinin belirlenip anlamlandırılması açısından önem taşımaktadır. “*Akıllı düşününceye kadar deli oğlunu everir*” (Püsküllüoğlu, 2003:19) atasözü, geleneksel kültür içerisinde evliliğin bir kazanım olduğunu kabul eden bir bilinçle şekillendirilmiştir. Evlilik, atasözlerinde tereddütsüzce önerilen ve vakit kaybetmeden dahil olunması gereken zorunlu bir kurum olarak görülür. “*Sabahtan karnını doyuran, küçükken evlenen aldanmamış*” (Püsküllüoğlu, 2003:154) ve “*erken kalkan yol alır, er evlenen döl alır*” (Oy, 1972:280) atasözleri bu eşğin alabildiğine erken dönemlerde aşılması gerektiğine dair fikirleri gösterir.

Evliliğin; karı ve koca şeklindeki iki tarafının atasözlerinde birbirine denk rollerde işlendiklerini söylemek mümkün değildir. Bu atasözlerinde kocalar, karılarına nazaran daha avantajlı bir konumu işgal ederler. “*El ağzına bakan karısını tez boşar*” (Püsküllüoğlu, 2003:75) sözü erkeği özne kadını ise nesne olarak değerlendirir. “*Kişiye rezil eden de karısı vezir eden de*” (Püsküllüoğlu, 2003:127) sözü ise kocasının itibarının kadının davranışlarına bağlı olduğunu öne sürerek kadının davranışlarını biçimlendirme hedefine sahiptir. “*Kocana göre bağla başını, harcına göre pişir aşını*” (Püsküllüoğlu, 2003:126) atasözü de geleneksel kültürde evlilik kurumunun patronunun erkek olduğuna dair genel kabulleri açıkça gösterir.

Atasözlerinde Türkçesi ile “güvey” olarak geçen damatlar, ataerkil öğretilerle uyuşmayacak biçimde aşağılanma ile bağlantılı bir anlamla kullanılmıştır. “*Kulun yok ise güveyin de mi yoktur*” (Oy, 1972:205) atasözü eski Türklerde damatların evlendikten sonra kız evine yerleşerek orada çoban olarak çalıştırıldıkları dönemin (Türköne, 1995:178-179) kalıntısı olmalı. Ataerkil öğretinin güçlenmesi ile evlenen erkeklerin kız evine yerleşmesine dair gelenek ortadan kalkmıştır.⁴Yoksulluk gibi çeşitli sebeplerden dolayı kız evine yerleşmek zorunda kalan damatlar “içgüveyi” olarak tanımlanmış ve bu tanım dolaylı bir hakaret anlamıyla atasözlerine de yansımıştır. “*İçgüveysi iç ağrısı*” (Püsküllüoğlu, 2003:107) atasözü bu şekilde yaşamak zorunda olan damatların oldukça trajik bir durumda olduklarına dair kabuller üzerine kurulmuştur.

Evlilik kurumunun bir başka tarafı olan gelin ise çoğunlukla kaynana ile arasındaki çatışma üzerinden kavranır. “*Gelin çiçek her dediği gerçek, kaynana yılan her dediği yalan*” (Oy, 1972:26) ve “*kaynana pamuk ipliği olup raftan düşse gelinin başını yarar*” (Oy, 1972:26) sözleri folklordaki gelin kaynana uzlaşmazlığını gösterirken gelinlere dönük eleştirel bir tavrı da barındırır. Gelinin davranış kalıplarının sınırlarını çizmeye çalışan atasözlerindeki bu tavır, geleneksel Türk kültüründe gelinlerin güveyin evine gittikten sonra devreye giren tabu ve kaçınımlarla biçimlendirilen ikincil konumları ile (Yolcu, 2014:293-301) bir koşutluk oluşturur. Öte yandan bu atasözlerinde de tıpkı ata ile evlat ikilemini işleyen atasözlerinde olduğu gibi eski nesli temsil eden kaynanadan yana bir tavır görünür. İstisnai bir durum olarak bir atasözü, gelinlerin hor görülmesinin yanlış olduğuna vurgu yaparak kaynanalara öğüt verir: “*Üveye etme özünde bulursun geline etme özünde bulursun*” (Oy, 1972:26). “*Ahmak gelin, yengeyi halayığı sanır*” (Püsküllüoğlu, 2003:18) atasözü bir yönüyle aslında gelinin gittiği ailenin daha tecrübeli bir gelini olan yengenin tecrübesini aktarma işlevinden bahsederken yeni gelinin toyluğu ve bilgisizliğine dair bir eleştiri de barındırır.

6. ÇOCUK

Geleneksel toplumlarda önemli bir eşik olan evliliğin ardından, çiftin çocuk sahibi olması beklenir. Toplumdaki bu açık beklentinin izlerini Türk halk kültüründeki bazı inançlarda, uygulamalarda (Boratav, 1984:143-148) ve toplumsal bilinci yansıtan Dede Korkut anlatıları gibi önemli metinlerde (Tezcan ve Boeschoten, 2001:35) görmek mümkündür. Bu açıdan çocuk sahibi olmak amacıyla kadının icra ettiği doğum pratiğine sembolik anlamlar yüklenmiştir. “*Doğuran avrat Azrail’i yenmiş*” (Püsküllüoğlu, 2003:69) atasözünde, evlenen çiftlerin bu dünyada kalıcılığı yakalama yolunun çocuk sahibi olduğuna dair fikirler görünür. “*Ya evlat bir ya ocak kör*” (Püsküllüoğlu, 2003:178) ifadesi de çocuk sahibi olmayı ihmal edilemez bir gereklilik olarak işaret eder. Çocuk sahibi olmamanın halk yaşantısında ve anlatılardaki olumsuzlanmasının yansımalarını atasözlerinde de görmek mümkündür. “*Üşenenin oğlu kızı olmamış*” (Püsküllüoğlu, 2003:175) sözü, üşengeçliğin zararlarını anlatırken bir kişinin başına gelebilecek en kötü şeyin onun çocuk sahibi olamaması olduğuna dair toplumsal bilinçteki fikirleri göstermektedir.

Çocukla ilgili atasözlerinin işaret ettiği bir başka anlam kümesi de çocuklara bazı sorumlulukların verilmesinin yanlış olduğu şeklinde tanımlanabilir. “*Çocuğa iş, ardına sen düş*” (Püsküllüoğlu, 2003:57) ve onunla aynı anlamı barındıran “*çocuğa iş sal ardınca sen var*” (Püsküllüoğlu, 2003:58) atasözleri,

⁴ Eski Türk toplumunda damatların aynı zamanda çoban olarak kabul edilmesinin izleri Anadolu’daki bazı geleneklerde varlığını sürdürmektedir. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: (Türkmen, 1987).

çocuklara iş vermenin yanlış olmasına dair fikirlerden daha çok verilen işleri başaramamalarından dolayı çocukları yargılayan bir tavır barındırmaktadır. “Çocuğun yediği helal giydiği haram” (Püsküllüoğlu, 2003:58) atasözü de modern bir bilinçte karşılığı pek de bulunmayacak bir anlama sahiptir. Bu kavrayışa göre, çocuğun güzel bir kıyafet giyip bundan mutlu olmasının bir anlamı yoktur çünkü o kıyafet zaten bir süre sonra çocuğa küçük gelecektir. Bununla birlikte yine bu atasözünde çocukların yetiştirilmesinde çocuğun yiyeceklerinden herhangi bir tasarrufa gidilmemesi öğütlenir çünkü beslenmedeki zenginlik çocuğun bedenini biçimlendirecektir. Bu beden ise çobanlık, çiftçilik, askerlik gibi geleneksel meslekleri icra ederek toplumsal sürekliliği sağlayacaktır. “Sade pirinç zerde olmaz bal gerektir kazana, baba malı tez tükenir evlat gerek kazana” (Püsküllüoğlu, 2003:155) sözü, toplumun ekonomik sürekliliğinde yeni nesillere düşen rolü açıkça ifade eder. Burada evlat ile çocuk kavramlarının atasözlerinde birbirinden farklı nitelikleri barındıran anlamlarda kullanıldığını vurgulamak gerek. “Evladı ben doğurdum ama gönlünü ben doğurmadım” (Püsküllüoğlu, 2003:83) atasözü de geleneksel ekonomik modeller içerisinde evlada bir işlev yükleyen bir önceki atasözünde olduğu gibi, “evlat” kavramını sorumluluk sahibi bir birey olarak işaret eder. Çocuk ise, evladın olgunlaşmamış biçimi olarak daha pasif, sorumluluklardan uzak ve öngörülemez kabul edilir.

Buna ek olarak çocuğun kamusal alan içinde herhangi bir şeyleri gizlemeden var olması ve yalan söylemeyi bilmemesi; onun haber kaynağı olarak görülmesi sonucunu doğurmuştur. “Çocuktan al haberi” (Püsküllüoğlu, 2003:58) kalıbı, bu anlamlara ek olarak yetişkinlerin samimiysizliğine dönük bir eleştiriyi çocuklar üzerinden gösterir.

6.1. Kız

Evladın topluluk içindeki konumu, işlevi ve anlamı ise onun cinsiyeti ile doğrudan ilişkilidir. Kız evlatların toplumsal bellekte işaret ettiği en güçlü anlam kümesi evlilikdir. Konuyla ilgili bu çalışma kapsamında karşılaşılan toplam 22 atasözünden 13 tanesi kız ve evlilik arasındaki ilişkiye dair fikirleri farklı temalarla bağdaştırarak barındırır. Kız her ne kadar evlenme pratiği ile bağlantılı bir anlama sahip olsa da bu pratiği kendi kararlarını verebilen bir özne olarak icra etmesine geleneksel yapı izin vermez. “Kızı gönlüne bırakırsan ya davulcuya kaçar ya zurnacıya” (Püsküllüoğlu, 2003:125) sözü, evlilik konusunda kızların aileleri tarafından denetim altında tutulmalarının gerekliliğine dair toplumsal kabulleri açıkça gösterir. “Çobana verme kızı ya koyun güttürür ya kuzu” (Püsküllüoğlu, 2003:57) ve “tarlayı düz al kadını kız al” (Püsküllüoğlu, 2003:168) atasözleri de kızların evlilik süreçlerinde “alınıp verilen” niteliğini gösterir. “Kızını dövmeyen dizini döver” (Püsküllüoğlu, 2003:125) atasözü de kız çocuklarının kontrol altında tutulması gerektiğine dair fikirleri kararlılıkla vurgular.

Kızın evlilik üzerinden kavramsallaştırılmasına dair geleneksel tutum “kız beşikte çeyiz sandıkta” (Püsküllüoğlu, 2003:125) sözü ile gösterilir. Kız çocukları daha doğar doğmaz evlilik hazırlıklarını yapmayı öğütleyen kültürel bağlam, kızların belli bir yaşa geldiğinde evlenmiş olmalarını zorunlu kılar. “On beşindeki kız ya erde gerek ye yerde” (Püsküllüoğlu, 2003:145) atasözünün on beş yaşındaki çocuğa yüklediği rol, günümüzün değer yargıları ile örtüşmesine de bir dönemin geleneksel dünya görüşüne kız çocuklarının kavranmasını yansıttığı açısından bir önem taşır.

Folklorda kızlar açısından evliliğin kaçınılmazlığı söz konusudur. Evlenemeyen kızları tanımlamak amacıyla kullanılan “evde kalmak” deyimini trajik bir durumu işaret etmekle birlikte geleneksel kültürde gerçekleşme olasılığı oldukça düşük bir durum olarak görülür. “Delikli taş yerde kalmaz deli kız evde kalmaz” (Püsküllüoğlu, 2003:63) ve “kel kızın kör alıcısı olur” (Oy, 1972:298) atasözleri kızların kusurlu nitelikler taşısalar dahi muhakkak evleneceklerine işaret eder.

“Oğlunu seven hocaya, kızını seven kocaya vermez” (Oy, 1972:308) atasözü babanın kızı üzerindeki denetim gücüne işaret eder. Evlenene kadar babasının denetiminde olan kızın denetimi evlendikten sonra kocasına geçer. Evlilik esnasında kız evinin talepleri oğlan evi tarafından yerine getirilmelidir ve bu talepler etrafında pek çok gelenek oluşmuştur. “Kız evi naz evi” (Püsküllüoğlu, 2003:125) atasözü kız tarafının zorlayıcı taleplerinin meşruluğuna gönderme yapar. Bu tarz gelenekler ve kalıp ifadeler

kızların, aileler tarafından bir tür sermaye olarak değerlendirildiğini de göstermektedir. Yine geleneksel kültürdeki başlık parası da bu toplumsal kabul ile ilgilidir. Başlık parasının yer aldığı atasözlerinden biri çok eski bir dönemde yazıya geçirilmiştir. Kaşgarlı Mahmud tarafından derlenen “*kaling birse kız alır gerek bolsa kız alır*”⁵ (Oy, 1972:134) şeklindeki atasözü, kızların sermaye olarak değerlendirilmelerine dair fikirlerin oldukça eski olduğunu gösterir.

Başlık parasının temel işlevinin, kızın aileden ayrılmasından kaynaklanan ekonomik kaybı gidermek ya da hafifletmek olduğu bilinmektedir. Geleneksel yapı içerisinde oğlan çocuğu evlendikten sonra da çoğunlukla evden ayrılmaz ve o evin ekonomik süreçlerinin bir parçası olmayı sürdürür. Dolayısıyla bu tarz bir kültürel bağlamda erkek çocuk sahibi olmak avantajlı bir durum olarak görülürken kız çocuk sahibi olmak ise dezavantajlı bir konuma sahip olmak anlamına gelir. Kız çocuk sahibi olmanın bu anlamına işaret eden atasözleri içerisinde; “*oğlan doğuran övünsün, kız doğuran dövünsün*” (Oy, 1972:306), “*kızı olan tez kocar*” (Oy, 1972:299), “*kızın var, yüreğinde sizin var*” (Oy, 1972:299) gibi örneklerden bahsedilebilir. Bu atasözleri kız çocuklarının erkek çocuklara göre bu dezavantajlı konumuna açıkça işaret eder.

Geleneksel kültürde kız “alınırken” onda bazı nitelikler aranır. “*Ergen gözüyle kız alma gece gözüyle bez alma*” (Püsküllüoğlu, 2003:79) atasözü kızın “almadan” önce sıkı bir değerlendirme yapmanın önemine değinir. Aranılan niteliklerin açıkça görülebilmesi açısından daha öncesinden tanışılan ailelerin kızları, evlilik açısından diğerlerine nazaran daha çok tercih edilir. “*Komşu kızını almak kalaylı kaptan su içmek gibidir*” (Püsküllüoğlu, 2003:127) atasözü ile bu durum gösterilir.

Kız çocukları ile anneleri arasındaki ilişkinin gücüne “anne” rolünden bahsedilirken değinilmiştir. Bu ilişkide annenin kızını önceleyen tavrına karşılık kızın vefasızlığı ve kocasına daha fazla önem vermesi “*ana kızına taht kurar kız bahtı kocadan arar*” (Püsküllüoğlu, 2003:25) atasözü ile gösterilir. Bu atasözü de aslında kızın, evliliği çağrıştıran anlamını göstermektedir denilebilir.

6.2. Oğul

S. V. Örnek, yaptığı saha araştırmalarına dayanarak geleneksel kültürün güçlü olduğu yerlerde kız çocuklarının verilen değerinin erkek çocuklarına nazaran daha az olduğunu vurgular (2000:137). Atasözlerini de yaşatan bu tarz bir kültürel bağlamda bir ailenin kız çocuğuna nazaran oğlan çocuğu sahibi olması daha arzulanan bir durumdur. Bunun için evlilik gerçekleşir gerçekleşmez o çiftin bir oğlan çocuğu sahibi olması beklenir. “*Gelin eşikte oğlan beşikte*” (Püsküllüoğlu, 2003:89) atasözü bu beklentiye ifade eder. “*Çam ağacından ağıl olmaz el çocuğundan oğul olmaz*” (Püsküllüoğlu, 2003:55) sözü, kan bağının bulunması gerekliliğine vurgu yapar. Dede Korkut’un mukaddime kısmında geçen atasözlerinden olan “*güwegü oğul olmaz*” (Tezcan ve Boeschoten, 2001:30) sözü de oğulluk rolünün biçimlenmesinde kan bağının önemine dair fikirleri gösterir. Özellikle tarım toplumlarının sahip olduğu temel öğreti “*devlet oğul, mal tahıl, mülk değirmen*” (Püsküllüoğlu, 2003:67) atasözünde açıkça vurgulanır. Tarım toplumlarının temel sermayesi olan tahıl, onu öğütecek değirmen ve süreci yürütecek işgücüne sahip olan oğul; ihtiyaç duyulan temel bir üçlü olarak kabul edilir. Dolayısıyla oğul, tarım toplumundaki bir bireyin temel sermayelerinden biri olarak kabul edilir. Sözelimi varsıllığın doğurduğu şımarıklık ve görgüsüzlük durumunu ifade etmek amacıyla kullanılan “*görmemişin oğlu olmuş çekmiş çükünü koparmış*” (Püsküllüoğlu, 2003:92) atasözünde de bir zenginlik göstergesi olarak oğul görünür.

Geleneksel kültürde oğlan çocukları ailenin sigortası olarak kabul edilir. Zorda kalınan durumlarda yetişkin erkek çocukların yardımını beklenir. Ancak oğulların bu beklenti ekseninde hareket edeceklerinden emin olamama durumu atasözlerine yansımıştır. “*Buğdayım var deme ambara girmeyince oğlum var deme yoksul düşmeyince*” (Püsküllüoğlu, 2003:52) atasözü, bu güvenilmezlik potansiyeline işaret eder. Nihayetinde olumsuz niteliklere sahip olsa da “*kız pazarda satılmaz, oğlan*

⁵Başlık verilince kız alınır, gerekli olunca alınır.

atılmaz, çekmek gerek” (Oy, 1972:299) şeklinde evladın kollanması gerektiğine dair öğütler içeren atasözleri de bulunabilmektedir.

Atasözlerinde genel olarak belirginleşen bir tavır olarak eski nesillerin yanında taraf alıp yeni nesillere eleştirel bakma durumu oğul ile ilgili kalıplarda da görülmektedir. “*Oğlak yiliksiz oğlan biligsiz*”⁶ (Oy, 1972:142) atasözü, bilgi birikimi ve yaş arasında doğru orantının varlığını kabul eden bu geleneksel görüşün, oğlu konumlandığı yeri göstermektedir. Yine Kaşgarlı tarafından yazıya geçirilmiş ve oğlan ile oğlak analojisi üzerinden biçimlenmiş bir başka atasözü olan “*oğlan işi iş bolmas, oğlak mungızı sap bolmas*”⁷ (Oy, 1972:142)örneği, bilgi ve deneyim sahibi olamamaktan kaynaklı işbilmezliği oğlan ile bağdaştırır. Oğlandaki bu “iş bilmezlik” halinden kaynaklanacak sorunlarla ilgili olarak ebeveynler uyarılır: “*Oğlanı yumuşa sal ardınca sen var*” (Oy, 1972:207). Oğlanı bu tecrübesizlikten kaynaklanan aciz hâlden kurtarabilecek olan da yine atasının sahip olduğu birikimdir. Dede Korkut’un mukaddimesinde geçen “*oğul atadan görmeyince sofrı çekmez*”(Tezcan ve Boeschoten, 2001:30) atasözü, oğulların davranışsal niteliklerinin kökeni olarak da atalara işaret eder.

7. DİĞER AKRABALIK ROLLERİ

Dayı, amcaya nazaran atasözlerinde daha çok geçer. Bu durum, eski Türk toplumunda anne tarafı akrabalarının baba tarafı akrabalarına nazaran daha saygın ve asli bir konuma sahip olması ile ilgili olabilir. Hassan; anahanlık olarak tanımladığı bu örgütlenme biçiminin kalıntılarının akrabalık adlandırmalarında varlığını koruduğunu dile getirir (2000:167-168). Dayılık rolü ekseriyetle kişiye güven veren bir anlamı andırarak atasözlerinde kendine yer bulmuştur. “*Dayı ile dağ dolan, amca ile bağ dolanma*” (Yurtbaşı, 2012:28) atasözü dayılığı güvenilir bir rol olarak işaret eder. “*Güvenme dayına, ekmek al yanına*” (Oy, 1972:285) atasözü de içerdiği uyarıyı, dayıya potansiyel olarak güvenildiği varsayımı üzerinden sunar. Dayıya duyulan güvenin bir başka ifadesini belirten “*emmim dayım kesem elim soksam yesem*” (Püsküllüoğlu, 2003:78) atasözünde dayı, amca ilebirlikte meşru bir kaynak olarak kabul edilir. “*Köpriyü geçinceye kadar ayıya dayı derler*” (Püsküllüoğlu, 2003:130) atasözünde dayı, annenin kardeşi olan özel bir akrabalık konumundan ziyade “ayı” sözcüğü ile kafiyeli bir söyleyiş oluşturmak adına kullanılmıştır denilebilir. Amcaya göre daha saygın bir konum olsa da dayılık, asla babalık kadar önemli değildir. “*Katıra baban kim demişler, dayım at demiş*” (Püsküllüoğlu, 2003:119) atasözü, dayılık kurumunun kişinin konumunu belirleme gücüne sahip olmadığına dair kabulleri gösterir. Türklerde İslam öncesi dönemlerde var olan hala-dayı çocuklarının evliliği İslam ile birlikte yerini amca çocuklarının evliliğine bırakmıştır. Bu dönüşümle birlikte eski dönemlerde otorite sembolü olan dayının bu anlamı zamanla kaybolmuştur. Karabaş, “dayılanmak” deyiminin bir güce sahip olmadan kişinin kendini güçlüymüş gibi göstermeye çalışmasını tanımlamak için kullanılmasını, dayının zaman içinde kaybolan otoritesi üzerinden açıklar (1999:59-60). Dayının atasözlerinde güven duygusu ile bağlantılı bir anlama sahip olması durumu, bu çıkarımlarla örtüşür. Bunlara ek olarak “*oğlan dayıya kız halaya çeker*” (Püsküllüoğlu, 2003:144) atasözünde dayı, oğlan çocuğunun büyüdüğünde benzeyeceği kişi olarak kabul edilir.

Evliliğe müteakip doğan çeşitli akrabalık statülerine dair yargılara da atasözlerinde rastlamak mümkündür. Sözelimi bacanakların çok iyi anlaştıklarına dair “*dokuz bacanak bir çavdar gölgesinde eğlenir*” (Yurtbaşı, 2012:28) atasözü ile “güvey” kavramını içeren atasözlerinde damatlara yüklenen aşağılayıcı anlam görünür.

Bacanakların bu uzlaşmacı tutumlarına karşın aynı ailenin gelinleri olan eltiler ise uzlaşmazlıkları ve birbirleri ile çekişmeleri üzerinden kavranarak atasözlerinde yer alırlar: “*Kuma gemisi yürümüş elti gemisi yürümemiş*” (Püsküllüoğlu, 2003:132), “*elti eltiden kaçır, görümceler bayrak açar*” (Oy, 1972:280) ve “*elti eltiye eş olmaz, arpa unundan aş olmaz*” (Oy, 1972:280) atasözleri hep aynı noktaya işaret eder. Elti gibi görümcelik de gelinlere hitap eden bir akrabalık kurumu olarak çekişme ile bağlantılı bir anlama sahiptir: “*Görümce yüzünü görmeyeyim ölünce*” (Yurtbaşı, 2012:29). Buna koşut olarak damadın kız evindeki konumu olan eniştelik kurumu güvensizlikle ilişkili bir anlamda

⁶Oğlak iliksiz oğlan biligsiz.

⁷Oğlan işi iş olmaz, oğlak boynuzu sap olmaz.

atasözlerinde yer alır. “Enişte gölgesi geven gölgesi” (Yurtbaşı, 2012:30) ve “enişte kalsın inişte yokuşta” (Yurtbaşı, 2012:30) atasözleri eniştenin saygın olmayan konumuna işaret eder.

SONUÇ

Atasözlerindeki yargılara göre bireyi tanımının, onun davranışlarını hesaplamanın ve öngörebilmenin yolu, onun soyuna bakmaktan geçer. Böylece soy üzerinden oluşturulan öngörülebilirlik durumları ile bireyler, tanımadıkları bireyler ile karşılaştıklarında nasıl pozisyon alacaklarına dair bir fikir sahibi olabilirler. Öte yandan yine bireyler, mensubu oldukları soyun nesiller boyunca inşa ettiği itibarı da koruma yükümlülüğü altında oldukları için topluma zararı dokunacak davranışları icra etmekten kaçınmak zorunda kalırlar. Soya dair yargıları barındıran atasözlerinin bu iki durumun sürekliliğine katkı sağladığı söylenebilir.

Öte yandan belli başlı akrabalık rollerine dair kalıplaşmış yargılar da atasözlerinde yer almaktadır. Baba miras kaynağı olarak belirginleşirken anne ise merhamet ile bağlantılı bir anlam üzerinden kavranır. Baba ile oğul; anne ile de kız arasında ahlaki ve davranışsal bir sürekliliğin varlığına dair fikirler öne çıkar. Kardeş olmak işbirliği yapmayı gerektirirken evlatlara dair genellemeler cinsiyete göre değişkenlik gösterir. Kız, evlilikle bağlantılı bir yere konumlandırılırken; oğlan ise ailenin sigortası olarak belirir.

Baba-oğul, ana-kız, ebeveyn-çocuk, gelin-kaynana ilişkilerinde olduğu gibi eski ve yeni kuşak karşılaştırıldığında eski olan yüceltilir, yeni olan eleştirilerek eski ve ideal olana benzemeye davet edilir. Bu durum atasözlerinin daha çok yaşlı kuşakların hafızasında saklanması ile ilişkili olabilir. Metnin yeniden üretilmesinde aktif olan kuşağın dolaylı olarak da olsa bu kalıp ifadeler ile kendilerine ayrıcalıklı bir konum inşa etmeye çalıştıkları söylenebilir. Bireyler evliliğe teşvik edilir. Bu teşvik sayesinde toplumun kendini yeniden üretmesi ve sürekliliğine katkı sağlanmış olur. Tüm bu veriler, atasözlerinin geleneksel kültürde sadece akrabalıkla ilgili bir tema açısından ele alındığında bile oldukça karmaşık bazı işlevler üstlenerek var olduğunu gösterir.

KAYNAKÇA

- Aksoy, Ö. A. (1988). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I: Atasözleri Sözlüğü*. İstanbul: İnkılâp.
- Balaman, A. R. (2002). *Evlilik Akrabalık Türleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Başaran, U. (2013). Atasözlerinin Kalıpsallığı Üzerine, *Turkish Studies*. 8/9, ss: 757-770.
- Binler, M. Z. (2007). *Türk Dünyası Aile ve Akrabalık Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Selenge.
- Boratav, P. N. (1984). *100 Soruda Türk Folkloru*. İstanbul: Gerçek.
- Çobanoğlu, Ö. (2003). “Atasözleri”, *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyat Tarihi Cilt III*, Ankara: AKM.
- Çobanoğlu, Ö. (2012). “Giriş”, *Sınıflandırılmış Atasözleri Sözlüğü*. (M. Yurtbaşı). İstanbul: Excellence.
- Delaney, C. (2014). *Tohum ve Toprak: Türk Köy Toplumunda Cinsiyet ve Kozmoloji*. (Çev.) S. Somuncuoğlu ve A. Bora, İstanbul: İletişim.
- Emiroğlu, K. ve Aydın, S. (2009). *Antropoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat.
- Güngör Ergan, N. (1999). “Türk Atasözleri ve Deyimlerinde Aile ve Akrabalık Anlayışı”, *Uluslararası Üçüncü Türk Kültürü Kongresi*. Ankara: AKM.
- Gürçayır, S. (2008). Kuşaktan Forumu Geçiş ve Bilgisayar Atasözleri, *Millî Folklor*. 20(79). ss: 70-77.
- Hassan, Ü. (2000). *Eski Türk Toplumunu Üzerine İncelemeler*. İstanbul: Alan.
- Holy, L. (2016). *Antropolojinin Akrabalık Yaklaşımları*. (Çev.) Ç. Enneli, Ankara: Heretik.
- Karabaş, S. (1999). *Bütüncül Türk Budunbilimine Doğru*. İstanbul: YKY.
- Kaya, D. (2010). *Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ.
- Lévi-Straus, C. (2012). *Yapısal Antropoloji*. (Çev.) A. Kahiloğulları, Ankara: İmge.
- Li, Y. (1999). *Türk Dillerinde Akrabalık Adları*. İstanbul: Simurg.
- Malinowski, B. (1992). *Kuzeybatı Melanezya’da Vahşilerin Cinsel Yaşamı*. (Çev.) S. Özkal, İstanbul: Kabalcı.

- Meeker, M. (1970). *The Black Sea Turks: A Study of Honor, Descent and Marriage*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Chicago.
- Oy, A. (1972). *Tarih Boyunca Türk Atasözleri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür.
- Örnek, S. V. (2000). *Türk Halkbilimi*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Parlatır, İ. (2008). *Atasözleri ve Deyimler I: Atasözleri*. Ankara: Yargı.
- Püsküllüoğlu, A. (2003). *Türk Atasözleri Sözlüğü*. Ankara: Arkadaş.
- Rıza Tevfik (2014), “Folklor – Folk Lore”, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, (ed.: M. Ö. Oğuz vd). Ankara: Grafiker.
- Sahlins, M. (2015). *Akrabalık Nedir Ne Değildir?*.(Çev.) A. Pala, Ankara: Dipnot.
- Tezcan, S. ve Boeschoten, H. (2001). *Dede Korkut Oğuznameleri*. İstanbul: YKY.
- Tunç, E. (2021). Sosyal Sermaye Teorisi ve Sanal Akrabalık Bağları Kapsamında Sivas'ta Kirvelik Kurumu, *folklor/edebiyat*, 27(2), ss: 437-454.
- Türkmen, F. (1987). Anadolu'da Yaşayan Bazı Eski Türk İnançları ve Âdetleri Üzerine, *Türk Kültürü*, XXV(294), ss: 630-633.
- Türküne, M. (1995). *Eski Türk Toplumunun Cinsiyet Kültürü*. Ankara: Ark.
- Van Beal, J. (1975). *Reciprocity and the Position of Women*. Amsterdam: Van Gorcum.
- Yıldırım, D. (1998). *Türk Bitiği*. Ankara: Akçağ.
- Yılmaz, Y. ve Sarı, H. (2015). Türk Atasözlerinde Akrabalık Adlarının Kullanımı, *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*. S:2, ss: 1-20.
- Yolcu, M. A. (2014). *Türk Kültüründe Evliliğe Bağlı Tabu ve Kaçınmalar*. Konya: Kömen.
- Yurtbaşı, M. (2012). *Sınıflandırılmış Atasözleri Sözlüğü*. İstanbul: Excellence.

EXTENDED SUMMARY

Purpose

One of the most logical actions that can be made to understand the dynamics of a society's thinking is to look at the artistic products of that society, which are produced anonymously and named folklore. Some of these products, some of which are in the form of stories and some of them in the form of poetry, are expressions used in daily speech. Proverbs are from these patterns. In the first articles mentioning the discipline of folklore in the Turkish language, the term "hikmet-i avam" (wisdom of folk) was used in the meaning of folklore. This term is a concept that is used in the established Turkish language of that period in terms of proverb. This common use is very meaningful in terms of demonstrating the importance of proverbs as a genre in folklore research.

Another field of study that is as important as proverbs when it comes to folklore research is kinship. The system of social relations, which is culturally accepted by the way of ancestry and marriage, is called kinship. In many primitive societies that have not developed complex forms of organization such as the state, the development of social relations within the boundaries of kinship has resulted in the focus of many names doing research on culture on kinship relations. Although kinship relations between people are seen as biological processes with a simple approach, research on the subject shows that it is cultural processes to shape and spread this network of relationships and transfer them from generation to generation. Naming of kinship roles indicates patterned behavior between the person who uses those names and the person whose kinship name symbolizes them. Considering that proverbs also play a role in the survival and dissemination of information specific to these behavioral patterns in traditional culture, the determination and evaluation of the judgments regarding kinship embedded in these proverbs constitutes the subject of this article.

Methodology

In this context, major works containing proverbs in Turkish were reviewed and proverbs containing concepts specific to kinship systems were identified and the meaning in the proverb text was tried to be revealed. Approximately 150 proverbs containing the concepts of kinship are classified according to these kinship names. Thus, the judgments in the memory of Turkish society regarding each kinship role were tried to be determined. Hermenötic method was used to make sense of the texts.

Findings

According to the judgments in the proverbs, the way to recognize the individual, calculate and predict his behavior is to look at his lineage. Thus, with the predictability situations created by the lineage, individuals can have an idea of how to take positions when faced with individuals they do not know. On the other hand, individuals are obliged to protect the reputation that their descendants have built for generations, so they are forced to refrain from performing behaviors that will harm society. It can be said that proverbs containing judgments about lineage contribute to the continuity of these two situations. On the other hand, stereotypes about major kinship roles are also included in the proverbs. While the father becomes apparent as a source of inheritance, the mother is understood through a meaning linked to compassion. Father and son; ideas about the existence of a moral and behavioral continuity between mother and daughter come to the fore. While being a brother requires collaboration, generalizations about children vary by gender. While the girl is positioned in a place connected to the marriage; the boy appears as the insurance of the family in proverbs. As in father-son, mother-daughter, parent-child, bride-mother in law relationships, the old and new generation are glorified compared to the old, the new is criticized and invited to resemble the old and the ideal. This circumstance may be related to the storage of proverbs in the memory of older generations. It can be said that the generation active in the reproduction of the text, even indirectly, tries to build a privileged position with these phrases. Individuals are encouraged to marry. Thanks to this incentive, the reproduction and continuity of society is contributed.

Conclusion and Discussion

All this data indicates that proverbs exist in traditional culture, taking on some rather complex functions, even when taken only from the point of view of a theme related to kinship. Proverbs and kinship systems continue to exist more strongly in rural societies. Therefore, it can be said that a cultural continuity is aimed with the values produced at this intersection of proverbs and kinship systems in folk culture. With this continuity, a kind of status quo is created and a social order is aimed with this status quo.

MACRO ECONOMIC EFFECTS OF THE EUROPEAN CENTRAL BANK'S ASSET PURCHASE PROGRAMS
OPINIONS OF TEACHER CANDIDATES ON THE USE OF ANALYTICAL STORY IN SOCIAL STUDY TEACHING

Zeynep NARMAN
Kocaeli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
zynpnarman92@gmail.com
ORCID No: 0000-0002-0230-9058

Doç. Dr. Cemil ERARSLAN
Yalova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
cemilerarslan@hotmail.com
ORCID No: 0000-0002-3923-7633

Doç. Dr. Ferhat PEHLİVANOĞLU
Kocaeli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
fpehlivanoglu@kocaeli.edu.tr
ORCID No: 0000-0001-6930-0181

ABSTRACT

The fact that the effects of the European Debt Crisis in the Eurozone countries in the period 2008/2009 were much greater than the previous financial and economic crises, forced the European Central Bank to take very different measures than the traditional monetary policies followed by increasing the amount of money and lowering interest rates. In this context, the European Central Bank tried to increase the efficiency of the monetary transmission mechanism by announcing asset purchase programs and to compensate for the negative consequences of the financial crisis on the real economy. In the study, the effects of asset purchase programs on the variables of average inflation, GDP growth, interest rates, unemployment, and employment rates in the Eurozone member countries for the period 2009:5-2020:11 were investigated. Accordingly, it was observed that the biggest macroeconomic effects of the European Central Bank's asset purchase programs in the Eurozone were unemployment rates, employment rates, GDP, interest rates and inflation rates in the long run, respectively. It was found that the unconventional monetary policies implemented by the European Central Bank through asset purchase programs were effective in reducing long-term unemployment rates and increasing employment rates and GDP in the Eurozone.

ÖZET

Euro bölgesi ülkelerinde 2008/2009 döneminde görülen Avrupa Borç Krizinin etkilerinin önceki finansal ve ekonomik krizlere göre çok daha büyük ve yaygın olması, Avrupa Merkez Bankasını para miktarını artırarak ve faiz oranlarını düşürerek izlenen geleneksel para politikalarından çok daha farklı önlemler almak zorunda bırakmıştır. Bu bağlamda Avrupa Merkez Bankası, varlık satın alma programları açıklarak parasal aktarım mekanizmasının etkinliğini artırmayı ve finansal krizin reel ekonomi üzerindeki olumsuz sonuçlarını telafi etmeye çalışmıştır. Çalışmada 2009:5-2020:11 dönemi için Euro Bölgesi üye ülkelerinde varlık alım programlarının ortalama enflasyon, GSYİH büyümesi, faiz oranları, işsizlik ve istihdam oranları değişkenleri üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Buna göre Avrupa Merkez Bankası'nın varlık alım programlarının Euro bölgesindeki en büyük makroekonomik etkilerinin uzun vadede sırasıyla işsizlik oranları, istihdam oranları, GSYİH, faiz oranları ve enflasyon oranları üzerinde olduğu görülmüştür. Avrupa Merkez Bankası'nın varlık alım programları ile uyguladığı geleneksel olmayan para politikalarının, Euro bölgesinde uzun vadeli işsizlik oranlarının düşürülmesinde, istihdam oranlarının ve GSYİH'nın artırılmasında etkili olduğu bulunmuştur.

Geliş Tarihi:

13.07.2021

Kabul Tarihi:

10.11.2021

Yayın Tarihi:

30.12.2021

Anahtar Kelimeler

Avrupa Merkez Bankası
Varlık Satın Alma Programları
Geleneksel Olmayan Para
Politikası Araçları
Borç Krizi
Finansal İstikrar

Keywords

European Central Bank
Asset Purchase Programs
Unconventional Monetary
Policy Instruments
Debt Crisis
Financial Stability

INTRODUCTION

The global financial crisis that started as a mortgage crisis in the USA in July 2007 and spread on the EU countries through foreign trade and finance channels since 2008/2009, negatively affected the PIIGS (Portugal, Italy, Ireland, Greece and Spain) countries. In this process, while the total debts of PIIGS countries increased rapidly, debts became unsustainable especially in Ireland, Greece and Spain. Due to the increasing public debt of PIIGS countries, they become dependent on European banks from which they receive extensive loans. However, after a while, European banks started to declare huge losses due to the non-performing loans and excessive decreases in the prices of asset-backed securities they invested in the US financial market. The deterioration of bank balance sheets and financial shocks experienced by PIIGS countries have mobilized the European Central Bank (ECB). The ECB initially intervened in the economy with conventional monetary policy instruments by rapidly lowering interest rates and providing intensive liquidity to the market. On the other hand, upon broadening of the dimensions of the debt crisis, President Mario Draghi started to take measures other than conventional monetary policies with the instruction of "We will protect the Euro regardless of the cost to us". The most important of these unconventional monetary policies is "extended asset purchase programs". Thanks to this program, the ECB aimed to increase the efficiency of the credit channel of monetary transmission by purchasing the "toxic assets" of financial institutions in Eurozone countries. Thus, through the expansion of the credit volume in the Eurozone, it was tried to stimulate total consumption and investment expenditures and to get the economies out of the recession spiral. Before the debt crisis, the total size of the ECB balance sheet was below \$ 2 Trillion, but it reached around \$ 4 Trillion as of 2013, due to the intensive operations to purchase problematic assets (Acharya, et.al, 2018: 1-6).

Since the global financial crisis of 2008/2009, four major central banks- the Federal Reserve (FED), the European Central Bank (ECB), the Bank of England (BoE) and the Bank of Japan (BOJ)- have been promoting "quantitative easing"(QE) policies implemented in various sizes. Through these unconventional monetary expansion policies, central banks purchased a pre-determined amount of government bonds or other financial assets to inject liquidity into the economy. Thanks to quantitative monetary policies, also known as large-scale asset purchases, central banks tried to prevent economic recession and get out of deflation process by increasing aggregate demand (Sheard, 2018: 1).

With the support of the monetary expansion policies implemented by the ECB thanks to the support the governments provided including incentive packages containing extensive financial aid, the Eurozone countries started to achieve positive growth again by getting out of the debt crisis as of 2016. However, the decreasing national income and employment rates due to the deep financial crisis in the Eurozone could not increase to the pre-crisis periods. Political, social and economic stability has deteriorated in the Eurozone countries, which were the most affected by the debt crisis.

This study is very important and necessary to display macroeconomic effects on Eurozone countries of unconventional monetary policies followed through asset purchase programs such as providing unlimited funds support to banks, expanding list of acceptable collateral items, purchasing bonded bills, and purchasing troubled assets that the ECB adopted during European Debt Crisis. Because success and effectiveness of the said asset purchase programs that the EBC adopted later became guiding for other central banks in the world while fighting against financial crises. Thus, due to the Covid-19 crisis that was declared a pandemic by the World Health Organization in March 2020, central banks of many developed and developing countries, notably major central banks followed the path ECB took during the European Debt Crisis in 2008/2009 and adopted monetary expansion policies through asset purchases to support the real economy.

Sections of the study can be listed as: i-) Studying macroeconomic effects of asset purchase programs of only ECB among major central banks. ii-) Covering asset purchase programs of ECB in only

2009:5-2020:11 periods. iii-) Scope of study being limited to those Eurozone countries in the Euro system instead of all European Union countries. iv-) Discussing only average inflation, GDP growth, interest rates, unemployment and employment rates variables of Eurozone countries instead of all macroeconomic data. v-) Using VAR and VECM models as econometric prediction methods.

The research questions that the study targets answering are: i-) Describing effects of asset purchase programs the ECB adopted in 2009:5-2020:11 periods on average inflation, GDP growth, interest rates, unemployment and employment rates variables. ii-) Manifesting consequences of asset purchase programs and monetary transmissions of ECB on processing of credit channel. iii-) Discussing whether asset purchases of ECB can compensate for losses in real economic activity observed in Eurozone countries due to European Debt Crisis.

1. LITERATURE REVIEW

In this section findings of prominent studies in the literature on the macroeconomic effects of the European Central Bank and the unconventional monetary policies it follows together with its asset purchase programs. The studies that were discussed were mostly chosen from countries that are in European Monetary Union. In terms of methods used, studies based on time series, regression analyses, and dynamic general equilibrium models were discussed.

Burlon et al. (2018) used the large-scale New Keynesian "Dynamic General Equilibrium Model (DSGE)" to estimate the macroeconomic effects of the ECB's asset purchase program on the Eurozone. Accordingly, the "Asset Purchase Program-APP", which the central bank made without an expiry date announced in advance or any limitation on the quantities to be purchased, greatly increased the effectiveness and efficiency of future purchases compared to asset purchases with a predetermined end date (Burlon et. al, 2018: 20-24).

Lewis and Roth (2017) analyzed the effects of the ECB's asset purchase programs on financial market variables such as the banking sector and lending in their study, where they analyzed the time series data between July 2009 and March 2016 using the VAR model. The balance sheet policies followed by the ECB with direct asset purchases have reduced financial dominance in the markets for the short term after shocks. However, the positive effects of asset purchases deteriorated in the medium term. While the ECB's asset purchases had a positive effect on production in the Eurozone and Germany, inflation rates did not significantly respond to asset purchases. It was also concluded that the liquidity provisions monitored by the ECB also mediated the limitation of the negative effects of financial shocks on production and prices. It could be argued that the ECB's asset purchases had only a short-term effectiveness in suppressing the increasing risks for financial stability, although the output effects for the Eurozone were positive (Lewis & Roth, 2017: 13-14).

Mouabbi and Sahuc (2019) analysed the macroeconomic effects of unconventional monetary policy, such as the European Central Bank's asset purchases and increased lending opportunities, using the DSGE model, which includes a range of shadow interest rates for the first quarter of 2014 and the second quarter of 2017. It could be argued that the unconventional monetary policies implemented by the ECB by providing asset purchase programs and financial conveniences play an important role in the exit of the Eurozone from the debt crisis and in preventing production losses. Analyses made with standard DSGE models and the ECB example proved that unconventional monetary policies can mediate the increase of economic activity during periods of low or even negative interest rates (Mouabbi & Sahuc, 2019: 20-22).

Acharya et al. (2018) examined the real effects of the unconventional monetary policy implemented by the ECB through "Outright Monetary Transactions (OMT)" to combat the debt crisis, using the regression analysis of 2009-2014 data of 34 European countries. With the OMT program, the ECB

has succeeded in reducing the problems in the loan supply and collecting deposits from private investors by supporting the financial institutions of the Eurozone countries in general and the PIIGS countries in particular in terms of capital. As the functioning of the banking sector was restored, the loan supply expanded and the quality of the loans increased. This restricted the access to loans of "zombie banks and zombie firms"¹, which had the highest responsibility for the process leading to the European Debt Crisis (Acharya, et. al, 2018: 25-26).

Szczerbowicz (2015), using daily data of Eurozone countries between July 2, 2007 and September 27, 2012 (excluding Italy and Portugal's implicit bond issues), employed regression analysis to measure the effects of ECB's unconventional monetary policies on market borrowing costs of banks and governments. It was concluded that strategies followed by the ECB through unconventional monetary policies such as long-term government bond purchases (securities market program-SMP), short-term government bond purchases (open monetary transactions-OMT), collateral bond purchase programs (CBPP1 and CBPP2), three-year long-term refinancing operations (three-year LTROs), decreasing the deposit interest rate to 0% and unlimited liquidity provisions (flat rate full allocation procedure, FRFA) in the fight against the debt crisis eased the pressures on financial markets (Szczerbowicz, 2015: 91-95; 104-106; 120-122).

Brunetti et al. (2011) investigated with interbank market data whether central bank interventions improved liquidity in the interbank market during the 2008/2009 financial crisis. Central banks were required to publish stress tests for financial institutions, provide loan guarantees in the interbank market, and engage in direct asset purchases when systemic risks begin to rise in the market (Brunetti, et. al (2011).

Abbassi and Linzert (2011), examining the effects of the debt crisis in the Eurozone on the functioning of the interest transfer channel of monetary policy, concluded that the money market yield curve was deeply affected by the said financial crisis. In their potential analysis using two basic criteria, they firstly focused on the monetary predictability of money market interest rates and policy expectations, and secondly, they investigated the effects of the ECB's monetary expansion measures on the money market. They found that there was a 12-month variation in money market interest rates after August 2007 compared to the period before the financial crisis. In addition, another result they reached is that the extraordinary expansionary monetary policies that the ECB started as of October 2008 caused a decrease of at least 100 basis points in the bond interest rates. Strong liquidity measures (three-year LTROs) monitored through exceptional refinancing operations in the money market for up to one year, significantly reduced the liquidity crunch in the interbank market (Abbassi & Linzert, 2011).

Angelini et al. (2011) observed that in the aftermath of the 2008/2009 European Debt Crisis, interbank interest rate spreads on secured and unsecured deposits for major currencies became extraordinarily large and volatile. At the heart of the problem were aggregate factors, especially risk aversion and accounting practices, rather than bank-specific factors. Funding liquidity, capital shortage and central bank interventions were other important determinants in this regard. Before August 2007, margins were largely insensitive to key borrowing characteristics, but later became more responsive to creditworthiness criteria (Angelini, et. al, 2011).

Eser and Schwaab (2013), examined the effects of the asset purchase programs of the ECB in the period 2010-2011 on the Eurozone countries Greece, Spain, Ireland, Italy and Portugal economies

¹ The term zombie is used for banks and companies that invest their borrowing funds from the markets in high-risk areas and lose money and despite being in a bankrupt state, are "too big to fail" by the governments, trying to be kept alive with financial support. For detailed information on this subject, see. Ricardo J. Caballero, Takeo Hoshi and Anil K. Kashyap, "Zombie Lending and Depressed Restructuring in Japan", *The American Economic Review*, Vol.98, No.5, 2008, pp.1943-1977.

including the bond market interventions in the securities markets based on the time series and panel data analysis. The biggest impact of the ECB's asset purchase operations of 1 billion Euros in the said period was observed in Greece and the lowest in Italy. The yield effect of asset purchases has increased the yield of bonds, while the 5-year bond interest rates of Greece decreased by 17% to 21%, while the 5-year bond interest rates of Italy decreased by 1% to 2%. The proactive policies pursued by the ECB through its bond purchasing programs have significantly reduced the default risk in Eurozone countries. The volatility in the yield curve of the bonds issued by the Eurozone countries and the risk signals decreased (Eser & Schwaab, 2013).

Ferrando et al. (2015) concluded that the financial pressure exerted by firms' faulty financing models on financial markets before the debt crisis decreased both in terms of quantity and price, following the announcement of the ECB's asset purchase program. In addition, firms that were appointed based on bank loans were discouraged from excessive borrowing and government subsidies of debt securities and commercial loans, resulting in significant sharp declines in firms' debt (Ferrando, et.al, 2015).

Casiraghi et al. (2013) studied the impact of unconventional monetary policies the ECB adopted in 2011-2012 (SMP, 3-year LTROs, and OMTs) on Italian economy and assessed changes caused by revenues from interest and government bonds on credit availability within the framework of the quarterly data of the Italian economy. While the policies implemented by the ECB through SMPs and OMTs were highly effective in countering the increases in government bond yields, LTROs have also had a very positive effect on loan supply and money market conditions. It was also observed that the unconventional policies of the ECB had a positive effect of 7% and 2% cumulatively on the GDP growth in the period of 2012-2013 on the Italian economy through the credit channel (Casiraghi, et. al, 2013).

Peersman (2011) examined the macroeconomic effects of the ECB's unconventional monetary policy actions on the Eurozone with the help of the structural VAR model. A policy action that increases the monetary base or balance sheet size of the ECB has a multiplier effect on economic activities and leaves permanent effects on consumer prices. Thanks to the support provided by the ECB via Eurosystem, the credit multipliers gradually accelerate after the interest margins of the banks gradually decreased and the bank loans started to increase again. This mediates the reversal of fluctuation dimensions that indicate recession in the economic conjuncture (Peersman, 2011).

Sahuc (2016) used "a dynamic stochastic general equilibrium model (DSGE)" to measure the effects of the ECB's asset purchase program. Findings from the study show that the ECB program correlates interest rates with the correct guidance of future expectations and the macroeconomic effects of asset purchases are potentially significant (Sahuc, 2016: 136-140).

Saka et al. (2015) found that the ECB pursued a very effective policy in reducing the fragility in the Eurozone, emphasizing the austerity policies followed after the debt crisis and their role in preventing excessive borrowing in the Eurozone. Thus, the promise of the ECB President Mario Draghi in his press release on July 26, 2012 that "we will do whatever is necessary to protect the Euro" was realized thanks to the "OMT (Outright Monetary Transactions)" program followed by the ECB (Saka et. al., 2015).

Eser and Schwaab (2016) investigated the yield effect of the ECB's non-standard monetary policy and bond market interventions according to the time series data of the Eurozone countries (Greece, Spain, Ireland, Italy and Portugal). According to the findings obtained, the securities markets programs (SMP) of the ECB have been very effective in improving the liquidity conditions and

reducing the CDS risk premiums in the analyzed Eurozone countries. This contributed to the decrease in the volatility of national bond yields (Eser & Schwaab, 2016).

Kühl (2016) analyzed the data of companies and financial institutions operating in the Eurozone and estimated the decreases in the yields of long-term government bonds with the New Keynesian DSGE model. Bond purchase programs carried out by the ECB in the Eurozone had a positive effect on output and inflation rate. This is predominantly a result of the decrease in the borrowing conditions of non-financial firms and the credit risks of firms (Kühl, 2016).

Examining the monthly data of eight developed economies (Eurozone, Canada, Japan, Norway, Sweden, Switzerland, UK and USA) between January 2008 and June 2011 with a panel structural vector autoregressive (SVAR) model, Gambacorta et al. (2014) found that unconventional monetary policies led to expansion in central bank balance sheets, an increase in the level of real economic activity and consumer prices. On the other hand, the reaction of price levels to the shock decreases applied by central banks in interest policies remained lower than that of asset purchase operations (Gambacorta et.al, 2014).

Bluwstein and Canova (2016) investigated the macroeconomic effects of unconventional monetary policies of ECB on 9 Eurozone countries with the Bayesian VAR technique. Thanks to the unconventional monetary policies of the ECB, it has been possible to reduce financial risks, increase inflation rates from the negative region and reach a competitive exchange rate level (Bluwstein and Canova, 2016).

2. METHOD

Modern researchers propose the Vector Autoregressive Model (VAR) and the Vector Error Correction Model (VECM) to construct the relational model between economic variables in a non-structural way. In this study, the effects of the European Central Bank's asset purchase operations on the average inflation, GDP growth, interest rates, unemployment, and employment rates in the member countries of the European Monetary Union were analyzed with the VECM model for the period 2009:5-2020:11. Data on the variables were obtained from the European central bank database. All data, except the inflation rate, were percentage values and included in the study by taking their logarithms.

VAR model was created according to the statistical characteristics of the data. Each endogenous variable in the system was accepted as the lag value of all endogenous variables in the system. Thus, the univariate autoregressive model was generalized to a "vector" autoregressive model consisting of multivariate time series variables. In 1980, Christopher Sims introduced the VAR model to the economic field and encouraged widespread application in the dynamic analysis of the economic system.

Engle and Granger combined cointegration and error correction models to create the vector error correction model. Thus, as long as there is a cointegration relationship between variables, the error correction model can be derived from the autoregressive distributed lag model. However, since every equation in the VAR model is an autoregressive distributed delay model, the VECM model can also be considered as a VAR model with cointegration constraints.

3.1. ADF Unit Root Test

The first thing to do in the VAR model was to test the stationarity of the variables. The fact that the variables are not stationary affects the reliability of the analysis by causing spurious regression in the model. If the series are not stationary, the series are stabilized by taking their differences and logarithms.

The unit root test is one of the tests commonly used to test whether a time series is fixed or not. Dickey and Fuller (1981) introduced the Dickey and Fuller (DF) tests and extended Dickey and Fuller (ADF) tests (Dinh, 2020: 221).

In this study, "Augmented Dickey Fuller Test (ADF)" was used as the stationarity analysis. The results obtained from the ADF test are shown in Table 1.

Table 1: ADF Test Results

	FIXED	FIXED AND TRENDED	UNFIXED	2nd Degree Difference Values UNFIXED
Inflation (prob)	-2.21(0) (0.20)	-2.19(0) (0.48)	-1.18(0) (0.18)	-6.02(3) (0.000)
Ln GDP (prob)	2.62(7) (1)	-1.12(7) (0.91)	1.57(8) (0.96)	-3.35(7) (0.003)
Interest (prob)	-1.70(4) (0.41)	-1.48(3) (0.81)	-2.19(4) (0.06)	-6.43(9) (0.000)
Ln Unemployment (Prob)	-0.48(4) (0.88)	-4.17(9) (0.01)	1.41(8) (0.95)	-1.95(8) (0.004)
Ln Employment	-0.27(1) (0.91)	-1.21(2) (0.89)	-1.47(1) (0.12)	-7.64(0) (0)
Ln Monthly Asset Purchase	-1.55(0) (0.49)	-1.11(0) (0.91)	-016(0) (0.62)	-2.86(7) (0.005)
Significance Levels				
1%	-3.59	-4.19	-2.62	
5%	-2.93	-3.52	-1.94	
10%	-2.60	-3.19	-1.61	

Note 1: The numbers in parentheses show the appropriate internal delay values for the ADF test, and the Akaike information criterion was used in the study.

As can be understood from Table 1, it was seen that the series were not stationary. First, the logarithms of GDP, monthly asset intake and employment variables were taken, and then the variables were stabilized by taking the differences from the 2nd degree.

3.2. Johansen Cointegration Test

Although cointegration tests define stable, long-term relationships between variable sets, it states that if the test does not find such a relationship, this suggests that there is no evidence that one does not exist, but simply cannot exist (Rao, 2007). Commonly used tests for the existence of long-term relationship are Engle-Granger, Phillips-Ouliaris and Johansen test. The Johansen test is used more than other tests because it can test more than one cointegrating vector. However, in order to apply the cointegration test, the series must be stationary at the same level (Dao, 2013: 62). Cointegration test results are shown in Table 2.

H0: $r = 0$ no cointegration

H1: $r \neq 0$ has cointegration

Table 2.: Johansen Cointegration Results

Basic Hypothesis Trace Test (Trace Statistics)	Statistics	5% Critical Value
r=0	298.64	117.70
r<1	181.17	88.80
r<2	115.83	63.87
r<3	68.06	42.91
r<4	33.88	25.87
Maximal Eigenvalue(λ-max) Test	Statistics	5% Critical Value
r=0	117.47	44.49
r<1	65.34	38.33
r<2	47.76	32.11
r<3	34.18	25.82
r<4	23.71	19.38

In the study, the appropriate delay number was determined with Lr and Schwarz information criterion and the appropriate delay length was found to be 5. In order to investigate the relationship between variables, Johansen cointegration test was conducted for equations containing constant terms and trends. When the Trace test and Maximal Eigenvalue values were examined, it was seen that the test statistics values were greater than the critical value. This situation showed that there was a long-term relationship between variables. The existence of a long-term relationship between variables indicated that the situation of deviation from equilibrium in the short run should be handled with vector error correction model. VECM estimation results are shown in Table 3.

Table 3: VECM Forecast Results

Independent Variable	Coefficient	T-Statistics	Probability Values
Error Term (-1)	-0.825670	-4.008523	0.0003
Unemployment	-31.17308	-1.892256	0.0675
Employment	-7.125276	-0.408182	0.6859
GDP	-2.955555	-0.880848	0.3850
Interest	2.571053	4.933049	0.0000
Inflation	-0.052520	-0.264726	0.7929
C	-0.070438	-0.441972	0.6615
R ² : 0.693298 F _(p) : 12.05594 (0.000) DW: 2.73			
Dependent Variable: Monthly Asset Purchase			

In the model, the error term coefficient should be negative and significant. When Table 3 was examined, it was seen that the error term coefficient was negative and significant. This showed that the error term works, that is, it would stabilize in the long term. According to this result, the error correction mechanism would reduce deviations from balance by approximately 83%. The

significance of the error terms parameter indicated that there was a causality relationship between variables. When the coefficients related to the variables were analyzed, it was seen that unemployment negatively affected monthly asset purchases in the short term and positively affected the interest rate. Values for other variables were not interpreted as they were insignificant.

3.3. Granger Causality Analysis

Granger states that when there is a cointegration relationship between variables, at least one directional causality relationship should be found in the analysis. As a matter of fact, cointegration analysis does not provide information about the direction of the relationship between variables. Therefore, Granger causality analysis based on Vector Error Correction Model (VECM) was performed. Granger causality analysis results are shown in Table 4.

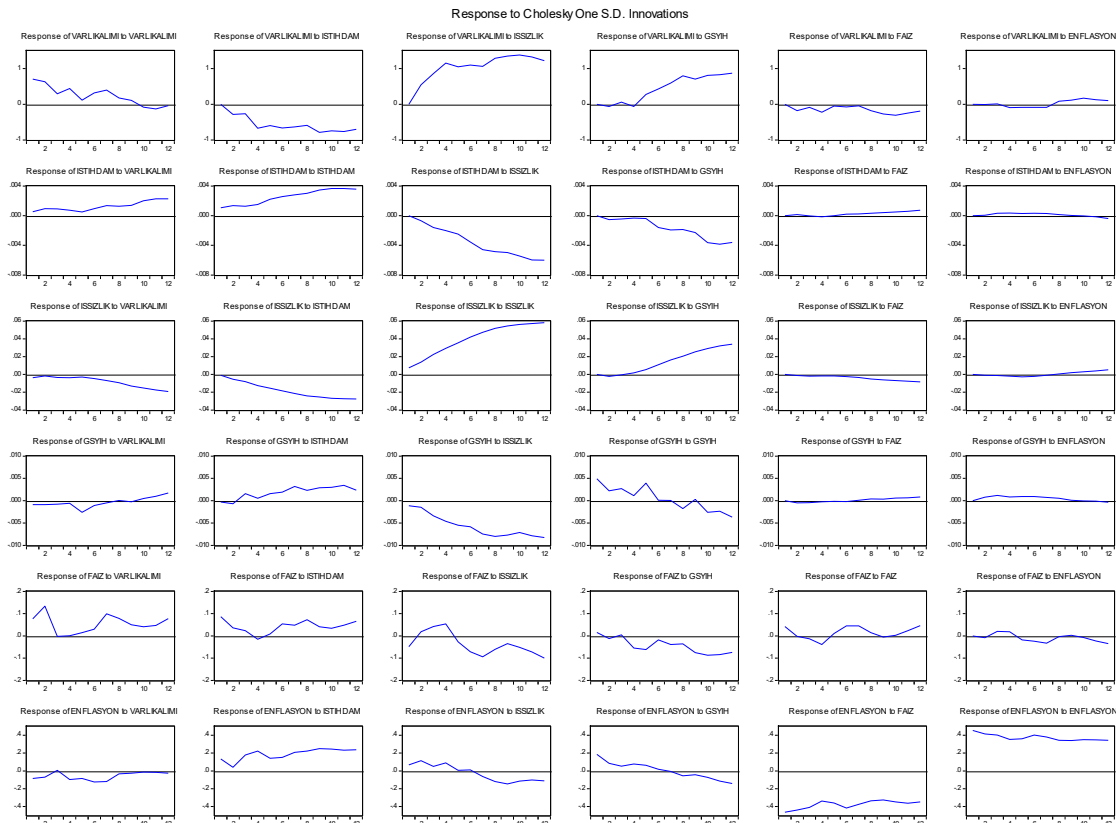
Table 4: Granger Causality Analysis

Direction of Causation	Sd	Prob	Decision
Unemployment->AVA	3	0.0014	H ₀ rej
Employment->AVA	3	0.5195	H ₀ acc
GDP->AVA	3	0.2913	H ₀ acc
Interest->AVA	3	0.0022	H ₀ rej
Inflation->AVA	3	0.9684	H ₀ acc
AVA-> Unemployment	3	0.0011	H ₀ rej
AVA-> Employment	3	0.5391	H ₀ acc
AVA-> GDP	3	0.4357	H ₀ acc
AVA-> Interest	3	0.0017	H ₀ rej
AVA-> Inflation	3	0.6512	H ₀ acc

When the results in Table 4 were examined, it was seen that unemployment and interest rate and monthly asset purchases were mutually caused by each other. Apart from this, no causality relationship was observed between monthly asset purchases and inflation, GDP and employment rates. The results were found to support the error correction model.

3.4. Impact Response Functions and Decomposition of Variance

Impact-response functions express the effect of a unit shock occurring in random error terms on variables. While the effect size of the variables used in the model on each other was determined by decomposition of variance, whether the effect would be used as a policy tool or not was determined by impact-response analysis. The Impact-response analysis results are shown in Graphic 1.

Graphic 1: Impact-Response Analysis

When the Impact-Response analysis results were examined, it was seen that monthly asset purchases gave a fluctuating but negative response to the shock of 1-unit of standard error in employment. Monthly asset purchases reacted increasingly positively for 12 periods in the face of a 1-unit shock in unemployment. Monthly asset purchases gave stable reactions to a 1-unit shock in GDP stable for the first 4 periods and positive reactions for the fourth period. Finally, it was seen that monthly asset purchases followed a horizontal course against the shock in inflation. After the Impact Response analysis, the variance decomposition method was applied to find out what percentage of the changes in monthly asset purchases were caused by that and other variables. Variance decomposition results are shown in Table 5.

Table 5: Variance Decomposition

Term	S.E.	Asset purchase	Employment	Unemployment	Gdp	Interest	Inflation
1	0.706434	100.0000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
2	1.144798	68.37153	6.046389	22.81990	0.296162	2.461529	0.004492
3	1.490037	44.25604	6.782858	46.81259	0.322869	1.818127	0.007520
4	2.065093	27.57663	14.15317	55.65350	0.265725	2.132322	0.218648
5	2.412981	20.43114	16.44525	59.75337	1.468950	1.606698	0.294592
6	2.787820	16.62195	18.04679	60.25349	3.488450	1.272205	0.317119
7	3.133783	14.74487	18.37759	59.15197	6.375133	1.025313	0.325116
8	3.540289	11.79698	17.18600	59.61399	10.02370	1.068218	0.311114
9	3.945722	9.572251	17.81453	59.70809	11.23553	1.336414	0.333194
10	4.337856	7.956893	17.67913	59.52526	12.78976	1.622795	0.426160
11	4.682679	6.906946	17.83196	59.06814	14.08255	1.674380	0.436022
12	4.971396	6.134251	17.80146	58.43939	15.56207	1.634601	0.428228

When Table 5 was analyzed, it was understood that the change in monthly asset purchases was entirely due to itself in the first period. Looking at the last period, it was seen that 6% of the change was due to itself, 58% to unemployment, 17% to employment, 15% to GDP, about 2% to the interest rate and 0.4% to inflation.

DISCUSSION AND CONCLUSIONS

The fact that the effects of the European Debt Crisis observed in the Eurozone countries in 2008/2009 were greater and more widespread than the previous financial crises, led the European Central Bank to take different measures than the conventional monetary policies pursued to reduce interest rates by increasing the money supply.

In this context, the European Central Bank has adopted a fixed rate allocation policy by starting asset-based bond purchase programs since 2008 in order to strengthen the collateral ratios of financial institutions and reduce their liquidity risks. It has initiated refinancing operations, removed funding limits, and began accepting foreign currency asset-backed instruments. Also, met the funding needs of financial institutions with its collateralized bond purchase programs, instrument markets program and long-term refinancing operations, and managed to prevent the deepening of the debt crisis over time.

The effects of the European Central Bank's asset purchasing operations on average inflation, GDP growth, interest rate, unemployment and employment rates in countries affiliated with the European Monetary Union were analyzed with the help of the VAR model.

According to the results of Granger causality analysis, it was seen that unemployment and interest rate and monthly asset purchases were mutually caused by each other. The results were found to support the error correction model.

The impulse response analysis results showed a fluctuating but negative response of monthly asset purchases to the shock of 1-unit of standard error in employment. Monthly asset purchases gave an increasingly positive response for 12 periods against a 1-unit shock in unemployment. Monthly asset purchases gave a stagnant reaction to a 1-unit shock in GDP for the first 4 periods and a positive reaction after the fourth period. It was observed that monthly asset purchases followed a horizontal course against the shock in inflation.

All of the change in monthly asset purchases originated from itself in the first period. Looking at the last period, it was seen that 6% of the change was due to itself, 58% to unemployment, 17% to employment, 15% to GDP, 2% to interest rate and 0.4% to inflation.

Accordingly, it was found that among the variables examined, the largest macroeconomic effects of the ECB's asset purchase programs in the Eurozone were observed on unemployment rates, employment rates, GDP, interest rates and inflation rates in the long term, respectively.

The empirical results obtained were consistent with the monetary theory and policy literature. It could be argued that the unconventional monetary policies implemented by the ECB with asset purchase programs were effective in lowering the unemployment rates in the Eurozone in the long term, increasing employment rates and GDP.

At the same time, asset purchase programs of the ECB positively affected processing of credit channel in monetary transmission and increased effectiveness of credit channel. Thus, ECB provided

significant support to the real economy and compensated losses in real economic activities caused by the Debt Crisis in Eurozone countries to a great extent.

Findings of this study are in line with other studies in the literature. The agreement in the literature on long-term effective results created by asset purchase programs adopted by the ECB on decreasing national risk premiums of Eurozone countries, lowering interest rates in the market, increasing economic growth and employment rates, and fight against unemployment are supported by findings of our study.

Macroeconomic effects of unconventional monetary policies the ECB followed through asset purchase programs must be further developed with further studies. The authors hope that this study will be guiding for studies in the said area. The authors believe that focusing on especially medium and long term effects of the ECB's asset purchase programs and determining number of observations of macroeconomic variables studied with wider intervals depending on the country samples to be selected, and using the time series methodology will result in more rational results.

REFERENCES

- Abbassi, P., & Linzert, T. (2011), The Effectiveness of Monetary Policy in Steering Money Market Rates During The Recent Financial Crisis, *ECB Working Paper Series*, 1328, 1-31.
- Acharya, V. Viral, Tim Eisert, Christian Eufinger & Christian W. Hirsch (2018), Whatever It Takes: The Real Effects of Unconventional Monetary Policy, *SAFE Working Paper*, No.152. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2858147>.
- Angelini, P., Andrea Nobili & Cristina Picillo (2011), The Interbank Market After August 2007: What Has Changed, and Why? *Journal of Money, Credit and Banking*, 43 (5):923-958. <https://doi.org/10.1111/j.1538-4616.2011.00402.x>.
- Bernanke, Ben S. (2009), The Crisis and the Policy Response, <http://www.federalreserve.gov/newsevents/speech/bernanke20090113a.htm>.
- Blanchard, Olivier (2009). The Crisis: Basic Mechanisms, and Appropriate Policies, *CESifo Forum*, Vol. 10 (1).
- Blinder, Alan S. (2010), How Central Should the Central Bank Be?, *American Economic Association*, Vol.48 (1): 123-133.
- Blundell-Wignall, Adrian and Patrcik Slovik (2011), Market Perspective on the European Sovereign Debt and Banking Crisis, *OECD Journal: Financial Market Trends*, Vol.2010 (2): 1-28, <https://www.oecd.org/greece/46970598.pdf>.
- Bluwstein, Kristina & Fabio Canova (2016), Beggar-Thy-Neighbor? The International Effects of ECB Unconventional Monetary Policy Measures, *International Journal of Central Banking*, 12 (3):69-120.
- Brunetti, C., Filippo, M., & Harris, J. (2011), Effects of Central Bank Intervention on the Interbank Market During the Subprime Crisis, *Review of Financial Studies*, 24(6):2053-2083.
- Buiter, Willem H., and Nikolaos Panigirtzoglou (2003). Overcoming the Zero Bound on Nominal Interest Rates with Negative Interest on Currency: Gesell's Solution." *Economic Journal*, Vol.113, No.490:723-746.
- Burlon, L., Notarpietro, A., & Pisani, M. (2018), The Macroeconomic Effects of An Open-Ended Asset Purchase Program, *Banca D'Italia Eurosystema Temi Di Discussione Working Papers*, 1185:1-43.
- Caballero, R. J., Hoshi, T., & K. Kashyap, A. (2008), Zombie Lending and Depressed Restructuring in Japan, *The American Economic Review*, 98 (5): 1943-1977. <https://doi.org/10.1257/aer.98.5.1943>
- Casiraghi, M., Gaiotti, E., Rodano, L., & Secchi, A. (2013), The Impact of Unconventional Monetary Policy on the Italian Economy During The Sovereign Debt Crisis, *Banca D'Italia Eurosystema Questioni di Economia e Finanza Occasional Working Papers*, 203:1-40.
- Cecchetti, Stephen G. (2009). Crisis and Responses: The Federal Reserve in the Early Stages of the Financial Crisis, *Journal of Economic Perspectives*, 23 (1): 51-75.
- Cúrdia, V. and Woodford, M. (2009), Conventional and Unconventional Monetary Policy, *CEPR Working Paper*, No. 7514, 1-63, <http://www.columbia.edu/~mw2230/Unconventional.pdf>

- Dinh, D.V. (2020), Impulse Response of Inflation to Economic Growth Dynamics: VAR Model Analysis. *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 7(9): 219-228. <https://doi.org/10.13106/jafeb>.
- Friedman, Benjamin M. (1988), Targets and Instruments of Monetary Policy, *NBER Working Paper Series*, No.2668, 1-78, https://www.nber.org/system/files/working_papers/w2668/w2668.pdf.
- Goodfriend, Marvin and Robert G. King (1997), The New Neoclassical Synthesis and the Role of Monetary Policy, *NBER Macroeconomics Annuals*, 12: 231-283.
- Hall, Robert E. (1984), Monetary Policy with An Elastic Price Standard in Price Stability and Public Policy, Kansas City: Federal Reserve Bank of Kansas City.
- Eser, F., & Schwaab, B. (2016), Evaluating The Impact of Unconventional Monetary Policy Measures: Empirical Evidence from The ECB's Securities Markets Programme. *Journal of Financial Economics*, 119 (1), 147-167. <https://doi.org/10.1016/j.jfineco.2015.06.003>
- Ferrando, A., Popov, A., & Udell, G. F. (2015). Sovereign Stress, Unconventional Monetary Policy, and SME Access to Finance, *ECB Working Paper Series*, 1820, 1-58.
- Gambacorta, L., Hofmann, B., & Peersman, G. (2014). The Effectiveness of Unconventional Monetary Policy at the Zero Lower Bound: A Cross-Country Analysis, *Journal of Money, Credit and Banking*, 46(4), 615-642. <https://doi.org/10.1111/jmcb.12119>
- Gertler, Mark and Peter Karadi (2011), A Model of Unconventional Monetary Policy, *Journal of Monetary Economics*, Vol.58 (1), 17-34.
- Kuhl, M. (2016), The Effects of Government Bond Purchases on Leverage Constraints of Banks and Non-Financial Firms, *Deutsche Bundesbank Discussion Papers*, 38, 1-70.
- Kydland, Finn E., and Edward C. Prescott (1977). Rules Rather Than Discretion: The Inconsistency of Optimal Plans, *Journal of Political Economy*, 85 (3): 473-91.
- Lewis, V., & Roth, M. (2017). The Financial Market Effects of the ECB's Asset Purchase Programs. *Bundesbank Discussion Paper*, 23: 1-20.
- Mishkin, Frederic S. (2007). *Monetary Policy Strategy*, MIT Press.
- Mishkin, Frederic S. (2008). Monetary Policy Flexibility, Risk Management and Financial Disruptions, <http://www.federalreserve.gov/newsevents/speech/mishkin20080111a.htm>.
- Mouabbi, S., & Sahuc, J. G. (2019), Evaluating the Macroeconomic Effects of the ECB's Unconventional Monetary Policies. *Document de Travail Working Paper*, 2, 1-29. <https://doi.org/10.1111/jmcb.12628>.
- Peersman, G. (2011), Macroeconomic Effects of Unconventional Monetary Policy in The Euro Area. *ECB Working Paper Series*, 1397, 1-33.
- Rao, B. B. (2007), *Cointegration for the Applied Economist*. London in U.K: Palgrave Macmillan.
- Reis, Ricardo (2010), Interpreting the Unconventional U.S. Monetary Policy of 2007-09, *NBER Working Paper Series*, No.15662, 1-51, https://www.nber.org/system/files/working_papers/w15662/w15662.pdf.
- Sahuc, J. G. (2016), The ECB's Asset Purchase Program: A Model-Based Evaluation. *Economics Letters*, 145, 136-140. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2016.06.009>
- Saka, O., Fuertes, A.M. & Kalotychou, E. (2015), ECB Policy and Eurozone Fragility: Was De Grauwe Right? *Journal of International Money and Finance*, 54, 168-185. <https://doi.org/10.1016/j.jimonfin.2015.03>.
- Sheard, P. (2018), Quantitative Easing Explaining It and Dispelling the Myths. https://www.hks.harvard.edu/sites/default/files/centers/mrcbg/programs/senior.fellows/HKSSheardQES_tudyGroup23Oct2018.pdf, Access Date: 01.03.2020, 1-6.
- Szczerbowicz, U. (2015), The ECB Unconventional Monetary Policies: Have They Lowered Market Borrowing Costs for Banks and Governments? *International Journal of Central Banking*, 11(4), 91-127.
- Taylor, John B. (1993), Discretion versus Policy Rules in Practice, *Carnegie Rochester Conference Series on Public Policy*, 39: 195-214.
- Work, F., & Schwaab, B. (2013), Assessing Asset Purchases Within The ECB's Securities Markets Program. *ECB Working Paper Series*, 1587:1-33.

EXTENDED SUMMARY

Purpose

The fact that the effects of European Debt Crisis observed in 2008/2009 in Eurozone countries were more significant and widespread compared to previous financial crisis, led the European Central Bank to adopt more different measures than conventional monetary policies towards decreasing interest rates. The ECB decreased interest rates rapidly in the beginning and provided intense liquidity to the market to intervene in the economy using conventional monetary policy tools. On the other hand, due to intensifying debt crisis, the President Mario Draghi started to take measures outside conventional monetary policies with "we will do whatever is necessary to protect the Euro" instruction. The most important one of these unconventional monetary policies is the "expanded asset purchase programs". Thanks to this program, the ECB purchased the "toxic assets" of financial institutions of Eurozone countries and aimed at increasing effectiveness of monetary transmission credit channel. Thus, credit volume was expanded in the Eurozone to reinvigorate total consumption and investment spendings and rescue the EU economies from stagnation spiral.

In this context, the study aims to assess macroeconomic effects of "asset purchase programs" applied by the European Central Bank period in order to fight against the "European Debt Crisis" that started in 2008/2009.

Methodology

Modern researchers propose the Vector Autoregressive Model (VAR) and the Vector Error Correction Model (VECM) to construct the relational model between economic variables in a non-structural way. In this study, the effects of the asset purchase operations of the European Central Bank on average inflation, GDP growth, interest rates, unemployment and employment rates in the countries affiliated to the European Monetary Union were investigated by VECM model. The first thing to do in the VAR model was to test the stationarity of the variables. The fact that the variables are not stationary affects the reliability of the analysis by causing spurious regression in the model. If the series are not stationary, the series are stabilized by taking their differences and logarithms.

Findings

The unit root test is one of the tests commonly used to test whether a time series is fixed or not. Results of unit root test (ADF) demonstrated that the series achieved in the study were not stable. Thus, the logarithms of GDP, monthly asset intake and employment variables were taken, and then the variables were stabilized by taking the differences from the 2nd degree. Later, in order to investigate the relationship between variables, Johansen cointegration test was conducted for equations containing constant terms and trends. Although cointegration tests define stable, long-term relationships between variable sets, it states that if the test does not find such a relationship, this suggests that there is no evidence that one does not exist, but simply cannot exist. Commonly used tests for the existence of long-term relationship are Engle-Granger, Phillips-Ouliaris and Johansen test. The Johansen test is used more than other tests because it can test more than one cointegrating vector. However, in order to apply the cointegration test, the series must be stationary at the same level.

Trace test and Maximal Eigenvalue values demonstrate a long-term relationship between the variables. Thus, vector error correction model is used to reveal a deviation from equilibrium in the short run in addition to a long-term relationship between variables. VECM demonstrates that the error correction mechanism would reduce deviations from balance by approximately 83%. When the coefficients related to the variables were analyzed, it was seen that unemployment negatively affected monthly asset purchases in the short term and positively affected the interest rate. Granger states that when there is a cointegration relationship between variables, at least one directional causality relationship should be found in the analysis. As a matter of fact, cointegration analysis does

not provide information about the direction of the relationship between variables. Therefore, Granger causality analysis based on Vector Error Correction Model (VECM) was performed.

According to the results of Granger causality analysis, it was seen that unemployment and interest rate and monthly asset purchases were mutually caused by each other. The results were found to support the error correction model. Impact-response functions express the effect of a unit shock occurring in random error terms on variables. While the effect size of the variables used in the model on each other was determined by decomposition of variance, whether the effect would be used as a policy tool or not was determined by impact-response analysis. When the Impact-Response analysis results were examined, it was seen that monthly asset purchases gave a fluctuating but negative response to the shock of 1-unit of standard error in employment. Monthly asset purchases gave a stagnant reaction to a 1-unit shock in GDP for the first 4 periods and a positive reaction after the fourth period. It was observed that monthly asset purchases followed a horizontal course against the shock in inflation. All of the change in monthly asset purchases originated from itself in the first period. Looking at the last period, it was seen that 6% of the change was due to itself, 58% to unemployment, 17% to employment, 15% to GDP, 2% to interest rate and 0.4% to inflation. Accordingly, it was found that among the variables examined, the largest macroeconomic effects of the ECB's asset purchase programs in the Eurozone were observed on unemployment rates, employment rates, GDP, interest rates and inflation rates in the long term, respectively.

Results and Discussion

The empirical results obtained were consistent with the monetary theory and policy literature. It could be argued that the unconventional monetary policies implemented by the ECB with asset purchase programs were effective in lowering the unemployment rates in the Eurozone in the long term, increasing employment rates and GDP. At the same time, asset purchase programs of the ECB positively affected processing of credit channel in monetary transmission and increased effectiveness of credit channel. Thus, ECB provided significant support to the real economy and compensated losses in real economic activities caused by the Debt Crisis in Eurozone countries to a great extent.

Macroeconomic effects of unconventional monetary policies the EBC followed through asset purchase programs must be further developed with further studies. The authors hope that this study will be guiding for studies in the said area. The authors believe that focusing on especially medium and long term effects of the ECB's asset purchase programs and determining number of observations of macroeconomic variables studied with wider intervals depending on the country samples to be selected, and using the time series methodology will result in more rational results.

ZİHİNSEL YETERSİZLİĞİ OLAN ÖĞRENCİLERE FEN EĞİTİMİ: YÖNTEM VE STRATEJİLER SCIENCE EDUCATION FOR STUDENTS WITH INTELLECTUAL DISABILITY: METHOD AND STRATEGIES

Dr. Öğr. Üyesi Tansel YAZICIOĞLU
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Eğitim Fakültesi
tanselyazicioglu@gmail.com
ORCID No: 0000-0002-0946-2637

Doç. Dr. Aydın KIZILASLAN
Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Eğitim Fakültesi
ydnkizilaslan@gmail.com
ORCID No: 0000-0003-3033-9358

ÖZET

Türkiye’de hafif düzeyde zihinsel yetersizliği olan öğrenciler çoğunlukla akranları ile genel eğitim ortamlarında tam zamanlı kaynaştırma yoluyla eğitimlerini sürdürmekte ve genel eğitim programlarını takip etmektedirler. Başka bir ifadeyle bireyselleştirilmiş eğitim programına dayalı olarak genel eğitim ortamlarında öğrenim gören akranlarının aldığı dersleri almaktadırlar. Bu derslerden birisi de Fen Bilimleri dersidir. Fen Bilimleri dersinin bilişsel performansı gerektirmesi, fen alanının soyut kavramlardan oluşması zihinsel yetersizliği olan öğrencilerin bilgiyi işleme performanslarını olumsuz etkilemekte ve bu derste zorlanmalarına neden olmaktadır. Bu nedenle hafif düzeyde zihinsel yetersizliği olan öğrencilere Fen Bilimleri konularının içeriği kadar, öğrencilere bu içeriğin hangi yöntem ve tekniklerle aktarılacağı da oldukça önemlidir. Bu sayede zihinsel yetersizliği olan öğrencilerin hem yaşadıkları çevreyi tanıyabilmelerine hem de fen ile ilişkili kavramları öğrenip dünyaya farklı gözle bakabilmelerine katkı sağlanmaktadır. Zihinsel yetersizlik alanındaki mevcut yayımlara bakıldığında büyük bir kısmının zihinsel yetersizliği olan bireylerin eğitimine, genel eğitime erişimlerini ve katılımlarını teşvik edecek yöntemlere, uygulamalara ya da uyarlamalara odaklanıldığı görülmektedir. Ancak zihinsel yetersizliği olan bireylere yönelik diğer akademik içerik alanları da dâhil olmak üzere fen eğitimine yönelik çalışmalar istenilen düzeyde değildir. Bu nedenle bu çalışmada fen eğitiminin zihinsel yetersizliği olan öğrenciler için önemi üzerinde durulmuş, bu öğrencilere yönelik fen eğitiminin öğretim yöntem ve stratejilerine yer verilmiştir.

ABSTRACT

In Turkey, students with mild intellectual disability mostly receive their education through full-time inclusion and follow general education programs with their normally developing peers. In other words, they take the lessons of their peers who show normal development based on the individualized education program. One of these courses is the science course. The fact that the science course requires cognitive performance and the science field consists of abstract concepts negatively affects the information processing performance of students with intellectual disabilities and causes them to have difficulties in this course. For this reason, the methods and techniques that will be used to convey this content to students with mild intellectual disability are as important as the content of science subjects. In this way, students with intellectual disabilities contribute to both getting to know the environment they live in, and learning concepts related to science and looking at the world from a different perspective. When the current publications in the field of intellectual disability are examined, it is seen that most of them focus on the education of individuals with intellectual disability, methods, practices or adaptations that will encourage their access and participation in general education. However, studies on science education, including other academic content areas for individuals with intellectual disabilities, are not at the desired level. Therefore, in this study, the importance of science education for students with intellectual disability is emphasized, and teaching methods and strategies of science education for these students are included.

Geliş Tarihi:

17.11.2021

Kabul Tarihi:

18.12.2021

Yayın Tarihi:

30.12.2021

Anahtar Kelimeler

Zihinsel Yetersizlik
Fen Eğitimi
Fen Eğitimi Yöntem ve Stratejileri

Keywords

Intellectual Disability
Science Education
Science Education
Methods and Strategies

GİRİŞ

Zihinsel yetersizliğin yıllar boyunca pek çok tanımı yapılmış, tartışılmış, tanımlar tekrar tekrar gözden geçirilmiştir (Tekinarslan, 2010). Amerikan Psikiyatri Birliği (APA), *Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabı* (1994) ve Dünya Sağlık Örgütü'nün (World Health Organization) tıbbi sınıflandırma listesi olan *Hastalıkların ve İlgili Sağlık Sorunlarının Uluslararası İstatistiksel Sınıflandırmasının 10. Revizyonunda* "Zekâ Geriliği ya da Zihinsel Gerilik" (Mental Retardation) terimi kullanılmıştır. Bir sonraki revizyonda ise (*Hastalıkların ve İlgili Sağlık Sorunlarının Uluslararası İstatistiksel Sınıflandırması-11*) bu terimin yerine "Zihinsel Gelişim Bozuklukları" terimi kullanılmıştır (World Health Organization, 2018; Salvador-Carulla ve diğerleri, 2011). Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabının Beşinci Baskısında (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, [DSM-5], 2013) ise "zihinsel yetersizlik" terimi kullanılmaktadır.

Zihinsel yetersizlik, zihinsel işlev ve uyumsal davranışlardaki sınırlamalarla kendini gösteren nörogelişimsel bir bozukluktur. Bu bozukluk bireyin kavramsal, sosyal ve pratik beceri alanlarını kapsamaktadır (American Psychiatric Association, [APA], 2013). Zihinsel yetersizliği olan bireyler normalin altında bir zihin gelişimine sahiptir. Dolayısıyla bireyin yaşamındaki belirli faaliyetleri gerçekleştirme yeteneği kısmen veya tamamen kısıtlıdır. (L Govinda, 2008).

Zihinsel yetersizlik çocukluk döneminde belirgin hale gelmekte ve bireyler aynı yaşta ki akranlarıyla karşılaştırıldığında zihinsel yetenekler, sosyal beceriler ve günlük yaşamın temel etkinliklerinde bazı eksiklikler yaşamaktadırlar (Kaneshiro, 2015). Zihinsel yetersizlik Down Sendromunda olduğu gibi genetik bir bozukluk ile ilişkili olduğunda bazı karakteristik fiziksel özelliklere neden olabilir. Ancak, genellikle hafif düzeydeki zihinsel yetersizliklerin fiziksel belirtileri yoktur. Zihinsel yetersizlikte zedelenme düzeyi her birey için yetersizliğin şiddetine göre değişmektedir (APA, 2013). Motor becerilerin gelişiminde yaşanan sorunlar (oturma, emekleme, yürüme), konuşma ve dil becerilerinde yaşanan zorluklar (yavaş ve geç konuşma ya da konuşmaya başladıktan sonra yaşanan sorunlar), öz bakım becerilerinde zorluk (örneğin giyinmek, yıkanmak ve kendi kendini beslemek), kötü planlama veya problem çözme becerileri, davranışsal ve sosyal sorunlar (Queensland Government, [Queensland Eyaleti], 2015), akademik olarak gelişmeme, okula devam etme sorunları, yeni durumlara uyum sağlayamama, sosyal kuralları anlama ve takip etmede zorluk zihinsel yetersizliğin erken dönemdeki belirtileri olarak görülmektedir (Kaneshiro, 2015).

Epidemiyolojik araştırmaların çoğu genellikle zihinsel yetersizliğin zekâ bölümü [intelligence quotient, (IQ)] düzeyini hafif ($IQ \geq 50$) veya ağır ($IQ \leq 50$) olarak sınıflandırmakta ve bireylerin %75'inin hafif düzeyde zihinsel yetersizliğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır (APA, 2013; McKenzie ve diğerleri, 2016; Moeschler ve Shevell, 2014; Schalock ve diğerleri, 2009; Shapiro ve Batshaw, 2016;). Amerika Birleşik Devletleri'nde, ağır zihinsel yetersizlik prevalansının (Belirli bir süre içinde bir hastalığın toplumda görülme sıklığını gösteren ölçüt) nüfusun %0,3 ile %0,5'i arasında olduğu rapor edilmiş ve bu oranın son yıllarda değişmeden kaldığı belirtilmiştir (Shapiro ve Batshaw, 2016).

Zihinsel yetersizliği olan bireyler genel nüfusun yaklaşık %3'ünü oluşturmakta ve yetersizlik düzeyleri hafiften, çok ağır düzeye kadar değişebilmektedir (American Association of Intellectual and Developmental Disabilities, [AAIDD], 2018). Bu bireylerin yüzde yetmişbeşi ile yüzde doksanı hafif düzeyde zihinsel yetersizliği olan bireylerdir (Daily ve diğerleri, 2000). DSM-5'de zihinsel yetersizlik nörogelişimsel bozukluklar kategorisi altında sınıflandırılmakta ve tanılamayı zihinsel yetersizlik (Hafif, Orta, Ağır ve Çok Ağır), küresel gelişimsel gecikme ve belirtilmemiş zihinsel yetersizlik olmak üzere üç alana ayırmaktadır. APA'ya (2013) göre küresel gelişimsel gecikme, yaşa göre tipik gelişimsel sınırlamalar veya gelişimdeki gecikmeler nedeniyle, standart değerlendirme süreçlerine katılamayan, beş yaşın altındaki çocuklara ilişkin bir tanılamadır. Belirtilmemiş zihinsel yetersizlik, fiziksel engel veya fiziksel engelle birlikte ortaya çıkan akıl hastalığı gibi birden fazla faktör nedeniyle değerlendirilemeyen beş yaşın üzerindeki çocuklara ilişkin bir

tanılamadır. (Schalock ve diğerleri, 2009). DSM-5 tanı ölçütleri, akıl yürütme, problem çözme, planlama, soyut düşünme, yargılama, akademik ve deneyimlerden öğrenme gibi akademik işlevlerdeki eksiklikleri içermektedir (APA, 2013). Uyum fonksiyonundaki eksiklikler, iletişimi, sosyal katılımı ve bağımsız yaşam aktivitelerini etkilemektedir (Schalock ve diğerleri, 2009; Shapiro ve Batshaw, 2016).

Zihinsel yetersizliği olan bireyler için öğrenme yavaş bir süreçtir. Bu süreçte zihinsel yetersizliği olan bireyler başta işlevsel akademik beceriler olmak üzere, kavramsal, sosyal ve pratik beceriler ile uyum sağlama, öğrenme etkinlikleri ve hatırlamada sorun yaşamaktadırlar. Öte yandan öğrendikleri becerileri genelleştirmede zorlanmaktadırlar (Haegele ve Park, 2016). Bu nedenle zihinsel yetersizliği olan bireylerin öncelikle günlük yaşam aktivitelerini içeren bağımsız yaşam becerileri, okuma, yazma ve aritmetik beceriler, spor ve oyun gibi ders dışı etkinlikler, sanat ve kültürel etkinlikler, sosyal aktiviteler, mesleki ve istihdam faaliyetleri ve topluma uyum gibi özel gereksinimleri vardır (Govinda, 2008). Zihinsel yetersizliğe sahip olmak, kişinin bir birey olarak öğrenme ve gelişme yeteneğinden yoksun olduğu anlamına gelmemektedir. Aksine, kişinin karşılanması gereken farklı eğitim ihtiyaçlarının olduğu anlamına gelmektedir. Dolayısıyla ulusal eğitim sistemlerinin zihinsel yetersizliği olan öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılamak için uygun özel eğitim hizmetleri sağlama sorumluluğu bulunmaktadır. Bu alandaki uygulama ve gelişmeler ise ülkeden ülkeye farklılıklar göstermektedir (Alshamri, 2019).

Türkiye’de Ulusal Engelli Veri Sisteminde kayıtlı ve hayatta olan engelli sayısı 1.414.643’ü erkek, 1.097.307’si kadın olmak üzere toplam 2.511.950’dir. Ağır engeli olan kişi sayısı ise 775.012’dir. Bu veriler engelli sağlık kurulu raporu almak için yetkili hastanelere başvurmamış ve hizmet almak için devletle temasa geçmemiş bireyleri kapsamamaktadır. Veri sisteminde kayıtlı ve hayatta olan engellilerin engel gruplarına göre dağılımlarına bakıldığında zihin yetersizliği olan bireylerin sayısı 385.313’dür. Bu sayı toplam engel grubunun %17,07’sini oluşturmaktadır (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2021). Bu grup içerisinde öz bakım becerilerine sahip orta veya ağır düzeyde zihinsel yetersizliği olan bireyler istihdam, ulaşım, eğlence, yemek pişirme ve sosyal beceriler konusunda eğitim alabilirler. Bununla birlikte, hafif düzeyde zihinsel yetersizliği olan birçok çocuk temel akademik becerileri öğrenebilir (Jacobson ve diğerleri, 2007). Dolayısıyla bu çocuklar ilkökul ve ortaokullarda öğrenim gören diğer akranlarıyla birlikte eğitimlerine devam edebilirler. Nitekim Milli Eğitim Bakanlığı 2020-2021 örgün eğitim istatistikleri incelendiğinde hafif düzeyde zihinsel yetersizliğe sahip 782 öğrencinin ilkökula, 1271 öğrencinin ise ortaokula devam ettiği görülmektedir (MEB, 2021).

Zihinsel yetersizlik alanındaki bilimsel kaynakların büyük bir kısmı, zihinsel yetersizliği olan bireylerin eğitime, genel eğitime erişimlerini, katılımlarını ve ilerlemelerini teşvik edecek yöntem ve uygulamalar ile uyarlamalar üzerine odaklanmaktadır (Algozzine ve Ysseldyke, 2006; Wehmeyer, 2002; Wehmeyer ve diğerleri, 2002). Zihinsel yetersizlikle ilgili önemli bir konu, zihinsel yetersizliği olan bireylerin potansiyellerine ve gereksinimlerine uygun bireyselleştirilmiş desteğin geliştirilmesidir. Kuşkusuz zihinsel yetersizliği olan bireylerin bireysel özelliklerinin bilişsel ve davranışsal düzeyde güvenilir bir şekilde değerlendirilmesi, verilen desteğin ve eğitimin içeriğinin uygun şekilde düzenlenmesi ve uyarlanması kritik öneme sahiptir. Bu nedenle zihinsel yetersizliği olan bireylerin yeterlilikleri ve sınırlılıkları dikkate alınmalı, uygun eğitim ve müdahale programları geliştirilmelidir (Fidler ve diğerleri, 2007; Hodapp ve diğerleri, 2003; Hodapp ve Fidler, 1999). Böylece zihinsel yetersizliği olan öğrenciler sınıf içinde kendilerine sağlanan uygun destekle yaşamın farklı yönlerinde yüksek bir yaşam kalitesi elde edebilirler. Bunun için de bağımsız yaşam becerilerinde olduğu gibi müfredat ve öğretim yöntemlerinde de uyarlamalar yapılmalı, akademik ve işlevsel alanlarındaki potansiyellerine ulaşabilmeleri sağlanmalıdır (Baker ve diğerleri, 2015). Çünkü zihinsel yetersizliği olan bireylerin her işlevinin yaşamlarında bir anlamı vardır ve ilgili hizmetler (odyoloji hizmetleri, danışmanlık hizmetleri, erken tanı ve değerlendirme, tıbbi hizmetler, ergoterapi, ebeveyn danışmanlığı ve eğitimi, fizik tedavi, psikolojik hizmetler, rekreasyon,

rehabilitasyon, okul sağlığı hizmetleri, okullarda sosyal hizmet hizmetleri, konuşma-dil terapisi hizmetleri, ulaşım.) tarafından desteklenen bireyselleştirilmiş eğitim planlamalarına gereksinim duyarlar (L Govinda, 2008).

Milli Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği'nde (2018a) zihinsel yetersizliğin hafif düzeyde zihinsel engelli birey, orta düzeyde zihinsel engelli birey, ağır düzeyde engelli birey ve çok ağır düzeyde engelli birey olmak üzere dört tanımının yapıldığı görölmektedir. Tanımlamada hafif düzeyde zihinsel engelli bireylerin zihinsel işlevler ile kavramsal, sosyal ve pratik uyum becerilerindeki yetersizliklerinin hafif düzeyde olduğu, bu nedenle de sınırlı düzeyde özel eğitim ve destek eğitim hizmetine gereksinim duydukları belirtilmektedir. Orta düzeyde zihinsel engelli bireyler ise zihinsel işlevler ile kavramsal, sosyal ve pratik uyum becerilerindeki sınırlılıkları nedeniyle temel akademik, günlük yaşam ve iş becerilerinin kazanılmasında özel eğitim ile destek eğitim hizmetine yoğun şekilde ihtiyaç duyan bireyler olarak ifade edilmektedir. Ağır düzeyde zihinsel engelli bireyler zihinsel işlevler ile kavramsal, sosyal, pratik uyum ve öz bakım becerilerindeki eksiklikleri nedeniyle yaşam boyu süren, yoğun özel eğitim ve destek eğitim hizmetine ihtiyacı olan bireyler; çok ağır düzeyde zihinsel engelli bireyler ise zihinsel yetersizliği yanında öz bakım, günlük yaşam ve temel akademik becerileri kazanamayan, yaşam boyu bakım ve gözetime ihtiyacı olan bireyler olarak tanımlanmaktadır.

Ülkemizde özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin eğitsel değerlendirme ve tanılama işlemleri Rehberlik Araştırma Merkezleri (RAM) tarafından yapılmaktadır. Eğitsel değerlendirme ve tanılama sonucunda özel eğitim ihtiyacı olduğu tespit edilen bireyler, Özel Eğitim Değerlendirme Kurulu Raporu düzenlenerek uygun eğitim ortamına ve özel eğitim hizmetine yönlendirilmektedirler (MEB, 2018a). Yönlendirme sonucunda bireyler özel eğitim okullarına, özel eğitim sınıflarına ya da genel eğitim sınıflarına yerleşmektedirler. Genel eğitim sınıflarına yerleşen özel gereksinimli bireyler eğitimlerini tam zamanlı kaynaştırma yoluyla eğitim uygulamaları şeklinde sürdürmektedirler. Milli Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği'ne (2018a) göre hafif düzeyde zihinsel engelli ve hafif düzeyde otizmi olan öğrenciler için ilkokullar ve ortaokullar bünyesinde özel eğitim sınıfları açılmakta ve bu sınıflarda ilköğretim programı uygulanmaktadır. Dersler birinci sınıftan dördüncü sınıfa kadar ve beşinci sınıftan sekizinci sınıfa kadar özel eğitim öğretmenleri tarafından okutulmaktadır.

1. ZİHİNSEL YETERSİZLİĞİ OLAN ÖĞRENCİLERE FEN EĞİTİMİNİN ÖNEMİ

Akademik konular arasında fen eğitimi genel eğitim müfredatının önemli bir içerik alanıdır. Çünkü Dünya hakkındaki maddi bilginin çok ilginç ve önemli olduğu ileri sürülmekte ve bu durum okuldaki fen eğitiminin nedenleri arasında sayılmaktadır (Vavougios ve diğerleri, 2003). Öte yandan, kaynaştırma ortamlarında öğrenim gören zihinsel yetersizliği olan öğrencilere fen eğitimi, bu öğrencilerin öğrenme özellikleri dikkate alındığında pek çok zorluğu da beraberinde getirmektedir (Stavroussi ve diğerleri, 2010). Zihinsel yetersizliği olan çocukların davranışlarındaki bireysel farklılıklar çoğunlukla fark edilmesine rağmen, bilgiyi işleme ve bilişsel stratejileri kullanma performanslarında çeşitli sınırlamalarının olduğu görölmektedir (Dermitzaki ve diğerleri, 2008). Fen Bilimleri dersinin bilişsel performansı gerektirmesi, fen alanının soyut kavramlarının dersin içeriğinde yer alması, zihinsel yetersizliği olan öğrencilerin bilgiyi işleme performansını olumsuz etkilemekte ve bu derste zorlanmalarına neden olmaktadır. Benzer durum otizm spektrum bozukluğu, özgün öğrenme güçlüğü, görme ve işitme yetersizliğine sahip öğrenciler için de geçerlidir (Bringham ve diğerleri, 2011).

Ülkemizde Fen Bilimleri Dersi ilkokul (3. ve 4. sınıflar) ile ortaokul (5, 6, 7 ve 8. sınıflar) müfredatında yer almaktadır. Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programı 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu'nun 2. maddesinde ifade edilen Türk Millî Eğitiminin Genel Amaçları ve Temel İlkeleri esas alınarak hazırlanmış ve bütün bireylerin fen okuryazarı olarak yetişmesi amaçlanmıştır (MEB, 2018b). Ayrıca ilkokul ve ortaokul haftalık ders çizelgelerinde Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı'nın

22/12/2020 tarih ve 40 sayılı kararı ile Fen Bilimleri seçmeli dersler arasında yer almakta ve öğrenciler bu ders başlığı altında Bilim Uygulamaları, Çevre Eğitimi ve Bilişim Teknolojileri ve Yazılım derslerini isteğe bağlı olarak seçebilmektedirler. Orta-ağır zihinsel engelli ve Otizm spektrum bozukluğu (OSB) olan öğrenciler için Fen Bilimleri Dersi özel eğitim uygulama okulu 1. kademe (1, 2, 3 ve 4. sınıflara), özel eğitim uygulama okulu 2. kademe (5, 6, 7 ve 8. sınıflar) ile özel eğitim uygulama okulu 3. kademe (9, 10, 11 ve 12. sınıflar) “Beslenme, Sağlık ve Güvenlik Dersi” olarak okutulmaktadır. Öğretim programları beslenme, sağlığı koruma, hastalıklarla baş etme, tehlikeleri fark etme, güvenliği sağlama ve cinsel eğitim öğrenme alanlarından oluşmaktadır (MEB, 2018c). Beslenme, Sağlık ve Güvenlik Dersi’nin amaçları incelendiğinde bu amaçların okul öncesi, birinci kademe, ikinci kademe ve üçüncü kademe eğitimini tamamlayan öğrencilere yönelik olduğu ve okul öncesinden üçüncü kademeye doğru farklılaştığı görülmektedir.

Türkiye’de hafif düzeyde zihinsel yetersizliği olan öğrenciler çoğunlukla genel eğitim ortamlarında öğrenim gören akranlarıyla tam zamanlı kaynaştırma yoluyla eğitimlerini sürdürmektedirler. Bu nedenle de devam ettikleri okul türünün eğitim programını takip etmektedirler. Programda yer alan Fen Bilimleri dersi ilkokullarda haftada üçer saat (İlkokul 3. ve 4.sınıf), ortaokullarda ise haftada dörder saat olarak verilmektedir. Program konu alanları, ünite başlıkları, kazanım sayıları, ders saatleri ve ders saati yüzdeleri olarak yapılandırılmış ve sınıf seviyesi yükseldikçe dersin kazanım sayıları da artırılmıştır.

Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programı incelendiğinde bütün bireylerin fen okuryazarı olarak yetişmelerinin programının öncelikli amaçları arasında olduğu görülmektedir Bunun yanısıra bireyin, çevre ve toplum arasındaki karşılıklı etkileşimi fark etmesi; toplum, ekonomi ve doğal kaynaklara ilişkin sürdürülebilir kalkınma bilincinin geliştirilmesi, günlük yaşam sorunlarına ilişkin sorumluluk alınması ve bu sorunları çözüme fen bilimlerine ilişkin bilgi, bilimsel süreç becerileri ve diğer yaşam becerilerinin kullanılmasının sağlanması gibi amaçlara yer verilmektedir (MEB, 2018b). Fen eğitimi, herkes için günlük yaşamın önemli bir bölümünü oluşturmaktadır (Patton ve Bailey, 2014). Ayrıca, zaman içinde hayatımıza daha fazla etki etmekte ve her meslek belirli düzeyde fen ve teknoloji bilgilerini anlama ve uygulamayı gerektirmektedir (Topsakal, 2005). Fen eğitimi öğrencilere merak etme fırsatı sunan aynı zamanda doğal dünya hakkında tüm öğrencilerin bilgi sahibi olmalarına olanak sağlayan önemli bir derstir (Jimenez ve diğerleri, 2012). Bu derste zihin yetersizliği olan öğrenciler etkileşimde bulunma, işbirliği yapma ve paylaşma olanakları bulurlar. Öğretim etkinlikleri sırasında özel gereksinimli olmayan akranları ile birbirlerine yardım etme fırsatı elde ederler (Cawley ve diğerleri, 2002). Fen eğitimi, zihinsel yetersizliği olan öğrencilerin yaşadıkları çevreyi tanıyabilmeleri, fen ile ilişkili kavramları öğrenip dünyaya farklı gözle bakabilmelerine katkıda bulunmaktadır. Bu sayede çocuklar öğrenme arzularını geliştirebilmektedirler (Knight ve diğerleri, 2013). Fen kavramlarının öğretimi zihinsel yetersizliği olan bireylerin daha bağımsız beceriler edinebilmelerine katkı sağlamaktadır. Ayrıca bu bireylerin günlük işlerinin birçoğunu kendilerinin yapar hale gelmesinde etkili olmaktadır. Örneğin zihinsel yetersizliği olan bir bireye sıcak kavramının ne anlama geldiğinin öğretimi yaşayabileceği yanma, yaralanma gibi birçok tehlikenin önüne geçilmesini sağlayabilir. Bunun yanında mevsimlere göre giyinmeyi, soğuk havalarda sıcak suyla duş alması gerektiğini bilmesi, bazı günlük yaşam becerilerini edinmesine katkı sağlayabilir (Çapraz, 2020).

Woodward’a göre (1994) fen eğitimi hafif düzeyde zihinsel yetersizliği olan öğrencilerin düşünme ve problem çözme gibi becerilerinin geliştirilmesinde etkili olmaktadır. Fen derslerinde birçok durumda uygulamalı yaklaşımlar kullanılmakta (Scruggs ve Mastropieri, 1994) ve fen eğitiminin uygulamalı olması zihinsel yetersizliği olan öğrenciler üzerinde olumlu bir etki bırakmaktadır (Dalton ve diğerleri, 1997; McCarthy, 2005). Uygulamalı yaklaşımlar ve yapılan deneyler öğrencilerin ders kitabından daha çok mikroskoplar, bitki ve hayvanlar, kaya ve mineraller, elektrik devreleri gibi somut materyallere odaklanmalarını sağlamaktadır (Scruggs ve Mastropieri, 1994). Nitekim Scruggs ve Mastropieri (1994) tarafından yapılan iki yıllık nitel bir çalışmanın sonuçları,

uygulamalı fen derslerinin hafif düzeyde yetersizliği olan öğrencilerin fen aktivitelerinden büyük keyif aldıklarını ve bilimsel materyallerle doğrudan etkileşim fırsatından önemli ölçüde yararlandıklarını göstermiştir.

Hafif düzeyde zihinsel yetersizliği olan öğrencilere Fen Bilimleri konularının içeriği kadar, öğrencilere bu içeriğin hangi yöntem ve tekniklerle aktarılacağı da oldukça önemlidir. Bu konuda öğretmenlerin yeterliliklerinin artırılması gerekmektedir. Nitekim alanyazında (Lynch ve diğerleri, 2007; Mete vd., 2017; Tekin-İftar ve Kırcalı-İftar, 2012) diğer derslerde olduğu gibi Fen Bilimleri dersinde de etkili yöntemlerin kullanılmasının gerekli olduğu ve öğretmenlerin yetkinliklerinin artırılması gerektiği ifade edilmektedir. Sola Özgüç ve Cavkaytar (2015) tarafından yapılan bir araştırmanın sonuçlarında öğretmenlerin farklılaştırılmış ve uyarlanmış teknikler konusunda ilgi ve becerilerinin artırılması gerektiği bulgusuna ulaşılmıştır. Yapılan sistematik bir derleme çalışmasında (Apanasionok ve diğerleri, 2019) ise sorgulamaya dayalı öğretim, ayrı denemelerle öğretim, beceri analizi gibi sistematik öğretim yöntemlerinin zihinsel yetersizliği olan öğrencilere fen bilimleri konularının öğretiminde etkili olduğunu göstermiştir. Akman Yozgat, Özbek ve Afacan (2018) tarafından hafif düzeyde zihinsel yetersizliği olan öğrencilere elementlerin isimlerinin doğrudan öğretim yöntemi kullanılarak öğretiminde amaçlandığı araştırmanın sonuçları, kaynaştırma ortamlarında öğrenim gören hafif düzeyde zihinsel yetersizliği olan öğrencilere doğrudan öğretim yönteminin etkili olduğunu göstermiştir. Ayrıca Kaya (2016) tarafından yapılan araştırmanın sonuçları hafif düzeyde zihinsel yetersizliği olan öğrencilere fen bilimleri dersinde “canlı-cansız” kavramının öğretiminde sabit bekleme süreli öğretim yönteminin etkili olduğunu göstermiştir. Sazak Pınar ve Merdan’ın (2016) otizmli öğrencilere fen kavramlarının öğretiminde grafik düzenleyicilerin etkisini inceledikleri çalışmanın sonuçlarında deneklerin; “Sindirim nasıl gerçekleşir?” konusunun kavram bilgisini %90 ve üzeri doğruluk düzeyinde kazandıkları, elde ettikleri bu kazanımları, öğretim bittikten bir ve üç hafta sonra da ortalama %90 düzeyinde korudukları ve sınıf ortamı ile sınıf öğretimine genelleyebildikleri görülmüştür.

Fen öğretiminde farklı içerikteki konuların farklı sunumlarla yapılması gerekmektedir. Sınıf öğretmenleri ile özel eğitim öğretmenlerinin çoğu yetersizliği olan öğrencilere fen bilgisi konularının öğretiminde yeterince hazırlanamadıklarını, bu nedenle de çoğunlukla ders anlatma ve gösteri gibi kelime odaklı ve içerik yönelimli öğretmen merkezli yaklaşımları kullandıklarını belirtmişlerdir (Güzel-Özmen, 2012). Ancak, Fen Bilimleri dersi bilimsel süreçlere ilişkin kavram ve becerilerin kazandırılmasını amaçlayan bir derstir ve bu nedenle de etkili öğretim yöntemlerinin kullanılmasını gerektirir.

2. ZİHİN YETERSİZLİĞİ OLAN ÖĞRENCİLERE FEN EĞİTİMİ ÖĞRETİM YÖNTEMLERİ

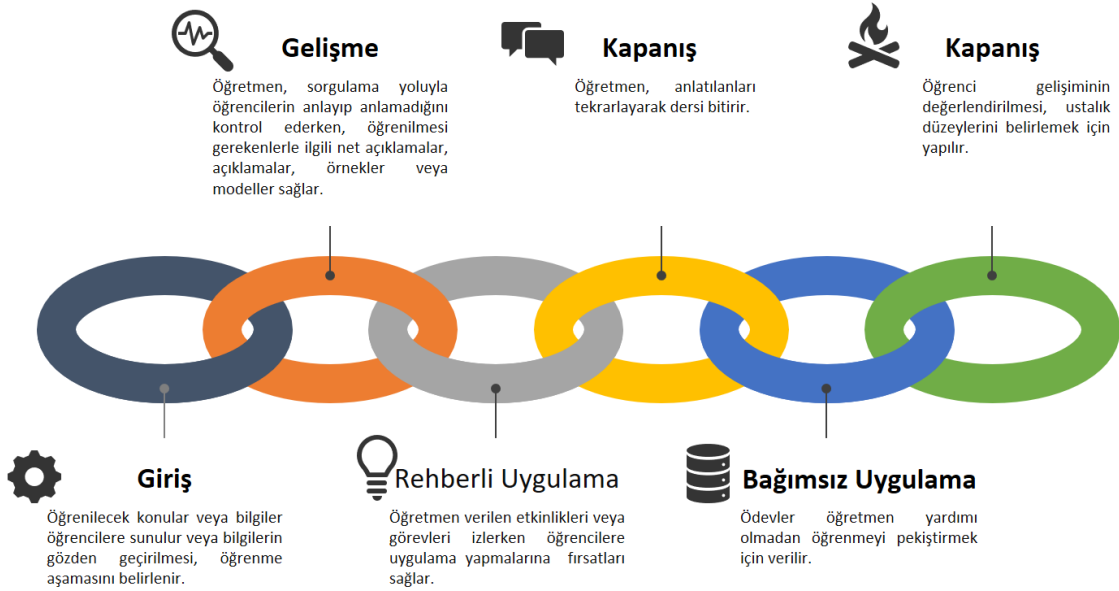
Fen eğitim müfredatı, engeli olan veya olmayan tüm öğrencilerin genel fen sınıflarına erişimlerine ve fen ile ilgili konuları ele alırken bu öğrencilerin topluma eşit şekilde katılımları için önemli olan fen içerik bilgilerine ve bilimsel düşünme becerilerine vurgu yapmaktadır. Ancak zihinsel yetersizliği olan bireylere yönelik diğer akademik içerik alanları da dâhil olmak üzere fen eğitimine yönelik çalışmaların istenilen düzeyde olmadığı görülmektedir.

Günlük yaşantımıza ilişkin maddi bilginin temelini oluşturan fen eğitimi bize olgular arasındaki ilişkinin veya nesnelere arasındaki ilişkinin nedenlerini açıklar (Vavougiou ve diğerleri, 2003). Bu bölümde zihinsel yetersizliği olan öğrencilere fen eğitiminde kullanılabilecek öğretim yöntemlerinden olan doğrudan öğretim, sistematik öğretim ve sorgulamaya dayalı öğretim yöntemlerine yer verilmiş, genel öğretim stratejileri ve kanıta dayalı öğretim stratejileri açıklanmıştır.

2.1. Doğrudan Öğretim

Genel olarak Sig Engelmann'ın öğretim teorisine dayanan doğrudan öğretim, öğretmenler tarafından öğretimde kullanılan en popüler öğretim yöntemidir (Engelmann ve Camine, 1982). Doğrudan öğretimde süreç, öğretmen tarafından yönlendirilir ve öğrencilerin açıkça tanımlanmış öğrenme çıktılarına ulaşmaları için belirli adımlarla bir yapıyı takip etmesi sağlanır. Öğretmen, öğretim süreci üzerinde kontrol odağını korur ve süreç boyunca öğrencilerin öğrenmesini izler. Büyük miktarda bilginin planlanan zamanda öğrencilere aktarılması, doğrudan öğretimin en dikkat çekici faydalarındandır. Ayrıca, bu modelde öğretim süreci doğrudan öğretmen tarafından yönlendirildiği için öğretmenlere öğrencilerin yaşlarına ve gelişimsel aşamalarına uygun öğretim tasarlamaya fırsat tanır (Bay ve diğerleri, 1992).

Bu öğretim yöntemi, özellikle kalıcılığı sağlamak için tekrarlanan alıştırmalarla modelleme, rehberli uygulama ve bağımsız uygulama adımlarından oluşan bir öğretim yöntemidir (Şekil 1). Doğrudan öğretim, matematik, okuryazarlık, hayat bilgisi, sosyal bilgiler, fen bilgisi gibi akademik beceri öğretimi amaçlanan derslerde zihinsel yetersizliği olan öğrenciler için sıklıkla kullanılan bir öğretim yöntemidir (Vuran ve Çelik, 2013). Şekil 1'de görüldüğü üzere doğrudan öğretim; giriş, gelişme, rehberli uygulama, kapanış, bağımsız uygulama ve değerlendirme adımlarından oluşmaktadır.

Şekil 1: Doğrudan Öğretimin Adımları

Giriş: Doğrudan öğretimde ilk adım öğretmenin öğrencilerin dikkatini çekmektir. Bazen bu adıma 'odaklanma olayı' denir ve öğrenmenin gerçekleşmesi için zemin hazırlamak amaçlanır. Bu adımda, öğrenciler ders için öğrenme hedefinin veya sonucunun ne olduğu ve bunun neden önemli olduğu konusunda 'bilgilendirilir'. Bu adım, yeni bilgilerin tanıtılması veya daha önce öğrenilenlerin üzerine inşa edilmesi veya bir gözden geçirme olarak ele alınması şeklinde olabilir.

Gelişme: Öğrenme hedefleri öğrencilere iletildiğinde, öğretmen, öğrencilerin öğretim sonunda sahip olması gereken bilgi düzeyi ve becerileri modeller. Bu adım, öğrencilerin ne öğreneceğini (öğrencilerin öğrenme ihtiyaçlarına bağlı olarak) anlamalarını sağlamak için gerektiğinde örneklerle her türlü bilginin net bir şekilde aktarılmasını içerir. Bu adım sırasında, öğretmen ayrıca öğrenilecek konu veya kazanımlara ilişkin anahtar sorular sorarak veya öğrencilerden sorular alarak öğrencilerin öğrenmelerini sürekli kontrol eder. Bu adımda öğretmenler, öğrencileri bilgiyi başarılı bir şekilde

işlemeye teşvik etmek için görsel yardımlar ve multimedya sunumlarını yaygın şekilde kullanabilirler.

Rehberli Uygulama: Öğretmen, öğrenilecek materyali veya öğretim materyali kullanarak hazırlanan öğretim sürecini modellendikten sonra öğrenciler, öğrenme uygulamaları için planlanan etkinlikler veya görevlere katılırlar. Bu adımda öğretmenler, materyali henüz kavrayamamış ve öğretmenden daha fazla doğrudan yönergelere ihtiyaç duyabilecek öğrencilere yardım sunabilir. Gerektiğinde ikinci adım olan gelişme adımı tekrarlanabilir.

Kapanış: Bu adım tüm dersin genel bir tekrarı yani öğretmenin derste anlatılanları özetlemesi olarak ifade edilir. Bu adım öğrencilere öğretimin amacının ne olduğunu hatırlatmak ve onları daha sonra öğretmen tarafından belirlenen bağımsız uygulama etkinliklerini tamamlamaya hazırlamak içindir.

Bağımsız Uygulama: Bu adımda, tanımlanan öğrenme çıktılarıyla ilgili etkinlikler veya görevler genellikle öğrenciler üçüncü adımda yetkinlik veya yeterlilik gösterdikten sonra verilir. Bağımsız uygulama, öğretmenden gelen herhangi bir yönlendirmeyi ortadan kaldırmayı ve öğrencilerin öğrenme derecesini belirlemeyi amaçlar. Ödev, bağımsız bir uygulama olarak sınıflandırılabilir. Çünkü öğrencilere öğretmenin yardımı olmadan uygulama yapma fırsatı sağlar.

Değerlendirme: Değerlendirme araçları, öğrencilerin ilerlemesini veya öğrenmesini değerlendirmek için kullanılır. Öğrencilerin öğrenmesinin değerlendirilmesi hem öğretmene hem de öğrenciye gerekli geri bildirim sağlar ve beklenen öğrenme çıktılarının karşılanıp karşılanmadığını veya gelecekteki derslerde ilgi konu veya kavramın tekrar gözden geçirilmesi gerekip gerekmediğini belirlemek için kullanılabilir.

2.2. Sistematik Öğretim

Son yıllarda, eğitim uygulamalarında, tüm öğrencilere standart bir yaklaşımı teşvik eden standart eğitim modelinden, öğrencilerin ihtiyaçlarına odaklanan daha bireyselleştirilmiş yaklaşıma geçiş benimsenmiştir (Sawyer, 2008). Buna bağlı olarak, birçok fen eğitimi uzmanı, öğrencilerin temel fen kavram ve becerilere ilişkin kendi anlayışlarını oluşturmalarını sağlamak için pratik fen etkinliklerinin kullanımına odaklanan yapılandırmacı bakış açısı da dâhil olmak üzere, öğrencilerin bireysel gereksinimleri doğrultusunda farklı öğretim yöntemlerini benimsemiştir. Bu noktada sistematik öğretim yöntemine dayalı fen öğretiminin fen kavram ve becerilerinin daha güvenli bir şekilde anlaşılmasını sağladığı ileri sürülmektedir (Knight ve diğerleri, 2018; Spooner ve diğerleri, 2011). Bu anlamda, özellikle zihinsel yetersizliği ve otizm spektrum bozukluğu olan öğrencilere fen öğretimi üzerine mevcut literatür, davranışsal yaklaşımın yanı sıra bilişsel yaklaşımında etkili olabileceğini göstermektedir (Courtade , 2007). Spooner ve ark. (2017), orta ve hafif düzeyde zihinsel yetersizliği olan öğrencilere fen öğretmek için kanıta dayalı uygulamaları gözden geçirdiklerinde, davranışsal ve bilişsel öğrenme ilkelerine dayalı bir öğretim yaklaşımı olan sistematik öğretimin bu bireylere çeşitli fen becerilerini öğretmek için etkili bir yaklaşım olabileceğini ifade etmektedirler. Orta ve hafif düzeyde zihinsel yetersizliği olan öğrencilere öğretim konusunda yayınlanmış araştırmaların çoğu okuryazarlık ve matematik üzerine odaklanmaktadır, ancak fen becerilerini hedef alan az sayıda çalışma bulunmaktadır.

Fen eğitiminde sistematik öğretimi kullanan öğretim programları, bireysel öğretim oturumlarından oluşur. Bir öğretim oturumu, öğrencilerin hedeflenen bir davranış veya beceriyi gerçekleştirmeleri için yeterli fırsatlara sahip olmaları için en az bir öğretim denemesini veya öğretmenin gerekli gördüğünden fazlasını içerebilir (Spooner ve diğerleri, 2011). Öğretim süreci, ders planlarından farklıdır. Çünkü öğretim süreci, günlük oturumlarda öğrenenler bir davranışın performansına ilişkin ölçüte ulaşana kadar devam eder. Ders planları genellikle belirli bir konuda tek bir günlük eğitimi ele alır. Öğretim programlarında hedeflenen davranışlara ilişkin adımlar, ders planlarına

yerleştirilebilir. Örneğin, bir iletişim becerisine yönelik eğitim programı fen, dil sanatları, matematik veya sosyal bilgiler derslerine yerleştirilebilir (Smith ve diğerleri, 2013). Genel olarak, bir öğrencinin bir davranışı gerçekleştirmesi için ne kadar çok fırsatı olursa, öğrenmesi de o kadar hızlı gerçekleşir.

Bu anlamda 50 yılı aşkın bir süredir özel eğitime gereksinimi olan bireylerin eğitiminde kullanılan sistematik öğretim, kanıta dayalı ve uygulamalı davranış analizi ilkelerini içerir. Sistematik öğretimin eğitimcilerin akademik becerilerden, işlevsel yaşam becerilerine kadar çok çeşitli becerileri öğretmelerine önemli katkılar sağladığı gözlemlenmiştir. Literatürde sistematik öğretim, ayırık (tekil) veya bir yanıtlar zincirini (örneğin, görev analizi) içerebilen, ilkelere ve araştırmaya dayalı olarak tanımlanmış yönlendirme ve geri bildirim adımlarının kullanılmasıyla oluşturulan belirli, ölçülebilir yanıtlara odaklanan ve uygulamalı davranış analizi kapsayan bir öğretim yöntemi olarak tanımlanır (Browder ve diğerleri, 2006). Sistematik öğretim beş bileşene odaklanır. Bu bileşenler; sosyal olarak önemli beceriler, operasyonel olarak tanımlanmış hedefler, ilerlemeyi izlemek için veri toplama, uyarıcı kontrol transfer yöntemleri ve genelleme şeklinde sıralanabilir (Browder ve Spooner, 2011). Spooner ve Browder (2015), sistematik öğretimi, ciddi düzeyde engeli olan öğrenciler için en önemli öğretim yöntemlerinden biri olarak tanımlamıştır. Sistematik öğretim, yemek pişirme (Mechling ve diğerleri, 2008) gibi işlevsel yaşam becerilerinden topluluk içinde gezinmeye (Knight ve diğerleri, 2013) kadar geniş bir spektrumda özel eğitime gereksinim duyan bireylerin öğretim süreçlerinde kullanılabilir. Farklı becerileri öğretmek için bir dizi farklı sistematik öğretim yöntemi kullanılabilir de, eğitimciler genellikle öğretimi uygulamak için dört adım uygular. Şekil 'de görüldüğü üzere bu adımlar (i) hedef becerilerin tanımlanmasıyla başlar, ardından (ii) öğretim yöntemlerinin planlanması ve tanımlanması yapılır, sonra (iii) müdahale adımları uygulanır ve sonra olarak (iv) öğrencilerin ilerlemesini değerlendirilir ve gerekirse yöntemleri değiştirilir (Browder ve Kaşıkçı, 2011).

Şekil 2: Sistematik Öğretimin İçeriği ve Kapsamı

Rizzo ve Taylor (2016), fen eğitiminde, farklı yetersizliğe sahip öğrencilere sistematik öğretimin kullanımına odaklanmıştır. Fakat sistematik öğretim çalışmalarına dâhil edilen öğrenciler araştırma-inceleme yoluyla öğretim sonucunda fen becerilerinde ilerleme sağlasa da Rizzo ve Taylor (2016) sistematik öğretimin tek başına etkili bir yaklaşım olmadığını ve doğrudan öğretimle beraber kullanıldığında öğrencilerin daha iyi performans gösterebileceğini öne sürmüşlerdir. Sistematik öğretim diğer öğretim metodolojileriyle iki farklı şekilde bütünleştirilebilir: (i) kendi kendine

öğrenme (öğrencilerin kendi öğrenmelerini düzenleyen ve yönlendiren) ve (ii) kavramaya dayalı öğretim (anlatıcı metinlerden açıklayıcı metinlere bilgi ve beceri transferi). Yapılan çalışmalar genel olarak incelendiğinde, sorgulamaya dayalı sistematik öğretimin zihin yetersizliği olan öğrencilere fen öğretmek için umut verici bir yöntem olduğu sonucuna varmıştır (Apanasionok ve diğerleri, 2019).

2.2.1. Sistematik Öğretimde Süreç Adımları

Her sistematik öğretim denemesinin üç temel bileşeni vardır. Bunlar öncül, davranış ve sonucu içerir. Bu bileşenleri bir öğretim denemesinin A-B-C'si olarak tanımlayabiliriz. *Öncül*, bir davranıştan veya tepkiden önce gelen uyarıcıdır. Sonuç ise mevcut davranışın bir ürünüdür. Basit bir formül aracılığıyla sistematik öğretimi ifade etmek gerekirse süreç adımları şu şekildedir: $U \rightarrow Y \rightarrow S$ (U uyarıcı, Y yanıt, S sonuç). Doğru tepki her zaman bir öncülü veya uyarıcıyı takip ediyorsa, uyarıcı kontrolü kurulmuştur (Fuchs ve Fuchs, 2002). Öğretimin amacı, özellikle doğal koşullar altında uyarıcı kontrolünü sağlamaktır.

Sistematik Öğretimde Davranış: Hedef davranış, öğretmenin kazanılmasını istediği ve bu nedenle öğretim için hedeflenen davranıştır. Davranış veya tepki, bir öncülü veya uyarıcıyı takip eder. Öğrenenlerin tepkilerini kaydederken davranışların hem gözlemlenebilir hem de ölçülebilir olması önemlidir. Bir öğrencinin ne hissettiği, düşündüğü, takdir ettiği veya anladığı, öğretmen tarafından somut bir şekilde gösterilmedikçe bilmek imkânsızdır. Örneğin, etkinliğin sonucuna yanıt olarak başını kaldırıp gülen bir öğrenci, takdir gösteriyor olabilir ya da bir cümle kurmak için kelimeleri yeni bir şekilde bir araya getiren bir öğrenci cümle yazmanın mekaniklerini anladığını gösteriyor olabilir. Takdir ölçülemez nitel özellikler barındırır. Benzer şekilde bir gülümsemenin varlığı veya anlayış da ölçülemez ancak anlam göstermek için isim ve fiilleri noktalama işaretleriyle bir araya getirme yeteneği ölçülebilir.

Ayrık ve Zincirleme Davranışlar: Bir öğrenciyi öğretilen tüm davranışlar, ayrık veya zincirleme olarak sınıflandırılabilir (Alberto ve Troutman, 2009; Collins, 2007). Ayrık bir davranış, tek bir adımdan oluşur. Örneğin, bir öğrenci tek bir kelime okurken, tek bir harf yazarken, bir soruyu basit bir şekilde cevaplarken, birini selamlamak için “merhaba” derken veya öğretmenin dikkatini çekmek için elini kaldırırken sürekli farklı davranışlar sergileyebilir. Zincirleme görev, daha karmaşık bir davranışı gerçekleştirmek için birbirine bağlanan ayrık davranışlardan oluşur. Zincirleme bir görev gözlemlendiğinde her bir adımın gerçekleşip gerçekleşmediğini görmek için her bir davranış kendi içinde ayrı ayrı değerlendirilebilir. Örneğin, bir öğrenci bir düşünceyi iletme veya derse hazırlanmak için bir dizi eylem gerçekleştirirken (örneğin, kapıyı aç, odaya gir, masada otur, kitabı çıkar, sayfayı düzeltmek için kitabı aç), bir cümleyi okumak için birkaç kelimeyi birbirine bağlarken, bir kelime oluşturmak için bir dizi harf yazarken, bir dizi ifadeyi bir araya getirerek karmaşık bir soruyu cevaplarken, birkaç kelimedenden oluşan bir iletişim kurarken zincirleme bir görev gerçekleştirebilir. Görev analizi, zincirleme bir görevi küçük, ayrık davranışlara veya adımlara ayırmanın bir yoludur (Alberto ve Troutman, 2009). Adımların sayısı öğrencinin yeteneğine bağlıdır. Örneğin, bir görseller üzerinden basit bir etkinlik düzeneğini tamamlamak, hafif düzeyde zihinsel yetersizliği olan bir öğrenci için ayrı bir görev olarak kabul edilebilir, orta düzeyde zihinsel yetersizliği olan bir öğrenci için etkinlik basamakları ayrı ayrı görevlere bölünebilir veya daha basit düzeylere ayrılabilir. Ağır düzeyde zihinsel yetersizliği olan bir öğrenciyeye yönelik ise etkinliğin her bir adımını oluşturmak için gerekli olan bireysel dokunuşlar öğretmenin yardımıyla yapılabilir. Öğretmenler, öğretim sırasında zincirleme bir görevin bireysel adımlarını gerçekleştirmek için görev yönergeleri sunabilseler de amaç, zaman içinde, zincirleme bir görevin bir adımını tamamlanma, öğrencinin dersin bir sonraki adımını gerçekleştirmesi için gerekli olan zincirleme görev için doğal bir uyarıcı görevi olduğunu fark etmesidir. Örneğin, musluğu kapatmanın doğal uyarıcısı, öğretmenin “suyu kapat” demesi değil, dolu bir bardaktır. Bazı zincirleme görevlerde, öğrenenlerin adımları belirli bir sırayla (örneğin, etkinlik için bir bardak suyu musluktan doldurmak) gerçekleştirmeleri gerekir. Diğer zincirleme görevlerde, istenen sonuç elde edildiği sürece (örneğin, bir ısı transferi için

sıcak bir maddenin soğuk bir maddenin yanına yaklaştırılması) öğrencilerin adımları sıra dışı (yani işlevsel bir sırayla) gerçekleştirmesi kabul edilebilir.

Zincirleme görevler üç farklı şekilde öğretilir: 1) ileri zincirleme, 2) geriye doğru zincirleme ve 3) toplam görev sunumu (Alberto ve Troutman, 2009). İleri zincirleme, bir seferde görev adımlarının teker teker öğretilmesini içerir. Öğrenci bir adıma hâkim olduğunda, öğretmen tüm adımlar öğrenilene kadar sıradaki adıma yönelik yönerge vermeye başlar. Bu zaman alıcı olmasına rağmen zihin yetersizliği olan öğrencilere bir kazanımı veya davranışı öğretmek için etkili bir yol olabilir. Geriye zincirleme, öğretmenin davranış serisinin son adımı hariç, davranışın tüm adımlarını öğrenciye aktardığında ve ardından davranış dizisinin son adımını öğrenciye öğrettiğinde meydana gelir. Öğrenci dizinin son adımında ustalaştığında, öğretmen son iki adımı öğretir. Öğretim, öğrenci tüm adımlara hâkim olana kadar bu süreç geriye doğru ilerler. Bu format aynı zamanda zaman alıcıdır ancak öğrencinin bir görevi başarması için takviye destek almasına izin verme avantajına sahiptir. Yine, bu prosedür zihin yetersizliği olan öğrenciler için uygun olabilir. Bu noktada toplam görev sunumu, bir davranışı öğrenciye aktarmanın en doğal yoludur. Her bir öğretim denemesi sırasında, öğrenen zincirin her bir adımını gerçekleştirme fırsatına sahiptir. Bu, öğrencinin zaten bilinen adımları gerçekleştirmesine ve henüz öğrenilmesi gereken adımlar hakkında yönerge almasına olanak tanır. Öğretmenin öğrenciye yönelik ihtiyaç analizi, farklı öğrencilere farklı görevler öğretilirken hangi öğretim formatının kullanılması gerektiğini belirlemesine yardımcı olur. Toplam görev sunum formatı bir öğrenci için çok bunaltıcı olmaya başladığında öğretmen ileri veya geri zincirleme formatında öğretime karar verebilir.

Öncül: Öncül, öğretmenin bir öğrenciden yapmasını istediği bir davranıştan önce gelen uyarıcıdır (Fetko vd., 2013). Günlük hayatımızda ve akademik yaşantımızda buna ilişkin sayısız örnekler vardır. Mesela her etkinlikten önce “evet, haydi başlıyoruz” şeklindeki uyarı, etkinlik malzemelerinin çıkarılması gerektiğine cevap vermek için uyarandır. Öğrenenlerin amacı, doğal uyaranlara tepki olarak öğrencilerin kazandıkları davranışların zamanla kalıcı olmasını sağlamaktır. Ancak öncelikle öğretmen öğrencilerinden istenen davranışlarla sonuçlanacak öncüllere sahip olmasını sağlamalıdır. Çoğu zaman bu, “etkinlik kâğıdındaki kelimeleri okuyun” veya “etkinlik kâğıdındaki resme bakarak etkinlik düzeneğini kurun” gibi bir görev yönergesi vererek yapılır. Bu yönergeler, öğrencilere öğretmenin onlardan ne yapmalarını istediğini ifade eder ve doğal öncül ile eşleştirilir. Görevin doğal uyaranla eşleşmesiyle, öğrencilerin zaman içinde bir görev yönergesinin yokluğunda eldeki görevi tamamlamaya başlaması muhtemeldir.

2.3. Sorgulamaya Dayalı Öğretim

Sorgulamanın fen sınıfına entegrasyonu, özel eğitime gereksinimi olan öğrencilerin bilimsel bilgi ve becerileri öğrenmeleri için alternatif bir yaklaşım olabilir. Ayrıca tüm çocuklara değer verilen, saygı duyulan ve sınıfa tam olarak katılma fırsatı verilen kapsayıcı bir sınıf oluşturmaya katkıda bulunabilir. Sorgulamaya dayalı öğretim, soruların cevaplarını bulmak için bilimsel sürecin kullanılmasını teşvik eden bir öğretim yöntemidir. Sınıfta bilimsel sorgulama, fen eğitiminde sadece gerçeklerin ezberlenmesinden ziyade öğrencilerin kendi anlayışlarını sorgulamaya oluşturmalarına imkân tanır. Araştırma sonuçları, sorgulamaya dayalı fen öğretiminin, genel olarak tüm özel gereksinimli öğrencilerin akademik başarısına katkı sağladığını göstermektedir (Abels, 2015; Mastropieri ve Scruggs, 1992). Özel gereksinimi olan öğrenciler için sorgulamaya dayalı öğretimi kullanmanın bir avantajı, düşünme sürecini teşvik etmesi ve öğrencilere beceri ve bilgi geliştirmeye ek olarak bilgiyi nasıl işleyeceklerini öğretmesidir. Özünde, sorgulamaya dayalı öğretimin odak noktası, belirli kavramların anlaşılmasından çok gerçek bir öğrenme süreci üzerinedir. Sorgulamaya dayalı öğretim modeli, eğer öğrenciler öğrenme sürecinde rahatsızlarsa ve bilimsel sürece katılabırlarsa, yeni kavramlar hakkında bilgi oluşturabilecekleri ve diğer kavramlardan bilgi aktarabilecekleri anlayışına dayanır (Keys ve Bryan, 2001). Literatürde öğrenme güçlüğü, hafif düzeyde zihinsel yetersizlik, otizm (Jimenez ve diğerleri, 2012), görme yetersizliği (Erwin ve diğerleri, 2001), veya işitme yetersizliği (Borron 1978) olan öğrencilerle yapılan sorgulamaya dayalı

fen öğretiminin tüm öğrencilerin sorgulama deneyimlerine başarılı bir şekilde katıldıklarını göstermektedir. Yapılan çalışmalar öğrencilerin sorgulama deneyimleriyle meşgul olduklarında bilimsel süreç becerilerini kullanmada yetkin olabildiklerini, bağımsız çalışma becerilerini geliştirebildiklerini ve fen öğrenmeye motive olduklarını göstermiştir (Courtade ve diğerleri, 2010).

Scruggs, Mastropieri, Bakken ve Brigham (1993), sorgulamaya dayalı öğretimin öğrencilerin kelime dağarcığı, olgusal hatırlama ve uygulama testi soruları puanları üzerinde metne dayalı yaklaşımlardan daha olumlu bir etkiye sahip olduğunu ve araştırmaya yönelik yaklaşımların, öğrencilerin içerik bilgisi edinmelerini kolaylaştırmaya yardımcı olduğunu bulmuşlardır. Ayrıca, sorgulamaya yönelik yaklaşımlarla öğretildiğinde öğrencilerin daha fazla öğrendiğini ve hatırladığını ve ayrıca öğrenmekten daha çok zevk aldığını da belirtmişlerdir. Fuller (2001), sınıflarında öğretme ve öğrenme bileşeni puanlarında algılanan değişimi karşılaştırırken, özel eğitim ve kaynaştırma ortamlarındaki öğrencilerin genel eğitim sınıflarındaki öğrencilerle karşılaştırılabilir bir performans sergilediğini bulmuştur. Bu ve buna benzer bulgular, sorgulama eğitiminin özel eğitime gereksinimi olan öğrenciler için uygun olabileceğini ve fen kavramlarını öğretmek için etkili bir yol olabileceğini göstermektedir.

Sorgulamaya dayalı öğretim, araştırma soruları oluşturma, sorgulamayı planlama ve organize etme ve toplanan verilerden sonuçlar çıkarma süreçlerini içerdiğinden (Şekil 3) özellikle öğrencilerin sosyal ilişkilerdeki zorlukları, diğer öğrencilerle işbirliği yapmada sorunları ve yürütme işlevindeki zorlukları olan zihin yetersizliği olan öğrenciler için yararlı olabilir (Maroney ve diğerleri, 2003). Genel anlamda sorgulamaya dayalı öğretim, öğrenci katılımını ve işbirliği becerilerini artırdığı, içerik bilgisinin daha derinden anlaşılmasını sağladığı ve eleştirel düşünme becerilerini geliştirdiği için zihinsel yetersizliği olan öğrenciler için faydalı bir öğretim yöntemidir. Çünkü sorgulamaya dayalı öğretim kavramları ezberleme vurgusunu azaltırken alternatif öğrenme stillerini kullanmalarına izin verir. Sorgulamamaya dayalı öğretimin faydalı olduğu kanıtlanmış olsa da dikkate alınması gereken bazı zorluklar vardır. Bu zorluklar, öğretim sürecinde gereken daha fazla süreye duyulan ihtiyacı, sorgulama kullanımına odaklanan artan miktarda mesleki gelişimi ve alternatif değerlendirme biçimleri yaratmayı içerir.

Sorgulamaya dayalı öğretim dört farklı düzeyde yürütülebilir. *Düzye 0*: Problem durumu, süreç ve doğru yorumlama doğrudan verilir. Bu tür bir etkinlik, sonuçların önceden bilindiği bir etkinlik yoluyla bir ilkenin onaylanmasını içerir. *Düzye 1*: Problem ve yönergeler doğrudan verilir, ancak öğrencilerin kendi sonuçlarına varmaları sağlanır. Bu tür etkinlikte öğrenciler, öğretmen tarafından önerilen bir problemi önceden belirlenmiş süreci adımlarını kullanarak araştırırlar. *Düzye 2*: Araştırma problemi verilir, problem durumuna ilişkin öğrenciler kendi yöntemlerini ve çözümlerini tasarlarlar. *Düzye 3*: Problemler, yöntemler ve çözümler açık bırakılmıştır. Bu tür bir etkinlikte, öğrencilerin kendi araştırma sorularını formüle etmelerini ve kendi sonuçlarına varmanın yanı sıra araştırma sorularını cevaplamak için süreç adımlarını geliştirmelerini içerir.

DÜZENLEME

Neyi başardığımızı nasıl başardığımızı ve yaşam boyu öğrenenler olarak öğrenciğimiz şeylerin bizi nasıl etkilediğini analiz etmek.

DEĞERLENDİRME

Farklı ve gerçek değerlendirmelerle bilgiyi derinleştirmek ve yeni öğrenimi güçlendirmek için bağlantı kurmak

İLETİŞİM

Düşünceleri ifade etmek için süreç analizi yapmak, bulguları sunmak ve raporlamak ve fikir paylaşımı yoluyla yeni bakış açıları oluşturmak.

AYARLAMA

Provoke edici sorular yoluyla araştırmayı başlatmak bazı olası rehberlik gerektiren ön bilgilerle birlikte öğrencilerin ön bilgilerinin harekete geçirir.

KEŞFETMEK

Hayal etmek, hipotezleri test etmek ve soruları cevaplamak için deneyler yapmak. Yeni keşifler yapmak için farklı kaynaklardan bilgi toplamak.

ORGANIZE ETMEK

Sonuçları, bilgileri, öğrenme deneyimlerini en üst düzeye çıkarmak için çalışma ortamını yaratmak ve düzenlemek.

Şekil 3: Sorgulamaya Dayalı Öğretimin İçeriği

3. ZİHİN YETERSİZLİĞİ OLAN ÖĞRENCİLERE FEN EĞİTİMİ ÖĞRETİM STRATEJİLERİ

Zihinsel yetersizliği olan öğrenciler, dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu, otizm spektrum bozukluğu ve öğrenme güçlüğü olan öğrencilere öğretim sırasında kullanılan aynı öğretim stratejilerinden yararlanırlar. Bu stratejilerin temeli öğrenme görevlerini küçük adımlara bölmektir. Her öğrenme görevi adım adım tanıtılır. Öğrenci bir adıma hâkim olduktan sonra bir sonraki adıma geçilir. Bu ilerici bir öğretim yaklaşımıdır ve yukarıda belirtilen birçok öğretim yönteminin temel özelliğidir. Tek fark, sıralı adımların sayısı ve boyutudur.

Uzun sözlü yönergelerle işlenen ve soyut konuları içeren dersler, yetersizliği olsun veya olmasın çoğu öğrenci için hem sıkıcı hem de etkisiz bir öğretimi beraberinde getirir. Çoğu öğrenci kinestetik (aktif katılımlı) öğrenmeye daha yatkındır. Fen derslerinde olduğu gibi soyut konuları somutlaştırmaya yönelik "uygulamalı" etkinliklerle öğrenme kalıcı hale getirilebilir. Uygulamalı bir yaklaşımda bilgi, öğrenci için somutlaştırıldığında ve tüm etkinlik süreci öğrenci tarafından deneyimlendiğinde ve gözlemlendiğinde tam öğrenme gerçekleşebilir (Gerston ve diğerleri, 2000). Örneğin, soyut olan yerçekimi kavramını birden fazla öğretim stratejisini kullanarak öğretmek mümkündür. Birincisinde öğretmen didaktik olarak yerçekimini anlatabilir ve çekme kuvvetini tanımlayabilir. İkincisinde, öğretmen belirli yükseklikten bir nesneyi bırakarak yerçekiminin nasıl işlediğini gösterebilir. Üçüncüsünde ise öğretmen öğrencilerden zıplama egzersizi yaparak yerçekimini doğrudan deneyimlemelerini isteyebilir. Öğrenci bu zıplama etkinliğiyle yerçekimini ilk elden deneyimleyerek daha fazla bilgi edinebilir ve somut olan yerçekimi kavramını doğrudan deneyimleyerek anlaması pekâlâ daha mümkündür.

Ayrıca, çizelgeler, resimler ve grafikler gibi görsel yardımların kullanıldığı öğrenme ortamlarında öğrencilerin öğrenmeleri pekişebilir (Fuchs ve Thompson, 2001). Bu görsel araçlar, öğrencilerin kendilerinden hangi davranışların beklendiğini anlamalarına yardımcı olur. Örneğin, öğrencilerin ilerlemesini haritalamak için çizelgeler kullanmak çok etkilidir. Çizelgeler aynı zamanda etkinlik sırasında istenilen davranış için olumlu pekiştirme sağlamanın bir yolu olarak da kullanılabilir. Bunun yanı sıra doğrudan ve anında geri bildirim sağlamak zihinsel yetersizliği olan öğrencilerin davranışları ile öğretmenin tepkisi arasında bağlantı kurmalarına yardımcı olur. Geri bildirim sağlamada gecikme öğrencilerin neden ve sonuç arasında bağlantı kurmalarını zorlaştırır. Sonuç olarak, öğrenmenin odak noktası kaçırılabilir. Bu genel çerçeve göre genel olarak zihinsel yetersizliği

olan öğrencilere yönelik öğretim stratejileri şu şekilde sıralanabilir (Riehl, 2000; Scruggs ve Mastropieri, 2000):

- Kendi kendini izleme tekniklerini kullanın (Öğrenciler ödevi tamamlamak için hedefler belirler ve problemi tamamlarken her adımı kontrol eder).
- Öğrencilerin bir ödevin her adımını farklı renklerdeki kalemle çalışmasını sağlayın.
- Öğrencileri öğrenirken alt ses çıkarmaya teşvik edin.
- Posterler, modeller, videolar, slaytlar, resimler, ilan tahtaları gibi görsel yardımcılar kullanın.
- Bir akran öğretmenden veya bir yetişkinden metni yüksek sesle öğrenciye okumasına izin verin.
- Bir seferde yalnızca bir kavramı tanıttın ve öğrencinin bu kavramı tam anladığından emin olduktan sonra bir başka kavramı öğretin.
- Öğretime yönelik yaklaşımı her seferinde biraz değiştirerek, bilgi öğelerini mümkün olduğunca sıklıkla yeniden öğretin.
- Öğrencilerin kavramları “yeniden öğrenmesine” izin vermek için işbirlikçi öğrenme tekniklerini kullanın.
- Öğrencilerin kavramlar arasındaki bağlantıları hatırlamalarına yardımcı olmak için anlamsal haritalar ve diyagramlar kullanın.
- Üstbilişsel stratejileri modelleyin ve öğretin.
- Not alma zamanlarını öğretin.
- Dersleri pekiştirmek ve göstermek için görsel ipuçları ve sınıf-içi aksesuarlar kullanın.
- Öğretimde görsel ve işitsel uyarıların dengesini sağlayarak öğrencilerin başarı potansiyelini en üst düzeye çıkarın.
- Öğrencilere kendi kendini sorgulama tekniklerini kullanmayı öğretin.
- Kelimeleri veya cümleleri hatırlamaya yardımcı olması için kısaltmalar kullanın.
- Öğrencilere yazılı bir sınıf rutinleri ve zaman çizelgeleri sağlayın.
- Farklı formatlarda pratik yapmak için birden fazla fırsat sağlayın.
- Bireysel veya grup incelemesi için bilgi kartları kullanın.
- Öğrencilerin bilgileri hatırlamalarına yardımcı olmak için şarkılar, tekerlemeler veya ritimler kullanın.
- Öğrenci için daha az zorlukta ancak aynı veya benzer öğrenme hedeflerine sahip alternatif etkinlikler planlayın.
- Bilgi parçalarını birlikte ve kümeler halinde toplayın.
- Anahtar kelimelerin veya kavramların anlamlarını anında öğretin.
- Bir konu veya kavrama ilişkin birden fazla uygulama fırsatı sağlayın ve bilgi aktarımına yardımcı olmak için problem çözme, akıl yürütme ve gerçek yaşam uygulamalarını kullanın.
- Öğrencilerin kavramsal anlama ve beceri geliştirmeye odaklanmalarına yardımcı olmak için uygulamaya dayalı etkinlikler veya model kullanımına dayalı ders planları geliştirin.
- Büyük ve küçük gruplarla işbirlikçi öğrenme stratejilerini kullanın.
- Öğrencilere her sayfanın veya bölümün formatı da dâhil olmak üzere ders kitabının nasıl düzenlendiğini açıklayın.
- Gerekirse derslerin sesli veya görüntülü kaydını alarak bu kayıtlar yardımıyla tekrara yer verin.
- Öğrencilere aynı veya benzer içeriği sahip konu veya kavramın günlük hayattaki örneklerini verin.

2005 yılında, özel eğitim uzmanları, özel eğitimde Kanıt Dayalı Öğretim Stratejileri için standartlar önererek özel eğitimi, kanıt dayalı reformlar çağına getirmiştir (Gersten ve ark, 2005). Kanıt dayalı öğretim kavramı karmaşık ve çok yönlüdür. Kanıt dayalı öğretim stratejilerinde bazı temel özellikler üzerinde fikir birliği olmasına rağmen ne literatürde ne de uygulayıcılar arasında tanımı konusunda herhangi bir görüş birliği bulunmamaktadır. Kanıt dayalı öğretimin unsurları pedagoji, didaktik, öğretme, kalite güvence süreçlerini, veri toplama ve yönetimini ve yönetim ve yönetim modellerini

kapsar. Kanıta dayalı öğretim iki önemli soruyu ele alır: i) öğretim sırasında kanıta dayalı bir metodolojinin nasıl benimseneceği ve sürdürülebilir bir şekilde öğrenmenin nasıl sağlanacağı ve ii) öğretim için bilinçli kararlar almak için en iyi kanıtın nasıl seçileceği ve kullanılacağı. Tablo 1’de görüldüğü üzere kanıta dayalı öğretim stratejileri, sistematik bir kurumsal kültürü besleyerek, öğrenme ve öğretmeyi kanıta dayalı yöntemler, stratejiler ve süreçlerle ilişkilendirmekle ilgilidir (Hargreaves, 1997). Kanıta dayalı öğretim döngüsel bir şekilde gerçekleştirilecek aşağıdaki ana adımları içerir:

1. Ele alınacak soruya karar verin ve tanımlayın.
2. İlerlemek için gereken kanıtları (yani, veriler, bilgiler ve literatür) toplayın ve analiz edin.
3. Hedefler ve değerlendirme göstergeleri de dâhil olmak üzere süreci detaylandırın ve tasarlayın.
4. Verileri toplamak için uygulamalar yapın.
5. Veri sonuçlarını amaç ve göstergelere göre değerlendirin.
6. Kanıta dayalı kararlar alın (sonuç değerlendirmesi dâhil) ve bir sonraki adımda süreci iyileştirmek için geri bildirim uygulayın gerektiği durumda yukarıdaki 4. adıma dönün.

Kanıta dayalı öğretim stratejilerinde, her üç seviyenin de öğrenme ve öğretme kalitesi üzerinde ayrılmaz bir şekilde iç içe geçmiş bir etkiye sahip olması nedeniyle grup çalışmalarında veri toplama ve analizini gerektirir. Karar verme ise bu verilerden ve analizlerden şeffaf bir şekilde yararlanmayı içerir (Evans, 2000).

Tablo 1: Kanıta Dayalı Öğretim Stratejileri

Temalar	Stratejiler
İletişim	<ul style="list-style-type: none"> • <i>İletişim kurmadan önce öğrencinin dikkatini çekin:</i> Yönergeleri verirken veya öğrencilerle iletişime başlamadan önce tüm dikkatlerin sizde olup olmadığını kontrol edin. Bu yüksek sesle veya bir jest ile yapılabilir. • <i>Açık ve spesifik olun:</i> Beklenen görev veya davranışın ne kadar sürede gerçekleşeceği konusunda açık ve spesifik talimatlar verin. • <i>Görsellerle desteklenmiş yönergeler kullanın:</i> Bir görev veya davranışla ilgili görsel yönergeler bazı öğrencileri desteklemeye yardımcı olabilir. • <i>Görevi/davranışı ya kendiniz gösterin ya da başka bir öğrenciden göstermesini isteyin:</i> Görevi özetlemek veya modellemek için görsel bir program, poster veya video da kullanın. • <i>Bazı öğrenciler jestlerden hoşlanmaz:</i> Bazı öğrenciler için konuşmak yerine doğru cevaba işaret etmesi gerekebilir. • <i>Her etkinlikten hemen önce kısa yönergeler verin:</i> Öğrencilere etkinlikte neye odaklanmalarını istediğinizi açıklayın. • <i>Pekiştireç ve düzeltme verin:</i> Öğrenciler bir görevi veya davranışı öğrenirken hemen olumlu geribildirim ve düzeltme verin. Yeteneklerini geliştirdikçe kademeli olarak pekiştireci azaltın. • <i>Azdan en çoğa istemleri kullanın:</i> Bir öğrenci bir yanıtta/görevden emin değilse, destek düzeyinde kademeli olarak artan ve/veya belirli aralıklarla (örn. 5 saniye sonra) sağlanan istemler yardımcı olabilir. Örneğin, "en az destek" istemleri, "sonradan hangi sayı gelir" geniş açık uçlu bir soru olabilirken, "çoğu destek" istemleri "6'yı göster – sırada 6 gelir" olabilir.
Etkinlik	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Öğrenciye odaklanması için bazı görevlerin uyarlanması gerekebilir:</i> Başarıya ulaşabilmeleri için görevleri öğrencinin mevcut bilgi düzeyine göre uyarlayın. • <i>Öğrencilerin ilgi alanlarını belirleyin.</i> Örneğin, bir öğrenci arabalarla motive oluyorsa, etkinlikler için birkaç küçük oyuncak araba sunun.

	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Tutarlı rutinler belirleyin: Rutinler, bir öğrencinin nasıl davranacağını anlamasına yardımcı olur. Öğrenciler, ne bekleyeceklerini bildiklerinde genellikle kendilerini daha güvende hissederler.</i>
Uygulama	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Öğrencilerin bir görevi veya davranışı birçok kez uygulamaları gerekebilir: Farklı ortamlarda ve farklı materyallerle pratik yapmak için bolca zaman öğrencilerin bu beceriyi başka durumlarda kullanmayı öğrenmelerine yardımcı olabilir.</i> • <i>Pratik yapmak için daha fazla fırsatla daha az görev sunun: Öğrencilerin görevleri öğrenmesi ve uygulaması için daha fazla zaman gerektiren daha az görev sunmak, çok az pratik yapma fırsatı olan birçok görev sunmaktan daha yararlı olabilir.</i>
İşbirliği	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Öğrencilerin birlikte çalışması için fırsatlar sağlayın: Zihinsel yetersizliği olan ve olmayan çocuklar birlikte çalıştıklarında birbirlerini tanıyabilir ve arkadaşlıklar kurabilirler. Ayrıca öğrencilerin başkalarını izleyerek öğrenmelerine yardımcı olur.</i> • <i>Grup içinde görev paylaşımı yapın: Zihinsel yetersizliği olan öğrenci özel olarak hazırlanmış materyaller veya yönergelere gereksinim duyuyorsa grup içinde akıl hocası olarak hareket edecek bir grup üyesi de seçilebilir.</i>

SONUÇ

Fen Bilimleri dersi hafif düzeyde zihinsel yetersizliği olan öğrenciler için önemli öğrenme alanlarından birisidir. Özellikle Fen eğitiminin hafif düzeyde zihinsel yetersizliği olan öğrencilere faydalı olabilmesi ve amacına ulaşabilmesi için etkili yöntem ve tekniklerin kullanılması gerekmektedir. Fen eğitiminde kullanılan yöntem ve teknikler kaynaştırma ortamlarında öğrenimlerini sürdüren hafif düzeyde zihinsel yetersizliği olan öğrencilerin fen alanına ilişkin temel bilgi ve kavramları öğrenmelerinde etkili olmaktadır. Ayrıca kullanılan strateji ve yapılan etkinlikler öğrencilerin akademik ve sosyal gelişimlerini desteklemektedir. Bu nedenle bu süreçte kullanılan yöntem ve tekniklerin neler olduğu, bu yöntem ve tekniklerin uygulanmasında hangi strateji ve etkinliklerin kullanılması gerektiğinin bilinmesi gerekmektedir. Böylece fen eğitiminin niteliğinin artması sağlanabilir. Nitelikli bir fen eğitimi ise hafif düzeyde zihinsel yetersizliği olan öğrencilerin günlük yaşamlarında karşılaşılabilecekleri problemler ile baş etmelerinde etkili olabilir. Ancak zihinsel yetersizliği olan öğrencilerin gelişim özellikleri göz önünde bulundurulmalı, genel eğitim ortamlarında öğrenim gören akranlarına göre daha çok zorlanacakları ve daha çok ilgi ve bireysel çalışmaya gereksinim duyacakları unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

- Abels, S. (2015). Implementing Inquiry-Based Science Education to Foster Emotional Engagement of Special-Needs Students. In Kahveci, M. and Orgill, M (Ed.), *Affective Dimensions in Chemistry Education* (p.107-133), Berlin: Springer-Verlag.
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2021). *Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni* (Ağustos-2021). https://www.aile.gov.tr/media/89297/eyhgm_istatistik_bulteni_agustos2021.pdfadresinden 6 Kasım 2021 tarihinde edinilmiştir.
- Akman Yozgat, A., Özbek, N. ve Afacan, Ö. (2018). Hafif Düzeyde Zihinsel Yetersizliği Olan Öğrencilere Elementlerin İsimlerinin Doğrudan Öğretim Yöntemi Kullanılarak Öğretimi. *Social Science Studies*, 6(1), 23-39.
- Alberto, P. A. and Troutman, A. C. (2009). *Applied Behavior Analysis For Teachers*. 8th ed. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall
- Algozzine, B. and Ysseldyke, J. (2006). *Teaching Students with Mental Retardation: A Practical Guide for Every Teacher*. Thousand Oaks, CA: Cor-win.
- Alshamri, K. H. (2019) Evaluation of Education Students with Intellectual Disability in Saudi Arabia. *Journal of Education and Learning*, 8(1), 131-137.

- American Psychiatric Association (2013). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (Fifth ed.)*. Arlington, VA: American Psychiatric Publishing.
- American Association of Intellectual and Developmental Disabilities (2018). *Definition of Intellectual Disability*. Retrieved November 4, 2021, from <http://aaid.org/intellectual-disability/definition#.WpWgD1rwbDc>
- Apanasionok, M. M., Hastings, R. P., Grindle, C. F., Watkins, R. C. and Paris, A. (2019). Teaching Science Skills and Knowledge to Students with Developmental Disabilities: A Systematic Review. *Journal of Research in Science Teaching*, 56(7), 847-880.
- Baker, J. N., Rivera, C. J., Morgan, J. J. and Reese, N. (2015). Teaching Algebraic Equations to Middle School Students with Intellectual Disabilities. *Journal of the American Academy of Special Education Professionals*, 7, 29-43.
- Bay, M., Staver, J. R., Bryan, T. and Hale, J. B. (1992). Science Instruction for the Mildly Handicapped: Direct Instruction Versus Discovery Teaching. *Journal of Research in Science Teaching*, 29(6), 555-570. <http://dx.doi.org/10.1002/tea.3660290605>
- Brigham, F. J., Scruggs, T. E. and Mastropieri, M. A. (2011). Science Education and Students with Learning Disabilities. *Learning Disabilities Research and Practice*, 26(4), 223-232.
- Browder, D. M., Wakeman, S., Spooner, F., Ahlgrim Delzell, L. and Algozzine, B. (2006). Research on Reading for Students with Significant Cognitive Disabilities. *Exceptional Children*, 72, 392-408.
- Cawley, J., Haden, S., Cade, E. and Baker-Kroczyński, S. (2002). Including Students with Disabilities into the General Education Science Classroom. *Exceptional Children*, 68(4), 423-435.
- Courtade, G., Browder, D. M., Spooner, F. H. and DiBiase, W. (2010). Training Teachers to Use An Inquiry-Based Task Analysis to Teach Science to Students with Moderate and Severe Disabilities. *Education and Training in Developmental Disabilities*, 45, 378-399.
- Courtade, G. R., Spooner, F. and Browder, D. M. (2007) Review of Studies with Students with Significant Cognitive Disabilities Which Link to Science Standards. *Research & Practice for Persons with Severe Disabilities*, 32, 1, 43-49.
- Çapraz, C. (2020). Özel Gereksinimli Olan Öğrencilere Fen Eğitimi, Aydın Kızılarıslan ve Çiğdem Nilüfer Umar Kaya (Ed.), *Zihinsel Yetersizliği Olan Öğrenciler ve Fen Eğitimi* (s. 103-116), Ankara: Pegem Yayınevi.
- Daily, D. K., Ardinger, H. H. & Holmes, G. G. (2000). Identification and Evaluation Mental Retardation. *American Family Physician*, 61 (4), 1059-67, 1070.
- Dalton, B., Morocco, C. C., Tivnan, T. and Rawson Mead, P. L. (1997). Supported Inquiry Science: Teaching for Conceptual Change in Urban and Suburban Classrooms. *Journal of Learning Disabilities*, 30(6), 670-684.
- Dermitzaki, I., Stavroussi, P., Bandi, M. and Nisiotou, I. (2008) Investigating Ongoing Strategic Behaviour of Students with Mild Mental Retardation: Implementation and Relations to Performance in a Problem-solving Situation. *Evaluation and Research in Education*, 21(2), 96-110.
- Engelmann, Sand Camine, D. (1982). *Theory of Instruction*. New York: Irvington.
- Evans, P. (2000) *Evidence based practice: how will we know what works? Special Education Reformed: Beyond Rhetoric*. H. Daniels (ed.). London: Falmer Press.
- Fetko, E. E., Collins, B. C., Hager, K. D. and Spriggs, A. D. (2013). Embedding Science Facts In Leisure Skill Instruction Conducted By Peer Tutors. *Education and Training in Autism and Developmental Disabilities*, 48(3), 400-411.
- Fidler, D. J., Hodapp, R. M. and Dykens, E. M. (2002). Behavioral Phenotypes and Special Education: Parent Report of Educational Issues for Children with Down Syndrome, Prader Willi Syndrome, and Williams Syndrome. *The Journal of Special Education*, 36, 80-88.

- Fuchs, D. and Fuchs, L. S. (2002). Peer-Assisted Learning Strategies: Promoting Word Recognition, Fluency, and Reading Comprehension in Young Children. *The Journal of Special Education*, 39, 34-44.
- Fuchs, D. and Thompson, L.A. (2001). Is Reading Important in Reading-Readiness Programs? A Randomized Field Trial With Teachers As Program Implementers. *Journal of Educational Psychology*, 93(2), 251-267.
- Fuller, J. L. (2001). *An Integrated Hands-on Inquiry Based Cooperative Learning Approach: The impacts of The PALMS Approach on Student Growth*. Paper presented at the annual meeting of the American educational research association, Seattle, WA.
- Gerston, R., Schiller, E. and Vaughn, S. (2000). Contemporary Special Education Research. Yahweh, NJ: L.
- Gersten, R., Fuchs, L. S., Compton, D., Coyne, M., Greenwood, C. and Innocenti, M. S. (2005). Quality Indicators for Group Experimental and Quasi-Experimental Research in Special Education. *Exceptional Children*, 71, 149-164.
- Gerston, R., Schiller, E. and Vaughn, S. (2000). *Contemporary Special Education Research*. Yahweh, NJ: L. Erlbaum Associates.
- Güzel-Özmen, R. (2012). *Zihinsel Engellilerde Öğretmenlik Uygulaması*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Haegle J. A. and Park, S. Y. (2016). Utilizing Generalization Tactics to Promote Leisure-Time Physical Activity for Students with Intellectual Disabilities, *Strategies*, 29(4), 19-23.
- Hargreaves, D. (1997). In Defence of Research for Evidence-Based teaching: a Rejoinder to Martyn Hammersley. *British Educational Research Journal*, 24(4), 405-419.
- Hodapp, R. M. and Dykens, E. M. (2001). Strengthening Behavioral Research on Genetic Mental Retardation Syndromes. *American Journal on Mental Retardation*, 106, 4-15.
- Hodapp, R. M. and Fidler, D. J. (1999). Special Education and Genetics: Connections for the 21st Century. *Journal of Special Education*, 33, 130-137.
- Jacobson, J. W., Mulick, J. A. and Rojahn, J. (2007). *Handbook of Intellectual and Developmental Disabilities*. New York: Springer.
- Jimenez, B. A., Browder, D. M., Spooner, F. and Dibiase, W. (2012). Inclusive Inquiry Science Using Peer-Mediated Embedded Instruction for Students with Moderate Intellectual Disability. *Exceptional Children*, 78(3), 301-317.
- Kaneshiro, N. K. (2015). "Intellectual Disability", *MedlinePlus*, U.S. National Library of Medicine, Retrieved from the 15 September 2021 <https://www.nlm.nih.gov>.
- Kaya, G. (2016). *Hafif Düzey Zihinsel Yetersizliği Olan Öğrencilere Fen Bilimleri Dersinde "Canlı-Cansız" Kavramının Öğretiminde Sabit Bekleme Süreli Öğretim Yönteminin Etkililiğinin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Keys, C. W. and Bryan, L. A. (2001). Co-Constructing Inquiry-Based Science with Teachers: Essential Research for Lasting Reform. *Journal of Research in Science Teaching*, 38(6), 631-645. doi:10.1002/tea.1023
- Knight, V. F., Collins, B., Spriggs, A. D., Sartini, E. and McDonald, M. J. (2018) Scripted and Unscripted Science Lessons for Children with Autism and Intellectual Disability. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 48, 2542-2557.
- Knight, V. F., Spooner, F., Browder, D. M., Smith, B. R., Charles L. and Wood, C. L. (2013). Using Systematic Instruction and Graphic Organizers To Teach Science Concepts to Students with Autism Spectrum Disorders and Intellectual Disability. *Focus on Autism and Other Developmental Disabilities*, 28(2), 115-126.
- L Govinda, R. (2008). Education of Persons with Intellectual Disabilities in India. *Salud Publica Mex*, 50(2), 205-212.

- Lynch, S., Taymans, J., Watson, W. A., Ochsendorf, R. J., Pyke, C. and Szesze, M. J. (2007). Effectiveness of A Highly Rated Science Curriculum Unit for Students with Disabilities In General Education Classrooms. *Exceptional Children*, 73(2), 202-223.
- Maroney, S. A., Finson, K. D., Beaver, J. B. and Jensen, M. M. (2003). Preparing for Successful Inquiry in Inclusive Science Classrooms. *Teaching Exceptional Children*, 36(1), 18-25. Doi: <https://doi.org/10.1177/004005990303600102>
- Mastropieri, M. A. and Scruggs, T. E. (1992). Science for Students with Disabilities. *Review of Educational Research*, 62, 377-411.
- McKenzie, K., Milton, M. and Smith, G. (2016). Systematic Review of The Prevalence and Incidence of Intellectual Disabilities: Current Trends and Issues. *Curr Dev Disord Rep*, 3, 104-15.
- McCarthy, C. B. (2005). Effects of Thematic-Based, Hands-On Science Teaching Versus A Textbook Approach for Students with Disabilities. *Journal of Research in Science Teaching*, 42(3), 245-263.
- Mete, P., Çapraz, C. and Yıldırım, A. (2017). Zihinsel Yetersizliğe Sahip Öğrenciler İçin Fen Eğitimi. *Journal of Graduate School of Social Sciences*, 21(1), 289-304.
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2018a). *Milli Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği*. T.C. Resmi Gazete, 30471, 7 Temmuz, 2018.
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2018b). *Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programı*. (İlkokul ve ortaokul 3, 4, 5, 6, 7 ve 8.Sınıflar). <https://mufredat.meb.gov.tr/Dosyalar/201812312311937> adresinden 3 Kasım 2021 tarihinde edinilmiştir.
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2018c). *Beslenme Sağlık ve Güvenlik Dersi Öğretim Programı*. <https://mufredat.meb.gov.tr/Dosyalar/201812312311937> adresinden 3 Kasım 2021 tarihinde edinilmiştir.
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2021). *Milli Eğitim İstatistikleri Örgün Eğitim 2020-2021*. http://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2021_09/10141326_meb_istatistikleri_organ_egitim_2020_2021.pdf 6 Kasım 2021 tarihinde edinilmiştir.
- Moeschler, J. B. and Shevell, M. (2014). Committee on Genetics. Comprehensive Evaluation of The Child with Intellectual Disability or Global Developmental Delays. *Pediatrics*, 134, 903-918.
- Queensland Government (2015). *Intellectual disability*, Retrieved from the 6 November 2021 qld.gov.au.
- Patton, J. R. and Bailey, J. W. (2014). *Fen*, 1. Baskı, (Çev.) E. Sazak Pınar, *Özel Gereksinimi Olan Öğrenciler İçin Öğretim Starejileri*, 1. Baskı, (Çev.) (Ş. yücesoy Özkan, Çev. Ed.). Ankara: Nobel
- Riehl, C. (2000). The Principal's Role in Creating Inclusive Schools for Diverse Students: A Review of Normative, Empirical and Critical Literature on The Practice of Educational Administration. *Review of Educational Research*, 70(1), 55-81.
- Rizzo, K. L. and Taylor, J. C. (2016). Effects of Inquiry-Based Instruction on Science Achievement for Students with Disabilities: An analysis of the Literature. *Journal of Science Education for Students with Disabilities*, 19, 1, 1-16.
- Salvador-Carulla, L., Reed, G. M., Vaez-Azizi, L. M., Cooper, S. A., Martinez-Leal, R. and Bertelli, M. (2011). "Intellectual Developmental Disorders: Towards A New Name, Definition and Framework for "Mental Retardation/Intellectual Disability" in ICD-11". *World Psychiatry*. 10 (3), 175-80.
- Sawyer, R. K. (2008). Optimising Learning: Implications of Learning Sciences Research. *In Innovating to Learn, Learning to Innovate. Paris: OECD*, 45-65. <https://doi.org/10.1787/9789264047983-4-en>.
- Sazak Pınar, E. ve Merdan, F. (2016). Grafik düzenleyicilerin otizmli öğrencilere fen bilgisi kavramlarının öğretimindeki etkililiği. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17 (1), 111-131.

- Schalock, R. L., Borthwick-Duffy, S. A. and Bradely, V. J. (2009). *Intellectual Disability: Definition, Classification, and Systems of Supports* (11th ed). Washington, DC: AAIDD.
- Scruggs, T. E. and Mastropieri, M. A. (1994). The Construction of Scientific Knowledge by Students with Mild Disabilities. *Journal of Special Education*, 28, 307-321.
- Scruggs, T. and Mastropieri, M. (2000). The Effectiveness of Mnemonic Instruction for Students with Learning and Behavior Problems: An Update and Research Synthesis. *Journal of Behavioral Education*, 10(2-3), 163-173.
- Shapiro, B. K. and Batshaw, M.L. (2016). Intellectual Disability. In Kliegman R. M., Stanton, B. F, Schor, N. F (Ed.), *Nelson Textbook of Pediatrics*, (p. 216-22), Philadelphia: Elsevier.
- Smith, B. R., Spooner, F., Jimenez, B. A. and Browder, D. (2013). Using An Early Science Curriculum to Teach Science Vocabulary and Concepts to Students with Severe Developmental Disabilities. *Education and Treatment of Children*, 36(1), 1–31.
- Spooner, F., Knight, V., Browder, D., Jimenez, B. and Dibiase, W. (2011). Evaluating Evidence-Based Practice in Teaching Science Content to Students with Severe Developmental Disabilities. *Research & Practice for Persons with Severe Disabilities*, 36, 1–2, 62–75.
- Stavroussi, P., Papalexopoulos, P. F. and Vavougio, D. (2010). Science Education and Students with Intellectual Disability: Teaching Approaches and Implications. *Problems of Education in the 21st Century*, 19, 103-112.
- Tekinarslan, İ. Ç. (2010). Zihinsel Yetersizliği Olan Öğrenciler. Halil İbrahim Diken (Ed.), *Özel Eğitime Gereklinimi Olan Öğrenciler ve Özel Eğitim* (s.135-166), Pegem Yayınevi, Ankara.
- Tekin-İftar, E. ve Kırcaali-İftar, G. (2012). *Özel Eğitimde Yanlızsız Öğretim Yöntemleri*. Vize yayıncılık.
- Topsakal, S. (2005). *Eğitim Fakülteleri ve Öğrencileri Fen Bilgisi ve Sınıf Öğretmenleri İçin Fen ve Teknoloji Öğretimi*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Vavougios D., Xanthakou Y., Chionidou M. and Kaila, M. (2003). Physics and Didactics: A creativity Based Proposal for Primary Teachers' In Service Training. In P. Fokiali, V. Triarchi Herrmann, M. Kai-la (Eds.), *Issues On Teachers' In Service Training and Further Education* (pp. 907–928). München: Dillingen Akademie.
- Verdugo, M. A., Navas, P., Gomez, L. E. And Schalock, R. L. (2012). The concept of quality of life and its role in enhancing human rights in the field of intellectual disability, *Journal of Intellectual Disability Research*, 56 (2), 1036-1045.doi: 10.1111/j.1365-2788.2012.01585.x
- Wehmeyer, M. L. (2002). *Teaching Students with Mental Retardation: Providing Access to the General Curriculum*. Baltimore: P. H. Brookes.
- Wehmeyer, M. L., Lance, G. D. and Bashinski, S. (2002). Promoting Access to the General Curriculum for Students with Mental Retardation: A Multilevel Model. *Education and Training in Mental Retardation and Developmental Disabilities*, 37, 223–234.
- Woodward, J. (1994). The Role of Models in Secondary Science Instruction. *Remedial and Special Education*, 15(2), 94-104.
- World Health Organization (2018). *2018 Annual Review of Diseases Prioritized Under the Research and Development Blueprint*, Retrieved from 5 November 2021 from <https://www.who.int/emergencies/diseases/2018prioritization-report.pdf?ua=1>
- Vuran, S. ve Çelik S. (2013). *Concept Teaching with Examples*. Vize Publishing.

EXTENDED SUMMARY

Societal views on the rights of individuals with disabilities have changed significantly over the past 40 years. In this change, international conventions aiming to guide the policies of states and public authorities have a great impact. Intellectual disability becomes evident in childhood and individuals experience some deficiencies in mental abilities, social skills and basic activities of daily life when compared to their peers of the same age (Kaneshiro, 2015). When intellectual disability is associated with a genetic disorder, such as in Down syndrome, it may cause some characteristic physical features. However, there are usually no physical signs of mild intellectual disabilities. The level of injury in intellectual disability varies according to the severity of the disability for each individual (APA, 2013).

The methods and techniques that will be used to convey this content to students with mild intellectual disabilities are as important as the content of Science subjects. In this regard, it is necessary to increase the competence of teachers. As a matter of fact, it is stated in the literature (Lynch ve diğerleri, 2007; Mete ve diğerleri, 2017; Tekin-İftar & Kırcaali-İftar, 2012) that effective methods should be used in the Science course as in other courses, and that the competencies of teachers should be increased. As a result of a study conducted by Sola Özgüç and Cavkaytar (2015), it was found that teachers' interests and skills should be increased in differentiated and adapted techniques. A systematic review study (Apanasionok ve diğerleri, 2019) showed that systematic teaching methods such as inquiry-based teaching, discrete essay teaching, and skill analysis were effective in teaching science subjects to students with intellectual disabilities.

The science curriculum emphasizes the accessibility of all students with and without disabilities to general science classrooms and the science content knowledge and scientific thinking skills that are important for their equal participation in society while addressing science-related topics. However, since individuals with intellectual disabilities are characterized by significant limitations in cognitive functioning and adaptive behavior, appropriate individualized support needs to be developed in science education, which should be differentiated according to the specific challenges and potential that characterize these individuals. Undoubtedly, considering the individual characteristics, educational programs and interventions of students with intellectual disabilities, reliable assessment at the cognitive and behavioral level is of great and critical importance when considering both the competencies and limitations for the appropriate organization and adaptation of the support and education content. The majority of current publications in the field of intellectual disability focus on the education of individuals with intellectual disability, methods, practices and appropriate modifications or adaptations to promote their access, participation and advancement in general education. Unfortunately, studies on science education, including other academic content areas for individuals with intellectual disabilities, are not at the desired level.

Science education, which forms the basis of material knowledge about our daily life, explains to us the reasons for the relationship between phenomena or the relationship between objects (Vavougiou ve diğerleri, 2003). However, teaching science to students with intellectual disabilities in inclusive environments brings with it many difficulties when the learning characteristics of these individuals are taken into account. In this section, after mentioning direct instruction, systematic instruction and inquiry-based instruction, which are teaching methods that can be used in science education for students with intellectual disabilities, general instructional strategies and evidence-based instructional strategies will be discussed.

Science course is one of the important learning areas for students with mild intellectual disability. Effective methods and techniques should be used, especially in order for science education to be beneficial to students with mild intellectual disability and to achieve its purpose. The methods and techniques used in science education are effective in learning basic knowledge and concepts related to science for students with mild intellectual disability who continue their education in inclusive environments. In addition, the strategies used and the activities carried out support the academic and social development of the students. For this reason, it is necessary to know what the methods and techniques used in this process are, and which strategies and activities should be used in the application of these methods and techniques. It is thought that this situation will make a significant contribution to increasing the quality of science education and at the same time, it will be useful for students with mild intellectual disability to cope with the problems they may encounter in their daily lives. On the other hand, the developmental characteristics of students with intellectual disabilities should be taken into account, although appropriate and effective methods are used, students with mild intellectual disabilities will have more difficulty in learning science education knowledge and concepts than their normally developing peers and need more attention and individual work. they should not be forgotten.

ZİHİNSEL YETERSİZLİĞİ OLAN ÖĞRENCİLERE FEN EĞİTİMİ: YÖNTEM VE STRATEJİLER SCIENCE EDUCATION FOR STUDENTS WITH INTELLECTUAL DISABILITY: METHOD AND STRATEGIES

Dr. Öğr. Üyesi Tansel YAZICIOĞLU
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Eğitim Fakültesi
tanselyazicioglu@gmail.com
ORCID No: 0000-0002-0946-2637

Doç. Dr. Aydın KIZILASLAN
Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Eğitim Fakültesi
ydnkizilaslan@gmail.com
ORCID No: 0000-0003-3033-9358

ÖZET

Türkiye’de hafif düzeyde zihinsel yetersizliği olan öğrenciler çoğunlukla akranları ile genel eğitim ortamlarında tam zamanlı kaynaştırma yoluyla eğitimlerini sürdürmekte ve genel eğitim programlarını takip etmektedirler. Başka bir ifadeyle bireyselleştirilmiş eğitim programına dayalı olarak genel eğitim ortamlarında öğrenim gören akranlarının aldığı dersleri almaktadırlar. Bu derslerden birisi de Fen Bilimleri dersidir. Fen Bilimleri dersinin bilişsel performansı gerektirmesi, fen alanının soyut kavramlardan oluşması zihinsel yetersizliği olan öğrencilerin bilgiyi işleme performanslarını olumsuz etkilemekte ve bu derste zorlanmalarına neden olmaktadır. Bu nedenle hafif düzeyde zihinsel yetersizliği olan öğrencilere Fen Bilimleri konularının içeriği kadar, öğrencilere bu içeriğin hangi yöntem ve tekniklerle aktarılacağı da oldukça önemlidir. Bu sayede zihinsel yetersizliği olan öğrencilerin hem yaşadıkları çevreyi tanıyabilmelerine hem de fen ile ilişkili kavramları öğrenip dünyaya farklı gözle bakabilmelerine katkı sağlanmaktadır. Zihinsel yetersizlik alanındaki mevcut yayımlara bakıldığında büyük bir kısmının zihinsel yetersizliği olan bireylerin eğitimine, genel eğitime erişimlerini ve katılımlarını teşvik edecek yöntemlere, uygulamalara ya da uyarlamalara odaklanıldığı görülmektedir. Ancak zihinsel yetersizliği olan bireylere yönelik diğer akademik içerik alanları da dâhil olmak üzere fen eğitimine yönelik çalışmalar istenilen düzeyde değildir. Bu nedenle bu çalışmada fen eğitiminin zihinsel yetersizliği olan öğrenciler için önemi üzerinde durulmuş, bu öğrencilere yönelik fen eğitiminin öğretim yöntem ve stratejilerine yer verilmiştir.

ABSTRACT

In Turkey, students with mild intellectual disability mostly receive their education through full-time inclusion and follow general education programs with their normally developing peers. In other words, they take the lessons of their peers who show normal development based on the individualized education program. One of these courses is the science course. The fact that the science course requires cognitive performance and the science field consists of abstract concepts negatively affects the information processing performance of students with intellectual disabilities and causes them to have difficulties in this course. For this reason, the methods and techniques that will be used to convey this content to students with mild intellectual disability are as important as the content of science subjects. In this way, students with intellectual disabilities contribute to both getting to know the environment they live in, and learning concepts related to science and looking at the world from a different perspective. When the current publications in the field of intellectual disability are examined, it is seen that most of them focus on the education of individuals with intellectual disability, methods, practices or adaptations that will encourage their access and participation in general education. However, studies on science education, including other academic content areas for individuals with intellectual disabilities, are not at the desired level. Therefore, in this study, the importance of science education for students with intellectual disability is emphasized, and teaching methods and strategies of science education for these students are included.

Geliş Tarihi:

17.11.2021

Kabul Tarihi:

18.12.2021

Yayın Tarihi:

30.12.2021

Anahtar Kelimeler

Zihinsel Yetersizlik
Fen Eğitimi
Fen Eğitimi Yöntem ve Stratejileri

Keywords

Intellectual Disability
Science Education
Science Education
Methods and Strategies

GİRİŞ

Zihinsel yetersizliğin yıllar boyunca pek çok tanımı yapılmış, tartışılmış, tanımlar tekrar tekrar gözden geçirilmiştir (Tekinarslan, 2010). Amerikan Psikiyatri Birliği (APA), *Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabı* (1994) ve Dünya Sağlık Örgütü'nün (World Health Organization) tıbbi sınıflandırma listesi olan *Hastalıkların ve İlgili Sağlık Sorunlarının Uluslararası İstatistiksel Sınıflandırmasının 10. Revizyonunununda* "Zekâ Geriliği ya da Zihinsel Gerilik" (Mental Retardation) terimi kullanılmıştır. Bir sonraki revizyonda ise (*Hastalıkların ve İlgili Sağlık Sorunlarının Uluslararası İstatistiksel Sınıflandırması-11*) bu terimin yerine "Zihinsel Gelişim Bozuklukları" terimi kullanılmıştır (World Health Organization, 2018; Salvador-Carulla ve diğerleri, 2011). Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabının Beşinci Baskısında (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, [DSM-5], 2013) ise "zihinsel yetersizlik" terimi kullanılmaktadır.

Zihinsel yetersizlik, zihinsel işlev ve uyumsal davranışlardaki sınırlamalarla kendini gösteren nörogelişimsel bir bozukluktur. Bu bozukluk bireyin kavramsal, sosyal ve pratik beceri alanlarını kapsamaktadır (American Psychiatric Association, [APA], 2013). Zihinsel yetersizliği olan bireyler normalin altında bir zihin gelişimine sahiptir. Dolayısıyla bireyin yaşamındaki belirli faaliyetleri gerçekleştirme yeteneği kısmen veya tamamen kısıtlıdır. (L Govinda, 2008).

Zihinsel yetersizlik çocukluk döneminde belirgin hale gelmekte ve bireyler aynı yaştaki akranlarıyla karşılaştırıldığında zihinsel yetenekler, sosyal beceriler ve günlük yaşamın temel etkinliklerinde bazı eksiklikler yaşamaktadırlar (Kaneshiro, 2015). Zihinsel yetersizlik Down Sendromunda olduğu gibi genetik bir bozukluk ile ilişkili olduğunda bazı karakteristik fiziksel özelliklere neden olabilir. Ancak, genellikle hafif düzeydeki zihinsel yetersizliklerin fiziksel belirtileri yoktur. Zihinsel yetersizlikte zedelenme düzeyi her birey için yetersizliğin şiddetine göre değişmektedir (APA, 2013). Motor becerilerin gelişiminde yaşanan sorunlar (oturma, emekleme, yürüme), konuşma ve dil becerilerinde yaşanan zorluklar (yavaş ve geç konuşma ya da konuşmaya başladıktan sonra yaşanan sorunlar), öz bakım becerilerinde zorluk (örneğin giyinmek, yıkanmak ve kendi kendini beslemek), kötü planlama veya problem çözme becerileri, davranışsal ve sosyal sorunlar (Queensland Government, [Queensland Eyaleti], 2015), akademik olarak gelişmeme, okula devam etme sorunları, yeni durumlara uyum sağlayamama, sosyal kuralları anlama ve takip etmede zorluk zihinsel yetersizliğin erken dönemdeki belirtileri olarak görülmektedir (Kaneshiro, 2015).

Epidemiyolojik araştırmaların çoğu genellikle zihinsel yetersizliğin zekâ bölümü [intelligence quotient, (IQ)] düzeyini hafif ($IQ \geq 50$) veya ağır ($IQ \leq 50$) olarak sınıflandırmakta ve bireylerin %75'inin hafif düzeyde zihinsel yetersizliğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır (APA, 2013; McKenzie ve diğerleri, 2016; Moeschler ve Shevell, 2014; Schalock ve diğerleri, 2009; Shapiro ve Batshaw, 2016;). Amerika Birleşik Devletleri'nde, ağır zihinsel yetersizlik prevalansının (Belirli bir süre içinde bir hastalığın toplumda görülme sıklığını gösteren ölçüt) nüfusun %0,3 ile %0,5'i arasında olduğu rapor edilmiş ve bu oranın son yıllarda değişmeden kaldığı belirtilmiştir (Shapiro ve Batshaw, 2016).

Zihinsel yetersizliği olan bireyler genel nüfusun yaklaşık %3'ünü oluşturmakta ve yetersizlik düzeyleri hafiften, çok ağır düzeye kadar değişebilmektedir (American Association of Intellectual and Developmental Disabilities, [AAIDD], 2018). Bu bireylerin yüzde yetmişbeşi ile yüzde doksanı hafif düzeyde zihinsel yetersizliği olan bireylerdir (Daily ve diğerleri, 2000). DSM-5'de zihinsel yetersizlik nörogelişimsel bozukluklar kategorisi altında sınıflandırılmakta ve tanılamayı zihinsel yetersizlik (Hafif, Orta, Ağır ve Çok Ağır), küresel gelişimsel gecikme ve belirtilmemiş zihinsel yetersizlik olmak üzere üç alana ayırmaktadır. APA'ya (2013) göre küresel gelişimsel gecikme, yaşa göre tipik gelişimsel sınırlamalar veya gelişimdeki gecikmeler nedeniyle, standart değerlendirme süreçlerine katılmayan, beş yaşın altındaki çocuklara ilişkin bir tanılamadır. Belirtilmemiş zihinsel yetersizlik, fiziksel engel veya fiziksel engelle birlikte ortaya çıkan akıl hastalığı gibi birden fazla faktör nedeniyle değerlendirilemeyen beş yaşın üzerindeki çocuklara ilişkin bir

tanılamadır. (Schalock ve diğerleri, 2009). DSM-5 tanı ölçütleri, akıl yürütme, problem çözme, planlama, soyut düşünme, yargılama, akademik ve deneyimlerden öğrenme gibi akademik işlevlerdeki eksiklikleri içermektedir (APA, 2013). Uyum fonksiyonundaki eksiklikler, iletişimi, sosyal katılımı ve bağımsız yaşam aktivitelerini etkilemektedir (Schalock ve diğerleri, 2009; Shapiro ve Batshaw, 2016).

Zihinsel yetersizliği olan bireyler için öğrenme yavaş bir süreçtir. Bu süreçte zihinsel yetersizliği olan bireyler başta işlevsel akademik beceriler olmak üzere, kavramsal, sosyal ve pratik beceriler ile uyum sağlama, öğrenme etkinlikleri ve hatırlamada sorun yaşamaktadırlar. Öte yandan öğrendikleri becerileri genelleştirmede zorlanmaktadırlar (Haegeler ve Park, 2016). Bu nedenle zihinsel yetersizliği olan bireylerin öncelikle günlük yaşam aktivitelerini içeren bağımsız yaşam becerileri, okuma, yazma ve aritmetik beceriler, spor ve oyun gibi ders dışı etkinlikler, sanat ve kültürel etkinlikler, sosyal aktiviteler, mesleki ve istihdam faaliyetleri ve topluma uyum gibi özel gereksinimleri vardır (Govinda, 2008). Zihinsel yetersizliğe sahip olmak, kişinin bir birey olarak öğrenme ve gelişme yeteneğinden yoksun olduğu anlamına gelmemektedir. Aksine, kişinin karşılanması gereken farklı eğitim ihtiyaçlarının olduğu anlamına gelmektedir. Dolayısıyla ulusal eğitim sistemlerinin zihinsel yetersizliği olan öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılamak için uygun özel eğitim hizmetleri sağlama sorumluluğu bulunmaktadır. Bu alandaki uygulama ve gelişmeler ise ülkeden ülkeye farklılıklar göstermektedir (Alshamri, 2019).

Türkiye’de Ulusal Engelli Veri Sisteminde kayıtlı ve hayatta olan engelli sayısı 1.414.643’ü erkek, 1.097.307’si kadın olmak üzere toplam 2.511.950’dir. Ağır engeli olan kişi sayısı ise 775.012’dir. Bu veriler engelli sağlık kurulu raporu almak için yetkili hastanelere başvurmamış ve hizmet almak için devletle temasa geçmemiş bireyleri kapsamamaktadır. Veri sisteminde kayıtlı ve hayatta olan engellilerin engel gruplarına göre dağılımlarına bakıldığında zihin yetersizliği olan bireylerin sayısı 385.313’dür. Bu sayı toplam engel grubunun %17,07’sini oluşturmaktadır (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2021). Bu grup içerisinde öz bakım becerilerine sahip orta veya ağır düzeyde zihinsel yetersizliği olan bireyler istihdam, ulaşım, eğlence, yemek pişirme ve sosyal beceriler konusunda eğitim alabilirler. Bununla birlikte, hafif düzeyde zihinsel yetersizliği olan birçok çocuk temel akademik becerileri öğrenebilir (Jacobson ve diğerleri, 2007). Dolayısıyla bu çocuklar ilköğretim ve ortaokullarda öğrenim gören diğer akranlarıyla birlikte eğitimlerine devam edebilirler. Nitekim Milli Eğitim Bakanlığı 2020-2021 örgün eğitim istatistikleri incelendiğinde hafif düzeyde zihinsel yetersizliğe sahip 782 öğrencinin ilköğretime, 1271 öğrencinin ise ortaokula devam ettiği görülmektedir (MEB, 2021).

Zihinsel yetersizlik alanındaki bilimsel kaynakların büyük bir kısmı, zihinsel yetersizliği olan bireylerin eğitime, genel eğitime erişimlerini, katılımlarını ve ilerlemelerini teşvik edecek yöntem ve uygulamalar ile uyarlamalar üzerine odaklanmaktadır (Algozzine ve Ysseldyke, 2006; Wehmeyer, 2002; Wehmeyer ve diğerleri, 2002). Zihinsel yetersizlikle ilgili önemli bir konu, zihinsel yetersizliği olan bireylerin potansiyellerine ve gereksinimlerine uygun bireyselleştirilmiş desteğin geliştirilmesidir. Kuşkusuz zihinsel yetersizliği olan bireylerin bireysel özelliklerinin bilişsel ve davranışsal düzeyde güvenilir bir şekilde değerlendirilmesi, verilen desteğin ve eğitimin içeriğinin uygun şekilde düzenlenmesi ve uyarlanması kritik öneme sahiptir. Bu nedenle zihinsel yetersizliği olan bireylerin yeterlilikleri ve sınırlılıkları dikkate alınmalı, uygun eğitim ve müdahale programları geliştirilmelidir (Fidler ve diğerleri, 2007; Hodapp ve diğerleri, 2003; Hodapp ve Fidler, 1999). Böylece zihinsel yetersizliği olan öğrenciler sınıf içinde kendilerine sağlanan uygun destekle yaşamın farklı yönlerinde yüksek bir yaşam kalitesi elde edebilirler. Bunun için de bağımsız yaşam becerilerinde olduğu gibi müfredat ve öğretim yöntemlerinde de uyarlamalar yapılmalı, akademik ve işlevsel alanlarındaki potansiyellerine ulaşabilmeleri sağlanmalıdır (Baker ve diğerleri, 2015). Çünkü zihinsel yetersizliği olan bireylerin her işlevinin yaşamlarında bir anlamı vardır ve ilgili hizmetler (odyoloji hizmetleri, danışmanlık hizmetleri, erken tanı ve değerlendirme, tıbbi hizmetler, ergoterapi, ebeveyn danışmanlığı ve eğitimi, fizik tedavi, psikolojik hizmetler, rekreasyon,

rehabilitasyon, okul sağlığı hizmetleri, okullarda sosyal hizmet hizmetleri, konuşma-dil terapisi hizmetleri, ulaşım.) tarafından desteklenen bireyselleştirilmiş eğitim planlamalarına gereksinim duyarlar (L Govinda, 2008).

Milli Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği'nde (2018a) zihinsel yetersizliğin hafif düzeyde zihinsel engelli birey, orta düzeyde zihinsel engelli birey, ağır düzeyde engelli birey ve çok ağır düzeyde engelli birey olmak üzere dört tanımının yapıldığı görülmektedir. Tanımlamada hafif düzeyde zihinsel engelli bireylerin zihinsel işlevler ile kavramsal, sosyal ve pratik uyum becerilerindeki yetersizliklerinin hafif düzeyde olduğu, bu nedenle de sınırlı düzeyde özel eğitim ve destek eğitim hizmetine gereksinim duydukları belirtilmektedir. Orta düzeyde zihinsel engelli bireyler ise zihinsel işlevler ile kavramsal, sosyal ve pratik uyum becerilerindeki sınırlılıkları nedeniyle temel akademik, günlük yaşam ve iş becerilerinin kazanılmasında özel eğitim ile destek eğitim hizmetine yoğun şekilde ihtiyaç duyan bireyler olarak ifade edilmektedir. Ağır düzeyde zihinsel engelli bireyler zihinsel işlevler ile kavramsal, sosyal, pratik uyum ve öz bakım becerilerindeki eksiklikleri nedeniyle yaşam boyu süren, yoğun özel eğitim ve destek eğitim hizmetine ihtiyacı olan bireyler; çok ağır düzeyde zihinsel engelli bireyler ise zihinsel yetersizliği yanında öz bakım, günlük yaşam ve temel akademik becerileri kazanamayan, yaşam boyu bakım ve gözetime ihtiyacı olan bireyler olarak tanımlanmaktadır.

Ülkemizde özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin eğitsel değerlendirme ve tanılama işlemleri Rehberlik Araştırma Merkezleri (RAM) tarafından yapılmaktadır. Eğitsel değerlendirme ve tanılama sonucunda özel eğitim ihtiyacı olduğu tespit edilen bireyler, Özel Eğitim Değerlendirme Kurulu Raporu düzenlenerek uygun eğitim ortamına ve özel eğitim hizmetine yönlendirilmektedirler (MEB, 2018a). Yönlendirme sonucunda bireyler özel eğitim okullarına, özel eğitim sınıflarına ya da genel eğitim sınıflarına yerleşmektedirler. Genel eğitim sınıflarına yerleşen özel gereksinimli bireyler eğitimlerini tam zamanlı kaynaştırma yoluyla eğitim uygulamaları şeklinde sürdürmektedirler. Milli Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği'ne (2018a) göre hafif düzeyde zihinsel engelli ve hafif düzeyde otizmi olan öğrenciler için ilkokullar ve ortaokullar bünyesinde özel eğitim sınıfları açılmakta ve bu sınıflarda ilköğretim programı uygulanmaktadır. Dersler birinci sınıftan dördüncü sınıfa kadar ve beşinci sınıftan sekizinci sınıfa kadar özel eğitim öğretmenleri tarafından okutulmaktadır.

ZİHİNSEL YETERSİZLİĞİ OLAN ÖĞRENCİLERE FEN EĞİTİMİNİN ÖNEMİ

Akademik konular arasında fen eğitimi genel eğitim müfredatının önemli bir içerik alanıdır. Çünkü Dünya hakkındaki maddi bilginin çok ilginç ve önemli olduğu ileri sürülmekte ve bu durum okuldaki fen eğitiminin nedenleri arasında sayılmaktadır (Vavougios ve diğerleri, 2003). Öte yandan, kaynaştırma ortamlarında öğrenim gören zihinsel yetersizliği olan öğrencilere fen eğitimi, bu öğrencilerin öğrenme özellikleri dikkate alındığında pek çok zorluğu da beraberinde getirmektedir (Stavroussi ve diğerleri, 2010). Zihinsel yetersizliği olan çocukların davranışlarındaki bireysel farklılıklar çoğunlukla fark edilmesine rağmen, bilgiyi işleme ve bilişsel stratejileri kullanma performanslarında çeşitli sınırlamalarının olduğu görülmektedir (Dermitzaki ve diğerleri, 2008). Fen Bilimleri dersinin bilişsel performansı gerektirmesi, fen alanının soyut kavramlarının dersin içeriğinde yer alması, zihinsel yetersizliği olan öğrencilerin bilgiyi işleme performansını olumsuz etkilemekte ve bu derste zorlanmalarına neden olmaktadır. Benzer durum otizm spektrum bozukluğu, özgün öğrenme güçlüğü, görme ve işitme yetersizliğine sahip öğrenciler için de geçerlidir (Bringham ve diğerleri, 2011).

Ülkemizde Fen Bilimleri Dersi ilkokul (3. ve 4. sınıflar) ile ortaokul (5, 6, 7 ve 8. sınıflar) müfredatında yer almaktadır. Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programı 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu'nun 2. maddesinde ifade edilen Türk Millî Eğitiminin Genel Amaçları ve Temel İlkeleri esas alınarak hazırlanmış ve bütün bireylerin fen okuryazarı olarak yetişmesi amaçlanmıştır (MEB, 2018b). Ayrıca ilkokul ve ortaokul haftalık ders çizelgelerinde Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı'nın

22/12/2020 tarih ve 40 sayılı kararı ile Fen Bilimleri seçmeli dersler arasında yer almakta ve öğrenciler bu ders başlığı altında Bilim Uygulamaları, Çevre Eğitimi ve Bilişim Teknolojileri ve Yazılım derslerini isteğe bağlı olarak seçebilmektedirler. Orta-ağır zihinsel engelli ve Otizm spektrum bozukluğu (OSB) olan öğrenciler için Fen Bilimleri Dersi özel eğitim uygulama okulu 1. kademe (1, 2, 3 ve 4. sınıflara), özel eğitim uygulama okulu 2. kademe (5, 6, 7 ve 8. sınıflar) ile özel eğitim uygulama okulu 3. kademe (9, 10, 11 ve 12. sınıflar) “Beslenme, Sağlık ve Güvenlik Dersi” olarak okutulmaktadır. Öğretim programları beslenme, sağlığı koruma, hastalıklarla baş etme, tehlikeleri fark etme, güvenliği sağlama ve cinsel eğitim öğrenme alanlarından oluşmaktadır (MEB, 2018c). Beslenme, Sağlık ve Güvenlik Dersi’nin amaçları incelendiğinde bu amaçların okul öncesi, birinci kademe, ikinci kademe ve üçüncü kademe eğitimini tamamlayan öğrencilere yönelik olduğu ve okul öncesinden üçüncü kademeye doğru farklılaştığı görülmektedir.

Türkiye’de hafif düzeyde zihinsel yetersizliği olan öğrenciler çoğunlukla genel eğitim ortamlarında öğrenim gören akranlarıyla tam zamanlı kaynaştırma yoluyla eğitimlerini sürdürmektedirler. Bu nedenle de devam ettikleri okul türünün eğitim programını takip etmektedirler. Programda yer alan Fen Bilimleri dersi ilkokullarda haftada üçer saat (İlkokul 3. ve 4.sınıf), ortaokullarda ise haftada dörder saat olarak verilmektedir. Program konu alanları, ünite başlıkları, kazanım sayıları, ders saatleri ve ders saati yüzdeleri olarak yapılandırılmış ve sınıf seviyesi yükseldikçe dersin kazanım sayıları da artırılmıştır.

Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programı incelendiğinde bütün bireylerin fen okuryazarı olarak yetişmelerinin programının öncelikli amaçları arasında olduğu görülmektedir Bunun yanısıra bireyin, çevre ve toplum arasındaki karşılıklı etkileşimi fark etmesi; toplum, ekonomi ve doğal kaynaklara ilişkin sürdürülebilir kalkınma bilincinin geliştirilmesi, günlük yaşam sorunlarına ilişkin sorumluluk alınması ve bu sorunları çözmeye fen bilimlerine ilişkin bilgi, bilimsel süreç becerileri ve diğer yaşam becerilerinin kullanılmasının sağlanması gibi amaçlara yer verilmektedir (MEB, 2018b). Fen eğitimi, herkes için günlük yaşamın önemli bir bölümünü oluşturmaktadır (Patton ve Bailey, 2014). Ayrıca, zaman içinde hayatımıza daha fazla etki etmekte ve her meslek belirli düzeyde fen ve teknoloji bilgilerini anlama ve uygulamayı gerektirmektedir (Topsakal, 2005). Fen eğitimi öğrencilere merak etme fırsatı sunan aynı zamanda doğal dünya hakkında tüm öğrencilerin bilgi sahibi olmalarına olanak sağlayan önemli bir derstir (Jimenez ve diğerleri, 2012). Bu derste zihin yetersizliği olan öğrenciler etkileşimde bulunma, işbirliği yapma ve paylaşma olanakları bulurlar. Öğretim etkinlikleri sırasında özel gereksinimli olmayan akranları ile birbirlerine yardım etme fırsatı elde ederler (Cawley ve diğerleri, 2002). Fen eğitimi, zihinsel yetersizliği olan öğrencilerin yaşadıkları çevreyi tanıyabilmeleri, fen ile ilişkili kavramları öğrenip dünyaya farklı gözle bakabilmelerine katkıda bulunmaktadır. Bu sayede çocuklar öğrenme arzularını geliştirebilmektedirler (Knight ve diğerleri, 2013). Fen kavramlarının öğretimi zihinsel yetersizliği olan bireylerin daha bağımsız beceriler edinebilmelerine katkı sağlamaktadır. Ayrıca bu bireylerin günlük işlerinin birçoğunu kendilerinin yapar hale gelmesinde etkili olmaktadır. Örneğin zihinsel yetersizliği olan bir bireye sıcak kavramının ne anlama geldiğinin öğretimi yaşayabileceği yanma, yaralanma gibi birçok tehlikenin önüne geçilmesini sağlayabilir. Bunun yanında mevsimlere göre giyinmeyi, soğuk havalarda sıcak suyla duş alması gerektiğini bilmesi, bazı günlük yaşam becerilerini edinmesine katkı sağlayabilir (Çapraz, 2020).

Woodward’a göre (1994) fen eğitimi hafif düzeyde zihinsel yetersizliği olan öğrencilerin düşünme ve problem çözme gibi becerilerinin geliştirilmesinde etkili olmaktadır. Fen derslerinde birçok durumda uygulamalı yaklaşımlar kullanılmakta (Scruggs ve Mastropieri, 1994) ve fen eğitiminin uygulamalı olması zihinsel yetersizliği olan öğrenciler üzerinde olumlu bir etki bırakmaktadır (Dalton ve diğerleri, 1997; McCarthy, 2005). Uygulamalı yaklaşımlar ve yapılan deneyler öğrencilerin ders kitabından daha çok mikroskoplar, bitki ve hayvanlar, kaya ve mineraller, elektrik devreleri gibi somut materyallere odaklanmalarını sağlamaktadır (Scruggs ve Mastropieri, 1994). Nitekim Scruggs ve Mastropieri (1994) tarafından yapılan iki yıllık nitel bir çalışmanın sonuçları,

uygulamalı fen derslerinin hafif düzeyde yetersizliği olan öğrencilerin fen aktivitelerinden büyük keyif aldıklarını ve bilimsel materyallerle doğrudan etkileşim fırsatından önemli ölçüde yararlandıklarını göstermiştir.

Hafif düzeyde zihinsel yetersizliği olan öğrencilere Fen Bilimleri konularının içeriği kadar, öğrencilere bu içeriğin hangi yöntem ve tekniklerle aktarılacağı da oldukça önemlidir. Bu konuda öğretmenlerin yeterliliklerinin artırılması gerekmektedir. Nitekim alanyazında (Lynch ve diğerleri, 2007; Mete vd., 2017; Tekin-İftar ve Kırcalı-İftar, 2012) diğer derslerde olduğu gibi Fen Bilimleri dersinde de etkili yöntemlerin kullanılmasının gerekli olduğu ve öğretmenlerin yetkinliklerinin artırılması gerektiği ifade edilmektedir. Sola Özgüç ve Cavkaytar (2015) tarafından yapılan bir araştırmanın sonuçlarında öğretmenlerin farklılaştırılmış ve uyarlanmış teknikler konusunda ilgi ve becerilerinin artırılması gerektiği bulgusuna ulaşılmıştır. Yapılan sistematik bir derleme çalışmasında (Apanasionok ve diğerleri, 2019) ise sorgulamaya dayalı öğretim, ayrı denemelerle öğretim, beceri analizi gibi sistematik öğretim yöntemlerinin zihinsel yetersizliği olan öğrencilere fen bilimleri konularının öğretiminde etkili olduğunu göstermiştir. Akman Yozgat, Özbek ve Afacan (2018) tarafından hafif düzeyde zihinsel yetersizliği olan öğrencilere elementlerin isimlerinin doğrudan öğretim yöntemi kullanılarak öğretiminde amaçlandığı araştırmanın sonuçları, kaynaştırma ortamlarında öğrenim gören hafif düzeyde zihinsel yetersizliği olan öğrencilere doğrudan öğretim yönteminin etkili olduğunu göstermiştir. Ayrıca Kaya (2016) tarafından yapılan araştırmanın sonuçları hafif düzeyde zihinsel yetersizliği olan öğrencilere fen bilimleri dersinde “canlı-cansız” kavramının öğretiminde sabit bekleme süreli öğretim yönteminin etkili olduğunu göstermiştir. Sazak Pınar ve Merdan’ın (2016) otizmli öğrencilere fen kavramlarının öğretiminde grafik düzenleyicilerin etkisini inceledikleri çalışmanın sonuçlarında deneklerin; “Sindirim nasıl gerçekleşir?” konusunun kavram bilgisini %90 ve üzeri doğruluk düzeyinde kazandıkları, elde ettikleri bu kazanımları, öğretim bittikten bir ve üç hafta sonra da ortalama %90 düzeyinde korudukları ve sınıf ortamı ile sınıf öğretimine genelleyebildikleri görülmüştür.

Fen öğretiminde farklı içerikteki konuların farklı sunumlarla yapılması gerekmektedir. Sınıf öğretmenleri ile özel eğitim öğretmenlerinin çoğu yetersizliği olan öğrencilere fen bilgisi konularının öğretiminde yeterince hazırlanamadıklarını, bu nedenle de çoğunlukla ders anlatma ve gösteri gibi kelime odaklı ve içerik yönelimli öğretmen merkezli yaklaşımları kullandıklarını belirtmişlerdir (Güzel-Özmen, 2012). Ancak, Fen Bilimleri dersi bilimsel süreçlere ilişkin kavram ve becerilerin kazandırılmasını amaçlayan bir derstir ve bu nedenle de etkili öğretim yöntemlerinin kullanılmasını gerektirir.

1. ZİHİN YETERSİZLİĞİ OLAN ÖĞRENCİLERE FEN EĞİTİMİ ÖĞRETİM YÖNTEMLERİ

Fen eğitim müfredatı, engeli olan veya olmayan tüm öğrencilerin genel fen sınıflarına erişimlerine ve fen ile ilgili konuları ele alırken bu öğrencilerin topluma eşit şekilde katılımları için önemli olan fen içerik bilgilerine ve bilimsel düşünme becerilerine vurgu yapmaktadır. Ancak zihinsel yetersizliği olan bireylere yönelik diğer akademik içerik alanları da dâhil olmak üzere fen eğitimine yönelik çalışmaların istenilen düzeyde olmadığı görülmektedir.

Günlük yaşantımıza ilişkin maddi bilginin temelini oluşturan fen eğitimi bize olgular arasındaki ilişkinin veya nesnel arasındaki ilişkinin nedenlerini açıklar (Vavougiou ve diğerleri, 2003). Bu bölümde zihinsel yetersizliği olan öğrencilere fen eğitiminde kullanılabilecek öğretim yöntemlerinden olan doğrudan öğretim, sistematik öğretim ve sorgulamaya dayalı öğretim yöntemlerine yer verilmiş, genel öğretim stratejileri ve kanıta dayalı öğretim stratejileri açıklanmıştır.

2.1. Doğrudan Öğretim

Genel olarak Sig Engelmann'ın öğretim teorisine dayanan doğrudan öğretim, öğretmenler tarafından öğretimde kullanılan en popüler öğretim yöntemidir (Engelmann ve Camine, 1982). Doğrudan öğretimde süreç, öğretmen tarafından yönlendirilir ve öğrencilerin açıkça tanımlanmış öğrenme çıktılarına ulaşmaları için belirli adımlarla bir yapıyı takip etmesi sağlanır. Öğretmen, öğretim süreci üzerinde kontrol odağını korur ve süreç boyunca öğrencilerin öğrenmesini izler. Büyük miktarda bilginin planlanan zamanda öğrencilere aktarılması, doğrudan öğretimin en dikkat çekici faydalarındandır. Ayrıca, bu modelde öğretim süreci doğrudan öğretmen tarafından yönlendirildiği için öğretmenlere öğrencilerin yaşlarına ve gelişimsel aşamalarına uygun öğretim tasarlamaya fırsat tanır (Bay ve diğerleri, 1992).

Bu öğretim yöntemi, özellikle kalıcılığı sağlamak için tekrarlanan alıştırmalarla modelleme, rehberli uygulama ve bağımsız uygulama adımlarından oluşan bir öğretim yöntemidir (Şekil 1). Doğrudan öğretim, matematik, okuryazarlık, hayat bilgisi, sosyal bilgiler, fen bilgisi gibi akademik beceri öğretimi amaçlanan derslerde zihinsel yetersizliği olan öğrenciler için sıklıkla kullanılan bir öğretim yöntemidir (Vuran ve Çelik, 2013). Şekil 1'de görüldüğü üzere doğrudan öğretim; giriş, gelişme, rehberli uygulama, kapanış, bağımsız uygulama ve değerlendirme adımlarından oluşmaktadır.

Şekil 1: Doğrudan Öğretimin Adımları

Giriş: Doğrudan öğretimde ilk adım öğretmenin öğrencilerin dikkatini çekmektir. Bazen bu adıma 'odaklanma olayı' denir ve öğrenmenin gerçekleşmesi için zemin hazırlamak amaçlanır. Bu adımda, öğrenciler ders için öğrenme hedefinin veya sonucunun ne olduğu ve bunun neden önemli olduğu konusunda 'bilgilendirilir'. Bu adım, yeni bilgilerin tanıtılması veya daha önce öğrenilenlerin üzerine inşa edilmesi veya bir gözden geçirme olarak ele alınması şeklinde olabilir.

Gelişme: Öğrenme hedefleri öğrencilere iletildiğinde, öğretmen, öğrencilerin öğretim sonunda sahip olması gereken bilgi düzeyi ve becerileri modeller. Bu adım, öğrencilerin ne öğreneceğini (öğrencilerin öğrenme ihtiyaçlarına bağlı olarak) anlamalarını sağlamak için gerektiğinde örneklerle her türlü bilginin net bir şekilde aktarılmasını içerir. Bu adım sırasında, öğretmen ayrıca öğrenilecek konu veya kazanımlara ilişkin anahtar sorular sorarak veya öğrencilerden sorular alarak öğrencilerin öğrenmelerini sürekli kontrol eder. Bu adımda öğretmenler, öğrencileri bilgiyi başarılı bir şekilde

işlemeye teşvik etmek için görsel yardımlar ve multimedya sunumlarını yaygın şekilde kullanabilirler.

Rehberli Uygulama: Öğretmen, öğrenilecek materyali veya öğretim materyali kullanarak hazırlanan öğretim sürecini modellendikten sonra öğrenciler, öğrenme uygulamaları için planlanan etkinlikler veya görevlere katılırlar. Bu adımda öğretmenler, materyali henüz kavrayamamış ve öğretmenden daha fazla doğrudan yönergelere ihtiyaç duyabilecek öğrencilere yardım sunabilir. Gerektiğinde ikinci adım olan gelişme adımı tekrarlanabilir.

Kapanış: Bu adım tüm dersin genel bir tekrarı yani öğretmenin derste anlatılanları özetlemesi olarak ifade edilir. Bu adım öğrencilere öğretimin amacının ne olduğunu hatırlatmak ve onları daha sonra öğretmen tarafından belirlenen bağımsız uygulama etkinliklerini tamamlamaya hazırlamak içindir.

Bağımsız Uygulama: Bu adımda, tanımlanan öğrenme çıktılarıyla ilgili etkinlikler veya görevler genellikle öğrenciler üçüncü adımda yetkinlik veya yeterlilik gösterdikten sonra verilir. Bağımsız uygulama, öğretmenden gelen herhangi bir yönlendirmeyi ortadan kaldırmayı ve öğrencilerin öğrenme derecesini belirlemeyi amaçlar. Ödev, bağımsız bir uygulama olarak sınıflandırılabilir. Çünkü öğrencilere öğretmenin yardımı olmadan uygulama yapma fırsatı sağlar.

Değerlendirme: Değerlendirme araçları, öğrencilerin ilerlemesini veya öğrenmesini değerlendirmek için kullanılır. Öğrencilerin öğrenmesinin değerlendirilmesi hem öğretmene hem de öğrenciye gerekli geri bildirim sağlar ve beklenen öğrenme çıktıların karşılanıp karşılanmadığını veya gelecekteki derslerde ilgi konu veya kavramın tekrar gözden geçirilmesi gerekip gerekmediğini belirlemek için kullanılabilir.

2.2. Sistematik Öğretim

Son yıllarda, eğitim uygulamalarında, tüm öğrencilere standart bir yaklaşımı teşvik eden standart eğitim modelinden, öğrencilerin ihtiyaçlarına odaklanan daha bireyselleştirilmiş yaklaşıma geçiş benimsenmiştir (Sawyer, 2008). Buna bağlı olarak, birçok fen eğitimi uzmanı, öğrencilerin temel fen kavram ve becerilere ilişkin kendi anlayışlarını oluşturmalarını sağlamak için pratik fen etkinliklerinin kullanımına odaklanan yapılandırmacı bakış açısı da dâhil olmak üzere, öğrencilerin bireysel gereksinimleri doğrultusunda farklı öğretim yöntemlerini benimsemiştir. Bu noktada sistematik öğretim yöntemine dayalı fen öğretiminin fen kavram ve becerilerinin daha güvenli bir şekilde anlaşılmasını sağladığı ileri sürülmektedir (Knight ve diğerleri, 2018; Spooner ve diğerleri, 2011). Bu anlamda, özellikle zihinsel yetersizliği ve otizm spektrum bozukluğu olan öğrencilere fen öğretimi üzerine mevcut literatür, davranışsal yaklaşımın yanı sıra bilişsel yaklaşımında etkili olabileceğini göstermektedir (Courtade , 2007). Spooner ve ark. (2017), orta ve hafif düzeyde zihinsel yetersizliği olan öğrencilere fen öğretmek için kanıta dayalı uygulamaları gözden geçirdiklerinde, davranışsal ve bilişsel öğrenme ilkelerine dayalı bir öğretim yaklaşımı olan sistematik öğretimin bu bireylere çeşitli fen becerilerini öğretmek için etkili bir yaklaşım olabileceğini ifade etmektedirler. Orta ve hafif düzeyde zihinsel yetersizliği olan öğrencilere öğretim konusunda yayınlanmış araştırmaların çoğu okuryazarlık ve matematik üzerine odaklanmaktadır, ancak fen becerilerini hedef alan az sayıda çalışma bulunmaktadır.

Fen eğitiminde sistematik öğretimi kullanan öğretim programları, bireysel öğretim oturumlarından oluşur. Bir öğretim oturumu, öğrencilerin hedeflenen bir davranış veya beceriyi gerçekleştirmeleri için yeterli fırsatlara sahip olmaları için en az bir öğretim denemesini veya öğretmenin gerekli gördüğünden fazlasını içerebilir (Spooner ve diğerleri, 2011). Öğretim süreci, ders planlarından farklıdır. Çünkü öğretim süreci, günlük oturumlarda öğrenenler bir davranışın performansına ilişkin ölçüte ulaşana kadar devam eder. Ders planları genellikle belirli bir konuda tek bir günlük eğitimi ele alır. Öğretim programlarında hedeflenen davranışlara ilişkin adımlar, ders planlarına

yerleştirilebilir. Örneğin, bir iletişim becerisine yönelik eğitim programı fen, dil sanatları, matematik veya sosyal bilgiler derslerine yerleştirilebilir (Smith ve diğerleri, 2013). Genel olarak, bir öğrencinin bir davranışı gerçekleştirmesi için ne kadar çok fırsatı olursa, öğrenmesi de o kadar hızlı gerçekleşir.

Bu anlamda 50 yılı aşkın bir süredir özel eğitime gereksinimi olan bireylerin eğitiminde kullanılan sistematik öğretim, kanıta dayalı ve uygulamalı davranış analizi ilkelerini içerir. Sistematik öğretimin eğitimcilerin akademik becerilerden, işlevsel yaşam becerilerine kadar çok çeşitli becerileri öğretmelerine önemli katkılar sağladığı gözlemlenmiştir. Literatürde sistematik öğretim, ayırık (tekil) veya bir yanıtlar zincirini (örneğin, görev analizi) içerebilen, ilkelere ve araştırmaya dayalı olarak tanımlanmış yönlendirme ve geri bildirim adımlarının kullanılmasyla oluşturulan belirli, ölçülebilir yanıtlara odaklanan ve uygulamalı davranış analizi kapsayan bir öğretim yöntemi olarak tanımlanır (Browder ve diğerleri, 2006). Sistematik öğretim beş bileşene odaklanır. Bu bileşenler; sosyal olarak önemli beceriler, operasyonel olarak tanımlanmış hedefler, ilerlemeyi izlemek için veri toplama, uyarıcı kontrol transfer yöntemleri ve genelleme şeklinde sıralanabilir (Browder ve Spooner, 2011). Spooner ve Browder (2015), sistematik öğretimi, ciddi düzeyde engeli olan öğrenciler için en önemli öğretim yöntemlerinden biri olarak tanımlamıştır. Sistematik öğretim, yemek pişirme (Mechling ve diğerleri, 2008) gibi işlevsel yaşam becerilerinden topluluk içinde gezinmeye (Knight ve diğerleri, 2013) kadar geniş bir spektrumda özel eğitime gereksinim duyan bireylerin öğretim süreçlerinde kullanılabilir. Farklı becerileri öğretmek için bir dizi farklı sistematik öğretim yöntemi kullanılabilir de, eğitimciler genellikle öğretimi uygulamak için dört adım uygular. Şekil 'de görüldüğü üzere bu adımlar (i) hedef becerilerin tanımlanmasıyla başlar, ardından (ii) öğretim yöntemlerinin planlanması ve tanımlanması yapılır, sonra (iii) müdahale adımları uygulanır ve sonra olarak (iv) öğrencilerin ilerlemesini değerlendirilir ve gerekirse yöntemleri değiştirilir (Browder ve Kaşıkçı, 2011).

Şekil 2: Sistematik Öğretimin İçeriği ve Kapsamı

Rizzo ve Taylor (2016), fen eğitiminde, farklı yetersizliğe sahip öğrencilere sistematik öğretimin kullanımına odaklanmıştır. Fakat sistematik öğretim çalışmalarına dâhil edilen öğrenciler araştırma-inceleme yoluyla öğretim sonucunda fen becerilerinde ilerleme sağlasa da Rizzo ve Taylor (2016) sistematik öğretimin tek başına etkili bir yaklaşım olmadığını ve doğrudan öğretimle beraber kullanıldığında öğrencilerin daha iyi performans gösterebileceğini öne sürmüşlerdir. Sistematik öğretim diğer öğretim metodolojileriyle iki farklı şekilde bütünleştirilebilir: (i) kendi kendine

öğrenme (öğrencilerin kendi öğrenmelerini düzenleyen ve yönlendiren) ve (ii) kavramaya dayalı öğretim (anlatıcı metinlerden açıklayıcı metinlere bilgi ve beceri transferi). Yapılan çalışmalar genel olarak incelendiğinde, sorgulamaya dayalı sistematik öğretimin zihin yetersizliği olan öğrencilere fen öğretmek için umut verici bir yöntem olduğu sonucuna varmıştır (Apanasionok ve diğerleri, 2019).

2.2.1. Sistematik Öğretimde Süreç Adımları

Her sistematik öğretim denemesinin üç temel bileşeni vardır. Bunlar öncül, davranış ve sonucu içerir. Bu bileşenleri bir öğretim denemesinin A-B-C'si olarak tanımlayabiliriz. *Öncül*, bir davranıştan veya tepkiden önce gelen uyarıcıdır. Sonuç ise mevcut davranışın bir ürünüdür. Basit bir formül aracılığıyla sistematik öğretimi ifade etmek gerekirse süreç adımları şu şekildedir: $U \rightarrow Y \rightarrow S$ (U uyarıcı, Y yanıt, S sonuç). Doğru tepki her zaman bir öncülü veya uyarıcıyı takip ediyorsa, uyarıcı kontrolü kurulmuştur (Fuchs ve Fuchs, 2002). Öğretimin amacı, özellikle doğal koşullar altında uyarıcı kontrolünü sağlamaktır.

Sistematik Öğretimde Davranış: Hedef davranış, öğretmenin kazanılmasını istediği ve bu nedenle öğretim için hedeflenen davranıştır. Davranış veya tepki, bir öncülü veya uyarıcıyı takip eder. Öğrenenlerin tepkilerini kaydederken davranışların hem gözlemlenebilir hem de ölçülebilir olması önemlidir. Bir öğrencinin ne hissettiği, düşündüğü, takdir ettiği veya anladığı, öğretmen tarafından somut bir şekilde gösterilmedikçe bilmek imkânsızdır. Örneğin, etkinliğin sonucuna yanıt olarak başını kaldırıp gülen bir öğrenci, takdir gösteriyor olabilir ya da bir cümle kurmak için kelimeleri yeni bir şekilde bir araya getiren bir öğrenci cümle yazmanın mekaniklerini anladığını gösteriyor olabilir. Takdir ölçülemez nitel özellikler barındırır. Benzer şekilde bir gülümsemenin varlığı veya anlayış da ölçülemez ancak anlam göstermek için isim ve fiilleri noktalama işaretleriyle bir araya getirme yeteneği ölçülebilir.

Ayrık ve Zincirleme Davranışlar: Bir öğrenciye öğretilen tüm davranışlar, ayrık veya zincirleme olarak sınıflandırılabilir (Alberto ve Troutman, 2009; Collins, 2007). Ayrık bir davranış, tek bir adımdan oluşur. Örneğin, bir öğrenci tek bir kelime okurken, tek bir harf yazarken, bir soruyu basit bir şekilde cevaplarken, birini selamlamak için “merhaba” derken veya öğretmenin dikkatini çekmek için elini kaldırırken sürekli farklı davranışlar sergileyebilir. Zincirleme görev, daha karmaşık bir davranış gerçekleştirmek için birbirine bağlanan ayrık davranışlardan oluşur. Zincirleme bir görev gözlemlendiğinde her bir adımın gerçekleşip gerçekleşmediğini görmek için her bir davranış kendi içinde ayrı ayrı değerlendirilebilir. Örneğin, bir öğrenci bir düşünceyi iletme veya derse hazırlanmak için bir dizi eylem gerçekleştirirken (örneğin, kapıyı aç, odaya gir, masada otur, kitabı çıkar, sayfayı düzeltmek için kitabı aç), bir cümleyi okumak için birkaç kelimeyi birbirine bağlarken, bir kelime oluşturmak için bir dizi harf yazarken, bir dizi ifadeyi bir araya getirerek karmaşık bir soruyu cevaplarken, birkaç kelimedenden oluşan bir iletişim kurarken zincirleme bir görev gerçekleştirebilir. Görev analizi, zincirleme bir görevi küçük, ayrık davranışlara veya adımlara ayırmanın bir yoludur (Alberto ve Troutman, 2009). Adımların sayısı öğrencinin yeteneğine bağlıdır. Örneğin, bir görseller üzerinden basit bir etkinlik düzeneğini tamamlamak, hafif düzeyde zihinsel yetersizliği olan bir öğrenci için ayrı bir görev olarak kabul edilebilir, orta düzeyde zihinsel yetersizliği olan bir öğrenci için etkinlik basamakları ayrı ayrı görevlere bölünebilir veya daha basit düzeylere ayrılabilir. Ağır düzeyde zihinsel yetersizliği olan bir öğrenciye yönelik ise etkinliğin her bir adımını oluşturmak için gerekli olan bireysel dokunuşlar öğretmenin yardımıyla yapılabilir. Öğretmenler, öğretim sırasında zincirleme bir görevin bireysel adımlarını gerçekleştirmek için görev yönergeleri sunabilseler de amaç, zaman içinde, zincirleme bir görevin bir adımını tamamlanma, öğrencinin dersin bir sonraki adımını gerçekleştirmesi için gerekli olan zincirleme görev için doğal bir uyarıcı görevi olduğunu fark etmesidir. Örneğin, musluğu kapatmanın doğal uyarıcısı, öğretmenin “suyu kapat” demesi değil, dolu bir bardaktır. Bazı zincirleme görevlerde, öğrenenlerin adımları belirli bir sırayla (örneğin, etkinlik için bir bardak suyu musluktan doldurmak) gerçekleştirmeleri gerekir. Diğer zincirleme görevlerde, istenen sonuç elde edildiği sürece (örneğin, bir ısı transferi için

sıcak bir maddenin soğuk bir maddenin yanına yaklaştırılması) öğrencilerin adımları sıra dışı (yani işlevsel bir sırayla) gerçekleştirmesi kabul edilebilir.

Zincirleme görevler üç farklı şekilde öğretilir: 1) ileri zincirleme, 2) geriye doğru zincirleme ve 3) toplam görev sunumu (Alberto ve Troutman, 2009). İleri zincirleme, bir seferde görev adımlarının teker teker öğretilmesini içerir. Öğrenci bir adıma hâkim olduğunda, öğretmen tüm adımlar öğrenilene kadar sıradaki adıma yönelik yönerge vermeye başlar. Bu zaman alıcı olmasına rağmen zihin yetersizliği olan öğrencilere bir kazanımı veya davranışı öğretmek için etkili bir yol olabilir. Geriye zincirleme, öğretmenin davranış serisinin son adımı hariç, davranışın tüm adımlarını öğrenciye aktardığında ve ardından davranış dizisinin son adımını öğrenciye öğrettiğinde meydana gelir. Öğrenci dizinin son adımında ustalaştığında, öğretmen son iki adımı öğretir. Öğretim, öğrenci tüm adımlara hâkim olana kadar bu süreç geriye doğru ilerler. Bu format aynı zamanda zaman alıcıdır ancak öğrencinin bir görevi başarması için takviye destek almasına izin verme avantajına sahiptir. Yine, bu prosedür zihin yetersizliği olan öğrenciler için uygun olabilir. Bu noktada toplam görev sunumu, bir davranışı öğrenciye aktarmanın en doğal yoludur. Her bir öğretim denemesi sırasında, öğrenen zincirin her bir adımını gerçekleştirme fırsatına sahiptir. Bu, öğrencinin zaten bilinen adımları gerçekleştirmesine ve henüz öğrenilmesi gereken adımlar hakkında yönerge almasına olanak tanır. Öğretmenin öğrenciye yönelik ihtiyaç analizi, farklı öğrencilere farklı görevler öğretilirken hangi öğretim formatının kullanılması gerektiğini belirlemesine yardımcı olur. Toplam görev sunum formatı bir öğrenci için çok bunaltıcı olmaya başladığında öğretmen ileri veya geri zincirleme formatında öğretime karar verebilir.

Öncül: Öncül, öğretmenin bir öğrenciden yapmasını istediği bir davranıştan önce gelen uyarıcıdır (Fetko vd., 2013). Günlük hayatımızda ve akademik yaşantımızda buna ilişkin sayısız örnekler vardır. Mesela her etkinlikten önce “evet, haydi başlıyoruz” şeklindeki uyarı, etkinlik malzemelerinin çıkarılması gerektiğine cevap vermek için uyarandır. Öğrenenlerin amacı, doğal uyaranlara tepki olarak öğrencilerin kazandıkları davranışların zamanla kalıcı olmasını sağlamaktır. Ancak öncelikle öğretmen öğrencilerinden istenen davranışlarla sonuçlanacak öncüllere sahip olmasını sağlamalıdır. Çoğu zaman bu, “etkinlik kâğıdındaki kelimeleri okuyun” veya “etkinlik kâğıdındaki resme bakarak etkinlik düzeneğini kurun” gibi bir görev yönergesi vererek yapılır. Bu yönergeler, öğrencilere öğretmenin onlardan ne yapmalarını istediğini ifade eder ve doğal öncül ile eşleştirilir. Görevin doğal uyaranla eşleşmesiyle, öğrencilerin zaman içinde bir görev yönergesinin yokluğunda eldeki görevi tamamlamaya başlaması muhtemeldir.

2.3. Sorgulamaya Dayalı Öğretim

Sorgulamanın fen sınıfına entegrasyonu, özel eğitime gereksinimi olan öğrencilerin bilimsel bilgi ve becerileri öğrenmeleri için alternatif bir yaklaşım olabilir. Ayrıca tüm çocuklara değer verilen, saygı duyulan ve sınıfa tam olarak katılma fırsatı verilen kapsayıcı bir sınıf oluşturmaya katkıda bulunabilir. Sorgulamaya dayalı öğretim, soruların cevaplarını bulmak için bilimsel sürecin kullanılmasını teşvik eden bir öğretim yöntemidir. Sınıfta bilimsel sorgulama, fen eğitiminde sadece gerçeklerin ezberlenmesinden ziyade öğrencilerin kendi anlayışlarını sorgulamaya oluşturmalarına imkân tanır. Araştırma sonuçları, sorgulamaya dayalı fen öğretiminin, genel olarak tüm özel gereksinimli öğrencilerin akademik başarısına katkı sağladığını göstermektedir (Abels, 2015; Mastropieri ve Scruggs, 1992). Özel gereksinimi olan öğrenciler için sorgulamaya dayalı öğretimi kullanmanın bir avantajı, düşünme sürecini teşvik etmesi ve öğrencilere beceri ve bilgi geliştirmeye ek olarak bilgiyi nasıl işleyeceklerini öğretmesidir. Özünde, sorgulamaya dayalı öğretimin odak noktası, belirli kavramların anlaşılmasından çok gerçek bir öğrenme süreci üzerinedir. Sorgulamaya dayalı öğretim modeli, eğer öğrenciler öğrenme sürecinde rahatlarsa ve bilimsel sürece katılabilirlerse, yeni kavramlar hakkında bilgi oluşturabilecekleri ve diğer kavramlardan bilgi aktarabilecekleri anlayışına dayanır (Keys ve Bryan, 2001). Literatürde öğrenme güçlüğü, hafif düzeyde zihinsel yetersizlik, otizm (Jimenez ve diğerleri, 2012), görme yetersizliği (Erwin ve diğerleri, 2001), veya işitme yetersizliği (Borron 1978) olan öğrencilerle yapılan sorgulamaya dayalı

fen öğretiminin tüm öğrencilerin sorgulama deneyimlerine başarılı bir şekilde katıldıklarını göstermektedir. Yapılan çalışmalar öğrencilerin sorgulama deneyimleriyle meşgul olduklarında bilimsel süreç becerilerini kullanmada yetkin olabildiklerini, bağımsız çalışma becerilerini geliştirebildiklerini ve fen öğrenmeye motive olduklarını göstermiştir (Courtade ve diğerleri, 2010).

Scruggs, Mastropieri, Bakken ve Brigham (1993), sorgulamaya dayalı öğretimin öğrencilerin kelime dağarcığı, olgusal hatırlama ve uygulama testi soruları puanları üzerinde metne dayalı yaklaşımlardan daha olumlu bir etkiye sahip olduğunu ve araştırmaya yönelik yaklaşımların, öğrencilerin içerik bilgisi edinmelerini kolaylaştırmaya yardımcı olduğunu bulmuşlardır. Ayrıca, sorgulamaya yönelik yaklaşımlarla öğretildiğinde öğrencilerin daha fazla öğrendiğini ve hatırladığını ve ayrıca öğrenmekten daha çok zevk aldığını da belirtmişlerdir. Fuller (2001), sınıflarında öğretme ve öğrenme bileşeni puanlarında algılanan değişimi karşılaştırırken, özel eğitim ve kaynaştırma ortamlarındaki öğrencilerin genel eğitim sınıflarındaki öğrencilerle karşılaştırılabilir bir performans sergilediğini bulmuştur. Bu ve buna benzer bulgular, sorgulama eğitiminin özel eğitime gereksinimi olan öğrenciler için uygun olabileceğini ve fen kavramlarını öğretmek için etkili bir yol olabileceğini göstermektedir.

Sorgulamaya dayalı öğretim, araştırma soruları oluşturma, sorgulamayı planlama ve organize etme ve toplanan verilerden sonuçlar çıkarma süreçlerini içerdiğinden (Şekil 3) özellikle öğrencilerin sosyal ilişkilerdeki zorlukları, diğer öğrencilerle işbirliği yapmada sorunları ve yürütme işlevindeki zorlukları olan zihin yetersizliği olan öğrenciler için yararlı olabilir (Maroney ve diğerleri, 2003). Genel anlamda sorgulamaya dayalı öğretim, öğrenci katılımını ve işbirliği becerilerini artırdığı, içerik bilgisinin daha derinden anlaşılmasını sağladığı ve eleştirel düşünme becerilerini geliştirdiği için zihinsel yetersizliği olan öğrenciler için faydalı bir öğretim yöntemidir. Çünkü sorgulamaya dayalı öğretim kavramları ezberleme vurgusunu azaltırken alternatif öğrenme stillerini kullanmalarına izin verir. Sorgulamamaya dayalı öğretimin faydalı olduğu kanıtlanmış olsa da dikkate alınması gereken bazı zorluklar vardır. Bu zorluklar, öğretim sürecinde gereken daha fazla süreye duyulan ihtiyacı, sorgulama kullanımına odaklanan artan miktarda mesleki gelişimi ve alternatif değerlendirme biçimleri yaratmayı içerir.

Sorgulamaya dayalı öğretim dört farklı düzeyde yürütülebilir. *Düzye 0*: Problem durumu, süreç ve doğru yorumlama doğrudan verilir. Bu tür bir etkinlik, sonuçların önceden bilindiği bir etkinlik yoluyla bir ilkenin onaylanmasını içerir. *Düzye 1*: Problem ve yönergeler doğrudan verilir, ancak öğrencilerin kendi sonuçlarına varmaları sağlanır. Bu tür etkinlikte öğrenciler, öğretmen tarafından önerilen bir problemi önceden belirlenmiş süreci adımlarını kullanarak araştırırlar. *Düzye 2*: Araştırma problemi verilir, problem durumuna ilişkin öğrenciler kendi yöntemlerini ve çözümlerini tasarlarlar. *Düzye 3*: Problemler, yöntemler ve çözümler açık bırakılmıştır. Bu tür bir etkinlikte, öğrencilerin kendi araştırma sorularını formüle etmelerini ve kendi sonuçlarına varmanın yanı sıra araştırma sorularını cevaplamak için süreç adımlarını geliştirmelerini içerir.

DÜZENLEME

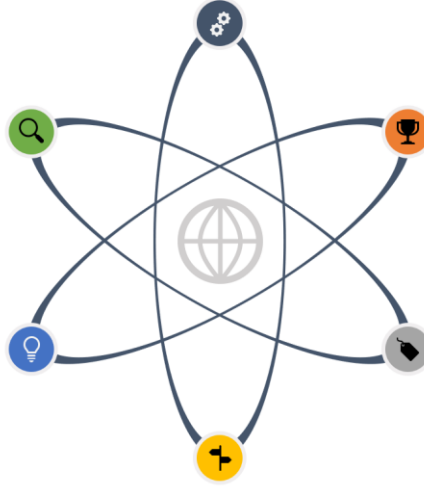
Neyi başardığımızı nasıl başardığımızı ve yaşam boyu öğrenenler olarak öğrenciğimiz şeylerin bizi nasıl etkilediğini analiz etmek.

DEĞERLENDİRME

Farklı ve gerçek değerlendirmelerle bilgiyi derinleştirmek ve yeni öğrenimi güçlendirmek için bağlantı kurmak

İLETİŞİM

Düşünceleri ifade etmek için süreç analizi yapmak, bulguları sunmak ve raporlamak ve fikir paylaşımı yoluyla yeni bakış açıları oluşturmak.

AYARLAMA

Provoke edici sorular yoluyla araştırmayı başlatmak bazı olası rehberlik gerektiren ön bilgilerle birlikte öğrencilerin ön bilgilerinin harekete geçirir.

KEŞFETMEK

Hayal etmek, hipotezleri test etmek ve soruları cevaplamak için deneyler yapmak. Yeni keşifler yapmak için farklı kaynaklardan bilgi toplamak.

ORGANIZE ETMEK

Sonuçları, bilgileri, öğrenme deneyimlerini en üst düzeye çıkarmak için çalışma ortamını yaratmak ve düzenlemek.

Şekil 3: Sorgulamaya Dayalı Öğretimin İçeriği

3. ZİHİN YETERSİZLİĞİ OLAN ÖĞRENCİLERE FEN EĞİTİMİ ÖĞRETİM STRATEJİLERİ

Zihinsel yetersizliği olan öğrenciler, dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu, otizm spektrum bozukluğu ve öğrenme güçlüğü olan öğrencilere öğretim sırasında kullanılan aynı öğretim stratejilerinden yararlanırlar. Bu stratejilerin temeli öğrenme görevlerini küçük adımlara bölmektir. Her öğrenme görevi adım adım tanıtılır. Öğrenci bir adıma hâkim olduktan sonra bir sonraki adıma geçilir. Bu ilerici bir öğretim yaklaşımıdır ve yukarıda belirtilen birçok öğretim yönteminin temel özelliğidir. Tek fark, sıralı adımların sayısı ve boyutudur.

Uzun sözlü yönergelerle işlenen ve soyut konuları içeren dersler, yetersizliği olsun veya olmasın çoğu öğrenci için hem sıkıcı hem de etkisiz bir öğretimi beraberinde getirir. Çoğu öğrenci kinestetik (aktif katılımlı) öğrenmeye daha yatkındır. Fen derslerinde olduğu gibi soyut konuları somutlaştırmaya yönelik "uygulamalı" etkinliklerle öğrenme kalıcı hale getirilebilir. Uygulamalı bir yaklaşımda bilgi, öğrenci için somutlaştırıldığında ve tüm etkinlik süreci öğrenci tarafından deneyimlendiğinde ve gözlemlendiğinde tam öğrenme gerçekleşebilir (Gerston ve diğerleri, 2000). Örneğin, soyut olan yerçekimi kavramını birden fazla öğretim stratejisini kullanarak öğretmek mümkündür. Birincisinde öğretmen didaktik olarak yerçekimini anlatabilir ve çekme kuvvetini tanımlayabilir. İkincisinde, öğretmen belirli yükseklikten bir nesneyi bırakarak yerçekiminin nasıl işlediğini gösterebilir. Üçüncüsünde ise öğretmen öğrencilerden zıplama egzersizi yaparak yerçekimini doğrudan deneyimlemelerini isteyebilir. Öğrenci bu zıplama etkinliğiyle yerçekimini ilk elden deneyimleyerek daha fazla bilgi edinebilir ve somut olan yerçekimi kavramını doğrudan deneyimleyerek anlaması pekâlâ daha mümkündür.

Ayrıca, çizelgeler, resimler ve grafikler gibi görsel yardımların kullanıldığı öğrenme ortamlarında öğrencilerin öğrenmeleri pekişebilir (Fuchs ve Thompson, 2001). Bu görsel araçlar, öğrencilerin kendilerinden hangi davranışların beklendiğini anlamalarına yardımcı olur. Örneğin, öğrencilerin ilerlemesini haritalamak için çizelgeler kullanmak çok etkilidir. Çizelgeler aynı zamanda etkinlik sırasında istenilen davranış için olumlu pekiştirme sağlamanın bir yolu olarak da kullanılabilir. Bunun yanı sıra doğrudan ve anında geri bildirim sağlamak zihinsel yetersizliği olan öğrencilerin davranışları ile öğretmenin tepkisi arasında bağlantı kurmalarına yardımcı olur. Geri bildirim sağlamada gecikme öğrencilerin neden ve sonuç arasında bağlantı kurmalarını zorlaştırır. Sonuç olarak, öğrenmenin odak noktası kaçırılabilir. Bu genel çerçeve göre genel olarak zihinsel yetersizliği

olan öğrencilere yönelik öğretim stratejileri şu şekilde sıralanabilir (Riehl, 2000; Scruggs ve Mastropieri, 2000):

- Kendi kendini izleme tekniklerini kullanın (Öğrenciler ödevi tamamlamak için hedefler belirler ve problemi tamamlarken her adımı kontrol eder).
- Öğrencilerin bir ödevin her adımını farklı renklerdeki kalemle çalışmasını sağlayın.
- Öğrencileri öğrenirken alt ses çıkarmaya teşvik edin.
- Posterler, modeller, videolar, slaytlar, resimler, ilan tahtaları gibi görsel yardımcıları kullanın.
- Bir akran öğretmenden veya bir yetişkinden metni yüksek sesle öğrenciye okumasına izin verin.
- Bir seferde yalnızca bir kavramı tanıyın ve öğrencinin bu kavramı tam anladığından emin olduktan sonra bir başka kavramı öğretin.
- Öğretime yönelik yaklaşımı her seferinde biraz değiştirerek, bilgi öğelerini mümkün olduğunca sıklıkla yeniden öğretin.
- Öğrencilerin kavramları “yeniden öğrenmesine” izin vermek için işbirlikçi öğrenme tekniklerini kullanın.
- Öğrencilerin kavramlar arasındaki bağlantıları hatırlamalarına yardımcı olmak için anlamsal haritalar ve diyagramlar kullanın.
- Üstbilişsel stratejileri modelleyin ve öğretin.
- Not alma zamanlarını öğretin.
- Dersleri pekiştirmek ve göstermek için görsel ipuçları ve sınıf-içi aksesuarlar kullanın.
- Öğretimde görsel ve işitsel uyarıların dengesini sağlayarak öğrencilerin başarı potansiyelini en üst düzeye çıkarın.
- Öğrencilere kendi kendini sorgulama tekniklerini kullanmayı öğretin.
- Kelimeleri veya cümleleri hatırlamaya yardımcı olması için kısaltmalar kullanın.
- Öğrencilere yazılı bir sınıf rutinleri ve zaman çizelgeleri sağlayın.
- Farklı formatlarda pratik yapmak için birden fazla fırsat sağlayın.
- Bireysel veya grup incelemesi için bilgi kartları kullanın.
- Öğrencilerin bilgileri hatırlamalarına yardımcı olmak için şarkılar, tekerlemeler veya ritimler kullanın.
- Öğrenci için daha az zorlukta ancak aynı veya benzer öğrenme hedeflerine sahip alternatif etkinlikler planlayın.
- Bilgi parçalarını birlikte ve kümeler halinde toplayın.
- Anahtar kelimelerin veya kavramların anlamlarını anında öğretin.
- Bir konu veya kavrama ilişkin birden fazla uygulama fırsatı sağlayın ve bilgi aktarımına yardımcı olmak için problem çözme, akıl yürütme ve gerçek yaşam uygulamalarını kullanın.
- Öğrencilerin kavramsal anlama ve beceri geliştirmeye odaklanmalarına yardımcı olmak için uygulamaya dayalı etkinlikler veya model kullanımına dayalı ders planları geliştirin.
- Büyük ve küçük gruplarla işbirlikçi öğrenme stratejilerini kullanın.
- Öğrencilere her sayfanın veya bölümün formatı da dâhil olmak üzere ders kitabının nasıl düzenlendiğini açıklayın.
- Gerekirse derslerin sesli veya görüntülü kaydını alarak bu kayıtlar yardımıyla tekrara yer verin.
- Öğrencilere aynı veya benzer içeriği sahip konu veya kavramın günlük hayattaki örneklerini verin.

2005 yılında, özel eğitim uzmanları, özel eğitimde Kanıta Dayalı Öğretim Stratejileri için standartlar önererek özel eğitimi, kanıta dayalı reformlar çağına getirmiştir (Gersten ve ark, 2005). Kanıta dayalı öğretim kavramı karmaşık ve çok yönlüdür. Kanıta dayalı öğretim stratejilerinde bazı temel özellikler üzerinde fikir birliği olmasına rağmen ne literatürde ne de uygulayıcılar arasında tanımı konusunda herhangi bir görüş birliği bulunmamaktadır. Kanıta dayalı öğretimin unsurları pedagoji, didaktik, öğretme, kalite güvence süreçlerini, veri toplama ve yönetimini ve yönetim ve yönetim modellerini

kapsar. Kanıta dayalı öğretim iki önemli soruyu ele alır: i) öğretim sırasında kanıta dayalı bir metodolojinin nasıl benimseneceği ve sürdürülebilir bir şekilde öğrenmenin nasıl sağlanacağı ve ii) öğretim için bilinçli kararlar almak için en iyi kanıtın nasıl seçileceği ve kullanılacağı. Tablo 1’de görüldüğü üzere kanıta dayalı öğretim stratejileri, sistematik bir kurumsal kültürü besleyerek, öğrenme ve öğretmeyi kanıta dayalı yöntemler, stratejiler ve süreçlerle ilişkilendirmekle ilgilidir (Hargreaves, 1997). Kanıta dayalı öğretim döngüsel bir şekilde gerçekleştirilecek aşağıdaki ana adımları içerir:

1. Ele alınacak soruya karar verin ve tanımlayın.
2. İlerlemek için gereken kanıtları (yani, veriler, bilgiler ve literatür) toplayın ve analiz edin.
3. Hedefler ve değerlendirme göstergeleri de dâhil olmak üzere süreci detaylandırın ve tasarlayın.
4. Verileri toplamak için uygulamalar yapın.
5. Veri sonuçlarını amaç ve göstergelere göre değerlendirin.
6. Kanıta dayalı kararlar alın (sonuç değerlendirmesi dâhil) ve bir sonraki adımda süreci iyileştirmek için geri bildirim uygulayın gerektiği durumda yukarıdaki 4. adıma dönün.

Kanıta dayalı öğretim stratejilerinde, her üç seviyenin de öğrenme ve öğretme kalitesi üzerinde ayrılmaz bir şekilde iç içe geçmiş bir etkiye sahip olması nedeniyle grup çalışmalarında veri toplama ve analizini gerektirir. Karar verme ise bu verilerden ve analizlerden şeffaf bir şekilde yararlanmayı içerir (Evans, 2000).

Tablo 1: Kanıta Dayalı Öğretim Stratejileri

Temalar	Stratejiler
İletişim	<ul style="list-style-type: none"> • <i>İletişim kurmadan önce öğrencinin dikkatini çekin:</i> Yönergeleri verirken veya öğrencilerle iletişime başlamadan önce tüm dikkatlerin sizde olup olmadığını kontrol edin. Bu yüksek sesle veya bir jest ile yapılabilir. • <i>Açık ve spesifik olun:</i> Beklenen görev veya davranışın ne kadar sürede gerçekleşeceği konusunda açık ve spesifik talimatlar verin. • <i>Görsellerle desteklenmiş yönergeler kullanın:</i> Bir görev veya davranışla ilgili görsel yönergeler bazı öğrencileri desteklemeye yardımcı olabilir. • <i>Görevi/davranışı ya kendiniz gösterin ya da başka bir öğrenciden göstermesini isteyin:</i> Görevi özetlemek veya modellemek için görsel bir program, poster veya video da kullanın. • <i>Bazı öğrenciler jestlerden hoşlanmaz:</i> Bazı öğrenciler için konuşmak yerine doğru cevaba işaret etmesi gerekebilir. • <i>Her etkinlikten hemen önce kısa yönergeler verin:</i> Öğrencilere etkinlikte neye odaklanmalarını istediğinizi açıklayın. • <i>Pekiştireç ve düzeltme verin:</i> Öğrenciler bir görevi veya davranışı öğrenirken hemen olumlu geribildirim ve düzeltme verin. Yeteneklerini geliştirdikçe kademeli olarak pekiştireci azaltın. • <i>Azdan en çoğa istemleri kullanın:</i> Bir öğrenci bir yanıtta/görevden emin değilse, destek düzeyinde kademeli olarak artan ve/veya belirli aralıklarla (örn. 5 saniye sonra) sağlanan istemler yardımcı olabilir. Örneğin, "en az destek" istemleri, "sonradan hangi sayı gelir" geniş açık uçlu bir soru olabilirken, "çoğu destek" istemleri "6'yı göster – sırada 6 gelir" olabilir.
Etkinlik	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Öğrenciye odaklanması için bazı görevlerin uyarlanması gerekebilir:</i> Başarıya ulaşabilmeleri için görevleri öğrencinin mevcut bilgi düzeyine göre uyarlayın. • <i>Öğrencilerin ilgi alanlarını belirleyin.</i> Örneğin, bir öğrenci arabalarla motive oluyorsa, etkinlikler için birkaç küçük oyuncak araba sunun.

	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Tutarlı rutinler belirleyin: Rutinler, bir öğrencinin nasıl davranacağını anlamasına yardımcı olur. Öğrenciler, ne bekleyeceklerini bildiklerinde genellikle kendilerini daha güvende hissederler.</i>
Uygulama	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Öğrencilerin bir görevi veya davranışı birçok kez uygulamaları gerekebilir: Farklı ortamlarda ve farklı materyallerle pratik yapmak için bolca zaman öğrencilerin bu beceriyi başka durumlarda kullanmayı öğrenmelerine yardımcı olabilir.</i> • <i>Pratik yapmak için daha fazla fırsatla daha az görev sunun: Öğrencilerin görevleri öğrenmesi ve uygulaması için daha fazla zaman gerektiren daha az görev sunmak, çok az pratik yapma fırsatı olan birçok görev sunmaktan daha yararlı olabilir.</i>
İşbirliği	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Öğrencilerin birlikte çalışması için fırsatlar sağlayın: Zihinsel yetersizliği olan ve olmayan çocuklar birlikte çalıştıklarında birbirlerini tanıyabilir ve arkadaşlıklar kurabilirler. Ayrıca öğrencilerin başkalarını izleyerek öğrenmelerine yardımcı olur.</i> • <i>Grup içinde görev paylaşımı yapın: Zihinsel yetersizliği olan öğrenci özel olarak hazırlanmış materyaller veya yönergelere gereksinim duyuyorsa grup içinde akıl hocası olarak hareket edecek bir grup üyesi de seçilebilir.</i>

SONUÇ

Fen Bilimleri dersi hafif düzeyde zihinsel yetersizliği olan öğrenciler için önemli öğrenme alanlarından birisidir. Özellikle Fen eğitiminin hafif düzeyde zihinsel yetersizliği olan öğrencilere faydalı olabilmesi ve amacına ulaşabilmesi için etkili yöntem ve tekniklerin kullanılması gerekmektedir. Fen eğitiminde kullanılan yöntem ve teknikler kaynaştırma ortamlarında öğrenimlerini sürdüren hafif düzeyde zihinsel yetersizliği olan öğrencilerin fen alanına ilişkin temel bilgi ve kavramları öğrenmelerinde etkili olmaktadır. Ayrıca kullanılan strateji ve yapılan etkinlikler öğrencilerin akademik ve sosyal gelişimlerini desteklemektedir. Bu nedenle bu süreçte kullanılan yöntem ve tekniklerin neler olduğu, bu yöntem ve tekniklerin uygulanmasında hangi strateji ve etkinliklerin kullanılması gerektiğinin bilinmesi gerekmektedir. Böylece fen eğitiminin niteliğinin artması sağlanabilir. Nitelikli bir fen eğitimi ise hafif düzeyde zihinsel yetersizliği olan öğrencilerin günlük yaşamlarında karşılaşılabilecekleri problemler ile baş etmelerinde etkili olabilir. Ancak zihinsel yetersizliği olan öğrencilerin gelişim özellikleri göz önünde bulundurulmalı, genel eğitim ortamlarında öğrenim gören akranlarına göre daha çok zorlanacakları ve daha çok ilgi ve bireysel çalışmaya gereksinim duyacakları unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

- Abels, S. (2015). Implementing Inquiry-Based Science Education to Foster Emotional Engagement of Special-Needs Students. In Kahveci, M. and Orgill, M (Ed.), *Affective Dimensions in Chemistry Education* (p.107-133), Berlin: Springer-Verlag.
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2021). *Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni* (Ağustos-2021). https://www.aile.gov.tr/media/89297/eyhgm_istatistik_bulteni_agustos2021.pdfadresinden 6 Kasım 2021 tarihinde edinilmiştir.
- Akman Yozgat, A., Özbek, N. ve Afacan, Ö. (2018). Hafif Düzeyde Zihinsel Yetersizliği Olan Öğrencilere Elementlerin İsimlerinin Doğrudan Öğretim Yöntemi Kullanılarak Öğretimi. *Social Science Studies*, 6(1), 23-39.
- Alberto, P. A. and Troutman, A. C. (2009). *Applied Behavior Analysis For Teachers*. 8th ed. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall
- Algozzine, B. and Ysseldyke, J. (2006). *Teaching Students with Mental Retardation: A Practical Guide for Every Teacher*. Thousand Oaks, CA: Cor-win.
- Alshamri, K. H. (2019) Evaluation of Education Students with Intellectual Disability in Saudi Arabia. *Journal of Education and Learning*, 8(1), 131-137.

- American Psychiatric Association (2013). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (Fifth ed.)*. Arlington, VA: American Psychiatric Publishing.
- American Association of Intellectual and Developmental Disabilities (2018). *Definition of Intellectual Disability*. Retrieved November 4, 2021, from <http://aaid.org/intellectual-disability/definition#.WpWgD1rwbDc>
- Apanasionok, M. M., Hastings, R. P., Grindle, C. F., Watkins, R. C. and Paris, A. (2019). Teaching Science Skills and Knowledge to Students with Developmental Disabilities: A Systematic Review. *Journal of Research in Science Teaching*, 56(7), 847-880.
- Baker, J. N., Rivera, C. J., Morgan, J. J. and Reese, N. (2015). Teaching Algebraic Equations to Middle School Students with Intellectual Disabilities. *Journal of the American Academy of Special Education Professionals*, 7, 29-43.
- Bay, M., Staver, J. R., Bryan, T. and Hale, J. B. (1992). Science Instruction for the Mildly Handicapped: Direct Instruction Versus Discovery Teaching. *Journal of Research in Science Teaching*, 29(6), 555-570. <http://dx.doi.org/10.1002/tea.3660290605>
- Brigham, F. J., Scruggs, T. E. and Mastropieri, M. A. (2011). Science Education and Students with Learning Disabilities. *Learning Disabilities Research and Practice*, 26(4), 223-232.
- Browder, D. M., Wakeman, S., Spooner, F., Ahlgrim Delzell, L. and Algozzine, B. (2006). Research on Reading for Students with Significant Cognitive Disabilities. *Exceptional Children*, 72, 392-408.
- Cawley, J., Haden, S., Cade, E. and Baker-Kroczyński, S. (2002). Including Students with Disabilities into the General Education Science Classroom. *Exceptional Children*, 68(4), 423-435.
- Courtade, G., Browder, D. M., Spooner, F. H. and DiBiase, W. (2010). Training Teachers to Use An Inquiry-Based Task Analysis to Teach Science to Students with Moderate and Severe Disabilities. *Education and Training in Developmental Disabilities*, 45, 378-399.
- Courtade, G. R., Spooner, F. and Browder, D. M. (2007) Review of Studies with Students with Significant Cognitive Disabilities Which Link to Science Standards. *Research & Practice for Persons with Severe Disabilities*, 32, 1, 43-49.
- Çapraz, C. (2020). Özel Gereksinimli Olan Öğrencilere Fen Eğitimi, Aydın Kızılarıslan ve Çiğdem Nilüfer Umar Kaya (Ed.), *Zihinsel Yetersizliği Olan Öğrenciler ve Fen Eğitimi* (s. 103-116), Ankara: Pegem Yayınevi.
- Daily, D. K., Ardinger, H. H. & Holmes, G. G. (2000). Identification and Evaluation Mental Retardation. *American Family Physician*, 61 (4), 1059-67, 1070.
- Dalton, B., Morocco, C. C., Tivnan, T. and Rawson Mead, P. L. (1997). Supported Inquiry Science: Teaching for Conceptual Change in Urban and Suburban Classrooms. *Journal of Learning Disabilities*, 30(6), 670-684.
- Dermitzaki, I., Stavroussi, P., Bandi, M. and Nisiotou, I. (2008) Investigating Ongoing Strategic Behaviour of Students with Mild Mental Retardation: Implementation and Relations to Performance in a Problem-solving Situation. *Evaluation and Research in Education*, 21(2), 96-110.
- Engelmann, Sand Camine, D. (1982). *Theory of Instruction*. New York: Irvington.
- Evans, P. (2000) *Evidence based practice: how will we know what works? Special Education Reformed: Beyond Rhetoric*. H. Daniels (ed.). London: Falmer Press.
- Fetko, E. E., Collins, B. C., Hager, K. D. and Spriggs, A. D. (2013). Embedding Science Facts In Leisure Skill Instruction Conducted By Peer Tutors. *Education and Training in Autism and Developmental Disabilities*, 48(3), 400-411.
- Fidler, D. J., Hodapp, R. M. and Dykens, E. M. (2002). Behavioral Phenotypes and Special Education: Parent Report of Educational Issues for Children with Down Syndrome, Prader Willi Syndrome, and Williams Syndrome. *The Journal of Special Education*, 36, 80-88.

- Fuchs, D. and Fuchs, L. S. (2002). Peer-Assisted Learning Strategies: Promoting Word Recognition, Fluency, and Reading Comprehension in Young Children. *The Journal of Special Education*, 39, 34-44.
- Fuchs, D. and Thompson, L.A. (2001). Is Reading Important in Reading-Readiness Programs? A Randomized Field Trial With Teachers As Program Implementers. *Journal of Educational Psychology*, 93(2), 251-267.
- Fuller, J. L. (2001). *An Integrated Hands-on Inquiry Based Cooperative Learning Approach: The impacts of The PALMS Approach on Student Growth*. Paper presented at the annual meeting of the American educational research association, Seattle, WA.
- Gerston, R., Schiller, E. and Vaughn, S. (2000). Contemporary Special Education Research. Yahweh, NJ: L.
- Gersten, R., Fuchs, L. S., Compton, D., Coyne, M., Greenwood, C. and Innocenti, M. S. (2005). Quality Indicators for Group Experimental and Quasi-Experimental Research in Special Education. *Exceptional Children*, 71, 149-164.
- Gerston, R., Schiller, E. and Vaughn, S. (2000). *Contemporary Special Education Research*. Yahweh, NJ: L. Erlbaum Associates.
- Güzel-Özmen, R. (2012). *Zihinsel Engellilerde Öğretmenlik Uygulaması*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Haegle J. A. and Park, S. Y. (2016). Utilizing Generalization Tactics to Promote Leisure-Time Physical Activity for Students with Intellectual Disabilities, *Strategies*, 29(4), 19-23.
- Hargreaves, D. (1997). In Defence of Research for Evidence-Based teaching: a Rejoinder to Martyn Hammersley. *British Educational Research Journal*, 24(4), 405-419.
- Hodapp, R. M. and Dykens, E. M. (2001). Strengthening Behavioral Research on Genetic Mental Retardation Syndromes. *American Journal on Mental Retardation*, 106, 4-15.
- Hodapp, R. M. and Fidler, D. J. (1999). Special Education and Genetics: Connections for the 21st Century. *Journal of Special Education*, 33, 130-137.
- Jacobson, J. W., Mulick, J. A. and Rojahn, J. (2007). *Handbook of Intellectual and Developmental Disabilities*. New York: Springer.
- Jimenez, B. A., Browder, D. M., Spooner, F. and Dibiase, W. (2012). Inclusive Inquiry Science Using Peer-Mediated Embedded Instruction for Students with Moderate Intellectual Disability. *Exceptional Children*, 78(3), 301-317.
- Kaneshiro, N. K. (2015). "Intellectual Disability", *MedlinePlus*, U.S. National Library of Medicine, Retrieved from the 15 September 2021 <https://www.nlm.nih.gov>.
- Kaya, G. (2016). *Hafif Düzey Zihinsel Yetersizliği Olan Öğrencilere Fen Bilimleri Dersinde "Canlı-Cansız" Kavramının Öğretiminde Sabit Bekleme Süreli Öğretim Yönteminin Etkililiğinin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Keys, C. W. and Bryan, L. A. (2001). Co-Constructing Inquiry-Based Science with Teachers: Essential Research for Lasting Reform. *Journal of Research in Science Teaching*, 38(6), 631-645. doi:10.1002/tea.1023
- Knight, V. F., Collins, B., Spriggs, A. D., Sartini, E. and McDonald, M. J. (2018) Scripted and Unscripted Science Lessons for Children with Autism and Intellectual Disability. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 48, 2542-2557.
- Knight, V. F., Spooner, F., Browder, D. M., Smith, B. R., Charles L. and Wood, C. L. (2013). Using Systematic Instruction and Graphic Organizers To Teach Science Concepts to Students with Autism Spectrum Disorders and Intellectual Disability. *Focus on Autism and Other Developmental Disabilities*, 28(2), 115-126.
- L Govinda, R. (2008). Education of Persons with Intellectual Disabilities in India. *Salud Publica Mex*, 50(2), 205-212.

- Lynch, S., Taymans, J., Watson, W. A., Ochsendorf, R. J., Pyke, C. and Szesze, M. J. (2007). Effectiveness of A Highly Rated Science Curriculum Unit for Students with Disabilities In General Education Classrooms. *Exceptional Children*, 73(2), 202-223.
- Maroney, S. A., Finson, K. D., Beaver, J. B. and Jensen, M. M. (2003). Preparing for Successful Inquiry in Inclusive Science Classrooms. *Teaching Exceptional Children*, 36(1), 18-25. Doi: <https://doi.org/10.1177/004005990303600102>
- Mastropieri, M. A. and Scruggs, T. E. (1992). Science for Students with Disabilities. *Review of Educational Research*, 62, 377-411.
- McKenzie, K., Milton, M. and Smith, G. (2016). Systematic Review of The Prevalence and Incidence of Intellectual Disabilities: Current Trends and Issues. *Curr Dev Disord Rep*, 3, 104-15.
- McCarthy, C. B. (2005). Effects of Thematic-Based, Hands-On Science Teaching Versus A Textbook Approach for Students with Disabilities. *Journal of Research in Science Teaching*, 42(3), 245-263.
- Mete, P., Çapraz, C. and Yıldırım, A. (2017). Zihinsel Yetersizliğe Sahip Öğrenciler İçin Fen Eğitimi. *Journal of Graduate School of Social Sciences*, 21(1), 289-304.
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2018a). *Milli Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği*. T.C. Resmi Gazete, 30471, 7 Temmuz, 2018.
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2018b). *Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programı*. (İlkokul ve ortaokul 3, 4, 5, 6, 7 ve 8.Sınıflar). <https://mufredat.meb.gov.tr/Dosyalar/201812312311937> adresinden 3 Kasım 2021 tarihinde edinilmiştir.
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2018c). *Beslenme Sağlık ve Güvenlik Dersi Öğretim Programı*. <https://mufredat.meb.gov.tr/Dosyalar/201812312311937> adresinden 3 Kasım 2021 tarihinde edinilmiştir.
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2021). *Milli Eğitim İstatistikleri Örgün Eğitim 2020-2021*. http://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2021_09/10141326_meb_istatistikleri_organ_egitim_2020_2021.pdf 6 Kasım 2021 tarihinde edinilmiştir.
- Moeschler, J. B. and Shevell, M. (2014). Committee on Genetics. Comprehensive Evaluation of The Child with Intellectual Disability or Global Developmental Delays. *Pediatrics*, 134, 903-918.
- Queensland Government (2015). *Intellectual disability*, Retrieved from the 6 November 2021 qld.gov.au.
- Patton, J. R. and Bailey, J. W. (2014). *Fen*, 1. Baskı, (Çev.) E. Sazak Pınar, *Özel Gereksinimi Olan Öğrenciler İçin Öğretim Starejileri*, 1. Baskı, (Çev.) (Ş. yücesoy Özkan, Çev. Ed.). Ankara: Nobel
- Riehl, C. (2000). The Principal's Role in Creating Inclusive Schools for Diverse Students: A Review of Normative, Empirical and Critical Literature on The Practice of Educational Administration. *Review of Educational Research*, 70(1), 55-81.
- Rizzo, K. L. and Taylor, J. C. (2016). Effects of Inquiry-Based Instruction on Science Achievement for Students with Disabilities: An analysis of the Literature. *Journal of Science Education for Students with Disabilities*, 19, 1, 1-16.
- Salvador-Carulla, L., Reed, G. M., Vaez-Azizi, L. M., Cooper, S. A., Martinez-Leal, R. and Bertelli, M. (2011). "Intellectual Developmental Disorders: Towards A New Name, Definition and Framework for "Mental Retardation/Intellectual Disability" in ICD-11". *World Psychiatry*. 10 (3), 175-80.
- Sawyer, R. K. (2008). Optimising Learning: Implications of Learning Sciences Research. *In Innovating to Learn, Learning to Innovate. Paris: OECD*, 45-65. <https://doi.org/10.1787/9789264047983-4-en>.
- Sazak Pınar, E. ve Merdan, F. (2016). Grafik düzenleyicilerin otizmli öğrencilere fen bilgisi kavramlarının öğretimindeki etkililiği. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17 (1), 111-131.

- Schalock, R. L., Borthwick-Duffy, S. A. and Bradely, V. J. (2009). *Intellectual Disability: Definition, Classification, and Systems of Supports* (11th ed). Washington, DC: AAIDD.
- Scruggs, T. E. and Mastropieri, M. A. (1994). The Construction of Scientific Knowledge by Students with Mild Disabilities. *Journal of Special Education*, 28, 307-321.
- Scruggs, T. and Mastropieri, M. (2000). The Effectiveness of Mnemonic Instruction for Students with Learning and Behavior Problems: An Update and Research Synthesis. *Journal of Behavioral Education*, 10(2-3), 163-173.
- Shapiro, B. K. and Batshaw, M.L. (2016). Intellectual Disability. In Kliegman R. M., Stanton, B. F, Schor, N. F (Ed.), *Nelson Textbook of Pediatrics*, (p. 216-22), Philadelphia: Elsevier.
- Smith, B. R., Spooner, F., Jimenez, B. A. and Browder, D. (2013). Using An Early Science Curriculum to Teach Science Vocabulary and Concepts to Students with Severe Developmental Disabilities. *Education and Treatment of Children*, 36(1), 1–31.
- Spooner, F., Knight, V., Browder, D., Jimenez, B. and Dibiase, W. (2011). Evaluating Evidence-Based Practice in Teaching Science Content to Students with Severe Developmental Disabilities. *Research & Practice for Persons with Severe Disabilities*, 36, 1–2, 62–75.
- Stavroussi, P., Papalexopoulos, P. F. and Vavougio, D. (2010). Science Education and Students with Intellectual Disability: Teaching Approaches and Implications. *Problems of Education in the 21st Century*, 19, 103-112.
- Tekinarslan, İ. Ç. (2010). Zihinsel Yetersizliği Olan Öğrenciler. Halil İbrahim Diken (Ed.), *Özel Eğitime Gerekisini Olan Öğrenciler ve Özel Eğitim* (s.135-166), Pegem Yayınevi, Ankara.
- Tekin-İftar, E. ve Kırcaali-İftar, G. (2012). *Özel Eğitimde Yanlızsız Öğretim Yöntemleri*. Vize yayıncılık.
- Topsakal, S. (2005). *Eğitim Fakülteleri ve Öğrencileri Fen Bilgisi ve Sınıf Öğretmenleri İçin Fen ve Teknoloji Öğretimi*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Vavougios D., Xanthakou Y., Chionidou M. and Kaila, M. (2003). Physics and Didactics: A creativity Based Proposal for Primary Teachers' In Service Training. In P. Fokiali, V. Triarchi Herrmann, M. Kai-la (Eds.), *Issues On Teachers' In Service Training and Further Education* (pp. 907–928). München: Dillingen Akademie.
- Verdugo, M. A., Navas, P., Gomez, L. E. And Schalock, R. L. (2012). The concept of quality of life and its role in enhancing human rights in the field of intellectual disability, *Journal of Intellectual Disability Research*, 56 (2), 1036-1045.doi: 10.1111/j.1365-2788.2012.01585.x
- Wehmeyer, M. L. (2002). *Teaching Students with Mental Retardation: Providing Access to the General Curriculum*. Baltimore: P. H. Brookes.
- Wehmeyer, M. L., Lance, G. D. and Bashinski, S. (2002). Promoting Access to the General Curriculum for Students with Mental Retardation: A Multilevel Model. *Education and Training in Mental Retardation and Developmental Disabilities*, 37, 223–234.
- Woodward, J. (1994). The Role of Models in Secondary Science Instruction. *Remedial and Special Education*, 15(2), 94-104.
- World Health Organization (2018). *2018 Annual Review of Diseases Prioritized Under the Research and Development Blueprint*, Retrieved from 5 November 2021 from <https://www.who.int/emergencies/diseases/2018prioritization-report.pdf?ua=1>
- Vuran, S. ve Çelik S. (2013). *Concept Teaching with Examples*. Vize Publishing.

EXTENDED SUMMARY

Societal views on the rights of individuals with disabilities have changed significantly over the past 40 years. In this change, international conventions aiming to guide the policies of states and public authorities have a great impact. Intellectual disability becomes evident in childhood and individuals experience some deficiencies in mental abilities, social skills and basic activities of daily life when compared to their peers of the same age (Kaneshiro, 2015). When intellectual disability is associated with a genetic disorder, such as in Down syndrome, it may cause some characteristic physical features. However, there are usually no physical signs of mild intellectual disabilities. The level of injury in intellectual disability varies according to the severity of the disability for each individual (APA, 2013).

The methods and techniques that will be used to convey this content to students with mild intellectual disabilities are as important as the content of Science subjects. In this regard, it is necessary to increase the competence of teachers. As a matter of fact, it is stated in the literature (Lynch ve diğeri, 2007; Mete ve diğeri, 2017; Tekin-İftar & Kırcaali-İftar, 2012) that effective methods should be used in the Science course as in other courses, and that the competencies of teachers should be increased. As a result of a study conducted by Sola Özgüç and Cavkaytar (2015), it was found that teachers' interests and skills should be increased in differentiated and adapted techniques. A systematic review study (Apanasionok ve diğeri, 2019) showed that systematic teaching methods such as inquiry-based teaching, discrete essay teaching, and skill analysis were effective in teaching science subjects to students with intellectual disabilities.

The science curriculum emphasizes the accessibility of all students with and without disabilities to general science classrooms and the science content knowledge and scientific thinking skills that are important for their equal participation in society while addressing science-related topics. However, since individuals with intellectual disabilities are characterized by significant limitations in cognitive functioning and adaptive behavior, appropriate individualized support needs to be developed in science education, which should be differentiated according to the specific challenges and potential that characterize these individuals. Undoubtedly, considering the individual characteristics, educational programs and interventions of students with intellectual disabilities, reliable assessment at the cognitive and behavioral level is of great and critical importance when considering both the competencies and limitations for the appropriate organization and adaptation of the support and education content. The majority of current publications in the field of intellectual disability focus on the education of individuals with intellectual disability, methods, practices and appropriate modifications or adaptations to promote their access, participation and advancement in general education. Unfortunately, studies on science education, including other academic content areas for individuals with intellectual disabilities, are not at the desired level.

Science education, which forms the basis of material knowledge about our daily life, explains to us the reasons for the relationship between phenomena or the relationship between objects (Vavougiou ve diğeri, 2003). However, teaching science to students with intellectual disabilities in inclusive environments brings with it many difficulties when the learning characteristics of these individuals are taken into account. In this section, after mentioning direct instruction, systematic instruction and inquiry-based instruction, which are teaching methods that can be used in science education for students with intellectual disabilities, general instructional strategies and evidence-based instructional strategies will be discussed.

Science course is one of the important learning areas for students with mild intellectual disability. Effective methods and techniques should be used, especially in order for science education to be beneficial to students with mild intellectual disability and to achieve its purpose. The methods and techniques used in science education are effective in learning basic knowledge and concepts related to science for students with mild intellectual disability who continue their education in inclusive environments. In addition, the strategies used and the activities carried out support the academic and social development of the students. For this reason, it is necessary to know what the methods and techniques used in this process are, and which strategies and activities should be used in the application of these methods and techniques. It is thought that this situation will make a significant contribution to increasing the quality of science education and at the same time, it will be useful for students with mild intellectual disability to cope with the problems they may encounter in their daily lives. On the other hand, the developmental characteristics of students with intellectual disabilities should be taken into account, although appropriate and effective methods are used, students with mild intellectual disabilities will have more difficulty in learning science education knowledge and concepts than their normally developing peers and need more attention and individual work. they should not be forgotten.

DOĞU TÜRKİSTAN'DA ÇİN MODELİ EĞİTİM SİSTEMİ*

OPINIONS OF TEACHER CANDIDATES ON THE USE OF ANALYTICAL STORY IN SOCIAL STUDY TEACHING

Doç. Dr. Tekin TUNCER

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi

Tarihi Bölümü

tekintuncer@nevsehir.edu.tr

ORCID No: 0000-0002-3985-8341

ÖZET

Komünist Çin ile bugün varlığını Tayvan'da devam ettiren Milliyetçi Çin Devletinin mücadelesinden Komünist Çinliler galip gelmiş ve kısa bir süre sonra da Doğu Türkistan Komünist Çin'in boyunduruğu altına girmiştir. 1949 yılında Komünist Çin'in Doğu Türkistan'a hâkim olmasından sonra birçok alanda köklü değişimler yaşanmıştır. Bu değişimlerden biri de eğitim sistemidir. Batı Türkistan sahası ile olan yakınlığı ve Çin'in batıya açılan önemli bir kapısı durumunda olan Doğu Türkistan'da Komünist Çin, kendi yönetim modelini oluşturmak ve ekonomik çıkarlarını devam ettirme noktasında işe Doğu Türkistan'daki eğitim modelini değiştirmekle başlamıştır. Uygur ve Kazak Türkleri, Çin'in azınlık statüsü verdiği 55 azınlıktan birisidir. Uluslararası antlaşmalar azınlıkların kendi dillerinde eğitim yapmalarına ve kültürlerini devam ettirmeleri noktasında birçok hak vermesine rağmen Komünist Çin, kendisinin de imza attığı birçok uluslararası antlaşmayı hiçe sayarak bölgede Çince eğitim modelini devam ettirmektedir. Bölge insanı da çocuklarının daha rahat bir hayat sürmeleri ve devlet kademelerinde iş sahibi olmalarını istemeleri sebebiyle Çince eğitim veren okullara göndermek zorunda kalmaktadır. Eğitim seviyesinin düşmesinde ve Doğu Türkistan Türklerinin devlet kademelerinde iş bulamamalarının altında yatan en önemli gelişmelerden biri de budur. Komünist Çin'in Doğu Türkistan'a hâkim olmasından sonra uygulamaya koyduğu eğitim politikası sonucu çocukların %94'ü ilkokula, %88'i ortaokula, ortaokul mezunlarının yarısı liseye ve lise mezunlarının da ancak %5'i üniversite gidebilmiştir. Bu durum Doğu Türkistan'da bilimsel ve kültürel gelişmişliğin düşmesine neden olmuştur. Bu çalışmamızda Komünist Çin'in Doğu Türkistan'ı işgalinden sonra hayata geçirmeye çalıştığı azınlık hakları ihlalleri ve Çin'in bölgeye yerleştirdiği Çinli göçmenlerin bölge üzerindeki etkilerinden bahsederek bunun Doğu Türkistan'daki eğitim sistemine ne gibi etkileri olduğunu ortaya koyacağız.

ABSTRACT

Communist Chinese were victorious in the struggle between Communist China and the Nationalist Chinese State, which continues its existence in Taiwan today, and after a short time East Turkestan came under the yoke of Communist China. After Communist China's domination of East Turkestan in 1949, radical changes were experienced in many areas. One of these changes is the education system. In East Turkestan, which is close to the West Turkestan area and is an important door of China to the west, Communist China started by changing the education model in East Turkestan in order to create its own management model and maintain its economic interests. Uyghur and Kazakh Turks are one of the 55 minorities that China has given minority status. Although international treaties give many rights for minorities to receive education in their own language and to maintain their culture, Communist China continues its Chinese education model in the region, ignoring many international treaties that it has signed. The people of the region have to send their children to schools that provide Chinese education because they want their children to lead a more comfortable life and have a job at the state level. This is one of the most important developments underlying the decline in the level of education and the inability of East Turkestan Turks to find a job at the state level. As a result of the education policy implemented by Communist China after the domination of East Turkestan, 94% of children went to primary school, 88% to secondary school, half of secondary school graduates went to high school and only 5% of high school graduates went to university. This situation has led to a decline in scientific and cultural development in East Turkestan. In this paper, we will try to reveal the effects of this on the education system in East Turkestan by talking about the minority rights violations that Communist China tried to implement after the invasion of East Turkestan and the effects of Chinese immigrants placed in the region on the region.

Geliş Tarihi:

26.11.2021

Kabul Tarihi:

15.12.2021

Yayın Tarihi:

30.12.2021

Anahtar Kelimeler

Doğu Türkistan

Eğitim

Azınlık Hakları

Çinli Göçmenler

Kültür

İş imkânları

Keywords

East Turkestan

Education

Minority Rights

Chinese Immigrants

Culture

Job Opportunities

1) ÇİN'DE YAŞAYAN AZINLIKLAR VE ÇİN'İN YÖNETİM MODELİ

Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC), anayasal olarak kendisini çok uluslu bir devlet olarak tarif etmekte ve: “Çin Halk Cumhuriyeti, ülkedeki bütün milliyetlerin ortaklaşa katılımı ile inşa edilen çok milliyetli ülkedir.” şeklinde yönetim modelini tanımlamaktadır (Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası, 2021). Çin'in milliyet esasının temelleri incelendiğinde bu durumun aslında Sovyetler Birliği'nde Devlet Başkanlığı yapmış olan Stalin'in ortaya attığı milliyetler esasının temeline dayandığını söylemek mümkündür. Stalin'in ortaya koyduğu milliyet tanımına göre bir toplumun, milliyet esasına sahip olabilmesi için dört ortak özelliğe sahip olması gerekmektedir. Bunlar: 1) Ortak dil, 2) ortak mekân/coğrafya, 3) ortak kültür ve 4) ortak iktisadî yaşamadır (Çiftci, 2016: 1). Stalin'in bu esasları içerisinde en önemli olan ve milliyet esasının temelini oluşturan aslında ortak dil özelliğidir. Ancak ÇHC, Stalin'in ortaya koyduğu bu esaslardan hareket etmiş gibi gözükmese de bu tanıma uymayan ama milliyet esasını kazanmış topluluklar da vardır ki bunların başında Döngen/Tunganlar (Müslüman Çinliler) gelmektedir. Döngenlere milliyet statüsü dil esasından değil, din esasından hareket edilerek verilmiştir (Karluk, 2017: 11-12).

Çin'de imparatorluklar döneminde, yönetimi altına aldığı topluluklara milliyet statüsü verilmemiş ve Çinli (Han/Hanzu) olmayan milletler ya aşağılanmış ya da dışlanmışlardır. Bu durum doğal olarak Çin'in yönetimi altında kalmak zorunda kalan toplulukların aidiyet duygusunu zayıflattığı gibi sürekli olarak Çin'den ayrılmak ve kopmak için çeşitli mücadele yöntemlerinin içine girmelerine neden olmuştur. Azınlıkların durumu ÇHC'nin iktidara gelmesi sonrasında değişmeye başlamıştır. ÇHC, ilk olarak imparatorluklar döneminde azınlıkların varlığını reddeden, kültürlerini kabul etmeyen ve azınlıkları dışlayan bakış açısını değiştirerek, bunların varlıkları kabul etmekle işe başlamıştır. Böylece ÇHC, çok kültürlü ve çok milletli bir yapıyı kabul ettiği gibi aynı zamanda azınlıkların Han Çinlileri ile eşit statüde olduklarını da kabul etmiştir (Karluk, 2009: 64).

Çin'in, kendi ülkesi içinde yaşayan ve milliyet statüsü verdiği azınlıklar için kullandığı kavram “Minzu”dur. Çin, bir topluluğa azınlık statüsü verirken örnek aldığı Sovyetler Birliği'ni, yönetim konusunda kendisine örnek olarak almamıştır. Sovyetler Birliği, ele geçirdiği topraklardaki azınlıkları merkeze bağlı cumhuriyetler şeklinde idare etme yöntemini uygularken, ÇHC ise azınlıkları cumhuriyetler şeklinde değil de özerk yönetimler şeklinde yönetme yolu seçmiştir. ÇHC; çok uluslu, yaklaşık 400 farklı milletin yaşadığı, dünyanın en kalabalık nüfusuna sahip ülkesidir. Bu kadar fazla milletin yaşadığı bir devlet olmasına rağmen Çin'de her millete azınlık statüsü verilmemiştir. Azınlık statüsü verilirken Stalin'in milliyet esasları dikkate alınmıştır (Karluk, 2009: 65). Bu esaslardan hareketle günümüzde ÇHC'de Han/Hanzular haricindeki 55 farklı milletin varlığı anayasal olarak kabul edilmiştir. Çin, dünyanın en fazla nüfusa sahip olan ülkesi olmasına rağmen çok fazla nüfus sayımı yapılmamaktadır. Belirli zamanlarda yapılan nüfus sayımları vasıtasıyla ülkedeki nüfus sayıları hakkında bilgi sahibi olunmaktadır. Bu sayede ülkede yaşayan milletlerin isimleri ve sayıları hakkında da bilgi sahibi olunmaktadır. 1941 yılında yapılan nüfus sayımında ülkede yaşayan 400'den fazla milliyet ismi ve sayılarından bahsedilse de bunlardan sadece 41 tanesine azınlık statüsü verilmiştir (Karluk, 2009: 65). Azınlık statüsü verilen milletlerin sayısı 1964 nüfus sayımından sonra 53'e çıkmış, günümüzde ise Çin'in yerli halkı kabul edilen Han/Hanzu Çinlileri de dâhil edildiğinde bu sayı 56 olarak belirlenmiştir (Karluk, 2017: 11).

Çin'in azınlık statüsü verdiği milletlerden 10 tanesi Müslümandır. Bunlar; Uygurlar, Huiler, Kazaklar, Kırgızlar, Tatarlar, Tacikler, Özbekler, Salurlar, Bo'anlar ve Dongxianglardır (Karluk, 2009: 82). Bir de azınlık hakkı verilmeyen topluluklar vardır ki bunların hukuki durumu ise belirsizdir. Örneğin 1990 yılında yapılan nüfus sayımına göre yaklaşık 750 bin kişinin kimlikleri ve durumları ile ilgili bir tanımlama yapılmamıştır. Azınlık hakkı verilmeyen bir başka toplulukta Yahudilerdir. ÇHC, kendi ülkesi sınırları içinde yaşayan, dünyanın kabul ettiği Yahudilere de azınlık hakkı vermemiştir. Bu durumun ne kadar daha devam edeceği belirsizliğini korusa da gelişen dünya düzeni ve kitle iletişim araçlarındaki gelişimiyle beraber seslerini duyurmayı başarabilen toplulukların zaman içinde azınlık statüsü kazanacağından hiç şüphe yoktur. Hatta Çin'de yaşayan ama azınlık hakkı verilmeyen yaklaşık 15 topluluk için azınlık statüsü verilmesi noktasında girişimleri olduğu bilinmektedir (Karluk, 2009: 67).

2000 yılında yapılan nüfus sayımına göre Çin'deki en büyük beş etnik grup sırasıyla; Zhuanglar, Mançular, Hui Müslümanlar, Miaolar ve Uygurlardır (Karluk, 2009: 67). Resmi istatistiklere göre Çin'de yaşayan azınlıkların nüfus oranı, Çin'in toplam nüfusunun %10'una denk gelmektedir. Toplam nüfus içindeki oranları az görünse de azınlıkların yaşadığı toprakların büyüklüğü ülkenin toplam yüzölçümünün %65'idir. Çin'in, bu topraklar için kullandığı kavram "*Azınlık Milliyetler Bölgeleri*" kavramıdır (Karluk, 2009: 67). Çin'in azınlık statüsü verdiği ve Han/Hanzu Çinlilerinin dışında kalan 55 azınlık, günümüzde ÇHC içinde 5 özerk bölgede yaşamaktadır. Bu özerk bölgeler de kendi içinde 30 özerk eyalet, 124 özerk vilayet ve 1.200 özerk nahiyeye ayrılmıştır. Ayrıca Çin'de özerk bölgelerin dışında bir de Pekin, Şangay, Tianjin ve Chongqing eyaletlerinden oluşan tam bağımsız eyaletleri vardır. Özerklik statüsü verilen beş özerk bölge ise; Xinjiang Uygur Özerk Bölgesi, Xizang Tibet Özerk Bölgesi, Guangxi Zhuang Özerk Bölgesi, Ningxia Hui (Müslüman) Özerk Bölgesi ve İç Moğolistan Moğol Özerk Bölgesi'dir (Çiftci, 2016: 1).

1949 yılında Komünist Çin'in, Milliyetçi Çin kuvvetlerini mağlup etmesinden çok kısa bir süre sonra Doğu Türkistan, ÇHC'nin hâkimiyeti altına girmiştir (Castets, 2003: 1-2). Bu işgal, Doğu Türkistan'ın kaderinin olumsuz yönde etkileyen önemli olaylardan biridir. 1949 yılından sonra ÇHC, Doğu Türkistan'a sistematik bir şekilde Çinli göçmen yerleştirme siyaseti içine girmiştir. Bu yolla nüfus olarak güçsüz olduğu ama coğrafi olarak elinde tutması gerektiğine inandığı bir bölgede varlığını hissettirmek istemiştir. İlk dönemlerde ÇHC, Çinlilerin yaşadıkları yerleri terk etmek istememesi sebebiyle Doğu Türkistan'a yerleştirmek istediği Çinliler konusunda sıkıntı yaşamıştır. Bu çıkmazı Doğu Türkistan'a yerleşmeyi kabul edecek olan Çinlilere teşvikler vererek aşma yoluna gitmiş ve bunu da başarmıştır. 1953 yılında Doğu Türkistan'da yaşayan Uygur Türklerinin nüfusa oranı %74,7 iken Çinlilerin oranı %6,1'dir. Bu oran 1982 yılına gelindiğinde Uygur Türklerinin oranı %45,8'e düşerken, Çinlilerin oranı ise %40,4'e çıkmıştır (Mahluf, 2010: 137). Bu oranlar bize şunu göstermektedir ki ÇHC, yapmış olduğu teşvik ve desteklerle Doğu Türkistan'daki nüfus dengesini değiştirmeyi başarmıştır.

Bu değişim birçok toplumsal ve ekonomik sorunu da beraberinde getirmiştir. İşsizlik artmış, halk fakirleşmiş ve Çinliler ile Türkler arasındaki sosyo-ekonomik düzey arasında çok ciddi farklar oluşmaya başlamıştır. Doğu Türkistan'a yerleşmeye başlayan Çinlilere rağmen yine de en büyük etnik grup Uygurlardır. Ancak Çin'in göçmen siyaseti sonrası bölgeye gelen Çinli göçmenlerin zaman içinde teşviklerle beraber ekonomik olarak güçlenmesi, başka Çinlilerin de bölgeye gelmesinin önünü açmıştır. Ayrıca daha önceleri Doğu Türkistan'ın zenginliklerinden çok fazla haberdar olmayan Çinliler, bölgeyi tanıdıkça Doğu Türkistan'ın hem stratejik hem de jeopolitik açıdan önemli olduğu kadar yeraltı ve yerüstü kaynaklar bakımından da önemli bir bölge olduğunu anlamaya başlamışlardır (Mahmut, 2019: 24).

Uygur Türklerinin anavatanı Doğu Türkistan'dır. ÇHC'nin bölgeyi işgal ettiği 1949 yılından sonra Uygurlara azınlık statüsü verilmiş ve bölgenin idari statüsü 1955 yılında Xinjiang Uygur Otonom Bölgesi olarak değiştirilmiştir (Caferoğlu, 1965: 372; Dauliatova, 2007: 31; Şemseddin, 1997: 30-31). Bu isimlendirme Türkiye ve Türk Cumhuriyetlerinde çok kabul gören bir isimlendirme değildir ve bu ülkelerde Xinjiang yerine halen Doğu Türkistan ismi tercih edilmektedir (Sayın ve Koçak, 2017: 11). Yine isimlendirilmeye bakıldığında özerk bir bölge olarak tarif edilse de bölgede özerk bir yönetimin varlığından söz etmek mümkün değildir (Bovingdon, 2010: 44). Yöneticilerin seçilmesinden en alt düzeydeki memurun tayin işine kadar ÇHC yönetiminin müdahalesi söz konusudur. Xinjiang Uygur Otonom Bölgesi kendi içinde beş ayrı özerk bölge, sekiz idari il ve 15 kente ayrılmıştır (Hayit, 1975: 336). Doğu Türkistan'ın kendi içinde ayrıldığı özerk bölgeler; Bortala-Moğol Özerk Bölgesi, Changji-Hui Özerk Bölgesi, Bayangol-Moğol Özerk Bölgesi, Kızılısu-Kırgız Özerk Bölgesi ve Bortala-Moğol Özerk Bölgesi; Sekiz il ise: Kaşgar, Aksu, Turfan, Hami, Hoten, Altay, İli ve Tacheng'dir (Atalay, 2011: 344).

Çin, Doğu Türkistan'da hayata geçirdiği bu idare şekliyle Doğu Türkistan'ı daha rahat yönetme şansı elde etmiştir. Doğu Türkistan'ın güneyinde bulunan Kaşgar ve Hoten Özerk Valiliklerinde çoğunluk

Uygur Türklerinden oluşmaktadır. Doğu Türkistan'daki Kazak Türkleri; İli Kazak Özerk Valiliği, Changji-Hui Özerk Valiliğinin Mori Kazak Özerk Şehri ve Hami Valiliğinin Barköl Kazak Özerk şehirde yoğun olarak yaşamaktadır (Qing-Li, 1990: 59). Doğu Türkistan'daki Kırgız Türkleri Kızılsu-Kırgız Özerk Valiliğinde, Müslüman Tacikler ise özerk bir il olan Taşkurgan'da yaşamaktadırlar (Warikko, 1995/96: 30).

ÇHC'nin Doğu Türkistan'da hayata geçirdiği yönetim modelini kavrayabilmek için ülke genelinde uygulamaya koyduğu yönetim sistemini hakkında bilgi sahibi olunması gerekir. ÇHC'nin yönetim sistemine göre ülke; eyaletlere, özerk bölgelere ve doğrudan merkeze bağlı belediyelere bölünmüştür. Eyalet ve özerk bölgeler ise kendi içinde valiliklere, özerk belediyelere, idari bölümlere, özerk idari bölümlere ve şehirlere ayrılır. İdari bölümler ile özerk idari bölümler kasabalara bölünmüştür. Merkezi bağlı belediyeler ise mahallelere ve kasabalara ayrılmıştır (Gökçe ve Ercan, 2005: 40).

Çin anayasasına göre devlet, altı organdan meydana gelir. Bunlar: Ulusal Halk Kongresi (NPC), Çin Halk Cumhuriyet Başkanlığı, Devlet Meclisi, Merkezi Askeri Komisyonu, Yüksek Halk Mahkemesi ve Halk Vekâlet Mahkemesidir. Bu organlar Ulusal Halk Kongresi tarafından oluşturulur (Gökçe ve Ercan, 2005: 41).

Devletin en üst organı Ulusal Halk Kongresidir ve kanun çıkarma-kaldırma, atama yapma ve teftiş yetkisi bu organ tarafından gerçekleştirilir. Cumhurbaşkanı, devletin başıdır. İç ve dış siyasette devleti yönetme yetkisine sahip kişidir. Cumhurbaşkanı, devletin en üst organı olmasına rağmen Ulusal Halk Konseyine bağlı hareket etmek zorundadır ve bu organın kabul ettiklerini uygulamakla mükelleftir (Kızıltan, 2004: 48). Hükümet; devlet yönetimi ve yetkisinin en yüksek organıdır. Hükümetin üyeleri: Başbakan, Başbakan Yardımcısı, Genel Sekreter, Bakanlar, Konsey Üyeleri ve Genel Denetçiden oluşmaktadır. Başbakan'ı Meclis Başkanı aday gösterir ve Ulusal Halk Konseyi onayladıktan sonra Cumhurbaşkanı tarafından atanır veya görevden alınır. ÇHC'nin en yüksek askeri organı Merkez Askeri Komitesidir. Ülkedeki tüm askeri işleri yönetme yetkisi bu komiteye aittir (Gökçe ve Ercan, 2005: 42).

ÇHC'nin en yüksek yargı organı Yüksek Halk Mahkemesidir. Ulusal Halk Kongresine karşı sorumludur ve yerel, askeri ve özel halk mahkemelerini denetlemekle yetkilidir. Başkan, beş yıllığına ve en fazla iki dönem olmak üzere Ulusal Halk Kongresi tarafından seçilir. Çıkarılan kanunları denetleme yetkisi Yüksek Halk Savcılığının görevidir. ÇHC, Sovyetler Birliğinden farklı olarak tek bir siyasi parti yoktur. Günümüzde Çin'de sekiz siyasi parti vardır ve bunlar Çin Komünist Partisi'nin liderliğinde iş birliği ve politik danışmanlık görevini anayasal çerçevede sürdürmektedirler (Gökçe ve Ercan, 2005: 43).

2) ULUSLARARASI DÜZEYDE EĞİTİM HAKKI VE ÇİN HALK CUMHURİYETİ'NİN DOĞU TÜRKİSTAN'DA UYGULADIĞI EĞİTİM MODELİ

Eğitim, temel bir insan hakkıdır ve tüm dünyada kabul gören en önemli temel haklardan birisidir. İnsanın/insanlığın ilerlemesi ve gelişmesi noktasında çok büyük öneme sahiptir. Bu nedenle de tüm dünyada kabul gören en temel hakların başında eğitim hakkı gelmektedir. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi de eğitim konusunda ırk, cinsiyet, etnik yapı ve ulus gibi farklılıklara dikkat edilmeksizin herkesin eğitim hakkı olduğunu vurgulamıştır. İnsan Hakları Evrensel Bildirisinin 26. maddesi eğitim hakkını şu şekilde ifade etmektedir:

"1) Herkes eğitim görme hakkına sahiptir. Eğitim, en azından ilk ve temel aşamasında parasızdır. İlköğretim zorunludur. Teknik ve mesleki öğretimden herkes yararlanabilmelidir. Yükseköğretim yeteneğe bağlı olarak herkese tam bir eşitlikle açık olmalıdır.

2) Eğitim, insan kişiliğinin tam gelişmesi ve insan haklarıyla temel özgürlüklere saygının güçlendirilmesi amacıyla yönelik olmalıdır. Eğitim, bütün uluslar, ırk ve din toplulukları arasında anlayış, hoşgörü ve dostluğu özendirilmeli ve Birleşmiş Milletlerin barışın sürdürülmesi yolundaki çalışmalarını geliştirmelidir.

3) Anne baba, çocuklarına verilecek eğitim türünü seçmede öncelikle hak sahibidir." (United Nations, 1948: 7)

Bildirgeden hareketle bireylerin haklarını bilmeleri, kullanmalarını ve bir hak ihlali ile karşı karşıya kaldıklarında kendilerini savunabilmeleri için eğitim hakkının mutlak bir gereklilik olduğu söylenebilir. Hatta şunu söylemek mümkündür; eğitim hakkı kişinin diğer haklarından haberdar olması veya bir hak ihlaline uğradığında kendini savunabilmesinin ön şartıdır. Bunun için de her birey en azından ilköğretim aşamasında dahi olsa eğitim almalı ve bu imkân devlet tarafından ekonomik, sosyal, siyasi ve etnik statülerine bakılmaksızın eşit ve ücretsiz bir şekilde sunulmalıdır.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin ek 1 nolu protokolün 2. maddesinde: “Hiç kimse eğitim hakkından yoksun bırakılamaz. Devlet, eğitim ve öğretim alanında yükleneceği görevlerin yerine getirilmesinde, ana ve babanın bu eğitim ve öğretimin kendi dini ve felsefi inançlarına göre yapılmasını sağlama haklarına saygı gösterir.” şeklinde ifade etmiş ve eğitim hakkını garanti altına almıştır (Council of Europe, 1950: 34). Yine Çocuk Hakları Sözleşmesinin 28. ve 29. maddesi devletin yükümlülüklerini ortaya koymuştur. “**Madde 28 1) Taraf Devletler, çocuğun eğitim hakkını kabul ederler ve bu hakkın fırsat eşitliği temeli üzerinde tedricen gerçekleştirilmesi görüşüyle özellikle:**

- İlköğretimi herkes için zorunlu ve parasız hale getirirler;
- Ortaöğretim sistemlerinin genel olduğu kadar mesleki nitelikte de olmak üzere çeşitli biçimlerde örgütlenmesini teşvik ederler ve bunların tüm çocuklara açık olmasını sağlarlar ve gerekli durumlarda mali yardım yapılması ve öğretimi parasız kılmak gibi uygun önlemleri alırlar;
- Uygun bütün araçları kullanarak, yükseköğretimi yetenekleri doğrultusunda herkese açık hale getirirler;
- Eğitim ve meslek seçimine ilişkin bilgi ve rehberliği bütün çocuklar için elde edilir hale getirirler;
- Okullarda düzenli biçimde devamin sağlanması ve okulu terk etme oranlarının düşürülmesi için önlem alırlar.

2) Taraf Devletler, okul disiplininin çocuğun insan olarak taşıdığı saygınlıkla bağdaşır biçimde ve bu sözleşmeye uygun olarak yürütülmesinin sağlanması amacıyla gerekli olan tüm önlemleri alırlar.

3) Taraf Devletler eğitim alanında, özellikle cehaletin ve okuma yazma bilmemenin dünyadan kaldırılmasına katkıda bulunmak ve çağdaş eğitim yöntemlerine ve bilimsel ve teknik bilgilere sahip olunmasını kolaylaştırmak amacıyla uluslararası iş birliğini güçlendirir ve teşvik ederler. Bu konuda, gelişmekte olan ülkelerin gereksinimleri özellikle göz önünde tutulur.

Madde 29 1) Taraf Devletler çocuk eğitiminin aşağıdaki amaçlara yönelik olmasını kabul ederler:

- Çocuğun kişiliğinin, yeteneklerinin, zihinsel ve bedensel yeteneklerinin mümkün olduğunca geliştirilmesi;
- İnsan haklarına ve temel özgürlüklere, Birleşmiş Milletler Antlaşmasında benimsenen ilkelere saygısının geliştirilmesi;
- Çocuğun ana-babasına, kültürel kimliğine, dil ve değerlerine, çocuğun yaşadığı veya geldiği menşe ülkenin ulusal değerlerine ve kendisinininkinden farklı uygarlıklara saygısının geliştirilmesi;
- Çocuğun, anlayışı, barış, hoşgörü, cinsler arası eşitlik ve ister etnik ister ulusal ister dini gruplardan, isterse yerli halktan olsun, tüm insanlar arasında dostluk ruhuyla, özgür bir toplumda, yaşantıyı, sorumlulukla üstlenecek şekilde hazırlanması;
- Doğal çevreye saygısının geliştirilmesi.

2) Bu maddenin veya 28'inci maddenin hiçbir hükmü gerçek ve tüzel kişilerin öğretim kurumları kurmak ve yönetmek özgürlüğüne, bu maddenin 1'inci fıkrasında belirtilen ilkelere saygı gösterilmesi ve bu kurumlarda yapılan eğitimin Devlet tarafından konulmuş olan asgari kurallara uygun olması koşuluyla, aykırı sayılacak biçimde yorumlanmayacaktır.” (United Nations, 1989: 8-9).

Dünyanın gelişmiş ve demokratik esasları benimsemiş devletleri bu esasları kabul etmişlerdir. Dünya ile ilişkisini geliştirmek isteyen ÇHC de anayasasında tıpkı Batılı ve demokratik devletlerde olduğu gibi eğitim hakkını temel bir hak olarak görmüş ve sınıf ayrımı gözetmeksizin, halkın tamamına eşit ve sınıfsal ayrımlar yapmadan yerine getireceğini taahhüt etmiştir. Çin Anayasası'nın 19. ve 46.

maddelerinde bu taahhütler şu şekil de ifade edilmektedir: “**Madde19** ...Devlet, her nevi okulu açar, evrensel zorunlu ilköğretim eğitimini sağlar, orta öğretim, mesleki eğitim ve yüksek eğitimi ve ayrıca okul öncesi eğitimi kalkındırır. Devlet her nevi eğitim kurumunu geliştirir; halkın tümünün okuryazar olmasını sağlar, siyasi, kültürel, bilimsel, teknik ve alana özgü bilimsel eğitimi işçilere, köylülere, devlet çalışanlarına ve diğer çalışan nüfusa sağlar; bireysel çalışma yoluyla yetenekler edinmeleri için halkı teşvik eder... **Madde 46** Çin Halk Cumhuriyeti vatandaşları, eğitim alma hakkına sahiptir ve eğitim alma yükümlülüğüne sahiptir...” (Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası, 2021: 16-17)

Gerek İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi gerek Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve gerekse de Çin’in de taraf olduğu Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesinde belirtilen esaslar, ÇHC Anayasasında da temel bir hak olarak kabul edilmektedir. Ancak bu hakların uygulanmaya konulması noktasında durum hiç de anayasada belirtildiği gibi değildir. Özellikle eğitim hakkı noktasında devlet baskısı oldukça fazladır. 1980 sonrası Doğu Türkistanlılar eğitim noktasında birçok sıkıntıyla karşı karşıya kalmıştır. Müslüman aileler, kültürlerinin unutulmaması ve gelecek nesillere aktarımı için çocuklarını Uygurca veya Kazakça eğitim veren okullara göndermek isterken, ÇHC’nin baskıları ile karşı karşıya kalmıştır. Çünkü ÇHC, Müslümanların kendi ana dillerinde eğitim veren okullara çocuklarını gönderdiklerinde buralardan mezun olan öğrencileri devlet dairelerinde istihdam etmemektedir. Bu durum sebebiyle Müslüman aileler, çocuklarının gelecek kaygıları sebebiyle Çince eğitim veren okulları tercih etme zorunluluğuyla karşı karşıya bırakılmaktadırlar. 1984 yılında ise ÇHC, yeni bir dil politikasını Doğu Türkistan’da hayata geçirmeye başlamıştır. Bu politikaya göre; ÇHC sınırları içinde yaşayan azınlıklara Çince zorunlu hale getirilmiştir. Kademeli olarak önce ortaokul ikinci sınıfta okutulmaya başlayan Çince, zamanla ilkokul üçüncü sınıfa, günümüzde ise ilkokul birinci sınıftan itibaren zorunlu hale getirilmiştir. Bunun yanında çocukların kendi aile kültürleri ile yetişmelerini engelleyebilmek için de çocukları yatılı okullara yerleştirmektedir. Bu yolla Uygur ve Kazak çocuklar, Çinli çocuklarla kaynaştırılmakta, kendi dil ve kültürlerinden uzaklaştırılmaktadırlar. Bu durum doğal olarak Müslüman çocukların asimilasyonuna neden olmaktadır. 2002 yılından sonra ise ÇHC, Birleşmiş Milletlere verdiği garantileri dikkate almadan üniversitelerde Uygurca’yı yasaklamıştır (Sayın ve Koçak, 2017: 18; Önel, 2005: 101).

Doğu Türkistan’da eğitim tamamen Çin Komünist Partisi’nin tekelinde ve onun belirlediği prensipler doğrultusunda yürütülmektedir. Zaman zaman ulusal menfaatler adı altında kişilerin eğitim hakları ile ilgili keyfi uygulamaları hayata geçirmektedir. Örneğin belli iş konularındaki uzmanların belirlenmesinde eşitlik prensibi bir tarafa bırakılarak ÇHC’nin istediği kişilere uzmanlık eğitimi verilmekte ve istihdam edilmektedir. Kişilerin ilgi, beceri ve kabiliyetleri dikkate alınmamaktadır. Milli Otonomi Kanununun 36. ve 37. maddesinde otonom bölgelerin kendi okullarını açması ve müfredatını belirlemesi hakkı şu şekilde belirlenmiştir: “**Madde 36** Milli otonom bölgelerin otonomi organları, devletin eğitim siyasetine ve kanundaki belirlemelere uygun olarak, kendi bölgesinin eğitim planını, her çeşit ve derecede okul kurma, okul idare etme, müfredat, eğitim sistemi ve düzenini, eğitim dilini ve öğrenci kabul etme işini tespit eder. **Madde 37** Milli otonom bölgelerin otonomi organları, milli eğitimi kendi başına geliştirir, cehalete son verir, çeşitli okullar açar, mecburi ilkokul eğitimini yayar, orta eğitimi geliştirir; milli öğretmen, milli teknikum (lise), milli teknik okullar ve milliyetler Enstitüsü açarak, azınlık milletlerin üretim ve teknik elemanlarını yetiştirir” (Türköz, 2010: 256). Kabul edilen bu maddelere rağmen ÇHC, milli eğitim kisvesi altında anayasal haklardan kişileri mahrum edebilmektedir. Kanuna göre otonom bölgelerin kendi müfredatlarını belirlemesi hakkı varken bu kanun hiçe sayılarak ÇHC, okullardan takip edilecek müfredatı kendisi belirlemektedir (Şahyar, 2010: 130).

ÇHC’nde müfredatın belirlenmesi ile anadilde eğitimin ne şekilde olacağı ve uygulanacağı iki bakanlık tarafından belirlenmektedir. Bunlar; Yüksek Eğitim Bakanlığı ile Orta ve İlkokul Öğretim Bakanlığıdır. Yerelde ise eğitim ve müfredat işlerinin yürütülmesi için bu iki bakanlığa bağlı Yüksek Eğitim Başkanlığı ile İlk ve Ortaokul Başkanlığı kurulmuştur. Kanunlara göre yerelde kurulan bu iki başkanlık anadil ve müfredat konusunda yetki sahibi gibi görünse de bu iki başkanlığın anadil ve müfredat gibi önemli konularda karar verme yetkileri bulunmamaktadır (Mahmudoğlu, 1994: 47-48). Kanuna göre aslında yetkili olan bu iki başkanlık, karar veremediği gibi 1988 yılından beri Doğu Türkistanlıların

kendi anadillerinde eğitimlerini dahi engellemektedir. Birinci sınıftan beri Çincenin öğretilmeye bağlandığı Doğu Türkistan'da beşinci sınıftan itibaren ise eğitim dili zorunlu olarak Çince'dir. Çin ise bunu kültürel etkileşimin arttırılması kisvesi altında yürütmektedir. Buna örnek olarak da üniversitelerde uyguladığı Çinceyi dayanak olarak göstermektedir (Alptekin, 1991: 717). Çünkü 2002 yılından beri Doğu Türkistan'daki üniversitelerde Uygurca tamamen yasaklanmıştır (Dağcı ve Keskin, 2013: 23). ÇHC, sadece üniversitelerde Uygurca'yı yasaklamakla kalmamış, Türk kökenli hocalar için Çince bilmeyi zorunlu hale getirmiş ve sınavlar yaparak Çincesi yeterli olmayan Türk hocaları görevlerinden uzaklaştırmıştır (Buran, 2011: 117). Bu yolla Uygur Türkleri arasında Çince yayınlamaya başlamış ama üniversitelere giden Türk kökenli öğrencilerin sayısında ise bir düşüşe neden olmuştur. Bu durum aslında Çin'in Doğu Türkistan'da hayata geçirmek istediği politikasına uygundur.

ÇHC, Çince eğitim yapan okulların sayısı arttırmak ve Müslüman Türkleri bu okullara yönlendirebilmek için halkı özendirilmektedir. Örneğin; Çince eğitim yapılan okullarda İngilizce, Japonca ve Rusça gibi başka yabancı dilleri de öğreterek bu okulların cazibesini arttırırken, anadilde eğitim yapan okullarda ise yabancı dil dersinin öğretilmesi yasaklayarak öğrencilerin bu okulları tercih etmesi engellenmektedir. Yine Çince eğitim veren okullarda öğrencini desten kalması durumunda ikmal hakkı verilirken, anadilde eğitim yapan okullardaki öğrencilerin bu hakkı bulunmamakta ve sınıf tekrarı yapmaktadırlar. Fiziki mekân konusunda da Çince eğitim veren okullar desteklenirken, anadilde eğitim veren okulların ısınma ihtiyaçları dahi devlet tarafından karşılanmamaktadır (Alptekin, 1991: 718). Hatta Uygurların yaşadığı birçok köyde ilköğretim eğitimlerini dahi alabilecekleri okulları bulunmamaktadır (Bahşi, 2017: 575).

Çin'in hayata geçirdiği eğitim politikası birçok Müslüman Türk'ün, çocuklarını okullara göndermemesine neden olmaktadır. Bu nedenle günümüzde Doğu Türkistan'da halkın ancak %40'ı okuma-yazma bilmektedir. Basın-yayın noktasında ise Çin politikalarının etkisini görmek mümkündür. Doğu Türkistan'daki basılan eserlerin ancak %20'si Türkçedir. Eğitim kurumları Çin Komünist Partisi'nin belirlediği faaliyet alanları dışında faaliyet yürütemediği gibi uluslararası düzeyde eğitim organizasyonları yapmaları da yasaktır. Ayrıca çok sık alfabe değişikliği yoluyla da geçmiş bilgi birikiminden yoksun nesillerin yetişmiştir. Bu da çocukların eğitimine devlet eliyle sekte vurulması anlamına gelmektedir (Cengiz, 2005: 14). Aslında Çin'in Doğu Türkistan'da hayata geçirmeye çalıştığı eğitim politikasının altında milli bilinç ve şuurdan yoksun, dini değerlerini unutmuş, kültüründen habersiz, geçmişini bilmeyen ve ana dilini unutmuş bir nesil yetiştirmek üzerine kurulmuştur. Milli bilinci yok etmek için de tarihi olaylar çarpıtılmakta, Doğu Türkistan mücadelesine katılmış kahramanlar tarih kitapları vasıtasıyla hain olarak tanıtılmaktadır (Kul, 2017: 29).

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesinde belirtilen din eğitimi hakkı da açık bir şekilde ihlal edilmektedir. Örneğin Çinli Müslümanlar olarak bilinen Döngenlerin yaşadığı bölgelerde dini eğitim almak istediği tespit edilen yaşları 8 ila 12 yaşlarındaki 160 Uygur kökenli çocuk tutuklanarak Urumçi Bajiahu cezaevine gönderilmiştir (Emet, 2009: 84). Komünist siteme göre eğitim, devlet tarafından ücretsiz olarak sunulur. Ancak Çin, eğitim bursu verdiği çocuklara her ay kan bağışısı yapmayı bir ön şart olarak sunmaktadır. Kan bağışısı yapmayan çocukların bursları kesilmektedir (Mahmudoğlu, 1994: 45).

Temel eğitim Doğu Türkistan'da anaokullarından başlar ve 12 yıl zorunlu olarak devam eder. İlkokul beş yıl, ortaokul iki yıl, lise ise üç yıldır. Ayrıca iki yıl da yükseköğrenim için Çince hazırlık sınıflarında okumak zorunludur. Çince hazırlık sınıfları, ortaokulu bitiren öğrenciler için zorunludur. Bu öğrenciler yükseköğretim aday öğrencisi olarak kabul edilir ve bu nedenle 2 yıllık Çince zorunlu eğitimini almak zorundadırlar. Çince zorunlu eğitimi yarıda bırakan öğrenciler ancak meslek yüksekokulları sınavlarına girebilirler. Yüksekokul sınavlarını kazansalar dahi Çince öğrenmek zorundadırlar. Aksi halde eğitim hayatlarını devam ettiremezler. Bunda temel amaç Çincenin kullanımını her alanda yaygınlaştırmaktır.

Komünist Çin'in Doğu Türkistan'a hâkim olmasından sonra uygulamaya koyduğu eğitim politikası sonucu çocukların %94'ü ilkokula, %88'i ortaokula, ortaokul mezunlarının yarısı liseye ve lise

mezunlarının da ancak %5'i üniversite gidebilmiştir. Bu durum Doğu Türkistan'da bilimsel ve kültürel gelişmişliğin düşmesine neden olmuştur (Şemseddin, 1997: 10-11). Meslek yüksekokullarına giden Uygur öğrencilerin oranı ise ancak %20'dir (Mahmudoğlu, 1994: 48). Doğu Türkistan'da Sincan Üniversitesi dışında sadece bir tane üniversite vardır. Bu üniversitede eğitim alan öğrencilerin sadece %20'si Müslüman Uygur Türkü'dür. Geriye alan %80'lik kısım ise Han Çinlilerinin çocuklarından oluşmaktadır (Bahşi, 2017: 575). Yükseköğretim kurumlarındaki eğitim faaliyetleri ve müfredatını da yine Çin Komünist Parti'nin kontrolündeki Yüksek Eğitim Bakanlığı tarafından planlanıp uygulanmaktadır (Mahmudoğlu, 1994: 49).

Çin Komünist Partisi, Doğu Türkistan'da yaşayan Uygur Türkleri ve Çin egemenliğinde bulunan tüm milletler için "Milletler Enstitüsü" adında yüksekokullar açmıştır. Görünüşte dünya kamuoyunun tepkisini azaltmak ve azınlık haklarını ihlal etmediğini göstermeye çalışan ÇHC, bu enstitüleri Uygur Türkleri için açılmış gibi göstermeye çalışsa da bu enstitülerde okuyan öğrencilerin büyük bir çoğunluğu yine Han Çinlilerinin çocuklarıdır (Mahmudoğlu, 1994: 46-47). Yine eğitim almış insanları iş sahibi yapmak için kurduğu "Gençleri İşe Alma Heyeti" adlı mesleki öğretim programını Doğu Türkistan'ın her yerinde yaygınlaştırmışsa da bu programa devam etmek için Çinceyi yine zorunlu tutmuştur. Bu da doğal olarak Uygur Türklerinin çocuklarının iş sahibi olmasını değil, Han Çinlilerinin çocuklarının iş sahibi olmasının önünü açmıştır (Mahmudoğlu, 1994: 48).

Günümüzde Doğu Türkistan'da 800 anaokulu, 7.100 ilkokul, 1.900 ortaokul ve lise, 100 mesleki ortaokul ve lise, 20 özel eğitim okulu, bir üniversite ve bu üniversiteye bağlı 21 yükseköğretim enstitüsü ve 100 civarında da fakülte bulunmaktadır. Üniversitede endüstri, tarım, ormancılık, tıp ve halk sağlığı, finansman, hukuk, kültür-fizik, sanat eğitimi, öğretmen okulları ve okul öncesi eğitim gibi bölümler bulunmaktadır. İlkokul, ortaokul, lise ve üniversite düzeyinde yaklaşık 4 milyon insan eğitim görmektedir. Eğitim-öğretim faaliyetlerinde yaklaşık 180 bin eğitimci görev yapmaktadır (Kul, 2017: 188).

Üniversite düzeyinde araştırma kurumu olarak faaliyet yürüten tek kurum Çin Fenler Akademisi Sincan Özerk Bölge Şubesidir. Bu da bize şunu göstermektedir ki Doğu Türkistan'da üniversitede araştırma kurumu bulunmamaktadır. Bu kurumda yaklaşık 7 bin kişi istihdam edilmekte ve araştırmacıların %90'ı ise Han Çinlilerinden oluşmaktadır. Bu kurum fizik, kimya, biyoloji, tarih, temel bilimler gibi alanlarda araştırmak yapmakta ve bu kurumun tüm faaliyetleri de yine Komünist Parti tarafından belirlendiği gibi kurumun başkanlığına demokratik olmayan yöntemlerle Türklerin getirilmesi yasaklanmıştır (Mahmudoğlu, 1994: 53-54).

SONUÇ

1949 yılında Komünist Çin'in iktidarı ele geçirmesi ve Doğu Türkistan'ı işgali sonrasında sistematik bir şekilde Doğu Türkistan'da azınlık hakları konusunda ihlaller gerçekleşmektedir. Kişini en temel hakkı olan ve gelişmiş tüm toplumlar tarafından kabul edilen eğitim hakkı, Çin tarafından açık bir şekilde ihlal edilmektedir. Otonom bir bölge olmasına ve anayasal olarak kendi eğitim sistemini düzenleme hakkı ÇHC Anayasasına göre de var olmasına rağmen günümüzde Doğu Türkistan'da Türkler, eğitim konusunda hak ihlallerine maruz kalmaktadır. Zorunlu Çince eğitime tabii tutulan, anadilde eğitim alması engellenen, yatılı okullarda okumaya zorlanan, yükseköğrenim hakkı kısıtlanan, anadilinde yayın hakkı engellenen, Çinceyi öğrenmemeleri durumunda iş imkânlarından mahrum bırakılan Türkler, sorunların çözümü noktasında da muhatap bulamamaktadırlar. Batılı ve demokratik devletlerin zaman zaman hak ihlallerini gündeme getirmelerine rağmen küresel bir güç haline gelen Çin yönetimi, dünya kamuoyunu oyalamaktan ve hak ihlali yapmadığını söylemekten öteye geçmemektedir. Bir insan hakkı olan eğitim hakkı, Doğu Türkistan'da hak olmaktan öteye geçmiş, bir baskı ve asimilasyon aracı haline gelmiştir. Çözüm ise uluslararası antlaşmalara imza atmış Çin üzerinde kamuoyu baskısının oluşturulması ve yaptırımlar uygulanmasıdır. Kapitalist bir mantıkla Çin'in ekonomik gücü sebebiyle Çin'i lafta uyarmaktan öteye geçilmeli, ekonomik ilişkiler askıya alınmalı ve Çin'in taraf olduğu antlaşmalara uyması gerektiği hatırlatılmalıdır. Zaman zaman heyetler halinde bölgede incelemeler yapılmalı, raporlar hazırlanmalı ve bunlar kamuoyu ile paylaşılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Alptekin, E. (1991). Son Siyasi Gelişmeler Işığında Doğu Türkistan, *Türk Kültürü Dergisi*, S. 344, 714-722.
- Atalay, İ. (2011). *Resimli ve Haritalı Dünya Coğrafyası*, İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Bahşi, B. (2017). Doğu Türkistan'ın Yakın Tarihi ve Uygur Türkleri, *Akademik Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, S. 57, 571-578.
- Bovingdon, G. (2010). *The Uyghurs: Strangers in Their Own Land*, New York: Columbia University Press.
- Buran, A. (2011). *Kurşunlanan Türkoloji*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Caferoğlu, A. (1965). Doğu Türkistan Türklüğü, *Türk Kültürü Dergisi*, S. 30, 372-376.
- Castets, R. (2003). The Uyghurs in Xinjiang-The Malaise Grows, *China Perspectives*, S. 49, https://www.researchgate.net/publication/30445718_The_Uyghurs_in_Xinjiang_-_The_Malaise_Grows (Erişim Tarihi: 02 Temmuz 2021).
- Cengiz, İ. (2005). *Sürgündeki Doğu Türkistan Hükümeti*, İstanbul: Doğu Türkistan Göçmenler Derneği.
- Council of Europe, **European Convention on Human Rights**, Rome, 04 Kasım 1950, Protocol 1, Article 2. https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf (Erişim Tarihi 06 Temmuz 2021).
- Çiftci, E. (2016). Çin'in Azınlık Politikalarına Tarihsel Bir Bakış, http://blog.ilem.org.tr/wp-content/uploads/2016/05/Cin_Azinlik_Politikalari_Bilgi_Notu.pdf (Erişim Tarihi: 01 Temmuz 2021).
- "Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası" için bkz. http://www.gov.cn/gongbao/content/2004/content_62714.htm (Erişim Tarihi: 01 Temmuz 2021).
- Dauliatova, Ş. (2007). *Çin'in Doğu Türkistan Politikası*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Dağcı, K. ve Keskin, M. (2013). Çin'in Doğu Türkistan Politikası ve Azınlık Hakları Bağlamında Hak İhlalleri, *Bariş Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 1(2), 11-29.
- Emet, E. (2009). *5 Temmuz Urumçi Olayları ve Doğu Türkistan*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Gökçe, D. ve Ercan, M. (2005). Çin, Türkiye ve Dünya, *Karizma Dergisi*, S. 23, 39-50.
- Hayit, B. (1975). *Türkistan: Rusya ve Çin Arasında*, Abdülkadir Sadak (çev.), Ankara: Otağ Yayınları.
- Karluk, A. C. (2017). Çin Halk Cumhuriyeti'nde Dinî Yapı ve Müslüman Milliyetler, *TYB Akademi*, S. 20, 9-48.
- Karluk, A. J. (2009). Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki Milliyetlerin Dağılımı ve Etno-Demografik Özellikleri, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 11(11), 63-90.
- Kızıltan, A. (2004). Tek Kutuplu Dünyada Çin Halk Cumhuriyetinin Süper Güç Olabilirliği, *C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(1), 45-66.
- Kul, Ö. (2017). **100 Soruda Doğu Türkistan**, İstanbul: Rumuz Yayınevi.
- Mahluf, M. (2010). Zorunlu Göç ve Uygur Diasporası, *Hür Doğu Türkistan Sempozyumu Kitabı* içinde (s. 135-144), İstanbul: Mavi Ofset.
- Mahmut, D. (2019). Controlling Religious Knowledge and Education for Countering Religious Extremism: Case Study of the Uyghur Muslims in China, *Forum for International Research in Education (FIRE)*, 5(1), 22-43.
- Mahmudoğlu, M. N. (1994). *Çin İşgalindeki Ülke Doğu Türkistan*, Ankara: Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Yayın Dairesi Başkanlığı.
- Önel, M. (2005). Çin'in Etnik Politikaları Çerçevesinde Doğu Türkistan Sorunu, Bekir Günay (der.), *Avrupa'dan Asya'ya Sorunlu Türk Bölgeleri* (87-115), İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Qing-Li, Y. (1990). Population changes in the Xinjiang Uighur autonomous region (1949-1984), *Central Asian Survey*, 9(1), 49-73.
- Sayın, Y. ve Koçak, G. (2017). Müslüman Dünyanın Bir Sorun Alanı Olarak Doğu Türkistan Meselesi ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin İzlediği Politikalar, *Journal of Ottoman Civilization Studies*, 3(4), 10-24.
- Şahyar, A. (2010). Gündelik Yaşamda Karşılaşılan İhlaller, *Hür Doğu Türkistan Sempozyumu Kitabı* içinde (s. 125-133), İstanbul: Mavi Ofset.
- Şemseddin, İ. (1997). *Doğu Türkistan'da Demografik Yapı ve Tarım*, İzmir: İrfan Kültür ve Eğitim Derneği Yayınları.
- Türköz, A. *Doğu Türkistan'da İnsan Hakları*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- United Nations. (1948). *Universal Declaration of Human Rights*, Paris, Article 26. <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights> (Erişim Tarihi 05 Temmuz 2021).
- United Nations. (1989). *Convention on the Rights of the Child*, Part 1, Article 28-29. <https://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/crc.pdf> (Erişim Tarihi: 07 Temmuz 2021).
- Warikko, K. (1995/96). Sincan'da Etnik-Dinsel Uyanış, *Avrasya Etüdleri*, 2(4), 30-42.

EXTENDED SUMMARY

Purpose

The geography of East Turkistan has been occupied throughout history. It is an autonomous region currently located within the borders of the People's Republic of China. Although it has an autonomous position, it comes across as a geography where human rights violations occur. One of the most fundamental rights of man is the right to education. From this point on, we also wanted to examine China's education system, which is frequently raised in East Turkistan and occasionally engages the world public. In this review, we aimed to reveal how the indigenous people reacted to the educational model that China is trying to implement in East Turkestan, as well as the positive or negative reactions of the people to these practices.

Methodology

First of all, we gave information about who the nationalities living within the borders of the People's Republic of China are, who are called minorities, the population ratios of the places where minorities live, and what criteria are applied when granting minority status. We also indicated the population ratios of Han/Hanzu Chinese settled in regions where minorities live by the People's Republic of China. Later, we touched upon the issue of the status of East Turkestan within the People's Republic of China. We have found that the People's Republic of China has adopted documents such as the Universal Declaration of Human Rights and the Convention on the Rights of the Child, which are international conventions, because it is one of the 5 permanent countries of the United Nations. After that, we examined the Constitution of the People's Republic of China and examined whether it complies with these international conventions adopted by China in the constitutional dimension. After this review, we have put forward examples of whether these rights that exist as a constitution are in practice.

Findings

As a result of our research, it is possible to say that the People's Republic of China has taken a political position on the point of the right to education, which is the most basic human right. In a geography with very wide borders and billions of people, the People's Republic of China has followed a policy that the Han/Hanzu Chinese can dominate in every position. For this policy, Han/Hanzu Chinese migrate to places where minorities live and the population balance is changed. One of the places where Han/Hanzu Chinese are settled is East Turkestan. After the arrival of Chinese immigrants to the region, Chinese began to spread and while East Turkistanis could study in their native language before, their native language education could not go beyond the primary school level over time. In addition, Chinese has been gradually made compulsory in all schools in the People's Republic of China. So much so that those who do not speak Chinese by the time they get to college have no chance of studying at university. Of course, the management system of the People's Republic of China also has an impact on this. Since minorities will not lose their cultural and national ties when they study in their native language, the People's Republic of China has seen this situation as a danger to itself. The fact that minorities have strong ties will cause a rebellion at any moment and as a result of these riots, they will break away from China. Considering these situations, the people's Republic of China and the Chinese language and culture under the influence of minorities is true in terms of its own future, thinking that mother-tongue education for the negligible level down, on the other hand, has enabled each level in Chinese. Since this situation naturally caused a reaction from the local population, from time to time the people rebelled against the state of the People's Republic of China. During the riots, it was suppressed very hard by the local forces, sometimes as a result of the fact that reinforcements were sent to the region as a result of the growth of the uprising. As a result of these riots, thousands of people died or were imprisoned. Although the world public opinion has occasionally voiced these events, the People's Republic of China can sometimes silence the world public opinion by using its economic power at this point, threatening that it will impose economic embargoes on states that raise minority rights, and sometimes using the permanent membership of the United Nations. Despite all this, what is happening in East Turkestan is being presented to the world public, especially through non-governmental organizations established by people forced to emigrate from East Turkestan.

Conclusion and Discussion

After the seizure of power by Communist China in 1949 and the occupation of East Turkestan, systematic violations of minority rights are taking place in East Turkestan. The right to education, which is the most basic right of a person and is accepted by all developed societies, is clearly violated by China. Although it is an autonomous region and the constitutional right to organize its own education system also exists according to the Constitution of the People's Republic of China, today the Turks in East Turkestan are subjected to violations of their right to education. Turks, who are subjected to compulsory Chinese education, who are prevented from receiving education in their mother tongue, who are forced to study in boarding schools, whose right to higher education is restricted, whose right to broadcast in their mother tongue are denied, and who are deprived of job opportunities if they do not learn Chinese, cannot find an interlocutor for the solution of their problems. Despite the fact that Western and democratic states bring up the violation of rights from time to time, the Chinese government, which has become a global power, does not go beyond distracting the world public opinion and saying that it does not violate rights. The right to education, which is a human right, has gone beyond being a right in East Turkestan and has become a tool of oppression and assimilation. The solution is to create public pressure on China, which has signed international agreements, and sanctions should be applied. With a capitalist logic, it should go beyond warning China in words due to China's economic power, economic relations should be suspended, and it should be reminded that China should comply with the treaties to which it is a party. From time to time, delegations should conduct investigations in the region, reports should be prepared and these should be shared with the public.

CİNSİYET EŞİTLİĞİ KÜLTÜRÜYLE FEMVERTISING AKIMININ DEĞERLENDİRİLMESİ EVALUATION OF FEMVERTISING TREND WITH GENDER EQUALITY CULTURE

Prof. Dr. Erdoğan KOÇ
Bahçeşehir Üniversitesi, İktisadi ve Sosyal Bilimler Fakültesi
erdogankoc@yahoo.com
ORCID No: 0000-0003-3183-2574

Dr. Öğr. Üyesi Cansu TOR KADIOĞLU
Tarsus Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Uluslararası
Ticaret ve Lojistik Bölümü
cansu@tarsus.edu.tr
ORCID No: 0000-0003-1663-9282

ÖZET

Günümüzde reklamların genelinde, kadınlara dayatılan toplumsal cinsiyet rollerinin vurgulandığı görülmektedir. Sosyal öğrenme teorisi incelendiğinde, davranışların deneyimlerle ya da modelleme yoluyla öğrenildiği bilinmektedir. O halde toplumu derinden etkileyen reklamların doğru mesajlar vermesini sağlamak gerekmektedir. Femvertising, reklamcılıkta kadın stereotiplerini değiştirerek feminizme katkıda bulunma stratejisi olarak pazarlama alan yazınında karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışma, feminizm ve kadının gücü odaklı reklamların kesiştiği noktalara kronolojik bir bakış sunmayı amaçlamaktadır. Bu amaçla reklamlarda kadın imgesinin kullanımı ve kadın odaklı reklam kavramı hakkında bilgiler verilmiştir. Kadının reklamlardaki yeri kültürlerarası bağlamda anlatılmıştır. Kadınların gücünü ön plana çıkaran reklamlardan 12 örnek reklam filmi seçilerek incelenmiştir. Bu çalışma, pazarlamada kadının gücü odaklı reklamlara dikkat çeken sayılı çalışmalardan bir tanesidir. Femvertising konusunda akademik farkındalık yaratılması ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğine pazarlama perspektifinden bakılması gibi kaygılar taşıyan çalışmanın, sektörel ve akademik anlamda faydalı olması beklenmektedir.

ABSTRACT

Today, it is seen that the gender roles imposed on women are emphasized in general advertisements. When social learning theory is examined, it is known that behaviors are learned through experience or modeling. Therefore, it is necessary to ensure that the advertisements that deeply affect society give the right messages. Femvertising appears in the marketing literature as a strategy to contribute to feminism by changing the stereotypes of women in advertising. This study aims to provide a chronological view of the intersections of feminism and women's power-oriented advertisements. For this purpose, information is given about the use of the image of women in advertisements and the concept of woman-oriented advertisement. The place of women in advertisements is explained in an intercultural context. 12 examples of advertisements highlighting the power of women were selected and examined. This study is one of the few studies that draws attention to women's power-oriented advertisements in marketing. The study, which has concerns such as raising academic awareness about femvertising and looking at gender inequality from a marketing perspective, is expected to be beneficial in terms of sector and academic.

Geliş Tarihi:

18.11.2021

Kabul Tarihi:

31.12.2021

Yayın Tarihi:

31.12.2021

Anahtar Kelimeler

Femvertising

Kültür

Cinsiyet

Keywords

Femvertising

Culture

Gender

GİRİŞ

Reklam, izleyicilerin yaşam tarzları, değerleri, tutumları ve davranışları üzerinde önemli bir etkiye sahiptir (Zayer ve Coleman, 2015). Jahllly'e göre reklam, modern toplumda en etkili sosyalleşme kurumudur (Jahllly, 1990). Tüketicinin duyularına hitap edip bilgilendirmesinin yanı sıra, toplumu kültürel yönden de etkilemektedir. Pazarlamacılar reklamın ikna ediciliğinin bilincindedir, ancak reklamcılıkta toplumsal cinsiyet rollerindeki değişiklikleri yansıtma konusunda duyarlılıktan yoksun oldukları düşünülmektedir (Matthes ve diğerleri, 2016; Grau ve Zotos, 2016). Belirli özelliklerin, tutumların, mesleklerin ve faaliyetlerin belirli bir cinsiyete ait olduğu varsayımı, toplumsal cinsiyet rolleri veya toplumsal cinsiyet kalıp yargıları olarak bilinmektedir (Ashmore ve Del Boca, 1981). Halen ekranlarda kadınları; ev hanımı, meta, cinsel nesne, cinsel açıdan güçlü ve güzellik objesi gibi gösteren klişe reklamlar bulunmaktadır (Gill ve Elias 2014; Grau ve Zotos 2016; Middleton vd., 2020). Kadınları olumsuz bir toplumsal cinsiyet rolüyle temsil eden reklamların, onların benlik saygısını ve güvenini olumsuz etkilediğinden, reklamlarda verilen mesajlar son derece önemlidir. Toplumsal cinsiyet ve toplumsal cinsiyetle ilgili davranışların incelenmesi de pazarlamacılar için önem arz etmektedir (Koç, 2002: 257). Dar tanımlanmış toplumsal cinsiyet tasvirlerine yer veren reklamlarınsa, toplumun seçimlerini, isteklerini ve cinsiyet kimliği inşasını olumsuz yönde etkileyeceği düşünülmektedir (Middleton vd., 2020).

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), 2020 İnsani Gelişme Raporu'nun bir bölümünde, dünya genelinde insani gelişme, toplumsal cinsiyet gelişimi, cinsiyet eşitliği ve çok boyutlu yoksulluk hakkında bir dizi ülke bazlı istatistik ve sıralama paylaşmıştır. Bu sıralama incelendiğinde ülkemizin, kadın ve erkekler arasında orta ila düşük eşitliğe sahip ülkelerden oluşan Grup 4'te yer aldığı, cinsiyet eşitliği bakımından da 162 ülke arasında 68. sırada olduğu görülmektedir (BIA News Desk, 2021). Dünya Ekonomik Forumu 2020 yılında açıklanan Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi'ne göre ise ülkemiz, 156 ülke arasında 133. sırada yer almaktadır. Resmi rakamlara göre yalnızca 2020 yılında 265 kadın erkek şiddeti sebebiyle hayatını kaybetmiştir (UNFPA, 2021). Reklamlarda verilen mesajlarla kadının toplumdaki yerine dair algının değişebileceği varsayımıyla hareket edildiğinde, bu araştırma kültürel ve toplumsal açıdan kadına verilen değerlerin artması, kadının gücünün vurgulandığı reklamların normalleşmesine hizmet etmesi bakımından önem taşımaktadır.

Tüketicilerin; televizyon, sosyal medya, radyo ve sinemada gördükleri kadın figürünü kolaylıkla içselleştirmesi kaçınılmazdır. Varghese ve Kumar (2020:2) bu durumu, sosyal öğrenme teorisine dayandırarak; davranışların yakın çevrenin modellenmesiyle oluştuğunu, toplumun medya ile kendini özdeşleştirebileceği ve hatta taklit edebileceği şeklinde ifade etmektedir. Reklamda cinsiyet tasviri, akademik yazında kırk yıldır önemli bir ilgi görmektedir (Goffman 1979; Furnham ve Mak 1999; Koç, 2012; Wolin, 2003; Wirtz, Sparks, ve Zimbres, 2017). Ancak, reklamlarda geleneksel kadın rolünün kapsamı hakkında tartışmalar son yıllarda artmıştır (World Federation of Advertisers, 2018). Pollay, reklamcılığı belirli değerleri, davranışları ve tutumları seçici olarak yansıtan ve şekillendiren, kadınların benlik kavramına yetersizlik duygusu aşlamak da dâhil olmak üzere; bazı istenmeyen kültürel sonuçlar yaratan çarpık bir ayna olarak tanımlamaktadır (Pollay, 1986). Modası geçmiş kalıp yargılar ve sosyal normların vurgulandığı reklamların, kadınların kariyerleri ve kişisel yaşamları üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğu düşünülmektedir (UN Women, 2019).

Reklamın pazarlama için ne denli önemli olduğunu Deloitte 2020 raporu da açıkça göstermektedir. Söz konusu raporda ülkemizin reklam yatırımlarına ait bütçenin 16 milyar TL'nin üzerinde olduğu görülmektedir. New York Times'da yer alan bir çalışmaya göre, bir tüketicinin günde 3 bin ila 20 bin mesaja maruz kaldığı; dijital iletişim araçlarının da eklenmesi ile 9 saniyede bir pazarlama mesajı ile karşı karşıya kaldığı ifade edilmiştir (Sayın, 2020). Reklamların, farkında olmadan veya bilerek kadının toplumdaki ikincil rolünü pekiştirdiklerini söylemek mümkündür. Kadınların reklamlarda kırılğan, evde oturan, aşırı duygusal, çocuk bakımı ve ev işlerinin en büyük sorumlusu gibi rollerde gösterilmesi, bu kalıpların içselleşmesine ve davranışa dönüşmesine yol açabilmektedir. Kadınların bakımlı, fedakâr, o dönem moda olan vücut şekline sahip olması gerektiği gibi alt mesajlar veren reklamlar yerine, kadınların gücünü ön plana çıkaran reklamlar da görülmektedir. Cinsiyetçi reklamlara karşı sosyal

medya üzerinden yapılan tüketici eleştirilerinin artmasıyla, bazı firmalar klasik toplumsal cinsiyet klişelerini kırmak için, kadınların yeteneklerini ve güvenini vurgulayan reklamlar üretmeye başlamıştır (Maclaran, 2015; Zawisza vd., 2018). Feminizmin reklamcılar tarafından sahiplenilmesi, reklamcılarının zamanın işaretlerini okuyabildiğinin, yanıt verebildiğinin ve uyum sağlayabildiğinin bir kanıtıdır. Bu çalışmanın temel kaygısı, toplumsal cinsiyet kalıplarına, erkek egemen algıya karşı çıkarak, kadının gücünü ön plana çıkaran reklamlara dikkat çekip, artmasını sağlamaktır.

1. KADIN ODAKLI REKLAMLAR

Reklam içeriği, tüketimi teşvik etmeyi ve marka sadakati yaratmayı amaçlamaktadır (Tek, 1991; Mutlu, 1998; Kocabaş ve Elden, 2001; Koç, 2012). Ancak farklı dönemler boyunca yapılan çalışmalar; vücut imajına yönelik mesajların kadınsı kullanımı nedeniyle reklam görüntülerinin tüketicileri rahatsız ettiğini ortaya koymuştur (Lynn, Hardin ve Walsdorf, 2004; Garcia ve Martinez, 2008; Feliu ve Fernandez, 2010; Knoll, Eisen ve Steinhagen, 2011; Navarro ve Martin, 2011; Hernandez, Martin ve Belendez, 2012; Vega, Barredo ve Merchan, 2019). Reklamlar, giderek artan toplumsal cinsiyet eşitliği rollerini göstererek ve toplumsal cinsiyet klişeleriyle karşı karşıya kalarak toplumdaki kültürel değişiklikleri yansıtmaya eğilimindedir (Branchik ve Chowdhury, 2013; Fowler ve Thomas, 2015; Hatzithomas vd. 2016; Grau ve Zotos, 2016).

Femvertising dünya çapında önem kazanan bir pazarlama stratejisi olarak, kadınların gücünü vurgulamak için tasarlanmış bir pazarlama stratejisi olarak görülmektedir (Drake 2017:593; Akestam vd., 2017; Kapoor ve Munjal, 2019). Fransız dilinde “kadın” anlamına gelen “femme” ve İngiliz dilinde “reklam” anlamına gelen “advertising” kelimelerinin bir araya gelmesiyle oluşan ‘femvertising’; toplumsal cinsiyet eşitsizliğine karşı, erkek egemen algıyı dönüştürmeye yönelik bir pazarlama stratejisidir. Cannes Lions Uluslararası Yaratıcılık Festivali’nde 2015 yılından bu yana toplumsal cinsiyet eşitsizliği veya önyargı konularını açık bir şekilde ele alan reklamlara ödül verilmektedir. Bu kavramın doğuşu, kadınların yaşam kalitesini iyileştiren feminist bir sosyal adaletin sonucu olarak ortaya çıkmamakta; kökenini pazarlama, tüketim ve ticaretten almaktadır. Terim, 2014 yılında New York’ta düzenlenen Reklamcılık Haftası sırasında SheKnows Media tarafından yürütülen ve olumlu imajlar oluşturmanın markalar için faydalı olduğunu gösteren bir anketin sonuçlarının sunumuyla gün yüzüne çıkmıştır (SheKnows, 2016). 4.000 kişiyle yapılan bu araştırmaya katılan kadınların %90’dan fazlasının, kadınları seks metası olarak gösteren reklamların “zararlı” olduğunu; kadınların reklamlarda kullanımının kız çocuklarının öz saygısını etkilediğini ve reklamların toplumun kadınlara bakışını doğrudan etkilediğini düşündüğünü göstermektedir. Bu oran erkeklerde kadınlara kıyasla daha az (%65 ve altında) görülmektedir. Femvertising, geleneksel toplumsal cinsiyet klişelerinin kullanımını bir kenara bırakıp ve kadınların reklam ve pazarlama anlatısında başrol oyuncusu olmasını sağlamaktadır (Becker-Herby, 2016:18).

"Cinsiyet-pozitif" reklamcılık ile kitlelerin cinsiyet eşitliğini teşvik eden markalar, tüketicilerin olumlu tutumlarını kazandığından firmalar tarafından tercih edilmektedir (Association of National Advertisers 2016; Facebook Business 2017; Unstereotype Alliance 2018). Åkestam, Rosengren ve Dahlen (2017:796), femvertisinge olan ilginin, reklamcılıkta toplumsal cinsiyet rollerini ortadan kaldırmak için artan baskıları yansıtmak amacıyla artış gösterdiğini ifade etmektedir. Firmalar, çeşitli nedenlerle femvertising’i stratejik bir pazarlama uygulaması olarak kullanmaktadır. Birincisi, şirketler kendilerini siyasi ve kültürel açıdan bilinçli ve toplumsal cinsiyet eşitliğine bağlı olarak konumlandırarak kamuoyuna hitap edebilmektedir. İkincisi, kendilerini kadınların savunucusu olarak öne çıkaran şirketler, kadın tüketicilerle güçlü bir duygusal bağ kurmak için bu akımı kullanmaktadır. Son olarak, şirketlerin satışları ve kârları artırabileceği umuduyla femvertising akımından faydalandığı düşünülmektedir (Um, 2021:67-68).

Femvertising stratejisi son yıllarda büyümesine rağmen, pazarlama alan yazını incelendiğinde femvertising reklamlar üzerine yapılan sayılı bilimsel araştırma olduğu görülmüştür (Banet-Weiser 2012; Mahdawi 2014; Zmuda ve Diaz 2014; Abitbol ve Sternadori 2016; Åkestam vd. 2017; Cihangiroğlu, 2017; Pérez ve Gutiérrez 2017; Onaylı-Şengül, 2018; Kapoor ve Munjal 2019; Baki,

2019; Abitbol ve Sternadori, 2019; Aksakal, 2020; Abitbol ve Sternadori, 2020; Tor-Kadioğlu, 2021). Kadın odaklı reklamcılık, daha fazla kadın tüketicuyu çekmek ve gelecekteki kadın tüketicilerle güçlü bir duygusal bağ kurmak için önemli bir pazarlama stratejisi olarak kabul edilmektedir. Reklamın toplumu derinden etkilediği bilindiğinden kadın odaklı reklamcılığın çoğalmasında daha sağlıklı bir toplum olmak için önem arz etmektedir.

2. CİNSİYET EŞİTLİĞİ KÜLTÜRÜ

Bireyler, çeşitli toplumsal cinsiyet eşitlikçiliği düzeylerine sahip farklı toplumlarda yetişmektedir. Elder (1977) tarafından yapılan ilk araştırmalar, toplumdaki kadın ve erkek rollerine ilişkin farklı beklentilerin; erkek ve kız çocuklarının kimlik oluşturma, ailedeki ve okuldaki sorumluluklar, haklar ve ayrıcalıklarla ilgili rolleri üstlenme biçimlerini etkilediğini göstermiştir. Daha sonraki çalışmalar, bu tür cinsiyetçi kimlik oluşum süreçlerinin, bireylerin eğitim ve gelecekteki meslek, aile, çalışma kariyerleri ile ilgili seçimlerini şekillendirdiğini ortaya koymuştur (Moen, 1996; Elder, 1999). Cinsiyet eşitlikçiliği, farklı roller üstlenen kadın ve erkeklerin uygunluğu ile haklılığına ilişkin normatif toplumsal inançlar olarak tanımlanmaktadır (Inglehart ve Baker 2000). Cinsiyet eşitlikçiliği, bir toplumun cinsiyet rol farklılıklarını ve cinsiyet ayrımcılığını en aza indirme derecesidir (Grove, 2005; House vd. 2002). Toplumsal cinsiyet eşitliğinin küresel liderlik ve örgütsel davranış etkililik boyutu işlevsel hale getirilmesi açısından farklı olsa da; reklamlarda tasvir edilen cinsiyet rolüne tepki olarak bireylerin algısını yönlendiren baskın değerleri anlamada literatüre yeni bilgiler ekleyebileceği düşünülmektedir (Prieler ve Kohlbacher, 2016; Prieler vd., 2017).

Cinsiyet eşitliğinin düşük olduğu toplumlarda annelik ve “bakım verme” sorumlulukları kadınlar için ana rollerken; erkeklerin “geçimi sağlayan” rolü üstlendiği görülmektedir (Connell 2005). Bu toplumlarda evlilik ve annelik gibi yaşam boyu olaylar, kadınlar için eğitimden ve işgücü piyasasına girmekten daha değerli olarak algılanmaktadır. Cinsiyet eşitliğinin daha yüksek olduğu diğer toplumlarda ise normlar, kadınların ve erkeklerin yaşamları boyunca belirli statülere ulaşmaları konusunda daha az kısıtlayıcıdır. Örneğin, ebeveynlik zamanlamasındaki farklılıklar artmış, çocuksuzluk ve boşanma daha normal hale gelmiş; aile başına doğan çocuk sayısında azalma ve dolayısıyla kadınların çocuk bakım sorumluluklarında azalma olmuştur. Toplumsal cinsiyet eşitliğinin yüksek olduğu toplumların özellikleri; otorite pozisyonlarında daha fazla kadın; daha az mesleki cinsiyet ayrımı, erkekler ve kadınlar için benzer eğitim seviyeleri ve topluluk işlerinde karar alma rollerinde kadınlar için daha fazla hükümler olarak sıralanabilir.

Birçok ülke, geçtiğimiz on yıllarda toplumsal cinsiyet eşitliğine verilen desteğin zaman içinde arttığına tanık olmuştur (Bolzendahl ve Myers, 2004; Dorius ve Alwin, 2012; Inglehart ve Norris, 2003; Lee vd., 2007). Sosyal değişim teorilerine göre, demografik değişimler toplumda kamuoyundaki değişikliklerin arkasındaki itici güçtür (Firebaugh, 1992; Ryder, 1965). Kültürlerarası marka ve reklam etkisine dair araştırmalarda tüketicilerin tutumları incelenirken sıklıkla başvurulan kaynaklardan biri de Geert Hofstede’in geliştirdiği kültürel boyutlardır (Zhang ve Gelb, 1996; Lepkowska-White vd., 2003). Hofstede’e göre, her insan ait olduğu toplumun kültürünün özelliklerini dört kültür boyutu- güç mesafesi, belirsizlikten kaçınma, eril/kadın değerler ve bireycilik toplumculuk- açısından yansıtmaktadır. Maskülenlik ve feminenlik boyutu, toplumlar arasındaki farklılıkları, her birinin atılganlık ve rekabet gibi erkeksi değerlere karşı; bakım veya dayanışma gibi kadınsı değerlere ne kadar vurgu yaptığına ilişkin farklılıkları yansıtmaktadır (Hofstede, 2001). Hofstede’nin kültürel boyutları reklam araştırmalarında uygulanırken; görsel formlarla (Bu ve diğerleri, 2009), ünlü kullanım etkisiyle (Paek, 2005), reklam stratejisiyle (Liu ve diğerleri, 2009), bilgi içeriğiyle (Taylor, Miracle ve Wilson, 2009), reklam çekiciliğiyle (Bang, Raymond, Taylor ve Moon, 2005), mobil bankacılık kullanımı (Baabduallah, Alalwan, Rana, Kızılgın ve Patil, 2019) ile ilişkilendirilmiştir. Bu kültürel boyutlar göz önüne alındığında ülkemizdeki reklamların çoğunda erkekler için atılgan, korkusuz, güçlü, cesur, aktif roller uygun görülürken; kadınlar için sevecen, fedakâr, narin, pasif roller tanımlandığı söylenebilmektedir.

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), 2020 İnsani Gelişme Raporu'nun bir parçası olarak, dünya genelinde insani gelişme, toplumsal cinsiyet gelişimi, cinsiyet eşitliği ve çok boyutlu yoksulluk hakkında bir dizi ülke bazlı istatistik ve sıralama paylaşmıştır. UNDP, Türkiye için hazırladığı brifing notunda, Türkiye'nin 2019 GII (Gender Inequality Index / Cinsiyet Eşitsizliği İndeksi) endeksine göre 0,306 puanla, 162 ülke arasında 68'inci sırada yer aldığı görülmektedir (BIA News Desk, 2021). Bu istatistikler de göz önüne alındığında toplumumuzda reklamlar üzerinden verilen her mesaj büyük önem taşımaktadır.

3. FEMVERTISING TEMALİ REKLAMLARIN İNCELENMESİ

Ülkemizde kadınların güçlü yönlerini ön plana çıkaran reklamların sayısı gittikçe artmaktadır. Tablo 1'de reklam yılı, reklamı yapan markanın adı, kullanılan slogan, verilmek istenen temel mesaj, reklamda kullanılan dış sesin cinsiyeti ve erişim linkine dair bilgiler sunulmuştur. Orkid, Ford, Elidor, Nike, Selpak, Koç, Opet, Dove, Lassa, Vestel gibi küresel firmaların kadınların gücünü ve potansiyelini ön plana çıkaran reklamlar yayınladığı görülmektedir. Bu reklamlarda ağırlıklı olarak kullanılan dış sesin cinsiyeti de kadındır. 2015-2021 yılları arasında yayınlanan 12 reklam filminde de kadınların potansiyelini vurgulayan ve onları yücelten senaryolar mevcuttur.

Tablo 1. Türkiye’deki Kadın Odaklı Reklamların İncelenmesi

Reklam Yılı	Marka Adı	Reklam Slogamı	Verilen Mesaj	Reklamın Dış Sesi	Erişim Linki
2015	Orkid	Kız Gibi	Kız gibi ifadesinin kötü ya da eksik bir anlam taşımadığı, aksine çok daha güçlü bir anlam taşıması gerektiği anlatılmıştır.	Yok	https://www.youtube.com/watch?v=KX7xtKtdUT4
2017	Ford	Eline Sağlık	Kadınların toplumda zannedildiği üzere mutfak işlerinde değil, otomotiv sektörünün farklı alanlarında başarılı olduğu gösterilmiştir.	Kadın Dış Ses	https://www.youtube.com/watch?v=UIIhiRfhP4s
2017	Elidor	Güç Doğamızda Var	Kadının toplum tarafından dayatılan yaşam şeklinin ve konumunun yanlış bilindiği anlatılmaktadır.	Kadın Dış Ses	https://www.youtube.com/watch?v=wjLzEII1FIA
2017	Nike	Bizi Böyle Bilin	Kadınların kendilerinden beklenen toplumsal cinsiyet rolleriyle sınırlı kalmak zorunda olmadıkları vurgulanmıştır.	Kadın Dış Ses	https://www.youtube.com/watch?v=tYh9aCW_DyI&t=8s
2018	Selpak	Ön Yargıları Silelim	Toplum tarafından sorgulanmadan kabul edilen bazı ön yargıların, kadınların başarılarıyla kırıldığı gösterilmiştir.	Erkek Dış Ses	https://www.youtube.com/watch?v=0p_r77rrams
2018	Koç	HeForShe	Cinsiyetlere dair kalıp yargıları ortadan kaldırmanın her şeyden önce fark etmekle başladığını anlatılmaktadır.	Kadın Dış Ses	https://www.youtube.com/watch?v=i6P0_o7qBbk&list=PLPhkk0vyAtnEwx7OLK3IxZfhHct9BzSOe
2018	Opet	Kadın Gücü	Kadının toplumsal cinsiyet rollerinden ve evden çıkıp, iş hayatına katılması ve başarması normalleştirilmektedir.	Yok	https://www.youtube.com/watch?v=gZs5rDID_jE
2018	Dove	Rakamların Ötesinde	Kadınların yaşamlarıyla ve hikâyeleriyle rakamlara yeni anlamlar kazandırdığı anlatılmaktadır.	Kadın Dış Ses	https://www.youtube.com/watch?v=WxDZTWT96xM
2018	Lassa	Kadın Gibi Sağlam	İşlerin sağlam olmasının, kaliteli olması, doğru karar alınması kadınların sağlam, kaliteli ve doğru işler yapmasından kaynaklandığı anlatılmaktadır.	Kadın Dış Ses	https://www.youtube.com/watch?v=HnzONowESRs
2020	Ford	Birlikte Kırabiliriz	Kadınların iş hayatında başarılarının ve yükselişlerinin engellenmesine yani cam tavan sendromuna dikkat çekilmiştir.	Yok	https://www.youtube.com/watch?v=D8mesupTeTE
2021	Vestel	Duruşun İlham Olsun	Kadınların çalıştığı kazandığı dik durduğu ve ilham olduğu vurgulanmıştır.	Kadın Dış Ses	https://www.youtube.com/watch?v=qhaYkrfa6Zk
2021	Elidor	Dedim Olabilir	Kadın voleybol milli takım oyuncumuz Ebrar Karakurt’un rol aldığı reklamda, hayal kuran, başaran ve özgüvenli bir kadın temsili gösterilmektedir.	Yok	https://www.youtube.com/watch?v=-FotxGZaExU

SONUÇ

Cinsiyet eşitlikçiliği, bir toplumun cinsiyet rol farklılıklarını ve cinsiyet ayrımcılığını en aza indirme derecesidir. Cinsiyet eşitliğinin düşük olduğu toplumlarda annelik ve bakım verme sorumlulukları kadınlar için biçilmiş rollerken; erkeklerin “evin kazancını sağlayan, aileye bakan, kazanan, başaran” rollerini üstlendiği görülmektedir. Bu toplumlarda evlilik ve annelik gibi görevler, eğitimden ve iş hayatında olmaktan çok daha kıymetli görülmektedir. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, Dünya Ekonomik Forumu gibi kurumların son yıllarda yaptığı araştırmalara göre Türkiye cinsiyet eşitliğinin düşük olduğu bir ülkedir. Reklamlarda kadının yeri incelendiğinde bu eşitsizliği pekiştiren öğeler, sloganların, mesajların ve reklam senaryolarının varlığı tespit edilmiştir. Artık kadınların aşırı duygusal, güçsüz, narin, kırılgan, ev işi ve çocuk bakımı gibi konuların tek sorumlusu gibi gösterilmediği reklamlara ihtiyaç olduğu düşünülmektedir. Bu toplumsal kalıplar defaten izlendiğinde, kadını ikinci plan atan reklam mesajlarına defaten maruz kalındığında, bu kalıplar toplumca daha da içselleşmektedir. O halde reklamların, bilerek ya da bilmeyerek kadının toplumdaki pasif ve ikincil rolünü pekiştirdiklerini söylemek mümkündür.

Toplumsal cinsiyet eşitliği ile ilgili verilen istatistikler incelendiğinde toplumun değişime ihtiyacı olduğu anlaşılmaktadır. Bu araştırma ile de değişime reklamlarda verilen mesajlardan başlanması gerektiği vurgulanmıştır. Bu değişime ayak uyduran Orkid, Ford, Elidor, Nike, Selpak, Koç, Opet, Dove, Lassa, Vestel gibi küresel firmaların reklam filmleri incelenmiştir. Reklam yılı, reklamı yapan markanın adı, kullanılan slogan, verilmek istenen temel mesaj, reklamda kullanılan dış sesin cinsiyeti ve erişim linkine dair bilgiler sunulmuştur. 2015-2021 yılları arasında yayınlanan 12 reklam filminde de kadınların potansiyelini vurgulayan ve onları yücelten senaryoların kullanıldığı görülmüştür. Kadının toplumsal cinsiyet rollerinden ve evden çıkıp, iş hayatına katılmasının ve başarmasının normalleştirildiği, kendilerinden beklenen toplumsal cinsiyet rolleriyle sınırlı kalmak zorunda olmadıkları ve cinsiyetlere dair kalıp yargıları ortadan kaldırmanın önemi vurgulanmıştır.

Pazarlamada “femvertising” olarak anılan kadın odaklı/kadının gücünü ön plana çıkaran reklamların artmasının önemli olduğu anlaşılmıştır. Markaların toplumdaki geleneksel cinsiyet klişelerini kırmaya odaklanırken; “beden imajı kaygılarını ele almak, olumsuz özeleştiriyeye karşı koymak ve regl olmak” gibi kadınlarla ilgili tabu konuları ele alarak, “kadınların güçlendirilmesini” birçok farklı şekilde yorumladığı görülmüştür.

Son yıllarda yapılan reklamlar incelendiğinde, kadın ürünleri satan markaların reklamlarında kadınların “gerçekten” olduğuna inandıkları şeyi aktarmaya odaklandığı tespit edilmiştir. Alan yazında ise pazarlama alanında çalışan bilim insanlarının “femvertising” konusunda yaptıkları çalışmaların artış gösterdiği söylenebilir. Kadın temsilcilerini eski toplumsal kalıplara sığdırmayan bir reklam dünyasına ulaşabilmek için, femvertising akımına akademik anlamda dikkat çekmek önem arz etmektedir. Kadınların gücünü vurgulayan reklamlara, sloganlara ve reklam mesajlarına dair farkındalık yaratılmasının, toplumsal dönüşüme katkı sunacağı düşünülmektedir. Kadının toplumdaki yerini ve kalıplaşmış ön yargıları değiştirebilmek için büyük adımlar atılması gerekmektedir. Bu anlamda reklamlarda kadının yerini yüceltmenin de etkili bir yöntem olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Åkestam N, Rosengren S. ve Dahlen M. (2017). Advertising “like a girl”: toward a better understanding of “femvertising” and its effects. *Psychology & Marketing* 34(8):795-806.
- Ashmore, R. D., ve Del Boca, F. K. (1981). Conceptual approaches to stereotypes and stereotyping. In ‘Cognitive processes in stereotyping and intergroup behavior’, 1-37.
- Association of National Advertisers (2016). “#SeeHer.” <https://seeher.com/about>. (Erişim tarihi: 10.11.2021).

- Baabdullah, A. M., Alalwan, A. A., Rana, N. P., Kizgin, H., & Patil, P. (2019). Consumer use of mobile banking (M-Banking) in Saudi Arabia: Towards an integrated model. *International Journal of Information Management*, 44, 38-52.
- Bang, H.-K., Raymond, M. A., Taylor, C. R., ve Moon, Y. S. (2005). A comparison of service quality dimensions conveyed in advertisements for service providers in the USA and Korea: A content analysis. *International Marketing Review*, 22(3), 309–326.
- Becker-Herby, E. (2016). *The rise of femvertising: authentically reaching female consumers*. Twin Cities: University of Minnesota.
- Branchik, B. J., ve Chowdhury, T. G. (2013). Self-oriented masculinity: advertisements and the changing culture of the male market. *Journal of Macromarketing*, 33(2), 160-171.
- BIA NEW DESK (2021). <https://bianet.org/english/gender/238628-undp-turkey-ranks-68th-in-gender-equality>. (Erişim Tarihi:05.10.2021).
- Bolzendahl, C.I ve Myers, D.J., (2004). Feminist attitudes and support for gender equality: opinion change in women and men, 1974-1998. *Soc. Forces* 83 (2), 759e789.
- Bu, K., Kim, D., ve Lee, S.-Y. (2009). Determinants of visual forms used in print advertising: A cross-cultural comparison. *International Journal of Advertising*, 28(1), 13–47.
- Champlin, S., Sterbenk, Y., Windels, K. ve Poteet, M. (2019). How brand-cause fit shapes real World advertising messages: a qualitative exploration of ‘femvertising, *International Journal of Advertising*, 38(8), 1240-1263.
- Cihangiroğlu, E. (2017). Reklamda kadın temsiline cinsiyetçi yaklaşımlar ve femvertising kavramı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul.
- Connell, R. W. (2005). A Really Good Husband: Work/Life Balance, Gender Equity and Social Change. *Australian Journal of Social Issues* 40 (3): 369–383.
- Deloitte Raporu (2020). Reklamcılar derneği Türkiye'de medya ve reklam yatırımları. Erişim tarihi: 21.08.2021.
- Drake, V. E. (2017). The impact of female empowerment in advertising (femvertising). *Journal of Research in Marketing*, 7(3), 593-599.
- Dorius, S.F. ve Alwin, D.F. (2012). *The Global reach of egalitarianism: Worldwide trends in gender beliefs*. Unpublished Thesis. Iowa State University.
- Elder, G. H. (1977). Family History and the Life Course. *Journal of Family History* 2 (4): 279–304.
- Elder, G. H. (1999). *Children of the great depression: social change in life experience*. Boulder, CO: Westview Press.
- Facebook Business (2017). How gender-positive ads pay off. <https://www.facebook.com/business/news/insights/how-gender-positive-ads-pay-off>. (Erişim tarihi: 10.11.2021).
- Feliu, A., ve Fernandez, M. D. (2010). La mujer en la publicidad: hacia nuevos discursos. La representacio de genere a la publicitat del segle XXI. Consulta 23/07/2020. Disponible en:<http://www3.udg.edu/publicacions/vell/electroni-ques/congenere>.
- Firebaugh, G. (1992). Where does social change come from? Estimating the relative contributions of individual change and population turnover. *Popul. Res. Policy Rev.* 11 (1), 1e20.
- Fowler, K., ve Thomas, V. (2015). A content analysis of male roles in television advertising: Do traditional roles still hold?. *Journal of Marketing Communications*, 21(5), 356-371.
- Furnham, A., ve T. Mak. (1999). Sex-role stereotyping in television commercials: A review and comparison of fourteen studies done on five continents over 25 years. *Sex Roles* 41, no.5/6: 413–37.
- Garcia, N., ve Martinez, L. (2008). La recepcion de la imagen de las mujeres en los medios: una aproximacion cualitativa. *Comunidad y Sociedad*, 111-128.
- Gill, R., ve A.S. Elias. (2014). ‘Awaken your incredible’: Love your body discourses and postfeminist contradictions. *International Journal of Media & Cultural Politics* 10,2: 179–188.
- Goffman, E. (1979). *Gender advertisements*. Macmillan International Higher Education.
- Grau, S.L., ve Y.C. Zotos. (2016). Gender stereotypes in advertising: a review of current research *International Journal of Advertising* 35,5: 761–70.
- Grove, C. N. (2005). Introduction to the GLOBE research project on leadership worldwide, available at: www.grovetwell.com/pub-GLOBE-intro.html (Erişim tarihi: 10.11.2021).

- Hatzithomas, L., Boutsouki, C., ve Ziamou, P. (2016). A longitudinal analysis of the changing roles of gender in advertising: A content analysis of Super Bowl commercials. *International Journal of Advertising*, 35(5), 888-906.
- Hernandez-Ruiz, A., Martin, M. ve Belendez, M. (2012). La representacion de la mujer en publicidad: (des) igualdad cuantitativa y cualitativa en la creatividad espanola. *Estudios sobre el Mensaje Periodistico*, 18, 521-530. doi: 10.5209/revESMP 2012.v18.40931.
- Hofstede, G. (2001). Culture's recent consequences: Using dimension scores in theory and research. *International Journal of Cross Cultural Management*, 1(1), 11-17.
- House, R., Javidan, M., Hanges, P. ve Dorfman, P. (2002). Understanding cultures and implicit leadership theories across the globe: An introduction to project GLOBE. *Journal of World Business*, 37 (1), 3-10.
- Inglehart, R., ve W. E. Baker. (2000). Modernization, cultural change, and the persistence of traditional values. *American Sociological Review* 65 (1): 19–51. doi:10.2307/2657288.
- Inglehart, R.F ve Norris, P. (2003). *Rising Tide. Gender Equality and Cultural Change around the World*. Cambridge University Press, Cambridge, MA.
- Kapoor, D., ve Munjal, A. (2019). Self-consciousness and emotions driving femvertising: A path analysis of women's attitude towards femvertising, forwarding intention and purchase intention. *Journal of Marketing Communications*, 25(2), 137-157.
- Knoll, S., Eisend, M. ve Steinhagen, J. (2011). Gender roles in advertising: Measuring and comparing gender stereotyping on public and private tv channels in Germany. *International Journal of Advertising*, 30(5), 867-888.
- Koç, E. (2002). The impact of gender in marketing communications: The role of cognitive and affective cues. *Journal of Marketing Communications*, 8(4), 257-275.
- Koç, E. (2012). *Tüketici davranışı ve pazarlama stratejileri*. İstanbul: Seçkin Yayıncılık.
- Koç, E. (2020). Do women make better in tourism and hospitality? a conceptual review from a customer satisfaction and service quality perspective, *Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism*, 21:4, 402-429.
- Lee, K.S., Alwin, D.F. ve Tufis, P.A. (2007). Beliefs about women's labour in the reunified Germany, 1991-2004. *Eur. Sociol. Rev.* 23 (4), 487e503.
- Liu, F., Cheng, H., ve Li, J. (2009). Consumer responses to sex appeal advertising: a cross-cultural study. *International Marketing Review*. 26(4) 501-520.
- Lepkowska-White, E., Brashear, T.G. ve Weinberger, M.G. (2003). A test of ad appeal effectiveness in Poland and the United States. *Journal of Advertising*, 32(3): 57-67.
- Lynn, S., Hardin, M. ve Walsdorf, K. (2004). Selling (out) the Sporting Woman: Advertising Images in Four Athletic Magazines. *Journal of Sport Management*, 18(4), 335-349.
- Mahdawi, A. (2014). How feminism became a great way to sell stuff. *The Guardian* 23.
- Moen, P. (1996). Gender, age, and the life course." in *handbook of aging and the social sciences*, Edited by R. H. Binstock and L. K. George, 171–187. 4th ed. San Diego, CA: Academic Press
- Navarro, M. ve Martin, M. (2011). El sexismo publicitario: delimitacion de conceptos e indicadores de genero. *Estudio empirico de la produccion cientifica. Pensar la Publicidad*, 5(1), 51-73.
- Paek, H. J. (2005). Understanding celebrity endorsers in cross-cultural contexts: A content analysis of South Korean and US newspaper advertising. *Asian Journal of Communication*, 15(2), 133–153.
- Onaylı-Şengül, G. (2018). Kadın odaklı reklamlarda kadınlık sunumu. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Kadir Has Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Pérez, M. P. R., ve Gutiérrez, M. (2017). Femvertising: female empowering strategies in recent Spanish commercials. *Investigaciones feministas*, 8(2), 337-351.
- Pollay, R. (1986). The distorted mirror: Reflections on the unintended consequences of advertising. *Journal of Marketing*, 50(2), 18–36.
- Prieler, M. ve Kohlbacher, F. (2016). *Advertising in the Aging Society: Understanding Representations, Practitioners, and Consumers in Japan*; Palgrave Macmillan: London, UK.
- Prieler, M., Kohlbacher, F., Hagiwara, S. ve Arima, A. (2017). Gender portrayals of older people in Japanese television advertisements. *Journal of Asian Women*, 33,
- Ryder, N.B. (1965). The cohort as a concept in the study of social change. *Am. Sociol. Assoc.* 30 (6), 843e861.

- Sayın, H. (2020). <https://www.huseyinsayin.com/asiri-iletisim-ve-mesaj-patlamasi/> (Erişim tarihi: 02.09.2021)
- She Knows (2016). <https://www.sheknows.com/living/articles/1056821/sheknows-unveils-results-of-its-femvertising-surveyinfographic/>. (Erişim tarihi: 02.09.2021)
- Taylor, C. R. Miracle, G. E. ve Wilson, R. D. (1997). The impact of information level on the effectiveness of U.S. and Korean television commercials. *Journal of Advertising*, 26(1), 1–18.
- Tor Kadioğlu, C. (2021). Pazarlamada femvertising: Selpak reklam filminin analizi. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 17(38), 5304-5331.
- Um, N. (2021). Antecedents and consequences of attitude toward femvertising. *The Journal of the Korea Contents Association*, 21(1), 66-74.
- UN Women (2019). “I want to change the way the world looks at itself.” <http://www.unwomen.org/en/news/stories/2019/4/speech-ed-phumzile-unstereotype-alliance-summit> (Erişim tarihi: 02.10.2021).
- UNFPA (2021). <https://turkey.unfpa.org/tr/topics/toplumsal-cinsiyet-e%C5%9Fitli%C4%9Fi> (Erişim tarihi: 02.10.2021).
- Unstereotype Alliance (2018). “Beyond Gender. The Invisible Stereotypes.” <https://www.unstereotypealliance.org/-media/files/un%20women/unsta/resources/unstereotype%20alliance%20beyond%20gender%20report.pdf?la=en> (Erişim tarihi: 02.10.2021)
- Varghese, N., ve Kumar, N. (2020). Femvertising as a media strategy to increase self-esteem of adolescents: An experiment in India. *Children and Youth Services Review*, 104965
- Vega Saldaña, S. M., Barredo Ibáñez, D., ve Merchán Clavellino, A. (2019). La imagen corporal de la mujer en la publicidad gráfica de las revistas femeninas españolas de alta gama. *Universitat Autònoma de Barcelona; Universitat Oberta de Catalunya*.
- Wirtz, J.G., J.V. Sparks, ve T.M. Zimbres. (2017). The effect of exposure to sexual appeals in advertisements on memory, attitude, and purchase intention: A meta-analytic review. *International Journal of Advertising* 487: 1–31.
- Wolin, L.D. (2003). Gender issues in advertising an oversight synthesis of research: 1970–2002. *Journal of Advertising Research* 43,(1): 111–29.
- World Federation of Advertisers (2018). A Guide to Progressive Portrayals in Advertising. The Case for Unstereotyping Ads. https://www.wfanet.org/app/uploads/2018/05/WFA-Genderguide_final.pdf. (Erişim tarihi: 12.10.2021)
- Zayer, L., ve Coleman, C. A. (2015). Advertising professionals’ perceptions of the impact of gender portrayals on men and women: a question of ethics?. *Journal of Advertising*, 44(3), 1-12.
- Zhang, Y.ve Gelb, B. (1996). Matching advertising appeals to culture: The influence of products’ use conditions. *Journal of Advertising*, (25): 29-46.
- Zmuda, N. ve Diaz, A. C. (2014). Female Empowerment in Ads: Soft Feminism or Soft Soap. *Advertising Age* 2

EXTENDED SUMMARY

Purpose

This study is one of the few studies that draws attention to women's power-oriented advertisements in marketing. The study, which has concerns such as raising academic awareness about femvertising and looking at gender inequality from a marketing perspective, is expected to be beneficial in terms of sector and academic.

Methodology

In this research, 12 commercials suitable for the femvertising trend shown in Turkey were examined. Information about the year of the advertisement, the name of the brand that made the advertisement, the slogan used, the main message to be given, the gender of the voice-over used in the advertisement, and the access link was presented. It is seen that global companies such as Orkid, Ford, Elidor, Nike, Selpak, Koç, Opet, Dove, Lassa, and Vestel publish advertisements highlighting the power and potential of women. The gender of the voice-over mostly used in these advertisements is also female. There are also scenarios emphasizing and glorifying women's potential in 12 commercials released between 2015 and 2021.

Findings

Advertising has a significant impact on the lifestyles, values, attitudes, and behavior of the audience. Marketers are aware of the persuasiveness of advertising but are considered to lack sensitivity to reflect changes in gender roles in advertising. Today, it is seen that the gender roles imposed on women are emphasized in general advertisements. When social learning theory is examined, it is known that behaviors are learned through experience or modeling. Therefore, it is necessary to ensure that the advertisements that deeply affect society give the right messages. There are still stereotypical advertisements on screens that portray women as housewives, commodities, sexual objects, sexually strong and beauty objects. The messages given in the advertisements are extremely important as advertisements that represent women in a negative gender role negatively affect their self-esteem and confidence. It is thought that advertisements that include narrowly defined gender depictions will adversely affect the choices, aspirations, and gender identity construction of society.

In part of its 2020 Human Development Report, the United Nations Development Program (UNDP) has shared a series of country-based statistics and rankings on human development, gender development, gender equality and, multidimensional poverty around the world. When this ranking is examined, it is seen that our country is in Group 4, which consists of countries with medium to low equality between men and women, and is in 68th place among 162 countries in terms of gender equality.

Acting on the assumption that the perception of women's place in society can change with the messages given in the advertisements, this research is important in terms of increasing the cultural and social value given to women and serving the normalization of advertisements that emphasize the power of women.

It is possible to say that advertisements unwittingly or knowingly reinforce the secondary role of women in society. The fact that women are portrayed in roles such as fragile, stay-at-home, overly emotional, childcare, and household chores in advertisements can lead to the internalization of these patterns and their transformation into behavior.

Instead of advertisements that give subordinate messages such as that women should have a well-groomed, self-sacrificing body shape that was fashionable at that time, advertisements highlighting the power of women are also seen. According to the World Economic Forum's Gender Inequality

Index announced in 2020, our country ranks 133rd among 156 countries. When the given statistics are examined, it is understood that social needs change. With this research, it was emphasized that the change should start from the messages in the advertisements. The main concern of this study is to oppose gender stereotypes and male-dominated perception and to draw attention to advertisements that highlight the power of women and to increase them.

Conclusion and Discussion

Although the femvertising strategy has grown in recent years, it is known when the marketing literature is examined. Femvertising is seen as a marketing strategy that gains worldwide importance, a marketing strategy designed to highlight the power of women. Femvertising abandons the use of traditional gender stereotypes and empowers women to become protagonists in the advertising and marketing narrative. Since it is known that advertising affects society deeply, the increase of women-oriented advertising is important for a healthier society. In our country, the number of advertisements highlighting the strengths of women is increasing.